

MAGYAR NYELVÖR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XV. KÖTET.

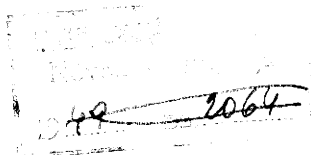
BUDAPEST

1886

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

- 68

F 4213/75

Lelt:
1980

A MAGYAR NYELVÖR

1886. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Ábri Mózes	Földes Gyula
Ágai Adolf	Frecskay János
Albert József	40 Fülöp Adorján
Alexi György	Gaál Ferencz
5 Alszeghy N. János	Gecser Béla
Ásbóth Oszkár	Glosz Gizella
Auguszt Gerő	Gubicza J. Imre
Baksay Károly	45 Gulya György
Balassa József	Győri
10 Bánhegyi István	Halász Ignác
Barbarits Róbert	Halász János
Bartók Jenő	Haraszi Gyula
Barts József	50 Harcsár Gyula
Bélteki Kálmán	Horváth Balázs
15 Benke István	Hunfalvy Pál
Binder Jenő	Kanyaró Ferencz
Bogdányi Ilona	Karácson Imre
Borbás Vincze	55 Karádi Bertalan
Brassai Sámuel	Kardos Matild
20 Budenz József	Katona Lajos
Chiovini Ferencz	Kazay Gyula
Csapodi István	Kertész József
Császár Károly	60 Kispál Mihály
Császár Lajos	* Kolumbán Samu
25 Csatáry Lajos	Korda Imre
Csete Lajos	Körösi Henrik
Csetneki Károly	Körösi Sándor
Damó István	65 Kriza János
Deák Farkas	Lehr Albert
30 Demjén Kálmán	Maczki Valér
Dulházi Kálmán	Markovits Sándor
Dunay Ferencz	Mihály deák
Etényi	70 Mocsári István
Fábry János	Münkácsi Bernát
35 Fejér József	Nagy Bertalan
Feleki Sándor	Nagy Sándor
Fogalyán János	Nagyszigethi Kálmán

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GVÜJTÖK.

75	Négyessy László	90	Steuer János
	M. Németh Sándor		Szerváczius Gábor
	N. K.		Szigetvári Iván
	Paal Gyula		Szilágyi László
	Pamlényi Sándor		Szilasi Móricz
80	Paszlavszky Sándor	95	Szily Kálmán
	Petényi Ottó		Szomaházy István
	Platz Bonifác		Tolnai József
	Révész Ernő		Uj Katinka
	Rotthauser Sámuel		Veres Ferencz
85	Samu József	100	Volf György
	Schuchardt Hugó		Vozári Gyula
	Simonyi Zsigmond		Zágonyi György
	Simon György		Zolnai Gyula
	Soltész Árpád		Zolnai Lajos.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. JANUÁR 15.

I. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁSHOZ.

13) A „kép” rag.

Ennek a ragnak két alakja váltakozik egymással: *-képpen* és *-kép*. Az utóbbi újabb s azért az előbbiből rövidültnek tekinthetjük. Régi irodalmunkban annyira kivételes a rövidebb alak (nem is tudnék más példát idézni, mint „*mykep*” Érdy c. 579.), hogy a hol előfordul is, tollhibának vagy írásbeli rövidítésnek nézhetnők. Csak a múlt század óta fordul elő gyakrabban: *másképp*, Mik. lev. (Kulcsár kiad.) 255. *mikép*, Orczy L. „Orpheus” II. 233. Révai hiányjellel is írja: *mi kép* sat. Költ. holmi.

Révai (uo.) mindig két szónak írja: *mi képen*, *mi kép* sat. Néha egyebütt is találkozunk ezzel az írásmóddal, a hol a ragnak nagyobb önállóságánál fogva egészen természetesnek találjuk; pl. tött gyónást az fölül mondott *kepen* Corn. c. 30. = a fölül mondott módon; „tudod, hogy mindenkor szerettelek és szeretlek, azért természeti képpen javadat kívánom” Vitk. munk. II. 163. „nagy sok. s csudaképpen az ember álmodoz” Nagysz. kalend. 1613. B5. azaz nagyon sokféle és csodálatos módon. Így írhatta volna a következő mondatban is szétválasztva Kazinczy, munk. I. 126.: „Ez a példája az egyenességnek két ellenkezőképen hatott az ő ifjú társaira” — két ellenkező alakban, formában, módon; nem írhatta volna pl. így: két ellenkező-*leg*. — Alakilag, a hangilleszkedés hiánya miatt, a *-képpen*-t még kevésbé tarthatnók ragnak, mint pl. a *-kor*-t, noha viszont a rövidebb *-kép* alaknak mindkét hangrenddel megférő é hangja miatt e körülmény kevésbé tűnik föl (v. ö. *-ént*, *-ként*, *-uként*, *-ért*). Alakilag abban is hasonlít a *-kor* raghoz, de a *-ként*-hez is, hogy az *a* *e* végű névszótók ezzel a rövid

magánhangzóval jelennek meg előtte, pl. *kétfélekép*.) — De már az utolsó szótagnak, a tulajdonképi ragnak elejtése, mely a gyakori használatnak s tán még a *-ként*-tel való váltakozásnak következménye, magát a *kép*-et azon rövid viszonszóok osztályosává tette, melyeket ragoknak szoktunk nevezni; s e tekintetben egész fejlődése hasonlít a *-kor* ragéhoz.

Dunán túl itt-ott a *p* helyett *b* hanggal is ejtik: „tiszt-uggy [tisztódj, tisztulj] a házomtul, mer *máskébb* elemésztlek“ (Rábaköz) Nyr. XIV. 522. *máskébb* is lehet, *máskéb* nem lehet (Veszprém).

Ragunknak eredetére nézve mindenek előtt világos, hogy a *kép* főnévből származik. Budenz MNyelvészet. V. 542. azt a kérdést veti föl, vajjon ragunk a *kép* főnévnek ‚effigies‘ vagy pedig ‚facies‘ jelentéséből magyarázandó-e, s az utóbbinak valószínűségét azzal bizonyítja, hogy a töröknek is van ilyen kifejezése: *latife jüzünden* ‚tréfaképpen‘ (szó szerint: tréfa képeről). *çok jüzden* ‚sokképpen‘, pedig a török *jüz* a. m. facies, arcz. — Azonban tán egyikre sincs szükségünk e két föltevés közül, mert hihető, hogy az effigies és facies jelentések közös hatása alatt fejlődött valamikor a *kép* szónak egy ‚forma, módus‘ jelentése is, ehhez pedig legkönnyebben csatlakozik a *-kép* rag jelentése: *másképpen* = más formában, más módon. Hiszen az utóbbi kifejezések maguk is ismereteseek mint a *-kép* rag egyértékesei; *módon* maiglan használatos, a másakra meg hadd szolgáljon egy pár példa a XVII. XVIII. századból: Macskási uramtól is tudakoztam, mint vagyon s mi formába Lev. II. 340. mi formában légyen ez a dolog, nem tudhatjuk uo. 343. ilyen formában töltének el három hónapot Mik. mul. n. 145. 159. (szavait e forma képpen folytatta Dug. szer. 1. 195.) — S vannak csakugyan nyomai, hogy a *kép* főnevet magát ‚mód‘ jelentésében is használták; így írja Pesti Gábor (Ball. szót. szerint): „meg nem mondhatom *képét*, mint szeretnek engem“ = meg nem mondhatom, *miképpen* szeretnek. A következő példákban is mint synonymumok váltakoznak *kép* és *mód*: „övig leány keptűek, azon alól hal moduak voltanak“ Decsi G. préd. (1582.) 39. — Egyébiránt összevethetjük még egy-két rokon nyelvnek következő kifejezését: votj. *didik šamen* ‚galamb módjára‘, cser. *semen* ‚módon,

szerint' — és mordv. *šama* ,facies. arcz'. Továbbá maga az a török szó, melyből a mi *kép* főnevünk át van véve (NyK. X. 85.), a jakutban *kiäb* a. m. ,alak', az oszmanliban pedig ép úgy használatos. mint a mi ragunk: *gibi-* ,képpen'. (Kérdés, összefügg-e a mi ragunkkal az ész. vogul *kotem-képl* ,valamikép' stb. l. Hunf. Egy vogul monda 367.)

Még csak azt kell vizsgálnunk, a *kép* főnév minő viszonyragot vett föl, hogy *képpen* váljék belőle. Az utóbbi alaknak kiejtése maiglan rendszerint ez: *képpen*, nyílt *e*-vel és kettős *pp*-vel (ámbar ma többnyire egy *p*-vel írják; l. erről Brass: MMondat. III. 348.) A synonym *módon* legelőbb a helyh. *n* ragot juttatja eszünkbe. csakhogy ennek szabályos kötőhangzója zárt hang: *o ē ö* (*képēn*, *népēn*, *lépēn*), s így itt szó sem lehet róla a nyílt *e* miatt. Émez csak a módhatározó *n* rag előtt fordul elő (*éppen*, *épen*, *készen*), de itt meg az a baj, hogy ez a rag csak melléknévhez járul. mert affélék, mint „gyöngyen ment a paripa“, csak kivételkép fordulnak elő. Mind a két föltevés mellett azonfölül magyarázatlan maradna a kettős *pp*. Így hát véleményünk szerint nem marad más lehetőség, mint erre az alakra vinni vissza a *-képpen* ragot: *kép-ben*. Hangtanilag csak olyan változás történt itt, mint teszem a *képpel*. *képpé* alakokban, s a *p* azért is legyőzhette a *b*-t, mert a *kép* etymont erősen érezték. Magyarázatunkat megerősíti a dunántúli *-kébb* alak, mely a *pb* hangcsoportot a szabályos változtatban őrizte meg (v. ö. *hónapba*:*hónabba*, *kalapbul*:*kalabbul*, l. NyK. XIV. 76. 74).

A jelentés szempontjából nem csak az említett „*formában*“ erősíti magyarázatunkat. hanem az is, hogy néha tényleg a *képben* kifejezést olvassuk úgy alkalmazva, hogy nehézség nélkül helyettesíthetjük a *-képpen* viszonszóval; pl. [az ördög] angyalképben bölcseséggel tétova hazudoz RMK. II. 215. ki hitte volna, hogy a sátán angyalképben űzze ármányait e földön? Bajza munk. II. 37. lehellete az ablakot ködleppel borítja s virágképben oda fagyván üvegét megvakítja Kisf. S. Gyula sz. 1:18. -- Még közönségesebb ez a kifejezés egyszerűen birtokviszonyban, tehát *képében*; pl. leszállott a szent lélek *galambképpen* = „oly mint *galamb képében*“: tamquam columba Jord. c. 454. (vö. „mennyeiből nyelv képpen szent lélek le szálla“ Thewr. c. 271.) Sőt

néha egyenesen csak a *-képpen* hatása alatt alkalmazták a *képében* kifejezést ott is. a hol amaz inkább volna helyén; pl. „ne vegye tőlem compliment képében, ha azt mondom“ Kaz. kényt. ház. 139. „három huszár-ember, ordináncz képében, üldögélt a teljes képű hold fényében“ Virághalmi, Huszárlegenda (szokottabban: complimentképpen. ordináncz-képpen). -- Tehát *galambképpen* = *galambképben* és úgy viszonylik hozzá a *galamb képében*, mint pl. a *galamb módra* kifejezéshez viszonylik ez: *galamb módjára*.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR MUTATÓ NÉVMÁS.

Toldy Ferencz a Halotti Beszéd nyelvi sajátságainak fejtegetése közben (Irodalomtört. 1862. 114. l.) a többi közt ezeket mondja: „Gazdag e rövid beszéd az ékes szókötésnek meglepőleg szép csinjaiban. Ilyek mindek előtt a *hogy* kötszó kihagyásának példái. Olvassuk: „És mend paradisumben uolov gimilcictul munda neki elnie“; mely mondat kétség kívül a deák nyelv mintájára, és pedig szerencsésen van képezve s a fordító részéről mind bátorságot, mind szép izlést tanusít“.

Látnivaló, hogy itt a tanítvány mestere ajakával beszél. A mit Kazinczy az idegen nyelvek szépségeiről s e szépségek átültetéséről, meghonosításáról tanított, azt Toldy magasztaló hangon újra elismétli s követésre méltó igazsággként az iskolák növendékeinek fogékony szívébe bele vési.

A ki el tudja képzelni s képzeletében szépnek találja a csordák fejedelmi állatját a szarvas sugár-karcsú lábain állva, vagy a daliás férfit a női szépségek kellemeivel földisítve, az, megengedjük, szépnek találhatja a Halotti Beszéd írójának ékes magyarságát is: hogy az Úr „monda mind paradicsomban való gyümölcsöktől Ádámnak élnie“.

Hogy minden nyelvnek megvannak a maga szépségei és tökéletességei, az általánosan s régtől fogva ismert igazság; de szintoly régi igazság az is, hogy e szépségek csak ott s csupán addig szépségek, a hol megtermettek s a meddig abban a földben maradnak, a melyben megfogantak. Ültesd át idegen talajba, helyezd más nap alá őket, és el-

fajzanak, korcsokká válnak. Tagadhatatlan például, hogy a latin nyelv az ő oratio obliquájával kiváló rövidségre, föltűnő világosságra s oly nagy szabatosságra tett szert, a melyet minden más nyelv méltán irigyelhet tőle; de hogy e sajátságának átültetése, vagy inkább ráerőszakolása egy más nyelvre mekkora visszásság volna, könnyen kitűnik, ha csak saját nyelvünkön teszünk vele kísérletet.

Caesar „De bello Gallico“ című művében (I. k. XX. fej.) olvassuk: „Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret. *Scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset*“.

Kisértsük meg e kétségtelen latin szépséget, tökéletességet, a mint a magasztaló hang szeretné, utánozni nyelvünkben: „Divitiacus sűrű könnyhullatások közt átkulcsolja Caesar térdét s esdekelve kéri, ne nyúljon öccse ellen föltötte szigorú rendszabályokhoz. *Fól tudni magát a hírt valónak lenni; s nem is fájlalni senkit mást azt oly nagyon, mint magát; s ezt annál inkább, mert míg maga népszerűségével mind hazája fiainál, mind a többi gallusoknál nagy ő pedig ifjú koránál fogva a legcsekélyebb tekintélynek sem örvendene, épen maga által emelkedett volna*“.

Ez értelmetlenségre az ellenszó bizonyára azzal felel, hogy a példa nem talál; mert így nem fordított, nem írt s nem beszélt soha senki, a ki dajkája ajkáról tanulta a magyar nyelvet. Ez merő képtelenség. Megengedem, annyiban megengedem, hogy egészében, igaz, nem találni mását; de ha széttagoljuk s az egyes részeket külön választva tekintjük, mindegyikének megel lehetni iskolázott embereink beszédében számosával a maga párját. A ki netán kételkednék, olvassa el, a mely épen kezébe akad, a legelső birói végzést, ügyvédi fogalmazványt, orvosi jelentést sat. sat., s a bőviben termő „Felperes keresetével elutasíttatni határozatit. A magas miniszterium a közgyűlés részéről a felfolyamodásnak helyt nem adni kéretik“ s hasonló „szépségek“, könnyen meggyőzhetik őt e nem épen örvendetes tény igaz voltáról.

Épen e szépségek. más szóval e sajátságok tehát azok,

a melyeknek utánzata minden egyébről, csak a „szép, jó izlésről“ nem tesz tanúságot.

Tekintsük például a névmások osztályát.

A latin azt mondja: „Senex miserandus cui manus revinctae erant, oculos ad caelum tollit“; mondja ezt is: „Est mihi in praedio magna familia, est magnus boum oviumque numerus, sunt frugiferae arbores generosae“. A német így szól: „Es ist mir zur pflicht geworden“; továbbá: „Als der dieb ins zimmer drang, fand er dort alles leer“. Bizonyára mindegyikünk megütköznék rajta, ha valaki az idézett példák nyomán így beszélne magyarul: „A szegény öreg, kinek a *kezek* hátra valának kötve, a *szemeket* ég felé emeli. Van nekem a jászágon sok *cselédség*, van nagy számú *ökör* és *juh*, továbbá nemes *gyümölcsfák*. Nekem *kötelességgé* vált. Midőn a tolvaj a szobába nyomult, ott ő mindent üresnek talált“.

Pedig az ilyféle idegenszerűségeknek egynémelyike lassan-lassan már egészen otthon kezdi érezni magát nyelvünkben; nevezetesen a mutató névmás az, a mely eddigi megszokott útját elhagyva, más ösvényre csapott át. olyanra, mely idegen föld birodalmába vezet.

A mutató névmás illetén visszás, idegen példaképre szabott alkalmazásának négy fajtát különböztethetjük meg.

I. Van nyelvünknek egy sajátsága, melyet az árja nyelvek nem ismernek, s ez a tárgyas igeragozás; azaz igealakjaink felerészükben nem csak az alany (személyi névmás), hanem a tárgy (mutató névmás) kifejezőjét is magukban foglalják. Innen van, hogy mikor a tárgy helyett ismétlés kikerülése végett a mutatónak kellene állnia, a nyomaték eseteit kivéve, ez nyelvünkben kifejezetlenül marad pl. „Egy könyvet vőn ki a könyvszekrényből, fölnyitá (—), de, anélkül hogy belepillantott volna, ismét visszatevé (—) előbbi helyére“: németül: „Sie nahm ein buch aus dem bücherschrank, schlug es auf, aber, ohne hineinzublicken, stellte sie es wieder auf seinen früheren platz zurück“.

Igazolja e használatot az összes régi, a legújabb korig lenyuló irodalom, s igazolják a népnyelven kívül magyarosabb tollú újabb íróink is, a kik közül elégnek tartom, ha egyet, egyikét elsőrangúinknak, Petőfit, s csak egy művének (János vitéz) néhány helyét idézem: „Fogja be a száját,

vagy majd betapasztjuk (—). Fölpiroslott egy tó; (—) környékezte káka. Subájáról Jancsi lerázta a vizet, miután (—) lerázta, újra utnak eredt“. Sat.

E nyelvszokás ellen erősen kezdenek véteni újabb időben literátusaink; s ha e hibát olyanok követik el, a kik német hangra nyitották meg először ajkukat, vagy a kik folyton német termékekkel táplálkozva mintegy beleélték magukat a német gondolkodásmódba, azon talán még nem volna mit csodálkoznunk; de midőn olyanoknál találkozunk vele, a kiknek minden soruk elárulja, hogy gyenge lábon állnak a németséggel, akkor már méltó okunk van csodálkozásunknak kifejezést adni. Csak egyet idézünk közülük, Spielhagen „Quisiana“ regényének fordítóját. Legyen ő tolmácsa a többieknek is. „Ezzel kezét nyújtá neki az asztalon át, Bertram nem utasíthatta *azt* vissza: er konnte *sie* nicht zurückweisen. (I. 92.) Olvasd csak a jelentést építendő vasutunkról, bizonyára a kerületi elnök írta *azt*: *sie* ist aus der feder des landstands-präsidenten. (106.) Rendkívüli pénzáldozatokat hozott érdekében s midőn nem akartam tovább *azt* elfogadni, leghatározottabban megparancsolta, hogy fogadjam el *azt*: *diesselben* anzunehmen. (II. 116.)

Ismeretes, hogy ifjaink ép, romlatlan nyelvvel lépnek az iskola falai közé, s midőn kikerülnek belőle, beszédük, legalább a nagy részé, telve van visszassággal, idegenszerűséggel; nyilvánvaló tehát, hogy a baj kútforrása az iskolában leledzik, s a mulasztás vádjá az idegen (latin, görög, német sat.) nyelvek tanítóit terheli. A jelen esetben például a német nyelv tanítójának állna tisztében, hogy tanítványait a német mutató névmás tárgyalása közben figyelmeztesse ama különbségre, mely e tekintetben a német és magyar használat közt mutatkozik. Az ily figyelmeztetésnek annál biztosabb a fogamatja, minthogy kezdetben, a még teljes erejében levő nyelvérzék parancsoló szava hathatósan visszatartja a tanulót a hiba elkövetésétől; s ha mégis utóbb megszokja, csakis annak tulajdoníthatjuk, hogy a tanító lassankint rá erőszakolja. Én legalább nem képzelhetek magamnak 13—14 éves magyar szülő gyermekét, a ki már annyira vitte a németben, hogy segítséggel boldogul munkájában, midőn például ezt kell magyarrá áttennie: „Der buchbinder hat die bücher zurückgebracht. Sage ihm, er soll *sie* auf

den tisch legen“, ne hibátlanul, szabatosan a következőkép fordítaná le: „A könyvkötő haza hozta a könyveket. Mondd neki, csak tegye le (—) az asztalra“; s ha mégis máskép teszi meg, imígy: „Mondd neki, csak tegye le *azokat* az asztalra“. nem magától, hanem kényszerítve teszi — tanítója kényszeríti őt rá.

II. A német grammatikákban a mutató névmás saját-ságos használatáról a többi közt ezt a szabályt is olvassuk: „A harmadik személyi névmás egyes és többes genitívusát (*seiner, ihrer*) csupán személyek, de nem tárgyak jelölésére alkalmazzuk; ez utóbbi esetben helyette a mutató genitívusa (*dessen, deren; desselben, derselben*) használtatik; pl. Nimm den lohn zurück; ich bedarf *dessen* nicht“. Továbbá: „Két-értelműség esetében a harmadik személyi birtokos névmá-sok (*sein, ihr*) helyett a mutató névmás genitívusát (*dessen, deren*) használjuk; pl. Die nachbarin sprach mit ihrer schwester und mit *deren* freundin“.

Nem mondjuk, hogy ugyanez a szabály meg van a magyar nyelvtanokban is, de hogy a gyakorlatban meg van s hogy alkalmazását növendékeivel az iskola sajátította el, azt annál kétségtelenebbül állíthatjuk, mert ez idegenszerű használattal épen azoknál találkozunk föltűnő sok ízben, a kikre a tanítás, tehát a nyelvek tanításának gondja is van bízva, a közép és felsőbb iskolai tanítóknál. Az itt követ-kező mutatóványok, a melyeket az Orsz. közoktatási tanács legújabb munkálatából (Utasítások a reáliskolai tantervhez) szemeltünk ki, úgy hisszük elég hiteles tanúk föntebbi sza-vaink igazolása mellett. „A középiskolákról és *azok* tanárai-nak képesítéséről. Az alapvető fogalmak és *ezek* organikus kapcsolata (I). Az összetett mondat és *annak* fajtái (18). A feleleteknél *nemcsak azoknak* helyes tartalmát tekintse, ha-nem szabatos alakot is követeljen (49). Alkalmat nyújt ez a növény és állatországban mutatkozó szervezeti fokozat is-métlésére és *ezek* fejlődésének törvényére [?] (81). A meg-figyelés és kísérlet útján szerzett tapasztalás, valamint az *ezek* nyomán haladó inductio (102). A téridomok és azon tételek, melyek *azok* szerkesztésére vezetnek“ (117). Sat. sat.

Forduljunk most Petőfihez s kérdezzük meg őt, mily szerkezettel élnek, a kiknek tolmácsává választottuk őt, ha-sonló esetekben magyaros tollú íróink s a magyar nép.

„A föltámadó nap legelső sugára lesütött a háznak füstölgő romjára. (→) pusztult *ablakán* át benézett a házba. Megszólalt a sereg harsány trombitája, minden legény talpon termett (—) *szózatára*. A grifmadárra hirtelen rápattan, (—) *oldalába* vágja hegyes sarkantyúját. Volt ennek a tájnak sok akkora fája, hogy a (—) *tetejüket* János nem is látta.“

A szabály, a mely e példákból hozzánk beszél s a melyre a különböző nyelvek tanítóinak növendékeiket jó eleve figyelmeztetniök kellene, a következő.

A magyar és az árja nyelvek közt, valamint sok más tekintetben, úgy a birtokviszony kifejezésében is föltűnő eltérés mutatkozik; míg t. i. emezek a birtokost külön esettel, a genitivussal, vagy pedig a birtokos névmással jelölik: „*Des nachbars haus*“ és „*der nachbar und sein haus*“, addig a magyarban a birtokos kifejezőjeként a birtokszóhoz függedő személyrag szerepel: „A szomszéd háza“ és „a szomszéd és háza“. Ebből következik, hogy a személyrag egymaga teljesen elégséges a birtokos kifejezésére s mindenben egy erejű az árja nyelvek genitivusával, vagy birtokos névmásával. Ennélfogva az ellentét eseteit kivéve, ha csak t. i. a birtokos külön hangsúlyozva nincs, mint a Petőfiből idézett példákból láttuk, minden egyéb kifejező fölösse válik.

Ellentét esetében azonban, vagy ha a birtokos hangsúlyozva van, a személyragon kívül a magyarban is külön kifejezőre van szükségünk. S itt két eszköz áll rendelkezésünkre. Az egyik, hogy a birtokost jelölő nevet ismételjük pl. „Krisztus és Krisztus *tanítványai*“ = mind Krisztus, mind tanítványai; a másik, hogy a személyragos birtokszóhoz jelzőül a személyes névmást is kitesszük, pl. „Krisztus és az ő *tanítványai*“.

Az „*Utasításokból*“ idézett helyek e szerint ekkép igazítandók ki. „A középiskolákról s a *középiskolák* tanárainak képesítéséről. Az alapvető fogalmak s e *fogalmak* organikus kapcsolata. Az összetett mondat és (—) fajai. A feleleteknél ne csak helyes *tartalmukat*, hanem . . . . A megfigyelés és tapasztalás, valamint a *nyomukon* haladó inductio. A téridomok és azon tételek, melyek *szerkesztésükre* vezetnek.“

III. Az előbbi pont alatt láttuk, hogy a német nyelv a birtokost, a szerint a mint ez vagy személy- vagy dolog-

név, majd a személyi. majd a mutató névmással jelöli. Úgy látszik ez a használat lebegett szeme előtt azon íróinknak, a kik újabb időben hasonló megkülönböztetést akarnak tenni a magyar személyi és mutató névmás alkalmazásában. A Nyelvőr legutóbbi füzetében (XIV. 559.) a Kérdések és feleletek rovatában ez olvasható: „*Az és ő* közt kell szerintem különbségnek lenni. Az *ő*, azt hiszem, kizárólag személyre vonatkozik. E szerint nem volna helyes a Nyelvőr 488. l. előforduló mondat: „Ézen föltevés mellett nem is lehetne *őket* (a ragokat) megmagyarázni“, e helyett: *azokat*.”

Ila nem is tudatosan, de ugyane fölfogás értelmében alkalmazza dolognév jelölésére íróink egy része személyi névmás helyett a mutatót; hogy pedig az iskola teljesen meghódol e tetszetős szabály előtt, azt a főtebb idézett Utasításokból szedett következő példák elég világosan igazolják: „A térképrajzolással kapcsolatban, vagy *attól* függetlenül is jó szolgálatot tesz a mérés (45). Az ásványoknak azon állapotban való megismertetése, a melyben *azokkal* leginkább találkozunk. Ezen állapot a legtöbb esetben a kristályos halmaz állapot, és mivel ezeknél a physikai tulajdonságok játszsza a főszerepet, *ezekre* kell fektetni a súlyt (79). A Föld légköre és az *abban* föllépő tünetmények (99). Sokféle tény a tanulónak sajátjává válik, úgy hogy csekély szorgalom mellett *ezekkel* szabadon rendelkezhetik (110). A tárgyalás kiterjedhet a felsorolt nemfémeknek legfontosabb oxydjaira és az *ezekből* keletkező savakra (111). Csak a kiválóbb növényi és állati alakokra kell szorítkozni, bemutatván *azokat* alkalmas rajzokban (81). Első dolog, hogy a tanulóknak a tárgyak térbeli elhelyezéséről világos fogalmok legyen, hogy *azokat* a világtájak szerint csoportosíthassák“ (40). Sat.

Lássuk, igazolja-e a nyelv ezt az elméletet s van-e alapja e megkülönböztetésnek.

A harmadik személyű névmás, mint mindegyikünk tudja, *ő*; ragozott alakjai pedig a következők: *ő-é*, *ő-t*; továbbá *ő-nek(i)*. *ő-bel(e)*, *ő-től(e)*, *ő-ről(a)* sat. Ez utóbbiak csonkultán így is: *neki*, *bele*, *tőle*, *róla*. A *róla*, *henne* sat. tehát ép úgy személyes névmás, mint maga az *ő*, s a különbség köztük csak az, a mi egyrészről a *ház*. másrészről a *ház-ról*, *ház-ban* közt. Tolmácsunknál, Petőfinél, e pontra

nézve a többi közt a következő útbaigazító példákat találjuk: „Megkapta bajsztát, és egyet pödrött *rajta*. Ez a világ aligha csárdában nem ég; bemegyek az éjre, *benne* megpihenek. Izzadott a török véres veritéket, *tőle* a zöld mező vörös tengerré lett. A királyi széken én sokáig ültem, *rajta* megvénültem, *rajta* megöszültem“.

Kisértse meg az olvasó, hogy fogadná, ha még ép a nyelvérzéke, a most idézett példákban a személyi névmás helyett a mutatót: „egyet pödrött *azon* — *abban* megpihenek — *attól* a mező vörös tengerré lett — *azon* megvénültem, *azon* megöszültem“. Vagy ki találná szabatosnak a mutatót, még ha rimelne is, a következő helyeken: „Nézz rózsám a szemembe, mit olvasol *abból*? Fakó lovam föl van kantározva, el is megyek a rózsámhoz *azon*. Be van az én szűröm újja kötve, édes rózsám ne kotonozz *abban*“? Sat.

Az 'Utasítások' idézett helyei tehát így javítandók ki: „A térképrajzolással kapcsolatban vagy *tőle* függetlenül... a melyben *velük* találkozunk; *rájuk* kell fektetni a súlyt... a föld légköre s a *benne* föllépő tűnemények... szabadon rendelkezhetik *velük*... a *belőlük* keletkező savak... bemutatván *őket* rajzokban... hogy *őket* csoportosíthassák“.

Vannak, s közéjük tartozik, ha jól sejtjük, az idéztük kérdés írója is, a kik a személyi névmásnak *ő, ök, őt, őket* alakjait a többiektől (*bennem, veletek* sat.) külön választják, s csak az előbbieket tartják olyanoknak, a melyek dolgok jelölésére nem alkalmazhatók. Hogy még e megszorítással se fogadható el a szabály helyesnek, azt *ők* maguk is, a kik szentesíttetni óhajtják, kénytelenek lesznek elismerni, ha egy pár alkalmas példát állítunk szemük elé, hogy rájuk építve döntessék el nyelvérzékük szavával a kérdést.

„Nézd a fejedelmi tölgyet. Féktelen haragjában ront ellene s vad erővel csap le rá a nekiböszült vihar; de *ő* rendületlenül áll... Gyerme kem, ne kínozd az állatokat; *ők* is éreznek, *ők* is isten teremtményei... Nincs veszedelmesebb ellenség, ha szabadjára ereszted, mint a nyelv. Azért parancsolj *neki* s tartsd féken *őtet*.“

Három kérdésre várunk ez alkalommal feleletet: Dolognevek-e a *tölgy, állat, nyelv*? Helyén valónak mondja-e a nyelvérzék e példákban az *ő, ök, őtet* személyi névmást? Áll-

hatna-e helyette, a nélkül hogy visszatetszést keltene, a mutató: *az, azok, azt?*

Csatoljunk ezekhez igazolásul egy pár adatot a legrégebb nyelvből, melynek tolmácsául a Keszthelyi és Döbrentei codexeket választjuk: „Confringet Dominus *cedros* Libani et comminuet eas (Psalm. 28. 6.): *Wr* meg tery lybanus hegyenek *w cedrus fayth ees semye tezy wketth* (KeszthC.) *Vr* libannak cedrus fait meg tőri es *őket* vgan meg tőri (DöbrC.). Circumdate *Sion* et complectimini eam (Psalm. 47. 13.): Vegyetek kernwl syonth ees megh elelyetek *weteth* (KeszthC.) Vegyetek kőrnől siont. őlel'etek meg *őlet* (DöbrC.). Visitasti *terram* et inebriasti eam (Psalm. 64. 10.): Meg latogataad feldeth ees meg syrosytad *weteth* (KeszthC.). Földet meg latad. es *őlet* megrezegeited (DöbrC.). Tu confregisti capita *Draconis*, dedisti eum escam populis *Aethiopum* (Psalm. 73. 14.): Te meg terted sarkanyoknak feyeth ees attad *weteth* etekre zerechen nepeknek (KeszthC.). Te sarkannak feiet meg törted, *őlet* zerečen nepnek etekke attad. (DöbrC.).“ Sat.

Nem a dolog- vagy személynévre való vonatkozás tehát, hanem egészen más mozzanatok azok, a melyek a személyi és mutató névmás alkalmazását szabályozzák. Ennek fejtegetését azonban más alkalomra kell halasztanunk. Most csak annyit jegyünk meg, hogy mind a kettő egyként vonatkozhatik személyre is, dologra is, a mint a következő, hisszük, mindenkitől helyesnek fogadott példák igazolják.

(Dolognév.) — „No jöjj, menjünk *dinnyét* szedni. Itt van mindjárt egy csoportban három, már elég sárgák. Leszakasztom. — Ne bántsod, hagyjuk *őket*; még érni kell *nekik*. — No mit sírsz, mi kell? — A puskát akarom! — *Azt* apád Ferinek vette, *azzal* te még nem tudsz banni.“

(Személynév.) — „No mi kifogásod van *Laczi* ellen? — Az, hogy nem kell se testemnek, se lelkemnek. Utálok *őlet*; s érzem, hogy boldogtalan lennék *vele*. — Hát Hajdu Pista? — *Azt* tudnám szeretni. s *ahhoz* el is mennék, de nem kellek *neki*.

IV. Utolsó kifogásunk nem föltétlenül, hanem csak bizonyos megszorítással helytelenítő, s a nyomosítva mutató *azon, ezen* használatára vonatkozik. Erről már volt alkalmunk többször szólni, nevezetesen a Nyelvőr V. 546. lap-

ján, a hol védelmünk alá fogtuk az ellene intézett támadás ellen. Voltak ugyanis, a kik e névmásnak *ille*, *hic* jelentését tagadták s ez értelemben alkalmazását kárhoztatták. Ugyanott kimutattuk e vélemény tarthatatlanságát; mert noha való, hogy az *azon* névmás a régibb nyelvben kiválóan a lat. *idem* egyértékesekeként járatos, pl. „Én is *azon* istent imádom, a kit te. *Azon* bakot nyúzza”. de ugyan csak a régi nyelvben már jó eleve mai alkalmazásában is többször előfordul.

Midőn tehát kifogást emelünk ellene, azt nem azért tesszük, mintha egyáltalában helytelennek tartanók, hanem mert az irodalom állandóan vele végezteti azt a működést, a mely őt csak kivételkép illeti meg s a melynek teljesítését a nyelv egy más, kiválóan arra hivatott tényezőre bízta.

Ha nem a sok tekintetben mesterkéltséget s nem is egészen természetes módon fejlődött újabb irodalomtól, hanem a régi nyelvtől, az élőbeszédtől s hiteles tolmácsaitól, a költőktől kérünk fölvilágosítást arra nézve, hogy melyik mutató szó van voltakép hivatva a jelzői szerepet betölteni, határozott, teljesen egybevágó nyilatkozatuk a jelölt személyére nézve nem hagy fönn semmi kétséget: „*Ezt a* kerek erdőt járom én, *ezt a* barna kis lányt várom én; *ez a* barna kis lány viola. Jaj de magas *ez a* vendégfogadó. Hova visz *ez az* út, hova megyek rajta. *Ennek a* kis lyánynak hosszú a kötője. Ég a kunyhó, ropog a nád, szorítsd hozzád *aszt a* barnát.” (Népdalok.) Ne hozd, ne hozd *aszt a* bort, kis leány . . . hisz már a nélkül is részeg vagyok. *Ez a* világ a milyen nagy, te, galambom, oly kicsiny vagy. Gyöngye vagyok, lelkem testem fáradt; vessétek meg nekem *aszt az* ágynak. Húzd a függönyt odább *azon az* ablakon, hadd lám, az építés ott kin meddig vagyon? Zárjátok be már *aszt a* koporsót.” (Petőfi.)

Ezek s a többi, hozzájuk hasonló példák, a melyeknek idézetéből ki nem fogynánk, mind egy értelemben a fölkapott *azon* ellenében a mellőzött *az a* javára döntenek el a kérdést. S ha ehhez hozzávesszük a közbeszédet, a mindennapi társalgás nyelvét, s tapasztaljuk, hogy a legpalléroztatb s már a tökéletesség legcsúcsán álló *tudatik és miszerintes* ajakról se röpken el társalgás közben egyetlen egy *azon, ezen* sem; ha halljuk, hogy a ki birói széken ülve, te-

kintettel *azon* ű-ra' határoz, otthon *azokra* a gondatlan cseledekre' szedtevedtéz, *annak* a vásott fattyúnak' pléhből készül nadrágot csináltatni, s elkeseredve fakad ki, hogy nem tudja, mi is lesz *ebből* a rossz gyerekből': méltó okunk van kérdezni, mi ösztönzi, mi készteti tanult embereinket arra, hogy a nyilvánosság előtt mindegyre azt hangoztassák, a mitől a szoba négy fala közt annyira idegenkednek, a mivel nyelvérzékük semmi módon nem tud megbarátkozni.

Más okát e különösségnek alig találunk, mint azt, hogy olyan mutatót, a minő a mi *az* a, *es* a névmásunk, az ismertebb művelt nyelvek, különösen pedig a mi bálványképünk, a német, nem tud fölmutatni. Ezt annál alaposabb okunk van hinni, mert a szertelen *azon*-kultus csak a jelen században, a német hatás érezhető erősödése óta lett újabb irodalmunk nyelvében általános divattá.

Ha úgy tudnánk görögül, mint a hogy nem tudunk, s ha görög eredetiben olvashatnók, hogy Hellas demokratái a nép javának előmozdítása céljából kiválóan *azokra* a hivatalokra törtek, a melyeknek tüze mellett a legízesebb pecsenye sült; *abból* a borból óhajtottak szürcsölgetni, a mely a nép szent ügye mellett leginkább lelkesítette őket; s a mikor biztos révbe jutottak, *magának* *annak* a népnek fordítottak hátat, a ki céljukhoz segítette őket — épen mint mi magyar demokraták: meg vagyunk győződve róla, hogy máskép állna a kérdésben forgó két névmásunk ügye: az egyik (*azon*) aligha volna oly ünnepezt, a másik (*az* a) bizonyára nem volna elhanyagolt.

A 'német kútfők alapján' készült magyar grammatikák, külön paragrafust szentelve neki, föl is említik a görög nyelvnek e kiváló, a többi nyelvekétől eltérő (értsd: a magyarban is hiányzó) sajátosságát s elmondják, hogy a görög a *οὗτος, αὗτος, τούτος* és *ὅδε*. *ἦδε τούδε* mutató névmáshoz nyomatékkal hozzácsatolja még az artikulust is: *ὁ, ἡ, το*.

A többi aztán magától következik: *οὗτος ὁ ἀνὴρ, ἐν ταύτῃ τῇ πόλει* kiváló, más nyelvekben utánozhatatlan görög sajátosság, magyarul megfelel neki: *ezen* pl. *ezen* férfi. *ezen* városban'. Így tanulja ezt könyvéből, így hallja a gimnáziumban tanítójától a növendék. S hogy is lehetne ez máskép, mikor tanítóját meg a tudomány csarnokában tanították

rája, a mint a hivatalos fordítások. tehát a leghitelesebb okiratok ezernyi helye bizonyítja? Csak egy-két példát Plato Apológiájából (Socrates védelme. Kiadja Lampel Róbert. 1867.): „οὐδὲ γὰρ ἂν δήπου πρόποι: τῇ δὲ τῇ ἡλικίᾳ ὥσπερ μισρακίῳ πλάττοντι λόγους εἰς ὅρας εἰσιέναι: mivel nem is illenék *ezen* korhoz. hogy valamint egy ifjoncz, beszédeket czifrán szerkesztve, lépjek föl előttetek. (I. C.) — ἔπειτά εἰσιν οὗτοι οἱ κατήγοροι πολλοί: azután sokan vannak *ezen* vádolók. (II. C.) — πρὸς ἑμαυτὸν δ' οὖν ἀπὸν ἐλογιζόμεν ὅτι τοῦτο μὲν τοῦ ἀνδρώπου ἐγὼ σοφώτερός εἰμι: elmenvén tehát, magamban gondolám, hogy én bölcsebb vagyok *ezen* embernél. (VI. D.) — οἷδε οἱ ἀκροαταί: *ezen* hallgatók. (XII. 25.) — εἰπέ καὶ ἐμοὶ καὶ τοῖς ἀνδράσι τοῦτοισί: szólj nekem s *ezen* férfiaknak“. (XIV. C.) Sat. sat.

Az Apológiában lapozgatván, újra megelevenültek emlékezetemben e védelemnek egyes nevezetesebb helyei, arany igazságai. Idézek egyet belőlük; s hogy minden olvasóm megérthesse, idézem magyarul; de hogy ne rontsak semmit szépségén, idézem híven, úgy a mint az egyetemi fordítás adja: „Végtére tehát elmentem a kézművesekhez; mert ezekről ellenben tudtam, hogy sok szépet tudóknak találandom. De, óh athéni férfiak, ugyanazon hibájok látszott lenni a jó kézműveseknek is, a mi a költészeknek: mivel mesterségöket jól üzték, mindegyik azt hitte, hogy a többi legfontosabb dolgokban is legbölcsebb“. (VIII.)

Röviden egybefoglalva s kellőkép kiegészítve az utolsó pontban mondottakat, mutató névmásaink alkalmazására nézve a magyarosabb korszakok, magyarosabb íróink s a népnyelv példaadása nyomán a következő pontokba foglalhatjuk utasításainkat.

a) *Azon, ezen* a latin *idem* jelentésen kívül használható mint az *ille, hic* egyértékese is, de leginkább ott, a hol a tárgy rövid, tömött előadást követel, tehát leginkább tudományos és szakművekben; itt is azonban csak módjával, takarékosan, s inkább a változatosság, gördülékenység kedviért alkalmazva oly esetekben, midőn a mutató valamely viszonyszóval járó névre vonatkozik. pl. *az után az* esemény után, *e mellett a* tény mellett, *az alá a* föltétel alá tas.

helyett mondhatjuk: *azon* esemény után, *ezen* tény mellett, *ezen* föltétel alá.

b) Állhat ily esetekben vagy az *azon*-nal váltakozva alkalmazható az *amaz*, *emez* (ama, eme) mutató is pl. *amaz* esemény után, *eme* tény mellett.

c) Ezekhez sorakozik, s mint legrövidebb, könnyű kezelhetősége végett köztük legalkalmasabbnak kinálkozik tömött szabású előadásban, kivált ha jelzős névre vonatkozik, a közelremutató *es*; pl. *„e nem várt szavakra lelke elborult“*; de így is: *„e szavakra lelke elborult“*.

d) A hol azonban a tisztán értelmi világ köréből, a hideg okoskodások, száraz fejtegetések, szóval a paragrafusok jégcsapjai közül kilépünk s az érzelmek napsugaras ege alá térünk, a hol a lélek fölmelegszik, a vér gyorsabban pezseg és szívből jövő szívhez szóló hangokra nyílik meg az ajak; ott *azon* boldogságról álmadozni, *amaz* édes perczekre gondolni, midőn *azon* hűtelen, csalfa lélek még a mi menyországunk volt, ép oly visszatetszést keltene, legalább a fogékonyabbakban, mint ha orgona szó közé füttyhangok vegyülnének.

Ne tegyük tehát magunkat ellenkezésbe az élettel, a kedves otthonnal, s a melynek a családi tűzhelynél, bizalmas baráti körben kizáró szabadalmat biztosítunk, ne vonjuk meg tőle e jogot akkor se, ha ünneplő köntöst öltve magunkra kilépünk az utcára, a világ szeme elé — ott is egymással találkozunk, magyarok magyarokkal, a kik kölcsönösen *örülünk ennek a véletlen találkozásnak*. S ha fiatalok s még nőtelenek vagyunk, kíváncsian kérdezzük egymástól: *„Teringettét, ki ez a takaros menyecske? nézd csak, a ki ott jön azzal a nyiszlett, fakóképű gavalérral!“* Ha megvénhedtünk, sóhajtva mondjuk: *„Hej, azok a régi jó idők!“* Ha a sors jó kedvéből apák vagyunk: *„Az én zsebem már nem győzi tovább ezt a sok bálozást, színházat, hangversenyeket!“* Ha gabonatermesztők: *„Ezek mellett az olcsó árak mellett a szegény gazda embernek tönkre kell jutnia“*. Ha vezércikkírók: *„Mi már hetek előtt megjósoltuk ezeket az eseményeket“*. S mindannyian reméljük, hogy *ebben az* új esztendőben minden jobbra fordul — a magyarosság ügye is, s hogy még a §§ nyelve se fog továbbra is irtózni *ennek a* mutató névmásnak helyyel-közzel való alkalmazásától.

SZARVAS GÁBOR.

ÓSZLOVÉN ÉS ÚJSZLOVÉN.

A „Szlávság a magyar keresztény terminológiában” című értekezésemnek (335 l.) egy jegyzetében azt állítottam, hogy Miklosich és mások, ha ószlovén nyelvről beszélnek, határozott ellentétbe állítják a pannóniai szlovén nyelvet a karintiai szlovén nyelvvel. Azt kellett volna írnom, hogy határozottan megkülönböztetik a pannóniai szlovén (ószlovén) nyelvet a karintiai szlovéntől, melyből a mai újszlovén fejlődött. Hogy ilyesmi megeshetik az emberen, a nélkül hogy azért az írónak ferde fogalmának kellett legyen lennie a dologról magáról, azt talán csak ellenfelem Volf György nem akarja érteni, a kinek tollán ilyen gyarlóság bizonyára még soha sem esett meg.

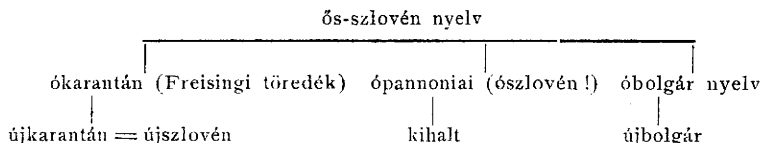
De hát stylus dolgában nem is akarok Volffal vetekezni; s úgy tartom, ő is jobban tette volna, ha tisztán a dolog velejét nézi és kicsit utána járt volna, nem joggal állítottam-e, hogy az újszlovén nem „egyenes örököse” az ószlovénnek; akkor bizonyára tartózkodóbb lett volna s az én állításom ellenében, a ki évek hosszú során csakis a szláv nyelvekkel foglalkozom, nem hivatkozott volna tanuló korából földidézett reminiscenciákra; a mivel legfölből azt bizonyította be, hogy fényes emlékező tehetsége van.

De lássuk magát a vitás kérdést. A *psalterium*-ot az ószlovén források *psaltyri*-nek hívják; *zsolttár* féle szót nem találunk bennük. Igen ám, de az ószlovén nyelv „egyenes örökösében”, az újszlovénben, mondja Volf, ott van a *žoltar* szó. Erre természetesen csak azt felelhettem, hogy Volf, a ki annyiszor tolla hegyére veszi az „ószlovén” szót, azt sem tudja, mit kell rajta érteni. Erre fogja magát Volf és bebizonyítja a napnál világosabban, — hogy ezt valóban nem tudja, és roppant büszke rá. Én Miklosich Altslovenische Formenlehre in Paradigmen című művének bevezetésére hivatkoztam, mely 1874-ben jelent meg; ott ez a nagy tudós világosan kifejti, hogy az ószlovént, melyet pannóniai szlovénnek is nevez, nem szabad az újszlovénnel, a karantán szlovénnel összetéveszteni („Was vom bulgarischen, gilt auch vom *neuslovenischen*. Auch dieses wandelt nicht erst seit gestern seine eigenen wege, ist daher vom *pannonischen slovenisch zu trennen*.“). Volf Miklosichnak e kis értekezését elég ügyesen hasznára fordította — addig, a míg belőle be nem bizonyította, „hogy Miklosich bizonyosan csak megkülönbözteti a kettőt egymástól”, nem állítja „határozott ellentétbe” az ószlovént az újszlovénnel. A mi ezentúl következik, nem ér Miklosichnak ez az egész fejtegetése semmit; hiába tárgyalja behatóbban a nagy különbséget, mely a X. században írt freisingi töredék, azaz a legrégebbi karantán

szlovén (vagy nem bánom Volf szerint „újszlovén“) nyelvmaradvány és az egy időben írt pannoniai szlovén (úgynevezett „ószlovén“) kéziratok közt első pillantásra szembe szökik, süket fülre talál Volfnál a mester; öneki csak a mind a mellett konstatálható közel rokonság köti le rövid időre figyelmét; azután nagyot ugrik s abban a hiszemben, hogy Miklosich bizonyosan 22 évvel ezelőtt még sokkal tudósabb, sokkal okosabb ember volt, Miklosich tudományos pályájának kezdetére 1852-re csap át és teljesen más összefüggésben, más állásponttól használt, egészen más „ószlovén“ nyelvre mondatja Miklosichsal, hogy az az újszlovénnek tulajdon édes anyja; s erre aztán azzal a nagyképű kijelentéssel végzi be, hogy hát mégis csak igaza volt, mikor az újszlovént az ószlovén „egyenes örökösének“ nevezte.

„A ki figyelemmel kíséri Miklosich és a többi szlavisták fejtegetéseit, mondtam fönt említett értekezésem idézett helyén, tudja, hogy a régi időben a szlovén törzs keletre egészen a fekete tengerig terjed, hogy a bolgárokkal összevegyült és mai nap bolgároknak hitt szlávok is eredetileg szlovének.“ Ezek a szlovének valaha, mondjuk Krisztus születése előtt, valahol együtt laktak; mindnyájuknak egy közös nyelvük volt még, — (nevezzük ő-s-s-z-l-o-v-é-n-e-k). De idővel szanaszét mentek, míg egy részük a fekete tengerig és Moreába eljutott, egy másik részük az alpeseken túl messze nyugatra szakadt; a közepén maradtak, illetőleg a közepibe kerültek a pannoniai szlovének. Az eredetileg közös nyelv hosszú idő folytán elváltozott, mindegyik más más alakot öltött. A IX. században élt pannoniai szlovének nyelvét Miklosich identifikálja azzal a nyelvvel, melyre Cyrillus és Methodius tanítványaival egyetemben jefordították a legfontosabb egyházi könyveket és ezt a nyelvet ó-s-z-l-o-v-é-n nyelvnek nevezi. Ez az ószlovén nyelv mije az újszlovénnek? Úgy-e hogy testvére; ép úgy, mint a bolgárnak is; hisz közös anyától származott mind a három? *) Vagy Volf valóban képes volna olyan képtelenséget állítani, hogy a IX. században beszélt pannoniai szlovén (aequale: „ószlovén“) nyelv az ugyancsak a IX. század-

*) Rajzban ezt így érzékelhetjük meg:

Volf összetéveszti az „ószlovén“ nyelvet az ő-s-s-z-l-o-v-é-n-nel, mert Miklosich egy ízben ezt az utóbbit szintén ószlovénnek nevezi; mivel esze ágába sem juthatott, hogy valakinek ilyen distinctio nehézséget okozhatna. Á. Ö.

ban beszélt karintiai szlovén nyelvnek az édes anyja? Okosabb embernek ismerem, hogy sem ezt föltegyem róla.

Tehát ha rendesen ószlovén nyelvről beszélünk, ha arról a nyelvről beszélünk, melynek gazdag, nagyon gazdag tradíciója van, melynek irodalmából a szláv nyelvész annyi tanúságot merit, mely nélkül még a „magyar nyelvész“ sem lehet el egészen, melynek vannak pontosan, a légkisebb apróságokig körülírható hangtani sajátosságai, melyeknek alakjai az élő szláv nyelvek alakjaira oly rendkívüli fényt derítenek, hogy nem is képzelhető, hogy valaki tudományosan akarna akármelyik élő szláv nyelvvel foglalkozni, a ki az ószlovén nyelvet alaposan nem ismeri, mondom, ha rendesen ószlovén nyelvről beszélünk, eszünk ágában sincs az az őszlovén nyelv, mely az újszlovénnek anyja csak úgy, mint az ószlovénnek, melyről jóformán semmit, de semmit sem tudunk, mely az árnyékvilágba való, mint p. o. az ősz-indo-germán nyelv; és ha Miklosichnak szabad is néha-néha mérés kézzel nagy árnyékokat a falra vetni, Volf inkább ne nézzon oda, mert szörnyet talál látni.

De mégis tegyük föl, hogy a közönséges értelemben vett ószlovén nyelv az újszlovén nyelvnek anyja volna. Mi következik abból? Az, hogy Volf nem csak teljesen tájékozatlan a szláv nyelvészet terén, a miben valószínűleg sokan amúgy sem kételkedtek s a mit talán maga se tagad, hanem még az is, hogy a tudósoknál megszokott quantum óvatosság sincs meg kellő mértékben benne. Az újszlovén örökbe kapott anyjától egy bizonyos szókincset. Ha anyja leányának elszakadása után — bocsánat, okvetetlen folytatnom kell ezen a képies nyelven — régi szókincsét gyarapította akár természetes fejlődés, akár idegen szók fölvétele által, leányának természetesen ebből az ujonnan szerzett kincsből nem jutott osztályrész. Ha a pannoniái szlovén nyelvbe a zoltárt jelentő *psaltyri* szó csak akkor került, mikor leánya tőle már távol lakott, és ki merne abban kétkedni, hogy ez csak akkor történt, milyen joggal állíthatjuk, hogy az újszlovénben meg kell ugyanannak a kifejezésnek lennie; vagy megfordítva, ha a karantán szlovén nyelv különválása után vette át idegen nyelvből a *žoltar* szót, ki foghatja rá az ószlovén nyelvre, hogy abban is meg kellett ennek a szónak lennie, hiszen „egyenest örököse“ az újszlovén az ószlovénnek?

És most e speciális eset megvitatása után nagyon is rá férne Volfra még kis privatissimum az ószlovén nyelvről. De abban talán máskor részesítem, most más utat választok. Volf amúgy is deák-köntösben lépett elénkbe. Talán nem haragszik, ha kicsit megexamináljuk. Ha Volf valóban tudja, mit értünk „ószlovén“ nyelven, bizonyítsa is azt be. fejtse ki világosan, ha lehetséges szószaporítás nélkül, miért

nevezi Miklosich ószlovénnek ezt a nyelvet; miért nevezik így még olyan tudósok is, kik nem értenek egyet Miklosich fölfogásával; hogyan nevezik még másképp ezt a nyelvet és milyen joggal; mennyiben szabad első sorban ehhez az „ószlovén“ nyelvhez fordulunk, ha a magyar nyelvbe jutott szláv szók fejtegetésébe bocsátkozunk; szóval jelölje meg nagy, határozott körvonalokban a tudomány mai álláspontját az egész ránk nézve annyira érdekes kérdésben. Ha erre megfelel, nem akarom keresni, mikor tanulta, de akkorban-e vagy valamivel később; készségesen elismerem majd, hogy ezzel a kérdéssel most már tisztában vagyunk; áttérhetünk más kérdésre. Ha nem?! — Hja, akkor baj van! mert a ki ilyen alapvető kérdésekkel sincs tisztában, a melyeknek fontosságát a magyar nyelvészetre nézve maga is készséggel elismeri, azzal már nem állhatnék ezentúl szóba: mert végre tehetek okosabbat is, meg a Nyelvőr olvasói se vétettek semmit, hogy előadást tartsak nekik a szláv nyelvészet elemeiről.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A DATIVUS ÜGYE.

Igen is azt írtam*) s támogattam is tekintéllyel, hogy az az állítás: „A dativusnak nincs birtoka“, nem elv; most meg, akkori ítéletemet fentartva. azzal toldom, hogy csupasz állításnak is tökéletlen. mivel határozatlan s annál fogva nem egyértelmű (mehrdeutig). Érthetnők pl. így: „A dativus nem genitivus“. Ámde így nem hogy bizonyítani, de állítani sem szükség, mert hiszen senki sem kétli. Azonban — truismus létére is — van sokszor alkalmazása. Pl. a latin 1. és 5. declinatióban, nem lévén különbség a sing. genetivus és dativus közt, a szöveg magyarázója szükségesnek látja észrevétetni a tanulóval, hogy ily alakok, mint: *mensae, musae, diei, rei, speciei* hol genetivusok, hol dativusok és meghatározza adott esetben, hogy melyik rovatba tartozik az illető szó. De a magyarban így különböztetni nem lehetvén, meddő marad a truismus. — Teheti továbbat az idézett állítás azt, hogy: „A dativusnak“, mint olyannak, „nincs birtoka“. Így érti-e J. nem tudom, de akár így, akár nem így, sem igenelni, sem tagadni egyelőre nem lehet, mert a felelet annak a kérdésnek az eldöntésétől függ: „Mi a dativus?“ És hogy erre is felelhessünk, tudnunk kell. *realis definitio*ja kívántatik-e, vagy *formalis*? Minden esetre pedig. minthogy a dati-

*) L. Az E. Műzenem-egylet bölcselészeti, szakosztályának Kiadványai. II. kötet. (1885). 33. lap. B. S.

vus fogalma s a velejáró műszó nem specialitása a magyar nyelvnek, a kérdés az általános vagy, ha úgy tetszik, az összehasonlító nyelvészet foruma elé tartozik. Itt pedig realis definitióját akár a dativusnak. akár más casusnak használni keresünk. Én legalább Boppnál, Schleichernél, Hunfalvynál, Müller Frigyesnél, Eggersnél, Hovelachenál ilyest nem lelek, és a mit egyes nyelvek tanaiban látunk itt-ott, az csak az illető nyelvre vonatkozó kísértmény*), melyet kellő értelmezésnek nem ismerhet el a logika. De ott van ám mindenütt a formalis definitio, mely azt mondja meg, hogy a névszónak ilyen s ilyen módosítását ilyen s ilyen ejtésnek nevezzik. És így nevezzik a magyarban is *dativus*nak a *nak*, *nek*ben végződő alakját a névszónak.

Látnivaló, hogy a határozatlanság még így sincs meg-
 orvosolva és hogy a „kérdéses“ állításnak újra más értel-
 mért kell hogy keressük. És azt tartom, magáénak fogja J.
 vallani ily alakban: „A dativus soha sem birtokos“, vagy bővebben magyarázva: a *nak*, *nek* végzet nem
 elég arra, hogy a névszó-alakot dativussá bélyegezze. és
 jelesen, ha, mikor v. mihelyt birtokot tulajdonítunk
 neki, már nem dativus. Úgy de ha ezt elismeri és
 állítja. egészen az ő vállára nehezedik az a feladat, hogy
 oly realis definitiójával álljon elé a dativusnak, mely eme-
 nek minden használatát magában foglalja egyfelől. másfelől
 pedig birtokossá lehetőségét kirekessze s még
 ez sem elég a határozatlanság vádjá elenyésztetésére, hanem
 azt is elvárom tőle. hogy a birtok műszót, úgy a mint
 azt a nyelvtanban használják, értelmezze. mert mind érte-
 kezéséből, mind válaszából kitetszik, hogy az én formalis
 definitiómat, mely szerint „a birtokot a magyarban a
 személyragos névszó jelöli“, nem hajlandó elfogadni.
 Én pedig elmélkedni hagyom rajta s nyilatkozatát nem vá-
 rom, hanem kereken kimondom, hogy ezt a véleményét,

*) Nem hogy definitióul, de a legfölszinesebb diagnosisul sem szolgál-
 hatnak az ilyenek, mint: „Der Dativ bezeichnet im allgemeinen die Person
 oder Sache, welche zu einer Thätigkeit in einer entfernteren Be-
 ziehung steht“. (Curtius griech. Gr.) — „Der Dativus ist der Casus der
 Beziehung, oder, wenn er mit dem Accusativ verglichen wird. der Casus des
 entfernteren Objects“. (Zumpt, lat. Gramm.) — Ezek csak hatá-
 rozatlanságukkal, semmitmondóságukkal vétnek, de a következő értelmezés
 épen szabályellenes: „Der Dativ steht auf die Frage wem? bei Verben
 und Adjectiven“. Annyi mint: a dativus, dativus kérdésre felel. Halljuk ellen-
 ben egy Convers.-Lex. belüli „Dativus“ czikk írójának feddhetetlen nyilatkoza-
 tát: „Da der spätere Dativ die Bedeutung des alten Dativs und Locativs
 zusammen vertritt und in mehreren Sprachen zugleich die des Instrumentalis
 angenommen hat, so lässt sich eine allgemeine Grundbedeutung für denselben
 nicht aufstellen. Der Name ist hergenommen von dem häufigen Gebrauche
 dieses Casus bei dem Begriffe des Gebens und verwandten Begriffen, wobei
 er das entferntere Objekt der Handlung bezeichnet“. B. S.

akár hiedelmét, hogy „a dativus nem birtokos“, melyet a tények világosan megczáfolnak, el nem fogadom.

Mert lám, egy régi népdalban, mely még gyermekkoromból maradt emlékemben, ezt olvasám:

„Sári rózsám gyere ki dülj le a subámra, ketten vagyunk, nincsen ki vigyázzon a szánkra; nyalakodjunk, nincsen most módja a banyának, hogy az orrát a tejbe verje a macskának“.

Itt, mondom, „subámra“ birtok és birtokosa a (pótolható) *nekem*; „szánkra“ birtok és birtokosa (*nekünk*) ketten; „módja“ birtok és birtokosa banyának; „orrát“ birtok és birtokosa macskának.

Még egyet: „Maradjon *magának*“: dativus, nem birtokos; „nem hiszek *szavának*“: dativus és birtok; „hamis teste lelke, *szökének, barnának*“: dativus és birtokos.

Hadd idézzek J. példájára latin idiotismust:

Est *mihi* nonum superantis annum
Plenus Albani *cadus*; est in horto,
Phylli, nectendis *apium* coronis
Est hederæ *vis*
Multa . . . . .

Tagadhatja-e valaki, hogy 1) *mihi* az ego dativusa; 2) *ego* Horatiust jelöli; 3) *cadus, apium, hederæ vis* Horatius birtokai; 4) *mihi* birtokos és dativus; tehát elvégre 5) a latinban is lehet birtokos a dativus?

J. azt írja, hogy „Pauli caput dolet“ rosszul volna latinul mondva. Nem merném mondani, hogy jobban tudok latinul mint J., de igen azt, hogy Lucretius jobban mint ő, s aligha rosszul írta (De rerum natura III. 110—112):

Cum miser est animo laetatur corpore toto:
Non alio pacto, quam si pes cum dolet aegri,
In nullo caput interea sit forte dolore.

Tisztába hozván imígy a vita tárgyát, kötelességemnek tartom tekintetbe venni bírálatom elleni némely panaszát is a válaszolónak. Mindjárt eleinte, mikor a „kérdéses“ szót megtámadtam, lehet hogy egy kissé elkap vala a ló — Me quoque pectoris tentavit fervor — a hiu paradoxum felett a boszúság. Most hát engesztelésül és kárpótlásul egy jó tanácsot adok Juvenalisknak kissé módosított szavaival ellenfelemnek: „Maxima lectori debetur reverentia“*). Régiebb íróink rendszerint „kegyes“ czímmel szólították olvasóikat. Igaz hogy Klopstock — mint Kazinczy írja — midőn odái nehézsérthetőségét gáncsolták, azt felelé negédesen, hogy „a ki érteni akar, tanuljon meg érteni!“ De hiszen ő Klopstock volt; mi homunciok pedig nem követelhetjük jó móddal, hogy egy pár odavetett szavunkból az előtt évvel

*) Terjedelmes paraphrasisát olvashatni: *Shaftesbury, Characteristicks*. Vol. III. Miscellany V. B. S.

sőt részint évekkel nyomatott értekezésünk fonalát gondosan kezébe tartogassa a casualis olvasó. Ez, megtörténhetik, hogy igen kicsibe hajtja azt a munkát, melyet szerzője igen is hön ápol s aztán úgy jár vele mint Cicero a szicíliai quaesturájával. minek történetét jó humorral írja meg pro Cn. Plancio szónoklatában ekképen: „Nem félek, hogy merje valaki mondani, hogy akárki is jelesebben vagy kedvesebben viselte volna a quaesturát Sziciliában, mint én. Isten bizony, mondom, azt véltem akkor, hogy senki sem beszél egyébről Rómában, csak az én quaesturámról. A szicíliaiak hallatlan tisztességtételeket terveztek vala számomra. Én hát azzal a reménnyel bucsúztam ki a hivatalomból, hogy a római nép mindent teszen maga jó szántából érettem. Hanem midőn a provinciából kibucsúzván történetesen Puteoli felé jöttem, hol azon napokban igen sokan és vigan szoktak lenni, csaknem odalettem, hogy valaki azt kérdi tőlem: „mikor jöttem el Rómából és mi újság ott?“. A kinek midőn azt felelém, hogy a provinciából jövőm, hivatalomat végezve: „Úgy bizony — monda — azt tartom Afrikából!“ Én ezt resteltem, bosszankodtam is rajta és mondám: „Dehogy! Sziciliából!“. Ekkor egy valaki, a ki mindent jobban akar tudni, közbeszól: „Hát te nem is tudod, hogy ez az ur quaestor volt Syracusában?“ — Elfojtottam a bosszúságomat s úgy tettem, mintha csak fürdeni jöttem volna“. — Most már, — azt veti utána Cicero — örvendek azon, a mit akkor balesetnek véltem, mert a leczke hasznomra vált *).

Lépünk tovább. „A „*nek*-es név ilyenkor nem is birtokos“, helytelen kifejezésre nézve nem hogy elismerné tévedését J., hanem azzal tetőzi, hogy bírálóját vádolja tévedéssel, mint Plato a szőnyeget tapodó Diogenest kevélységgel. Lássuk csak, mikép talál a raetorsio? Idézzünk: — *Joann.* „azt mondtam, hogy ha az olyan szólásokban, mint: vége szakadt a vitáknak sat. birtokviszonyt állítok fel, megsértem a főelvet: a dativusnak nincs birtoka. Be kell e szerint bizonyítanom, hogy a *nek*-es név ilyenkor nem is birtokos“. — *Br.* „Az utolsó mondat rossz, és így kell: ilyenkor *sem* birtokos“, vagy ilyenkor is nem birtokos. Mert J. azt akarja állítani, hogy az idézett elv a felhozott szólás

*) Nem éppen így teszen „tisztelt nyelvészársam“, midőn imígy nyilatkozik: „(Br.) megbírálja, azaz hogy megtámadja a *nek*-ragu név és a birtokszó czimen' megjelent értekezésemet, . . . Czikkének a fűszerei leczkézés és gúnyolódás“. Azt hiszem hogy véleményyt, állítást, rendszert, iant megtámadni, leczkézni, gúnyolni nem hiba. De ezt felelnem haszontalan volna. Mert Pesten folytatott egykori vitatkozásom alkalmával „személyeskedéssel“ vádolván engemet a másik fél, azt felelém, hogy csupán csak „véleményét“ támadtam meg: a mire ő azt viszonzá, hogy személye és véleménye azonosok és ez a régi vígjátékbeli Pedrillo szavait juttatá eszembe: „Nekem a hasam a bálványom, s a ki a hasamat bántja, a bálványomat bántja“. Világos hogy meg kelle halanom argumentuma előtt. B. S.

esetében is áll. — *Joann.* „Dehogy akarom! Minő logikával mondhatnám, hogy az az elv ilyenkor is, t. i. a felhozott szólásra is alkalmazható?“ Eddig az írás, most én folytatom tovább: *Br.* Nem állítja tehát, hogy elve ebben a szólásban is: „vége szakadt a vitáknak“ áll, azaz hogy „vitáknak“ itt sem birtokos? — *Joann.* Hogy ne állítanám? — *Br.* Úgy hát azon egy dologról az imént azt mondá: „Dehogy állítom“, most meg azt: „Hogy ne állítanám!“ Hogy egyezik? Melyik állítása az igazi? Mert a principium contradictionis szerint csak egyik lehet igaz! Így jár az ember, ha a logika elve helyett a spiritus vagy pruritus contradictionis szavára hallgat. A csöbörből vederbe lép. Jobb lesz vala *is*-es szólása hibás voltát elismerni, semmint azzal a fogással akarni kieviczkélni a hinárból, hogy az *is*-t, a mely csak emphasist ad a mondatnak, kihagyhatta volna“. Emphaticus *is*-t a stylistika nem ismer. Majd ha magyar nyelvtant ír J., tanítson meg reá.

Vérszemre kapva logikai hadjáratával, tovább folytatja J. a támadását s azzal vádol, hogy tőlem telhetőleg elősegítem a *helyettesít* használatában uralkodó amabilis (ez is emphasis?) confusiot“. Bizony, bizony ha én confusioban vagyok, J. is abban van, mert szórul szóra azt állítom, a mit ő ír válaszában: „Ennek: *helyettesít* egyedül és kizárólag, substituit, setzt an die Stelle“ jelentést tulajdonítok és így a helyettesítésnek sem lehet más jelentése mint „substitutio“. És íme, meg se hül jól a szó a szájában s már más jelentést tulajdonít neki, azt írván, hogy „a mit valaminek *helyettesíték* (substituálok), az pótolja (suppleálja) azt a tárgyat“, a miben nem értünk egyet, valamint abban sem, hogy „ez a két fogalom bármely alakban is teljesen összefér“. Dehogy fér; a volna ám az igazi confusio! Mikor *helyettesíték*, azt a mi ott volt elveszem, félreteszem vagy eldobom s egyebet teszek a helyébe; mikor pótolok, azt a mi vagy a mennyi ott van, meghagyom s többel kevesebbel szaporítom a kiegészítésig. A számvetésben a kivonás most divó módját „pótlékozás“-nak nevezik, s a tanuló gyermek szemet meresztene, ha *helyettesítésre* szólítná fel J. biztatására a tanítója. Ha a kávé cuba-, java- vagy mokkakávé helyett czikoriát főz, *helyettesít*; de mikor a takarékos házigazdasszony a kávéja közé czikoriát vagy aszalt figét kever, pótol. Mikor a chinahéjat kidobták a materia medicából s a chinint vették be, *helyettesítették*; a budapesti korcsmáros, midőn a kőbányait kerti borral erszti fel, pótol. Tehát csak annál maradok, hogy helyettesítés és pótlás nem synonymák.

Több ellenvetésre nem vesztegetek szót, hanem azt mondom általában Pontius Pilátussal, hogy „a mit megírtam, megírtam. J. pedig válaszával csak a logikátlanságok példáit szaporította.

BRASSAI SÁMUEL.

A KISKUNHALASI NYELVJÁRÁS.

Halas város a régi Kis-Kunság egyik főhelye, Pest-megye alsó szélén fekszik. A budapest-zimonyi vasút megnyitása előtt egészen a legújabb időkig csaknem teljesen el volt szigetelve a világforgalomtól, mivel a legközelebbi nagyobb városok 6—8 mérföldre vannak tőle, s útjai nyáron a homok, télen a víz miatt jóformán járhatatlanok. Az újabb idők nivelláló hatása tehát itt sokkal kisebb mértékben volt érezhető, mint egyebütt; az idegen befolyás meglehetősen távol maradt, s így a város népe főleg nyelvében számos eredeti sajátosságot őrzött meg. A legutóbbi néhány év azonban itt is erős rombolást tett; a nyelvi sajátosságok most már gyorsan tűnedeznek s a fővárosi felelős nyelv a hírlapok útján terjedve terjed a nép legalsó osztályaiban is. Nem lesz tehát fölösleges munka az itteni nyelvjárás sajátosságait összegyűjteni s megmenteni a végenyészettől, mielőtt végkép elmosódnának.

E dolgozat lehetőleg teljes képét igyekszik adni az itteni tájbeszédnek, mind a nyelvtani alakok, mind a szókincs és phraseologia tekintetében; ámbár kétségtelen, hogy ilyennemű munka teljes és tökéletes nem lehet. Ugyanis bármily gondos gyűjtés mellett is mindig maradhat el némi hulladék; a mi azonban nem zárja ki azt, hogy később ezeket is valaki össze ne gyűjtse.

Halason tulajdonképpen két nyelvjárás van: a kálomistáké és a pápistáké. Ez utóbbiakat, kik itt kisebbségben vannak, csak a múlt században telepítették Halasra, s templomuk szegletköve 1769. május 15-én tétetett le. *) E pápisták Jász-Kiserről és környékéről jöttek ide, s beszédük még ma is sokban egyez a síki palócz nyelvjárással, mely e vidéken, szintén újabb időben történt telepítés folytán, uralkodik még Félegyházán, Majsán és Dorozsmán is.

A másik nyelvjárás (a kálomistáké), mellyel itt tulajdonképpen foglalkozni akarunk, fő jellegét tekintve azon alsó-tiszai nyelvjáráshoz tartozik, mely Szegeden és vidékének egy részén, továbbá a két víz közti nagyobb városokban: Kecskeméten és Nagy-Körösön divatos.

A halasi tájbeszéd azonban csak fő jellegét tekintve egyezik az alsó-tiszai nyelvvel, sok tekintetben pedig attól tetemes eltérést mutat. E jelenségnek történelmi oka van. Halasnak régi kun lakossága ugyanis részint a török háborúkban, részint már előbb s utóbb is különféle járványok miatt csaknem egészen kipusztult vagy elszéledt, úgy hogy

*) L. K.-K. -Halas története. Irta Tóth János. Kiadta Szilágyi Sándor 30. lap. K. I.

a mostani törzsökös kálvinista lakosság legnagyobb része is különböző vidékekről jött települők maradéka. E település a 16. század végén és a 17-iknek elején történt*). A települők túladunai emberek voltak Baranyából, Somogyból stb. Egyes itteni családokban még most is fennáll a hagyomány, hogy őseik Dunán túlról származtak ide.

A túladunai beköltözéseknek világos nyomait mutatja a halasi tájbeszéd; s azt lehet mondani, hogy az alsó-tiszai és dunántúli nyelvjárás összeolvadt e város dialectusában. Erről nem csak számos hangtani és alaktani jelenség tanúskodik, hanem főleg sok olyan tájszó, melynek híre sincs a Tisza vidékén, de a melyek az Őrségen. Ormánságban, Somogyban, Veszprémbe, Közép-Baranyában stb. stb. szerte használtatnak. — Egységes jellege tehát e dialectusnak nincs, de a kétféle alkotó rész összekeveredésének mégis meg van a maga sajátos érdekessége; kicsiben ugyanazt a tünetnyt mutatja ez, mely nagyban a különböző népfajok összeolvadását szokta kísérni, hogy t. i. a maradék nyelvében meglátszik az ősök különböző eredetének hatása.

Ismertetve e nyelvjárás eddig még nem volt. Egy népballada töredéket közölt rajta Szilády Mór a Gyulai-féle Magyar Népkölt. Gyűjtemény I. kötetében; továbbá a Nyelvőr VIII. évfolyamában Péter D. két elbészélést és néhány kisebb verset. A jelen ismertetést a nyelv-tani sajtások közlésével kezdjük.

A. Hangtan.

A magánhangzók időmértéke a köznyelvbéli használattól sok eltérést nem mutat. Az *ul, ül* igevégzet a ragozatlan alakokban mindig rövid: *szépiül, járul, térül, fordul*. Ragozatlan alakokban is rövid marad az *u, ü*, ha az *l* után magánhangzó következik: *szépiülök, járulok*, ha az *l* után nem más hangzó kerül, akkor az *l* kieste pótló nyújtást okoz: *járult, szépiunek*.

Az *-it* igevégzet mindig hosszú, ragozáskor és tovább képzéskor is: *repít, szépít, segít, tanítunk, említették, hasítvány* stb.

Az egytagú *o, u, ü, ö, i* hangú névszók és igék időmértéke szintén meglehetősen egyezik a közhasználattal. Mint eltérések fölemlíthetők: *nyúl, híd, hús* mindig hosszú a tárgyrag és a többes szám képzője előtt is, egyéb képzők előtt szintén: *nyúlat, hidak, húst, húsos; tűz* a ragok és képzők előtt megrövidül, de rövid a nominat. alakja is ez összetételben: *tűzhez*. Rövid az *ü* ebben: *hűs*, s a helyett

---

L. Tormássy János püspök: Halas városa s eklésiája históriája. Kecskemét 1875 a 17. és köv. lapokon. K. I.

többszöre a végconsonans nyúlik meg: *hüss*, a képzők előtt mindig: *hüssöl*. Az *úgy* módh. névmás megrövidül az *-e* kérdő szó előtt: *ugy-e*. E szó *ös* röviden hangzik, származéka is *ösi*. *Kör* hosszú; de származékai: *köröskörül* rövidek. *Jog* régi értelmében (dexter) többé nem ismeretes; de midőn a *jus* kifejezésére használják, ezt is hosszan ejtik: *jóg*. Az *így* módh. névmás mindig hosszú. A második *i* hosszú ezekben: *irígy*, *szilíd*, *mirígy*. *Vígy* (*vész* imp.) hosszú, de: *higgy* rövid.

Ha két vocalis egymásmellé kerül, közöttük *j* hang támad: *fjajim*, *tíjéid*.

Kettős hangzó e nyelvjárásban nincs. A vocalisok száma hárommal több, mint az írott nyelvben; e három: *á*, *é*, *ë*. A két előbbi pótló nyújtás eredménye, többszöre kiesett *l*, de néha *r* előtt: *száma*, *éső*, *ára*.

Az *ë* hang legtöbbszöre mélyhangú szókban fordul elő, mint a legtöbb tájnyelvben is. Az idetartozó szók körülbelül a következők: *lány*, *dészka*, *gëda*, *bërtva*, *szëcska*, *bëtyár*, *dërek* (*dërekas*, *dërekan*), *aczëlas*, *plëtyka*, *gyërtya*, *Vëra*, *Tëra* (*nevek*), *vërtfog*, *nyërvog* (ezek mellett: *vartyog* és *nyarvog* is), *vëlla*, *pëlënka*, *gyëha* (a régi *joh*), *zsërvad* (de: *hervad*, *hernyó*), *gërenda*, *tënnap*, *përvëta*, *mëlak*, *dëbëlla*, *lajtërja*, *bugyëlláris*, *dëvërnáz*, *fazëkas*, *gërezna*, *dëák*, *täbërnás*, *nëhány*, *ëhun ë* (*ehol ë*). — Előfordul azonban az *e* hang magán is, mélyhang nélkül ezekben: *ëb* (*ëbek* stb.), *së*, *sëm* (de: *nem*), *sënki*, *sëmmi*, *ëggy*. (*ëggy*-nek minden származéka *ë*-vel: *ëgyedül*, *ëggyütt*; az *ede*- demonstr. pronom. comparativusa: *ögyëbb*), *të* (van *te* is, de ezt amattól megkülönböztetik), *lë* (de: *be*), *-ë* (kérdő szó az igék mellett), *ë* (közélre mutató nm. pl. *ëhun gyün ë!*)

Egyéb esetekben a közép *ë* helyett mindig *ö* áll, mint az alsó tiszai nyelvjárásban; pl. *ögyë mönyem möggyet könyërrë*, ha nem öszö tödd *ë*, maj mögöszöd röggë.

Egyedüli kivétel e szó: *megáj!* és többese: *megájatok*, melyekben az egyébként mindig *mög* igekötő *meg*-nek hangzik; de csupán ez imperativusi alakokban; máskor mindig *mögálllok*, *mögát* stb. Hihetőleg a régi hadi műnyelvből, hol a *megállj* kommandó szó volt, s mint ilyen változatlanul ment át a nép nyelvére.

Az *ö*-zés mellett jellemző sajátása e nyelvjárásnak az *l* hang kivetése mássalhangzók előtt és a szó végén, a mi kor az *l* előtti vocalis mindig megnyúlik. E jelenség azonban nem általános; s úgy látszik, hogy az *l* kimaradása bizonyos törvények szerint történik, melyeket megpróbálunk a következőkben összefoglalni:

1.) *l* a szó végén.

a) *Kimarad*: névragokban, igeragokban, és mint határozók és névutók végbetűje; pl. *lábttá*, *házbtá*, *járu*, *födbü*, *lábbá*, *fejjë*; *öszö*, *fázó*, *vótá*; *jó*, *rosszú*, *elő*, *hátú*, *nékü*.

b) Megmarad: α) névképzőkben és igeképzőkben: *halál, kötél, földél, sárgul, dobol, reszel, vasal*; β) egytagú névszók és igék végén: *ól, fal, nyél, hal, bal, öl, hel: fal (ige), nyel, nyal, öl (ige)*.

2.) *l* a szó közepén.

a) Kimarad: α) a hol a szótőhöz tartozik: *zöd, nyéva, föld, vót, fót, ót, pógár, dógos*. Az *-al* szótag ilyenkor nem *á*, hanem *ó*-vá lesz: *szóma, óma, bóta*; de *száma* sat. is. β) Az *-l* képzőjű igékben, valamint az alább ingadozókul felsorolt *-al -el* végű névszókban tovább ragozásakor: *sárgú-lak, dobónak, vasának, részére; asztárú, kengyébű*. A *-vel* rag előtt azonban mindig megmarad, sőt annak *v*-jét is asszimilálja: *asztallá, kengyellé*.

b) Megmarad: α) az *-ál -él* képzős főnevek ragjai előtt: *halálbű, kötélű, földű; szintügy képzéskor* vagy összetétel alkalmával; *halálmadár* (de: *födéfa*). β) *-k* előtt a névszókban legtöbbszörire, pl.: *lelköm, kölkes, falka, nyalka, gyilkos, halkan*.

Ingadozó az *l* használata a következőkben.

1.) Többtagú nevek végén: a) *-al -el* végzetben: *asztá asztal, kazá kazal, hűvö hűvel, kengyé kengyel, lengyél lengyel*.

b) *-ol -öl (oly öly)* végzetben némelyik szóból kimarad, némelyikből nem: *törkö, tengő, bagó, akó (akol), messző*; de: *vendöl, fogoj, komoj, téföl, göncző és gönczöl*.

2.) Az egytagú igék és névszók ragozásakor hol kiesik az *l*, hol megmarad: *ólba, fára, débe, nyélbű, haltú, bára, hère, háva, fátúk, nyának, nyéjük, nyilván, síbe* (f. *hagy*; de: *éfélbe*), *nyálhó, szálnak* (de: *száka* bár *k* van utána).

3.) Az *l* képzős igékből *k* előtt is hol kiesik hol nem: *sivákszik és sivalkodik, rosszákszik és rosszalkodik, panaszkodik*.

Általában az ingadozásra megjegyezhetni, hogy a gyakran használt szó vagy szóalak inkább feltűnteti a kopást, mint a mely ritkábban forog szájon; pl. ezeket: *csalfa, alfa* (a járom alsó fája), *kivált* sat. jóformán sohasem hallani *l* nélkül. Vagy pl. a pásztor *fáká*-nak, sőt *fóká*-nak is ejti néha a *falka* szót, de a kinek e szóval ritkábban van dolga, ki mondja annak minden hangját. A nép, főleg az újabb időben tudni látszik, hogy az ilyen szóból egy betűt kihagyott, s mihelyt kissé gondosabban akar beszélni, a ritkább szavakból nem ejti ki az *l*-et. Innét van az ingadozó esetek nagy száma.

KORDA IMRE.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Suhadozott. Katona Lajos szatmármegyei tájszavakat közölve (Nyr. XIV. 573.) a címbelire ezt jegyzi meg: „nem tudni mit jelent“; használatát pedig e közmondásban mutatja be: „Tele van a segge suhadozott mogyoróval = jól van dolga.“

A jól kifejezett mogyoró, midőn már teljesen meg van érve, csekély érintésre, avagy éppen magától könnyedén kisuvad (= *suhad*) a tokjából s leluh a fájáról. Ez a suhadozott mogyoró, a melyet a székely suvadtt vagy csóró mogyorónak nevez. Az ilyen suvadtt mogyoró a mogyoró legjava, a melynek a mogyorászó örül, mert olajos, kövér bele édeskedvű, jóízű; de kap rajta ám a nyúl is, meg a mókus is.

Tudvalevő, hogy a mogyoró, éppen mint a dió, hizlal; ismeretes, hogy a mogyoróval, vagy dióval töltött pulykának húsa a legkövérebb, a legpuhább és a legízletesebb. A székely szájhagyomány úgy beszéli, hogy a tatárok mogyoróval és dióval hizlalták azokat a rabokul ejtett széke-lyeket, a kiket megezésre szántak volt. Már most érthető az is, miért jelenti e metaphorás habitusban született közmondás azt, hogy valakinek „jól van dolga“.

PAAL GYULA.

Óperencia. A magyar népmesékből, s ma már talán csakis innen, ismert *óperencia* és *óperenciás* szókat, ha jól tudom, eddigelé csakis az Ober-Ens tartománynév elcsavarításából akarták származtatni, azon föltevésből indulván ki, hogy eleink ezt a vidéket bizonyosan igen nagy messzeségnek tartották s ez okból valami mesés távolságban levő országot vagy tájéket szoktak e névvel kifejezni. (Cz. F.)

Eme közkeletűvé vált magyaráznak többféle bökkenője van: egyik az, hogy a nagy messzeségek kifejezésére őseink más, jellemzőbb ország- vagy vidéknevet is választhattak volna éppen ennél a jelentéktelen Ob der Ens-nél, a másik meg az, hogy az Ober-Enset a magyar okvetetlenül *óperencznek*, nem pedig *óperenciának* nevezte volna el; Ober-Entia latinositott névről pedig, a melyből az óperencia származhatott volna, sem a história, sem a középkori geografia nem tud semmit, a harmadik meg az, hogy ezt az etimont egyetlen egy nyelvtörténeti adattal sem lehet támogatni.

Nekem sokkal hihetőbbnek látszik az a magyarázat, melyet a következőkben fogok előterjeszteni. Igaz, hogy magyarázatom helyességében, minthogy eddig csak egy adattal bírom támogatni, még magam sem vagyok egészen

bizonyos, s ha mégis előadom föltevésemet, azt azon reményben teszem, hogy a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői talán többet is mondhatnak róla, pro vagy contra.

Calepinus szótárában (1590) az *experimentum* szó alatt a következő magyar értelmezést találom: „megpróbálás, kísértés (azaz) *aperencza*.” Ezt az *aperencza* szót MA. már nem ismeri, Kr. is mellőzi s így természetesen CzF. és minden más szótárunkban is hiába keressük, noha semmi okunk sincs rá, hogy egyszerűen ignoráljuk vagy sajtóhibának tartjuk. Bizonyosra vehetjük, hogy őseink a XVI. század végén a megpróbálást, kísértést *áperenczának* és *áperencziának* is ejtették (v. ö. *quitanczia*, *acceptilatio* és *quitancza*, *apocha Cal.*) s arról, a mi túl esett a megpróbálhatás, megkísérthetés vagy általában a tapasztalás körén, bizvást mondhatták azt, hogy „túl van az óperenczián.” Midőn tehát népmeséiket így kezdték: „hol vót hol nem vót, még az áperenczián is túl vót”, ezzel nyilván csak azt akarták előre jelezni, hogy mese, vagyis olyasmi következik, a mit sem megpróbálni sem kitapasztalni nem lehet. Az, hogy ma nem *áperencziált*, hanem *óperencziált* mondunk, nem okozhat nehézséget, mihelyt a *halberdó*, *lóger*, *opsit* s több efféle szavainkra gondolunk. Arra nézve sem lehet kétség, hogy az *áperencza* az olasz *apparenza*, az *áperenczia* pedig a közlatin *adparentiá*-nak (tünemény, jelenség, megjelenés) szónak a mássa. Miért emlegetnek népmeséink *óperencziás* tengert, azt egymagából az *adparentiá*-ból nem igen lehet megmagyarázni, de az Ober-Ensből bizonyára még kevésbé.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

A kisküküllei szójárás, *œ* hangja. Balassa József a Nyelvőr XIV. 553. l. elmond egyet mást az *œ* (*ő*) hangról, melyet eddigelé csak a Kisküküllőmenti szójárásból ismerünk. Egyes kérdéseire a következőkben adom meg a választ: Az *œ*, mit én *ø* jeggyel jelöltem, hogy a könyvnyomtatónak ne csináljak nagyobb bajt, csakugyan az *œ* hang, a melyről Balassa J. szól; s a népmesén kívül megtalálja ezt a Nyr. XIII. és XIV. kötetében általam közölt tájszavak között is, a hol ugyan a könyvnyomtató jól szedte. Előfordul ez az *œ* mindenütt, a hol a köznyelvi *ő* a neki megfelelő hang; pl. *akær*, *æræg*, (nem *wæg*), *æt*, *læk*, *tæræk*-búza, (tengeri), *pæk*, *haræg*. *ærwændett*, (nem *ærwendett*) *ætwan*, *zæræg*, *dæræg*, *æl* meg-*æl*, *kæjæk*. *cæwæk* (*cævek* is), *gæræg*-dinye sat. De *søtét* már *süttét*, *tükör*: *tüker*. A hosszú *ø* pedig a meny nyire emlékezetemből irhatom, mindig megmarad ez alakjában: pl. *ø*, *føkaetø*, *fø*, *lø*, *nø* (de meg-*wætt*), *Dicsøszenmårton*, *Szøkefalu* sat. sat.

E hangról különben Kriza is megemlékezik a Vad-rózsák-ban; nem lévén kezem ügyében, nem idézhetem

pontosan, de hogy szól benne róla, arra határozottan emlékszem.

A mi végül a pótló nyújtást illeti, a közlemény pontosságában nincs hiba; egy pár helyt a könyvnyomtatók ugyan hibát csináltak a mesében s a tájszavakban is, de a Balassa említette: *megcsaltál, gandalkazatt* jól is volt leírva. s jól is van kiszedve. Azt így ügyeltem meg, s magam is észrevettem, hogy imitt-amott a pótló-nyújtás, másutt pediglen a teljes alak járja. Ha elvész a mássalhangzó, rendesen tiszta, a köznyelvben jártas, megfelelő hosszú magánhangzó keletkezik; pl. *vót*, meg-*hót*, *fót*. *ót*, *ótó*, *bót* (bolt), az *ére*, *ára*-beli *é*, a mint Balassa is említi, alsó állású hosszúhangzó; az *á* pedig egy kiválóan megnyújtott, majdnem énekelve kimondott *a*. Ha ez *á* szövégen áll. még nyújtottabb alakban szerepel; pl. a *ná á* hangjának tartalma megfelel egy fél, sőt néha egy háromnegyed hangjegynek is.

Még több és érdekes példát is hozhatnék föl, de egy-némelyikről nem vagyok bizonyos; s itt, Budapesten keltetvén hosszasabban tartózkodnom, az egész nyelvjárás leírását későbbre kell elhalasztanom.

KISPÁL MIHÁLY.

Kesztyű. E szónak ama magyarázatát, melyet Szarvas (Nyr. XIV. 491) a Nagy Szótártól elfogadva, bizonyító adataival teljesen meggyőzővé tett, a mai népnyelv vallomásai-val is igazolhatjuk.

Nevezetesen a nyelvemlékeink *kesztyéd*, *kesztét* ragos alakjaiból föltehető *keszté*, *kesztýé* (vagy már e korban is *keszte*, *kesztýe*?) nominativusoknak utódait, illetőleg maradványait kell látnunk a következő népnyelvi változatokban: *keszte*: kesztyű (Somogy m.) Nyr. III. 181; „*keszte*, üeg, vági össze: kesztyű, üveg, vágja össze“ (Baranya m.) XIV. 142; *keszcse*: kesztyű (Göcsej) XIII. 352; érdekes, hogy épen egy göcseji (Alsó-Lendván kelt) XVI. századi levélben is megtalálható az eredetibb alak: *kesztenek*: kesztyűnek, LevTár. II. 64.

A mi a Csapoditól idézett sopronmegyei találós kérdést („télén *kölkeszté*, nem nyáron *kölkeszte*“ Nyr. XIV. 555) illeti, első tekintetre azt hihetnők, hogy a feleletbeli *keszté* ejtés csak a *kölkeszté* igealak végső zárt *e*-jének róható föl, a szójáték teljessége kedvéért. Egyik sajátsága ugyanis e nyelvjárásnak, hogy a harmadik személyragos alakok nyílt *e*-jét *e*-re, illetőleg ajakhangzók után labialis attractióval *ö*-re változtatja. l. Nyr. VI. 121. (Vö. a legutóbb közölt rábaközi népmesében: *bevezette*: bevezette, *elfelette*: elfeledte Nyr. XIV. 569.) Azonban e hangváltozást (*e:ö*) egy oly szón is észrevesszük ugyancsak a sopronmegyei (horpácsi) szójárásban. melynek a *kesztyű*-éhez egészen hasonló története van. A *hélfü* (népiesen *hélfü*, *hetfü*) ugyanis itt *hetfe* alakkal járatos

(Nyr. VI. 122), szemben e szónak közönségesebb nyílt végű alakjával, pl. *hetve* (Csetény, Veszprém m.) Nyr. V. 427, *hetfe* Tájszótár. Ez a *hetfe* pedig az eredetibb *hetfé*-nek az egyenes sarjadéka, melyből más hangfejlődéssel *hétfő* s végre *hétfü* lett. Vö. *keszté*: *keszte* és *keszté*: *kesztő*: *kesztyű*; továbbá *hegedé*: *hegede* (Baranya, Tájszót.) és *hegedé*: *hegedő*: *hegedű*.

Bizvást föltehetjük tehát, hogy ha ma Sopronban talán nem is hallható önállóan a *keszté* alak, ez adott egykor okot bizonnyal a szójáték megszületésére.

Hogy egyébként a *kesztyű* eredete teljesen tisztázva legyen, figyelmeztetjük az olvasót ama meglepő hasonlóságra, melyet ennek középkori gör.-lat. *chirotheca* elnevezése s a mi, immár kétségtelen, eredetibb *kéz-tevő* alakunk közt észrevehetni. Idézzük Calepinus szavait e szóról: „*chirotheca*: [*χρησθήκη* . . . Germ. *Handschuh* . . . Vngar. *Kesztő*] Manuum vagina, quae etiam Manica sive *manutheca* et manipulus dici solet“. A *χρησθήκη* és *manutheca* szókban világosan fölismerhetők ugyanazon elemek, melyekből a mi *kéz-tevő*-nk is áll, s minden valószínűség szerint bennük is keresendő, tekintettel kultúrszó voltára, a *kesztyű* mintaképe.

ZOLNAI GYULA.

Előte, előke. A *kesztyű* szó főntebb idézett etymológiájának nem utolsó támaszai a czímbeli alakok, melyeket gyakran hallunk a *k: t* hangváltozás példájául idézni (pl. Nyr. XII. 10. XIII. 451). Azonban, hogy ily hangváltozás ez esetben nem foroghat fön, nyilvánvaló, mihelyt bizonynyul, hogy — mint Szarvas is véli — az *előte* alakot illeti meg az elsőség.

Erre s egyszersmind a két alak viszonyának magyarázatául szolgáljanak a következők.

Az *előtő* alak, melynek létezéséről hiteles biznyságot Szarvas nem ismert, tényleg járatos Kassai Szókönyve szerint a Hegyalján: „*Elő-tő* a' Hegyalján: a' süto kementzé-nek elő-tője. a z a z, e l ő - t e v ő j e *), ajtaja, dugója: Obthuraculum furnorum“. Továbbá Szatmár megyében a következő változattal: „*elítő*: a boglya-kemencze szájához illő sárfedő“ Nyr. X. 525.

Magát az *előtő*-nek *elő-tő* azaz *elő-tevő*-ből való származtatását alig érheti kifogás, tekintettel alkatának természetességére, melynek teljes hasonmása a régi és tájnyelvi *elő-kötő* (MA., Tájszótár; „*elekötő*: köteny; göcseji szó“ uo.). S mint ez utóbbi mellett megvan ugyanazon jelentéssel az

*) Innen a Nagy Szótár hegyaljai *előtő*-je s az *elő-tevő*-ből való magyarázat is. Ezen *előtő* s a mátyusföldi *tévő* alapján jött rá már e szótár az *előte* szónak azon elemzésére, melyet itt épen igazolni igyekszünk.

egyszerű kötő (pl. „kötő, takarító: előruha, kötény“ Ny. V. 472). épügy találjuk az *elő-tő*, *elő-tévő* mellett az azonos jelentésű pusztá *tévő*, *tévő-t*. Pl.:

„*Tévő. tévő*: . . . azon vesszőből font és sárral betapasztott ajtócska, melylyel a kemencze v. katlan száját beteszik, bedugják, máskép: *előte*“ Nagy Szótár (az *előte* alatt is megjegyzi, hogy Mátyusföldén *tévő*-nek nevezik); „*tévő*: a kemencze ajtaja“ (Naszvad, Komárom m.) Nyr. IV. 283; „*tévő*: mellyel a kemencze száját beteszik“ (Érsekújvár) VIII. 332; — némely közlemények egyszerűen ezzel magyarázzák az *előté-t*: „*előte: tévő*“ (Szentés) Nyr. VIII. 187; „*előte: kemencze ajtaja v. tevője*. Tolna várm.“ Tájszót.; vő. még: „a nehéz vas *tévők* [a hajó kazánján] ki-be csapódása alatt vakító lángzás váltakozik a sötétséggel . . . a *tévők* csattogó dőreje nem zavarja a másodosztályu utasokat“ (Porzó) „Egyetértés“ XVIII. 82. sz. tcz.

Az *előtő* régebben *előte* kellett hogy legyen, mely ejtéssel ragos alakokban (*előténck*, *előtérck*, stb.) számos vidéken máig fennmaradt; de a nominativusban, a hosszú hangzós tövek analogiájára, már *előte* lett, épügy mint az előbbi cikkekben idézett *keszte*, *hegedé* s több effélék.

Az *előte* a Nyr. XIV. 491. l. (Bihar m.) s az imént (Szentés és Tolna m.) idézettekén kívül még a következő helyekről van följegyezve: „*előte*: a kemencze szájára borított sárfödél“ (Nádudvar, Hajdu m.) Nyr. VIII. 234; *tűzelőte* (Kisújszállás, kovácmesterségi műszó, vő. *tűzpart* uo. l. 333; tekintve ez utóbbi s a szentesi följegyzést, nyilván erre a szóra hivatkozik Dugonics is a *tarhó* (a. m. „aludt tej“, Alföld) szóhoz vetett megjegyzésében („Jolánka“ I. 319.): „Le-kellene a' Szótárosoknak Alföldre is menni. Ott hallgassák a közembereket: találnak ilyen szavakra is: *tombác*, *siók*, *sójom*, *Rősse*, *előte*, *karc*, *bengyele*, *csilla* s'-a'-t.“ Érdekes még a Szlavóniából följegyzett adat: „*előte*: kötény“ (Nyr. V. 11, Szarvas G.); e szerint e szó ruhanévül is szolgál s ugyanazt jelenti, mint alaki párja az *előkötő*.

Hogy az *előte* (*előté*-) utórésze egy teljesebb *tevő* ige-névi alaknak az összevonása, azt Szarvas már kimutatta; s hogy ez ismét a mai *tévő*-nek az eredetibb alakja, alig kell bizonyítanunk.

Igy állván a dolog az *előte* alak elsőségével, fölmerül a kérdés, hogy mit tartsunk tehát az *előké*-ről.

Mínthogy az ellenkező irányú (*t:k*) hangváltozásra nyelvünkben kétségtelen adat alig idézhető: vagy egészen el kell utasítunk az *előté*-vel való etymologikus kapcsolatba hozatalát *); vagy, s ezt részünkről sokkal valószínűbbnek

*) Ez esetben az *elő* diminutivumára gondolhatnánk, tekintve különösen az idézendő „előruha“ jelentést, (vő. „*kész-elő*: az ing-űj“ ránczba szedett elejé-

tartjuk. pusztán psychikus okra vezetnünk vissza az alakváltozást. mit nyelvérzéktompulás következtében, a diminutiv képzős eszköznevek (minők *sáróka, tolóka, szópóka, ülőke* stb.) hatása alatt, a népetymologia hajtott végre.

A *előke* alakról még megjegyezzük, hogy ez a „Nyelvőrbeli népnyelvi adatok“ akkori földolgozójától, Király Páltól. eredő s többször idézett értesítésen kívül (Nyr. V. 70.) tudtunkkal még csak Kassai Szókönyvében fordul elő, a következő magyarázattal: „*Előke* v. *Előruhátka, elő-ing*: Cinctulus in pectore puerorum custodiens vestimenti partem Anteriorem a Squalore“ (hogy népies szó, s hol divatos, ez alkalommal nem jegyzi meg; különben vö. szlavoniai *előte*: „kötény“).

ZOLNAI GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Már régtől fogva botránykoztat egy szó, a melyet még jobb íróink is, nem gondolva az etymologiai non sens-szel, sokszor, de rosszul szoktak használni. Ez a kicsavart szó: *tökéletes, tökéletesség*, — sőt így is: *tökélletes*, e helyett: *tökély, tökélyes* — ebből: *tök, teke* = gömb, melyre van alapítva a perfectio fogalma. Kérdem, lehet-e vajjon a *személy, veszély, szeszély* sat. szavakból a *tökél(y)-etes* mintájára *személy-etes, veszély-etes, szeszély-etes*-t képezni? S kérdem, a Nyelvőr, a mely sokszor enyhébb hibákat is keményen ostromoz, miért nem figyelmezteti az azt használókat ezen szörnyképzésre?

Felelet. Először is a *tökély* nem a *teke, tök* származéka, hanem a *tökél* igealaknak főnévvé tétele, olyan mint *beszél*-ből *beszély, visszáll*(kodik)-ből *visszály*; s a *tök, teké*-vel csak annyiban függ össze, mint az *aszt*-al az *aszt*-tal (aszik), vagy a *kan*-al a *kan*-nal. Másodszor, a régi világ a föld s az égi testek gömbölyűségéről még nagyon keveset tudott, s azért nem is a gömb alakot tartotta tökéletesnek, hanem azt, a mi kész, be van végezve; pl. gör. *τελειω*: bevégez, *τελειότης*: tökéletesség; lat. *perfectio*: bevégez, *perfectio*: tökéletesség; horv. *sveršiti*: bevégez, *saveršen* (*sveršen*): tökéletes; ném. *vollenden*: bevégez, *vollendet*: tökéletes; s végre a magyarban *tökéletes*, tulajdonkép: *tekéletes* = megtett, bevégzett — ebből: *tekél*, vagy teljesebb alakjában *tevékél*, a *tev*- (*tesz*) alapszóból úgy képezve, mint *szur-kál, víj-kál, vés-kél* sat. (Vö. Nyr. IX. 155.)

nek bé szegése“ SzD.) s a ruhanеveink közt gyakori ilynemű, részben szabadosabb, képzéseket, mint: *felsőke, vedőfelke, otthonka* stb. Nem ez utóbbi jelentésű *előke* lehegett-e Király P. szeméj előtt a kijegyzései közt talán magyarázat nélkül álló *előte* alak s a hozzá vetett észrevétel leírásakor?

A *tökél*-nek ez a végez jelentése még ma is világosan érezhető e kifejezésünkben: „eltökéltem magamban”, azaz: elvégeztem; a régi nyelvben pedig a *tökél*, *meg-tökél* egészen mindennapi, a ma helyette használt, tesz (végre-hajt), elvégez (bevégez, elkészít) jelentésben; pl. „Gonosz tételmeket tőkéléttél: maleficia perperasti (EhrC. 148.). Nemde Moyses adta é tünéktek az törvényt, de maga senki tü közzületek cselekedetivel azt nem tőkéli (Soós: Post. 20.). Hol tőkéli tted még müedet: ubi fecisti opus? (BécsiC. 5.). Hogyan tőkélyem meg az csodálatos dolgot?” (VirgC. 34.) Sat. sat.

A *tökély* tehát *tökéletesség* helyett épen oly tökéletlen, mint volna *járkálás*, *mászkálás*, *turkálás* helyett *járkály*, *máskály*, *turkály*; vagy mint volna, ha a *tätovirung*, *täto-virt*-et magyar szóval akarnók kifejezni. *szurkálal*, *szurkálatos* helyett: *szurkály*, *szurkályos*.

2. Kérdés. „A fosztó képző *atlan*, *etlen*, vagy *talán*, *telen*.” Így tanítja a nyelvtan. Szerintem helyesebb volna így: „*atlan*, *etlen* és *talán*, *telen*.” Először is feltűnő, hogy a többi képzőnél sehol, csak ennél találunk két alakot — minélfogva okvetlenül azt kell kérdezni magunktól: miért? Másodszor, ha látom, hogy *érzék*-etlen, *termék*-etlen, de *érték*-telen, *mérték*-telen, megint csak kérdeznünk kell: miért? Nincs-e ennek oka? Kell, hogy legyen.

Behatóbban vizsgálva a kérdést, kerestem a törvényt, mely egyik esetben *talán*, *telen*-t, a másikban *atlan*, *etlen*-t parancsol. S hiszem, hogy megtaláltam.

Az egyik részen vannak: *fej-etlen*, *fog-atlan*, *fül-etlen*, *láb-atlan*, *ujj-atlan*, a másikon: *szem-telen*, *szív-telen*, *fék-telen*, *ok-talan*, *hely-telen*. Ezeket vettem. mert megszokottabbak, leghatározottabbak, s mint ilyenek ezek döntik el a kérdést, ezekből kell, hogy elvonjuk a szabályt, mely is ekkép lesz formulázandó: Ha a tárgy tulajdonképi értelemben vétetik s megtartja eredeti jelentését: az *atlan*, *etlen* képzőt veszi magához vagyis oly személyt vagy dolgot jelent, a kinél vagy a melynél az illető tárgy hiányzik, mint: *fej-etlen*, *fog-atlan*, *láb-atlan* — a kinek nincs feje, foga, lába. Ellenben ha az illető tárgy nem tulajdonképi, hanem átvitt értelemben vétetik: *talán*, *telen* képzőt kap, mint: *szem-telen* (*szem* = szemérem), *szív-telen* (*szív* = érzékenység), *fék-telen* (*fék* = mérték), *kép-telen* (*kép* = valóság). Mondhatjuk-e arra, a kinek szeme hiányzik: *szemtelen*? Vagy az oly állatra, a melynek kivétetett a szíve: *szívtelen*? Vagy az oly templomra, a melyben kép nincs: *képtelen*? Nem. Hanem csak így: *szemetlen*, *szívetlen*, *képetlen*.

Röviden: az *atlan*, *etlen* negatív, a *talán*, *telen* pozitív természetű. Ennélfogva más az *izetlen* s más az *iztelen*: „izet-

len étel' = nincs ize, 'iztelen tréfa' = rossz tréfa. Hasonlókép: 'végtelen, számatlan, szeretlen, fajatlan, idomatlan, ormotlan (ormatlan), éketlen' — a minnek nincs vége, száma, szere, faja, idoma, orma, éke; ellenben: *végtelen, szertelen, számtalan* — iszonyú (nagy, sok), *fajtalan* = buja, *idomiatlan* — rengeteg, *oromiatlan* — formátlan, *éketlen* — rémitő.

Ezek után kérdésem a t. szerkesztőséghez: a) Meg van-e oldva fölállított elméletem folytán ezen homályos kérdés? b) Ha igen: vállalkozom kifejtett elméletem értelmében egyrészt az *atlan, ellen*, másrészt a *talán, telen* képzőjű neveket szabályozni. c) Ha nem: kérem a t. szerkesztőséget, hogy engemet és azokat, a kiket ezen kérdés érdekel, felvilágosítani sziveskedjék, különösen pedig, ha lehet, hogy feltüntesse az okokat, a melyek ezen össze nem téveszthető különbséget: *fej-ellen* és *szem-telen* szülték.

Felelet. Ez az elmélet annyira erőltetett, tarthatatlansága oly szembeszökő, hogy pár szóval végezhetünk vele; s ha csak néhány oly adatot állítunk vele szembe, a minők egy részről a határozottan átvitt értelemben használt *ügyetlen, lelketlen, gondatlan, kegyetlen, rendetlen*, másrészt az átvitelesen nem járatos: *vértelen, szagtalan, büntelen, úttalan, lombtalan*: az egész alap, a melyen a szabály fölépült, menten összeomlik.

A két különböző alak nem rejt magában legcsekélyebb értelmi különbséget sem. Már azért se rejthet, mert itt nem két, hanem csakis egy alakkal van dolgunk. Egyrészt *-atlan, -ellen*, másrészt *-talan, -telen* képzőkről beszélni ép úgy nem lehet, mint nem lehet egy részt *-aság, -cség*, másrészt *-ság, -ség*, vagy *-omány, -orvány*, meg *-mány, -vány* külön képzőket állítani föl azért, mert van *ur-a-ság, ver-c-ség* és *kór-ság, vét-ség*; vagy *ir-o-mány, kel-c-vány* és *jár-vány, szel-vény*.

A látszólagos különbségnek okát abban leljük meg, hogy a (voltaképi) *-talan, -telen* képző majd a teljes, majd a kopott tőhöz járul: pl. *ura-(a)lan, feje-(e)len*; de: *szer-telen, hely-telen* — az előbbieket régiebb, az utóbbiak később kori képzések.

3. Kérdés. Egy szónak a használatával nem vagyok tisztában. Nem tudom ugyanis megállapítani: a *menyekző* vagy pedig a *menyegző* a helyesebb kifejezés? Ha *g* betűvel használok az említett szót, a könnyed szép hangzás előttem is feltűnik, de ha a gyökszóra, a tőszóra gondolok, azt kell gondolnom, hogy csak *k* betűvel szabad e szót használnom. Nem fordulhatok illetékesebb helyre, mint a Nyelvőr t. szerkesztőségéhez, hogy megtudjam: melyik a kettő közül a helyesebb kifejezés?

Felelet. Helyes mind a kettő. Attól függ, melyik elv zászlajára esküdtünk. Ha az eredetesség hívei vagyunk,

ha írásunkban a szó eredete vezérel bennünket, akkor *menyekző* a helyes (ebből *menyekszik*, úgy mint: *felekezik*); ha meg a kiejtés szabályoz bennünket, akkor *menyegzőt* írunk. A fő, hogy következtetések legyünk. A ki így írja: „*patakzó, tajtékzik, titokzatos*, az helyesen csak „*menyekzőnek*” írhatja; a ki ellenben „*menyegzőt*” használ, annak, ha magához következetes akar maradni, nemcsak a „*lélegzik, bagzik*, hanem a „*patagzik, tajtégzik, titegzatos*” szokat is a kiejtés szerint kell írnia.)

4. Kérdés. a) A régi Nyelvőrben lapozgatván, a többek közt megakadt a szemem a II. kötet 38. lapján a *mélyföld* szón, mely helyett állítólag hibásan *mérföld*, sőt néhol *mértföld* szó használtatik. Ez szerintem tévedés, mert egészen kétségtelen, hogy e szó: *mért föld* (megmért föld) a helyes és a többi csak torzítása ennek. Budapest, 1885. nov. 13. Nagy Sándor. a „Szépirás” szerkesztője.

b) Daczára annak, hogy az általam már régebben beküldött *mért-földre* választ nem kaptam, egy más kérdéssel alkalmatlankodom. Ugyanis kérde, nem lehetne-e a helynevek után tétetni szokott -ban -on -ott ragokat egyformán írni és pedig -ban -bennel, mivel ha azt mondjuk, hogy valaki ez s ez városban született, sohasem mondjuk város-on vagy város-ott; és utcában lakunk, nem pedig utc-án, mert kivált ilyen hideg időben könnyen megfagyhatnánk az utcán lakás következtében. Budapest, 1885. decz. 23. Nagy Sándor.

Felelet. a) A hallgatás is felelet. Minthogy azonban a t. kérdezőt e válaszunk nem elégítette ki, felelünk rá másképp, érthetőbben. Oly tételek kimutatásába, a melyek már rég s kétségtelenül be vannak bizonyítva, a melyek pl. hogy a föld gömb s a nap körül forog, nem bocsátkozhatunk; s a ki az ily igazságokat tévedésnek állítja és tartja, annak legyen az ő hite szerint.

b) A második kérdésre mi is kérdéssel felelünk: nem lehetne-e ezeket is egy köntösbe bújtatni: *télen, nyáron; ősszel, tavasszal; fagyban, melegben; úrnapi, karácsonki; éjszakára, virradóra?*

SZARVAS GÁBOR.

VÁLASZOK

a Nyelvőr XIV. 564. lapján tett kérdésekre.

3. *Cseplesznek*, bozót, haraszt, czihevi értelmét érzi a székely is; de e szó tárgynévi jelentése, noha néhol egyes határrész nevekén is előfordul pl. Cseplesz, Cseplesztető (Bethlenfalva, Udvarhelymegye), megis nagyon elhomályosodott már: ellenben melléknévi jelentéssel elég

gyakori használatú és pedig mint az erdő egyik sajátos jelzője így: cseplesz erdő — gyér, megcsökött, apró bokrokból álló erdő. Továbbá fejletlen, silány, erőtlen. gyenge. csekélybecsű értelemben: cseplesz ág-bog, cseplesz gabona, cseplesz korlát, cseplesz épület, cseplesz munka; cseplesz ember = (testileg megcsökött, fejletlen, vézna, sovány, erőtlen; (szellemileg) fejletlenszerű, csekély-felfogású, ügyetlen gondolkozású; (erkölcsileg) hazudozó, szavahihetetlen, fecsegő, locsogó.

7. *Csőkevényt*, hiányos fejlődésű, csenevész értelemben a székely is használ: csőkevény gyermek, borjú. csikó. malacz, oltvány. Látni való, hogy e szó a *cseplesz* synonymja; de az is, hogy *csőkevény* csak szerves lénynak, kiváltképen az ifjúkorbéli hiányos fejlettsége jelölésére használatos. *Megcsökök* (de csakis ez igekötővel) és *csökkent* mindennapos használatúak itt is.

8. *Fan*, *fanosodás* székelyesen *fon*, *fonosodás*. *Fanszört* nem hallottam, hanem a *fona szőre* ismeretes. Az emberi test nemi részeit környékező szört nevezi a székely *fon*nak. *fona szőrén*ek. *Fonosodik* a ficzkó, a leányka.

10. A végbelet a székely nép *seggvégghurkának* nevezi. Kijár. kijött a seggvégghurkája.

(Maros-Vásárhely)

PAÁL GYULA.

3. *Cseplesz*. A Nyr. XIV. 565. l. kértett *cseplesz* használatos Kis-Küküllő megyében s jelentése: *nyápicz. élfetetlen*. Gyöngé, beteges formájú embernek mondják: „Oh! mejen cseplesz ember. Menny é te cseplesz“. Mint orvosi műszó nem járatos.

KISPAÁL MIHÁLY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Az ereszbé van a kócs: megbolondult.

Apadra készül a szeme: kisebbedik.

Akkor csinálja, mikor körmére é a gyertya: a legvégsőre hagyja a dolgot.

Árujja a petrezselymet, süti a makkot: nem gondol vele senki, ott ül egy helyen, senki rá se néz.

Azt hiszi, hogy ővé a diófaág: azt hiszi, hogy már gazdag, minden szabad.

Beh nagyon főzik a kapczáját: beh nagyon siet.

Előggya a kereket: elszalad.

Ennye beh könnyen el ütötte ő keme aszt a hejet: beh könnyen elnyerte ő kelme azt a hivatalt, bizony semmi fáradságába sem került.

Elvesztette a betűjét, meg van híva, nincsenek oda haza: megbolondult.

Gondolkozóba estem, nem kén é vissza térni.

Ila törik, ha szakad, mégis meg kell lenni: akár mi legyen is, mégis meg kell történni.

Isten bizony megesett a szíve rajta: megszánta.

Jobban megfujja a tallát: beteg lesz.

Kiesett a kopáncsából: egészen megváltozott.

Kösse fel még a pendejét, hogy olyan legyen mint én: szedje rendbe magát, hogy olyan legyen mint én.

Kifizettem jó apró pénzzel: nem maradtam adósa, visszaadtam a sérelmeket.

Kivilágos kivirattig: egészen reggelig.

Kámforrá vált bors nélkül: minden nyom nélkül eltűnt.

Kejj fe-má hé! az élelmes kóduznak má hétjukra fakatt a feje.

Leesett a frakkja: összement, nem lett belőle semmi sem.

Lejárta magát: nincs semmije, elfogyott a vagyona.

Mérgeesen vágta a kenyeret: nagyon haragudott.

Medvét fogni. Akkor mondják, mikor a szérűn az eső közeledtére hirtelen összetaszítják a szétrakott buzát, az úgynevezett ágyást, s szalmával befedik pl. „Épen jókor végeztem, még nem fogtam medvét”: már elvégeztem a dolgot s nem félek, hogy össze keljen taszítani.

Má bizonyosan lába köt: elveszett.

Megmosta a fejét, de szappan nélkül: megszidta.

(Patóháza. Szatmár m.) BARTÓK JENŐ.

Közmondások.

Hécczer nézzünk, egy csináljunk.

Egy ember még csak egy fél, egészen csak akkor él, hogy ha két szív egybe kél.

A kit tartanak mások tudós papnak, köszönnye a fején lévő nagy kalapnak.

Majd lát kend'is még vad csürhét. (Lesz dolga vásott gyerekekkel.)

Minél tovább megyek az erdőbe, annál több a fa. (Az mondja, ki már nem akar többet pletykálni.)

Fekete kéz, fehér pénz. (Fekete, munkához szokott kéz keres fehér pénzt.)

Meleg suton könnyű telelni. (Könnyű annak, kinek biztos tűzhelye van.)

Szép, csa (csak) hogy ellopta a pap ablakjárul a tepertőt. (Igy is hallottam: ellopta a kuzskát. Ezt mondják arra, a ki varas.)

(Deregyő. Zemplén m.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Népbabonák.

A garabonczyás dőák.

Mikoriba még az öreg Juhász ít, hát sokszor megfordútak nála a garabonczyás dőákok. Écczér nyáronn, a mint éppen nyomtattak, odagyűttek a szűrűre. Má másocczor rásztak, a buza is könnyen ment, mer nagy meleg vót.

Éddarabig csak ádogáltak. Ecczerre aszongya az égygyik: Sies-sen kè Andris bácsi, mer mingyá szakad az esső.

Csodákosztak, hogyan esnik, mikor éffőhő sincs. Azér nem is igen siettek a dologgá.

De écczér csak ékezdett a szél fujnyi, sötét főhő gyűtt, meg-eredt a zápor. A szomszidok is összeszaladtak seggitenyi; de a buzábú mégis sokat évitt a víz.

Écczér még, mikor arattunk, hértelen nagy esső kezdett esnyi. Minden az erdőbe szalattunk. Uan veszedelém vót, hogy ki se mertünk níznyi a bokrokbú. Évvín bírés kísőbben gyűtt. Aszongya, ű látta a garabonczyás dőákokat főszányi. Osztán émonta, hogy az erdőbe van énnagy vőgy; oda híjja a sárkánt. Imádkozik, oszt úgy szélidítti még. Akkor osztán hértelennyibe főlő rá, az esső még el-ered. A sárkán csapkoggya a farkát, uvviszi fő a mēnyországba. Ott igen nagy a meleg, uhhogy embēr nēm birná ki; azér a nyēve alá éddarab húst tész. Itt kő neki lēnnyi hét esztendeig; csak osztán gyūhet mégin lē.

(Olaszfalu. Veszprém m.)

GUBICZA J. IMRE.

Népmesék.

A csodálatozs gyűrű.

Vót éccér ém mónár, annak vót éf fija, annak a neve vót Károj. Igēn ügyezs gyērēk vót, nagyon világro való, uskolába járt esztēn vótak tőp pajtásai. Hát közelibe vót a tengēr, asztān űk oda mēntek mind affēle diág'gyērēk, asztān ottan dobálóctak a tengērbe. Annyira dobálóctak, hogy ész szíp kis macskát dobátok ki a tengerbú. A mónárnok a fija igēn mēkszerette a macskát; kérte a többieket, hogy aggyák neki a macskát. Aszongyák:

— Nēm athattyuk nekēd, mer ez igēn szíp tengēri macska, drágo.

— Csak aggyátok nekēm, vañ két pizēm, odádom érte.

No jó vañ, a gyērēkēk mēgőřtēk neki, odátták. Haza vitte a macskát, asztān az aptya annya igēm mēgőřtēk neki, hom mijēn takarēkozs gyērēk, maj a fērgeket mēgemészti az istálóba.

Másnap mégin dobátok, akkor mēg ēk kutyád dobátok ki; mégin kéri, hogy aggyák neki aszt a kutyát, a macskát mēgvētte, aszt is mēgvēsz. Aszongyák a gyērēkēk:

— Drágább a kutya mind a macska.

— No, ha drágább is, van három pízem, odádom érte.

Ittem megvütte a kutyát három pízér. Haza vitte nagy örömmé; de örütek is neki aptya anyja, mijeñ jó lëssz a hász körű. No, megvütte eszt is.

Hát itteñ harmad nap megin kimënnnek; hát annyira dobánok a tengërbe, hogy ész szíp kigyód dobátok ki. Aszt is megvütte, azér adot nity píszt. Azom még az aptyuk annyuk igeñ haraguttak, hogy ijen csunya fërget minek visz a hászhó, am még valami kárt tész. Mëkszomorkodott ère a gyereék, aszongya az aptyának, annyának:

— Ha ëccër igy vañ, ëmëgyék a hásztú.

A gyereékët igeñ szerettek. Itten az aptya anyja, mive igeñ haraguttak rá nëm igeñ töröttek vele, de mégis-sajnátaék. A kigyót az ünge elejibe tette, a macskát az ölibe vette, a kutya még mënt mellette.

Hát ëmënt ëv vározsba. Hát a mim mëgy a kiráji rezedëncia mellett, a kirákisasszony ippen kinizëtt az ablakoñ, osztám mëktec-cët neki a gyereék. Mongya az aptyának:

— Itt ëggy igeñ szíp gyereék mëgy ère, fogaggyug be szógálobda.

Hát mingyá főhíják a gyereékët, asztáñ kërδικ tüle, hom micsoda szógálatot keres. Aszongya a gyereék, hogy ü nëm bánnyo, észegődik akarminék. Hát aszongya a kirákisasszoñ:

— Kiráji atyám, nekünk ëk kertészre vóna szüksëgünk, ha tunná aszt a mestërsëgët.

Aszongya a gyereék:

— Assz nëm értëm.

No de azér mégis csak befogatták. Asztám mongya a gyereék:

— De van nekëm ëk kutyám is.

— Ó, az ëfér az udvar körű.

— De van ëm macskám is.

— Az a konyha körű mëgé.

Aszongya:

— De van ëk kigyóm is.

— No, ha vañ, maj annak csinýátatunk ëh hat akós hordót idës tévé.

Hát a gyereék ot vót kertész, asztá csak dógozgatott a kerbe.

Hát mive igen sörén, dógozs gyereék vót, a kirá nagyon szerette.

Alig vót ot két, három hétig a kigyó, kinyót a hat akós saj-tárbú. Fõmëgy a gyereék a kirájhó:

— Kiráji fõlsëged, hiba vañ.

— Mi baj?

— A kigyóm kinyót a hat akós hordóbú.

— No, aszongya, csinýátassunk ët tizënkët akóssat.

Jó vañ, csinýátottak ët tizënkët akós hordót, teli tõtötték tejjë, asztán beletëtték a kigyót. A gyereéknek ott a kastéba nagyon jó dóga vót.

Pár hét muva mëgin dógozgatott az üvek házbo. Ëccër több több idők muva a kigyó mëkszólamlott:

— Károj, idész gazdám, ne dógózzá ijen erőset, könnyebben is megész.

A gyermek ránizett a kigyóra, de nem szót neki, csak hallatlanná vette. Mégin csak mēkszólamlík a kigyó:

— Károj, idész gazdám, nē dógózzá ijen erőset, mēnny a a kirájhó, köszöm mēg neki a szivessēgit, mink mēnnyünk odēb.

Id gondúkodott a gyermek, sajnáto a helit oda hannyi; de, gondúta, mégis mēkfogadom a szavát. Bemēgy a kirájhó, aszongya néki:

— Köszönöm a szivessēgit, má tovább utazok.

A kirá nem akarta elereszteni, mer igēn szerette, asztān aszonta neki, mi baj vañ, maj tēsz rúla. Aszongya a gyermek, ű neki sēmmi baja, de ű neki muszāj tovább mēnnyi. No, mit tēhetett a kiráj, kifizette a mi bére vót, asztān bemēnt a kigyóhó.

— No idész gazdám, mongya a kigyó, eddig tē veszötté ém velem, most ēñ vesződöm tē veled.

Avvā fölűt a gyermek a kigyójáro a kutyajává, macskajává. Asztān ēvite a tengerbe, a huñ mindēnfēle álot vót. Ott adot neki ēs sipot:

— Maj gyünnek ide hozzád mindēnfēle álotok, csak fuj meg eszt a sipot.

Mēkfujja a sipot, hács csunýábná csunýább álotok gyünnek ki a tengerbű, csak uh hasittyák a habot, mēg a lábát is csókúják. A kigyó csak mēnt vele tovább, asztān a tenger szélire vitte a kigyó a gyermeket ē kis erdőbe. Ot vót ēb bōdōnōs fa. Asszongya:

— Aj bele ebbe a fábo.

Asztān adot neki ēs sipot.

— Eszt a sipot fujjad, maj gyün ide ēt tizenkét fejű sárkāñ; ez az én idēs anyám.

Má rēgēm, mēg mielőt kihusztá a tengerbű, gyün oda ēs sas, ēvite a kigyót a másik tengerbe, asztām mikor rōpűt vele, lēejtette a tengerbe.

Ilát oda mēgy a tizenkét fejű sárkány a legēñhō mēg a kigyóhó, asztá kērdi a tizenkét fejű sárkány a kigyótú:

— Hát tē ēbadta kōjke, huñ vótá ujan sokájig?

Aszongya a kigyó:

— Engēm ēvitt a sas, asztān beleejtett a tengerbe, asztān engēm mēgvētt ez a gyermek nity pizer.

— Huñ vañ, gyűjjon elő.

Előgyütt, asztān kērdēszte tüle:

— Mit kívāñsz, hogy az én fijamat ennyire főnevēted?

— Én nem kívānok ēgyebet, hanēm accide aszt az aran gyürűt, a mejik az ujjadba vañ.

-- Asz nem adom oda, ikáp szíjjē tēplek.

— No, aszongya a gyermek, nekēm nem kō más.

Aszongya a sárkāñ:

— Ikābb adok aranyat, ezüstöt.

— Nem kō nekēm aranyod, ezüstöd, mer azēr mēg agyon-csapnānok, hanēm a gyürűt kicsiñ hēre ētēhetēm.

A sárkány nem akarta odánnyi. A kígyó bisztatta az anyyát, hogy aggya oda a gyűrűt, de a sárkány csak nem akarta odánnyi. Összevész a kígyó az anyyává, asztán nagyon verekesznek a gyűrűtér; hanem mive a sárkány erős vód, de a fíja is erős, annyira viaskodott az anyyává, hom muszáj vót neki odánnyi az aran gyűrűt. No akkor ékiáttyo a sárkány:

— Émöny vele, mer ha uton érlek valahuñ, szíjjé téplek.

Odággya a kígyó neki a gyűrűt, asztán aszongya neki:

— No Károj, idész gazdám, asztán mégész uri módra, míg ész a világoñ. Esz tédd az ujjadra, asztán forgasz még háromszor, abbú kiugrik három óriás. asztán a mit azoknak parancsúsz, azok mindént méktésznek.

Étette a zsebgylbe, asztán avvá ékövetközött a kígyójátú, asztám mént haza felé.

(Vége következik.)

HALÁSZ IGNÁCZ.

Csali mesék.

Hun vót, hun nem vót, vót écczér egy ömbör. Annak az ömbörnek vót három fíja. Az egyikét hitták Gyűszűnők, a másikat Fésűnők, a harmadikat Haddelnők. Écczér az aptyuk é kútté a Gyűszűt vándúnyi; mikó e meggyütt, a Fésűt; mikó e meggyütt, a harmadikat. Ejnye hogy is hitták?

— Haddel!

— No jó, el is hagyom.

(Veszprém m.)

HARASZTI GYULA.

Népetimológiák és ferdítések.

Idegen eredetű szók kettős kezdő mássalhangzója közé hangzót iktat a nép; pl. *karajczár*, *goróf* sat; de viszont választékosságból ott is kihagyja, a hol immár irodalmi szentesítést nyert a betoldás. Így Soprony megyében hallottam *barázda* helyett *brázdo*, és ennek analogiájára *fűrészpor* helyett *frészpor*.

... Egy fehérmegyei asszony maga iránt volt szörnyű udvarias, mikor a szemét vizsgáltam. Hályogja még nem volt érett; bele is nyugodott ily szavakkal: „Ha nem lehet még opérálni, csak mongyák még; mire érik még, akkor osztán *szíveskedék* máskor elgyűnni“.

... Egy somogymegyei *prócziás* ember (a ki nagyon választékosan szokott beszélni) ilyeneket mondott: „de nagy *hajlama* van itt a vasutnak (hajlása, görbülete); mégis csak nagy *vonzalma* van ennek a gőzösnek, sok terhes kocsit elbir“. (Hosszú vonatot látott.)

... Egy somogymegyei béres gyomor-*katasztr* ellen kért port a számtartótól.

. . . Egy másik ember avval nyugtatta meg a számtartót az elvállalt munkára nézve, hogy: „Csak tessék rám bizni, maj *kíszek-czemonczírozom* én“.

. . . Ugyancsak Somogyban (Tarany) a pörösködő, csalni akaró emberre azt mondják: „igen nagy *studentcz*“.

CSAPODI ISTVÁN.

Találós mesék.

1. Még én elő vótam, vót fekete ruhám;

Még én ágaskottam, lipik vót a palotám;

Holtom után pedig, veres lett a ruhám.

Találd ki barátom, azután légy komám. — R á k.

2. Kécczer jött a világra; kántorságot visel, veres a szakállá; sok felesége van, nem vétkezik soha, poklot, menyországot nem látja ő soha. — K a k a s.

3. Holt az elevenet húzza. — F é s ű.

4. Egy kila, fél kila. Három véka, mennyia? — H á r o m v é k a, t. i. egy kila és fél kila.

5. Két félkenyér egy egész, félnek fele negyedrés. — Úgy értendő, a mint mondva van.

6. Elő megyen hat bak,

Bakot

Utána megy hat pap,

Bottal üti

Hatot üti

Hat pap. Hányat ütött? —

Bakot üti,

Kétszáztizenhatot.

Hatot

7. Felnyittam a szőrösdit, kivettem egy fényesdit; vettem érte veresdit, tettem a füstösbe, odajött a püposdi, a füttyürütyűvel úgy hátba vágtam, hogy mindjárt a sutba ugrott. — Felnyitottam a ládát, kivettem egy pénzt, vettem érte húst, tettem a fazékba, odajött a macska, a sikállóval hátba vágtam.

(Szihalom. Borsod m.)

PAMLÉNYI SÁNDOR.

8. Növekedett egy két ágú fa, a két ágú fa tetejibe egy nyócz icczés hordó, a nyócz icczés hordó tetejibe egy csiga, a csiga tetejibe két látó, a két látó tetejibe egy sűrű erdő. — E m b e r.

(Király-Daróc. Szatmár m.)

SZILÁGYI LÁSZLÓ.

9. Ángyomnak elveszett fekete főttya, faczipőkre fokta, faczipők esküdött testére-lelkére, hotyha ű ellopta, fusson az ű szeme jukról jukra. — K á v é d a r á l ó és a k á v é s z e m

(Szatmár.)

DULHÁZI KÁLMÁN.

Tájszók.

Kiskunságiak.

- gírbes: sovány.
 góczó: (tréf.) fej.
 gógyé: u. a.
 göré: kaliczkaszerűen összerótt léczalkotmány, csöves kukoricának.
 göcs: tuskó. (Somogy, Nyr. XI. 238. — Csök u. a. Nyr. I. 232.)
 göcsörtös: csomós, kinövésses, pl. fa vagy bot.
 gölődin: lisztből készült gombóc. (Dobokamegyében gölőder Nyr. XI. 39.)
 gömője: turóból készült gombóc.
 gönye: görbehátú. (Kecskemét Nyr. X. 380.)
 görhön: kukoricalisztből készült lepényforma, két-három újjnyi vastag sütemény. (A vékonyabbat málé-nak hívják.)
 gúba: penész, pl. gúbás a turú, meggúbásodik.
 gubahodik v. gubajodik: bonyolódik, pl. összegubajodik a fonálcsomó, ha nem lehet kibontani; valamely tanácskozás, ha egyetértésre nem juthat. (Pannonhalma, Nyr. XII. 187.)
 gubbaszkodik: összehúzza magát fázás, betegség vagy duzzogás miatt.
 guga: golyva. (Szeged, Nyr. VIII. 235.) A múlt századbeli pestisjárványok emléke is fennmaradt ez átokformában: Vigyőn el a gughalál.
 gugyorodik: leguggol.
 gurguja: fából készült hengeralakú sótartó. (Ormáns. Nyr. III. 182; VII. 525. Zalában: gurgula Nyr. II. 427.)
 gurnyaszt: betegség miatt görnyed, többnyire baromfiról mondják. (R.-Szombat, Nyr. X. 88. Szentes, Nyr. VIII. 187.)
 gyalogszék: zsámoly.
 gyalogútrontó: léha hiába-való ember, „járda-taposó.“
 gyaluszik, gyaludik: pl. neki gyaluszik a fájás — lassanként tűrhetővé válik. (Nagykuns. gyalit Nyr. II. 135; VII. 82. Szabolcsban: elgyalit — elbágyaszt Nyr. III. 36.)
 gyeleviszi: élehetetlen.
 gyéha v. gyuha: belső-rész (a régi jobh). Gyéha v. gyuha az ember belső része, éha a kocszi belszerkezetének egy darabja.
 gyerők: fiú. A lányt így is mondják: lángyerők.
 gyeszetöl: döföl, dagaszt, pl. kenyérnek v. kalácsnak való tésztát. (Gúnyos ért.)
 gyezsepógyes: együgyű, szájahült. (Szegeden: veszegógyes. Nyr. VII. 380.)
 gyócsa: ha valaki a kis gyereket hátára veszi, azt mondja: „Vögyenek gyócsát.“ (Bizonyosan a régenten hasonló módon házaló gyolcsos tótok szavának utánzása.)
 gyotró: (gúnyos) gyomor.
 gyughel: dugó hely? Csak e trágár szólamban: B... mög a gyughelt.
 gyúr-gyavar, (Nagy-Bányán gyűr-gyömör Nyr. IX. 568.)
 gyútó: „gyufa“. (Kingyértjának is nevezik az öregek.)

gyűg e: híg eszű.

gyűmőcs: 1. szokott értelmű,
2. négyfelé vágott s megaszalt
alma.

Habra: hadaró nyelvű.

halápol: faldokol. (Gyöngyös-
vid. Nyr. II. 181. Debreczen-
ben: falámol Nyr. IX. 189.
Nagykúnságban: halámol.)

hallároz: sokszor kér vmit,
szép szóval, pörrel sat. (Tol-
nában — pöröl Nyr. III. 177.)

habukkol: nem találja meg
a helyes szavakat, ötöl-hatol.

háborokodik: háborog.

halaszt vkit: halálát beszéli
vkinek. Má régóta halasztyák,
pedig esze ágába sincs mög-
hâni.

halomás: halálozás. (Nagy-
kuns. Nyr. III. 233.)

halódik: haldoklik. (Szegszárd,
Nyr. VII. 382.)

hamvas: pokrócz.

hámlík: leválik, pl. a bőr
vmiről.

hanczúroz: hanczúz. (Hajdú-
m. Nyr. VII. 235. Nográdm.
Nyr. IV. 142. Barsm. Nyr. X.
138.)

hancsík: hant.

hanyakszik v. hanyakod-
lik: egre-ugrál, esik kel. „Ne
hanyakodj!” mondják a gye-
reknek.

ház: 1. szokott ért. 2. szoba.
A „szobá“-t a népnyelv itt nem
ismeri. Kis ház = lakó
szoba. Nagy ház = vendég-
szoba.

hajag, hajag möggy:
nagy szemű meggy; fájának
ágai, mint a szomorúfűzéi le-
hajlanak.

hajkora: szeles bolond.

hajkurász: üz, kerget, (Sza-
bolcs. Nyr. XII. 48.)

hellengős: kevés eszű.

hempörög: hentereg.

heprecsóré: helytelen maga-
viseletű, szeles. (Szeged Nyr.
IV. 169. Orosháza Nyr. IV.
330.)

hercsula: bizonytalan vmi, a
mivel a kíváncsi gyereket szok-
ták elhallgattatni. Mit hozott
kê? Hercsulát.

herdál: elpocsékol, tékozol.
herde-berde: helytelen, esz-
telen.

hérvásodik: pl. az ablak,
ha megizzad és nem látni ki
rajta. (Kecskemét Nyr. X. 380.)

hévizál: dologtalanul jár-kel.

hibban: megroggyan, meg-
rokkán. Pl. Möghibbant a dé-
rékam.

hibeg: frequent. ugyanazon
tőtől. Pl. Hibeg a tapaszt a
falon, ha közte s a fal közt
üres tér van. (Hibeg a belül
üres vékony fal. Sz.-Fehérv.
Nyr. VII. 139. Mezőtúr IX.
479.)

hírharang: temetéskor való
rövid harangszó, mely a kán-
tornak a halottas házhoz indu-
lását jelzi.

hodáj: 1. birkaszín. 2. akár-
milyen rossz épület.

hodsá: nagyszájú, lármás.

hohár: csak ez egy szólam-
ban: kutya hóhár teremttötte!
különben hóhér.

homáj: hirtelen szöke. (Szath-
már Nyr. VII. 190.)

hópistál: kériel, udvarol, jár-
kel vki körül. (Órség Nyr. II.
374.)

hoppász: nagy kutya.

horgász: elhordogat.

hótt tetem: elhalt rész az
emberi testen.

hováj: fakés csizmadiáknál,
melyet a kaptafa és fejbőr közé
vernek, hogy ez utóbbit kitá-

gítsák. (Hovad = tumescere. Debreczen. Nyr. IX. 206.)
 h ő b ő l ő g : csavarog, ész nélkül jár-
 kel. H ő l b ő l g ő s — fél-
 eszű.
 hullároz : egyenként előjön.
 (Hullároz = hullog Matkó I.
 Bányász Cs. 290.)

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Háromszékiek.

gübüli: mikor a gyermek étel-
 ben vagy italban vájkálva be-
 mocskolja magát. „Mint össze-
 gübülted magad!”
 kápás: képes. pl. nem kápás
 ezt megtenni.
 kofa, kofáné.
 koma, komámasszony: de
 itt-ott már hallhatni különösen
 a városiakkal surlódottaktól
 így is: kománé.

hummi: holmi.
 h u z a - v o n y a : húzás-vonás, a
 minek a szegény ember a tiszt-
 viselők részéről ki van téve.
 Rossz világ van: nagy a h u z a -
 vonya.
 h u j j á k o l : kiabál, kurjongat.

szolga: férfi, a ki szolgál; és
 soha sem nő.
 szolgáló: nő, a ki szolgál;
 és sohasem férfi.
 szivanyos: a gyepes föld,
 midőn első ásás alkalmával
 keményen válik.
 szükös: szükséges.
 tokolni, kelepelni, dör-
 getni: a nagyhét utolsó felé-
 ben, mikor a harangok Ró-
 mába mennek.

FÜLÖP ADORJÁN.

Kunszentmiklósiak.

hasbamarkos: pohos, kis
 termetű ember.
 heprecsore: vizesű, hig-
 velejű.
 jófájú: jól megtermett ember.
 kalakótya: szeleburdi.
 karatyol: bele beszél a más
 mondásába; mindig jár a szája.
 lafanczos, loncsos, le-
 csuha: piszkos, ronda.
 lazsnak: oly takaró, melyet a

birkák kisebbzett vagy csu-
 pasz hátára alkalmaznak.
 nedelko, l. heprecsore.
 nyurga, nyuzga: vézna, kis,
 vékony termetű.
 nyelvpritty: csacska, nyelvés.
 pitar: konyha; pitarajtó:
 konyhaajtó.
 rohoda: kívül-belül megrom-
 lott, hitvány, piszkos ember.
 szébényi: rossz szűr.
 szipakol: pipáját fújja.

BENKE ISTVÁN.

Mesterműszók *).

„A z e z ü s t m ű v e s s é g b e e l ő f o r d u l ó n e v e z e t e k ;
 elsőben is az olyanok, a' mellyek már magyarul folyamatba
 vagynak“.

*) L. a Nyelvőr XII. 237. Mesterműszókhoz írt bevezető sorokat.

Ambos: ülő.

amalgamieren: font sorolni.

ausschauren: kis úrolni, vagy az ezüstöt a főzés után homokkal kidöröglni.

bahne: a kalapátsnak lapja.
die linne: a kalapáts tsákánya.

bechereisen: pohár verő vas.

blasrohr vagy löthrohr: forrasztó tső.

bodeneisen: fenek vas.

dreil vagy dreilspitz: furdants.

einguss v. inguss: öntő válú.
feil: reszelő.

flacheifeil: lapos reszelő.

halbrundfeil: félhátú reszelő.

lindfeil: sima reszelő.

nadelfeil: tű reszelő.

schlichtfeil: sima reszelő.

stossfeil: goromba reszelő.

vogelzungefeil: madár nyelvű reszelő.

feilung: reszelék.

feilnagel: reszelő szög.

formen: formálni.

formenflasche: formáló vagy öntő palatzk.

formensand: formáló föld v. formáló homok.

fucher: pároló.

fuchern: párolni.

gussrohr: öntő tső.

hammer: kalapáts.

fusshammer: láb verő; mivel az ilyenekkel szoktuk az edényeknek talpát kivenni.

streckhammer: nyújtó kalapáts.

zeinhammer: nagy kalapáts, a mellyel a' rúdba öntöt ezüstöt szokás eleintén verni.

hülsön: hőlzön; a gyertyatartónak vagy kehelynek az a része, a mellynél fogva az ember tartja.

horneisen: szarvas ülő.

kluft: tűzifogó.

knuren: konorok; bizonyos gerézsdes formájú tziprázat.

körner: bertők; kisebb s nagyobb golyóbis formájú darabokba öszvefutott ezüst aprólék.

laubsag vagy laubsagel: kis fűrész.

löthen: forrasztani.

löthrohr: forrasztó tső.

polieren: pallérozni.

poliereisen: pallérozó vas.

poraxfassel: porispersely.

probierstein: próbakő.

probiernadel: próbátű.

puntzen: pontzol.

niedersetzpuntzen: levaró pontzol.

perlpuntzen: gyöngy pontzol.

schrotpuntzen: éles pontzol.

rührdrath: kavará drót.

schaber: vakaró.

dreieckigter schaber: háromélű vakaró.

flacherschaber: lapos vakaró.

runder schaber: gömbölyű vakaró.

schnapper: kapots.

scharnier: sarok v. sark.

schlagloth: forrasztó.

schlaglothbalken: forrasztó perlet.

schraub: szrof.

schraubstok: sutú.

schraubzang: kő sű v. srófósfogó.

secken: zsík.

seckenzug: zsíkhúzó.

stock: tőke.

stokscher: nagy olló.

tiegel: tégely.

werckbret: műhely.

windofen: olvasztó kemen-tze.

FRÉSKAY JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három tomyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Két kihalt szó.

Ha én valakinek valakit úgy irok le, hogy zömök, azonnal tisztában van, milyennek képzelje magának emberét: alacsony, köpczös, testes, vaskos. Azt azonban már aligha tudja, vagy legfőljebb is csak sejtí, hogy milyen fajtájú lehet a *zomok kígyó*. Ha meg épen azt beszéljük el neki, hogy egy gyermeket megmárt a *zomak*; egész biztosra vehetní, hogy meg nem ért bennünket.

E három-egy szóról volt alkalmunk már egy ízben értekezni. Ugyan akkor kifejtettük, hogy a *zömök* a *zomok*-nak magashangú változata, ez meg az eredetibb *zomak*-nak a módosulata; s kifejtettük azt is, miként vált e szónak eredeti kígyó jelentése idővel vaskos-sá. *Zomak* tudniillik, a mely a kölcsönadó nyelvben azt jelentette, a mit a latin *coluber* (= kurta kígyó), idegen szó létére magyarázatra szorúlt, s e magyarázó szó a hozzá csatolt *kígyó* volt, úgy hogy a lat. *coluber*-nek magyar egyértékese csakhamar állandóan *zomok-kígyó* lett. Minthogy e szópár ugyan azt jelentette, a mit a vele váltakozva előforduló *kurta-kígyó* (= vaskos k.), időjárával az első tagbeli *zomok* eredeti kígyó értelmét elvesztvén, a kurta, vaskos, köpczös, vagyis a mai zömök jelentést vette föl.

Találunk azonban a régi nyelvben néhány helyet, a melyekben az ott előforduló *zomok*, *zomak*, úgy látszik, némi akadályokat vet a föntebbi magyarázat útjába. Zrinyinél (Ádriai tengernek Syrenája 1651) olvassuk: „Mert mérges sárkánnyal egyszer vagdalkozott, s hüvelyében tenni akarta az kardot, *zomak* jában egy csöpp vér be-szálankozott, melyről ő maga is semmitis nem tudott.” (229.)

Látnivaló, hogy az a *szomak*, a melybe néhány csöpp vér szivárgott be Deliman kardjáról, akkor, mikor azt hüvelyébe akarta dugni, nem teheti ugyanazt, a mit a kezdetben idézett *szomak*, t. i. kigyót.

Szótáríróink közül elsőnek Kresznerics jegyezte föl e szót s ekként magyarázza: „Katonai ivó edény, melyet kard mellé szoktak kötni.“ E magyarázat Zrinyinek imént idézett, azon kívül eme másik helyére van alapítva: „Cumilla urának *szomakját* szablyáruul le vészi kezével. s kíván innya abbul.“ (uo.) E magyarázatot Kresznericstől átvette szóról-szóra Kassai s át a NSzótár. Hogy elfogadható-e egész terjedelmében ez az értelmezés, azt akarjuk ez alkalommal megállapítani, s a mi vele némileg karöltve jár, a szó eredetét kikutatni.

Hogy mindjárt a dolog velejére menjünk, ez a kétségtelenül valami ivó-edényféle' jelentésű *szomak*, teljesen külön választandó a kezdetben említett *szomak*-tól, s ugyanazon szó, mint az arab *summak*, *sumâki*, *sumûh*, a melynek leírását Fialowski Lajos közlése szerint ezekben adom: „*Sumach* a Terpentinfák családjához tartozó s a Földközi-tenger mellékén előforduló 2-5 m. magasra növő bokor (*Rhus coriaria* L.), = a Hippocrates-nél megemlített szorító hatású növény. Plinius (lib. XXIV. cap. XI.) pedig azt mondja róla, hogy: *Rhus*, quae *Erythros* appellatur, frutex est, et hujus semen aspergitur pro sale obsoniis. A reformáció korának fűvészei *Rhus folio ulmi*, *Rhus veterum*, *Rhus coriaria*, *Rhus obsoniorum* és *Sumach Arabum* névvel jelölik. — A növény az eczetta testvére (*Rhus typhina* L.). A magyar nevek: *Iszkompia*, *szkúphia* és *szömörce*.“

Ehhez még föl kell említenünk azt a tulajdonságát, hogy leveleit s ágait csávakészítésre használják.

Ez az arab szó átkerült a spanyol: „*sumaque*: gerberbaum, färberbaum“, a francia: „*sumac*: gerberbaum, färberbaum“, olasz: „*sommaco*: gerberbaum, gerbersumach“ s a német nyelvbe: „*sumach*: rhus“, s meghonosodva: „*schmach*: schmack.“

Itt két kérdéssel állunk szemközt. Az egyik: melyik nyelvből való a magyar *szomak*; a másik: miként válhatott, vagy helyesebben, miként vált a gerberbaumból ivó-edény.

Az alak egyenest és határozottan az olasz *sommaco*-ra

utal. A kölcsönadó nyelvek sorából a németet az alakegyeztetlenség, a francziát pedig és a spanyolt a kölcsönös érintkezés lehetetlensége zárják ki.

A jelentésfejlődés menete ez lehetett: eczetfa . . . eczetfalevél . . . csáva . . . (a vele készített) bőr . . . (bőrből készült) ivóedény = tömlő, bőrkulacs v. bőrös kulacs. Hogy e lehetőség, e valószínűség a bizonyosság fokára emelkedjék, szükséges e szónak akár a kölcsönadó, akár a kölcsönvevő nyelvben az imént fölemlített közbeeső jelentések egyikének-másikának megvoltát kimutatni.

Az olasszal kezdjük. Valentini szótárában a „*sommaco*: gerberbaum, gerbersumach“ után ezt találjuk: „item: das leder, das mit den blättern desselben gegerbt ist.“

A hidat, a melyen keresztül a bőr a belőle készült tárgyhoz eljutott, már nyelvünk építette meg; s ennek a nyelvünkben nagy számmal található analogiák szerint *sommaco-edény* vagy *somac-edény*-nek kellett lennie.

Ismeretes nyelvünknek az a sajátága, hogy a mint más-más viszony van a jelző és jelzett név között, más-más módot követ a jelzők alkalmazásában. Csak kettőt említünk meg ez alkalommal. Az egyik az anyagból valóságnak, a másik az anyaggal ellátásnak jelzése. Az előbbi esetben a jelző szó megszokottabban rag nélkül függed jelzettjéhez s vele összetételelt alkot; pl. *vaskerék* = vashól való, *tejleves* = tejből készült, *hóhegy* = hóból alakult, *bőrláda* = bőrből csinált; a második esetben jelzőnek -s képzős melléknevet alkalmazunk; pl. *vasas-kerék* (vassal karimázott), *tejcs-leves* (tejjel készült), *havas-hegy* (hóval fűdött), *bőrös-láda* (bőrrel bevont)⁴. S a jelzésnek e kétféle módját nem is téveszti össze a nyelv soha; azaz nem téveszti össze, ha ép érzék vezérli, ép érzékkel dolgozik; mert hogy, kivált újabb időben, itt is zavar állott be, bizonyítják a *krumpli*kenyér, *gesztenyetorta*, *csitrom*viz, *lakk*-cipő s hasonló, a melyeket, német fordítóinknak nagyon is nyilvánvaló gondatlansága honosított meg *krumpli*s-k., *geszteny*s-t., *csitrom*s-v., *lakk*s-cz. helyett; mert nem krumpliból, gesztenyéből, csitromból, lakkból, hanem krumplival, gesztenyével, csitrommal, lakkal készült tárgyra vonatkoznak. De összetéveszti még az ép nyelvérzék is e szerkezetet, midőn a jelző szó idegen nyelv terméke, a melynek voltaképi jelentését nem ismeri, s így nincs is biztos

irányadója, mely őt a szerkesztés helyes útjára vezérelje. Innen van, hogy oly összetételekben, melyeknek első tagját valamely kevésbbé ismert idegen szó alkotja, ingadozást tapasztalunk s legtöbbször mind a két szerkezettel találkozunk — hol helyesen, hol helytelenül; pl. *pecsétes*-gyűrű (Radv: Csal. II. 276.), ma: *pecsét*-gyűrű; *rubintos*-gyűrű (Radv: Csal. II. 212.), és: *rubint*-gyűrű (u. o.); *rabotás*-szolga (Cal.), és: *rabota*-dolog (PPB.); *majczos*-szablya (Radv: Csal. II. 186), és: *majcz*-hüvely (u. o. 119.); *czápa*-kard (Radv: Csal. II. 358.), és: *czápa*-fék (u. o. 121.); *reczés*-paplan (u. o. 86.), és: *recze*-fátyol (u. o. 256.) sat.

Ezekhez sorakozik a tárgyalt *szomak* szó is, mely ismeretlen létére kezdetben minden valószínűség szerint mind a két szerkezettel járatos volt. E szerkezetek egyikét meg is találjuk egyik régi írónknál Csúzi Zsigmondnál: „*szomakos-táska*“ (Evangéliomi Trombita. 286.). A másik szerkezetre (*szomak-táska* v. -*edény*) az eddig földolgozott művekben, ha csak egyik-másik kiíró szeme át nem siklott rajta, semmiféle adatot nem találunk; de hogy az előbbi mellett ennek is járatosnak kellett lennie, bizonyítja utóbb megállapodott s a kölcsönadó nyelvtől eltérő jelentése s a jelzett szótól való elszakadása, a mi csak is egy fölvetett *szomak-edény* vagy *korsó*-, *kulacs*-, *fömlő* útján eshetett meg.

Az ilyen szerepcserének, jobban mondva, újabb szerep elvállalásának már egy néhány példájával ismertettük meg az olvasót, a mely abban áll, hogy a jelző egymaga veszi át s végezi azt a jelentést, a melyet elsőbben a jelzett névvel ketten fejeztek ki. Így szakadt el párjától az eredetileg ,szalag' jelentésű ném. *bündel* (tájéjtéssel: *pendl*), a ,hajtóka, karima' jelentésű ném. *klapp(c)*, a ,bors' jelentésű lat. *píper*, a ,társaság, egyesület' jelentésben álló rum. *simbrá*, a ,kanóczt, belet' jelentő ol. *miccia* s lett időjártával *pendelyes* vagy *pendely*-ingből *pendely*, *kalapos* v. *kalap*-süvegből *kalap*, *píperés* v. *píperé*-öltözékből *pípcse*, a *czimborás* v. *czimborá*-társból *czimborá*, a *mécses* v. *mécs*-világból *mécs*. Hasonló jelentésfejlődésen mentek át még a következő, kezdetben valamely megfelelő névvel szövetkezett szók is: *kordován*(-bőr), *botos*(-kapcza), *berbecz*(-süveg), *plundra*(-nadrág), *szűr*(-dolmány), *rása*(-szoknya), *ködmen*(-ruha), *pánczell*(-ing), *bankó*(-pénz), *karabély*(-puska), *pöröly*(-kalapács); s így lett végre, a mi végett mind

ezeket elmondottuk, *szomakos* vagy *szomak-edény*-ből az önálló *szomak*, mely egymaga teljesítette azt a működést, a melyet elsőbben egy arra való társával végezett.

Hogy a *szomak* se kezdetben, se később nem jelentette azt, a mit Kresznerics s utána többi szótáraink tulajdonítanak neki, kizáróan „katonai ivó edényt, melyet kardhoz szoktak kötni“, hanem hogy elsőbben csakis „bőrből készült kulacs-félét“ értettek rajta, kétségtelenül kitetszik a *Vectigal Transylvanicum* nak következő helyéből: „Egy *zomok* tól vagy *bőr korsó* tól 4½ denár“ (22. l.). Szint oly határozottan szól ellene a „katonai ivó edény“ értelmezésnek Pécsi Lukács (1591), a ki „A keresztyén szüzeknek tisztesség koszorúja“ művének 126. lapján ezeket mondja: „Judít asszony szolgáló leányanac kezében valami kisedt tömlő avagy *zomok* bort, olayt, darat, paret, saytot es kenyeret ada.“ E most idézett helyeken kívül előkerül még kétszer Radvánszkynál (Magy. családélet II. k.). Először Kamuthy Balázs inventáriumában (1603): „Az en zekreniemben ezek voltak: *vagion 2 zamzirigh. Vagion zomakh egy. Vagion 2 zep uy kalapos süuegh tollastol egy modu*“ (104), másodszor Tatay István hagyatékában (1607): „Vagyon egy vasas szekrényben: Egy pallos ezüstös arannyal öt boglar rajta, farkvasával össze. Egy *zomok* ezüstös. Egy fa csesze ezüstös az széli“ (120).

Szomak, *szomok* tehát első rendben annyi mint: kisebb fajta bőr-tömlő vagy bőr csutora, ez kétségtelen; de jelenthet általában is mindennemű csutoraféle ivó-edényt.

* * *

A Nyelvtörténeti Szótár szerkesztése nem is sejtett akadályokkal van egybe kötve. Ez akadályoknak egyik legnagyobbika, hogy az egybegyűjtött adatok legtöbbször hiányosak, máskor érthetetlenek, sok esetben pedig megbízhatatlanok lévén, a hitelesség szempontjából mindegyre utána kell néznünk az eredeti forrásokban, hogy a hiányokat kiegészítsük, a hely igaz értelmét megállapíthassuk s a netán mutatkozó hibákat megigazítsuk. Ez sok időbe kerül s tetemesen megnehezíti a munkát; de egyszer-másszor meg van a maga haszna is.

A T betű szerkesztése közben a már rendezett anyag egymásutánjában rá került a sor egy czédulára, a melyen mutató szóként ez állott: *tayka*. A hozzácsatolt idézet így hangzik: „(O mell nagy erdemew vagy bodogsagus Maria magdolna ky en zylesembe t a y k a vyzet leen” ÉrdyC. 426. Avatott és avatatlan egyiránt látja, hogy e helynek utolsó része érthetetlen. Előállt tehát az eredetivel való egybevetés szüksége. Az egybevetés az idézet hibátlanságát igazolta. De hát mi az a *tayka*? S ha, a mint sejteni lehet, annyi mint *dajka*, hogy egyeztethető vele össze a *dajka-víz*, s miként értendő, mert máskép olvasni alig lehet, hogy „(O Mária Magdolna, ki én szilésembé tajka vizet lén”?

Egyelőre tehát nem volt más tennivaló, mint e szót, bár kétségesül jelölve meg, de beiktatni szavaink sorába, azon kívül szemmeltartás végett a megfajtetlenek közé félretenni.

Az újonnan kiadott Komjáthy Benedek „Az zenth Paal leueley magyar nyeluen” műve szerföltt hiányosan levén földolgozva, az egészzet újra át kellett venni, hogy a fontosabb adatok kijegyztessenek. Ennek a különös s a többiekétől szembetűnőleg eltérő nyelven írt műnek átolvasása közben egyszerre eme helyen akadtak meg szemeim: „Abrahamnak hytybwl, ky mindenwnknek atya, mykypen iruan vagyon. sok nemzetchygekeknek atyok vyzet zerzettelek tygedet“ (59. l.).

Az itt előforduló *vyzet* rögtön rá emlékeztetett az Érdi codexnek főntebb idézett „*tayka vyzet*” kitételére, s már magában is némi világosságot vetett a homályos kifejezésre; e világosság még élénkebb lett a Vulgata megfelelő helyének egybevetésével, mely így szól: „Patrem multarum gentium posui te“ azaz: „Sok népnek a tyjává tettek tégedet.“ E két hely egybevetéséből egész biztosan állíthatni, hogy ama különös *vyzet* szó nem a *víz*-nek tárgyragos alakja: *víz-et*, hanem egészen más törzsöknek a kiágazása s ugyanazt a működést teljesíti, a melyet az *-ül*, *-ül* s *-vél*, *-vél* ragok.

Később, midőn ismét egy kétségesnek látszó adat megigazítása vagy hitelesítése végett a Döbrentei codextól kellett fölvilágosítást kérnem, az illető hely átolvasása közben harmadszor is rá akadtam e szóra. A hely Urunk szén-

vedéséről szól, midőn Pilátus kimondja az Üdvözítőre a halálos ítéletet: „En ki vagoc sido orzagba čazarnac viz ette akarom es parančoloc hogy ez embőr kinec neve Jesus az egeb gonozrul tevekkal az igassagnac helire ki vitessek“ (2.).

E harmadik hely immár a *víz*-nek benne található személyragos alakjával (császárnak *vízette*) minden kétséget kizár e szónak névutóvoltára s „helyett“ jelentésére nézve s tiszta fényt derít egyszersmind az Érdy codexnek elsőben, míg egymagán állott, érthetetlen helyére. Most már világos, hogy értelme ez: Ó Mária Magdolna, ki én szilésemben da jka helyett lön.

E szó egyebeken kívül annyiban is fontos, hogy nem csekély erőt kölcsönöz ama véleménynek, hogy a Döbrentei codex írója s Komjáthy Benedek egy vidéknek szülöttei, oly vidéknek, a melynek kiejtése a ma ismert tájszólások egyikével sem egyezik.

Mint föltűnő mozzanatot meg kell még említenem, hogy a szóban forgó három művet (DöbrC., ÉrdyC., Komjáthy) három különböző kéz dolgozta föl; s bár az Utasítások hangsúlyozva emelték ki, hogy különös gond és figyelem fordítandó az oly szókra, a melyek egy vagy más tekintetben föltűnők s kivált a melyek hibáknak látszanak s érthetetlenek: e három mű földolgozója közül egyik se tartotta érdemesnek, hogy kijegyezze e *víz*-et szót.

Hátra van a helyes kiejtés megállapítása, azaz, hogy mai helyesírással élve, *vízett*, vagy *vízett*-nek olvasandó-e e szó; mert mind a három mű írója a *s*-re is *sz*-re is, mint e művek különböző helyeinek egybevetéséből kitűnik, egy jegyet, a *s*-t használja még a szó közepén is, két önhangzó közt: „te iog kezéd“ és: „vr en öröksegemnek reze“ = része (DöbrC. 31. 33.); „fogyatkozás“ és: „vezedelmes“ (ÉrdyC. 31.); „azonkwzbe“ és: „ezebe venne“ (Komj. 31.); más szóval, hátra van a *vízett* vagy *vízett* származásának kimutatása.

A *vége-tt*, *közö-tt*, *helye-tt*, *éve-tt* (*ért*) névutói példaképek egy *víz*e vagy *víz*e főnévi alapszó föltevésére utalnak. Hogy e kettő közül az előbbi a *víz* (wasser) jelentésénél fogva nem fogadható el névutónk alapszavának, az első tekintetre is világosnak látszik; a másikhöz kell tehát ragaszkodnunk s ha lehet családját föl kutatnunk.

Az első irányadást, a mely nyomra vezethet, egy

idegen, a latin nyelvben található jelentésváltakozás adja meg. Tacitus (Annal. VI. 21.) Tiberiusról mondja: „Quaeque dixerat (Thrasullus), oraculi vici accipiens, inter intimos amicorum tenet:“ minden szavát jóslat gyanánt fogadván, legbizalmasabb barátjává avatá. E most hallott gyanánt, helyett: jelentésű *vici* vagy szokottabban: *vice* határozóval egy alapszóra vezetendő vissza a szintén határozóként szereplő *vicissim*, melynek, a mint ismeretes, magyar egyértékese: *viszont*. Az ugyanegy *vic* tőn alapuló eme két latin határozónak rokonsága a magyar *helyett* és *viszont* egyértékeseinek jelentésbeli rokonságát is elfogadhatóvá teszi, vagyis valószínű, hogy a ‚vice‘ jelentésű *viszett* a ‚vicissim‘ jelentésű *viszont*-tal egyeredetű, tehát *viszett*-nek olvasandó s hogy alapszava *visz* vagy *viszc*.

A többi magától következik. Budenz éles szeme kifürkészte, s a ki *viszsa*, *viszont* czikkét (MUSzótár 584.) figyelemmel átolvasta, lehetetlen abbeli kimutatásának igaz voltáról meg nem győződnie, hogy a cikkbeli két határozó eredetijének a ‚kép, arcz‘ jelentésű *vasa*-alapszót kell tekintenünk.

Hogy a *kép* kiválóan alkalmas a ‚helyettevalóság‘ vagy a mint ma mondjuk a ‚helyettesítés‘ kifejezésére, azt nem szükség hosszan fejtegetnünk. A régi nyelven kívül, a melyben a *kép* és *képbeli*, mint a lat. *vicarius* egyértékese, továbbá *képben*: ‚nomine, vice alicuius‘ akárhányszor előfordul, hiteles tanúságot tesz erről a ma is élő s nagy gyakran használt *képviselő*, az az valamely ‚kerület (város) helyett való‘ kitétel. (Vö. alább [60. l.] Simonyi *Fejében* cikkében: ‚Bor fejében (– helyett) pénzt adni‘.)

Ha még a magashangúságban rejlő nehézséget elhárítottuk, magyarázatunk elfogadásának nem vetődik több akadály útjába. Hogy a mélyhangú *viszsa*, *viszont* mellett megállhat a magashangú *viszett* is, ha az osztb. *vesŋ*, *venŋ*, *vesŋ*: gesicht, antlitz, stirne s a vogK. *vesŋ*: gesicht, antlitz (MUSzót. 587.) szók magashangúsága nem bizonyítana is mellette, már maga az a jelenség is elfogadhatóvá tenné, hogy egynémelyike az *i* önhangzós alapszóknak, melyek eredetileg mélyhangúak voltak, idő folytán magashangúakká váltak, úgy hogy mind a két alak egymással váltakozik; pl. *nyírham*: *nyírtem*; *szírton* (MünchC. 26.), *szírből* (AporC. 35.):

(ma szokottabb) [nyak]szírtén és szírtől; orvos: íres; (hal)frúskor: frédlt (körte). A visszett-nek magashangúsága tehát épen nem zárja ki a mélyhangú vissza, viszont szókkal való rokonságát.

SZARVAS GÁBOR.

FEJÉBEN.

Ezt a szót nem ritkán használja népünk oly módon, hogy a fej képzete egészen el van benne halaványodva. E kifejezésekkel eddigelé két nyelvészünk foglalkozott, de nézetem szerint kielégítő magyarázatot nem adtak róla. Először P. Thewrewk Emil szólt róluk „A nyelv optikája” című füzetében (9. l.). De ő néhány példa idézése után mindössze csak ennyit mond: „Ábrázolóbb, szembeötlőbb kifejezési módot alig képzelhetünk. Itt nemcsak azt látjuk, hogy lesz a testrész a helyi fogalom kifejezője, hanem azt is, hogy a nyelv minden viszonyt, mely két tárgy közt képzelhető, egyesegyedül helyi viszonyt jelentő eszközökkel fejez ki.” Minthogy azonban magyarázatul a szerző semmit sem mond, nem látjuk, hogy lesz a testrész a helyi fogalom kifejezője, de az alább mondandók szerint nem is láthatjuk, mert itt a testrész egyáltalán nem fejez ki helyi fogalmat.

Második, ki tudtomra e kifejezés móddal foglalkozott, Szarvas G. Nyr. II. 443. 444. „A testrészek szerepe nyelvünkben” cz. tanulmányában, mely — sajnos — a fő szó tárgyalásával félbenszakadt. Ő szerinte a fejében azon kifejezések közé tartozik, melyekben a fej — mint „legelső és legfelső része a testnek, de egyszersmind egyike a végeknek is” — ezen jelentéseket veszi föl: „kezdet, forrás, ok, eleje, hegye, teteje, felső része valaminek; aztán vég, czél.” Szarvasnak tehát, mint példáiból is kitűnik, az a véleménye, hogy fejében mindig okot vagy czélt határoz meg, s hogy az első esetben voltakép kezdetet, a másodikban véget jelent. — Azonban mind a két föltevés nagy nehézségbe ütközik. Az első abba, hogy ámbár a fő jelenthet nyelvünkben is forrást, kút-főt, kezdetet (vö. asztal-fő), mégis bajos elhinni, hogy a fejében ebben a példában: „Szégyen fejében bujdosóba indul” (Szarvas szerint: szégyen miatt), annyi volna mint okában, illetőleg kezdeté-

ben. Egyfelől hiányzik ez esetben a kielégítő kapocs az ok és a kezdet képzete közt; másfelől inkább a *-ből* ragot várnók a *mi okból*-féle kifejezések mintájára. A *cziel*nek pedig a végből való magyarázata (pl. „Kitanulta, mi dolog fejében jöttek” SzD: MVir. 333. Szarvas szerint a. m. mi dolog végében, végett), noha különben teljesen elfogadható volna, itt azért bajos, mert a *fő* szónak „vég” jelentése nyelvünkben nem mutatható ki. A *befejez* igében, mint már a *be* is mutatja, nem magának a *fej*-nek van „vég” jelentése, hanem az egész első sorban a. m. betetőz, tetővel beföd, be-takar.

Igy hát új magyarázatot kell keresnünk ez érdekes kifejezések számára.

Szabó D. Kisded szótárában a *fejében* szót csak így értelmezi: „ként, gyanánt, nevében.” Ezt megtaláljuk CzF. értelmezései közt is, csakhogy utolsó helyen: „bizonyos cím alatt vagy czimből, bizonyos okból; bizonyos rovásra, valamire számítva; helyett, gyanánt, képpen.”

A képpen, -ként, gyanánt értékével vagyis essivusi jelentéssel van használva kifejezésünk a következő példákban: „Mustra fejében vette el [a kopját] (RMNy. IIb: 27.). Elárulják magokat, urokat, országokat ingyen fejébe (Fal: (Toldy kiad.) 322.). Kéri jó atyját, fizesse meg Nevel urnak a hatvan forintokat, ki annyit adott neki kölcsön fejében (761.). Ingyen, v. kölcsön, v. hitel, v. interes, v. jutalom, v. új fejében (v. név alatt) kérni, adni valamit. Nem ajándék, hanem jutalom fejében osztogatni valamit. (SzD: MVir. 143.) Ingyen fejében ritkán hajlik egy ember másához (Thewr: NyOpt. 9.) = ingyenben, v. ő. hitel fejében = hitelben, ajándék fejében — ajándékban, ajándéku, ajándékképpen („titulo doni“ Kr.). Szánakozz siralmas sorsom felett, — ezt szent adó fejében várom én meg jó szívedtől: dein mitleid fordr' ich von dir als einen heil'gen zoll (Szenv: Messz. 182.). Ők frequentivabb értelemben és quantitativabb mértékben, s' mi fő, napszám fejében üzik mennyiben, kivéve a szentelt vasárnapot, hét-köznapot folyvást és nagyban szereznek (Székács, Kisf. évl. ujf. II: 136.). Mit küldtem én nekik emlékebe husvéti ajándék s tisztelet fejébe. (Székely népdal. Nyr. VIII: 528.). Ezt viszonaajándék fejében kaptam (CzF.). Köszönet fejében:

aus dankbarkeit (Ball: M.-Ném. Szót) (pontosabban; „als dank.“). Ebből vonj le a bírák napidíjja fejében hatezerre valót [talentumot] (Ar: Arist. I. 242.). Ide tartoznak az ilyen mindennapi kifejezések: fölvettem 100 frtot házbér fejében sat.

Szintén az *essivus* alá sorakozik az a használat, melyben *fejében* a. m. helyette, nevében, képében, képviselőjében. Pl. nem jó, falu fejében (csekélységért) fegyvert húzni (SzD: MVir. 143.). Falu fejében kardot rántani nem mindenkor tanácsos (Kr.). Ne köss kardot falu fejibe (Gyarm: Nyelv. II. 196.). (Tehát *falu fejében* szerintünk nem „falu végett“, mint Szarvas értelmezte.) Nemzetünk fejibe te küldetel követnek. (Uo.). Az ura fejibe kardot rántott és repellált solemniter. (Uo.).“

Ezekben a szólásokban legkönnyebben magyarázhatjuk a *fejében* szót. Véleményem szerint a. m. *képében*, vagyis a fej, mint az egésznek legkönnyebben s leggyakrabban látható, legszembeütőbb része, az egésznek képe helyett van mondva (valaminthogy igen gyakran használja nyelvünk a *fej* szót az egész egyén jelölésére: *arra nem adom fejemet, szegény fejem, fejenként* sat., I. Szarvas 2. pontját). Tehát *ura fejében* = ura képében, úgy hogy ő látszik úrnak, mintha ő volna az úr. S ezt a magyarázatot könnyen átvihetjük az előbbi csoportra: *mustra fejében* = mustra képében, s aztán mustraképpen, mustrául.

E szerint a *fejében* eleinte csak állapothatározó volt, minőnek pl. *képében, nevében, helyében*, melyek mind rokonértelműek vele. Innen magyarázhatni mind a többi jelentését. Pl. legelső helyen azt, a melyben módhatározóképp szerepel: „látatlan fejibe megigérek érte nyolcz aranyat“ (Gyarm: Nyelv. II: 196.) = látatlanban, látatlanul, úgy hogy nem is látom. „Vissza nem hozom fejében vitte el (Kr.). Kölcsön vette soha megadom fejében, mert azt soha vissza nem adhatja (Kassai: Szókönyv. III: 402.) — úgy, olyképpen vitte el, hogy nem hozza vissza, soha meg nem adja.

A *fejében* jelentései közül leggyakrabban fordul elő a helyettesítés vagy csere viszonya, s ez önként megmagyarázódik, ha föltesszük, hogy *fejében* = képében, képviselőjében, helyében. Ide vágó példák: „Kegyelmeteket kérem mint barátimat, hogy te kegyelmetek az en

barátságom fejében adatna ide az te kegyelmetek mestere, az hohárth.“ [kölcson]. (RMNy. IIb: 111.) (Barátság fejében jót tenni valakivel. CzF. titulo amicitiae Kr.) „Eleget költöttem és futottam az ő jószágáért semmi fejében (Uo. 212.). Felszóval így éneklék kérdezkedésre verseim fejébe Echotul ily választ vék (Balassa: Ének. [Sziládi kiad.] 85.). Attále bor fejébe avagy gabona fejébe pénzt valakinek (Vásárh: Canis. 222.). Semmi fejében jött (Ker: Préd. 74.). Jótétemény fejében még megbüntetődni (SzD: MVir. 144.). Bor fejibe, szántás fejibe pénzt adatott ki parasztoknak (Gyarm: Nyelvm. II: 196.). Aratás, kaszálás, látatlan-fejibe adta ki a pénzt (Gyarm: Nyelvm. II: 21.) — a várható aratásért. Azt csak köszönöm fejébe adtam néki, de még csak meg se köszönte (uo. 221.). Azon véres helyen egy templom épülhet bünöd fejében (Szenv: Messz. 192.) — bünödért engesztelésül. Uj fejében kölcsönözni gabonát (CzF.) — a várható új gabonáért. Pénz fejében gabonával fizetni (CzF.). Adósság fejében: a conto der schuld“ (Ballagi: M.-Ném. Szótár.).

Szintén igen gyakori a szóban forgó kifejezésnek célhatározó szerepe. Ez könnyen magyarázódik a csere képzetéből, mert a célzt cserébe kapjuk a cselekvésért, valamint viszont a csere tárgya rendszerint célja a cselekvésnek. Ugyanezt az átmenetet látjuk a francia *pour*, angol *for*, német *um* praepositíók használatában. Néha kétség is foroghat fönn, vajjon a beszélő pusztán cseréből vagy célról akar-e szólni. Vegyük teszem ezt a példát: „Átkozott ki ajándékot veszen az fejében hogy elenyészje ő barátjának véré:“: maledictus, qui accipit monera, ut . . . (JordC. 256.). Fölszólító móddal van szerkesztve, mintha a mellékmondat tartalma az ajándékvevő célja volna, pedig az ajándékadó célját fejezi ki, s a másik az ajándékot csak cserébe kapja azért, a mit tenni fog. Vö. még: „Kár volna tenéked véredet ontanom, váljunk békeségre. Kardod, pej paripád add ide cserébe' békeség fejébe. (Cseliczei Péter, székely ballada). A rózsabimbót a festőnek nyújtotta békeség fejében“ (Belényesi, BSzemle VI: 161.). A békeség mind a két példában nem csak csere tárgya, hanem nyilván célja is a cselekvésnek.

Más példák a célhatárhozó használatra: „Mindeneket Isten csak az fejébe mieltet, hogy az idvöztő christusa ismertessék meg (Born: Préd. 24.). Szívek szerint a fejébe élnek, hogy épüljenek (260.). A harmadik mondást is változtatod, nem tudom mi fejébe (Tel: Fel. 78.). A kánon tiltja, hogy egy püspök a más püspök városába menjen a fejében, hogy azon város püspökének tisztibe ártaná magát (Bal: CsIsk. 389. Nyr. III: 497.). Kezet fogni mással békeség fejében. Annak fejében fordultam hozzád, hogy... (SzD.: MVir. 144.). A Lidihez való írást is enyhülés fejében állítottam jónak (Vitk: Munk. II. 50.). Hogy nem látnák által asszonyi szemeim, jó haszon fejébe csinált érzelmeim (Ar: MO. 2. 85.). Mindezt csupán a vár fejébe teszi (Uo. 4. 50.). A haszon fejébe szerzett házasság“ (Thewrewk E. az idézett helyen.).

A következő példák is célzt vagy legalább a célhoz nagyon közel álló valamit, reményt, kilátást fejeznek ki: „Szüleim bő szüret fejében üresítették ki az első poharat. (Vitk. Munk. II. 10.) (Vö. valaki~~rt~~ inni, bő szüret~~rt~~ üríteni poharát.) Igyunk még egyet jó éjtszaka fejében. Álom fejében való ital. (Thewr. E. az id. h.) (Az utóbbit aligha helyesen értelmezi azzal, hogy „álomital.“) Fogadjatok czimborának jó szerencse fejében! (Gyulai: Költ. 1. kiad. 242.) Floszlott a magyar had is: s jobb jövőndő fejébe kiki vigan haza indult. őseinek fészkébe (KisfS.: Somlyó 3. 54.). Sőt ha mérget látott forni, asszonyának szívében, ő még jobban keverte azt egy reménynek fejében. (KisfS.: Tátika 50.). És vajjon a célhoz mennyit közeledtünk? Jó remény fejébe sok vitézt vesztettünk (Ar: MO. 1. 32.). Pártom érdekébe'. jó remény fejébe. gyöngéd becsületek koczára vetettem“ (Uo. 3: 85.).

„Szégyen fejében bujdosóba indul.“ (Fal. Toldy kiad. 285.) Ezt Kresznerics Fal: UE.-éből is idézi és így fordítja: ad evitandum pudorem, s utána CzF. is így értelmezik: szégyen kikerülésére, Szarvas ellenben így: szégyen miatt. Az utóbbi nyilván helyesebb, mert hogy *fejében* miként lehetne a. m. „kikerülésére“, azt bajos megérteni. Az idézett mondatot legegyszerűbben így írhatnók körül: szégyenében bujdosóba indul. Mindenesetre olyan értelmű itt a *fejében*, hogy nagyon közel jár az okhatározáshoz. Hasonló

szerepe van a következő mondatban Aranyánál Arist. Plutos 986. v.: „Nem kéri azt se — úgymond — rosszság fejébe: csak barátságból“: καὶ ταῦτα οὐχ ἕνεκεν μισηρίας ἀλλὰ φιλίας. Ez a jelentés könnyen megmagyarázódik akár az eredeti állapothatározói, akár az újabb célhatározói jelentésből.

Megemlítjük végre, hogy kivételkép *fejéből* is előfordul: „Mi fejéből adod énnekem a kenyeret, ha jó kedvedből, avagy azért, hogy hallgassak?“ (Helt. Mes. 68.). (Vö. mi *okból*, mi *célból*.)

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉVUTÓ ÉS NÉVRAG.

Mikor még egyetemi hallgató koromban először hal-lottam érdemes nyelvtudósunktól, Budenztól, hogy a *-ban*, *-ben*, *-nál*, *-nél*, *-ra*, *-re* sat. alakok szintén névutó számba mennek, mert már testesebb mivoltuknál fogva is elárulják a bennök rejlő főszót, s hogy tulajdonképeni névragokúl csakis a locativus, lativus és ablativus alakjait lehet elfogadni, — mon-dom, mikor ezt először hallottam, nagyon megütköztem, mivel e megkülönböztetéssel eladdig egyetlen grammatikában sem találkoztam. Azóta sok víz lefolyt a Dunán, de, tudtommal, e megkülönböztetést még mindig nem vették tudomásul nyelvtaniróink. Hogy miért nem, talán az okát is eltalálom. Ők ugyanis abból indulnak ki, hogy a gyermeknek a nyelv tényeivel úgy kell megismerkedniük, a mint adva vannak, már pedig a *-ban*, *-ben*, *-ra*, *-re* sat. alakokat csakugyan hozzáragasztjuk a névhez, ergo mi mások volnának, ha nem ragok?! Nézetem szerint azonban a különbséget így is meg lehetne tenni, mert míg ezek, mint önálló határozószók a birtokos személyragokat is elfogadják, addig az igazi névragok (*-n*, *-t* sat.) csak a névszóhoz tapadva fordulnak elő. Eddig, azt hiszem, mindenki aláírja okoskodásomat, de most következik a fogósabb része. Azt mondhatná ugyanis valamelyik t. grammatikairóink, hogy ha e különbséget meg is tennők, mit nyernénk olyan nagyot vele? Annyit mindenesetre, hogy a fiú a tiszta igazságot tanulná meg s talán még más va-la-mit is, — a mint a következőkben megkísérlem kifeje-teni; azonban engedelmet kérek, ha a dolgot kissé mesz-szebből kezdem.

Ma már bebizonyított tény, hogy a magyar tőszók eredetileg vocalissal végződtek. E magánhangzók azonban idővel lekoptak, úgy hogy ma nagyon kevés magánhangzón végződő szavunk van. A régi grammatikusok azért így okoskodtak: tőszó: ház, ablak, óra, berek; többesrag: *-k, -ak, -ok, -ek, -ök* sat.

Később Hunfalvi Pál a fentebb említett körülményt tekintetbe véve, azt mondta, hogy ez hamis tudomány, hanem kétféle tövet kell megkülönböztetnünk, teljeset és nem teljeset, s a teljes tövet megtalálhatjuk a többes és személyragok előtt. Simonyi is az ő nyelvtanában ezt így tanítja vala; hanem ekkor fölzúdult a kötőhangzósok tábora, s a vége általános meghátrálás lőn, úgy hogy ma már senki se beszél teljes és nem teljes tövekről.

Pedig a dolog úgy áll, hogy bizony az a kötőhangzós hypothesis még a gyermekek előtt sem állja meg a sarat; mert mivel igazoljuk nekik, hogy az a bizonyos kötőhangzó csak bizonyos alakokban mutatkozik s másokban éppen nem? Tudom, mi erre a felelet: e tényt egyszerűen mint tényt elfogadtatjuk velük s azt mondjuk, hogy az okát nem lehet eltalálni. Nekem azonban erős meggyőződés, hogy azt az okot nemcsak el lehet találni, de még a fiúkkal is könnyen meg lehet értetni. Hadd fejtsem ki erre nézve a magam teljesebb hypothesisét!

A legtöbb nyelv, mikor a szókat egymásra viszonyítja, e viszonyt a szók alakján is megjelöli. Csak az alany megjelölésében van némi ingadozás, de azért a nyelvek iparkodtak ezt is megkülönböztetni a pusztá tőszótól; így van a latinban is külön jele a nominativusnak. Az ugor nyelvek az alany számára nem teremtetek külön jelt; de hogy a megkülönböztetésre náluk is megvolt a törekvés, mutatja az, hogy különösen a magyarban, nominativus gyanánt mindig a megrövidült tőszó szerepel. S ime, éppen itt van szükség a Budenz finom distinctiójára. Mert nem szembetűnő-e s a fiúkkal is nem könnyen megértethető-e az a következetesség, hogy míg a *-ban, -ben, -nál, -nél, -ra, -re* sat. fajta névutók mindig a nominativusalakhoz járulnak, addig a locativus *-n*, accusativus *-t* s a többi ragok csak a teljes névszói tőn fordulnak elő. Álljanak itt példának: teljes tő: *háza*; nominativus: *ház*; *házban, házhoz, háznál*, — de

házo-n, háza-t, háza-k, háza-m. Teljes tő: *terhő*; nominativus: *teher*; *teherbe, teherből, tehernek*, — de: *terhő-n, terhő-t, terhő-k, terhő-m* sat.

A különbség világos. A nyelv szelleme a *házban, házhoz* sat. alakokat összetételeknek tekinti s mint más összetételekben a nominativussal egyezteteti; míg az *-n, -t, -k, -m* sat. egyszerű ragok, melyekben semmiféle önálló szó nem rejlik. Hogy e ragok előtt egyszer *o*, másszor *a* a tőszó véghangzója, ezt se az összehasonlító nyelvészet, se a kötőhangzós theoria meg nem fejt. Hogy azonban e magyarázatnak mind logikailag több értelme van, mind a fiúk több hasznát veszik neki, az már abból is kiviláglik, hogy ily módon a latin casus fogalmát is megvilágosíthatjuk a gyermekek előtt.

Mindaz pedig, a mit eddig mondtam, az igeragozásra is alkalmazható. De erről majd egy másik cikkben.

ALBERT JÓZSEF.

A KISKUNHALASI NYELVJÁRÁS.

A. Hangtan.

Pótló nyújtást hagyva maguk után kimaradnak még a következő mássalhangzók:

A *j* ezekben *bűt, téfől*, s több *-jt* végű causativ igéből, mint: *gyűt. gyűt, nyűt.* (L. a *-j* frequ. igeképzőt.)

Az *r* ezekben: *vár, főr, ór, vírad*; továbbá a rövid *r* szók végén: *má, mikó, órákó, hamá, éccző, másszó*; de ragok előtt ezekben helyre áll; *mikoriba, hamarjába, écczőribe*.

A *s* a *-hoz* ragból: *fáhhó, földhő*. Minthogy az ekkép elmaradt mássalhangzó többnyire *l*, a beszélő néha így restituálja e ragot: *fáhol, földhöl*.

Kimarad továbbá: az *n* torokhang elől ezekben: *ikább, kukorodik* (pótló nyújtás nélkül. Vö. e nevet *Domokos*); *s* elől ebben: *pész*; *t* elől ebben: *fitorodik*; *s* elől ebben: *tejes* (= *teens* pl. *tejes* úr, *tejes* asszony). Más helyeken, honnét több nyelvjárásban kiesik, itt megmarad, pl. *kánva, bógáncs*; *bográncs* és *bogrács* mindkettőt hallani.

Foghang a szóvégeken néha kimarad: *maj, mögin. mos má, kê* (acc. *kêdet*), *há* (= igen); az *-ért* rag *t*-je mindig elmarad, sőt legtöbbször az *r* is: *forintér, forinté*; éppen így: *mindjá*. Egyéb példák a foghang elhagyására: *lájé* (= *lútdé*), *rohád, pejig* (*peig*), *aszondják*. Néha azonban a szóvégi *n*-hez

foghang járul: *ittend, ottand, tulipánt, ekzsáment, innend, onnand* (ez utóbbi kettő így is: *inné, onná, sőt innel, onnal*).

A *v* kiesik e szóból: *pitař*; a *z* e szók elejéről: *acskó, ászló, álog, áp, ápor*.

A magánhangzók eltérései ezek:

ö helyett *ü* van a következő szókban: *süvény, sütlét, bütyök, lük, bük, cüvec, gyün* (minden alakjában), *tüke* (*teke, töke*), *püffed, sücskö*; *kü, ü, bü* (*büven*), *lüll* (= *lő*), *lűvés, üvé, düll, düt* (de: döntés a szőlőmivelésben), *büt, tür* (fn.), *-bü, -tü, -rü* ragok.

o helyett *u*: *ujan, dunga, bukor, pufók, bukréta, gyim-gyum* (de: gyomlál), *puccok, fujt, bujtorján, mustoha, usont, csigula, bujtár, kuncsorog, csurog, burogat* (de: borít, borul), *ustor, csuda, durung, dunog, hun* (= hol), *hunna, hunnat; kúdiš, rúza, úta* (mióta, azóta sat.), *-bű, -tű, -rű* ragok; végzetekben: *vánkus, piritus* (= piritott kenyér).

a helyett *o*: *motolla, kocsi* (= *kasú*), *magos* (= *magas*), *borozda* (ennek második *o*-ja *á* helyett van; épen az ellenkezőre mutat példát: *sarágja*, melyben *á* van *o* helyett. — A *borozda* igeszármazéka: *borozdol, osztán, koborék* (= *habarék*).

o helyett *a*: *bagja, bagjas, lángall, hájag, magyaró, gom-bajag, virgoncz, vájag, randa, lájag, sasé* (= *sohasem*, az Ör-ségen is Nyr. VII. 272.), *sorompó*.

é helyett *i* (felsőtiszai nyelvsajátság, mely azonban túlادunán is nagy területen uralkodik (Nyr. X. 382). Az alsótiszai nyelvben nincs meg. Itt csak a következő szókban): *kík, lip, níz, emiszt, imőjög, li-tul* (= *tél-tül*), *gyékény, kinyös, herill, kinyöső, penész, babillel*. Rövid *i*: *binya* (= *béna*), *kingyertya, billég, enyim*; s így a magashangú szókban a 3. szem. ragos szókban, ha egy más rag következik rájuk: *késivé, fejbű, sőt j után is: füstjütü*. — *É* helyütt *ü* van ez egy szóban: *szürü* (= *szérü*).

i helyett *é*: *késér, széke* (pl. székes föld), *méhel, héjja* (pl. egy *héjja* sincs). Ezt: *igön*, néha szintén így mondják: *égön*.

e helyett *i* (rövid): *girincz, gilicze, szilid, igyenös, messzi*; egyszersmind *e* helyett is ezekben: *bilindök, Biru* (= *Berény*), *Birinyi, girizd*.

ü helyett *i*: *igy* (= *baj*). *rih* (*rihes* sat.), *csirhe, siket, ripök, idül, nyiv* (*nyíves* sat.), *híven* (de: *hüség*), *míves, hívös, sindiszó, kíső* (= *külső*); *gyirka* (= *gyürke*).

ö helyett *i*: *girhes, göringy, zsillér*. (de: *ösmer*).

i helyett *ö*: *hörtelen*.

Hangzóilleszkedés van ezekben: *lűdvércz* (*lud-vércz* Nyr. III. 35), *oskola, kalandárijom, harmad éha* (de: *negye éve*), isten *uccsa*. Hangzók dissimilatioja: *trektál, kon-trektus*.

A mássalhangzók változásából nem említjük

fel külön a magyar hangtannak azt az általános törvényét, mely szerint a mássalhangzók keménység vagy lágyság tekintetében assimilálódnak a közvetetlen utánuk következőhöz; pl. *möktör, attam; öd gója sat.* Az *assimilatio* egyéb esetei a következők:

d—n: anna, künne, tunna. (Névrágokban nem: például *apádnak*).

gy—n: hanna, cunnyián (= egy néhány).

gy—sz: néha ssz; pl. nasszájú, de többször ccz; pl. écczöri, haccz.

d—sz: cz és ccz; pl. accz, moncz.

gy—t: fottáig, hattam.

d—l és gy—l: palló, pallás (de: *hidlás, nádás*); *irillik, hatlak, fekiül le.* Sőt *nd—l: mögmollak.*

s—sz: kisz szömmü, ékesz szavú.

r—l; pallag, salló, talló, kollát, mángolló, öppet, babillevel, éllel, béllel, abáll.

g—n: ténnap; (legtöbbször azonban külön articulálva kimondják: *fognék, rúgnak*).

l—j: hajja, vajja, nyája, fájón.

z—s és sz—s: igasság, ravasság.

n—m: bemmarad, sőt mommög (= mondd mög).

g—m: mömmög (= meg-meg). Ezt is azonban rendesen articulálva ejtik a legtöbbször: *mögmönd, legmélyebb.*

Az *eggy-ből* a *gy* a consonansokhoz többnyire assimilálódik: *él ló, ész zsidó, ét tót;* de külön is kimondják: *egy tót sat.*

A mássalhangzók kiejtése a köznyelvtől következő eltéréseket mutat:

Az *ly* mindig *j*-nek hangzik a következő kivételekkel, melyek a dunántúli nyelvjárással közösek: *hüvel* (*hüvelös*), *hel, goló* (de: *gojóbis*), *kölök, luk* (és *lik*), *hüle, csigula, hőbölög, tölös* (de: *tőjfa*).

Az *l* és *ly* helyett néhány szóban *r* hangzik: *csürök, türkök* (de: *tülök*), *kerepő, mérföd, vőfér, hempörög, spanyor, szömöröcsü, sirbakol, keszöröcze* (*keszöcze* is), *szontyorodik.* Viszont *r* helyett *l* ezekben: *fanyalodik, kandli, körömfaladék, gölöncsér.*

l helyett *j: mejj, guja* (= *gúla*; pl. *gújába* raktuk a fegyvert), *főjhő, sajátja, düjjed, mejjék;* továbbá ezekben: *főjjebb, kijjebb, bejjebb, lejjebb.*

n helyett *ny: csinyáll, nyöll, keny* (*kenyőcs*), *feny, cseny, fony* (*fonyott*), *vony* (*vonyó, huza-vonya*), *nyő* (nem közelít *nyőhő*), *binya, elevenyön, pajzányú.*

g helyett *k: bátok, ütlek.*

k helyett *g: gunyhó, guksol, gussol, gusza, üszög, regruta.*

k helyett *p: heptika, leptika, szupszesszor.*

p helyett *k: préczektor, és t: tróbal.*

d helyett *t*: *bátok* (Molnár A. *bátok* és *búdok*).

t helyett *d*: *gar* ≈ *d*, *mind* (hasonlító-szó comparativus után.)

sz helyett *cz*: *czstgorú*, *vonczol*, *Czapári* (kártyajáték neve), *csirom* (= szírony).

s helyett *cs* vag *y* *zs*: *kocsú* (= kasúl). *innencső*; *rész* (de: *résit*), *zsorvárog*, *zsérvad* (= sorvad); *cs* helyett *cz*: *luczok*, *luczkos*; *zs* helyett *ds*: *dsiger*.

d helyett *g*: *csüg*.

b helyett *d*: *kódoro^{sz}*

g helyett *b*: *uborka*, és *d*: *in derkodik*.

t helyett *k*: *pamuk*. *Szalmár* (puszta Kalocsa mellett).

t helyett *n*: *hun*, *danol*, *mihent*.

n helyett *l*: *gyalánt*.

j helyett *gy*: (Durántúl gyakori, itt csak ezekben) *borgyú* *vargyú* (de: *sarjú*), *gyün* (minden alakjában). A *j* még inkább megkeményül e kettőben: *lertyed*, *butykáll*. Viszont a *gy* lágyulására példa: *hajma*. A *t* és *d* jésülése ritka: *tőpörtyű*, *lakhangyi* (*lakhandi* is), *gyug* (*gyugó*, *gyugaszt*), *butyor*.

v helyett *d*: *zadar* (fn.) és *h* ebben: *éha* (harmad *éha* = éve).

h helyett *k*: *kókkadt*, *koborék*, *kum* (= hany).

Az *ny* a szók végén és mássalhangzók előtt többnyire orrhangú *n*: *lán*, *asszon*, *hántak*. Néha a szó végén *m*: *torom*, *csirom*, *kum*; szintűgy az *n* ebben: *vagyom*.

A *v*-s tövek nominativusában a *v* elmaradta után csak néhány szó véghangzója válik zártabbá: *bü*, *kü*, *tü*; de: *ló*, *fenyő*; némelyikben a *v* is megmarad: *könyv* (*lactyma*), *csév*, *nyív*; *j*-vé válik ebben: *szúj* (tovább képezve: *szujos* és *szuvas*); *bü* ragos alakjai: *büven*, *büvibe*, de: *bévd*.

Az *aj* végzet helyett *é* van ezekben: *paré*, *karé*, *taré*, *gané*.

Az ajakhangok váltakozását feltűntetik a következő példák; *Főzsef*, *dufla*, *bakkant*, *Pidi* (Fidi, kutyanév) *nyelefől* és *nyeleből*, *botorkál* és *potorál*, *kommant* (= koppant), *pojhos* (= bolyhos, szőlőfaj), *sirbakol*, *bagarin*, *pútyor* (= batyú butor).

Idegen szók elején a mássalhangzó-torlatokat általában kimondják; mégis hallani ilyeneket, kivált öreg emberektől: *farancia*, *karajczár*, *toróbál* (= próbál).

Metathesisek: *kalán* (kétféleképp ragozzák: *kalányok* és *kanalak*; *kalányos* és *kanalas* sat.), *szegje* (= szegély), *ergye* (eredj?), *lasponya* (naspolya), *peniszlös* (*piliszlönyés*), *nedéngös* (*negéndes*), *koréla*, *karaláb*, *szücskö*, *suviczka*, *vigájós*.

KORDA IMRE.

A „zsoltár” szó és még valami.

Ily fölírás alatt támadt ki ellenem Ásbóth Oszkár a Nyelvőr XIV. kötetének 455–459. lapjain az egy *zsaltárzs*, *zsoltárzs* kivételével csupa olyan bűnömért, melyet nem ebben a folyóiratban követtem el, tehát tulajdonképen nem is itt kellett volna ostromozni. De ha már ide hozta, ez előtt a forum előtt vagyok kénytelen magamat igazolni.

Ásbóth első bevezetésképen ilyen váddal terhel: „Volf György több helyen megtámadt, mivel azt iparkodtam kimutatni, hogy nemcsak a keresztény hitet, a legfontosabb egyházi kifejezéseket kaptuk szláv néptől, hanem egy időben a szláv térítőktől írni és olvasni is tanultunk.” Nem egészen így volt a dolog. Először is nem a magam jószántából avatkoztam én ebbe az ügybe, hanem ő vont bele erőnek erejével, annélkül hogy csak legkisebb közöm lett volna a dologhoz. A támadó tehát ő volt, én csak védtem magamat. Aztán épen nem „több helyen támadtam meg,” hanem csakis akadémiai értekezésemben. Végül pedig nem azt hibáztattam, hogy írásunkat általában „szláv térítőktől,” hanem hogy épséggel c s e h e k t ő l származtatta.

Az se fér meg a szigorú igazsággal, a hogy értekezése értékéről mondott ítéletemet ismétli. Azt mondja: „Volf azzal kezdte az akadémiában, hogy a tulajdonképeni értekezésemben nincs semmi új, csak olyant mondtam, „a mit minden magyar nyelvész . . . . réges régen ismer.” Én pedig akadémiai értekezésemben (4. l.) ezt mondtam: „Többi fejtegetése ugyanis annyira nem új dolgokkal foglalkozik, hogy a magyar *angyal*, *kanonok*, *prépost*, *szolozsma* és *pünköst* kölcsönszóknak nagyrészt elégtelen, sőt gyöngye alapon szlávból való származtatásán meg néhány tétovázó és erőltetett találgatáson kívül, jóformán csak azt írja körül, hol más szóval hol bővebben, a mit minden magyar nyelvész Miklosichnak főképen *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, de meg *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen* és *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen* művéből is, valamint Szarvasnak a *Magyar Nyelvtörben* megjelent szövegeiből réges régen ismer.” Tehát nem én, hanem ő mondja, hogy értekezésében „nincs semmi új.” Azért ezt legfőljebb őszinte vallomásnak vehetném, de a magam ítéletének nem fogadhatom el. Egyébiránt lesz még nekem alkalmam ellenfelem értekezésére a maga idején visszatérnem. Továbbá én nem hallgattam el, hogy a mit e tárgyról az a „minden magyar nyelvész réges régen ismer,” első sorban és főképen, majdnem egyedül, Miklosich érdeme. Nem dicsekedtem azzal, hogy a magyar nyelvészek nagy szlavisták; de már azt mégis csak ki kellett mondanom,

hogy Miklosich épenséggel nem ismeretlen előttük; tehát nem szükséges, hogy azokat fölmelegítve újra főlshozgálják nekik.

Hogy még egy, Ásbóth szerint úgy látszik nagyon fontos, én szerintem azonban nagyon mellékes dologgal végezzek. azt jegyeztem meg, hogy a hol ő Hunfalvy Pállal foglalkozik, nem én tévedtem szavai értelmezésében, hanem ő fejezte ki magát helytelenül. Hunfalvy ugyanis egy szóval se érintette, hogy a latin *s* betűnek nem volt *z* értéke is, hanem csak azt a nézetét fejezte ki, hogy nem jelentett vastag sziszegőt. Hisz azon csodálkozik. „hogyan történhetett hát az, hogy azon keresztény papok, a kik a latin betűket a magyar nyelv írására legelőször igyekeznek vala alkalmazni, a latin *s*-szel azt a hangot fejezték ki, a melyet a németek *sch*-val, a francziák *ch*-val jegyeznek, mikor a latin *s* az egész középkori Európában *sz*-nek hangzott. mit az új latin nyelvek bizonyítanak“ (A székelyek. Budapest 1880. 31. l.). Hogy Ásbóth se vette ezt a *z* tagadásának, az abból tűnik ki, hogy a Hunfalvy állította *sz* értékkel maga is csak a vastag sziszegőt állította szembe. mikor így szólt: „De ha Hunfalvy azt hiszi, hogy a latin *s* mint írásjegy, az egész középkori Európában *sz*-nek hangzott“, nagyon is téved. Mert analógiát az *s*-nek a magyar szokás szerint való hangoztatására, bizony annyit találunk, hogy hirtelenében azt sem tudjuk, merre forduljunk“ (Nyelvt. Közl. XVIII. 413. l.). Nos ily körülmények közt Ásbóth ezt veti Hunfalvy ellen: „Ha Hunfalvy Pál latin nyelven irt iratokra és a bennök előforduló latin szókra érti ezt, nincs ezúttal semmi észrevételem állítása ellen. noha nagyon sok szó fér ahhoz is“ (u. o.). Lehet-e akkor azt a „sok szót“ józanul másképp érteni, mint hogy Ásbóth szerint az *s* még a latinban is sokszor vastagon hangzott? De engedjük meg, hogy ő ott a *z*-re gondolt, ámbár egyrészt szükség se volt arra gondolnia és másrészt e gondolatának szavaiban semmi nyomát sem találni. Csak aztán ő viszont ismerje el, hogy az a „noha nagyon sok szó fér ahhoz is“, mindenkép helytelen; mert interpretálatlan egészen mást jelent, mint a mit akar, interpretálva meg egészen hiábavaló.

De térjünk a fődologra. Azt veti ellenem, hogy készületlenül fogtam a támadáshoz. Lássuk, mi mutatja az én készületlenségemet.

Különösen kettő. Az egyik az, hogy én az ő óva intő figyelmeztetése ellenére is „az ószlovén egyenes örökösének“ mertem tekinteni az újszlovént. Erre már a Nyr. m. é. folyamában (499—501. l. „Égy kis szlavistika“) válaszoltam, a mikor is a legnagyobb szlavistának, Miklosichnak, kit ő maga hítt segítségül, négy oly nyilatkozatát idéztem, mely ő ellenében mind föltétlenül nekem szolgáltatott igazságot.

A másik az, hogy a magyar *zsoltár* szót nem fogadom

el cseh kölcsönvételnek, „mivel a csehben e szó csak *o* helyett *a*-val és *r* helyett *ř*-vel *žalkář* alakban van meg, tehát innét véve „nem *zsoltár*, hanem *zsaltárzs* vagy legföljebb *zsoltárzs* volna“. Mert ő azt hiszi, hogy „a cseh szó végén hangzó *ř* semmi nehézséget nem okoz a magyarázatnál“, mivelhogy „a lágy (jésített) *r*-ből csak idő folytával fejlődött a mai sajátságos *ř* (körülbelül *řzs*).“ Nagyobb nyomaték kedvéért hivatkozik Gebauerre és idézi az Archiv für slavische Philologie II. kötete 336. lapjáról ezt: „Die ersten Spuren des *ř* (st. rj) sind 1237 Lukohorsan“ s hozzá teszi „sat.“ Ebből természetesen azt következteti, hogy az *ř* csak a XIII. században fejlődött a cseheknél. Vajjon mit gondol akkor pl. a magyar *cs* hangról, melyet írásunk csak a XV. század közepe táján (Bécsi codex) kezd a *cz* hangtól megkülönböztetni? Ha a csehben a XIII. század előtt nem volt *ř*, akkor a magyarban a XV. század előtt nem volt *cs*. Mint a csehek *ř*-üket 1237 előtt *r*-rel, úgy mi *cs*-nket a XV. század közepe előtt *c*-vel jelöltük. Következik ebből, hogy az első megkülönböztetés előtt a csehben csak *r* és a magyarban csak *c* volt? De ő nem tiszta, hanem jésített *r*-t tulajdonít a XIII. század előtti cseh nyelvnek. Ennek az egy föltevésnek azonban mindjárt két nagy baja van. Először is a magyar *zsoltár* a csehben tiszta *r*-es alakot követel, másodszor pedig ugyanazon az alapon, melyen Ásbóth az *r*-t tagadja, el kell vetnie a jésített *r*-et is, mert hát ez a csehben már épen nincs documentálva, hanem csak az igen közel rokon tótból következtethető. (Safařík und Palacky: Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache. Prag 1840. 67. l.) Hanem hát Ásbóthnak el kell vetnie az *r*-nek jés voltát is, mert a magyar *zsoltár* is tiszta *r*-t követel. A száraz igazság pedig az, hogy a cseh *ř*-nek mind hangphysiologiai, mind nyelvtudományi okokból a körülbelül *rj*-nek hangzó jés *r*-ből kellett ugyan fejlődnie, de hogy e változás valósággal mikor következett be, azt se Gebauer, se Ásbóth, se senki más e kerek földön nem tudja. A ki tehát azt hiszi, hogy a cseh *ř* már abban az időben is, mikor a csehek minket megajándékozhattak volna a *zsoltár* szóval, körülbelől *řzs*-nek hangzott, az egyszerűen intra dominium van és a pör eldőléig nem tartozik kivonulni. Mutassa ki Ásbóth hiteles okiratokból kétségbevonhatatlanul, hogy a cseh *ř*-nek a X. század elején még nem lehetett körülbelül *řzs* hangja. Akkor megadom magam; addig nem.

Három dologról azonban jó lesz meg nem feledkeznie. Az első az, hogy az írás, habár mellettem se, épen séggel nem szól ellenem; a második az, hogy a lengyel *żoltarz* minden valószínűség szerint egyenesen támogat; a harmadik pedig az, hogy a legkedvezőbb esetben se lehet a régi cseh nyelv számára tiszta *r*-es alakot kiszorítani. Az elsőről alig

kell szólanom. Ma már a laikus is tudja, hogy a hang mindig jóval megelőzi a betűt. Ilány sok százéves hang és hangváltozás van pl. a francziában, meg az angolban, melynek megjelölésére e két nyelv írása úgy látszik még a jövőben se igen szándékszik gondolni. Azért valamirevaló nyelvész a hangjelölés legrégibb dátumából egyenesen azt kénytelen következtetni, hogy az illető hang nem lehet csak abból a korból való, hanem szükségképen még régibb időre teendő. Az írás tehát csakugyan nem szól ellenem.

Lássuk már most, mit vall a lengyel *žoltarz*. Jól megjegyzendő, ezt maga Ásbóth hitta segítségül, tehát tanúságát épen ő nem vetheti el. Neki arra szolgált, hogy a mai cseh *žaltář* alakban az *a*-t régi *o*-ból származónak bizonyítsa; én ezennel másra is bátorkodom fölhasználni. Ásbóth nagyon óvatosan kerülgeti, hogy mi viszonyt képez a *žoltarz* régi cseh neve és a lengyel *žoltarz* közt. Amaz általános mondas, hogy „a lengyel keresztény terminológia a cseh nyelv hatása alatt öltött végleges alakot“, nem teszi kétségtelenné, hogy a lengyel *žoltarz* cseh származású. Pedig annak kell lenni, ha azt akarja bizonyítani, hogy „a cseh szóban eredetileg *o*-t hallattak az első szótagban.“ Az meg igen természetes, hogy még azonfölül legalább is abban az időben kellett a csehből a lengyelbe vándorolnia, mikor ugyan onnan hozzánk is juthatott volna, mert különben semmi közünk hozzá. A viszony tehát ez: a lengyel *žoltarz* vagy csakugyan azt bizonyítja, a mit Ásbóth óhajt, akkor körülbelül X. századbeli cseh kölcsönszó, vagy nem ilyen, akkor nem bizonyít semmit. Az előbbi elfogadva nem csak *o*, hanem *rz* hangjának is meg kellett lenni a régi cseh szóban. Quod uni aequum. alteri iustum. A lengyel *rz* pedig épen a cseh *ř*-nek felel meg, azaz szintén körülbelül *rsz*-nek hangzik. A ki tehát a lengyel *žoltarz*-ból a régi cseh szó számára követeli az *o*-t, annak akarja nem akarja el kell fogadnia az *ř*-t is; a ki ezt visszautasítja, nem követelheti amazzt se. De hátha a lengyel *žoltarz* nem cseh kölcsönvétel? Akkor mi bizonyítja, hogy a cseh szóban *o* volt? Az talán, hogy ma nincs? Vagy az, hogy azokban a *žaltář*-hoz hasonlóan idegen származású cseh szókban, melyeket Ásbóth idéz, mint *oltář* (altare), *kostel* (castellum), *komora* (camera), *komín* (caminus), *komnata* (caminata), *pohan* (paganus), *ocet* (acetum), *kmotr* (compater), *opat* (abbas, ófeln. abbát), *půst* (gen. *postu*, ófeln. fasta), *poř* (pfaff), az *o*-ból mind e napig se lett *a*? Mint mindenki láthatja, igen elfogadható okaim voltak arra, hogy a mai cseh *žaltář*-nak legföljebb olyan régi alakját engedjem meg, mely a magyarban *zsoltárs*-nak hangzanék.

De tegyük föl, a mit ugyan senki be nem tud bizonyítani, hogy a X. század végén vagy a XI. század elején a cseh *ř* még nem hangzott úgy mint ma, sőt hogy minden-

kép kedvezzek ellenfelemnek, tegyük föl még azt is, a mit ugyan szintén senki ki nem tud mutatni, hogy ugyanabban az időben még a lengyel *r*-nek se volt meg a mai hangja. Mi haszna belőle Ásbóthnak? A lengyel se enged neki tiszta *r*-t és maga se mer más mint jés *r*-t föltenni. Ez megint csak kizárja a cseheket, különben *zsoltárunk* bizony *zsallárj* vagy legföljebb *zsoltárj* volna. Mert hogy a magyarban a szóvégi *ry*-ből a *j* nem tűnik el, arról tanúskodnak *sarj*, *férj*, *fürj* s az olyan imperativusok mint *járj*, *várj*, *irj*, *türj* sat.

Ásbóth tehát annak, hogy *zsoltár* szavunkat a csehek-től vegyük, a legnagyobb kedvezmények mellett is, még a pusztaság lehetőségét se bírja kimutatni. És ez egyik főszlopa cseh theoriájának, hisz maga mondja értekezésében (411. l.): „Pedig a *zsoltár* nem a leggyengébb argumentum“.

A ki nem tudja, hogyan válhatik a nagyon is ingó lehet-ből egyszerű klimax által a legbiztosabb valóság, az fontolja meg Ásbóth értekezésének ezt a két mondatát: „Megléhet tehát, sőt valószínű, hogy a *zsoltár* szó nyelvünkbe nem az ószlovénból, hanem kivételkép egyenesen a cseh nyelvből került“ (411. l.), és: „a csehek közvetítése által kaptuk a *zsoltár* kifejezést“ (426. l.).

Ilyen logikával dolgozik ellenfelem.

Végül van még egy észrevételem, a melyet kötelességemnek tartok, hogy megtegyem.

Az Ungarische Revue az akadémiai ülésekről referálva, m. é. áprilisi füzetében az én értekezésemről is közölt rövidke kivonatot. Itt németül van mondva, a mit később a Nyelvőr augusztusi füzetében is állítottam, hogy „a *zsoltár* a cseheket egyenesen kizárja; különben nem *zsoltár*, hanem *zsallárzs* vagy legföljebb *zsoltárzs* volna.“ Ez Ásbóth szerint oly szörnyű tudatlanság, melynek kellő föltüntetésére legalkalmasabbnak a következő nyilatkozatot tartja: „Hogy ezt [Volf] magyarul mondta el, azon még nem csodálkozom; de annál inkább csodálkozom, hogy e szavait német nyelven is közzé tette.“

Ez érthetően van mondva. Annyit tesz: a magyar közönségnek mindent el lehet mondani, el bármi képtelenséget is: neki még az is jó, a mit Ásbóth Oszkár a legnagyobb tudatlanságnak tart. Én a magam részéről a leghatározottabban tiltakozom, hogy Ásbóth a magyar közönséget oly hallatlan módon sértő nyilatkozatába engem akár mi csekély mértékben belekeverjen.

VOLF GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Óperenciás tenger. A Nyelvőr januári füzetében Nagyszigethi K. az *óperencia* szót a Calepinus szótárában található *aperenza* 'megpróbálás' szóval igyekszik megmagyarázni. Megvallom, a magyarázat nagyon tetszetős; de egy bökkenője van, a mit maga Nagyszigethi is elismer, hogy t. i. „miért emlegetnek népmeséink *óperenciás* tengert, azt egymagából az 'adparentiá'-ból nem igen lehet megmagyarázni.“

Hogy e szót helyesen megmagyarázhassuk, még egy figyelemre méltó adatot kell tekintetbe vennünk. A Nyelvőr XIII. kötetének 572. lapján közölt népmese így kezdődik. „Vót éccēr, hol nem vót, még a *tibériás* tengერen is túl vót öggy kiráj; vót annak három fíja.“ Itt az *óperenciás tenger* egyik változataként *tibériás tenger* fordul elő. Nem tudom ugyan, mennyire terjedt el ez az utóbbi, s nincs-e még több variatiója is, de már ez az egy adat is azt a meggyőződést kelti bennem, hogy itt nem pusztá *aperencia*-val, hanem mégis csak valami geographiai vagy más egyéb vonatkozással van dolgunk. Az *óperencia*-nak Ober-Ens-féle magyarázatát én sem tartom valószínűnek; ha t. i. az ausztriai Enns folyó- v. helynevet értjük rajta; mert akkor az 'óperenciás tenger' merő képtelenség volna. Gondolhatnánk ugyan a régi fríz *Amisia* folyónévre, a mai németországi *Ems* (lémden) sat. geographiai nevekre; s így az *óperenciás tenger* — „das Meer ober Amsia“, vagyis az északi tenger volna. De a nyelvtörténeti adatok teljes hiányában ez is csak pusztá hypothesis, s különben is egy kissé erőltetettnek látszik; noha hangtani tekintetben kifogástalanul megfelel neki. *Ober-amisia* v. összerántva *ober-amsia* (vö. Ems) épügy lett a magyarban *óperencia*, mint pl. az ered. *kile-misz*, *kile-misz*: *kilencz* (MUGSz. 420.). *Óperencia*-ból meg úgy lehetett *óperencia*, mint az ol. *apparenza*-ból *aperenza*. Nem kevésbbé nehéz kérdés, hogy mily úton került ez a kifejezés a magyar népmesébe?

Hogy aztán a 'tibériás tenger' hogyan magyarázható, azt most még csak nem is sejtem. Talán, ha majd több adathoz juthatunk, egy szerencsés pillanat fogja a kulcsot kezünkbe adni.

STUEER JÁNOS.

Kérdezett szók. (Vö. Nyr. XIV. 564.) *Cseplesz*. A Balatonmelléken egy perjeféle taraczkot, mely a rossz, sovány földeken nagyon el szokott hatalmasodni, neveznek *cseplesznek* vagy *cseplésnek*. Ugyanez a fű MA.-nél, PP.-nál *cseplye*, 'gramen in expugnabile'. A 'dumetumot', a mit Kriesch *cseplesz*-nek nevez. Kecskemét vidékén és a Balatonmelléken *csepőté*-nek hívják; ugyanez SJ.-nál *cseplyes erdő*, a mi közel jár a Kriesch *cseplesz*-éhez.

A magyar orvosi irodalom a *cseplesz* néven a latin „omentumot” érti, valamint hogy már MA.-nél és PP.-nél is ennek egyik magyar neve: *cseplesz hárj*; SI.-nál pedig *cseplyes hárj*; és ugyanennél igazi szép, népies elnevezéssel: *bélvirág* is.

Csorva: saburra. Pázmánnál (Kr.) gyomor *sonkolyja*, Geödrinél (1791) *seprőlékje*, Rácz Sámuelnél (1801) *iszapja*, Bugátnál (Szh) *csorva*, azzal okadatolva, hogy „est vox in lingua finnica occurens, ut Sajnovics dicit!”

Kedesz-mirigy: glandula thymus. A *kedeszt* ne tessék a nép nyelvében keresni; Bugát gyártmánya az, és pedig egy a legczifrábbakból. Maga beszéli el (Szh 232), hogy és mikép csinálta e szavát. „Thymos” a görögben egyebek közt *kedvet* is tesz, s minthogy a régiek a kedv organumát ebben a mirigyben keresték, magyarul *kedvesközlő mirigynek* lehetne nevezni. De ez nagyon hosszú, mondjuk hát röviden: *kedesz*. Ugyanigy lett nála a fülesbagolyból *füllög*. És ime oda jutottunk már, hogy ezt a *kedeszt* a nép nyelvében is keresi valaki! Ez igazán kedvderítő, vagy bugátosan mondva: *kedder!*

Nyombél: duodenum. Rácz Sámuelnél szolgai fordítással, *tizenkétujjnyi bél*. Márton szótárában *gyomor-vég-hurka*. Bugátnál és utána minden magyar szótárban: *nyombél*. Quo jure? „Siquidem duodenum versive longam nimis praebeisset vocem; ideo cum in uno pede (nyom) duodecim pollices contineantur, intestinum hoc *nyombél* est vocatum.” (Szh 311.) Csodálom, hogy e szerint a *háromlábú* vasfazéknak *félöltü* nem lett a neve!

Remese: intestinum colon. Hol lelte SJ. a „colonra”, a mit előtte Cal., MA., s minden magyar orvos-író *őreghurkának* fordított, a *remese* tájszót, nem tudom; de azt tudom, hogy Bugáték miért kapták fel? A Szh 199 világosan megmondja: „Qui tamen evererit ut antecessores nostri recte crassissimam intestini partem appellaverint hoc nomine (hurkabél) non intelligo; cum *húr* chordam, *hurka* ergo chordulam significet, quod tamen de intestini, potius tenuibus, quam de crassis valeret. Unde recentiores intestinum colon non immerito proprio nomine *remese* appellant.” Mintha bizony a *hurkának* valami köze volna a *húr*hoz, vagy pedig a *sípkának* a *síphoz*?

Zsiger. Kecskemét vidékén a marha és birka aprólékját, tüdejét, máját, szívét, bárzsingját sat. *zsigernak* nevezik s a mészárosok a húsról nyomatéku, *czupáknak* adják. A Táj-szótárban is megvan, mint szegedi szó.

EGY DOKTOR.

Magyarázott és megigazított jelentések.

Aledvét fog (Nyr. XV. 39.). Azt hiszem, hogy ennek a képes szólásnak az eredetije a Székelységben nagyon ismeretes adoma, a mely így szól: „Apám! medvét fogtam. — Ereszd el fiam! — Én ereszteném, de ő nem ereszt.”

Hogy igazam van-e, a szólás további megfigyelői állapítsák meg.

Kápnás. Fülöp Adorján háromszéki tájszavai között (Nyr. XV. 47.) előfordul ez is: *kápnás* = ké p e s. Igaz, hogy a *kápnás* ké p e s jelentésében használatos, azaz valaki tud, bír valamit tenni; valamint így is; „kápnás rá, nem kápnás rá,“ értsd: képes rá, nem képes rá; de tudni kell, hogy a *kápnás* tájszó nem a közkeletű *képes* hangzócserés mása. hanem a latin *capax* székelyesített alakja.

Különben megjegyzem, hogy *kápnás* nem csupán háromszéki, hanem az egész Székelységben többé-kevésbbé mindenütt járatos, vagy legalább nem ismeretlen tájszó. noha divata már-már hanyatló-félben van.

Szűkös. Az, hogy ez háromszéki tájszó s a szükséges egyértékese, hibás állítás. Járatos szó ez mindenhol; legfőlebb azt lehetne róla mondani, hogy a Székelységben (de akkor sem, hogy csak Háromszéken!) szaporábbkeletű mint egyebütt; jelentése azonos mindenütt, de sehol sem egyértékese a *szükségesnek*. Lássunk előbeszéd-adta példákat. „Ez ugyan szűkös esztendő. Szűkös időt értünk. Szűkös időben élünk. Biz én egy keveset szűkös vagyok egészség dolgában. Szegény ember tél idején szűkös a gabonában. Nem vagyunk *szűkösök* jó reménységben, csak az ennivalóban. Ne hányja fel szűkös, panaszos falatját.”

A hallott példák vallomása szerint tehát *szűkös* annyi mint: szűk, terméketlen; szorult, nyomasztó; hiányos, fogyatékos; kevés, kicsinyes.

PAAL GYULA. *)

Füge. Körösi Sándor (Nyr. XIII. 456.) e szót olasz kölcsönvételnek bizonyítja s a velencei többszámú *fighe* másának tartja. Igaz, a két szó teljesen egyezik egymással, de e kellék egymaga nem minden esetben elegendő. Azért, mert például a magy. *sekrestyle* alakilag is, jelentésileg is egy az ol. *sagristia* szóval, még korántsem következik, hogy ennek a képmása; valamint a lat. *sacristia*, cseh *zakrystye*, *sakrista*, horv. *sakristia*, lengy. *zakrystia* teljes egyezősége se biztos alap egymaga az eredet meghatározására. Épen így vagyunk *füge* szavunkkal is. Mind a külső, mind a belső egyesség föltételét megtaláljuk benne nem csak a fölhozott vel. *fighe*,

*) Nyr. XV. 37. l. alulról 5. sorban *csztheri* helyett *cszther* olvasandó.

P. Gy.

hanem a kfném. *víge* (olv. *fíge*) alakkal is; származhatott tehát az olaszból, de ép úgy származhatott a németből is. Hogy melyikből, azt más jelenségek alapján kell meghatározni. Ilyenek a kor, a melyben, s a vidék, a hol először föllép: a kölcsönös érintkezés kissébb-nagyobb volta; a történet lapjainak tanúsága; egyéb nyelvbeli momentumok sat.

Hogy a fügefával őseinknek mindjárt a keresztény hitre térés első századában meg kellett ismerkedniök, azt kétségtelennek vehetjük. Hisz maga a keresztiség, azaz az eredeti bűntől való megtisztulás szükségkép föltételezte, hogy a térítők megismertessék a pogány ősókkal a bűnbetés körülményeit, a kigyót, almát, fügelevelet, a paradicsomból való kitiltást sat. E nagyon is fontos körülmény pedig az olasz nyelv ellenében határozottan a német nyelv javára dönt. Mert míg a történet szava e korban az olasz néppel való kölcsönös érintkezésről, szorosabb kötelékről nem csak hogy nem tud semmit, hanem nyíltan ellenemond, addig pontos adatokkal szolgál arra nézve, hogy nem csupán az első szent király, hanem már Taksony fejedelem német gyarmatosokat telepített az országba, s a lázadó Kupa vezért is német segédhadak támogatásával győzeti le.

Ehhez csatlakoznak a nyelvbeli jelenségek. A megkeresztelkedéssel tudvalevőleg együtt jár az új nevezet is, a keresztnév. Hasonlítsunk egynehányat ezek közül, a legszokottabbakat e három nyelvben össze: magy. *Péter* (HB.): ném. *Peter*; ol. *Pietro* . . . m. *Jakab* (HB.): n. *Jakob*: ol. *Giacobbe* . . . m. *Imre* (Emreh MünchC. 11.): n. *Emrich*: ol. *Emerico* . . . m. *Anna*: n. *Anton*; ol. *Antonio* . . . m. *József*: n. *Josef*; ol. *Giuseppe* . . . m. *Ferencz*: n. *Franz*; ol. *Francesco* . . . m. *Gizella*: n. *Gisela*; ol. *Gisla* . . . m. *Hedvig*: n. *Hedwig*; ol. *Eduige* sat.

S ha a magyar keresztnevek történetét tüzetesebb vizsgálatnak tárgyává tesszük, arról győződünk meg, hogy az eredeti birtok jogcíme három, a latin, német és szláv nyelvek közt oszlik meg, s az olaszra alig jut belőle valami. S a mit a keresztnevek vallanak, ugyanazt vallja elsőbben megtelepült idegen szavaink nagy része is, a melyekből elegendő számmal találunk első nyelvemlékeinkben olyanokat, a melyek már teljesen a magyar ajkhoz simulva, annak tanúbizonyságai, hogy hosszú idő előtt kellett átjutniok nyelvünkbe. Az Ehrenfeld codexben előfordulnak: *példa*, *palgár*, *páncsél*, *érecz-es*, *estáp*. A Münch. codexben: *czimer*, *font*, *herczeg*, *kelych*, *köböl*, *lellah*, *sáfr.* *sing*, *tassol*. S többi nyelvemlékeink is nagy számát foglalják magukban a már rég meghonosult német szóknak, míg az olasz nyelvből származottak aránytalanul kisebb számmal találhatók.

Mind e mozzanatok tehát az olasz rovására, a német nyelvnek ítélik oda a *füge* birtokjogát.

Még a „fügemutatás” szólásra nézve van egypár szavunk. P. Tewrewk Emil Kőrösi amaz állításának helyességét, hogy „a nőnemű *fica* alak a XVI. századtól kezdve elejtette régi „füge” értelmét s a „*cunus*” jelentést vette föl”, kétségbe vonva azzal gondolja megczáfolni, hogy megmagyarázza a fügemutatás actusát, mely abban áll, hogy hüvelykujjunktat a mutató és nagy ujj közt kidugjuk. Lehet, hogy én nem fogtam föl jól Thewrewk szavainak értelmét, de én ebben nem látom megczáfolva azt az állítást, hogy „a nőnemű *fica* (= füge) elvesztette régibb „gyümölcs” értelmét s a „*cunus*” jelentést vette föl.” A dolog így áll. A fügelevelet a bibliára való czélzattal az egész keresztény világ használja, midőn „tisztesség legyen mondva” beszél; metornimikus kitétel, olyan, mint a hasonlókép szerte elterjedt földi ház. Az eufemisztikus fügelevélnek e jelentését a népképzelet később, hogy minő körülmény alapján, nem tartozik ide, a gyümölcsre ruházta át, s leleményes furfanggal, a föntebb leírt módon. másolatát is kitalálta. A szólásbeli *füge* tehát ugyanegy a gyümölcs értelmű *füge* szóval. (Vö. a mit Grimm szótára *feige* 4) alatt mond: „Weidmännisch heisst auch die vulva der wilden thiere *feige* oder *feigenblatt*.”)

Végül megjegyezzük, hogy a „fügét mutatni” szólás nyelvünkbe nem az olaszból, hanem szintén a németből került. Bizonyoságául elég mind a három nyelv szólását egyszerűen egymás mellé állítanunk. Olasz: far la fica - fügét csinalni. Német: „die feigen zeigen; die feigen weisen. Luther.” (Grimm.) Magyar: fügét mutatni.

SZARVAS GÁBOR.

Helytelen magyarázatok. Az „Adalékok” (Thaly Kálmántól) tévedéseit láttuk (Nyr. XIV. 556); most a „Vitézi Énekek” egyes disszonanciáit adom elő.

„Lakodalmi *gajd*” (L. 341). E szót így találjuk magyarázva: „*gajd*, melyből a gajdolni ige, mint dal-ból a dalolni származik, annyi mint gúnyos, csúfos, tréfás ének.” A költemény fölirata, úgy látszik, a kiadótól való, a mint egyéb költeménycímek is, pl. „Bakatoborzó” (L. 299.) következtetni engedik. A *gajd* sem a régi irodalomban nincs följegyezve, sem a nép nyelvében eddig nem volt megállapítható. Hogy azonban egyes vidékeken használatban kellett lennie, bizonyítja a *gajdol* ige. Miklosich származtatását, a ki a *gajdol*-t egy föltételezett szerb *gajdati igére viszi vissza, mint tartahatatlant félre kell tennünk; minden -*ati* végű igéje a szláv-ságnak ugyanis a magyarban kivétel nélkül -*ál* s nem -*ol* végzetet kap, mint: úszl. bérmati: bér~~ál~~. szrb. klepati: kalap~~ál~~, ószl. povédati: poved~~ál~~, szrb. šetati: sét~~ál~~. A *gajdol* alapszava: *gajd* pedig mind a törökben, a honnan a szerbbe került, mind ez utóbbiban, a melyen a magyar *gajd* alap-

szik, hangszert jelent: „tör. *gajda*: hirtenfőlte, szerb. *gajde*: dudelsack“ (Mikl: Türk. Elem.). E szónak tehát nyelvünkben is ‚duda‘ jelentésének kellett lennie, s csak a belőle származott *gajdol* igéből fejlődött ki utóbb a ‚kurjongatva énekel‘ jelentés (vö. *kintorna*: *kintornál*).

„Trombitáját ellopta darunak az varju, az farkasnak is mindenféle marháját, sólyomnak s ólyáját, az kappannak kapáját, bagolynak félbocskorát“ (I. 350.). E helyhez a következő magyarázat van csatolva: „sólya: karó, czölöp.“ Igaz, a Tájszótár szerint Szeged vidékén a *sólya* annyi mint: henger; de az ország egyéb vidékein ‚pacsma, elviselt papucs, hitvány lábbeli féle‘ értelmé van; s hogy itt ez utóbbi jelentésben szerepel, világosan mutatja a ‚bagolynak bocskora, a kappannak kapája‘, nem pedig: *kapája*, mint a kiadó olvasta.

„Kénszeritem elmémme rythmus-hozó Pallást: hogy hozzon verseivel egynihány szép szóllást, tegyen az részegségrül egy kis prédikállást, öröm-böröm nótáját áldott mise-mondást és egy kis praecatiót de azt is s óly o m á s t“ (I. 385.). Ez utóbbi szót a jegyzet így fejt meg: „*sólyomást*, azaz: hamar, gyorsan, mint a sólyom röpte.“ Abból, hogy van *félékeny*, *hisékeny*, *tevékeny*, még nem következik, hogy lehet *beteg-ékeny*, *rövid-ékeny*, *hiús-ékeny* is; valamint a *folyvást*, *bízvást*, (szem)látomást se jogosítanak föl arra, hogy efféléket mondjunk: *zápor-ást*, *oroszlán-ást*, *sas-ást*; a jegyzet *sólyomást*-ja tehát merő képtelenség. A megelőző prédikállás, misemondás, praecatio egész valószínűvé teszik a következtetést, hogy az idézett szó, kijavítva a tollhibát vagy szembotlást, így olvasandó: *solyosmást* = *zsolosmást*.

„Tetszik, és emlegeti az megtöltött pohárt: mert az duskás ivásbul nem akar vallni kárt“ (I. 387.). A kiadó szerint: „*duskás*: dús, gazdag; Dunántúl ma is él e szóban *duskáskodni* = mindennek bővségében lenni, benne kénye-kedve szerint válogathatni.“ Mi is ismerjük a *duskál*, *duskálkodik* szokat; s ha másunnan nem, a Tájszótárból tudjuk, hogy *duskáskodni* dunántúli használat s annyi mint: ‚dorbézolni‘, de mindamellet se fogadhatjuk el Thaly magyarázatát, hogy ‚duskás — dús, gazdag.‘ *Duská t i n n i* ugyanis = szerb; ‚na jedan dušak popiti,‘ azaz: egy lélekzetvételre, egy hajtásra kiinni (Nyr. VI. 106); ‚duskás ivás‘ tehát annyit tesz, mint: nagyokat ivás.

„Étel után ottan mindnyájan az hősek egymásnak nagy-vígan ám megesküének: hogy ők mindhalálíg egymás mellett lesznek, egymást megápolván megerősödének“ (I. 65.). A jegyzet szerint: „*megápolván*: megenyhítván, megvigasztalván.“ E szónak nemcsak értelmezése hibás, hanem olvasása is helytelen. Még Pápai-Bod (1767), régi szótáraink legutolsója sem ismeri az *ápol* formát, sem annak ‚enyhít,

vigasztal' jelentését; a Bécsi codextől kezdve le egész a XVIII. század végéig e szó állandóan *apol* s jelentése is állandóan annyi mint: csókol. Csupán a legkésőbbi tanút, Pápai-Bodot idézzük „*apolom*: basio, osculor; *apolás*: basium, osculum; *apolgatom*: dissuavor; *megapolom, megapolgatom*: exosculor.“

„Segélj meg Ur Isten dühösségek ellen, támadj fel mellettünk, ő hatalmok ellen; titkolt tanácsokat tölcs fejekre Isten“ (I. 95). Értelmezve: „*tölcs*: döltsd = döntsđ értelemben.“ A *tölt* = *dölt*, *dönt* magyarázat erőszakoltsága minden magyarul beszélőnek föltűnik, a ki ismeri a *fejére telt* (*tölt*) az átok, fejedre telik a párlúg' s hasonló mondasokat. „Titkolt tanácsokat tölcs fejekre Isten“ tehát annyit tesz: titkos (gonosz) tervüket fordítsd Isten az ő fejükre = tedd, hogy az ő fejükre teljék.

„Nem ér véle [a deákkal] az képiro ő borostyájával“ (II. 69.). Magyarázva: „*borostya*: ecset. Túl a Dunán ma is él e szó.“ Él, de nem 'ecset', hanem. mint eredetije, a ném. *borste* (*bürste*) 'kefe' (meszelő, fésű) jelentésben.

„Olyan bő volt az fűszár-pecsenye: hogy az ebet hagyigálták véle“ (II. 152.). A kiadó e *fűszár* szóhoz a következő észrevételt függeszti: „marha hús-sült. Dunántúl ma is él e nevezet, csakhogy „fő-sár“ -ra torzítva.“ Nem tudtuk tisztán kivenni, mit céloz voltaképen e magyarázat; csak úgy sejtjük az „eltorzítva“ kitételből, hogy magyarázónk a *fűszár*-t (fünek a szára?) tartja helyes, eredeti kitételnek. Hogy azonban itt is téved s hogy ez eredetinek vélt *fűszár* ellenében az eltorzított *fösár* vagy szokottabban *fölsár* a helyesebb, bizonyítja eredeti példaképe, a német *oberschale*. „*Schale*: 14.) die hüft, schweif schalen, ein gewisser fleischtheil an den hüften, am schweif; die *oberschalen* am kalbschlägel oder an der rinderkeule, im gegensatz zur unterschale“ (Sanders). — A különösségekben gyönyörködők kedviért megjegyezzük, hogy Ballagi német-magyar szótárában ez az *oberschale* így van fordítva: *fölcsészse*.

„Ha engem valaki megkérne, annak bátor csak fél-szeme lenne, az lába is bátor bankós lenne: csakhogy az én szükségemről tenne!“ Kiadónk szerint *bankós* = *mankós*. Kétségtelen, hogy tájszólásilag, Vas megyében a *mankót bankó*-nak is ejtik; kétségtelen tehát az is, hogy *bankós* = *mankós*; mindamellet azt hisszük — s e nézetünket erősen támogatja a megelőző 'bátor csak fél-szeme lenne', melynek jelentésbeli párja a 'lába is bátor bankós lenne' — hogy a *mankós* nem megszokott, közönséges azaz 'krücke', hanem mint eredetije, az olasz *manco* (verstümmelt), e helyütt csonka jelentésben van használva; vagyis, hogy a hely értelme ez: volna bár fél szemű, volna bár féllábú.

Többi észrevételünket rövidre szabjuk. I. 69. a *miért*

hogy-ról az van mondva, hogy *mért* *hogy* helyett, régies. Igazabban a mai *mivel* *hogy*-nak felel meg; e helyen azonban magyarázó értelme van, s megfelel az *ugyanis*, *mért* kötőszóknak. — I. 382. lap szerint az *cset* (bűnbeesés) bibliai kifejezés. Bibliaisága a *-t* képzőben áll; de akkor bibliai szók ezek is: *cselekedet*, *menet*, *jövet*, *kelet*, *nyugat* sat. — II. 166. „Schola fele hunyorít az szemek“ nem egész szabatosan így van magyarázva: „deák-szeretőre tesz szert“, e helyett: deákokra kacsingatnak, deákokkal kaczerkodiknak. — Végre II. 187. az *étszaki* szó után magyarázatképp ez áll: *éjszaki*. Minthogy nincs magyar ember, a ki az *écczaka* szót ne értené, magyarázatával a kiadó alig czélozhatott mást, mint hogy az idézett szót helytelennek tartja. *Éjlszaka* (= *écczaka*) ép oly kifogástalan, mint: *napolszaka*, *hetédszaka*, *nyaratszaka*.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Többen vagyunk, a kiket a t. szerkesztőség elutasító válasza, melyet a Nyelvőr ez évi I. füzetében (37. l.) a 4. számú kérdésre, a *mértföld* szót illetőleg adott, nem elégtett ki; ezt annál inkább sajnáljuk, mert mi is a szerkesztő Nagy Sándor véleményében osztozunk, hogy a három közül: *mélyföld*, *mértföld*, *mértföld*, csak ez utóbbi fejezi ki szabatosan a fogalmat — a *mély*-föld ellenkezik a logikával, mely a fogalomban keresve sem találhat *mélységet*; a *mértföld* is szabálytalan, mert igével: *mér* van összetéve, s ha elvetjük a *kötszól*, *hallszerve*t és hasonlókat, *mértföld* is az indexbe kerül; a *mértföld* ellenben egészen megfelel a fogalom követelményének, miután csakugyan azt fejezi ki, hogy egy nagyobb térség mérés által egyenlő részekre van osztva, vagyis: *fölmért*, *megmért föld*.

Ezután kérésünk a t. szerkesztő úrhoz: méltóztassék a tényállást felderíteni s ha véleményünkkel tévuton járnánk, e részben bennünket felvilágosítani.

Felelet. A *mértföld*-et két ok teszi elfogadhatatlanná, a melyeknek mindegyike egymagában oly nyomós, hogy a másika nélkül is elegendő volna a *‘mért föld’* magyarázat elvetésére. Először is *mértföld*-et az összes régi irodalom nem ismer — ez csak az újabb idők találmánya; hanem kezdetben egyértelműleg *mélyföld*-ről beszél s csak később, lépésenként szegődött a *mértföld*-hez. Másodszor igaz, hogy valamely *megmért* térbeli hosszúságot jelöl, de mivel határozott, állandó mértékre nem támaszkodik: csupán a levegőben ing-leng s nem mond semmit abból, a mit mondania kellene; olyan, mint volna a *‘varrt szövet’* a *kö p ö n y e g*, n a d r á g, s z o k n y a sat. nevezetének.

A térbeli hosszúságnak legegyszerűbb, legtermészete-

sebb mértéke a kar vagy (a kiterjesztett) karok, könyök, arasz, újj, láb, lépés. Nagyobb távolságokat, mint ma is tesszük kéznél levő határozott mérték hiányában, kezdetben lépéssel mérték meg; a rómaiaknál nevezetesen ezer lépés (*milia passuum*) volt a legnagyobb hosszúsági mérték. Ez a *milia passuum* vagy röviden csak: *milia*, átment a művelt nyelvek legtöbbszörébe: ol. *miglio*, fr. *mille*, spany. *milla* (Diez: Etym. Wörtb.); ófném. *mila*. kfném. *mîle*, úfném. *meile*, nalf. *mijl*, ang. *mîle* (Kluge: Etym. Wörtb.); ószl. *milja*, szrb. *milja*, *milj*, or. *milja*, lengy. *mila*; gör. *μῖλον*: rum. *mila* (Mikl: Fremdw.). S ugyanez a magyarban *mily*- (föld) — a régi íróknál még nagy sokszor így írva — majd egészen magyar szóvá változtatva, *mélyföld* lett. A *mélyföld* nyelvünk dissimiláló hajlamának vagyis azon idegenkedésnek tulajdonítandó, mellyel az érintkező szótagokban előforduló egynemű mássalhangzók közül az *l* vagy *r* találkozását kikerülni törekszik. (Vö. *sikálol* helyett *sikárol*, *barbér* helyett *barbély*.)

Hogy melyik nyelvből vettük mi e szót kölcsön, egész biztossággal meg nem állapítható. Miklosich szláv kölcsönvételnek tartja. Lehet. De ép úgy lehet a kfném. *mîle*-nek is a képmása; döntő okok sem az egyik, sem a másik nyelv mellett nem hozhatók föl.

2. Kérdés. „Hallgass szám, nem fáj fejem!“ E közmondást használtam egy társaságban, kikerülni akarván fakadásokat, melyekkel egy esemény részletes elbeszélésére a hallgatók által sürgettetem. A társaságban jelen volt K. tanár is, a ki az itthelyi tanintézetnél a magyar nyelvet tanítja s mint ilyen nagy tekintélynek örvend — ez a fenti kifejezésben két hibát vélt találni. Az egyik hiba, a mint ő állítja, a *szám* kifejezés, a mely is annyi mint a német ‚zahl‘; jól így kellett volna mondani: *szájam*, mert ha ezeket: *máj. háj. így ejtjük: májam, hájam*, a *száj* is így ejtendő: *szájam, szájad, szája. szájunk, szájatok, szájok*; tehát valamint nem mondható magyarul: *mám, hám*, ez sem mondható: *szám, szád, számk, szátok*.

A másik hiba, a fent idézett tanár szerint, a „hallgass szám“ kifejezés, mert ez helyesen csak így mondatik: „Hallgass nyelvem, nem fáj fejem.“

Én, nem lévén nyelvész. ilyen tekintély előtt meghajoltam; de akadván többek, a kik az én szavaimat helyeseknek mondták — s miután én magam is mindég így hallottam ezen kifejezést, kérem a t. szerkesztő urat, többek nevében is, méltóztassék eldönteni e kérdés tekintetében mi a tény-álladék.

Felelet. E szólás kétféle változatban járatos; úgy, a mint a t. kérdező használta: „Hallgass szám!“; de úgyis, a

mint a javítás történt: „Hallgass nyelvem!” Ez utóbbi azonban azért szokottabb s tetszősebb is, mert rimel; de azért az első se mondható hibásnak.

A mi a kérdés másik pontját illeti, erre nézve már többektől kaptunk javításra célzó észrevételeket, a melyek mind ama tételből indultak ki, hogy a *száj* személyragozva: *száj-am*, *száj-ad* sat.; a *szá-m*, *szá-d* sat. tehát világos szabálytalanság. E hibáztatás ellenében egyszerűen a közszokásra hivatkozhatnánk, a mely mondhatni kivétel nélkül, következetesen így személyragozza a *száj* szót: *szám*, *szád*, *szánk*, *szátok*, s ez elegendő is volna, mert az általános szokás ellenében nincsen följobbezés; hogy azonban jövőre is véget vessünk a javítgató kísérleteknek, fölhasználjuk ez alkalmat s kimutatjuk a *szájam* ellenében a *szám* helyességét.

Azzal kezdjük, a mi leghitelesebben bizonyít: a példakkal (Érthetőség kedviért az idézeteket mai helyesírással adjuk, de az átírás hűségiért kezességet vállalunk.)

„Szemek valának e szaruban, monnal embernek szemei és nagyokat szóló szá: Oculi quasi oculi hominis erant in cornu isto, et o s loquens ingentia (BécsiC. 149.). Az szá, ki hazud, ez meg őli al lelköt (NagyszC. 174.). Kész volnál tisztá szával és kegyős szível mindeneknek megbocsátnod (NagyszC. 98.). Azon szának átala származik mind áldomás mind átkozat: Ex ipso o re procedit benedictio et maledictio (JordC. 838.). Egy szával tisztellyétek istent (DöbrC. 259.). Én adok nektők szá és bölcseségöt (DebrC. 209.). Színek szának bölcsesége (DebrC. 210.). Megnyilt szával láttatikvala be nyelnie (DomC. 39.). Szával leszen vallás idvességre (ÉrdyC. 145.). Szát adok én tünektek: dabo vobis os“ (Sylv: ÚjTest. I. 117.).

E példákból tisztán kiolvasható a szá alapszó, a melyet a továbbképzett, s már a legrégebbi időkben használt j-telenül szá: orificium is megerősít, mint: „Inde iungit Belapathakazada (Bélapataka-száda) et ibi terminatur (1298. év. Wenzel. X. 318.). Nogpotokzada — Nagypatak-száda (uo.). Zadlik (Szád-lik) possessio in Com. Zemplin (1430. év. Czinár.). Ki emeli fel minekünk az nagy keveth az koporsónak szádról“ (ÉrdC. 122.).

A szám, szá tehát egészen kifogástalan, s a szájam ellenében használatát a közszokás is szentesíti. Meg kell azonban jegyezni, hogy egy-két tudákoskodó író már a XVI. század vége felé használja a mai grammatikusok egynéme-lyikétől egyedül helyesnek ítélt szájam sat. alakokat.)

3. Kérdés. Egy társaságban a családok régisége kerülván szönyegre, valaki nagy tüzzel vitatta — fogadást is ajánlván rá, a mely el is fogadtatott — hogy a Garzó család a legrégebbi magyar családok egyike és annyit jelent,

mint *büszke, büszkélkedő*. Ős régiségét — folytatta a vitató — bizonyítják: a Gara család neve, a kikkel a *Garzók* lehet vér-, de bizonyosan névrokonok voltak; továbbá a *Gara* helységnév, s végre az ismert magyar folyó neve is: *Garam*, a mely szók mind a székely *gar*-ból származnak, mely „nagy hangon beszélő“, mint a ki parancsoláshoz szokott, jelent. E székely *gar*-ból lett: *Gar-a*: „parancsszó“ (úgy mint: *gomb: gomb-a*); *Garzó* (*garozó*): „fennyen beszélő -- büszke“; *Gará-m* vagy *Gara-m*, úgy mint: *Vida* (családnév) és *vidá-m*, a mely tehát azt jelenti: „zajjal folyó, zúgó.“

Fogadás történetén, elhatároztuk, hogy a Nyelvőrre bízuk az ügy eldöntését. Ennélfogva kérjük a t. szerkesztőséget, méltóztassék kijelenteni: Él lehet-e hinni a fenti állítást, egészben és külön egyes részeiben? Van-e benne valami igaz, bizonyos, s mi az?

Felelet. Igaz, hogy a *gar* székely szó; a Tájszótár szerint: „nagy garral van: insolenter jactat auctoritatem sibi non competentem.“ Bizonyos, hogy a *Garam*-nak se vele se a többiekkel nincs semmi köze, s nem más, mint a *Gran*-nak magyaros alakja, mely ismét a lat. *Granua* (gör. *Γρανός*) nevezetnek megrövidítése. Hogy *Gar*, *Gara*, *Garzó* egybe tartoznak-e, ki tudná megmondani? Lehet. Ez az egész, a mit mondhatunk; s ezzel be is kell érünk.

A tulajdonnevek magyarázatában, ha még oly világosaknak látszanak, még oly nemzetiesen hangzanak is, biztos történeti adatok támogatása nélkül fölötte nagy ovatosságra van szükség; ha csak a megréfalás veszélyének ki nem akarjuk tenni magunkat. Van-e például magyarosabb hangzású szó, mint a híres *Thurzó* név; kívánhat-e magának a legkövetelőbb szomagyarázó is világosabb elemekből álló, könnyebben tagolható szótestet ez „ős magyar névnél: *tur*: se b, *tur-oz*: se bez, *turzó*: se b z ö? Pedig hát, mint a *Kini-zsiek*, *Zápolyák* v. *Szapolyaiak*, *Pázmányok*, *Csomák* sat. ez is idegen. Itt adjuk a családfáját: „*Türschenreut*, Ortsname, aus *Türsenreut* entstanden; die älteste form war ohne zweifel *Tursinriut*, vom ersten ansiedler *Turso*, welcher name in der alten sprache auch als appellativum für riese vorkommt“ (Schmell. I. 623.).

4. Kérdés. Egy társaságban valaki e kifejezést használta: „X. kisasszony ma este igen jól festett.“ — Többen azt mondták, hogy ez magyartalan kifejezés: ő azonban ezt nagyon is magyarosnak állítá, e rossz „jól nézett ki“ helyett.

Igen lekötelezne t. Szerkesztő Úr, ha becses lapjának „Kérdések s feleletek“ című rovatában a Nyelvőr véleményét nyilvánítaná e kifejezés fölött, s egyszersmind a helyeset közölné.

Felelet. E kifejezést magunk is többször hallottuk

s eredeti fölfogás szüleményének tartjuk. Valószínű, hogy a kártyaasztaltól került ki az élet szabad levegőjére. A kik értenek a ferblizéshoz, tudják, s ha részt vettek e nemes multságban, bizonyára használták is „gusztálás” közben a „jól fest, rosszul fest” (= jól mutat, rosszul mutat) kitétel. A szólásnak további kiterjesztése, személyekre alkalmazása, egészen természetes, s nem tehetni ellene semmi kifogást. Más kérdés azonban, hogy a társaság befogadja-e az illetelmes kifejezések sorába.

5. Kérdés. Szenczi Molnár Albert Szókönyvében olvasom: „*Ratis*, *ῥάτις*: hajó, szálhajó, barona hajó.” A magyar-latin részben: *Barona*, *borona*: occa, sarculum.

Használatos-e valahol a *barona hajó* szó, és mit értenek vele?

Felelet. A *rates* v. *ratis* tudvalevőleg annyi mint: tutaj, azaz egymáshoz fűzött fenyőszálakból alkotott talp. a minőket elégszer láthatni nagyobb folyóinkon. *Barona*-hajó tehát, a mint Molnár adatából is világos, ugyan az, a mi a *szál*-hajó, azaz (fenyő)szálakból egybefűzött vízi mű (vö. ugyanott: „*rates*: baronabol rőt hajó”). E szerint *barona* ugyan az, a mi a (fenyő)szál, vagyis: gerenda; s valószínűen Irdélyben él a szónak e jelentése, a hová a szomszéd oláhságból került, a kiknek nyelvében *bárna* annyit tesz mint: trabs, gerenda (LexBud.).

6. Kérdés. A *labancz* szó etimológiája helyes-e ekkép: *lafancz* (lifeg, lefeg, lafog, laffog), a mi az elhanyagálommal lenne rokon? Ismeretes a *lifet-lafat* is. Vagy a *laufen*-ből alakított szó? Gúnynév mindenestre.

Felelet. A *labancz* származása nem tudható, mi legálább nem tudjuk. A *lauf-Hans*-féle magyarázatban nincs semmi valószínűség. A *lafancz* is erőltetett.

7. Kérdés. a) A magyar *enni* teljesen egy jelentésű-e a német *essen*-nel és *falni* a *fressen*-nel?

b) A magyarban *enni* és *falni* közt miféle lényeges különbség van?

c) Helyesen mondható-e a *mogyoró* helyett *magyaró* vagy sem? Melyik helyes a kettő közül?

Felelet. a) Nem; mert a német nem mondhatja: Ich esse jenen deinen gebetlichen kleinen mund.

b) Semmi; mert az egyikben is, másikban is lényeges a jóllakás.

c) A magyar embernek *magyaró* a helyes, tótnak a *mogyoró*.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szavak és szólásmódok. *Mikes Kelemen* „Mulattató Napok.”

Egyaránsú: egyarányos, egyforma. Mindenfelé a föld egyaránsú egy bujdosónak. (Cs.)

Valakit valamely állapotra tenni: vkit vmely állapotba helyezni. Esztelen Eleonora, micsoda állapotra téssz engemet. (Cs.)

Halál: halott. Úgy tetszett Eleonorának, hogy nem egy élő embert, hanem egy halált viszen a házába. (Cs.)

A szívét elébe terjeszteni vkinék: kitárni vki előtt szívét. Egy kis ideig el akarom felejtetni, hogy ki legyek, és elődbe terjesztem szívemet. (Cs.)

Örökösen: örökre. Micsoda okosságot kívánhatsz egy olyan embertől, a ki örökösen elveszt tégedet. (Cs.) Hadd el azt örökösen. (Cs.)

Megintlen: másrészt. De megintlen az én igyekezetem, hogy téged elfelejtselek. (Cs.)

Drágába telik valami valakinek: drága vmi vki előtt. Egy szóval tartsd meg azt az életet, mely nekem oly drágába telik. (Cs.)

Szembelét. Azt tudta bizonyosan, hogy a dom Sebastien-nel való szembelétét nem tudhatja. (Cs.)

Nagyravágyódás és nagyra való vágyás. A kiben nem lévén annyi nagyravágyódás mint a férjében sat. (Cs.) A nagyra való vágyás ismét uralkodni kezd benne. (Cs.)

Megegyesülés: egyesülés. Erre dom Baltazár tovább nem titkolható el, hogy micsoda nagy akadálya volna az ő meg-egyesülésöknek. (Cs.)

Kötelességiben jár: kötelessége. Azt is gondolá, hogy kötelességiben járna, hogy azt megtudná. (Cs.)

Messzünnen. A messzünnen jött hír sok kézen forog. (Cs.)

Igérni magát valakinek: felajánlani magát valakinek. Parancsolá neki, hogy hívná hozzája, a ki magát annyira ígérte neki. (Cs.)

Kivülötte: kívülre. A viczekirály akarhatja pedig az, hogy ő kívülötte a cselédek sat. (Cs.)

Imetten: ébren. Mivel azt a szép személyt akár imetten, akár álmomban úgy látom, mintha kést vernének belé, vagy mintha étetöt adnának innia. (Cs.)

Legfővebbik: legfőbb. Mivel dom Baltazár megizente neki, hogy menjen ki az udvarból és a legfővebbik rableány legyen helyette. (Cs.)

Emlékezet: említés. Soha Belizáról emlékezetet ne tégy. (Cs.) Meghagyta volt neki, hogy semmi emlékezetet ne tegyen felöle levelében. (Cs.)

Világosságra tenni: kinyilvánítani. Azt pedig csak az ő tiszteletére cselekedték, világosságra tevén mindegyike, mind a másika vétkes szeretetöket. (Cs.)

Felindulat: felindulás. Mely kedves előttem ez a felindulatod. (Cs.)

Ösmerő: ösmerős. Egy ösmerőjéhez ment lakni. (Cs.)

Beszínlelni magát: behizelegni magát. Megvallván neki azt, hogy az ő szándéka az volna, hogy valamikép beszínlelje magát a viczekirály udvarába. (Cs.)

Valaki valakinek akaratján jár. A lány dom Baltazár csak az ő akaratján jár. (Cs.)

Barátságot tenni valakivel. De mindenek felett azt javallom, hogy barátságot tégy a Beliza kedves rabléányával. (Cs.)

Meghat valami valamit. Azt mindenek tudják, hogy Indiában bő az olyan fű, melynek leve oly igen meghatja a bőrt, hogy a természet szerint való színét elveszti és feketévé teszi. (Cs.)

Hasznába jár okinek valami. De azt el nem tagadom előtted és hasznodba jár, hogy azt eltitkoljad. (Cs.)

Hozzá hajoltatni valakit valakihez: megkedveltetni vkit vkivel. Izsák, hogy Thámárt még jobban hozzájok hajoltassa, monda neki. (Cs.)

Tartalék: tartózkodás. Arra pedig akkor fogok neked megfelelni, a midőn megmutatod nekem, hogy megfelelhettek minden tartalék nélkül. (Cs.)

Megétegni. Elvégezvén dom Baltazárral, hogy megétesék Elvirt. (Cs.)

(Elsőben: először. Esküdjél meg nekem, Zelim elsőben, minekelőtte megmondjam szándékomat. (Cs.)

*Emlékezn*i valakinek valamiről. Thámár pedig azon igen kezdte örülni, hogy a hú Alvazéről Elvir neki sokat emlékezett. (Cs.)

FELEKI SÁNDOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Megérezte a sáfrányillatot: megtudta, hogy közelg a veszély.

Nem tuggya, mitűl döglik a légy: nem tudja, mi az ételek közt a legjobb.

Nem becsülte meg az ingét: nem járt el híven hivatalában, sokféle kihágást tett.

Ne beszíjj, zsindej vana a ház on: ne fecsegg oly sokat, mert árulkodók, vagy olyanok, kik elárulhatják is vannak jelen.

Nyárfa székre ültették: sokáig ott maradt valahol.

Nagy szeme van: drága, kapós, pl. „Ne féjj csak, majd mikor télen nagy szeme lesz a fának, majd kén akkor ez is.”

Nem ejtetted el a vaskót?: nem maradtál el az évéstől?

Ne hagyd kin, me megveszi az Isten hidege:
megfagy.

Ne bánzsd, sok van má a rováson: ne törődj vele,
úgy is sok hibát követett már el.

Nem vagyok kénytelen én aszt tenni!: nem tartozom vele.

Nagy kanállal ött: nagy vendégségben volt.

Ne huzd má le a salukátort: ne szunyokálj, ne pislogj.

Osztán még file bottyát se hajttya: még nem is hallgat reá, elereszti a szót a füle mellett.

Órod tülle fokhagymás: nem kapsz belőle semmit.

Okos ember vagy, fején találtad a szeget: épen a bajt hárítottad el.

Osztán csinnyán banny vele: kimélve, óvatosan.

Rossz fát tett a tűzre: nem jól cselekedett.

Résen legyen hát az eszed: vigyázz, ne hogy bolondot mondj.

Sok borsot tört az ólom alá: sokat boszantott.

Szeget ütött az a szó a fejébe: nem tud az a szó a fejből sehogysé kimenni, mert mindig arról gondolkodik.

Ugyan jó meszire el hajította a sujkot: jó nagyot füllentett.

Veri a czöveket: hallgat, csak fejével integet ha kérdezik.

Vigyázz hé! me elérem a lakodalmod: vigyázz! rá lépek a sarkodra.

(Patóháza. Szatmár m.) BARTÓK JENŐ.

Párbeszédek.

— Jár-ë kend a fëlnyöttek oktatására?

— Járok bion!

— Hát mit tanútak egyyig?)

— Aszt, hogy hán részi van a világnak.

— Nohát hány?

— Emeróka . . . még Amaróka . . . fene tuggya! . . .

— Hát a ken fia jár-ë má ëskulába?

— Járok bion.

— Van-ë feji?

— Honnë vóna? A minap is kõnvét kapott ajándékba Montënégrótú! (Montedegói Albert Ferencz, tanfelügyelő.)

— Bion szép kis ló ez ëggyesbe, úgy-ë komám?

— Bion nem is hiszëm, hogy vóna párja a városba, hacsak a tűzótóké nem!

— Tűzótóké !? A minap is elakatt a parton a vidrafóttal? (Hydrophor.)

- Haza gyön-ö az úrfi az ünnepekre, Katyi?
 — Allyighanem; letalálbb aszongya a telefrakk! (Telegraph.)
 — Lessz-ö vagy húsz hordóval bor ebbe a szőlőbe, János?
 — Húszval?! Kitaszít ez ötvenvel is!
 (Eger.) MACZKI VALÉR.

Népbabonák.

1. Ha a szarka csereg, akkor vendég jó; ha pedig a farka is billeg, akkor a lányas házhoz leány kérő jó.
2. Ha este az ember tükörbe néz, éjjel rosszat álmodik.
3. Ha a macska a küszöbön mozdik, akkor vendég jön.
4. Ha az ember arcza ég, akkor gyalázzák.
5. Ha a kutya orrát feltartva vonít, akkor annál a háznál valaki meghal.
6. Ha az ember füle ég, szidalmazták.
7. Ha a kutya orrát letartva vonít, tűz lesz.
8. Ha az ember szeme repked új embert lát; még pedig, ha a bal repked, akkor férfit, ha a jobb, asszonyfélét.
9. Ha a kés kiesik az ember keziből és ha a földbe hegyivel megáll, akkor vendég jön.
10. Ha a gyermekek katonázdít játszanak, akkor csata lesz.
11. Ha két ember ugyanazon egy szót mond ki egyszerre és ha kis újjukat hamar összedugják, addig mig másszót mondanának; ammit ilyenkor gondolnak, az beteljesedik.
12. Ha éjszaka az ember tüzzel álmodik, haragossa van.
13. Ha az ember nappal álmos, akkor eső lesz.
14. Ha valahol halott van, akkörül a hozzátartozóknak sirni nem szabad, mert a halott sirjából felfog járni.
15. Ha az ember álmában sír, nappal öröme lesz.
16. Ha az ember Szilveszter éjszakáján egy négy levelű lóherét tesz feje alá, akkor ammit azon éjjel álmodik, az befog teljesezni.
17. Ha az ég Északra, Délre, Keletre, vagy Nyugatra meg nyílik, arra háború lesz.

(Szathmár-Németi)

HARCSÁR GÉZA.

A garabonczás d é á k.

Eccér husvít tájba mégim meggyüttek a vín Juhász Andris bácsihó a garabonczias d é á k o k, még pejg ketten. Az öreg mingyá kérdészte tülük, mit énninek. Aszongyák, ides tejet. De a felesige ippen aznap kalácsot akart vele sütnyi, aszonta hát, honnincs. Hogy hogysé, a garabonczias d é á k o k tutták, hogy van. Azér nagyon még-haraguttak, el is mēntek mingyá. Fítek is eddarabig, hogy szerencsitlenség ír i a házukat.

De ulláccik nēm haraguttak valami nagyon, mer nēm sokára mēgmēg csak ēggyüttek. A ruhájuk őrrongy vót, nēm is vót ēgyebük, mind ēvvín rossz kõnvük mēg ēk kis iskolájuk. Eddarabig űdögētek, tőprenkēttek, ēccēr csak aszongyák, űk ēmēnnek a szentēgyházba. A kõnvüket ēvittik magukká, az iskolát pejg a mestērgērēnda alá tettik; de erōssem mēghatták, hogy sēnki sē nyűjjon hozzája.

A mēnyecske maratt otthon főznyi. En nēm birta mēgányi, hogy ki nē nyissa. Kinyittya, hát uramfia! kicsin kis embērēk ugrátak ki belülle. Mind sított, kijátózott. A mēnyecske nagyon mēgijett. Visszarakta űket mēgin, de mindig csak sítottak, kijátóztak.

Mikor a garabonczyás dēákok ēggyüttek igēn nagyon mēgharaguttak, szó nēkүн ēmentek. Nem is gyűttek azuta Juhászékhó. A vīn Jubász mēg a felesége sē sē ítek soká, hamā mēghōttak.

(Veszprēm m.)

GUBICZA J. IMRE.

N é p m e s é k.

A c s o d á l a t o z s g y ű r ű.

(Vége.)

Eccēr eszibe gyutot nekije, hom mēk kõne próbányi, hogy igaz ē, a mit az ű kigyója mondott, vagy nēm. Bele tētte az ujjábo, háromszor mēkfordította, asztān kiugrik belülle három óriás, asztān asz kērdik:

— Mit teccik parancsūnyi kiráji fōlsēgēdnek?

— Nēm parancsulok sēmmit, hanēm mēnnyetēk oda, a hunnaj gyüttetēk.

Avvā ballag haza felē. Gondúja magábo: parancsūnyi kõne valamit ezēknek. Mēgin elōvētte, az ujjábo tētte; mēgem mēkfordította, kiugrik a három óriás:

— Mit teccik parancsūnyi, kiráji fōlsēgēd?

— Kettem mēnnyetēk elōre, ēggyōtōk mēg ragaggyom mēg asztān vigyēn; azon a helēn, a huñ az apámnak a gunyhója vañ, ot ēsz szíp rezedencia lēgyēñ.

No, kettō elō mēnt, ēgy mēg vitte. Mikor haza ért, ott űdōgēt az aptya anyja a rezedenciábo; de űk nem tutták, hugyan kerűtek oda. Bekōszōñ hozzájuk:

— Jó estēt aggyon isten, idēs apám!

— Fogaggy isteñ; hát huñ jártá ennyi idejig?

— Hanēm tuggya ē kētek, huñ van kētek?

Hát biz űk nēm tutták, csak látták a naty finyēssēgēt a szobábo; asztān a gyērēk megmonta. It másnap aszongya a legēny az annyanok:

— Mēnnyēn el a kirájhó, asztān a kirának van ēl lányo, kērdēze meg tūle, hogy odāaggya ē felesēgnek, mer most ű is kirá.

Ēmēgy az anyja a kirájhó, asztā kērdi tūle, hogy az ű fija kirájságot nyert, szeretné azū leányát ēvēnnyi felesēgnek, ha odānná néki.

— Odādom, de kettō a próba, ha mēktēszi, mēkkaptya a lēañt.

— Mi a próba? kérli az asszon.

— Nem egyéb, hanem az én rezedenciámbú az üvejik tizenké regement katona légýen stellírozva, a muzsika még egyikné szébben szójom mind a másíkná.

Busul az asszon, mongya a fíjánok, hom mit mondott a kirá.

— Hej, aszongya, idés anyám, kisseb gondom is nagyobb enné.

Écaka tizenkét órákkor kimént a kastégangra, mēkforgattya a gyürüt, kiugrik a három óriás.

— Mit teccik parancsúnyi?

— Nem égyebet, hanem a kiráji kastétú az enyimik tizenkét regement katona légýen stellírozva, a muzsika még égyikné szébben szójom mind a másíkná.

Reggē mikor a kirá kiníz, a tizenkét regement katona ki van stellírozva, a banda még jobbañ szól az égyigbe mind a másigba. A kirá mēk vót ölígēddé. Mēgin émēgy az öreg asszony a kirájhó, hom mi lēssz a másík próba. Aszongya a kirá:

— Itt ez a szörnyü pusztá hēty. Ébbü réggēre szólóhēgy légýēñ, asztá annak a termésibü ép pim bor nálom is légýēñ.

Busul az asszon, hogy ébbü a hēgybü réggēre mēk szólóhēgy légýēñ. Megmongya a fíjánok, aszongya:

— Kisseb gondom is nagyobb enné.

— Szinte écaka kimēgy, megfordíttya az aran gyürüt, kiugrik a három óriás.

— Mi teccik?

— Nem égyép, hanem a városon kívü a naty hēty, abbü szólóhēgy légýēñ, asztám mire a kirá főké, két icce bor a termésibü az asztaláñ légýēñ.

Avvá bemēgy a legén, lēfekszik, aluszik. Réggē, mire főké a kiráj, azt asztalán a két icce bor. A kirá nagyon csudákozott, asztán a lēáñt neki atta, tartotta a nagy lakodalmat. Még vót a lakodalom is. Itten nagyon szípēm vannak, asztán a kiráj is nagyon örü neki.

Hát éccēr émēgy az iftyu kirá vadásznyi, a kocsis pedig otthum maratt. Hát a kocsis mēk tutta, hogy ennek mívē van a kirájságo. Hát az arany asztalon fekütt az aran gyürü; a kocsis eszre vētte, asztán élopta a gyürüt. Kimēgy az istálóba a lovakhó, az ujjábo teszi a gyürüd, de nem tutta, hogy evvé hugyan kő ényi. De mégis mēkforgatta háromszor, asztá kiugrott a három óriás, asztán annak is monta, hogy mit teccik parancsúnyi fōlséges kirájfi?

— Ragaggyátok még a rezedenciát a kiránévá, asztán vigyéték a tenger szígettyire.

Évítették a kocsissá még a kiránévá; a rezedencia helin az a rongyos ház maratt. Haza gyün a kiráj a vadászászbü, hát mit lát égyebet, mind aszt a rongyos házot. Busút, hogy évítették a feleségit még a rezedenciáját. Émēnt a kirájhó tanácsot kényi, de nagyon mēkharagudot, hogy a lēányátú mēkfosztotta, kardot rántott asztán lē akarta vágnyi. Könyörgöt neki, hotyha él, a feleségit fōkeresi. asztán kért az íptyátú kőccségēt.

Hács csínyátatott ű tizēhat pár vascszimát, asztāñ annyira mēnt, hom mǎ tizēnōt pár északatt, a tizēhatodikat szaggatta, asztāñ akkor talát ēh házikóra, asztāñ abba ēgy öreg asszont látott.

— Jó napot aggyon isten öreg anyám!

— Aggyon neked is. Huñ jársz tē itt, holott a tē országodbú még ēm madár sē jár?

— Ēn a feleségēmet még a rezedencijámot keresēm; ha tunná rula hirt mondanyi.

Aszongya:

— Hallottam rula, de mǎ észaggattǎ tizēnōt párt, most a tizēhatodikat szaggatod, de ha százot is összeszaggacc, mēk sē ērsz oda; de mive uaj jó vótǎ, hogy öreg anyádnok nevesztē, hát űj fő a hátomra, maj ēviszlek én oda.

Az öreg asszom boszorkāñ vót, ēvitte a tenger partyáro. Ott aszongya nekíjje:

— Ēn továb nēm vihetlek, idēs fiam, mer mǎ öregēs vagyok, mos mǎ csinyáj, a mit tucc.

Ot sētǎ nagy bússan a tengērnē, a rezedenciát még láttyo messzirű; de nēm tēhetēt sēmmit. Hát ēccēr gyūn a kutyájó utánno még a macskájó. Asz kérđi a kutya:

— Idēs gazdám, látod ē a rezedencijádót, mijēn szíp?

— Látom.

— Szeretnéd ē még ēccēr a kezedre gyuttatnyi?

— Hej, aszongya, most is azon budakodom.

Aszongya a kutya a macskánok:

— Gyere macskapajtás, usszuk át a tengērt, talán ēhoszhaty-tyuk a gazdánknek az aran gyürűt.

Hát a macska még a kútya átusztak a tengērēn, asztāñ oda mēnnek, bemēnnek a konyhábo. Ottannak a kutya a farkávǎ kopoktat a szobaajtón. Aszongyák:

— Szabad!

De nēm nyitotta ki sēnki az ajtót. A kutya nēm mēm be, de a macska. A macska kezdēt szēmlékēnnyi, asztām mēglátto, hogy az asztalon van az aran gyürű. Ékezdēt jádzanyi, ugrát az ágyrű az asztára, az asztárű az ágyro.

A kocsis nevette a sok figuráját, de nēm tutta a szāñdēktyát. Am mellett a kiránē busút, mive a kocsist nēm szerette, mindíg az urájér buslakodott. Annysira jádzott, ugrát a macska, hof főkapta az aran gyürűt, kiugrott az ablakoñ, aszonygya a kutyának:

— Gyere, mer maj ódǎba puhintanak.

Mikor mǎ a tengēnek jó közepē felē mēntek a kutya kérte a macskátű, had vigye ű is a gyürűt; de a macska aszonta:

— Nēm adom oda kutyapajtás, mer a kutya torkos, hozzád kap ēty hal, tē még ű hozzájó, soasē kaptya mēg a gazdánk.

Asztāñ a kutya addik kunyérát, míg oda nēm atta neki. Viszi a kutya a szájábo. Éccēr csak hozzǎ kap ēh hal a kutyáhó, a kutya mēg ahhó, hát kiejtette az aran gyürűt, bele esēt a tengērbe. Evvē mēnnek nagy szomoruañ ki a tengērbű, nem is mert a gazdájáhó

ménny, de oda ment a gazda. Ném szótak semmit, csak lékunkorított mindenik a farkát.

— No idős állottyaím, hát méktalátatok a gyűrűt?

Aszogyák:

— Idézs gazdánk má vót szeréncsénk hozzá, de beleejtettük a tengërbe.

Má mos még jobbam busút. Sétál a tengérpardon főjebb alá, éccerre meglát éggy aran halat a tengér szélibe. Aszongya neki:

— Te igén szíp aran hal vagy, ném ẽ té vagy a halak kirája?

— De ẽn; mit akarsz?

— A kutyám beleejtett éggy gyűrűt a tengërbe, ha tẽ ki tudnál aszt nekẽm huzatni.

Aszongya a hal:

— Mér nẽm?

Avvã mekfujja a siptyát, asztãn a ki hal csak vót, ki ment a szére. Azoknak monta, hogy a ki mektaláto, aggya elõ; de mind-egyik tagatta. Hanẽm még ẽty hibádzik, az ẽf fẽ szemire vak vót; az igén soká ment oda a többi után. Hát mikor oda ment, a kirájuk igén mekpiroñgatta, hogy huñ vót ujan sokáig. Aszongya, hogy ũ igem messzi vót.

— No, ha messzi vótã, nẽm talátã éggy aran gyűrűt?

Aszongya, ũ nem talát. De a kirã mongya neki, hoẽ csak aggya elõ, mer kemẽn büntetést kap. Ítem má a hasábo vót. No, mek sẽ merte ẽtagannyi, a kirã szaváro elõatta a gyűrűt. Asztãn neki aggya a halak kirájo ennek a legénnek a gyűrűt. Ez igén szivessem mekkõszõnte a jókarattyát; hogy aszt ũ vele mekcselẽkette.

Asztãm mekforgattya a gyűrűt háromszor, hát kiugrik a három óriás:

— Mit teccik parancsúnyi?

— Nẽm ẽgyebet, hanẽm azt a rezedenciját a tengér szigettyibũ velem ẽggyũt vigyẽték oda, a hunnajd ẽhosztátok; aszt a vörös huncvut kocsist még dobgyátok bele a tengér hetvehetedik szigettyire.

Avvã az óriások megragatták a rezedenciát, a kocsist még belevetették a tengér hetvehetedik szigettyire. — Ẽm még most is kiráj, ha még nẽm hát.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁCZ.

Találós mesék.

1. Mi lenne nagyobb egy ojan nagy sarkantyunál, mint a világ? — A mũhely, hol megcsinájják.

2. Mit csinál a ján, mikor tizenõt éves? — Tizenhatba megy át.

3. Miért ásít az ember? — me ẽbren van.

4. Ki tesz több lármát, mint egy asszony? — két asszony.

5. Hogyan jár a farkas legtöbbet? — Gyalog.

6. Mi van legtöbb a világon? — Hely.

7. Milyen levél van legtöbb az erdőn? — Csutkás.

8. A világ kezdetén is egy van, a végén is egy van, meg az Évának kellő közepén is egy van? — v betű.

9. Ki tud mindennap láb nélkül felkelni? — A nap.

10. Meg is sütik, meg is főzik, még se eszik meg? — Kolbász vagy hurka madzaga.

11. Miér nincs esizmája a rókának? — Nem hagyja megméretni a lábát.

12. Miér keresi az ember azt a mit évesztett — Mert nem tudja, hogy hol van.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Kiolvasó versek.

I.

Égyedem, bégyedem, karkantyu,
Nem vagyok én fél nyaku;
Isten kovácsa vagyok,
Szent Pál lovát vasalom,
Fényes széggel szegelem,
Vas páczával kongatom.
Kong, kong Pétér bácsi
Szédd ki, véd ki, ebből, ezt!

2.

Égyedem, bégyedem, czikkérdé,
Ábér, fábér, dominé;
Ékus, pékus, pampalékus,
Alá, balá bujsz.

(Dévaványa.)

CSATÁRY LAJOS.

Bakter-kiáltások.

Tízet ütött már az óra!

Isten segíts minden jóra!

Élmégy a nyugalomra;

De nincs irva homlokodra,

Miként virradsz a holnapra;

Örökre kelsz avvagy bura?

Tízet ütött már az óra!

Tizenegy óra minálunk!

Minden nyugszik, csak mi járunk;

Hogyha rossz embert találunk,

Azzal törvény szerint bánunk.

Tizenegy óra minálunk!

Tizenkét óra, éjfél már!

Sok tudatlan meséje bár,

Hogy ilyenkor kísértet jár,

Ily babonát nem hiszünk már.

Tizenkét óra, éjfél már!

Éjfélt után ütött egyet!

Egy nappal értünk már többet.

Az ur áldja kérésünket,

Adjuk neki életünket.

Éjfélt után ütött egyet!

Éjfélt után óra kettő!

Dicsértessék a teremtető!

Mit használ a városőrző,

Ha az ur nem lesz segítő.

Éjfélt után óra kettő!

Éjfélt után óra három!

Én bizony a várost járom.

Ha elalszom, az én károm,

A virradtat már bevárom,

Éjfélt után óra három.

(Rimaszombat. Gömör m.)

FÁBRY JÁNOS.

Tájszók.

Alföldiek.

okul: tapasztal. „No öcsém, most eleget okultál.“

ónoz: hazudozva simítja a dolgot. „De bátya hijába ónozza azt kend.“

ordas: komondor, farkas-szőrű nagy eb. „Te Pista, hívd magaddal az ordast.“

orrong, orrongat: haragszik valamiért. „Hijába is orrongsz, abból nem lesz semmi.“

örömpesve: örvendezve. „Örömpesve vártuk kigyelmeteket.“

összeboronál: összehozza, eljegyezteti a titkon szerelmeket. „No nénémasszony, ezeket ugyan szépen összeboronálta kend.“

összépárol: összeillik, összehozza. „De összépárol ez a két eseléd.“

összevét: összetéveszt. „Éjnye nénémasszony, most majd összevéttem más valakivel.“

pajzán, pajzános: szabadon levő, magánosan élő, magánzó. „Mit csináljak a deressel gazd'uram? Éreszd pajzán. Hogy vannak Éva néni? Hát kéröm, mi most az öregemmel már csak olyan pajzános életet élünk, eleget törtük már testünket, úgy sínes sok hátra.“

pajor: rovar álcája. „Nini, mennyi pajor van itt.“

pálonya, polánya: sertés vakbele. „Mivel töltjük meg a pálonyát anyámasszony?“

panyóká: félvállra vetett. „Add ide a dolmányt, majd panyókára veszem.“

papatyi: libahivogató. „Biri, biri, papatyi!“

penderít: valami talpra esett munkát végez. „Az új kántor olyan búcsúztatót penderített, hogy sírt az egész falu, zokogott a népség.“

penderül: tánczba ugrik. „Alig pendült meg a muzsika, mindnyájan tánczra penderültek.“

pendül, fependül: lábbadozik, javul. „Hát Juliska hogy van? Már pendül.“

pengetyű: sarkantyútaréj. „Pengesd azt a sarkantyút, öcsém. Pengetném, de nincs ám pengetyűje.“

per-e: cserépdarab gyermekjátéknál. „Játszunk perét vagy perézünk.“ A gyermekek összeszednek apró cserépdarabokat, ezek a perék. A játszóik egyike ezek közül egyet feldob, s azalatt annyit kap fel a perékből, a mennyit felkaphat, de el is kell kapni a feldobott perét. Ha ezt el nem kapja, a játékot elveszti.

perjed: gerjed pl. nyű a húsból. „Nem jó már az a hús; mert perjed.“

permeg: perczeg pl. midőn a dara esik. „Mi permeg gyerekek? Hát a dara esik.“

perzseg, perzseleg: ég láng nélkül. „Gyujsd lángra a tüzet, hisz mind elperzseg a fa.“

pezsereg: pezseg, forni kezd. „Forr-e már a víz Jutka? Már pezsereg.“

peszmet; kevés szemét. „Hogy söpörtél te Zsuzsi, nézd ott a sarokban a peszmet.“

peszmetel: szemetel. „Ugyan ne peszmetelj.“

peszra: pesztonka, kis dajka.

„Ész! a kis lányt megfogadtam peszrának, el tud már a gyerekekkel játszani.“

pessede: possadoz. „Éz a tejfel már pessede.“

petek: galiba, zenebona, patália. „No ha Gyurka oda megy, majd csinál az ott peteket. Vetek olyan peteket, melyet tudom megemleget.“

piaczos: piacra járó. „No Kati, a jövő héten te leszel a piaczos.“

pike: pige, dölé, papik, csög, princzike. „Van-e pikéd, pikézzünk.“

pikken: gyengén reped. „Itt palami pikkent, hallottam a pikkentést.“

pimpó, pimpós: penész, penészes. „Éz az eczet már pimpós.“

píszmál: ócsárol, fitymál. „Éjnye de csúf kendőt vettél Kati, ugyan hogy tudtál érte pénzt adni. Ne píszmáld, jó ez nekem. Anyákám, Pista a kezemre ütött. Igen ám; mert mindig píszmál az ételben.“

pitty: orrhegy. „Megfogom a pittyedet.“

pókász: pulyka-tolvaj. „Vigyáz-

zatok arra az emberre; mert az nagy pókász.“

porkáz: nyomoz vadat frissen nyomon. „Addig porkáztunk, míg csakugyan elcsíptük.“

potos: oszlopfa, melyet dohány-szárításkor a földbe ásnak. „Ásátok le a potosokat.“

poroja: görhe, prósza, porócza, kukoricza-lisztből készített vastag malé. „Éds anyám, süsünk poróját.“

potya: potom. „Éz is szereti a potyát. Játsszunk potyára.“

potyáz, elpotyáz: elfecserél, elmulat. „Elpotyázta a vagyonát, most éhenkórász.“

puhol: puhít pl. ágyat. „Puhold meg a párnákat.“

pampula: ló orrczimpája. „Szorítsd meg a pampuláját, majd nem hánykolódik.“

puttyan, elputtyan: valami terv dugába dől. „Hát őcsém János, lesz-e a kézfogóból valami? Elputtyant az néném-asszony.“

püföl: pufol, döngtet hátha. „Biz azt lerántották a húsz körméről, s jól elpüfölték.“

SAMU JÓZSEF.

Szatmármegyeiek.

salavári: durva, nyers vászonból készült nadrág, melyet napszámosok, de leginkább a bányászok viselnek.

settenkedik: lopva, észrevétlenül megy, távozik, jár valaki körül.

somolyog: mosolyog, bizonyos keserűséggel nevet; somolyog mint a vadalma.

sürgöl: siettet, valaminek gyors végrehajtására ösztönöz; innen sürgölődik: siet, igyekszik valamit gyorsan bevégezni.

torontyol: kiűz gyermeket,

vagy apró házi állatot, csupa szeretetből gondatlanul, nem a legkiméletesebben hurczol, azzal a kifárasztásig játszik.

truda. Nem tudni, mi jelentése van. Égyik a másiknak nem valami nagy bosszúsággal szokta mondani: erigy a trudába, nyáczába.

tergenye: bizonyos, nem csekély csomójú s súlyú rakomány, melyet valaki vállára, hátára véve visz, hurczol; más-ként: teher.

tilól: a nyers szősz a pozdor-

- jától, tilón kitisztítja; mely eljárás után a szösz egyenesen a gerebenre viszik.
- tájkol: imigy-amugy készít, összeabdál valamit, tákol, foltoz.
- ták: nagyobb folt a csizmán, vagy egyéb bőrszerszámon. „Eljött a karácsony, borzos szakállával, kiszakadt a csizmám, nem győzöm kapczával, adjanak egy garast, akár egy petákor, hadd vettessek reá egy nagy bolond tákot.”
- tőhölye: kisebb, nagyobb ételhordó cserép, konyhaedény, szilke, szélke.
- törömlökös } közelhasonló je-
- tráhán } lentésű szavak:
- trampli } ügyetlen, lomha
- } járásu, rest; nagy,
- } nehéz testű.
- tojtat: kényeztet, becéz, jár körülötte.
- talpal: szünet nélkül jár, kél, jön, megy.
- tuszkol: előre, vagy hátra nyom, szorít valakit, maga helyett mást küld, tol valahová.
- tatangó, tatyalingó: esztelen, ügyetlen félbolond, félkegyelmű.
- tapisokol: sárban gondatlanul jár, tapos, lábával csapja a sarat.
- típpan: összeesik; pl. a feldagasztott tészta a kelés után; a rosszul sült kenyér csakhamar a kibülés után.
- típpad: közel olyan jelentése van, mint a tippan szónak, vagy a töpped-nek; összeesik, aszik, töpörödik.

(Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

Népdalok.

Kis kertemben iészárott az epérfa,
Este réggel éb-bús madár ül rajta.
Tán azt buggya az a gellicze madár,
Hogy a léán, szüőke, barna, csapodár.

Árvo madár leveletlen fatetűőn,
Nincsen párod; nekem sincsen szeretűőm;
Vügy el engem magaddal az erdőőre,
Ott ássuk még egymás sirgyát elűőre.

Vügy el engem az erdőőre magaddal,
A ki elűőbb bánottýábon ott mēghal,
Temessē el, temessē el a másik,
Hun a sárgo színű kikircs virágzik.

(Rábaköz. Potyond)

HALÁSZ JÁNOS.

Gúnydalok.

Azs zsidónak nincsen óra,
Leharapta a sógora,

Nesze kutya zsidó óra,
Sose kaptál ijen jóra.

(Szatmár.)

DULHÁZI KÁLMÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó ^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Atila, atilla.

Jó ideje már, hogy Manzoni „*I Promessi Sposi*“ című regényének olvasása közben a következő helyre bukkantam: „*vestiti di livree ricche e bizzarre, guarriti di ricche armi, attillati, profumati*“ (Ed. illustr. Salani, Firenze, 1882. 388. l.): „gazdag és bizzarr liberiákba öltözött, diszes fegyverzettől csillogó, testhez álló ruhába öltözött, kicziczomázott, illatszeres (brávók).“

Mohó örömmel ragadtam meg a tollat, hogy az itt idézett helyet kijegyezzem. Ime. magyar kölcsönszóra találtam! *attillato*: „testhez álló ruhába öltözött, kicziczomázott“, kétségen kívül a magyar atillá-ból származik! Ez volt első gondolatom és azonnal utána is néztem a kezem ügyében levő forrásokban.

Tomm. szerint *attillato*, particip. melléknév: testhez álló s a test formáit kitüntető (pl. ruha); *calze attillate*: szépen álló, a láb formáit kitüntető harisnya; *uomo attillato*: fölpiperézett ember; lehet stílusról is mondani: *stilo attillato*: kicziczomázott stílus. Az *attillare* igéből származik, melynek jelentése: testhez álló ruhát ölteni, kicsinosítani magát. — *Attillamente* annyi mint: elegánsan, takarosán, niedlich, nett, geschnürt, geputzt. Aztán van még *attillatura*, *attillatezza*, *attillatuzzo* sat. sat.

Az a körülmény, hogy az *attillato* szó nem áll árván, család nélkül az olasz nyelvben, hanem igéje és egy sereg származéka is van, kissé lehűtötte lelkesedésemet. Hogy a szó fogalomköre sokkal tágabb mint a magyarban, az nem határozna; hisz van elég eset rá, hogy a kölcsönvevő nyelv általánosítja az idegen nyelvből vett szó fogalmát.

De lássuk, mit mond Diez? Eredeti olasz szó-e, vagy nem?

„Ol. *attillare*, sp. *atildar*, pg. *atilar*, pr. *atilhar*: kicsin-
nosítani. Az olasz *titolo* szó nem csak „címet“ jelent,
hanem az *i* betű pontját is, ép úgy mint a hogy spany. *títide*,
port. *tíl* a némely betűk fölött szükséges vesszőre vonat-
koznak: ezért lehetett az *attitulare* szóval (tulajdonképen,
mint a német mondja „*kein jota vergessen*“) az öltözékre for-
dított gondot kifejezni.“

Du Cange-ban csakugyan megtalálható a középlat. *at-
titulare* szó, s jelentése: gondosan megírni valamit,
különösen a címet. Ezt aztán a román nyelvek tovább-
fejlesztették s lett belőle: különös gonddal írni, még
az *i*-re is rátenni a pontot, megadni a módját,
kicsinositani valamit, akár az írást, akár a sti-
lust, akár maga-magát, vagy a test egy részét,
például a lábat, szóval, különös gondot fordítani
a csinososságra — ol. *attillare*.

Ez a szó tehát a középkori latinság segítségével kelet-
kezett eredeti román szó, e szerint nem származhatott a mi
atillánkból.

Néminemű kedvetlenséggel hagytam abba ez eredmény
után a kutatást. A magyar atilla és az olasz *attillato* szó-
nak hasonló alakja csak véletlen találkozás. Egyiknek a má-
sikhoz semmi köze sincs.

Ebben állapodtam meg. A mult nyáron, hogy a velen-
czei „Biblioteca Marciana“-ban újra hozzáférhettem az olasz
dialektusok gazdag szótáriródalmához, a szicíliai nyelvjárás
szépen kidolgozott szótárában keresgélve, egyszerre csak
megakad szemen az *attillatu* szón. Körülötte ott állt *attilla-
risi*, *attillatamenti*, *attillatura*; de ez mind nem érdekelt, mert
jelentménye nem különbözik a megfelelő közölsz szók jelen-
tésétől; csak az *attillatu* szó kötötte le figyelmemet. *Attillatu*:
diszesen, feszesen álló ruhába öltözött; magát a ruhát is
így hívják — ol. *attillato*.

A szicíliai dialektusban tehát *attillatu* „diszes, feszesen
álló ruhát“, azaz atillát is jelent.

Ez az adat újra fölébresztette érdeklődésemet.

A velenczei dialektusban megtaláltam az *atila* alakot
is, *attillato* értelemben.

Már most kezdjük meg újra a kutatást. Forduljunk a

magyar forrásokhoz, hátha itt találkozunk valami fölvilágosító adattal.

Mindenek előtt föltűnő, hogy atilá-nak, vagy atillá-nak szoktuk írni; egy *t*-vel s nem kettővel mint Attila nevét.

A Nagy Szótár és így írja: „Atila, vagy atilla: magyar szabású dolmány neme, *atiladolmány*.“

Másodszor föltűnő az *atiladolmány* nevezet. Tudvalevő dolog, hogy az ily fajta összetett szók, melyekben a jelző egyértelmű vagy legalább rokonértelmű a jelzettel, többnyire valamely idegen szónak köszönhetik lételüket; pl. *fogoly* *madár* (ném. *vogel*), *fátyolkendő* (ol. *fazzol*), *pánczéling* (ném. *panzer*).

Hátha nem is a mondák hősről, Attiláról, nevezték el ezt a viseletet? Hátha csakugyan az olaszból került kölcsönszóképen nyelvünkbe s a néphit aztán a hunok fejedelmének jól ismert nevével hozta kapcsolatba?

Lássuk, mit mondanak róla forrásaink!

Cal., MA., Krsz., s a NSz. nem említik. Alkalmassint Attila nevével hozták kapcsolatba s mint minden nyelven érthető személynevet nem vették föl a szótárba.

A Nyelvőr X. kötetében azonban, a 64. lapon, Szarvas Gábor pár szóval megemlékezik az atilláról: „Kitűnt, hogy nem csak a posztó, a melyből az atilla készül, nem csak a bársony, a mely a gallért, nem csak a gallér, mely a nyakat díszíti, nem csak a czérna, a mellyel varrva, nem csak a zsinór, a mellyel ki van cifrázva, hanem az egész cifrázat is idegen; sőt maga az Attila sem magyar.

Az Attila szó kettős *tt*-je arra vall, hogy Szarvas Gábor a hun fejedelem nevére s ennek gót eredetére céloz. Hagyjuk e kérdést függőben s lássuk, mit találunk még szavunkra vonatkozólag:

A Nagy Szótár az atilás cím alatt a következőket mondja:

„Atilás vagy atillás: Atiladolmányba öltözött, *festett*, atilában járó. *Atilás ifjak, urak*.“

Nem tudom, honnan vette a NSz. ezt az adatot, hogy *atilás*: kifestett, kicziczomázott férfit is jelent. De hajlandó vagyok hinni, hogy nincs tévedés a dologban; mert nem tulajdonítható véletlennek, hogy a magyar *atilás* minden ízében megfelel az olasz *attilare* származékainak.

Vel. *atilà*: „szép, feszes, zsinoros ruhába öltözött“ (férfi), továbbá: „*cziczomázott dandy, arszlán, hiú urficska*.“

Vel. *vechio atilà*: „vén atilás“, olyan öreg ember, ki keni-feni, cziczomázza magát (Boerio).

Látva már most, hogy

1) mind a magyar nyelv, mind a vel. dialektus, a hun fejedelem nevének helyesírásától eltérően, *atilà*-nak írja a kérdéses szót;

2) hogy a magy. atilás s a vel. *atilà* jelentése, még az apró részletekben is, teljesen ugyanaz:

kénytelen-kelletlen arra a következtetésre jutunk, hogy vagy az egyik, vagy a másik nyelv kölcsönszóképen plántálta át nyelvébe a kérdéses szót.

A magyarban atilás árván, elhagyottan áll. Se ősei, se rokonsága nincs. A vel. *atilà* az olasz *attillato*-nak ép, egészséges fiatal sarjadéka s így — mint a cikk elején láttuk — egész az ókori rómaiakig visszanyuló, terebélyes családfán mutogathatja őseit. A mi atilás szavunk „kifestett, kicziczomázott férfi“ jelentését a magyar nyelvből megfejtteni, megokolni nem lehet. A velencei *atilà*-nak azonban, mint egész rokonsága mutatja, épen ez az alapértelme.

Hogy pedig ez a vel. *atilà* csakugyan nem egyéb, mint a közolasz *attillato*-nak elváltozott alakja, azt bebizonyíthatjuk először is Boerioval, ki az *atilà* után oda teszi aequiválens-képen az ol. *attillato*-t, de tudja különben mindenki, ki akár Velenczében, akár Triesztben, akár Fiumében járt valaha. mert észrevehette, hogy az Adria északi partjain ol. io sono *andato* („mentem“) helyett mi son *andà* járja; ol. io ho *bevuto* („ittam“) helyett: mi g ho *bevù*; s így történik ez e dialektusban minden mult idejű particzipiummal. Azt is észreveheti bárki is, hogy e dialektus az olasz mássalhangzókat megrövidíti: a velencei nép szájában *barchetta*-ból *barchêta* lesz; vel. *otenuo*: ol. *ottenuto*; vel. *ciapà*: ol. *chiappato*. Ép így mondják *atilà*: *attillato* helyett.

Be levén bizonyítva, hogy a kölcsönző nyelv csakis az olasz lehetett, az a kérdés már most, hogyan fejlődött ki a magyarban a mai *atila* szónak jelentése.

Hivatkozhatnánk a szicíliai dialektusra, mely szintén kifejlesztette a particzipialis *attillatu* alakból a szónak „test-

hez álló. díszes ruha“ főnévi jelentését, minthogy azonban nálunk nem az atila, hanem az atilás alak mutatkozik régibbnek és e szó helyesírása és jelentésárnyalatai a vel. *atilà*-val egyeznek meg, figyelmünket erre a dialektusra kell fordítanunk.

A velenczei *zovene atilà, uomo atilà* kifejezésnek „atilás ifjú“. „atilás ember“ alakban kellett nyelvünkbe átszármazni. Hogy az ily -s képzős kölcsönvétel nem ritka, arra nézve Szarvas Gábor a *zomok* szó fejtegetésénél (Nyr. XIV. 52.) egész sereg példát idéz. Az „atilás ifjú“, azaz „*feszes, zsinóros, díszes ruhába öltözött ifjú*“ kifejezésből aztán önként következett az a gondolat, hogy azért mondják a tilásnak, mert azt a szép zsinóros, feszes dolmányt, melyben az ifjú jár, atilá-nak hívják, mint a hogy a reverendás pap-ot is azért hívják reverendásnak, mert reverendában („tisztelendő“-ben) jár.

A ruhának ilyenképen kifejtett atila neve aztán annál könnyebben lábra kaphatott nálunk, mivel kiejtésével nem soká kellett vala gyötörnie magát a népnek, sőt azonnal oly gondolat verhetett gyökeret országszerte, hogy az atiladolmány a hun modakör harcias hősének nevéből lett elnevezve. Találkoztak később buzgó férfiak, kik a hamis analógiára építve, Árpádka nevet adtak egy fölöltőnek. A mondva csinált szó rövid életű multja leghathatósabb bizonyítéka annak, hogy az atila, mely erősen megfogamzott nyelvünkben, nem hasonló módon, hanem természetes úton, mint egy ruhanemnek idegen néptől eltanult neve, jutott nyelvünkbe.

Már csak az van hátra, hogy atilla szó hosszú *l*-es változatának eredetét is kimutassuk. A vel. *atilà* szónak, mint csonkult, particzipialis alaknak, végső magánhangzóján van a hangsúly. Minthogy pedig a magyar a szónak első tagját hangoztatja erősebben, a harmadik szótag elejtett hangerejét csak időmennyiségileg pótolhatja ki, még pedig úgy, hogy megnyújtja az *l*-et: *atilà* tehát egyrészt atilás, másrészt atillás-sá lett, ebből meg atila mellett atilla vált ki, mint *caldano*-ból kandalló, *pantalon*-ból pantalló (Nyr. XIII. 502.).

KÖRÖSI SÁNDOR.

HANGTANI APRÓSÁGOK.

I.

Hangvándorlás és hangváltozás.

Ismeretes dolog, hogy a hangtani műszavak csak a határhangokat jelölik meg; tehát nem elég pontos meghatározás azt mondani, hogy pl. a *d*, *t*, *n* foghangok.

Hogy mennyire nem pontos, kitűnik a következő példából. A *h a g y* igének plur. 3. személye: *h a n n a k* asszimilációval, de a régi nyelvben mindenütt így hangzik: *hadnak*, *hadna*, *hadnánk*. Így olvasható végig a Levelestár I. kötetében kivétel nélkül (pl. 5. 178. 322.). Ezek a példák világosan mutatják, hogy a *gy* + *n* hangok előbb *dn*-vé és csak azután váltak *nn*-vé, tehát hogy ez a *d* közbülső a *gy* és *n* között; mert ha csakugyan foghang volna, valamilyen az *n*, minek kellett volna ezen átmeneti alakoknak létrejönniök? Szakasztott ilyen a *h o d n e m* (TihC. VI. 3, 5.); hasonló részleges asszimilacio mutatkozik a csángó: *n a d r a*, *h e d r e* szavakban (Munkácsi, Nyr. IX. 449.), a melyekben a *d* szintén a közbülső hang a *gy* és a foghangú *r* között.

Mert miért történik az asszimiláció? Azért hogy kényelmesebben ki lehessen ejteni az egymás mellett álló heterogén hangokat. Az egyik hang közelebb vonzza magához a másikat, mintegy átköltözteti egyik helyről a másikra, míg végre egészen magába olvasztja. Csakhogy a hol nagyobb a távolság a két hang között, ott tartanak egy kis megállapodást is, vannak amolyan nyugvó helyek. Így történik, hogy a *gyn* se asszimilálódik teljesen egyszerre, hanem a *dn* közbenjárásával. Sőt képzelhetetlen, hogy egyszerre csak *gyn* helyett *nn*-et mondtak, úgy hogy semmiféle átmenet ne lett volna.

Ezt a jelenséget pedig csak úgy lehet igazában megértenünk, ha megértettük azt is, hogy nem minden *d* vagy *t* foghang.

Van még egy *d* ugyanis, a mely úgy ejtetik, hogy a nyelv végét (nem a *h e g y* ét) a belső foghús felső karéjához szorítjuk, ez az alveolaris *d*, egy harmadik még még beljebb, a szápadlás elő részén képződik, ez a *c e r e b r a l i s* vagy *c a c u m i n a l i s*. (Ezek Sievers műszavai, és legyen szabad ez alkalommal megjegyezmem, hogy talán jó volna megegyeznünk a latin műszavak használatában, mert igazán csak ezek közkeletűek). Még ez a másik két *d* is csak a leg-

fontosabb határpontokat jelöli, és nem hármát, hanem isten tudja hány tiszta *d*-t ki tudunk ejteni, míglen eljutunk a végső határig, a hol megkezdődik a *gy* birodalma. Sőt mindannyian és folytonosan különböző helyen képezzük nemcsak a *d*-t, hanem valamennyi mássalhangzót. Előbbre ha mellső (magashangú), hátrább ha hátsó (mélyhangú) hangzó követi, és a mi nevezetes, e törvény alól még a labiális explosívák se kivételesek; például mondjuk ki egymásután; *pír, pór, pár* szavakat. Valamennyire a *d*-t, annyira ki lehet mondani az *n*-t is; és valamint a *d*-nek végső határán a *gy* ejtése kezdődik, úgy a végső *n* után közvetlenül az *ny*-é. Tehát szomszédhangok a *gy* és a *d*; rokonhangok még a *d* és az *n*, úgy hogy nincs mit csodálkoznunk rajta, ha előbb *d*-vé válik a *gy*, mielőtt a hatalmaskodó *n*-be teljesen beleolvadna. Valaminemű alfaja ez a részleges asszimilációnak, sőt még inkább az, mint a keménység fokának a kiegyenlítése (*fokta*). Egészen ugyanilyen, midőn az *n* a labiálisok előtt *m*-vé változik, például *azomban*. Sőt a disszimiláció számos esetét is ugyanezen okból származó hangvonzás, illetőleg hangvándorlásból lehet magyarázni. Nehány példán, a melyeket Kúnos értekezéséből (Nyr. XI. 486.) veszek, ki lehet ezt mutatni. Ilyen: *préczektor, paklan*; mert könnyebb *k*-ból *t*-re előre felé, mint a *p*-ból visszafelé átmenni. A tertium comparationis, mert annak meg kell lenni az ilyen átmeneteknél, mint a methaphoránál, a két hang akusztikai hasonlósága. A *p* és *k* is kemény és puffogó. Így magyarázható még: *pároklí, tarklí, öklík*, sőt *türkőztet* is, a melyben az *ö* miatt történik meg az, a mi amott a *t* és *l* miatt. A *tróba* könnyen érthető, mert a *t* és *r* rokonhangok. *Hengergőz* helyett könnyen mondhatni: *hengerdöz* ugyanezen okból; a *gyömből* szóban, mely *gyöngöl* helyett áll, bátran föltehető, hogy először az *n* változott meg *m*-vé, és csak ennek a hatása okozta a *g*: *h* változást.

Az idevágó adatok pontos összeállítása és vizsgálata meglehet megbizonyítaná, hogy az úgynevezett disszimiláció voltaképen mindig asszimiláció. Hisz csakugyan a kiejtés könnyítésére szolgál, és akkor a hangok rokonságán kell fejlődnie.

Vegyük még egyszer figyelembe, a mire már fönt főtlag utaltunk. Említettük ugyanis, hogy a *d* végső határán

a *gy* kezdődik. Az ember megpróbálja és mond egy *d*-t, a hogy rendesen szokta; aztán nyelve hegyét folyton lejjebb-lejjebb szorítva, végre nyelve hátával oly helyt szorítja meg a szápadlást, hogy *gy* hang keletkezik. Itt kezdődnek a voltaképeni palatalis hangok. Ez a *gy*, nem az a tiszta hang, a mint mi ejtjük, hanem van egy mellékes olyan tompa *zs* forma hangja. Ezt a hangot így csak nehezen lehet kiejteni, és e kettős alkatrészeiből (de nehogy két hang összetételének gondoljuk) hol az egyik, hol a másik válik hatalmasabbá, úgy hogy az e vidékre eljutott *d* : *gy*, vagy *dzs*, vagy nyíltan ejtve *zs*-vé változik.

Szintezzen módon lesz a *t*-ből *ty*¹ tompa *cs* mellékhanggal, és ebből *ty*, *cs*, *s* hangok válhatnak.

Hasonlóképen képződnek ugyanezek a hangok, ha a *k*, illetőleg *g*-t ejtjük egyre előbbre, mígnem ugyancsak az említett tompa *ty*² *gy*² hangokra jutunk.

Mindezek a szápadlás közepén képződnek és a mint a svéd, latin, román, orosz s magyar nyelvekből ismeretes, mindig egy *i* vagy *j* szomszéd hatása folytán. Nevezetesen a magyarban csak a *t* és *d*-ből származnak, tehát valamennyien lehetőleg előre ejtetnek. Először a *ty* és *gy*, noha tudvalevő, hogy legtöbbsnyire a *j*-t mindig úgy ejtjük, valahányszor zöngés, illetőleg zöngetlen explosiva vagy rövid magánhangzók közé kerül.

A palatalis hangok tehát nem egyebek, mint jésített, dentalis vagy gutturalis explosivák. De ilyenek csak a középső és hátsó palatalisok. Előttük van egy másik csoport: a *cz*, *sz*, *z*. Nyelvtörténeti adatokból tudjuk, hogy ezek is a *t*, *d* hangokból keletkeztek, de egyszerűek, valamint a *cs* sat. és különböznek az interdentalis affrikata *tsz*, *dzs*-től, a minő az angol és új görög nyelvben járatos. Ezek a hangok már nem a *j*, hanem a *h*, jobban mondva erős mellékhehezet által képződnek, úgy hogy valójában nem egyebek, mint a hehezettel egybeforrt dentalis explosivák. Az affrikaták nem szorulnak e részben bizonyítékra, az előpalatalisokra (*cz*-félék) nézve meg számos bizonyíték áll a nyelvész rendelkezésére. Elég ebből megemlítenem az *sz* és *h*-nak általános váltakozását, meg a lautverschiebungot a németben. R. v. Raumer. Die aspiration u. die lautverschiebung *cz*. értekezésében kimutatta, hogy az egész lautverschiebungnak

az okát csak a mássalhangzók aspirált kiejtésében kell keresnünk. Szabály szerint görög *ð*, gótban *t*, felnémetben *th* volna, de tudvalevőleg *cz* és *sz*-vé változott. (őbo: gót: *twai: zwaī*; előéva: gót: *vitun: wissen*).

A latinban *ti* és *ki*: *cz*-re változott; de ez a nyelvtudósok véleménye szerint (pl. Schuchardt: Der vocalismus des vulgärlateins) megelőző *csi*-ből fejlődött. A görögben meg gutturalis hangokból fejlődött a *j* szomszédsága miatt *sz*, pl. τᾱσσω, de némelyek, ha jól tudom maga Curtius is, lehetségesnek vélik, hogy nem is *sz*, hanem *s* volt a hangzása. Nehéz a dolgot eldönteni, és tudtommal még eddig azt se magyarázta meg senki, hogy változott volna át, azaz minő physiologiai hatás folytán a *cs*: *cz*, az *s*: *sz*-vé, noha, mint látni fogjuk, az itt tárgyalt hangok valamennyien közel rokonok. (Akusztikai okok is megmagyarázhatják e hangok illetén eltolulását [verschiebung]. Az a mellékhang ugyanis, a melyről fönt a *ty*¹ képződésénél szoltunk, nem olyan tisztá, hogy ne lehetne *cz*-nek is hallani).

Az utolsó és leghátsó csoport már a torokban bent képződik, és csak azért említem itt meg őket, mert szintén hehezeteseek. Ezek a *ch* hangok. A *ch*¹, mely a német *ich*-ben hallatszik, nem közéjük tartozik; róla meg a *j*-ről alább akarunk szólni.

Sorrendben tehát a tárgyalt hangok így következnének:

I. Hehezett mássalhangzók:

A. Elő-dentalis affrikaták.

B. Közép-dentalis (elő-palatalis) *cz*-hangok [magyarban].

C. Hátsó-gutturalisok.

II. Jésített (moullirozott) mássalhangzók:

A. Hátsó-dentalis (közép-palatalis) *ty*, *cs* hangok [magyarban].

B. Elő-gutturalis (hátsó-palatalis) *ty*, *cs* hangok.

A zárójelbe tett műszók a szokásos elnevezések, és én is azokhoz ragaszkodom. Az előre helyezett elnevezéssel csakis a *hangvándorlás* tünetényeit akarom megvilágítani. Az *i* és *j* hangok középső vagy hátsó palatalis hangok. Ha összekerülnek egy dentalis vagy gutturalis hanggal, ezt hátrafelé, illetőleg előre vonzzák magukhoz. Ő kénytelen engedni és enged is a mennyire természete engedi. Így származnak az említett palatalis sziszegő hangok. De kétségtelen az

akusztikai rokonság a *cs* és *cz* hangok között. Ez utóbbi pedig úgy származik, hogy a hehezet keresztül hatja a dentalist. Mit jelenthet ez az állítás? A hol hehezet van, ott résnek is kell lenni; tehát azt jelenti, hogy noha explosiva a *cz*, azaz zárt hang, képzésénél a zárulás még sem oly erős, mint az egyszerű *t*-nél. Még ott, a hol a *cz*-t. erősebb zárulással igen gyakran ki lehet a *t*-t is ejteni. A szájpaddlás közepe meg oly magasan van, hogy legalább nagy erőködés nélkül lehetetlen a nyelvet jó erősen hozzászorítani; ha mégis hozzászorítjuk, marad egy kis rés, úgy hogy szinte csak félig történhetik meg az explosió; a beszorított levegő nem csattan ki egyszerre, hanem hozzáreszelődik a szájpaddláshoz, úgy hogy a zárt hang is sziszegővé válik, mint a nyílt spirans, Szóval, ha valamely gutturalis vagy dentalis hang a szájpaddlás vagy íny közepére kerül, sziszegő mellékhangot kap.

Legkeményebb e hangok közt a *ty* és *gy*, azaz legerősebb ejtésüknél a zárulás. A *cs*-nél csekélyebb a zárulás, és a nyelvtörténet arra is szolgáltat adatokat, hogy újabb jésítés a *ty*-t: *cs*-vé változtatja (pl. a svédben.). A magyarban a *t* + *j*-ből *s* lett a fölszólító módban, de csak magánhangzók után, és *cs*, midőn a *t*-t mássalhangzó előzte meg. Csak az a nevezetes, hogy ez a mássalhangzó, csekély kivétellel, mindig *j* volt; tehát újabb jésítés okozta volna az *s*-nek *cs*-vé történt átváltozását? Ámde ez csak akkor volna kielégítő magyarázatnak, ha a *cs* hátrább ejtenék, mint az *s*; mert akkor érthető volna, hogy a *j*, szokása szerint maga felé vonzotta a szomszéd mássalhangzót. (Meg is lágyíthatja, de arról itt nem lehet szó.) Azonban az *s* a zárt *cs*-nek nyílt párja, a miről kiki meggyőződhetik. Ha a *cs*-t huzamosan akarjuk ejteni, *s*-t hallunk egyszerűen; — és mégis mintha egy kicsit előbbre tolult volna a zárulás.

Különben érdekes tapasztalat, hogy az egyszeri jésítés olyan lappangó erő marad, a mely önmagától, külső okok nélkül is tovább működik (vö. *kucsa*). Tapasztalható ez a román nyelvek fejlődésében; de még a magyarban is, a hol a *lútja* (*láltya*)-féle jelentő módbeli alakok is vidékenként már *s* hangzóval ejtetnek. Ebből pedig valószínűvé válik az is, hogy a fölszólító módban is a *ty*-s alakok voltak az eredetiek.

SZILASI MÓRICZ.

VISSZAHATÓ IGE TÁRGGYAL.

(Sokszor szembeszállottunk már e folyóiratban azzal az elbizakodott nyelvészkedéssel, mely az egyéni nyelvérzéken kívül legfőllebb némi általános ismeretekre támaszkodik, és gyarló létére ítéletet mer mondani elevenek és holtak fölött. Harczunkat folytatni fogjuk ezen fölszínesség ellen; mert a mily örömmel fogadjuk azokat a műkedvelőket, a kik hasznos anyag közlésével vagy elmés figyelmeztetésekkel támogatják és ösztönzik működésünket: ép oly határozott visszatartással tartozunk azoknak, a kik az iskolában tanult szabályaikban az egész tudományt kimerítettnek hiszik és nyelvérzékük vagy holmi elfogadott balvélemények alapján csalhatatlan elméleteket állítanak föl. Mindig újra meg újra kell hangoztatnunk, hogy az elméletnek a tények lehető teljes ismeretére kell támaszkodnia, s hogy a nyelvésznek nem szabad egyetemben nyelvérzékére szorítkoznia, — még ha a saját jó magáé volna is, — hanem millió meg millió ember nyelvérzékét kell számbavennie.)

Ezúttal megint amaz elhamarkodott ítéletek egyikét kívánjuk szemügyre venni, mely ama dogmatizáló műkedvelők köréből volt szélnek eresztve, s melyet az E. Philol. Köz. IX. 271. lapjában Thúry József cikkében olvashatni illetéken: „Csak azt vonom kétségbe, hogy Debreczenben ilyen magyar beszédet hallott volna [Budeniz]: azt is mertem vélekedni (a vélekedni ige tárgyraggal! Nyelvt. Közlemények XVIII. 34.)“ — A fölkiáltó jel s a kitüntetett *ked* képző azt mutatják, hogy a cikkíró a visszaható igealaknak accusativussal való kapcsolatát képtelen dolognak tartja.

Mielőtt a mi nyelvünkben sorolnók föl az ide vágó tényeket, egy más nyelvek terén nagyon ismert jelenséget említhetünk, melyet minden iskolás gyermek ismer: a latin és görög nyelv *deponens* igéit. Ezek bizonyos okok miatt „leteszik“ a reflexiv jelentést s aztán cselekvő igék értelmében szerepelnek, sőt igen gyakran tárgyat is vesznek maguk mellé. L. ezekről Nyr. VII. 487., uo. ugor nyelvekből is vannak példák idézve. Itt még csak a kazáni tatár nyelvnek egy-két kifejezését említem, melyekben a visszaható ige tárgyas ige gyanánt szerepel (l. Bálint nyelvtan 114). Azt mondja pl. a tatár; „én téged nagyon epekedtelek. Lába-

dat öltözzed“ e h. lábadat öltöztessd. azaz öltsd föl lábbelidet. Ugyanez történik némely esetekben a magyar nyelvben is; s a türelmes olvasó az itt következő összeállításból meggyőződhetik, hogy a visszaható igének tárggyal való kapcsolata, ha nincs is említve az iskolai nyelvtanokban, magában a nyelvben nem oly ritka, mint a fehér holló s nem olyan képtelenség, mint egynémely turkologusnak látszik.

Leggyakoribb az az eset, hogy az ige valamely ige-kötővel vagy más helyhatározóval van kapcsolatban, úgy hogy az egész kifejezés azt jelöli, hogy az illető cselekvéssel valahová juttatják a mondat tárgyát; pl. *leimádkozni valamit* = imádkozással lehozni, levenni. (Vö. *Az hajókat az partra kivevezvén*, Kulcsár evang. 401. Visszaóhajtaná, *vissza nem sérhatja*, Arany, Föv. lap.

Példák: „Hejh kérjük az papot, sok ilyen *jó napot* imádkozzék le az szegény kuruczoknak! (Thaly: Adal. II. 145.). Abheucheln: elcsalni, *elcsapódárkodni valakitől valamit*; hízkeléssel csalni ki valakiből, pl. a titkot (Márton ném. szót.). *Ha csak egy pár csókját is kihízkelkedhettem* (Ányos: Az ifjuság.). *Te még a harczot is kinyíjaskodnád lelkemből* (Vör. Sal. kir. IV. fv.). Az egész telet meghűlési bajokban *veszédém át* (Arany élete 173.). Ötet, kivel nem bírna száz, *lebirkózó* vad Detre szász. (Arany: Keveháza). Mielőtt a két indulat *lebirkozná* egymást (Vas G. Nyr. II: 403.). A nemes urak *kinyújtózták* a tagjaikból az álmod (Jókai: RRáby. I. 307.). Nem is tudnám azt gondolni, ha a lelkemet *kigondolkozna* is (Shaks. XII. 68.). *Elpanaszkodta* Miklós, hogy mily czudarul bántak vele (Lehr: Toldi 350.). Rám *acsarkodta* a fogát (nép)“ (uo. 308.).

Ide számíthatni még a következőket is, noha az ige-kötő már nem eredeti helyi értelmében, hanem átvittén van használva: „Azt tapasztalák, hogy ekkép sok erőt és kiadást *gazdálkodtak meg* (Tud. Tár. 1838. III: 246.). A legerősebb hangot *gazdálkodd meg* az utolsó jelenetre. (Gyulai, Vén szín. III). A nyelv az ügyis érthetőt untig nem ismételi, s a *mit meggazdálkodhatik, azt meggazdálkodja* (Lehr, Nyr. IV: 543.). Minekutána Trattnerrel *magát kiveszekedte*. (Kaz. lev. II: 119.). *Kicsodálkozván magát*. (Bajza, Athen. 1842. II. 486.). Alig tudák sokára *felkérödzni* az ügyet a bírák (Arany: Arist. I. 249.) *Elsivalkodta magát* (Nyr. II: 403.).

Elkáromkodá magát (Arany: Bol. Ist. I.). Hogy *tele káromkodd* fületem a régi Gazdájára? Um mir auf den Wirth die Ohren voll zu fluchen (Kaz. Barnh. 77.). Szegény asszony *agyonmérgelődí magát* ezekkel a rossz gyerekekkel.“ (Nép Veszprémben).

Előkerül néha a visszaható igealak helyhatározót érő tárgygal is: „Megágaskodta a tüskekerítést“ (Vas G. Nyr. II: 403.).

Továbbá az eredmény-tárgy, melyet az illető cselekvéssel tesz, csinál, szerez az alany: „Szólnék azokról, miket ketten együtt *szilajkodánk*: I could speak of something, wildly by us perform'd before. (Szász Károly: Shaks. II. 220.).

A mértéket jelentő tárgyeset, valamint akármelyik át nem ható cselekvő igét kísérheti, szintűgy állhat minden visszaható igével. Erre nézve már egy régibb grammatikusunknál, Gyarmathinál, találjuk a következő érdekes fejtegetést: „Majd minden ki nem ható időszók megszenvedik magok mellett ezeket a vádlókat: *sokat, keveset, eleget, annyit, mit? mennyit?* holott pedig némely ki nem hatók más vádlókat épen nem is bocsátnak magok mellé. Azonban mind meghatározósodik az ő jelentések (adverbiale eorum accusativorum significatio); p. o. Sokat *törődik, aggódik, csuklik, cmésztődik*. Egy keveset szünik, játszik, kopik. Annyit utazik, eszküszik. Mit *szitkozódik* ked? Meghatározósodik pedig így: Egy kevésbé szünik. Oh mennyire haragszik; mert épen egyértelműek azon vádlók ezen határozókkal.“ (Gyarm: Nyelv. II. 74.) — Hasonló példák: „Nem is látom, hogy itt az portán az ellen semmit mozgódnának (Erd. Tört. II. 140.). Fölötte nagyot *csalódnék*.“ (Kisf. társ. évl. újf. III. 75.) Ilyen az időmértéket jelentő tárgyeset is: „Csak két esztendő uralkodék (Görce: Máty. 6.). Josaphat 25 esztendő uralkodott Jeruzsálemben: Josaphat 25 annis regnavit in Jerusalem.“ (Kár. Bibl. I: 330.)

Az okkérő *mit* (magyarázatát l. Steinthal, Klein. Schriften 382.) szintén összeköthető minden át nem ható, sőt minden visszaható igével. Pl. „Mit háborodtatok meg? Quid turbati estis (JordC. 619. Így Sylvester is.) Mit frissel-kedel, pompáskodol oly igen?“ (MA. Scult. 889.)

Elég gyakran találkozunk továbbá azzal a jelenség-

gel — s ide tartozik Budenz mondata is — hogy a visszaható ige, midőn a valóságos visszahatás képzete elhalványodik benne, az átható alapige szerkezetét követi, tehát *mit vélekedik* = *mit vél* (ámbar az idevágó példákban a visszaható képzőnek épen az volt a célja, hogy az igének átható voltát megszüntesse! l. Nyr. VII. 486.) Leggyakrabban fordul elő így nyelvelmékeinkben a *mivel*, *munkál* igék mintájára tárggyal szerkesztett *mivelkedik*, *munkálódik*. Csak egy-két példát idézünk: „A jószágot megtanuljuk, nem azért, hogy csak megtudjuk, de azért, hogy mivelkedjük (KatLeg. 931. v.). Istennek ereje melködi a csudákat (DomC. 76.). Örömet ő munkálódja mi bennünk (Bátai: LPrób. 25.). Ehhez pedig, hogy megigazulásunkat, és megszenteltetésünket munkálódja lelkünkben, háromféle földolog kívántatik“ (Biró: Angy. 270.). — De más igék és újabb korban is előkerülnek így: „Dicséretet s hálát *adakozni* (EhrC. 162.). Hogy valamit szegényeknek bévebben adakozhatnék (ÉrdyC. 500.). Megijedvén igen *csudálkodák* szépségét: stupentes mirati sunt nimis pulchritudinem eius (BécsiC. 32.). Igen csudálkodják vala ő szépségét (Uo. 33.). Csudálkodák ő szépségét (NagyszC. 210.). Csudálkozni kezdé okosságát annak a leánynak (Mik: MulN. 277.). Soha a míg élek, el nem *felejtkezek*“ (Thaly: VÉ. II. 195.). (Viszont a visszaható alak módjára van szerkesztve a *feled* ige. Daykának „A hű leányka“ cz. költeményében: „Megfeledve olykor szerelmeséről, Phyllist borítja csókkal.“ Ez persze nagy költői szabadság, de vö. a régi nyelv hasonló példáit Nyr. VII. 486.) Egy kis inasocska, ki ott söpörgetett, mindig *hallgatózá*, mikor mondogatá“ (Népk. III. 60.).

Ide tartozik a *vetkezik öltözik* igéknek gyakori tárgyas szerkezete, miben a *levet felölt* igéket követik. Pl. „Az ős embert vetkezzétek le (a bűnt). Minden emberséget levetkezett (Gyarm: Nyelvm. II. 270.). Sok bűbárat miatt lerongált sátorát levetkőzi addig a megfáradt lélek (Tompá I: 304.). Öltözik új orczát meglegedtsége jeléül (Dayka. II. Leop. koron.). Arcza elszántságot öltözék magára. (Ar: MO. 4. 54.). E lomha képet öltöze magára (Vör. JCaes. Shaks. II. 17.). (Vö. Öltözz mosolyba s nyájasságba, uo. 28.) Örüljön e földnek ma egész határa, vigasság koszorút öltözzön magára“ (Nyr. III 378.). [Innen aztán tovább menve az *öltözik* ige

néha a mivelhető *öltöztet* értelmében is előfordul: „Minden óra téged uj diszbe öltözött (Vitk. Munk. I. 82.). Lányom arczát rókabőrbe öltözém át“ (Vör: Csongor és Tünde. L. Nyr. III. 353.).]

Ide való továbbá minden olyan eset is, melyben a visszaható ige valamely rokon értelmű cselekvő ige analogiáját követi. Pl. „Ügyekszik vala a férfiakat: contemplantur viros illos (BécsiC. 134.) = ügyelik, vigyázzák, nézik vala. Igyekezvén Moneta mester, Reginaldus mester prédikációját (DomC. 208.). Senkinek kárán, kárára, kárát nem igyekezem (Gyarm. Nyelvm. II. 209.) = nem akarom, kívánom. *Elálmélkodván* ennenmagában az lett dolgot: mirans, quod factum est (JordC. 617.) = csodálván; [ámbár itt nyilván a latin szöveg hatását is meg kell engednünk]. Az bölcsesség csak az örököket *elmélkedí*, és azokban gyenyerködik (CornC. 168.) = gondolja meg, kutatja sat. Mária elmilködi vala az istennek alázatosságát (TihC. 52.). Az apró gyermekecskéket mikor csókolgatjuk, az Istennek uj kezeit elmélkedjük (Prág. Serk. 453.). Politikai rébusz, elmélkedte Kákai Aranyos“ (Reform I. 106.). Vö. a genitivus objectivust a következő példákban: „Gonosz ábrázatoknak elmélködésit el kell távoztatni. (ÉrdyC. 619. b.). Igyekezetünk Jézus életének elmélkedése légyen (Pázmán: KT. 2.). Akarván bizonyos hireket *értekezni*, ugy akartam Kdnek levelet írnom (LevTár. II. 306.) = érteni, megérteni, megtudni, megtudakolni. Nevét értekezze meg s mikor indul meg (Török MOkm. III. 435.). Hány óra? Uraim? csak azt *tudakozta* (Orczy: KöltSz. 172.). *Tudakozz* meg másokat is, kik felől felteheted, hogy értik (Sípos: Ó és új m. 20.) = kérdezz. *Öszvekáromkodja*“ (Kreszn.) = összeszidja.

Külön említjük a *tanul*, *kerül*, *búsul*-féle igéket, melyek nyelvérzékünkre nézve már nem visszaható igék. De képzésük ezeknek is visszaható, s mégis elfogadják a tárgyat, részint már régóta (mint *tanulni valamit*, *kerülni valamit*), részint pedig újabb korban, analogia útján. Hadd tegyünk ide egy-két példát a *búsul* és *okul* igékre, melyek a *sírat*, *kesereg*, illetőleg a *tud*, *tanul* igék analogiáját követhetik: „Hogy fogod *búsulni* majd, ha minden kiderül, hogy így meggyaláztál. (Vör. JCaes. Shaks. II. 137.). Katonának visznek el engemet, *búsuld* rózsám, gyászos életemet (Népk.

III. 198.). Koronáját *bísulgatja* az erdő (Népk. I. 280.). Nem árt egy pillanatot vetnünk más nyelvekre is, ha *okulhatnánk* valamit belőle“ (Brassai: MMond. III. 175.).

Hasonlókép csak érintjük az i kes igét, noha eredetileg ezek is visszahatók, sőt némelyekben ma is látják az *-ik* előtt lappangó reflexiv képző módosító erejét (*virágoz: virágz-ik* sat. vö. Nyr. VII. 481.). Itt néhány érdekes példára szorítkozunk: „A barackfa pirosat *virágzik* (Göcs. Népd. 97.). Mert ha meg nem intjük ezt a nevendéket, nem virágzik nekünk jövődre szépet (Népk. III. 283.). Szeme vért *szikrázik* (Szász K. Álmos 108.). Nemes törzsökinek nem lesz korcsos ága holmi köz ágbogot nem *fajzik* virága. (Thali: Adal. I. 160.). Nem sokat *fiadzik* a hamis kereset (Kovács: Közm. 123.). Ékesen *hangzod* tanítók s tanulók keblibe, a mi okos, valódi (Vitk. Munk. I. 91.). *Kieskünnéd* utjából a napot. (Vör. JCaes. Shaks. II. 115.). *Meglakjuk* otthon a sáros falut. és elfelejtünk mindenféle mámort.“ (DélibH. 177.)

Van végre egy olyan esetünk, hogy a visszaható ige kerülő úton jut a tárgyas szerephez és alakhoz. Sajátsága nyelvünknek, hogy az úgynevezett segédigék közül a tárgyasak alakjukra nézve az infinitivustól függő tárgynak határozatlan vagy határozott voltához alkalmazkodnak; pl. *levelet akarok írni*, de: *írni akarom a levelet; szeretnék hat ökröt hajtani*, ellenben: *szeretném a hat ökröt hajtani*. — Ezeknek példáját követik néha intransitív segédigék is; pl. „Azt *eredé* bizonyítani (KatLeg., legalább a Nyr. III. 361. lapján így van idézve.) Téged *jöttelek* megszabadítani. (Kétszer fordul elő Arany L. Népm. 210.). Hogyha látni *vágyod* e csodás hegyet.“ (Garai: Sz. László.) Már most ugyanezen analogiára néhány visszaható alakú segédige is fölvette a tárgyas ragozást. Nevezetesen az *igyekezik* igét gyakran találjuk így már régibb íróinknál, s még gyakrabban újabb korban. Nyelvtanítóink közül már Gyarmathy észlelte s bonczolta e jelenséget (Nyelvmester II. 72.), és Verseghy is szól róla, ámbar megrovólag, Anal. II. 283.

Példák: „Béldi Pál csak azért igyekezte Bánffy Dénest elveszteni (Cserei: Hist.). Az hazáját elveszteni hogy igyekezte volna (Bethlen M. Onél.) Jól igyekezel, mikor a sok adósságainak, meg igyekezed fizetni (Gyarm: Nyelvm. I. 174.). A publicumnak józanabb része nem hallgatá éretlen harso-

gásait, melyekkel elcsábítani igyekezte (Thewrewk J. Vel. szapp. 164.). Bővítsék, csinosítsák s igyekezzék azt mentül alkalmasabbá tenni (Sipos: Ó és új magyar 83.). Mi azt igyekezzük megmutatni, hogy“... (Tud. Gyűjt. 1820. III. 69.).

Említhetjük itt a *szándékozik* igét is, mely szintén gyakran fordul elő tárgyas alakban; a példákat l. Nyr. III. 402. Néha az *erőlködik* és *bátorkodik* igék is előkerülnek így; pl. „Az adott poenitentiát be erőlkedje tölteni (Vásárhelyi Canis. 207.). Oh atyám! bátorkodjalak-e ezen az édes neven szólítani? (Báróczi: Munk. VIIIb. 84.) Mink bátorkodtuk csinálni.“ (Beszélgetésben hallottam.)

Legfurcsább, hogy ezen a hosszú kerülőn egy valóságos szenvedő alakú segédige is transitiv szerephez jutott, t. i. a *méltóztatik*, *méltóztatik* ige, mely igaz hogy soha sem volt valóságos szenvedő, hanem a latin *dignatur* szolgálja mássa. Példák: „Ha méltóztatta ezeket tenni. (HorvC. 136.). Az emberi nemzetet méltóztattad felvenni“ (Biró: Angy. 201.). Sat.

SIMONYI ZSIGMOND.

A KISKUNHALASI NYELVJÁRÁS.

B. Alaktan.

a) *Névragozás*. A hangvonzat a ragokban mindig érvényesül; egyedüli kivétel a *-nál* rag, mely sokszor illeszkedés nélkül járul magas hangú szókhöz is: *kindá, fűlindá, székná, Szekérékná*. (Az Örségen ugyanígy. Nyr. VII. 417. Az alsótiszai tájnyelvben e sajátság többé nincs meg. L. a kecskeméti nyelvj. Szántó K.-tól. Nyr. IX. 356.).

Az *-n* locativus rag mindig hosszan hangzik: *lovonn, högyönn*; módhatározókban is: *szépenn, hogyan*. A *ki, mi* névmások e ragot a teljes tőhöz veszik: *kiönn, miönn*. A helyhatározó és módhatározó a tő zártabb vagy nyitabb véghangzója által némely mellézneveknél meg van különböztetve: *szépenn, zödenn, holtann* módhatározók; *szépönn, zödönn, holtönn* helyhatározók; szintígy: *tizen, húszann, százann* módhatározók, *tizönn, húszönn, százönn* helyhatározók. Pontos megkülönböztetés azonban valamennyi melléknévnél e részben nincs, mert pl. *nagyönn, vakönn, hidegönn, melegönn* módhatározók is, bár a tő véghangzója zártabb. A számnaveknél szintén nincs fontos különbség: *tizenkettő, huszonhárom*. Az *s* végű melléznevektől eredt módhatározókban az *s* megnyúlik: *sárossann, vízessenn, erőssenn*, szintígy a tárgyrag *s* a plur. és compar. képző előtt: *sárossat, sárossak, sárossabb*; ezeknek helyhatár-

zoiban rövid az *s*: *sárosonn, vizesönn, erősönn*. Megemlítendő: *eleventen*, melynek *tje* szintén loc.-rag s a képzés hasonló ezekéhez: *itten, ottan*. Fordított a ragok rendje ebben: *hajadonfént*. (Vö. *tüstént, szerént*, „szája izint való“ Matkó: Csák. 21. 114. „Fegyverösént“ Tinódynál Károly cs. hada 183. Szilágyságon hajadonfűnt Nyr. IX. 478.)

A *-ben* és *-be* közt különbség nincs, s az első helyett is mindig az utóbbit használják: pl. Hova megy? A szőlőbe. Hun vótá? A szőlőbe.

A *-t* rag van meg e határozókban: *ódát, keszegódát, rézsútt, kétrétt*. Az utóbbi kettőnek származékaiban rövid a *t*: rézsútos, kétrétűven. Az *által* névutó nem *-n*, hanem *-t* rag után járul ebben: *eszlendőt át*. *Hel* a *-t* ragot így veszi föl: *helött és helütt* (*Helött* Somogyban is. Nyr. XII. 43.).

Az *-ig* rag régibb alakja van ebben: *mindég és még* (a *még*-et sohasem használják).

A *-kép* rag teljesebb alakot mutat: *másképp, ekképpen*, (de mint fn. rövid *p*-vel: *képönn* üt).

Az *-l* végű névragok, ha személyragot kapnak, az *l*-et megnyújtják: *nállam, túlled, belüllünk*. Kivétel a *-vel*, melyben mind a hangzó, mind az *l* mindig rövid: *velem, veled* sat.

Nehéz különbséget tenni az *-ul, -ül* és *-ól, -öl* végű névutók és határozó szók alakjai között azon hangtani törvény miatt, mely szerint az *l* a szó végéről elmarad s az *-ó, -ö* végzet *-ú, -ü*-re változik.

Névutók (honnan?): *alú, elü, fölü, mellü, mögü*. Pad *alú*, ház *elü*, asztal *fölü*, kert *mellü*.

Határozó szók (hol?): *alú, elő, hátú, belü, kívü, föjfü*. (Ez utóbbi mint névutó is így hangzik *hol* kérdésre *-n* ragos szó után: házon *föjfü*). Pl. *alú föjfü* nedves vót, *kivü belü* be van festve, *elő hátú* pupos.

Hova kérdésre: *elé* névutó: ház *elé*; *elő* határozó: gyere *elő*.

Honnan kérdésre a határozó szókat csak ragozva használják: *alúrú, föjürü, előrú, hátúrú, kívürü, belürü*. Pl. *alúrú* füll a szél; *föjürü* gyün a fürgeteg.

A *felé* és *fölé* közt pontos különbség van; így (hova?) észak *felé* szának a vadludak; az ajtó *fölé* ablakot vágta; (honnan?) *felü* és *fölü* ugyanolyan különbséggel, pl. a kemöncze *fölü* léesött a tapasz. Pirtó *felü* gyütt be a némöt.

Elé és *fölé* így veszik fel a személyragokat: *elibem, fölibem; elibed, fölibed; elibe és elejibe, fölibe; elibünk, fölibünk; elibetök, fölibetök; elibük és elejibük, fölibük*. Az *elé*be sat. szabályszerű alakok sohasem hallhatók; sőt az *elé* ragozása még nagyobb különösségeket is mutat, a mennyiben ilyeneket is hallani: *elejibem* vagy *elejbem* sat. minden személyben.

A *nélkül*-t nem személyragozzák, a helyett ilyen alakok divatoznak: *nállam nélkü* sat.

A névmásokról ezeket lehet följegyezni: Az egyes 2. szem. névmás zárt *é*-vel: *té*; ennek azonban van egy nyílt *e*-jű vocativus-féle alakja: *te*. Pl. *Té* úgy-*é*-zt nem hiszöd. Palkó, *té* kapsz még ma. Ellenben nyílt *e*-vel: *Te* kutya! Gyere ide *te*! Sőt a kettő egymás mellett így: Mi csinyász ott *té te*! Az egyes 3. személy *ű*, accusativusa mindig: *űtet*. Többes számban csak a ragos alakokat használják: *mink*, *tik*, *űk*; accusat. *minket*, *tiktűket*, *űket*. (*Tikték* Zrinyász V. 22.). Ha a többes alakok birtokos jelzők, akkor lesz: a *mi* házunk, a *té* (nem: *ti*) kertötők, az *ű* lovik.

Az *ön* megszólítás még nem honosodott meg; ilyenül a *té*, *ké* és *kigyűmed* (v. kigyelmed) divatos; és pedig *té*-nek szólítják a fiatalabbat, *kénnek* az öregebbet, *kénnek* szólítja a gyermek is szüleit. A *kigyűmed* a *kénnél* megtisztelőbb szólítás, úgy hogy a ki ehhez van szokva, rossz néven veszi, ha *kénnek* czimezik. Czivakodásnál, ha nem akarják egymást „böcsüni“, *té* a megszólítás. A jelenlevőről, ha nem hozzá intéztetik a beszéd, így szólnak: *ű kigyűlme*. A *ké* ragozáskor accusativusban mindig visszakapja *d*-jét: *kédet*, dativusban meg *n*-jét: *kénnek*, de azért az első *e* hosszú marad; többese: *kétők*, igeszarmazéka: *kédöz*. Az egyes 2. sz. megszólítás, kivált kurjantás alkalmával, néha *e* toldalékkal jár: *hé*, pl. hová mégy *hé*! Ebből erednek ilyen személyragos diminutivumok: *hékám*, (vö. *hécskám*, csikmegyei szó Nyr. VII. 140.), többnyire házaselek, vagy cimborák közti bizalmas megszólítás; néha: *hékás*. A *hé*-nek egy másik alakja: *hê*, mely parancsoló kifejezésekhez járul ilyenformán: Nem üsz lè, hê?! Takarodsz innen, hê!?

Az, ez mutató névmás a *-vel* ragot így veszi föl: *avvá*, *evvê*. (*Aszal*, *ezzel* nem járatos).

A birtokos személyragozás nem igen tüntet föl különösebb sajátságokat. Az egy birtok több birtokos 3. személyében mind a mély. mind a magas hangú szókbán *-ik* vagy *-jik* a rag: *lovik*, *űkrik*, *hűzik*, *szűllejik*, *ajtajik*, *kertjik*; épen így a viszonyzó ragozásában: *kűttik*, *vűllik*, *elűttik*. (Igen sok vidéken meglevő sajáts *g*: *hozzűjik*, Baranya Nyr. II. 131. „A nyakikon harangocskák . . . Nűjjon fű *elűttik*, dűg ne járjon *kűttik*.“ Csikszéki rigmus. M. Nép. Gyűjt. I.). E ragot sokszor még akkor is kiteszik, ha a birtokos jelző a birtokszót közvetlenül megelőzi: Ez a Nagyék *gyerűkik*. A fűszűgiek *szűllejik* éfagyott. (De: *gyerűke* és *szűlleje* is.) Az egy birtok egy birtokos 3. személyében a magas hangú szók *-e* ragja további rag előtt rövid *i*-re válik: *kűsit*, *nyelűvê*; a *-je* ragban szintígy: *keműnczűjê*. Az *-s* végű szók egyes 3. személyében a ragbeli *-j* assimilálódik: *Krisztűssűt. kakassa*. A sorszámok személyragja a többes 1. személyben *-űnk*, *-űnk*; *hűrműnk*, *nűgyűnk* sat. Épen így: *mejjűnk* (melyűnk). Viszont a köznyelvbelineél zártabb a tő véghangzója ebben:

lábom, lábod, de egyes 3. sz. *lába*, s a többes: *lábak*, acc. *lábat*, t. 2. sz. *lábotok*, adj. *lábás*. *Apa*, *anya* birt. személyragozása a többes 3. személy kivételével (*apjuk, anyuk*), megegyez a közhasználattal, sőt a t. 3. sz. is *apjuk, anyuk*, midőn házassélek közt megszólításként használtatik. *Ipa* és *napa* ragozása némileg eltérő: *ipam, ipad, ipa, ipunk, ipatok, ipjuk; napam, napad, napa, napunk, napatok, napjuk*. (*Napa* egyes sz. 3. sz. Örségen Nyr. II. 190.).

A *-kor* időhat. rag személyragos ezekben: *akkorra, mikorra, akkorjába, akkoriba, mikorjába, mikoriba*, (hasonlít ezekhez: *minapába*), de hallani így is: *akkóra, mikóra* (= *mi-korra*).

b) **Igeragozás.** Az *ikes* és *iktelen* ragozás közt nincs egyéb különbség, mint a folyó jelen egyes 3. személyének *-ik* végzete. Az alanyi ragozás (f. jelen) egyes 1. személyének ragja minden igénél *-k*: *írok, látok, őszök, ászok*. „Azé hogy én pusztán lakok, bagját tetézni nem tudok.” (Népd.)

Az egyes 2. személy két ragja *-sz* és *-l* közül az *-sz* nem járulhat olyan igékhez, melyeknek végbetűje *-s*, *-sz* vagy *z*. A nem sziszegő végbetűs igéknek két egyes 2. személyük van: *írsz* és *író* (az *-l* az előző hangzóba olvad), *mondasz* v. *mondsz* és *mondó*, *káromkods* és *káromkodó*. (*Kapó* egyes 2. személy Ormánys. Nyr. II. 87.). E kétféle alaknak azt a hasznát veszik, hogy az *l-es* alakkal az értelemnek bizonyos szelídebb árnyéklatát fejezik ki, s ezért pl. kérés alkalmával ezt használják; így: *adó-é* egy kis könyeret? *Küldő-é* hónap szómát? A felszólító mód egyes 2. személyének kétféle alakja közt hasonló megkülönböztetés van; az *l-es* alak ott is szelídebb értelmű: Embörője mög egy forinttá! Aggyá ek kis szalonnát! A személyragtalan *adj, írj* alakok inkább parancsolást fejeznek ki. Még az *ikeseknél* is megvan e megkülönböztetés: *Ögyé* kicsikém! biztatja a dajka a makranczos gyereket, s mikor türelmét veszti, így rivall rá: *Égy*, mer a falhó váglak! A fölszólító módbeli tárgyas ragozás egyes 2. személyében ugyanígy különböztetik meg a hosszabb és rövidebb alakot: *tögyed, adjad, mondjad* kérést fejeznek ki, *tödd, add, mondd* parancsolást. Így parancsolni: „*Adjad* vissza a pézit” nem lehet.

Az egyes 3. személy (f. jel.) vagy *-ik* ragú, vagy teljesen ragtalan; *-n* ragja, a *gyűn* kivételével, egy igének sincs. A *lesz* egyes 3. személye hosszú *sz-szel*: *lössz*, de a többi efféle igében rövid az *sz*: *visz, lösz, vösz*. Az egytagú intranszitiv igék közt sok *ikes* van, melyek más nyelvjárásokban *iktelenek*: *gyülök, gyónik, füllök, veszik, nyúlök* (pl. a bőr, de *nyúl* pl. az éhes ember a kenyérért). A kétségtelen *ikes* igék *-ik* ragja gyakran elmarad a ható képző után: *ugorhat, áhat, feketet, élörhet* (pl. a bot, ha hajlítják). *Eszik* is

iktelen, ha 1. vagy 2. személyű tárgya van, pl. Maj *mögös*z a fene! *Ösz* a mérög (engem vagy téged). Némely esetben 3. személyű tárggyal is iktelen, pl. *Ösz* a mérög minden embört; de ezt: „A kutya húst *ösz*” nem lehet mondani, hanem: *öszik*. *Iszik* egyes 3. személye mindig ikes. Az ikes igék ragozása a többi alakokban nincs megkülönböztetve: *önne*, *inna*, *ögyön*, *igyon*. E szó előtt: *ké* a fölszólitó mód egyes 3. személyében minden ige ikes ragozása, a mi hihetőleg hangtani okok miatt van így, a *ké* *k*-ja assimilatiót okozván. Pl. *mondják ké*, *mönnyék ké*, *gyűjjék ké*, sőt ez: *gyék ké*. (A *gyűjjék*-*gyék* összevonásra példák a Nyr. II. 85. és 513. lapjain. Ne búsújjék *ke*, N.-Becserek, Nyr. VII. 87.). A *kell* ige óhajtó módjában hasonló összevonás: *kék*, de e mellett *köllene* is használatos.)

Az óhajtó mód többes 1. személyében nincs különbség alanyi és tárgyas ragozás közt: *Önnénk* ha vóna mit. *Mög-önnénk* a fészkes fenét is.

Az *-ít* képzős igék egy része még a régies alakot mutatja: *szakajt*, *veszejt* (L. Igeképzés). Ezeknek s általában minden *-ít* végű igének fölszólitó módja szintén régiesen van ekkép: *szakajjak*, *tisztíjj* (vagy: *tisztíjjá*), *segíjjön*, *meríjjünk*. De ezek mellett az újabb alakok is járnak: *segítsek*, *merítsünk*; sőt a *szakajt*, *veszejt*-féleknél: *szakajtsak*, *veszejts*, *szalajtsón*, *hullajtsunk* sat.

(A f. jelenbeli tárgyas ragozás 3. személyeiben a mély és magas hangú igék közt nem tesznek különbséget ragok tekintetében, s egyformán használják ezeket: *tösz*i és *tössze*, *mondi* és *mondja*; *várik* és *várják*, *ütik* és *ütjük*. Az újabb időben mégis ritkábban hallani ezt, s csakis idősebb egyénektől; de csak pár évtizeddel ezelőtt is e kétféle alak fölcserélése általános volt; abból az időből valók az ilyen népdalok: „Bérös asszon az ablakon nevettye, hogy a lányát bérös legén szerettye,” és „Keszkenyőbe takarik, a legénnek úgy adik.”)

(A *megyek* ige ragozása a következő: *mék*, *mégy*, *mén*, *mönnyünk*, *möntök*, *mönnek*. Többi alakja mind a *mön*-től van; *mönö*, *mönés*, *möntem*, sat. A *mönnyünk* és *mönö*, *mönés*-féle alakokban látható hangtani különbözés (*ny—n*) Budenznek azon véleménye mellett szól (Ugor Alakt. 40. l.), hogy a *megy* (*mengy*-) praesenstó tulajdonkép a frequ. *-j* képzővel van képezve. Ugyanis, ha a *mönnyünk*-beli *n* jésülése tisztán hangtani tünemény volna (ad normam: *nő—nyő* sat.), akkor ennek a *mönö*-féle alakokban is mutatkozni kellene. S mint-hogy ez utóbbiakban az *n* változatlan marad, kétségtelen, hogy a *mönnyünk*-beli *ny* az *n* és *j* összeolvadásából való.

(A *megyek* felszólitó módjának egyes 2. személye így van: *mönny*; ezt azonban többnyire az *ered* igéből pótolják így: *eregy* vagy *eriggy*). (Az *i*-re nézve 1. az Igeképzésben a *-j*

frequ. képzőt.) Van ez utóbbinak ilyen alakja is: *ergye*, mely már a M. Népk. Gyűjt. szerkesztőinek is föltűnt („Ergye rózsám, végy fekete pántlikát“ I. köt. 307. l.), kik a kérdéses dalt Cifferből kapták. Azóta közölte a Nyelvőr Baranyából (Nyr. III. 320.), Veszprémből (Nyr. VII. 375.), Somogyból (Nyr. IX. 283.) és Fehér megyéből (Nyr. IX. 284.), mi azt mutatja, hogy ez alak az egész Dunántúl használatos. A Nyelvőr az *ergye*-t metathesisnek, majd Simonyi (Nyr. VII. 357.) akkép magyarázza, hogy az ebből van összevonva: *eredj el*. Halason a többes 2. sz is hallható: *ergyetők*, mely alakból az *ergye* igen egyszerűen megfejtethető, ugyanis csak el kell belőle hagyni a többes 2. személy *-tők* ragját, s ott marad az *ergye*. Maga az *ergyetők* könnyen előállhatott az *eredjetők*, *eridjetők* alakból, melynek *d*-je előtt az *e* is *i*-ben a frequ. *j* képző lappang, s ez főleg e nyelvjárásban igen sokszor nyomtalanul elenyészik, pl. *gyújt—gyút sat.*)

A *-t* végű igéknek e végbetűje a fölsz. mód *j* módjelzőjével *s*-sé vagy *cs*-vé olvad; de a tárgyas ragozás egyes 2. személyének rövidebb alakja néha így képződik: *ládd*, *bánd* (bántsd), *rond* (rontsd), *turd* (tartsd), *tádd* (tátsd), *fordidd*. Ezek mellett azonban a grammatikai alakokat is használják: *bántsd*, *rontsd sat.*

A *-sza*, *-szi* egyes 2. személyi toldalék két ige mellett divatos, ezek *hoz* és *ad*, de ezeknek is csak fölsz. m. tárgyas ragozás egyes sz. 2. személyében, a mikor ez igék így hangzanak: *hoczsa*, *accza* vagy *hoczi*, *aczi*; *hoczide*, *aczide*.

Megemlíthető végül, hogy az elbeszélő, folyamatos és végzett multak (írek, írok vala, írtam vala) e nyelvjárásban nem ismeretesek; a segédigés jövő szintén nem. Mult vagy befejezett cselekvésre csak egy alak van: az értesítő mult s a jövő időt a jelen idő alakjával és e mellé foglalt adverbiummal fejezik ki.

KORDA IMRE.

A 'zsoltár, császár és király' szók meg egy kis helyreigazítás.

A Nyelvőr januáriusi füzetében tett kijelentésemhez képest ezennel részemről befejezettnek nyilvánítom a köztem és Volf közt folyt vitát, mivel Volf a februáriusi füzetben, jóllehet csak mellesleg érinti a kérdést, föntartja az ószlovén nyelvre vonatkozó állítását. Minthogy azonban fejtegetéseit oly gyanúsítással végzi, melyet a magyar nyelv örében legkevésebbé tűrhetek szó nélkül, kénytelen vagyok eredeti szándékomtól elállani, mely szerint egyszerűen constatáltam volna a vita berekesztését. Hogy jogom van ahhoz, hogy ezentúl Volf bár milyen fölszólalását hallgatással mellőzzem, azt utolsó fejtegetései is untig bizonyítják. Nem akarok azok behatóbb bírálásába bocsátkozni, csak a *zsoltár* szóhoz fűzött okoskodásait akarom egy pár megjegyzéssel

kisérni, mert oly állítással végződnek, mely világosan mutatja, hogy ha Volf azt mondja, hogy iparkodott annyi ismeretet a szlávtság terén szerezni, a mennyire magyar nyelvészeknek szüksége van, hogy ismeri ám ő is Miklosich műveit stb., ez nem egyéb üres frázisnál.

Én azt állítottam, hogy a magyar *zsoltár* szó igenis a cseh nyelvből származhatott, hogy legalább a cseh szó végén ma hangzó *rs* nem akadály, mert jésített *r*-ből keletkezett és az *r* Gebauer és más kiváló tudósok szerint csak a XIII. században veszítette el eredeti hangzását, Volfnak tisztje lett volna bebizonyítani, hogy teljes lehetetlenség e jésített *r*-nek még a X. illetőleg XI. században az eredeti hangzást tulajdonítani, noha még a XIII. század végén is pusztá *r*-rel jelzik a különben sokkal finomabb hangárnyékatokat is föltüntető kéziratok. Még akkor is jogom lett volna Gebauerba inkább bízni, mint Volfba. Volf azonban prókátorfogással élt és a helyett, hogy maga bizonyítana, rám akarja a bizonyítás kötelességét hárítani. Azt mondja, bizonyítsam én be, hogy azt a még a XIII. század végén is még pusztá *r*-nek írt jelt, nem *rs*-nek olvasták már a X. század végén is. Tegyük föl, hogy nem tudnám azt bebizonyítani, nem Volfnak, mert az nem sokat mondana, hisz ő benne hiányzik minden előismeret, mindennek előtt a cseh nyelv ismerete maga is, mely szükséges ilyen bizonyítás megértésére, hanem egyáltalában nem tudnám se én, se senki más, se Volfnak, se senki másnak bebizonyítani, hogy ez a még 3 századdal később is pusztá *r*-nek írt hang a X. század végén még jésített *r*-nek hangzott. Hát mi következne abból? Csak nem, hogy az minden bizonnyal már akkor is úgy hangzott, mint ma. Mert azt legalább is ugyan annyi joggal állíthatom, mint a Volf a magáét, hogy sokkal kevésbbé akadhat ember, a ki az eddig rendelkezésünkre álló anyagból be tudná bizonyítani, hogy ez az *r* a X. század végén már nem hangzott jésített *r*-nek. Tehát legrosszabb esetben sem az egyiket, sem a másikat nem lehet bebizonyítani, és ennél fogva mind a két lehetőséget szabad tudományos hypothezisének a kombinációba belevonni. De hát a lengyel *žoltarz*, melyről azt állítom, hogy régi időben származott át a cseh nyelvből, szintén *rs*-re végződik, ez Volf szerint azt bizonyítja, hogy a cseh szóban már meg kellett lennie az *rs* hangnak, különben honnét vette volna a lengyel. Hát kérem, nyílt titok, hogy a lengyel *rs*-féle hang, mely ha nem is azonos a cseh *ř* hangjával, mégis nagyon hasonlít hozzá, csak úgy keletkezett jésített *r*-ből, mint a cseh *ř* és Nehring véleménye szerint csak nem egy időben fejlődött ott, mint a csehben az új hang (Archiv für slavische Philologie II. köt. 1877. 413. l.). De Volf már ennek az ellenvetésnek is elejét vette, nagy bátran azt állítva, hogy jésített *r*-ből a magyarban egyáltalában nem lehetett

volna *r*, hanem csak is *rj*, hogy tehát egy régi cseh *žoltár*-ból csak *zsoltárj* lehetett volna. Ez már a magyar nyelvészetbe vág, ezt tehát Volf is tudhatja. Lássuk csak, mennyiben igaz ez! Miklosich a magyar *császár* szót az ószlovén *césara*-ból származtatja, pedig *césara* csak úgy végződik jésített *r*-re, mint a cseh *žallar* legrégebb alakja, genitivusa *césarja*, dativusa *césarju* — a genitivus ragja pusztá *a*, a dativusé *u* (vö. ószlovén *rob* = m. *rab*, gen. *roba*, dat. *robu*), a *j* pedig az *r* jésítését jelöli és (mellesleg legyen mondva) nem tévesztendő össze a magyar *j* értékével. *Césara*-ból csak úgy nem lett *császárj*, mint *žoltár*-ból nem *zsoltárj*, annál az egyszerű oknál fogva, mert jésített *r* nem egyenlő magyar *rj*-vel; jésített *r* a magyar nyelvben nem lévén, tiszta *r* váltotta föl az idegen hangot, míg példának okáért a jésített *l* a magyarban is annak maradt: ószl. *krala* (gen. *kralja* mint *césara*: *césarja*) m. *király*. *Király* helyett sok vidéken *királ*-t ejtenek és nincs semmi okunk kételkednünk benne, hogy ószlovén *krala*-ból lehetett volna közvetlenül is mindjárt az átvételnél *királ* (illetőleg *král*), ha t. i. a magyarban csak úgy nem lett volna jésített *l* (*ly*) mint nem volt jésített *r*, hiszen tényleg *királ* lett *király*-ból tiszta *l* *ly* jésített *l* (*ly*)-ből, míg *királj* tudtommal sehol sem hallható, miért kellett volna épen jésített *r*-nek okvetlenül *rj*-jé lennie?

Amolyan Volf-féle szlavisztika mellett halomra dől minden eddigi tudományunk; és ilyen szlavisztikáról mondtam és mondom még ma is, hogy baj, ha köztünk fölüti a fejét; de épenséggel fölösleges, hogy még hazánkban kívül is híre terjedjen, mintha bizony okunk volna szegénységünkkel kérkedni. Erre Volf éktelen lármát csap, hogy én azt mondtam, hogy a magyaroknak „bármilyen képtelenség” jó, hogy „hallatlan módon sértettem a magyar közönséget.” És ez az, a mit szó nélkül nem hagyhattam, és a miért egyáltalában még egyszer — igérem, utoljára — foglalkoztam Volffal.

Hát szabad legyen ezt a becsületembé vágó dolgot kicsikét megvilágítanom. Volfnak a cseh *r*-re vonatkozó állításáról azt mondtam: „Hogy ezt magyarul kiírta, még hagyján, magyar nyelven írt könyvből talán valóban nem tanulhatta volna meg, hogy milyen tudatlanságot árul el egy téren, a melyen engem meglecckéztet, de kár volt azt németre is fordítania.” Ezzel, mutatja a hátravetett magyarázat, azt akartam mondani, hogy ha valaki német nyelven, e „panszláv” nyelven akar a szláv nyelvészethez hozzá szólani, a mely nyelven egy rengeteg szakirodalom áll mindenki rendelkezésére, a ki tájékozást keres ezen a téren, mást várnak tőle, mint a magyar irodalomban, hol jóformán minden, gyakran a legegyszerűbb megjegyzés is, új, és szakkörökben is talál még olvasókra, kik tanulhatnak belőle. Tehát azt igenis mondtam és azért

akár mikor helyt állok. De az ember tervez -- a szerkesztőség végez. Nem mintha a szerkesztőséget a legkisebb szemrehányással akarnám illetni, isten ments, én mindig föltétlenül bízom a tisztelt szerkesztő úrban és úgy viszem oda a kéziratot, hogy tessék kénye-kedve szerint változtatni rajta, ha csak megmarad a magva. Így került ki azután az a mondat, melyet Volf olyan hazaárulónak talál, és melyet én akkor olvastam legelőször, mikor Volf is; mert nem az én tollamból származott: hangzik pedig e mondat ekképpen: „Hogy ezt magyarul mondta el, azon még nem csodálkozom, de annál inkább csodálkozom, hogy e szavait német nyelven is közzé tette.“*)

Dehogy csodálkozom, nem; hanem inkább sajnálom. sajnálom annál inkább, mert az Ungarische Revue illető száma éppen a külföldi szlavistáknak akart szólni, ott jelent meg Balassa József cikke (Die slavischen Elemente im Magyarischen) és talán nem pusztá véletlenségből vele egy füzetben a tót maticáról és a tót művelődési egyesületről szóló fölvilágosítás: kaptam is példányokat, hogy egyes hírneves szlavistáknak küldjem. Hát kérde, volt-e arra szükség, hogy egy tisztán házi ügyet a külföld színe elé czipeljünk, és vajjon hivatva volt-e éppen Volf a külföld előtt bemutatni a magyar szlavisztikát? És végre, hazaáruló-e az, a ki azt sajnálja, hogy most már a külföld is tud róla, hogy Volf milyen szlavista?

ÁSBÓTH OSZKÁR.

*) A kérdés, hogy kik voltak pogány őseinknek a keresztény vallásban első oktatói s a mi vele szorosban egybetartozik, kiktől tanulta a magyar az írást és olvasást, műveltségtörténeti s nyelvi szempontból is egyként fontos és érdekes, különösen ránk magyarokra nézve. Célyszerűnek tartottuk tehát, hogy e kérdés fejtegetésével s a fejtegetés eredményével olvasóinkat is megismertessük; megkértük ennél fogva külön mind Ásbóth Oszkárt, mind Volf Györgyöt, e kérdés fejtegetőit, hogy értekezésüket a Nyelvőr céljaihoz szabott átdolgozásban mint önálló fejtegetést folyóiratunkban is közöljék. Hogy azonban a fejtegetések a tárgyszerűség medrében folynak s az értekezésekben itt-ott fölcsapkodó hevesebb hang hullámaintól mentek maradjanak, kérelmünkhöz ama határozott kikötést csatoltuk, hogy a hol szükségét látjuk, a kellő változtatásokat, természetesen a tárgyra vonatkozók teljes épységben tartásával, megtehessek. E föltételbe mind a két fél készségesen beleegyezett, s mi éltünk a nekünk adott szabadsággal, helyel-közzel törültünk, még többször simítottunk, enyhítettünk. Ezek közé tartozik ez a félreértésre okot szolgáltató hely is. Most itt áll mind a kettő, a módosított is, az eredeti is, az olvasó szeme előtt. Rá bízuk az ítéletmondást.

Volt-e szándokában Ásbóthnak azt mondani, a mivel vádolva van?

Oly célzattal történt-e a módosítás, hogy kicsinylő nyilatkozat színét viselje magán? Végre

Ki lehetett-e magyarázni belőle a kimagyarázott értelmet?

Szerk.

MÉG EGY KIS SZLAVISZTIKA.

A Nyelvőr idei első füzetében (Ószlovén és újszlovén 17—20. l.) Ásbóth Oszkár kettőt állított; először azt, hogy ő akkor, midőn értekezésében Miklosichsal és másokkal határozott ellentétbe állította az ószlovént az újszlovénnel, csak a kifejezésben botlott meg; másodsor pedig azt, hogy Miklosich tulajdonképen soha se mondta az ószlovént az újszlovén anyjának vagy megfordítva az újszlovént az ószlovén lányának, hanem pusztán csak látszatra, és hogy én a Nyelvőr múlt novemberi füzetében (Egy kis szlavisztika. 499—501. l.) csak azért olvastam ki a nagy szlavista szávaiból az ellenkezőt, csak azért neveztem akadémiai értekezésemben az újszlovént az ószlovén „egyenes örökösének“, mivel a szlavisztikában teljesen tudatlan vagyok.

Lássuk e kettőt tüzetesebben; először ellenfelem „határozott ellentétét“, azután az én „egyenes örökösömet.“ Ásbóth a maga hibáján, melyet valahogy mégis elismer, nagyon könnyen siklik át. Mindössze ennyit mond: „A ‚Szlávság a magyar keresztény terminológiában‘ című értekezésnek (335. l.) egy jegyzetében azt állítottam, hogy Miklosich és mások, ha ószlovén nyelvről beszélnek, határozott ellentétbe állítják a pannoniai ószlovén nyelvet a karintiai szlovén nyelvvel. Azt kellett volna írnom, hogy határozottan megkülönböztetik a pannoniai szlovén (ószlovén) nyelvet a karintiai szlovéntől, melyből a mai újszlovén fejlődött. Hogy ilyesmi megeshetik az emberen, a nélkül hogy azért az irónak ferde fogalmának kellett legyen lennie a dologról magáról, azt talán csak ellenfelem Volf György nem akarja érteni, a kinek tollán ilyen gyarláság bizonyára még soha sem esett meg. De hát stilus dolgában nem is akarok Volffal vetekedni.“

Ásbóthnak tehát csak a stilusa sántított akkor?! Az ő hibája azonban nem egyszerűen stilusbeli botlás, habár az is, hanem jóval, de jóval több. Nem is hihető, hogy legyen tollfogható ember, a ki ne tudja, hogy „határozott ellentétbe állítani“ és „megkülönböztetni“ nem egy, hanem nagyon is kettő. Miklosich azon a helyen, melyre Ásbóth utalt, azt mondja, hogy az ó- és újszlovén, habár különbözik egymástól és azért nem is egy, hanem két nyelv, valamenyi szláv nyelv közül legközelebb áll egymáshoz. És mit mondatott vele Ásbóth? Se többet, se kevesebbet, mint hogy az ó- és újszlovén valamenyi szláv nyelv közt legtávolabb esik egymástól. Itt mégis csak erősen hibított a stilusa.

De lehetetlen, hogy a stilus itt kibúvó ne legyen. Egyetemi nyelvész professornak már hivatalánál fogva is szükségképen tudnia kellene, hogy rokon nyelvek közt egész-

ben véve csak kisebb-nagyobb különbség van, de igazi ellentét nincs, hogy tehát e téren az utóbbi kifejezés szabatosan nem is használható, mivel még a legnagyobb különbség jelölésére alkalmazva is nagyít. Hagyján, ha a legtávolabbi rokonokat, pl. az ószlovént meg a föl- és alszerbet, állíttatta volna „határozott ellentétbe“, de ő épen a legközelebbiekkal tette. Mert azt mondani, hogy „Miklosich és mások határozott ellentétbe állítják“ az ószlovént az újszlovénnel, világosan annyit tesz, hogy „Miklosich és mások“ oly nagy különbséget találnak a két nyelv közt, mely már ellentétté fokozódik, hogy tehát az ó- és újszlovént legtávolabbra vetik egymástól. Szívesen megengedem, hogy ellenfelem nem egészen ilyen nagyon nagyot akart mondani; de már azt kereken tagadom, hogy az a „határozott ellentét“ az egyszerű „megkülönböztetésnél“ jóval többet ne akart volna jelenteni.

Facta loquuntur. Ásbóth ugyanis annak a most egyszerre stilárisná változott hibának egészen szószerinti értelmét követte nem csak értekezésében és első fölszólalásában, hanem még legutoljára is, mikor pedig idézeteimből már meg kellett győződnie, hiszen stiláris hiba elismerése is kényszerítették, hogy Miklosich az ó- és újszlovént épenséggel nem állítja „határozott ellentétbe“, hanem igen-igen közel rokonoknak mondja. A különbség csak az, hogy azelőtt ezt se szóval, se tettel nem ismerte el, most már legalább szóval vallja, habár tettel még mindig tagadja. Hogy értekezésében csakugyan semmi közelebb, semmi szorosabb rokonságot nem gondolt a két nyelv közt, nagyon világosan mutatja az, hogy még abban se egészen bizonyos, egyáltalában szlovén nyelv-e az ószlovén. („Ha biztosnak vesszük, hogy a régi szláv bibliafordítás nyelvét“ vagyis az ó-szlovént „joggal szlovénnek hívják“ sat. 342. l.). A ki hangsúlyozva emlegette, hogy „évek hosszú során csakis a szláv nyelvekkel foglalkozik“, értekezése írásakor nem tudta, hogy az ószlovénnek szlovén volta minden kétségen fölül áll, nem tudta, hogy a szlavisták csakis arról vitatkoznak még némikép, hogy az ószlovén miféle szlovén nyelv, pannon szlovén-e vagy bolgár szlovén.

De szlavistánk nem akar tisztán látni. Utal Miklosich *Alt-slovenische Formenlehre* in Paradigmen munkájának VII. lapjára s nem veszi észre, hogy csak három lappal arrébb (X—XI. l.) hogyan van az „ószlovén“ elnevezés igazolva. „Hinsichtlich des namens“, így szól e helyen Miklosich, „ist zu bemerken, dass auch derjenige, der die heimat der slavischen kirchensprache in Bulgarien gefunden zu haben glaubt, der benennung slovenisch zustimmen sollte, denn immer wurde diese sprache slovenisch genannt; Papst Johannes VIII. spricht 880 von litterae sclaviniscae: nie hiess sie

bulgarisch: sie ward slovenisch genannt nach dem volke, das sie redete: denn auch die bulgarischen Slaven gehören, wie die dacischen, deren letzter rest sich in der jüngsten zeit unter den Rumunen Siebenbürgens verloren hat, so wie die pannonischen und karantanischen dem slovenischen stamme an.“ Miklosich tehát a régi, mint élő beszéd már közel ezer éve megszűnt szláv egyházi nyelvet nem azért nevezi szlovénnek és megkülönböztetésül a legközönségesebben szlovén néven ismeretes ma is élő korontál vagy újszlovén nyelvtől ószlovénnek, mivel hazáját Pannoniában keresi, hanem azért, mivel a bolgár, dák, pannon, korontál szláv mind egyaránt szlovén és így eredete szerint akár melyik volna e négy közül, tehát ha Bulgáriából származnék is, világosan és kétségtelenül szlovén volna. Látni való, hogy az „ószlovén“ elnevezés az egyházi szláv nyelv eredetének kérdését, mely csak a körülforog, Pannoniában kell-e keresni vagy Bulgáriában, egyáltalán nem érinti. Maga Miklosich is elég világosan kifejezi ezt, midőn fentebb idézett szavai után (i. h. XI. l.) így szól: „Wer slovenisch sagt, stellt, so meint man, damit eine theorie auf.“ Előző fejtegetéseiből kitűnik, hogy ez szerinte balvélemény. A mester tehát igen érthetően figyelmeztette szlavistánkat, hogy „a régi bibliafordítás nyelvét“ igenis „joggal híjják szlovénnek“ és hogy nem erről foly a vitatkozás, hanem csak arról, Pannoniában kell-e keresni a hazáját vagy Bulgáriában. *) De akár itt, akár ott, a „szlovén“ elnevezés helyessége e vitatkozás eredményétől teljesen független. Hogy sejtett volna már most Ásbóth, mikor az ószlovén nyelvnek egyáltalában még szlovén voltát se tudta bizonyosan, az ó- és újszlovén közt olyan nagyon közel rokonságot?

A modern nyelvtudománynak dicsőségére és hasznára válik egyaránt, hogy a rokonságot megállapítva, az együvé tartozó nyelvek közt lehetségessé tette a következtetést és így oly eszközt teremtett, melynek segítségével oda is behathat, a hová már semmi más eszköz nem kíséri, behathat a nyelvek múltjának oly korszakaiba is, melyekről semmi nemű egyenes adat, följegyzés vagy más efféle nem ad fölvilágosítást. Azt is tudja mindenki, hogy minél hasonlóbbak, minél közelebb rokonok az illető nyelvek, annál biztosabb az egyikükről másikukra való következtetés. Ha tehát ellenfelem értekezése írásakor tudta volna, hogy az ó- és

*) Meggyőződéseim szerint e kérdésben a mi nyelvünknek döntő szava van. A bolgár eredet hívei ignorálják a mi ószlovén kölcsönszavainkat, melyek nem csak egyháziak, hanem sokkal nagyobb számmal egyébfélek. Ez utóbbiak csakis élő beszédből kerülhettek hozzánk, már pedig a bolgár eredetű ószlovén ily messze nyugaton elszakadva a néptől, mely beszélte, csakis holt liturgiai nyelv lett volna. A mi ószlovén kölcsönszavaink tehát határozottan Miklosich elmélete vagyis az ószlovénnek pannon eredete mellett bizonyítanak. Erről majd máskor bővebben.

újszlovén közt nem csak relative, hanem absolute is a legszorosabb rokonság van, akkor olyan alkalommal, midőn az ószlovén emlékek cserben hagyták, kétségkívül legelőször is az újszlovénhez folyamodott volna fölvilágosításért. Ilyen alkalma kínálkozott is, midőn az ószlovénben, a honnan általában régi kölcsönszavainkat vettük, nem találta meg a világosan szlávból került *zsoltár*unknak megfelelő alakot. Ő azonban az ószlovénhez legközelebb álló újszlovén helyett a majdnem legtávolabb eső csehtől kért segítséget (411. és 426. l.). Ezzel a csehet, bár mit mondjon most, 'de facto' is közelebb helyezte az ószlovénhez, mint az újszlovént. Így nem szószerint kommentálja-e az ó- és újszlovén közt állított „határozott ellentétét?”

Azután arra a „határozott ellentétre” igen nagy szüksége is volt. Ő föltette magában, hogy török-szakad bebizonyítja írásunk cseh eredetét. Csakhogy azt cseh úton vett kölcsönszó nélkül nem lehetett volna. Azon volt tehát, hogy ilyet kerítsen. Így kapaszkodott a *zsoltár*ba, melyet eleink az ószlovén írott forrásokból nem vehettek, mivel ezekben csak *psaltyri* található. Azért ő szerinte, már hogy miképen képzei, az megfoghatatlan, e szó megszerzése végett közbenjárókra volt szükségük. E föltevésének azonban útját állotta az újszlovén *žoltar*, mely azt vitatta, hogy mi *zsoltár*unkat közbenjárók nélkül is az ószlovén élő beszédből vehettük. Ha ezt el nem hallgattatja, veszve van minden. Mivel tudta volna pedig gyökeresebben elhallgattatni, mint azzal a Miklosichnak tulajdonított „határozott ellentéttel”, melyet válaszfalul állított az ó- és újszlovén közé? Így a közbenjárást, legalább az ő hite szerint, szükségessé téve és a cseh nyelvet az ószlovénhez még az újszlovénhez is közelebb juttatva, re bene gesta kijelentette, hogy „a csehek közvetítése által kaptuk a *zsoltár* kifejezést.” Most ugyan, hogy idéztem Miklosichot, nem veti többé az újszlovént az ószlovéntől oly nagy messze, de még mindig azon van, hogyan lehetne amaszt továbbra is elhallgattatni, mert hát hiába, nekünk minden áron a csehektől kellett írni-olvasni tanulunk. Ezzel a törekvésével is nagyon elárulja, mi volt az ő „határozott ellentétének” igazi értelme. Utolsó fölszólalásában is (Nyelvőr idei 1. sz. 19. l.) kereken kijelenti, hogy az újszlovénről nem lehet az ószlovénre következtetni, mert e két nyelv még a *zsoltár* beléje kerülése előtt vált el egymástól. De hát ha az újszlovén a *zsoltárt* elválásuk után ép úgy kölcsön vette közel rokonától, mint a mi épenséggel nem rokon magyar nyelvünk? Vagy rokon nyelvek nem kölcsönözhetnek egymástól? Avagy talán a pannón és koron-tál, az ó- és újszlovén közt oly nagy volt a geographiai távolság, hogy elválásuk után többé sehogyz se hathattak egymásra? Akkor hát Miklosich hogy kereshet a legrégibb

újszlovén nyelvemlékben, a freisingi töredékben pannonismust („scheint ein pannonismus zu sein; der nur noch in den freisinger denkmälern vorkömmt.“ Altslov. Formenl. in Parad. XXXIII. 1.)? Azután meg az ó- és újszlovén minden különbsége mellett is annyira hasonló egymáshoz, hogy még a híres Kopitar, sőt valamikor maga Miklosich is, úgy látszik, azonosnak tekintette („Kopitar scheint die sprache der pannonischen und der karantanischen Slovenen für identisch gehalten zu haben, was ich jetzt nicht billige, obgleich ich noch immer der überzeugung bin, dass trotz aller verschiedenheiten beide dialecte einander sehr nahe, ja sogar viel näher standen, als einer von ihnen irgend einem anderen.“ Miklosich uo. XXXII. 1.). Nem lehetséges-e tehát, hogy a *zsoltár* egymástól való kölcsönvétel nélkül is nagyon hasonló alakot váltott a két nagyon hasonló nyelvben?

De Ásbóth az újszlovénról az ószlovénre való következtetés lehetőségét nem csak ez egy különös esetben, hanem általában tagadta. Talán a szlavisztikának a közel rokon nyelvekkel szemben más az eljárása mint a nyelvtudománynak általában? Hogy e tekintetben a legnagyobb szlavista se követel magának kiváltságot, arról tanúskodják két idézet. „Trotz der differenzen zwischen altslovenisch und bulgarisch“, mondja Miklosich, „ist das letztere zur genauen kenntniss des ersteren von hoher wichtigkeit: es ist eben die sprache desselben stammes, des slovenischen“ (Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen. Denkschriften d. kais. Akad. d. Wissensch. XXXIV. köt. Bécs 1884. 100. 1.). Miklosich tehát még a bolgárt is, melyet pedig a szlovén nyelvek családjában legtávolabbra helyez, igen fontosnak és alkalmasnak tartja az ószlovén nyelv fölvilágosítására. Egy helyen meg így szól: „Wenn bei der entscheidung einer aus den denkmälern nicht zu lösenden frage der altslovenischen lautlehre eine der lebenden slavischen sprache zu hilfe gerufen werden soll, so sollten die anhänger der bulgarischen hypothese vor allem die bulgarische sprache befragen, wie diejenigen, welche altslovenisch für pannonisch halten, die nächst verwandte sprache, die sprache der karantanischen Slovenen entscheiden lassen“ (Altsl. Form. in Par. XXI—XXII. 1.) Hogy ezt Miklosich minden egyéb nyelvi jelenségre is hajlandó kiterjeszteni, arról az előbbi idézet kezeskedik. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Ásbóth tagadva az ó- és újszlovén közti következtetés lehetőségét, valósággal ma is tagadja e két nyelv igen közel rokonságát. Így de facto továbbra is főnntartja „határozott ellentétének“ szöszzerinti értelmét. Ez újra megerősíti azt az állításomat, hogy annak, a ki szlavistaságát oly főnnhangon hirdeti, értekezése írásakor az ó- és újszlovén közti viszonyról nem volt egészen tiszta fogalma.

VOLF GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Két kihalt szó. E cím alatt közlött fejtegetésünket (XV. 49—57 l.) még egy pár adattal ki kell egészítenünk. Miklosich az ott tárgyalt *szomak* szót szintén a szláv kölcsönvételek sorába iktatja s Dankovsky után a cseh *smolák*: „ausgepichtes trinkgeschirr“ képmásának tartja (Nyr. XI. 512.). Miklosich egybeállításából nem tűnik ki világosan, vajjon a cs. *smolák*-nak tulajdonított jelentést mint kétségtelen tényt állítja-e oda, vagy erre nézve csak Dankovsky állításának tolmácsa-e. Kettő bizonyos. Az egyik, hogy az a szótár, a mely az én rendelkezésemre áll, a szónak e neki tulajdonított jelentést nem ismeri; a másik, hogy a Dankovskytól a magyar *szomak*nak tulajdonított „ausgepichtes trinkgeschirr“ értelme merő koholmány. Már maga e mozzanat is kétségesse teszi a két szó egybeállítását; a mi azonban egybetartozásuk alól az alapot végkép kirántja, az a kettejük közt leledző erős alaki különbség, melyet egyáltalában, még erőszakos módon se lehet kiegyenlíteni; a *smolák*-ból ugyanis más analógiák szerint (kfném. *smack*: magy. *szamak*, *szamat*, *zamat*; kfném. *smalcz*: m. *szomálcz*, *zomálcz*, *zománcz*; ószl. *smeti* [olv. *szmet*]: m. *szemét*) nyelvünkben csakis *szomolák*, vagy talán némi erőltetéssel *szolák* vált volna, de *szomak* semmi esetre sem.

Sokkal fontosabb ennél s teljes figyelmünkre méltó az az egyeztetés, a mellyel a Nyelvt. Közlemények XVIII. kötetében találkozunk, a hol Munkácsi Bernát a votják nyelv idegen elemeinek kimutatásával foglalkozik. A tatár-csuvasból került szavak sorában a 122. lapon ezt is ott találjuk: „*sumák* glas, trinkglas. — oszm. *sumak* gefäss, geschirr, becken (für wasser) Zenk.; *sunak* gefäss für wasser Budag. I. 702. — mord. *suma*, *sima* itató válú, mosó teknő; magy. *szomak* ein trinkgeschirr, (az oszmanliból).

Látni való, hogy ha a két egyeztetést, azt, a melyet most olvastunk, meg azt, a melyet mi állítottunk föl, csak úgy csupaszon, meztelenül a szembíró ítétele alá bocsátjuk, az előbbi: tör. *sumak*: „gefäss, geschirr, becken (für wasser)“ — magy. *szomak*: „ívóedény“, minden kétségen kívül állónak mutatkozik; míg az utóbbi: „olasz *somacco*: leder = magy. *szomak*: ívóedény“ alig emelkedik föl a valószínűségnek legalsóbb fokaira.

Nem követelünk magunk számára csalatkozatlanságot, hisz a tévedés úgy nyomában jár az embernek, mint a testnek az árnyék; azért ha az okok ereje meggyőz bennünket tévedésünkről, készen állunk a megvallásra. A tudás célja nem az igazságván, hanem az igazság.

Fogjuk tehát vallatóra az okokat.

Ha *szomak* szavunk török birtok, két eset lehetséges;

vagy valamely más nyelv révén jutott el hozzánk, vagy magától a töröktől kaptuk. A számba vehető nyelvek közül csak az orosz és lengyel tud fölmutatni egy, hozzájuk a töröktől került *sumak* szót (Mikl. Türk. Elem.); minthogy azonban ennek mind a két nyelvben: ,rhus coriaria, färberbaum, gerberbaum' jelentése van, a mely a magyar szónak ,ívó edény' értelmével semmi módon egybe nem fér, egyéb, szintén nyomós mozzanatok figyelembe vétele nélkül is orosz vagy lengyel kölcsönvételre gondolni nem lehet. Ha meg egyenest a törökből került át, ismét két eset lehetséges; a kölcsönvétel vagy réges-régi, a honfoglalás előtti korból való, vagy későbbre, a török uralom idejére esik. Az első föltevést elfogadhatlanná teszi a szónak nyelvünkben késő föllépte s fölötte ritka, csak is szórványos használata. Tehát a második föltevés elfogadhatóságával kell számot vetnünk.

Az első, a mit a jelen esetben nem szabad a számbavétel keretén kívül hagynunk, hogy a török szónak *sumak*, a magyarnak pedig *szomak* alakja van. Mert mikor látjuk, hogy egy sereg idegenből került szavunk van: tör. *buga*: magy. *buga*, tör. *budag*: m. *buda*, ószl. *ruha*: m. *ruha*, szerb *šuba*: m. *suba*, lat. *gutta*: m. *gutta*, *gula*, lat. *cuppa*, *cupa*: m. *kupa*, ol. *guglia*: m. *gúlya*, *gúla*, ol. *furfante*: m. *furfang*, rum. *puia*: m. *puja*, rum. *kurka*: m. *kurka* sat., mindannyija kéttagú, mint a tör. *sumak*, mindegyike első tagjában *u*, a másodikban *a* hanggal, mint amaz; s mikor látjuk, hogy példaképüknek *u* hangját századokon át mind e mai napig állhatatosan megőrizték: nem ok nélkül kérdezzük, noha h o s s z ú i d ő lefolytával *u*: *o* változásnak példáival is találkozunk, honnan van, hogy mindjárt kezdetben, már a kölcsönvétel idejében (XVI. század vége felé) a magyarban nem *szumak*-nak, mint a törökben, hanem *szomak*-nak hangzott a szó.

De ha az alakkülönbségnek nem tulajdonítunk is valami nagy fontosságot, a jelentésbeli mozzanat egymaga elegendő, hogy ebben az esetben a kérdést eldöntse.

A tör. *sumak* a Nyelvt. Közl. egyeztetésének forrásai szerint annyit tesz mint: ,gefäss, geschirr, becken (für was-ser), gefäss für wasser'. Tekintsük ennek ellenében a magy. *szomak* jelentését. Pécsinél, a Szüzek koszorújában, a ki először használja e szót, ez áll: „kisdéd t ö m l ő avagy zomok“. Minden magyarul értő tudja, minő ereje van az e helyen előforduló ,avagy' szónak; az, a mi a ,másként, más szóval' kitételnek, vagy az, a mi a tudományban szélrtire használt -- jegynek. Hogy pedig a *tömlő* szón mit kell értenünk, megmondja a NSzótár: „rendesen b ő r ből készült zsák vagy csőalakú edény.“ S hogy réges-régtől fogva minden időn át, tehát abban a korban is, a melyben P é c s i L u k á c s élt, ugyanez volt a jelentése, elég lesz csak egy-két példá-

val igazolnunk: „Veté ő ábrájára bornak tömlőjét: imposed abrae suae ascoperam [sacculum pelliceum] vini (BécsiC. 31.). Tengernek vizeit egybe győjté, mikint tömlőbe: sicut in utre (DöbrC. 80.). Tömlőket fel fuvának, és a tömlőkre fecküvén, által ószák a Dunát (Helt: Krón. 12.). Az emberi nemet szaporító tömlő“ (Com: Jan. 118.).

Ezek szerint *szomak* = *tömlő* = *bőrzsák*. A Vectigal Transylvanicum már világosan ki is teszi, hogy „zomok vagy *börkorsó*“.

Ezek határozott vallomások s ama kétségtelen ténynek tolmácsai, hogy a *szomak*-ban nem a „zsák, korsó“ sat., hanem a „bőr“ a kidomborodó mozzanat, a jellemző sajátság. Hogy pedig a „bőr“ és a mi a török szónak alapjelentése: „gefäss, edény“ épen nem rokon fogalmak, azzal mindannyian tisztában vagyunk. A magyar *szomak*-nak e föltételezett „edény“ jelentését, s e szerint törökből származását Csúzi „szomakos táskája“ is megczáfolja, mert a táska maga is bizonyos tekintetben „gefäss — edény“ s az „edényes edény“ kissé különös eszejárásáról tenne írójának tanúságot.

Az (edény)*sumak* és (bőr)*szomak* egységét tehát minden tetszetős volta ellenére sem iktathatni a nyelv hitágazatai közé.

Hogy minden tehető ellenvetésnek előre élét vegyük, még egy pontra nézve kell beszámolnunk. A cikkünkben említett arab *summak* ugyanis megvan a törökben is ugyan csak „färberbaum, gerberbaum“ jelentéssel: „*siümmak, summak*“ (Mikl. Türk. Elem.). Kérdés tehát, vajjon nem a török fejlesztette-e ki a leírt módon az ő *sumak*-jának mai „edény“ értelmét; nem lehet-e tehát, hogy a magyar akkor vette e szót a töröktől kölcsön, mikor az még nem haladt át a fejlődésnek minden fokozatán, hanem egy időre épen a „bőr“ jelentésnél állapodott meg. A kérdés első részére mi más lehet a felelet, mint az, hogy a fejlődésnek kimutatott menete oly egyszerű és természetes, hogy minden nyelvben egyformán könnyűséggel végbemehet; végbemehetett tehát, ha ugyan a gerberbaum- és gefäss-*sumak* egy töröl való, a törökben is.

A kérdés második részében foglalt eset lehetősége, ha a két *sumak* egy és ugyanazon szó, nincs kizárva; de mindaddig, míg a föltevés a valóság határába nem lép, a török kölcsönvétel emlegetésétől el kell állanunk. Ha ellenben a jelentésre egymástól messze álló két *sumak* származásukra nézve is idegenek, ez esetben a kölcsönvételnek még lehetősége is ki van zárva. Hogy az „edényről“ vagy akár a „vízes edényről“ egy ugrással, ha még oly nagy is, a „börre“ el nem juthatni, arról már szólottunk; arra meg, hogy a szömröczéből csáva készüljön, ez pedig bőrre változzék át, jóval nagyobb időköz szükséges, mint az a pár évtized,

a mely, a legkedvezőbb számítást vesszük, Buda elestétől a XVI. század végéig lefolyt.

Az ol. *sommaco*: bőr és magy. *szomak*: tömlő egy-ségét tehát fönn kell tartanunk...

Az ugyanott fejtegetett másik szóra, a *viszett*-re nézve, Zoltvány Irén kiegészítésül a következő sorokat intézte hozzánk:

„A Magyar Nyelvőr ez idei februáriusi füzetének egyik cikkében (55 l.) azt olvasom, hogy a *viszett* szó nyelvemlékeinkben eddigelé csak három helyen volt föllelhető: a Döbrentey-, Érdy codexben és Komjáthy nál.

Legyen szabad ez adatokat bővítenem annak fölemli-tésével, hogy a nevezett szó *vyzett* alakban előfordul a Winkler codex 115 lapján is: „Yme neked vagyok adwan fyw vizett”; valamint szintén a Nádor codex 386 lapján: „Ime neköd vagóc adwan fiu vizeth.”

A *viszett* szó „gyanánt, helyett” jelentését én is említet-tem a Nádor codexről szóló tanulmányomban (Nyelvt. Közl. XVII. 243--4.).“

A föntebb idézett Nádor és Winkler codexbeli egyező helyet, hogy a *viszett* szónak jelentése tisztán kitűnjék, egész összefüggésében ide iktatjuk: „E keserues aña lön minth holt eleuen, kith zent Janos latvan, eleibe alla es monda: En tiztölendő azzoñom ime neköd vagóc adwan fiu vizeth.”

Toldy a Nádor codexhez csatolt szótárba a következő jegyzettel iktatta be e szót: „*vizeth*? — ,neköd vagyok adván fiu vizett’ 386. (Így a Winkler codexben is e helyt *vyzett*: ,helyett’ értelemben).“

Mind e fölsorolt adatokat még egy újabbal egészíthet-jük ki. a melyet néhány nappal fejtegetésünk megjelente után a Winkler codexben leltünk. A hely így hangzik: „Idwöz leegh Maria iduösseghnek peldaya, te wagh az zeplötelen anya kyth istenseegh neköñk remenseegh vizet hagyta“ (335 l.).

E hat számra felszaporodott példák sejtetni engedik, hogy ha figyelemmel kísérjük, valószínűen még egyebütt is rá fogunk akadhatni e ma teljesen kiveszett szóra.

SZARVAS GÁBOR.

Hallgass szám, nem fáj fejem. Csodálkozva láttam a Nyelvőr legutóbbi számában, hogy a „Kérdések“-ben föl-vetett szokásmondást a szerkesztőség ki nem korrigálta. Én. ha sohasem hallottam volna ezt vagy hasonló mondást, akkor is rá merném fogni, hogy nem helyes, mert nincs benne sem ütem, sem rím, sem alliteráció (a mi egymással korrespon-deálna), sem semmi, a mi a magyar (és más) szokásmon-dásokat jellemzi. *Szám* helyett *nyelvemet* téve kapunk ugyan rímet, de ez ismét nem helyes; mert magyar okoskodás szerint a s z á j szól vagy hallgat, nem a n y e l v. „Azér van

szám, hogy beszéljek.“ Mi hát a helyes? Én soha életemben másképp nem hallottam s meg vagyok róla győződve, hogy az egész Tiszántúl sehol sem lehet másképp hallani (talán egy-egy tudákos tanítót kivéve) mint így: „Ne szólj szám, nem fáj fejem.“ Ebben van nyelvbeli helyesség; tetszetős rövidség a mondás első részében; kellő tagolás; három-három szó a két részben; két külön álló alliteráció: *ne* és *nem* (értelmileg is), *szólj* (szójj) és *fáj*; két korrespondáló alliteráció: *szólj szám*, *fáj fejem*; s az az egy különbség, mely a két rész közt van (az első rész három szótag, a második eggyel több), ez a toldás még frappánsabbá teszi az egésznek igazi körmönfontosságát. Ez a hét szótag olyan szerencsés összetétel, olyan *heureux rencontre de mots*, a minőt bármely nyelvben s a mienkben is ritkán találhatni. Legalább is megérdemelné hát a főlemlítést. Ha valamely vidéken a mondásnak más alakja van, nem mondom, hogy az jogosulatlan, de a jobbat terjeszteni kell a kevésbbé jó rovására.

B.

A t. helyreigazító csodálkozása ellenére se vonhatjuk vissza már egyszer elmondott állításunkat, hogy az idézett szólásnak mind a két változata járja: „Hallgass szám“ és: „hallgass nyelvem“; s azért nem volt okunk „kikorrigálni.“ Ezzel azonban korántsem akarjuk B. észrevételeinek helyességét akár kétségbe vonni, akár csökkenteni; megengedjük, hogy Tiszántúl csakis a „Ne szólj szám“ változat járja, sőt magunknak is úgy rémlik, mint ha már találkoztunk volna itt s amott vele; a mit azonban meg nem engedhetünk, az, hogy a két előbbire, különösen a másodikára („Hallgass nyelvem“) rásüssük a helytelenség bélyegét — ez utóbbira azért, mert „magyar okoskodás szerint a száj szól vagy hallgat, nem a nyelv.“ Mind a két változat él, különösen a második némely helyütt egyedül uralkodó; ha tehát ép érzékű magyar úgy mondja, hogy: „Hallgass nyelvem, nem fáj fejem“, akkor világos, hogy „magyar okoskodás szerint“ nem csak a száj beszél és hallgat, hanem a nyelv is.

SZARVAS GÁBOR.

Leszámítolni, visszleszámítolni. A Nyelvőr mult évi folyamában (42 l.) Szarvas Gábor egy meglehetősen gyarlón fogalmazott kérdésre kissé tréfásan felelt, de felelete bizonyára nem elégítette ki a kíváncsi kérdezősködőt. Mint afféle dilettans nyelvész nem hoznám elő újra a kérdést, ha az *escompte*, *disconto* helyes fordítása innen-onnan már tizenöt éve nem üldözne. Tanítás közben csak el-elcsúszik a *diszkontálás*, de írás közben sehogyan sem akar a tollamból előbukkanni, mert erősen érzem, hogy az oly cselekvést, mely ma már legalább is annyira közönséges, mint a sör ivása, okvetetlenül magyar igével kell kifejeznünk.

A Nyelvőr olvasóinak nem kell mondanunk, hogy magyarul nem számíthatunk le, de visszleszámíthatunk már épen nem szabad. É szerencsétlen alkotásokkal már leszámoltunk. Elmondom tehát, miként igyekeztem e nehézséget némileg eloszlatni és felkérem a szerkesztő urat, hogy helyreigazítását tőlem meg ne tagadja.

„Diskontálni annyit tesz, mint valamely később esedékes tőkének mai értékét meghatározni.“ A *discontonak* e definíciójában nem rejlik oly jegy, mely a magyar fordításhoz az utat megjelölné. Lássunk egy másik kérdést: miként *diskontálunk*? „Előbb meghatározzuk a lejáratig eső kamatokat és ezeket a tőkéből levonjuk, azaz lerójuk.“ Ime, az *escompte*, a *disconto* a nálam már jó ideje *lerovat*; *diskontálni* tehát *lerovatolni*. Ha tehát tőlem kérdik, mi egy három hónap múlva esedékes ezer forintos váltónak jelen értéke 5 % os kamatot számítva, feleletem következőképen hangzik: „az 5 % *lerovat* három hónapra 12 frt 50 kr, tehát a *lerovatolt* (diskontált) váltó értéke 987 frt 50 kr.“

Tekintsük most a *reescompte* kérdését. A Dictionnaire Termino-technologique azt mondja, hogy „*reescompter*: nochmal *discontieren*“, azaz „újból“ *lerovatolni*. De evvel a szóval úgy vagyunk, mint sok mással, t. i. tulajdonképen nem is tudom, mikor élhetnék vele, hacsak az okból nem, hogy a német üzleti nyelvnek két kifejezését „in *reescompte* geben, in *reescompte* nehmen“ a magyar nyelvbe erőszakosan átültessük.

Ennek igazolására ide iktatok néhány fordítást. „Die sparkassa giebt einen teil ihres portfeuillees in *reescompte*: a takarékpénztár váltóinak egy részén túl ad. Die bank nimmt keine wechsel landwirtschaftlicher provenienz in *reescompte*: a bank visszautasítja a mezei gazdák váltóit.“ Végül „Dieses institut befasst sich nur mit *reescompte*: ez az intézet csakis már *lerovatolt* váltókat fogad el.“

CSÁSZÁR KÁROLY.

Pinczés. A helyes magyarságot szemmel tartó Budapesti Hírlap mint mindenki, kinek a nyelvérzéke még ép s a nyelv szellemének követelményeit érzi, nem tud megbarátkozni a minden tekintetben rossz *pinczér* szóval. Látszik rajta, hogy inkább írna *kellnert* vagy *kernyelt*, mint mondja, amazt az úrinép, emezt vidékekként a nép, de nem veszi tolla hegyére egyikét sem, mert nem szerettek irodalmi jogot. Helyesebb alakot ad tehát a *pinczér* szónak s nevezi *pinczésnek*. Valószínű azonban, hogy az életben a lap egy dolgozótársa se használja, de a lapon kívüli műveikben se; példa rá Rákosi Viktor „A bujtogatók“ című regénye, a hol csak a *pinczér* szó járja. Oka az, hogy a szó így is, úgy is nyelvünkől teljesen idegen. Nem azt értem rajta, hogy

pincze szónk a szláv *pivnicz*-ből való, sem azt, hogy az *r* függesztekben talán az idegen *ár* képző lappang, hanem azt, hogy a mit akár a *pinczér*, akár a *pinczés* alak kifejez, annak nyelvünkben nincsen történeti fejlődése. Mindkét szó, úgy a helytelenül képzett, valamint a helyesbített, idegen ültetvény s nem birnak meghonosodni; mert annak, hogy vendéglőkben, fogadóknak a vendéget nálunk egyenest a *pinczéből* szolgálták volna ki, nincs történeti multja, legalább nincs olyan, mely általános szokás lett volna.

A németeknél a *kellner* szó sok százados kölcsönszó, mely kezdetben *kellernek* vagy *kellerernek* hangzott s a latin *cellarius* (*kellar*) mása. Az átvétel idejében azonban nem bírt mindjárt mai értelmével. Eleintén *pinczemeszter*t jelentett, azt, ki a pinczét gondozta és csak később öltötte föl a 'főszolgáló, vendégkiszolgáló' jelentést. Ilyen fejlődése nálunk a *pinczér* szónak nincs. Kora talán mindössze egy emberöltő. A mily erőszakkal képeztetett, épen olyan erőszakkal áll neki ellen a nyelv. Nem bírja befogadni.

De nem is úgy áll a dolog, hogy nekünk ne lett volna arra való szónk. Ott van az 'étékfogó'. De ezt, noha el se felejtettük, még sem használhatjuk, holott a *kellner*-nek tökéletes egyértékese; nem éleszthetjük föl pedig azért, mert egy szerencsétlen szófordítónk, nem értve a 'haendelfanger' (izgága, dulakodó, kikötő) értelmét, ezt 'csirkefogónak' nevezte el. Ez az utóbbi szó kísért mindjárt kellnereink előtt, mikor *étékfogónak* nevezzük. Ezt tehát első sorban ők nem fogadják el elnevezésükre s így nem lehet arra számítani, hogy használata általánossá váljék. Új szó után kellene tehát látnunk, hogy ezt a társas életünkben oly nagy szerepet játszó foglalkozást nyelvünkön helyesen meg is nevezhessük. Az asztallal, kárpittal, kötéllel, keztyűvel sat. foglalkozót mondjuk *asztalosnak*, *kárpitosnak*, *kötelesnek*, *keztyűsnek*, mért ne illethetnők a *vendégekkel* foglalkozót *vendégesnek* vagy *vendéglátónak*?

E szónak, mint újnak, természetesen épenséggel nincs történeti fejlődése; de arra nincs is szüksége, mert egyenest megmondja, mit jelent. S az erre vonatkozólag főtebb mondottak csak oly szókra állanak, melyek idővel megmásították értelmüket. És ha a *vendégest* elfogadjuk az általános fő fogalom jelzésére, akkor az alosztályok elnevezésére a szók egész sora kínálkozik; ilyenek: *Speisekellner* = *étkes*, *étkehordó* vagy *tálas*, *weinbursch* = *italos*, *italosztó* vagy *poharas*; *zahlkellner* = *számoló*, *számvevő*, *számvető* vagy *pénzszedő*.

Csak meg kell kezdeni használatát, s rövid idő múlva egyszer csak azon vesszük észre magunkat, hogy fülünk épen oly jól hozzászokott, mint a *vigadó*, *szélhámos*, *kötőszó* s hasonlókhoz.

FRECSKAY JÁNOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. a) Melyik szabályosabb írásmód: *reményleni*, *remélleni* vagy *remélni*, *ajánlani*, *ajállani* vagy *ajálni*, *beszélleni* vagy *beszélni*? b) Ezen igéknek: *csuklik*, *hámlik*, *fénylik*, *vonaglik*, a felszólító mód egyes 3. személye szabályosan így ragozandó: *csukljék*, *hámljék*, *fényljék*, *vonagljék*; hogy kell ezt kiejteni? Vagy szabad-e *csukoljék*, *hámoljék*, *fényeljék*, *vonagoljék* írni és mondani?

Felelet. a) A származás elvének híve, a ki *fakgat*, *rontsol* sat. ír, ha következetes akar maradni, a *reményl*-, *ajánl*-, *beszéll*-tökhöz kell ragaszkodnia. A kiejtésnél a ma uralkodó divat nem enged semmi befolyást a képzés és ragozás terén; az etimologikus írásmód követői tehát nem írhatják: *remél*, *ajál*, *beszél*.

b) E kérdés első felével czélszerűbb lett volna jó tanácsért a színésziskola tanítóihoz fordulni; erre nézve ők a legilletékesebb bírák. A kik szerint minden egyes hangot úgy kell kiejtenünk, a mint írva van; szerintük nagyot vét a helyes kiejtés ellen. a ki így beszél: *tuggya*, *mennyünk*, *kiálcsatok*, *jácczunk egyget*, *imáccság*, *azomban sat.*; a művelt magyar ezeket így mondja: *tudja*, *menjünk*, *kiáltsatok*, *játszunk egyget*, *imádság*, *azonban sat.*; vagyis úgy kell beszélnünk, a mint az írás parancsolja; mert hát réges-régi dolog nagyon, hogy a fejünket szabjuk a kalaphoz. a zuzmara akkor üti föl tanyáját a fák leveletlen ágain, ha már bundát vettünk magunknak s a nap is akkor kel föl, midőn a lámpákat kezdik oltogatni s nem megfordítva. Különben a kinek nem okoz nehézséget a *csuklya*, *zsemlye*, *patkánylyuk*, az könnyen megküzd a *csuklyam*, *hámlyék*, *fénylyetek*, *vonaglyatok* hangtesttel is.

Az utolsó pontra, hogy lehet-e így is ejteni: *hámoljék*, *fényeljék*, megfelelnek a beszédben és irodalomban helyvelközzel előforduló efféle használatok: „Hadd bomoljanak, ha kedvük tartja! Nem szükség épen, hogy tündököljünk. Meg ne hasonljatok egymás közt!” — ezekből: *homlik*, *tündöklük*, *meghasonlík*.

2. Kérdés. A latinban három tagadó névmást találunk, két főnévit: *nemo* (személyre) és *nihil* (dologra vonatkozót), és egy melléknévit: *nullus*. Szintígy a németben is: *niemand*, *nichts* és *kein*. A magyarban ellenben csak kettő van: *senki* (*nemo*, *niemand*) és *semmi* (*nihil*, *nichts*); a melléknévi (*nullus*, *kein*) hiányzik. Sok esetben helyettesíti ugyan a *semmi*, pl. „Nincs *semmi* baj. *Semmi* remény!” — de akad olyan fordulat is, főleg ha valamely idegen nyelvi kifejezést kell magyarra áttenni, a melyben hiányát érezzük a tagadó melléknévi névmásnak; pl. „Alles, was lebt, liegt

in tiefem schlaf. Niemand wacht, kein thier regt sich, kein lüftchen, kein blatt, keine blume.' Ezt híven, az egyes részek kiemelésével, a melyeken a nyomaték fekszik, a magyarban, bár törtem rajta a fejemet, nem tudtam visszaadni; mert hogy *semmi* állat, *semmi* szellő, *semmi* levél, *semmi* virág' nem jó, érzem és érzi más is; ha pedig azt mondom: *egy* állat *sem*, *egy* szellő *sem*, *egy* levél *sem*, *egy* virág *sem*', a kifejezés tömörségéből, szabatosságából, eleven színéből sokat vesztené s lapossá, terpedtté, szintelenné válnék.

Nem lehetne a német *kein*-ra alkalmas magyar kifejezöt találni?

Felelet. Mi nem hisszük, hogy tehetséges magyar író valaha megakadt volna e nehézség előtt s magyarul írva szükségét érezte volna egy magyar *kein*-nak. E hiány érzete csak is akkor mutatkozik, ha valamely idegen sajátosság vetődik utunkba; de ezen a nehézségen úgy segít minden nyelv, d mint tud; pedig egy vagy más módon, egy vagy más foraulattal mindegyik tud. A jelen esetben például én így adnám vissza, ha fordítanom kellene: 'Alszik, mely álomba merült minden, a mi él. Nincs ébren, nem virraszt senki, semmi; se ember, se állat, se szellő, se falevél, se virág'. Egy másik, egy harmadik ismét másképp s talán szintén jól; egy negyedik hivatottabb pedig bizonyára még jobban, még találóbban.

Különben, a ki nem lehet el nélküle s mindenkép szüksége van, mint talán a grammatikusoknak, szótáríróknak s a mankón járó fordítóknak a magyarban is egy *nullus*-ra és *kein*-ra, fölevenítheti s ha tetszik, forgalomba hozhatja a *sem* + *ki* (senki), *sem* + *mi* (semmi) analógiájára készült s a codexirodalomban elég gyakran előforduló *semegy* szót: „Műdön a fekőnek *sem egy* mozgását fűleknek érzelmével foghathatná, közelben vépék a menyezethez: Cum nullum motum iacentis sensu aurium caperet, accessit proximans ad cortinam (BécsiC. 42.). Egybe törettetének a vas az ércz és az arany és fordeitatanac monnal nyári szérőnek pernyéjébe és *sem egy* hely nem lelettetéc ő benne: Contrita sunt pariter ferrum, aes, et aurum et redacta quasi in favillam aestivae arae, nullusque locus inventus est eis" (uo. 123.) sat.

3. Kérdés. A Budapesti Hirlap magyarosító törekvését mindnyájan tudjuk méltányolni, de két dologgal mégis túl lő a célzon. Egyik, hogy nem csak *ekszcentrikus*, *szfinksz*, *zsurnalisztika*, *zsoké*, *ekvipázs*, hanem *Kszerkszeszt*, *Bokkádcsót*, *Satóbriánt*, *Sékszpírt*, *Nyítnt* is részben ír, részben írását ajánlja, sőt sürgeti. A másik, hogy némely már egészen megszokott, általános divattá lett szókat, minők: *hordár*, *titkár*, *pinczér*, *pénztárnok*, *elnök*, *főnök* sat., mert rosszul vannak ké-

pezve, *hordáros, titkáros, pénztáros, pinczéres*-sé ferdítve még rosszabbakká teszi. Én a Nyelvtört, a melynek részben magam is híve vagyok, folytonos figyelemmel kísérem, de olyan buzdításra nem akadtam benne, mely az érintett irányok követésére serkentett volna. Különösen a mi a második pontot illeti, mivel szebb és jobb a *pinczés, titkáros, hordáros*, mint a *pinczér, titkár, hordár*? Már most csak azt várom a Budapesti Hirlaptól, hogy mikor keríti a sort, hogy *asztalnok* helyett *asztalost, udvarnok, bajnok, tollnok, irnok, kalmár, sáfár* helyett *udvarost, bajost, tollast, íróst, kalmározt és sáfározt* olvassunk benne. A következetesség legalább ezt kívánná, mert ezek is a helytelenített *-nok* és *-ár* képzős szók közé tartoznak.

Igazam van-e?

Felelet. Nem egészen. Az idegen szók írására nézve félig; a mennyiben a kiejtés elvének a tulajdonnevekre alkalmazása mindaddig, míg egy internacionális, az ismertebb nyelvek minden hangjára kiterjeszkedő alfabetum létre nem jön, a legnagyobb zavart okozná. A ki például *Kecskeméti* nevet öröklött apjától, aligha ismerne saját magára, ha a francziában egy bizonyos *Quelchequemêthy*, az olaszban *Chelscicchemetti* nevezetű emberről olvasna valami tudósítást. *Babocsay* uram is aligha sejténé, hogy róla van a szó, ha egy újjörög újságban ezt a nevet olvasná *Μπαμπούτσι*. Ehhez járul, hogy bizonyos neveket egyik és másik nyelv még maga megerőltetésével se tudná a maga hiányos jegyeivel úgy leírni, hogy az eredeti kiejtésnek csak felénnyire is hű mása lenne. Irhatná az olasz *Hedihatt, Hegihatt*, meg *Scinechoescid*, azért mégis *Edjatt* v. *Edzsatt*, *Sikesd* volna annak a kiejtése; valamint a német is akárhogy írná le a *Nyiregyháza, Gyöngyös* neveket, mégis csak *Nirédjhásszá, Djendjesch* volna az az ő nyelvén; a szláv se szólítaná *köszörüs* uramat másként, csak így: *Pan Keszerus*.

A második pontra nézve is csak félig értünk egyet a t. kérdezővel, a mennyiben mi sem tartjuk szerencsés javításnak *hordár* helyett a *hordározt*. Ha már javítunk, legyen a javítás gyökeres, olyan, hogy semmi tekintetben ne lehessen kifogást tenni ellene s ne legyen benne semmi olyan, a mi a megszokott rossz szóra emlékeztet. A *pénztárnok*-nak azonban a *pénztáros* ellenében való megvédelmezése éppen nem mondható sikerültnek; s különösen az a *bajnok* helyett *bajos, tollnok* h. *tollas* példasorozat veszedelmes fegyver, mert meg is lehet fordítani, s a mi kezünkben bizonyára jobban sújt, mint az ellenfelében. Kérdezzük meg akármelyik neologust, ha választania kellene, melyikhez szegődnék a kettő közül, ahhoz-e, hogy *pénztáros*-t mondjon *pénztárnok, tollas-t tollnok, lakatos-t lakatnok, fazekas-t fazeknok, köteles-t kötelnök* helyett, vagy megfordítva, s meg vagyunk győződve róla,

ha végig mennénk az egész sorozaton, a *pénztárnoktól* a *pénztáros*hoz fordulna. De hogy egészen semleges tőről vegyük példáinkat, mi rá merjük a mai nemzedék közül bárkire is bízni annak eldöntését, hogy mi legyen például a *konyhamester* inkább, *konyhás-e* vagy *konyhánok*, a *teremőr* *termes-e* vagy *teremnők*, a *pinczemester* *pinczés-e* vagy *pinczénők*, az *italosztó* *italos-e* vagy *italnok*, a *málhafőlügyelő* *málhás-e* vagy *málhánok* sat. Hátha még ilyeneket léptetnénk ki a versenyterre: *örző* és *öriznök*, *ügyelő* és *ügyelnők*, *harangozó* és *harangoznok*, *arató* és *aratnok*, *sugó* és *sugnok* sat. sat.?!

Több bizalmunk van a t. kérdező józan ítéletében és ép nyelvérzékében, mint hogy föltennők róla, hogy a *bujdosó* ellenében a *bujdosnok*-nak adná az elsőséget. Igazunk van-e?

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok. Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból, 1583-tól kezdődőleg.

Az fassiókból szépen kitelik az dolog: szépen kivilágosodik.

Hagyja le rajta való kereskedésit: álljon el a pereléstől.

Csak amugy fél kedvvel vette a bort Horváth uram: nem a legszívesebben, félvállról.

Turbocz uram csak hadd szélvészkedjék: zavarodjék, lármázzon.

Rhédei uram igen pörén szaladott el: hirtelen s csak nagynehezen.

Fogadását falban rontotta: megszegte, megrontotta.

Pengő uram csak maga-okta jött Apátira: maga fejtől, akarattjából.

Láttam, hogy ott ekeczélnek, ebelkednek vala: kaczerón, fajtalanzkodó módon játszottak, fogdosták egymást.

Émberül kielégített mindenrül: becsületesen, hiány nélkül.

Az szőlőt eladtam borpatakban visszahíhatatlanul: örökösen, megmásolhatatlanul.

Az udvarrul kivonakodtak az utcára: verekedés, huzalkodás közben, egymást az utcára kivonszolták.

Az feleségével feletteigen háborán élt: rosszul, háborogva

Láttam, hogy az talpas volt a bratinája: gyalogkatona volt a kedvese.

Kérdém az asszonytul: mit aránsz a gyermekhez!: mely időre gondolod gyermeked megszületését?

Vigyázz! mert nyakfalvára megyek még má!: nyakon verlek, nyakon ütök.

Felhuzá a fejszét, hogy vele megüssön: felemeltem rám a fejszét, hogy . . . .

Én ha de ákos ember volnék is . . . : ha írni, olvasni tudnék is . . .

Két nap tenger-estig bezárva volt az ablaka táblája: két napon át, reggeltől estig . . . .

Vagyon negyven esztendeje, hogy fejemet bekötötték: hogy férjhez mentem, hogy asszony vagyok.

Bánom, hogy bekötöttem vele életemet: hogy férjhez mentem hozzá.

Felfogta az czigányok abrosszát sugy bujtatta urát az válogattyába: felfogta az alsó ruháját, ugy bujtatta urát a lába közzé.

Az leányt jól megvonogatá az ház hosszában: végigverte a tornáczon szaladtában.

Tanukkal kellene elhíttetni az kik látták: szemmel látott tanúkkal kellene bebizonyítani.

Ezek szörin ismerték az én ládámat: színét is ismerték a ládámnak.

Igen nyestik a felsőbányaiak, hogy hozzá látnak az dologhoz: erősen ígérlik, hogy hozzá fognak a bányaműveléshez.

Kegyelmetek oly tüzet akar gyujtani, mely vagy füstöt, vagy kormot de bizony hágy maga után: oly dologba fog, mely szennyet, bectelenséget hoz magával.

Az régi gyepüt ne bontogassa kegyelmetek, mert netalán kigyó jön ki belőle: régi jogainkat ne háborgassa, mert baj lesz belőle.

Jobb részéről mind ősi javak voltak: nagyobbára, nagyobbbrészint.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

(Göcsejiek.)

Mijén hizlalom még a disznót, mikor mindig a kasbú kő tartanom: a betakart készből.

Ollan görbe, mind a zökör hugyozáso.

Mindíg hátü van, mind a tehén farka: a ki el szokott maradozni.

Szégény is légyen a zembër, mëk kevés sè légyen, mit ér az akkor?

Ollan, mind a magos csolán: a mi nagyra megnő.

Annyi van rajta, mindha rá vóna sározva: gyümölcs a fán.

Egy funt sót nem észik még nálom: a kinek hamar kitelik a szolgálatja.

Napestig mindétig csak a küszöpöt, még a tápot nyergeli: a tétlenül üldögélő asszonyok.

A küszöpöt sē tuggya átilépnyi, osztán lóra akarna ünyi: a kicsinyben is tehetetlen ember, a ki nagyba akarna kezdeni.

Má ez a zasztag úgy van rakfa, hogy aszt nem lehet mék-czáfónyi: ócsárolni, hibát találni.

Ez iszēn urbáriumossan tud dógozni: rősten, robot módjára.

(Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Párbeszédék.

— No téns uram, Isten álgya, elmének má, mer a hétēn még lēssz a lakadalmunk.

— Ugyan hogy mennél már, hisz csak most hirdettek benne-tēket először; hát még a második és harmadik hirdetés?

— Igēn ám, de megkaptuk a pēndēlstációt (dispenzacziót).

— Ejnye Pēsta, ugyan hun ragatt rád az a sok gyiák szó?

— Biúgy is a! a patyikába' vótam ám én rabarancs (laborans).

Nagyba folyt a korteskedés Csiky Sándor és Burik István közt. A Csiky paraszt kortese észre vevén, hogy egy Burik-párti szivar-osztogató úri kortes a háta megett hallgatódzik, felvesz a földről egy szivarvéget, s azt a markában bagóvá gyurogatva, szétvetett lábbal a többi parasztokhoz fordul, s magát Burik-pártinak színelve s tetetve, mintha a hátul álló urról semmit sem tudna, a következő beszédet intézi hozzájuk:

— Mi a csillagos fenét akar má megint az a Csíky? (Köp) Kilenczegyik esztendeji má hogy odafél van! (Köp) Nēgyvennyóczba s (Köp) mikor bennünköt komēndírozott (Köp) hát csak (Köp) mekē-gētt! (Köp) hanēm (a kész bagót szájába nyomva) Burik Ęsvány!!! (Köp) Fajin gyerek!! (Köp) A fōn jelzett úrhoz fordul:

— Tessēn má annyi ēcz czibart! (Köp. A megszólított meg is ajándékozza egy szivarral. Az én emberem meg se köszöni, hanem foghegyre véve, a parasztokhoz visszafordul s harsány hangon szól):

— Hanēm azé élyék Csíky!

Két paraszt évekig minden nap két ökrös szekérrel hordta a malátát a gyárból végig a város fő utcáján. Egyik az ökr mellett sétált, a másik szétvetett lábbal a szekéren a hordó mellett állott, s köztük rendszeren a következő nóta és párbeszéd fejlődött út közben:

Nem úgy van má,

Min vót régēn!

— Bodor nye!

Nem az a nap

Süt az égén!

— Jó mongya komám!

— Bion koma, még akkor partnak mēnt!

— Nem mēnt bija! Iszēn még a Bodor mē ssé vót!

— Ugyan má honnē lett vóna!

— Nem vót no!

— De bion mē vvót.

— No de ha nem vót!

— Mē vvót no, ha mondom!

Nem is az a

Csillag ragyog;

Ekkor a malátás szekér egyet biccent, s a maláta a hordónál állónak arczába föccsent, melyet ez ingujjával letörölve, így fejezte be nótáját:

Ēn sē ide —

Való vagyok!

(Eger.)

MACZKI VALÉR.

B a b o n á k.

1. Ha a kokas tojik, szerencsétlenséget gyelént. Azér legjobb az íjen tojást háttá fordúva áddobnyi a háztetőn, akkor nem lessz baj.

2. Az álatot nem kő söprűvé ütnyi, mer észárad.

3. Napnyugot után nem jó tejet kiannyi a házbú, mer vírt ád a tehén.

4. Ha a kis gyermek sokat rí, még a hasa is fáj, többnyire szēm ártott neki. Észt könnyem megílehet tunnyi. Vész az embēr éppohár tiszta vizet, tész bele éppár szēm szenet; azután háromszor köröszöt vet rája, még émond három miatyánkot. Ha a szén nem ű le a vízbe, akkor valami más bajja van. Ha pejg leű, akkor a szēm ártott neki; de ha ebbű a vízbű iszik a gyermek, meggyógyú.

5. A ki este a tikerbe níz, az ördögöt láttya.

(Vészprém m.)

GUBICZA J. IMRE.

Tréfás mesék.

Ēcczēr és-süket, év-vak, még ěk-kopasz iēmēntek riépát lopnyi. Mikor huszkották a riépát, iēkezdí a süket: Ott valamit hallok! A vak még: Nízzíték, valamit látok!

Erre fölugrott a kopasz:

Ucczu bizoñ szalaggyunk!

Hal-loboggyon a hajunk!

(Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

Szójátékok.

1. Kár Ácsen a karácson, nem látszik meg a kalácson a karácson. (Komárom megyei Ácsen a népség plébánosának karácsonkor kaláccsal szokott az oltárra rakva kedveskedni, áldozni. Egyik szűk esztendőben a kalácsok nagyon is aprók levén, a plébános a föntebbi szójátékkal fejezte ki elégedetlenségét.)

2. Hol Sebes? A hol Szent-Péter Vág, ott Sebes. (Sebes és Vág Sopron megyei faluk a Rába partján, ezek közelében a Rába másik partján Vas megyében fekszik Szent-Péter.)

3. Hetye, Berény, Simaháza, belefér egy tarisznyába. (Hetye, Berény, Simaháza egymással határos apró községek Sopron megyében.)

4. Áldott Szakony, szent Gyalóka, boldogtalan Salamonfa. (Jómódú Szakony, ájtatos Gyalóka, szegény Salamonfa — községek Sopron megyében.)

NAGY SÁNDOR.

Tájszók.

Kemenesallyiak.

Mëgmënt: oda ment.
mëgéhred korán reggel.
mëkfekszik. Szëgin embër
vagyok, nëm tëhetëm, hogy mëg-
fekhesem.

mëgfakatt. A szëmëm mëk-
fakatt fájdalom végëtt, aszon-
tam (azt hittem) fírëg lóg ki
a szëmëmbű, peig a szëmëm
bogara vót.

mëgríbbant: megijeszt, me-
rebbeint.

fölkur rant. Mellfájását be-
széli el s mondja hogy: úgy
fölgyün, de nem tudja fölkur-
rantani (kikrákogni).

dufál. A boryu dufállo az
anya tögyit: mohón szopva
lökdősi.

betakaresúnak: betakar-
gatnak.

Uf fáj, hogy ékhetetlenség.
Hum mëggyógyul, hun kiujjilt.

Sok rajtam az akság: aggódás,
gond.

Nëm vót nyukságom: nyu-
godalmam.

Alig hogy elszunytam: el-
aludtam. (Vö. Soprony megyé-
ben szunyni megy bujósdi
játszáskor az a gyerek, a kit
kiolvasnak; Vas-ban kumni).
Csak up passog, ollan ámos.
Egísz ijfel ott varázsoni:
virrasztani.

Ott dëzsűtem egy egész
óraig: tartózkodtam, hiába töl-
töttem az időt.

Kënyér zsurma: morzsa.
Az ithont fájlesztta: háza
vágyódott, az otthonért fajt a
szíve.

Nagyon sanyargóssan níz:
keservesen, fanyaran.

Töppett szőlő: fonnyadt, asszú.
Jó dörgős az út: göröngyös,
fagyott út, mely jól kirázza az
embernek a lelkét is.

(Jánosháza.)

CSAPODI ISTVÁN.

Kiskunságiak.

- Igazlátó: felügyelő. (Tinódynál: Kapit. Gy. párv. 101.)
 igitcze: egy szűrös tüssök neve.
 istenkodik: kér, rimánkodik. (Csallóköz Nyr. I. 279. Szilágyság Nyr. IX. 478. Háromszék Nyr. IX. 424.)
 iszák: egészben (végigmetszetlen) lehúzott birkabőr, melyet a pásztorok különféle eleség eltartására használnak.
 iszókás papiros: itatós papiros.
 sztorhéj, isztorhaj: házeresz (isztorhé Ormánys. Nyr. I. 379.).
 izré-porrá; pl. izré-porrá törvmit (Szeged Nyr. IV. 169. Szathmár Nyr. X. 91.). Úgy ez, mint a következő hangtani jelenség lesz. Vö. izró tűz = izzó tűz (Nyr. XII. 527).
 izromba: ízben; pl. két izromba. (Baranya Nyr. II. 184. Ormánys. Nyr. II. 273. Győrvidék Nyr. IX. 286. Fehérm. Nyr. X. 186).
 iviccz: elmehetsz!
 Kacsomor: elkaporít, elcsen.
 kacsolodik: enyeleg pl. legény a lánnyal (Szeged Nyr. VIII. 235).
 kákabélű: rossz gyomrú. Mezőtúr Nyr. IX. 479).
 kakasszög: mely az ekét és a göröndöt foglalja össze.
 kalabalál: értelem nélkül összevissza beszél.
 kalakótya: eszelős. (Somogy Nyr. II. 376).
 kalézol: összevissza jár-kele, csavarog, kanyarog. (Kalészol Ormánys. Nyr. IX. 285).
 kantáros: könnyen kész vmire. Hisz tē ára kantáros vagy. (Somogy Nyr. III. 181.)
 kandsi: kan.
 karafina: üveg kancsó. (Baranyában = kis pohár, pálinka mérték. Nyr. III. 282.)
 karaszol: sekélyen felkapál.
 Karaszoló: T forma eszköz, melyet gyomirtásra használnak. (Szoln.-Doboka: garaczol. Nyr. XI. 93.)
 karatyol: sokat összevissza fecseg. (Matkó: B. Cs. 241.)
 karéll: a rostát akkép rázza félkör alakban, hogy a szemét rakásra jusson benne. (Mezőtúr Nyr. IX. 479.)
 karistol: horzsol. (Szegedvid. Nyr. III. 365.)
 kárhoszkodik: káromkodik.
 kárpáll: fedd, pirongat.
 katakönyök: kenyértésztából készült könyökforma sütemény. (Rábaköz. Nyr. III. 281.)
 kajkó: esztelen.
 kajla: görbe, lekonyult.
 kajsa: ferde, görbe.
 keczmerög: eviczkél pl. sárban vagy gazban, a ki beleesett s nem bír belőle kijutni.
 kehöl, kahol: köhög.
 kenczeficzel: ken-fen.
 keshed: kesellyé lesz, elkopik.
 kerepő: kelep, keleplő. (Veszprém Nyr. II. 134.)
 keszegódát: félre, rézsút. (Szilágym. Nyr. IX. 231.)
 keszöcze és keszörce: szilvából készült főtt étel. (Komárom Nyr. VII. 282.)
 késztet: ösztönöz.
 kiáll: a gyerek az iskolából, mikor már nem akar tovább járni.
 kifogják az iskolából ugyanazt szülei.
 kikapi: szeretőtartó (asszony v. lány).

- kikodul: elehül. (H.-M.-Vásárh.
Kodé = kiéhezett Nyr. VIII.
92. | Kodohoz = koplal
éhezik. Székely szó Nyr. II.
230.)
kinyós: kevély.
kissebbik uram: így hívja
az asszony az ura öccsét (K.-
Baranya Nyr. III. 282. Fehér
m. Nyr. X. 186.)
kittyő: vászon felöltő.
kivető: bibás (pl. alma, vagy
állat).
koborék: habarék, tejföl for-
mára összekavart sár az úton.
(Ormáns. Nyr. III. 183.)
kocsi: minden négykerekű járó
szerszám, ha ló vonja; ha ökör
vonja, szekér a neve.
kódorog: kóborol.
(Kis-Kun-Halas.) KORDA IMRE.

Nógrádmegyeiek.

- Ázalék: bab, lencse, borsó s
más ilyen hüvelyes főzelékfélék.
Brahá: a legkomiszabb (zsidó!)
pálinka.
Brenács: keskeny szalag,
mellyel a lányok a czopfot
összekötik.
Brizgálkodik: turkál az étel-
ben, ha nem ízlik; foghegyre
eszik.
Bajkalódik: bajlódik, ve-
sződik.
Csepa: pofon.
Csinos: furcsa.
Döre: domb.
Előgetni: beárnyékolni.
Glyama: nagyszájú, nyelv-
kedő.
Illanka: kis száncó.
Illankázni: jégen csúszkálni.
Itt lévő: itt szokott lenni v.
állni, ez a helye.
Körmöködni: bajlódni, bibe-
lődni.
Pirkli: dorong.
Pruszlík: női mellény, váll-
fűző.
Papulya: 1) szájaskodó, nyelv-
ves; 2) nagy száj; pl. Akkora
papulyája van, mint a lónak,
Trityi: vékony, nyári nadrág,
kukoricza nadrág.
Roeska: rücső.
Smánya: hitvány.
Zavadzálni: útba lenni, aka-
dékoskodni.
(Tolmács.) ZOLNAI LAJOS.

Kis-Küküllőmegyeiek.

- Ládafi: ládafiók. „Ne hagy
a ládafiába nyújjatok gyer-
mekek.”
Lopta: labda. „Kinek van
loptája?”
Menköfagó: villámhárító. „A
menköfagó magához szítja a
zistenharagját.”
Micsa: micsoda, miféle. „Micsa
szeg ké kének, Jankó bá?”
Mutuj: 1) néma; 2) persely.
„A mutuj kijábál; senki se
érti. Mikar én ajan gyermek
vótam: minden krajczárt a mu-
tujba tettem.”
Nagyüdő: zivatar, égiháború.
„Micsa fekete felhők jönnek;
ujbó nagyüdő lesz. Jű a nagy-
üdő.”
Nálunk: hozzánk. „Mé nem
jüssz saha nállunk? Gyertek
nállunk.”
Pátkány: vakandok. „Csupa
patkánytúrás a zegész kert,”

Póczegér: patkány. „A póczegerek min kifurták a kamara falát.“

Puja: törpe. „Szemmártanba van egy puja ember, csak egy szikra.“

Punga: erszény, kis bőrzacsó a pénznek. „Há van sak pëndz a pungába?“

Rasszvilág: a szabadságharcz ideje. „A rasszvilágkar csak éppen a zidevaló aláhak nem rabaltak.“

Sétifikálni: tekeregni, előre-bátra jönni-menni. „Té sis mindég csak sétifikálsz.“

Sütő: sütőház, az a szoba, hol a kinyér sütésre való kemence van. „Hazz szalmát a sütőbe te marha alá, hagy hevicssek.“

Surgyé: az ágyba való szalmazsák. „Észta surgyét is újra kéne má tőtni.“

Tiszt: hivatalos, beamter. „Eleget kértem, könyörögtem a zalispányítt, szógabirónál, a többi tisztnél is, de még rá sem ügyeltek ő kémécék.“

Tüszely: tűzhely. „Técsesak le a tüszejre.“

Tujább: tovább. „Tettujább, më annan leesik. Menny tujébbtë, më nem férek el.“

Ugardani: ugrani, szökni. „Ugargy jabban tel, nem úgy nem; hájsze te még ugardani se tucc.“

Vakaró: a tekenyő oldalán maradt, s onnan levakart téstából készült hosszukó, kiskenyér. „Jó nagy vakarókat süt magának.“

Vicsarag: (emberről) agyarkodik, veszekszik. „A bátyád is ajan, hagy sahase nyughatik, mindétig vicsarag valakivel.“

(Szökefalva.)

KISPÁL MIHÁLY.

Tréfás népdalok.

1.

Kis kertembe egy vén zsidout ütettem,
Régvel, este forrou vizzé öntösztem;
Mégis kinyótt a vén zsidou szákálá,
Bolond embër, á ki lë nem kászájá.

2.

A Mákoscsik elindút a vásárbá,
A számára beleveszett á sárbá;
Gondoukozik á Mákoscsik magábá,
Hoty számára beleveszett á sárbá.

A Mákoscsik megindútt a vásárbú,
Ki is tóta á számárát á sárbú;
„Jaj számáram csak mé ëcczé vígy haza“ —
Nem hájtólák többet é á vásárrá.

(Gömör megye. Dété.)

FÁBRY JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
és
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Tibériás tenger, óperenciás tenger, Bergengóczia.

Ha a magyar népmesében *óperenciás tenger*ről, meg *tibériás tenger*ről olvasunk, ki gondolna akkor középszerű tavakra? Valami mérhetetlen nagy tenger, az atlanti oceán, vagy olyas valami lebeg önkénytelenül szemünk előtt, ha azt halljuk, hogy ,hetedhét országon túl, az üveghegyeken túl, még az *óperenciás tengeren* is túl' történt valami. Szinte természetesnek találjuk Ballaginak Magyar-német Szótárában adott értelmezését: „*óperenciás* — der Ocean.“

Ilyennek képzeltem én az ,óperenciás tenger' helyett használatos *tibériás tenger*t is, midőn a Nyelvör februári füzetében mint figyelemre méltó adatot megemlítettem. Pedig még sem valami nagy tenger az, hanem nagyon is középszerű tó. Ha viszont alakját tekintettem, inkább gondoltam volna a Tiberisre vagy bármilyen másra, csak a *Genezareth* tava-ra nem. Ki is gondolt volna hamarjában a bibliára? Pedig elég okunk volt rá. Lapozzuk csak Gaal György Magyar népmese-gyűjteményében s meg fogunk róla győződni, hogy a mi rendszerint az *óperenciás tengeren* túl történik, az ott gyakran ,hetvenhét határon túl, a *veres tenger*' mellett megy végbe. Ugyancsak ott találkozunk Dániellel, Merényi gyűjteményében s másutt Dáviddal, a ki rendszerint a holdat személyesíti; sok népmesében előfordul a *Gyehenna*; sőt ilyen pogány dolgok is találhatók Merényi és Erdélyi gyűjteményeiben, mint: *Plútó*, *grifmadár* sat. Nem csoda tehát, ha a bibliai *Genezareth tava*, vagy a mi e tónak rendes mellékneve, a *tibériás tenger* lépett a népmese *óperenciás tenger*ének helyébe. Palaestina térképén a *Lacus Genezareth* sive *mare Tiberiadis* nyugati partján két nagyobb várost látunk; egyik *Genezareth*, a másik *Tiberiás*;

ezeztől nyerte nevét a tó is. A 'tibériás tenger'-rel tehát tisztában vagyunk, s így az a sejtelmünk, hogy itt geográfiai vonatkozással van dolgunk, már is megvalósult.

Ugyanilyen geográfiai vonatkozást kerestem én az *óperencziás tengerben* is; mert hogy azt kell benne keresnünk, arra mutat egyrészt az *óperencziának* csaknem állandó kísérője, a *tenger*, másrészt a neki tökéletesen megfelelő *tibériás tenger*, melyben most már világosan látjuk a geográfiai vonatkozást, s mely formailag is hű mása: *óperencziás* és *tibériás* (s nem: *óperencziái* v. *tibériái*) tenger. Az igaz, hogy néhány népmesében előfordul így is: 'még az *óperenczián* is túl', de ez mit sem változtat a dolgon; mert ebből meg nem magyarázható az *óperencziás tenger*; holott ez utóbbiból könnyen megmagyarázható az *óperenczia* a 'tenger' szó el-estével. S viszont nem egy népmesében a királyfi elmegy az *óperencziákra*, azaz 'óperencziái' vidékekre, a mint maga a népmese is megmagyarázza: 'hetedhét országra, hetvenhét határra', mintha ma azt mondjuk: 'elmegy az *Indiákra*' Indiába. Épúgy mondja pl. a finn ember, ha valami nagyot akar mondani: *minä olen matkustanut idät, luoteet ja etelät, Riit ja Räävelit* = „beutaztam keletet, nyugatot és délszakot, Rigát és Revált“, s mindezt a pluralisban. A mi pedig az *óperenczia* alakját illeti, az egy latinosított *oberencia formán alapszik, s így már eleve is valószínűnek látszik, hogy valamely eredetére nézve latin v. olasz helynévben kell kutatnunk: tehát oly helynévre van szükségünk, melynek latin *-tia*, ol. *-za*, német *-z* végződése van.

Eddigelé *ob der Ems*, *ober Ems* látszott alkalmas magyarázatnak; de ezt mind alakjára, mind jelentésére nézve valószínűtlennek és erőltetettnek véltük. Azonban lehet-e csodálni, hogy mi az *óperencziás tengerben* valami távoli nagy tengert sejtettünk? S kinek jutott volna eszébe, hogy ez az 'óperencziás tenger' se több. se kevesebb, mint a *Boden tava*?

A már fentebb említett népmese-gyűjteményekben többször előfordul a *kék tenger* is ugyancsak ennek a mesebeli 'óperencziás' tengernek egyik változataként. Mi ez a *kék tenger*? Ha Weiland. Jausz és Kozenn geográfiai és történelmi atlaszeit lapozgatjuk, akkor látni fogjuk, hogy a Boden tavát a legrégebbi korban *Lacus Venetus* sive *mare*

Brigantium-nak hívták. Későbbi latin neve is: *lacus Brigantinus* (Szabó: Magy.-lat. Szót.); olasz nevei: *lago di Constanza* és *lago di Bregenza*; francia neve: *lac de Constance* (l. Köhler olasz és Molé francia szótárát). Németül is többféle neve volt régebben, egyszer *Constanzer See*, másszor *Bregenzer See*, *der See ob Bregenzen* sat. Végül az újabb korban *Bodmer See* és *Boden See*: magyarul is: *bodámi tó* v. *Boden-tó*.

A mint látjuk, e tó sok névvel dicsekedhetik. S ime, e sok név közt ráakadtunk a mi *kék tengerünkre* (*Venetus Lacus*: „*Venetus color, qui caeruleus est. et marinis fluctibus similis. Gall. bleue. Ital. color biau o. Hisp. color de la mar. Ger. Himmelblawe Farb.*“ *Calepinus.*), s azt hiszem, az *óperencziás tengerre* is. Az bizonyos, hogy e szó valamely latin vagy olasz eredetű helynéven alapszik, mutatja azt a szó végződése; de az is kétségtelen, hogy csakis német révén át kerülhetett a magy. nyelvbe, mert előrészában világosan fölismerhető a ném. *ober* v. *ob* szócska, mely a ném. geográfiai elnevezésekben használatos; holott más módon ez az előrész geográfiai elnevezésben alig magyarázható. S ez a helynév nem más, mint a *Boden-tó* keleti partján levő *Bregenz* városa. E városnak ókori neve *Brigantia* (Jauss), a későbbi latinságban *Brigantium* is előfordul (Szabó: Lat. Szót.); a középkorban már *Bregenz* és *Bregenzia*; olasz neve *Bregenza*, francia: *Brigance* (vö. Köhler olasz és Molé francz. szót.). A már fentebb említett munkákból kitűnik, hogy e város mellett van még egy kis folyó is: *Bregenzer aach*, és egy erdővidék: *Bregenzer wald*; szóval egy egész kis terület, melyet nem minden ok nélkül nevezhettek *Bregencziának*, úgy hogy eleintén a tó is tőle nyerte nevét (vö. ol. *lago di Bregenza* = *der See von Bregenzia*). A mint előbb láttuk, hogy a *Genezareth* tava a partján levő két nagyobb várostól nyerte nevét, úgy a *Boden* tava is kezdetben a mellette levő két ősrégi várostól neveztetett *constancziai* és *bregencziai tónak*. A tó és tenger fogalma már a latin elnevezésekben is ingadozik, egyszer *lacus*, másszor *mare* egy és ugyanazon víz neve; a németben sincs nagy különbség *der See* (lago) és *die See* (mare) között. Előbb valószínűleg így volt: *der See ob Bregenzia*, s ebből később könnyű volt az átmenet a másikra: *die See ob Bregenzia* = a *Bregenczia fölött* v. a *Bregenczián túl* levő tenger.

A magyarban *Bregenzia* változatlanul nem maradhatott, a szókezdő *br* hangcsoporton könnyítene kellett a nyelvnek; s ezt kétféle módon érthette el. Az első mód az, hogy metathesis útján lett *bergenzia*, s a *g* kiestével *berenzia*; a metathesisre nézve vö. *próbál*: *porbál*, *poróbál*; magy. *operment* (Ball.): lat. *auripigmentum*, ol. *orpimento*, innen metathesissel egy föltételezett **oprement*: magy. *operment*; bögre: *gëbre*. A másik mód az, hogy a magyar nyelv egy rövid vocalis közbeszúrásával segített a bajon, mint pl. *bretwa*: *beretwa*, *pranger*: *perengér*, s ez valószínűbb is; tehát *bere(g)enzia*; *berenzia*, s itt a különben is lágyan ejtett *g* a két *e* vocalis között könnyen eltűnhetett. hiszen már magában a németben is eltűnt, mert *Bregenznek* van ilyen mellékalakja is: *Brienzen*, *Brienzen*; sőt van egy másik helynév is Schweizban, melynek ez a rendes alakja: *Brienzen* város és a róla nevezett kisebb tó: *Brienzer See* (l. Weiland). Tehát *ob-bregenzia* a mondott hangváltozások útján lett **oberenzia*, majd *óperenzia*, s ebből az *óperenciás tenger*. A hosszú *bb*-nek *b*-vé való rövidülésére, s ez utóbbinak *p*-vé való elváltozására vö. *legtöbb*: **legtöb*: *legtöp* (Nyr. IV. 17.), *hebetel*: *hepedel* (uo. II. 136.), *bizony*: *pize* (uo. IX. 426.); német *abschied*: *opsit*, *stab*: *istáp*, *bilde*: *péllda* (Nyr. VI. 310.) sat. Végül a hosszú *ó* nem okozhat nehézséget, mert előfordul rövid *o*-val is, pl. Merényinél mindig *operenzia*. Nézetem szerint ez a magyarázat sokkal hihetőbb, mint akár az *adparentia*, mely jelentés tekintetében nem felel meg eléggé, akár az *ober Ems*, mely formailag nagyon erőltetett; s már csak azért is valószínűbb ez a magyarázat, mert nem pusztá hypothesis, hanem tényleg használt geográfiai elnevezésen alapszik, épügy, mint a *tibériás tenger*, melyhez sok tekintetben hasonlít.

Más kérdés az, hogy mily úton kerültek e kifejezések a magyar népmesébe. A *tibériás tenger*, mint láttuk. igen valószínűleg a bibliából került belé: az *óperenciás tengerre* nézve még nem mondhatunk határozott véleményt; de azt tudjuk, hogy a magyar nép a németiséggel tartósan érintkezett, s hogy régente a Boden-tó vidékén lakó néppel is egyenes összeköttetésben volt, arról történelmi nyomok, pl. a st. galleni följegyzések tanúskodnak. Így tehát mi sem gátolja azt a nézetünket, hogy a mi *óperenciás tengerünk* = *der See ob Bregenz*; ol. *lago di Bregenza*, azaz a *Boden*

tava; s ugyanez a tó a mi mesebeli *kék tengerünk* — *Lacus venetus sive lacus Brigantinus*.

Fölmerülhet még az a kérdés, hogy miért van a magyarban épen *óperenczia*, s miért nem *óperencz*, a mint azt a német közvetés útján s a ném. *ob Bregenz* alak szerint várhatnók? E kérdésre némileg már válaszoltunk a fölhozott adatokkal, melyekből látható, hogy az elkopott ném. *Bregenz* és *Bregenze* mellett magában a németben is használatos volt még a latinos *Bregenzia* alak is; de föltéve, hogy sem a latin, sem a német, sem pedig a latinos német alak nem volt a magyarnak mintája, a mi különben épen nem olyan lehetetlen, hanem csupán az ol. *bregenza*, a magyarban akkor is csak *óperenczia* lett volna. Pl. ez a magy. szó: *strapádczió* nem a ném. *strapaz*, *strapaze*, hanem az olasz *strapazzo* révén került a magyarba, s a magy. ebből *strapádcziót* csinált, mely egy latinositott **strapatio*-ra megy vissza. Hasonló érdekes analogia pl. a *garaboncza* v. *garabonczia* szó, melynek épen-séggel hármias alakja van: *garabonczos*, *garabonczás* és *garabonczás diák* (Ballagi). Nincs tehát kizárva a lehetőség, hogy a magyar nyelvben fejlődhetett volna *óperencziás tenger*, bárhonnan vette is a *Bregenz* szót, noha tudjuk, hogy ily alakban már a németből készen vehette; sőt — mint láttuk — már a *g* nélküli alakot is készen kaphatta, jöllehet a magy. nyelvben annak kieste sem okozhat nehézséget. Hiszen tudjuk, mennyire szerepel a népnyelvben a metathesis, összerántás, hozzátoldás, az analogia és népetimologia; a népnyelv tesz, vesz, változtat gyakran valóságos vakmerőséggel. Pl. *bögre*: *börge*: *gëbre* (Nyr. V. 426.); *Golgota*: *Gogolla* (Nyr. V. 87.); *placsinta*: *palacsinta*: *lapacsinta*: *lacsapinta* (Thewrewk: Hely. Magy. 9.). Tudvalevő dolog, hogy a magyar nyelv kedveli a latinos végződést, sokszor ott is használja, a hol nincs rá oka, vagy a hol nem is értjük. Pl. *pípatorium*. *dorgatorium*; *patvarista*, *gardista*; *bolondéria*; *sétifikál* sat.

Még egy érdekes népnyelvi adatunk van, mely megerősíti azon magyarázatunkat, hogy az *óperencziás tenger* = a *bregenzi tó*, s ez a *Bergengóczia*. Jelentése hasonlít az eddig tárgyaltakéhoz; ez is valami nagy távolságban levő földet v. országot akar jelenteni, valahol a világ végén, az isten háta mögött. Itt is az első pillanatban *Berg*, *Bereg*, *Bergen* vagy olyasmi jutna eszünkbe, de a világért se gondolnánk

Bregenziára! Pedig ez is ugyanaz. Hangátvetéssel: *Beregen-zia*, *Bergenczia*, könnyen meg lehetne magyarázni; de mit jelentsen a *-góczia*? Ez sem okoz nehézséget, ha tekintetbe vesszük, hogy a szónak *Biringóczia* mellékalakja van, s így mind a kettő egy eredeti **Bercngóczia* alakra vihető vissza. E szerint *Biringóczia* — lat. *Brigantia*, **Bringádzia*; a meta-thesis-re nézve vö. ném. *äserin*: *erszény*; *lélegzet*: *lélegzet* (Nyr. IV. 426.); A *g*-s mássalhangzó-bővülésre nézve vö. *furuglya*: *furulya* (Nyr. V. 236.); *singvas*: *sínvas* (Nyr. X. 327.). S így *Bergengóczia* is a *Bregenczia* szónak elváltozott népies alakja.

Már eddig is sok geográfiai és mitológiai vonatkozással találkoztunk a magyar népnyelvben, kivált pedig népmeséinkben. Láttuk, hogy Gaal népmese-gyűjteményében előfordul a *Verestenger* (mare rubrum); Merényinél a *Gyehenna* (a *gyehenna-tüze*) vö. a jerusalemi *Vallis Gehenna* — Gehenna völgye helynevet. A bibliából, mint már fentebb is említettük, nem egy név került a népmesébe, mint pl. *Dániel* (Gaal); *Dávid* (Mer.), ki a néphit szerint a holdban hegedül; *Matuzsálem*: „Öregebb volt mint Matuzsálem.“ Ért a népnyelv geográfiához is, a miről tanúskodik *Burkus-ország*; *franczia*, *farancia*, *anglus* v. *ánglius*, ezek mind előfordulnak Gaal gyűjteményében is. Végül a magyar geográfiát sem mellőzi a népnyelv: „Átment *Ungon Berken* (Ung, Bereg). Bejárta *Tolnát Baranyát*.“ Sőt ilyenektől se riad vissza: „*Henczidától Bonczidáig*“; s a népetimologia maga is költ helyneveket, pl. *Nekeresd* és *Ebkérd* (Mer.) sat.

Ha ezekután tekintetbe vesszük, hogy *Bergengóczia* (= Bregenz), *Burkusország* (= Porosország), a *farancziák* (frankok), az *ángliusok* (angolok) s mások híre is eljutott a népnyelvbe, népmeséinkbe, még pedig szintén latinos végződéssel s meglehetősen átalakulva, akkor nincs mi gátolja azt a föltevésünket, hogy a bár kevésbbé jelentékenynek tetsző *óperencziás tenger* = „der See ob Bregenz“ is eljuthatott hozzánk ilyen alakban.

STEUER JÁNOS.

HANGTANI APRÓSÁGOK.

II.

Diphthongusok a magyarban.

Érdemes még röviden megemlékeznünk magáról a *j*-ről is, miután hatásáról már annyit értekeztünk. Az a kérdésünk t. i. hova, a mássalhangzók mely csoportjába kelljen sorolnunk? Kúnos XII. III. liquidának mondja; Balassa meg (Budeniz Alb. 106. 1.) zöngés palatalis spiransnak. Balassának igaza van, ha azt a *j*-t érti, a melyet *ly*, *lj* betűvel szokás jelezni; tehát az ilyeneket: *ojjan*, *hajja*. (Magát a mouillorozott *ly*-t én legalább még nem hallottam a magyarban, hanem vagy mint olyan *jj*-t, vagy mint *ll*-t, a mely utóbbi valamivel lágyabbnak hangzik a közönséges *l*-nél.) Ámde mondjuk ki jó figyelmesen a *jó* szót; a *j* nem hangzik, csak az *ó*. És próbáljuk meg ugyanazon a helyen magányosan a *j*-t kiejteni; nem hallunk semmit, se zöngetlen, se zöngés hangot. Előbbre kell mennünk; a szájpaddás kellő közepéhez szorítva a nyelv hátát, hallunk egy zöngés *j*-t csekély sziszegő mellékhanggal. Így ejtik némely vidéken a németek a közbülső *g*-t; pl. *tag(h)e*. A megfelelő zöngetlen spirans a *ch* pl. az *ich* szóban. Ennél sokkal előbbre képeztetik, közvetlenül a *cs* mögött az az *ly*-t helyettesítő magyar *jj*, melyet főt említettünk. Van egy kis jussa az *l*-hez, a meny nyiben kiejtésénél a levegő szintén két oldalt a nyelv szélen jobbról és balról szorul ki.

A szókezdő, vagyis minden tiszta *j* olyan hang, minő a tiszta *h*, azaz hangszínező. (Sievers: Vocaleinsatz.) A mi annyit jelent, hogy magában nem hangzik, hanem csakis vocalis előtt vagy után. Erről már szóltam egyszer X. 444. 1. Ott Sievers nyomán kifejtettem, hogy az ilyen parasita *h* olyan, mint a görögben a spiritus asper, és úgy származik, hogy a lehelet vegyül a zöngével, a mely a magánhangzót alkotja. Ez természetesen a kibocsátott lehelet. De ha beszívjuk a levegőt, vagy ha nyelünk, nyelvünk hátsó része és a lágy íny alig észrevehetőleg csekélyet emelkednek; és ha ebben a momentumban, jobban mondva közvetlen utána ejtünk ki magánhangzót, azt jésítve fogjuk hallani. Így hallani sokszor, különösen dalolás közben *jus*, *jottan* VI. 446. Mert a zöngének, hogy vocalissá válhasson, nem szabad a

szájüregben semminemű akadályra találnia; ez az akadály itt megvan, t. i. hogy a nyelv gyengén odaszorult a szájpadláshoz a lágy íny határán. Midőn elválík onnan, a kiszoruló levegő vagy hang oly csekély, hogy nem hallatszik, valamint a közönséges lehelet sem, de elég erős arra nézve, hogy az utána zengő vokálisnak sajátos színezetet kölcsönözzön. Ugyanez az eset áll be, ha mellső (magas) vokális kerül valamely hátsó szomszédságába, még pedig ugyanazon okból, különösen az *i*, *é* előtt, mivel ezek felső k (ill. középső) is, t. i. a nyelv lehető legközelebb áll kiejtésüknél a szájpadláshoz (vö. *lejány*, *bujik*). Idézett cikkemben ez utóbbi jelenségre már rámutattam, de physiologiai okát még nem tudtam teljesen, annyira, hogy a *jaz*-féle kiejtést sehogyse birtam megérteni

Legtöbb esetben, talán mindig, az történik, hogy mikor az említett módon a nyelv elválík az ínytől, nem képződik mindjárt nyomban az artikulált vokális, hanem maga a zönge hallatszik, egy vegyült *e*, mely úgy származik, hogy a nyelv a szájüreg közepe táján áll meg a fogak felé (vö. Balassa i. h. 101. l.) Erről kiki meggyőződhetik, csak próbálja pl. a *jó* szóban a *j*-t jó hosszan ejteni. Legjobban tapasztalható ez a szóvégi *j* ejtésénél, pl. ebben: *vaj*. Itt a *j* nem is hallatszanék, ha nem követné egy zönge, az a vegyült *e* (Sweet: mixed). A ki még kételkedik, tegye meg azt az egyszerű kísérletet, a melyet Sievers ajánl a 87. l. (I. kiadás). Nyomja le két ujjával nyelve hegyét és próbáljon *i*-t vagy *j*-t ejteni; nem fog neki sikerülni. De kimondhatja: *jó*, *jaj* és hasonlókat, és egy kicsit megnyújtva a *j*-t, tisztán fogja hallani az említett *e* hangot, a mely olyan mint a minő a német *gabe* szóban hallatszik. Amúgy is észre lehet venni, hogy a *bujik* szó *i*-je másképp hangzik, mint pl. a *hú*, *vész* szóké. (Hasonló *j* megvan az angolban is, l. Sweet: Handbook sat. 70.)

A magyarban tehát a *j*, ha szókezdő hangszínező, a szó végén vagy közepén hangvezető (glide-vowel, Sweet; übergangslaut, Sievers).

Ez utóbbi esetben pedig két vokalist köt össze, a mely valóságos diphthongus. Mert 1) egy szótagot képez. 2) a második nem tiszta, nincs határozott minősége.

Igy pl. *vaj*: a németben: *heu*; csakhogy ez hosszan ejtetik, tehát úgy, mint a debreczeni nyelvjárásban: *vaj*.

Háj: a németben: *hai*(-fisch).

Kéj: a francziában: *quai*.

Szóval hangtanilag diphthongusnak kell tekintenünk minden olyan két hangzót, a melyet írásban egy vokálissal és rákövetkező *j* betűvel szoktunk jelölni.

SZILASI MÓRICZ.

RAGOZÁS ÉS KÉPZÉS.

A mit Albert József a Nyelvőr februári füzetében a ragokról és névutókról elmond, az a nyelvész előtt mind nagyon jól ismert dolog, csakis az iskolában nem vették még számba ezeket a kétségtelen igazságokat. S azért azt hiszem, hogy nem lesz fölösleges arról beszélni, hogy milyen szempontból kellene a magyar szóragozást és szóképzést az iskolában tárgyalni.

Az anyanyelv grammatikai tanításának a célja nemcsak az, hogy a tanuló a nyelv szerkezetét megértse s vele ügyesen elbánni tudjon, hanem hogy e grammatikai ismerete oly szilárd alap legyen, a mire az idegen nyelvek tanítását alapítani lehessen. S minden nyelv tanulása alkalmával különösen kettőre kell figyelni. Először is arra, hogy mit jelentenek az egyes szavak. Erre az anyanyelv tanításánál alig van szükség, mert hisz a szavakat úgy is érti a fiú; legfőlebb egyes ritkábban előforduló vagy különösebb értelemben vett szó jelentésére kell olvasás közben megtanítanunk. Hanem annál fontosabb a másik föladat, midőn a már kifejezett gondolatot azt vizsgáljuk, hogy milyen eszközöket használt a nyelv az illető gondolat kifejezésére. Vagyis elemezzük az adott kifejezéseket, hogy ez által a tanuló tudatára jusson annak, hogy a szavak miféle külső változásai által lehet anyanyelvében a különböző gondolatot kifejezni. Mert ismernie kell mindazon eszközöket, melyekkel a magyar nyelv rendelkezik az egyes nyelvbeli functiók kifejezésére, hogy módjában legyen ezeket az eszközöket a megtanulandó idegen nyelv eszközeivel összehasonlítani.

Ezeket a kifejezőmódokat nyelvtanaink rendesen az alaktan fejezetében tárgyalják, három részre osztva azt: szóösszetétel, szóképzés és ragozás. Ha azonban a nyelvtant, a mint azt tenni kell, mondattani alapon tárgyaljuk, ez a három rész nem maradhat így külön válva és így egymás mellett.

A szavaknak azt a változását, a mit ragozásnak neveznek, akkor kell tárgyalni, a mikor a határozóról van szó. Mert hisz a névszóból, ha hozzá ragot teszünk, mindig határozó lesz. (A tárgyat sem tekinthetjük másnak, mint egy különös fajta határozónak.) S maguk azok a szók is, melyeket ma külön beszédrésznek, határozó szónak nevezünk, szintén nem egyebek, mint ragos névszók vagy névmások (*belül, alul, fölül, közel, keresztül, mellett, mögé; hol, ott hova* sat.). Tehát a névragozást határozó képzésnek is tekinthetjük, mert hisz épügy, a mint *szép*-ből *-ül* képzővel ige lesz (*szépül*), épügy lesz a *ház* névszóból *-ba* raggal határozó szó (*házba*). Ebből láthatjuk, hogy ragozás és képzés között valami óriási ellentét nincs. S az eszközök maguk is, melyeket a magyarban a ragozás és képzés alkalmával használunk, mint azt később is látni fogjuk, nem igen különböznek egymástól. Hanem annál különbözőbb az a functio, a melynek kifejezésére ezek az eszközök szolgálnak. Képzővel egyik beszédrészből más beszédrész lesz (főnévből ige vagy melléknév; viszont igéből főnév sat.), vagy ha ugyanaz a beszédrész marad is, vagy annak egy más faja, vagy legalább egy más jelentésű szó lesz belőle (*asztal, asztalos, asztalka*). Képzéssel mindig megváltozik a szó jelentése, tehát a szó változásainak ez a csoportja a jelentéstanba tartozik.

Ragozás alkalmával, mint már mondtam, a névszóból határozó szó lesz. Csakhogy ezzel a szó jelentése meg nem változik, csak más szerepe lesz a mondatban; vagyis megváltozik a viszony, melyben a többi mondatrészhez áll. Épügy van ez az igeragozásnál is; ekkor is az ige jelentése ugyanaz marad, csak a viszony változik meg, melyben az állítmány az alanyhoz állott. A ragozást tehát a mondattanban kell tanítani; a névragozást a határozó, az igeragozást pedig az állítmány tárgyalása alkalmával.

Más változás egy szón nem történhetik, minthogy vagy jelentése, vagy mondatbeli értelme változik meg, tehát e kettőn kívül a változás egy harmadik fajtát el sem lehet képzelni. Már ebből is láthatjuk, hogy az összetételt a képzés és ragozás mellett, velük egyenrangú hely meg nem illeti; később ezt még világosabban fogjuk látni.

Most pedig nézzük, melyek azok a módok, a melyekkel a magyarban a névszóból határozó szó lesz. A nyelvtanok-

ban a rendes felelet az, hogy ragokkal történik ez a változás, azért is nevezik az egészet ragozásnak. Pedig, hogy ez nem kielégítő felelet, az nagyon szembetűnő, mert hisz nem épen olyan határozó-e *ház előtt*, mint *házban*? (Vö. *azalatt* és *abban*.) Tehát határozót a magyarban nemcsak ragokkal, hanem névutókkal is képezhetünk. Csakhogy a ragok maguk sem mind egyformák. Ez az, a mire Albert akar bennünket figyelmeztetni, csakhogy nem elég helyes irányba tereli a figyelmet. Azt mondja, hogy a *-ben*, *-nál*, *-ról* sat. ragok „névutó számba mennek“ és hogy „a nyelv szelleme a *házban*, *házhoz* alakokat összetételeknek tekinti.“ Egy kissé többet mond, mint a mennyi igaz. Ezek a testesebb ragok ma már úgy összeforrtak a szóval magával, hogy a nyelv összetételnek nem is érezheti. Mihelyt két szó annyira összeforr, hogy hangrendre nézve is illeszkedik egymáshoz, nem tekinthető már két külön szónak, s a nyelvérzék nem is érzi annak. A *házban*, *kertben* szavak ép oly egységesek a nyelvérzék előtt, mint akár az *ünnepe* szó (eredeti *id + nap*), mely ma már szintén nem összetett szó a nyelvérzék előtt. Csak annyiban van igaza Albertnak, hogy a magyar nyelv egy régibb korában valóságos névutók voltak ezek a ragok (*timniüczé belől* HB.), míg a többi rövidebb alakú ragok már akkor is egységet képeztek a szóval (*isémükűt*). A nyelvésznek erre nagyon is kell ügyelni, s mindig figyelembe kell vennie, ha a magyar nyelvet helyesen akarja érteni. De ha ez a különbség a kétféle rag között teljesen elmúlt volna, ha ma semmi különbség sem volna a *-t* és *-ben* ragok között, az, hogy ez utóbbi testesebb, s hogy valamikor régen másféle természetű volt, semmi esetre sem volna elég ok arra, hogy az iskolában is különbséget tegyünk köztük. De van ezen újabb ragoknak egy olyan sajátságuk, a mi nemcsak hogy feljogosít, hanem rá is kényszerít, hogy a kétféle rag között különbséget tegyünk. Ez a sajátság abban áll, hogy az újabb ragokkal külön szókat is alkothatunk a magyarban (*bennem*, *nálad*, *rajta*), míg az eredetiebbekkel nem. Ezt tudja a fiú, s ezt a tudását a nyelvtanítás alkalmával föl kell használnunk. Tehát azt kell mondanunk, hogy a magyarban kétféle ragok vannak: olyanok, a melyek csak névszó mellett fordulnak elő, s olyanok, melyek külön maguk is lehetnek szavak. E megkülönböztetést meg kell tennünk, sőt, hogy e különbség

tudata minél jobban megmaradjon a fiúkban, jó, ha külön nevet is adunk nekik. A rövidebb, önállóan elő nem forduló ragokat nevezhetjük *j e l e k n e k* *), a testesebb s önállóan is előfordulók számára megtarthatjuk a *r a g* nevet.

Ez a különbségtétel, azon kívül hogy a magyar nyelv megértését nagyban elősegíti, megkönnyíti az idegen nyelvek tanulását is. Mert hisz a jel épen olyan természetű, s ugyan az az értéke is, mint az indogerman nyelvek casus ragjainak, jobban mondva casus jeleinek. A *-t*-nek ebben: *asztalt* egészen ugyanaz az értéke, mint a mi az *m*-é ebben: *mensam*. A ragokról pedig megtanulhatják, hogy azok a magyar nyelvnek (ill. az úgynevezett agglutináló nyelveknek) különös sajátága, a mi sem a latin, sem a görög, sem a német, egyáltalán egy előttük ismeretes nyelvben sem fordul elő.

A határozó képzés harmadik módja, ha a névszóhoz névutót teszünk. Albert a most meghatározott értelemben vett ragokat s a névutókat egy kalap alá fogná. Pedig hát tudjuk a szokott különbségtételt, hogy a rag egybe tartozik az előtte álló szóval, a névutó pedig külön szó. S ez nagyon fontos különbség volna, csakhogy nem egészen igaz. Külön írjuk ugyan a névszót és a névutót, csakhogy nem ejtjük külön. Az írásra nem szabad sokat adnunk, mert hány szót ejtünk egybe, a mit pedig külön szoktunk írni. S a nyelvésznek a szerint kell megítélni a nyelvet, a hogy beszélük, nem a hogy írják. S az ejtésben *ház előtt* ép olyan egy szó, mint *házban*. Tehát akkor ezt is ragnak kell tekintenünk. gondolná valaki, mert hisz ép úgy a névszóhoz ragasztjuk, s ép úgy képezhetünk vele külön szavat is (*előttem*). Csakhogy a rag, a mint láttuk, egész szoros egységet képez a szóval, mert hangrend szerint is illeszkedik hozzá úgy, hogy az valóban egy szó; a névutó ellenben, ha egybeejtjük is a szóval, hangrendjét megőrzi, tehát nem *r a g a d* egészen hozzá. A ragos névszót egységes szónak kell tekintenünk, a névutót összetett szónak.

Tehát összefoglalva az eddig mondottakat, azt látjuk, hogy a magyarban határozók képzésére három mód szolgál:

*) A tanárképző intézet gyak. főgymnasiumában már használják ezt a jel műszót a latin nyelv tanítása közben. És a magyar nyelvre vonatkozó ezen megállapodásokra is a gyakorló iskolában tartott elméleti tárgyalások közben jutottunk.

vagy jelet teszünk a névszóhoz, vagy ragot, vagy névutót. S így tárgyalva a határozók képzése módjait, s elfogadva az ajánlott neveket, a szavak efféle változásait nem nevezhetjük tovább is ragozásnak, mert hisz a változás nemcsak ragokkal történik. Azt hiszem, legjobb lesz lefordítani számára a németeknél szokásos elnevezést (wortbiegung, flexion), s elfogadni a hajlítás nevet, míg a szavak másik változását továbbra is képzésnek (wortbildung) nevezhetjük.

S most nézzük, milyen eszközöket használ a magyar nyelv az igék hajlítására. Az úgynevezett személyragok mind jelek, mert magukban szót sohasem alkothatnak. Ragok azonban, a szót már most a meghatározott értelemben véve, az igehajlításban egyet sem találunk. A hajlítás harmadik módját, az összetételt használjuk az igéknél is. Pl. a beálló cselekvés kifejezésére (*írni fogok*), mert e két szót, habár külön írjuk is, egybe ejtjük. Ilyen összetétel szolgál a föltétes mód befejezett cselekvésének kifejezésére (*írt volna*); továbbá ugyancsak beálló cselekvést fejezünk ki a majd írt összetétellel, a mit szintén egy szónak ejtünk. Az efféle összetétel gyakoribb volt a régibb nyelvben (*ír vala, írt vala*). Tehát az igehajlítás számára kétféle eszközt használ a magyar nyelv: jelet és összetételt.

A képzésnél ép úgy, mint a hajlításnál két nagy csoportról külön kell szólnunk: az igeképzésről és a névszóképzésről. Az eszközök, melyek a képzésre szolgálnak, ugyanazok, mint a melyeket a hajlításnál láttunk; jel, rag, összetétel. Mindkét csoportban túlnyomó számban jeleket találunk s a mellett nagy szerepet játszik az összetétel is. Az igeképzésre szolgáló jeleket mind elsorolni fölösleges munka volna; elég, ha csak egy párt említek; *csörög, hívogat, keresgél, csörren, mozdul, hadakozik* sat. Rag csak az egy *-hat* (*írhat, kérhet*); ez még előfordul mint külön ige is. Összetétel által igen gyakran változtatjuk az ige jelentését, úgy hogy eléje ragos főnevet teszünk (*észrevesz, félreért*), vagy pedig határozó szókat (igekötő): *bejön, megüt, szétver* sat.

A névszók képzésére is legnagyobbreszt jelek szolgálnak (*sírás, uralom, hivatal, hozomány; házak, uracska, lovas, harmad* sat.). Igazi rag csak a *szer* (*egyszer, háromszor*); ez mint külön névszó is él. A *-ség*, habár tudjuk róla, hogy valamikor külön szó volt, ma már csak jelnek vehető, mert

külön nem él. A *-beli, -féle (lábbeli, jóféle)* szintén nem tekinthetők ragnak, mert nem illeszkednek, ezeknek a kapcsolata már összetétel. Hogy összetétel által egyáltalán változik a szó jelentése, az nagyon közönséges dolog. Hisz a nyelv-tanok rendesen mint az alaktan egy külön szakaszát tárgyalják a szóösszetételt.

Ha összefoglaljuk azt, a mit eddig a szavak külső változásairól elmondottunk, azt látjuk, hogy az egész két nagy csoportra kell osztanunk: szóképzésre és szóhajlításra. S a szavak e kétféle változása nem állhat a nyelv-tanban egymás mellett, hanem megoszlik két fő része, a jelentéstan és a mondattan között. Összefoglaló névül mindkét féle változás számára tán legalkalmasabb lesz: *s z ó a l k o t á s*.

Hogy a rendszer világosabb legyen, állítsuk össze egy táblázatba a szóalkotásra szolgáló eszközöket a magyarban.

S z ó a l k o t á s.

	I. Képzés.		II. Hajlítás.	
	1. Ige.	2. Névszó.	1. Ige.	2. Névszó.
Jel	<i>-an, -int ... -ül, -g, -d ... -at, -ód ... -l, -s, -ul ...</i>	<i>-ás, -at, -l, -m ... -ó, tt ... -ka; -k, -bb, -s, -i ...</i>	<i>-k, -sz, -nk ... -m, -d, -l, -ik ... -tam, -nék ...</i>	<i>-t, -n, -ig; -vé -l, -tt, -st ... -m, -d, -nk ...</i>
Rag	<i>-hat</i>	<i>-szer</i>		<i>-ben, -be, -ből -ról, -ra -hoz, -nál, -től -vel, -ért, -nek</i>
Összetétel	(igekötő)	<i>beli, féle (összetétel)</i>	<i>írt volna írni fogok majd ír</i>	<i>-kép, -ként -kor (névutó)</i>

Ha így tanítják a magyarban a szóalkotást, akkor azonkívül hogy ez a nyelv szerkezetének helyes megértésére vezet, még azzal a haszonnal is jár, hogy a magyar nyelv-tanítás egy másik nehézségét is könnyen megoldhatjuk. A rövidebb és teljesebb tövek elméletére célzok. Mert az a nézet mindenesetre helytelen, hogy ezt ne bolygassuk az iskolában, hanem csak éljen ott tovább is a kötőhangzós elmélet, habár igazságában ma már senki sem hisz. Még ha

igazuk volna is azoknak, a kik azt állítják, hogy a kötőhangzókat könnyebben és jobban megértik a fiúk, mint a kétféle tövet, akkor sem szabadna tanítani, mert nem igaz. S azért, hogy a fiúnak kissé kevesebb munkája legyen, vagy talán jobban mondva, hogy a tanárnak legyen kissé kevesebb munkája, eltérni az igazságtól s világos tévedést tanítani semmi esetre sem szabad. De hát nem is igaz az, hogy könnyebb a kötőhangzókat, mint a kétféle tövet tanítani.

Midőn hozzáfogunk az iskolában, hogy a szavak elemzése közben a szóalkotásnak most adott rendszerét felépítsük, úgy kell eljárunk, hogy az egyes szavakon elválasztjuk a módosító elemet a szótól. E közben látni fogja a fiú, hogy az elválasztott módosító elemek vagy jelek (*ház-at, iro-k*), vagy ragok (*ház-ban, ír-hat*), vagy külön szók (*ház nélkül, le-ír*). Néha még azt is látja, hogy jel és egy külön szó is módosítja az illető szót (*házo-n kívül*). E mellett azt is észre fogja venni, hogy a jel vagy rag előtt megmaradó rész sem egyforma mindig, majd hosszabb, majd meg rövidebb (*ló-hoz, lova-t; madár-nak, madara-t*). S ha a hajlítást tanulja először, látni fogja azt a szabályszerűséget is, hogy a ragok előtt magát a szót látja, a mint az külön is előfordul: *tő-hoz, daru-tól, álom-mal, teher-től, madár-hoz*. Ellenben a jelek előtt a szónak egy másforma, rendesen hosszabb alakja áll, a mit *tő-nek* nevezünk: *táva-t, darva-t, álmo-t, terhe-t, madara-t*. Lehetséges az is, hogy a szó és a *tő* egyforma. Így van ez a legtöbb hangzóra végződő szónál (*hajó-t, hajó-ban; kocsit, kocsiban; kapu-t, kapuban*). Csakis az *a, e* végűeknek van más alakú tövük; ezeknél meg a ragok is a *tő*höz járulnak: *fa, fá-t, fá-ban; elme, elmé-t, elmé-ben*.

Az igéknél a hajlítás jelekkel vagy összetétellel történik; s a jel előtt itt is a *tőt* látjuk (*iro-k, iro-m, iro-d*); csak hogy ma már a *tő*nek végső hangzója nagyrészt elveszett (vö. *írnak* és *kérde-nek, ír-tam* és *tarlo-ttam*). Ha a *tőt* már nem látjuk tisztán a jel előtt, annak legnagyobbbrészt az az oka, hogy ez a jel hangzóval kezdődik, s ekkor ez a *tő* végső hangzójával együtt megváltozott, (*ház-ig* és *háza-ig* vagy *házá-ig*, de csak *házá-ig*).

Még nehezebb a *tőt* tisztán elválasztani a jeltől a képzésnél; mert a képzők is gyakran hangzóval kezdődnek, s a mellett rendesen egész képzőbokok vannak együtt. De

gyakran még ilyenkor is világosan látjuk a szó és tö különbségét a jel és rag előtt. Pl. *iro-gat* de *ír-hat*; *java-ll* de *jó-féle*, *lúba-s* de *láb-beli*; *harma-d* de *három-szor*.

Az ilyen vizsgálódás után nem lesz nehéz megértetni a fiúval, hogy a jel előtt rendszeren tö áll, a rag előtt mindig maga a szó.

BALASSA JÓZSEF.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK. *)

alpári. — A míg e szóval alaposabban nem foglalkoztam, ha valaki kérdőre vont volna, mi a véleményem az alpári szó eredetéről, bizonyosan azt feleltem volna, hogy Alpár mezeje, a Zalán seregének hitványsága van e szóban megörökítve. Csak az olasz *alpári* kifejezés késztetett arra, hogy jobban szeme közé nézzek e szónak.

Ha meggondoljuk, hogy a magyart fényes dicsőség emléke fűzi Alpár nevéhez s ilyen esetekben a nemzeti büszkeség saját dicsőségének emlékét s nem az ellenség gyávaságát szokta megörökíteni a helynevekben: azonnal kitűnik, hogy az alpári szó, ha a honfoglaló magyarok győzedelmének helyére vonatkoznék, valami „dicsőt, hősiest, nagszerűt“ jelentene. Azt mondjuk: „kivívta az egri nevet“, büszkén emlegetjük Cserhalom, Drégely és Szigetvár nevét. A nemzeti hősiesség színhelyét mindig dicsőítve szokta emlegetni a nemzeti büszkeség. A rómaiak Scipiót „Africanus“ melléknévvel tisztelték meg. Az orosz hadvezérek nevéhez mindig hozzáfűződik a diadalmas csaták helyének neve.

Tökéletesen ellenkezik tehát a népek gondolkodásmódjával s a nemzeti büszkeséggel, hogy oly nagyfontosságú diadal helyének nevéhez, a milyennek hagyományaink az alpári ütközetet föltűntetik, a „hitványság, közönségesség és durvaság“ fogalmát fűztük volna.

* Rövidítések és kútfők:

Az olasz kölcsönszók e második csoportjának kidolgozásához a *Nyelvőr XIII.* köt. 414. lapján felsorolt szótárakon kívül a következőket használtam a velencei „*Biblioteca Marciana*“-ban:

berg. = *Tiraboschi*. Vocab. dei dialetti Bergamaschi. — Bergamo. 1873.

Dieff. = *Dieffenbach*. Glossar. Latino-Germanicum, Mediae et infimae aetatis. — Frankfurt a. M. 1857.

friaul. = *Pirona*. Voc. Friulano. — Venezia. 1871.

náp. = *D'Ambra*. Voc. Napolitano-Toscano. — Napoli. 1873.

pád. = *Patriarchi*. Voc. Veneziano-Padovano. — Padova. 1796.

párm. = *Malaspina*. Voc. Parmigiano-Italiano. 4 köt. Parma. 1856.

páv. = *Dizion*. Pavese-Italiano. — Pavia. 1874.

sic. = *Traina*. Voc. Siciliano-Italiano. — Palermo. 1868.

ver. = *Angeli*. Voc. Veronese e Toscano. — Verona. 1821.

K. S.

Az alpári szónak semmi köze se lehet Alpár mezejéhez s etimonját csakis az olasz kereskedelmi *al pari* kifejezésben lehet keresnünk.

Az irodalmi olaszságban *al pari*: „egyenlő eredménnyel, se nem nyerve, se nem veszve“; pl. A harcz kezdettől fogva egyenlő eredménnyel (*al pari*) folyt. Tomm. A kereskedelmi nyelvben *alpari* (piem. *alpar*) olyan üzletről mondják, hol az adás-vevésben egyik fél sem nyer.

Az a portéka, a mit az olasz kereskedő *alpari* azaz „eredeti áron“ kínált a magyar embernek, rendszerint nagyon „közönséges, hitvány“ lehetett; így ragadt rá az alpári szóra a „közönséges, hitvány, alávaló, durva“ jelentés.

Az olasz szó első része *al* praepositíóval ellátott névelő, a második *pari* a lat. *par* szónak elolaszosodott mása (Tomm.).

angyal. — „*Es vimagguc . . . bovdug michael archangeltt es mend angelcut*“ HB. Ez *angelcut* = „angyalokat“ szónak egyes számi alakja tehát a HB. korában még angyel volt, vagyis olaszos orthographiával *angel*. A közolaszban *angiolo* és *angelo*. Velence városában *anzelo*. A körülötte fekvő vidék dialektusában, melyet Volf György (Kitől tanult a magyar írni, olvasni? 1885. M. Tud. Ak.) találóan *velenczés*-nek nevez, szintén az *e*-s alak járatos. Friaulban, mely hajdan az aquilejai patriarchák kis birodalmát képezte, az olasz *gi* (olv. *dzi*) és Velence városi *z*- (olv. *dzi*)-nek *g* (olv. *gy*) felel meg; pl. ol. *giardiniera*, vel. *zardinier*, friaul. *gardinier* | ol. *gente*, vel. *zentia*, friaul. *gente* | friaul. *genio*, *ga*, *gat*, *piangete*: ol. *genio*, *gia*, *gatto*, *piangete*. Ilyen szavak, mint *gatt*: gatto, *gall*: gallo, *jett*: letto bizonyítják, hogy e dialektusban a végmagánhangzó is elvesz többnyire.

Innen, az aquilejai patriarchatusból kellett az az angyel szónak hozzánk kerülni, mely később illeszkedve a ngyal-lá lett, épügy mint *naspolya*: ol. *nespole*. Tájdivatosan azonban (Jászság) mai napig is megmaradt az eredeti *e*-s alak az Angyél és Angyélíka névben (vö. közol. Angelica).

apostol. — ol. *apostolo*; l. Volf György föntidézett művében 83. l.

arkangyal: ol. *arcangelo* és *arcaigiolo*. A HB. arkangyal alakja mutatja, hogy szintén a friauli dialektusból került hozzánk, épügy mint az angyel: angyal szó.

articsóka az olasz *articiocco* után. Így írja a NSzótár. Az irodalmi olaszságban azonban *articiocco* nem létezik, csak *carciofo* és *carciofolo*. Az *articiocco* vagyis inkább *artichiocco* (olv. *artityokko*) a velenczés dialektusban fejlődött ki. Hogy e *ty* (*chi*) már magában a velenczés dialektusban is helyenként *cs*-nek hangzik, azt a *bursella* cikkben (Nyr. XIII. 419.) magyaráztam már s e szerint a NSz. az *artichiocco*-t hangzása szerint írta *cs*-vel: *articiocco*. A magyarban

az olasz szó hosszú *kk*-ja megrövidült, helyette a magánhangzó pótló nyújtást kapott, a végső *o* meg *a*-ra változott, mint a *torzsa*: ol. *t o r s o*, *pálya*: ol. *p a l i o*. *piczula*: vel. *pizzolo*, *búrcsella*: vel. *burchiello* szókbán. E csekély hangbeli módosulásokkal egyszerűen magyaros *csóka* végzetet (articsóka) kapott az új jövevény. A ném. *artischocke* s a francia *artichaut* a mi articsókánkkal egy töről fakadhattak.

áspa: haspel Nyr. VII. 245: ol. *aspo* (Sim. BpSzemle 1885. máj. füz.). KÖRÖSI SÁNDOR.

MÉG EGY KIS SZLAVISZTIKA.

Áttérek ama mondásomra, hogy „az újszlovén az ószlovénnek egyenes örököse.” Nyíltan elvállalom ez állításomnak szószerinti értelmét. Azt akartam ugyanis vele kifejezni, hogy az újszlovén az ószlovénnek leánya, még pedig mint az „egyenes” jelző mutatja, leghasonlóbb leánya. Ellenfelem ebből nagy tudatlanságot akart kisajtolni, mely azt bizonyította volna, hogy én „mennyre készületlenül” fogtam munkámhoz. Ez azonban nem sikerült neki; sőt enged arra következtetni, hogy nem ismerte Miklosich főműve: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*I. kötetének a szlavisztika történetében örök időkre emlékezetes (Bécsben 1852-ben megjelent) első kiadását. Ebből két helyet idéztem s e két helyből az tűnt ki, hogy nem én koholtam, hanem Miklosich állította. hogy az újszlovén a bolgárral együtt leánya, még pedig a bolgárnál nagyon sokkal hasonlóbb leánya az ószlovénnek (i. h. VII. és VIII. l.)

Ásbóth jól érezte, hogy Miklosichnak e nézetét mint szlaviszta tartozott volna ismerni, még ha csak történeti értéke volna is. Azzal pedig, hogy ismerte, nem csak azért nem védekezhetett, mert az ellenkezett volna az igazsággal, hanem azért se, mert csorbát ejtett volna tudományos hitelén. ha elvállalja, hogy pusztá ellenmondásból tüntette föl ellenfele tudatlan találmányának, a miről jól tudta, hogy az valójában a legkiválóbb szakembertől ered. Meg volt tehát a baj s menekülni kellett belőle minden áron. Utolsó fölszólalásában kisütötte tehát, hogy Miklosich nem gondolhatta az újszlovént az ószlovén nyelv lányának, mivel a kettőt megkülönbözteti. Mintha bizony az anya és leány fogalma már eo ipso nem involválna különbséget! Az olasz nyelv már csak elég világosan leánya a latinnak, de vajjon a kettő nem különbözik-e? No meg azért se gondolhatta Miklosich az újszlovént az ószlovén lányának, mivel a két nyelv a IX. században egymás mellett élt. Tehát anya és leány nem élhetnek valameddig egy időben is egymás mellett? Hát a latin

meg az olasz nem élt-e jó ideig egymás mellett? De mindennek betetőzéseül a legnyugodtabban kimondja, hogy Miklosich a *Vergleichende Grammatik I.* kötetének első kiadásában egészen más értelemben használta az „őszlovén“ nevet; mert akkoriban „ős-szlovént“ gondolt rajta. Így természetes, hogy az újszlovént ebből az őszlovén értelmű őszlovénből származtatta. Csak az én tudatlanságom az oka, hogy nem vettem észre, mily jelentésbeli különbség van Miklosichnak mai és akkori őszlovén elnevezése közt. Aztán fölvilágosít: „ha rendesen őszlovén nyelvről beszélünk, eszünk ágában sincs az az őszlovén nyelv, mely az újszlovénnek anyja csak úgy, mint az őszlovénnek, melyről jóformán semmit, de semmit sem tudunk, mely az árnyékvilágba való, mint pl. az őszindogerman nyelv.“ Az az őszlovén nyelv tehát, melyet Miklosich a *Vergleichende Grammatik I.* kötete 1. kiadásában emleget, Ásbóth szerint nem reális, hanem csak „árnyékvilági“ nyelv.

Igazat mond-e ezzel Ásbóth, ítélje meg az elfogulatlan olvasó. Itt vannak Miklosichnak ugyan abból a munkából való saját szavai: „Den ausgangspunct der untersuchung bildet jene ehrwürdige sprache, die, im munde des volkes längst ausgestorben, jetzt bei den zur griechischen kirche sich bekennenden slavenstämmen: Bulgaren, Serben, Klein- und Grossrussen, freilich nicht unbedeutend modificiert, als sprache der liturgie fortlebt. Diese sprache bildet den mittelpunct slavischer sprachforschung, weil sie, ohne gerade mutter aller slavischen sprachen zu sein, doch die älteste form derselben und in dieser für alle tochter- und schwestersprachen die tiefste regel bewahrt hat; ich nenne sie nach dem volke, das sie einst gesprochen. in übereinstimmung mit den ältesten, einheimischen sowohl als fremden zeugnissen, slovenisch, und zum unterschiede von dem noch gegenwärtig im munde des volkes fortlebenden slovenisch — altslovenisch“ (i. h. VI—VII. l. . Itt három lehetőség van. Ásbóth ezt a maga nemében első szlavisztikai alapvető dolgot vagy soha se látta, soha se olvasta; vagy látta, olvasta, de nem értette; vagy látta, olvasta és meg is értette. Ha nem látta, nem olvasta, miként bátorodik olyan könyvről, a melyet nem ismer, nyilvánosan csak egyáltalában valamit állítani, hát még egészen valótlant állítani? A második esetet, hogy látta, olvasta, de nem értette meg, nem akarom, de nem is szabad föltennem Maradna a harmadik, hogy látta, olvasta és meg is értette; de ez annak volna bizonyossága, hogy szlavisztánk akarva tért el a megismert igazságtól?

Szabad a választás.

De Miklosich idézett műve már jó harmincz éve jelent

meg; kérdés tehát, ma is vallja-e a mester, a mit akkor vallott? Itt distingválunk kell. Az igazságtól nem csak a magam hasznára, hanem a magam kárára se szabad eltérnem. Az én „egyenes örökösömben“ két állítás rejlik; az egyik az, hogy az újszlovén legközelebb áll az ószlovénhez, a másik meg az, hogy az újszlovén az ószlovénnek leánya. Nekem csak az egyik kellett, habár még az se volt fontos; hogy melyik, az kitűnik abból, hogy mit alapítottam arra az „egyenes örökösre.“ Tulajdonképen nem építettem rá semmit, csak azt a furcsaságot illusztráltam vele, hogy Ásbóth megvetéssel ment el, a mi rendes régi szláv kölcsönadó forrásunknak legközelebb rokona, az újszlovén mellett és elsőséget adott majdnem legtávolabb rokonának, a csehnek, mikor ott a magyar *zsolthár* szakasztott mása *žoltar*, emitt meg karikatúrája *žalkárž* van. Látni való, hogy a mi az én argumentomnak súlyt ad, csakis az, hogy az újszlovén valamennyi szláv nyelv közül legközelebb áll az ószlovénhez. Hogy lánya-e az újszlovén az ószlovénnek vagy testvére, vagy egyáltalában mi je, az arra nézve, a mit „egyenes örökösömmel“ támogattam, teljesen közömbös. Mert hisz az újszlovénnel együtt az ószlovén lányának mondta Miklosich a bolgárt is; csakhogy azt se hallgatta el, hogy ez sokkal messzebb távolzott el anyjától, mint testvére az újszlovén (i. h. VIII. l.). Az anyai és leányi viszony magában még nem biztosítéka a nagyobb, viszont a testvériség magában még nem jele a kisebb hasonlóságnak, sőt rendszerint éppen megfordítva anya és leány közt a hasonlóság kisebb szokott lenni, mint testvér és testvér közt. Már most áll-e az én „egyenes örökösömben“ argumentumomat egyedül érdeklő része? Vallja-e Miklosich ma is, hogy az újszlovén valamennyi szláv nyelv közül legközelebb áll az ószlovénhez? Minthogy legújabb műveiben erről nem nyilatkozik, levélben fordultam a nagy tudóshoz, a ki f. é. január 19-én lekötelező készséggel ezt válaszolta nekem: „Es war schon am anfang meiner schriftstellerischen thätigkeit meine ansicht, dass dem altslovenischen jene sprache am nächsten verwandt ist, die ich neuslovenisch nenne, und diese ansicht halte ich bis zum heutigen tage fest. Sie werden daher in meinen büchern, in denen die sprachen nach dem grade ihrer verwandschaft geordnet sind, auf das altslovenische stets das neuslovenische folgen sehen.“ Tehát Miklosich azt, a mi az én „egyenes örökösömben“ a veleje, ma is rendületlenül vallja. Ez nem csak személyesen rám nézve fontos, hanem fontos a magyar nyelvtudományra nézve is, a mennyiben így kétségtelenné vált, hogy valahányszor nyelvünk multjának vizsgálásakor az ószlovénre szorulva ez cserben hágy, mindannyiszor legelső sorban az újszlovénhez kell fordulnunk legalább közvetett fölvilágosításért. Minthogy pedig Miklosich a jelenkor legnagyobb

szlavistája, minthogy az ószlovént nálánál jobban senki se ismeri, minthogy az újszlovén meg épen anyanyelve, mint-hogy tehát az ó- és újszlovén közti viszony megítélésére ő a leghivatottabb tudós, állításában teljesen megnyughatunk.

Az én „egyesen örökösömben“ rejlő másik állítás az, hogy az újszlovén az ószlovénnek leánya. Erre majdnem kár a szót vesztegetni; mert se rám, se a magyar nyelvtudományra, sőt merem állítani, még magára a szlavisztikára nézve se fontos, hogy az újszlovén miye az ószlovénnek. Csak egy nyom itt valamit; az pedig az a tapasztalati igazság, az a tény, hogy az újszlovén magában is a többi szláv nyelvvel összevetve is legközelebb áll s leghasonlóbb az ószlovénhez. De nem akarok a kérdés elől kitérni, vallja-e Miklosich az újszlovént ma is az ószlovén lányának? Ásbóth utoljára azt vitatta, hogy Miklosich a két nyelvet mindenkör testvéreknek tartotta. Tudjuk már, hogy a multa nézve ez épenséggel nem áll; az újabb és legújabb időre nézve azonban, mi türés-tagadás benne, csakugyan való. Egy részét tehát az igazságnak Ásbóth eltalálta. Írt ugyanis Miklosich nem nagyon régen egy művet, a már fentebb idézett értekezést a bolgár hangjelölés történetéről (*Geschichte der lautbezeichnung im Bulgarisch. Denkschriften d. kais. Akad. d. wissensch. XXXIV. köt. Bécs 1884.*), melyben a 100. lapon ez olvasható: „Keine von den heutigen slavischen sprachen kann sich unmittelbar abstammung vom altslovenischen rühmen: am nächsten stehen demselben jedoch das neuslovenische, das bulgarische und das nun ebenfalls ausgestorbene dakoslovenische.“ A *Vergleichende Grammatik der slavischen sprachen I. kötete* 2. kiadásában meg, mely szintén nem nagyon régi (Bécs 1879.), az ó- és újszlovént egymás mellett egyenesen mint „szlovén dialectusokat,“ tehát mint testvéreket említi (93. l.).

Tehát Miklosich az újszlovént régebben ugyan az ószlovén lányának mondta, de ma már csak testvérének nézi. Nem akarom fölvetni azt a kérdést, hogy mikor közelítette meg jobban az igazságot, azelőtt-e vagy most. Annyi bizonyos, hogy se régibb, se újabb nézete nem absolute megdönthetetlen. Emez csak óvatosabb, de nem következés, hogy helyesebb is. A rokonság neme, azaz minőségi foka nem mindenütt oly világos, mint a román nyelvek terén, a hol úgy szólván a történet szeme láttára folyt le a leánynyelveknek az anyanyelvből való kiválása. A hol nem kétségtelen, hogy az illető nyelvek egymás alá helyezendők, ott tanácsosabb egymás mellé tenni őket. Ez az eset van általában a szláv nyelveknél és különösen a szlovén családnál is. Miklosich régibb nézete merészebb, határozottabb, de azért nem lehet mondani, hogy szükségkép helytelenebb. Ez a kérdés ma biztosan nem is dönthető el és úgy látszik,

végkép soha se is lesz eldönthető. Másképp vagyunk a rokonság mennyiségi vagy hasonlósági fokával. Itt biztos alapon áll a nyelvész, itt a nyelvekbeli adatok egész özönével rendelkezik, melyekből a hasonlóság nagyságát a legapróbb részletekig meghatározhatja. Azért Miklosichnak azt az állítását, hogy az újszlovén valamennyi szláv nyelv közül leg-hasonlóbb az ószlovénhez, kétségtelen igazság gyanánt fogadhatjuk, melyről mindenki a maga szemével is meggyőződhetik. Azt azonban, hogy az újszlovén az ószlovénnek testvére, senki se tartozik végképen eldöntöttnek, tehát pusztá személyes nézetnél többnek venni. Egyébiránt csak ismételhetem, hogy ez utóbbinak semminemű különösebb fontossága nincs. A nyelvek rokonságának mennyiségi foka, hasonlóságuk nagysága teljesen független rokonságuk nemétől, vagyis minőségi fokától Miklosich akkor is azt állította, hogy az újszlovén hasonlóságra legközelebb áll az ószlovénhez, mikor amazt emennek leányul rendelte, és ma is változatlanul csak azt állítja, holott most már a kettőt testvérré teszi. Az én „egyeses örökösömben“ tehát rejlik egy tény, meg egy föltevés is. Amaz fontos és áll rendületlenül, emez nem fontos és habár be nem bizonyítható, de meg se dönthető. Bátran ellenfelemre bízhatom annak meghatározását, hogy én tehát igazán mekkora hibát követtem el.

Szerénytelenség volna azonban, ha oly kérdésben, melyet még a legnagyobb szlavista se képes biztosan eldönteni, én, mint nem szlavista, határozott állást foglalnék. Szívesen elfogadom tehát Miklosichnak újabb nézetét, de csak annak, a mi, csak mint a legnagyobb szlavisztikai tekintélytől eredő személyes véleményt.

Még eggyel kell leszámolnom, a szlovén nyelvek ama családfájával, melyet Ásbóth a Nyelvőr ez évi folyamának első füzetében adott s a melyre ez alkalommal fölhevom olvasóim figyelmét (L. 18. l.). E rajzból s a hozzá csatolt magyarázatból világosan látható, hogy Ásbóthnak csak három szlovén nyelvről van tudomása, korontálról, pannonról meg bolgárról. Ő szerinte tehát itt áll ma Miklosich és itt áll a szlavisztika! Holott Miklosich a *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* I. kötete 2. kiadásában (Bécs 1879.) folyvást négy szlovén nyelvet említ. Így a 31. lapon, a hol ó-, új-, dák- és bolgár-szlovénről szól; így a 33—34. lapon, a hol az újszlovént nóri szlovénnek is nevezi; így a 93. lapon, a hol számszerint is mondja: „das slovenische in allen seinen vier dialekten.“ Ugyancsak négy szlovén nyelvet találunk egyik legújabb művében, a bolgár hangjelölés történetét tárgyaló, már többször említett értekezésében, egy föntebb a 100. lapról közölt idézetben. A legnevezetesebb pedig az, hogy megvan a négy szlovén nyelv Miklosichnak *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen* művében is, tehát abban

a munkában, melyre Ásbóth a maga „határozott ellentétét“ alapította, még pedig a X—XI. lapon, melynek idézetét szintén már fentebb közöltem. Ez az ő előtte ismeretlen negyedik szlovén nyelv a dák-szlovén, melyről Miklosich ugyancsak az *Altslovenische Formenlehre*-ben a XXV. lapon még külön is szól.

A szóban levő családfában, melyet egyenesen az én számomra s abból a célból készített, hogy nekem, s ezt különösen kiemelem, Miklosich tanítását érthetővé tegye, ily nevezetek fordulnak elő: ós-szlovén; ókarantán, ópannoniai (ószlovén), óbolgár; újkarantán (újszlovén), újbolgár. Le merem kötni írói hitelemet, ha Miklosich az ott közölt rajzban a mellékesen említett ó- és újszlovéneken kívül e rajznak csak egyetlen egy nevét ismeri el sajátjának. Az ós-szlovénről szólnom se kell, mert erről a „rajzot“ megelőző szövegben maga Ásbóth mondja, hogy „nevezzük ós-szlovénnek“, tehát úgyis saját találmányának vallja. Miklosich az ós-szlovén nyelvnek soha még a fogalmát se érintette; mostanában is csak „a szlovén nyelv négy dialectusáról“ szól. Azután nem ismer Miklosich először „ópannoniai“, hanem csak *pannoniai*, továbbá se „ókarantán“, se „újkarantán“, hanem csak *karantán*, vagy újabban *nóri*, végre se „óbolgár“, se „újbolgár“, hanem csak *bolgár* szlovént. Ime bizonyáságul néhány idézet. „Dass schon in jener frühen zeit“, a IX. századot, tehát azt az időt érti, midőn az ószlovén még élt és mikor az újszlovén nyelvnek legrégebb emléke, a Freisingi töredék készült, „*pannonisch (alt-) und karantanisch (neuslovenisch sich unterschieden, haben wir hier kurz nachzuweisen*“ (*Altslov. Formenl. in Parad. VIII. 1.*). Miklosichnak tehát az ószlovén csak *pannon-szlovén* s az újszlovén a IX. században is csak *karantán-szlovén* meg *újszlovén*. Ásbóth rajza szerint a Freisingi töredék még nem újszlovén, Miklosich szerint pedig az. Ezt egy helyt még ily világosan fejezi ki: „Das neuslovenische, ehemals über ein weit ausgedehnteres gebiet ausgebreitet, dem in den sogenannten freisinger fragmenten ein unschätzbares denkmal von hohem alter erhalten ist, umfasst nicht nur die sprache der heute noch so genannten Slovenen, sondern auch die sprache der bewohner der županien Varazdin, Agram und Kreuz“ (Vergl. *Gramm. I. köt. 1. kiad. VIII. 1.*). Az óbolgár és újbolgár neveket Miklosich meg épen ellenfeleinek tulajdonítja eme szavaiban: „Allein die sprache der vor einem halben jahrtausend, um das jahr 1350, unter dem einflusse des altslovenischen aufgezeichneten erzählung vom trojanischen kriege ist bereits bulgarisch, und zwar, wie die gegner sagen würden, neubulgarisch“ (*Altslov. Formenl. in Parad. VI. 1.*).

Most már nagyon jól értem, mért követelte tőlem Ásbóth, mondjam meg, „hogyan nevezik az ószlovént

még máskép.“ Ő ugyanis nem tudja, hogy ezt a nyelvet még máskép *óbolgár*nak nevezik, hogy tehát ószlovén és óbolgár egy és ugyanaz, nem pedig kétféle, a hogy az ő rajza mutatja. Mert a szlavisták az ószlovén miatt most még egészben két táborra oszlanak. Az egyik Miklosich, a másik Šafařík nézetét vallja. Amazok az ószlovénnek pannon, emezek bolgár eredetét vitatják. Miklosich az igen szerencsés, mert az eredet kérdését nem érintő ószlovén nevet alkotta, mely természetes következőképp maga után azután az újszlovén nevet is és csak az egyszerű bolgár nevet engedte meg. Šafařík hívei ellenben ószlovén helyett óbolgárt és így természetesen újbolgárt is, de csak egyszerűen szlovént mondanak. A két tábor elnevezései tehát így állnak egymással szemben: ószlovén – *óbolgár*, újszlovén – *szlovén*, bolgár – *újbolgár*. Ásbóth egymaga tesz ki egy külön tábor; mert hogy az ő rajzát egy értelemmel és föltétlenül elutasítja mind a két tábor, az olyan bizonyos, hogy már annál nincs semmi bizonyosabb a föld hátán.

... Családfás czikke végén Ásbóth fölszólít, hogy „fejtsem ki világosan, ha lehetséges szószaporítás nélkül, miért nevezi Miklosich ószlovénnek ezt a nyelvet; miért nevezik így még olyan tudósok is, kik nem értenek egyet Miklosich fölfogásával; hogyan nevezik még máskép ezt a nyelvet és milyen joggal; mennyiben szabad első sorban ehhez az „ószlovén“ nyelvhez fordulnunk, ha a magyar nyelvbe jutott szláv szók fejtegetésébe bocsátkozunk; szóval, jelöljem meg nagy, határozott körvonalakban a tudomány mai álláspontját az egész ránk nézve annyira érdekes kérdésben.“

Szívesen engedek fölszólításának. Egyik-másik kívánságának, a mint tapasztalta, már úgy is eleget tettem; meg fogok tehát felelni, a mint időm és érkezőem engedi, nem sokára mind a többinek is. Ez egész nagy kérdés fejtegetésére a magyar nyelvtudománynak csakugyan szüksége van, de meg a magyar szlavisztikának is. Higgadtan, nyugodtan, minden polémia kerülésével fogom majd ismertetni a tudománynak e tárgyat illető mai álláspontját. Minden eredmény nélkül különben e polemia se folyt le. Engem első sorban és főképen nem személyes okok mozgattak, hanem az ügy szeretete vezérelt. Én nem kerestem, hanem elfogadtam a harcot; mert hittem és reméltem, hogy tudományosságunknak belőle, ha még oly csekély is, de valami haszna mégis lesz.

Mind az tehát, a mit eddig mondtam, nem csupán s nem is annyira az önvédelem, mint inkább a kérdés tisztázása érdekében volt mondván.

VOLF GYÖRGY.

*) E sorokkal berekesztjük a szóváltást.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Karácson. Az első novgorodi krónikában az 1143-ik év alatt sajtáságos hírt találunk: „Az egész sarjú vizes lett, kisasszony napjától karácsonig (do *koročjuna*) meleg volt, eső esett; és lett nagy víz a Volchovban és mindenfelé...“ Ez a hír, valamint sok más ott olvasható apróság, annyi közvetlenséggel van elmondva, hogy bátran föltehetjük, hogy egyidejű följegyzésből folyt, szabad tehát, daczára a kézirat későbbi voltának, azt állítanunk, hogy 1143-ban már Oroszország északibb vidékein is — az itt szóban forgó Novgorod, mely Oroszország régi történetében oly kiváló szerepet játszott, nem esik nagyon távol Sz.-Pétervártól dél-délkeleti irányban és megkülönböztetendő az ismertebb Nyizsnij-Novgorodtól — ismeretes volt a *koročjun* szó, 'karácson' jelentéssel. Ez egyszersmind a legrégebb adat, mely a szláv nyelvek terén e szó használatára rendelkezésünkre áll. Az orosz *koročjun*-nak vagy későbbi *koročun*-nak, mert a *cs*-nek jésített kiejtése idővel elveszett, az ószlovénben *kračun* felelne meg; valamint az orosz *gorod*-nak, ószl.-szerb *grad* — Oroszországban van *Bélgorod* nevű város a szerb *Beograd*-dal szemben; a bolgárban meg is van ez a *kračun* alak; a tótban ugyanaz, csakhogy hosszú *ú*-val.

Eddig a magyar *karácson* és az oláh *crăciun* (ejtsd *krecsun* tompa *e*-vel) szokat ebből a föltett ószlovén *kračun*-ból származtatták. Így tettem én is. Ezzel szemben Schuchardt a Literaturblatt für germanische und romanische Philologie című lapnak 3-ik számában más lehetőséget említ. Szerinte az oláh szó az eredeti, belőle származtak a szláv kifejezések és közvetve vagy közvetlenül, azt nem meri eldönteni, a magyar is. Érdekes lesz Schuchardt állításával kicsit foglalkoznunk, jóllehet egész előadásából kitetszik, hogy inkább odavetett ötlettel állunk szemben, mintsem érett megfontolás és pontos utánnézés eredményével.

Schuchardt az oláh *crăciun*-ból indulván ki, természetesen nem a szlávásban keresi e homályos szó magyarázatát, hanem a latin nyelvben és Christ[i] *jējunium*-ból származtatja. Fogadjuk el ezt a magyarázatot és lássuk, mire megyünk vele. A sajtáságos tompa *e* hang az oláhban leggyakrabban hangsúlytalan *a*-ból lett; érthető tehát, hogy mikor az oláh nyelvet latin betűkkel kezdték írni, ebben a szóban is *a*-val jelölték ezt a hangot, mint számtalan más esetben, de azért ovakodnunk kell, hogy ez az ujdont új helyesírás valamiképp tévedésbe ne ejtsen. Mert ha Schuchardtnak igaza van, e helyt az *ā* eredeti *i*-ből keletkezett, tehát soha *a*-nak nem hangzott. Ha Schuchardt azt állította volna, hogy a magyarországi oroszoknál használt *keretun* szó az oláh *crăciun* (olv. *krecsun*)/ból lett, a legkisebb hang-

tani ellenvetést sem lehetne az ellen fölhozni; de mikor azt állítja, hogy egy szóból, mely az ő magyarázata szerint soha *kracsun*-nak nem hangozhatott, hanem igenis *kreksun*-nak — eleinte valószínűleg tiszta, később azután tompa *e*-vel — hogy egy ilyen *kreksun*-féle szóból a szláv nyelvekben *kračun* és talán teljesen függetlenül tőlük a magyarban *krácsun* (karácsun, karácson) lett, legalább is kis magyarázatot várhatunk tőle, ha nem is pontos bizonyítást. Vagy talán abban bízik Schuchardt, hogy az olvasó megnyugszik abban, hogy az oláh szót *a*-val írják? Ebben még akkor sem volna szabad megnyugodnunk, ha mindíg is úgy írták volna a szót, mert az etimológiában nem betűkkel, hanem hangokkal operálunk; de hát tudjuk, mióta írnak az oláhok latin betűkkel s tudjuk, hogy régebben, mikor még cyrill írást használtak, soha sem írták *a*-val ezt a szót. No de azért nem akarom állítani, hogy a magyar szó nem kerülhetett volna az oláhból; csak olyan nagyon természetesnek nem tartom, hogy valaki, ha merőn új állítást kockáztat, ilyen nehézségeken egyszerűen átsurran. Van sokkal hatalmasabb ok, mely miatt vissza kell utasítanunk még a puszta lehetőségnek említését is, mintha a magyar a *karácson* szót az oláhból vette volna.

Tudva levő dolog, hogy az oláh nyelv nem hatott a magyar nyelvre később sem, hát még abban a korban, mikor a kereszténységre tértünk és a keresztény fogalmak kifejezésére idegen szokat vettünk föl. Ha a keresztény élet első kezdetét, az első érsek székhelyét, az első apátságokat keressük, mind a Dunán túl találjuk. Nem tudom, milyen képet alkotott magának Sch. Magyarországi múltjáról és az oláhok eredetéről, meg elterjedésükről ebben a korban, de annyit talán állíthatok, hogy Sch. sem talált az 1000-ik év körül a Dunán túl oláhokat. Nem akarom találgatni, milyen merész föltevésekkel juthatott Sch. ahhoz az eredményhez, hogy a magyarok, a kik egyáltalában úgy mondvá semmit sem vettek át az oláh nyelvből, éppen egy ilyen előkelő keresztény ünnep nevét vehették volna át az oláhoktól; és azzal végzem, hogy Sch.-nak nem volt szabad, ha csak egy kicsikét ismeri a magyar történetet, ingadoznia a közt, hogy az oláhból vagy az ószlovénból származtassa-e a magyar *karácson* szót; nem volt szabad még akkor sem, ha bizonyosnak is vette, hogy az oláh szó az eredeti és hogy a szláv nyelvek az oláhból kapták a szót; a magyar így is, úgy is csak szláv nyelvből kapta, az oláhból bizonyosan nem.

Ezzel be is fejezhetném fölszólalásomat, mert a miről még szólni akarok, botlásnak ugyan botlás, de ettől igaz lehetne Sch. fő állítása. Ha mégis ezzel is foglalkozom, azt azért teszem, mert összefügg a *karácson* szóval és mert alkalmas azt az állításomat, hogy Sch. egész előadása csak oda-

vetett ötletre vall, még inkább igazolni. Találtunk ugyan már eddig is hibát Sch. fejtegetéseiben, de a főhiba inkább a magyar nyelv és a magyar nép történetének nem ismeréséből magyarázható, a mi ugyan hiba, de külföldi nyelvész-nél érthető dolog. Kicsikét nehezebb érteni és szépíteni azt a sajátságos eljárást, mellyel a magyar *karácson* és a kis orosz *kerečunj* alakot magyarázza: „Das *ny* der nebenform *karácsony* findet sich allerdings im kleinruss. *kerečunj*, aber auch schon im etymon *jejunium*.“

Ezt a magyarázatot még az sem fogja nagyon valószínűnek tartani, a ki semmit sem ért a magyar és a szláv nyelvekhez. Mert a lat. *jejunium*-ból az oláh nyelvben *ajun* lett, Sch. állítása szerint a *crăciun*-ban is *jejunium* szó rejlik. ebből a *crăciun*-ból származott volna bolg. *kračun*, tót *kračún*, orosz *koročun* és közvetve vagy közvetlenül a magyar *karácson* szó. Sehol nyomát sem találjuk a *ny*-nek. Ha csak valami módon megmagyarázhatjuk a magyar és kisorosz alakokat, nem szabad ennyi ellentmondó ténnyel szemben a latin *jejunium*-ra visszamennünk, mely egyáltalában közvetlenül nem is képezhetette alapját sem a magyar, sem a kisorosz szónak. A magyar alakot nem kell bővebben magyaráznom; ki ne ismerne számos hasonló esetet: *Pozson: Pozsony, Sopron: Soprony, Moson: Mosony, szappan: szappany* sat. A kisoroszban ép olyan egyszerű a magyarázat. Az oláh *crăciun*-nak nem is *kerečunj* felel meg, mint Sch. hiszi, hanem a főt említett *kerečun*; ebből azután birtokos tulajdonságnév képződött: *kerečunj* (vö. ószl. *Konstantin*: Constantinus, *Konstantinj* adj. poss. Constantini). mely után mindig *večer* áll, a mit Sch. nem vett észre; *kerečunj večer* pedig az, a mi a német *weihnachtsabend*. ASBÓTH OSZKÁR.

Fehérje. (Most tíz éve, mikor a Természettudományi Társulat Johnson „Hogy nő a vetés?“ című munkáját magyarra fordította, nagyon meg voltunk akadva többek között az *albumin* magyar elnevezésével is. Meghagyjuk-e a magyarban is az *albumint*, vagy a bugátistákkal mi is *fehérnyének* nevezzük? Az idegen szó egy olyan anyagra, a melyet a tojás fehérjében mindenki jól ismer. idegenszerűnek s nagyon tudakosnak tetszett; a fehérnyétől pedig, ettől a koholt képzővel formált szótól borsózott a hátunk. Tanácskozásunk közben az jutott eszembe, hogy a tojás fehérjeféle anyagokat röviden *fehérje-féléknek*, magát az albumint pedig talán *fehérjének* lehetne nevezni. Közöltem gondolatomat Hunfalvy Pállal, Budenzzel. Ponori Thewrewk Emillel s miután helyeselték, elkezdtük a mondott műben s a Társulat többi kiadványaiban a *fehérjét* használni. El is terjedt meglehetősen, úgy hogy ma már csak elvétele találkozunk a *fehérnyével*; a többség csakugyan *fehérjét* ír és mond.

De legújabbban komoly helyen komoly férfiútól fölszó-
lalás történt a *fehérje* használata ellen. Dr. Borbás Vincze
ismert füvészünk szólalt föl a Természettudományi Közlöny-
ben, azt állítván, hogy a *fehérje* szó, *birtok birtokos nélkül*,
nem érdemli meg a pártolást.

T. Szerkesztő úr engedelmével itt, e hivatott helyen
terjesztem elő a *fehérje* védelmét.

Mindenki ismeri az *örege apraja*, *alja búza*, *javabéli ember*,
módjával, *naggyából*, *hamarjában* s az efféle nem ritka kifeje-
zéseket, s azt is tudja mindenki, hogy az *örege apraján*, ha
nincs is hozzá téve a családnak, a népnek *örege apraja*,
az *alja búzán* a rosta *alja*, a *javabélin* az élete *javában*
levő ember értendő. A magától érthető *birtokos* lassan-
ként elmaradoz s minthogy elmaradása értelemzavart nem
okoz, maga a *birtok* jut önálló szerepre, s idők jártával
főnévvé is csontosodik. Ha a gazdának szabad *alja búzát*
(Kemenesalján *másodának* is nevezik) mondani, hogyan le-
hessen a természettudósnak rosszallani, ha a *tojás fehérje*
anyaga helyett röviden *fehérje anyagot*, vagy mivel az *anyag*
szó elhagyása félreértést nem okozhat, még rövidebben *fehér-*
jét mond?

Ha a magyar műnyelvtől még az olyan szabadságokat
is meg akarjuk tagadni, melyeket a népnyelv is szélteben
gyakorol, úgy csak mondjunk le végkép a reményről, hogy
a magyarnak valamikor tudományos műnyelve is lesz.

SZILY KÁLMÁN.

Viszett. E szót a már idézett helyeken kívül Komjáthy-
nál még egy helyen megtaláltam. A 218. lapon ezt olvassuk:
„És én leszek tinektek atyátok helyett, és ti lesztek énnekem
fiaim és leányim vizeth (heleth).“ A záró jel közé tett
helyett Komjáthy magyarázata, a mint tudvalevőleg neki szo-
kása némely tán elavultabb szót gloszálni. Maga így nyilat-
kozik ezen eljárása felől ajánló levelében (15. l.): „Nagyobb
és teljesb és könnyebb értelemnek okáért egy diák szót két,
avagy három magyar szóval kijelentettünk.“ Lehetséges tehát,
hogy ez a szó már K. idejében elavult volt; de ezen eljárá-
sából azt sehogyse lehet következtetni, minthogy egészen
közérthető szokat is meg szokott ő ilyenénképen magyarázni.

SZILASI MÓRICZ.

Mi is járulhatunk a már idézettekhez még egy újabb
adattal, melyre a Keszthelyi-codex 57. lapján akadtunk. A
hely így hangzik: „Kerezth fara fezeytwen anyanya zyz
anyath mariath Jesus zenth Janus ewangyelyestanak mynth
w w y z e t t e valonak.“ A latin eredetiben így áll: „Ascen-
dens crucis arborem commendat matrem virginem Jesus huic
discipulo, ut suimet vicario.“

E hely nem csak azért nevezetes, mert a latin *vicarius*

nem hagy fönn semmi kétséget a *viszettevaló* (= helyettes) jelentésére nézve, hanem nevezetessé teszi főkép a Döbren-tei-codexnek megfelelő helye: „Kerezt fara hagtaba ayanla önön ziz annat iesus ez taneitvañanak ment önön kepe belinek“ (238. l.). Ez a *képe*-beli mint a *viszette* valónak egyértékese igazolja, a mit e szó tárgyalásánál mondtunk (Nyr. XV. 56.), hogy alapszavának ama mélyhangú *vasa*-t kell tartanunk, melynek jelentése Budenz szerint annyi, mint „kép, arcz“, s igazolja azt a hozzávetett észrevételünket, hogy „a *kép* kiválóan alkalmas a „helyettevalóság“ [= *viszettevalóság*] vagy a mint ma mondjuk „helyettesítés“ kifejezésére.“

SZARVAS GÁBOR.

Ötletfélék. „Csirkefogó.“ Volnának énnekem mindenféle aggródásaim, kétségeim, „fölfedezéseim“, a melyeket nem ártana talán szóvá tenni; de mert föl nem jegyzem észrevételeimet, időjárával szépecskén elfelejtem őket. Most is támadt egy pár ötletem, a melyeket, hogy a többiek sorsára ne jussanak, kérdés alakjában idejegyzek.

Mit szólna t. szerkesztő úr például, ha én franczia-angol-magyar nyelvbéli külső és belső hasonlatosságokkal hozakodnám elő? Ime közlök néhányat.

Az hagyján, hogy a hangfestő szavak a legtöbb nyelvben atyafiságban vannak egymással. A mi *kon*g, *szis*zeg, *zörög*, *zakatol*, *cse*ng, *ropog* sat. — ugyanazt cselekszi németül, angolul, francziául sat. Hogy az angol *ewe* (olv. ju) magyarul is azt jelenti, hogy *juh* (anyajuh), már furcsább. Meg hogy a szintén angol *didering* egyazon értelmű a magyar *didergéssel*, hasonlóképen föltűnő találkozás, mert tán inkább mozgás- mint hangfestő szó ez. (Vagy a mozgásfestők is rokonok? *Reszket*, *trembler*, *zittern*, *shinering* szókban erősen dominál az *r* s a *tr*. Véletlen ez? *Blinzeln*, *cligner*, *twinkle*, *hunyorgat* nem az *n* s *ny*-ben vallanak egymásra?)

Hanem ezek és hasonlóak csak amolyan — mint én meritem elnevezni — külső hasonlatosságok. De mit szól ön az én „belső hasonlatosságaimhoz“, a melyekben mintha az angoltól s a francziától annyira elütő magyar nyelv geniusa nyilatkozna meg? (Engedje, hogy úgy írjam: „nyilatkozna“. A hol csak tehetem, lerázom magamról az ikes ígát.)

Ime: id. Dumas Sándor egy rövidebb cikkben elmeséli, Eugène Suë barátjával s még néhány pajtással milyen vig majálist csapott ő hajdanában. Minden legény tartozott valamivel hozzájárulni a collaczióhoz. S most: Chacun de nous apportait quelquechose. Qui du vin, qui du pain, qui de ça et qui de ça. Hát nem magyarán van ez? Ki bort hozott, ki kenyeret, ki ezt, ki amazt.

S nem ütötte meg a figyelmét, hogy „lóháton“ angolul „on horse-back“? (Pedig egy fordítóm — az isten nyugasz-

talja! — „hátas lovamat“ így kanyarította németre „mein buckliges Pferd.“) Meg hogy *deny* — megtagadni? He denies your demand — ő megtagadja az ön kérelmét. You look pale and emaciated like a papist in lent! Mintha csak magyar embertől leste volna el: „Ejnye de pápista színben vagy!“

Vajjon kedvében járok-e az ilyesmik gyűjtésével? Van-e az efféléknek haszna? Nem-e játék csupán? (Beöthy abban erősködik, hogy *nem-e* nincs magyarul. Így kell vala mondanom: „nem *játték-e* csupán?“ Majd valamikor, ha megengedi, rátérek erre is. Csak annyit, hogy az egész Tiszamentén amúgy használják.) †

De voltaképen egyébért fogtam tollat; helyre akarom igazítani Frecskaynak egy tévedését a Nyelvőr XV. k. III. füzetében foglalt közleményében.

Hazai Leiter Jakabjaink egyike, megindulva Stappelből, (Düngerhanfen szomszédjában) s fölfegyverkezve a strassburgi sánczok látszóveivel (lunettes) meg egy hatalmas Vogel-féle perspectivával, megérkezik Hamburgban s jól megnézve Glück és Haendel szobrait az ottani zeneakadémia homlokzatán. azt írja haza, hogy a hamburgi nép kereskedői szellemét semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy még a muzsáknak szentelt épületre is a „Szerencse“ és „Kereskedés“ (Glück und Handel) szimbolikus alakjait tette föl. S jól megtanulva németül, hazatért és belefogott a híres dráma (Wallensteins Lager) magyarításába, melynek ezt a paszusát: „Ei, ei, hier giebt es Händel!“ szerencsésen így fordította: „Toj, toj, itt csirke van sok!“

Frecskay az ellenkezőbe esik; az igazi csirkét mondja *izgágaságnak*. „Haendelfanger“ neki az. a ki kezdi a veszeke-dést; quasi: der haendel anfängt — haendelanfänger! Pedig ez a szó valójában és igazán „csirkefogót“ jelent. Többül met-szett pesti németiség. Bécsben meg sem értenék, mert onnan ered, hogy azok a dunaparti csavargó fiúk „véletlenségből“ felborították az izsáki vagy á porkai asszony baromfias kasját. s a belőle kiszabadult csirkék után vetették magukat, hogy jó szándékot mutatva, elfogják, de valójában azért, hogy a csirkét messze elzavarva, valami félreeső utcán megnyom-ják, nyakát kitekerjék s haza vigyék. Bécsben azért nem járatos ez a „műszó“, mert ott nem árulnak eleven majorságot, hanem tyúk, liba, kacsza koppasztott állapotban kerül a vásárra. De meglehet, hogy mégis elszármazott a wienparti kofák közé, mint a „maschik seiten“ (a másik oldal) is.

Hogy a *haendelfanger* lehet *izgága*, „pégyár“ is, nem akarom kétségbe vonni.

AGAI ADOLF.

† Egyszerre nagyon sok kérdés, a melyeknek mindegyike jóval részletesebb tárgyalást kíván, minthogy egy-két szóval csak úgy odavetve el lehetne igazítani; de majd alkal-

mat veszünk magunknak, hogy sort kerítsünk egyikére is, másikára is. Most röviden csak néhány szóval válaszolunk.

A mi az ön 'külső hasonlatosságát' illeti, az pusztá véletlen találkozás, a milyenekre a legkülönbözőbb nyelvek közt akadhatni. a nélkül, hogy a legcsekélyebb rokonság is volna köztük; pl. lat. *cap-io*: magy. *kap-ok*, gör. *καίνομαι*: magy. *fény-lem*, ném. *schick-en*: magy. *sik-kaszt*, rum. *ficior*: magy. *fityúr* (ebből: iftyúr), fr. *mainten-ir*: magy. *ment-eni* sat. Idevaló az angol *ewe* és a magyar *juh* is, a melyeknek összetartozásuk azonnal megszűnik, mihelyt nem a kiejtést (*jú*), hanem a szó etimónját közelebb föltüntető ortografiát (*ewe*) vesszük alapul. Ekkor ugyanis rájövünk, hogy ez az *ewe* ugyanabból a gyökérből fakadt, a melyből a gör. *ovis*: lat. *ovis*; ószl. *ovica*; gót *aus*, ófn. *awi*, *au*, *ow*, angasz. *eav*, *eova*, bajor (dial.) *ä*, *äu*, *auw*, *äuw*.

A 'belső hasonlatosság' pedig vagy ugyanegy szemléleten, vagy pedig utánzáson alapszik. Az elsőre példák: lat. *ad manus habere*: ném. *zur hand haben*: magy. *kéznél van*, *kéz ügyébe esik*; gör. *χαράς*: ném. *trächtig*: magy. *viselős*; ném. *tracht*: magy. *visélet*; ném. *abgetragen*: magy. *viseltet* sat. A másodikra: lat. *bellum gerere*: magy. *háborút viselni*, ném. *eine rede halten*: magy. *beszédet tartani*, szerb *naj bolji*: magy. *legjobb sat.*

SZARVAS GÁBOR.

Egy metafora eredete. A ki ma ilyféle kifejezéssel él: 'Egész beszédén veres fonálként keresztülhúzódt az az eszme' sat., aligha tudná megmondani, miféle 'veres fonalról' van itt szó. E kifejezés keletkezése két nagy történeti névvel van kapcsolatban és talán ezért megérdemli, hogy röviden előadjuk.

Széchenyi 'A kelet népe' (1841.) 204. lapján így ír: „A szerkesztőnek saját kezével írt akármellyik sorából, szinte mondhatni, egyenlően és épen úgy kitetszik az ömledő érzelem utáni felfogásnak okozatja, mint az angol tengeri had minden s legkisebb kötelein keresztül bizonyos 'veres fonál' tűnik elő, mellyel — orzás megelőzése végett van oda beszöve.” Tudtunkkal e hasonlatban, mely tudvalevőleg Kossuth ellen szól, fordul elő legelőször a 'veres fonál' kifejezés. Mindjárt utána már Széchenyi is mint metaforát használja: „És az a baj, az a felette nagy baj, hogy éppen a szerkesztőnek soraiból s okoskodásiból tűnik elő a tévutakra vezető ezen veres fonál.”

Ettől kezdve igen gyakran, szinte kedvteléssel használja e kifejezést a 'túliakra' és szembeállítja vele az 'inneniek' 'fekete-sárga fonalát.' Így jutott e kifejezés nyelvünkbe, a hol eredeti jelentése lassankint teljesen feledésbe megy, mint annyi közmondásnak és más idiotismusnak.

SZIGETVÁRI IVÁN.

Nem akarjuk kétségbe vonni, hogy Széchenyi volt az első, a ki e kifejezést nyelvünkben használta; de hogy ő lett volna általános elterjesztője, vagyis hogy a „vörös fonál” a magyarból ment volna át más nyelvekbe, nevezetesen a németbe, a hol a „rother faden” szintén nagyon használt s már egész az unalmasságig elnyűtt kifejezés, annak ellene mond az a tény, hogy a mit Széchenyi mintegy odavetve mond az „angol tengeri had köteleinek veres fonaláról”, azt már jóval előbb, 1810-ben és sokkal világosabban elmondta Göthe az ő Wahlverwandtschaften-jában: „Wir hören von einer besonders einrichtung bei der englischen marine. Sämmtliche tauwerke der königlichen flotte, vom stärksten bis zum schwächsten, sind dergestalt gesponnen, dass ein rother faden durch das ganze durchgeht, den man nicht herauswinden kann, ohne alles aufzulösen, und woran auch die kleinsten stücke kenntlich sind, dass sie der krone gehören. Eben so zieht sich durch Ottiliens tagebuch ein faden der neigung und anhänglichkeit, der alles verbindet und das ganze bezeichnet“ (II. rész 2. fejt.).

Alig ha csalódunk tehát, ha Széchenyit e kifejezés átültetőjének tartjuk s nem megalkotójának.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. a) Szinnyei „Iskolai Nyelvtanában” (I. 62.) azt tanítja, hogy „*gyanánt* képes helyhatározó névutó.” Kimutatták valahol ősi nyelvemlékeinkből, hogy *gyanánt* helyhatározó? és mi volt a jelentése? Vagy ha nem, mi az alapja, hogy Sz. helyhatározónak mondja?

b) Ugyancsak Szinnyei „Rendszeres Nyelvtanában” így elemzi a szókat: *iro-k*, *iro-gat*, *tudo-m*, *tudo-mány* sat, úgy hogy *iro-*, *tudo-* sat. a szótő. Helyeselhet-e a nyelvészet s a paedagogia szempontjából ez a tanítás?

c) Hunfalvy Pál a „Nyelvtudományi Közlemények” (V. 261.) azt írja, hogy az *alszik*, *fekszik*, *haragszik* igékből a „praesens *alu-d-om* v. *alu-sz-om*, *fekü-d-öm* vagy *fekü-sz-öm*, *haragu-d-om* v. *häragu-sz-om*” sat. Kérdés, a két első igének *aludom*, *feküdöm* alakját használják-e valahol vagy használta-e régi nyelvünk. Én hiába kerestem a népnyelvhagyományok és nyelvtörténeti adatok rovatában.

Felelet. a) A *gyanánt*-hoz fűzött kérdések egyikére se tudunk határozott választ adni azt az egyet kivéve, hogy eredeti jelentése eddigelé kimutatva nem volt. Hogy azonban képzés, a melynek alapszava egy ma már önállóan nem élő (s talán kép jelentésű) *gyana* név, az kitetszik a következő példából, a melyet a Keszthelyi (s vele a Kulcsár) codex

örzött meg számunkra: „Ees aadanak een ethkem gyanaba mergeth, ees een zomosagomba ytatanak engemeth ecettel“: Et dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto (Psalm. 68. v. 22).

b) A *tudo-k*, *tudo-mány* sat. elemzése mind a tudomány, mind a pädagogia szempontjából helyes és helyeselhető. Megállapított tény ugyanis, hogy a neveknél a nevező, az igéknél az egyes 3. személy a tőt nem teljességében, hanem végtagjában legtöbbször csonkultán tüntetik föl; és a ragok és képzők egy része majd a véghangjavesztett, majd a teljes tőhöz járulnak; pl. *szó-ról-szó-ra*, *szó-l*, *szó-zat*; *sok-szor*, *sok-ban*, *sok-à*; *nyer-jek*, *nyer-tes* — de: *szava-k*, *szava-tos*; *soka-t*, *soku-ság*, *soka-l*; *nyere-ség*, *nyere-mény* sat. Vannak szók, különösen a régibb alkotásúak közt, a melyek a teljes tőt oly esetekben is megőrizték, a melyekben a későbbi képzések a csonkult tőből keletkeztek; például *menye-belel* (KeszthC. 211.), *zywe-bely* (KulcsC. 18.), *szüze-i* (a codex-irodalomban közönséges), — ma *menny-ből*, *szív-beli*, *szüz-i*. Ilyenek még *mennyci*, *kora-i*, *fele-ség*, *füle-t(e)len*, *lába-t(a)lan*, *vere-ség* a *menny*, *kor*, *fél*, *fül*, *láb*, *ver* csonkult tők ellenére, s noha vannak *lány-i*, *vár-i*, *hely-ség*, *esz-telen*, *fény-telen*, *vér-ség*.

c) Az *alud-*, *feküd-* csak a hibásan értelmezett s hibásan irt *alud-tam*, *alud-jam*, *feküd-tem*, *feküd-jem-ből* kikövetkeztetett alakok, a melyeket soha senki nem hallott, nem mondott (Petőfi is csak a rím kedvéért használta: „Égő pipám *kialudott*, alvó szívem meggyuladott.“); s a mint első tekintetre mindenki látja, az *aludám*, *feküdém*, *aludó*, *feküdő*, *aludás*, *feküdés* merő furcsaságok volnának egy magyar ember ajkán.

2. Kérdés. Alulírott egy vitás kérdésben bátorkodik a t. szerkesztőséghez eldöntés végett fordulni; vajjon a *fene* szó valami gonosz lény, tagadó, rontó szellem (principium negativum) fogalmával azonosítható-e?

Felelet. A rokon nyelvek legtöbbjében a megfelelő szó k u t y a jelentésű, a finnben pedig k u t y a-, r ó k a-, f a r k a s- vagy m e d v e k ö l y ö k. „Valószínű (tehát), hogy a *fene* szó eredetileg valamelyik ragadozó vad állatot, alkalmasint 'farkast' (canis lupus) jelentett, s mostani jelentései ebből kiindulva mind csak hasonlati alkalmazások.“ (Budenz: MUSz. 513.)

A 'rontó szellem' fogalma nem volt s ma sincs meg benne. Egyik legrégebb nyelvemlékünkben a *fene* szónak 'kemény, irtózatlan, kegyetlen' jelentése van: „Féltem tőled, mert *fene* ember vagy. Mondá ő neki: Te szádból itéllek tégedet álnok szolga; tudod vala-e, hogy *fene* ember vagyok.“ (MünchC. 155.)

3. Kérdés. Beöthy Zsolt az idei Teleki-pályázatról tett jelentésében az *indok*, *indító ok* kifejezés helyett *indíték*-ot használt. Helyesen van-e ezen szó képezve és használva?

F e l e l e t. A képzés helyes. Van *borít-ék*, *fenyít-ék*, *hasít-ék*, *terít-ék*, *verít-ék*; a jelentésre nézve azonban van némi aggodalmunk, a mennyiben az átható igékből képzett ide tartozó szók nagyobbára szenvedő jelentésűek: *boríték*, *hasíték*, *teríték*, *tördelék*, *ereszték*, *keverék* sat. = a mi borítva, hasítva, terítve, tördelve, eresztve, keverve van; az 'indító ok' azonban, a melynek helyébe akar lépni, nem olyasmi, a 'mit indítunk, a mi indítva van'; hanem a 'mi (valamire) indít'.

4. Kérdés. a) Hallotta-e t. szerkesztő úr valaha ezt a magyar szót *holság*? Én hallottam; ugyan azt értik rajta, a mit az *ubicatio*-n. Nem különös, hogy ennek a német neve *wohnung*? A *holság* és *hodály* nincsenek rokonságban?

b) Azzal riasztott rám egy tudós, hogy elkövetkezik annak ideje, a midőn a magyar nyelv mint a kutyahal elhányja majd a farkát (suffixumait) és lesz belőle az európai nyelvek tavában praefixumokkal uszkáló civilizált béka. „Remegve elé-nézek ezen nek-idő.”

Magyar volapük! Borzadok.

F e l e l e t. a) Mi e szót nem hallottuk, nem ismerjük; de azért megvoltát nincs okunk kétségbe vonni. A *(-ság)*, *-ség* oly rugalmas, annyira alkalmazkodó képző, hogy akár mint a *volta*, *léte* bár mely beszédrészhez szükség esetében hozzáilleszkedhetik. Mondhatunk például ilyeneket is: „Gondolomsággal nem bizonyítunk. Ebben az ügyben főkérdés a honnanság” sat. Ön úgy sejtí, hogy valamint a magyar *holság*-nak a *hol* (ubi), úgy a német *wohnung*-nak is *wo* az alapszava; de ezek úgy nem tartoznak együvé, mint a *holság*- és *holnap*-beli *hol* elem; a *wo* ugyanis a kérdő *hwa*- (lat. *quo*-) elemnek a sarjadéka s ófelnémet alakja *hwa-r*, míg az utóbbi cselekvésszó, melynek eredeti jelentése „örül (valamin), tetszik (vlmi)” s ugyanazon gyökérről való hajtás, mint a *wunsch*, *wonne*.

Hogy az ily szemrevaló látszatos egyezés milyen csálóka s mennyire megtéveszti néha még a szakembert is, tanulságos példáját látjuk Diefenbach „Vergleichendes Wörterbuch der gothischen Sprache” művében, a hol német *wohn-en* mellé külső és belső hasonlatosságánál fogva föl van említve a magyar *van* ige is: „sein, sich befinden”. (I. 160.)

A *holság* eredeti, a *hodály* pedig idegen szó; a kettő közt tehát rokonság nincs, nem képzelhető.

b) Gonoszul rossz próféta lehet, ha ezeket jósolta, az az ön rettegett tudósa; az „Egyiptomi álmokönyv”, vagy hogy egészen közről vegyük a példát, a mi Budán székelő

,derűvel borús, széllel váltakozó csendes meleg, közben hűvös napokkal' biztató időjósunk jövendölései valóságos isteni ki-nyilatkoztatás az ő bölcsességéhez képest. Ha Magyarország, a magyar nép, a magyar nyelv előbb el nem pusztul, csak akkor, a mikor így kezd beszélni: „A *nek* szomszéd a mult *vel* tavasz *alatt* három hét *ben* vérhas ezer darab *ja* birka veszett el': akkor minden este nyugodtan fekehetünk le, alha-tunk bátran mind a két fülünkre, mert élni fogunk soká, soká, egész addig, míg az ítélet trombitája meg nem harsan.

Különben talán nem is ez volt igaz értelme ennek a .rémű profécziának'; lehet, hogy az ön tudósának a szeme a constanzi tűzjáték sziporkáiban napsugarakat látva, a vola-pük jövendő ragyogásáról révedezett. De ettől se kell valami nagyon megijedni; az ördög nem olyan fekete, a milyenek festik. Ebben a száraz plusz-minuszos korban, a melynek uralkodó plánétája az aranyszám, s a melynek minden-napos miatyánkja e szavakon kezdődik: „Sietős az utam nagyo n', minden lehetséges ugyan, még a volapük is; de ha valaha malaszt lesz belőle, hogy örökre irott malaszt marad, s a mi bizonyosabb, hogy miatta még a cigány nyelvet se fenyegeti pusztulás veszélye, valamint hogy volapük drámában gyönyörködni, volapük nyelven szerelmi vallo mást emberfia akkor fog tenni, ha keblében a szív spongyává aszalódik: arra bátran s egész lelki nyugalommal letehetni a volapük szótárának legrettentőbb esküjét.

A kit egyébiránt a kíváncsiság ösztökeje sarkal s töb-bet kíván megtudni róla, azt utasítjuk az Egyetemes Philo-logiai Közlöny f. é. III. füzetére. Ott szépen töviről hegyire, s ki kell adnunk a bizonyítványt neki, hogy okosan is el van mondva a világnyelv megalkotásának története kez-dettől fogva a mai napig, a mikor a volapükben emberi testet öltött magára s valósággal él, izegni, mozogni kezd; el vannak mondva kiváló tulajdonságai: hogy „egyszerű, könnyen megtanulható; határozottabb, világosabb a többi nyelveknél; mindannyinak tökéletességét egyesíti magában s a mi hiba [?], fogyatkozás van bennük, azoktól teljesen ment“ (249. l.); s hogy jövőjéről előre tájékozhatassuk magun-kat, tudatja velünk, hogy életének mindjárt kezdő éveiben — szerencsésen dialektusokra kezd szakadni (252. l.).

Midőn e sorokat megírtuk volt, egy négy oldalnyi nyom-tatvány jutott a kezünk közé. Ide iktatjuk a címét: „Rövid magyar volapük-nyelvtan. A volapük című világnyelv föltalálója Schleyer János Márton-tól Konstanzban (Baden). Magyar nyelvre alkalmazta Bánfi György Kapuvárott (Sopronmegyében), és Eperjessy István Budapesten.“

A t. szerzőknek jóakarata és buzgósága dicséretes; de ajánljuk nekik, hogy a volapük helyett jobb volna előbb a magyart megtanulni.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok. Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból, 1583-tól kezdődőleg.

Elaprósodtak a szegény Csulai uram maradékai és elaludtanak: elszegényedtek s ennél fogva tehetetlenekké lettek.

Eszünknek gyepűjén kívül mi nem szoktunk járni: meg szoktuk gondolni mit írunk, mit beszélünk, hogy ostobaságot ne kövessünk el.

Elégge valánk. hogy addig tartóztassuk. míg . . . : alig birtuk addig tartóztatni.

Mi laborálunk annyira, hogy csak az lelkünk nem kél ki: úgy dolgozunk, hogy majdnem belehalunk.

Elmetszett decretummal végeztetett el: teljes elhatározottsággal, véglegesen.

Isten vessen horgot az pogányság orrábo, hogy attul igyekezetekben hátraránduljanak: vessen gátat elébök. akadályoztassa meg őket, hogy elő ne haladhassanak.

Igazságomban ne fojtassam meg: igazságos keresetemben ne akadályoztassam.

Egy átaljánvéggel ki nem sül az 60 ft: semmiképen nem mutathatja ki. hol vette a 60 ftot.

Mire fakad ki a dolog? a jó isten tudja: mi fog történni még e dologgal?

A város zálogi elbocsáttatnak a szatmári ígás intertentióból: a város kezesei elboesáttatnak a szatmári nehéz, költséges fogságból.

Pécsinek sok fartatására adtam egy aranyat: sok unszolására, kérelmére...

Az élet még fűvében elmecevezészik: a gabona még zölden, zöld korában elsatnyul, megdőlven, elrothad.

Az számadásokat mind felczirkáltuk: végig átnéztük, megvizsgáltuk.

Az interest hátára hagyta magának nőni: igen föl hagyta nőni, gyülni.

Semmit sors hozzája nemhallattatott: felőle semmi rosszát nem hallottunk.

Kárunkat is akarván halasztanunk: kikerülnünk.

Botosoknak fizettem egy napi számban 15 denárt: puttonosoknak. — szüretkor a szőlőhordóknak... — bot: putton.

Hidegvötte, szegény bor volt s azért nem költ: gyenge, silány bor volt s azért nem vette senki.

Ajándékban adtunk egy felserdült ezüst poharat: nagyocska poharat.

Borkátul hallottam. hogy ő megnézte azt a dolgot: varázslás által igyekezett kikutatni, megtudni.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Drávamellékiek.

Anyám asszon aggya kéd érabb a sujkomat, hagy sujkolom még ki eszt a zétyke kebél. (Anyám asszon: napam asszony; a napam oly ritka, hogy alig ismerik. Szintúgy apám uram: ipam. Érabb: errébb: „Ére gyere, nē menny óra, jobb ut van ére min tóra.” Sujok: mosófa. Étyke: egy; így: kettőke, háromcsa, négyke, kinyirke, fácsika, házka, tehenke, kurtika, jócska sat. Általában ez a vidék nagyon kedveli a kicsinyítést: Há lelköm babcsát fősztem. Ötkén (öten) vótunk há lelköm. Kebél: alsó szoknya. A felső szoknyát vagy egészen körül, vagy csak elől fölaggatják s így a fehér kebél legalább térdig ki-látszik. A felső szoknya a fiataloknál többnyire élénk színű piros, rákszinű; s az is a neve: rákszoknya.)

— Hová mēn kéd pásim?

— Évikáékho mégyék mosni, lám a szülének belé szakatt a csiga a lábába, osztáng nēm mehet. (Pási: nagy, nagybátya, nagynéne. Pási papám, pási nyanyám: nagybátyám, nagynéném. Nem csupán rokonokra mondják, hanem általában a fiatalabbak az öregebbekre.)

Mónár másik apám, hónap mennyēn kéd küir! (A fiatal férfiak az olyan korú embereket, a kik korra nézve nekik apjuk lehetnének, másik apám nevezettel tisztelik meg.)

Vess áti a partajján: vigy által csolnakon a vizen.

— Tē öt forintná is többet árutá.

— Amája: eltaláltad (tulajdonkép a' már a'! Mint az „el-találtad” kifejezést is legtöbbször ellenkező értelemben használják: nem úgy van, nem találtad el).

(Eszék vidéke.)

CSÁSZÁR LAJOS.

Marostordamegyeiek.

Met aszt úgy tuggya meg lel kem tőről szakadatt: édes lelkem.

A világ minden sűrű kincsiér sem adnám.

Égy szakasztó szál nem sok, de még annyi se maradott.

Siess már vele te, hogy az isten akárhová tegyen.

Álgya meg az isten még a haló porában is.

Semmi letteképpen se tuttam semére se menni.

Örök világ életembe aszt prédikáltam nekik.

(Marosvásárhely.)

KIS PÁL MIHÁLY.

Hasonlatok.

Ojan mint a vászonfazik: fakó, beteges színű.
 Ojan mint az irt kilis: mérges, indulatos.
 Ojan mint a Faruhó tehene: sovány.
 Ojan mint a ki a tűz alól szalatt. (A pongyola öltözetű ember-
 ről mondják.)
 Ojan mint hat hét: kővér, nagy testű.
 Ojan mint egy keverített kád. (Az előbbivel egy jelentésű.)
 Ojan mint a tökvirág: sárga, beteges színű.
 Ojan mint a fáho vert lufasz: bágyadt, kedvetlen.
 Erős mint a római vallás.
 Ugy néz mint a sűt hal.
 Ugy megy mint a karika csapás, mint a parancsolat.
 Ugy áll mint a czövek.
 Iszik mint gődény vagy mint a sinai török.
 Męgszabadult tüle mint kan a tökitől.
 Szídelęg mint ősszel a légy.
 (Kenderes. Jász-Nagykun-Szolnok m.)

ÁBRI MÓZES.

B a b o n á k.

A ludvércz.

— Nizzítek csak, ott röpül a ludvércz! Ni, hogy hánnya a tüzet.
 — Én nem látok sęmmi sę.
 — Amott röpűt az erdő érányába. De má én sę látom.
 — Mongya męg kę, idęs apám, mi az a ludvércz?
 — Hát az uan mind az ördög. Az egisz teste szőrös; osztán
 męg lúlába van. Aszongyák, az uan fiatá asszonyokhó szokott jár-
 nyi, a kik nem szeretik az urukat. Íjję męg be az ijen asszonhó
 szíp aranyos ruhába, ugyhogy egiszen uan, mintha valami ur vóna.
 Ha a męnyecske nem ellenkęzik vele, mindęnt egtęsz neki, a
 mit csak a szęmeszája kíván. Hoz neki pínzt, arant, ezüstöt, újj ruhát,
 ęsszová a mi csak kő neki. Emmęg a szęgín teręmtis szüvessen fo-
 gaggya tüle, pejg hát maga az eleveny ördög. Aszongyák, a vín
 Pillinéhő is járt vóna fiatá korába; azér van a fiának uan sok pínze.
 Mikor męghát, minden urropogott a pallássukonn, mintha mingyá lę
 akarna dűnyi. Aligha az ördögök nem tánczútak, mer bizonyosan
 azoké lętt a lölke. Emmásikrú męg boldogút öreganyád, az Isten
 nyugosztájja męg szęgint, a szokta beszínyi, hogy ęcczēr ęglátta az
 ördög lúlábát. Kérdezi tüle: Mér van lúlábod? Ammęg aszongya:
 Káprádzik a szęmęd: nízđ, a nadrágom uan.

De az asszon nagyon męgijett; csakhogy sęnkinek sę mert
 szónyi. ęcczēr csak ífilbe nagy zörgis támatt; nem tutták a házbé-
 liek, mi lęhet. Ręggere az asszon sehun sę vót. Aszonta a szoga-
 legin, ő látta, mikor az ördögök nígy fekete lovas hintón ęvittik.
 (Olaszfalu, Veszprém m.)

GUBICZA J. IMRE.

Párbeszédek.

(A czisztercziták vinczellérje, szüretkor részegsége miatt a szokásos szivart meg nem kapván a gazdától, másnap, félmámorosan, így duzzogott a szomszéd előtt:)

— Má látom, nem soká maradhatok a szógálatba! Igniczi úr (Ignics, a gazda) nem is azoknak osztogattya a cibart, a kik a kádon járkák, hanem azoknak, a kik a gyēpēn tánczolnak! Oszté még Lebnyiczki (Ledniczky) úr akar engēm kőnbű tanítanyi! (Elmondta egyszer neki, hogy Gyöngyösön a szőlőt ollóval metszik.) Jobban tudom én, mi kék a jószágnak; mikor engēm a hēgyēn tojtak ki! Itt la, a sankgūdōr mellett ē! Tunnám én, hogy' kéne mecczenyi! de mi szszóna Igniczi úr, ha beállítanék hozzá oszt aszondanám: tesēn annyi negyven darab ollót!... Má látom, nem soká maradhatok! Nem is várom csak az új esztendőt, oszt akkor lészámolok, félköszönök!

— Ugyan Mártony, hun jár kend olyan sokáig?

— Ide vótam a városházán, a hun aszt dobollyák, hogy gyōn má a szōllōre az a szilokfērēg! (Phylloxera.)

— Tē mē nnē beszé, mer tē nem tuccz sēmmissē, mer tē sē ēskulába nem jártá, sē gyiákú nem tuccz, sē katona nem vótá!

— Iszēn Pēsta bácsirú sē olyan nagyon tuggyuk, hogy mit tanút, mer még eggyig nem nagyon hallottuk a tudományát!

— Hun van hát no ēgy litēr bor, maj mondok mingyá ē czikkējt!

— Józsep! Hozzék no ē litērvel Pēsta bácsinak; oszt hagy hallyuk!

— Ládd őcsém, tē a ssē tudod, hogy mi ez: Czisz latyi domine? Videsz dábó lambámusz? Reteritum perfektum, négo me fullum!... De van-ē még ēgy litēr, akkor mondok még ē czikkējt!

— Józsep! Hozzék hát még no ēgyvel!

— Még a ssē tudod, hogy mikor a bírō aszongya: Hek menza! akkor mé sē hiba; mer akkor még a tied. De mikor aszongya: Hujusz menze! má akkor nem ettéd; viszi a bírō! Ha még a pap aszongya: Importva ideisz! még akkor sē baj! de ha má aszongya: Begyugant te angēlyi! akkor má mēgētte a fene, ēgy kapa föld ettéd!

— Ejnye Pēsta bácsi, e ssē hittük vóna, hogy kend ennyit tanút. De mēgegeggyen, ha nem hallottuk, hát hunnat tuttuk vóna? De mos má láttuk mēg hajjuk, hát jó van no, kendé az igaz!

— Iszēn őcsém, én sē azē mondom, hogy így vagy amúgy... vagy... hogy hát... izé... mi a fene... jobbra vagy barra... oszté... hát... de bion... ki vagyok, mi vagyok... vagy aszongya... de a ki tanú, tud is a! Mer úgy kék én rám nézni, hogy három ēskulát kōrű jártam mág én; oszt a hogy az ēskula ajtaján kigyōttem, mingyá bakancsot húztak az én lábomra, oszt vittek nyírnyi! Mēntünk oszté Talijány országba!...

(Eger.)

MACZKI VALÉR.

Tréfás mesék.

Mikor fiatal ficzkó vótam, émentem Batiz alá vándorolni. Kifogtam a nyergest, befogtam a rudast, fejem alá csaptam a lovat. Az egir is aszt gondolta, hogy lisztes zsák, kirágta az eggyiknek az ódalát.

Én is buvomba-bánatomba beugrottam egy kerbe, fémásztam a diófára; öttem a diót, törtem a mogyorót, jó laktam gömbölyég szilvával.

Eljött oda egy öreg ember: Ó te fattyu, te fattyu! ne edd a diót, ne törd a mogyorót, nem neked való a gömbölyég szilva.

Felkapott osztán egy káposztás torzsát, úgy a hátamba vágta, hogy csak úgy csűrűgött-csattogott a laska nyutó a szegen.

Én osztán buvomba-bánatomba éfutottam onnét egy erdőbe. Ott az erdőbe vót egy kis ház. Nem vót otthun senki, csak egy fazék tokány főtt a tűznél. Törtem a tokányt, csináltam a gombócztát, jó laktam turós haluskával.

Eljött oda egy öreg asszony, osztán úgy a hátamba vágta a tokánytörő kanalat, hogy csak úgy csűrűgött-csattogott a fejsze foka. Buvomba-bánatomba kiugrottam a kapun az ucczára. Jött egy katona, osztán rám kiátott: Ej te fattyu, te fattyu! mi van az én lábomon?

— Csizma vón, ha szára vón, mondtam neki; de így csak kölyökciszma.

A katona elkaczakta magát; én meg aszt gondoltam, hogy az anyám istenit sziggya. Elszalattam egy tópartra, onnan kinőtt egy fa, ficzfa a neve; négy megköti, hat előggya; a ki eszt el nem mongya, szorujjon be az óra juka.

Ez is én rajtam történt meg.

(Krassó-Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Sirató éneklések.

A nép érzelmének, fölfogásának s humorának egy sajátosságos nyilatkozatát tapasztaltam az elmúlt esztendőben; t. i. ama kezdetleges énekekre figyeltem, melyekkel a családtagok elhunyt kedveseiket siratják amaz idő alatt, míg a halott ki van terítve s míg a menet a temetőbe vonul. Különösen az asszonyok férjüket, kisebb-nagyobb gyerekeiket, szüléiket keserves mondásokkal és rigmusokkal szokták siratni, melyekben sok az elbeszélő s leíró elem; hogy t. i. milyen jeles, kedves volt az elhunyt s mit szokott tenni, mi volt a mestersége, kedves étele, kedves állatja sat. Némely részei hasonlítanak a bucsuztatóhoz. Például egy asszonynak volt három szép leánya; egy meghalt s az anya sírva, jajgatva beszélte a koporsó nyomában, hogy „mikor ő három leányával a templomba ment, még az utcán is nagyobb világosság volt s a templomban nagyobb fényesség, s most ha el fog menni a két leányával, nem lesz se világosság, se fényesség, csak gyászos setétség”. Mind ezt jól hangzó

ritmusos sorokban sírdogálta; s mikor pár nap múlva kértem, hogy diktálná le, semmire sem emlékezett s a legjobb akarattal se volt képes bár egy sort is elmondani.

A nagy bánatban rögtönzött sirató ének volt az egész.

Egy másik asszony ácsmester férjét így siratta: „Jaj édes jó uram, mily igazán tudtál, jól fűrni, faragni, milyen sok szép házat tudtál építeni, és még is meghaltál!”

A szomszéd faluban az asszony látva, hogy tisztességes halott-látogatók jöttek többen is a faluból, dolgát abba hagyva beszalad a szobába, férjére borul és így kesereg:

Jaj Istenem Istenem,
Már sütnöm is kéne,
Szapulnom is kéne,
S ez a boldogtalan meghot
Siratnom is kéne!

Egy férj nejét így siratta: „Édes-édes lelkem, aranyba szegett szép Anikóm, mért tudtál meghalni, mért hagytál itt engem, mikor mű úgy szerettük egymást. Immár kire marad a te kicsi fiad!”

A másik asszonyt haldokló férje kérte, hogy süssön neki tökört; arra vágyik. Az asszony egy darabot mindjárt a parázsába tesz; de mire megsült volna, a beteg meghalt:

Mért haltál meg Zsigám,
Mért siettél Zsigám,
A tököd az asztalon
S te ott fekszel hátadon . . .

kesergett a bús özvegy.

Végre hallottam olyat is, hol a siratás már teljes formáságba ment át. A férj a nyugtő padon feküdt; felesége a lábánál ült, s anyjához, ki az ajtóban állt, így beszélt: „Jaj lelkem jó uram, jaj kedves szép uram, hogy éljek nállad nélkül — anyám, a disznó lábat mossa meg s tegye oda főni — óh lelkem drága jó uram, mért holtál meg — anyám készítse már azt az ebédet!” — S ismét zokogás, sírás s további rendelkezés.

DEÁK FARKAS.

[E küldeményt a következő sorok kíséretében kaptuk:]

„Mindezeket én t. szerkesztő úr Maros-Széken szedegtettem össze s bár nyelvész nem vagyok s a leírásokban sem vagyok jártas, de úgy látom, hogy ez önkénytelen áradozásokban a népnyelvnek oly sajátosságait lehet ellesni, melyek még az igazi tudós nyelvészek figyelmét is megérdemlik. Az egyes szavakat, az összetételeket, a kifejezéseket, az érzéseket, az észjárást, a nép geniuszát, humorát illetőleg valóságos kincsbánya lenne e „Sirató-énekeknek” egy jól megválogatott gyűjteménye.

Ezeknél fogva bátor vagyok indítványozni, hogy t. szerkesztő úr már is sok részben begyakorolt előharcosait és országszerte működő őrszemeit buzdítsa, ösztönözze, hogy működésüket ez irányban is terjesszék ki s a mit különösen faluhelyeken in flagranti föl tudnak jegyezni, azt a Nyelvőrnek küldjék be.

Még most egy-két évig van idő az efféle népies dolgok, régi szokások gyűjtésére; de a mint telegráf, telefon, vasút, villanyfénysat. terjed, mind-mindinkább elenyészik a mi régi, a mi eredeti, a mi nemzeti. Népies lesz ezután is, mert a nép ezután is természet eszmét, gondolatot, ezután is beszél, dalol, de többé nem a régi nemzeti elemekből alkotva, hanem a nivellirozó cosmopolitismus elemeivel vegyítve. Tehát kísértünk meg összegyűjteni a „Sirató énekeket“ is!“

D. F.

TÁJSZÓK.

Kiskunság i a k.

- k o c z a:** vadkörte, **k o c z a f a:** vadkörtefa. A vadkörtefa a régi keményfa erdők maradványa e vidéken, melyet irtáskor, valószínűleg gyümölcse kedvéért meghagytak. Most az ilyen fa magánosan áll a sík mezőkön s ezért nevezhették el „kocza“-fának. (Vö. kocza bárány, kocza gyerek.) Az elnevezés eredete azonban feledésbe ment, s most már a **k o c z a f a** gyümölcsének ad analogiam: **alma-fa**, körtefa sat. **k o c z a** a neve.
- k ó k á n y o l:** üt, ver; **agyon k ó k á n y o l:** agyon üt. (Veszpr. Lékókányozta az ómát = lepiszkálta a fáról. Nyr. VIII. 177. Kókál Csallóköz. Nyr. I. 280.)
- k ó k k a d t:** sáppadt (megvetőleg); **k ó k k a d**, **é k ó k k a d** = elsáppad.
- k o l l í n t:** üt; pl. fejbe kollínt.
- k ö l ö n c z:** kölök. (Zenta Nyr. IX. 91.)
- k ó l é z:** csavarog, czéltalanul járkel.
- k o m p:** hant; **k i k o m p o l:** hanttal a határt kijelöli. (Komp: hant Háromszékben is. Nyr. II. 522.)
- k o n y a:** lehajló. Konya kalap, konya fül.
- k o n y v a d:** lekonyul.
- k o p o z:** körömmel feszeget. A falat **l e k o p o z z a:** a meszet leszedi róla; **l e k o p o z z a** a sebet: varát leveszi. (Somogy. Nyr. III. 181.)
- k o p o j a:** kis területű mély víz. (A M. Népk. Gyűjt. I. kötetének halasi közleményében **k a p u j ó** valószínűleg sajtóhiba; **k o p o j a** Somogy. Nyr. XI. 238, Szegeden: gödörkút Nyr. VIII. 235.)
- k o r c s:** korhely.
- k o r d é:** kétkerekű kocsi.
- k o r o s:** kis kenyér; az igazi kenyérnél kisebb, a czipónál nagyobb.
- k ó r s á g:** nehéz nyavalya, más-kép nehézség; **k ó r s á g o s**, **n e h é s s é g ö s.** (Somogy. Nyr. X. 190.)
- k o r t y o g:** haszontalan beszédet folytat.
- k o s z m ó:** kosz, mind a kettőt

- használják. (Koszmó Pannonhalma. Nyr. XII. 187.)
- kótyalagos: hóbortos.
- kozokány. Csak e szólásban: Nincs ott a kozokány sē: senki sincs ott. (Ilyenféle szók: karakán Nyr. I. 150. | kolo-kány NagySzót. | Porokony [göcseji] M. Nyelvészet II. 415. | Gologány [erdővidéki]: koribongas. Nyr. VIII. 142.)
- köstörködik: tréfásan incselkedik vkivel. (Baranya. Nyr. XI. 382.)
- kötő: kötény.
- kötőzködik: 1) megköti magán a ruhát (kötőzködésig ér a víz: övig v. derékig ér). 2) beleköt vlkibe; belekötődik. 3) a gyerek, midőn rikódik, nyafog; Nē kötőzködj, mer kikapsz.
- kötyfől: kotyvaszt. (Debrecen: kotyfol Nyr. VII. 476. | Szathmár. Nyr. X. 431.)
- kőttészta: élesztős tészta.
- kőzköpü: osztás, osztozás. Kőzköpüre eresztötték: osztás alá.
- krapog: kiállhatatlan hangon beszél. (Kecskemét. Nyr. 380.)
- kuczó: sut, a boglyakemencze s a mellette levő fal közti zug, mely télen a gyerekek helye. Éggy kuczó gyerök: a mennyi egy kuczót megtölt.
- kuferczös: sánta. (H. M. Vársárh. kuferczol: gyalogol.)
- kuka: néma. (Szeged Nyr. VII. 139. | Baranya Nyr. XI. 238.)
- kum, kumkod: húny; (de: hunyorgat, hunyorog.
- kunczog: a gyerek, midőn valamit nyafogva kér.
- kunkötés: mesterséges hurok, mellyel a jószágot jászolhoz kötik. A kun kötést egy rántással el lehet oldani, ha az ember a kötél szabadon csüngő végét húzza; a másik végét azonban minél jobban húzzák, annál szorosabb lesz a hurok.
- kuncsorog: csavarog.
- kupczihér: csavargó, hitvány ember.
- kurkász: kutat. (kurkál Tájszótár.)
- kusornyó: kunyhó, vityilló.
- kútágas: kétágú oszlop, melyen a kútgém áll. (kútágast áll: tótágast áll.)
- kutu: nádgyökér.
- kutyagirincz: hüvelyknyi pálczikákból mesterségesen összerótt koszorú, melyet a bográncs alá tesznek evéskor.
- küláb: a házak ámbitusát tartó oszlop. (Pesti G.. küláb: statua.)
- külü v. gülü: diónyi kőgolyó, mellyel a gyermekek játszanak.
- külüfejű: nagyfejű, keményfejű.
- küszküllő; küszküllőre vősz: keze közé vesz (megverés végett.) „No mikor kézküre ütöt vötte vala, Élős szablyájával hozzá csapott vala.“ Tinódy: Verb. Imre. 129.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Alföldiek.

- raggat: ragasztva aggat. „Raggassuk föl ezeket a kis képeket.“
- rádurrant: ráijeszt. „Arra ugyan rádurrantottak.“
- rámereszkezik: rágebesz-

- kedik, lomhán rádől vagy belé csimpeszkedik. „Ugyan ne mereszkedj rám, mint a tehén.“
- rámpás: csípős új bor, vinkó, kerti bor. „Mit mond a rámpás komám?“
- ránkorodik: borzong, rángatózik valami rossz falattól. „Mi lelt, mért ránkorodol? Ez a sületlen hús rosszul esett.“
- rányirrent: rávág. „Még rá nem nyirrentettem, oda se nézett.“
- rántat: egy rántásra való liszt. „Ne Kata ez a kis liszt, lesz belőle egy rántat.“
- ráróffen: rátámad. „Úgy rám-róffentek, mintha én volnék az oka.“
- rátotta: rántotta, rotytantotta. „Julcsa, hozz őt tojást, hadd sütők rátottát.“
- rebzseg, rebbedez: rebbeg. „Öszömadta gyereke, hogy rebzseg.“
- reménykodik: remél. „Már csak abban reménykedtem, hogy ez a fiam eltart.“
- reppeg: repdes, kis madár, midőn szárnyait próbálgatja. „Gyurka, a kis fecskék nem soká elhagyják a fészket; mert már reppegnek.“
- rébz, rébzik: sejt, képzelődik. „Úgy rébzik, mintha a szomszéd lett volna.“
- réselődik: helyre törekszik, rést keres. „Réselődjünk komám; mert másképp hoppon maradunk.“
- rimmog: rimánykodik. „Hijába is rimmogsz, nem kapsz semmit.“
- rióka: rívó gyermek. „Melyik már az a rióka?“
- rivaszkodik, ripakodik: ráival. „Ugyan ne rivaszkodj úgy rám.“
- rivatag: hideg szeles idő. „Bizony csúnya rivatag idő.“
- ródal: rovat. „Ródalid föl: hány zsák van?“
- ródikál: rágalmaz. „Nézz a tükörbe, ne ródikálj mindig.“
- rongyika: apró ócska ruhahulladék. „Éds anyám, adjon kee rongyikát. Minek az neked? Hát babaruhának.“
- rongy-piacz: a hol az ócska ruhákat árulják.
- rostokol: pihenőt tart. „No csak ballagjunk, majd a csárdánál rostokolunk.“
- rossz-rügy: rossz gyermek. „Úgy-e, haza hajtott a kenyér, te rossz-rügy?“

SAMU JÓZSEF.

Szatmármegyiek.

- abajgat, felabajgat: bolygat, felhajszol.
- abara: szénatartó, takarmánytartó. (Udvarokon vagy szérűs kertekben használják. Áll négy négyszöget képző földbe ástott faoszlopból, melyeknek felső vége néhány szabályos közökben fűrt lyukkal van ellátva; a lyukak a négyszög közepe felé néznek. E lyukakba mindenik oszlopnál egy-egy faszeg jár, s ezek együtt egy vesszőfonadékból vagy egyéb könnyebb anyagból készült tetőzet tartanak, mely a faszegek lejjebb vagy följebb tűzésével a megóvandó takarmány mennyiségéhez képest lejjebb ereszthető, vagy följebb emelhető. Gyakorlati haszna az, hogy ha pl. kevés a takarmány s a fent levő tető csekély terjedelme az eső becsapásától nem

- birná megóvni a takarmány-csomó legféltettebb (mert legkönnyebben megromolható) részét, a síma felület közepét: a tető lejjebb eresztésével a baj megelőzhető.)
- büzü: szagold. Dajkától hallottam, a mint a gyermeket biztatta: Büzü lelkem, büzü.
- csádé: magában álló, magnak hagyott vagy kiültetett erős kenderszál, mely néha egy hüvelyk vastagságúvá is megnő s elágas-bogasodik.
- csirittyás: cserjés.
- czojta: rúd, nehéz bot.
- egyszer: előbb. 'Kifogom egyszer az ökröt, azután mehetek fát vágni.'
- elgyarlaszt: elenyésztet. Az ökör oldalán egy kelés támadt, s a gazda így biztatta aggódó cselédjét: 'So'se gondold véle olyan sokat, nem veszedelmes az, majd elgyarlasztja lassankint magától is.'
- eluralkodott: elharapódzott (a gaz a buzában).
- hajka: halkal, vigyázva
- kacska: nyomorék kezű. Olyanra hallottam alkalmazni, a kinek a kezefeje töben befelé hajlott volt s kiegyenesíteni nem tudta.
- kujtat, felkajtat: kutat, föl-kutat.
- kákó: faágból kivágott kettős kampó, melynek egyik végét rúdra akasztják, a másikra pedig szalonnaoldalt, ruhát, dohányszűzért sat. függesztenek.
- kanyugat, megkanyugat: megver, megrak.
- kalamol, kalamistrál: illetéktelen helyen kutat, kaparász, vagy rakosgat. 'Ne kalamolj vagy kalamistrálj ott, te!'
- kótis: favágó kalapács; egy fűrészelt végű kerek vagy szögletes gerendadarab, melybe hosszú nyél van ütve s a nagy, hasító ékek beverésére szolgál.
- kótya: apróra szelt. 'Kótyába vágjuk a fát': apró, kályhába való darabokra vágjuk. 'Kótya fát vettem': apróra vágott fát.
- kurgat: kerget; lekurgat, megkurgat, elkurgat.
- kurkász: keresgél, tallóz, fűrész; felkurkász: felkutat; lekurkász: lekeresgéli, tallózza pl. a gyér termést a fáról.
- lékászva megy: lomhán megy.
- lomotol, lomol: kalamol, kalamistrál, zörej okozva kutat.
- löhököl: testét nehézkesen hintázva megy. A tehén járására hallottam alkalmazni, de emberre is mondják.
- máhók: nagy, esetlen. 'Az a nagy, máhók ember, a hogy ráesett, menten agyonnyomta. Csak nagy máhók vagy te is.'
- makó: pálczika.
- mereglye: szénapetrencze, 10-20 villányi, két rúdon négy kéz által tova szállítható takarmánycsomó.
- muflí: bamba.
- reál; gajdol, dalol. Többnyire kisebbítő értelemben használják, t. i. gúnyosan vagy bosszúságból.
- rigály: ritkás; rigályos erdő vagy vetés: ritkásokkal tarkázott erdő v. vetés.
- trottyos és tröttyös: ügyetlen, nehézkes természetű. 'Vén trotty, vén trottyos.' A tröttyös enyhébb értelemben használtatik.

(Szinérvárallya vidéke.)

SOLTÉSZ ÁRPÁD.

Pozsonymegyeiek.

csetrës a fehérceseléd, ha nem fogja föl a szoknyáját s menés-közben fölszedi a harmatot. ,Gsupa csetër'!

bászli, hógöli, lüki, tápész: együgyü.

dévajkodik, káromkodó, iszákos emberről mondják, mikor lármáz.

elemutyi: rendetlenül öltözött személy.

görhön: kukoriczalisztból tejjel készült, négyszög alakú sütemény. (Más vidéken málé és prósza).

heveder: a sujtón lóg s a vedret tartja.

höröget: ok nélkül lármázva parancsolgat vagy figyelmeztet. hámbár: gabonavermet helyettesítő nagy láda.

kuncsorognyi: más miatt nyomorogni.

kuttyog: ballag.

lunyhákokdik: röst dolgozni, kerüli a munkát.

lücktet: mikor valaki olyan ügetőformán megy.

ópálko: hársforgácsból font, nagy abrakoló kosár.

pattyog: pipázik.

röpüllő: széles aljú női kabát.

sujtó: a kútnak a gémje, hankalék.

szuszák: lisztes láda.

(Taksony.) ALSZEGHY N. JÁNOS.

Hetésiek.

akamas: meglehetősen. ,Akamas üdü jár.'

akamaskin: alkalmasint; de használják ,meglehetősen' értelemben is.

annyivégrü: annyira.

belehisz: elhiszi. ,Belehisz kje a sógorom szuába'.

csórintya: elhajtja. ,Úgy csórintotta a zéstápot, hogy a zördög sē találla még.' (Ēstáp: ostor vagy vessző.)

ëggyü: össze. ,Ëggyü öntötte kje a zaludt tejet a savujje.'

ének évadán: az éjszakának közepén, mikor legsötétebb van. ,Ënek évadán mëntem a zerdün körösztü, még sē bolondútam e': nem tévedtem el.

ëllë veszélylye: nagy veszélylyel.

gatyapártázat: gatyaszevény.

halom: hanem. ,Nem ezt, halom azt löjd le.'

höveg: hüvelyk.

jó itató bor: jó íható.

kocza gyermek: törvénytelen gyermek.

köczöle: nagy gyolcs kendő.

lefëg: ligg—lógg.

lőjni: löni.

lajtërgya: létra.

nem ösmerczoitt: nem látsozott.

péntöl: alsó szoknya.

përádi: parádé. ,A kjetök küetjük nagy përädije kótogattott itten': kujtorgott.

rütyüke: nő felső derékig érő ruha, rekli.

reithuzli: nadrág.

sipak: sapka.

szërën: nagyon. ,Hát bizë mast szërën meleg van.'

tëgyëk: tegyük.

tikáczul: fuldokol.

taj: amott. ,Taj van a sipakom vëdd fő.'

ü m ö g : ing, ü m ö g b á t t y a : z a b a r a s á g : botrány, zavar.
 alsó ing. z a b g y e r ę k : törvénytelen gyer-
 ü n ö k : ének. mek.

(Dobronak.)

FATÉR JÓZSEF.

S z a t m á r m e g y e i e k .

u g r á n c s o l : ugrándozik, ide-
 oda szökdös, szaladgál, futkos.
 u c z u c z á l : kis gyermeket karja
 között hintáz, lóbál, lóginyáz;
 mondják így is: h u c z u c z á l . z s i n a t o l : erősen lármázik,
 kiabál; ennél valamivel gyen-
 u s d é , v a g y u s g y é - f ő r é : a g y o r s e l f u t á s n a k , e l i n a l á s n a k g é b b l á r m a a z s i n o g á s .
 felkiáltó szava. „Alló! usd- z u b o g , z u b o r o g a v í z a
 fóré! tovább állt.” lecsapó gátaknál, vagy ott, a
 h o l a v í z t ö m e g m a g a s r ó l h u l l
 v e c z k e l : ide-oda mozog, be- alá.
 szorult kelepczéből magát erre- z a k o t a : szalmából, törekből
 arra való mozgás által kisza- földbe vert karók közé rakott
 badítani igyekszik. „Veczkel, fal az ólaknál; hogy ez télen
 mint a csik.” át melegebb legyen.
 v e l é z n e k : a beszövítt vászon z u h é ! embernek vagy egyéb
 kezdő s végződő végén fent- nagyobb tömegű testnek leesé-
 maradt fonalszálak, a miket már s ét kísérő hang.
 vászonná beszöni nem lehetett. z s ó z s o l ó d i k : évődik valaki-
 v á s z o n k o r s ó : paraszt, má- vel, tréfásan boszantgat valakit.
 zatlan korsó.
 v a j t y i k ó : mérték neve, mely z a b r i d á l : hány-vet valamit,
 a régi 36 itczés vékának egy- szeleskedve csinál, gondatlanul
 nyolczad részét tette; magán- z a v a r ö s s z e - v i s s z a h o l m i t .
 méréseknél olykor maig is hasz- z ó b o r o l : magasról bocsát le
 nálják. holmi törmeléket, bányákban
 v a s z a r k o d i k : erőlködik, a z ú z o t t é r c z e t ; i d e - o d a h á n y -
 valaki ellen fenyegetőzve tö- vet.
 rekszik.
 v i s s z á l : a házi czérnát szok- z s i n g á s : kényes, gyenge, tö-
 ták visszalni az úgynevezett rékeny, a mihez nem lehet erő-
 sen hozzányúlani.

(Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

Néprománczok.

L a n d o r v á r i D o r k a . *)

Vót egy királynénak
 Szép tizenkét lyánya,
 Tizenharmadik vót
 Landorvári Dorka.
 „Lyányom, édes lyányom,
 Landorvári Dorka!

Mi dolog lehet a,
 Kerekallyú szoknya
 Elő rövidgyik,
 Hátró hosszabbogyk,
 Szép karcsú dèrekad
 Igén vastagodik?”

*) Vö. Arany-Gyulai I. 162. 165. 167. 169. 170. II. 3. 6. M. I.

„Anyám, édes anyám,
 Édes asszony-anyám!
 Szabó nem jó szabta,
 Varró nem jó varta.“
 „Lyányom, édes lyányom,
 Landorvári Dorka!
 Mi dolog lehet a,
 Kerekallyú szoknya
 Elő rövidégzik,
 Hátró hosszabbogik,
 A tē gēnge mellyēd
 Igēn domborodik?“
 „Anyám, édes anyám,
 Édes asszony-anyám!
 Hunczutok a szabók,
 Azé nem jó szabták.“
 „Kocsisom, kocsisom,
 Letjobb fullajtárom!
 Fogd be hat lovamat,
 Futó paripámot!
 Vidd ki én Dorkámot
 A rózsás pallagra,
 A rózsás pallagra
 Nyaka-vágó hídra.“
 „Madárka, madárka,
 Hírhordó madárka!
 Vidd el a levelēm
 Kirá kis Miklósnak.
 Ha früstökön érēd,
 Tēdd a findszájára;
 Ha ebédēn érēd,
 Vēsd a tányérjára;
 Ha vacsorán érēd,
 Akkor asztalára.“
 „„Kocsisom, kocsisom,
 Letjobb fullajtárom!
 Fogd a hat lovamat,
 Futó paripámot!

Hagy lássam még ēcczēr
 Én kedves Dorkámot.
 Anyám, édes anyám,
 Édes asszony-anyám!
 Hova tētted lyányod,
 Én kedves Dorkámot?“
 „Kikūdtem, kikūdtem,
 A rózsás kis kerbe,
 A rózsát lēszēnni
 Fejír keszkenőbe.“
 „„Kocsisom, kocsisom,
 Letjobb fullajtárom!
 Fogd be a hat lovam,
 Futó paripámot!
 Hagy lássam még ēccēr
 Én kedves Dorkámot.
 Urak és úrfiak,
 Állyon mēg a törvény!
 Állyon mēg a törvény,
 Az a kemény törvény!
 Hagy mongyak mēg én el
 Három miatyánkot;
 Egyikēt magamé,
 Másikot Dorkámé,
 Harmadikat mondok
 A mi kisededünké.
 Vērēm a vérēddel
 Egy patakot folyon;
 Szívem a szíveddel
 Összēkapcsolkoggyon;
 Lelkēm a lelkēddel
 Egy istent imággyon!
 Engēm temessēnek
 Templom elejibe,
 Én kedves Dorkámot
 Templom közepibe,
 A mi kisededünket
 Oltár elejibe!“

(Lapujtő. Nógrád m.)

MOCSÁRY LAJOS

N é p d a l o k.

Mi zúg ott, mi zúg ott
 Abb'a ződ erdőbe;
 Talán a galambom
 Négy lovát hajtyák be?

Had hajcsák, bad hajcsák,
 Had fizessen érte,
 Mert a piros hajnal
 Tilalmasba érte!

(Sajóvölgy. Gömör m.)

FÁBRY JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatalai
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. MÁJUS 15.

V. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Egy megifjodott szavunk.

Hogy a törvényhozás hivatottjai. ügyvédek és bírák, a város atyái s mindenféle egyesületek tárgyalhatnak; hogy tudhatnánk, ha kissé erőt akarnánk magunkon venni, olykor-olykor tárgyalóságok lenni; vagy hogy a határozott ragozást ma helyesebben tárgyasnak nevezhetjük; hogy nekem egy új tárgy am akadt, a mellyel olvasóim figyelmét talán rövidcske időre leköthetem: mind ez az el s a többi el nem számlált tárgyszerűség a mi újtóinknak el nem vitatható érdeme. Nekik köszönhetjük, hogy a *tárgy* a feledés sötétéből, a melyben rejtelkedik vala, napfényre került s új szint váltva s egészen megifjodva a nyelv minden napos sokadalmán a legkeresettebb czikkek egyikévé lett.

Valamint minden más, úgy a nyelv háztartásának eszközeit is szaporítani, fogatkozásait kipótolni s a mire szüksége van, előteremteni mindenkor okosság dolga. Hogy tehát Kazinczyék a lat. *obiectum*-nak nehézkes, terjengős s mind a mellett határozatlan eme régi magyar kitételei helyett: „érzékenységnek czélja“ (Molnár A.), vagy: „valaminek ellenébe vettetett czél“ (Pápai P.) jobbat, megfelelőbbet. szabatosabbat kerestek, ahhoz a kifogásnak még csak árnyéka se férhet; egyedül azt vizsgáljuk tehát, helyes volt-e választásuk, nem tettek-e erőszakos ugrást vele. midőn az *objectum*, *gegenstand* egyértékesül a *tárgy* szót alkalmazták.

A *tárgy* kezdetben fölötte mostoha bánásmódban részesült; mondhatni három századon keresztül csaknem teljes ismeretlenül szomorú elhagyatottságban élt. Három szótáron kívül (MÁ. Nom. 1629. és PP.) mindössze öt író tartotta föl az utódok számára s őrizte meg a végenyészettől ezt a ma-

nap annyira keresett szót: Tinódi, Temesvári, Pázmány, Molnár és Haller János.

Az irott bibliatöredékeknek s első legendáinknak még nem volt *tárgy*-uk; első fölléptével 1553-ban Tinódinál 'Eger viadaljában' találkozunk. Ugyanegy helyen egymásután ötször fordul elő: „Terekők fenn az dombon már valának, deszkákból *tárgyokat* ők csinálának, várbéliek kit hamar elrontának, éjjel az likon el-kiostromlának. Szegén Kálmán porkoláb egyik vala. Filöp Dömötör néki társa vala, az vártát ott ezők őrizik vala, az *tárgyokat* kik alá hánták vala . . . Csinálának hordókból sok sánczokat, és szörzének lábakra szép *tárgyokat*, egy hajnalban *tárgyok* alatt magokat megjelenték, felgyújták az palánkját . . . Végre az terekék megfutamának, csákyákkal, kopjákkal belől forgódnak, palánk mellől *tárgyokat* taszigálnak, palánkon gyúlásokat megoltának“ (Szilády: RMKT. III. 139.). Az 'Egri históriának summája' a támadók és védők erőlködéseinek leírásában így beszél: „Ez basák együtt tanácskozának, heted nap sok sánczokat ásának, nagy sok kasokat ők fonatának, földdel megtölték, *tárgyokat* alkotának . . . Árkot Királyszeikiről felásának, deszkából *tárgyot* fennalkotának, belől oly hamar rájok ásának, azt elronták, mert ők kiostromlának . . . Gyorsan toromra *tárgyot* vonyanak, kit nyers bőrökkel béburítának, belől vitézők igön forgódnak, horgok, vasmacskák *tárgyot* szaggatának.“ (Uo. 168—172.)

Temesvári Jánosnál 'A Bela Kiralyrol' (1574.) a 26-ik lapon olvassuk: „Tőnek nagy ostromlást külső kőítésre, számszoríjfel igen lövének a népre, kossal, *tárgyal*, kövel kezdék vesztenie, nyilakat nagy sűrön reájok be lönyie.“

Ha ezekhez hozzávesszük azt az adatot, a melyet Szilády Szerémi Gy.-tól a 439-ik lapon idéz: „Germani ad Madárhegy statuérunt super monticulo unum *tárgy*, et ibi duxerant de nave duas bombardas“, egyet tisztán látunk, azt hogy se törvényhozók, se bírák az imént leírt módon jó lélekkel nem *tárgyalhatnak*. A *tárgy* ugyanis, a mint ez adatokból világosan kitűnik, valami hadi szerszám volt. Hogy miféle, arra fönt idézett három szótárunk egy értelemmel ezt a választ adja: *pluteus*; annak pedig, a ki deákul nem tud, Nomenclatorunk németül is megmagyarázza: *sturmdach*. Vegetius (Epitoma rei militaris) a *pluteus*-t így

írja le: vesszöböl font s bőrrel bevont, három keréken járó paizsalakú hadi eszköz, melynek védelme alatt az ostromlók a falak közelébe jutni törekvének, hogy alkalmas pillanatban a bástyát meghághassák.

Nézzük most a fönt említett többi három író.

Pázmány Kalauzának (1623. kiad.) 607-ik lapján ezeket mondja: „Mint a Medve válogat a vad körtvélyben, úgy kel Lutherista s Calvinista Prédikátorok tanítását válogatni a községnek. Hogy-ha Attendens Uram az ő Sinattyával, soha a tárgy középit el nem vétheti, ám bátor ötet tegyük Biróvá; csak hogy eléb mondgyák-visza, valamit az igaz Anyaszentegyháznak el-tévelyedéséről ezideig hirdettek.”

Molnár A. Bibliája a XXI. zsoltár 12. versét így adja vissza magyarul: „Meg vonszod Ived ideget, nyilad mint az tárgy a lövöd ortzájokra.”

Haller J. „A békeséges türés paizsa” művének 150-ik lapján ez áll: „Illyeneket szenvedtenek ezek [Mucius, Regulus, Anaxarchus, Socrates] valami haszontalan, és elmúlándó dicsekedésnek reménségeért. Mi pedig ne nézzünk az ő hívságos fel-töltött tárgyokra, hanem kövessük erőss, és bátorságos indulattyyokat.”

Világos, hogy e három írónk egészen más értelemben beszél a *tárgyról*, mint a megelőzők. Molnár a szónak e második jelentésére nézve is fölvilágosít bennünket, midőn a *pluteus* után egyértékesül e latin szót függeszti: *meta*, melyet P.P.B. ugyan csak a *tárgy* latin kifejezőihez csatolt német magyarázatával: „das *ziel*, *schieszscheibe*“ egész tisztán megvilágosít.

A *meta*: *ziel*, *scheibe* egyrészt az *obiectum*: *gegenstand* másrészt annyira rokon, oly közelálló fogalmak, hogy csekélyke köz választja el őket egymástól s az előbbi-től az utóbbihoz egy kurta lépéssel átjuthatni. A *tárgy*-at tehát, e zúgban lappangó s már-már holtrovásra jutó szót fölleveníteni s más, de rokon árnyéklattal szerfölött járatos fogalom kifejezőjévé tenni okos, helyeselheto dolog volt.

A mily kétségtelen azonban a *tárgy* *‘ziel’* és *‘gegenstand’* jelentéseinek szoros rokonsága, annyira távol áll s nem alapos ok nélkül kérdés alá fogható az előbbi jelentés-párnak, az *‘ostromfödél’*: *pluteus*, *vinea* és *‘cél’*: *meta* egybetartozása. E pontra nézve is tehát szükséges, hogy

beszámoljunk s a mi vele szoros kapcsolatban áll, hogy eredetét kimutassuk.

Bizonyos tekintetben már a ,meta' is, a ,hadi eszköz' jelentésű ,pluteus' azonban egész kétségtelenül a műveltségi cikkek sorába tartozik. Ha ehhez hozzávesszük ama másik körülményt, hogy nyelvünkben e szót csak a XVI. század dereka körül látjuk megjelenni, nem tévedünk vak ösvényre, ha idegen nyelveknél tudakozódunk származásáról.

Nem akarjuk az olvasót a házról-házrajárás, kérdés-ködéssalagossal leírásával untatni és fárasztani, azért csak az eredményt ismertetjük meg vele.

Vándorlásunk közben mint végcélhoz a germánsághoz, az angolszász s óskandináv *targa*: schild (ófn. *zarga*, kfn. *zarge*: seiteneinfassung. Kluge: Etym. Wörthb.) szavához jutunk el. E szó átkerült valamennyi román nyelvbe: fr. *targe*: schild, sp. *tarja*: schild, ol. *targa*: schild, rum *targă*: fumarium cratitium, grabatus cratitius. lectus castrensis (Diez: Etym. Wörthb.); s végre mint számos egyéb műveltségi szó átjutott a középlatinásba is: *targa*: pelta. Hogy a magyar *tárgy* alak tekintetében az itt elszámlált nyelvek szavának egyikével sem egyezik teljesen, az szemmel látható; a *g* : *gy* hangváltozás ugyanis egyikében sem leli meg magyarázatát. A középlatinásnak azonban a fölhozott *targa*-n kívül még következő alakjai is vannak: *targica*, *targia*, *targea* (Duc: Gloss.).

E három alak közül az utóbbiak egyikét vagy másikat kell a mi *tárgy* szavunk példaképének tartanunk. Ismeretes ugyanis s a régibb idők emberei még emlékezhetnek rá, hogy az úgynevezett konyhalatinság az *e*, *i* hangok előtt a *g*-t állandóan jésítve ejtette: ,gyemini,' regyeneráció, regyina, virgyinesz'; így volt ez a középlatinásba is, a mint codexirodalmunk számtalan helyével igazolhatni. Nyelvünkben tehát e klat. *targia* már a kölcsönvétel idejében *targyia*, majd *targya*, s a véghang elhalványulásával (csag. *jingü*: magy. *gyöngy*[ö], tör. *borsuk*: magy. *borz*[o]) s pótló nyújtással *tárgy* lett.

Hátra van a .schild, sturmdach, zielscheibe', azonkívül a rum. ,geflochtener rauchfang, geflochtenes faulbett, feldbett' jelentésfejlődés menetének megmagyarázása.

A ,pajzs' ama fegyvernemek közé tartozik, a melyek

védelmül szolgálnak. „*Vox targa*, a mint Ducange mondja, varie a scriptoribus usurpatur; interdum pro quovis clypeo, qui ad collum appendebatur (Guill. Guiart): idem tamen maiores et longiores clypeos fuisse satis innuit. Ita, Le Roman de Garin' eorum potissimum fuisse usum, cum copiae militares ad muros admoventur, quo iis toto corpore tegantur, non semel indicat.“

Az „egész testet befödő pajzs“ aztán egész természetes úton vállalkozhatott más ilyenmő védelmi eszközök nevezetére is. S hogy a „védőfödél: schirmdach, schutzdach“ jelentésre alkalmazták is, ugyan csak Ducange következő idézetéből kiviláglik: „Cum targie validiora atque adeo maiora essent, quae militem totum protegerent, recte testudines appellavit Nangius.“

A *testudo* és *pluteus* értelmi egységének bizonyosságára elég bármely nyelvű latin szótárt idéznünk. Így Freund latin-német szótára mind a *testudo*-t, mind a *pluteus*-t e német szóval adja vissza: schutzdach.

A rumunyanban a különböző jelentések már harmad s további fokú változások s a *targa*-nak „pluteus“ értelméből folynak, a mely, mint föntebb említettük, annyit tesz mint: v e s s z ö b ő l f o n t o s t r o m t e t ő . Innen a rumuny *targă* más, v e s s z ö b ő l k é s z ű l t t á r g y a k n e v e z e t é v é i s v á l t ; n e v e z e t e s e n , v e s s z ö b ő l k é s z ű l t k é m é n y , v e s s z ö b ő l k é s z ű l t á g y ; aztán általában minden egyszerűbb ágy: t á b o r i á g y , p r i c c s .

A magy. *tárgy* szónak „cél, cél tábla“ jelentése az eredeti „pajzs“ fogalmon alapszik. A jelentésfejlődések története ugyanis számos adattal szolgál, hogy egy tárgy átkölcsönzi nevét egy másik oly tárgynak, a mely alakjára nézve hozzá hasonló; így lett, hogy csak saját nyelvünkben vett példákat beszéltesünk, a macskaköröm a parenthesis nevévé; ilyenek még: *szarkaláb*: rittersporn, *medvetalp*: bärwurz, *ökör-fark*(kóró): königskerze, *pásztortáska*: taschenkraut, *papsapka*: pfaffenhütlein, *kecskeláb*: stapel, (kút)gém: schwippe sat. A „kerek pajzs“ jelentésű *targia* tehát egész egyszerűen a szintén kerek alakú s hozzá különben is teljesen hasonló „cél tábla“ nevezetével is vált. E nevezet átruházásának esetével a magyaron kívül még más nyelvekben is találkozunk. A német az ő nyelvéből a francziába került *targe* (olv. *türzs*)

szót ettől visszavette s *tarsche*, *tartsche* módosítással ajkához idomította. E két meghonosodott német alak közül az utóbbi (*tartsche*) a szláv nyelvek legtöbbszörbe is átjutott, nevezetesen az eredeti 'schild' jelentés megtartásával a csehbe (*terč*), lengyelbe (*tarca*), oroszba (*tarčü*), az újszlovénbe (*tarča*) s a szerbbe (*tarč*) (Mikl: Fremdw.). A cseh és lengyel nyelvben azonban a 'schild' jelentésen kívül a szónak már 'scheibe, schieszscheibe' értelmét is megtaláljuk.

Végül még ide kell jegyeznünk, hogy ez a franczia-német *targe*, *tartsche* a mi nyelvünkben is meg van s mint tájszó Győr vidékén él: „*tárca*: scheibe; pl. 'tárására löni: nach der scheibe schieszen.' Győr vármegye.” (Tájsz.)

A vidék, a melyben e szó forgalomban van. s különösen ennek fő fészke Győr városa, világosan rámutat, merre kell e szó kútfejéhez elindulnunk. Nem csak az a jelenség, hogy a csehet már maga a magyartól elűtő *terč* alak, a lengyelt pedig a kölcsönös érintkezés teljes hiánya kizárja a kölcsönadó nyelvek sorából — tudvalevő, hogy Győr vidékére Lengyelországból az út a tótságon vezet keresztül, hanem főleg az a két mozzanat, hogy városaink legtöbbszörének polgársága majdnem a legutóbbi időkig német volt; aztán, hogy, a mint ma nevezik, az egész 'czéllövészet' minden függelékével együtt hazánkban német alapítvány s csak az újabb időkben kezd messzebb és messzebb kiterjedni s még tűrhető magyar nevezetekre se tudott szert tenni — még az én gyermekkoromban nyaranta előre örültünk, ha valami nagyobb ünnep következett, mert ilyenkor „a sicczek parádéba öltözve mentek ki a sivatba” — határozottan német kölcsönvételnek bizonyítja a győrvidéki *tárca* szót.

SZARVAS GÁBOR.

MEGÉRETTE KÉRDÉSEK

a magyar vocalismus köréből.

Az őző meg az özö ejtés közül melyik eredetibb? — Milyen dialektus a Halotti Beszéd? — A nyelvtörténet előtti magyar hangzórendszer. — A labializálás elharapódzása.

Az őzést úgy ismerik legjobban, mint a dunatiszaközi beszéd sajátosságát. Erről híres az a vidék s ez arról a vidékről híres. A túlatizsai kövér fekete földön lakó nép nem is

képzeli ezt az ejtést másképp, mint homoki terméket, s a szerint is becsüli meg. Az országos műkedvelői közvélemény is ezzel a vidékkel köti össze elválhatatlanul, de más világitásban. A prózai 'homok' helyett az 'alföld végtelen pusztáira' gondol. a betyárvilág romantikus földjére, hol a reszkető délibáb olyan árvizet önt a 'hírös város' alá, hogy csak a tornya látszik ki derékig, regényes színezetben látja ezt az ejtést a közvélemény, vagy más változatban afféle pikáns kiviteli cikknek tartja, mint akár a szögedi paprikát.

Az is köztudomású, hogy ez a vidék ott ejt *ő*-t, a hol a köznyelv *é*-t. S egész következetesen. Nem ismer különbséget eredeti, vagy bármely nyelvből régebben vagy újabban kölcsönzött szó közt, nem nézi, hangsúlyos-e a szótag vagy hangsúlytalan, szótóvel van-e dolga. vagy raggal és képzővel, sem azt nem tekinti, járul-e még ragaszték az illető alakhoz, még pedig mind a hasonulás. mind a dissimilatio hatásától függetlenül: az *é* helyén mindenütt *ő* hangot ejt. Kivételt három esetben tesz. Néhány egytagú szót *é*-vel mond; ezek azonban vagy nyílt szótagok (l^é, n^é, t^é sat.), vagy még *e*-s alakhoz támaszkodnak. Aztán *é*-t mond vegyeshangú szavakban (l^éány, g^ér^énda sat.), mert az *é* s *i* tudvalevőleg elkelnek mélyhangok közt is; a mint egyidőben vegyeseknek is nevezték őket. Végre a hol *i*-ből, *é*-ből csak per tangentem válik *é* („nem vót mást *mét* tönni“ Nyr. IV: 421, *gyék^énnád* Nyr. IV: 138.).

Mindez nem új dolog. Hanem az a kérdés vár megoldásra: melyik hát az eredetibb ejtés, a köznyelvi *é*-vel, vagy a szögedi *ő*-vel?

Ha nyelvészeti kérdéseket a lélekszám megszavaztatásával el lehetne dönteni, az *é* több mint tizszeres többséget nyerne. De a nyelvész tapasztalásból tudja, hogy akár hány-szor épen a kisebbség őrzi hívebben a régiség hagyományait. A nyelvésznek föltűnik az, hogy az *ész*ő magyarság összefüggő területén három helyen lát ilyen foltot egymástól megszire, elszigetelve az érintkezés minden nehézsége nélkül. Ez már elég arra, hogy gyanú ébredjen benne, vajjon ne a régiség megannyi letéteményesét lássa-e mind a háromban? E gyanút csak élesztik a történeti hozzátételek, hogy t. i. mind a göcseji nép mind a székelység csak telepítvényesek az ország védelmére a nyugati meg a keleti határszélre ki-

tolva, és pedig oly régen, hogy a történetírás előtt is legföljebb rémlik róla valami, de világosan nem emlékszik rá. Ez könnyen arra a föltevésre csábítja, hogy az egyezésben többet lásson véletlen találkozásnál. Itt a göcseji, ott a székelly annyira külön szívetet, önálló nyelvjárás-területet képez, hogy szemlátomást oda van ékelve éppen nem hasonló dialektusok közé. Ez elzárkózottság igen alkalmas föltételeket nyújt arra, hogy a régiség meghúzódhassék bennük. S ha a harmadik, az 'alföldi nyelvjárás' elég sokat közlekedik minden oldalról más nyelvjárásokkal s régi sajátságai ki vannak téve az elmosódásnak, meglehet, de egyben: az özésben látjuk, hogy nem enged; itt az Alföld közepén másfélszáz mérföldet takar e dialektus egy tagban, s a magyarság színeiből mintegy negyedfélszázezeren beszélnek; a mi magában véve statisztikai adatnak sem jelentéktelen. Úgy hogy csak ilyen felületes elgondolásra is nem tűnik föl az özés eredetibb volna oly magától érthetőnek.

Azonban van nekünk nyelvtörténetünk is; kérjünk fölvilágosítást attól. Mi is volna érdekesebb ily feleletre, mint a nyelvtörténet?

Csak hogy az a nyelvtörténet nem valami régi, s nagyon fiatalnak bizonyul arra nézve is, hogy itt tanúságot tegyessen. Ha egy pillantást vetünk codexirodalmunkra, mást nem tapasztalunk. mint azt, hogy a helyzet akkor is ugyanaz volt egészben, a mi ma. Codexeinknek egy igen tekintélyes része határozottan özéssel van írva; az arány legalább is olyan, mint ma. A nyelvtörténet tehát a mennyire visszaemlékszik. már egymással párhuzamban látja a kétféle ejtést, még pedig mind a kettőt teljesen kifejlődve. Akármelyik az újabb, codexirodalmunk korában az is régi volt.

A nyelvtörténetet másképp is meg lehet vallatni. Elővehetünk egyes szavakat s kikutatjuk, *ö*-vel ejtették-e régebben vagy *e*-vel? Ha veszem a *menny* szót, codexeinkben rendes a *menny* (BécsiC. *mēngörgēs mēnēzēt sat.*), de sokkal előbb már a HB-ben *munhi*. A *tömlöcz* már a HB-ben *timnuce* volt (őszl. *timinica*), de sokkal későbbi codexekben *temlec*. Az *ördög* már HB. *urdung*, később *erdeg* (még talán *ördeg* vagy *erdög* is van). S ha az *örök, föld* sat. egyes codexekben és oklevelekben *erck, feld* alakban lelhetők, másfelől a *telek* (még nyílt *e*!) már a XI. század okleveleiben

ajakhangzóval (*ü* v. *ö*): *teluk* 1015 és 1082. *theluch* 1086, *Thusukteluke* 1082. A Halotti Beszéd *zum-et* ír (*szüm* vagy *szöm*), továbbá *num*, *tumetiuc*, és a mellett van *ember*, *kegil-mehel*, *legenek*, sőt *gimilcetol*, *ketnie*!

Úgy hogy a nyelvtörténeti adatok időrendi átnézete épen nem juttat célhoz. Inkább magyarázatot kívánnak, mint magyaráznak. Annyi okulást meríthetni belőlük, hogy a meddig visszamehetünk, mind az *ere*, mind az *öre* találni bizonyosságot. S még azt is meg kell adni, hogy a mai nyelvhez képest az ilyen egyes szavak sokkal sűrűbben fordultak elő *e* hanggal (*erekké*, *terekék* sat.) s hogy az *ö* vele szemben terjedt.

Ha megföljebbezzük a kérdést az összehasonlító nyelvészethez, onnan csak véleményt nyerhetünk. A hangszínt rendesen meg sem szokta állapítani. Mégis egyes *e*-vel s *ö*-vel ismert, sőt egybevethetünk (kivált a közelebbi) rokonnyelvek adataival. A *szēr*(szám) vagy *ször*: oszt. *sir*, vog. *sir* és *šir*, zürj. *ser* MUGSz.; a hangszín tehát nem labialis | szöglet és szöglet (összefügg a *szegni*, *szegély*, *szegődik*, *sziget*, *csegely* szókkal MUGSz.): zürj. *čeg*, votj. *cig*, *čog*, oszt.B. *senk*, oszt.Irt. *señ*, vog. *säket*, cser. *ši*, tehát a hangszín *e*, *i*-féle | *kęgy*, *kögy*: mord. *kelge*, cser. *keltal*; eredeti alak tehát *kelgye MUGSz. | *csęcs*, *csöcs* (e. h. *cseje*-cs) vog.B. és vog.L. *šäk*, vog.K. *čakot*, f. *säkä* MUGSz.; továbbá a *szęgény*, *meny*, *menny*, *csöpp*, *csönd* sat. szavak ugor rokonai határozottan *e*- vagy *i*-féle hangszínnel vannak. A nyelvtörténet, meg az összehasonlító nyelvészet egy sor szótőre minden valószínűség szerint kimondhatja, hogy az illető szótővekben az *e* volt az eredetibb.

Azonban ezzel a kérdés nincs megoldva. Ez csak azt jelentené, hogy a szavak egy bizonyos mennyiségében előbb ejtettek *e*-t mint *ö*-t, de nem azt, hogy az *ö*-zés előbbi volt. Mert az *ö*-zés fogalma nem is ez, hanem az, hogy a nyelvjárásokban az *ö* viszi azt a szerepet, amit más nyelvjárásokban az *e* visz, hogy t. i. a mélyhangrendbeli *o*-nak a magashangrendben megfelel. S azért a kérdés próbaköve egészen más volna, tulajdonképp a magyar-magyar-féle alakok, a kettős hangrendű szópárok adhatnának fölvilágosítást. Még pedig úgy a kettős hangrendű *törek* (*forog*—*fergeteg* és *förgeteg*, *bor-*

zad—*bérzed* és *börzenkődik*). mint a t ö b e l i v é g h a n g z ó k a származékokban, s a kettős alakban meglevő képzők és r a g o k; az utóbbiak közül nem számítván az újakat, pl. *szor*—*szőr* és *ször*, melyek csak alkalmazkodnak az analógiához. Tehát meg kellene vallatni az ilyeneket is: látok—kérék v. kérők; látszol—észél vagy ösző; hiszöm, testöm; nézöd, lelköd; gyertők, pénzölők; föllegőt, rétön; izög (izög)-mozog, tipög (tipög)-topog; csöpörög, hencsörög, himél, (himöl)-hámol, zseböl; termött; kipkəd(-köd)-kapkod; veszedelem(-löm), kereskədik(-ködik) sat.

Csakhogy ezek nem adnak fölvilágosítást. Az *öz* nyelvjárások t. i. úgyis *ö*-vel mondják mindig, az *öz* nyelvjárások pedig úgyis *ő*-vel mondják mindig; hisz épen ez a természetük. Az összehasonlító nyelvészet épen ezeknek a hangszínt állapíthatja meg legkevesébbé. Hátra volna a nyelvtörténet; ez melyiket bizonyítja eredetibbnek? Egyiket sem. Mondottuk, hogy codexirodalmunk korában, tehát 1500 táján, az *öz* és ép olyan elterjedt volt, mint ma, s mellette az *öz* és is. Az *ö*-t bizonyos codexek használták következetesen az *ö*-vel szemben, s az *ő*-t más codexek époly következetesen az *o*-val szemben. Ez az időszak tehát nem dönti el a vitát. Föl kell mennünk a Halotti Beszéd meg a Königsbergi Törédék koráig. Egyéb összefüggő szövegünk nincs is; az okiratokban pedig épen az efféle ragasztékos szók nem fordulnak elő.

A *Halotti Beszéd kétségbevonhatatlanul öz ö* dialektusban van írva. Döbrentey, majd Simonyi (Nyr. IX. 145. s köv. l.) nem találnak benne olyan tájnyelvi sajátságot, mely a ma élő dialektusok egyikéhez vagy másikához tartozónak mutatná. Döbrentey megenged annyit, hogy egy kissé *ö*-re hajlik; Simonyi pedig, hogy legföljebb a göcseihez húz a *-vel* rag *v*-jének két magánhangzó közti elhagyásával (kegilme-hel, halalaa). Azt hiszem, az *öz* és főntebb meghatározott fogalmát ha szem előtt tartjuk, határozottan egyik *öz* dialektushoz (nem bánom, a göcseihez) kell fogunk. A HB. azt írja: zumtuchel és szumtuchel, szentucut, vermut, bennetuc, teremteve, emdul (s ide sorozhatjuk még: levu, aztán istentvl, gimilstvvl és gimilcetvl). Többet *ü*-nek kell olvasnunk, de egynehányat alighanem *ö*-nek. Kétes ezekről: emdul, teremteve; ingatag: vermut, isemucut, szentucut, mert

megfelelőleg: *utot*, *vrot*, de *Adamut*, *paradisumut*, sőt *turchukat* (hosszú magánhangzó?) csak ezekről mondható kétségtelennek az *ü*-s ejtés: *zumtuchel*, benne*tük*, vö. *latiatuc* és *isemucut*, vö. *vogmuc*. De olvassuk akár *ü*-nek, akár *ö*-nek, mindenesetre ajakhangzónak fogjuk olvasni, nem *i*-nek és *ë*-nek. Három adat szólna az *ész* mellett: *kegiggen*, *legenec* és *helhezie*. A két előbbi egyre megy, s igaz, hogy a mély hangrendben *vimaggonoc*, *jorgossun* és *aggun* áll velük szemben; de éppen nem lehetetlen, hogy ezekben mégis nyílt *e* olvasandó; sőt némi valószínűséget kölcsönöz e nézetnek az, hogy az idézett mélyhangú adatokban sincs egyezés. bizonyos hasonulás észlelhető, mert az *-un* nem *a* után áll, hanem ez után *-on* áll. A *helhezie* hogy szükségkép *ë*-vel hangzott legyen, semmi sem bizonyítja. A HB. többi *ë*-vel olvasott szavának kevés köze van e kérdéshez; talán mégis nem tévedek, ha azt gondolom, hogy a legújabbban elfogadott olvasásban az *ë*-k számát apasztani lehetne (pl. *ëmbër* második szótagja talán *é*-vel volt még).

A Königsbergi Töredéket bármennyire szeretném is éppen az elfogulatlanság hiteléül *ez*őnek mutatni be. mégis azt kell konstatálnom, hogy az *e* hangrendi funkcióját benne az *ö* (illetőleg az *i*-ét *ü*, de mindenesetre ajakhangzó) helyettesíti. A kivételt itt is a fölszólító mód harmadik személye képezné: *legessen*, *legen*, *sciulhessen*; de sokkal fontosabbak ennél: *bynut* (ebben az *y* nem *ü*, hanem *i*. annál inkább lehetne hát *binct*); *sciuttet* (hasonlóképp alkalmasabban esnék *szilöttét*); *hyrunc* (lehetne *hírenk* is, mint későbbi codexekben). Idevaló ez is: *nekunc*; *kezetuitul*. Egyébiránt ha valaki nem látná következetesnek e nyelvemlék *öz*ését, gondoljon arra, hogy másolattal van dolga s ezért lát benne ilyen ingadozásokat: *num* 8-ik sor, és *nem* 2. sor; *sciuttet* 6. és *sciulhessen* 2.

A HB. és KT. vizsgálatából az tűnik ki, hogy e nyelvemlékekben a hátsó *u* és *o* ajakhangoknak a mellső hangok közt szintén ajakhangok (*ü* és *ö*) felelnek meg. Annyi tehát nyilvánvaló, hogy a mellső hangzók ajakhangú ejtése a két hangrendű alakpárokban már a HB. és KT. korában dívott Ennél többet azonban nem mond, s éppen nem dönti el a kérdést oda, hogy *ész* már most fiatalabb volna. Mind a két emlék esetleg a másik tájéjtésből való.

A nyelvtörténet tehát egyszerűen annyit mond, hogy mind a kétféle ejtés régi.

Nem merném a kölcsönszókra hivatkozást döntőnek tekinteni. Annak száz oka van, s mindjárt egy az, hogy ilyen szók nem képeznek hangrendi ellentétet, a mi szükséges föltétele az özésnek. A többi közül elég legyen említenem, hogy mind a két ejtés körülbelül visszamegy annyira, mint pl. a szláv nyelvektől való kölcsönzés, a német hatásnál pedig határozottan régibb. Ha már teszem *özö* dialektusba jött át a szó először, a mint a területi érintkezés e mellett szól, s ez adta tovább az *özö*nek, az úgyis *ö*-re változtatta. S ha nem volna is a két ejtés valamelyike olyan régi, hanem az egyik a szláv hatás nagyja után fejlődött volna, hát akkor a később kivált ág nyelvérzéke előtt egyre ment, honnan került volt azelőtt valamikor a szó; az egész öröklött anyagon személyválogatás nélkül végrehajtotta a hangszínbeli változtatást.

A hangrendi megfelelésre támaszkodva azt lehetne vélni, hogy a melyik a mellső hangok közt pontosabban felel meg az *o* hangnak, talán az lesz az eredetibb. Így bizonyosan az *ö* lenne a nyertes; mert pontos fonetikai meghatározással ez az a mellső (magas) hangok közt, a mi az *o* a hátsók közt. Csakhogy a tényleges állapot nem vág egészen össze az ilyen a priori következtetésekkel. Az *a*-nak vocalharmóniánkban tényleg az *e* hang felel meg, mely fonetikailag nem pontos átellenese.

Magában e körülmények egyike sem döntő. A mi bennük lényeges, támogatáskép erősítésül fölhasználok; de az igazi kritériumokat máshol keresem. Erről azonban a jövő füzetben!

NÉGYESV LÁSZLÓ.

A LEGRÉGIBB RUMUNY CODEX

magyar elemei.

1871. aug. 27-én ülték meg a Bukovinában fekvő putnai kolostor négy százados főnnállásának évfordulóját, a mely ünnepen úgy szólván az összes rumuny intelligencia részt vett. Ez a hely az, hol Moldávia legnagyobb fejedelme s a maga idején a félhold rettegett hőse, Nagy István vajda alussza örök álmát. Az ide sereglett vendégek közt volt egy

fiatal gimn. tanító is, Crețiu Gergely, ki mint afféle tudós ember arra használta föl szabad idejét, hogy a vidéken tanulmányutakat tegyen. Egy ilyen kirándulás alkalmával egy egyszerű kis kolostorra, Voroneczre bukkant, a hol mint tudománykedvelő és nyelvének multja iránt lelkesen érdeklődő férfiú kutatni kezdett a templom régi könyvei közt. A szorgos keresés közepett egy szakadozott, poros könyv akadt kezébe, melyen emez egyszerű, de sokat jelentő szavakat olvasta: „Ez a könyv románul volt írva, de nem ér semmit. Itt írtam ezt én, Constantin Dornából május havában, Constantin vajda uralkodása alatt 7241(1733.) évben, hogy mindenki megtudja, mikor tartózkodtam itt Voroneczben Rusu Afatänasie pappal egyetemben. Írta Constantin Dornából 7241(1733.) évben.“

Ez a főntemlített munkára kimondott kemény ítélet arra birta fiatal tudósunkat, hogy a könyvet közelebbről is szemügyre vegye s miután meggyőződött róla, hogy régisége messze korba nyúlik be, elkérte a kolostor papjától. Időközben meglátogatta Sbierát, a csernoviczí egyetemen a rumuny nyelv tanítóját s megmutatta néki azt a régi könyvet. Sbiera rögtön fölismerte megbecsülhetetlen értékét s olvasásra kikölcsonőzte a fiatal tanítótól, de úgy hogy többé ne adja vissza soha, bármint is követelte föl-találója.

1871-től egész 1885-ig Sbiera tanulmánya tárgyává tette ezt az ócska iratot s ez utóbbi évben a bucuresti akadémia költségén kiadta hosszas buvárkodásának gyümölcsét, a legrégibb rumuny codexet, melynek neve föl-találása helyétől voroneczí codex.

Ez a codex története.

Azt mondhatná talán valaki, mit törődünk mi azzal, melyik a legrégibb rumuny codex. Pedig igen is ép a magyarnak sokat kell vele törődni.

A magyarságnak s így természetesen a magyar nyelvnek is a rumunya való befolyása már régi időtől fogva datálódik, a minek leghitelesebb tanúi a rumuny nyelvbe átvett magyar szavak elég hosszúra nyúló serege. A voroneczí codex, melynek kora 1494—1525. évek közé tehető, meglehetősen számban tartalmaz magyar szavakat s ez az oka annak, hogy a magyar nyelvésznek is tudomást kell vennie róla.

A codexnek mai csonka állapotában tartalma :

- a) Az apostolok cselekedetei — hiányos.
- b) Szent Jakab első levele — hiányos.
- c) Szent Péter első levele — teljes.
- d) Szent Péter második levele — hiányos.

A voroneczi codexben már igeátvételekkel találkozunk, a mi mindenesetre igen régi befolyásra vall. Ezek az átvett igék a *gândi*: gondol és *pări*: pöröl cselekvésszókön kívül, melyek már a rumunyan végbement denominalis képzések, mindig *ui*-ra végződnek az infinitivusban. E befolyás régiségét támogatja az a körülmény is, hogy a voroneczi codex két magyar képzőt is vett át, jelesen az *-s* és *-ség* képzőt, a miről alább lesz még szó.

Mielőtt azonban áttérnénk tulajdonképi tárgyunkra, t. i. a kölcsönvett magyar szavakra, megjegyezzük először azt, hogy e szavakat könnyebb olvashatás kedvéért, mivel cziril betűkkel van írva a textus, latin átírásban adjuk; másodszor, hogy az eredeti codex egyes idézeteihez mindenkor hozzacsatoltuk a Jordánszki-codexnek megfelelő helyeit.

alean (ellen): contra, adversus. Inprotiva nümelüi lu Isusu Nazarēninul', mülte *intr' alēnu* se facū (75. l. 9. sor): a nazarethbeli Jézus neve ellen sokat *ellene* kell tennem. Vannak, kik ez *alean* szóban a lat. *alienus*-t vélik fölismerni s e szót a latin név jelentésbeli változatának tartják. Vizsgáljuk tehát meg, mi támogatja egyik nézetet a másik rovására, nézzük, vajjon a magy. *ellen*, vagy a lat. *alienus*-szal van-e dolgunk. Az első mellett szól: 1) hogy e mondatban az 'idegen' fogalomra gondolnunk se lehet; 2) hogy e mondatban előforduló szláv *protiva* is csak azt látszik igazolni, hogy a rumuny elejtette eredeti *contra* szavát, melynek 'ellen' jelentésbeli nyomát se a népnyelv, se a fönmaradt nyelvemlékek meg nem őrizték, mert csak *-hez*, *-felé* jelentésben fordul elő a *cătră* alak; 3. hogy a lat. *alienus*-ból szükségkép folyó 'idegen' jelentése az *alean* szónak se a népnyelvben föl nem fődözhető, se az irott emlékek s nyomtatványok egyetlen helyével sem igazolható; 4) hogy az 1648-ban kiadott bélgrádi (ma: Gyula-Fehérvár) új testamentumban a megfelelő helyen *inprotivă* s az 1688-iki bucaresti bibliában hasonlóképen *inprotivă* áll. Ez a szlávságtól kölcsönvett *protiva*: contra, ellen szintén hathatósan bizonyítja, hogy a

lat. *contra* a rumunyan idővel elvesztette eredeti 'ellen' jelentését s a hol e fogalom szükségesnek érezte magát, minthogy sajátjával a hiányt nem fődözhetette, hol egyik, hol a másik szomszédhoz fordult segítségért; 5) hogy a latin fordításban e hely így hangzik: [Et ego quidem existimaveram] me adversus nomen Jesu Nazareni debere multa *contraria* agere (Acta Apostolorum, XXVI. 9.): [Byzonyawal en es el veegheztem vala magamba], az nazarethbely Jesus newenek ellene sok *bozzusagokat* tenny (JordC. 792.), a mi ugyancsak az *alienus* rovására megy. A lat. *alienus*-ból való származtatásnak a hangtani jelenségek is határozottan ellene szólnak. A szó középi *lia, lie, lio* hangcsoport a latinon alapuló rumuny szókban állandóan *ia, ie, io (iu)* hangtestté módosul, pl. *despoliare*: *despoiare*, *mulier*: *muiere*, *folio*: *foiū*. Ennyi pro-vallomás ellen csak egy contrát se állíthatunk. Az *ellen* szónak pártjára kél a hangváltozás is. Az nem szorul hosszas bizonyításra, hogy a szóközépi *e ea(já)*-vá válik (vö. hűtlen: hitlean, hiclean, viclean, beteg: beteag); úgyszintén a szókezdő *e*-nek *a*-ra változása sem okoz zavart (vö. *expecto*: *astept*, *eligo*: *aleg*, *erinaceus*: *aricī*). Előkerül még az *alean* a következő helyeken: 84. l. 2—3. s., 100. l. 14. s., 101. l. 1. 8—9. s.

biu (bő): satis. Băsădui de *biu* păînă la zori (16. l. 14. s.): hajnalig *bőven* beszélt: *satisque allocutus usque in lucem* (ActApost. XX. 11.): mynd vylagh vyrattyk *zolwan bezeetwen* (JordC. 773.). Nem kevésbbé érdekes a *băsădui* szó, melynek végzete magyar átvételre vall.

făgădui (fogad): 1) excipere, reficere, *δέχεσθαι, ἀποδέχεσθαι, προσλαμβάνειν*. Cū iuboste *făgăduiră* noi fratii (29. l. 1—2. s.): örömmel *fogadtak* minket testvéreink; libenter *exceperunt* nos fratres (ActApost. XXI. 17.): eremessen *fogadak* hűtet az atyaffyak (JordC. 777. b). *Făgăduiră* to i căți veînrieă cătră elu (105. l. 11. s.): mindnyájukat *fogadta*, kik hozzá mentek: *suscipiebat* omnes, qui ingrediebantur ad eum (ActApost. XXVIII. 30.) Aprînsă focu și *făgăduiră* toți noi (95. l. 14. s.): tüzet raktak s mindnyájunkat *fogadtak*: *accensa* (enim) *pyra reficiebant* nos omnes (ActApost. XXVIII. 2.); 2) acceptabilis; *εὐπρόσδεκτος*. Cūmăndare būînra *făgăduită* deului (145. l. 10—11. s.): az istentől (istennek) jól *fogadott* áldozat: [offerre spiritaes] *hostias acceptabiles* deo (Epist. I.

Petri II. 5.): [aldozwan lelky] *kellemetes* hostyakat ystennek (JordC. 847.).

feleletü (felelet : ratio, defensio; ἀπολογία. Asculita i acmu al mien *feleletü* (37. l. 1. s.): hallgassátok meg most az én *feleletemet*: audite quam ad vos nunc reddo *rationem* (ActApost. XXII. 1.): hallgassatok megh mynemű *okot* adok en mastan tynektek (JordC. 780.). Locu de *feleletu* (69. l. 7. s.): a *felelet* helye: locum *defendendi* (ActApost. XXV. 16.): helye az *maga menteesnek* (JordC. 790.).

felelui (felel): satisfacere; ἀπολογεῖσθαι. Meînre *felehuescu* (59. l. 12—13. s.): magamért *felelek*: pro me *satisfaciam* (ActApost. XXIV. 10.): magamerth *eeleghet tezek* (JordC. 786. 1.).

fuglû (fogoly): vinctus, custodia; δέσμιος, δεσμώτης. Pavelu *fughulu* chiemâ-me de me rugă (51. l. 11—12. s.): a *fogoly* Pál hívott engem, hogy megkérjen: *vinctus* Paulus rogavit me (ActApost. XXIII. 18.). Előfordul még. 68. l. 11. s., 101. l. 3. s., 73. l. 1. s., 83. l. 2. s., 94. l. 12. s., 100. l. 6. s.

Egyike a legérdekesebb átvett szavaknak, melyről a voronecki codexen kívül egyetlen egy ismert rumuny nyelvemlék se tud. És e szót Sbiera a rumuny nyelv legősibb szavai közé sorozza! Ez azonban csakis a magyar nyelvben való járatlanságának rovására irandó föl.

Elismert tény, melyet nem kell hosszasán bizonyítanunk, hogy a rumuny nyelvészetben rendkívül szükséges a magyar nyelv tudományos ismerete, mert a nélkül bizony olyan dolgokat fogunk állítani, mint Cantemir Moldávia leírásában és az ő nyomán *Fotino* a régi Dácia történetében, hogy a *helesteu* (magy. halastó) dák szó.

gându (gond): conscientia, providentia; συνείδησις, πρόνοια. Eu cu totu *gândulu* vîu lu dumneŕeu pînă la aceasta ũi (46. l. 3. s.): én minden *gondommal* (gondolattal) éltem az isten előtt egész a mai napig: ego omni *conscientia* conversatus sum ante deum usque in hodiernum diem (ActApost. XXIII. 1.): en mynden *lelky ysmerethben* nyayaskottam ystennek elette mynd ez may napyglan (JordC. 783.). Előfordul még: 61. l. 7. s., 155. l. 4. s., 71. l. 4. s., 156. l. 12. 14. s., 57. l. 10—11. s. A *gândi* (gondol): haesitare; διακρίνειν ige tulajdonkép nem tartozik a magyar átvételek sorába, mert

az, mint fõntebb is említettük, rumuny denominalis képzés s csak azért emlékezünk meg róla e helyütt, mert igen érdekes jelentésbeli változást mutat. Egészben véve csak kétszer kerül elõ: 110. l. 9 - 10. s. 10—11. s.

gilalui (gyülöl): *persequi*, *zelare*; *διώκειν*, *ἐχλοῶν*. *Ucideți si gilaluiți* (127. l. 5 6. s.): öltök és *gyülöللök*: *occiditis et zelatis* (Epist. Jacob IV. 2.): *ewlytek es zytek* (JordC. 839.). Elõfordul még: 37. l. 13. s. E jelentésében némileg megközelíti a szót az az alkalmazás, a melyet Pázmány következő helyén találunk: Néha azzal *gyülöللteték*, hogy Ország-háborító pártolkodások-szerző (Préd. 32.)

hicleanu (hitlen, hütlen): *nequam*, *pessimus*; *πονηρός*. Răspunse duhulu *hiclenu* (5. l. 2, 8—9, 13. s.): felelt a *hütlen* (gonosz) lélek (ördög): *respondens autem spiritus nequam dixit* (ActApost XIX. 15.): felelween az *alnok* lelek monda (JordC. 772.) Elõfordul még: 4. l. 12. s. Meg kell e szóra nézve jegyeznünk, hogy az eddigi kutatások vallomása szerint, a hol a rumuny nyelvemlékekben *hitlean*, *hiclean* vagy *viclean* áll, a magyarban rendszeren *alnok* felel meg neki.

hiclesigü (hütlenség): *insidiae*, *dolus*; *ἐνεδρα*, *δόλος*. *Hiclesigü faceä se lu cigä* (65. l. 5. s.): *hütlenséget* tévén, hogy megöljék: *insidias tendentes ut interficerent eum* (ActApost. XXV. 3.): *czalardsagot* zerezwen hű ellene, hogy megh ölhetneek (JordC. 786 b); Päräsiți totu *hiclesigulu* (144. l. 12. s.): vessetek el minden *hütlenséget*: *deponentes omnem dolum* (Epist. I. Petri II. 1.): vessetök le mynden *alnoksagot* (JordC. 846 b.).

izecleanu (izetlen): *durus*, *validus*; *σκληρός*. *Savle! Savle! ce me gonesci? izēclenu* 'tī e spre țepä a cläcä (77. l. 3. s.): Saul, Saul! mért üldözöl engem? *izetlenu* (nehéz) neked rugdosnod a karó (ösztöke) ellen: Saule, Saule, quid me persequeris? *durum* est tibi contra stimulum calcitare (ActApost. XXVI. 14.): Saule, Saule! myt haborgatz enghemet? *Kemeen* teneeked az öztöke ellen rwgodoznod (JordC. 792.); *Izieacleanu* vântu (123. l. 2.): *izetlenu* (erős) szél: *ventus validus* (Epist. Jacob. III. 4.): *zel vez* (JordC. 837.). Codexünkben megtaláljuk az *izecleni* (izetlenkedni): *indurari* cselekvésszót is, a mely azonban rum. képzés. A hangváltozásra nézve vö. magy. hi/len: rum. *hicleanu*; magy. hütlenség rum. *hiclesigü* és *hiclesigü*.

chieltui (költ): insumere; *δαπανῶν*. Reu cerefi, se întru dulcea ele voastre *chieltui i* (127. l. 10—11. s.): gonoszat kértek, hogy vágyaitokra *elköltsétek*: male petatis, ut in concupiscentis vestris *insumatis* (Epist. Jacob. IV. 3.): gonozwl keerytek, merth az ty gonoz gyenyerwseghtekre *keltytek* (JordC. 839.).

chin (kin): passio, labor; *πάθη, πάθημα, κακοπάθεια*. Obrazu preemiți, frații miei! a *chinului* celuia reului (133. l. 6—7. s.): példáját vegyétek testvéreim a gonosz *kinnak*: exemplum accipite, fratres, *laboris* (Epist. Jacob. V. 10.): vegyetek peldat, zerelmes atyamffyay (az proffetaknak) hű gonoz *veeghezettyekről* (JordC. 841. l.). Előfordul még: 131. l. 6. s., 135. l. 6. s., 170. l. 13—14. s., 160. l. 7. s. A belőle képzett *chinui* (kinlódik): pati. infirmari igen gyakran használt ige, de nem kölcsönvétel, hanem rum. denominalis képzés.

chip (kép): modus, exemplum, similitudo; *τρόπος, τόπος, ὁπότερρα, ὁμοίωσις*. Scrise carte, aibându acesta *chipu* (54. l. 5. s.): levelet irt, melynek ez volt *képe*: scribens epistulam *continentem* haec (ActApost. XXIII. 25.): *eelyen* lewelet yra (JordC. 785.); Bl stemamū oamerii ceiea ce dupa *chipulu* lu dumneieu fost' au (124. l. 13. s.): megátkozzuk azon emberek. kik isten *képére* voltak: maledicimus homines, qui ad *similitudinem* dei facti sunt (Epist. Jacob. III. 9.): athkozwnk megh embereketh. kyk wr ystennek *zemelyeere* es *hasonlatossagara* teremtettenek (JordC. 838.). Sokszor.

lăcui (lakni): manere, morari, demorari; *μένειν, προσμένειν, ἐπιμένειν, ποιῆειν, διατρίβειν*. Săruătmă frații, i *lăcuimui* întru ȃ ȃi la dînnșii (26. l. 5. s.): üdvözöljük testvéreinket és egy napig náluk *lakunk*: salutatis fratribus *mansimus* die una apud illos (ActApost. XXI. 7.). Sokszor.

măntui (ment): salvare, evadere: *σώζειν, διασώζειν*. Și așa fu a se toți *măntui* spre pămăintu (95. l. 6 7. 8. s.): és úgy esett meg, hogy mindnyájan a földre (szárazra) *mentették* magokat: et sic factum est, ut omnes *evaderent* ad terram (ActApost. XXVII. 44). A belőle képzett deverbális *măntuire* (menekülés): salus főnévvel együtt igen gyakran fordul elő.

murguire (morgás): murmuratio: *γοργοσμός*. Striiri iubiți, urulu alaltu, fără *murguire* (159. l. 5. s.): idegen szeretők egymással szemben, *morgás* (morgolódás) nélkül: hospitales

invicem sine *murmuratione* (Epist. I. Petri. IV. 9.): egy masnak zallasth aggyatok mynden *πωggodasnal* kyl (JordC. 852). E szó deverbális képzés a *murgui* (morgani, morogni) igéből, mellyel azonban nem találkozunk a voroneczi codexben.

neam (nem); tribus, genus; φύλη. Doaoasprădēce *neam-rele* se bucure-se (109. l. 9. s.): a tizenkét *nem* örvendjen: duodecim *tribubus* salutem (Epist. Jacob. I. 1.): tyzenketh *nemzethnek* kezenetet (JordC. 831.). Előkerül még: 107. l. 5. s.

neponoslui (nem panaszol): non inproperare; μή ὀνειδίζειν. Ceară dela dumneḃeu, celacedă tuturoru, prostu și *neponos-luindu*, si dă-se-va lăi (110. l. 7–8. s.): kérjen az istentől a ki mindenkinek ad bőven és *nem panaszkodva*, és megadatik neki: postulet a deo, qui dat omnibus affluenter et non *improperat*, et dabitur ei (Epist. Jacob. I. 5.): [Ha ky kedegh kezzetek zykseeghes belczesseghnel kyl] keerye ystentől, ky myndennek bewen aggya, es *megh nem poroytlu* (JordC. 831.).

pără (pör): dissentio, damnatio; πᾶσις, δίκη. Multă *pără* fu (48. l. 13–14. s.): sok *pör* volt: magna *dissensio* facta est (ActApost. XXIII. 10.) Előfordul még: 47. l. 14. s., 69. l. 1–2. s. Mint már fentebb említve volt, a denom. *pări* (pöröl): a) disputare, suadere; b) non credere rum. képzés.

(bagá)samă (vess számot): computare; συνψηφίζειν. Băgara *sama* preḃului loru (6. l. 13. s.): *számot* vetettek értékéről: *computalis* pretiis illorum [invenerunt pecuniam denariorum quinquaginta milium] (ActApost. XIX. 19.). Codexünkben csupán ez egy helyen. Vö. Nyr. XIV. 409.

sălăsui (szállásol): habitare; κατοικεῖν. Duhulu cela ce *sălăsueiasce* întru voi (128. l. 5–6. s.): a lélek, mely benne-tek *szállásolta el* magát: spiritus, qui *habitat* in vobis (Epist. Jacob. IV. 5.): az lelek, ky ty bennetek *lakozyk* (JordC. 839.). Ez igének alapszava a *szállás*, mely a későbbi nyelvemlékekben igen gyakori, e codexben nem kerül elő.

tăgădui (tagad): subtrahere, subterfugere; ὑποστέλλεσθαι. Nă me *tăgădăuiu* eu, se nu spăiū voa toată voia lu dumneḃeu (21. l. 3–4. s.): nem *vonakodom* (*tagadom el* magam) elmondani nektek az istennek minden akaratját: non (enim) *subterfugi*, quominus adnuntiarem omne consilium dei vobis (ActApost. XX. 27.): semyt thwletők en e nem *eneztettem*

wr ystennek tanaczabol, kyt megh nem hyrdettem vona thy nektek (JordC. 775.). Előkerül még: 19. l. 4. s.

Az itt felsorolt magyar kölcsönvételeken kívül találkozzunk még egyes kétes szavakkal, t. i. olyanokkal, melyekről nem tudjuk teljes biztossággal kimutatni azt, hogy a magyar nyelvből kerültek a rumunyba. Ezek a következők:

básadui: beszélni. A végzete magyar átvételre, vagy rum. denominális képzésre enged következtetni.

strájui: strázsálni custodiare. Itt is csak az *ui* végzet sejteti velünk az esetleges magy. átvételt, noha szabályszerűleg *strájálui*-nak kellene lennie, valamint a *beszél*-ből is *básálui*. Lehetséges azonban, hogy maga a *strázsa* szó a magyarból van véve s az ige ebből van képezve.

Íme a legrégibb rumuny codexben található magyar elemek. Ezeken kívül még egy fontos tényezőre kell irányítanunk figyelmünket, t. i. a rumuny nyelvben, illetve az e codexben előforduló magyar képzőkre.

A mint már fentebb is említettük, a voroneczi codex két magyar képzőt ismer, az *-s* és *-ség* képzőt. Az előbbi a következő szavakkal kapcsolatban járatos:

miiaşu (ezredes): tribunus; *χιλίαρχος*. Sokszor. A gyakori használat azt igazolja, hogy már ez időben, tehát a XV. század végén, vagy a XVI. elején általánosan éltek vele.

sutaş (százados): centurio: *εκατόνταρχος*. Szintén igen sokszor.

trufa; (büszke): *superbus*: *ὕπερίφανος*. Előkerül a következő helyeken: 128. l. 8. s., 163. l. 5. s.

A *-ség* képzőt azonban csak a *hiclesigü* szóban találjuk. Ez a *-ség* képző ma már *-sug*-nak hangzik, pl. *bőség*: *biu-sugü* és *bilsugü*. A *-ság*, *-ség* képző rendszerint magyar kölcsönvételekben mutatkozik s csak igen kevés esetben rumuny vagy más idegenből került szókból, pl. *pretesugu* (szl. priatel: barát): barátság; az 1646-ban Jasiban kiadott „Királyi törvényekben“ (Legile împeritesc) ezt olvashatjuk: *furtusagü*: furtum.

ALEXI GYÖRGY.

A KISKUNHALASI NYELVJÁRÁS.

C. Szóképzés.

1. Igeképzés.

A *-t* momentán képző azon igéken kívül, melyekhez a köznyelv is hozzá teszi, előfordul még ezekben: *ültő* (ültő). *fektő*, *átó* (álltó); pl. „Éggy *ültő* helibe mögöszik húsz gölödint. Főverik az embört *fektő* helibűt; *kész akartva*. (Zrinyinél: Azért ő *akartva* ilyen bosszúságra elesíti szüvét iszonyú haragra. XV. 68. *Kész akartva* Balásfinál: Tsepregi Isk. 154. Az élő nyelvben Veszprémb. Nyr. III. 183.) Ugyan e képző van továbbá ezekben: *bukti* (= bukás), *kéretődzik*, *illant*, *usont* (perf. ellillantott). Ellenben *köszön* (= üdvözöl). A *tét*-igének is (tétemény) megvan még a participiuma *tétt* ez egy kifejezésben *jó tétt* lélek: „Ne bánd - bánts d a jó *tétt* lelköt!”

A *-k* momentán képző látszik ezekben: *sütkő* pl. „*sütkő nyúl*” = süldő. *csiszkol*, *kécsirkáádzik*, *böcskéröz* (= becsülget, nézeget), *sikódik*, *rikódik*, *fullákol* (= fuldoklik).

A *-j* (g) egyéb frequentativ képzőkkel: frequ. *-vel*: *nyítál*, *járáł*, *hálál* (hálni), *tudál-ékos*, *hullál*, *hullárooz*, *hallárooz*, *böcskéröz*.

Frequ. *-d*-vel: ez igének: *ered* imperativusa e mellett *credj* így is hallható: *eridj*; továbbá: *düledöz*, *hajladoz*, *nyüldöz*, *hulládoz*, *leped-ő* (nyílt *e*-vel), *ámad-* (= álmod-).

Frequ. sz (sk)-vel, és pedig 1) illeszkedéssel: *lopászol*, *horgász* (= hordogat). Vö. *vakarász*, *kotorász* sat. 2) Illeszkedés nélkül: *abézol*, *kalézol*, *kóléz*, *dorbézol* (Vö. *bámész*-kodik. Az *é - aj* rendes hangváltozás pl. *paré* = *paraj* sat.). Hasonló (*é - aj*) hangváltozás, tehát szintén a *-j(g)* képző nyoma van ebben: *avítt*, melynek jelentése = *avítt*, eredeti alakja pedig a hangtani változáson restituálásával: *avétt*. (Az *-él* igevégzet, mint az *-ül* mellékalakja többször is található; például *ámítt*—ámél-kodik sat. A Nyr. XI. 238. közli Alsó-Baranyából *gyógyétt* = gyógyúl. L. Simonyi: Tanulmányok I, továbbá Kőrösi: Élő meg elavult képzők Nyr. XI. 204.)

A frequ. *-j* szerepel még e causativ igékben: *szakajt*, *fakajt*, *hullajt*, *veszejt*; viszont hiányzik e nyelvjárásban ezekből: *gyút*, *gyütt*, *nyút*, *dút*.

A *-p*, *-b* momentán képzővel magyarázza Budenz (Ugor Alaktan 67. l.) ez igéket: lép, apad sat. Ezekhez vehető még: *csíp*, melynek itt ilyen teljesebb alakjai vannak: *csim-peszkódik*, *csimbeszkódik*, *csimpajkódik*, mely utóbbi a *-j* frequ. képző változatlan fentartása miatt is érdekes. Továbbá: *czibál*, melynek e teljesebb alakja van: *czimbál*, *halápol* (Nagykuns. *halámol* és *falámol*, *-p* helyett *-m* moment. képzővel), *nyeleből* és *nyelefől*, *tib-láb*, *kerep-ő* (= kerepeiő). Momentán *-m* van ezekben: *halomás* (= halálozás), *nyilamlík*, *koszmó*.

A frequ. *-l* nagyban szerepel a *-v-s* tövű igék mellett. Ezek ugyanis a *v-s* és a rövidebb tőalak mellett még egy harmadik tőalakot is mutatnak föl, mely a frequ. *-l*-vel (a kiejtés *ll*-et hangoztat) van képezve. Az ilyen igék ragozása aztán a következőleg történik: ,rillok, ríssz, rill, rillunk, ritok, rínnak'. Egészen így ragozzák a többbit is; *szíll, víll, síll, róll, nyóll, föll, lüll, szüll, nyüll, füll, búll*. (A *tő* hangzója mindig hosszú.) A legtöbb alak e tövekből ered, de ezek mellett a *v-s.* sőt a legrövidebb tőalak sem ismeretlen; pl. e mellett *sill-rill*, így is mondják: *sí-ri; lüll* több. i. személye mindig *lüvünk*, egyes i. személye is többnyire *lüvök*. Általában ez *-ll*-nek olyanforma functiója van, mint a frequ. *-sz*-nek ezekben: ,aluszik, fekszik, cselekszik' sat, t. i. csak a f. cselekvés egyes alakjaiban jelen meg s azontúl átadja helyét a *v*-nek; lesz tehát: *stóv, rívó, vívódik, rovás, nyörés, nyüvés* (pl. kenderé), *lüvi, fuvatag, búvócska. Fű- és bú-nak j-s* alakjait (fúl, búj) nem használják.

A deverbális *-l* általában mindenütt *ll*-nek hangzik, oly helyeken is, hol a képző frequentativ volta nem állapítható meg: *süll, hüll, üll*; még a származékokban is: *süllés* sat. (A *tő*beli hangzó ilyenkor is mindig hosszú.) A *nyitál, járút* sat.-féle igék is hosszú *l*-vel hangzanak. Szintúgy nyújtva hangzik a frequent. *-g* (ng) az egytagú igékben előző hosszú hangzóval: *búgg, bögg, csúgg, lögg, zúgg*; de transitív jelentés mellett a *g* rövid: *rúg*.

A frequ. *-j(g)* kimaradására példakul fölhoztuk följebb *gyút, gyút*-féle igéket. Hasonló tünemény van tudvalevőleg több *-ít* végű causativ ige frequentativumában: *tisztogat, simogat*; ezekhez vehetők még e nyelvjárásból részint a *-j* frequ., részint a causativ képző elmaradására: *ijöget, bizogat, tünogat, meröget, teröget*; az utóbbi három azonban néha megtartja a *-j* nyomát, a mennyiben így is ejtik: *tanígat, meríget, teríget*; *mereszt*-nek frequentativuma: *merjöget*.

Képzőbokok, főleg reflexiv igéknél néha tulságos buján hajtanak; pl. *mentögetölődzik, aggatolódzik, hevergődzik, átkozolódik, hágatködzik*, (így is: *hágatolódik*, sőt: *hágatkolódik*), *lopódkodik*. (*Hágatkódik* Tolnában is Nyr. III. 177. Viszont: *tartódik* = tartózkodik; ugyanígy Szlavóniában Nyr. V. 65.); *lescsködik* (vö. futos, repes); ,A mellett iszonyú sárkány *leseskedett*. (Mur. Vén.) Frequ. és moment. képzőbokok: *méridsgél, fúvidsgál*.

Ritkább causativumok: *tojlat, késztet* (*kész, készlet, késztet* igék a Sz. Fer. legendában 74. 85. 94.), *rémisztő, mutaszt, áztó* (kendőr-áztó), *nyóttet, vártat* (kis vártatva), *nyertet, törtet*; pl. ,Törtessünk pipát' (összeütik s a kié eltörlik, az a vesztes); *állat* vagy *átat*: ,Mit állaccz v. átaccz itt ujan soká'. (*Állit* ugyanazt jelenti, mint a köznyelvben).

A ható képző előtt néhány moment. *-t* és frequ. *-d* kép-

zós ige e képzőt elveti: *tarhat, horhat, szöhet*. A caus. *-t* is kiesik ilyenkor néhány *-it* végű igéből, de helyette megnyúlik a *h*: *tanihhat, merihhet, tisztíkhadd* (— tisztithatod).

A denominális képzésekből figyelmet érdemelnek azon igék, melyek a denom. *-j* nyomát mutatják. Ilyenek: *porhad, poshad, fonyhad* (causativ alakban is: *porhaszt* sat.), *büszködik* (de *h* nélkül ebben: *bélebüszködt* — nyavalyás), *kesked* (— kesévé lesz), *kushad, gubahodik* (sőt: *gubajodik*); *lábbad, szélled*, s további caus. képzéssel: *hellőztet*. (*Poshaszt* Sopron Nyr. IV. 77., *fonyhaszt* Ormányság Nyr. IX. 285.). Az *-l* (eszközzel működést jelentő) képző szintén *ll*-nek hangzik, mint a deverb. *-l* képzők, de csak *é* és *é* után: *kafáll, kaszáll, keféll*; máskor csak: *dobol, fésül, vasal, rezel*. Ódalog látszólag névszóból van képezve, azonban a Nyr. X. 189. közli ez igét Fehér megyéből: *elődal* = félelemből odább áll. (Vö. *ódalvást*.)

Az igeképzésről még néhány adat. Teljesebb alakokat mutatnak ezek: *növevény, elegendő*. A *nyír* ige magashangú: *nyírok, nyírtök, nyírtek, nyírés*. A *hal* ige kétféle töve közül (*hal-, hol-*) a *hol*-től van a particip. perfectum ha jelzői szerepe van (hótt embör, szögén möghótt apám); de ha ez alak főnévül áll, így hangzik: *halott* (kivitték a halottat). Az indic. perfectum mindig a *hal*-től való (a ki möghát, nyugodjon). Az *a, e* hangzójú egytagú igék, melyekben haddan hosszú hangzó volt, ma már általában rövidek; csak az *ád* és *hagy* hangzik mindig hosszan a f. jel. egyes 3. személyében. Ritkán hallani még ilyent is: *évéssz* (— elvesz), *mög-vér*. A *hány* ige megrövidül e származékában: *hanyakszik*. (Vö. *hanyatt*.)

KORDA IMRE.

SÁNDOR ISTVÁN ÉLETBEN MARADT SZAVAI.

Sándor István a 'Toldalék-szótár' előbeszédében ígéretet tett, hogy „az általa szerzett új szavakat különösen fogja előadni s a közönségre hagyja, ha megérdemlik-e idővel a többi közé való bevezetéseket.” Igéretét azonban nem váltotta be s a mai nemzedéknek apránként kell összegyűjteni az 'általa koholt szavak' közül legalább az életben maradtakat.

Steiner Zsigmond közlöt is már S. I. néhány új szavát (Nyr. III. 411.), t. i. a 'Magyar Könyvesház' végén találhatókat, a melyekről maga S. I. úgy nyilatkozott, hogy ezeket „részszerént magam szerzettem és koholtam.”

En is hozzá járulhatok e gyűjteményhez egy kis adalékkal, a melyet S. I. 'Sokféléjének' tizenkét kötetéből bön-gészttem össze. Egyik-másik az alább következő szókból talán nem is tőle való, de mégis fölvettem őket, hogy a kik e

szavak valódi gazdáját ismerik, a kimustrálásban közreműködhessenek.

Állvány. „Oszlopot. Säule, Állványnak van kedvem ezután nevezni; a képoszlopot pedig vagyis állóképet, Bildsäule, képállványnak. A képállványból talán lett hajdan a *bálványunk*.” VII. 135. Ma már inkább csak *stellage* és *gerüst*, noha a szótárakban megvan még a S. I.-féle értelem is.

Angol, angolynak írva. I. (2. kiad.) 14. „Vessük el azt a sok *idét* az országok s városok nevéből s az *ust* a nemzetek nevezetéből, mely mind a kettő felettébb deákos, úgy mint . . . Dánus, Svekus, Russzus, Prusszus s mondjuk inkább . . . Dán, Svéd, Orosz, Porosz. IV. 234.

Bérekocsi (fiacre). VII. 118. — Egy kötettel előbb még *béreskocsi*. VI. 36.

Betűrend (alphabetum). VIII. 44.

Csillagász VI. 181. — A régi „égvizsgáló” nevet rosszszalja, mert „ezen tudósnak nem az éggel. hanem a csillagokkal nagyon dolga.” XI. 203.

Csillagászat IX. 54.

Előd, VII. 177. — Az *Eleud* vezér nevéből arra a föltevésre csábíttatja magát, hogy *eldődinket* (ez már XVII. századi íróknál is előfordul) régesrég *elődinknek* mondták. Ha *Eleud* vezér nincs, vajjon az *utódnak* mi volna ma a neve?

Előjel (omen, vorbedeutung). V. 247.

Emeltyű VII. 179. — Azt hiszi, hogy „a régi magyarok az *emelcsőt* hajdan *emeltyűnek* nevezték.”

Fegyház. S. I. Szótára. — „A *feddni* hajdan *fegyni* volt, s minthogy szerinte a legrégibb igéknek praesentis indicativi tertia persona egyszersmind substantivumot is tett” VII. 183. és X. 50., a *fegyház* egyszerű szóösszetétel. Így van nála: *bírhely*, *főzhely*, *szelfa*, *járvíz*, *bírvhely*, *sőt vágapad*, *ülhely* és *vetkezhely* is VII. 166—256.

Figyelni, S. I. Szótára. — Etimologiai következtetések alapján régi szónak állítja. *Figyelen* és *figyelmez* épen olyan mint *kegyelem* és *kegyelmez*; ha tehát van *kegy*, kell hogy legyen *figy* főnév is. *Kegy*ből lett a régies *kegyedni*, S. I. szerint *kegyelni* is. E szerint lesz a *figy*ből *figyeleni*.

Forgatag (procella, turbo) VII. 184. — Nála *förgeteg* és *forogatag* mindegy; a *wirbel* jelentést később adták a *for*-*gat*agnak.

Forgattyú (verticillum, verticulum vagy quidquid verti solet) VII. 184.

Futam, S. I. Szótára. RéGINEK állítja, de a *futamás* és *futamat* bizonyítja, hogy igető. Egyetlen analógiája a *folyam*, mely főnév és igető is.

Ind, S. I. Szótára. — RéGINEK állítja, holott pusztá elvonás az *indít*, *indul*-ból, a mint a „Sokféleiben” be is vallja:

„Baróti Szabó Dávid úr a 'Kisded Szótárába' a többi új szavai közé felfogadta az *ingert* is. De mivel a mostani *ingerlem* még nem igen régen *ingellem*-nek mondatott s ez, a mint látszik, *indellem*-ből eredett, ehhez képest nem *inger*. hanem *ind* volna inkább a Stimulus, irritamen, incitamen, momentum. Ebből az *ind*-ből eredtek *indítani* *indulni*, *indogni*, most *inogni*, *indogatni*, most *ingatni*." X. 53. Ez a hipotetikus *ind* meg is maradt maig az *indok* összetételben.

Felkép (symbolum) VII. 6.

Fövedék VII. 245. Szerinte ez volt a vendég régi magyar neve; most a finánczmagyarság az adójövedelmet érti rajta.

Kegyelni, S. I. Szótára. RéGINEK állítja, holott csak ő képezte a *kegy*-ből. Vö. *figyelni*.

Kényszer, *kínszer*-nek írva. VII. 205. Helytelen elvonás a *kénszeríteni*, *kínszeríteni* (mint ő mondja, *kínszerrel red hajlani*) igéből. (Nyr. IX. 545.)

Köztársaság (respublica) IX. 52. Ennek azelőtt *közönséges társaság* volt a neve.

Lipce (Leipzig). II. 112. lapon *Liptsc*, holott uo. 104. lapon még *Lajptzig* és még IV. 34 is *Liptsét* rekeszben *Lajptziggal* magyarázza. Bizonyosan a lipcsmegyei Lipce helység lebegett a szeme előtt. Így ő *Fendt Fönöck*, *Bolognát Abonynak*, *Thebaet Tabánynak*, *Bernet Berénynök* akarta nevezni. Még furcsább: *Dresda: Darázd*; *Koppenhága: Kappanhágó*; *Stockholm: Istókhalm*; *Solothurn: Szólótorony*. II. 110—115 V. 233. XII. 220—243. Ugyanígy akart ő több személynevet is megmagyarosítani. *Julius Caesart* például *Gyula császárnak* és a *Calendarium Julianumot* *Gyulai Kalendáriomnak* nevezte, még Toldy Ferenczet is derekasan fölültetvén, a ki ebből azt következtette, hogy ezt a nagyváradi Kalendáriumot vagy Gyulán, vagy Gyula-Fehérvárott nyomtatták. (Vö. Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár 217. sz. a.).

Mellső XI. 176. Szerinte a szomszéd régi magyar neve, mintegy *mellül cső*. (Nyr. XIV. 406.)

Művészet X. 13. — „Opus, Werk: *mű*; opificium, Handwerk a régiek szerint *művesség*, új szóval pedig lehetne *művészet*.”

Nyughely, *nyugnap* VII. 255.

Örszer (amuletum) VII. 22.

Rajz VII. 7. — Eddig Kazinczynak tulajdonították e szót, de S. I.-nál előbb megvan. mint Kazinczynál

Segély VII. 251. — Elvonás a SzD-nál levő *segélyteni* igéből. Helmeczy ugyan azt állítja (Nyr. XI 24.), hogy e szó már Bessenyeynél is előfordul, de Helm. alkalmasint összekeveri a *segéd*dél, a mint Kazinczy is teszi.

Séta VII. 255. „A *sétálóhelyet* hajdan *sétahelynek*, *járhely-*

nek nevezték.“ Elvonás a *sétál* igéből; Király Károly (Nyr. XIV. 401.) hibásan tulajdonítja Döbrenteynek.

Sírkert (coemetarium, tziinterem) V. 248. – Szarvas G. hibásan tulajdonítja Toldynak. (Nyr. X. 217.)

Szabvány VII. 229. — Nála *de mensum, pensum*, ma *normale*.

Számadolni (számot adni) XI. 172.

Székhely (residentia) VII. 74. — Azelőtt *Székeshely* volt a neve.

Szélsőség IX. 30. „A német és olasz pedig a két szélsőségek, extremitások.“

Tanhely (Schola, tanítás és tanulás helye) IX. 53. Ebből választotta le Helmecky 1830-ban a *tan* szót.

Taps VII. 252. — Verseghynél (Nyr. XIV. 401.) utóbb fordul elő.

Telep VII. 237. „A ház egykor, még a keresztyén eleinknél is, csak telelő hely vala, mert máskor szüntelenül künn vagyis sátor alatt laktak. Az úgy tetszik, *Telep*nek is mondatott, és ugyan a *tél* és *ép* szavakból, azaz Téli Épületnek. *Telep*ből eredtek *telepedni* s *telepíteni*.“

Tév XI. 179. Szerinte *tébolygó* annyi mint *tévbén bolygó*. „*Tév* annyi lehetett mint *error*.“

Üdö vagy *üdü* VII. 250. „Innen származnak *üdüöz* vagy *üdvöz*“; holott, mint Budenz bebizonyította, *üdvöz* = *üd* + *vöz*.

Villámhárító (Blitzableiter) IV. 23.

Vonal, voltaképen *vonál* VII. 252. „*Ércsvonál*, a *es ductile*; ebből lett a *fonál*.“ Másutt VIII. 249: „különböfélé vastagságú arany *vonalak* vagyis Darótok.“ N. K.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Birka. Az 1868-ban megjelent Szóegyezőésekben e szó mellé állítottam volt: mord. *verls, verskü* (mordE. *vires, veriske*) „bárány (lamm)“; de a MUGSzótárba már nem vettem föl ez egybevetést, minthogy általában a miveltségi szókra, a melyeknek egyezése könnyen a kölcsönvétel gyanúja alá esik, kevésbbé vettem ügyet.

Ahlqvist „Kulturwörter“ sat. 14. l. megemlíti a magy. *birka*-t is, ezt vélvén róla: „Nur das wort *barka, barika* scheint eine genuine magyarische benennung des schafes zu sein;... es ist ein diminutiv von *bar*, welches blos tier im allgemeinen bedeutet“. Tudjuk, hogy a *barka, barika* „lämmchen“ (tkp. *bari* és *barika*) csak játszai diminutivuma a *bárány*-nak (az alapszó végének erősb csonkításával, úgy mint: *Ferencz*-től: (*Feri, Ferike, Ferkó*), s hogy a *bar* „tier“,

melyet Ballagi szótára „elavultnak“ hoz föl, a NSzótár szerint is „elvont gyöke“ a *bárdny* és *barom* szóknak.

Legújabbán Vámbéry magyarázta a *birka* szót (Magy. eredete 284. l.) „kis birtok, kis barom“-nak; „mert e szóban a *bir*, tör. *bar* töszótagot, mely birtokot, vagyont jelent és a kicsinyítő *ka* képzőt fedezhetjük föl“.

Mind ezek ellenében constatálhatjuk most, hogy a *birka* szó megvan, szinte ugyanezen alakkal, az oroszban is: *byřka*, *byrka* „lamm, junges schaf; meg: schaf-fell, lammfell“ (fölhossa közép Oroszországból Dal szótára, mely egyúttal azt gyanítja, hogy az eredete a *byř-byř* birkahívó szó.

BUDENZ JÓZSEF. (NyKözl. XX. 154.)

Bibas: stupidus, hebes v. vilis (Kreszn.); tölpel (Ball.); lelki s testi tehetség nélkül való hitvány ember; együgyű (Tájsz.); együgyű fölfogású, gyermekes eszű, ügyetlen; *b. ember*; *hogy lehetsz oly b.*; — így is: *bibaszt* (NSzót).

E szitokszónak eredetére nézve biztos útbaigazítással szolgál Miklosich 'Türk. Elemente' ezen cikkében: „tör. *bilmez*: unwissend, — szerb *bilmezi*, orosz *belmes*“ (vergl. dial. *belevesa*, ein schimpfwort; *balbes*), kis-orosz *belmes*: lümmel.“ Látjuk, hogy a tör. *bilmez* [tat. *bilmes*] vagyis a *bil*-, 'tudni' igének tagadólagos nom. agentise mint ugyancsak az ész és helyes magaviselet foggyatkozására mutató szitokszó belehatolt a szlávtságba s itt oly alakot is nyert (*balbes*), mely a m. *bibas*-hoz nagyon közel áll. A Mikl. fölhozta adatokat igazolhatjuk s kiegészíthetjük a következőkkel: Dal orosz szótárában *balbes*: ostoba, otromba és tudatlan ember; *belmes* id. einfaltspinsel, semmit sem gondolkodó. Hogy a szónak *bilbas* alakja is előfordult, mutatja a *Bilbasov* orosz családnév; sőt *bejbas* alakot is találunk (pl. Gogolnál a „Taras Bulba“ elején. A NSzótár vend szóul említi ezt: *bébasz*; de ez akár csak a magyarból kerülhetett.

A m. *bibas*-val jóformán egyértelmű még a m. *balfasz* is: együgyű, balga (NSzótár); tréfás, bolondos (Tájsz.); einfaltig, einfaltspinsel (Ball.). A mai nyelvtudat nyilván a *bal*, *balog* meg a *bolond* értelmét érzi ki belőle. Látni való, hogy ez tkp. az orosz *balbes* szóalakhoz csatlakozik.

Vége látván, hogy az orosz *balbes*, *belmes* szón a tudatlansággal, műveletlenséggel járó „illetlen, otromba magaviselet, erkölcsi durvaság“ értelme is jelentkezik (kis-orosz *belmes* lümmel), bátran ide vonhatjuk még a m. *pimasz*-t is (vö. *belmes*), a melyre már Ballagi is utalt. Megjegyzendő, hogy Tájsz. a *pimasz*-t székel szóul még így is értelmezi: „élhetetlen“, a mi az „együgyű“ jelentéshez csatlakozik.

BUDENZ JÓZSEF. (Uo.)

Viszett. Mostani foglalkozásommal jár, hogy codexeinknek majdnem mindegyikébe naponként többször, néha húsz-

harminczszor is bele-bele kell tekintenem. Magától érthető, hogy az ily alkalommal szemem elébe kerülő föltünőbb jelenségeket figyelemmel kísérem s mindannyiszor pontosan ki is jegyzem. E ritkább jelenségek közé tartozik kétségkívül a legutóbbi időben tárgyalt s azóta folyton emlegetett *vízett* szó is. Alig öt-hat nap lefolyása alatt ismét újabb három, eddig nem említett helyen akadtam rá.

Összefüggésükben idézem a helyeket: „Pilatus ky ada vronk iesusra a sentenciat monduan: Ez igeket mi ponciai pilatos tiberius czazarnak vizette valo ierusalembe es iudanak földén es egez romai velem valo tanacz paranczoliok (WeszprC. 94.). Kynék mondotta isten vala mykoron az angyalok közzől: En ffyam vagy te, en ma zytlelek teegődet. Masod helyen en leezen[k] ewneky attya vyzett es ew ennekem ffyam vyzett (ÉrdyC. 536.). Annak okaert (zent Geelerd pispek) nagy tyztösseegben veeteteek az zeegen magyar neeptewl es zent atya vyzet kezdeek tartany, zent Isthwan kyrál ees nagyon meg kedwelee es zent emrehet neky adaa tanoytany“ (Uo. 544.).

Eddig tehát összesen tizenegy helyen található ez az élők sorából kiveszett szó; nevezetesen: WinklC. 115, 335.; NádC. 386.; DöbrC. 2.; WeszprC. 94.; KeszthC. 57.; ÉrdyC. 536., 426., 544.; végre, Komj. 59. 218. Valószínű, hogy e szám se teljes s a további megfigyelés remélhetőleg gyarapítani fogja.

ALEXI GYÖRGY.

Szomak: bőrkorsó. Hogy ez a kihalt szó csakugyan török eredetű s nem az olasz *sommaco* „csáva; bőr“ szónak mása — mint fentebb (Nyr. XV. 49. és 127. lapokon) Szarvas magyarázza — azt hiszem, teljesen kétségtelenné teszi Zenker oszmanli-francia-német szótárának két adata: 1) oszm. *sumak* gefäss, geschirr, becken (für wasser); *bir telatin sumak ile su indirdiler*: mit einem juchtenen gefässe liessen sie wasser hinab; — 2) oszm. *soňak (sonak) — sumak* — ein lederne gefäss; Meninski aus Cast. Nyilvánvaló ugyanis ezekből, hogy az oszm. *sumak* nem jelent általában „ívóedényt“, hanem szorosabban „bőrből készült ivóedényt, bőrkorsó-félt“, épúgy mint a magy. *szomak*. E szoros jelentésegyezés mellett alig jöhet számba az olasz *sommaco* és magyar *szomak* pontosabb egybehangzása az első szótag magánhangzóját illetőleg. Hiszen egy *u*-nak váltakozása *o*-val a legközönségesebb hangtani jelenségeknek egyike épúgy az oszmanliban, mint a magyarban s ha Szarvas 10 példát idéz arra az esetre, hogy kéttagú idegen szónak első szótagbeli *u*-ja megmaradt mai napig is *u*-nak: igen könnyen idézhetett volna 10 más hasonló példát, melyben az *u* elváltozott *o*-vá. Ilyenek lehetnek bár: *dohány*: oszmanli *duzan* füst; *konyha* újszl. *kühnja*; *koma*: ószl. *kumū*; *csoda*, *csuda*: ószl. *čudo* | *dorosba*: cs. t.

družba; ozsona: szb. *užina*; *koroglya*: újszl. *krugla*; *korcsolya*: t. *krčula*; *mozsika, posztit* sat. (l. NyrKalaus 52. l.). De meg nincs is voltaképen szükségünk sem arra a fölvételre, hogy a *sumak* a magyarban változott volna el *szomak* alakúvá. Hiszen mutatkozik egy *o* hangzós változat már az oszmanli *soňak (sonak)* mellékalakban is; mihez még figyelembe jövő adat, hogy Zenker szerint az arab *sümmâk, sumnâk*, perzsa *sumak* 'csáva, cserző növény' szó is *somak* hangzással ejtődik a nép nyelvében. Végül nyomós mozzanat a magy. *szomak* török eredetére nézve, hogy a magyar nyelvtörténetben épen olyan időben jön alkalmazásba, mikor a török (oszmanli) nyelvi befolyás sokkal alkalmasabban képzelhető, mint az olasz; azaz a XVI. század végén Pécsi Lukácsnak: „A keresztyén szűzeknek tisztesség koszoruja” című könyve ugyanis — hol a *szomak* első előfordulását constatálhatjuk — 1591-ben jelent meg.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Férj. Egy újabb adattal járulhatok a *férj* szónak 'feleség' értelemben való használatához. Egy fehérmegyei tabajdi koros földművestől kérdeztem, kit keres. Azt felelte: „Csak a férjemet nézem, végeznek-e már vele”. Ez a 'férj' pedig nem volt más, mint a felesége.

CSAPODI ISTVÁN.

Keszte. A Nyr. XIV. 555. lapján a *kesztyű*-nek *keszte* alakját egy tréfás mondásban mutattam be Soprony megyéből. Most fölső Somogyból küldhetem be a *keszte* szót, melylyel a nép általán nevezi a kesztyűt, az úri osztály pedig az egy ujjú parasztkesztyűt nevezi *kesztű*-nek: „De meleg *kesztéje* van”.

CSAPODI ISTVÁN.

Hogyan okoskodnak magyarul? A leendő honvédtisztek akadémiájában a tanítótiszt a puskát magyarázza. Elmondja, hogy czélozaskor keresztül kell nézni a fegyver csövén levő lapocska bevágásán. De hát hogyan híjják azt? Persze senki sem tudja.

— No hát, mit csinálunk azon keresztül? Úgy-e bár nézünk? Hogy híjják hát?

— *Nésző*-nek, volt a felelet.

— Fh, semmit sem tudnak. *Nézeny* a neve!

Bámulat, csodálkozás, ámulat!

CSAPODI ISTVÁN.

Világlat. A közoktatásügyi miniszter leiratot küldött a klinikák igazgatóihoz, hogy őrködjenek, hogyan teljesítik a mesteremberek a megrendelt munkákat. Ezt a tudomszerezést pedig illetéknéppen jelölte meg a jelesen fogalmazott leirat: „A megrendelések és azok *világlatban* tartása.”...

Nemde világos, hogy *in evidenz haltung*-ot milyen jelesen le lehet fordítani?

CSAPODI ISTVÁN.

Senkel. E szó kettőre nézve szolgáltat tanulságos példát. Az egyik, a mit már egy ízben másutt elég bőven megvilágítottam, hogy nincs semmi alapja annak a türelmetlenségnek, mely a Nyelvtörténeti szótár munkásainak lassúságot vet szemére.

A *senkel* csak egy szemecskéje az akadályok hosszúra nyúlt lánczának, a melyek lépten-nyomon késleltetik a munka előrehaladását.

Az **S** betűben rákerül a sor a czimbeli szóra is. Összesen négy adatunk van rá. Ide írom teljességükben. „*Senkelni*. Az nagy soc futást munkát nem restelte, mert vitézinec mindenét sen kelte (BFaz: Castr. H2.). *Senkölni*? Ees vitezy czvcaual te oldalad megh öklelwen mynekõnk veerth ees vizeth sen köleei (WinklC. 258.). *Megsenkelni*. Meg senkeli néki eddig soc bûnét (BFaz: Castr. Cz.). Senkelés (MA: Tan. 1130.).“ A legelső teendő a szó értelmének meghatározása. Sejthetni ugyan, kivált a ki már a hosszú munka közben bizonyos jártasságra tett szert, egy és más jeltől még e fukarkodó vallomásokból is sejtheti, mi lehet e szónak igaz jelentése, de minthogy itt a pusztá sejtelen nem elég, hanem a jelentés pontos megállapítása szükséges, a szerkesztés folyama megtorlik s helyét a kutatás lassú munkája foglalja el.

Hogy a szó értelme egész biztosan meg legyen állapítható, elő kell vennünk a műveket, a melyekből az adatok ki vannak írva, hogy ha tán lehetséges némi utbaigazítást nyerjünk, a mire nézve tájékozódni akarunk. Az idézett források közül kezünkönl azonban csak a Winkler-codex van; a másik kettő, Bogáthi Fazekas Miklós 'Castriotája' s Molnár Albert 'Tanítása' csak valamelyik nyilvános könyvtárban található. A muzeumi könyvtárba küldünk s a szóban forgó két művet egy napi használatra kikérjük. De a miről megfeledeztünk, Bogáthi Fazekas 'Castriotája' unicum, a melyeknek kiadását a könyvtári szabályok meg nem engedik. Az utánnézés tehát vagy inkább az illető helyeknek egész összefüggésükben kiírása más napra halasztandó; s csak ez előzményeknek teljesítésével lehet a jelentés megállapításához hozzálátnunk. (Mellékesen megjegyezzük e helyen, hogy száz meg százával fordul elő az a mostanihoz hasonló eset, hogy néha a legritkább s egymagukban állva teljesen értetetlen szók, mint itt a Molnár 'Tanításából' vett *senkelés*, minden idézet nélkül állanak.)

A Winkler-codexbeli hely a 'Jézusról való tizenöt jeles imádság' című szakaszban kerül elő. Ennek két párja megvan a Gömör- és Czech-codexekben is. A Gömör-codexbeli teljesen azonos a Winkler-codexével azzal a különbséggel mégis, hogy benne a *vyzet senkelel* előtt e szó ki van törölve: *adal*. A Czech-codex megfelelő helye így hangzik: „Ees az

sydo wyteznek ő cucaya te zent oldaladon nagy melsegős sebőth nyta, honnan te dycző werődeth wyzzel elegy my ydwőségönknek zerelmenek yegyere nekőnk *adad*.“ E három hely egybevetése: *senkölcel* (WinklC.). [adal] *senkelel* (GömC.) és *adad* (CzechC.) egész tiszta világot vet, a mit a fogya-tékos idézetekből is némileg sejteni lehetett, hogy *senkelni* annyi mint: *adni*, *ajándékozni*. A szónak ugyane jelentése kiolvasható, a mi a hézagoss adatból épen nem tűnt ki s nagyon is megzavarta a különben igaz uton járó egybeve-tést. a később kiegészített Castriotabeli „Meg senkeli neki eddig soc bűnét“ idézetből is: [Murát császár írja Castriota Györgynek] „Olly erőssen hánnya minden ió tetét, kit így el feleitet dorgállya Györgyet, meg senkeli neki eddig sok bűnét, Croiával ám bírna Attya örökét.“ BFazekas másik, kellőkép kiegészített helye is hasonlókép az „ajándékozni“ jelentésről tesz tanúbizonyságot. „Eot [Skenderbéget] min-den hada igen szerette, mert vitézinec mindenét senkelte“. S végre Molnár *senkelés*-e egészen világossá válik, ha az illető helyet teljességében közöljük: „Nem arra adatnac a papsági jövedelmec, hogy inset az anya szent Egyházakra legyen gondviselés, hanem azokra, az kic azokat elveszic. Azért nevezic Beneficiomoknacis, az az, jó téteményeknek és ajándékoknac, mellyel eléggé megjelentic, hogy ők nem különben tartýác azokat, mint Fejedelmeknek és Uraknac adományinac és megtisztelési senkelésnek.“

A *senkel* tehát nem egyéb, a mint minden németül tudó már az első helyen idézett hiányos idézetekből is gyanít-hatta, mint a német *schenken* (ajándékozni) ige. S ez is egyik hiteles tanúja ama már eddig is kétségtelenül álló ténynek, hogy a reformáció kezdetével a már jó eleve is mutatkozó német hatás teljes erejével ránehezedett nyelvünkre, oly-annyira, hogy, a mi addiglan a legritkább esetek közé tar-tozott, cselekvésszókát is ráerőszakolt nyelvünkre, még pedig olyakat, a melyeknek eredeti egyértékesük néha párosá-val is megvolt a nyelvben; pl. *hódot*, *hódít* (hulden) — alá-vet, megaláz; *rajzol* (reiszen) = ír, fest. Idevaló a *senkel* is, melyre épen semmi szükség se volt, mert semmivel se fejez ki többet, mint magyar egyértékesei; *ad*, *ajándékoz*.

SZARVAS GÁBOR.

Verő-ér, lüktető-ér. Borbás Vincze a „Természet-tudományi Közlöny“ ez évi márcziusi füzetében (142. l.) ki-fogást tesz a *verő-ér* ellen s azt tartja, hogy megfelelőbb volna *lüktető-ér* az *arteria* magyar egyértékesének.

Kérem szeretettel, méltóztassék Szótáromnak *arteria* czik-két megnézni s akkor látni fogja kritikusom, hogy az *arteriál* csak *verő-ér-nek* lehet mondani. Így használta ezt már Pápai Páriz: „felverő ér“. Igaz, mondjuk így is: „ereim lüktet-

nek'; de ezen nem a rendes verést, hanem a fokozódott. fölhevült szív működést, a szívdobogás eredményét: „pulpitatio cordis” kell érteni

Habár a tisztelt orvos urak máiglan is *ütér*-ről szólnak, az meg nem ingatja abbeli erős hitemet, hogy a *verő-ér* helyes, egyes-egyedül helyes; mert a magyar ember szíve rendes viszonyok között *ver* s nem *üt*, se nem *lűktet*. A *verő-ér* mellett egyébiránt az is bizonyít, hogy a *pulsschlag*-nak magyar megfelelője még orvosaink nagy részénél is *érverés* s nem *ériütés* vagy *érlűktetés*. BARTS JÓZSEF.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Radó Antal a Nemzet ápr. 14-iki számában (Tárcza. „Dante lyrája.”) ezt írja: „Szeretik Dantet úgy feltüntetni, mint a ki egyszerre egészen új hangokat pendített meg az olasz lyrai költészetben. Pedig ama hangok között. ha van sok új is — csak Beatrice iránti szerelmének szokatlan voltát említem — bizonyára van közöttük sok olyan is, melyeket Dante az általa annyira dicsőített troubadouroktól tanult el. *Eltanulta őket* rút hangzásuk daczára is és azok aztán egész lyráján végig egyre ki-kicsendülnek dalaiból.”

Az én fülemet ez az „eltanulta őket” sérti. A magyar ember „megtanul valamit, megtanít valakit, eltanul valakitől valamit”, pl. itt a „troubadouroktól rút hangzást”.

Az ilyen szép cikkben, mint a Radóé, ez a germanismus bánt. Bizonyára szerkesztő úr is egy véleményben van velem s helyet ad e jóakarató helyreigazításomnak.

Felelet. A t. helyreigazító, a mit senki se vehet egy napilap olvasójától rossz néven, bizonyára csak sebtiben futott végig e tárcza sorain, s könnyen félreérthette a hibáztatott kitélt. Hisz a kifogástevő maga mondja, hogy „a magyar ember eltanul valakitől valamit”, s a tanulmány írója, Radó A. épen e szerkezetet használja, midőn így szól: „A hangok közt van sok olyan is, melyeket Dante a troubadouroktól tanult el. Eltanulta őket [ama hangokat] rút hangzásuk daczára is.” A t. helyreigazítót tehát az e helyütt egészen helyesen alkalmazott, dolognévre (hangok) vonatkozó *őket* névmás zavarta meg, a melyet egy nem tudni mire épített s már-már gyökeret verő félszeg grammatikai szabály kizáróan személynevek számára foglalt le. E tanulmány szerzője, ezt meglegédeással jelentjük ki, figyelmesebb, gondosabb íróink közé tartozik, és stílusán meglátszik, hogy ama kevesek közül való, a kik akarnak is tanulni. Félhasználjuk tehát ezt az alkalmat, hogy egypár belecsúszott hibára figyelmeztessük őt.

Szórend elleni vétség a fentebbi idézetben ez a hely: „Szeretik Dantet úgy *fellüntetni*, mint a ki“ e helyett: úgy *tüntetni* fel.

Németes az *által* névutónak használata ezekben: „A philosophia belevegyítése *által* iparkodott nemesíteni a lírai költészetet“ — e helyett: belevegyítésével. „A scholasticus formulák elég sokszor féket raknak a szerelem *által* inspirált dalokra“; s alább: „Dante a két Guido és Cino *által* megkezdett reformokat tovább vitte.“ Magyarosan: „a szerelemtől inspirált dalok“, vagy a mint írónk egy helyütt maga is szépen alkalmazza: „a szerelem-inspirálta dalok“ (Vö. „Lásza el magát egy *Amor-irta* passzussal.“). Német szerkezet utánczására vall a következő használat is: „Elmélkedik a kilenczesszám sajátságos hatalma fölött“ — magyarosan: „azon vagy arról gondolkodom, elmélkedem.“

Hibás s könnyen elkerülhető szók ezek: *hátrányos*. „A másik elem, mely szintén nagyon is *hátrányos* módon befolyásolta Dantet: a scholasticismus.“ A helyes kifejezést erre nézve is megtaláljuk a cikk írójánál: „Lehetetlen észre nem vennünk azt a *káros hatást*, a melyet...“ — *kárpótól, elhanyagoltatás*. „Akadtak, a kik *kárpótolni* akarva Dantet amaz *elhanyagoltatásért*“ A *kárpótlók* valamint az *árverek, képviselek* sat. is ugyan általánosan használt, de azért semmi módon se helyeselhető összetételek, ép oly rosszak, mint ezek volnának: *naplopok, csizmahuzók, magvetek* sat. a *naplopó, csizmahuzó, magvető* képére szerkesztve. A *kárpótlók* is német példakép után készült használat: „einen für seinen verlust entschädigen“ = valakit valamiért kárpótolni — magyarosan: (a kárt, hibát) jóvá tenni, helyreütni, kárpótolni, továbbá: valakinek kárát megtéríteni, kijobbitani. Én tehát a fentebbi gondolatot ily formán fejezném ki magyarul: Akadtak, a kik jóvá igyekeztek tenni az *elhanyagolást*, a melyben Dante addiglan részesült, vagy: *kikarták pótolni, helyre kívánták ütni az elhanyagolást* s nem *elhanyagoltatást*.

2. Kérdés. Helyes szó-e a *porond* szó? Ha képzés, mint a hogy értelméből következtetni lehet, képzés a *por* szóból -ond képzővel a *körönd, bőrónd* mintájára, — helyes képzés-e? Mit lehet adni a NSzótárra e tekintetben, mely mint elfogadott szavakat közli a *porondot, bőróndot* sat.

Felelet. A *porond* egy részről s a *bőrónd, körönd* más részről különböznek egymástól, a mennyiben „elfogadott“ azaz új, még pedig helytelen alkotású szók csak is az utóbbiak, a *porond* ellenben már a XVI. századbéli íróinknál (Heltai, Ilosvai, Veres-Verböczy) előfordul. Az igaz, hogy alapszavául kiválasztható a *por* s jelentésére nézve is (arena, sabulum) rajta alapulhat; de ha csupán ennyi elegendő volna

valamely szó származásának megállapítására, akkor egy sereg kölcsönvett szót, melyeknek idegen voltak minden kétségen kívül áll, föl kellene vennünk eredeti szókincsünk sorába; pl. *kap-ocs* = a mi két részt összekap, összefog, összetart; *kan-dúr* = kanmacska; *kecs-ke* = kecses, kedves állatka; *har-csa* = harapós állat; *szár-ma* = száras növény; *göröncs-ér* = görönccsel (görönggyel) dolgozó sat.

A *porond* szláv kölcsönvétel: ószl. *prādū* (olv. *prond*): agger, electrum, insula, úszl. *prôd*: sandiges ufer, szerb *prud*: sandbank; rum. *prund*: arena (Mikl. SlavElem.).

Ebből láthatja a t. kérdező, hogy a *porond* ép úgy nem szolgálhatott a *kör-önd*, *bör-önd* példaképeül, mint nem lehet a *pap-ucs*, *komor-na*, *bor-ozda*, *kan-dúr* szóképére *barát-ucs*, *bús-na*, *víz-ezde*, *nő-dúr* v. *nőstény-dúr* s hasonlókat alkotni.

3. Kérdés. *Felfekvés*: decubitus. E szó ellen az a kifogás, hogy a ném. *auf liegen*-nek szolgál fordítása. Hogy magam is megtartottam az 'Orvosi műszótárban', egyedüli oka, mert nem akadtam megfelelő más magyarosabb kifejezésre. E napokban azonban azt mondja nekem egy ápoló asszony, ki mellesleg mondva született magyar s először foglalkozik betegápolással: „Kifekszik már a másik oldala is.” E megjegyzése egy oly betegre vonatkozott, kinek² meghagytam, hogy a még ép tomportájon oldalt feküdjék.

Kérdés most, használhatjuk-e *auf liegen* értelmében a *felfekvés* helyett a *kifekvést*? Vagy tud-e valaki erre a szóra *decubitus*: *auf liegen* külön magyar szót?

Felelet. Élő példákkal nézetünk igazolására ez alkalommal nem szolgálhatunk, de az *el, föl, ki, le* igekötők jelentésbeli szereplésére támaszkodva, a melyek a cselekvés szertelenségét is nagy gyakran ki szokták fejezni, azt hiszszük, hogy ez esetben a *le* kivételével, mely már egy határozott jelentés számára le van foglalva (*le-fekszik*: sich niederlegen, zu bette gehen) bármelyike is az említett igekötőknek alkalmazható a hosszas fekvés okozta állapot jelölésére. Még nem volt alkalmam hallani, de ha ki kellene fejeznem bizonyos esetekben magamat, én így beszelnék: Egészen föléveztem a tenyeremet. A hosszas gyaloglásban följártam a talpamat. Elfeküdtem a bal karomat. Ki- vagy lenyargaltam a lovam hátát.

Részemről tehát nem tartom helytelennek, noha minden izében egyezik a német kitételrel, a *fölfekszik* orvosi kifejezést. Midőn azonban helyességét megengedem, a hozzávaló ragaszkodást még sem ajánlhatom; mert érzésem azt sugallja, hogy inkább azt mondjam: „elfeküdtem jobb oldalamat”, mint ezt: fölfeküdtem.

Egyébiránt figyelmeztetjük gyűjtőinket az analog példák megfigyelésére s följegyzésére.

4. Kérdés. *Három* név helyesírása fölött hallottam gyakran vitatkozni. úgymint: Mosony, Pozsony és Soprony neveké fölött.

Mosony megyében maguk a megyei tisztviselők hivatalos vagy nem hivatalos irataikban legtöbbször latinosan *y* nélkül „*Moson*“-nak írják e szókat, de ha melléknévül használják, mindig *y*-nal vagyis *mosonyi*-nak írják.

Vajjon melyik a helyes e kettő közül. melyik a magyaros, *y*-nnal írva-e vagy a nélkül?

E kérdést vagyok bátor a t. szerkesztőhöz intézni és tiszteletteljesen megkérni, méltóztassék erre becses lapjában válaszolni.

Felelet. A mint eredeti, de legkivált kölcsönvett szavainkon világosan tapasztalható, a tőszóvégi *u* nyelvünkben nagy hajlandóságot mutat a jésülésre s könnyen változik át *ny*-vé: pl. *ken, fen, fon* a tájszólásban *keny, feny, fony*; ném. *sackmann*: magy. *zsákmány*, ném.-dial. *putten*: magy. *puttony*; szerb. *zubun*: magy. *zubbony*; ósl. *pogani*: magy. *pogány*; tör. *buzdogan*: magy. *buzogány*; tör. *duxan*: magy. *dohány*. Vannak azonban esetek, a melyekben változatlanul marad, pl. *katlan, tulipán, Kálmán*; majd ismét *u* és *ny* váltakozva használatosak, pl. *szappan, szappany*; *kappan, kappany*; *bödön, bödöny* sat. Kifogás tehát egyik írásmód ellen se tehető; legfőljebb azt mondhatni, a példák nagyobb száma *Pozsony, Soprony, Mosony* mellett szól; minden esetre azonban legyünk magunkhoz következetesek s ha *Mosony*-t írunk, írjunk *mosonyi*-t is; ha meg *Moson*-hoz szegődtünk ne kövessük el azt a következetlenséget, hogy *mosonyi*-t írjunk.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb irataiból 1560-tól kezdődőleg.

T e k e r g e t t, f a c s a r g o t t a t ö r v é n y t ő l: össze-vissza beszélt a törvényszék előtt, hogy ezt zavarba hozza.

H á z k e r t a l ó l j ö t t ű n k b e: titokban, hogy senki észre ne vegye.

M i n d e n k i e l ő t t h i s z e m b e n m e n t v o l n a a d o l g: mindenki elhitte volna.

H a s z e g é n y h á z a m n é p e v a l a m i b e n m e g n e h e z e d n e: megszűkülne, fogyatkozást szenvedne.

H a m i s h ű t ű z t e a t a n á c s o t: hamishitűnek mondotta.

A h a z a é s o r s z á g t ö r v é n y e t a r t j a. (A *haza* szón mindenkor a várost értik.)

T é r j e n k e g y e l e m r e h o z z á m k e g y e l m e t e k: kegyelmezzon meg nekem.

Fel van huzva az isten karja ellenetek: fejetek fölött van a veszedelem, az isten ostroma.

A szegények ügyét isten forgatja: intézi, védelmezi. Törvényre hívlak mindezekért: perbe foglak, idézlek.

Nálam van a kezetek, szavatok: szavatókat és kezeteket adtátok.

Hűtőt hagytak némelyeknek, mégis elő nem mentenek: esküre bocsátották őket, és még sem segíthettek magukon.

Az atyák vétkeztenek s még is a fiak fogavásik miatt: a fiak bűnhődnek.

Levettetem süvegét a bányai tanácsházból. (Ha valakit ki akartak hagyni, s pedig megbélyegzőleg, csúfosan, a városi hivatalból, annak süvegét az ablakon ki szokták dobni. Igen ritkán történt.)

Nem nagy titulussal becsüllek benneteket: nem sok becsületek van előtttem.

Kiesküdt mindenestől a jó szágomból: esküjével vette el mindenemet.

Ugyan kancza prókátor akarál lenni: fogadatlan. Bocssássa elő azon dolog secundálásában: engedje meg, hogy segítségül legyen, ne akadályozza.

Bizonyos megszorított ügyéhez képest nehéz, sürgős ügyéhez képest.

Ugy látom, el kell mellőle mulnom: annyiban hagynom. [Házvásárlásról van szó.]

Külföldiek is bírnak kegyelmetek között házakat: a városon kívül lakók, vidékiek.

Mi is azon túl sokkal lágyabban traktáltuk: szelidebben bántunk velők.

Üres marokkal vadnak, szegények: semmi vagyonuk nincsen.

Rettenetesen elfogyott a város lakosa: elszegényedett.

A szegény város állapotja falbaneromoljon közöttünk: végképen el ne pusztuljon, el ne szegényedjék a város.

Vérsege van az itten való jókhoz: mint testvérnek, joga van az osztozáshoz.

Nagy György Istvánhoz egy oszlásu testvér vagyok: édes testvére s így a javakban osztozó társa.

Mihelyt ispán uram a verhovináról lefordul: visszatér, haza érkezik.

Ha a kegyelmetekkel való egyenetlenség eltávoztatása nem viselt volna bennünket: ha azt nem néztük, óhajtottuk volna.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

B a b o n á k.

A boszorkányokról.

— Ídēs anyám, mongya mēg kē, mijenēk azok a boszorkányok?

— Juj, fiam, nēm jó azokrú beszinyi, mer' ha nincs az embēr tető alatt, mindent ēghallanak. Aztán ha rosszat mond az embēr rájuk, íjjē mėgnyomgyák, vagy ēg is rontyák.

— Iszēn most itt vagyunk a gádorba', messéjjēn hát kē valamit.

— Jó van. De osztán ha ēgnyomnak, vagy ēvisznek! Hát a boszorkán csak uan, mind a többi asszon, csakhogy elatta má a lölkit az őrdögnek. A mēj asszon boszorkán akar lennyi, annak ēg kő tagannyi az Istent, Krisztust, mēg a szentēket. De azér' ējár a szentēgházba, csakhogy az imáccságot mind ēgfordittá mongya. Mikor pejg a pap főmutattya a szent ostyát, a pad alá pők. Ha pejg kigyün a szentēgházbú, arú lehet mėgösmernyi, hogy a szentűt vizet a vállán köröszű föcskendezi ē, nēm az orcájára.

Mikor ēcczēr má elatta magát az őrdögnek, a többi boszorkány ēgtanittya mindenféle mestersigre. Hogyan kő embērt, álotot rontanyí, sóprün röpűnyi; ēsszová minden boszorkányságra.

Ijjē tizēnkét órákkor főké az ura mellű; az ágylábná kiokággya a belit, hogy könnyid lēgyēn. Asztán vēszi a sóprūt, kirópú a kíminyen.

A sok asszon között van ēggy embēr is, a ki mindenhő legjobbann ért, ez a boszorkán mestēr. Enné van ēkkönv, a kibe mindēn boszorkán neve ēgvan; ha ezt főnyittya, a kit csak hi, minnek ēg kő gyelēnni.

No, mosmá osztán jó lígy ám, mer' ēcczēr íjjē csak itt lēszenek, osztán jóll ēgczibának!

(Olaszfalu, Veszprém m.)

GUBICZA J. IMRE.

Párbeszédek.

A palóc és az egri nagy templom.

Midőn Pyrker a híres egri székesegyházat fölépíttette, a vidékről sokan jártak, főleg vasárnap, az új templomnak s a zenés nagy misének bámulására. A többek közt Mézes*) Pēs u, Isténmezejéről, szintén odaállított Bēra nevű fiával a templomoldalba szeke-restül. A bámészködők közt ilyféle kritizáló párbeszéd fejlődött:

— Nēszi Bēra, minyō na ttamplom ez ittē; emmēnk csak kölökkutya a helyettē!

— Aunyē dē na ttoromja van! Ugyan hogy épíhattēk ilyen magosra?!

*) Az ē a palóctságban eléggé ismert kettőshangot jelel.

— Bi aúgy is a! Hát feleürü keszték!

— De nem is hiszém, hogy ittê készút vaóna!

— Hát ugyan hun?

— Ottê valahun Pes köröő!

— De nêszî nê, minyeő rettenteő nagy aóra van a toromjába!

— Ugyan ne nêzzê mág kend olyan soká, ha nnêzem mág én is!

— Nêzd tê a mutataója másik végit! De csak maraggy ittê tê Bêra a lovakval, hogy ím el nê hajcsák; én bemêgyêk madd misêrê!

Bemenet, a templom előtt levő nagy szobrokat bámulva, egy arra menő német katonatisztól megkérdi:

— Ugyan kêrem szeretetvel, micsoda szent ez ittê?

— Ich weisz nicht!

Palóczunk letérdelve, imádkozik:

— Aó szent Ivásznî, könyöröő rajtaónk!

Bement aztán a misêre. Az érscki mise eltartott tovább egy óránál. Azalatt Bêra unta odakinn magát. Rátámad tehát a nagy sokára jövô öregre:

— Hát kieőmed mit tátotta olyan soká a száját; szên dê lész mág!

— Heheő Bêra! ottê lêtê vaóna csak! Hát a hogy nêzêge-têm a nagy kêpeket mêg ablakokat, hát êcczêr csak mê haózzák a csêngeőt; de olyan nagy vaót a', mint emmi kis harangaónk! Arra esztê kigyótt rêttenteő sok pap gyêrtyávaó! de annyi vaót ottê, mint a kutyába a baóha! Letutaóra pegyig kigyótt egy vên mér-ges pap; oszt mê hharagudott, hogy eő bijon nem misêzik; kapta magát, lêuult a székrê. Oda fél mêg a kaóruson elkesztek muzsikányi. Egy na hhosszaó nêmet mêg ott intêgetêtt a muzsikusok közéő a botval, hogy tánczollyonak mág! De bi a sok nêmet csak nêzêge-têtt êmmás szêmi közé, de êggyik sê mertê kezdenyi!.. Ên sê vagyok rêst, bugrok a középrê, lêhajtom a csuhaújjamat, rá kezdê a kállai ketteőt! No nem is kêllêtt êgyeb! Rám zúdaú a rêttenteő sok nêmet, hogy ím kivetnek, mer nem szabad ittê tánczaónyi. De én sê hattam magamot, aszontam, hogy nem tuttam a szokást, de ha nem szabad, nê muzsikájonak! Arra osztê ott hattak. De a vên pap csak sêhossê akart misêznî; mág êggyik pap a kõnvet is elejbê tartotta, hogy mongya mág; de bi a csak ottê vonogatta a vállát, akarhogy hajlongottak is eleőtê! Êcczêr osztê êggyik mêg is kitanáta a szeíve szándêkját: kapta magát ê nna' ttátogaó csukafeót a fejbê nyomott, ê nagy kajmaós botot ezûsbeú mêg a kezibê adott; errê osztêg mêmmodaút, mer ahun dê lész mág, ha nem igyekszik; oszt így monta el na nnehezen a misêt. Oda fél mêg a kaóruson örömkêbê, hogy mê ttutták mozdítányi hejibeő, elkesztek tompêráz-nyi mê kkerepityinyi; oszt így lêtê végê na ssokára a misênek. Peig az gondaótam, mikor az a sok pap nekiszalatt az aótárnak, hogy aú szszêtt kapkoggyák aszt a misêt hirtelenyibe, hogy nekê nem is marad beleüllê; de azê m'g is dê vettê végit! Nem is tun-

nak ezek aúgy hozzá, mint emmi papaónk, mer az egy magába is hamarabb szétkapkoggya, ez még szérszámostaó papostaó sē űri vēgit! *) (Eger.) MACZKI VALÉR.

Népmesék.

A z o k o s l é á n.

Vót ēcczēr ēn naon okos lēán, ennek a hire a kiráhó is ējutott, a ki hogy kiporóbájjo a lēánt, magáhó hivatta, asztán aszongya neki: Edēs lēányom, van nekēm a palláson száz esztendős fonalam, fonny abbū nekēm aran fonalat.

— Fōlsīgēs kirá atyám, mongya a lēán, van az én édēs apám-nok száz esztendős sōvén kertyé, abbū csinátosson nekēm aran orsut, akkor fonyok aran fonalat.

— No hát édēs lejányom most mást mondok: Van nekēm a palláson száz lyikas korsūm, fótozd bē azokat.

— Fōlsīgēs kirá atyám, megmeg mondgya a leán, előbb fordéttassa ki a korsukat, asztán maj vetēk rájuk fótót, mēr aszt bōlcsen tuggya, hogy szinirū nem lēhet fótozni.

— Ejnye édēs hugám, látom, hogy okos lēán vagy; hát har-macczor aszondom nekēd, hozz is, még nē is; legyēn is még nē is!

Az okos lēán ēsség fōtanáto magát; hozott két szita között lētakarva ēg galambot.

— Imé! itt van kirá atyám!

— Mikor osztán a kirá nem tutta hogy mi van benne és még akarta nézni, hát a galamb űstint ērōpūt; vót is nem is.

Ekkor osztán a kiránok mégtecczēt az okos lēán és gazdagon kiházásította őtet.

— Még most is ének, ha még nem hótak. **)

(Nagy-Lengyel. Göcsej.) GAÁL FERENCZ.

Táncszók.

Aszú szőlő, piras bór

Kemenczíbe a rektor;

Bujjan ki ke rekturam

Szebb ke, mind az én uram.

Szegíny tiszteletes úr

Ugy aluszik mind a nyúl,

Fejír ingbe, gatyába

A kisasszony ágyába.

Sári, Birí beteges

Nem eheti a levest.

Ez az uccza vígig sáras

Itt lakik a komiszáras.

Sári, Sári kolozsvári

Szeretnék én véled hálni.

Ez az uccza szegeletes

Itt lakik a tiszteletes.

(Apa-Nagyfalu. Szolnok-Doboka m.)

DAMÓ ISTVÁN.

*) Évekkel ezelőtt az „Üstökösben“ közölt leírása ugyanezen tárgynak hiányosan s nem elég híven történt más által az én elbeszélésem után.

**) Ezt a mesét Mátyás királyról mondják.

M. V

G. F.

Karácsoni miszteriumok.

SZEMÉLYEK:

Angyal.	Első	} pásztor.
	Második	
Öreg pásztor.	Harmadik	

Első pásztor.

Engedelmet kérünk, hogy a házba minden szó nélkül beléptünk.

Nosza, édes gazdám, készídd a házadat,
Mert tábor-vendég lepi el pitvarodat.
Dávidnak vériből, szűzen szült méhéből
Született Krisztus nekünk.

Égzek vánom bánom, bánom a szekundum,
Abi táresz tátresz, fátresz a szekundum,
Adjézulum infektorum proferátesz amine
Aszlabuli portesz Jezulátesz, szalutáresz
Gloria kantatesz.

Hol vettem itt magam Bethlehem városában? Jártam, sétátam.
Sétálás közbe egy vad kecskét talátam, ettől megijettem, hogy szerelmes pajtásimtól is eltévettem; de ha azér egyyet-kettőt fütyyentek, mingyá itt lesz. (fütyyent.)

Második pásztor.

Lám, szerelmes pajtásom, má én is itt vagyok.

Első pásztor.

Csudálom, szerelmes pajtásom nagy okosságodat,
Orrodból kigyótt kontraktusodat.
Hát a Kecskés Petyit hol hattad?

Második pásztor.

Kezét-lábát fájtattya,
Egész testét nem bírja.

Első pásztor.

Nosza pajtás, ugor talpadra!
Ne legyen gondod nyájadra.
Itt-ott a partocska, itt-ott a juhocska,
Vezsd a válladra.
Itt-ott az icczében vagyon a pinczében.
Hozz tanyáról borocskát, két fejr galambocskát!

Mindketten.

Hoztam ajándékokskát, tejet, vaját, sajtocskát.
Se ide nem hoztam, se otthon nem hattam
Egyaránt egy bárányt
A kis Jézuskának.

Második pásztor.

Gyere be Kecskés Petyi! Maj jó tartolak borral, pecsenyével,
jó mogyorófa páczával.

Harmadik pásztor (bejön.)
 Jézus a szen kizsded,
 Mi szükségét szenved!
 Nincsen meleg szobája,
 Sem ékes palotája,
 Csak széna meg szalma.
 Barmok szája melegítő kályhája.
 Pajtába, pólyába
 Be vagyon ő takarva posztócskába.
 Áldott gyermek szenved má kis korába.

Első pásztor.

Hát a vén Kubot hol hattad?

Harmadik pásztor.

Hátra maratt.

Kezét-lábát fájtattya,
 A vén testét nem bírja.

Első pásztor.

Gyere be vén Kubó! Maj jó tartolak borral, pecsenyével, jó
 mogyorófa páczával.

Öreg pásztor. (bejön.)

Hát ti, fiaim, itt esztek-isztok?
 Öreg apátokru nem is gondoskottok?
 A szalonnámot mind elfogyasztottátok,
 Tele kancsó borom a juhok köszt hattátok. (lefekszik.)

Első Pásztor.

Nem jó az öregnek sokat pityizáni,
 Mer nem bir osztén a maga lábán ányí,
 Vén Kubo, nem bírsz má juhok után járkányi.

Mind a három.

Pásztorok, pásztorok örvendezve
 Sijetnek Jézusho Betlehembe;
 Köszöntést mondanak a kizsdednek,
 Ki válcságot hozott embereknek.
 Vigan zengjetez citerák, Jézus született,
 Harsogjatok gyorsan trombiták isten-embernek.
 Ki a szüzet elhoszta,
 És méhibe hordosztta.
 Esztert Gábor árkangyal áldottnak mondgya,
 Mert az egek teremője jászolyba fekszik,
 Mindenek hatalmas ura
 Barmok köszt nyukszik.
 Megaláza, meggyaláza kevéségünket. (lefeküsznek.)

Angyal.

Glória!

Első pásztor.

Kely fel, pajtás, anygyalszót hallottam!

Öreg.

Abbizony, kakas kukurikol. (alusznak.)

Angyal.

Glória!

Első pásztor.

Lám, szerelmes pajtásom, megén angyszóót hallottam.

Öreg pásztor.

Abbizony, gomolya; jó vóna gyomromba.

Angyal.

Glória, glória, glória in excelsis Deo!

A három pásztor.

Pásztorok, pásztorok, kellyünk fel,
Hamar induljunk el
Betlehem városába,
Rongyos istállójába
Siessünk, ne késsünk,
Hogy még az éjjel ott lehessünk,
Mi urunknak tiszteletet tehessünk.

Pásztorok, pásztorok örvendeznek,
Sijetnek Jézusho Betlehembe.
Köszöntést mondanak a kizsdednek,
Ki válcságot hozott embereknek.

Városon kint nem messze, nem messze
Van egy istállócska;
Barmok között ott fekszik,
Szár az szalmán nyugoszik.
Mellette szűz annya
És az ő vélt attya:
József és Márija. Alleluja! (ismétlik.)

Első pásztor.

Kelly fel, öreg, kelly fel, ne aluggyál!
Látod, hogy Betlehem nagy tűzben áll.
Ne sajnád álmodat félbe hagyni,
Az ur Jézuskáért fáradozni.

Mind.

Vedd fel Kati ködmönkédet, ködmönkédet,
Közsd be bogjos fejcskédet, fejcskédet.
Maragy itthon nyájadnál, nyájadnál,
Visszagyöväünk minyája, minyája.
Fújjad Pesta, dudádat,
Te Jancsi, furulyádat.
Fújjunk ketten egy nótát, egy nótát.
A kis Jézusnak. Ale-alelujá!

Első pásztor.

Nosza te, pajtás, ugor talpadra,
 Ne gondoly mostan semmi nyájadra.
 Itt-ott a partocskán vagyon egy juhocskám;
 Vezsd válladra!
 Itt-ott a pinczébe vagyon az icczébe,
 Hozz tanyáról borocskát,
 Két kövér sajtocskát, egy pár galambocskát.

Második pásztor.

Hosztam ajándékokskát,
 Tejet, vaját, sajtocskát,
 Egyaránt egy báránt,
 A kis Jézuskának.

Mind.

Ó, ó, ó
 Három esztendő toklyó,
 Kolbász, ódal szalonna
 Pásztoroknak jó vóna.
 Ha, ha, ha
 Ha ja gazdasszony adna!
 É, é, é
 Egy kulacsbor a mellé,
 Mi torkunkat mekkenné.
 Ha, ha, ha
 Ha ja gazda azt adna!

Első pásztor.

Az isten áldása szájjon erre ja házra, nemcsak erre, hanem a
 gazdára, nemcsak a gazdára, hanem mindennémű marhájára! Boldog
 ünnepeket kívánunk!

(Rimaszombat.)

FÁBRY JÁNOS.

Tájszók.

Alföldiek.

Sajdít: sejdít. „Mindjárt sajdi-
 tottam, hogy ez lesz belőle.“
 sajlom, sajlod: sajnálom, saj-
 nálod. „Sajlom, de nem tehe-
 tek róla. — Úgy-e sajlod a
 cserét.“
 sebtiben: sebesen. „No csak
 menj sebtiben, még ott éred.“
 sederít: sodorít, perget. „Ne
 szúnyókálj, hanem sederítsd azt
 az orsót.“
 sepppeg: suttog. „Már megint

kutya van a kertben; mert
 mindig sepppegnek.“
 sete: balog. „Nekem erről az
 oldalról add fel a laptát; mert
 én sete vagyok.“
 setteg: settenkedik, leskelődve
 jár. „Mit settegsz ott, mint a
 ki ludat akar lopni.“
 singel: váltogatott kézzel úszik.
 „No singeljünk.“
 sípóka: azon négyszögletű síp,
 melyen a liszt a malom kövei

közül a ládába hull. „Igazítson a kövön molnár-gazda; mert nagyon vékonyan adja a sípóka.“

s i r i n g, s i r i n g ő z i k: sebesen kering valami. „Nézd csak Pista, hogy siring ott a víz.“

s i r i n g ő: örvény, vízforgás. „Ne menj oda; mert ott siringő van.“

s ó m á r: sóhordó ember. „No János, mibe igálkodol? Beállotam sómárnak.“

s o m f o r d á l: valaki körül ólálkodik. „De búnak hajtottad a fejed öcsém. Hogy ne, mikor az a kupicz addig somfordált, hogy megcsalt.“

s ő m j é k: semlyék, szikes, vizenyős hely. „Vigyázzatok a sőmjékben; mert ott boldog világban is rossz út van.“

s ő r g e t y ű: pergetyű, gyermekjáték. „Nézd csak, van ám nekem sörgetyűm.“

s u j o k, s u j k o l. Nyéllel bíró lapos vastag súlyos fa, mellyel mosáskor a székre tett vastag ruhát sujkolják azaz verik.

s u p á k o l: páhol. „Láss a dologhoz; mert majd megsupá-kollak.“

s u s o r k a: kukoricza-fosztás, fosztalék. „A susorkát éjjelre össze kell rakni.“

s u s z t o r a, s u s t o r a, s z u j k a. Vékony száraz kóróra ruhát csavargatnak, a ruhát kissé megzsírozzák, azután meggyújtják és a kemenczébe teendő első kenyértésztába szúrják azon célból, hogy a kenyérberakásnál világítson. „Hozd el hamar a susztorát, gyűjtsd meg.“

s z á l e m b e r: magas ember. „Éz ugyan derék egy szálember, aligha nem maga szopta az anyját.“

s z á r m a: töltött káposzta. Sok

helyen töltött káposztának inkább azon összevágott káposztát nevezik, melyben az apróra vagdalt hús kis gombócokba alakítva káposzta-levél borítéka nélkül föl; szármának pedig, ha káposzta- vagy szőlő-levélbe van begöngyölve. Az úri osztálynál töltött káposzta, az alsóbb osztálynál szárma van használatban. „Éds anyám, főzünk szőlő-szármát. Julcsa, hozz egy hasáb-káposztát, főzz szármát.“

s z á r n y é k: karám, nádból készített védő fal a birkák számára. „Legények, az időre jól vigyázzatok, ne legyen a jószág távol a szárnyéktól.“

s z e d e l ő z k ö d i k: összeszedi holmiját. „No csak szedelőzködjél össze, azután menj Isten hírével.“

s z e h e t e l, e l é s z e h e t e l: lassan jár. „Ideje már, hogy elészeheteltél.“

s z e k s z i n á s: boros, iskányos, bekapott, félrészeg. „Hát te ember így gyűsz haza, jaj nekem, még a gyermekemnek is. Lassan hékám, a nóta hozta magával. Micsoda bolond nóta? Hát, hát a nótáros komám dalolta, hogy akkor vagyok boldog, mikor részeg vagyok; mert akkor úgy látom házamat, a mint kéne lenni. Látnod, tudom, mit beszélek, nem is vagyok ám én részeg, csak egy kicsit szekszinás.“

s z e m e c s e l: szemenként szedget pl. malacz. „Lél lehet már a malaczkokat választani; mert szemecselnek.“

s z e r g y i a: dohányszárításnál használt hosszú fa, melyre a köteleket felaggatják.

s z u r k a - p i s z k á l: ingerkedik,

ézelődik, bosszant valakit. „Ne szurka-piszkálj; mert nem győzöm czérnával.“

s z ő r m e l é k : szörhulladék.
„Szedd össze a szörmeléket.“

N ó g r á d m e g y e i e k.

Á l l j a a v a d a t a k u t y a : lesi, szemmel tartja.

b e v e d e r n i : bebergetni.

c z í g é r : bokréta.

c z i m b á l n i : ranczígálni.

c s ó v á n y : csalány.

k a b a : kánya, tyúkölő madár.

k o m m a n t : megüt.

k r a h o l : torkát köszörüli, krá-kog.

k u p a c z : kis halom; egy rakás
(Tolmács.)

s z ü t y ü : kis oldal-tarisnya, bakó. „Vedd a szütyüt, azután ballagj. Van-e még valami harapni való a szütyüben?“

SAMU JÓZSEF.

zöldség földdel beborítva, vagy egy rakás trágya sat.

m ě m m ě (csak): megint (csak), ismét.

o l d a l : széle vminek; pl. az erdő oldala.

p e c s é r k e : csiperke (gomba).

p e t r e n c z e : kis boglya (széna, melyet rudakon visznek.)

r e t y e - p u t y a : mindenféle rokonság, atyafiság (pereputty).

r ő h e n : rohan.

ZOLNAI LAJOS.

K i s k u n s á g i a k.

L á g y e l ő : hosszú ostor nyele, mellyel 4—6 ökröt szoktak hajtani. (Négyellő: Nyr. IX. 526.)

l a f a n c z : mindenféle ringyrongy.

l a k h a n g y i v a g y l a k h a n d i : pusztai lakhely, földbe ásva és gazzal, náddal sat. földve; putri.

l a k o z á s : lakoma, banket. Így hitták régen a czéhek évi lakomáját.

l a m o s : lompos. (Ormánys: lombos. Nyr. IX. 285. | Győrvidék: vizes, harmatos pl. ruha, fű. Nyr. IX. 286. | Ostor lamja Baranyában: ostor vége. Nyr. XI. 382.)

l á n g a s : kenyérsütéskor készült vékony lepény, melyet a kemen-tűz talpán sütnék meg lángoló tűzön.

l a p p o g : vontatva lomhán járkel.

l a t y a k o s : sáros, vizes, elázott. (Somogy. Nyr. X. 190. | Győrvidék. Nyr. XII. 236.)

l a z u k á l : hiába tölti az időt. (Hajdú m. Nyr. VII. 235. | Debr. Nyr. VII. 477.)

l e l e d ő z i k v a l a m i é r t : nagyon kíván vmit, hogy szinte beteg utána. „Mindég a boré leledőzik.“ (Leletezet a co-dexekben.)

l e f e t y ő l a k u t y a , m i d ő n e s z i k v. iszik. Megvetőleg emberről is mondják s nem csak evésről, de beszélésről is: „nélefetyőj: ne beszélj. (Ormányság. Nyr. II. 278.)

l ě h a j u l : 1. lehajlik (ág vagy ember), 2. vmi. tartozás letörlesztődik; pl. „Nem adom mög a forintodat, úgy is kaszálunk nállad a hétön, majd a nap-számba lěhajul.“

l e l k i g e r e b l y e , p a p , k á n t o r , egyházi sat. gúnyneve. (II. M. Vásárhelyről. Nyr. II. 239. értelmzés nélkül).

l é l ő k l i k : kis lyuk a kulacs v. csobolyó nyakán, hogy a lég belemehessen, mikor isznak.

lengé nád: nem vízben nőtt apró, ritka nád.

lontet: lomhán, kimerően balag. (Fehér m. fut. Nyr. IX. 284.)

lélőkháborúság: czivódás, pörpatvar.

lőtorkol: lehurogat, elhallgat. („Hazugsági eléggé megtorkoltatának.“ Matkó: BCsák. 94.)

libiczk: a borjú orrára kötött szeges bőr, melynek célja, hogy a borjút a szopásban meggátolja. (Mezőtúron palóka. Nyr. X. 569.)

liget: üres hely az erdőn vagy szőlőben. (Ligetős szőlő: a melyiknek sok törke hija. Ligetős gabona, rét. Székelyföldön likat: gyér csererdő. Nyr. XII. 335.)

lipántyos a lúd v. tyúk, midőn betegség miatt a szárnyát leereszti.

lófrál: céltalanul, esztelenül futkos. (Kecskemét. Nyr. X. 380.)

lóggós: a kocsi elé fogott harmadik ló. Rendesen csak kettőt fognak be. „Hiszen sze-

retné bágyadt számárnak csak lógón útfélen járni. Czo rúd mellé csak.“ Matkó: BCsák. 275.)

lohog: szalad. (Csallóközön: ügyetlenül jár. Nyr. IX. 282. | Ismét más értelemben van Tinódynál: „Az tereket basa hamar levonyatá, előtte Mihálnak igen loholtatá.“ Ali basa. 46.)

lókhecz: takarodj!

loncsos: rongyos és piszkos együtt. Loncsos szógálló. Átv. ért. loncsos nyévű.

lóstat: szalad. (Szilágyság. Nyr. IX. 564. | Nagykunság. Nyr. II. 136.)

lőcsöl, rálőcsöl vkire valamit; rátukmál, ráköt; erővel megvettet pl. vmi portékát, v. elfogadtat vmi ajándékot.

lőtyedék: leves, híg étel (tréfásan).

lüdöge: együgyű, élheterlen.

lűki: műszó a golyóbisjátékban. (A golyót mozdulatlan karral, csupán az ujjak erejével szabad dobni; ha valaki a karját is mozdítja s így lődítja meg a golyót, e visszaélésnek a neve: lűki; igezárm.: lűkizni.)

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Marostordamegyeiek.

Áportartó: záportartó; a malom árkában a víz elzárására való készülék. „Mennyünk az áportartóhoz feredni.“

bálház: bálterem, vigadó, redout; egy kétemeletes palotának a neve, régebben itt voltak a bállok. „Láttam a nagy bálház előtt, ott álldogált.“

bolygó: örvény; a Maros két ága összeshazakadásánál van egy veszedelmes örvény, az a nagy bolygó, van még egy kis bolygó

is. „Szegén Pali szinte belélhót a nagy bojgóba.“

cezepel, czipel: viszen, hordoz valamit. „Huvá czipeled aszt a nagy rúdat.“

céllövő: a katonaság cél-lövő helye. „Émentek a céllövőhöz gójoat ásni.“

csentész: félkrajczár. (Vö. Nyr. IX. 426.). „Éggy krajczár hejett csak éggy csentészt attam a kofának.“

csiszlik: csizmadiainas. „A

csiszlikek összeverekettek a kolégyistákkal. Csiszlik, ha ébotlik: feslik.“

dumé: hátbaütés. „Fogaggyunk éggy duméba, hogy nem igaz.“
dumézni: hátbaütögetni. „Dumézd el jól, ha megfoghatod écczer.“

dög: pecsenye, cigánypecsenye. „Eriggy szalaggy, s hozzá három krajczár ára dögöt.“

elsuvadni: elsomfordálni, elinalni. „Éggy darabig ott állt még, de asztán elsuvadott.“

édes: édes anyám, édes nagyanyám. „Édes ément a piacra vásárolni.“

futó: fotogén, petroleum. „Menny Duduczhoz futóér. me mingyá kialszik a lámpás.“

fütyő: fenyelű bicsok; rendszeren egy sárga vagy vörös hengeralakú fába illesztett lágy vas; az egész szerszám kéthárom krajczár. „Vegyen nekem is éggy fütyőt, apám.“

kolégym: collegium; a ref. főgymnasium neve. „Má jöven-

(Marosvásárhely.) KISPÁL MIHÁLY.

Udvarhely megyeiek.

Csēnderi: cserebogár.
cserge: pokrócz.
czinērendibe': sorjában.
czirézni: téríteni.
degenyeg: degedt.
disznyó: sertés.
duhajkodik: betyárkodik.
durga: lepedő.
dusza: szalmazsák, mátrácz.
ellegetik: eddegél.
faszulyka: paszuly, bab.
féreg: égér.
főtő: hágó.
gatszó, gorzs, guzsó: cserebogár.
gócz: tűzhely.
gölőhő: golyva.

dőbe én is beadom a fiamat a kolégyomba.“

lábolni: a láb segítségével úszni. „Átol lábolom én a Marost is ha kell.“

patró: hátultöltőhez való patron; kis őrzarat. „Add nekem aszt a patrót, hogy tegyem a páczám végibe. A részeg katonákat min bévitte a patró a várba.“

somni: megütni. „Menny innét, me ha megharagszam úgy megsomlak, hogy tudom nem felejtet el.“

sujtani: rávágni, ráhúzni. „Ha nem haccz békét úgy megsujtlak evel a páczával, hogy soha se kaptál ojtant.“

tyúkász: a vadász katona gúnyneve. „Mennek a tyúkászok czéllőnni.“

újláber: urlauber, gyakorlatra bejött szabadságos katona. „Az újláberek mennek haza.“

városszolda: konstabler, városi rendőr. „A városszógák mind kimentek az újvárosba; tisztán verekedés van.“

illogatik: iddogál.
kankó: kampó.
kapu-zábé: kapuláb.
kécskeolló: gödölye, gidó.
kilis: kelés.
koszta: gólya.
kujak: ököl.
kujakolni: ököllel hátba verni.
lőtő: lejtő.
nima, néma: cserépből készült persely.
sóp: faskamara.
szokmány: daróczból készült felső kabát.
ünő: üsző.
zsámbás: zsigorás.

SZERVÁCIUS GÁBOR.

S o m o g y m e g y e i e k.

Alajuk: alájuk.	kum'm'be: hunyd be. 'Kumm'be
búbőczcze: boczi.	a szemed.'
cso bogtak: pocskoltak.	neszēznek: halk láрма.
ergye: menj.	neszűve: ijedve, pl. meg van
felhő-zsák esett le: záporosó.	neszűve.
haskó: küszöb.	őt-kát: kiabál pl. őtött-kátott.
kehél: köhög. 'Nagyon kehé-	őteni kenyeret: a kályhába
lek orvos úr.'	kenyeret vetni. 'Még nem őtik
kepe: búzakereszt.	a kenyeret a péknél.'
kujtorog: kóborog.	szög edés: szúrás. 'Olyan szö-
koposztunk: koppasztot-	gedésem van.'
tunk. 'Még nem sok zsibát ko-	zsiba: liba.
posztunk.'	zsurmolni: morzsolni.

(Tab.)

KÖRÖSI HENRIK.

G ú n y d a l o k.

Nincsen diézsma nincsen robot,
 Miégis csak ütik a dobót,
 Seje ridi raduóra!
 Hat ökrömet iévűszik az aduóba.

Zirég-zörög ablak, ajtuó,
 Gyün be rajt a végrehajtuó,
 Seje ridi raduóra!
 Dunyhát, vánkost fölrigyák az aduóba.

A faluba luótnak-futnak.
 Jaj a tiknak, jaj a ludnak,
 Seje ridi raduóra!
 A vak riécze nēm ölig az aduóba.

Luótnak-futnak idēstova,
 Ez az ílet de mustoha!
 Seje ridi raduóra!
 Czifra dunyha nēm ölig az aduóba.

Fölrnak ott mindēn szēget,
 A mit csak ott irni lehet
 Seje ridi raduóra!
 Tunikát is iévűszik az aduóba.

(Potyond. Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatala
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. JUNIUS 15.

VI. füzet.

FALUDI NYELVE. *)

Bevezetés.

Faludi nyelvét kellene fejtegetnem, még pedig jelentés- és mondattani szempontból. Nézzük csak miben áll a kérdés, hogyan s minő módszerrel lehetne vele megbirkózni. Első része a jelentéstani fejtegetés. És ez aránytalanul nagy nehézségeket okoz. Nyelvészeti irodalmunk már bővelkedik ilyen fajta munkálatokban, nevezetesen Pázmány nyelvéről nagy szorgalommal értekezett Kiss Ignác (NyKözl. XV.), Zrínyi nyelvéről Vass Bertalan (Nyr. XII.); magának Faludinak is akadt már méltatója Kasztner Géza-ban (BudAlb. 173.). Azon kívül a Nyelvör köteteiben minden lépten akadunk hasonló irányú kisebb-nagyobb dolgozatokra. De vajjon van-e egy is közöttük, a melyet mintának vehetnénk? Könnyű a felelet, mikor tagadó. Nem felejtkeznek meg egyik sem a jelentéstanról, de megelégedsznek annyival, hogy megcsinálják a beszédrészek szokásos rovatait, a kiválóbb vagy különös nyelvalakokat egyik másik rovatba a maga helyére beleiktatják, és azzal a tollat leteszik. Érdemes munka ugyan ennyi is, de kevésbé hasznos. Inkább szótári mintsem jelentéstani. És vajmi bajosan ítélhetni meg ennyiből az illető írónak egyéni stílusát, vagy mondjuk inkább stilisztikai munkásságát, hogy t. i. mennyiben fejlesztette a nyelvet, s még inkább mennyiben használta föl minden ízében, árnyalatainak sokféle finomságaiban. Hiszen az magában véve csekélység, minő új szokat alkot, vagy elavultakat elevenít föl az író; még az se nagy jelentőségű, minő és mennyi rendkívüli for-

*) Marczibányi pályamű. E czikkal megkezdjük az akadémiai bírálat szerint befejezetlen, de jelesnek ígérkező dolgozat Bevezetésének közlését.

Szerk.

dulatokat, mondattani kapcsolatokat vagy figurákat, szokatlanságokat, teszem anakoluthiákat csempész be irataiba; mind ezt tudnunk nem a legfontosabb. Ezt megtenni, ahhoz bizony nem kell nagy virtuozitás. Hanem ismerni a nyelv eleven erejét, vagy mint Faludi mondaná, nyers erejét, ugyanazon szónak, ugyanazon képzőnek, ragnak sokféle változatos szereplését, és ezt mindeniket a maga helyén alkalmazni, ez az igazi mesterség. Verba volant, beszéd közben csak a mondatot értjük, a szavakat alig. Vagy hát mondja meg hamarjában valaki, mi a különbség e kettő közt: Széles e világon: a nagy világon. | Terhes bűneink (NE. 97.): nagy bűneink. | Ez már teljes gorombaság (NU. 75.): igazi v. nagy gorombaság. | A torkosságnak kényes falati (NA. 95.) v. jó falati? Vagy hogy más példát mondjak, ezek között: Látogatni, látogatásra (NA. 136.), látogatóba megy. | Sokat mond felőlők a világ (NA. 132.): v. mondanak az emberek. | Egyenlőséggel vagyon a dolgok (NA. 57.): v. egyenlően. | Személye s tanítása azon egy idegenség (v. idegen) valának előtttem (NA. 16.)? S még százával lehetne ilyen példát elszámolni, a midőn a beszéd gyors hevében nemcsak szinonim szók, de szinonim formák közt is érzi a beszélő meg a hallgató is a különbséget, sőt érzi még ugyanazonegy szónak is különféle összeköttetéseiben, érzi, a nélkül hogy számot tudna róla adni. És ebben áll a nyelvész kötelessége, hogy ezt a számadó tisztséget ő végezze, a mennyire teheti.

Korántsem elégségesek az általános kategóriák. Vegyük csak például a főnevet. Milyen ingadozó a határ a konkrét és absztrakt szók között. Hány szót mond a grammatika absztraktnak, a melyet a nyelvérzék konkrétanak gondol. Maga a konkrét szó fogalma és meghatározása is ingadozó, a mint majd látni fogjuk. Aztán egyesek, különösen a képzett szók, hol szubjektív, hol meg objektív, hol aktív, hol passzív, hol folyamatos, majd meg befejezett értelműek. A melléknév főnévként is állhat; de melyek azok? Az -s és -z melléknévképzők rokonok, és mégis eltérők; de miben? Az -s képzőnek is számos az értelme; s annyira különböző, hogy alig lehet összeegyeztetni. Az igék főlosztásáról sincs még a vita befejezve; legalább nagyon fölületes a szokásos átható s bennható osztályozás. Mennyi sokféle nehéz s nem

csekély fontosságú kérdés, pedig még csak vázlata se az egész jelentéstannak, mikor például legkiválóbb része a *metaphora* s *metonymia* számtalan fajtájáról még csak említés se történik.

S a munka annyival is nehezebb, minthogy még maga a fölosztása sincs tisztázva. Nem fárasztom a t. olvasót, hogy elismételjem azt, a mit Simonyi Zsigmond „A jelentés-tan alapvonalai” cz. jeles értekezésében úgy is elolvashat, hogy mennyire kezdő fejlődésében van még a nyelvtudománynak ez az ága, hogy nemcsak hogy nincs még külföldön se egyetlenegy rendszeresen kidolgozott idevágó munka (hacsak nem az egy: *Vorlesungen über lat. Sprachenwissenschaft* von Fr. Haase. Herausgegeben von A. Eckstein W. H. Peter. Leipzig, 1880 a mely sok részben elavult), de hogy még az alapelvek sincsenek, mint mondom, megállapítva, a melyeknek világa mellett megirattathatnék. Simonyi ott el-sorolja s megbírálja Reisig, Haase, Pott, Schleicher, Tobler s Heerdegen ez iránybeli fáradozásait, s végül maga ajánl egy rendszert, a melyet némi módosítással elfogadok, mert praktikus, noha nem tartom eléggé a dolog velejére hatónak. Simonyi (i. m. 16. l.) két fő-osztályt csinál. Az első az alakí jelentésfejlődés, a mely a képzők révén megy végbe; a második részt anyagi jelentésfejlődésnek nevezi, „mely a fogalomnak anyagát illeti s melynek alaktani (t. i. képzőkkel való) kifejezése nincs”, s ide sorolja a *synecdoche*, a *metaphora* s *metonymia* különféle változatait. Legvégül aztán az alakí jelentés-tan rendszerét is összeállítja.

De, mint mondtam, mindamellett hogy igen praktikus, még sem lehet kielégítő Simonyi-nak imezen rendszere. Talán al-osztálynak megjárna, hanem a rendszer élére nem állítható. Mert fölosztása grammatikai és nem psychologiai. A psychologia lehet csak egyetlen és valódi alapja az igazi jelentéstannak. Ez alaptól vizsgálva ugyanis a kérdést, megszűnnék gondos kutatás nyomán minden különbség anyagi s alakí jelentés-tan között, mert kitűnnék, hogy ugyanazon törvények, minthogy minden törvény amúgy is örök s változatlan, hogy ugyanazon törvények élesztik lankasztják, fogyasztják növesztik, cserélik keverik a képzők, valamint a szótövek, azaz szóanyag jelentését.

Magok a képzők is csak elcsenevészedett szótövek; kezdetben csak összetételeket alkotnak, és jelentésük fejlődését tekintve a minők eredetileg voltak, örökkéig megmaradnak önállóknak. Olyanok ők, mint a kuszó növények; meg kell valamibe kapaszkodniok, hogy megélhessenek, de azért külön életet élnek, külön táplálkoznak, saját nedvük kering ereikben. S gyakran megesik, hogy ők is elnyomják az élő fát, mely támasztékjuk vala. A példa még a képes beszédet is képes megvilágosítani. Lássunk egyet. Lássuk például a *-ság* képzőt.

Eredetében Budenz jegyzetei szerint 53. §. a finn *sää* szóval egyeztethető, a mely a. m. i d ő pl. *paha sää* — rossz idő, *hyvä sää* — jó idő. Tehát *boldog-ság* a. m. boldog idő; ebből fejlődött ez a jelentése — *boldog állapot* metonymiával, a mennyiben az idő és a benne foglalt fölcseréltettek.

Mikor azután teljes absztrakt szó lett, gyűjtő jelentést kapott; az ilyen szókbán, minő *katonaság*, tehát átcsapott a konkrétba egy újabb metonymikus fejlődéssel; és úgy alkot azután synekdoché útján igazi konkrét szót az ilyenben mint: *uraság*, *feleség*, a midőn az alapszót, a melyhez hozzájárult, jelentésében már alig módosítja.

És most nézzük magának az i d ő n e k jelentésbeli változásait. Ott van mindjárt 'tempestas' jelentése, a melyet nem lehet synekdochénak venni, mintha a fogalom köre szűkült volna, hanem metonymia, minthogy a *tempestas* és *tempus*, *zeit*, *wetter* nem egy fogalomkörben, hanem csak együttlétüknél fogva rokonok. Jelent az i d ő állapotot is az ilyen kifejezésekben, mint: más i d ő k voltak v jártak akkor. Rossz i d ő k járnak. Megtaláljuk a synekdochét is ama fejlődésében, midőn 'annus' (ez idén), sőt még 'hora' jelentésben is használatos. Vö. Kilenczed i d ő koron (Bud: MUSzót.).

Hiába tenné ezen fejtegetésre bárki is azt az ellenvetést, hogy a *-ság* tulajdonképen nem is képző, a régi nyelvben még *-ség* mélyhangú szókkal is csak olyan minő a *-szor*, a *szer* változata, tehát csak ö s s z e t é t e l t alkot. A feleletet erre igen könnyű megadni, s ez annyira általánosan ismeretes, hogy huzamost nem is szándékozom vele akadékoskodni. Mert tudvalévő dolog, hogy a képzések legnagyobb része eredetileg összetétel volt, hogy a képzők java részben önálló szók voltak, és ha ez mindig ki sem is mutatható, legalább szükséges föltételezés. kiváltkép az ugor nyelvekben. Grimm

Jakab is fejtegeti (Deutsche Gramm. II. 403., 407. sat.) a viszonyt összetétel és derivatio között s úgy nyilatkozik 407. l. „Die composita gleichen den f ü h l b a r e n ableitungen, die an lebendigen wurzeln haften.“ Tehát vannak képzők, a melyek már elavultak, nem érezhetők, mint pl. a német *berg* szóban senki nem érzi, hogy ugyanaz a képző lappang, a melyet a *spitzig*-ben még világosan érzünk; szintúgy nem veszi a mi *hajó* szónkat se senki többé participium számba. Vannak aztán olyanok, a melyekben a képző még érezhető volna, de nem az alapszó, például *gyors*, *nyájás*, *szoros*. Az összetételben egyik eset sem fordulhat elő; a míg összetételnek érezzük, mind a két tagjának érthetőnek, világosnak kell lennie. Ez már egy különbség. A másik az, hogy az összetételben az első rész a determináló, a képzésben a második; noha már amott is találkoznak emilyenek, például *napest*, a melyben világos, hogy az *est* szorítja meg a *nap* fogalomkörét. Ma már a képzők természetesen kikoptak, és csak képviselői (Repräsentation, vö. Lazarus: Leben der Seele? II. 243. l.) igazi jelentésüknek. Ha az *-i* képző valamikor birtokot jelentett, ma már általánosságban nem jelent hozzátartozást, csupán rá utal; az *-ó*, a régi *-va* vagy *-ja* már nem nomen agentis, csak jelző, a mely hellyel-közzel még meg is őrzött valamit régi dicsőségéből; mindamellett még ezen általános, elmosódó szereplésükben is van az összetételben mutatkozó tüneményekkel valami rokon természetük. Erről majd később a maga helyén még megemlékezünk.

SZILASI MÓRICZ.

MEGÉRETÜ KÉRDÉSEK

a magyar vocalismus köréből.

Azt mondtam, az *ö* vagy *ë* eredetibb voltára nem ismerhetem el döntőnek sem a nyelvtörténetet, sem a kölcsönzókat, sem a hangrendi megfelelést; az igazi kritériumokat máshol keresem. Keresem a hangfejlődésben.

Hogyan viszonylik a tényleges hangállomány és hangviszony az elméleti hangrendszerhez és hangviszonyhoz különböző korokban? Mily irányú s mértékű e viszonyok történetileg észlelhető változása? Mit szól hozzá a fiziológia? A fiziológiai lehetőség az alap, melyet igazol a gyakorlati

nyelvtörténet; s az ily kipróbált igazság irányát szükség esetén meghosszabbítjuk következtetés alakjában tovább is, mint a meddig a pozitív nyelvtörténet adatai terjednek.

E kritériumokat a következő három tételben formulázom.

a) Az ajakhangzó általán későbbi fejlődés s a nem ajakhangzók mellett másodlagos képződménynek tekintendő; az ajkak közreműködése már módosítás, mely módosítandót föltételez. Nyelvtörténetünkben is ezt a fejlődést látjuk terjedni; a megfordított eset, a visszafejlődés, hogy *ű*-ből válnék *i* vagy *ö*-ből *e*, adatokkal nem bizonyítható.

b) Az *öz*ő nyelvjárás ma is dolgozik, ma is folyton hódít; tehát a labializálás mint hangtani eleven erő hat most is. Az *öz*és e szerint aránylag újabban megindult s még ki nem merült hangfejlődési irányzatnak látszik. E tétel magyarázatául fölhozhatom, hogy pl. a dunatiszaközi tájéjtés nemcsak *öz*ik, hanem *ös*ít is. A köznyelv vagy más *öz*ő nyelvjárás ha *ö*-vel kap egy szót, meghagyja *ö*-nek; az *öz*ő nyelvjárás minden jövevényre ráadja a keresztséget, minden *ö*-t *öre* változtat. Ismeri az *e*-t is, de nem használja, csak a hol kénytelen. S épen hogy ismeri, hogy ejteni tudja ezt a hangot maga is, épen ez mutatja, mily erős érzék ösztönzi arra, hogy helyette más hangot ejtsen. Tehát e sajátság korántsem megállapodott, leverődött eredmény, hanem eleven tényező.

c) Az alföldi *ö* nem egész *ö* hang, labializálása nem tökéletes, az *e* helyzetéből csak útban van az ajakállás az *ö* felé. — A kétféle *ö* közt már régebben fölvetett különbséget legújabb megfigyelések megerősítik, s ugyancsak az alföldi *ö* helyét a vocalisrendszerben sikerült megállapítani.

Az *e* s *ö* közt tehát mindenesetre az *e* az eredetibb. Az *öz*és bármily régi is, aránylag újabb.

S ezek a tételek világosságot árasztanak az egész helyzetre. A nyelvtörténeti látszatos ellenmondásokat és anachronismusokat is egytül egyig mind megértjük ebben a világításban.

Azt mondtuk, az *ű* fejlődés az *i*-ből, s az *ö* fejlődés az *e*-ből. Valóban ha nyelvtörténetünk általános hangváltozási irányát tekintjük, nem tagadhatni el egy határozottan és

élesen nyilatkozó hajlandóságot az *i* és *ē* hangokat egymásután *ü*-vel és *ö*-vel váltani föl. Nyelvtörténetünk tehát a magas hangrendben tovább harapózó labializálást tükrözi elénk. Ellenkező irányról szó sem lehet. S úgy látszik, hogy nyelvtörténetünk kezdete előtt valami kevéssel *ü* és *ö* hangok nyelvünkben nem is voltak.

Két hangsor maradna e szerint: a magas hangrend egy sora: *i, ē, e*, s a mély hangrendnek ma is ismert sora: *u, o, a*. Világos, hogy akkor az *u* hangnak *i* s az *o*-nak *ē* volt az átellenese, mint az *a*-nak ma is *e*; ha tehát a magyar-magyar alakok egyik fele *o*-val hangzott, a másik fele csakis *özés* lehetett.

Nyelvtörténetünket megelőzőleg tehát egy korszak statusquoja alkalmasint ez volt. Két lépcső. Az egyik, a magashangú, mind labializálatlan hangzókából; a másik, a mélyhangú — no ez éppen megfordítva mind ajakhangzókából.

Hanem hát ez föltűnő kissé. Beérjük-e a kategorikus kijelentéssel, hogy abban a történetelőtti korban a hátsó hangokat az ajak segítségével ejtették, a mellsőket pedig a nélkül? Vagy meg is kérjük, mi az oka e sajátságos tüne-ménynek? Hogy van az, hogy míg az ajakhangzó a mellső hangok közt szemmeláthatólag újabb képződmény, addig a hátsó hangrend mást sem ismer, mint csupán ajakhangokat? Ílát az a fiziologiai törvény csak a mellső hangzókra érvényes?

Valóban én azt hiszem, hogy ha volt idő, melyben vocalismusunk abból a két sor hangból állott, az igen rövid átmeneti idő lehetett. Én ezt megelőzőleg a hátsó hangok közt a nem ajakhangzók megvoltát sejtem.

De hadd adjam elő hypothesisemet, most már nem viszsza-mendőleg, hanem leszarmaztatólag.

Nézetem szerint az ősmagyar nyelv vocalismusának két tengelye, mind a kettő nem-labialis hangsor volt. A magashangok: *i, ē, e*, s a mélyhangok: *ī, eo, ā*. Ezek voltak a vocal-harmonia tényezői s az egymásnak megfelelő skálák. De a mélyhangok közt akár öröklött, akár kifejlesztett labialis hangzók is voltak; mert a mélyhangok könnyebben labializálódnak. Még pedig volt egy az *ī*, s volt egy az *eo* mellett, t. i. *u* és *o*. Úgy hogy a hátsó hangzók egészen analog másfél skálát képeztek, mint ma a mellső hangzók.

Adjuk itt a mai s az egykori föltételezett hangzórendszert :

Mai :				Præhistoricus :			
mellső		hátsó		mellső		hátsó	
<i>ü</i>	<i>i</i>	<i>u</i>	—	—	<i>i</i>	<i>u</i>	<i>í</i>
<i>ö</i>	<i>ē</i>	<i>o</i>	—	—	<i>ē</i>	<i>o</i>	<i>eo</i>
—	<i>e</i>	<i>a</i>	<i>á</i>	—	<i>e</i>	—	<i>á</i>
ajakh.		ajakh.				ajakh.	

Tehát volt egy-egy nem ajakhangú ép hangsor mind a mellső, mind a hátsó hangok közt, s ezeken fordult meg a vocalharmonia. De a mélyhangokat hamarabb megtámadta az ajakhangzósítás, még pedig oly erősen, hogy a hangrendi funkció súlypontja egyenest a labialis *u* és *o* hangokra vitetett át; az *i* és *eo* hangok pedig végkép elenyésztek. Ekkor lehetett vocalismusunk abban az átmeneti állapotban, mikor két hangsora volt. Azonban a mint a labializálás a hátsó hangrenden diadalmaskodott, akkor átragadt a mellső hangzókra is, és ott kifejlesztette az elveszett *i* és *eo* helyett az *ü*-t és *ö*-t, párhuzamban az *u* és *o* hangokkal.

Ez a magashangokra átharapózó labializálás az, a mi kevéssel indulhatott meg nyelvtörténetünk előtt; mert annak a kezdetén ez is kis körű volt még.

Az *ü* és *ö* pedig annál inkább kezdett lábra kapni, mert a hátsó nem labializált *i* és *eo* elveszvé, őket a mellső nem labializált hangokkal: *i*-vel s *ē*-vel kellett helyettesíteni; miáltal ezek közönbössé váltak, tisztán magashangrendi jellemüket elvesztették s a vocalharmonia iránt kényes nyelvérzék nem alkalmazhatta többé őket az *u* és *o* ellen. Így szorult rá a nyelv mind jobban az *ü* és *ö* használatára.

Igen tetszetőssé teszi ezt a föltevést az, hogy az alsó nyelvállással ejtett hangok nem haladtak ennyire, de az előbbi fokozatot illusztrálják. Az *e* mellett még nem fejlődött ajakhang, de nem is vezett ám el az *a* mellől még az *á*. Úgy látszik, a labializálás legkönnyebben vesz erőt egyrészt a hátsó hangokon, másrészt a felsőbb nyelvállással ejtett hangokon. Ezért nincs még az alsó állású *e*-nek ajakhangú változata, ezért van még meg a nem ajakhangú *á*, s ezért az *a* fiatal hangnak is látszik, talán olyan fiatal, mint az *ü* és *ö*.

Itt tehát egy hangtörténeti lassú de kitaró haladással állanánk szemben. a labializálás folytonos terjedésével.

Nem került ki figyelmemet Munkácsi legutóbbi cikke (Nyr. XIV. 110–118), melyben a MUGSz. adataiból az alapnyelvi hangszínt igyekszik megállapítani az egyes szavakban s az alapnyelvi hangzóállományt is meghatározni. Ő az *o*-t új, az *ü*-t és *ö*-t pedig régi hangoknak tartja. Megokolása elég nyomós arra nézve, hogy az állítást valószínűnek lássa az ember, míg nagyobb valószínűség nem szól ellene. Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy ismerem az *ö* hypothesisét, de az enyémet azzal lehetetlenítve nem látom. Most Munkácsin a sor, hogy megismerkedjék az enyémmel s megvizsgálja, nem lehetetleníti-e tán ez az övét.

De ezzel még csak az *ü* és *ö* hangok megtermését tárgyaltuk, s nem az *özö* dialektusok megalakulását. Térjünk most rá erre is.

A mellső hangrendben az *ü* és *ö* különösen az *u* és *o* hatása folytán jöttek létre. Legelőször is ott lépnek tehát föl, a hol a nyelvérzék a kétféle hangrendet hangsúlyozza. Ez az oka, hogy a HB. és KT. már *ö*-t és *ü*-t alkalmaz *c* és *i* helyett mindazon szótagokban, melyeknek mély hangrendű ellenlábasa is van *o*- vagy *u*-val; holott egyes szavakat, melyeket most valamely *özö* nyelvjárás *ö*-vel ejt, még ott *ë*-vel találunk: *scegin*, *mente*; sőt *kctnic*, ma a legészöbb nyelvjárásban is *köt*. Az *özés* tehát megindult ott, a hol hangrendi ellentét kívánta meg; pl. *vognuc*, *isemuc*; s az ilyen ajakhangzósító hajlam a nyelvterület egy részében sokkal erősebben nyilatkozott. Így képzelhető az *özö* dialektusok kiváltának kezdete. A nyelvterület nagyobb része sokkal mérsékeltebben újított. Valóban a többi dialektusokban az *u*-nak ugyan *ü* felel meg, de az *o*-nak még sok ilyen páros alakokban is *ë*. Az *özö* dialektusok kiterjesztették a labializálást folytonosan minden *ë*-re, a melyek nem állnak is viszonyban az *o*-val. Erős törekvés észlelhető nyelvtörténünk kezdetétől fogvást oly irányban, hogy ez a nyelvjárás az *i*-t *ü*-re, az *ë*-t *ö*-re változtassa a tövekben is. Legkorábban megalakul s megizmosodik az *özés* az említett viszonyban; ebben nyer határozott karaktert. Így van már a HB. és KT-ben. Azokat a szókat pedig, melyek még ott nincsenek *ü*- vagy *ö*-vel, már codexirodalmunk koráig szintén magába olvasztja az *ösítést*. A nyelvterület egyéb részein lassabban megy ez a változás és nem is oly következetesen.

Sok szóban *ö*-re változott; a legtöbben pedig megmaradt *é*-nek. Hogy ilyen tőszókat már a magyar királyság első századaiban találunk *ü* és *ő* hangszínnel, míg sokkal később is előfordulnak *i* meg *é*-vel, az nem bizonyít egyebet, mint hogy a nyelv fejlődésében nem lehet az egyes korszakokat mintegy sík-átmetszettel egymástól elrekeszteni, hanem ugyanazon hangtani tünemény egyik vidéken vagy egyik szóban előbb megy végbe, a másik vidéken vagy másik szóban pedig megkésik. De a fejlődés általános irányát mégis megállapíthatni, ha az akkori nyelvet a maival egészben hasonlítjuk össze. S így ki fog tűnni, hogy a szavaknak egész nagy seregében az akkori *i* s *é* helyett ajakhangú mássaikat találjuk. Itt már hivatkozhatunk a szlávból vett kölcsönszavakra is, melyek legnagyobb részben *i*- meg *é*-féle hangszínnel jöttek át, s az *özö* dialektusban ma mind *ö*-vel hangzanak, hacsak lehetséges; de egy részük a köznyelvben is járja *ö*-vel is: *csömör*, ószl. *čemeru*, úszl. *čemer*; *csöbör*, ószl. *čibri*, úszl. *čebër*; *tömlőcz*, ószl. *timinica*, úszl. *temnica* (vö. HB. *timnuce*).

Ezek után a három *özö* dialektus föltűnő egyezése is valószínű magyarázatot nyer. Bizonyára ha együtt voltak is valaha, régen elszakadhattak; legalább történetírásunk nem tud biztos fölvilágosítást adni. Ez igaz, de nem bizonyít sem az *ö*-nek az *é*-vel szemközt eredetibb volta mellett, sem új volta mellett olyan formán, hogy mivel nagyon régóta nem érintkeztek, tehát az *özés* mint általán újabb fejlődés nem is volt meg a föltételezett s talán meg is engedett együtt-lakás korában. Mert az *özés* mégis van olyan régi, mint az a valószínű kitelepítés. Ez nem igen történhetett korábban, mint a királyság kezdetén, s már akkor az *özés* ki volt fejlődve. Semmi lehetetlenség nincs tehát abban, hogy a göcsei s a székely *özés* egy forrásból eredt az alföldivel. A kitelepített nép magával vitte már az *ösítés* csiráit.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a székelységnek csak egy része *özö*, a nyugati, s abban is legtisztábban a keresztúrfi széki. E nyelvjárásnak egyéb sajátosságai közül igen sok közös az egész székelységgel. De ugyanez az eset az alföldön is; egy sajátóságot sem őriz a szegedi nyelvjárás oly erősen, a többinek mind szabad átjárása van a dialektus területén, de az *é*-re vámot vet. Épügy elegyedik össze a

nyugoti székelység a többivel más sajátságokban, nem is említvén, hogy ez a kiegyenlődés talán újabb lesz, mert nagyon lényeges különbségek is vannak a többiekkel szemben. A Budenz (MNyszet V. 348—363.) fölsorolta általános székely egybefoglaló sajátságok aligha erősebbek a szétválasztó különösekénél, kivált a hogy Kriza (Vadr. 549—556.) kiegészíti az eltérő igen lényeges jegyeket. E mozzanatok közül pedig némelyik föltűnően egyezik a dunatiszaközi beszéddel, mint pl. a *-kor*, *-ször* ragok *r*-jének, a *föl*, *el* ige-határozók, s a *-vel* rag *l*-jének elveszése s a vocalis pótló nyújtása és a többi.

Ime egy bókori hypothezissel több van a nyelvészet terén megint!

NÉGYESY LÁSZLÓ.

A LEGRÉGIBB RUMUNY CODEX

magyar elemei.

A Nyr. mult havi füzetében elszámoltuk mindazon magyar elemeket, melyek a voroneczi codexben előfordulnak, Vizsgáljuk most ezeknek alapján, hol van szülőföldje a codexnek s milyen időtájban írhatták.

A népek több százados együttlakásának s mindennapi érintkezésüknek nyoma a nyelvi kölcsönvételekből világlik ki a legtisztábban. Mindenik átvett szó egy-egy szemét képezi ama láncznak, mely az érintkezés első stadiumában kezdődik s tart napjainkig. Hogy valaki tehát meghatározhassa valamely nyelvemléknek helyét, esetleg korát, okvetetlenül ezekkel is kell számot vetnie. A rumunyra a szláv, görög, török s egyéb befolyásokon kívül a magyar is nagy hatással volt, a miről még lesz alkalmunk szólani. A magyar elemek már a priori föltételezik, hogy a voroneczi-codexet csupán itt nálunk írhatták, s épen azért, mert csakis ezek lehetnek biztos kalauzai ítéletünknek, tartjuk e kérdést a Nyr. keretébe tartozónak.

Sbiera hosszasan igyekszik kimutatni, hogy a voroneczi-codex rotacismusa azaz ama töméntelen *r* hang, a mely ott is fordul elő, a hol ma már sehol se járatos, azt a meggyőződést keltette benne, hogy codexünk szülőhelye az aureliani Dácia, Macedonia, honnan föltalálása helyére a kelet hiterjesztői, a bogomilek (pauliciani) hozták át.

Továbbá megjegyzi, hogy a rotacismus alapján a codex régisége a IX. vagy X. századba nyúlik be, tehát az időbe, mikor Cziril és Methodius lefordították a bibliát, s e tettük adott impulsust a rumunynak, hogy ők is a szent könyvek fordításához lássanak. Ezt az okoskodást azonban, a mint Çihac szótárát előveszi s a magyar szavakat is latba veti, abbahagyja, s helyesebbnek gondolja, ha a codex első lefordítását a XII. század végére, vagy a XIII. elejére tesszük. Ekkor történik ugyanis, hogy a rumunok és bolgárok lerázván a görög igát, egy hatalmas birodalmat alapítottak, a melynek neve Μεγάλη Βαλχία volt.

Nem lesz érdektelen, sőt nagyon is ide vágónak tartjuk, ha e véleményeket egy kissé taglalókés alá vesszük. Lássuk mindjárt az elsőt.

Mi azt hisszük, hogy a rotacismus maga nem elégséges bizonyíték arra, hogy a codex szülőhelyét valaki csupán ezen egyetlen adatra támaszkodva Macedoniába helyezze. Nem pedig 1) azért, mert a dunáninnyi, tehát a trajáni Dácia rumunyai is sok helyütt szeretik használni a *r* hangot oly szavakban, a melyekben különben más hang van, pl. măruntii, măruntii: minutus; fereastră: fenestra; verină, vezinii: venenum; pâre, pâre: panis; amerințiare, amerințiare (és képzése): minari; irimă, izimă: anima, mozmentu: mozmementum sat.; 2) mert a rotacismust ismeri a „Codex Sturdzanus“ is, pedig erről nincs sehol se kimutatva, hogy macedo-rumun dialectusban van írva; 3) mert, ha csak a rotacismust vennők itéletünk alapjául, akkor ép olyan joggal állíthatnók, hogy a voroneczi és mähácsi (Sturdzanus)-codex istriai-rumun dialectusban van írva, a melyben a rotacismus a legnagyobb fokban dívik, noha tudjuk, hogy onnan mi semmit se kapunk; 4) mert a rotacismushoz a macedo- és istria-rumun nyelven kívül még az erdélyi mőczok, vagy mokányok is hajlanak (Măiorescu: Itinerar. 30. l.); 5) mert, a mint Hasdeu is kimutatta, elszórtan itt-ott találkozunk a rotacismussal egyes XVI. századból kelt okiratokban; 6) mert, ha Sbiera a rotacismust olybá veszi, mint a macedo-rumun nyelv specialis jellemvonását, hogy vált a rotacismussal írt codex érthetővé a dunáninnyi rumunok előtt, s hogy van az, hogy ez átplántált rotacismus itt találkozott hasonmásával? Egész bátran állíthatjuk, mint vált érthetővé, mert a

ki tudja és ismeri a dunáninneni rumunyak nyelvét s figyelembe veszi, hogy a macedo-rumun nyelv mint dialectus meglehetősen különbözik a daco-rumunytól, az ilyen szavakról, mint *biînre* (bine: jól), *ciînre* (cine: kicsoda) *fuînre* (funne: kötél), *geînrire* (genune: tenger) sat. aligha tudná megmondani, mit jelentenek.

A rotacismusról azt állítja Sbiera, hogy az a thrák nyelv tulajdona, a mely az idők folyamán azt a macedo-rumun nyelvnek kölcsönözte. Hogy ezt az állítást valaki bebizonyíthassa, okvetetlenül ismernie kell, hogy az átvétel korában milyen nagy lehetett a hatás a macedo-rumun nyelvben s ugyancsak tudomással kell birnia arról, milyen mértékben volt meg a rotacismus az azon korbéli thrák nyelvben. Azonban erről a legnagyobb sajnálatunkra nemcsak mi, hanem az egész tudományos világ egy árva betűt se tud. Sbiera, hogy mégis a valószínűség köntösét adhassa véleményére, úgy segít a bajon, hogy ráfogja a rumun nyelvre, hogy egykor közös tulajdona volt a rotacismus, a mit lassan-lassan leöltött magáról a nyelv s csak emlékeztetőül hagyott meg egynehányat. Föltéve, de meg nem engedve ezt az eshetőséget, akkor a XVI. században írt voroneczi-codex visszaesést jelez azon időre, mikor még a rotacismus közös volt a rumunban.

Miklosich, a ki annyit foglalkozott nyelvünkkel, a macedo-rumun dialectusban összesen csak négy rotacismust talál; pedig ha igaz volna, a mit Sbiera állít a voroneczi-codexről, akkor a thrák nyelv befolyása folytán többszörösen fölül kellene mulnia e tekintetben a miénket, a melynek tudvalevőleg nagyobb számú rotacismusa van.

A rotacismust egyébiránt megtaláljuk kisebb mértékben a többi neo-latin testvér nyelvekben, hát ezekre is a thrák nyelv volt befolyással?

E hangváltozás soha se volt közös a rumunban; egy bizonyos vidék sajátsága volt az s e vidék a voroneczi-codex szülőföldje. A magyar elemek pedig még azt is megmondják nekünk, hogy e vidéket ne keressük Macedóniában, hanem a Dunán innen, Erdélyben, vagy Moldvában. Ha meg akarjuk határozni a codex szülőhelyét, minden esetre a magyar elemek azok, melyek a legbiztosabban mutatják meg az utat s ezeknek alapján mi határozottan kizárjuk annak lehetőségét

is, hogy a voroneczi-codex szülőföldje Macedonia volna, mert a rotacismust nem látjuk elég probabilis tanúvallomásnak s mert az egész nyelvemlékben nincsen egy elfogadható adat is, mely arra engedne következtetni. Hogy minden ez irányban történhető okoskodásnak egyszer s mindenkorra elejét vegyük, ismételten csak a magyar elemekre utalunk, melyeknek lételet egy Macedoniában fordított nyelvemlékekben csak is azok írhatják alá, a kik Sbierával illet állíthatnak. Sbiera azonban ezen is túlteszi magát s azt mondja, hogy azok aligha magyar szók, hanem szlávok, vagy épen ősi rumun y szók, s ilyenek pl. *fuglu*: fogoly, *gilálu*: gyűlöl.

Térjünk át most a codex születési évének meghatározására. Sbiera eladdig, míg az „aligha magyar” szavakkal nem számolt, hajlandónak mutatkozott Cziril és Methodius korára tenni a codex első lefordítását. De belátván, hogy némelyikét ezen szavaknak talán mégis a magyar nyelv adhatta a rumunynak, jobbnak látta fölvenni amaz időpontot, mikor a rumun yok és bolgárok vállvetve egy erős birodalmat létesítettek, s azután a bogomilek, a kiknek különben a codexhez épenséggel semmi közük, a Macedoniában lefordított bibliát a mi nyelvünkhöz adaptálták. Ezekről azt mondja, hogy ők codexünk fordítói, s ezt az ítéletét arra alapítja, hogy a paulinusok csakis az új-testamentumot terjesztették, s mert a codex az új-testamentum töredéke, tehát azt csupán a bogomilek fordíthatták, s ez általuk századokkal előbb lefordított új-testamentumot, mint főntebb megemlítettük, az itt lévő rumun yok nyelvéhez alkalmazták.

Kérdjük, mi igazolja ezt az állítást. Ugyancsak az, a mi az előbbi: semmi.

A ki a codex nyelvét egybeveti a XVI. századbeli rum. nyelvemlékekkel, azt fogja tapasztalni, hogy mindenben korának nyelvét tükrözteti vissza, s csakis a rotacismusban üt el tőle. A nyelven kívül a papiros s az írás is a XVI. század szülöttjének vallja codexünket. Ahhoz tehát kétség se férhet, hogy a kezeink között lévő voroneczi-codexet nem a XVI. században írták. Most csak az a kérdés, vajjon eredeti fordítással vagy másolattal van dolgunk?

Nem találunk benne egy sort vagy egy szót is, a mely kétszer volna leírva, s ez már egymaga erősen megingatja azt a véleményyt, mintha másolattal volna dolgunk; ellenben egy

helyütt a fordító két egyenértékest is használ egy szóra; jele tehát annak, hogy a megfelelő fogalom takarására valamelyiket nem találta eléggé világosnak. Ez már egy pozitív bizonyíték lehet, hogy ne egy könnyen keljünk Sbiera pártjára, a ki nagyon természetesen csak másolatot láthat a voroneczi-codexben. De tekintsünk csak jobban körül, talán egyéb dolgokról is ad fölvilágosítást codexünk. A 29. lap nyolcz utolsó sorának fordítója az előbbtől egészen elűtő kiejtésben ír, a mi aligha esik meg, ha egy és ugyanazt a könyvet másolták volna le. Egy helyütt a textusban a fordító magyarázza, hogy *ad* latin szó, a mit mint a tartalomhoz nem tartozó megjegyzést egy másoló is alig írt volna le. A voroneczi-codex szláv szavai, szlávosszószerkezetei és mondatfűzései arra engednek következtetni, hogy a munka, melyből codexünk írója fordított, nem lehetett más mint szláv Crețiu Gergely, a kitől néhány hétre kölcsön kérte Sbiera a codexet s annak minden követelésére se adta többé vissza, s így méltatlanul megfosztotta őt jogos birtokától csakugyan rá is bukkant az eredeti szláv forrásra. Ezeknek alapján tehát Sbieranak azt a véleményét se fogadhatjuk el, hogy a kezeink között lévő voroneczi-codex másolat.

Nunc venio ad fortissimum. Sbiera lelkesedésében még azt is be akarja bizonyítani, hogy a cziril írás nem Cziril i n v e n t i o j a, hanem azt „tőlünk rumunyoktól kölcsönözték ők, s a mely eredeti rum. írásnak csak 36 hangja volt és csak később vettünk át még hat betűt a szlávoktól.“ Ez állításával azonban Sbiera már annyira a képzelet világában jár, hogy az olvasó bátran elengedheti, hogy czáfolatával adósak maradjunk. B o g d á n J. (Convorbiri literare. Bucuresci. 1886. aprilisi szám), egyike a legtehetségesebb s a leghiggadtabban gondolkozó fiatal tudósainknak világosan kimutatta, hogy Sbiera emez ítélete valamennyi között a legfantasztikusabb; mert ha ez igaz volna, akkor a mi nyelvemlékeinknek kellene megelőzniök a szlávokét, holott éppen ellenkezőleg a mieink csak egypár századdal később lépnek föl.

Összegezve tehát kutatásainkat a voroneczi-codexről, a következő eredményt constatálhatjuk. Szülőföldje Erdély v. Moldva, ezt bizonyítják a magyar elemek, azok az igeátvételek, a képzőkölcsönzés (alean), Sbiera „ösrégi rumuny

szavai: fuglu, gilälu, melyet ő a lat. *zelare* szóból származtat; születési éve a XVI. század. Semmi esetre se másolat; mert olyan másolatot képzelünk se lehet, a mely mindenben korára valljon s csak is egyben különbözzék, a rotacismusban. Egy esetleges adaptálást se engedhetünk meg, mert bizonyára nem voltak oly tudatlanok azok a szegény állítólagos másolók, hogy egy olyan munkát használjanak a templomban, a mely mindenben saját nyelvük bélyegét viselje magán, s csak a rotacismusban térjen el tőle. Ellenkezőleg, a hol a codexet fordították, ott élt a rotacismus, s ez a vidék itt nálunk van, Erdélyben.

Sbiera minden hypothesis homokra van építve, melyek, a mint volt alkalmunk tapasztalni, a critica ítélőszéke előtt egészen más vallomást tesznek magukról, mint a milyeneket ő akart belőlük kicsikarni.

ALEXI GYÖRGY.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

ária. — Az ol. *aria* a lat. *aër*-ből keletkezik, még pedig ennek accusativusából (*aera*), épúgy mint *meraviglia* „csoda“ a *mirabilia*-ból (Tomm.). Ez *aria* első sorban levegőt jelent, az értelemváltozás végső stadiumában meg egy hangon elénekelt dalt, vagy valamely strófa vagy dal előrészét.

A jelentésváltozás a következőképen történt: ol. *aria* 1) atmosphaera, 2) levegő, 3) látszat, 4) külsőség, 5) színezet.

Ezt már most a zenére alkalmazva, minthogy olasz gondolkodás szerint igazi zene csak több hang egybeolvadásából keletkezik, az egyhangon elénekelt dal, vagy valamely zenemű előrésze csak azt mutatja meg, hogy körülbelül milyen az illető dal vagy zenemű; a váz, a látszat, a külsőség (ol. *aria*, *sembianza*) előttünk van, de az igazi zenét ebből még nem élvezhetjük.

A magyar ária az olasz szó utóbbi jelentéséből fejlődött; pl. *Svédiai nemzeti áriák* Haszn. Mulats. 1834. 81. 1. Ily értelemben ismeri az *aria* szót a piemonti és parmai dialektus is.

bandita. — ol. *bandito*: 1) számkivetett, 2) rablógyilkos, kinek fejére díjat tűztek ki. Corsicában és Sardiniában „szegény legény“ értelemben járatos. *Bandito* az ol. *bandire* „kihirdetni“ igéből, ez meg Diez szerint a gót *bandojan* „bezeichnen, andeuten“ szóból származik.

A magy. *bandita*: ol. *bandito* végső hangjának elváltozására nézve vö. magy. pálya: ol. *palio*, magy. torzsa: ol. *torso*, magy. áspa: ol. *aspo*.

berbécs kos, Nyr. XIV. 286. — Az Olasz kölcsönszók első sorozatában (Nyr. XIII. 417.) említettem a *berbics*-játék olasz eredetét. Az ott említett *biribits* Vel.-ben, Padova-, Parma- és Piemontban a nálunk is divó játékot jelenti; Nápolyban, Siciliában *biribissu* egy koczkajátéknak a neve; Friaulban, Paviában a kártyajáték egy neme.

E különböző játékok *biribiss* neve az ol. *berbice* „kos“ szóra vihető vissza, a mennyiben a koczkára rajzolt figurák közt a *kos*-t illethette meg az elsőség.

Az ol. *berbice* elavult szó s a lat. *berbex*, klat. *berbi x*-ből származik (Diez). Zilah vidéke tehát jó régen vehette át a „kos“ értelmű *berbécs* szót, míg a *berbics*-, *birbics*-játék neve az újabb *biribi*-ből származottnak látszik.

bojtár. — romagnai *boituro*. Nyr. XIII. 518. 562.

bomba. — ol. *bomba* „ein summendes geschoss“, mely Diez szerint lat. *bombus* „gesumse, geräusch“-ből származik.

bombardó. — ol. *bombarda*. Szintén a lat. *bombus* származéka (Diez) s azt az eszközt jelenti, mellyel a bombát kilőtték. A piemonti dialektusban a puskapor föltalálása előtt a *kőhajító* gépet nevezték így, mai napság az *ágyút*. Mi is átvettük a szónak ilyenén értelmét: MA. *bombárda*: *puska*, *ágyú*, *algyú*. A közolaszban *bombarda* hajdan oly tengeri hajót jelentett, melyről nagy köveket hajíthattak ütközet alkalmával. A vel. dialektusban aztán minden „alacsony földélezetű tengeri hajót“ *bombarda*-nak nevezték.

De immár nagyon eltávoztunk a szó alapjelentésétől. s ez adatokból mind nem világlik ki, hogy származott ez a *bombardó*, mely a mai magyarságban „öblös, harsogó fúvóhangszer“ jelent s nem *ágyút*, mint a MA. korabeli *bombarda*.

Erre megfelel a pármai dialektus, hol a *bombarda* szónak következő az értelme: 1) az orgona mélyhangú sípjai. 2) fából készült fúvóhangszer, mely a mult századokban nagyon használatos volt s részben az oboéhoz hasonlított; olaszul *bombardo*.

Mi tehát két különböző alakú és jelentésű szót vettünk át: MA. *bombarda* *ágyú*: ol. *bombarda*; mai népnyelv: *bombardó* fúvóhangszer: ol. *bombardo*.

Mind a két szó alapértelme csak a latin *bombus* „zúgás“ szóban található meg.

A *bombardó*, mint a *bombardós* származékszó mutatja, a magyarban már sarjat is hajtott.

brácsa. — A régi olaszságban *viola da braccio* „karra való hegedű“, ellentétben a *viola da gamba*-val, melyet lábra való hegedűnek neveztek, mert játszás közben a bal lábra helyezték, mint a kis bőgőt. Amazt az olaszban mai napság csak *viola*-nak „hegedű“-nek, emezt meg *violoncello*-nak hívják. Érdekes, hogy a *viola da braccio*-ból a magyarban és

németben nem a „hegedű“, hanem a „kar“ (ném. *arm*)-nak megfelelő *brácsa*, ném. *bratsche* maradt meg.

Hogy mi vettük-e a németből, vagy a német vette-e mitőlünk, vagy mind a ketten a közös forrásból, az olaszból vettük-e a *brácsa*, *bratsche* szót, egyelőre el nem dönthetjük.

buzerál. — vel. *buzarar*, trent. *buzerar*. Diez szerint ófn. *búh*, kfn. *búch* (úfn. *bauch*)-tól származik az ol. *bucó* és *buca*: „vajt testek belseje, lyuk, nyílás;“ Tomaseo szerint a lat. *vacuo*-ból képződött.

A mai olaszágban *buco* és *buca* egyaránt használatosak; pl. *buca delle lettere*: levélszekrény.

Ez a *buca* szó a vel. dialektusban *busa* és *buso* alakban járatos, melynek igei származéka vel. *buzarar*, trentói *buzerar*.

A magy. *buzerál* szó végső *-ál* tagja az idegen, különösen a latin szók magyarosító végzete; pl. *kántál*, *prédikál*, *derogál*, *prezsmítál*, *dirigál*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

KI VOLT CALEPINUS MAGYAR TOLMÁCSA?

XVI. századi irodalmunk termékei között egy sincs, mely akár a nyelvanyag terjedelme és minősége, akár az irodalmi nyelv fejlődésére gyakorolt befolyása tekintetében Calepinus Dictionariumával versenyezhetne. A benne összegyűjtött változatos szókincs mellett egészen eltörpül akár Pesti Gábor szótárkája, akár Szikszai Fabriciusé, sőt az addigi 150 vagy 200 magyar nyomtatvány összes szókészlete is. Későbbi szótáríróink nemcsak hogy fölhasználták Calepinus magyarjának úttörő művét*), hanem egyszerűen kiírták belőle a nekik szükséges szokat, és pedig minden kritika nélkül, még a sajtóhibákat is készpénzül vévén. Irányadó szerepét 200 évnél tovább, egész Baróti és Sándor István koráig meg bírta tartani, és még ma sincs teljesen kiaknázva. A Nyr. majd minden füzete meríthet még belőle tanúságokat, melyek Molnár Albert, Páriz-Pápai, sőt még Kresznerics figyelmét is elkerülték. Czuczor-Fogarasirol tudva van, hogy nagyon is megbíztak Kresznericsben s Calepinust azon hiszemben, hogy már úgy is teljesen föl van dolgozva, nem is vették figyelembe. Csakis a készülöben levő Nyelvtörténeti Szótártól remélhetjük a Calepinusban főlhalmozott nyelvkincs teljes kiaknázását.

Ki volt Cal. magyar tolmácsa? Egymaga, vagy többed magával gyűjtötte-e, és mikor gyűjtötte Calepinus számára a magyar szokat?

*) Szcenci Molnár Albert őszintén be is vallja az I. kiadás előszavában: „in versione jvít me interpres, qui Calepino Ungarica inseruit.“ Sz. K.

Irodalomtörténetünk mind eme kérdésekre maig is adós a felelettel, sőt ekkoráig még azt a sokkal könnyebb kérdést sem döntötte el: mikor és hol jelent meg Calepinustól az a kiadás, melybe már a magyar nyelv is föl van véve. Irodalmunk régiebb historikusai, Bod Péter ¹⁾, Sándor István ²⁾ azt állítják, hogy e kiadás Lyonban, 1587-ben jelent meg először; az újabbak, Toldy Ferencz ³⁾, Szabó Károly ⁴⁾ a külföldi könyvészekkel egyetértve ⁵⁾, a megjelenés helyéül Baselt, évéül 1590-t állapítják meg, anélkül hogy a Bod Péter kezén forgó szótárában foglalt adatot megczáfolnák vagy csak meg is említenék. A baseli kiadást eme tudósaink bizonyára azon okból tartották elsőnek, minthogy az előszóban Henrie-petri Sebestyén typographus világosan kijelenti, hogy a lengyel, magyar és angol nyelvet ebbe a kiadásába vette föl legegyszerűbben. ⁶⁾ Azonban eme világos és határozott kijelentés daczára sem szabad Bod Péter állításának hitelességében kételkednünk. A lyoni kiadásról az idézett helyen elmondja Bod Péter azt is, hogy e kiadást Janus Passeratius és (Joannes) Ludovicus de la Cerda gondozták, sőt a lyoni nyomdász előszavából még e szavakat is közli: „novissime autem tribus disertissimis Viris provinciam mandavimus, ut quo labor hic nosteresset commendatior, Polonicam linguam, Ungaricam, atque Anglicam adjicerent.” Első pillanatra úgy látszik, hogy a két nyomdász most idézett nyilatkozatai ellent mondanak egymásnak; bővebb megfontolás után azonban átlátjuk, hogy a két nyilatkozat jól összeegyeztethető. A baseli nyomdász ugyanis voltaképen csak annyit mond, hogy az ő kiadásai közül (nostra cura) ebbe vette föl a lengyel, magyar és angol nyelvet legegyszerűbben, a mi nem zárja ki azt, hogy másutt, más nyomdában készült kiadások valamelyikében e nyelvek már előbb is föl ne lettek volna véve. Bod Péter, e minden tekintetben szavahihető és lelkiismeretes Bod Péter kezében volt ilyen példány, és pedig lyoni kiadás 1587-ből.

¹⁾ A Párizz-Pápai 1767-iki kiadásához írt Ajánló levelében mondja Bod Péter: „Ambrosii Calepini Dictionarium cum Anno 1587. Lugduni in Gallia ederetur, addita est etiam Hungarica Interpretatio.”

²⁾ „Ki magyarázta légyen a Calepinust, midőn 1587-ben Liónbán jött ki, nem tudatik bizonyosan.” Sokféle, VIII. köt. 44. l.

³⁾ Magyar Nemzet Irodalom Története rövid előadásban. Pest, 1867. 53. l.

⁴⁾ Régi Magy. Könyvtár. Budapest, 1879. a 117. 135. és 144. ll.

⁵⁾ Így pl. Ersch és Gruber Allg. Encycl.; Brunet; Grässe; Hoefer a Biographie Universelleben a *Calepine* czikk alatt.

⁶⁾ „Praeter illas superioris editionis lingvas et Polonica, Ungarica et Anglica hac demum vice, nostra cura, adjecta venerint.” Sz. K.

Kétségtelen tehát, hogy Toldy Ferencznek, Szabó Károlynak az az állítása, mely szerint a magyar Calepinus először Baselben, 1590-ben jelent volna meg, tévedésen, a baseli nyomdász szavainak félreértésén alapszik.

A lyoni kiadás Magyarországon nem igen terjedhetett el, vagy talán egészen ismeretlen is maradt; legalább Sándor István, Szabó Károly egyetlen egy példányt sem találtak belőle, holott a baseli 1590-iki kiadás csak magában Budapesten megvan legalább is 10 példányban. Ennek oka, azt hiszem, könnyen megmagyarázható. Lyonnal a XVI. század végén Magyarország nem állt semmiféle élénkebb összeköttetésben, holott Baselben, a protestantismus egyik főfészkeben és híres egyetemén, mely még a XVI. század második felében sem süllyedt le a Rotterdami Erazmus korabeli fényes polcra, sok magyar ifjú fordult meg s haza jöve is bizonyosan sok maradt közülök baseli tudósokkal, könyvkereskedőkkel levelezésben. Kétségkívül ez az oka annak, hogy a baseli kiadás nálunk oly gyakori, a lyoniból pedig unicum sem kerül.

De talán a külföldön maradtak fön belőle példányok? Hol keressük ezeket? Első sorban bizonyára Párisban, a gazdag Bibliothèque nationaleban.

A kérdés fölkelte érdeklődésemet, levelet intéztem Párisba a klasszikus műveltségű De Gerando Attilához, kinek nevét Párisban és Budapesten tartott előadásából, francia és magyar nyelven megjelent dolgozataiból a párisi és a budapesti tudománykedvelő közönség egyaránt ismeri és tiszteli. Megkértem, fáradsa el a Bibliothèque nationaleba s tudná meg, nincs-e ott példány Calepinus 1587. évi lyoni kiadásából s vajjon a latin szavak magyarul is tolmácsolva vannak-e benne, s ha igen, írna ki belőle különféle helyekről egyes magyar szavakat, hogy őket itthon a baseli kiadásbeli szavakkal összehasonlíthassam.

De Gerando Attila válasza nem sokáig váratott magára s a benne foglalt tudósítás nemcsak fényesen igazolja Bod Péter állításának helyességét, hanem teljesen új adatokkal is szaporítja eddigi ismereteinket. Calepinus szótárának lyoni kiadásában csakugyan megvan a magyar nyelv is.

„Egy nagy in folio kötetet hoztak elémbre — írja De Gerando — czímlap nélkül, de a kötésre hátul, régi papíron és régi írással ez van írva:

Dictionarium

Calepini

Lugduni

1585.

Belül, a szótár első lapján legfönt ez áll: Calepini Dictionarium latinum. Præter adagia selectiora, et Galicas, Itali-

cas, Hispanicas voces, variè auctum permultisque mendis accurate repurgatum, atque Hebraica, Graeca et Germanica explanatione illustratum; s ezek alatt kisebb betűkkel: Jam vero postrema hac editione magna latinarum vocum accessione linguisque tribus; Polonica, Ungarica et Anglica locupletatum, cum haud poenitenda multorum locorum censura.

Van előszava is (Typographus Candido lectori) s ebben a következő sorok, melyeket már Bod Péter is kijegyzett a lyoni kiadásból: novissimè autem tribus disertissimis viris provinciam mandavimus, ut, quò labor hic noster esset commendator, Polonicam linguam, Ungaricam atque Anglicam adiicerent.

A szótárban a kilencz nyelvű magyarázat közül (héber, görög, francia, olasz, német, spanyol, lengyel, magyar, angol) a magyar mindig az utolsó előtti.

Ezen eddig teljesen ismeretlen adatokból, melyeket De Gerando Attilának köszönünk, kiviláglik

1) az, hogy a párisi Bibliothèque nationaleban őrzött czím'aptalan Calepinus (Inventaire X. 260^a) lyoni kiadás s hogy benne már a magyar nyelv is megvan.

2) Hogy e szótár a latinon kívül kilencz nyelvű, tehát ú. n. dictionarium decem linguarum. A baseli 1584-iki kiadás nyolcz nyelvéből és az 1590-iki kiadás tizenegy nyelvéből a lyoniban nincs meg a belga nyelv.

3) E példány, a kötésére följegyzett régi írás szerint, 1585-iki nyomtatás, tehát a baselinél 5 évvel és a Bod Péter-től említett lyoninál 2 évvel régiebb kiadás.

De Gerando Attila kértemre ki is írt e példányból mintegy 50 magyar szót, s ezek a következők:

Abdomen, Has, auagy potrok.

Abduco, El viszóm.

Abedo, El ezem, el ragom.

Abemo, El veszóm.

Abeo, El megyők.

Abiuro, Esköüefssel meg tagadom, el esközem.

Abjudico, Törüénnyel rolam masra haritom meg vetem.

Ablaqueo, Faknak es zólónek tövet megafom ki nytóm.

Ablaquatio, Elő fának, és zóló twnek meg asása, kynyatása.

Abrogo, Minden haznát es erciét el vefzem el tórlóm, fel bontom.

Acerra, Tómién tartó ládátka auagy toboz.

Afflictus, Megh nyomorúlt.

Affligo, Az földhöz veróm. paskolom.

Affluo, Bwuelkódóm.

Affrico, Valamihöz vakarom.

Agedum, No, noszza.

Aggredior, Hozzá fogok, reá rohanok.

Aggrego, Egy hylre gywytóm.
 Agilis, Serény gyos kinyi.
 Bellicosus, Viadalos.
 Poema, Versel irot könyw.
 Philosophia, Bóltsesegnek zerelme, philosophia.
 Virtus, Josagos tselek edet.

Ila e szavakat az 1590-iki baseli kiadás megfelelő helyein állókkal összehasonlítjuk, csakhamar meggyőződünk, hogy a magyar nyelvet illetőleg a baseli kiadás szolgai utánnymása a lyoniinak. Ugyanazok a sajtóhibák, melyek a lyoniban estek, hűségesen át vannak mind véve, s természetesen még újakkal tetézve is. (A baseliben abjudico, affligo alatt Törvennyel, parszolom áll a lyoni Törvénnyel parszolom helyett.)

E szerint ránk magyarokra nézve Cal. editio princeps nem a baseli, hanem a lyoni, melyből eddigi tudomásunk szerint egyetlen példány sincs a hazában. És a külföldön se volna más, mint ez a címzlaptalan példány a Bibliothèque nationaleban? Alig hihető!

Újból írtam De Gerando Attilának, további kutatásokat kérve tőle. Válasza, melyet e levelemre küldött, teljesen földeríti a dolgot és kezünkbe adja a könyvészeti kérdés végleges megoldásához a kulcsot:

„A míg elhozzák az 1585-iki példányt, írja De Gerando a Bibliothèque Nationale olvasó terméből, íme kezeim közt van egy 1586-iki kiadás. Ez épebb, leírom a címzlapját: „Ambrosii Calepini Dictionarium Decem linguarum. Nuper hac postrema editione quanta maxima fide ac diligentia fieri potuit, accuratè emendatum, multisque partibus cumulatam, et aliquot milibus vocabulorum locupletatum. Ubi latinis dictionibus hebraeae Graecae, Gallicae, Italicae, Germanicae et Hispanicae, itemque nunc primo et Polonicae, Vngaricae, atque Anglicae adiectae sunt. Accesserunt insignes loquendi modi, lectiones etymologiae, opposita, translationes, adagia ex optimis quibusque auctoribus decerpta. Huc, praeter alia, accedunt certu syllabarum quantitatis notae, singulis vocibus inscriptae: magna silua nominum, tum appellatiuorum, tum propriorum: ut virorum, mulierum, sectorum, populorum, deorum, siderum, urbium, marium, fluviorum, montium et reliquorum: ut sunt vici, promontoria, stagna, paludes, etc. Ita ut haec editio omnibus thesauris et Dictionarijs, quae hactenus collecta sunt, incredibili et rerum et verborum numero sit locupletior.“

Ezután jő a nyomdabélyeg: egy oroszán ezen fölírással: „De forti dulcedo“. A címzlap alján: „Lugduni MDLXXXVI Cum Privilegio Regis“. — 2r. 1153 lap.

Elül: címl. s a következő számozatlan levelen a kiadó előszava: „Typographus Candido lectori S. D.“ — Ezután,

e levél tulsó lapja alján: „Extrait du Privilège du Roy. — Par grace et privilège du Roy il est permis à Estienne Michel, tant pour lui que autres ses participes marchands libraires de Lyon, d'imprimer ou faire imprimer un liure intitulé Ambrosii Calepini Dictionarium, reueu et augmenté de nouueau. Et faict deffences le dit Seigneur à tous marchands libraires, imprimeurs, ou autres de quelque qualité qu'ils soyent de non imprimer vendre ou distribuer eu ses pays terres et seigneuries ledict liure, avec les reuisions et augmentations qu'ils y ont faict adiouster, sans le sceu vouloir et consentement dudict Michel et ses participes, et ce jusque au temps et terme de dix ans, à compter du iour et date apres que le dict liure sera paracheué d'imprimer, sat. Donnees à Paris le 25 Octobre 1579. Signees par le Roy en son Conseil Poutelain et seellees en cire jaune du grand seel.“

A lyoni kiadás eme teljesen ép példányának könyvészeti leírása a következőkről tesz tanúságot:

1) A Dictionarium decem linguarum szerkesztői és dolgozó társai 1579 körül, a mely évben a kiadó megkapta a királyi szabadalmat, foghattak a munkához.

2) E szótár 1586-ban már nemcsak hogy forgalomban volt, hanem ez évben a kiadó már új kiadást is bocsátott közre. A címlapon ugyanis hivatkozás van egy nem régi-ben kibocsátott megelőző kiadásra („nuper hac postrema editione“), a mely minden valószínűség szerint 1585-ben jelent meg.

3) Az 1585-iki címlaptalan és az 1586-iki teljesen ép példány bevezetésének és szövegének összehasonlítása azt mutatja, hogy a két kiadás szövege lapról-lapra tökéletesen megegyez s hogy mind a kettő egy azon szedésnek változatlan lenyomata. Csakis abban különbözik egy a másótól, hogy az 1585-iki kiadásban az előszó nagyobb fajta betűkkel van szedve, mint az 1586-kiban s hogy az utóbbiban megvan az „Extrait du Privilège du Roy“, amabban pedig hiányzik.

4) A Bod Pétertől bizonyosan külföldön látott 1587-iki kiadás, igen hihetőleg, szintén változatlan lenyomata lesz az 1585. és 1586-ki kiadásnak, úgy hogy eme három kiadást könyvészetiileg ugyan külön háromnak, de lényegileg egy kiadásnak kell tekintenünk.

5) Calepinus tíz-nyelvű szótárának helynév nélkül 1594-ben megjelent kiadása,¹⁾ melyből a M. Nemzeti Muzeum könyvtára két érdekes kötésű példányt bír, címlapjára és az előszó nagy részére tökéletesen megegyez a lyoni kiadásal, szövege azonban, hogy a munka ne legyen oly nagy

¹⁾ Szabó Károly Régi M. Könyvtárában 277. szám alatt.

terjedelmű, rövidebbre van összevonva.¹⁾ A címlap alján megnevezett kiadók: Eustathius Vignon örökösei, Jacobus Stoer, Guillelmus Lemaire és Jacobus Chouët, miként ezt dr. Dankó József akad. tag úr szíves közléséből tudom, genfi nyomdászok voltak, s így e kiadás is igen hihetőleg genfi kiadás, nem pedig frankfurti, mint a hogy Toldy Ferencz Irodalom történetében állította.

SZILY KÁLMÁN.

A MAGYAR ORVOSOK KÉT KEDVELT GERMANIZMUSA.

Nincs az istennek más olyan teremtése, a ki magyar létére oly kevés érzéket tanúsítana a helyes magyarság iránt, mint a magyar orvos. Azt hihetné az ember: az idegen műnyelv használata veszi el az orvos érzékét az élő nyelv iránt. Csakhogy akkor más nemzetek orvosai se tudhatnának jól írni az ő nyelvükön; pedig más nemzeteknek vannak jó tollú, sőt klasszikus nyelvű orvosai. Egyedül csak a magyar orvosok kiváltsága, hogy nem tudnak helyesen írni, helyesen szólni hazájuk nyelvén. E tekintetben aztán nem különbözik sem az egyetemi professzor, sem a vidéken működő orvos, habár talán Debreczen városában ütötte is föl székét.

A görög-latin műnyelv azért sem lehet e jelenség oka, mert épen az orvosok vannak nagyra magyarságukkal, úgy hogy ha beszéd közben rendesen a görög-latin kifejezéseket használják is, hazafiságuk le nem irat velük idegen műszót, török-szakad, csak „magyarul” írják le. Persze, a hogy az ő eszük járása diktálja.

A nyelvérzék egyik megrontója a bugáti hagyományokból élő iskola, másika a még veszedelmesebb, mert amannak is jó részét tevő, német hatás.

A „bugáti hagyomány” természetesen nemcsak Bugát emlékét terheli; már előtte járt Schuster a nyelvészkedésben; de Bugát volt az orvosi magyarság kodifikátora, a „Szóhalmaz” szerkesztője. A bugáti hagyományra pedig nemcsak a *betveggy*, *bilecsirta*, *bóddár*, *burgomvir*, *czikab*, *durvány*, *gyógyász*, *gyógybítlan* s több efféle furcsaságok bűne hárul, melyek végre is innen-onnan kivesznek az élők sorából: még nagyobb bűne volt ez iránynak, hogy minden megfontolás nélkül követte a német észjárást, melynek keze nyoma meglátszik alkotásai nagy részén. Mennyire igaz ez, arra nézve fölhozhatom példaképen, hogy mikor néhány éve Boll a szem ideghártyájában a világosság hatására megbomló biborszínű füstéket fódözött föl s elnevezte „sehpurpur”-nak, közlésének

¹⁾ „Denique quia hic liber nimia mole haecenus laborauit, quaedam prorsus aliena et superflua resecanda curauimus“. (A nyomdász előszavából.)

magyar ismertetésében rögtön ott termelt a *látbibor*. Nem akadt magyarul gondolkozó orvos, a ki *ideghártya biborát* vagy *szembibor-t* írt volna.

De az idegen hatás még gyászosabban látszik meg orvosi írónk stilusán. Művelődésünk történetének megírója el fog szomorodni, ha korunk tudományosságáról irand. A ki méltatni fogja orvosaink érdemeit, szomorúan fog fölsóhajtani, hogy ezek az orvosok nem a magyar génusz ihletettjei. Orvosaink teljességgel a németesség jármát húzzák: egészen mellékes dolog, hogy magyarul is lenyomatják dolgozataikat. A mit írnak, nem a magyar tudománynak írják, hanem első sorban a német szaklapoknak: ebből ered aztán, hogy magyar cikkeik, ha előbb jelennek is meg, valóságos fordítások.

Ez a szellem rontja aztán meg azoknak a nyelvérzékét is, a kik nem is írnak németül. Magyar szaklapjaink, könyveink igazán rettenetes magyarsággal vannak megírva. Hiszen pl. orvosi tudományunk hivatalos újsága, az „Orvosi Hetilap” a veszettség tanulmányozására kiküldött bizottság jelentését ilyen címmel közli: „Javaslat a veszettkutya-marottaknak Párisba, a veszettség kitörés ellen óvóoltásokat eszközöző Pasteurhoz kiküldésére.” Magyar orvos ezen a fogalmazáson még csak meg sem ütközik.

Hogy azonban orvosi nyelvünket teljes virágjában bemutatassam, közlöm itt az „Orvosi Hetilap” idei 17. számának egy negyedfeles hasábu cikkéből a következő részeket: „A vöröslátás tünetei minden befecskendés után *fellépnek*: Állítja, hogy ez idő alatt a vöröslátás tüneteit igen gyakran észlelte, a melyek rendszeren az esti órákban *lépnek fel*. A gerinczagsorvadás oly alakja forog fenn, *melynél* a látideg megbetegedése már igen előhaladott állapotban van. Ez esetenél csak egyetlen magyarázat lehetséges. Vöröslátás lett észlelve: I. A dioptrikus készülék rendellenességeinél. 1. Lencsenélküli szemeknél a szivárványhártya mesterséges colobomájával. 3. Lencsével bíró szemeknél atropin által tágult látánál. II. A catoptricus készülék megbetegedéseinél. III. A reczeg fény általi túlingerlésénél. IV. A dioptrikus készülék sat. rendellenességeinek hiányánál. Colobomával ellátott szemeknél leggyakrabban lett észlelve. Lencsenélküli szemek 3–5 %-ánál jön elő. A fény alászállításánál minden rendes színben lett látva. Lencsenélküli szemeknél az erythropsia a látbibor egyéni észrevételén nyugszik, mely látbibor lencsével bíró szemeknél a lencse által felszörpöltetnék. Egy leánynál vörös látás *lépett fel*. Ide tartozik Steinheim esete, hol egy ideges nőnél a szivárvány- és érhártya colobomája volt jelen, s *kínél* később fekete hályog keletkezett. Kitégult látánál vöröslátás következett be. Mayerhausen szintén látott vörös látást *fellépni* egy fiúnál. Pflüger egy idült szivárvány-lobban szenvedő egyénnél észlelte. A vöröslátás *felléptét* látta súlyos ér-

hártya-megbetegés és lencsezavarodásban szenvedő nőnél. Ez esetről méhszenv is szolgálhat okául. A szivárványhártya-rekesz rendellenességei hiányánál lép fel. Itt Fuchs esete említendő fel. melynél vörös látás, mint izomfáradás saját sáros tünete lépett fel. Vörös foltoknak rögtöni fellépése negyedik Henrik és Alençon herczegnél ideges eredetű lehetett. Nevezetes a vöröslátás gyakori fellépése nehézkórban szenvedő egyéneknél. Ugyan ezen nőnél étvágytalanság, álmatlanság volt jelen. Nem szükséges, hogy a vöröslátás fellépése céljából a szem nappal fényingernek legyen kitéve, mint ezt Pflüger egy esete is bizonyítja, melynél a jelenség akkor is fellépett, ha a beteg sötétben tartózkodott“ sat. sat.

Nem tűztem ki föladatomul, hogy e szörnyű stilst az aprajára szedve megkorrigáljam, csupán például idéztem, hogy magyar orvosi nyelvünk két logbosszantóbb sajátosságát kitüntessem. a magyar nyelv eredeti sajátosságait pusztulással fenyegető veszedelmes voltokra figyelmet irányozzak. Csupán a kizáróan a német irodalom emlőjén táplálkozás értetheti meg az olvasóval, hogy magyar toll a német „auftreten“ szolgál lefordításával tudja csak leírni a „keletkezés“ fogalmát. Csodálkozhatunk-e, ha orvosi gyűlés tárgyalásaiban a betegségek elmondásának minden igéje „lépett föl“, hogyha nyomtatásra kerülő, tehát figyelmes kidolgozást követelő cikkben is alig akadunk más egyértékű, de magyaros kifejezésre?

A német nyelv a kifejezések változatosságára nézve szegény; inkább ez, mint a stílus tömörségére törekvés magyarázza meg, hogy a német fül meg sem ütközik ugyanannak az igének folytonos ismétlésén. Hiszen ilyenformán vagyunk a magyarban a *hogy* használatával, melyet hivatalos stílusunk *míszcrint*-ekkel és *miként*-ekkel iparkodik tarkázni.

De vajon a német nyelv bizonyos változatosságainak utánzása följogosít-e nyelvünk „megjavítására“? Még inkább pedig a német nyelv bizonyos változatosság hián levő szintelensége ok-e, hogy általánosítással temessük el a magunk nyelvének változatos és választékos fordulatait?

A *föllép* igét annyira uralja orvosaink nyelve, hogy a láz csak *fölléphet*, a fájdalom *föllép*, az álmatlanság *föllép*, a dühöngés *föllép*, az elmezavar *föllép*, érzéstelenség *lép föl*, tüdőgyulladás *léphet föl* hosszas ágyban fekvést követelő betegségeknek, genyedések és tályogok is *fölléphetnek*, léggenymell *föllépése* sem ritka tüdővésznek, föllép a test megmerevedése, nagy betegségeknek fölfekvély sőt üszkösödés *léphet föl*, az atheromatosus folyamat szintén *föllépni* szokott mindenféle kísérő tünetek *lépnek föl*, szivdobogás *lép föl*, hányinger meg hányás *lép föl*; sőt a hasmenés is *föllép* sat. szóval alig hallunk más igét.

Nézzük, hogyan szerkesztette ilyenféle kifejezéseit az öreg Pápai-Páriz. „Vészen eredetet; rettenetes fájdalom

következik a gyomor sebétől: el-hatalmazik; a hasát el-csapja a sárga sár; bele-esik a fene; megkölyikásodnak, meg-nát-házik; hályog ereszkedik, a szemébe himlő szökik; nyilaltattya a fejét, fel-vér a fájdalom, fájdalom járja a vékonyait, éhomra fáj, fájdalom mint-egy által-övedzi az hasat (ma: övfájdalom lép föl), a fájdalom alá-felé lövellik, karját elhattyá a fájdalom; forró hideg-lelésen kezdődik, az hideg erősen el-leli, az hideg háborgatni akarja, borzogattya, forrózás vesztegeti a beteget, megforrózik, igen meg-rázza, minden negyedik napon elő-kerül; töri a kórság, a nyavalya ki-rontya. rajta esik a kórság; görcs fogja tagjait; a pokolvar ki-üt a testen; kipárlík. kisebesedik, kelevénnyel kél-meg; szédülés jó emberre, mély álomba meríti, rút képzeléseken kezdődik, szíve fogik, erőltet az hányás; elkövetkezését meg nem tudhatni“ sat. (lásd Nyr XI. XII).

Bizony ép magyar nyelvérzéssel az említett példáimat is csak illetéknépen mondhatjuk: kitör a láz, fájdalom jelentkezik vagy megfájdul valamije. álmatlanság lepi meg vagy gyöttri a beteget, dühöngeni kezd vagy kitöri a dühöngés, elméje megzavarodik, érzését vesztí vagy érzéketlenség fogja el, tüdőgyulladás szegődik a hosszas fekvést követelő betegségekhez, genyedés indulhat meg, tályog keletkezhetik, tüdővészeseken nem ritka, hogy a genyedés és vele a tüdő levegője letör a mellkasba, a testet megmeredés hatja el, nagy betegségekben a hát bőre kifekélyesedhetik sőt elüszkösödhetik, atheromás folyamat fejlődik. kísérő tünetek mutatkoznak, szívdobogás lepi meg. ingerli a hányás sőt hányás áll be, hasmenés támad sat.

A *-nál* végű határozók használatában elkövetett szertelenség ugyanilyen gyöttrő az ember nyelvérékére. A német *bei*-nek szolgái fordítása elől minden egyéb állapothatározót, el a birtokviszony alkalmazását; pedig magyaros észjárás szerint írt „körtörténet“-ben a betegség leírásának minden pontjában ki kell tüntetni a betegre vonatkozást. Ezt nem helyettesítheti minden szakasznak „beteg előadja, betegnél a hőmérsék fokozott, beteg fölkelhet, beteg ez, beteg az . . .“ formán kezdése. A *-nál* végű határozókkal annyira jutottunk, hogy ma már azon sem lehetne csudálkozni, ha valaki azt mondaná, hogy „*nálam* fáj a fej vagy *nálam* föllép a szemfájás“.

Az én nyelvérékém az „Orvosi Hetilap“ idézett helyeit így iratná: „A gerinczvelő-sorvadás olyan alakja, melyben; ez esetre nézve csak egy magyarázat lehetséges; vöröslátást észleltek (tapasztaltak) a dioptriái készülék rendellenességei miatt, lencse-hias mesterséges szívárványhártya-kolobomás szemeken, ép lencsájú atropinnal tágított szembogarú (pupillájú) szemeken, a katopriái készülék megbetegedései miatt, ha a fény szertelenül ingerli az ideghártyát, a dioptriái készülék rendellenességeinek hűán is; kolobomás szemek leg-

gyakrabban észlelték; lencsétlen szemek 3—5 $\frac{1}{10}$ -ában fordul elő; *ha* a világítás csökkent, mindent rendes színben látott; lencsétől megfosztott szemben a vöröslátás a szembíbor egyéni észrevétele, ezt a szembíbort ugyanis ép lencsájú szemben, úgy hiszik, a lencse szörpöli el, egy leánynak vöröslátása támadt; ide tartozik St. esete, ugyanis egy ideges nőt lepett meg vöröslátás, *kinék* szivárvány- és érhártyájában kolobomája volt s *kinék* később fekete hályogja keletkezett; a szembogár tágulásakor következett be vöröslátás; M. szintén látott vöröslátást fejlődni egy fiún; P. egy idült szivárványhártya-lobbos egyénen figyelte meg; a vöröslátás keletkezését tapasztalta egy súlyos érhártya-megbetegedésben és lencsezavarodásban szenvedő nőn; ez esetben hisztéria is szolgálhat okául; ideges eredetű vöröslátás lehetett az a följegyzés, *hogy* a Bertalan-é idején IV. Henrik és Alençon herczeg rögtönösen vörös foltokat *láttak*; nevezetes a vöröslátás gyakorisága nehézkóros egyénekben; ugyanezt a nőt étvágytalanság és álmatlanság bántotta; nem szükséges a vöröslátás keletkezésére, hogy a szemet nappal fény ingerelje, mert pl. Pflügel esetében ez a jelenség akkor is előállott, mikor a beteg sötétségben tartózkodott“ sat.

Nem szeretném, ha félre értenének. Nem mondom, hogy a *-nál* végű igehatározó a magyarban teljesen jogosulatlan. előfordulhat bizony csakúgy, mint a többi képes helyhatározó; de az orvosi nyelvben való használata nagyon is meghaladja már a megengedhetés korlátait, úgy hogy szinte tanácsosabbnak vélném egyáltalában lemondani használatáról, mintsem kifejezéseink változatosságát, nyelvünk gazdagságát vele csökkenteni. A *-nál* végű igehatározó és a szintén képes értelmű *föllép* ige alkalmazásával való gazdagítás csak szegényíti a nyelvet.

Legyen e cikkem memento a rombolás korlátozására.

CSAPODI ISTVÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Sejt: viasz, viasz (SzD.); favus, cera non liquata, naturalis (SI.); cera melis (SK.); wabe, honigscheibe, zelle der Bienen (Márt.); cellula, — sejtszövet, textus cellulosus (Bug.); növényi vagy állati testek elemi szerve (Ball.).

Mult századi méhészkönyveink, *) valamint a nép ma is a *sejt* szavon nem magát a cellulát, hanem a cellulák szövődékét, a lépet értik, amazt 'házatskának, szobátskának, kamarátskának, tzélának, tzéllának' nevezvén. Alakja, kiejtése is más most, mint a régi méhészkönyvekénél. Az 'Angl. Méhes

*) Szattmáry Király György: Angliai Méhes Kert. Eger, 1759, 1768. 1781. — Handerla György: Új Méhész. Pozsony, 1794, 1795, 1810, 1819. — Szuhányi János: Szorgalmatos méhész. Pest, 1795. N. K.

Kert' 1759-ben és 1781-ben is, sőt az 'Új Méhész' még 1810-ben is kivétel nélkül *slejt*-nek, Földi 1801-ben *selyt*-nek írja, s Márton szótára a következő változatokat jegyzi föl: *sejt*, *selyt*, *sjelt*, *selyte*, *slejt*. Különösen fontos e tekintetben a korához képest föltűnően régies nyelvű Angliai Méhes Kert Szattmáry Király Györgytől. E könyv legnagyobb része (1—192 l.) egy angol mű német kiadásának (Apiarium Anglicum, oder der Vollkommene Bienen-meister, Leipzig 1749) fordítása, és így kiválóan alkalmas a szó eredeti jelentésének megállapítására.

Az angol 'honey-comb' a német Apiariumban a 'Kuchen' szóval, a németből fordító Szattmáry Királynál pedig vegyesen, majd *slejt*-tel, majd *sonkoly*-lyal van kifejezve. Ime egy-két idézet: „(Die Eylein) werden gemeiniglich in den Kuchen (oder Waben) vorne oder in dem niedern Theil der andern Kuchen ausgebrütet, indem der Honig in den hintersten Kuchen, und in den obersten Theilen der andern eingelegt ist“ (25. l.). Ugyanez a magyar fordításban: „(A tojások) rend-szerint a' Sonkoly-nak első-részi-ben, avagy alsó-felében szoktak ki-kelni, minthogy a' Méhek a' Mézet a Slejt hátrulsó felének felső részi-ben rakják le“ (38—59. l.). Másutt pedig: „Tavaszzal már tojással szokott lenni a' Méhek, még pedig a slejtnak allya felé (253. l.)..... der fast bisz aus Bret mit Kuchen belegt gewesen (37. l.)..... melly csaknem a Deszkáig volt már akkor Slejttel tellyes (79. l.)..... A nyom-ban erre következő mondatban:.... vornehmlich mit Bauung der Kuchen zugebracht wird..... nagyobb-részt csak sonkoly csinálásban töltik el“ (79. l.).

Kétségtelen tehát, hogy a *sejt* vagy *slejt* eredetileg egy-jelentésű volt a *sonkollyal*.

A mi pedig a *sonkoly* eredeti jelentését illeti, erre nézve fölvilágosítást ad MA. szótára is. Ebben *sonkoly*: 'stymma. Das Dicke, so überbleibt, wenn man etwas ausdrucket; sonkolya az olay gyümölcsnek, fraces'. Az utóbbi latin szó pedig mind Cal., mind MA.-nál: az olaynak az söpreie, gazza. Az orvosi értelemben vett saburrát Pázmán *gyomor sonkolyjának*, a mult századi orvos-íróink *gyomor-seprőléknek*, *gyomor-iszapnak* sat. nevezték. (Nyr. XV. 74.) Ugyanezt az értelmet megtaláljuk a Méhész-könyvekben is: „mikor már a száraz slejtet, mind a kiolvasztott mézből a sonkolyt és az olvasztott méznek-is salakját össze gyűjtötted volna.“ (Ángl. M. K. 233.). Még világosabban szól a következő helyen: „Ha Seprős Mézzel van készítve a' Must, főzzed mind-addig még negyed-része el-nem fogy; hogyha pedig tiszta Szín-Mézzel készített, elég ötöd vagy hatod részét elfőzni..... Ha a' Must Sonkolyos Mézzel vagyon csinálva, annak főzésére egy óra, a Szín-

Méznek főzésére pedig fél-óra-is elég“ (152. l.). Látjuk ezekből, hogy *salak*, *söprő* és *sonkoly*, *seprős méz* és *sonkolyos méz* egészen egyjelentésűek voltak.

De egyebünnen is tudjuk, hogy a *slejt* szóval régente valaminek az „allyát, söprejét, salakját vagy valami litványat, gzosat, kevertet, elegyeset“ jelöltek. Miskolci Gáspár az Angliai Independentismus, Ultrajectum 1654. című művében az angol csőcselékről szólva ezt mondja: „két vagy három nap alatt a népnek slejtye és gazza közül husz ezeret felfegyverkezettettek (68. l.); a népnek gazza s a Vitésségnek allya közül“ (90. l.); másutt pedig: „megunván az ő kitsiny és slejtes amsterdami seregét, Angliában osontott és ott sírosabb kontzhoz érkezvén“.... (19. l.). Kresznerics Heltaiból és Thelegdiből idézi a *sleitet* „vulgaris, trivialis, mixtus, promiscuus“ értelemben, s a Nyr. VI. 102. lapján is találunk egy-két idevágó adatot. De különben is a *sejtes* mézet csakugyan alábbvalónak, silányabbnak, *slejt*esebbnek tartjuk a színméznél.

Vonjuk le már most a következtetéseket. A *sejt* névszó a régi *slejt*ből metathesis és a liquidának jésülése útján keletkezett; a *slejt* pedig egyenest az ő és közép fölnémet *slecht*-re vagyis a mai *schlecht* ősére utal.

Ugyancsak a *slejt*ből támadt, mint ismeretes, még a *selejtes* (a palóczoknál *cseljtes*, vö. *eskola*) melléknév is (Nyr. VI. 103), s ebből újabbkori elvonás útján a *selejt* névszó.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Hogy hangzott a „császár“ eredetije? A Nyelvőr ez évi márcziusi füzetében (120. l.) ezzel az állítással találkozunk: „Miklosich a magyar *császár* szót az ószlovén *césari*ből származtatja; pedig *césari* csak úgy végződik jésített *r*-re, mint a cseh *žaltar* legrégibb alakja, genitivusa *césarja*, dativusa *césarju* — a genitivus ragja pusztá *a*, a dativusé *u*, a *j* pedig az *r* jésítését jelöli és nem tévesztendő össze a magyar *j* értékével. *Césari*-ből csak úgy nem lett *császárij*, mint *žollár*-ból nem *zollárj*, annál az egyszerű oknál fogva, mert jésített *r* nem egyenlő magyar *rj*-vel.“ Éz más szóval annyit tesz, ha a jésített *césari*-ből (*césarij*) a magyarban *császárij* s nem *császárij* lett, világos, hogy a szintén jésített régi cseh *žaltar(j)*-ből hasonlóképen nem *zollárj*, hanem *zollár* lett.

Igy áll-e a dolog? Kérdés, olyan érezhető volt-e az ószlovén *rj* is és így használ-e az valamit, hogy „Miklosich a magyar *császárij* szót jésített *r*-re végződő ószlovén *césari*-ből származtatja“.

Miklosich az ószlovén hangokat tárgyalva, először így szól: „Die erweichung bleibt vor allem häufig beim *r* unbezeichnet, bei dem sie schon sehr früh mag geschwunden sein“; azután számos példát idézve, hol az *r*-nek lágy vagy

jés volta nincs megjelölve, ezt mondja: „Aus dergleichen schreibungen, die wohl nicht alle der nachlässigkeit der schreiber zur last gelegt werden können. darf gefolgert werden. dass die erweichung des *r* im aslov. frühzeitig zu schwinden begann, ein satz, dessen bestätigung im nslov. und serb. zu finden ist“ (Vergleich. Gramm. I. köt. 2. kiad Bécs 1879. 208—209. 1). Tehát a magyar *császár* épen nem bizonyítja, hogy az ószlovén jés *r* a magyarban vált tiszta *r*-ré, hanem inkább megfordítva odaáll az újszlovén és szerb mellé tanúul. hogy annak az ószlovén jés *r*-nek már magában az ószlovénben kellett, mint Miklosich mondja, jó korán tiszta *r*-ré lennie. VOLF GYÖRGY.

Fikom **atta**. Mindíg fúrta a fejemet ez a dunántúli tréfás szítók. Előbb a *fík* szóból akartam magyarázni, melyet nálunk *fík*-nek ejtenek. Csakhogy ennek magashangúságával nem fért meg amannak mélyhangúsága. Bugát Szóhalmazában véletlenül akadtam a *fík*: co it igére, melyet a melléje illesztett *k* átnemható igének jelöl. Azonban sem a Tájszótár, sem Pápai Páriz nem ismeri; Kresznericsben megvan ugyan *fík*, de úgy látszik csak csoport kezdő szótag. Benne van azonban az Akadémia magyar-német zsebszótárában *fík* mint cselekvő ige, valamint a Fogarasi magyar-német szótárában is a „jagt, treibt; schläft bei“ jelentésű *fík* cselekvő ige és az utóbbi értelmű *fikik* át nem ható ige. Jelentését megerősíti az általánosan ismert egyértékesével való kapcsolata ebben a tréfás sopronmegyei mondásban: „basszom fikom padra fingom.“

Eredését a német nyelv *ficken* igéjéből kell származtatnom. Ezt bizonyítaná az a körülmény, hogy a régi nyelvben ismeretlen s hogy a németséggel érintkező vidékek szókincséhez tartozik. Jelentése azonban kiveszett a nép öntudatából, mert egészen illedelmes szóként járja. CSAPODI ISRVÁN.

Fika. Az előbbi pontban tárgyalt *fikom* eszembe jutott egy másik, hozzá mind burokjára, mind magvára nézve majdnem teljesen hasonló szavunkat, a melynek jelentését, minthogy tájszó létére is ma már szerte el van terjedve. szükségtelen bővebben magyaráznunk. Ez a *fika* = baka.

Ismeretes, mily elérhetetlen fölsőbbiséggel tekint alá, mennyire lenézi, minő hitvány, silány portéka a kisbirónak egy paraszt, a sekrestyésnek a harangozó, a rőfös kereskedőnek a pántlikás zsidó, s hogy egyebekről hallgassak. a lovasnak a gyalogkatonára. De mind ez semmi ahhoz képest. a mekkora hitványság a huszár szemében a baka. Tudjuk, hogy „először gyün a huszár; asztán gyün egy nagy nagy semmi; azután osztán megin gyün egy nagy semmi; akkó gyün egy nagy rengeteg pocsolya és csak azután gyün a

baka.“ Adhat-e pedig megvetése érzetének méltóbb kifejezést a katonaeMBER, mintha katonatársát a katonára nézve leg-szégyenletesebb nevezettel illeti. ha őt g y á v á n a k, com-parativusban a n y á m a s s z o n y k a t o n á n a k s superlati-vusban f i k a k a t o n á n a k nevezi? Más szóval én a *fika* szóban gúnynevet látok s azt a „fügét mutatni“ kifejezés-beli *füge* értelmi párjának tartom; vagyis az a nézetem róla, hogy ez nem egyéb, mint ugyanaz az olasz *fica* (cunus), a mely a Nyelvőr XIII. 456., XIV. 36. 84. s XV. 75. lapjain volt tárgyalva, s a melyet minden bizonnyal az Olaszország-ban tanyázó magyar katonaság hódított el, huszárjaink pedig ingerkedésből, bosszantásul a mindig fitymált gyalogságra alkalmazták, f i k a k a t o n á n a k vagy egyszerűen fikának gú-nyolva a bakancsost.

Hogy a „gyöngeség, puhaság, gyávaság, pulyaság“, meg „asszony“ s ennek szóbanlevő jelképe majd minden népnél a legszorosabb értelmi rokonságban állottak s állanak egy-mással, az oly közönséges s annyira régi dolog, hogy ily szimbolikus emlékoszlopokról már az öreg Herodotus tud beszélni (II. 102.), a melyeket a Kr. e. XIV. században az egyiptomiak nagy királya, Sesostris (II. Ramses) ama meg-hódított népek országában emelt, a kik a harcokban g y á -v á n viselték magukat.

SZARVAS GÁBOR.

Egzek vánom bánom... A Nyelvőr f. é. májusi füze-tében „Karácsoni miszteriumok“ cím alatt közölt latin hang-zású ferdítmény eredetét elég érdekesnek tartom arra nézve, hogy azt közöljem e folyóirat olvasóival. Ugyanis egy német egyetemi „burschenlied“ refrain-je így hangzik:

Ecce quam bonum, bonum et jucundum
Habitare fratres, fratres in unum.

Kézzel fogható, hogy ennek hasonmása akar lenni az illető miszteriumok eme helye:

„Egzek vánom bánom, bánom a szekundum
Abi táresz, tátresz, fatresz a szekundum.“

Ama refrain nem egyéb, mint versbe szedett alakja a 132. zsoltár kezdetének, mely a Vulgata szerint így hang-zik: Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum. Föltűnő, hogy ama miszterium latin hangzású verse nem közvetlenül a biblia után, hanem egy németországi bordal refrainje után van készítve.

BÁNHÉGYI ISTVÁN.

Aladár. Bonfinius Mátyás király holttestének Bécsből Fehérvárra szállítása körülményeit írván le, a többi közt ezeket mondja: „Postero die mortis corpus regis cultu ac insignibus exornatum... deinde quamvis exenteratum cum

subolere coepisset in picata capsá reconditum datoque Primario *Aladario* Bodoque Gaspari negotio secundo amne Albam demissum.“

Azzal a kérdéssel fordultak hozzánk, adhatnánk-e fölvilágosítást róla, található-e a Nyelvtörténeti szótár adatai közt egy vagy más olyan, a mely tiszta magyarázattal szolgál arra nézve, ki és mi volt ez a Bonfinius-féle „Primarius *Aladarius*“. Utána néztünk a dolognak, legelőször is Heltainál, a kinek Krónikája tudvalevőleg nem egyéb, mint Bonfiniusnak fordítása, s ott az illető helyen ezt olvastuk: „Egy néhány nap múlva szelvényébe tőuéc a testet és be szurkozác aszt minden felől, és haióba tőuéc aszt és mellé adác a fő *Aladárt* és Bodo Gáspárt és meg hadiác azzoknak, hogy el vinnéc aszt Székes Feyervárra“. (Nevezetes, hogy Heltai Krónikájának földolgozója több más, szintén fontosabb szókkal együtt ezt se tartotta érdemesnek kijegyezni; a Nyelvtörténeti szótárnak a betűje ugyanis már jó régen készen áll, de az idetartozó szavak sorában nem találjuk meg az *Aladár* szót.)

Származására s jelentésére nézve mondanivalónkat röviden a következőkbe foglalhatjuk össze.

Aladár török eredetű szó s két tagból áll: *alaj* + *dar*. Első része: *alaj* Zenker szótára szerint egyebek közt anynyit is tesz mint: „gefolge; truppe, schaar, regiment; Âlây Emini: Major; Âlây Beji: Obrist“, s nyelvünkben is sokszor előfordul ez összetett szóban: *olajbég* = csapatvezér. (Megvan a bolgár, szerb, rumun s újgörögben is. Mikl: TürkElem.). Második, *dar* tagjáról Zenkerben ezt olvassuk: „in zusammensetzungen: qui tient, possède, garde, conserve; action de tenir, de prendre; haltend, habend, besitzend, bewahrend; das halten, fassen.“ Főlemlíti a TudGyűjt. 1818. évfolyamának 2. kötete is, melynek 73. lapján egy jegyzetben ezt találjuk: „*Csuhadár* szó, azért hogy I. Rákóczy Ferentztől gyakoroltattott, magyarnak nem tartathatik, sok Török szavak a XVII. században gyakoroltattak a Magyaroktól; illyekkel tele vagy on Zrínyi Miklósnak versezettje. Valóban ezek közé, tartozik a *Csuhadár*; *Dár* a törököknél felvigyázót tézen, *Tefterdár* kintstartót — *Csuhadár* Ruhatartót és komornyikot jelent.“

Aladár tehát tulajdonkép annyi mint: csapatfő. Szorosabb megállapítása azonban, hogy minő tisztség, minő méltóság volt ez a Bonfinius-említett „főaladárság“, egyelőre még, legalább részünkről, lehetetlen. Ha szabad azonban ez egy adatra következtetést építeni, mi az *alaj* szónak „gefolge“ jelentéséből s Bonfinius idézett helyéből azt sejtjük, hogy *aladár* „testőrhadnagyot“, *főaladár* tehát „testőrkapitányt“ azaz a testőrség fejét jelentette. Mint tulajdonnév egyébiránt régi okiratainkban többször előfordul: „Aladár, vir

nobilis. 1274. Aladarus, Banus Slavoniae. 1225.“ (Czinár: Index.)

Egyike mindenesetre legkülönösebb szavainknak. Kétségtelenül azok közül való ugyanis, a melyeket őseink már a honfoglalás előtti időszakból ismertek s a többi már akkor meghonosodott török szóval magukkal hoztak a hazába; különös tehát, hogy egy-két okirat csak mint tulajdonnevet őrizte meg; mint köznév pedig, legalább eddigelé, csak egyszer s épen egy idegen nyelven írt műben, csak Bonfiniusnál fordul elő.

SZARVAS GÁBOR.

Nyílt levél.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Engedje meg, hogy kifejezzem örömemet a Nyelvőr májusi füzetében megjelent cikkben, melynek címe: „A legrégibb rumuny codex magyar elemei.“

Új és döntő bizonyítékot találunk ebben a cikkben arra, hogy a nyelvek a leghitelesebb adatokat szolgáltatják az illető nemzetek belső történeteinek fölvilágosítására; mely belső történeteket a diplomaciai história vagy épen nem, vagy csak nagyon hiányosan ismer. De új és döntő bizonyítékot találunk abban arra is, hogy egy nyelvnek történeteit sem foghatni föl magából a nyelvből, ha képesek nem vagyunk az idegen befolyást észrevenni, mi lehetetlen részint a származásra nézve rokon, részint a földrajzi viszonyra nézve rokon, azaz szomszédos nyelvek tudása nélkül.

Alexi úr köszönetre méltó szolgálatot tesz nekünk, hogy ismerteti, úgy mint kezdte, a Voroneczi-codex-et. A tanulság, melyet az illetén ismertetésből meríthetünk, véleményem szerint még nagyobb lesz, ha Alexi a tárgyalandó szókat nem a Jordánszki-féle vagy más magyar fordításnak megfelelő helyeivel, hanem az ó-szlavon szöveg helyeivel világosítja meg. Mert nem az a tanulságos, hogy például a magyar *hitten*-ből lett rumuny *hiklen*, *viklen* szó minek felel meg valamely magyar szövegben, hanem az, mily szlavon szót akar az a kölcsönvét kifejezni? Minden kölcsönvét bizonyosan valami okból történik, lappangjon bár ez az ok az írónak hiányos nyelvismeretében, vagy magának a nyelvnek szűk voltában, t. i. hogy megfelelő kifejezés nem kínálkozik vala benne. A tanulság abban áll, hogy megsejtjük a kölcsönvét okát.

Egyébiránt óhajításom teljesítésével nem akarnám késleltetni Alexi úr munkáját; inkább folytassa úgy, a mint kezdte, ha így hamarabb készül...

Engedje meg, t. Szerkesztő Úr, hogy az említett füzet 222. lapján kifejezett észrevételére egy ellenészrevételt tegyek. A Nyelvtörténeti Szótár lassú haladása miatt én is türelmetlenkedem. De ha azért oly lassú az, hogy a „senkel“

féle szók megfejtése meg-megakasztja a haladást, még nagyobb lesz türelmetlenségem, mert az ijesztő „dum defluit annis!” jut eszembe. Én is használni akarnám még ezt a szótárt; de „dum defluit annis” terminusát nem élem meg.

Talán félreértés is van a dologban. Az akadémia a Történeti Szótárban a régi nyelvemlékekben előforduló szokat kívánja együtt, s ha lehet, ha könnyeden lehet, idősorban fölhozva látni. Ez az összehordó hangyamunkát meg is jutalmazhatja. De a szók etymonjának kikutatását bűn volna kívánnia az akadémiának; mert azt két ember élete, ha egymás végibe tehetnők is, nem teljesíthetné; az akadémia pedig meg sem jutalmazhatná. Minthogy a hangya szót találtam leírni, hát hangyabólynak akarom nevezni a Nyelvtörténeti Szótárt. Minden szó abban egy-egy hangyatojás. Azt lehet kívánni, hogy legtöbb tojás benne legyen valami jó rendben; már azt nem lehet kívánni, hogy minden tojás, egynek híja nélkül is, ott legyen. Azt meg kívánni sem szabad, hogy el legyen mondva, minden tojás vagy szó miképen lett, s mit jelentett eredetileg. A szók többnyire fecsegősök, maguk mondják meg, micsodások. Meghallgatjuk, elfogadjuk. De vannak hallgató szók is; azokat ne vallassuk meg, arra nincs időnk. Elég, ha szolgálatjukat megteszik s mi azt látjuk, megértjük.

Én így képzelem a Nyelvtörténeti Szótárt, mert így gondolom lehetségesnek, bevégezhetőnek is.

HUNFALVY PÁL.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr olvasóihoz.

1. Imre Sándor 'Hibás Szólások' című művében (73. l.) egyes szók elévüléséről, kipusztulásáról s alkalmas föl- vagy föl-nemélesztésükről szóltaiban egyik pontban mint idevalókat a következőket is előszámlálja: „Vannak csak tájbeszédekben vagy épen kevesektől használt szók; *visszett* (*vissza*-tól: helyett), *enyett* (helyett), *enyege* (enyhe), *kagyma*, *érölen*, *múlólan*, *farkallás*, *koforty*, *fitá*.” E közlést olyannak kell tekintenünk mint alaposat; óhajtanók tehát tudni, melyik vidék, vagy mely vidékek azok, a hol ez a régi nyelvemlékeinkben is oly ritka *visszett* v. *visszett* szó még, habár kivételesen is, él a nép ajkán.

2. Az Érsekújvári codex 263. lapján ezeket olvassuk: „Arystotiles irya világ biro zandornak: Ember bator mykenth orozlan Feleken mykenth nywl, bew mykent kakas fesweny mykenth ees, kemeny mykenth varyw, kegyes mykent gherlice, alnak mykent nősten orozlan, Zeled mykent galamb Czweif ees *sod* mykent rawaz.” A Tájzsótár, Kriza s Kassai

szótára szerint *sod* annyi mint: ,kemencze, a kemenczét tartó belső, tűz felől való kőfal, a kemencze rakása, a hol a tűz ég, belfelül.' Világos, hogy a codexbeli *sod*-nak jelentése ez utóbbiával semmikép össze nem egyeztethető; kérjük tehát, van-e vidék, a mely talán még fönntartotta s ma is használja e szót az idézett helyből elég tisztán kiolvasható ,álnok, furfangos, ravasz' jelentésével?

3. Szalay Ágoston ,Négyszáz magyar levele' közt találunk egy 1554-ben Kanizsán kelt levelet, melynek írója ,Ladislaus Kerechy, comes et capitaneus in Ziget' tudósítja Chany Akacivst, hogy „Pernezy Eged testet, az hon zegen Dersfy vram fekszik, oth temetetem el, zazloth chynaltatam nekj, es koporsoth *rotatam*“ (142. l.). A ,koporsót rőtattam' tehet annyit mint: ,koporsót metszettem, kriptát vágattam', de teheti azt is: ,koporsót készítetttem.' Kérdés: ismerik-e Kanizsa és Szigetvár környékén a *róni* igének ,készít, épít, alkot, csinál' jelentését?

4. Ejtik-e s hol a *hosszú*-t *hosszi*-nak; továbbá a *bizony*-t, *bizonyos*-t *bizom*-nak, *bizomos*-nak?

5. Kérünk több egymás mellé állított példát, a melyekből a *révedez* igének jelentését vagy jelentéseit tüzetesen meg lehessen állapítanunk.

6. Használ-e valahol a nép egy olyan tájszót, melynek jelentése megegyezik a közönségesen használt *proletur* szóval?

7. Kérjük az egyes vidékeken divatozó népviseletek tüzetes leírását s a nép ajkán élő öltözék nevezeteket: férfi és nőöltözet; ünnepi és hétköznapi; testrészek (fej, nyak, mell, derék, kéz, alsó test, láb) öltözékei, pl. *süveg*: püspök-, túri-, bagoly-, oláh-süveg sat; *kalap*: magastetejű-, karimás-, éghasító kalap sat; *sipka*: katona-, pap-sipka sat, beleértve még a világosan időgenre valló nevezeteket is mint: *pruszlik*, *rékli*, *vikler*, *tyurak*, *szervánka*, *kuczamájka*, *palárin*, *katrinca*, *kozsok*, *opánka* sat.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb irataiból 1560-tól kezdődőleg.

Ez mostani bolygó világban: villongós, háborús időben.

Meghiitelheti kegyelmetek, hogy....: elhiheti, meggyőződhetik róla.

Képutálásból kezesek ké akart bennünket tenni: gyűlöletből meg akart rontani.

Ármányos hajdukat fogadtunk a kóborlók persequálására: fegyveres hajdukat. (Tisza-Dobon, Szabolcs megyében, az éjjeli őröket „ármás“-oknak hallottam nevezni).

Nagyon alkalmatlanul élt a feleségével: egyetlenül, rosszul.

Bizony dolog, fájdalom!: nehéz dolog, nem kis baj!

Holmi leendője maradt az anyjáról: egyet-mása, javacskája. (Ma léhendé-nek mondjuk).

Királyaink szemtől lévő confirmációjához ragaszkodunk: jelenleg is birtokunkban lévő, királyaink által megerősített okirathoz ragaszkodunk.

Akármerre halásszon is feleletében: akármerre csürjecsavarja a dolgot.

A mit írtam, nem akarják illő köntösökül elfogadni: a mit írásomban rájok mondtam, nem akarják rájok illőknek elfogadni.

A város határit ki kell járni: a határhalmokat megvizsgálni.

Iha az alkuvás szerint a ház mellé nem áll, a házra adott szent Miklós pénzét kárban vallja: ha a ház alkujától visszalép, a felpénze (erdélyiesen: előpénze) odavész.

Gyanúság érkezett hozzá: gyanakodnak reá.

A város lakosít kócziporoknak mondotta: semmire valóknak, hitványoknak mondotta.

Addig nyiggattatá az agarat míg meghala: kinozta, üldözte.

Az agyagot megnyomás nélkült verte fel a falakra: kellő elkészítés nélkül tapasztotta föl.

Bonyhai uram kívánta megláttatni: törvény által, végzésileg kimondatni.

Megrészegedvén garázdát indított vala: veszekedést, garázdálkodást.

Lekötelezték magokat hogy istenesen egymáshoz állanak: becsületes úton összekelnek, férj és feleség lesznek.

Ha mi pénzhez közelebb érő jószága volna: könnyebben pénzzé tehető.

Harmad nap múlva hütöt vetettek neki: esküre bocsátották; megengedték, hogy esküvel igazolja magát.

A helybeli lakos az idegent az áruból kivetheti: az idegen által megalkudott árut, annak árát letévén, az elől elveheti.

A sütőket a conclusum szerint kell éltetni: tanácsi végzés szerint hagyni kenyérüket árulhatni s a szerint védelmezni is.

Hamari hüthányó szavai szerint akar igazat követni ki: igen hamar esküt ajánl s azzal akar igazságot követelni.

Proczner uram törvényföttig tanácschal éltette Vásárhelyi uramat: tanácsával oktatta, védte a per lejártáig.

Minthogy a feleség közelebb van a borhoz, mint férje: örökségről lévén szó, a bor inkább a feleséget illeti mint férjét.

Élete vesztesége forgott benne: csaknem belehalt, élet-halál közt volt.

Hátra hagyta a tanács admonícióját: nem fogadta meg, nem követte.

Szél fujja az porodat! (átokszó): égessenek meg! vessz el temetetlenül!

Vigyázz! mert tűz lesz en az fejed en: megégetnek, ha csak egyet szólok.

Nem kellett volna mindjárt híresíteni: elhíresztelni, másoknak elmondani.

Igenis vastag dolgok aggraválják ő kegyelmeket: nehéz gyanu van ellenök.

Néhányat tanácsbeli uraimék közül kikövetett: kijövetelre kérte, hívta.

A felső esztendőkb en igen erősködtek rajtunk a taxáért: néhány évvel ezelőtt erővel hajtották be rajtunk a taxát, országgyűlési költséget.

Ezek voltak bizonyosan furói-faragói ezen dolgoknak: ezek szerezték, indították e bajt nekünk.

Szőrin adja vissza az ezüst kalánokat: ugyanazokat, vagy olyanokat ad vissza.

Mihent megszálltak, kést bocsátották lovaikat: azon szerszámostól (?) elbocsátották lovaikat legelni. (Szatmár vidékén maig is, bár ritkán, lehet hallani: „Kés lovakkal vártuk; kés lovakat küldöttünk elébe.“ Valóságos jelentését e szónak nem tudom).

Gyermeke nék miá n n a történt baja: miatta. (Jön elő különben mind a három személyben, így: *miám, miád, mián*, vagy *miánna*; többesét nem olvastam sehol).

Tartozik czéhet követni, ha mesterségét folytatni akarja: a czéhbeállhatást kérni.

A lova egészen sem mire kellővé lött: haszonvetetlenné, nyomorékká.

Buzát hozott a terhes házba: kamara; élésház, minden es ház.

Kivonta az tanács a Gáspárné segge kolcsát: kedvezésből a büntetés alól fölmentette.

Nyegédességből főbe ütött egy oláhot: hányi-vetiségből, hetykeségből.

Előbb a fejér község fizette meg a maga portióját s azután erősködjék a fekete költség en. (Fehér község: a városi tisztí kar és képviselő testület; fekete község: a város többi polgársága.)

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Rimaszombatiak.

Nagy természeti van: makacs.

Kutyaerkölcs van benne: nyakas, fejeskedik, megköti magát.

Úlj veszteg: maradj, ne menj el.

Tódit hozzá: füllent, hazudik.

Teddide-teddoda ember: gyámoltalan, ügyetlen.

Nyilik a zesse: értelmes lesz.

Jó memmosták a fejit: megszólták.

Nagyot sózott a hátára: ráütött.

Nem sok néz ki belőle: nem sokat lehet tőle várni.

Nem éri fel öklével: ésszel.

Nem esik le az arangyűrő a kezéről. (Mondják, mikor valamely dologhoz kell fogni.)

Ne kereskegy rajtam: ne keresd rajtam.

Ára vetek, hogy ott fázott meg: azt gondolom, hogy ott fázott meg.

Hányd az orrod alá: edd meg.

FÁBRY JÁNOS.

Debreczeniek.

Török szakad, be kell eszt ma végezni!

Hány órán temetik Farkas Erzsit! — Három órán.

Tettél-i sajtot a kenyírhe: megadtad-e a kellő tiszteletet?

Még neki áll fejjobb: még ő keres elégtételt, még ő beszél hangosabban!

Nem töröm magamat írte ojan nagyon!

Na hiszen, szípen lefestették aszt a gyereket az apja előtt: elmondották, milyen rosszul viseli v. viselte magát.

Ki bírja eszt a fődet? — Kaccz zsidó.

Mikor áll neki ez az idő: mikor szűnik meg a zivatar.

Megúnta a dicsőssíget: nem győzte várni a dolog végét, nem volt kitartása.

VOZÁRI GYULA.

B a b o n á k.

1. Ha recseg a szék vagy asztal a házban, valaki abbul a házbul meghal.

2. Ha a zember aszt álmoggya, hogy bontyák valakinek a házát, az a kiről álmódott, meghal.

3. Ha a pók leereszkedik, eső lesz.

4. Ha valaki ott haggya a széket, mikor őtt, elhaggya a szeretője.

5. Ha valakinek viszket a zálla, szakállas vendég jön.

6. Ha üsszel sok vakondokturás van, lágy tél lesz.

7. Ha valaki kezét fog egy másik emberrel, osztán valaki elmegy kösztük, annál a háznál lakodalom lesz.

8. Mikor a kenyeret kiveszik a kemenczébül, osztán ha le-
esik a lapátrul, abbul a kenyérbül vendíg eszik.

9. Mikor a tehenet megfejk, a tejet nem jó két férfi köszt
évinni, me megnyulósodik.

10. A ki először hál uj házba, a mékbe még senki se alutt,
nemsokára meghal.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Sirató versek.

Jajj, jajj, jajj! égyetlen virágom, jaj de éhervattá!.. szépen
égő gyertyám, jaj de kialuttá! — Jajj, jajj, jajj! mit tégyek, Iste-
nēm há légyek!? — Jaj de okos vót a ragyogó csillagom galam-
bom!.. a mináp is aszonta: Nyanya! aggyon ké kényeret, de jó
nagyot án! immán a bötüket is ismerte, az „i“ „á“-ná tanút!..
még a kis borgyukat is méktutta őrizni. Jajj, jajj, jajj! de évisz-
nek elüllem oda a fekete földbe. Kié lesz a szép kis uj kötényed?!

Ilyformán folytatják nótázva a jajgatást a koporsót körüljárva
jobbról, balról és azt tapogatva, arra ráborulva; de köny soha se
jön a sirató szeméből. A megholtnak minden badar tettét elszámálál-
ják, a míg a pap és kántor a háznál kiénekl; és a ki legczífráb-
ban tud jajgatni és számlálgatni, arról mondják: „eh hát szépen
ésiratta!“

(Göcsej. N.-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Tájszók.

Alföldiek.

Tanfő: tanfelügyelő. „Ugyan
kéröm, itt van-e a tanfő? Mi-
csoda tanfő? Hát az iskola-
nagy. Talán a tanfelügyelő?
Az lesz az, csak hogy nekem
nagyon hosszú, hát én csak
úgy a magam esze szerint rö-
viden mondom.“

tanyahasú: nagyehető. „Ugyan
hány gombócot tudnál meg-
enni egy ültő-helyedben te ta-
nyahasú?“

tapsikol: tenyerével a vizet
vagy a sarat veregeti. „Ne
tapsikolj a vízben te gyerek.“

tarja: marhának a nyakarésze.
„Gusztí úr, nekem a tarjából
vágjon.“

tatar: mécsbél. „Tedd el azt
a rongyot, jó lesz tatarnak.
Piszkálj kijebb azt a tatart.“

tábolka: vékony táblácska,

melyet sodronnyal a beoltott
fára erősítenek jelezőnek. „Hol
van innét a tábolka?“

tángál: elver. „Mi a baj Jancsi,
úgy mégy, mint a kit jól meg-
tángáltak.“

tányérmester: olyan legény,
kinek lakadalomban terítés és
étkezés alkalmával a tányérok-
ról kell gondoskodni. Ilyen-
nek társa a kalánmester. „No
tányérmester, két szemed a ven-
dég.“

tápászkodik: lomhán kel
föl. „Te Julcsa, talán már föl
is lehetne tápászkodni.“

táttan, eltáttan: elfeslett pl.
a csizma. „Ejnye, de eltáttant
a csizmád.“

terebo gáz: ógyeleg, czékléz,
kerüli a dolgot. „Láss a do-
loghoz, ne terebo gázz.“

- terjegeti magát:** terjeszkö-dik, terjeng, teritőzik. „Úgy terjegeti magát, mint a páva.“
- terjes:** téres. „Menj odébb, elég terjes az út, ketten csak elférünk.“
- tenyerel:** valami lágyfélébe tenyerét belenyomja. „Micsoda patália az gyerekek? Hát Pista beletenyerelt a kásába.“
- teperedik:** szélesen a földre ül. Némely vidéken a lányok, menyecskék 10—15 szoknyát is vesznek magukra; táncz után rendszeren a földre ülnek oly módon, hogy sebesen egyet fordulnak, s úgy teperednek a földre. „Gyertek hékás, itt a fűvön teperedjünk le.“
- teremtődik:** gyorsan ott terem. „Lódulj, de itt teremtdőj mindjárt.“
- teszi-veszi:** emelgető háló. „Hozd el fiam a teszi-veszit, hátha fognánk valamit.“
- térül-fordul:** gyorsan jár. „Tudja leltem komámasszony, tán nem is illik, hogy én magam dicsérem, az én Kata lányomnak messze földön nincs párja; alig gondolok meg valamit, térül-fordul, már meg is tette.“
- tél-tul:** imígy-amúgy végzett munka. „Ázután dolgozzatok emberül, nemcsak úgy tél-tul nagyjából, mint a cigány-gyűjtés, rugd fel, hadd ott-módra.“
- timony:** mellék-kormány a hajón. „Akaszd meg a timonyt.“
- tipereg:** tipeg. „Bizony fiam, már én csak tipegek.“
- tokú:** száraz tok a gabonaszemeken pl. a búzán. „Hogy járja a munka szomszéd? Biz a nehezen, félnap is járatjuk az ágyást, még is marad abban elég tokú.“
- topocsol:** sáros vízben taposkál. „No megállj, majd megmondom anyákámnak, hogy a sárban topocsolsz.“
- toporog:** toporzékol, toporzikál. „Nézd, nézd az a kanpujka hogy toporog.“
- torkalj:** torok alja. „A torkalját tedd be az abáló lébe, jó lesz hurkába.“
- torongy:** állat bele, leginkább szárnyas állatnál használják. „Mi lelte azt a csirkét? Pista ráhágott, kinyomta a torongyát. Úgy mégy, mint a kinek a torongya nyúlik.“
- totojázgat:** totolyáz, cziczomázza a kisedet. „Úgyan ne totojázgasd mindig azt a gyereket.“
- tőked:** a fa töve kimarad a földből. „Segítetek azon a fán, látjátok, hogy kitőkedt.“
- törmel:** apróra tördel. „Ne törmeljétek a nádat gyerekek.“
- tukarcs:** tekercsbe font rongyos dohány. „Ne csináljatok hosszú tukarcokat.“
- turrog:** kakas-pulykának a hangja. „Kinek a pujkája turrog itt?“
- turzik:** túró sodik pl. a ló háta. „Mi lelte a lovatokat? Turzik a marja.“
- trüszköl:** haragszik valamiért. „Én nem tudom, mi forr benne, egész nap trüszköl.“
- tücski-hajcski:** lábas jószág. „De jó kedved van öcsém. Mit búsuljak, nincs nekem se tücski, se hajcski.“
- tyurak:** csurak, női felöltő. „Hogy vetted a tyurakot?“
- tyúkverő, kárlátó, kállátó:** Némely helyen megvan még az a régi szokás, hogy a lakadalom másod napján a lá-

nyos háztól az egész násznép kárlátóba megy, azaz látogatást tesz a legényes háznál különféle ajándékokkal. Ilyenkor a pajkos legények útközben a

hol csak tyúkot találnak, elütik, egy rúdra felaggatják, melyet két legény a vállán visz és úgy mutatják be magukat. Ezt nevezik tyúkverőnek.

SAMU JÓZSEF.

Kiskunságiaiak.

Mándli: kabát (posztóból v. szövetből: ha bőrből van: ködmen. A mándli más szabású, mint a bandsúr vagy a dolmány. Kis mándli: mellény).

Markáf-útja v. Markalf-útja: az úton a két kerékvágás közti tér, mely rendesen begyöpösödik; a ló ugyanis homokföldön erre nem léphet rá, mivel a kerékvágásban a föld mélyen föl-vágódik, s az út közepe néha fél lábbal is magasabb mint az a hely, hol a kerekek járnak.

marokverő: kéveköttő fiú v. lány (aratáskor).

máj: kisebb sérülés (gúnyos ért). Pl. ha a gyerek pügézés vagy lapdázás közben megüti vagy megvérzi magát, azt mondják neki: Ott a pügemáj, vagy lapdamáj. A szó valószínűleg: mály = az állat hasáról vett gyengébb bőr, pl. rókamály (Sz. D.). Máj a szokott értelemben is.

maszat: szenny, piszok; maszatol, maszatos. (Kecskemét. Nyr. X. 380. | Szabolcsban moszat: szemét. Nyr. XII. 96. | R.-Szombat maczat Nyr. XII. 190. | Győrvidék paszat Nyr. XII. 236.).

matyó: pápisták gúnyneve.

mélák: nagy otromba ember. (Somogy. Nyr. X. 189.)

módos: gazdag, vagyonos; mód: vagyon.

monyas: csődör.

móring: házasságnál kikötött özvegyi illetmény. A házaselek egymásnak: móringónak.

moslék: rút, ocsmány (adject.).

mögbubol: megver, fejbe ver. (Somogy. Nyr. X. 476.)

mögcziczkezz: megver.

möggyesül: egyezsége jut. (Menj, egyesülj meg te atyádfiával. MünchC. 21. reconciliari ért.).

mögembörködik: ember sorba jut, fölno.

mögembörölkít: vmi szivességet tesz vele. 'Mögembörört éggy forinttá.'

mögerezsködik: meglágyul, megnedvesedik pl. száraz dohány a pinczében.

mögőköl: visszahátrál. Az ökröt e szóval szokták visszahátráltatni: hők!

mögkergül: megalondul, kergévé lesz, mint a birka.

mögmohollik: megrándul. 'Mögmohollott az újjam.'

mögválaszt: megkülönböztet. 'Assé tudja mögválasztani, melyik a jobb keze, melyik a bal.' (Balásfi: Tsepr. Isk. 175.)

mögye: határ, mesgye. (Tájsz. Nyr. VII. 429. Somogy. Nyr. X. 476.)

mönetelős: lejtős. (Somogy. Nyr. XI. 238.)

muczurka: picziny. (Veszpr. Nyr. IX. 282.) Így is: piczurka.

m ú n y á s z o l ó d i k: álmosan készülődik, tesz-vesz.

m u j a: élehetetlen, ostoba. Az öszvért is hívják így.

N á d a l, m ö g n á d a l: 1) megver, elnászpácol. 2) A kovács mögnádája a fejszét: mög-aczélazza az élit. (nádo = szerbül aczél. Rimaszombat. Nyr. X. 88. | Kecskemét. Nyr. X. 380.)

n á d k é s: sovány, vékony, gyöngye. n a g y f e j ű: kópé, nagy kópé. (Aranynál Toldyban: „Nagyfejű legényi“.)

n a p o l: henyél. (Halasi szűcsök 1744. évi czéh szabályaiban: „Ila a legény egy, két vagy három nap szántszándékkal naplana...“ Nyr. XII. 219.)

n e d e r k ó: féleszű. Így is mederkó.

n e s z: 1) hang; neszel: figyel vmi hangra. 2) ürügy, szín.

n e h é s s é g v. k ó r s á g: nehéznyavalya.

n e v e l. „Vöttem egy malaczt, maj nevel a neköm; ha meghízik, 50 pöngő lössz az ára.“

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Kiskük öllő megyeiek.

M a c s u k a: bunkó, bunkóshot. „Jó nagy macsukája van a batadnak. Evvel a macsukával nem félek én akármijen rassz kutyától se.“

m a r i c s k a: kis játék-malom. „Az urfi min maricskákat csinál az eresz alá a vízre!

m á j: még (?). „Ne máj ötözöggyt és is ajan sakáig. Ne máj még mennyt és is minden vasárnap a tánczba, vaj écczer üjj itt-hann is.“

m á r t á s: szósz. „Aggy mártást a gyermekeknek feleség.“

n y a k l ó: 1) az a szíj, mellyel az ostor a nyélre van kötve; 2) a mellyel a kocsirudat a ló nyakához erősítik.

n y á m m o g: kelleetlenül eszik.

n y a n y a: így hívja anyját a gyermek.

n y a k ó c z a: meztelen nyakú. (Szathmárban nyakóc. Nyr. VII. 190.)

n y á l a d é k: élehetetlen, tacszó. n y e g d e, n y a g d a, a mi könnyen csuklik ide-oda.

n y e l e b ő l v a g y n y e l e f ő l: torkoskodik, nyalakodik. N y e l e f e n d i: a ki ilyen tulajdonságú.

n y e l e v i s z i: együgyű, hígvelejű.

n y e r t e s: versenyez.

n y i h e l ő d z i k: vakaródzik (gúnyos).

n y o m á s: a város melletti földek (Kecskeméten: közlegelő. Nyr. X. 380).

n y ű g: a ló lábára tett kötél. (A békó vashól van, a nyűg kötélből.)

n y ű g l ő d i k: bajlakodik, nem bír boldogulni.

m e g f o r d í t a n i: a csűr földjét agyaggal bevonni, megsikkallni. „Siessetek emberek a méréssel, me még ma meg is kell hagy fardiccsuk a csűr föggyit.“

m u z s i k a: hegedű. „Ajan muzsikát csináltam kóréből, hagy még a banyhai cigánynak sínecs külemb muzsikája.“

m e j r e v a l ó: lájbi. „Bár egy mejrevalót tudnék venni vele.“

-n i t t: -n á l, -n é l. „Mast éppen a papnitt vótam, de azelőtt vótam a zsidónitt is gyértyáér.“

Palánt: deszka kerítés. „Min-
leste a palántan, ha megfog-
hatná, de nem lehetett.“

pélla: perje. „Öntözd meg
azt a péllát te, hogy el-ne
vigye a szél Vaj egy házra.“

potka: szerencsétlenség. „Meny-
nyi potka ért, a még ki jühet-
tünk ezen a fene hegyen.“

prikulics: kísértet. „Ne menj
ki, mer att van a prikulics, s
elviszen.“

ribancz: gazember, haszonta-
lan. „Hagy az Isten ki ne
mazdicsa égy állóhelyiből a
ribanczát!“

rika: lyuk, a labdázásnál hasz-
nálják annak a lyuknak a meg-
jelölésére, melyikben a játszó
áll. „Dugd bē hamar a rikába!
Jába dugad, me nem jár, me
belē köptem, még a Jancsi
rikájába is.“

rezsnyicze: kézi malom. „Menny
az aláh diákhoz, Juon bāhaz,
s a rezsnyiczen őrdöl meg hir-
telen.“

sárviz: hányás, különösen zöl-
des színű, híg, üres hányás.
„A mótától beteg, mindétig
csak hánnya ki a sak sárvizet.
Min sárvizet hány.“

sza k a s z t: szakasz, asztag.

(Szökefalva.)

„Ajan szép szakasztyai még az
ángornak sincsenek, mind az
úrfinak.“

szolga: fiú, gyerek, de csak
e kifejezésben: „Eriggy szó-
gám, hamar.“

szpurkát: ronda, piszkos.
„Szpurkát edényből csak nem
ehetem. Ne vedd fel te azt a
fát, sz'e szpurkát.“

szpurkálni: összepiszkolni,
rondítani. „Mind el szpurkálta
az edényeimet. Megint össze-
szpurkáltad magadat, te gyer-
mek!“

ta palág: nagy, idomtalan
bocskor v. formátlan csizma.
„Oh be csúf tapalág van a
lábodon.“

udvar: nemesi kuria. „Nem
jössz az udvarba úrdógára? Vaj
menyek, de a nagyudvarba.“

unió: nemzeti zászló, -szín.
„Garabáldi (gúnynév) is, a két
fia is akkara úniót vittek mind
égy lepedő. A réformátus tem-
plamra kitették az úniót, ejjsze
kanfírmálnak. Pendsinek akkara
nagy úniós pándlikája van, hagy
még látni se lehet ajant.“

veszteg: nyugton. „Üjj vesz-
teg már écczer; még hányszar
mangyam meg, hagy üjj hejt!“

KISFÁI MIHÁLY.

Győr megyeiek.

Gabánczol: út nélkül, erre-
arra, hijába jár, bolyong a
ki eltévedt, elbódult és csak
nagy nehezen sok járás-kelés
után érhet el kitűzött céljá-
hoz. Különösen akkor mondják,
midőn az illetőnek sok sarat,
loccsot-poccsot kell tipornia,
járnia; innét **gabánczol:**
sarat tipor.

hinna: hinta. A gyermekek
valami gerendafélén vagy kö-
vön, mely a földön fekszik,
egy hosszú, erős fát avagy
deszkát keresztül nyujtanak,
ugy hogy a gerenda vagy kő
annak épen a közép tája alá
essék. Most a deszkának vagy
fának végére jobbról is, balról
is egy-egy gyermek reá ül s

ez a hinna. De a testgyakorló téren levő hintát is hinnának mondják.

hinnáz: hintáz, hintál.

hókony: kisebb-nemű fejsze, a mellyel félkézre fogva faragni szoktak. Ezzel ellentétben azon fejszét, mellyel fát vágnak, öreg fejszének mondják. A hókony Veszprém megyében: balatka; a fejszének az a neme pedig, melyet a pásztor-emberek hordanak: balta.

elkallódik: elveszelődik, elpocsékolódik, pazarlódik a pénz, a vagyon, a jószág. „Szépén vôt neki, de min dé kallodott.”

kell: kebel. Szokásban van a népfőnök, hogy az inge elejébe gyümölcsöt, kenyeret tesz; erről mondják, hogy a kelli betette. Különben művelt asszonytól is hallottam, hogy ő nem félti a pénzes erszényét, mert a kelli betette szokta tenni: azaz keblébe, a mellén levő fölső és alsó ruhája közé. Imerik és használják Veszprém megyében is; de ott úgy is mondják: ünge eleje.

korrál: fát vág, úgy azonban, hogy azt igen elaprózza s az inkább forgács mint darabfa. Korrál az asszony, vagy a gyermek, a ki nem ért a fátvágáshoz.

kótog: zörget, zakocsol az ács, midőn a háztetőt zsindeleyezi. „Korán fő köllött kénem, a zacsok má öt órakor kótoztak a tetőn.”

lappad: apad, pl. a testen a daganat; meglappad: megapad.

mező: fű a legelőn. „Nagy a szárazság, nincsen semmi mező.”

miskárol: herél. A nőstény- v. emsedisznókat, mielőtt hizlalni kezdenék, kiheréltetik, hogy ne görögjenek; mert akkor nem esznek.

miskároló: herélő. „Még a zidén nem vótak itt a miskárolók.”

mór: vályog; építésnél használt, körülbelül a téglával egyenlő nagyságú és alakú, szalmával v. polyvával összegyúrt anyagdarab; de a melyet nem kemenczében égetnek meg mint a téglát, hanem a napon szárítanak ki.

nyit: szőlőt nyit. Tudvalevőleg a szőlőtőkét ősszel földdel beföldik, Veszprémben és Zalában betakarják, azaz kétfelől rendenként föltöltik, hogy a hideg ne árthasson neki. Ezt a föltöltést tavasszal azután elkapálják mellőle; s erre mondják, hogy nyit. Veszprémben és Zalában: nyitogat.

pandal: kemencze pandalja, sír pandalja. A kemenczénél mondják a félreeső szögletet, a hol a fölső boltozat az alsó „fenék”-kel, alappal már-már érintkezik, összeér. A sírnak pedig akkor van pandalja, mikor egybe két halottat temetnek, de nem egyszerre s az utóbb eltemetett számára a sír valamelyik oldal felébe boltozatos nyílást ásnak, épen ezt a boltozatos nyílást, a hol a koporsót elhelyezik, mondják pandalnak. Mondják a kenyérről is, hogy pandalos, midőn hozzáért a kemencze oldalához s attól elföldesedett és az a föld reásült.

paraszi: parasztos; paraszti beszéd.

(Bőny.)

TOLNAI JÓZSEF.

Mesterműszók.

Takácsmesterség.

A fonalat először megvetik, a víkonytyát kiválogatják hosszánok, a vastaggyát belinek. Azután léraktya ládikákbo, van 12 liktya a ládikánok, 12 gombolagot tésznek bele. Azután belefűzik a lapiczkába, ennek 12 liktya van, mindēn szálót magánn, így fölveti. Azután behozza a vetűőfát (kerülete 5 riéf hosszi) aztán a csinfát fölköti rá. A csinfábo három szēg van bele vervē (csinfaszēg), ezekre szēdik a fonalat kiēt szálával, alul mēg ugy tekerik rá 12 szálával, ott kiēt szēg van bennē. Mindeēn kötetbe van öt forduló, (ki hatossat, ki hetesset vettet, van nyuóczas, kilenczes is).

Amin fű van szēdvē a fonál, lēköti madzaggal, összōszēdi lánczro a kezure, aztán lēhuzza rula, belehuzza a szövōsziékbe. Elű van három durung; vászōndurung, csuszuó- és melldurung; a vászōndurungonn alú vēszi, a másik kettűōn föllű. Mikor a fonalas durungra rá akargya tēnnyi, akkor a kompostort elűōbb belehuzza a fonálbo, aztán lēköti a fonalas durung vīseibe, beleszēdi a fogasba 12 szálával. Aztán mēgfoggya a fonalat ēggy embēr, ēggy mēg hajtya a fonalas durungot, a takács mēg foggya a fogast. Mikor a fonál fűōmēg, akkor kiēt pácztát beletēszi, a melldurungot is belehuzza a fonálbo, kötetszám összōsodorgya. Mikor aztán a melldurungot elűōre tēszi, ēk-kicsint föllebb hajtya, a bordaládát elűōre huzza, a szērszámot beletēszi a bordaládába, és fölcsigázzi. Azután a melldurungot kihuzza a fonálbū, kötetszám összfűzi a szērszámbo a fonalat, aztán a csuszuó-durungot elűōre tēszi, aztán belelű, iēkezdī sodornyi.

Mikor ez mēgván, ép-pácztát fölszēd kiēt páczo kōziē nīgy száluann, aztán a páczákat hátrō vezetī, és ezt a szīék hosszát mēgkenyi gyōkiēr kefikkel. Az ēggyik a vīezűō, másik a kihuzuó kefē, harmadik pár szűōr kefē; ez miēg erűōssebb. Ollik helēn csak kiēt párt hasznánok. A fonalat foná-kenyűōvel kenyik, rozsliszbūl kiszítik, ha igēn szűōrōs, borzas a fonál, akkor enyvēt is tēsznek kōzibē. Ha a foná mēg van keűvē, a csomuókná lēsžēdik rula, azután a páczákat elűōre kísīri, a szērszámartuót elűōre tēszi, a szērszámot áthuzza a sodráson (a hun a fonál-vīgek összō vannak kōtvō, sodorva).

A szērszám áll nīgy leviēbūl iēs ehhez ēgy borda. A borda lādát azután helire tēszi, a bordát lēszoríttya velē, aztán áthuzza a sodrást a bordánn. Azután ép-páczával fűōszēdi, a kezűō mazzagot kērēsztű huszkoggya a durungokonn, a vászōndurungra ráhajtya. A kezűō mazzagnak van kiēt csattya, a csatot beletēszi a páczábo, a mint a fonálbo bele van huzva. Mast a fonalas durunggal mēgszoríttya, akkor aztán mindēn szál huzuós (feszēs). A hasított pácztát beletēszi, kiēt sámlát lēnyom, a szērszámot lēsžēdi a csigákrul, aztán föleresztī a bordaládát, oda huzza a sodráshoz a szērszámot is, aztán lēhuzza a melldurungig. A bordaládát áttēszi a melldurungtartuónn, a szērszámot aláhuzza, aztán a

csuszuó-durungot, mēg a melldurungot kivēszi. Azutāñ ereszt a vászoñdurungrul lē, fűőhajtya a vászoñdurungra. A bordát áthuzza a vászoñdurungho a szérszámmol ēggyütt, lēcsatulla, aztāñ iēkezdi lēerēgetnyi a fonalat, a csomuókat lēsžēdi rula, ha szálvesztēs van, más szálót huz belejjē. A páczákot mindig elűőre kísiri, a mint ereszt lē a fonalat a vásznos durungra, és ugy igazíttya a fonalat, hogy a száló mindig sorba mēnnyēn ēgymás hēgyiē. Hogy ēggyik fordulát rōvidebb vagy hosszabb nē lēgyēn, eligazíttya a bordaládāñ, hogy aztāñ ha keny, ēggyērānyosañ hajthassa fōl.

Mikor lē van eresztvē a fonāl, szíék hossza szám elkezdi kennyi, sorba mim-mēkkenyi fűőhajtya a fonalas durungra, ezt a csipkiēs keriēkkēl hajtya, ollañ szorossann, hogy el nē vāguógggyik, bele nē nyomuljon valamēllik szál a tōbbi kōziē. (Mongyák így is: ugy iēvāgott a keriēk a sārbo, alig tuttunk odābb mēnnyi.) Ha má mim-mēg van keñvē, fōligazíttya a szíēkēt, hogy szűnyi lēhessēn. A csigákro fōlakaszttya a szérszámot, a szérszám mazzagra fōlakaszttya a sām fákot (nīgy darabbul áll); aztāñ mēgin ēp-pácztāt bele tēs a fonā kōziē, ēggy margit szíjjat az iēsűő páczára akaszt, hoty ha szű, vissza nē eresszē a páczákot, aztāñ bele űl a szíēkbe.

(Rábakōz)

IIALÁSZ JÁNOS.

Néprománczok.

Kōmīves Kelemen.

Ahul elindula
Tizenkēt kōmīves.
Mind addig menének,
A míg elérének
Magas Déva várát,
Hogy azt felépítsék.
Neki is fogának.
A mit reggel raktak
Őstére leomlatt;
A mit őste raktak
Reggelre leomlatt.

„Istenem, Istenem,
Mi ennek az oka,
A mi dolgainknak
Nincs semmi láttatja?“
Azt a törvényt tették,
Megerősítették:
Kinek felesége
Jobbkor hoz ebédet,
A tűzbe vettessék,
Hamuvá változzék,
Magas Déva vára
Avval felrakassék.

Hát egyszer meglátja
Kelemen Kōmīves,
Hogy a felesége
Viszi az ebédet.
Arra felkiáltta:
„Istenem, Istenem,
Adj egy kerek felhőt,
Egy nagy zápor essőt,
Hogy a feleségem
Térjen onnan viszsza!“
Az Isten megadta
S még sem tére viszsza.
„Jónapot, jónapot,
Kelemen Kōmīves!
Jónapot, jónapot,
Kelemen Kōmīves.
Istenem, Istenem,
Mi annak az oka,
Kétszer is köszöntem,
Senki sem fogadta?“
„Jónapot, jónapot,
Kedves jámbor társam,
Azt a törvényt tettük
Megerősítettük:

Kinek felesége	Csihán-korét neked
Jobbkor hoz ebédet	Oda enned adni,
A tűzbe vetessék,	Polyvás vizet neked
Hamuvá változzék,	Oda inniad adni!
Magas Déva vára	Iráatok fejemre
Avval felrakassék.	Ebédlő vékámát,
„Nem bánom, nem bánom	Iráatok karomra
Légy nekem hohérom!	Karon ülő fiam;
Nem kár volna téged	Iráatok utánnam,
Kert karóhoz kötni,	Futkosó leányom.“

(Nyomat. Maros-Szék.)

(E ballada annyira ismeretes a Székelyföldön, különösen Maros-Széken, hogy majd minden faluban tudják, sőt énekét is már a negyvenes években hallottam. Most pedig, hogy újabban, a múlt év végén hallottam s megtudtam, hogy az illető falusi leány az egész szövegét tudja, az ő szája után leírtam. Mert a legtöbb legény vagy leány csak a kezdetét, vagy az egészet csak töredékesen tudja. Az irodalomban is több variánsa ismeretes. Először Kríza tette közzé a *Vadrózsákban*, tizenhatlábú alexandrinusokban hosszan, laposan, unalmasan földolgozva; bizonyosan olyan verselő dolgozta meg, ki sok búcsúztatót szokott írni. E földolgozás nem lehet régebb mint e század első negyedének vége. Második variáns szintén s minden valószínűség szerint csak a legújabb időben átdolgozott mű, meg jelent a Népköltési Gyűjt. III. kötetében. Ez is csaknem tönkre van téve a modernizálás által. E kettőben a hősnő úri dáma, ki hintón utazik, több kocsisa van. A más kettőben pedig szegény asszony, ki fején visz ételt az úrának sat. sat.

A harmadik közlemény ugyancsak a Népkölt. Gyűjt. I. kötetében jelent meg. Úgy gondolom, ez leghívebben tartotta meg eredeti alakját; s ehhez jár legközelebb a most bemutatott változat is, melyben három igen szép variáns van. Egyik az, hogy mikor Kelemen feleségét meglátja s Istent kéri, hogy valami akadállyal gátolja meg, a költeményben ez áll: „Az Isten megadta, még se tére viszsza“, mi által fokozva van az asszony hűsége s ép ezzel fokozva a férj fájdalma. A másik variáns az, hogy az asszony feddi férjét, mint a ki elég balga ily vakmerő határozattal mintegy kihívni a balsorsot: „Nem kár vóna téged kert karóhoz kötni; csihán korét neked oda enned adni; polyvás vizet neked oda inniad adni!“ A harmadik variáns végre a közlött költemények itt följegyzett vég sorai, melyben az asszonyt mintegy vágy lepi meg, hogy az ő életéről valami festmény készíttessék s őtet mint gondos feleséget és jó anyát örökölték meg akár halotti lobogón, akár a fejfáján, akár sírkövén vagy valami kép alján sat. Mely sorok ha csak ugyan nem más honnan toldattak ide (a többi variánsban nem fordulnak elő), még a költemény korára nézve is tájékozással szolgálhatnak; mert ezek az ily módon festett képek a XVI. században voltak nagy divatban.)

DEÁK FARKAS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatalai
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. JULIUS 15.

VII. füzet.

FALUDI NYELVE.

Bevezetés.

Száz szónak is egy a vége, és azt szeretném, ha az én eddigi hosszú beszédemnek szintén megvolna az az egy eredménye, hogy bebizonyítaná, a mit gondolok, hogy t. i. a képzők jelentésének változásait is csak úgy kell tárgyalnunk, nem különben mint az önálló szókat. Minden képzőnek, ha még érezhető, megvan a maga eredeti jelentése, a melyből aztán a metaphora, metonymia és analogia különféle változatain át fejlődik ki sokféle alkalmazása, úgy hogy a mellett a töszó, a melyhez a képző járul, csak kevésbbé jó tekintetbe. Például az -s képző melléknevet alkot, és birtokos jelentő, tehát a névszó, a melyhez járul, mindig birtoka valaminemű birtokosnak, pl. *erős* azt jelenti, hogy az *erő* valakihez vagy valamihez hozzátartozó, tehát ugyanazt jelenti, a mit a genitivus ragja. Mint látszik a képzőnek itt is, valamint egyebütt is, csak ilyen rámutató, vonatkoztató szereplése van. Ez tehát az -s képzőnek eredeti jelentése, a mely önállóan tovább fejlődik, úgy hogy idővel nemcsak egyedül birtokviszonyt, hanem mindennemű egybetartozást is kifejezhet. Pl. *Erős munka*: olyan munka, a melyhez erő kell. | *Otthonos lakás* (NU. 57. itt a „lakás” nom. actionis): olyan lakás, mely az otthont szereti. | *Barátságos ember*: a ki barátságot mutat, a kinek szokása a barátság; *barátságos beszéd* (NU. 58): a mely csak barátságból ered és barátság a tárgya. | *Kincses láda*: a hol a kincset tartják. | *Erdős hely*: a hol sok az erdő. | *Zavaros gondok* (NE. 50): a melyek zavarral vannak tele.

A töszó aztán jelenthet valami tulajdonságot, minek folytán képzett formájában is megtartja szubjektív természete-

tét. Így aztán holmi *n o m. agentis*-féle fejlődik ki a birtok képzésből, pl. *G o n d o s* szemmel vigyáz rá (NE. 86): olyan szemmel, melynek sok a gondja vmire, tehát bizonyos speciális esetekben *g o n d o s k o d ó*. Valamint az ilyenekben egy szubjektum kívántatik a képzett szó teljes megértéséhez, úgy vannak ismét esetek, midőn valami objektum kívánatos, és akkor causativ a jelentése az *-s* képzős melléknévnek, pl. *H a l á l o s* gyűlölség (NU. 53): olyan gyűlölség, mely a halállal együtt jár, melyhez a halál hozzátartozik; de minthogy a halál objektum nélkül, a melyen végbe menjen, tehát absolute nem képzelhető, hacsak nem személyesítettetik, tehát halált okozó lesz a melléknév új jelentése. Ilyen s hasonló példával még nagy számmal fogunk szolgálni; de egyelőre ebből is kitünhetik állításunk igazsága. Ismeretes s majd ki is mutatjuk, mint változik a tőszók jelentése fogalmuk körének kibővítésével és megszorításával, s lehetetlen föl nem ismernünk, hogy az imént tárgyalt képző jelentése változataiban ugyanazon tüneményt tapasztalhatjuk. Különbség van természetesen a kettő között, de nem a formában, csak az anyagban; emitt a képzőben a vonatkozás köre, amott a valóságos fogalom köre szorul vagy tágulhat.

Ezek a formák pedig, a melyek mindig ily egyenlők, a pszichologiai *apperceptio* formái. *Steinthal* és *Lazarus* az érdem, hogy nemcsak hogy fölismerték, de meg is állapították az *apperceptio* különböző kategóriáit. Különösen *Lazarus* foglalkozik velük bőven említett munkájának: *D a s L e b e n d e r S e e l e* II. kötetében. A nyelv eredetének három fokozatát különbözteti meg: 1) az érületi (*pathognomische Stufe*), a mikor az indulatszók alkotják csak a nyelv anyagát; 2) a hangutánzó fokozatot (*onomatopoetische Stufe*); 3) a jellemző fokozatot (*charakterisirende Stufe*). Isten ments, hogy a nyelv keletkezésének bonyodalmas és természeténél fogva is rendkívüli hypothetikus kérdésébe belekeveredjem: nézetem szerint ez a *philosophusok* és nem a nyelvészek dolga, és nem szeretnék *d e l a n a c a p r i n a* vitatkozni. Ámde akármit gondolkozzunk *Lazarus*nak elméletéről, annyi bizonyos, hogy fölötte termékenyítő hatása lehet a nyelv fölfogására nézve. Akár létezett valaha, akár nem az úgynevezett 'charakterisirende Stufe', a tények, a melyeket e rovat alatt elsorol, kétségbevonhatatlanok. Két-

ségbevonhatatlan, hogy a szavak legnagyobb része nem az egész szemlélet, hanem csak a tárgyak egyes jelentősebb, szembetűnőbb tulajdonságainak, vonatkozásainak vagy cselekvésének a kifejezői. Bizonyos, hogy *λύκος*, *lupus*, *vulf-s* a. m. széttépő | *λύκος* (rongy), *lucus* a. m. a tépett | *serpens*: a mászó; vö. *guovdde* (kigyó) a *kag-* fluere, *currere* igétől | finn *kujä*: *platea* vö. folyosó, gang, allé | *hold*: luna a. m. *splendens* sat., a minőket akár melyik összehasonlító szótárból akárhányat össze lehet keresgélteni. Sokban megegyeznek, még többen eltérnek az egyes eseteket tekintve a különböző nyelvcsaládok; és ép az a jellemzetes tulajdonságuk, hogy kiki melyik tulajdonságát a szemléletnek találta a legfontosabbnak. Ez pedig attól függött, hogy a szemlélő minő ismeretekkel, minő lelki állapottal lépett az illető tárgy elé, mire volt épen egyesítve érdeklődése, szóval hogyan appercipálta a dolgot. Hiszen a mindennapi életben is tapasztaljuk, hogy egy és ugyanazon dolgot hányféle szempontból nézi más és más ember. Ismeretes az a mese, hogy ismerte meg a pásztor a hentest, a bodnárt és a cserzővargát egyetlen cserfa szemlélésénél. Gyönyörű fa volt; pompás makkját dicsérte a hentes, egyebet nem látott rajta; a bodnárnak öles törzsöke tetszett meg, s a cserzőt természetesen csak a héja, s semmi egyéb nem érdekelt. Mennyivel más szemmel néz mindent a művelt ember műveltsége fokozata szerint; s mennyire megbámul némelyikünk egyet-mást, a mi százakat meg ezreket hagy jéghidegen. Minden az érdeklődéstől függ, minden attól függ, mivel, minő képzetekkel van tele a szemlélő lélek, mivel percipál, minő az apperceptiója, a fölfogása. S valamint egyes emberek, a népek is különböznek végtelenül e tekintetben. De hogy miként van az, hogy akármennyire különböző is az egyeseknek fölfogása, mégis megmarad az egész népnek egy közös, hogy úgy mondjam, tekintete, fölfogása: ezt megfejtani, mert a teremtés titka, talán örökké lehetetlen. Mindamellettt kutatni e közös világnézet mineműségét, a legeslegérdekesebb munka; és minthogy majdnem kizárólag egyetlen, vagy legalább legkiválóbb eszköze a nyelv, a nyelvésznek legszebb, legjutalmazóbb föladata.

A módszer megállapításában psychologia és nyelvészet kölcsönösen támogathatják egymást. Amaz például meg-

mondja mi az apperceptio, megállapítja törvényeit, emez meg e megállapodások fonalán kutatva újabb meg újabb változatokkal volna képes gazdagítani.

Nem fejtegetésképen csak a mondottak megvilágítása céljából legyen szabad a nyelv különféle fölfogására néhány példát Budenz MUSzótárából idéznem. A *kanál* tulajdonképen eredeti jelentésében merítő; a *kém*: küldött, követ; a *koldus*: járogató; a *köldök*: fityegő (vékony test); a *hajlék*: háló (hely); a *hárs*: kerges; a *haszon*: zuwachs; a *homlok*: kiálló csont; a *kigyó*: lubricum (animal). E példákból kitűnik, hogy mindnyája csak egy jellemzetes sajátságáról van elnevezve; ezt nevezi Lazarus alárendelő (subsumirende) apperceptiónak. Jellemzetes sajátságot említettem, pedig nem is az, csak szembetűnő sajátságuk a dolgoknak. Mert különben nem lehetne, hogy az ugor kogyókének, a mely futást, folyást jelent, annyi sok származéka lehetne, mint a mennyit a MUgSzótár elősorol. Ide tartoznak: *hajt*, *hajó*, *hid*, *hull*, *hullám*, *kultog*, *kény*, *kéj*, *kúsz*, *kutat* sat. Aztán a finnben például: *koipe*, crus animalium: menő; *koske*, flumen rapidum: siető; *kosia*, procus: puelam ambiens; lpF. *guorde*: serpens; zürj, *kujöd* mist: hulladék. *Küszöb* a. m. középső, de a mordv. *kesk*, *keska*: csipő, lágyék; *hón*(-alj) tlkp. *hajlás*, de osztB. *hon*: has, finn *kaula*: nyak, tlkp. *begy*, tumens, mord. *pekä*: has. Egy másik olyan termékeny jelentésű szógyökér a *splendere*. A többi között alája van rendelve: *hó*: mensis, finn *kuu*: luna, lp. *kvosko*: aurora, oszt. *χus*: stella; ezek még egyneműek; de csak fénylőt jelent ám még a finn. *koivu*: betula, *koivio*: hóka; ide tartozik még *húgy*: csillag, és más fölfogással *hajadon*, meg finn *kuiva*: száraz. Hasonló termékeny a *jogo*-ige, melyből a magyar *jó*: fluvius származik, és a melyről említésreméltó egy causativ származéka a mordvinban *jovksta*: tolni pl. *salmoktos jovksta*: tübe öltetni, *keme jovksta*: csizmát fölhúzni.

Van azonban más módja is az apperceptiónak, az u. n. objektív apperceptio, a mely a dolgok okozati, térs időbeli viszonyaiból indul ki. Stilisztikai műszóval ez a metonymia, valamint az előbb tárgyalt a synekdoche. A *had* eredetileg familia, később hadsereg, katonaság, hadjárat; sőt egyedül állón: hadba menni; ezen jelen-

tése azonban úgy is származhatott, hogy a csatát, háborút jelző elveszett mellőle, vö. finn *sota-kunta* = *sotaväki*, vagy a magyarban is: a hegyre megyek e h. hogy a szőlő hegybe. A finnben *kunta*: complexus, collectio és képzőként is használatos, mint a német *-schaft*, magyar *-ság*, ebből lett gens, azután urodalom (gebiet, herrschaft), kerület, tartomány; a lapF *godde* szintén tartomány, míg a vogul *kant* egyezőleg a magyarral had.

A finn *kohta*: cursus, azután directio viae és mint névutó is szerepel; végül: intervallum temporis; az észthen *koht*: gegend, ort, szintén a *kogo*:- fluere, currere igéből.

A *tavas* egy calore, fervere-féle igéből származik. Hozzávaló a finn *suoja*: tempestas, tepida; de ugyanez a *suoja*: ház, tlkp. meleg hely jelentésben is használatos. Egyivású vele *suo*: favere, *suuttu*:- irasci, de ezeknek jelentésváltozásában már megint más fölfogás uralkodik.

A *jónh*: gyomor, de szomjúságot is jelent, valamint osztB. *torox* tüdőt és haragot; szintűgy a cser. *šede*, vagy a finn. *sydänty* megharagudni a *sydäme* = szív szótól.

A magyar *köröm* mordvinban kurmes, de marék a jelentése; a *gazdag* finn *kasen*, de nagyot, a *karcsú* mordv. *keržä*, de keveset jelent.

De viszont csak a szemlélő szubjektív fölfogásából eredő változása a jelentésnek, tehát a szubjektív apperception alapuló, ha a jó és szép fogalma fölcseréltetnek, mint pl. oszt. *jem*, mely mind a kettőt jelenti, noha a magyar *jó* és rokonainak édes testvére; ugyanilyen a viszony a finn *hyvä* és magyar *szép* között, melyek szintén egy eredetűek. Nincs semmi tárgyi oka, hogy a *dexter*, a jobb kéz ugyancsak a *jó* fogalmából alakíttassék. Szintén csak szubjektív fölfogás eredménye, hogy a sötét jelentésű *komor* most lelki állapotra vonatkozik.

Egy másik fajtája az apperceptionnak, a melyet Lazarus *vonatkozó*nak (beziehende, begreifende) nevez, szintén nagyon termékeny és a legmagasabb foka a nyelv működésének. Hasonlítóknak is lehetne nevezni, mert kiszemeli a képzetek hasonló tulajdonságait, és ezen hasonlóságok alap-

ján változtatja a szók jelentését. A stilisztika metaphorának, aránytropusznak (Gerber: Sprache als Kunst), vagy rövidült csonka hasonlatnak mondja. Ilyen a *gerjed*, *hervad* mind a kettő ardere, fervere jelentésű gyökérből, meg a finn *kuiva*; száraz. A *hajadon* is egy testvér vele, benne is megvan a metaphora: csakhogy ebben a jelentésben *virgo innupta* (tlkp. földetlen vő. „bekötötték a fejét“, mikor menyecske lett) még ethikai momentumok is szerepelnek. A *konya*, *kunya*, *hanyag* tlkp: leeresztett; *kor* tlkp. magasság; *hiju* a. m. üres, de inanis is, hijábavaló üres beszéd; lp. *kulle* nemcsak hallani, de sentire és intelligere is: *gyalászni* a. m. láb alá tenni, egy tő a *gyalog* szóval; *gyülről* a. m. köp, mint a latin *respuere*, ἀποπτύειν. Elmondhatni, hogy valóságos teremő ereje van az e fajta apperceptionnak, hogy bővíti nem a nyelvet, hanem a lélek gazdagságát, mert összekapcsol oly fogalmakat és képzeteket, a melyek a valóságban nincsenek összekapcsolva

Összefügg ezzel a symbolikus apperceptio, v. a stilisztika nyelvén szólva a personificatio, a midőn lelket ad a nyelv az élettelennek, mint például midőn a finn *konehe* a. m. magyar *gond*, tulajdonképen das sinnen, das denken meg denkende instrumentumot jelent, vagy a midőn az emberi testrészek csekély hasonlóság alapján élettelen tárgyakként is osztályrészül adatnak vő. karos szék, füles fazék, a hegy teteje sat. S aztán, ha úgy megalakult a nyelv, s ő maga teremő az embernek új képzeteket, akkor ezek megint eszközeivé válnak más és másnemű apperceptióknak. Ezek az ideális apperceptiók; minő például, nevezetesen ethikai a fölfogás a finn *jumala*, cser. *jumo*, lp. *jubmel* szókban, a melyek mindannyian istent jelentenek és a *jó*, *jav* szónak a rokonai; hasonló a magyar *javas*, *jós* és a már említettem *hajadon*. Hát az érzelmek, hát a vallás, hát az aesthetika, ők mindannyian nem módosítják az emberek fölfogását? Hogy csak egy példát említsek, a zsidók Jehovája, az örökkévaló csak úgy isten mint a *jumala*, de minő másnak, mennyivel magasztosabbnak van képzelve!

SZILASI MÓRICZ.

FONETIKAI TÉVEDÉSEK.

I. Alapvető kérdések.

A Nyelvőr márcziusi füzetében Szilasi Móríczt kezdett meg egy cikksorozatát 'Hangtani apróságok' címmel. Mindezenre örömdetes jelenség, hogy a nyelvtudománynak egyik legfontosabb része, a hangok tudományos vizsgálata, kezd nálunk is tért hódítani. Nyelvtudományunk sokáig hiával volt e segítségnek s csak akkor kezdett feléje fordulni, midőn a külföld hosszú időn át folytatott kutatás s majd minden egyes kérdés alapos megvitatása után már elég szilárdan megvetette az új tudománynak, a fonetikának alapjait. Ha már nem vettünk részt ebben az alapvető munkásságban legalább merítsük mulasztásunkból azt a hasznót, hogy habár új dolog nálunk a fonetika, még se kezdődjék tapogatódzással, ide-oda kapkodó tájékozatlansággal, hanem ragadjuk meg a szilárd alapot, a mit mások már megépítettek s emeljük arra a mi nyelvtudományunk épületét. Tanuljunk most az egyszer más kárán.

Ez a gondolat vezérelt engem, midőn fonetikával foglalkozni kezdtem. Kettős föladatot láttam magam előtt; egy részt ki kellett válogatni, mi az a mi leghelyesebb a külföld fonetikáinak eddigi munkásságában, vagyis meg kellett állapítani a fonetika föladatát, alapelveit és módszerét, a mennyiben az az eddigi munkásságok után ítélve helyesnek és sikeresnek bizonyult; másrészt alkalmazni kellett az így megállapított eredményeket a magyar nyelvre.

Ez a föladata mindenkinek, a ki nálunk fonetikával akar foglalkozni, s akkor remélhetjük, hogy nyelvtudományunk fog belőle hasznót húzni.

Szilasi cikkeiben nem láttam ezt a törekvést. Ő oly elvekre alapítja kutatását, a melyek a külföldön már nagyon sok vizet zavartak föl. Mindíg kínos nézni, mint vitatkoznak komoly tudósok hosszú időközön át egy-egy kérdésen, mint pazarolnak a vitatkozásra időt, erőt és tehetséget, a mit ha kutatásra fordítanak, sokkal több hasznát látta volna az emberiség. Csakhogy az ilyen viták elkerülhetetlenek; ha egy tévedés megrögzik az emberben, nehéz azt onnan okokkal eltávolítani. Azért meglelgedhetünk azzal, ha az ilyen vitat-

kozásnak annyi eredménye van, hogy a kérdést végre tisztázza, s hogy a kik aztán kutató szemmel nézik végig az egész harczot, átláthatják, mi volt a helyes mindegyik állításban s mi a tévedés. Tartsuk meg belőle az igazságot, vessük el, a mi nem az.

A fonetika tudományának eddigi története már megtaníthatott bennünket arra, hogy mily sok bajt okozott s mily kevés eredményre vezetett az az alapelv, a miből Szilasi kiindul. De bebizonyítja ezt maga az ő cikke is; ebből is átláthajuk, mily kétes eredmény az, a mire az ő eljárás-módja vezeti az embert, bármily okosan s bármily pontosan figyeli is meg a tényeket.

Mielőtt kiinduló pontjának bírálásába fognánk, szóljunk előbb egy másik, szintén eléggé fontos kérdéstről, arról, hogy nevezzük ezt a tudományt. Szilasi hangtannak nevezi; én a fonetika nevet használom. Hangtannak eddig mindig azt a tudományt nevezték, a melyik egy valamely nyelv hangjait vizsgálja, különösen történeti vagy dialectikus változásaikban. Annak a tudománynak, a miről most szólunk, egész más a tárgya. Itt azt kutatjuk, hogy milyen fiziológiai föltételek szükségesek ahhoz, hogy valamely hang létrejöjjön; hogy e föltételeket tekintve, hogyan oszlanak egyes csoportokra a hangok általában; továbbá hogy fűződnek egymáshoz a beszédben s hogyan történhetik idők folytán az átváltozás egyik hangról a másakra. Tehát egész más a tárgya a hangtannak, mint ennek a tudománynak; az a nyelvtudomány egy része, ez inkább a fiziológiához tartozik s a nyelvészetnek csak segédtudománya. Mindenesetre gondoskodni kell számára külön névről. A németek sokféle nevet adtak neki (Physiologie der sprachlaute, Physiologische laetik, Lautphysiologie sat.); most már a legtöbben elfogadták az angoloktól használt Phonetik nevet. Bugát a szóhangtan nevet csinálta számára; csak hogy ez sem alkalmas; legjobb, ha mi is a fonetika név mellett maradunk.

A fonetika legfőbb föladata megállapítani, hogyan jönnek létre a beszéd közben használt egyes hangok s hogyan kell őket egyes csoportokra osztani. A mikor ezt vizsgáljuk egész közönbös ránk nézve, hogy mit tanít róluk az egyes nyelvek hangtana. Ha mi azt kutatjuk, hogy az / miféle hang, egész közönbös ránk nézve, hogy milyen nyelvek használják,

de még az is, hogy milyen eredetibb hangból jött létre. A fonetika nem tesz különbséget a *velő* és a *láb* szók *l*-je között; pedig amaz *ɖ*-ből fejlődött, ez meg mindig *l* volt. A *t* is egész egyforma hang a *talál*, *torok* szókban; pedig szintén különböző eredetűek.

A hangok történetét minden egyes nyelvre nézve külön kell vizsgálni s ez különböző is minden nyelvben. Sőt azt is láttuk, hogy egy és ugyanaz a hang különböző eredetű lehet ugyanabban a nyelvben. Tehát eredetükre alapítani a hangok osztályozását soha se szabad. Ez az a tévedés, a mibe fejtegetéseink közben Szilasi esett. Első cikkében a *ty*-, *cs*-, *cs*-féle hangokról szól, ezeket akarja csoportosítani és magyarázni. Hanem a helyett, hogy azt nézné, miféle működése a hangszervezetnek szükséges ahhoz, hogy ezek a hangok létre jöjjenek, azt vizsgálja, hogy a nyelv fejlődése folyamában hogyan jöttek létre ezek a hangok, másrészt meg, hogyan képezhető az illető hang, ha egy valamely más hangból akarunk rá átmenni. Nagyon természetes, hogy így egész más eredményre jut, mint a mit én értem el (Hangtani alapelvek és vitás kérdések. Nyr. XIII. 481). Csakhogy az ő eredménye nagyon gyenge lábon áll.

Első tévedése, a mibe módszere juttatta, hogy egyféle hangoknak vette a *ty*- és *gy*-t, meg a *cs*- és *cs*-t. Pedig amazok egyszerű mássalhangzók, ezek pedig diftongusok, affricaták. Nézzük csak, mit szól mindegyikről.

Vegyük előbb a palatális hangokat, a *ty*- és *gy*-t. Ezekről azt mondja Szilasi, hogy a *t*, *ɖ* végső határán képződnek. „Az ember megpróbálja és mond egy *ɖ*-t, a hogy rendesen szokta; aztán nyelve hegyét folyton lejjebb-lejjebb szorítva, végre nyelve hátával oly helyt szorítja meg a szápadlást, hogy *gy* hang keletkezik.” Igaza van, így lehet *gy*-t képezni; csakhogy mi következik ebből? annyi, hogy a palatális hangok legközelebb állanak a dentálisokhoz, a mit még soha senki se tagadott. Hanem több semmi; mert a két hang között mégis elég nagy a különbség. A *ɖ*-nél a nyelv hegye s a fogsor vagy a felső foghús, a *gy*-nél pedig a nyelv háta s a kemény íny közepe működik. Lehet a *ty*- és *gy*-t másképp is képezni, „ha a *k*-, illetőleg *g*-t ejtjük egyre előbbre, míg nem ugyancsak az említett tompa *ty*“, *gy*“ hangokra jutunk.” Ez is igaz, hanem ebből sem következik semmi más, mint

az, hogy a palatális hangok képzési helye mögött van a gutturalis hangok területe, a mi szintén eléggé ismeretes dolog. Hanem ebből azt következtetni, hogy a *ty* és *gy* jésített mássalhangzók és pedig kétfélék (vagy hátsó-dentalis vagy elő-gutturalis), semmikép sem lehet. S mi hasznára van a nyelvtudománynak, ha ugyanazt a hangot két csoportba különítjük el, mert kétféle lehet az eredete. Ez az egy példa is mutatja, mire jutunk, ha ilyen elvekre alapítjuk a hangok fonetikai osztályozását. Szilasi szerint kétféle palatális hang van, mert vagy *g*-ből, vagy *d*-ből jön létre a *gy*. De elfeledte, hogy ez a hang másféleképp is létrejöhet. A magyar *gy* igen gyakran *j*-ből származott: *gyógyul* (vö. *jó*), *gyalog*, *gyors*, *gyül*; máskor meg eredetileg *ny* volt: *gyermek*, *gyomor*. Ezeket a *gy*-ket tehát még két külön csoportba kellene osztani.

Ugyanígy jár el Szilasi a többi hangokkal is. A *cs* szorinte a *ty* párja. Úgy mint a *d*-ből *gy*, lesz „a *t*-ből *ty*” tompa *cs* mellékhanggal és ebből *ty*, *cs*, *s* hangok válhatnak.“ Ez a hátsó-dentalis *cs*, lehetséges még előgutturalis is; de erről már nem szól bővebben. Az igaz, hogy lehetséges mindkét eset; *cs* létre jöhet akár *t*-ből *ty*-n át, akár *k*-ből; csak hogy ekkor is *ty* szokott a közvetítő lenni. A hangszervezetnek magának átmenete *k*-ből *cs*-be már nem nagyon egyszerű működés. Azonban az eredet e kétféle lehetősége itt sem elég ok, hogy kétféle *cs* hangot különböztessünk meg. Sőt létre jöhet még egy harmadik módon is; s ez ép a magyarban a legközönségesebb, t. i. hogy *s*-ből fejlődik (l. Budenz szótárát); tehát ez már egy harmadik fajta *cs* volna.

A *cs*-féle hangok már egészen mások. Ezeket hehezett mássalhangzóknak mondja Szilasi. Miért? Talán hallható ben-nük *h*, vagy legalább képezzük ejtése közben? Dehogy! Hanem mert „nyelvtörténeti adatokból tudjuk, hogy ezek is a *t*, *d* hangokból keletkeztek“; de „ezek már nem a *j*, hanem a *h*, jobban mondva erős mellékhehezet által képződnek, úgy hogy valójában nem egyebek mint hehezettel egybe-forrt dentalis explosívák.“ S szerinte kétféle *cs* van: elő-dentalis és közép-dentalis. Pedig származásra nézve sokféle *cs*-t kellene megkülönböztetni. Van, a melyik *t*-ből lett *th*-n keresztül (német), máskor *k*-ből fejlődött (latin); a magyar rendszeren vagy *t* és *sz* összeolvadása által jön létre (*boncsol*),

vagy pedig *sz*-ből fejlődött, különösen szó elején (l. Bud. Szótárát).

A *cz*-féle hangok mellé sorozza Szilasi a *ch* (*ach*) hangot is, mert szintén hehezetes hang. Már t. i. annyiban, hogy sokszor *k*-ből lett *kh*-n keresztül. De létre jöhet más-kép is, pl. a lappban gyakran a *k*, *t*, *c*, *č* elé pusztá erősi-tőnek járul (*čahkane*).

Állítsuk össze mind ezeket a hangokat Szilasi csoportosítása szerint.

I. A. *cz*, *dz*, *sz*, *z*.

B. *cz*, *dz*, *sz*, *z*.

C. *ch*.

II. A. *ty*, *gy*; *cs*, *ds*, *s*, *zs*.

B. *ty*, *gy*; *cs*, *ds*, *s*, *zs*.

Maga e csoportosítás is mutatja, hogy mik ez eljárás gyarlóságai. Egy és ugyanaz a hang tartozhatik két külön osztályba is; majd meg egészen különféle hangok kerülnek egymás mellé. Pedig, mint láttuk, ez az osztályozás még tökéletlen is; ha következetesen megmaradunk az elv mellett, még több külön osztályba fog ugyanaz a hang tartozni. Sőt minden egyes nyelv s minden egyes dialectus számára a hangoknak külön rendszerét kellene megalkotnunk.

Úgy hiszem, ennyi elég annak bebizonyítására hogy ha a hangokat osztályozni akarjuk, soha se szabad eredetükre tekintenünk, hanem csak azt szabad néznünk, milyen módon képezzük őket. Ez az egyedüli elv, a melyet követve helyes eredményre juthatunk.

BALASSA JÓZSEF.

KARÁCSON.

Későn került kezembe a Nyelvőr azon füzete, a melyben Ásbóth a *karácson* szónak megkísérlettem származtatását kifogásolja, s így későn válaszolok. Különben talán jobb volna nem válaszolnom, mert jöllehet annyit sejtek a magyar nyelvhez, hogy tudományos kérdésekben alkalmilag szót emelhessek, azt szívesen bevallom, hogy az Ásbóth-féle polemikus hangban még nem vagyok eléggé jártas, de jártas — lenni nem is akarok. Nem értem ugyanis, mire jók az olyan pusztán személyeskedő hosszadalmasságok, a minőkben Ásbóth czikke bővelkedik.

Én tüzetesen megjelöltem, mit tartok jónak az ő értekezésében s mit nem, az olvasóra bízván annak megítélését,

vajjon ,érett megfontolás és pontos utánnézés eredménye'-e az, a mit az utóbbi rovatba soroltam. Nem mertem eldönteni a magyar szó legközelebbi eredetét, még pedig egészen helyes oknál fogva. A ki valamely kérdésben önszántából nem-illetékesnek vallja magát, szerintem elvárhatja, hogy békével hagyják; míg Ásbóth a helyett, hogy a saját véleménye kijelentésével beérné, pathétikusan fölkiált: „Nem tudom, milyen képet alkotott magának Sch. ....“ vagy: „annyit talán állíthatok, hogy Sch. ....“ vagy „nem akarom találgatni, milyen merész föltevésekkel juthatott Sch. ....“ és „azzal végzem, hogy Sch.-nak nem volt szabad ....“ pedig dehogy végzi, mikor kevéssel alább „a főhibát inkább a magyar nyelv és a magyar nép történetének nem ismeréséből“ akarja magyarázni s hozzá teszi: „a mi ugyan hiba, de külföldi nyelvésznél érthető dolog“.

Hát biz' az hiba, de csak annál, a ki ilyen nem-ismerés ellenére merész állítást kockáztat; de nem hiba annál, a ki hiányos ismerete tudatában hallgat. Egyébiránt magam is jól tudtam azt, a mire Ásbóth meg akart tanítani; mint-hogy azonban a kérdés, mely szóba jött, egészen különös természetű, különös óvatossággal véltem azt tárgyalandónak.

Hogy ,nem a szláv-ságban keresem e homályos szó magyarázatát, azért Ásbóthnak ám tessék kérdőre vonni Miklosich-ot, a ki a szláv szót (*kračun*) az idegen eredetűek közé sorolta. A rum. *crăciun*-nak a latin *Christi jejuniu*m-tól való származtatását nem látom sem fonetikus, sem jelentéstani oldalról megtámadhatónak. Hogy a szláv szók hangtani állapotában némi nehézség rejlik, az nem került ki figyelmemet, de az efféle nehézségek az én származtatásom mellőzésével sem szűnnek meg.

Azt mondja Ásbóth, hogy szerintem a rum. *crăciun*-ban „az *a* eredeti *i*-ből keletkezett, tehát soha *a*-nak nem hangzott“. Ezen „tehát“ eléggé elhamarkodottan van odavetve. A román nyelvekben ugyanis a hangsúlytalan latin *e* és *i* (= vulg.-lat. *e*) gyakran s a legrégibb idők óta *a*-ra változik, s a rumuny nyelv területén az ily másodrendű *a* az eredeti *a*-tól meg sem különböztethető. Például a rumuny *salvatic* ép-űgy megfelelhetne az olasz *salvaggio*, latin *salvadi*, francia *sauvage*, prov. *salvatge*, spanyol *salvaje*, port. *salvagem*-nek, mint az olasz *selvaggio*, port. *selvagem*-nek. Én sem hiszem valószínűnek, hogy a rum. *crăciun* *craciun*-on alapul (vö. graubündeni lad. *crastiaun*, *carstiaun* = *christianus*); de azt Ásbóthnak még sem volna szabad mondanía, hogy e szó „az én magyarázatom szerint soha *kračsun*-nak nem hangozhatott.“

Nem mulaszthatom el ugyanitt, hogy Ásbóthnak azon oktatását igen szépen meg ne köszönjem, a melynek értelmében „az etimológiában nem betűkkel, hanem hangokkal

operálunk“ sat. Én legalább attól tartottam, hogy megbántom a Literaturblatt für germanische und romanische Philologie olvasóit, ha nagyképüsködve fölvilágosítást adok nekik a rumun *ă* kiejtéséről. Egyébiránt cikkemben a szláv *kračun*-nak a rumuny *crăciun*-nal való, tévedést okozható összeállítása nem is fordul elő.

A kérdés már most csak ez: vajjon, ha a *crăciun* szó, (hogy ezentúl kyrilli betűvel irjam az *ă*-t, mely Ásbóthnak oly nagy tudákosságra adott alkalmat) a rumunyoktól került a délszlávokhoz, minő alakban kellett ezeknél megjelennie? Miklosich a *Lexicon palaeoslovenicum*-ban a *Кръѣунъ* és *Кръѣуна* személyneveket hozza föl; de a forrás, a melyből e neveket idézi, tudtommal a 16. századból való és rum. eredetű. Hogy egy ősi rumuny *ръ*-nek, mely talán másként is hangzott mint ma, az ószlovénban *ръ*, vagyis szótagképző *r* kell hogy megfeleljen, az nem bizonyítható be, mert minden analogiának híjával vagyunk. Miután a szlávok az ő hangsúlytalan *a*-jokat oly gyakran *ъ*-ként hallották rumuny ajkon ejteni, könnyen érthető, ha viszont alkalmilag a rum. *ъ*-t *a*-val helyettesítették. Valószínű ezenkívül, hogy valami népetimologiai hatás is belejátszott e hangváltozásba akár talán a *kračkъ*, 'rövid' szó belekeverése, akár egy más jelentésű, már meglévő szóhoz való teljes áthasonítás útján (ó-orosz *koročun*).

A mi továbbá „a sajátságos eljárást“ illeti, „mellyel a magyar *kardacson* és a kis orosz *kerečunj* alakot magyarázom“, Ásbóth-tól idézett szavaim a megelőzőkkel egybevetve csak annyit akarnak mondani, hogy a magyar szó legközelebbi származását illetőleg az *ny*-nek semmi bizonyító ereje sincsen. Pozitív magyarázatról tehát, a mint Ásbóth azt az olvasóval el akarja hitetni, itt szó sincsen. De annyit szívesen elismerek, hogy a *kardacsony*-ban lévő *ny*-re nézve nem jöttem tisztába. Azt is megengedem, hogy a kis-orosz *kerečunj*-t nem kellett volna csak amúgy egyszerűen *kerečun*-nal egybeállítanom; Miklosich *Lex. palaeosl.* 318: „Kl. russ. *kerečunj*, vigilia hujus festi“ (holott másutt *kerečunj večer* is olvasható nála) vezett ez egybeállításra. De ha Ásbóth *kerečunj*-ban a *j*-t birtokosragnak tekinti, miért hoz föl ép az ószlovénból példát, a hol, az igaz, akad bővében, s miért nem magából a kis-oroszból? S ha az utóbbiban e rag csakugyan meg is van, népies és közhasználatú-e? Továbbá már a *kerečun* szó vokalizációja, nemkülönben ritka előfordulása is (szótárakban híjába lapoztam utána s különböző vidékekről való ruthéneknél is eredménytelenül kérdezősködtem) kölcsönzésre vall; a szónak *koročun* hangzását várhatnók el inkább. S valóban ezen *koročun* alakjában említi A. Petruszewicz *Koročun-Krak* (Lemberg, 1876.) című kis füzetkéjében, a huculuknál előfordulónak idézve azt, még pedig „ádvent“ jelentésében

(épúgy mint a hogy az albán *Krishtindele* = *Christi natalis* szintén az adventi időszakot jelenti). Ámde a huculok oly sok szót kölcsönöztek a rumunyból, hogy hajlandóbb az ember itt is a *korotkyj*: 'rövid' szó közbejöttével áthasonított *crăciun*-ra gondolni. Ha pedig *kerečun* kölcsönszó, vajjon nem kölcsönzött-e a *kerečunj*-nak szóvégi *j* hangja is? Nem lehetséges-e, hogy legközelebb a rum. *crăciun*-ból kis-orosz *krečun*, ebből aztán a magyar *karácsony* közbejöttével (még pedig *karácsony este* = *kerečunj večer* analogiája útján) *kerečunj* lett? Végül, valóban létezik-e a szónak *kerečunj* alakja? Miklosich idézi ugyan; de honnan vette? Petruszewicznél így látom írva: *kerečunъ večer*.

De ha nem is szorítkozunk a kis-oroszra, hanem az egész szlávság területén vizsgáljuk e szót, másutt is komoly nehézségekbe ütközik annak eredeti szláv jellege. Először is tekintetbe veendő, hogy korántsem általános elterjedésű; a vend, a lengyel, a szlovén és a szerb-horvátban nincs meg; s azon nyelvekben is, a melyekben kimutatható, a nem általános használatú szók közé tartozik, s mellette mindenütt más szó van a karácsony-ünnep jelölésére közforgalomban.

A mint a kis-orosz *kerečun*, úgy a tót *kračun* is a kölcsönszó bélyegét viseli magán. Használata alighanem csak korlátolt; Morva- és Magyarország több tótja legalább, kiket ez iránt megkérdeztem, nem ismerte. Miklosich 'Ueber die Wanderungen der Rumunen' (Wien, 1879.) című munkájában 23. lapon e *kračunt* épenséggel a rumuny-ból került kölcsönszók közt idézi. Loosnál pedig *kračun*-nak látom írva, a mely a magyar *karácsony*-hoz közeledik.

A bolgár *kračun*-t illetőleg eddigelé nem tudhattam meg semmi biztosat; a rendelkezésemre álló segédeszközökben, mint B o g o r o v, M o r s e és mások szótáraiban nincsen meg.

Afféle helynevek, minő a szerb *Kračunište*, vagy a moldován *Koručjonov kamenъ* (melyet Sulzer *Krätschuna* alakban említ, l. Petruszewicz i. h. 8. l.), semmit sem bizonyítanak a szláv appellativum elterjedése javára.

Csakis az ó-orosz *korocun*-nak van e kérdésben számbavehető jelentősége, a mit nem is akarok mellőzni. Petruszewicz szerint (9. l.) Vel.-Novgorodban egész a 17. századig egy *Karačunekij* templomot emlegetnek. Dahl a *korocun* alak mellett elsőrendű alakul a *karacun*-t adja, valószínűleg azért, mert a szót *karaciti*-ből származtatja. Vajjon a két alak párhuzamossága miként magyarázandó, azt nem tudom: kérdés különben, vajjon a szó (akár karácson-est, akár Spiridion napja jelentésében) használatos-e még ma is.

Csupán a két nem szláv népnél, vagyis a rumunok és magyaroknál él a tárgyaltuk szó a karácson-ünnep általános elterjedésű s mai napig dívó elnevezéseként. Hogy az 1221-

ben kimutatható *Crachun* magyar személynév (l. Ásbóth Nyelvt. Közl. XVIII, 388.) szintén ide tartozik, azt felette valószínűnek vélem; Petruszewicz is emlékezik egy *Koročjun* nevű magyar főúrról, ki 1205-ben Romanovics Dániel-nél járt. A makedorumunyoknál a szónak még nem jöhettem nyomába; magánféltől kapott, de meg nem bízható közlemény szerint ezeknél *krtsun*-nak hangoznék.

Ha már most e történet-földrajzi adatokkal kapcsolatba hozzuk azon nyelvészeti tény, hogy *kracun* rumuny szó minőségében egyszerű és világos származtatást enged meg, míg szláv szóként csak igen erőltetett és kétséges levezetéssel magyarázható, úgy ítéljek meg mások, minő jögon bélyegzi Ásbóth az én származtatásomat amolyan „odavetett ötlet”-nek. Mellesleg adott etimologia volt, azt kész vagyok elismerni; s már az alkalom, a mely a szó megbeszélésére vezetett, valamint a hely, a hol nézetemet közöltem, természetesen fogja mindenkivel láttatni, hogy nem terjesz-kedhettem ki mindannak tüzetes megérintésére, a mi netán még fölvilágosításra szorulhatott, s a mi véleményem szerint különben sem veszélyeztette etimológiám elfogadhatóságát. Midőn a mellékesen adott szószármaztatásnak érett megfontoláson alapult, s vázlatos említése ellenére, komolyan átgondolt számba vehetőségét az odavetett ötlettel éles ellentétbe kell állítanom, egyúttal kijelentem, hogy igen hálás leszek a szlávista Ásbóth iránt, ha fölvetett több rendbeli kérdéseimre megfelelően, az ügy tisztázásához becses adalékokkal fog járulni, a nélkül persze, hogy neveltséges túlzással azok ítéletéhez is föllebezne, „a kik semmit sem értenek a magyar és a szláv nyelvekhez.” SCHUCHARDT HUGO.

A KISKUNHALASI NYELVJÁRÁS.

C. Szóképzés.

2. Névszóképzés.

A participiumok közül némelyiknek a szokásos -ó, -ő végzet mellett egy mélyebb -ű, -ü mellékalakja is van, s a két alak jelentése közt különbség vehető észre. Így *fűrű* az illető eszköz neve, de jelzői használatban *fűrő*, pl. fűfűrő tű; épen így: *vésű* (de *ásó*) és *söprű*. Ide tartozik, de egyféle végzettel: *gyeplű*. (Az -s képzőjű mellékneveknek szintén két-féle alakjuk van; s képző ugyanis, (épen úgy, mint a locat. *n-* rag), a szóknak magasabb vagy mélyebb véghangzójú tövéhez járulván, más-más értelemnek lesz kifejezője. Így *hőgyes* (pl. vmely vidék) és *hőgyös* (a tű), *helös* (pl. a beszéd), és *heles* (a kinek v. minek hele van, pl. „Té itt heles-fenekes vagy”); továbbá: *nyáros* (= nyárfás erdő) és *nyaras* (bor), *lángos* (a tűz) és *lángas* (= lángon sült lepény).

A hangrövidítő tövek sajátjaiból följegyezhetők: *téj* nominativusa mindig hosszú; egyéb nominat. alakokban is mindig hosszú a hangzó: *szekér, egér, levél* sat; azonban e szó *hét*, megrövidül ez összetételben: *hetfe* (= hétfő). Továbbképzés vagy ragozás esetén megrövidülnek még: *hány; hanyadik, hanyadán* (de: *hányan, hánszó*), *bűb* és *púp*: *bubos, bubol* és *pupos*; *gége: gegém, gegéd* sat. (Ormánys. Nyr. II. 87.); *gáncs: gancsol* (de: *gáncsokodik*); ész-nek allativusa: *észre* és *eszre*; *bél: bélöm és belem, bélöd és beled* sat. *Aczél*-től az ige nem *aczélok*, hanem: *aczéla*. Ellenben megmarad a hangzó hosszúnak ezekben: *czúkor, tükör*, melyeknek további alakjai hangugratás nélkül: *czúkoros, czúkoroz, czúkorom, tükörös, tükört* sat.

A diminutivumokat szokott módon képezik *-ka, -cska* képzőkkel. A *-csa* tán csak ez egy szóban fordul elő: *tálcsa* (tálcsa Baranyában is. Nyr. II. 131.); *ángy* és *néne* a nominativusban csakis *-i* dimin. képzővel jelenik meg: *ángyi, néni*, de ragozva: *ángyom, nénéd* sat. s mindkettő a szokott *-ka, -ke* képzővel is *ángyika, nénike*. Az *-i* dimin. képző megvan ebben: *botika*. A *-k* magán előfordul ezekben: *tüsök* (= *tüske*), adj.: *tüskes, török* (= kis tör), *póczk-ol*. Érdekes a *lélek* szónak ez alakja: *lelöm* (e helyett: *lelköm*, kedveskedő megszólítás legkivált gyermekekhez); az itteni pápisták a kísértetet így hívják: *lele*.

A fokozás nem sok különösséget mutat föl. Ezeknek: *oda* és *hamar* comparativusai: *odébb* és *hamarébb*, de ezek mellett a rendes alakok is szokásosak. Superlativus-féle főnévi alakok gyakoriak: *legyhögye, legteteje, legfeneke, legközepe, legszéle*. Főlemlítendő e comparativus: *ésőbb*. (Vörösm. „Elsőbb is hozzád van szavam.“ Bujd. II. felv.); továbbá ez időhatározó: *az elébb* (= az imént).

A hangugrató *h-s* tövek nominativusa különféle: *pöhöj, terő, csajh, bojh* (terő Baranyában is. Nyr. III. 327.).

Képzők halmozása van ezekben: *levesös* (= *leves*, pl. körte), *zsidosos, pápistasos*; ez főleg hangzón végződő tulajdonnevek után járja: *Szalaisos, Kazaisos* („Frissen frissen Zsenisössen, Lassan lassan Gózonnyossan.“ Forradalom előtti rigmus).

E szó: *penisz*, tovább képzéskor ilyen alakot ölt: *peniszlős, peniszlödik*, melyeket magyaráz a szónak a szláv *plésen*-ből való származása, s a magyarban meglevő dialektikus alakok: *pilisznye, piliszenyész*. (Nyr. VII. 282. Komárom; *pirészlenyedik* Csik m. Nyr. XII. 235.; *peniszlős* Veszprém. Nyr. VI. 353.).

Képzővesztett participiumok vannak néhány összetételben: *fénkü, gyughel, köplégy*; továbbá e kifejezésben: *szelnek hagy* (= nem szel többé a kis darabra lefogyott kenyérből, hanem az egész darabot kezébe veszi). *Gémfos* = fosó gém.

Ritkább képzők és képzések: *fogt-on* (keddtű *fogt-on* péntöki); *ereszt* (ereszni igétől, melynek *ereszt* causativuma.

Vö. *áraszat* Gvadányinál: „Ki vadászna ily nagy árasza-
ton.” Unalm. órákb. v. Időtöltés); *kívánsat* (ily szólásban:
„Kívánsat ránizni, ujan szép“); *gyertyagyúttal*; *szart-ig* (szart-
tig van — nagyon oda van). *Tetēj* (: tető) birt. személy-
ragokkal: *tetejem, tetejed, teteje*, locat. *tetējön*. A nominat. bizo-
nyára szabályszerű képzés a régi *tet-* igéből: *letély* (vö.
osztály, kötél-kötelem, földél-födele), mivel a *tető*-höz hasonló
ragozású szók: *mezeje, vesszeje, ereje* sat. nominativusa: *mező,*
vessző, erő. Az *e* szótól származott ige: *tetéz*. Ágyás (Szath-
márban: *bedgyini*. Nyr. VIII. 39.). *Göröngyeg, varancsag-os.*
Átjajás (pl. munka. Vö. „Arra lehetne át aljáb utja.” Beth-
len G. Polit. lev. 120.). *Könyék* (= könyök), *szárnyék, szérdék,*
nyúladék, okádék, köpedék, lötyedék sat.

A deverb. -j névképző (*tolva-j*) mutatkozik ezekben:
rátarti, kikapi, hányiveti; továbbá ily összetett szókban: *szája-
láti, markaköpi, fassorági, katlanszari*. Ide sorozhatók ezek is:
bukti, buti (— buta), *ugri, lüki, tapsi* (gyerekjátékok műszavai),
nyelefcudi (*nyelefől* és *nyelcből* igékből kiválik a *nyelef, nyeleb*
moment. ige, melyhez -nd frequ. képző járult). *lakhandi* vagy
lakhangyi (az előbbihez hasonló frequ. -nd képzővel. Hasonló
képzés a köznyelvben: *pökhendi*).

Ílibás analogiák: *korású, formású* (pl. Ilyen formású
embör ü is). *Csuszka, piszka-fa, kína, aba-lé* (*csuszkál, piszkál,*
kínál, abáll igékből).

3. Összetétel.

Igealakok névszóval: *bánomkert, bánomárok, türömolaj,*
színudd-szagít.

Adverbium névszóval: *összemenarok, csupacsöcs, messzeszöllő,*
közéltanya, visszakéz.

Ragozott szó: *szála-kendör, eleje-must, ajja-szúna, péze-
vesztes, magva-váló.*

Főnév mint melléknév jelzője: *szarhőgyös* (kevély ember-
ről mondják), *hátrombor-dakuködmén* (Vö. Tiszán túl: *nigylú-
szeker*).

Ritkább összetételek: *fümönt* (l. Nyr. XIV. 572. *mesz-
téláb* (Ormánys. Nyr. III. 183.), *helcto-korán* (= ideje korán),
fékész-kómár (félkész-kalmár — tolvaj. Kemenesalja Nyr. III. 88.),
fékész-báta, nagyköz-föd (= messze föld, de időről is mondják:
hűsz esztendő n a g y k ö z - f ö d), *nagysző-lát* (= nagyfel-lát
dölyfös, gögös), *fajkóró* (a magtokja kemény bunkó, mellyel
nagyot lehet ütni), *hidegvágó* (= vésű, mellyel hideg vasat
vágnak).

Kettőztetések: *végöstelen végig, telidős teli, világos virad-
tig, szömtü szömbe, szódott-vódott hellé-hellé* (= imitt-amott).
herde-berde, filit-falat, gyün-gyum, csonka-bonka. gyúr-gyavar,
nyal-fal, csittög-csatlog, piltög-patlog sat. a hangutánzó igék
csaknem mind e mód szerint.

KORDA IMRE.

KI VOLT CALEPINUS MAGYAR TOLMÁCSA ?

Mielőtt a jelen tanulmány címéül választott kérdés taglalatára áttérnénk, kísértsük meg, vajjon a Cal. Szótárában levő magyar szók írásmódjának, helyesírásának s tájnyelvi kiejtésének beható vizsgálata alapján nem lehetne-e következtetéseket tennünk, melyek a főkérdésre némi világot vethetnének és eldöntését esetleg megkönnyíthetnék. E vizsgálat eredményére nézve tökéletesen közönbös, vajjon az eredeti lyoni kiadást vagy a baseli első kiadást, amannak hű utánnymatát vesszük-e alapul. Én az 1590. évi baseli kiadást használtam; de a netáni másodlagos sajtóhibák ellenőrzése végett egybe is vetettem az 1594. évi genfi kiadással.

Cal. Szótárában a magyar szók írásmódja, helyesírása egészben véve oly tarka és oly ingatag, hogy az első föl-színes beletekintés után nagyon hajlandó lehet akárki annak a kijelentésére, hogy az írásmódból itt bizony semminemű határozott következtetés nem vonható. A hosszú magánhangzók: *á, é, ó, ú*, hol a ma szokásos ékezettel (animositas: *bátorság*, conversio: *térés*, elegantia: *szépség*, deductio: *elkésérés*, cichorium: *katáng kóró*, convertio: *fordulok*, convexus: *domború*, homorú sat.), hol pedig hajlottal (fiscus, fiscale, fiscina: *tárház, tárházhoz való*, scopus: *czél*), hol minden megkülönböztetés nélkül (securitas: *batorságos élet*, solstitium: *nap megterese*, pulcer: *zef*, intubus: *katáng koro*, tristitia: *zomorúság* sat.), hol pedig a rövid magánhangzó megkettőzésével (grabatum: *aagy*, aër: *eeg*, finis: *veeg*, cumens: *cek*, arteria: *eer* sat.) vannak írva. Az *ü* és *ű* hol egyszerű *u*-vel (anulus: *gyűrű*), hol *ü*-vel (anularis: *gyűrűs*), hol *ű*-vel (a baseliben *ue*-vel: *vervex: uerive*); de a régiebb íróknál, pl. a Pesti Gábornál is szokásos *y* vagy *ý*-nal egyetlenegyszer sem; valamint az *ö* és *ő* sem található már *eo*-vel, hanem vagy *ö*-nek, vagy néha a lyoniban *ê*-nek írva. A *j* legtöbbször csak *i* (bonus: *ió*, navis: *haio*), sokszor *y*-nal (acclino: *hosszú hajlok*); elvéve a mai írás szerint is (propendens: *alajahyloft*). A *jés* hangok többnyire a mai írás szerint *y*-nal, de gyakran *i*-vel is (abavia: az iób *atyam attyának az annya*; de paternus: *attai*, octo: *niolcz*, celeritas: *gyorsaság*, velocitas: *gyorsaság*, calamitosus: *nyauatlyas*, miser: *niauatias*). A sziszegők közül a *cs* legtöbbször *ts*-sel, néha *cz*-vel is consilium: *tanáts*, magnetes. senatores: *tanaczbeli*); de soha *ch*-val, mint a hogy még Pestnél is: bochafsad, gymelch. Az *sz* majd a mai kettős betűvel, majd a codexirodalombeli egyszerű *z*-vel, mint ezt majd alább több példában megmutatjuk. A megnyújtva ejtett *sz* majdnem kivétel nélkül *szs*-vel, elvéve *szs*-vel is (pronuba: *niozolio aszony*; de domina: *afszony*).

Ila az iméntiekben röviden vázolt helyesírási rendszert, vagy jobban mondva rendszertelenséget nem csupán egészében, hanem minden részletében s az egyes helyek statisztikája szerint is bonczoló kés alá vesszük, nevezetes következőtést vonhatunk, t. i. azt, hogy a magyar tolmácsolás nem egy, hanem mint már Bod Péter is gyanította, legalább is két ember műve. Sőt megmondhatjuk azt is, mely részeket dolgozta az egyik, mellyeket a másik, s hogy hol dolgoztak együtt. Már a futólagos lapozgatás is meggyőzhet mindenkít arról, hogy az első részben **A**-tól s különösen **B**-tól **L**-ig a hosszú magánhangzók ékezésére, a számtalan sajtóhibát természetesen figyelmen kívül hagyva, kiváló gondot fordítottak, holott a második részben **M**-tól s különösen **N**-tól **Z**-ig a magánhangzók ékezése úgyszólván példátlan. Az első részben a helyesírás következetesebb, újabbszerű és gyakorlott író kezére valló; a második részben ódonabb, következetlenebb s minden lépten-nyomon ingadozó elannyira, hogy a két részt lehetetlen egy és ugyanazon kéz munkájának tartani. Világosan kitűnik ez a kétséges helyesírású szavak előjövetei helyeinek összehasonlító méltatásából. Erre nézve én következőképen jártam el. Vettem egy a főtebbiek szerint ingadozó orthographiájú, különben tetszőlegesen választott olyan szót, a mely előreláthatólag több helyen és különféle betűk alatt fordulhat elő; megkerestem az illető helyeken, kiírtam az ott talált helyesírás szerint s azután egymás mellé állítottam a talált alakokat. Ime egypár példa találomra választva.

Beszéd. — E szót és származékait¹⁾ az első részben (**A**—**L**) 73 cím alatt 76-szor találtam meg. 71 esetben beszéd-nek (*sz*-vel) és csak 5 esetben bezed-nek (*z*-vel) írva; ellenben a második részben (**M**—**Z**) 48 cím alatt 49-szer fordul elő, és mind a 49 esetben kivétel nélkül bezed-nek van írva. Világos ebből, hogy az első rész írója, néhány toll-vagy sajtóhibát leszámítva, következetesen *sz*-vel akarta e szót írni, a második részé pedig következetesen *z*-vel. Ila az *sz* és *z* mind a két részben vegyest fordulnának elő, gondatlanságnak vagy ingadozásnak tulajdoníthatnók a tarka írásmódot; így azonban okvetetlenül azt kell következtetnünk, hogy a két rész nem egy kéz munkája. Vegyünk egy másik példát.

¹⁾ A következő czímek alatt: abagio, adagium, allegoria, alloquium, ambages, ambiguitas, apologus, blandidicus, brevilquens, brevilquencia, brevilquus, charientismos, collocutio, colloquium, colloquor, commemoro, concludo, confabulo, congressio, denarro, dialogus, dico, dictata, dicteria, dictio, dictito, dicto, disserto, dissertatio, ecloga, ecphrasis, edissero, eloquium, enarrabilis, enarratio, enarro, enunciatio, enunciativus, enunciatum, epilogus, ereneta, fa-

Szent. ²⁾ — Az első részben 52 cím alatt 55-ször fordul elő, 54 esetben szent-nek és csak 1 esetben zent-nek írva; ellenben a második részben 44 cím alatt 48-szor fordul elő, 3 esetben szent-nek, 45 esetben zent-nek írva. Itt is világos, hogy az első rész írója az sz-es, a másodiké pedig a z-es írás híve volt.

Szüz. ³⁾ — Az első részben 14 cím alatt ugyancsak 14-szer kivétel nélkül *szüz*-nek, a második részben 9 cím alatt 10-szer szintén kivétel nélkül *szüz*-nek vagy *szűz*-nek írva.

Szelid. ⁴⁾ — Az első részben 15 cím alatt ugyanannyi-

bella, fabula, fabularis, fabulator, fabulor, fabulositas, fabulosus, facetiae, fallaciloquentia, falsidicus, falsiloquus, fans, fandus, flexanima, flexiloquus, gerrones, historia, homilia, illecto, inaniloquus, inauditiuncula, incivilia, indisertus, indiserte, inenarrabilis, interfaris, largiloquus, lepor, lexis, logodaedalus, logos, loquela — magniloquus, magniloquentia, mendaciloquus, morologus, narrabilis, narratio, narrator, narratus, narro, obrogo, obscoenissimus, obticentia, ogganio, parabola, peroro, peroratio, planiloquus, praefatio, praenarro, prologium, prologus, proloquium, pronuntio, pronuntiatio, pronunciator, pronunciatum, pronuntiatum, proverbium, relatus, renarro, schema, sermo, sermocinor, sermocinatio, sermunculus, svaviloquens, svaviloquentia, stultiloquium, taciturnus, vanidicus, vaniloquus, vaniloquentia, verbum, verbigeror, verbose, veriverbium, versutiloquus, vocabulum.

²⁾ E címek alatt: apotheosis, aprilis, arrha, aspergillum, asyllum, augustus, auguste, calamitae, capulus, carcinethron, consecro, consecraneum, consecratio, consecrator, corion, corruda, dedico, dedicatio, desacro, desecro, devotio, devoto, devotorius, devotus, devoveo, dico, dicatio, dicatura, dius, divus, divalis, ecclesia, ephemeron, exauguro, excommunicatio, februo, feralia, feretrum, hagiographia, hierophanta, hierophylax, hyperion, inauguro, indigetes, initio, lucus, lustralis, lustramen, lustratio, lustratus, lustricus, lustrificus — mystagogus, mysteria, october, persancta, perspergo, pie, polluceo, praedivimus, profanus, pusula, pusulosus, quintilis, religio, religiose, religiositas, religiosus, respergo, respersus, respersus, sacer, sacerdos, sacrarium, sacratio, sacratus, sacricola, sacrifer, sacrificialis, sacrificatio, sacrificium, sacrificulus, sacrificus, sacrificus, sacrilegium, sacrilegus, sacro, sacrum, sacrifico, sacrosanctum, sancte, sanctitas, sanctuarium, sandapila, theologia, theologus.

³⁾ E címek alatt: castus, castus, caste, castitas, castimonia, castificus, coelebs, coelibatus, devirgino, engium, hymen, impudicus, impudicitia, innuba — pudicus, pudice, pudicitia, simplex, virgo, virguncula, virginalis, virgineus, virginitas.

⁴⁾ E címek alatt: cicur, cicuro, comoedice, dasypus, domo, domitura, domitor, domitrix, domabilis, domito, edomo, indomitus, indomabilis, intractatus, intractabilis — mansuetus, mansuete, mansuetudo, mansuefacio, mansuefio, mansues, mansuesco, mansuetarii,

szor *szeléd* vagy *szelid*, a második részben 18 cím alatt 17-szer *szilygi*, *szilygy*, *szelogy* vagy *szeled* és csak 1-szer *szeled*.

*Szűk.*⁵⁾ — Az első részben 16 cím alatt 17-szer *szűk* és egyetlenegyszer sincs *szűk*; ellenben a második részben 14 cím alatt ugyanannyiszor *szűk* és egyetlenegyszer sincs *szűk*.

*Szerszám.*⁶⁾ — Az első részben 24 cím alatt 24-szer, *szerszám*-nak és csak 1-szer *szerszám*-nak írva, a második részben 14 cím alatt 1-szer *szerszám*, 2-szer *szerszám* és 11-szer *szerszám*.

Gyönyörű. — Az első részben kivétel nélkül *gyönyörű* vagy *gyönyörű*, a második részben legtöbbszörre *giöniörű*, *giöniörköttem*, pl. oblecto, per jucundus, reficio, pro lubium, voluptas szók és származékaik alatt.

Folyók. — Az első részben több mint 60 különféle helyen következetesen és kivétel nélkül: *folyók*, *folyás*, *folyó*, *folyam*; ellenben a második részben legtöbbszörre *foliok*, *folias*, *folio*, *foljam*, pl. permano, praeterfluo, praeterlabor, profluo, protectum, refluo, remano, rheuma, rivus, septemfluus, serpens, scateo, sublabor, subterfluo, transfluo szók és származékaik alatt.

Nyavalya. — Az első részben (az aerumna, affectus, afflictio, calamitas és conflictatio cikkekben) összesen 9-szer következetesen *nyavalya*-nak; ellenben a második részben (miser és morbus cikkekben) összesen 7-szer következetesen *niavaliá*-nak van írva.

De legyen ennyi elég a példákból. Számukat tetszés szerint szaporíthatnók s mindegyiküknél azt tapasztalnók, hogy az első rész helyesírása újabbszerű, a maihoz jobban közelítő, a második részé ellenben ódonabb és egészben véve a codexirodalom helyesírására emlékeztető. Az eltérés annyira következetes és szabályszerű, hogy, mint már előre bocsátottuk, az egész tetjes lehetetlen egy kéz munkájának tulajdonítani. Egész biztossággal kimondhatjuk, hogy Calepinus magyar szavainak összeírása nem egy ember mun-

mitis, miteseo, mitigatio, mitigatorius, mitifico, mulceo, perdomo, perdomitus, praedomo, tractabilis.

⁵⁾ angustia, careo, compendium, egeo, egens, egentior, egenus, egestas, illiberaliter, indigeo, indigens, indigentia, indigus, inopia, interest, libitinaris — materiarius, materior, materis, necesse, necessitas, necessarius, necessarie, operaepretium, paucitas, penuria, pernecessarius, peropus, supparus, utensilia.

⁶⁾ abax, anconisci, argentarium, armamenta, aromatopola, aucupatorius, caementum, casteria, collabi, commotrión, condio, conditus, condimenta, condimentarius, discerniculum, familiarium, ferramentum, ferrumen, fomentum, hama, hedysmata, horarium, intinctus, inventarium --- machina, materiarius, melicus, missilis, molile, nitella, obturamentum, offucia, organum, radula, retinacula, trudes, verber, volsella.

kája volt: legalább is ketten dolgoztak rajta. Sőt még azt is merem a helyesírásból következtetni, hogy a két munkatárs eleinte együtt dolgozott és csak a munka további folyamán osztozkodtak meg a szerepen. Az első betű mind a két részben, t. i. egyfelől az **A**, másfelől az **M**, az első íveken igen vegyes ortografiával van írva. Az ékezés gondossága és annak teljes hiánya, ugyanazon szónak majd kemény, majd lágy spiranssal. hol *sz*, hol *s*-vel való írása tarkán váltakoznak egymással, de csak az **A** és **M** betű elején. Utóbb az első részben az egyik, a második részben a másik ortografia jut kizárólagos szerepre. **A** két munkatárs, úgy látszik, csakhamar meggyőződött, hogy a váltakozva együtt dolgozás sokkal fáradtságosabb lenne, mint ha a munkán megosztottnak és kiki maga végzi a másiktól függetlenül a maga részét.

A szók kiejtés szerinti írásmódjából s néhány jellemző tájszó többszöri előfordulásából még egy figyelemre méltó következtetést vonhatunk, t. i. a nyelvjárást illetőleg. *Adia* (idea), *balyókás* (delirus), *bűg* (columbarium, cellares), *cserge* (gausappe, stragulum), *csitkó* (mannulus), *domika* (puls), *esztrag* (ciconia, pelargus), *fazakas* (figulus, plastes), *gyaka* (mergae), *jál* (cognomines), *hász hín* (tectum), *iol iut* (jól ivott, appotus, potus, petulentus), *kölcs* (clauis), *kosok* (chimastrum, rhenones), *pípe* (cheniscus, suarcz (cinctus), *seke* (bardocucullus, sagum) s több efféle tájszó vagy tájéjtés határozottan erdélyi nyelvjárásra vall s ez alapon nagy valószínűséggel következtethetjük, hogy Calepinus magyar munkatársai, miként már Bod Péter is gyanította, erdélyiek voltak, vagy legalább Erdélyben az ott divatos nyelvjárás hatása alatt írták össze a szókat a lyoni kiadás számára.

Calepinus tanulmányozása közben véletlenségből egy-két olyan helyre is bukkantam e szótárban, melyek arról tanúskodnak, hogy a magyar megbízott nemcsak a magyar szók összegyűjtéséről s a szótárba illesztéséről gondoskodott, hanem önálló latin cikkekkel, betoldásokkal maga részéről is gyarapította az annyiak hangyaszorgalmával egybegyűjtött óriási szótári anyagot. Három cikkre bukkantam, a melyek kétségkívül magyar író tollából származnak. Ezek a következők.

Acanthis. Az 1585-iki lyoni és 1590-iki baseli kiadásban két-két cikk szól az acanthisról. Az első megvan már a baseli 1584-ik évi és a párisi 1578-iki kiadásban is, de a második csak a lyoniban van meg először. E második cikk a görög klasszikusokból vett idézetekben gazdagabb az elsőnél s főleg azért érdekes ránk nézve, mert az *acanthis* és *carduelis* nevű madarak közti különbség megbizonyítása végett a magyarokra hivatkozik, kik a *csízt* szintén megkülönböztetik a *lingilicz*-től. E szöveget csak magyar írhatta. A

lyoni szerkesztőknek bizonyára nem jutott volna eszükbe, hogy két latin szó értelmének különbségét a megfelelő magyar szók értelmi különbségével igazolják. A cikk többi része arról tanúskodik, hogy a magyar munkatárs, ki e cikket a másikba való beillesztés végett beküldötte, a görög nyelvben és irodalomban kitűnő jártassággal bírt. A lyoni szerkesztők gondatlanságának, kik e cikket elfeledték a régivel összeilleszteni s külön lenyomatták az újat a régi után, köszönhetjük az érdekes adatot a magyar munkatárs képzettségét s írói szerepét illetőleg.

Alum. Erről is két cikk szól: egy régi és egy új, mely megint a lyoni kiadásban van meg először. Az új cikk szabatosabb, idézetben gazdagabb az elsőnél s az *alum*-ot csakis magyarul tolmácsolja. Igen valószínű, hogy ezt a cikket is a magyar megbízott küldte be s hogy a szerkesztők ezt is tévedésből nyomatták le külön czikkül.

Deus. E cikk végére egy toldalék van függesztve, mely azt a furcsa állítást akarja bebizonyítani, hogy az *Isten* fogalmát kifejező szó minden nyelvben 4 betűs; még a magyarban is az. E bizonyítás, mint gondolható, rendkívül eredeti ¹⁾, s ha célját nem is éri el, ránk nézve annyiban fontos, a mennyiben azt csakugyan bebizonyítja, hogy a cikk utolsó részét más mint hellenizáló magyar theologus nem írhatta. Calepinus egyéb kiadásai, melyekbe a magyar nyelv még nincs vagy már nincs fölvéve, ezt a bizonyítást mind mellőzik, úgy hogy a cikknek ez a toldaléka a magyar nyelv fölvételével jelenik meg, s elmaradásával tűnik el.

Eme három cikk ²⁾ és számukat szorgalmasabb tanulmányozással bizonyosan még szaporítani lehetne — nézetem

¹⁾ Apud Ungaros quoque. si originem spectes nomen Dei, quatuor tantum constat literis: dicunt enim reverenter *Isten*, quod nomen etsi in specie quinque literis constare videatur, revera tamen si originem spectes, constabit tantum quatuor: descendit enim vox Ungarica ab aoristo secundu ἔστιν verbi ἔσται. . . . . Duae ergo literae in nomine Ungarico, posite s et t unica hac sigmatita ζ apud Graecos comprehenduntur: unde ratione originis etiam Ungaricum nomen quatuor literis *scribi debet*, hoc modo *Ιεσν*. — És a Deus szó eme *debet*-nek megfelelően, magyarul csakugyan *Isten* azaz *Ιεσν*-nek van írva a cikk elején is.

²⁾ Kétségtelenül magyar ember, és pedig baranya-megyei. vagy éppen laskai születésű, írta a következő helyrajzi cikket is: „*Baronia*. Prouincia est Vugariae, sine Pannoniae inferioris, soli fertilitate, panis et praesertim vini abundantia et praestantia reliquas omnes ferè Ungariae prouincias vincens, unde etiam Pannonum lingua nomen traxit Baranya, quasi *Bor annya*, mater vini. Haec prouincia duplex est, superior cuius caput est Tholna, et inferior cuius metropolis Lasco, utraque Danubio celebris.

szerint arról tanúskodik, hogy Calepinus magyar referense jó hírű latinista és hellénista lehetett, ki nemcsak a magyar nyelv beigtatásáról gondoskodott, hanem új czikkekkkel is hozzájárult a Szótár bővítéséhez.

A főkérdést: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa; vagyis ki volt az ékesen szóló férfiú (vir disertissimus), kit a lyoni kiadók a magyar szók összegyűjtésével és a szótárba illesztésével megbíztak (provinciam mandaverunt) — legutoljára hagytuk. Nevét, úgy látszik, készakarva titkolta el, mert már Molnár Albert, ki kortársa volt, nem bírta kipuhatolni: „Cuius nomen ego adhuc resciscere non potui“, mondja Latin-Magyar Szótára első kiadása előszavában. Bod Péter (l. c.) le is mond a reményről, hogy nevét valaha megtudhassuk. „Quis ille fuerit, qui tantum laborem omnino utilem ac necessarium perfecit? nomen ipse celavit, jamque oblivionis sipario est involutum.“ Csak sejtelmeképen mondja, hogy talán a Paduában, Bolognában, Gentben és a francia főiskolában tanuló erdélyi nemesek valamelyike volt a magyar tolmács. Toldy Ferencz egyszerűen Calepinus Névtelenének nevezi s tudomást sem vesz a Sándor István Sokféléjében (VIII. 44.) megemlített hypothesisről, mely szerint „Némelyek a Magyar Tolmátszának Szántó István nevű Jézsovitát mondják.“ Úgyanezt a hypothesis elevenítette föl legújabban Rosty Kálmán S. I. a Könyvszemle 1881. évfolyamában (230. l.); hol is ezeket mondja: „Aratornak tulajdonítja a rendi hagyomány a magyar részt Calepinus nagy szótárában“. Okokat azonban, melyek e hypothesis vagy e hagyomány jogosultságát bizonyítanak, se Sándor István, se Rosty Kálmán nem hoznak föl.

Vizsgáljuk meg, vajjon előre bocsátott tanulmányaink eredményét Szántó István életrajzi adataival egybevetve találunk-e bizonyítékokat, melyek mellette vagy ellene tanúskodnának.

Szántó István vagy a mint magát latinosan nevezte, Arator István 1541-ben született a győri egyházmegyében, fiatalon került Rómába s ott mint alumnus pontificius a theologiai tanfolyamot elvégezvén, pappá szenteltetett és 1561-ben Jézus társaságába lépett. Gréczben és Bécsben tanította a philosophiát. 1569-ben részt vesz a híres váradi disputatióban. 1575—1580-ig ismét Rómában tartózkodik mint vatikáni magyar poenitentiarius. Ez állásában nagy tekintélyre és befolyásra tesz szert; az ő kérésére (Aratore nostro adnitente) alapítja XIII-ik Gergely pápa Collegium Hungaricumot; az ő tanácsára és közbenjárására viszi be Báthory István a jezsuitákat Erdélybe. 1580-ban maga is Erdélybe megy mint hitvitázó és hithirdető; 1588-ban a medgyesi

országgyűlés által rendjével együtt Erdélyből kiűzetvén, barangoló és zaklatott életet folytat haláláig; 1605-ben Bocskay hajdúi s a velők szövetkezett törökök földülván a Draskovich Györgytől alapított turóczi rendházat, a romok között vesz mindene. „amissis bonis omnibus et scriptis quadraginta annorum.“ Meghalt Olmüczben, 1612-ben ¹⁾

Arator István korának egyik első rangú hellenistája és hebraeistája volt. „Vir fuit omnibus disciplinis apprime instructus et Graece Hebraiceque perdoctus.“ ²⁾ Lefordította magyarra az Ó-Szövetséget a héber, görög és latin szöveg összehasonlításával: „ex collatione Hebraici, Graeci Latinique textus“; kézírata azonban a turóczi rendház földululásakor örökre elveszett.

Az akkori világ középpontjában tanuló s ugyanott több ideig kimagasló álláson működő tevékeny szellemű, magyar jezsuitának nagy tudománya s különösen a klaszikus nyelvekben és irodalmakban való kitünő jártassága, melyet az utókor is magasztalólag jegyzett föl róla, bizonyára nem maradt ismeretlen a korabeli tudósok előtt sem. Más felől pedig tudjuk, hogy Cal. folytonosan javított és bővített új meg új kiadásainak szerkesztését valamint már az Aldus Manutiusok Velenczében, szintűgy Henric-petri Baselben s igen hihetőleg a lyoni kiadók is koruk és honuk legkiválóbb latinistáira bízák. Bod Péter azt állítja, hogy a lyoni Calepinust már 1587-ben is Passerat, a nagyhírű latinista és De la Cerda, a fejedelmi vérből származó jezsuita tanár, Vergilius és Tertullianus híres commentatora szerkesztette. Ha az utóbbira nézve talán téved is, minthogy De la Cerda 1579-ben még 20 éves sem igen volt, azt azonban jóformán bizonyosnak vehetjük, hogy a lyoni kiadás gondozásában az ottani híres jezsuita főiskola tanárainak mindenestre részük volt, és ha ezek a magyar nyelvnek a Szótárba való beiktatására alkalmas embert kerestek, választhattak volna-e híresebbet, előttük ismertebbet, tekintélyes állásánál és nagy tudományánál fogva megbízhatóbb magyar férfit, mint a Rómában élő, kitünő rendtársat, Arator Istvánt? A megbízást a magyar szók összegyűjtésére és beillesztésére — minthogy a kiadónak adott kir. szabadalom 1579. október 25-én kelt — valószínűleg még 1579. végén vagy 1580. elején kapta, a mikor még Rómában lakott. Alig foghatott azon-

¹⁾ Életrajzi adatai egy részét Hoványiból (Mem. hung. et provinc. etc.) s Rosty Kálmánnak a M. Könyvszemlében (l. cit.) megjelent cikkéből vettem, más részét pedig egyenest Rosty tanár úr szivességének köszönöm.

²⁾ Nath. Sotwell, Bibliotheca Script. Soc. I. Romae 1676, pag. 740; ugyanígy Jöcher, Allg. Gelehrten. Lexicon, Leipzig 1751. IV. 974.

ban a munkához, már 1580. folytán Erdélybe kellett mennie, hogy ott mint hithirdető szolgálja egyházát. Ekkor már több rendtársa működött Erdélyben. Rosty Kálmán tanár úr szíves közlése szerint ott volt abban az időben *Leleszy János*, mint Báthory Zsigmond nevelője, *Lády Bálint* a székelyek között, *Törösi György* és *Thományi Mátyás*, ki mint tanár, ki mint praedicator. A szenvedélyes hittérítőnek (Pázmány Pétert is ő térítette át¹⁾), a tevékeny agitatornak, ki fél Magyarország főúrával levelezést folytat korholva őket, ha hibába esnek s tőlük mégis kedvelve.²⁾ az ékesszóló disputatornak itt már bizonyára nem maradt elég ideje, hogy a Cal. révén magára vállalt óriási munkával 3—4 év alatt egymaga megbirkózhassék. Hihető, hogy erdélyi rendtársai közül kért föl egy-kettőt vagy taláu többeket is segítségül. Ez megmagyarázza a többféle kéz munkáját, a lényegesen eltérő írásmódot s az ingadozó helyesírást, a mit föntebb részletesen kimutattunk Calepinus Szótárában; valamint megmagyarázza az erdélyi tájszókat és az erdélyi kiejtés előfordulását is. Neki ezentúl valószínűleg csak a revisori és a közbenjárói szerep maradt Erdély és Lyon között. Tőle mint nagyhirű hellenistától eredeti cikkekét is szívesen fogadtak a lyoni szerkesztők. Noha tehát az övé volt kétségtelenül a főérdem, hogy a lyoni kilencz és utóbb a baseli tíz nyelv közé a magyart is fölvtették, ezen végzett munkájával, minthogy abból az oroszán részt társainak volt kénytelen átengedni, szerénytelenség nélkül nem lehetett volna dicsekednie; s ez talán az oka, hogy ebbéli munkássága emlékét csakis a hálás rendi hagyomány tartotta fönnszámunkra.

Vizsgálódásaink főbb eredményeit a következőkbe foglalhatjuk össze.

Calepinus első magyar nyelvű kiadása nem Baselben és nem 1590-ben, hanem Lyonban 1585-ben jelent meg. Eme kiadásnak ugyancsak Lyonban még két változatlan lenyomata jelent meg 1586-ban és 1587-ben.

A baseli kiadás a magyar nyelvet illetőleg csak szolgai utánnyomása a lyoninak.

Az 1594-ben helynév nélkül kiadott Calepinus Genfben jelent meg, nem pedig Frankfurtban.

Calepinus magyar tolmácsa, minden valószínűség szerint Szántó (Arator) István jezsuita volt, ki e munkát erdélyi vagy legalább Erdélyben működő rendtársaival 1580—1584. között végezte.

SZILV. KÁLMÁN.

¹⁾ Fraknoi, Pázmány Péter. M. Tört. Életrajzok. II. évf. I. köt. 12. l.

²⁾ Hoványi, l. cit.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Kecskemétnek van két-két Budai, Csongrádi, Vásári utcája, s minthogy nem egyforma nagyságúak, hát elnevezték az egyiket „Budai nagy-“, a másikat „Budai kis-utczá“-nak. Sokszor képezte már vita tárgyát, sőt az itteni egyik újságban is volt szellőztetve az a kérdés, hogy melyik van jobban mondva: „Budai nagy-utca“ (ez a hivatalos elnevezés) vagy: „Nagy Budai-utca“? Két pártra oszlanak a vélemények. Történik hivatkozás a nyelvérzékre, a logikára, a félreértés elkerülésére, mely szerint ha „Nagy Budai-utczá“-t mondanánk, valaki azt is gondolhatná, hogy van egy Nagy-Buda nevű város; viszont a másik vélemény azt mondja, hogy a „Budai nagy-utca“ nem Kecskemétnek, hanem Budának valamelyik nagy utcáját juttathatja eszünkbe. De „Burga utca“ is kettő van Kecskeméten; s föltűnő, hogy ezeket meg már így nevezik: „Nagy-Burga utca“ és „Kis-Burga utca.“

Nem régiben egy társaság élénk eszmecsere tárgyává tette ezt a dolgot, s minthogy mind a két elnevezésnek voltak védői s egyik fél sem akart engedni, kijelenttem, hogy a Nyelvőr ítélőszéke elé bocsátom a dolgot. Ín a „Budai nagy-utcát“ szebbnek, de a „Nagy Budai-utcát“ (vagy talán: Nagy-Budai-utcát) helyesebbnek állítom. Kérem tehát a Nyelvőr szíves válaszát.

Felelet. Ez nem az első ilyenmű kérdés, a melyre már válaszoltunk; a példák ugyan mások voltak, de mind egy szabály alá tartoznak. A jelzők sorrendje az elsőbbségi elv alapján állapítandó meg, az első, a legközelebbi meghatározás szorosan a jelzett szó elé sorakozik; pl. a *szoba* legközelebbi meghatározása: társalgó, étkező, játszó, olvasó (sat.) *szoba*. Ezeknek mindegyike egységes fogalmat alkot, azért egymástól elválaszthatatlanok. Újabb meghatározással lesz pl. *férfi és női olvasószoba*. Ezeknek mindegyike lehet ismét *szivarozó és nem szivarozó*, s az előbbi újra kétféle vagyis: „nagy szivarozó férfi olvasószoba“ és „kis szivarozó férfi olvasószoba“.

Kecskeméten kezdetben minden bizonnyal csak egy utca viselte a *budai* nevet, a második *budai* csak később keletkezett; s csak akkor vált szükségké a kettőt egymástól egy új jelzővel: *nagy* és *kis* megkülönböztetni, következőkép csak így helyes nevezni őket: nagy budai utca és kis budai utca. Ha volna „budai nagy utca“ és „budai kis utca“ az nem Kecskeméten, hanem Budán volna.

2. Kérdés. Nem régiben egyik egyházi folyóiratunkban erős vita folyt a fölött: a „meny“-nek van-e többes száma

avagy nincs? A ki azt vitatta, hogy nincs, elismerte ugyan, hogy régi bibliafordítóinknál és egyházi íróinknál lépten-nyomon találkozunk a „menyek”-kel; de ezt szabályellenesnek mondja s azt állítja, hogy ama fordítók és írók azon (latin és görög) nyelvek hatása alatt álltak, melyekből fordítottak és a melyek szerint iskolai kiképzésüket nyerték. És épen ezért az ő tanuskodásukra hivatkozni, még kevésbbé hozzájuk magyarság tanulás végett fordulni, nem lehet; ma nap-ság pedig jó nyelvérzéssel bíró ember „menyek”-et nem mond és nem ír, hanem „menyég”-et. Az ellenfél, természetesen, ennek ellenkezőjét bizonyíttatta s az ő állításait tényekkel is czáfolgatta.

Arra kérem tehát a t. szerkesztőséget: sziveskedjék megmondani, van-e a „meny”-nek „menyek” többese, illetőleg helyesen járnak-e el azok, a kik használják? Nem kívánva természetesen a fogalomnak, mit vele kifejeznek, jelentés-, hanem csakis a szónak alakítani magyarázatát!

Felelet. Előre bocsátva, hogy a *meny* annyi mint „nurus”, a „caelum” ellenben *menny*, a kérdésre, hogy helyes-e a többesszámi *mennyek* használata vagy nem, egészen határozott választ nem adhatunk. Annyi nagyon valószínűnek látszik, hogy a vallási iratok *mennyek*-je az egyházi latin hatása alatt honosodott meg s nem egyéb, mint a többes *caeli*-nek szolgái utánzása. Minthogy azonban a vallási nézetek szerint nem csupán egy, hanem több ég (caelum) van, nevezetesen a zsidó vallás hetet ismert s még mi is szoktunk boldogságunkban „a hetedik égbe repülni” s szent Pál is mondja: „Tudok egy embert, ki elragadtatott volt a harmadik égig” (Korint. II. 12. 2.): nem lehet hibáztatni, ha a vallásos ember s a szerelmesek *egyekről* és *mennyekről* beszélnek. S különben is annyira hozzászókot már fülünk e két szó többeséhez, hogy semmi sértőt nem találunk benne; olyanok mint ezek: *mindenkelőtt*, *mindzekután* vagy *dicseretessék*, a melyeket már másképp mondani ma már senkinek se jut eszébe.

A helyeselt *mennyég* összes irodalmunkban alig néhány-szor fordul elő s valószínűen nem egyéb, mint a helytelenek vélt *mennyek*-nek vélt megjavítása.

3. Kérdés. A *cseplecsz* szóra a Nyelvőr ex cathedra mondja, hogy hol mit értenek alatta, továbbá, hogy az orvostanban nem használják.

Régibb magyar orvosi, boncztoni munkákat nem akarok idézni, mert sok volna. A Krause-Mihalkovits-féle leíró emberbonczton (1881) 561. lapján áll: *kis cseplecsz* (omentum minus), *gyomor-remesecséplecsz* (om. gastrocolium), *nagy cseplecsz* (omentum majus); továbbá az 578. lapon hasonlóképen többször. Szóval az omentumot mindig *cseplecsznek*, és csak is *cseplecsznek* nevezi. Ballagi szótárának legújabb ki-

adásában *cseplész* (bt.): *netz*; ellenben a német-magyar részben *netz*: reczeghártya, reczesháj; de a *cseplész* szót kihagyja; hogy miért? erre feleljen Ballagi.

És most egy a gyakorlati életre vonatkozó kérdést! Azon hártyába, melynek latin neve: *omentum*, német neve: *netz*, a szakácsok a disznónak vesepecsenyének nevezett részét burkolják, megsütik, feltálalják, s miután a német anatómiában és konyhában az *omentum* *netz*, elnevezik ezen ételt *netzbraten*-nak. Az étlapot író pinczerek, kiknek magyar nyelvtudománya, miként köztudomású, igen nagy, ezt egyszerűen lefordítják, *netz* = *húlló*; ergo: *netzbraten* *húllósült* (e szerint volna *bauchfleck* = *hasfolt*, nem: *dagadó*; *lungenbraten* = *tüdőpecsenye* és nem: *vesepecsenye*. (Tudtommal a *netzbraten* vidékenként hol *hújas*-, hol *készkenős-pecsenyének* is hívják.).

Kérdés: helyesli-e a Nyelvőr a *húllósült* szót; vagy mi más elnevezést tud helyébe, miután a *cseplész* szót az indexre tette?

Felelet. A *cseplész*-re nézve félreértés van a dologban. A Nyelvőr múlt évi folyamának utolsó füzetében (564. l.) a többi közt ezt a kérdést is intéztük az olvasóközönséghez: „Használja-e a nép és milyen értelemben a következő kifejezéseket: — — *Cseplész*: az orvosi nyelvben a kötényszerűen lecsüngő reczés hashártya. Kriesch növénytanában *cseplész* a. m. bozót, élő sövény.“ E kérdésre két válasz érkezett; Paal Gyulától és Kispál Mihálytól. Az utóbbi így hangzik: „A *cseplész* használatos Kis-Küküllő megyében s jelentése: *nyápicz*, *élhetetlen*. Gyöngye, beteges formájú embernek mondják: „Oh! mejen *cseplész* ember. Mennyi te *cseplész*“. Mint orvosi műszó nem járatos.“

Ezzel tehát nem ez van mondva, hogy a *cseplész* mint orvosi műszó nem járatos, helytelen, hanem csak az, hogy Kis-Küküllő megyében ily értelemben nem járatos, az ottani népnyelv mint orvosi műszót nem használja. Helytelennek, különösen *ex cathedra*, már azért se lehetett volna neveznünk s az indexre tennünk, mert Molnár Alberttől kezdve szótáraink mind ismerik e szót: „*cseplészháay*: *omentum* (MA.); *omentum*: háj, takaró-háj, retzés-háj, *tsseplész*-háj (PPBl.); *tsseples*-háj: takaró-háj, retzés-háj, fodor-, bodor-, fodros-, bodros-háj (SzD.); *tsseplyes*-háj: *omentum*, takaró v. retzés háj“ (SL).

A kérdésre, a mely hozzánk volt intézve: „Mi nevezetet tud a Nyelvőr a *netzbraten*-ra?“, különben már a kérdéstevő részben már maga megfelelt, midőn megjegyezte, hogy „a nép vidékenként *hújas*- vagy *készkenős-pecsenyének* hívja.“ Lehet különben *reczés*- v. *fodor-pecsenyének* is nevezni.

SZARVAS GÁBOR.

VÁLASZ

Hunfalvy Pál úrnak.

Jó szívvvel vettem a Nyelvőr legutóbbi füzetében a Nyelvtörténeti szótárra vonatkozó becses észrevételeit, s nem csupán udvariaskodó szélszó, ha őszinte köszönetemet fejezem ki jóakaró fölszólalásáért, minthogy alkalmat szolgáltat nekem is egypár észrevétel megtételére s ezzel az eltérő nézetek kibékülésére, megbarátkozására. Megelégedéssel fogadtuk különösen a M. T. Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya „elnökének” szájából azt a kijelentést, hogy: „Az Akadémia kívánhatja, hogy a készülő szótárban a legtöbb szó benne legyen; már azt nem kívánhatja, hogy minden szó, egynek híja nélkül is, ott legyen.”

Megnyugtató tudomásul vesszük e nyilatkozatot, mert előre élet veszi ama kifogásoknak, melyeket a kevésbbé avatottak a mű fogyatékaire nézve tehetnének. Mert hogy lesz benne hézag elég, az a dolog természetében rejlik; s hogy több lesz mint előre sejteni lehetett, arról a szerkesztés folyama közben nem egyszer volt alkalmunk meggyőződni. Az egyes művek földolgozói közül ugyanis többen nem követték pontosan az utasításokat s egynémelyikük oly tökéletlenül végezte az elvállalt munkát, hogy utóbb, midőn a hiányok itt is ott is mind sűrűbben és sűrűbben jelentkeztek, néhányat a fontosabb írók és művek közül újra át kellett dolgoztatnunk. Annak ellenőrzése pedig, hogy pontosan történt-e az anyaggyűjtés, csak egy módon lett volna teljesíthető: ha minden egyes művet magunk átveszünk s a gyűjtött anyagot sorról sorra vele egybevetjük. De aránylag oly rövid idő alatt ily munka teljesítésére vállalkoznunk nem lehetett.

Mi tehát annyit adunk, a mennyit kaptunk, sőt adunk jóval, jóval többet; de mindent nem, s azért újra ismételjük, hogy megnyugtató tudomásul vesszük a kijelentést, hogy az Akadémia nem kívánhatja tőlünk, hogy a régi irodalomnak minden szava benne legyen a szótárban.

Az észrevételeknek egy másik pontja ezt mondja: „Azt nem szabad kívánni, hogy el legyen mondva, minden szó miképen lett s mit jelentett eredetileg.”

Ez az ellenvetés azt bizonyítja, hogy nem értettük jól meg egymást; s ezt magamnak kell hibául fölrónom, hogy nem fejeztem ki magamat elég érthetőn, elég világosan. Helyrehozom hibámat.

Főadatunkkal teljes tisztában voltunk és vagyunk. Tudjuk, hogy nem a szók eredetének kutatásával, hanem életük történetének megírásával vagyunk megbízva; s e czélt nem is tévesztettük pillanatra se szem elől. Nem kutattuk honnan

eredtek, mi töröl hajtottak, hanem egybeállítottuk az életükre vonatkozó szükséges adatokat, úgy a mint a történet lapjain följegyezve találtuk: „*leusatz*, *leusatz*: scandalum (EhrC.), *leusag*: opprobrium (NémGloss.), *kydesseg*: curiositas (EhrC.), *nezmellesseg*: opinio (EhrC.), *vatale*: lagena (BécsiC.), *venerec*: potus (BécsiC.), *eszec*: aquilo, auster (BécsiC.), *lellah*: linteum (MünchC.), *meg-vanal*: bene habet (MünchC.) sat. sat. S ezekkel nincs is semmi baj, mert elég világosan beszélnek, megmondják mit és mennyit érnek s többre nincs is szükségünk; de vannak nagy számmal, a melyek hallgatnak, vagy homályos, érthetetlen választ adnak. Mit tegyünk ezekkel? Az észrevétel e pontra nem terjeszkedik ki, mert a mit a „hallgató” szókra nézve mond, hogy „ne vallassuk, elég ha megteszik szolgálatjukat s mi megértjük őket“, másra nem vonatkozhatik mint származásukra; de ezt kutatni nem föladatunk s ép azért, mint már föntebb mondtuk, nem is kutatjuk — bizonyos határig, mert „sunt certi fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum.“

A szótár berendezésére nézve a bizottság a származás elvét fogadta el alapul; a mely szók tehát egy családot alkotnak, s szabatosabban meghatározva, a melyek a mai nyelvérzék szava szerint együvé tartoznak. szükséges* hogy egy csoportba legyenek beosztva, egymás mellett foglaljanak helyet. Igen de van egy sereg szó, a melyekre nézve a nyelvérzék szavazata ingadozó, kétséges, hovatarozásukra nézve nem tud határozott ítéletet mondani, s a mi ily esetekben útba igazítana, a tudományos kutatás se foglalkozott megállapításukkal. *Szófia*-szó, *szófia*-beszéd mind a jelen, mind a mult idők nyelvérzéke szerint lehet *szó* + *fia* (szónak a fia), de lehet *sophia* is; az adatok, melyek rendelkezésünkre állanak, úgy a mint kezünkbe kaptuk, nem elég bőbeszédűek, hogy vallomásuk után el lehessen igazodni. De elvégre is, hacsak vaktában, amúgy taláalomra nem akarunk építeni, valami megállapodásra el kell jutnunk; nem marad tehát más hátra, mint egy vagy más jelenséget keresnünk, a mely megállapodásunkra nézve irányadónk legyen; tudnunk kell az *Sz* betűbe való-e mint önálló szó a *szófia*, vagy az utasítás szerint a *fiú* szócsaládba osszuk-e be. A *szég*-fű keresztlevele sincs világosan fogalmazva. A mai nyelvérzék a *szég*: clavus család tagjának tartja; a régiek nagy része ellenben a *szék*: natrum mellett nyilatkozik s alig egykettő tartja *szeg* vagy *szög* fünek a caryophyllumot. Továbbkutatás s vizsgálódás nélkül el nem határozhatni például, hogy *szügyelő* a *szügy* (szügyellő), vagy az *elő* (szügy-elő) alatt tárgyalandó-e; s ugyanez áll a *fékmlő*-ről is, a mely bármily különösnek látszik is, ha a szükséges adatok együtt lesznek, alkalmasint nem a *fék*, hanem az *elő* alá kerül.

Vannak ismét esetek, hogy a nyelvérzék vallomása egész határozott, de egy és más jel azt gyaníttatja velünk, azt a tanácsot adja nekünk, hogy föltétlenül mégse bízzunk meg vallomásában. Régi szótáraink például a többi orr közt említést tesznek egy különös orról, erről hogy: *sima*-orrú; e *sima* azért különös, mert német egyértékese: schafnase. Szükségkép utána kell tehát járnunk származásának, hogy megtudhassuk, szabad-e fölvennünk a *sima*: glatt rokonságába, mert sok jelenség arra mutat, hogy ez egy és ugyanaz a szó, a mi az olasz *simo*: plattnasig, stumpfnasig.

A szók. mondja jelentésükre czélozva az észrevétel, fecsegősek. Legtöbbje, igaz, szinte a kérkedésig fecsegős; de egy jó szám, mikor elének kerül, lakat van a nyelvén, s ha szavukat akarjuk venni, le kell a zárt venni ajkukról. Mások adnak ugyan hangot, beszélnek, de beszédük olyan mint a harangszó, ki nem veheted belőle, temetést hirdet-e vagy föltámadást. Ismét mások, mint a határpatak, két partot mosnak, ide is tartoznak, amoda is. Mindezekre nézve már kezdettől fogva követtük az észrevétel helyes tanácsát, hogy közülük azt és annyit, a mit és a mennyit lehet, a mit 'könnyedén lehet' tisztába hozzunk. kitelhetőleg megvilágítunk; mert ezzel tartozunk az olvasónak, a ki épen az ily egész és fél rejtelmességekre nézve kíván magának s bizonyára nem jogtalanul némi tájékozó útbaigazítást. Ilyen egy és más, de pótolható hiánynál fogva vagy teljesen hallgató homályos, vagy pedig ingatag határozatlan jelentésű szók, hogy csak egy-kettőt mutassunk be példaképen, a következők: „Vr *virlengst* es čalard embört meg vtal (DöbrC. 19.). Merth yteled een yteletemeth, ees een ygyemet *ytepel* zekedre (KulcsC. 13.). Ky az ember ky wrath feel terwenth zerzeth neky az wthba melyet *valaytoth* (KulcsC. 47.). Kaialtottam te hoziad mikor *bvzollatnak* en zywem (AporC. 6.). Tawozyal el en twlem bynnek *zylemeere* (ÉrdyC. 198.). Oh yaspis kegyonak *zylemeery* (uo. 349.), Kinek nyhavnem könnyen esett országából ki veretni. barlangokban *segdegebnü* (lép: PTük. I. 130.). Ezt a kéneseő maradékot ugyan az Kamuti uram hagyásából adtam az cserge-sátor árába az *sátorcsinak* (Borsos: T. Erd. t. ad. II. 27.). A bűnnek gyakor tselekedete miatt meg-aggott lelki-isméret végtére ugy néki *saslodik*, hogy . . . . (Énylf: MSz. 169.). Az Pápista vallas az Léleknek szorgalmatoskodó *soyloruságít* szerzi (Toln: Vigaszt. 208.). *Sanczolság* (Okmt. VII. 277.). *Salapos* süvegű vőn ember (Szeg: Theoph. 36 b.). Válaszszác magoknak az egzie tulkot és *sályockra* váguán fakra rakiác aszt (Helt: Bibl. II. 286.). Az ki azt kívánnya, hogy meg mosodhassek, mennyen az *sapra* házba“ (ACsere: Enc. 12.). sat.

Mit tegyünk az ily százakra menő határozatlanságokkal? Megkérdőjelezzük és menjünk nyugodtan tovább? Ez

bizonyára könnyebb vége volna a dolognak, de sok köszönetre aligha számíthatnánk érte, kivált ha utóbb kiderülne, hogy némi utánjárással nagy részükről el lehetett volna osztatni a homályt. Aztán elvégre is csak meg kell állapodnunk, hogy melyik mutatószó alá iktassuk be őket, s ez szükségkép megköveteli, hogy jelentésükkel s a mi tőle elválaszthatatlan, hogy származásukkal is tisztába jöjjünk. A Kulcsár codexbeli *ytepel*-ről például, ha egybevetjük a Vulgatával s a magyar zsoltárfordításokkal, kiderül, hogy *ültepél* (= *ültepél*)-nek olvasandó s az *ül* szócsaládba mint *ültep*-ik: sedere veendő föl. Az Apoc codex *bvzultatnek* szavát első tekintetre hajlandók volnánk *boszultatnek*-nak olvasni; az eredeti szöveggel s a páros helyekkel való egybevetés után azonban meggyőződünk, hogy ezt alig lehet másképp mint *boszultatnek*-nak magyaráznunk; a Vulgatának „dum anxaretur cor meum“, a Keszthelyi codexnek „mykoron nyomorwlta tneek een zywe“ s a Döbrentei codexnek „mi idön en zivem kesergene“ megfelelő helyei határozottan a *búsui* s nem a *boszul* olvasásra szavaznak. S valamint ezekkel, tisztába jöhetünk több-kevesebb fáradsággal más hasonló, első tekintetre megfejtethetlennek látszó rejtvényekkel is; de akkor szükséges, hogy kissé mélyebben nézzünk a szemük közé. Egy czédulán például, melyre mutatószónak *sise* van írva, ez az idézet olvasható: „Siséknék tartya jószágát“. Ha rányitunk a forrásra, a honnan ez az adat kikerült, ha beletekintünk Kisviczai Adagiáiba, az 511. lapon e közmondást olvassuk: „Tineas pascit: Molynak, (*siséknék*) tartya jószágát.“ A *molynak* szó s a rekesz, a melyben a *siséknék* áll, ez utóbbit a *moly* szinonimjának, tehát nem *sise*, hanem *sisék*-nek tünteti föl. Ez pedig, könnyen meggyőződhetünk róla, nem egyéb, mint a *sisésik* szónak változata.

„A szók fecsegősek!“ „Esmet nég szarua kele e vilagnac nég *szele* alat“ (Szék: Krón. 48.). Minő „nég *szele* alat“; m a r g o-e a *szele* vagy v e n t u s? Hogy itt az utóbbi értendő, a Vulgata adja meg rá a magyarázatot, a mely a négy világtájékot „quattuor venti“-vel fejezi ki. „*Sár*-viz, *sár*-fű“ melyik *sár* alá iktatandók be; az alá-e, a melynek jelentése „limus coenum, lutum“, vagy a mely annyit tesz mint „bilis“, vagy a melynek értelme „flavus, fulvus“? S ha megelégszünk a rendszerint fukarkodva beszélő idézetekkel, minden *személy*, *persona* lesz a „vylagnak zemelyle is“, pedig ha utána nézünk s kiegészítjük a fogytékos helyet: „Ez vylagnak ez mastany keepe, zemelyle el mwlyk“ (ÉrdyC. 18.), egészen más színben fog föltűnni előttünk e különben is sokszínű szó.

Ís az ilyfajta szóknak tetemes nagyra rúg a számuk; még olyan is nem egy van, a melyek egyetlen egyszer fordulnak elő pl. *siapol* (Lép: F. Tük. 112.). Alig hihető, hogy bármelyik olvasó is elégedetlenül ne tenné le kezéből a

szótárt, ha az ily szók után kérdőjelnél egyéb fölvilágosítást nem találna. Mind ezen és ezenkívül számos más esetben is a szerkesztőknek nincs más tennivalójuk, mint előkeresni az illető munkákban az idézett helyet s a szóra vonatkozó adatot kiegészítve, ha lehetséges, megállapítani a szó jelentését.

Végül még egy fölvilágosítással tartozom.

A Nyelvőr folyamaiban, különösen az utóbbi években számos hol kisebb hol nagyobb terjedelmű cikk jelent meg nevem alatt, a melyek egyes magyar szók eredetének megvilágításával foglalkoztak. Ebből, megvallom, nem minden ok nélkül azt következtetheti az olvasó, hogy én időmnek legnagyobb vagy legalább egy jó részét ilynemű kutatások végzésére fordítom s e miatt más, egyelőre fontosabb kötelezettségnek teljesítésében akadályozva vagyok.

Nincs mit tagadnom, hisz az egészen természetes, ha egy új, ismeretlen jelenségen akadnak meg szemeim s mi-voltára nézve valószínű sejtelmem támad, hogy azonnal meggyőződést kívánok szerezni magamnak e sejtelem helyes vagy helytelen voltáról; s ha helyes, a további kutatás szüksége megszűnik, ha meg csalókanak bizonyul be, a nyilván tartandók sorába lesz iktatva, a hol mindaddig békében pihen, valamig egy vagy más jel világosan látható nyomra nem vezet. A hol se nyom nincs, se sejtelem, ott a kutatás pusztá időpazarlás volna s a legtöbb esetben eredménytelenül végződnek. Biztos kalauz nélkül indulni neki egy nagy rengetegnek nem józan okosság dolga.

Ama szavak eredetét tehát, a melyeket talán sikerült megfejtennem, nem találomra kutattam, hanem nyomozásukhoz a legtöbb esetben biztos jelek kalauzolása mellett fogtam; nem kerestem, hanem rábukkantam rokonságukra. Különben is a mi ilynemű fejtegetést eddigelé közrebocsátottam, annak legnagyobb részével már jó régen tisztában voltam, valamint tisztában vagyok egy más jó nagy résszel is, a melyek csak alkalomra várnak, hogy napvilágra kerülhessenek.

Ismétlem tehát, a szótári munka nem azért folyik oly lassan, mert a *senkel*-féle szók haladását akadályozzák, hanem azért is; továbbá a *senkel*-félék nem is annyira azért akasztják meg a haladást, mert származásukat, hanem jelentésüket kutatjuk; mert az előbbit már úgy is erősen sejtjük, azt utóbbit pedig kötelességünk, ha 'könnyedén' lehet, a némi fáradsággal is, a szükséges adatok beszerzésével, kipótlásával határozottan megállapítani. Ha az ily több vagy kevesebb értékű megállapításoknak egyikét-másikat olykor-olykor közrebocsátjuk, azzal ha mi vétket követtünk el, ne legyen érte megvonva tőlünk a bocsánat.

Hanc veniam petimus!

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régibb jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-ik évtől kezdődőleg.

A sok kárvallás által teljesen elfogyatkoztunk: egészen elszegényedtünk.

Sokak voltak, kik a pénznek izit vesztegették: az elfogadni nem akarás által értékét csökkentették, hitelét vesztegették.

Az ostromló szelek feltornyoztatták a verdekölő habokat: a verdeső habokat.

Szép, lágy beszédekkel hijta haza: engesztelő, hizelgő beszédekkel.

Kését, kenyerét pusztította s még is megvesztette: gazdáját elvádolta, pedig annak kenyerét ette.

Tisztességes állapotra verte magát.

Sem ágyban, sem asztalnál bajoskodásunk nem volt: éjjel, nappal békében éltünk. (Férj és feleségről van szó.)

Székérhez ragasztám az ökröket, és ő elszakította: járomba fogtam és ő onnan erővel kifogta s elhajtotta.

Mózsás székét ülő becsületes biráinkhoz jöttünk: törvénytévő, igazságot szolgáló biráinkhoz jöttünk.

Isten fogságában létemre nézve: beteg állapotomra nézve.

A tyás, anyás helyekről kell szedni a hajdukat: becsületes, birtokos családok gyermekei közül, s nem a tekergők közül.

Felette igen költségtelenekké lettünk: elszegényedtünk.

A tanács, minden bonumit elpecsételte: birói zár alá vette.

Lármázkodtatja előre igyekezetit az ellenség: előre hirteli, kürtöli hogy ellenfelét félre vezesse.

Elméjeket udvarnak adták: a királyi tanács véleményére hajlottak.

A német Betlen mellett napol s füvel: Betlen mellett a gyepen táboroz, időz.

A németek sánczokba verték magokat: sánczokba vonultak.

Bokrosan erőltette sokszor mesterembereinket: erősen megterhelte sokszor munkával.

Holdfogytára halasztotta kegyelmek a dolgot: igen későre, időutánra.

Volt ő kegyelmének egy darab hasznos határa: hasznot hajtó földbirtoka.

Hazánk iránt mutatott indulatot készsége: erős tevékenysége.

Kegyelmetek nem nyomja mind a két kengyelt egyenesen: haboz, ide-oda hajlik, most a némethez, majd a magyarhoz fordul.

Ha csekély opinióm oda haza béfér: ha véleményemet a tanács itthon elfogadja.

Ne vélje kegyelmetek kordénak a dolgot: haszon-talanságnak, tréfának, csekélységnek.

En ezen igen megposdultam: felingerültem, megrettentem.

A buza a scholában magot kapott: csirázásnak indult.

Mezős és terjes földön ármányos katonákat tartsanak: mezőn és sikon fegyveres öröket tartsanak.

Noha pusztás alkalmatossággal vagy on azon alkalmatosságom: kissé elhagyatott állapotban vagy on említett udvarházam. A „pusztás“ szó egyébiránt leggyakrabban gyöngéd dicsekvés értelemben fordul elő; olyanformán, mint mikor a magyar háziasszony engedelmet kér a „rövid“ vacsorára nézve; pedig a vendég alig győzte már végét várni.

Többi pénzünket tengelyemlésére fordítottuk: ajándékozásra, hogy ügyeinken segíthessünk.

Ezért nehízkedett meg Szendrey uram: haragudott meg, boszankodott.

A lővés után két rét görnsődött a nyeregben: két rét görnyedett.

Felül multa az én egy ujom a kegyelmetek tenyerét: többet tettem egy magam, mint kegyelmetek együttvéve.

Atyám uram itt Nagybánján nyomult meg: itt állapodott meg, itt telepedett le.

Busult levelemről pedig követem kegyelmeteket: haragomban írt előbbi levelemről.

Kegyelmetek róka hátán járó paroláját vettem: ravaszul kigondolt ígértét, kétértelmű levelét.

Tágasítani igyekszik maga körül a kertet: nagy feneket kerít a dolognak.

Maga oktából tette a mit tett: saját elhatározásából.

Mostoha ütésekett tett fejemre, hogy megsiketültem: kegyetlen, erős ütésekett.

Csekély edények vagyunk valaminek véghezvitelében: nem sokat tehetünk; nem értünk a dologhoz.

Elhullatta kegyelmed a bölcsőbe valót: impotens

Gazt vetett magára: elbujt; gazt vetett reá: eldugta.

Testi lelki veszedelemnek less-hajójába kerítették: leskelődő hajójába.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Szatmármegyeiek.

Aluggy má! eltarisznyázod az éczakát: eltöltöd, elbeszélgeted, nem alszol.

Szoricsd ki a levegőt abbul az évegébül: töltsd tele borral vagy vízzel.

Ej, ű csak mindég suskust csinál: hibázik, nem jól cselekszik.

Osztán mongyuk jámbornak a gazdát: hagyjuk félbe a munkát; ne dolgozzunk már, este van; feküdjünk le.

Lopiba készült: alattomban csinálták.

Tágit a kötőféken: nem dolgozik úgy, mint régen, hanyag, rest.

Aggy csak dugót: pálinka ivás után harapni valót, kenyeret v. más effélét.

Rangosan ülünk: magasan.

Kakasülőre virít a bőre: megdöglik.

Dögrováson van: meg akar halni, ki akar múlni.

Tinta freccsent a szivire: szerelmes.

Vigyázz! me mingyá étörik a mécses: mindjárt sírni fog.

Kiverte má annak a zág a szemit: ócska, régi, elavult, kopott, rongyos, hasznavehetetlen.

No má! még csak az is hammába kött: visszavonult, barátságatlan.

Elmegy kajdalészába: semmivé lesz, elpusztul.

Jókor fékötötte a sátorfát: jókor fölkel; megszökött, elszaladt, megugrott.

Osztán tolvajbarázdát ne száncs: szánts becsületesen, dolgozz emberséggel.

Ejjjövök, ha össze nem rugjuk a patkót: ha össze nem veszünk.

Na hiszen ez szombati tű-zabszemőtéssel van varral: egyenlőtlenül, nagy, összehányt öltésekkel van varrva.

Körmére égett a gyertya: végsőkre hagyja a dolgot.

Egy buga füvel mentem, nem találkoztam senkivel: egyedül, magánosan ballagtam.

Résen tartya a filit: figyel, ügyel.

Bajos má az alutt tébül téfelt csinálni: nehéz, a mi már megvan, meg nem letté tenni.

(Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Szolnok-Doboka megyeiek.

Keresi felfelé a vizen: oly helyen keresgél, a hol az elveszett tárgyat nem találhatja meg.

Csak úgy isten számába van megcsinálva: csak imígy-amígy, féliben-harmadában, tökéletlenül.

Hiába reminykedtem neki: hiába könyörögtem.

Eggyel-kettővel nem taszigálod ki a házból: egyhamar nem birsz vele.

Akkor lássalak, mikor a nyakam csugujáját.

Ojan még csak egy vót min' te. (A hősködőknek szokták mondani.)

Az ő betegsége az én egíssígem. (Kényes személyek betegeskedéséről szoktak ily kicsinylőleg nyilatkozni. Értelme: Az ő állapotában én még egészségesnek nevezném magamat.)

Nem vagy kápas semmire: nem vagy képes, nem való vagy semmire. (Apa-Nagyfalu.) DAMÓ ISTVÁN.

N é p m e s é k.

B á b s z ě m J a n k ó.

Hól vót, hól nēm vót, hēted hét országōn is túl vót, kidőt-bedőt kályhānak egy csēpp ódala sē vót, vót ēcczēr egy öreg házās pár, kik nagyon szēginyek vótak, annyira, hogy mán kēnyerek sē vót. De vót három nagy gyērēkōk. Azok mēg nēm akartak dōgozni. Écczēr aszongya az apja az ōregebb gyērēknek:

— Mēnny ej fiam az erdőbe, vágjad a fāt, māj tālān mēg-āld valaki!

A gyērēk nagy mérgesen vēszi a rétyárō a bāltāt, mēgy nagy mérgesen, ēhēn. A mint kiér az erdőbe, nēm vót kēdve a dōgāhō fognyi. Écczēr, mēg is csak valahogy nagy nehezen hozzáfogott. És vāgtā a fāt annyira, hogy mēg a űstōke is izzadt. Écczēr gyütt egy öreg embōr, kērdēzi:

— Mi csinālsz tē gyērēk?

— Vāgom eszt ē fāt, ēdēs öreg apām, māj tālān mēgāld valaki Erre az öreg embōr aszongya:

— Sosē kilōggyā fiam, hanēm eriggy haza, mondd mēg āpād-nak, hogy az most szāntōfōdetek, ott (a hol) áll egy gyiōfa. Mēnnyetēk oda, māj mēgnyilik egy komra.

A gyērēk hazament és ēmonta az āpjānak, hogy mit beszēt neki egy öreg embōr. Az āpjānak mingyā eszibe gyütt, hogy az öreg āpjārō márātt szāntōfōd. Mingyā szólittya a felesīgít:

— Na ēdēs felesīgēm! Gyērünk, nézzük mēg, tālān mēg is mēgāldott valaki.

Mingyā elindultak. Csakugyan igaz is vót. A mint oda értek, mingyā látnak egy nagy lyukat.

— Na gyērünk ide be! Tālān ez lēssz az a komra.

A mint bemēnnek, ott talālyāk a sok szalonnāt, lisztet, kinyeret, zsīrt, de mindēnt-mindēnt nagyon sokat. Nagyon mēgōrōtek, hogy mēg is mēgāldotta ōket valaki. Mingyā szēttek magokhō mindēnbō, a mennyit csak ēbirtak vinnyi. Mās nāp mēgparancsōta a māsodik gyērēknek:

— Eriggy fiam ti is az erdőbe. Vāgd a fāt. Māj tālān tēged is mēgāld valaki!

Mingyâ vette az is a báltáját a rétyáró és vitt magával tarisznyaiba kinyeret még szalonnát. Avval ékezd ballagnyi. A mint kiért az erdőbe, mingyâ hozzáfogott fát vágnyi. Egy kevesig vágott. Osztán émént früstökönyi. Rakott magának tüzet. Csinát nyársat, sütte szalonnáját. Aszt megétte. Osztán hozzáfogott megint a dógááh. Csak megint gyün egy öreg embör, kérdézi tőle:

— Mi csinálsz tē gyerēk?

— Vágom eszt ē fát. Máj tálán megáld valaki! Annak is aszongya:

— Sose báncsd tē gyerēk, hanēm eriggy haza, mongyad ápádnak, van egy szántófódetek, ott áll egy ágácsfá, ott megnyílik egy pincze.

A gyerēk haza mēnt, monta apjának, mit beszét neki egy öreg embör az erdőbe. Mingyâ émēntek és vittek magokval egy nagy dézsát is, mer gondóták, hogy ha pincze lēssz, akkor bor is lēssz benne. A mint oda értek, csakugyan látták ott is egy lyukat. Bemēntek. Hát látták két sorjába végig a pinczébe tele hordók borval meg pālínkáva. Mingyân csapra üttek egy hordót. Először jó benyakátak annyira, hogy mán a zasszonnak fére is átt a kontya. Tele eresztették az edinnyöket és vitték haza. Hármán nápra mongya az ánya a legfiatalabb gyerēknek:

— Eriggy fiam ti is. Vágd aszt a fát. Máj tálán tégēd is megáld valaki.

Vette nagy mérgesen a báltáját, vitt magával kinyeret, szalonnát még pályinkát. A mint kiért az erdőbe, mingyâ éhagyította a báltáját, hogy ő bizony nēm kilógyik véle. Rakott magának tüzet. Sütte a szalonnáját és ivogatta a pályinkát. Écczēr csak gyütt az öreg embör, kérdézi tőle:

— Mit csinálsz tē gyerēk?

— Hát kiküdütt apám, hogy vágjam ezt ē fát, máj tálán megáld valaki. De bizén nēm kilódok vele. Gyűjjon öreg apám, egyēn egy kis szalonnát.

De az öreg embör aszonta, hogy neki nēm kő és:

— Jó is tēszēd fiam, nē kilógygy vele; hanēm eriggy haza. Ne eszt ē páczikát nekēd adom.

A gyerēk mingyâ összeszēdte magát és elindót. Osztán gyütt eszibe, hogy minek neki ez ē páczika. Visszafordót, osztán kérdézi:

— Edēs öreg apám, minek ez ē páczika?

— Aszt fiam azēr adom nekēd, hogy tē avval útaaznyi mēnny. De nē sújcsad mindēn hiába valóra; mer az olyan páczika, hogy avval egy sújtásra lēütheted félvilágot.

Erre a gyerēk nagyon megihēdt, aszt gondóta, hogy most mân őtet is agyon ütyi. De mégis mēggondóta magát és vitte magával. Mikor hazaért, nagy mérgesen behagyította a báltát a pitarba:

— Ilyen-olyan ádta, máj én kilódok a fával, mikő van ittho mit ēnnyi! Erre az ánya nagyon mégharagudott és sziggya őtet:

— Tē sēmhiházi, még nekēd áll föllyebb? Tē akarsz parancsónyi egy ápai házná? Tüstint takaroggy a házamtó, mēnny szógányi; többet nincs nálam kinyered.

A gyermek is azon vót, hogy émennyén. Míngyá szétte-vette magát, osztán ément. A mint ment, mēndégét, elért egy kirá házho, ott minnyá az udvaron tātāt egy rākās szemetet. A kirá épen ide ki üt, megláttya a gyermekēt, kérdēzi:

— Ki vagy tē gyermek!

Iz aszongya:

— A ki vagyok, avvagyok!

— Hát hun laksz?

— Gátyába uram!

— Hugi hínak?

— Ez én nevem Bábszēm Jankó!

— Hát mit kereső a szemetēn?

— Szógálatot uram.

— Hát gyűj hozzám, mēffogadlak kondásnak.

— Hát jó van, elgyűvők.

Míngyá bevezették a kastélyba és mēgmutatták a lākāsát, és aszonta a kirá:

— Itt van száz dārāb disznó és egy kan. Eszt hajcs ki rēggē; de nē mēnny az ólom erdőbe, mer ott vesző.

Bábszēm Jankó rēggē mēkkapja a früstököt, egy darab szalonát, mēg kinyeret. Rēggē igēnēst csak az ólom erdőbe kergetyi a disznóit. A mint ő is beér, nem is hederit a disznóira, csak tördeli a fāt, sütyi szalonáját. Écczēr csak nagy mérgesen, nagy csattogva gyün egy hatfejő sárkány.

— Hát tē másfényi férēg, hugi merēd eszt ē gyönyörő erdőt tékozónyi, pazarónyi?

— Ej kuttya-bottyá sárkánya, nē haraguggy, gyere egyé egy kis szalonát!

Erre a sárkány nagyon mēhharagudott és feléje ugrott. De látta Bábszēm Jankó, hogy veszélybe van, főkapta bottyát, neki sújtja, lēvágta mind a hat feit. Keszte zsebőnyi; minnyá tātāt egy ólom kúcsot.

— Na, aszongya, itt kő lēnni vārnak is, ha kúcs van.

Ékezdēt járkānyi; mēgis tātāta, minnyá kinyittya. A mint kinyitotta, bemēt egy szobába; ott tātāt az asztalon egy ólom bukretát. Aszt a kalapjāho tētē; osztán járkāl tovább. Tātāt egy kútat, abba befővel csüngött egy ólomparipa. Az aszongya:

— Isten hozott Bábszēm Jankó, édēs gāzdām. Üss rām botodval, hādd ugorjak ki a kútbo.

Bábszēm Jankó ráütött, a paripa kiugrott, Jankóra rálehel. Jankó olyan szép gyermek lēt, mēg a foga is ólombó lēt. Erre a paripa aszongya:

— Itt van édēs gāzdām a kántárom; eszt vēdd mágadhó, és ha lēssz rām szüksiged, rázd mēg a kántárszārat, minnyá ott termēk. Osztán csinātāss ólom ruhāt, a ki egy gyió hajba befēr. Aszt tēdd a fūlembē!

Mēccsinātatta Bábszēm Jankó; paripāt bekötte istálóba és járkat tovább. Minnyá mēgtātāta a disznóólat; ott vót ēcsukva a gāz-

dájanak száz darab disznó, egy kan kondásostó. Aszt kiersztyi, s a disznókat az ő nyájához csapja; a kondással még émégy még a várba tovább kutatózni. Csakugyan ténáta egy nagy kádval ólom píszt. Kondást mégrakta jó pízve. a mennyit csak é bírt vinnyi, s éküte, mennyen Isten hírive, a hunnan gyütt. Ó osztén émént haza. A kirá mán leste, hogy soká gyün a Bábszém Jankó. A mint beér az udvarba, minnyá ékeszték disznót óvasni, mévvan-é mind a száz dáráb. És a kirá nagyon megörööt, hogy kétszáz dáráb és két kan van.

— Na Jankó fiam, dörék gyerek vagy. Most nem magad vacsorász, hanem a szógálókval.

— Eh! nem észék én sēmmi kutyával, mer én csak magam észék.

Avval becsukta a disznókat és mént vocsorányi. Ezalatt mēlláttá a kirákisasszony, az őregebb az ablakon, hogy a Jankó kalapjáná mi ragyog. Lészalad és láttá, hogy gyönyörő szép ólom bukréta. Mingyá ékegyi:

— Jankóm! add nekēm aszt a szép bukrétát!

— Ereggy, mer eltaszítolak. Szērēzz magadnak.

De a kisasszony annyira könyörgött, hogy mégis csak odattá. Másnap kiolvassák Jankónak a kétszáz disznót és két kant. Aszongya a kirá:

— Eriaggy Jankó! de a ezüst erdőbe nē merésző mennyi, mer ott vesző!

Jankó mit sē hederít. Igēnēst csak a ezüst erdőnek mént. Jankó bevéderte disznait. És mémmē csak nem gondót rá. Csak sütte újra szalonáját. Ecczē megint nagy zúgással, csattogással gyütt tizenkét fejő sárkány:

— Hát te felényi férēg, hogy merēd eszt é gyönyörő erdőt tékozónyi?

— Ej kutya-bottyá sárkánya, gyere egyé egy kis szalonát!

— Hű, még nekēm aszt merēd mondanyi?

Neki akart ugranyi. De Jankó nem vót lusta. Főkaptá bottyát nekisujtotta; lévőagta mind a tizenkét feit. Minnyá ékeszte zsebőnyi. Tánát ezüst kúcsot. Itt gondúta magába: Ha kúcs van, akkó vár is lēssz.

El is indót főkeresnyi, mégis ténáta; kinyitotta, igēnēst mént a szobába, mégtánáta az asztalon a ezüst bukrétát. Kalapjához tette, avval émént. Mégtánáta a kútat; abba is befővel csüngött egy ezüst szőrő paripa. Aszongya neki:

— Isten hozott Bábszém Jankó édēs gazdám, de régēn vartálák. Űss rám egy kicsit páczádval, hadd ugorjak ki a kútbó.

Jankó ráütött. Paripa kiugrott, Jankóra rálehel. Jankó még szásszorta szébb gyerek lett, mind aggyig vót; mer még a foga is ezüst lett.

— Itt van édēs gazdám kantárom! Ha szükségēd lēssz rám, rázd még a kantárszárát, ott termēk. És csinátass magádnak ezüst ruhát, a ki gyiő hajba befér és tēdd a fülembel!

Avval méggy tovább; mégtánáta megint a disznóolat. Ott is é

vót fogva száz dáráb disznó, egy kan kondásostó. Disznókat kieresztette és ez ő nyájához csaptá; kondást kieresztette s kutattak tovább. Mэгint tánátak egy nagy kádvál ezüst pízst. Kondást merrickta pízvel, a mennyit csak ébirt vinnyi és ékűtte:

— Ereggy, a hunnan gyűttél.

Ő osztán mэгint csak haza mენტ. A kirá mэгint leste, hogy soká gyűn. Haza ért. Átővasták a disznókat; má vót háromszáz dáráb s három kan.

— Na Jankó dэрék embőr vagy! Má most nēm magád észő, hanēm az inasokval.

— Nēm észék én sēmми kutyával. Ёn csak magám észék!

Ezalatt mэгint mөlláttá az ablakon a közэpszэрő kisasszony, hogy Jankónak mi ragyog a kálápjáná. Lэszalad a kisasszony és kéri tőle:

— Ёдэс Jankóm! add nekэм aszt a szép bukrétát.

De ő aszongya:

— Ereggy, mer eltaszítalak. Szэрэzz magádnak!

Mэгis nagy kérésire odáttá.

(Tolmács. Nógrád m.) ZOLNAI LAJOS.

Találos mesék.

Ezer madár elindult,
Egy közűle megsántult,
Mind az ezer megállott — Sz ő v ő sz é k.

Három lába, egy farka,
Tudom vót a markodba — L á b a s.

Kerben kátíló,
Szegen szátyíló.
Tűzhejen mátyíló — K o s á r.

Fehér, mint a ló;
Fekete, mint a holló;
Egyenes, mint a palló;
Görbe, mint a salló;
Ugy beszél, mint egy zsidó — S z a r k a.

Mi legpuhább az ágyba? — Az ember t e n y e r e, mert midőn legjobban alszik is, mégis feje alá teszi.

Mi áll a legmagasabban az ágyba? — A p á r n a c s ú c s a, midőn sok van s az ember a közepére fekszik.

Hegyen megyen,
Nagyon megyen,
Vasat viszen,
De nem kovács,
Jukba bujik,
De nem bogár — P u s k a g o l y ó.

Emelem ágas — Járom.
 Taszítom szőrös — Ökörnyak.
 Alló bele bütykös — Járomszeg.
 (Szatmár m.) BARTÓK JENŐ.

Gyermekjátékok.

Körösdi.

(Három gyermek leül a földre. A többi gyermekek összefogóznak, de nem körben, hanem lánczban. Egy vezeti őket a három gyermek körül czikk-czakkosan. A három ülő gyermek eközben mindig beljebb csuszik s így kisebb lesz a kör, végre felállnak és egyik a másikat szorosan átfogja; eközben a vezető szorosabbra, szorosabbra nyomul, és rétes formát alakít a játszókból; mikor már egyik a másik hátán van majdnem, forogni próbálnak, míg csak szélllyel nem hullanak. Ez alatt ezt mondják:)

Ördög megyen malomba,
 Bűrt viszen pokolba;
 Pokol ajtón van egy zár,
 Rázd meg ördög azt a zárt,
 Hadd hujjanak a vargák.
 Linczem, lánczom, czérna,
 Kénköves zsirja,
 Azt izente Tóni bácsi,
 Fordulj ki az utra!

(Hajdu-Szoboszló.)

KARDOS MATILD.

Gyermek-versikék.

1. Czini czini, Peéter bácsi,
 Neked hegedűnek.

(E versikével, a minden kicsinységekért síró kis gyermeket szokták csúfolni, hogy megszegyenítsék vele, s a sírást így elhagyassák.)

2. Miska!
 Mit eszik a macska?
 Tücsköt, bogarat,
 Mindenféle madarat.

3. Szébb a páva, mint a pulyka,
 Mer' a pulyka meérges kutya
 Rút a lába, rút, rút, rút!

(E versikével ingerli a gyerek az ismert sajátyszerű, haragos lármára a pulykákat.)

4. Taót id adó, taót elvéveő,
 Maónár kis kutyája.

5. Keét szeélin basaraózsza,
Közepibe kis himbaócska!

(A piros, pofók gyermekcskét megcsípi két arcán; száját megcsókolják s ekközben mondják.)

6. Neémét!
Kicsüng a beéléd.

7. Egy, ketteő, három, neégy,
Kopasz Peéter hova meégy?
Dëbrëczënbe pipájée;
Hazafele szeép lányée.
(Változata: Nyelvőr V. 285.)

8. Zsidaó! zsinegre valaó.
Van-ë benne csikaó?
Van de nem jaó,
Nem gyerekeknek valaó.
(A házaló zsidó után kiabálják.)

9. Ki vesztett el valamit?
Sírva, ríva keresi,
Apja annya mëvveri.
(Az mondja, a ki megtalálván valamit, ezt felmutatja.)

10. Mindën embër láttya;
Csak ev vak nem láttya.
(A gyerekek mondják, mikor keres valamit, holott elötte van.)

11. Eördög, eördög add eleé.
Së nem iszol, së nem észël,
Meég csak eleé nem adod.
(Az mondja, a ki nagyon keresi valamijét; de nem találja.)

12. Csiga-biga, csiga-biga
Nyútsd ki szarvacskádot.
Így gyönnek a törökök:
Saós kútba vetnek,
Onnan is kivésznek.
Kerek alá tésznek,
Ott is összëtörnek.
Csiga-biga, csiga-biga,
Nyútsd ki szarvacskádot!

(Bizonyos nótával mondják a kézbe fogott csigának, várván, hogy bevont apró szarvacskáit kinyújtsa.)

(Eger vidéke.)

CHIOVINI FERENCZ.

Tájszók.

Kiskunságiak.

- Ocsmonda: rút, undok. (Fehér m. Nyr. IX. 284.).
- okik: tanul. „Nem tud beleokni. Maj csak beleokik.“ (Vö. a maga oktából).
- ókumlál: nézelődik, vizsgálgat (Nagykuns. Nyr. II. 136. Rimaszombat Nyr. X. 88.).
- ondó: köleshéj (Szatmár. Nyr. XI. 284.).
- ortájoz: kiabálva pöröl (Nyr. VII. 245. Félegyháza. Nyr. IV. 559.).
- orja: a disznó gerincze.
- óvantag: baromfi testén vmi féregtől támadt fekély.
- öklömpipa: otromba ember.
- öllős: a ki örletés végett a malomban tartózkodik.
- őreg: nagy pl. öreg krumpli.
- örv: ürügy, szín. „Az alatt az örv alatt, annak az örvivé járt oda.“
- örökség: épület. (Bánffy-Hunyad környékén = ingatlan birtok, de többnyire föld. Nyr. IX. 503. „Ha egy kicsit mozdul a szél, hát abba a sorba valamennyi örökség leég.“ Kőzep-Baranya. Nyr. II. 237.)
- összeránt: összevesz.
- ötöl-hatol: akadozik.
- öt-főt: varrogat, foldoz. (Nagykuns. Nyr. III. 282.)
- pacsa: ronda, szennyes. (Göcsejben = tornyos, búbos fejkötő. Nyr. XII. 47.)
- pacsafüstös: u. a.
- pákosztos: nyálánk, mindig a hasa után járó ember v. állat.
- pampuczol: 1. elrak, elszuszakol; 2. kifesti magát; 3. hiába való kelleetlen munkát tesz. (Debreczenben = kendőzi magát. Nyr. III. 563.)
- pampula v. papula: száj. (Szegedvid. pampulya. Nyr. VII. 236. Félegyháza. Nyr. IV. 559. K.-Baranya. Nyr. III. 327. Debreczen. Nyr. IX. 475. Kecskemét. Nyr. X. 380.)
- pandaj, pandal v. pandâ: gödör (pl. sír) oldalába vájt üreg. A szénaboglya alja is pandal. Pandaloz.
- papmacska: szőrös nagy hernyó. (Komáromban hernyó. Nyr. VII. 282. Esztergom. Nyr. XI. 381.)
- pár, párlúg: szíksós v. szódás viz, melyben mosáskor párolnak. („Keserű párlúggal a fejek melegszik.“ Gyöngy. Mur. Vén. III.)
- párna: derékalj; a fejaljat vánkosnak hívják.
- párjál: lemasol.
- pászta: egy tábla szőlőültetvény. (Kecskemét. Nyr. IV. 284.)
- Pásztás eső, mely csak kis területen esik.
- patíng: az ekét és taligát összekötő láncz v. guzs. (Csikm. Nyr. XII. 189.)
- péntyög: visszafelesel.
- pempő: pép. (Somogy. Nyr. X. 476.)
- personátus: tekintélyt tartó.
- persőget: kisebb papirost, pl. bankót ujjai közt morzsolgat.
- pervéta: árnyékszék. (Kecskemét. Nyr. IV. 284.)
- peszmet: szemetke, giz-gaz (leginkább ételben vagy italban).
- piczurka: picziny.
- pillis: a megszegett egész kenyér kisebbik darabja.
- pille: lepke, pillangó.
- píp: 1. a pulyka orrán fityegő bőrnyújtvány; 2. a madarak

nyelvén támadó kinövés szomjuság folytán.

piszke: köszméte.

piszmog: valami aprólékos munkát végez. (Sz.-Fehérvár. Nyr. VII. 187.)

pityákás: rossz gyomrú, válogatós az ételben.

piszpadol: u. a.

pityöre: árnyékszék. (Szegedv. Nyr. VII. 236. Félégyháza. Nyr. IV. 559. Orosháza. Nyr. IV. 378. Kecskemét. Nyr. IV. 284.)

pöczint: megfricskáz. Pöczintés: 1. fricska; 2. egy gyerek-játék neve (a krajczárt az ujjok hegyére teszik s egy másikkal leütik onnét).

porzsás: szemcsés, ikrás, osztós. (Somogy. Nyr. III. 231.)

posza homok: laza, a miben éppen semmi sem terem.

pota: pápisták csúfneve. (Szl.)-nál: csög-bög, forradás a fán.)

potorál: botorkál, ballag.

pörnye: elégett szalma hamva. (Fehér m. Nyr. X. 188. Sze-

(Kis-Kun-Halas.)

gedv. Nyr. VII. 236. Nagy-Bányán tűzre való faág. Nyr. IX. 567.)

pörsenés: pattanás (bőrön).

pösze v. csösze: selypes.

pokolküszöb: vén asszonyokat szidják így.

pöszércze: 1. növény neve; 2. nők után futkosó ember. „Lányok pöszérczéje.”

pötyke: csinos öltözetű, stutzer.

prasnja: rút, ronda.

prézsmítál: sokat hiába beszél. (K.-Baranya. Nyr. III. 327. Csikszékben: prozsmítál = hosszan, czéltalanul beszél, vitatkozik. Nyr. IX. 525.)

puli: kis kutya.

puffaszkodik: duzzog.

puczor: a marha gyomra; tréfásan megvetett ember is.

pupák: élheterlen.

puruttya: ronda.

püge: két végén kihegyezett arasztnyi fa, mellyel a gyerekek játszanak. (Más vidéken pinczike.)

KORDA IMRE.

Veszprémiek.

Ajjé!: dehogy, nem igaz. „Má meg kikaptál!” — „ajjé!” Körülbelül ez az értelme van: „No még az kellene!”

bikficz: ostoba.

bódul, elbódul: eltéved.

brukkol: a galamb, ha párját hívja.

csira: vörös, pl. csira ember.

csirizrágó: a csizmadiaák gúnyneve.

czemende: rossz; pl. te czemende lány.

eplényes: szánkó, melynek elől kiálló rudja van.

≠fütyü síp.

jécczacakát: jó éjszakát.

kajból, kajabál: kiáltoz.

koszmacska: egy három ágú horog, mellyel a kutbaesett vödörket szokják kihuzni (vasmacskának is mondják).

lécza, lészta, lócza: szalma-ág.

lőcslábu: görbe lábú.

nyanya: anyám.

né! nézd. „Né! mi ez?”

pancsúni: vízzel játszani.

pesznek, a pékek gúnyneve.

pihi: pehely.

sibilla, vak sibilla: rossz szul látó.

spagét: madzag.

piczli: árulkodó.

sza márkodik: okoskodik, bolondozik.

tányér béd: napraforgó.

turcsi: görbe orrú.

ugor: ugrik. Veszprémben rendszeren az iktelen alakot használják, különösen midőn mint átható ige fordul elő, pl. ,át-

ugor egy métert,‘ de előfordul ez is: ,ráugor a kerítésre‘.

vaczakúni: motozni.

vendő: vendely, zsirtartó bádóg edény.

zsurul: dörgöl.

ROTHAUSER SÁMUEL.

V e g y e s e k.

Ajnáro z: gondosan ápol, pl. gyermeket, szőlőt; de a zöldséget már nem, mert az alábbvaló. (Makó.)

bedugó: muff. (Nem általános; egy vénasszony mondta. Szatmár.)

benyalatos: a ki valahová bejár nyalakodni, hízelegni. (Makó.)

csörömpő: sorompó. (Szatmár.)

fíridő: fürdő; ,a puja (= gyermek) fíridője. (Uo.)

fogagyarba van valakivel: haragba van valakivel. (Makó.)

gérbic z: sovány gyerek, ember. (Szatmár.)

gódircz (czinagódia, kerti bálnat?) levivel a tetejes szümőcsőt oszlattyák el. (Uo.)

kocsk a: félkezeű, aszott v. nyomorék kezű. (Uo.)

lipityánka: testhez nem álló derék ruha a lányoknál. (Uo.)

muti csak: mutasd csak! (Sz.-Németi.)

hadnim: hadd nézzem! (Uo.)

palaj: lejtős rész a folyó szé-

lén, a folyóban is; a folyó partján előállott föliszaposodás, van ott homok is, kő is; vízből kiemelkedő rész; a partot is hívják így; a Szamos mellő közepén előállott szigetnek is ez a neve; liget, a hol fa is terem. (Géberjén, Szatmár m.)

megpöröl: veszekedik. (Makó.)

résedék: rés, nyílás. (Szatm.)

surbunkó vótam még akkor: kamasz. (Makó.)

sza m o g a: lapályos, vizes hely, hol káka terem. (Udvari.)

takarítván: csak, csupán. ,Takarítván a mesteremberek nem fizetnek; ezekbe az utóbb behozott pénzekbe takarítván mind a hátrálék fizetni valók vannak.‘ (Sz.-Németi.)

toprongyos: pongyola, rongyos öltözetű, czábér. (Szatm.)

trókár: egy réz cső, melyet a lóherétől vagy luczernától fölfúvódott marha jobb oldalán bocsátanak be, hogy el ne vesszen. (Udvari.)

vider: veder. (Szatmár.)

VOZÁRI GYULA.

Kisküüllő megyei e k.

Bábák fergetege: esős, havas, jeges és szeles zivatar. ,Aról Gálfalva felől jő a bábák fergetege mindéig.‘

bács: juhász. ,Háram napig magának fej a bács.‘

bogározni: elszaladni, nagy-
részt csak a tehénről, bihal-

ról mondják, mikor nagy nyári melegbe neki vadulva a harmadik faluba is elfut, hogy elbogározott.

bugni, megbugni: a disznók közöszlése. ,Ez a kicsi sehagysé akar megbugni.‘

csicsinkázni: sisonkázni a

jégen, „Gyertek a papnitt csicsankázni“.

elig; apig; „Elig tudtam haza jünni“.

feláll: földerül, kitisztul. „Tá má feláll ez az idő is“.

fajadni, fadjás. „Ecczére vótak fajadni a Jánasséival; ha nem lenne barnyuzó: azótától fagva tá el érte vóna újból a fadjás“. (Szarvas marhánál fejezik csak e szóval ki a közösülést).

gurásztá: a tehén tej, a barnyuzás első napjaiban. „A biza ma is csak gurásztát adott a veress tehény“.

halálra való: temetéshez való egyetmás összesége; pl. koporsó, szemfedő, halotti ruha sat. „Meg vették má a halálra valóját is“.

hült szájú: élehetetlen. „Ne légy ajan hült szájú“.

kevert: a csürkének, pujka-fiaknak adnak málé (kukoricza) lisztből és főlvágot hagymaszárból vízzel összekevert edelt; ez a kevert.

kita karítani: kiberélni. „Ezek a zemberek takarították ki a barnyukat?“

kost: szarvas marhának való élelem. „A marha ócsó, de a kost bezzeg drága“.

küjel: kívül. „Küjel vannak“.

lantolni: elinalni. „Ugyan lantalt kifelé“.

lipinkázni: egy gerenda alatt vastag fa által csinálják a lipinkát, s ezen lipinkáznak.

mincsább: mintsem. „Inkább égy garasom se maraggyan, mincsább hagy ő kapjon valamit.“

tujább: tovább. „A Jézus tujább ment imádkazni“.

(Szökefalva.

KISPAI MIHÁLY.

Gazdasági műszók.

Épületek: csür, ház, kicsi éstáló, süjtő, tyuk-, lud., disznójuh pajta.

A ház részei: nagyház (a legnagyobb lakó szoba), kicsi ház, eresz, kamara, hiju (padlás), pincze, pinczetorka, házajja (néhol tornácczá alakítva), tőtés.

A csür részei: pajta (felette a nagy éstáló), csürfőgye, odor, ketröcz, állás. Pajtaeresz, jászój, jászojablak, hidlás, közhidlás hidlás deczka, hidlás gērēnda.

Kicsi éstáló részei: árnyékajja (szin), kicsi éstáló (padlás), éstáló száda.

A süjtőben van a sütő kemencze s egy tüzelő, mert rendszeren nyári konyha gyanánt szolgál.

Épület anyagok nevei: Ház-, csür- sat. hejj, fundámentom (sáncz és kőfal), talpfa, rakófa, koszorufa, szarufa, fiók szarufa, kakas üllő, spiromszög (mivel a szarufát a koszorufához szégeznek), székülés, észterhéjj, gērēzd (a szegletek, hol a rakófák sat. végei egymást keresztezik), borna (rakófa), füstlik (a ház fedelén levő lyuk, hol a kémény nélküli ház hijjából a füst kijár), gērēnda, pērje (padlózat a csürökben), pērjefa, észtempe (oszlop pl. tornáczoknál).

(Olasztelek.)

KOLUMBÁN SAMU.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatalai
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.*

XV. kötet.

1886. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

FALUDI NYELVE.

Bevezetés.

A kérdések, melyeket eddig tárgyaltunk, sokkal bonyolultabbak és nehezebbek, semhogy meg is akarnám kísérteni, hogy valamennyire is teljes osztályozását adhassam a pszichologiai apperceptio különböző és lehető fajtáinak. A mit elmondtam, azt is csak azért mondtam el, hogy némelyest megvilágosítsam, minő irányban vagyis alapon gondolom a rendszeres jelentéstant megalkothatónak. Egységesnek kell lennie minden tekintetben; hogy egységes a tövek és képzőkre nézve, azt már fejtegettük, de nem lehet voltaképen külön osztályozás alá fogni még a beszédrészeket se, mert ők is csak a nyelvi fölfogásnak eredményei. Nem tanácsos ugyan, mint már említettem, a nyelv eredetének szövevényes és útvesztő kérdésébe belebonyolódni, de annyit mégis tudhatunk, vagy, ha nem is volna igaz, jelenleg legalább minden nyelvészkedésnek alaptétele, hogy eredetileg nem voltak külön beszédrészek. Ha pedig a beszédrészekre való tagoltság nem eredeti, veleszületett sajátsága a nyelvnek, akkor bizony annak is a kutatás tárgyának kell lennie, miképen keletkeztek. Így fogva föl a dolgot jogosult Heerdegennek a fölfogása, hogy rendszerében nem akar különbséget tenni ige és névszó között; viszont jogos Simonyi kifogása ellene, de nem azért, hogy így tesz, hanem, mert a beszédrészek keletkezésének kérdését egészen kihagyja számításából.

A mondat tárgyalása ugyan külön fejezet, de a jelentestan megírójának arra is tekintettel kellene lennie, nem ugyan magára a mondat alakulására, hanem a beszédre. Nagyon fontos és megfigyelésre méltó tudniillik, hogy mit és

mennyit ért, nemcsak a beszélő, hanem a hallgató is az egyes szavak jelentéséből. Nos, majdnem semmit. Rendesen van egy-két jelentősebb szó a mondatban, a melyekre a beszélő fősúlyt fektet s a melyekre természetesen a hallgató is különösen figyel; a többi csak korollárium, mintha csak arra való volna, hogy amazoknak alkalmat szolgáltatson a megjelenésre. Mint mikor a király jó fényes kíséretével, a mely azonban mind csak az ő fényét emeli. Ezt a mondat hangsúlya teszi ki. Az egyes szónak azonban általában nagyon is elmosódó jelentése van a beszédben. Vagy hát fejtegetésük csak az imént leírt egészen egyszerű mondatot. Megértjük; de mégis ki gondol arra például, hogy mit jelent voltaképen az *elmosódó* a jelentés szóhoz kapcsolva, és hogy metaphora rejlik mögötte. Vagy ki gondol csak az utóbb leírt *mögötte* szó olvasása- vagy hallásánál arra, hogy ez 'hát: dorsum' jelentésű szó származéka? S a többi névutónál, pedig a magyarban érezhető volna, ki érzi ki a névszót, a melyből származtak? Szinte szemünk előtt folyik le a proccesszus, mint alakultak ezek a névutók. Például a *mentében* alak ma már majd kizárólagosan csak névszóval kapcsolatosan használtatik, igaz hogy még eredeti jelentése értelmében, de meddig fog az még tartani, hogy nem jut a *folytán*, *fogva* sorsára? De hagyjuk a névutókat. Ők mindenesetre csak valami értelemre való vonatkozást, ráutalást jelentenek, a mely csak a beszéd keretében lesz speciálissá; de azt lehetne gondolni, hogy talán csak ők egyedül. Azért hát vegyünk valami konkrét szót, pl. *ló*, *fa*. Konkrét, összenőtt, tehát a fogalom jegyeinek összeségét magában kell foglalnia! És mint van a dolog? Mit képzelünk rajta? Valóban semmit. hacsak nem egy bizonyos, külön megmutatott lóról van a beszéd. Értjük a szót, minden perczen meg is tudnók mondani, el is tudnók sorolni mindazon jegyeket, melyek fogalmát megalkotják, de mikor magában vagy a beszédben halljuk, nem képzelünk semmit se magunknak. Hanem csak bizonyos disponibilitás támad lelkünkben, hogy képzelhessünk valamit, a szónak megfelelő képzetet, ha szükség van rá, és ezt érezzük is valami sajátos módon, mintha csupa billentyűkre, még pedig nagyon érzékeny billentyűkre volna fölosztva egész képzeletünk, minden szónak külön-külön megfelelné egy-egy, és mikor meghalljuk, mintha éreznők a bil-

lentyűjén nyugvó ujjat, mely minden pillanatban megnyomhatja, ha szükségét érezi.

Tehát valósággal még a konkrét szó is absztrakt, noha az kétségtelen, mert a lélek törvénye, hogy emez későbbi és amabból származott, valamint a szemlélet mindig alapját képezi a képzetnek és fogalomnak. A tőszó is csak olyan mint a képző, ő is csak ráutal, csak a képviselője valami fogalomnak. S ez a különbség a kettő között. A képző csak viszonyra utal, a tőszó meg fogalomra; de mint látható, megint csak kisül előbbi véleményünk valósága, hogy csak anyagi, és nincs formai különbség közöttük. Másrészt a konkrét szó abban különbözik az absztrakt szótól, hogy ő önálló fogalomra utal, emez meg olyanra, mely magában nem állhat meg, hanem valami önálló fogalomhoz hozzá van fűződve. De a mondottakból könnyű megérteni, hogy könnyen fölcserélődnek egymással. Vagyis nincs is szoros határ a kettő között vonva. A konkrét szóból könnyen válhatik absztrakt, mert jelentése nagyon is általános, az önálló fogalmat alig is érintő. Nem kell egyéb, mint hogy a sok félhomályban képzelt jegy közül egynéhány kidomborodjék, összetartson; a többit, a konkrét fogalmat jellemző jegyeket elnyomja, és kész az absztrakt fogalom. Például nézzük a *kép* szót. Eredeti jelentése *imago* és valóságos konkrét szó. Azonban változásainak hosszú folyamán emitt is, amott is elhagy egy-egy jegyet fogalma köréből, míglen teljesen absztrakttá nem válik. Már a *képviselő*-ben sincs meg teljes köre, még kevésbbé ebben a kifejezésben: ,szakasztott képe'; és így folyton tágul a köre, mint: ,nincs hozzá képem, nem tehetem'; ebből lesz ,képes vlmire' és *képtelen*, míglen a *képtelenség*-ben már ez a jelentése se maradt meg épségben. A *képest* már valóságos névutó, nem is szólva a *képez*, *képezl*, *képzélet* fogalomcsoportról. Hasonló változáson megy át a *forma*, pedig idegen szó, míg szinte névutó-félévé válik az ilyen kifejezésekben: ,olyan forma' sat. Az absztrakt szó viszont determinálás által, úgy hogy a köre szűkül, jegyeinek mennyisége meg bővül, még könnyebben válik konkréttá. Különösen a képzett szók, pl. *uradalom* (gebiet, herrschaft), *birodalom*, *hajó*, *hid*, *ifjúság*, *szilács*, *háló* sat. Meg kell azonban jegyezni, hogy az apperceptio szempontjából nem tekinthető mind az absztraktnak,

a mit a logika olyannak követel. Mert logikailag tekintve minden cselekvés absztrakt valami, már azért is, mert magában önállóan nem létezik, de psychologiaiul véve a *mozgás* csak olyan konkrét mint bárminő más tárgy, mivel a mozgást jelentő szó sohase a mozgás, hanem a mozgó valaminek képzetét kelti fel a lélekben.

Minthogy tehát a szók a beszédben csak ilyen repraesentáló jelleműek, csak rámutatnak valaminemű fogalomra, azért aztán különösen a nomen verbale-féléknél könnyen hozzájuk fűződik számos mellékképzet, a melyek néha szinte dominálónak válnak. Azért láttuk például, hogy az eredeti *folyó* menő jelentésű szó hol lábat (finn *koipe*), kéro (kosia), hajót, hidat, hol meg utczát (finn *kujia*), majd meg időt (finn *kaule*) jelent, és azért oly önkényes a nyelvnek ezen eljárása, mert a beszédbeli összefüggéstől függ ezen árnyalatok megalakulása. úgy hogy talán nem is lesz lehetséges ebben valami osztályozást létesíteni. Mondhatnám, a szabad akarattól függ létrejövetelük s ugyanazon törvényeknek hódolnak mint a szabad akarat, a mely nem is szabad, hanem a külső hatás és a külső reactio együttható eredménye; de azért ki tudná osztályozni, mikor ezer millióféle lehet a külső hatás, és tán még egyszer annyi a lélek visszaható reakciója. Ezért okoz annyi bajt nekünk pl. a mi part. praesensünk is, s ezen kifejtett törvény tudása hiányában nem tudjuk elképzelni, hogyan jelenthet ugyane egy szó egyszer cselekvőt, másszor eszközt, hogy lehet egyszer hely-, máskor meghatározó.

A melléknév az igazi nomen abstractum; de az se mind, mert némelyik gyűjtő jelentésű, pl. *csúf*, a mely sok egyes sajátságának együttes képviselője. Alapjában egy a főnévvel, a melyet számtalanszor helyettesít. Abban különbözik mindkét fajtabeli főnévtől, hogy a legtágasabb a köre és csak egyetlenegy jegynek a képviselője, a mint azt Haase i. munkájában szépen fejtegeti. Ha aztán megint főnévvé válik, akkor ugyanazon tünetények tapasztalhatók jelentése változásában, mint mikor az absztrakt szó konkrétta változik, azaz szűkül köre és bővül jegyeinek mennyisége. Nem minden melléknév állhat főnév gyanánt; s érdekes volna e tekintetben a különböző nyelvek fölfogását összehasonlítani.

Még tisztáznunk kell a ragok és képzők közti különb-

séget. Azt állítottuk s bizonyítottuk, hogy a képzők csak viszonyítók, valaminemű hozzátartozást vagy hasonlót jelentenek. De hiszen a ragok az igazi viszonyítók. Ezek nem is fejeznek ki semmi egyebet mint vonatkozást, és azért jelentésbeli változásaik a mondattan körébe tartoznak; míg a képzők, valamint a töszók, mindig valami fogalomra mutatnak, mely mintegy a háttérben lappang, a mely fogalomhoz hozzá is fűződnek.

Mint látható, a jelentéstant egyetlenegy principium alapján óhajtanók rendszeresen tárgyalni; s ez az *apperceptio*. A lelki szemlélet sajátosságaitól függ a dolgok elnevezése. Szándékosan mondom, hogy dolgok, mert a tárgy és a mozgás, névszó és ige elválasztása már egy második fejlődés eredménye, és a mondat megalakulásakor jő létre. De meg kell jegyezni, hogy mikor már különváltak is a beszédrészek, még mindig működnek az *apperceptio* törvényei, külön-külön minden körben, akárhányat alkotott volt meg a nyelv. Sőt működésük soha se szűnik meg, valamint nem szűnik meg soha a nyelv fejlődése, s ma ép olyan érvényesek, mint a minők voltak valaha.

A mondatban oszlanak meg a szók alannyá és állítmánnyá, s így alakul meg a névszó és az ige, a nyugvó és a változás, mozgás kifejezése közti különbség, a melynek eredetileg bizonyosan egységesnek kellett lennie, valaminő a szemlélet, a mely a mozgást is mindig a tárgyon, csakis vele együtt láthatja. A mint hogy, mint már említettük, a mozgást jelentő szók mindig is konkrét képzetet keltenek lelkünkben.

A mondat és az összefüggő beszéd sajátosságai okozzák a névszók sokféle megoszlását, de nem különben az igéket is, mert a mint még kifejtjük, a *transitivum* és *intransitivum* osztályok közt sincs lényeges vagy mondjuk inkább eredeti különbség, s ezek a kategoriák is csak a beszéd folyamán fejlődhettek ki. A *passivum*, *causativum*, *frequentativum* és az igének egyéb fajtái meg képzések, s úgy tárgyalandók, mint a képzett névszók, azaz külön kell venni az egyes képzők jelentésbeli változásait kiindulva alapjelentésükből, akár mintha önálló szók volnának. Noha ritkán sikerül megtalálni azt a töszót, melyből az igeképzők fejlődtek, sőt elmondhatni, hogy sok esetben ere-

detileg is már csak egyes hangokból, minden esetre jelentős hangokból állottak. De az mindegy; a törvény érintetlen marad. Mindennemű képzést eredeti összetételből kell származtatnunk, és ha meghatározott törvények szerint kellett ebből a képzésnek fejlődnie, akkor ezen fejlődés törvényei alól nem vonhatták ki magokat az olyan képzők se, a melyek eredetileg nem is voltak tőszók, azaz nem is összetételből fejlődtek. Az aztán mindegy, akár névszóról, akár igeképzőkről volt szó; a törvény törvény, és mindaz, a mi uralma alá kerül, kénytelen neki meghódolni. Különösen a természet törvényeinek! S a nyelvben is természeti törvények működnek, noha története is van a nyelvnek, noha magán viseli az ember öntudatos működésének a bélyegét is. De történeti fejlődésének eredményeit gondosan ki kell választani, mintegy ki kell belőle hámozni az öntudatlan, a természet alkotta alkotást. És akkor meglátjuk, hogy mint akár a föld és a csillagok keringésének, oly szilárdak s változatlanok a törvényei. Földünk maga is alkalmas hasonlatnak szolgálhat gondolatunk megvilágosítására. A földnek is van története, nem változásainak történetét értem, hanem azt, a mennyiben az emberi öntudatos működés hatása alatt szenved. Bizonyára másminőnek alakult volna ezen hatás hiányában. Törpe az emberi munka a geológiai evolúciók megfoghatatlan nagy erejéhez képest, de századok és ezredévek apró, de folytonos munkássága óriási eredményeket képes létesíteni. S bizonyára sok lehető változását a földnek megakadályozta, vagy más irányba terelt az ember munkája által, midőn városokat épített, aknákat fúrt a hegyekbe, medrükbe szorította a vizeket, gátokat épített áradásaik ellen. Ámde azért megváltoztatta, csak egy szemernyit is megváltoztatta-e természeti törvényeinek irányát és működését? Az állatokat igájába fogta az ember, mesterséges keresztezés által új fajokat teremtett; ámde azért bir-e csorbát ejteni a természet örök törvényein?!

SZILASI MÓRICZ.

FONETIKAI TÉVEDÉSEK.

Egyes hangok.

Hogyha hangokról beszélünk, első föladatunk mindig az illető hang képzése módját a lehető legpontosabban megfigyelni és híven leírni. Szilasi cikkeiben lépten-nyomon látjuk, mint mulasztotta el ezt megtenni. S ez a második oka annak, hogy állításaiból csak nagyon kevés állhatja meg a szigorú kritikát. Már első cikkében akadunk efféle hibákra.

Az egész cikkben az *ly*, *ny* sat. hangokról ép úgy beszél, mint a *cs*, *cz*-ről. Pedig ezek között nagy a különbség. A sokszor úgynevezett jésített hangok, helyesen mondva palatalisok, mind egyszerű consonansok; az igaz, hogy leggyakrabban *j* mellett fejlődnek, de máskülönben egészen függetlenek tőle. S bármi módon jöttek is létre, annyi két ségtelen, hogy ma egyszerű consonansok. Ellenben a *cs*, *cz* diphthongus (l. Nyelvőr XIII. 482.). Tehát, ha ezeknél lehet is némikép szólni arról, hogy a diphthongus két eleme, az explosiva és a spirans hang, hogyan került egymás mellé, a palatalis hangoknál ez egész fölösleges kérdés.

Hangvándorlásról akar szólni Szilasi az első cikkben, s első példája az, hogy milyen úton lesz *hagynak*-ból *hannak*. Az átmeneti alak: *hadnak*. S ebből azt következteti, „hogy a *gy* + *n* hangok előbb *dn*-vé és csak azután váltak *nn*-vé, tehát ez a *d* közbülső a *gy* és *n* között; mert ha csakugyan foghang volna, valamilyen az *n*, minek kellett volna ezen átmeneti alakoknak létrejönniök?” Nagyon merész a következtetés. Ha azt akarjuk tudni, hogy miféle hang a *d*, a legegyszerűbb mód erre nézve az, ha megfigyeljük az illető hangnak képzése módját. Próbáljon akárki *d*-t ejteni, s érezni fogja, hogy nyelvét a két fogsor közé tette, tehát kétségtelenül foghang; ezt meg nem dönti semmiféle nyelvtörténeti bizonyíték. De hát nézzük meg, mit is mondanak adataink. *Hagynak*—*hadnak*—*hannak*. Egy ugyanazon szó háromféle alakját látjuk magunk előtt; legeredetibb kétségkívül a *hagynak* (vö. *hagyott*), legjobban elváltozott a *hannak*. A végbe ment hangváltozás *gy*: *n*, s az átmeneti hang *d* volt, tehát ez közbülső hang a *gy* és *n* között. Ennyi mind kétségtelenül igaz; csak hogy ebből még épen nem következtetjük azt,

hogy a *d* nem foghang. Nézzük csak, mit mond ezekről a hangokról a fonetika. A *gy* palatális explosiva, a *d* dentalis explosiva, az *n* dentalis nasalis; ebből is azt látjuk, hogy a *d* közbülső hang a *gy* és *n* között. Ípoly explosiva, mint a *gy*, s époly dentalis hang, mint az *n*. Ha a *gy* változni kezd, nem változik meg mindjárt mind a képzés helye, mind pedig a módja hanem előbb dentalis hang lesz belőle, de megmarad explosivának, majd meg a dentalis explosivából dentalis nasalis lesz. Ennyit bizonyít a *hagynak* szó története.

A második cikkben a *j* hangról szól Szilasi, s ebben is tévedést tévedésre halmoz. Igazi *j*-nek, vagyis palatális spiransnak csak azt a hangot tartja, melyet *ly*-vel jelölünk, csakhogy ennek „van egy kis jussa az *l*-hez, a mennyiben kiejtésénél a levegő szintén két oldalt a nyelv szélén jobbról és balról szorul ki.” Az igaz, hogy palatális *l*-t a magyarban nem igen ejtenek; a mit az írásban így jelölünk, az a legtöbb vidéken vagy *j*-nek, vagy *l*-nek hangzik. Csakhogy ez a *j* és *l* semmiben sem különbözik a rendesen *j*- és *l*-nek jelölt hangoktól. Szilasi még ezekben is lát különbséget s nem csak ezt a *j*-t tartja más formának, mint a rendest, hanem szerinte ez az *l* is „valamivel lágyabbnak hangzik a közönséges *l*-nél.” Ebben is téved. A hol azt mondják *királl*, ez az *l* egészen olyan, mint ezekben *táll*, *háll*; a hol meg *kiráj*-nak mondják, ott ugyan olyan az utolsó hang, mint a *száj*, *tűj* szókban. S ezt a *j*-t nem is így képezzük, mint a hogy Szilasi leírja.

Még különösebb, a mit Szilasi a *j*-nek jelölt hangról mond. Szerinte ez nem rendes consonans, hanem „ha szókezdő *hangszínező*, a szó végén vagy közepén *hangvezető*.” Vagyis olyan hang, a mit én hangkapocsnak neveztem. Nem is tudom, mért nem használja Szilasi is ezt a nevet, vagy ha nem tetszik neki s újat akar csinálni, mért választott ily különös s az illető hangok természetének semmikép meg nem felelő neveket, a melyekről meg nem tudtam volna, hogy mit akar velük mondani, ha szerencsére oda nem teszi angol és német nevüket is.

Tehát a *j*, ha szótag közepén vagy végén áll, hangvezető (illetőleg: kapcsoló hang), s az előtte álló vocalissal diphthongust képez. Ez igaz, s ezt meg is mondtam már a Nyelvőr XIII. k. 532. lapján. Csak abban téved Szilasi,

hogy egészen egyformának tartja a magyar *j*-s diphthongusokat a német nyelv hasonló diphthongusaival. Az a kísérlet, a mit ő Sievers után ajánl, csak a német hangokra illik; a magy. diphthongusokban igazán ott van egy kapcsoló hang *i*. S nem is egyforma a diphtongus a magyar *vaj* s a német *hen*, a magy. *háj* s a ném. *hai*(fisch) szavakban; a magyart így kell pontosan jelölnünk: *ai*, *ai*; a németet pedig *ae*, *ae*. Még kevésbbé egyforma a magy. *káj* s a franczia *quai*; hisz az utóbbi nem is diphthongus, hanem egyszerű *é*. — A szókezdő *j*-t azonban nem tarthatjuk kapcsoló hangnak, az valóságos consonans, és pedig palatális spirans; ugyanaz a hang, a mit sok helyen az *ly* helyett is ejtenek.

Erről most nem akarok bővebben szólni, mert ismételnem kellene sok olyant. a mit már régebben elmondottam vagy a Nyelvőr XIII. kötetében megjelent cikksorozatomban, vagy pedig „A phonetika elemei“ czimű munkámban, mely most nem rég került ki a sajtó alól. Ebben a fonetika minden egyes kérdéséről szólok; mert csak azt akartam megmutatni, hogy fonetikai vizsgálódásnál az első követelmény mindig a pontos és elfogulatlan megfigyelés.

BALASSA JÓZSEF.

LÉTÉRE.

A kérdés nagyjában tisztázottnak tekinthető. A jelentés főbb kategóriái megállapítvák (Nyr. XIV. 323.); mindazonáltal a további vizsgálódás nem fölösleges.

(Simonyi három főjelentést tulajdonít a „létére“ kifejezésnek, ú. m. megengedő-, ok- és időjelentést. Megengedő a jelentése, hogy mindenik árnyalatra csak egy példát idézünk, a következőben: gyermek létére szivart szivul; okhatározó ebben: magyar létemre jól kell magyarul tudnom; időhatározó meg ebben: egy kányának öreg létére (= öreg korára, vénségére) eszébe jutott.

Egyelőre mellőzöm azt a kérdést, hogy a különböző árnyalatok helyett nem volna-e helyén nyomatékos állapot-határozó (essivus, vkinek állapotát, szereplését jelentő határozó) fölvétele; mindenelőtt a dolog héját koczogtatom, a külső sajátságokat veszem szemügyre, a melyek tán jellemzők is lehetnek.)

(1) A *létére* először is konkretum kíséretében jelenik meg: összevont főneve, illetőleg jelzője, mellékneve van, melynek mellőle az a konkretum lappangásba jutott; pl. Rozgonyiné nő *létére* háboruba megy (Greguss: Arany ball. 64.). Politikai lapszerkesztő *létére* nem igen beszélt politikáról (Gyulai: Vörösm. él. 79.). Harpagon vén (t. i. ember) *létére* szerelmes s egy fiatal lányt akar elvenni, kit fia szeret (Gyulai: B. Szemle 1867. IX. 279.). Folytonos olvadékonyságban s harmatozásban levő ember *létére* csuda volt, hogy elkerültem a megfúlást. (Rákosi Winds. v. nők.).

2) Az a konkretum, illetőleg helyettese, a melléknév azon állandó kifejezések közé tartozik, melyekben nem szokás számban egyeztetni a két névszót: a jelző mindenha egyes számú. Simonyi megrója Dugonicsnak e mondatát: papok-léttekre is messze látnak a velági dolgokban (Nyr. XIII. 448.); de a *létére* kifejezésről írt cikkében e sajátságot nem emeli ki. Egyébiránt a *létére* szó nevének e sajátságára már Verseghy hívja föl a figyelmet: „*Lét* különös szókötést kíván. Felkészítve tudniillik a birtokos képzőkkel; *létem, léted, léte, létiünk, létetek, létek*, melyekhez a felható ragaszték *re* függesztetik, mindenkor csak egyes számú nevező után áll, mint: jól nevelt gyermek *létére* nagy hibát követett el; igaz hazafilétedre ezt cselekedned nem kellett volna; katoná (nem pedig katonák) *létetekre* a hidegtől féltek?“ (Magy. Gramm. 141.)

3) Birtokragos nominativussal való használata szokatlan, szinte elavult. Példák: Nemesi felkeléstek módját s ajánlástokat merészlém barátod *létemre* K. újságaiba beíratni (Vitk.). Valósággal eszetlen vagy egy oly bölcsnek tanítványa *létedre* (Báróczy: Alcib. 36.). Kazinczynál e hely: Valóban bohó vagy egy bölcs ember tanítványa *létén* (I. 31.). Egyébiránt K. nem idegenkedik a *létére* szótól: Több csodálni valót láttak abban, a ki király *létére* könyveket csinál, mint a ki hadakat ver (Erd. Muz. 1814. I. 8.).

(4) Absztraktum mellett való használata újabb irodalmi fejlődés. Greguss Á., Lehr A. szeretik; de másoknál is megakad. Példák: A ballada, népdal *létére*, nem fér össze a klasszikus eszménnyel (A ball. 74.). (A lantos költeménynek) rövid *létére* is sokat kell mondania (Költt.

99.). (Oldik igében) az *ik* személyrag létére képző szerepét játszsza (Lehr: Toldi. 119. 46. 194. 214. sat.). Rag létére az *ik* is csak azon szabályok alá esik, melyeket az *m* és *l* követnek (Joann.: Az ikes igékről. 25. 62.).

Ez esetben is bizonyos konkrét színe van a kifejezésnek, melyet fönt említett eredetibb használata magyaráz meg.

5) Az egész kifejezés rendesen a mondat alanyára, ritkábban tárgyra vonatkozik (állapotukat emelve ki); az első esetben az állítmányige a *létére* személyragjával egyezik (a *létünkre* ritka, példáját nem találtam). Példák: Nincs egy péntára reménységem is, hogy katona létemre elnyerhessem a leányát (Simai: Igazházi 21.). Megmutatom, hogy idős létemre erővel is ifjat keríték kezemre (Csok: Dorottya II.). Ilyen szép legény létemre veled estem szerelembe (Erdélyi: Népd. I. 455.). Szentségtelen létekre nem félsz angyali pitvarokat tapodni? (Csok: Az ember a poésis első tárgya.). Volt-e szived, szent ember, gyóntató és bünoldozó létekre, hogy összezúzz e szóval? (Szász K: Romeo és Julia.). Köszönettel tartozom Körnernek, ki a mi Zrinyinket és benne nemzetünket idegen létekre megdicsőíteni kívánta. (Kölcsey: Körner.). Katona létekre a hidegtől félték? (Verseghy példája.) Eleink vitéz létekre sem adtak annyi hitelt (Aeneasnak, míg fordítója nem akadt Barótiban), mennyit tőlük jó szíve reménylett (Vir: Poet. m. II. 142.). (Kazinczy) azon ifjak egyike volt, kik protestáns létökre, elsők eskettettek fel juratusoknak (Toldy: költ. III. 69.).

A tárgyra vonatkozik ezekben: (Gertrud) Berchtoldot ifju és tudatlan létére, érsek, bán, vajda, főispán ranggal tetézi (Arany: Próz. d. 241.). (Bakácsot) bibornok és legatus létére a csonka toronyba fogják zárni (Eötv: Magyarország. 1514-ben I. 448.). Ki szépen szól, rút létére is szépnek mondják (Simonyi: K. Magy. Ny. 125.). (Vass Józsefet) göcseji létére a székelyföldön rokonul fogadták (Kardos: Ny. XIII. 161.).

Ez esetben a verbum mondat alanyával egyezik. Innen van, hogy a szerkezet kevésbé biztosnak látszik akkor, ha az alany és tárgy egyazon számbeliek. (L. az Aranytól vett példát.)

Különös használatú a '*létére*' ezekben: Sikoltásomat asszony létemre is hallani nem fogod (Petőfi: Széchy

M.). Fáj a szívem szivedre gyenge fattyú létemre, le-
hajtánám bús fejemet selyem kendős mellyedre. (Pap Gy:
Palócz népkölt. 43. Vö. Arany-Gyulai. Gyűjt. II. 107.)
Bámulásra méltó vennem, hogy lehet oly erő bennem, hogy
gyarló lányka létemre halál nem jön életemre. (Csok:
Dor. kín.)

(6) A *létére* kifejezés sajátos módosító igéje a ,nem szé-
gyenli, nem átalált, nem restelt' infinitivalis szerkezettel. Példák: Nem szégyenli elken magát, vén littire tartni k...vát? (Abafy: Tréf. népd. 50.) (Gyuszi) fegyverviselő strázsa létére nem szégyenlett sírva fakadni s dugta mindenfelé a puskáját (Jókai: Uj föld. II. 45.). Nem szégyel ély ember létére oly terveken csak törni fejét, hogy elraboljon egy becsületes leányt? (Szász: Férj. isk.) Hogy menjek apádhoz jó leány létemre mint csavargó személy csúfra, szégyen szemre? (Arany: Rózsa és H. VII.). Nem szégyenli magát? Vénységére (—vén létére) bolondul meg (Tóth: Falu rossza II. 6.). Kuriai tanácselnök létére nem átalította (=nem szégyelte) egy szegény kofa érdekében ingyen prókátornak beállani (Nemzet. 1886. máj. 23.). .... oly helyheztesítés közt állnak — a lexicographus társaság — melyben az is csak ön szégyenőkre válik, ha én rossz író vagyok s rossz író létemre olyakat bírtam ellenök építeni, melyeket ledönteni nem birnak (Bajza: Munk. V. 112.).

Kétségtelen, hogy a ,nem szégyenli' az ellentétet nyomatékosan előkészítő formula. A *létére*-vel álló szó a személy állapotát kifejező határozó-féle, a mely állapottal éles ellentétben van a neki tulajdonított, a fejére mondott cselekvés, melyet állítmányige vagy egész mondat fejez ki. Az az állapot igen gyakran a korrall van összefüggésben: a ,vén létére' legalább igen gyakori kapcsolat.

A kifejezés energiáját mindenestire neveli a ,nem szégyenli', mely a *létére*-féle kifejezések egy részének mintegy csatolmánya. Ezek: ,fegyverviselő strázsa létére nem szégyenlett sírva fakadni' nem egyértékese: ,fegyverviselő strázsa létére sírva fakadt.'

Az effélén: ,huszár létemre szégyelném, ha nem tudnám megülni egy szilaj paripát' (Baján hallottam, hol huszárok vannak) ismét más a szín, a megrovásnak finomabb formájával van dolgunk; itt ,huszár létemre' — ha

huszár volnék, nem vagyok az, de a kire a megrovás vonatkozik, az az ember valóban huszár s nem tud megülni egy szilaj paripát. Másra akarok rápirítani s költött helyzetben szinte magam pirulok helyette. (Vö. Simonyi, *A Magyar költőszók* III. 133.)

(Néha más szólások fejezik ki az ellentét hatását, jobban mondva másfélék készítik elő. Példák:) Laszki Jeromosnak Konstanczinápolyban szemére vetik, hogy először Szapolyai Jánost szolgálta s most lengyel létére a németek zsoldjába állott (Salamon F.: *Magyarorsz. a tör. hód. k.* 73.). Azt is hányod a szememre, .. hogy már ifjú létemre mindenemmel felhagyok (Csok: *Lilla* III. „Barátomnak“.). Szentségtelen létedre nem félsz angyali pitvarokat tapodni (u. a.). (Elbizakodott nyelvészkedés, mely) gyarló létére mer ítéletet mondani elevenek és holtak fölött (Simonyi: *Nyr.* XV. 107.). *Volt-e szived* (= nem volt szived), szent ember, gyóntató és bűnoldozó létedre hogy összezuzz e szóval? (Szász.)

Általában a hangnyomaték, nem ritkán a kérdő hangsúly jelzi azt az ellentétet. Ilyen mindjárt az első példa Simonyinál, melyet a megengedő értelemre idéz: De hogy lehetnék hurkás létemre oly nagy ember én? (Arany: *Arist.*) Vö. „nem szégyenli“?

(Az ok- és időhatározó-féle *létére* is tulajdonkép valakinek állapotát kifejező, mutató-féle, essivusi szólás az erősb ellentét híján. Az időhatározó-féle *létére* különben ritka; e helyett: „meg fogod bánni vén létedre“ inkább ez járja: „vén napjaidra, vénségedre“ (Vö. *S az év végre* megbolondult, vénségére lett szerelmes. (Tompai: *Búcsú az ó évtől*)).

Mondjuk: „mi magyarokul“, de egyes számban már nem járja állapothatározóul; „én magyarul“ (Garay J-nál tán csak technikai szorultságnak kell betudni ezt: „rád, vezérül, fenyegebb halál vár“. Lehel kürtje.); mondjuk: „mi szegény emberékül“ (vö. „mi fehér népekül“ szeretjük az édest“ Vör: *Fáty. titk.*); de szokatlan: „én szegény emberül“ — tán ezt a hézagot tölti be: „magyar létemre, szegény létemre“ = „mint ez s ez, mint afféle“. (Vö. *M. nyelv rend.* 307.)

(De lássuk Simonyinak egy példáját, melyet az okhatározóra idéz: vásott gyerekek létemre rámentem a part

mellett megtorlódott jégre. Az én nyelvérzésem ebben: „vásott gyerek létemre” inkább ezt érzi: mint afféle vásott gyerek. (Vö. Hát közelibe vót a tenger, asztán űk oda mentek mint afféle diágygyerek, asztán ottan dobálócztak a tengerbe. Nyr. XV. 40. Mint afféle asszony én magam ellenmondásra mindig kész vagyok. Vör: Fáty. titk.)

(Ilyen essivusi példák: Hogy láthatod te azt meg philosophus létédre? (Bessenyei: Philos. I. 5.) — mint afféle philosophus. Katona létére többször tüntette ki bátorságát (Eötv.). Deák létére csak tudja, hogy győztünk? (Kisf. K: Mátyás deák.) (Szemesné asszonyság) falusi hölgy létére (= mint afféle f. h.) nehezen tudott bele szokni a gondolatba, hogy legszebb pamlagját, melynek pár-nájába sajátkezüleg himezte boldogult férje kezdőbetűit, idegen, nőtlen urak heverjék végig (Csiki G.). Nem tudjátok-e kézműves létetekre (= mint afféle k.), hogy tilos hétköznapi járni mesterségtek jelczime nélkül? (Vör: Jul. Caes. I. 1.)

(Más kérdés a *létére* története. Keresztlevelét a nyelv-történeti szótár szolgáltatathatja ki. A mennyire a codex-tanulmányokból következtethetek, a veneranda antiquitas nem használta. Pázmány és Káldi nyelvéről írt értekezések nem említik. Tény, hogy a nyelvjárások ismerik. A székelység nem igen szeretheti. Föltűnő, hogy a székely származású Baróti Szabó D. se föl nem jegyzi a Magyarország Virágiban, se nem használja. Baróti *létére* helyett ezeket használja: *lévén*, *létiben*.) Példák: Még fiatal *lévén*, ilyen rámára tekertem verseimet én is.

Mit látok? Kis Vénus tsúnya szerelmeit és Bakhus poharát gyermek létiben kezdvén untalanul vén korig üzte vólt, azt ágyhoz nyavallyák súllyá szegezte le! (Rettegetes bünösnek halála. 269.)

(A *lévén* tágkörű használatát bizonyító példák a régiebb irodalomból: Valljon bizonynyal szülök-e vén asszony *lévén*? (Káldi. Bibl. Móz. I. 18.) Ki vezett valaha el ártatlan *lévén*? (Uo. Jóh k. IV. 6.) Csodálkozom rajtad ifjú legény *lévén* vén természeted vagy (Eur. és Lukr. 1165.) Én házi barmoknak és juhoknak mészáros *lévén*, borbélyá töttem vala magamat (Pesti: Mes. 181.) (Keresztyének *lévén* (egy csorda a nem-bornemisza

Libertinus népből) imígyen beszélgettek) a forgó Egeknek Uráról (Fal: NA. 6.). Hát én lelkes lévén, hogy hagyám gyermekem? (Kriza: Vadrózsák. Budai Ilona. Az oklatan állat nem hagyta el bornyát, ő el fiát, leányát lelkes létér e.) Sat.

(A *lévén* régi tágkörű (idő-, okhatározói s megengedő) használatát szorította meg a nyelv a *létére* fejlesztésével, melynek megengedő nyomatékos állapothatározóféle értéket tulajdoníthatunk. A régi *lévén*-nek csak egy jelentéskörére foglalta le az irodalmi nyelv a *létére* kifejezést (úgy látszik, valamelyik nyelvjárástói kölcsönözte); ma azonban, midőn ok- és időhatározói jelentéssel akarjuk használni, a szólásban az ingadozás, határozatlanság annak jelenségei ismétlődnek, melyek a régi *lévén* virágkorában divatoztak.

Ila a statisztikának az emberiség történetében oly fontos helyet juttatunk, a nyelv történetében is ismerjük el jelentőségét. Eötvös, kinek magyarsága nem tősgyökeres, Magyarország 1514-ben cz. regényében a *létére* szót tizenegyszer használja, Gyulai Vörösmarty életrajzában egyszer, Jókai Új Földesurában egyszer. Pesti Gábor meséiben, Faludi Nemes asszony és Nemes Urfi cz. műveiben, Himfy szerelmeiben, Kriza Vadrózsáiban hiába keressük. E tények mindenesetre ovatosságra inthetik a stilsztát a *létére* használatában.)

BARBARICS RÓBERT.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

csacsi. — Náp. *ciuccio* számár, *ciuccia* kanczaszámár, *ciucciarella* csacsi. — Taranto *ciuccio* számár, *ciuccia* csacsi, tudatlan ember, közol. *cinco* csacsi. — Mil. *ciuccio*, *ciuccion*, *ciuciolt* hóhortos, bolond, csacsi. — Tosc. *cioccio* kis baba; „*povero cioccio*“: szegény kis együgyű, gyámoltalan! — Piac. *ciuccion* nagyívó. — Berg. *ciucci* ostoba. — Közol. *ciocia* kecske, *cioccia* csecs, *ciocciare* szopni.

Ime, egy sereg szó! Mindmegannyi a *ciocci*, *ciucci* fő származéka, de jelentésükre nézve ugyancsak távol állnak egymástól! Csacsi, számár, kis baba, kecske, csecs, hóhortos, együgyű, szopni, nagyívó. Szinte lehetetlennek látszik, hogy ez mind egy kalap alá tartoznék. Ila azonban tekintetbe vesszük, hogy a magyar kis gyermeket csecsemő-nek, csecseszopó-nak nevezi s ugyanígy jár el a toscanai dialektus is (*ciocciare* szopni, *cioccio* kis baba), akkor nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a

nápolyi, tarantói és milánói dialektus meg a kis csacsit tisztelte meg a szópó: csecsszópó névvel (*ciuccio*), ép úgy, mint a hogy a közolasz a kecskében (*ciocia*), a piacenai meg a nagyívó-ban (*ciuccion*) vélte föltalálhatni a „szópás” jellemzetes művészet.

Diez a *ciocciare* igénél a spanyol *chotar*: szopni igére hivatkozik, melynek származéka *choto*: gödölye; a comoi *ciot*: gyermek mellett meg ott van *ciotin*: kis bárány. A *ciocciare*: szopni igéből tehát nagyon jól kifejlik a kis baba, kecske, gödölye és a csacsi szó értelme; mindannyi szópót, csecsszópót jelent.

Hogy már most az „egygyű kis gyermek, az ugrándozó gödölye, a gyámoltalan kis bárány s a tapsifüles kis csacsi” fogalmából hogy fejlődött ki mellékárnyalatképen az „egygyűség, hóbortosság, ostobaság” fogalma, azt nem is szükséges fejtegetnünk. Forduljunk inkább a fogasabb kérdéshez: melyik dialektusból vettük át a csacsi szót?

A bergamói *ciuccia* átvételének ellene szól az a körülmény, hogy csakis „ostobát” jelent, ámbár nyilvánvaló, hogy eleinte ez is csacsi értelmű volt; mert csakis így fejlődhetett ki a szónak ostoba jelentése. A tarantói *ciuccia* azonban alak és jelentés tekintetében teljesen megfelel a magyar szónak. De ezt is rekonstruálnunk kell előbb; mert a magyar szónak a hangzója nem képződhetett *u*-ból. A *ciuccia* alak, mint tudjuk, az ol. *ciocciare* igéből származik, melynek *o* hangja meg a toscanai *cioccio*-ban is megmaradt. Az átvett szónak tehát a kölcsönvétel idejében még *cioccia* alakban kellett divnia. Az olasz *o* a magyarban gyakorta *a*-vá válik; pl. *malom*: ol. *molino*, *mulino*; *samar*: ol. *somaro* (Nyr. XIV. 68.). E szerint a tar. *ciuccia*, eredeti *cioccia* alak a magyarban *csacsa* alakot öltött volna. Csakhogy a magyar nyelv nagyon jól érezte a kölcsönvett szónak diminutív árnyalatát s azonnal kisebbítő képzővel látta el: *csacsi* lett a **csacsa*, **cioccia*, tar. *ciuccia*-nak magyar alakja, ad analógiam *buli*: *bula* (Nyr. VIII. 53.), *kurti*: *kurta* (V. 90.), *furesi*: *furcsa* (V. 46.); *apika*, *anyika* (II. 130.). Ilyenek még *Pisti*: *Pista*, *Sári*: *Sára*, *Rózi*: *Rózsa*, *Panni*: *Panna* sat. sat.

csámp, csámpa (csámpás). — A NSz. szerint *csámpa* elvont vagy kiavult törzs, melyből *csámpás*, *csámpáskodik* eredtek. Jelenti a lábak hibás kifelé görbédését, különösen a sántikálva járóknál. Gyöke a kifelé görbédést jelentő *csá*.

Mai napság kétséggkívül használatosabb a *csámpás* kifejezés s így *csámpa* csakugyan elavult szó. A NSz. azonban a délibábs nyelvészet elvei alapján „elvont vagy kiavult törzs”-et lát benne, melynek gyöke a kifelé görbédést jelentő *csá*. Lássuk, csakugyan elvont törzs-e a *csámpa*?

Ol. *inciampare*: belebotlani vmbe. Elavult alakja *ciampare* (Tomm). Sic. *ciampa*: (négylábú állatok) lába;

A névelő használata különben is kiterjedtebb, mint az írott nyelvben; így a tulajdonnevek előtt mindig névelő van: *Gyűn a Pista. A János is itt vót.*

A *mind* nem veszi föl a tárgyragot; pl. *Mind mögötték.* A szenvedő igét nem használják, kivéve a bibliai eredetű dicsértessék-, áldassék-féle alakokat. A reflexiv ige gyakran szerepel passivumul; pl. *Gyerők, mögverődsz.* Az alany megnevezése helyett néha körülírással élnek; pl. *A vót a mondás.*

Tárgyi mellékmondat alanya átmegy a főmondatba tárgynak; pl. *Alig várja az ő szét, hogy émújon = alig várja hogy elmuljon az ősz.*

Égész mondat is lehet jelző: az csak olyan „tödd ki, hadd hűjön” embör, rúgd fő hadd ott” munka.

Ila a főmondatban tagadó értelmű ige az állítmány, a mellékmondat is tagadó mondat; pl. Ékerüheti azt az ember, hogy a bora é nē fogyjon. Étagadta a két pöngömet, hogy n e m tartozik vele. Mögtiltotta, hogy n ē járjanak ára. Tagadó a mellékmondat továbbá az ily csonka főmondatok után: *Maj, hogy agyon n e m verték; maj, hogy é n e m tört.*

A *van* mint állítmány néha olyankor is elmarad, mikor létezését jelentene; pl. *Azér a szája, hogy beszéljön.*

Ila infinitivus az alany, mellőle a *lehet* állítmány gyakrabban elmarad, mint az írott nyelvben. Az ilyeneken kívül: „Sütétben nem látni” hallhatók ilyen mondatok: A jegen könnyen elesni. Mög nē ödd a bilindököt, mer attú mögháni. Az infinitivus főnévi használatára is van eset: Szeretné ugy-ē bemönni, de nincs m e r n i. A *van* ige is szerepel főnév gyanánt, sőt képzőt is vehet föl: Éköttötte azt a kis v a n j á t, vagy v a n k á j á t.

A szóvonzat sajátságai közül fölemlítendőek:

Vigyáz-nak transitív értelme is van: *vigyáz valakit;* pl. *Vigyáztalak a piacon, de csak nem akadta a szömömbe.* („Midőn tovább menvén, ezt nem vigyázhatja.” Mur. Vén. II.). Néha a *mén* (*megy*) ige is transitív: *Alig möntem száz lépést. Nem mégy innend eggy tapodtat sē.*

-*vel.* — „Avvá vagyok” olyan formát jelent, mint: a mondó vagyok; pl. *Má én csak a v v â v a g y o k, hogy hunczut a némöt, ammég meleg. Vele össze.* Káromkodásokban, pl. *A fene ögyön mög vele össze.* (MüncH. vele öszvő 81. Tinódynál gyakori: „Vélem össze no mind induljatok.” Hadnagyokn. tanúság 37. „És ő vele öszve az szegén országnak.” Buda vesz. 19. sat.).

-*ből.* — „Abbú jár”; pl. *Mindég a b b ú j á r, hogy a tor-kát töccse. A b b ú n e m. p a r a n c s ó s z a z z a l n e m r e n d e l k e z e l.* *Ila lálbú kíván majd meghal érte. Egy garas eggy ámáé?! Hát ha halálbú kívánnám, annék-ē érte.* (Matkó: Bány. Csák. Halálban vágynál arra).

-*ra*. — ,Hajra mén, öltre mén. Mire végzik?' (= mit csinálnak? mivel foglalkoznak?) Ez a gyerekek az anyjára formázdott vagy ütött. (A *hasonlít* mindig *-hoz* ragot vonz). Rátötte a célzt. Rámönt a céljára (= 1) célul tűzte ki, 2) elérte célját). Két pofára öszik. Mos má gombra van az ing, azelőtt szatyingra vót. Csomóra köt.

-*nek*. — Mögtötték birónak. Mögválasztották papnak. (Az *-ul*, *-ül*, *-vá*, *-vé* ragokat e célra nem használják.) Sőt ok- és célhatározókat is alkot a *-nek*; pl. ,Minek hittá? Annak, hogy tégy a tűzre.' Ha valakit néven szólítanak, így kérdi a megszólítás okát: minek?

Comparativus mellett a hasonlítást *-nál* raggal fejezik ki; de ha ez személyragos, akkor vagy a személyes névmást is eléje teszik, vagy a *-nál* ragot ismétlik: Én erősebb vagyok ténálád, vagy nálladná, vagy únálá, vagy nálláná.

A szórend köréből följegyezhető, hogy a kérdő *e* szócska mindig a mondatbeli igehez csatlakozik, s ha ige nincs a mondatban, azon szóhoz, mely az ige ottléte esetén közvetlenül ez előtt állana. Pl. Kiadták-*e* a béröd? Nem vesztötted-*e* a pénzöd? Nem ezüst-*e* a mit kaptá? (Nem ezüst vót-*e*.) Ilyen beszéd: Nem-*e* ezüst? itt ismeretlen.

Kérdő-tagadó mondatban, ha az állítmány igeikötőjét erősebben akarják hangsúlyozni, ez az ige elé lép s a tagadó szó hangsúlyát vesztve szorosan hozzá csatlakozik. Pl. e mondat: ,Mér nem mégy ki?' így is mondható: ,Mér *ki* nem mégy?' De ekkor a *nem* annyira hangsúlytalan, mintha csak az igeikötőnek második szótagja volna. A *nem* hangsúlytalan volta még inkább kitűnik a névmástalan kérdő mondatban. Ilyenkor a *nem*, hogy a leghangsúlyosabb helyre, t. i. közvetlenül az ige elé ne kerüljön, az igeikötőt is megelőzi. Pl. ezt a mondatot: ,Nem kerülhetted volna ki?' a *ki* hangsúlyozása ekkép invertálja: ,Nem *ki*kerülhetted volna?'

A *-ván*, *-vén* végzetű gerundiumot csak ebben használják: *nyilván*; pl. ,Nyilván, hogy kikaptá. Alúrúfúll a szél, nyilván, hogy hónap eső lössz.' A nyilván után a *hogy* el is maradhat; ,Nyilván kikaptá, nyilván eső lössz.' Továbbá egypár ily figura etymologicában: látván látom, tudván tudja.

A *hát—ám* nyomosító kötőszavak használata igen gyakori; elbeszélésnél csaknem minden mondatban előfordulnak. Pl. ,Óda nízok, hát látom ám hogy'. A *hát* vagy *há* kötőszó helyett is szerepel: *igen*. Pl. ,— Öszö-*e* lepént? — Hát!

Vótá-*e* a lagziba? — Hát! Az ilyen felelgetés azonban kissé daczos színezetű; rendesen az igével vagy az igeikötővel felelnek a kérdésre. Az *igen*-t e célra nem használják.

E kérdésre: *hol?* néha így felelnek: *oda*. Pl. ,Hun vótá? — Oda vótam kapáni. Hun van apád? Oda van a szöllőbe.'

a toscanai dialektusban szintén *ciampa*, közol. *zampa*. — Ol. *zampata*: rugás. — Vel. *zampa*: (a lovak) előlábai, pata, karom; emberre vonatkoztatva; hibás láb: nagy láb; sőt a nagy kézről is mondják; náp. *ciampa* szintén egyaránt vonatkozik lábra és kézre. — Friauli *ciamp*, *ciampin* és *cianc*: balog, tenyeres talpas.

Hogy ez a *ciamp*, *ciampa*, *zampa* az olaszban csakugyan eredeti és nem kölcsönvett szó, arról már számos származéka is tanúskodik: vel. *zampin*: kis láb; náp. *ciampassa*: rút, nagy láb vagy kéz, csoszogó vagy papucs: ol. *ciampare* és *inciampare*: belebotlani vmibe; *ciampicare*: csámpásan járni; parm. *zampigar*, náp. *ciampechjare*: u. a.; parm. *zampettare*, náp. *ciampeare*: tipeg (a kis baba).

A *ciampa* szó, ez összes származékok alapszava, véleményem szerint az ol. *gamba*, fr. *jambe*, ósp. *camba*: láb szókkal függ össze, melyeknek eredeti jelentése Diez szerint: hajlás, térdhajlás; s ezt az alapszónak egyéb származékaiból is láthatjuk: pg. *camba*: görbefe, *cambaio*: görbelábú; ósp. *encamar*: hajlítani; kplat. *cambuta*: görbebot. A szó töve a lat. *cam-urus*, *cam-erus*: görbe, *cam-cra*: bolthajtás szókban található, melyből még a latinban kifejlődhetett a román nyelvek *gamba*, *jambe* szavainak eredeti alakja: lat. *camba* (Diez).

Szókezddő *k*-ből az olaszban gyakran fejlődik *cs* és *z*; pl. flór. *cammellotto*, közol. *ciambellotto* (Tomm.); lat. és ol. *camera*, régi ol. *ciambra* és *zambra* (uo.).

A lat. *camba* tehát az olaszban egyrésztől láb és láb-szár értelemben *gamba* alakot öltött, más résztől az állatok és emberek nagy vagy hibás lába kifejezésére a *ciampa*, *ciamp*, *zampa* alakot vette föl. Ettől az ol. *ciamp* és *ciampa* szótól származik a magy. *csámp* és *csámpa* szó (Krsz.), mely „rút alkotású, kifelé görbülő lábat” jelentve, alkalmas alapszóul szolgált a magy. *csámpás* (csámpás lábú) és *csámpáskodik* képzéseknek.

csánk. — Dunántúli szó. Jelentése a TSz. szerint: a marhák hátulso lábai, a térd körül levő részek. — „Csánkot vetni”: lábat vetni, gáncsot vetni. — Származik az olasz *zanca*, *cianca* szóból, mely némely dialektusban teljesen egyértelmű a főnnebbi *ciampa*-val; másutt meg, pl. a nápolyiban „vékony, karcsú lábat” jelent. A magyar *csánk* szó olasz eredetét már Simonyi is megemlíti a Budapesti Szemlében (l. az *ásza* cikket).

cesellő. — Szarvas Gábor a *filkó* szót magyarázva (Nyr. XIII. 152.) föleleveníti azt a jóízű magyar anekdotát, mely szerint a Bachkorszakban egy Hertelendy nevű magyar úrnak a városházán lévén dolga, azt kérdik tőle, mi a neve? — Hertelendy, volt a felelet. — „Was? Herr Telendy? hier gibt's keine Herrn, das merken Sie sich!” — s ezzel

odafordúl a napidíjához: „Schreiben Sie einfach Telendy!“ — Így történt a cseh-tót nyelvekben a *panfil* (fr. *pampre*) szóval is, melyet szintén *pan* (úr) titulásától fosztottak meg s így degradálódott a *panfil* *filek*-ké, a mely szónak mi a mi *filkó*-kat köszönhetjük.

Az olaszban *viola* hegedűt jelent, *violone*: nagy hegedű, *violino*: kis hegedű. A nagy hegedűnek különböző fajtái vannak; a magyarban is megkülönböztetünk nagy bőgőt, meg kis bőgőt. A nagy hegedűnek kicsinyített képzővel ellátott alakja a *violoncello*, mely ép oly képzés, mint *bastone*: bot, *bastoncello*: botocska; *fiume*: folyó, *fiumicello*: folyócska; *vento*: szél, *venticello*: szellő; *leone*: oroszlán, *lionello*: oroszlánka. Ez a *-cello* tehát teljesen egyértelmű a magyar *-ka*, *-ke*, *-cska*, *-cske* kicsinyítő képzővel. A német azonban, mivel kölcsönszavai közt megvan a *viola* és *violine*, azt hitte, hogy a *violoncello*-nak *-cello* képzője valami külön szó, valami jelző attributum és *tschello*-nak keresztelte az új instrumentumot. Mihozzánk a *cselló* szó minden valószínűség szerint a németnek révén származott át.

csentész, csöntés. — Székely és dunántúli szó; jelentése: félkrajczár: ol. *centesimo*. (L. Nyr. IX. 426; XIII. 518; XIV. 86; XV. 238.)

csicseri(borsó). — MA. *cziczerborsó*; a népdalban „*csicseri-borsó: kis korsó*“. — A latin *cicer* nálunk sohse vált volna *csicseri*-vé; az olasztól kellett tehát kölcsönvennünk: tar. *ciciri*, sic. *ciciru*, közol. *ceci* mindmegannyi a „borsó“-nak többes száma.

KÖRÖSI SÁNDOR.

A KISKUNHALASI NYELVJÁRÁS.

D. Mondattan.

(Az és kötőszót e nyelvjárás nem használja, a helyett a kapcsolt és összevont mondatokban *mög*-öt (meg) mondanak.)

A relativ *a ki* és *a mely* névmások közt az irodalomban szokásos megkülönböztetés itt sem ismeretes. Az *a ki* személyre is, tárgyra is vonatkozhatik. Az *a mely* névmás olyan mellékmondat elején, melyet a főmondat megelőz, mindig *-ik* toldalékú s ilyenkor viszont ez az *a melyik* személyt is jelenthet; pl. Az az embőr, a melyik ténnap itt vót. Az ujan kutya, a melyik sokat ugat sad. Az *a mely* névmásnak *-ik* toldalék nélkül csak jelzői szerepe van s mint ilyent akár személyről, akár tárgyról mondhatni. Pl. A mely legén bele fekszik... A mely kutyának kő, járjon utána. Ilyen jelzői minőségben is fölveheti azonban az *-ik* toldalékot: A melyik legén... a melyik kutyának... Névelő nélkül egyiket sem használják; tán csak ez egy esetben fordul így elő a *ki*: Hogy a dinnye? — Ki micsodás.

A hangsúlyos *se* után a *nem*-et mindig kiteszik. Pl. *Sē* nem mondta, *sē* nem izente. *Sē* nem övött, *sē* nem ivott. A *sem*-et magában nem használják, a helyett mindenkor *sēt* mondanak akár tiltó, akár tagadó mondatban.

KORDA IMRE.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Karácson. Schuchardt azt állította, hogy az oláh *crăciun* (olv. *krecsun* tompa *c*-vel) a latin *Christi jejuniū*-ból lett; azonkívül azt mondta, hogy a magyar *karácson* szó talán nem szláv eredetű (*kračun*), hanem az oláh nyelvből került hozzánk.

Nekem ez állítása ellen az az észrevételem volt, hogy ha a magyar szó hangtanilag meg is felelhet az oláhnak, a magyar nép és a magyar nyelv története határozottan ellene szól annak a föltevésnek, hogy a *karácson* szót az oláh nyelvből vettük volna át. Schuchardt erre az ellenvetésemre nem felel, pedig mihelyt a hangok szerint a magyar szót legalább ép olyan könnyen szláv szóból lehet magyarázni, mint oláhból, mihelyt tehát a szó eredetére utaló hangtani kriteriumunk nincs, okvetetlenül más kriteriumokat kell keresnünk, azokat pedig csak is a magyar nyelv többi idegen szavaiban, kivált a magyar keresztény terminológiában fölöttlő idegen szavakban és a mi azzal összefügg, a magyar népnek más népekkel való érintkezéseiben kereshetjük.

Én Schuchardt állítását odavetett ötletnek neveztem, ő azzal szemben nagy nyomatékkal arról biztosít bennünket, hogy „érett megfontoláson alapult”; és mégis másodszor is egy szóval sem említi, milyen eredményhez jutott ez érett megfontolás által az egyedüli fontos kérdésre nézve, melyről itt egyáltalában szó lehet, hogy mikép kerülhetett az oláh nyelvből a mi nyelvünkbe ilyen szó, ilyen fogalomkörbe tartozó és minden valószínűség szerint a Dunán túl a keresztény hit fölvetelével egy időben befogadott szó.

Hogy Schuchardtnak ne legyen megint panasza hosszadalmasságomra, a többire nézve első cikkemre utalok és befejezem fölszólalásomat.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Előír. A mennyire rabszolgája lettünk a német nyelvnek, épen nem ütödném meg rajta, ha tudományos és tudománytalan magyar nyomtatványokban egyszer csak ilyesfélét olvasnék: „*Előadja* (er gibt vor) őt nem ismerni. *Előbirta* volt (hat vorgehabt) téged meglátogatni. *Állítsd elő* magadnak (stelle dir vor), X. kereskedő megbukott. Azon *előfordítás* alatt (unter dem vorwande), hogy ő szabó s ruhát jött mérni, belépett a szobába. Keserű *elődobásokat* (vorwürfe) tett neki. Valakinek *előtolást* teljesíteni

(vorschub leisten) sat. Hisz „foglaló” helyett az *előpénz* (vorgeld), „úgy rémlett (tetszett, tűnt föl) neki” helyett „úgy jött elő neki”: es kam ihm vor (Jókainál is többször) már itt-ott úgyis járja; s járja nem csak itt-ott, hanem mindenfelé természetesen, mint a legtöbb germanizmus, jogászainknak nyelvművelő buzgóságából az *előírni* — vorschreiben is.

A hivatalos német világ korszakában, az ötvenes évek vége felé, ez az ügyvédi sarjadék még csak első bölcsőkorát élte, s ma már úgy megizmosodott, úgy megemberkedett, mintha egy ezredév emlője juttatta volna ki neki az erősítő táplálékot. Nem szükség a bírói végzések, ügyvédi beadványok, s az országgyűlési beszédek ékességei közt keresgelnünk s belőlük válogatni ki példáinkat; az *előír* megerősödésének, térfoglalásának legkézzelfoghatóbb bizonyítéka az, hogy már ott is, a hol legszívósabb szokott lenni az ellenállás, a tanítóvilágban is erősen megvetette lábát ez a csak nem rég idekerült jövevény.

A kultusminiszterium rendeleteiben, az országos közoktatási tanács fogalmazványaiban, iskolai folyóiratokban, mindennemű segédkönyvek előszavában, értesítvényekben, szóval minden hivatalos és nem hivatalos iskolai közleményekben egészen állandó, meggyökerezett kifejezéssé vált, hogy pl. „az első osztályban a latin nyelvből hetenként egy írásbeli dolgozat van *előírva*.” Világos, hogyha „die ministerielle verordnung schreibt vor” magyarul annyit tesz mint „a miniszteri rendelet *előírja*”, akkor „nach vorschrift”, ha következtetések akarunk lenni, így kell fordítanunk magyarra: „*előírat* szerint”; vorschriftmässig pedig annyit fog tenni mint: *előírat*szerű.

A német *vorschreiben* jelentéséről ezt találjuk a szótárakban: „a) Vor etwas hin schreiben; b) als nachzuahmendes muster für die handschrift schreiben: kindern das abece; c) verbindliche regeln des verhaltens zur befolgung und richtschnur aufstellen — zunächst schriftlich, dann allgemein” (Sanders). Ez a harmadik jelentés az, a melyre újabb időben hibásan alkalmazzák az *előír* igét. Hogy melyik a helyes kifejezés, mindenki rájöhet, csak a vorschrift szót kell magyarul kimondania, a melyről, a ki csak valamit ért németül, tudja, hogy annyi mint: szabály, rendelet, rendszabály. E szerint a c) jelentésbeli vorschreiben magyarul: *rendel, elrendel, megszab, előszab, meghagy*. SZARVAS GÁBOR.

Kemencze, kémény. Mikl. a *kemencze* szót nem vette föl a szláv elemek sorába. Miértjéről nem tudunk magunknak számot adni; mert hogy a *kemenczének* alapul szolgáló szóalak nincs meg a szlávságban, az nem lehetett ok a kihagyásra: hisz több más szó se található föl a szláv nyelvek-

ben, de a szerző egykori megvoltukat éppen a magyar alakokból következteti le; valamint a jelentés sem okozhatott nehézséget; mert igaz ugyan, hogy a *kamin*, *komen*, *komín* a szláv-ságban kiválóan *rauchfang*-ot teszen, de egynemelyikében, mint a szlovénban, szerb-horvátban *focust*-t is jelent; s a tűzhely és *kemencze* bizonyára rokonabb fogalmak, mint a *kémény*, tűzhely és *konyha*. Vagy talán a magyar szónak magas hangúsága tartoztatta vissza, hogy szláv kölcsönvételnek ne tekintse?

A *kemencze* kétségtelenül idegen szó; s szintoly kétségtelen, hogy első része: *kemen-*, mint eredeti forrásra, a gör. *καμινος*-ra vezetendő vissza, míg *-cze* ragja határozottan a szláv *-ica* képző módosulatának vallja magát; vagyis föl kell vennünk egy újszlovén vagy szerb-horvát: **komenica*, *komínica* szóformát, a melyből a magyar *kemencze* alakult.

Hogy a *komenica*-ból a magyarban nem *komonca*, hanem *kemencze* lett, azt a szó többi tagján uralkodó, hangsúlyos *me* szótag erejének kell tulajdonítanunk: *komenica*: *kemencze*, noha e tényező számbavétele nélkül is a *komenica*: *kemencze* hangalakulás nyelvünk amaz ismert hajlamából volna könnyen megmagyarázható, hogy különösen az idegen mély hangú szókat magas hangúvá szereti változtatni: ószl. *grozdŭ*: magy. *gerezd*, tót *jarica*: magy. *jércze*, latin *braha*: magyar *berhe* sat.

A fölvett *komenica*: *kemencze* származtatás mellett szól s egészen valószínűvé teszi, akár a magyar nevezet legyen a tótnak másolata, akár megfordítva, Jancsovics Tót-magyar szótárának ímez adata: „*Kameńica* tn. *Kemencze* (Abaúj M.); Tarkó (Sáros M.).“

Az egésznek egyezése föltételezi a részeknek egyezését is, nem következtetne tehát éppen helytelenül, a ki a szláv *komen-*, magy. *kemen-* egységes voltára építve, a *kémény* szót *kemen*-ből módosultnak tartaná, vagyis eredetijének a szerb-horvát *komín* szavát tekintené, a mint Miklosich teszi, a ki a magyar szót csakugyan szláv kölcsönvételnek veszi. E föltetés azonban hajótörést szenved a *kémény* első tagjának hosszúságán, mely vagy hangsúly, vagy eredetibb hosszúság elfogadásával magyarázható csak meg. A szerb-horvát *komín*-ből ugyanis minden valószínűség szerint *kőmény*, vagy *kemény* vált volna a magyarban, éppen úgy, mint valóban lett is az ószl. *kumín*-ből (*cuminum*, *kümmel*) *kőmény*.

A magyar szó eredetijének tehát nem valamely szláv nyelvbéli alakot, hanem a kfném. (*kámin*) *kémín* első tagbéli hangsúlyos szavát kell tartani (l. Kluge. Etym. Wörterb.) s így a *kőmény*-t ki kell vennünk a magyar nyelvbéli szláv elemek sorából s a német kölcsönvételek közé kell beiktatnunk.

SZARVAS GÁBOR.

Buta. V á m b é r y .Magyar és török-tatár szóegyeztetések' című dolgozatában (NyKözl. VIII.) *buta* szavunkat az oszm. *budala*, *butala*: o s t o b a, d ő r e képmásának állítja. B u d e n z ugyancsak a NyKözl. X. kötetében, a hol Vámbéry föntidézett dolgozatát megrostálja, a megállítható egybevetések közé a magy. *buta* = oszm. *budala*-t is fölveszi s czimbéli szavunkat a ,helyes vagy egyelőre helyeselhető egyezések' rovatába iktatja. Ugyan e véleményhez csatlakozik M u n k á c s y B. is, a kinek ,Adalékok a magyar nyelv török elemeihez' (Nyr. XIII. 259.) összeállításában szintén ott található a *buta* = *budala*.

Ez egybevetés ellen több nehézséget támaszthatni, a melyeket az összehasonlítókat egyike se hárított el. Ezeknek elseje a török szó végső *-la* szótagjának elkopása. Ilyszerű hangvesztesség ugyan előkerül nyelvünkben (*keccze*: *kecse*, *köcse*), de ha a szó európai kölcsönvételnek bizonyulna be, a kopottabb alak mellett a teljesnek kimutatása is szükségessé válik, vagy szükségessé válik annak bebizonyítása, hogy a kölcsönvétel a honfoglalás előtti időkre esik. A második nehézség a török szó *d* hangja helyett álló magyar *t*. Nyelvünk ugyanis az ily végszótagbeli media helyett nem szokott tenuist alkalmazni (vö. ném. *bude*: magy. *buda* Tájsz, ószl. *čudo*: magy. *csuda*, szrb. *duda*: magy. *duda* sat.). A Vámbéry idézte ,*butala*' alak úgy látszik gyanús; ezt sejtethni legalább Budenznek emez észrevételéből: (Bianchi török szótára): *budala*; így maga TW. (Vámbéry: Deutsch-türkisches Taschenwörterbuch) is *dummkopf* alatt."

Hogy gyanús szemmel nézzük a szóban levő egybevetést, még egy más körülmény is járul hozzá. Föltűnő jelenség ugyanis, hogy akármelyik szótárunkat nyitjuk föl le egészen Pápai-Bodig, a magyar-latin részben hiába keressük, a *buta* szót egyikében sem találjuk meg; ebből az a valószínű következtetés foly. hogy nagyon gyér használatú lehetett s csakis a jelen században kezdett irodalmi révén Baróti Szabó és Sándor István szótárai után jobban és jobban terjedni.

Mind ez okok, különösen ha szövetségre lépnek egymással, a mi török vér netán folyna a *buta* ereiben, azt kiszípolják csaknem mind egész az utolsó cseppig. S én már jó ideje, hogy el is bucsúztam örökre e jó *budala* rokontól s más földön néztem szét, a mely felé egy és más eléggé észrevehető nyom mutatott, hogy megszerezsem keresztlevélét s tisztába jussunk származásával.

Az első föltűnő jel, a mely megmutatta a helyes irányt, Sándor István ,Toldalék szókönyve' volt, a mely a kérdésbeli szóról a következő adatokkal szolgál olvasójának: „*buta*: stupidus, hebes, obtusus; *buta tör.*: verutum gladiatorium."

Itt több kérdés áll elénk, a melyeket tisztába kell hoznunk: először mi a ,*buta* tör.'; másodsor megbízható-e szó-

táriróinknak emez adata s nem félreértésen alapszik-e a törre vonatkozó jelentés vagy nem önkényűleg ráerőszakolt magyarázattal van-e dolgunk; s harmadszor egyedül áll-e eme magyarázatával írónk vagy akadnak-e társai, a kik elfogadhatóvá, hitelessé teszik vallomását?

E kérdésekre így felelünk. Először a ,verutum gladiatorium', valamint a ,gladius' is, a honnan a ,gladiator' nevezet, kurta, rövid fegyver volt; ,buta tör' tehát e szerint annyi volna mint: kurta v. rövid tör. Másodszor a *buta* szónak ez a jelentése se nem ráfogás, se nem félreértés. Apáczai Csere ,Magyar Encyclopaediájának' hetedik részében ,A földi dolgokról' szólóban rátér a ,sapor, salsedo, aciditas, dulcedo' sat. tárgyalására s ezeket mondja: „A kostolható mineműség az a íz, mely az érezhetetlen részeknek oly állapottya, kiből ilyen vagy amolylan ízűnek kostoztatik. Ezek a részek ha hosszukák, kemények és szurók sosságot szereznek ha pedig olyak kik metzve mo(z)gattyák a nyelvet savanyosagot; ha pedig hosszukák, hajlók s nem sebessen mozgók izetlenséget, ha *b u t á k*, hajlók és kevesé mozgók édességet szereznek“ (132. l.). A *buta* e helyütt a *hosszúka* és *szűrő* ellentéteseül állván, szintén kurta, hegyetlen értelemben szerepel. Miskolczi Gáspár (Vadkert 656. l.) a légyféléket tárgyalva fölemlíti köztük a bögölyt is: „A bögöly széllyel nagy dongó szavával zomborálva jár s kél“; aztán folytatja: „Vagyon másféle légy is, melly kisebb a bögölynél, és füláncjais kisebb vagyon, de ez-is igen keservesen és mérgesen tsípó, szava *b u t á b b* vagyon mint amannak“. Itt a ,szava butább' annyi mint hangja *t o m p á b b*, gyöngébb. Pápai Páriz s vele Pápai-Bod a latin-magyar részben az *obtusus* szó alá a többi után a következő példát is függeszti: „*o b t u s a* cornua: *buta* szarvak“. A latin *obtusus* elég világosan megmondja, mit kell értenünk a ,*b u t a* szarvakon'; de magyarját is megmondja az idézett szótáríró, midőn a latin szó után ezt függeszti oda: „*ö s z v e - v e r e t e t t*; item: *t o m p a*.“

Ha ezekhez hozzávesszük még Baróti Szabó következő értelmezéseit: „*Buta*: tompa, életlen. Buta elme. V. goromba parasztos. *Butítottom*: életleníttem, élet ki verem, v. vonom, tompítottom“, azt látjuk, hogy e szó első fölléptétől kezdve még a 18. század végén is első rendben és kiválóan *csonka*, *t o m p a* (életlen), rövid, kurta jelentésben volt járatos. Mai *ostoba* értelme is megtalálható ugyan, de eddigelé csak egy régibb írónknál mutatható ki: „Bánnád ha valaki *b u t á s k o d ó n a k* mondana“ (Matkó: BCsák. 200.). Ezek szerint, de meg a dolog természetéből is az a magától folyó következtetés vonható le, hogy eredeti jelentése teljesen megegyezett a lat. *obtusus*-éval, azaz első rendben annyit tett mint: megcsonkított — *csonka*, *t o m p a*; aztán egy részt:

kurta, rövid, más részt: ostoba, ügyefogyott. Hogy származtatásunkra az elfogadhatóság bélyegét rányomhassuk, szükséges, hogy az alaki egyezésen kívül a szóban, a melyet eredeti példaképének állítunk oda, ugyan e jelentéseket megtaláljuk s a jelentésfejlődésnek ugyan e folyamát kimutassuk.

Én tehát a *buta* példaképének a némalf. *bot* s ujfném. *butt* szót tartom.

Grimm szótára e jelentéseket csatolja hozzá: „stupidus, hebes, obtusus; dumm, stumpf“; s ezt az észrevételt következteti utána: „Allerdings scheint der hauptsitz dieses adjectifs in den Niederlanden. Weiland erklärte es durch dom, lom p: hij is een bot mensch, aber auch durch plomp, stom p: een bot mes: ein stumpfes messer, het mes bot maken: das messer stumpf machen; botuit, botweg, op een bot: stumpfab, ganz wie hair. putzweg, reinweg. Das Brem. Wb. (1.173) gibt nur: een butten keerl: ein großer gesell. Dänisch: stumpf und plump. Denne fisk har et but hoved: dieser fisch hat ein stumpfes haupt. Daneben ein part. *buttel*: abgestumpft, kurz und dick.“ Schmeller a *butt* alakon kívül *bott*-ot is említ. Az előbbi szerinte annyi mint: person, thier oder pflanze von kleiner, kurzer, dicker gestalt“; az utóbbit meg így magyarázza: „thier von in seiner art kleiner, unvollkommener gestalt.“

A jelentések tehát teljesen összevágznak. A németalföldiben a magyar szó jelentései közül megvannak: tompa (életlen), g o r o m b a, o s t o b a; az ujfném.-ben: dumm, stumpf; a bajorban: klein, kurz, dick.

Az alaki különbség kiegyeztetése sem ütközik akadályokba. A magyar szónak végső *a* elemét oly járulékhangnak kell vennünk, a minőt pl. a *bujá*, *busa* szókban találunk az ószl. *buj* s a ném. *busch* ellenében. E hangtoldásra bizonyára befolyással volt s részben elő is segítette az idegen szónak nyújtva ejtett *t* hangja.

Első tekintetre nagyobb nehézséget látszik okozni az a körülmény, hogy eredetije németalföldi termék s a részben közvető német nyelvbe is már csak az újabb korban került s ott is csak szórványosan alig néhány ironál találhatni. E nehézséget, úgy reméljük, a következő magyarázattal sikerülni fog elhárítanunk.

A szó, mint fentebb láttuk, csak a 16. század második felében fordul elő először s ezutánra is annyira ritka használatú, hogy a közkézen forgó szótárak magyar részében sehol elő nem kerül. Nagyon valószínű tehát, hogy a mult század végeig csak egy-két s az is protestáns író élt vele; valamint több mint valószínű, sőt minden jel szerint bizonyosnak vehető, hogy első átültetője s így meghonosítója az volt, a kinél először találkozunk vele, Apáczai Csere János.

a ki ezt a Hollandiában mint látszik nagy keletnek örvendő szót ott elsajátította s magyar beszédben s írásban is alkalmazta. Toldy A. Csere rövid életrajzában (Irodalomtörténet) ezeket mondja róla: „Magára vonván a tudós és hatalmas superint. Geleji Katona István figyelmét, az által bővebb maga-kiképzése végett az egyház költségén az utrechti egyetembe küldetett 1648-ban, hol összesen öt évet töltött.” Terjesztéséhez bizonyára más protestáns írók is járultak hozzá, a kik a nyugati német egyetemeken szintén eléggé fölkapott *bütt* szót mint sok más egyebet hazai nyelvökben idehaza is használták.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Ha városon a kereskedő-helyiségek föliratait vizsgáljuk, nem egyszer találhatunk ilyeneket: fiók-üzlet, fiók-kereskedés; de olvashatunk a lapokban, hallhatunk a közéletben is fiók-bankokról, fiók-takarékpénztárakról; valamint az egyházi élet terén is otthonosak a fiók-gyűlések 'mindennemű intézményeikkel, szóval a 'fiók' meg van mindenütt, divatozik mindenfelé egyformán.

Több ízben gondolkodtam róla, hogyan, mikor juthatott a 'fiók' ahhoz a jelentéshez, melyben manapság használják? A nép nyelve ismeri ugyan a láda-fiókot, asztal-fiókot, szekrény-fiókot, sőt, ámbár abban is járatosabb a láda-fia, asztal-fia, szekrény-fia, sőt; valamint a régebbi nyelvben is megvolt a fiókos láda, fiók strása, fiók-ölyv' (l. Molnár Alb. szótárának Páriz-Pápai-féle kiadását); de abban az értelemben, melyben ma hosszában-széltében használják, nem ismeri egyik sem, sem a nép, sem a régebbi irodalmi nyelv és még kevésbé tovább képzett alakjaiban, mint a hogy némely újabb mesterek kiokoskodták. (Ballaginak mind Német-Magyar, mind Magyar-Német részében: *fiókos*, *fiókal* sat.)

Manapság tudvalevőleg kisebblnemű intézményeket mondanak fiókoknak, mik nagyobb intézetekkel, mint főkkel, állanak szerves összeköttetésben. A nagyobb intézetek a fők, a fiókok a tagok, azok képiesen szólva gondolkodnak, ezek végrehajtanak. Azoknak lételetől függ ezek fönmaradása is; ha azok, mint alapok buknak, bukniok kell ezeknek is.

Nekem úgy tetszik, hogy az ilynemű intézményeket csak a negyvenes évek óta nevezik fiókoknak és így a kérdéses szónak egészen az újabb kor adta meg sajátos jelentését, nevezvén korábban őket 'ág-intézeteknek.' S hogy a dolog csakugyan így áll, arra nézve szolgálhatok egy adattal is. A magyarországi evangélikusok a negyvenes évek elején, hogy szegénységükön valahogyan segíthessenek, azon fáradoztak, hogy a németországi Gusztáv-Adolf-egye-

sület mintájára gyámintézetet létesítsenek. (Mondják ezt ma sokan *gyámoldónak*, sőt némelyek még *gyámsdónak* is). Az egyetemes gyűlés tehát kiküldött egy bizottságot, melynek tagjai között ott volt Székács is, azon megbizással, készítsen a fölállítandó intézethez tervezetet, illetve alapszabályt. A tervezet elkészült s benne mindazon intézetek, melyek az egyes gyűlekezetekben lesznek alakulandók, *á g i n t é z e t e k* nek nevezték.

Ma mindezek *fiókok*.

Ín a régi elnevezést (*á g i n t é z e t*) sokkal helyesebbnek és így megfelelőbbnek tartom; mert kifejezi azt a szoros viszonyt, mi a fő, mint törzs, és a fiókok, mint ágak között létezik. Hanem hát mindnyájan nem egyformán gondolkodtunk!

Véleményem szerint a *fiók* is adat a nyelvújításhoz; mert ha a szó magában véve nem is annak szüleménye, napjainkban divatos értelmét annak köszönheti!

Helyesli a t. szerkesztő úr nézetemet?

Felelet. Hogy valamely új fogalom nevezete elfogadható legyen, semmi egyéb nem kívántatik, mint hogy a szó a nyelv szellemében legyen alkotva s a fogalomnak egyik föltünőbb tulajdonságát fejezze ki. Így ha most kellene pl. a madárnak nevet adnunk, tetszés szerint nevezhetnők szárnyasnak, tollasnak, repesőnek; a pamlagot nyugvónak, heverőnek, pihenőnek; a paprikát marónak, csipősnek, égetőnek sat. sat; s bármelyik e nevezetek közül megállhatna, helyes volna, sőt megállhatna kettő, három is egymás mellett, a mint jól megférnek együtt eb és kutya, utca és köz, vég és czél, vánkös és párna, kucsma és süveg, kanász, kondás és disznópásztor, sor, rend és szer sat.

A *fiók*, mint a kifogástevő is készséggel megengedi, helyes, szabályos szó s mind a régi irodalomban, mind a nép nyelvében eléggé járatos; e tekintetben tehát nem érheti semmi kifogás; de nem tehetni kifogást alkalmazása ellen sem. „Manapság kisebbnemű intézményeket mondanak *fiókoknak*“, mik nagyobb intézetekkel, mint főkkel, állanak szerves összeköttetésben. A nagyobb intézetek a fők, a fiókok a tagok.“ Ezt maga a kifogástevő mondja. S a fiú (*fók*) épen e viszonyt találóan fejezi ki. A mint a családban fő a szülő, a följebbvaló s ő alá vannak rendelve, tőle függenek a gyermekek, ép úgy alárendeltjeik az ily fiókéntézetek a főintézetnek. Így különböztetik meg s egészen helyesen a fiók-egyházat az anyaegyházról. A *fiú*, *gyermek* különben is a prót, kicsinyt s valami mellékest jelent. A nép ajkáról többször hallhatók kicsinyezve, megvetéskép: *kölyök*-csizma (bakancs), *kölyök*-szekér (taliga), *kölyök*-ló sat.

Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy az ág-

intézet nem volna helyes elnevezés, hanem hogy a *fiók*-intézet semmivel se helytelenebb. Minthogy pedig ez régibb (*fiók-egyház*: ecclesia, filialis Kresz.) s szerte el van terjedve, nem találunk elfogadható okot, hogy az *ég-intézetet* állítsuk helyébe.

2. Kérdés. a) Már régóta kívántam e kérdést, melyet alól fölteszek, a hivatott helyen előhozni, de soha sem merem, miután a gyakorlat naponta megfelelté kérdésemet; végre mégis fölteszem, ha csak azért is, hogy megmutassam érdeklődésemet hazánk édes nyelve iránt.

Legnagyobb és legjelesebb szónokaink ép úgy, mint a városligeti Paprika Jancsi-bódék előtt álló népcsődítők, egyaránt használják adott alkalomkor a *méltóztassanak* és *tessenek* kifejezéseket: *„Méltóztassanak megfigyelni! Tessenek beszélni!”*

E szavak mindig fülsértőleg hatnak reám, ha hallom. lehet, hogy nincs erre semmi ok, s hogy nyelvérzékem elromlott, nem pedig igen finom.

Felteszem tehát a kérdést: Helyes-e, ha azt mondja valaki, *„méltóztassanak, tessenek uraim!”* e helyett: *„tessék uraim?”*

b) Helyesek-e ezen kifejezések: *„katholika egyház, evangélika vallás, reformáta egyház”,* miután a magyar melléknév szabály szerint nem egyeztethető a magyar főnév nemével, azért mert nemi különbség a főneveknél nem is különböztetik meg. Miért használja tehát pl. Konek is ama kifejezést e helyett: *katholikus egyház?*

Felelet. a) A *tetszik* szerkezetét mindnyájan ismerjük; mindnyájan úgy mondjuk: *„tetszik nekem valaki v. valami”;* továbbá: *„tetszik (nekem, nekünk, nekik) csevegni, hallgatni”* sat. E szerint helyesen csak így szólhatunk magyarul: *„Tessék (önnek, önöknek, neki, nekik) beszélni, helyet foglalni, figyelni”* sat. A *tessenek* ily esetekben helytelen, s szintén németes használat: *belieben!*

A *méltóztatik* csak annyiban esik némileg kifogás alá, hogy a latin *dignari* képeire van szabva, olyan mint a *születik* = nasci, *szomorultatik* = contristari sat. régi bibliafordítóinknál s a codexirodalomban. Helyesebb volna: *méltótkodik* v. *méltózkodik*. Szerkesztésére nézve különben nem esik kifogás alá s a *születik* és *dicsértessék* mellett ezzel is csak meg leszünk, a nélkül hogy valami nagyon botránkoztatna bennünket.

b) Nyelvünk a latin melléktneveket helyesen csak hímnemű végzettel alkalmazza. pl. *ominózus* jel, *odiózus* dolog, *peloponezusi* háború, *korintusi* nő. *epirusi* leány sat. A *„katholika-egyház”*-féle használat csak annak a bizonyítéka, hogy némelyek szeretik értésünkre adni, hogy valaha tanulták a *„Quae maribust”*.

3. Kérdés. Érdemes nyelvtudósunk, Hunfalvy Pál, irataiban *nővény* helyett következetesen *nővevény*-t használ. Ha teszi, gondolám magamban, bizonyára fontos okokból teszi, s iparkodtam, magam is elmélkedni kezdem, hogy kitaláljam okait, a melyek őt arra készteték, hogy az általános használattal szemben ellenséges állást foglalva, a közszokás ellenére *nővevény*-t írjon; és gondolom, rájöttem. Ha a *jöveők*-ből *jővevény*, *szöveők*-ből *szővevény* lesz, a *nőveők*-ből is, ugyanazon nyelvtörvény szellemében hasonlóképp *nővevény*-nek kell válni.

Ha tehát *nővény* rosszul képzett szó — s hogy annak kell lenni. Hunfalvy tetteleg helytelenítő ítélete bizonyítja — nem tartja-e szükségesnek a Nyelvőr száműzetését az irodalomból, s helyette a törvény szellemében készült *nővevény* polczra emelését? Vagy ha a *nővény* jó, ha ettől nem tudunk megválni, mily joggal szólalunk fel a *lény*, *lény* és *vény* ellen? Hisz úgy ezek is jők.

Felelet. Nem tagadható, hogy ha a szóképzés törvény-szabta módon cselekszik, *nővevény*-t kellett volna alkotnia; de más részről azt se vonhatni kétségbe, hogy a *nővevény*, ha egyszer forgalomba bocsátva a mindennapi élet szavává válik, a mint azzá vált is, a gyakori használat következtében egész természetes úton *nővény*-nyé zsugorodhatott volna. A két magánhangzó közé szorult *v* egyike a legillékonyabb hangoknak nyelvünkben; s ha valamely szó csak kissé járatosabb is, könnyen átmegy a fejlődésnek eme processzusán. Így váltak az eredetibb *evetel*, *ivatal*, *levet*, *hivet*, *tevet* alakokból a mai *étel*, *ital*, *lét* (ebben létemre, létére, jól-lét), *hit*, *tét* (vö: *Jólét* helyébe jót ne várj!). A *nővevény*-nek *nővény*-nyé rövidülését egy teljesen analog példával is igazolhatni; s ez a *sővény*.

Hogy *szővevény* és *sővény* ugyanegy, a következő adatokból egész világosan kitűnik. *Szővevény*-nek egyik jelentése: vepres, vepretum; és textura: ein dornbusch, geweb (PPB.); pl. Az szővevényben kost látott: vidit arietem inter vepres (MA: Bibl. I. 18.). Ezzel rokon értelme van a *sővény*-nek Hlosvainál: „Igyen elbocsátá az követőket, csináltatott vala sok sővényeket, szereztetött vala nagy sok tömlőket, hajókra rakatá a sővényeket“ (RMKT. IV. 129.). De Pápai Bodnál a *szővevény* mellett a *sővevény* alakot is megtaláljuk: „aspera sylva: rút sővevényes erdő“ (l. *asper* alatt).

4. Kérdés. „Ez jellemzi őt! Más. nem is lehetett várni tőle. Hisz az *papabb* még az x-i papnál is!“ E szavak egy oly férfúra vonatkozólag mondtak, a ki túlhajtott buzgóságból egy oly tényről nyilatkozott elítélőleg, a mely magában véve egészen ártatlan s nem képezheti komoly megrovás tárgyát.

A *papabb* kifejezés szabályossága több jelenvolttól két-

ségbe vonatván, miután hasonló esetet a társaság tagjai közül senki maga az illető sem tudott más nyelvekből fölhozni — tudvalevőleg sem a német nem mondhatja: *priesterer* vagy *pfaffener*, sem a latin *sacerdotior* — felkérjük a t. szerkesztőseget a kérdés tisztázására nézve, nevezetesen: valóban hibásan használta-e az illető a fenti összefüggésben a *papabb*, kifejezést? Vagy megengedik a szabályok a fönt idézett szólásformát? Általában pedig: nem ütközik-e a magyar nyelv szellemébe, illetőleg szabad-e a magyarban a főneveket akár közép, akár felső fokú raggal használni, pl. *papabb legpapabb* vagy *katonább, legkatonább* sat.? Vagy nem-e talán csakis ekként helyes; *paposabb, katonásabb*?

Felelet. Általában, minden megszorítás nélkül szabállyá tenni, hogy: „igenis, a főnevek a magyarban fokozhatók“, nem lehet; de nem lehet az ellenkezőjét sem állítani, hogy „nem fokozhatók“. Bizonyos esetekben nincs megengedve, de sokszor nem csak szabad, hanem ajánlatos is; mert a kifejezésnek erőt kölcsönöz s épen szokatlanságával hatást kelt. Az idegenre hivatkozás, hogy a mi ott nem található, nálunk se lehessen helyén, nem egészséges tapasztalat kifolyása s valamint egyebütt, úgy e téren is nem egy viszásgnak a szülő anyja. Minden nyelv szabad ura önmagának s ha nem akar, nem kénytelen másnak csatlósává szegődni, hanem követi a maga természetes hajlamát, egyedi izlését, teszi, a mit helyesnek, szépnek itél, akár látja másutt akár nem. A mi nyelvünknek is vannak szabadalmái, kiváltságai s van köztük sok olyan, a mit más nyelvekben hiába keresünk: „Még *szóltában* kinyílt az ajtó: Quum etiamtum *loqueretur*, aperuerunt se valvae. Aluttokban történtnek állították: Sie behaupteten dies sei geschehen, während sie geschlafen hätten.“ S melvik nyelv tudná a magyar szerkezetet utánózva pl. a következőket mondani: „*Tudomdolog. Színezesselt ruha. Kigyómarta seb. Szemem láttára, fülem hallattára. Nagy veszekedhetnékje van. Urhatnámságra viszked a kedve. Nemakaromnak nyögés a vége. Majd kiporolom belőled a haragszomot. Fússra vették a dolgot. Tudni tudom, de tenni nem teszem.*“

Ilyen sajátása s különös szabadalma nyelvünknek, a miben, legalább tudunkkal, más nyelv vele nem osztozik, hogy a főnevet bizonyos esetekben a melléknevek módjára fokozhatja: „Rózsánál *rózsább*, gyönyörűbb valamennyi gyönyörnél“ mondja Vörösmarty. E használatnak pedig főképp akkor van helye, ha nem annyira magát a tárgyat, mint inkább egyik kiváló tulajdonságát akarjuk kiemelni. Egészen mindennapiak: „Fiam, ne légy *szamarább* apádnál = ostobább. *Legdisznóbb* köztük a kis Petyi = legrandább. Tegnap még *kutyább* éjszakánk volt = rosszabb.“ Így ha valaki ezt: „Pálban nincs semmi férfiaság“ ekkép fejezné ki: „Pál igazi *gyerek* vagy a *nyámasszony*!“, hallgatója egész helyesen ráfelel-

hetné: „De Péter még *gyerekebb*, *anyámasszonyabb*!” Sőt megengedhető a főnév fokozása még oly esetekben is, ha magát a tárgyat akarjuk kiemelni; szebbnek, jobbnak, értékesebbnek, szóval különbnek állítva egy más magasztaltnál. Így egy ízben magam is hallottam s hallása nem hogy sértett volna, hanem, mivel éppen meglepő, váratlan volt, merész alkalmazása inkább gyönyörködtetett, midőn egy valaki fitogtatva erős voltát kifeszítve karját mondá: „Ez osztán kar, ezek izmok!” s egy barátja viszont magátét oda meresztve eléje enyelgő komolysággal megjegyzé: „De ez még *karabb*, ezek *izmokabbak*!” Mondom, az én érzékem s gondolom, e meggyőződésemmel nem állok egyedül, nem ütközik meg az ily használaton, sőt természetesnek tartom, különösen oly esetekben, midőn a nagyítatók dicsekvése mintegy kihívja a komparativusnak ily szerű merészebb alkalmazását. Vannak a nyelvben abnormitások, a melyek a maguk helyén bizvást alkalmazhatók. Ide tartoznak például a figura etymologicának némely esetei. Teszem azt, ha valaki kérdezné: „Van-e pénzed, adsz-e?” felelhetném: „*Vanni* van, de adni nem adok.” Hasonló volna ez is: „A voltság semmi, a *vanság* nyom a latban.”

A *papabb* tehát a fölhozott mondatban egészen helyén volt használva. *Paposabb* nem adja vissza híven a fogalmat s más árnyéklatot fejez ki, annyit tesz mint: „pap szokásait utánzó, barátságát kereső”, az asszonynépre alkalmazva pedig: „pap után járó”.

ADALÉKOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

A mai nemzedék közül a legtöbb, a kik netalán elnökök, tanácsnokok, ülnökök, tollnokok, díjnokok, gyakornokok, vagy a színészi tanoda, nemzeti zenede növendékei, a különféle dalárdák, csónakdák tagjai, lovárdák, czukrászdák látogatói, nem is sejtik, mily munkába, mekkora küzdelembe került, míg például a m. kir. állami tanító-*képezde* megalakult, a polgári *lövölde* annyira megszilárdult, hogy nyugottan, biztosan nézhet már a jövőnek elébe. E különféle intézeteknek és hivataloknak nem egy heves csatát kellett kiállniok; mert sok volt az ellenség és veszedelmes és küzdött kitartással, elkeseredetten s minden eszközt fölhasznált, hogy az *ovodákat* és *bölcsődéket* *elnököikkel* egyetemben kiirtsa az élők sorából. Ez üldözők közé tartozott valami Nagy Ignác is. Ő is küzdött a *hivatalnokok* és *lovárdák* ellen; de küzdelme haszontalan volt, kárba vészett. Az ő neve feledésbe ment, még csak nem is ismerik; a *hivatalnokok* ellenben élnek és uralkodnak; a *lovárdák*, *lövöldék* és *képezdek* is tenyésznek és virágoznak. A „nemzet jobbjaínak” reménye

teljesült a ‚megifjulás‘ a Nagy Ignácok ellenére is tény-nyé vált.

A ‚Magyar titkokból‘ adjuk itt azt a részt, a melyben a fölkapott és terjedni kezdő *-nok*, *-nök* és *-da*, *-de* képző ellen intézte támadását.

„**Nokok és Nökök.** Mióta a tatárjárás Magyarországot elpusztította, s a *nokok* és *nökök* a magyar nyelvet meggyalázták, azóta kevés nagyobb csapás érte a magyar hazát és édes magyar nyelvet. Ez eddig sem volt ugyan titok, de az utóbbi mégsem méltányoltatott annyira, hogy ne maradt volna meg a titok fátyolának egy része érintetlenül, mely e szomorú nyelvűhőherolás történetét fűdi.

Régen tudva volt és van, mikép a magyar nyelvnek, nem egyetlen ugyan, de csaknem legnagyobb botrányköre a sok *nak* és *nek*. A tudós nyelvbuvárok tehát, kikre e miatt haraggal tekint a magyarok istene, elhatározzák, hogy e bajt orvosolni fogják. S mivel a nyelvbuvárok nem politikusok, tehát igen természetes, hogy nem maradtak meg a pusztá határozat mellett, hanem azonnal dologhoz fogtak.

De melyik gyógyrendszerhez fogjanak? Ez volt a kérdések kérdése! Az allopáták csak foltozgatnak, ámde a homoeopáták gyökeresen gyógyítanak; így okoskodtak ők. Mivel pedig a homoeopáták alapelve, hogy hasonlót hasonlóval kell gyógyítani, tehát elhatározzák, hogy e tant bötű szerint követni fogják, és ez volt oka, hogy a — *nokok* és *nökök* megszülettek.

Legyen szabad itt részletesen elmondanom néhány szót a bájtelmes hangzásu *nokokról* és szívlagyító *nökökről*.

Az *ülnökök* gyakran ülnek, a mi igen természetes, s olyankor a jó ügyek rendesen elülnek, ők pedig egymást kölcsönösen leültetik, s a hallgatókat gyakran fölültetik, és ezen ülés után asztalhoz ülnek.

Az *elnökök* elől ülnek, s annál fogva az *ülnökök* követik őket.

A *tollnokok* az *elnökök* és *ülnökök* közt a tollat viszik.

A *tanácsnokok* azon jó tanácsot adják többnyire a folya-
modóknak, hogy legyenek szívesek kérelmeiktől elállani.

A *járulnokok* sokat járnak, kelnek s izzadnak, és így igen természetes, hogy jó emésztésnek örvendnek, mire valóban nagy szükségök is van ám, mert ugyancsak jó gyomorral kell bírniök, hogy mindazt elfogyaszthassák, a mit a többi *nokok* és *nökök* elébök tálalnak.

Az *ügynökök* száma oly nagy, mint azon tenger csep-
jei, mely a zsidótáborat elnyelé.

A *gondnokok* azon megböcsülhetlen titkot fűdözék föl, mely szerint gondoskodásuk következtében mások elsoványodnak, míg ők magok derekasan meghízznak.

Az írnokok eskető lelkészekhez hasonlítanak, mert működésöknek szinte nem ők, hanem más veszi hasznát.

A könyvtárnokok nagy kincseket őriznek, s mégis szegények maradnak.

A mernökök mindig másnak mérnek, s mégis ők gazdagodnak meg.

Valamennyi nokok és nökök közt legszámosabbak és egyszersmind legboldogabbak a gyakornokok. Számuk annyira elterjedt, hogy rövid idő múlva még a csizmadiainasok is gyakornokoknak fogják magokat neveztetni". (III. 71—74.)

„Dalárda. — A „Dalárda“ most tíz órakor gyűlést tart a városligeti szigetekskén, menjünk oda.

— Dalárda?! Mi ez? — Nem tudja, mi ez? Elmondom származását.

Mióta a magyarnak Üdvöleldéje nincs; és mióta kalodája van, azóta annyi a sok da és de Magyarországon, hogy da de nincs annyi. Van usza, mit a nyelvbuvárok onnan származtatnak, hogy abban az emberek a hullámok ellen usztatnak. Van iroda, ezt a váltótörvénytéséknél találták föl, annak megmutatására, hogy a kinek ott írnak, az tökéletesen oda van. Van tanoda, jeléül, hogy a tannak oda kellett volna költöznie, ha szabadon bocsáttatott volna. Van lovárda, azaz lovak vára, mellyben azt tanítják, hogy mikép lehet mulatságból az ép csontokat eltörni.

Miután pedig ennyi da és de van már divatban, ugyan mért ne léphetne életbe a Dalárda is?" (II. 32—34.)

..... És ha ma köztünk járna a megboldogult, vajjon mit tapasztalna; apadt-e a noknokok és dudek száma? Csak menne be a különböző hivatalokba s járná be a főváros utcáit s olvasná a különböző címőfőiratokat, láthatná, hogy mennyire fogytak: főnök, díjnok, vezetnök, gyámnok, boucznok; pénzverde, áruda, dolgozda, palikolda, kávépörköldé, sörfözde. Sőt van egy politikusunk, a kinek megvan a maga külön röpdéje is.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régibb jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-ik évtől kezdődőleg.

Sok oláh szokott hozzája tartani: házához járni, vele cimborálni.

Beleugratott a más árujába: a mit már más alku-dott, kezéről elütni igyekezett.

Concludaltattott, hogy a korcsomák beszédődjének: hogy a polgárok korcsmaín való bormérés megszüntetessék. (E megszüntetés a borczégérek beszédésével történt; innen mondja a jegyzőkönyv, a korcsomák beszédését.)

nyelvtörténeti adatok

Suglás iránt felőle hazugságot mondott: más szája után, sugdosása folytán.

Czéhen kívül művet tenni nem szabad: dolgozni, művet készíteni.

Sok portio feneklett meg az örökségén: sok rajta az adóhátralék.

Lakosink a drágaság által igen megvonattattak: elszegényedtek, alászállottak.

Alkalmassul költött a feleségére: sok pénzt elköl-
tött, elfecsérelt reá.

Székepítő gyűlésre hívott a nemes vármegye: tisztújító gyűlésre.

Ezek bizony erősen szüttesfonatos dolgok: össze-
visszabonyolodott, zavaros dolgok.

Ő kegyelme nem épen olyan bajdora ember: nem
oly értelmetlen, bárgyú.

Azért szokott igenis elhatározni az szükség: fölöt-
tebb elterjedni, eláradni.

Nem állíthatta meg tanukkal a maga szavait: nem
birta bebizonyítani.

Az timárok csak feleszeg áron akarnák az bort
venni: igen olcsón, féláron.

Törvényesen kelt fel a város ellen: fogta perbe,
perelte be.

A város egy pusztá földet felnyilaztatott: föl-
méretvén, aránylagosan osztott ki.

Csak a 200 ftokon felül libogó pénze maradt meg:
a 200 frton felül lévő, lebegő összeg.

Az tolvajság nagyon elgyarapodott a városon:
mindennapivá vált, erősen elhatalmazoott.

Teli pofából fakadt mérges szavakat ejtett: döl-
fösen, nagy haraggal beszélt.

A javakat maga vaktából foglalta el: minden birói
ítélet nélkül, önhatalmilag.

Alig tudta adósságát rajta megvájni: kierőszakolni,
megvenni.

Nagyon is megjegyzett ember Izráelben: isme-
rős, rosszéletű.

Mezitetlen gyertyával való járást tiltja a város
törvénye: lámpásba nem tett, csupasz gyertyával.

Egyelőben pénzzel is segítette: eleinte, egyelőre.

Kinek-kinek az mezeje stricte kiméretett:
az osztozó atyafiak között, az elosztott jószág határa, pon-
tosan kijelöltetett.

Erős vetekedések volt egymás között; versenget-
tek, perlekedtek egymással.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok.

Abrudbányán alig van iskola, az abrudbányai gyermek így beszél: „Jaj! eltemettem a macarat, csináltam neki egy krucsát furkából (egy keresztet szénagyűjtő villából); tettem rá cunúnát (koszorút).

De azért az abrudbányai atyafiak hatalmasan elboszantják a szomszéd verespatakiakat, hol még a felnőttek sem igen tudnak magyarul. Különösen a következő furcsa nyelvezgyalék forog közszájon a verespatakiakról:

— Édes anyám!

— Mi a fiam?

— Szop a bornyu váká! (Szopja a bornyú a tehenet.)

— Érigy fiam nú lesz! (Ne hagyj). Vedd a butát (botot), depaj! (üssd!).

Boiczán azonban még furcsábban beszélnek. Ott félnémetek az emberek s három nyelvet zavarják össze: „Éregy fiam a glegyinába (kertbe), mind megeszi a vakka (tehen) a káposzta-kuretyot! (káposzta oláhu: kurety). — „Fussál linge maur, mert lekálk a ferdu: fuss a kőfal mellé, mert letapod a ló!

(Abrudbánya.) KANYARÓ FERENCZ.

Szólásmódok.

Baranyamegyeiek.

Tudalmás embör; nagy tudalma van: okos.

Nem harapom érte lē az ujjam: nem törődöm vele.

Nem esik porba a pecsönyéje: jutalmát veszi.

A hátamba vittem köröszttű.

Csalba (néha csóba) hanni valakit: megcsalni.

Óda ülnék az első hejre, ki ha nem űk!

Fenē rágjon meg lustának.

Hová valósi?

Nyúlat vagy szarvast fogott: lőtt.

Nincs benne sēmmi kivető.

Köröndös-körű.

Nó korán főköttél: későn.

Ruha testye: dereka.

Szúr a szégezés: nyilallik.

Kapok szép ruhát? — Há! látatlan színűt.

Ivó bor: inni való. Nagyívó embör.

Itati az egereket: sir.

Beleiszik a vízbe: beleszürcsöl, nyálaz.

Átdongi a víz: átszivárog rajta.

Gyalogol a masina: üresen jár.

Hátba ütött szántás (midőn a földet a közepén s nem a szélén kezdi szántani).

Hányi a kukoricza a konczerját.

Kaliczkába raki a fát.

Eszt a nótát má ja kemenczéből vagdótuk: elhagyták.

Lészál az Isten haragja.

Madárhúsú embör: sovány.

Ménnybelépő czipő: otromba, nagy.

Mégkötni a hordót: megtámasztani.

Fába van a bor: hordóban.

Mégéröm hónap bemeszelni: ráérek.

Nyuzgát fogott: elesett.

Kire fajtázott ez a gyerek?

Sarkot üt: helyes, talpra esett.

Hát eszt mi talátta: mi a baja?

Elpusztít valamit (órát, kocsit): szétszedi.

Hogy szógál az egészség?

Szógájjon kigyelmed egy kis tűzzel!

Lészék ojan szíves. (Ezt úri emberekől hallották s helytelenül használják).

(Bélye.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Népmesék.

Bábszēm Jankó.

Harman napra kióvassák neki a háromszáz disznót s három kant. Aszongya neki a kirá:

— Na Jankó! de most jó vigyázz; mer ha az ólom erdőbe vótá, még a ezüst erdőbe, de mán az árany erdőbe nē mēnny, mer ott vesző mindēn disznóstó!

De Jankó sēmmit sē hallgatott, csak azér is neki-neki mēnt az árany erdőnek. Ő a disznait mēgint bevéderte s rá se hederített sēm mire. — Ő csak folytatta szalona sütésit. Écczērre nagy szé támád, nagy pattogás-csörgésvel ott termett egy 24 fejő sárkány.

— Hát tē fērtányi férēg, hogy merēd eszt ē drága ērdőt pazarónyi?

— Ej kuttya-bottyá sárkánya, gyere, égyé egy kis szalonát!

De a sárkány úgy mēgmérgeskédēt, hogy még a láng is gyütt a szájábó. Itt Bábszēm Jankó megihedt. Főkapta nagy frissen a bottyát, neki sújtotta; lēvágta mind a 24 feit. Mingyá ékeszte zse-bőnyi; tănát egy árany kúcsot. Itt mingyá gondótá: Ha kúcs van, akkó vár is lēssz.

El is indót keresnyi; mēg is tănátá, kinyittá, ott is igēnēt bemēnt a szobábá; mēgtănátá az árany bukrétát. Mingyá kálápjá hó tette és mēnt tovább; mēgtănátá a kútat is; befővel csüngött ott is az árany szőrő paripa.

— Isten hozott Bábszēm Jankó, édēs gázdám! Üss rám a páczádval, hadd ugorjak ki a kútbó.

Bábszēm Jankó ráütött s a paripa kiugrott; Jankóra rálehel.

Jankó ezerször szebb gyermek lett, mind aggyig vót; mer még a foga is árany lett.

— Na édés gazdám, itt a kantárom! Vedd magádhó! Ha szükségd lessz rám, rázd még a kantárszárat, minnyá ott termék. Csínátass magádnak árany ruhát, a ki éggy gyió hajba befér és tédd a fülembé.

Eszt Jankó mind megtette, osztán tovább mént. Mégint megtánátá a disznóolat, Ott is vót száz dáráb disznó egy kan kondásostó. Kieresztette őket s a disznókat nyája közé csapta, kondásval pegyig odább mént keresgényi. Mégint tánátak nagy kádval árany píst. Kondást jó mérraktá, a mennyit csak ébirt vinnyi:

— Nó most eriggy, a hunnan gyütté!

Jankó elindót haza felé; de mán a kirá asz gondóta, hogy Jankó éveszett: mer má sitét vót, mikó hazaért. Kesztek óvasnyi disznókat. Disznó négyszáz dáráb s négy kan vót. Aszongya a kirá:

— Nó Jankó fiam, most dörék embör vagy. Most nem magád észö, haném velem.

De Jankó akkor is aszonta, hogy:

— Ném észék én sēmmi kutyával! Én csak magám észék!

Jankó becsukta disznókat; s ezalatt a legfiatalabb kirákisasszony melláttá az ablakon, hogy mi ragyog a Jankó kálápjáná. Lészalad és könyörög neki:

— Jaj, Jankóm, add nekem aszt a szép bukrétát.

— Eriggy, mer étaszitolak. Véggyé magádnak, ha akarod, hogy virágod lēgyēn.

Jankó negyegyik napon kihajtotta disznókat és ő nem vigyázott sēmmire, csak amörre disznónak tecczēt mēnnyi. Azon napon a kirá hirdetést erisztett, hogy három czígér (bokréta) ki lett ákásztva; a ki melyik czígért lēkápjá, azé lessz a kirákisasszony. Gyüttek mindēféle lovagok, herczegék, bárók mindēféle tátosokon; de nem bírta sēnki lēkápnyi. Jankó mérráztá az ólom paripa kántárját. Az ólom paripa ott termēt:

— No édés gazdám, most hogy mēnnyek, mind a szé vagy mind a villám?

— Úgy édés lovam, hogy sē benned sē én bennem hibát nē tēgyé.

Jankó fölötözködött az ólom ruhába és fölút paripárá. Neki vágtatott; lēkaptá az öregebb kirákisasszony czígérit. Nagyon meörötek, hogy má aszt lēkápták; de nem tuggyák, hogy ki vót. Mēgin csak mérráztá a ezüst kántárt. Ezüst paripa ott termēt. Jankó fölötözködött a ezüst ruhába; fölút paripájára, és a lova kérdēszte:

— Hugu mēnnyék, mind a szé vagy mind a villám?

— Hogy sē benned, sē bennem hibát nē tēgyé!

Nekivágtatták s lēkaptá középszerő kirákisasszony czígérit. Mégint nem tutták, hogy ki az. Fötötték magokba, hogy oda ának és mēkkérdezik, hogy hó lakik. Aszt kajbátá vissza, hogy az árany várbá. Ezék pegyik annák hírit sē hallották. Éfakatták ríva, hogy a czígérjök is étünt, sē férhő nem mēhettek. Aszongya a ápjok:

— Na lányáim nē ríjjatok. Itt van mindēgyitőknek egy arany alma. Máj én az országombó összeczitálom mindēn mágнас ifurakat; és a kit választotok magátokná, annak hagyíccsátokaz árány almát.

Meg is történt. Mikor ott vannak a királyi udvarba, járkának, keresgének, szébbné szébb urfiakat választják. A két öregebb tánát; egyik herczegēt, másik egy grófot. De a legfiatalabb kirákisasszony keresgé s nēm tânălya a Jankót sēhol. Aszongya az ápjának:

— Édēs ápám, még a kis kondás nincs idebe.

— Tálân csak a kondásnak nēm hagyítod az álmádot?

— Hát aszongya, mégis csak hívassa be.

Kirá kiüzent, hogy gyűjön be. De ő aszt üzente, hogy ő aggyig be nēm mēgy, még mindēn disznóhó egy embört nem küld. A kirá kiküdütt négyszáznég embört. A mint kiértek, muszáj vót mindēn embörnek egy disznót fárkân fogva tartanyi; s Jankó bemēnt. Még meszi mēnt, mán a kirákisasszony hagyította neki az árány almát. A kirá nagyon mēhharagudott, hogy a legszēbb lányá kondlást szeretyi. De ő avval nēm törődött. Jankó este haza mēnt és a kirákisasszonyval beszélgetett, hogy mikó lēssz a lagzijok. De az aszonta, hogy máj ēcczörre tártyák mind a hárman. Émezék nagy fínybe udvarótak a két nēnnyinek. Mikó mán közelēdett az esküvő napja, a két urfi szót a Jankóhó:

— No új sógor, hát hónap lessz a lagzink. Gyerünk vadáznyi, hogy lēgyēn vad hús a lagzinkra!

Ő kiesz vót és mēnt. Ezek persze szép lovakon mēntek és ő a réten egy számárát fogott s arra űt. A mint mēntek, mind a hárman egy patakocskân köllött átmennyi s a két úrfi átugratták, s az ő számára pegyig bedőt a sárbá. Ékeszte czimbányi, ütnyi; de a számárká sēhogy sē bírt kigyünnyi a sárbó. Aggyig a két sógor ément, mikó má nēm láttá, mērrásztá az árány kántárszárát. Ott termētt az árány paripa. Mingyá fölötözött árány ruhábá és fölűt a lovára. Az kérdezi őtet:

— Hugy mēnnyek, édēss gázdâm, mind a szé vagy mind a gondolat?

— Csak úgy, édēs lovam, hogy vadát is foghassunk.

Mingyá ott termētt az árány erdőbe és rőktön vót két nyú az ódalân. Neki ugyan lētt vóna több is, ha akart vóna. De ő avval mēgelégēdett. A mint járká, elejibe gyűtt a két sógor, s mēgállította őket, hogy kinek az engedelmmivel járkának abba erdőbe. Azok nagyon rimánkottak, hogy nē haraguggyon. Ébeszéték, hogy ők kiesodák, hogy má rēggető járnák és nem bírnak még csak egy mádarkát sē látnyi. Aszt ugyan nēm tutták, hogy ő a harmagyk sógor. Aszongya a Bábszēm Jankó, hogy:

— Mit áttok nekēm, ha eszt ē két nyúlat nekték adom?

— A mit kívánsz.

— Na, aszongya Bábszēm. Jankó, nekéd odadom az ēggyet, ha gyűrőmmel a homlokodra haccz ütnyi.

— Jó van hát, nēm bánom!

Lévészi a kálápját és oda tartya a homlokát. Ez pegyig újján lévő gyűrőivel jót oda kommant. A másiknak még aszongya:

— Ha megcsókolod a pincsikutyám farkát, akkó odadom.

Ez is kisz vót mingyá. Ez odattá. Avval émént a két sógor. A mint mēntek s a pátákhó értek, mán a sógorjokat megint ott tātáták, czimbátá a számárát a sárbbó. S neki pegyig két vereb csüngött az ódalán.

— No, aszongyák az ifiurak, māj tész emmi sógorunk nagy lagzit, mer két vereb csüng az ódalán! Avval csak émēntek mellette. És nēm segítettek neki. Valahugy kihúszta a számárát és ott hattá, a hunnan évezette s mēnt gyalog haza. Más nāp nagy fínyēsen mēk-kezdōttek a lagzik. Csak a legfiatalabb kirákisasszonynak aszonta az āpjā:

— Ęriggy tē a tyúkó teteire, mer tē a kondášó mēnté férhó.

Úgy is lett. Ők émēntek Jankóval a tyúkóra. S lagzi helyett koppasztották a verebeket. Ęcczēr aszongya a kirá az inasnak, mikó mán vége felé vót a traktá, hogy:

— Szēdd össze a márādēkokat s vidd el azoknāk a tyúkóra, hogy lēgyēn azoknāk is valamibe részōk!

Az inas összeszēdētt ēgy tányér kápusztát s a mint kiért a gangra, hānyátt esētt a fínyēssigtō és beszālatt, aszongya:

— Urām kirá! Ęn nēm tudom, mi törtēnt oda ki; én ki nēm mēhetēk.

Ęrre a kirá főkēt és ki ākār mēnnyi; ő is úgy járt. Vēgre valahugy hozzászōktak a fínyēssíghó és émēntek az udvarra. Hāt a tyúkó helett ārányvár állt. Itt mīngyá az egisz vendēgsereg oda-mēnt; s a mint oda értek, hāt a nagy mulaccság, szép muzsikaszó úgy folyt, hogy jobban sē kő. Itt osztēn fōlismerte a két sógor, hogy Bábszēm Jankó milyen vōleginy; mer ārány ruhābā őtōszkōdōtt, de még a haja is ārány vót. Most mán ők is összeūtek és kōzōsen tātōtták a lagzit. Mikó összeūtek, aszongya Bábszēm Jankó két sógorānak, hogy valami hōs tēttekrō vagy valami hīrēs vādászāttrō ki mit tud beszēnyi, csak mongya el. Az ēgyik, a herczegfiú aszongya, hogy ő az ārány erdōbe vót vādásznyi és lōtt egy vād disznyót. A másik, a gróf, az is csak avva dicsekēgyik, hogy ő is az ārány erdōbe vót, lōtt ēgy őzet. Ęrre aszongya Bábszēm Jankó a két sógorānak, hogy:

— Hazuttok, mer velem tānākosztatok és még akkó sēmmi sē vót nālātok; hanēm nekēd āttām ēgy nyūlat, a mé a humlokodra hāttā a gyűrōmvel űnyi. Ha nēm hiszik, nézzük még!

Fōlemelik a kálápját. Hāt csakugyan olyan, mind ēgy gyiōdágānāt a gyűrō helye.

— Nekēd meg sógor, mongya a másiknak, azē āttām ēgy nyūlat, amē a pincsikutyāmnek farkát mēccsōkōtad!

Ęrre a vendēgek mind nagyot nevettek, hogy Bábszēm Jankó a két sógorāt szēgyēnbe hoszta; és most az öreg kirá nagyon ōrōt, hogy Bábszēm Jankó olyan űgyes embōr lett. Mingyá kineveszte

herczegnek és legnagyobb birtokát neki ajándékoszta. És a mulacs-
cság még mai napig is folyik, ha ábbá nēm hátták.

Én is ott vótam, mind első szóga; s hogy nagyon friss vótam,
nekēm is adott a kirá egy paripát; kenderből vót a farká, kórébó
vót a lábá, tökbő vót a feje, viaszbo vót a dērēka, áranybó vót a
patkó. A mint gyüttem az országuton, nagyon sebēssen száláltam.
mēbbotlott a lovam, szikrát vetēt a patkó, mēggyút a kőczfarká,
mēgégēt a kórélábá, elolvadt a viaszdērēka, lēesēt a tőkfeje, össze-
tört. Én is a hugy lēestem, úgy mēgüttem magám, hogy egy lábám
mingyá étört. Most mán azon gondókosztam, hogy mēnnyek haza.
Káptam magám, olyat ugrottam, hogy csak itt estem lē.

(Tolmács. Nógrád m.) ZOLNAI LAJOS.

Gyermekjátékok.

I.

A gyermekek körben állnak; egy (b) a körön kívül járkál,
mire a körben levők egyike (a) így szól hozzá:

- a) Mit kerülöd, mit fordulod
Az én házam táját?
- b) Azt kerülöm, azt fordulom
Van-e szép eladó lányod?
- a) Nincs énnekem, nincs énnekem
Szép eladó lányom.
- b) De van bizony, de van bizony
Bécsbe', Budába'.
Piros almát árul kosárba',
Vettem is ettem is, belőle,
Most is van a zsebembe.

Mikor b a mondókáját elvégezte, megüti egy a körben álló-
nak a hátát, a ki b után szalad és megfogja b ruháját hátul. Most
már két b van. És ez így megy mindaddig, míg mind a körön kívül
áll. Akkor azután rétest csinálnak a körül és a kinek ez a lábára
rálép, az lesz a kérdező.

(Zala m. Bókaháza.) KERTÉSZ JÓZSEF.

Vőfény köszöntők.

Juó napot vitiézék, idē hallgassatok,
Juó tormás csukávol engēmet taresatok,
A nas-sárgo lípet ién nekēm aggyátok,
Szűröm galliérgyábú maj mingyá papulok.

Mikor az erdőők köszt ién sokat bujdostam,
 Juhok, disznuók között ién sokat forgottam,
 Rongyos bocskoromat gyakran nyársro husztam.

A disznuóugatást maj tiz nap kergettem
 A nyulnak fekvésit majd agyon ütöttem,
 A veriéb árnyikát haláro kergettem,
 Vín fa csikorgását tarisznyáro széttem.

Mikor ién a hadba fűőkapitán vuótam
 A temetűőkerbe sok bozzát leváktom,
 Mikor Várod alatt buóhán nyargaluóttam
 Fiszfa paripámmol magamat hánytottam

Mikor szent Lászuónak hírit sē hallottam
 Hogy oda mēhessek, arrú gondúkottam.
 Juól lehet miég akkor világon sē vuótam,
 Miégis ēt-tarisznyát a nyakamba vontam

Mingyá megtöltiém azt fínyes huód világgol,
 Tiéli csillagoknak, szagos virággyávol
 Tarka kokasoknak görbe tojássávol
 Így utra indútam ēt-tarisznya mákkol.

Bujdosásim közbe vuótam év-városban,
 Láttom ott ěcs-csudát, hogy őkör az uólban
 Nēm tudott bebujnyi, bujt az egiérlikban
 Csaknēm seggre estem csudálkozásomban.

Kiét horduó aranyat a zsákomba vartam
 S hogy lovam hátáro tēnni fól akartam
 Soha ugy nēm jártom, a gatyámbo tojtam;
 No de nē csudállák, tēnnap kimosattam.

Szakállomra mondom, hok-katona vagyok;
 Tēnnap váktok rajtam százot a káplárok.
 Ládd farkasbundámonn a likak mēl nagyok,
 Miégsē ránthottak lē átkozott káplárok.

Sokat bujdostam ién már a tengēr mellett,
 Láttátok, a szüröm Mátrasziéllel biéllēt;
 Ott láttom ěcz-czigánt, ötven kutyát ellēt;
 Hajamat kítíptem, nevetnēm uk-köllōtt.

Orbánczos a mándlim, mer a hideg löli,
 Puókháluóüngömet a takács mas-szövi,
 Süvegēmet pedig az őrvös rezeli;
 Így lēssz üőtüzetēm Biécsbū hozott sēmmi.

Talátom ién ténnap ész-zsuduót az utonn,
 Azt kiérdiém, hun lakik ; azt feliété : Kuponn.
 Jén pedig azt hittem, hogy ü engem csufol,
 Ném nízhettem ütet iés juól váktom pofonn ;

Belüllő rám ugrott ét-tetű az utonn
 Pedig nēm vuót bennem több mint ét-tetümiél,
 Az is mēghuót szegín a gatyám priéminiél.

Ösmertem apádot, szüörös bocskorba járt.
 Láttom, kecskemízzel kentē ki a bajsztát.
 Bátyád a szakállát fié válro vetēttē,
 A mi kis eszé vuót, acskuóba kötöttő.
 A zacskuó zsiros vuót, a kutya mēgēttē ;
 Jaj szēgin bátyádnak elfogyott az eszé.

Miégis oll kényesen hordozod mas magad,
 Pedig mast is taknyas, törűd az uórodat.

Éb hazuggyon többet, mer má mēguntatok ;
 Jobb, hogy erszinyteknek száját mēgnyissátok,
 Huszasokat niékēm mostan adhatnátok
 Vagy egy-kiét garast a zsebēmbe dognátok.

*   *   *

Halljátok meg panaszimat, bizon nēm keviés van,
 Üresség is a hasamban juól lakás miatt van,
 Mer im a ti tálatokban,
 De nēm az ién tarisznyámbann
 Hever a sütt kappan.

Vig a gazda, vigan tartya, látom a vendígēt,
 Számotokra csak hordattya a bort iés az ítket,
 Nossza egyeték-igytatok,
 Vitiéz módon harcзуllatok
 A pecsēnyiés tállol.

Helt attatok ajtuó mögött, látom, a vargánok,
 Ki engēmet szidalmazott rossz kurafiánok,
 Nossza legínyēk, foggyátok,
 És ebrudon kidobgyátok.
 Fejit bezuzzátok.

Mom-mēg tē is szurkos kovács honnít mast szalattál
 Minapábon mind a farkas ollan ítlen vuótál
 Miég ma csak innom sē attál.
 Nossza hát kitakaroggyál
 Míg a botrád nēm száll.

Szomszíd uram minapábo de rëndesenn járo.
Iettibe futtábo léesett a gatyájo;
Ev-vín asszon hom-méglátto
Csaknēm valami taláto
Un-nevetett rajta.

A vüölegin uram elüött az ítel majd iéhül
Csutorabor is elüöttök hidd el hom-maj fűödül.
Köszönnyö rám, torkom hevül,
Ne' igya még csak egyedül.
Mer fejē elszídül.

A mēnyasszon, a mēnyasszon szíp szēmíl mellett ül
Aszt is tudom, az ü szüvő azonn igēn örül;
Rá niéz olkor-olkor,
Tuggya a küő, mire gondol,
Nevetés jár szája körül.

(Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

Tájszók.

Kiskunságiaiak.

- R á f u j t, r á f u j t j a a c s o m ó t = rib o l: elszaggat, elkoptat. (Meg-
eloldhatatlanná teszi. Tinódinál díbol = összeront, összetör Haj-
„Egy idegőt hamar előhozata. dúmegyében. Nyr. VII. 235.)
Az ő lábára azt hamar fojtatá“. r i h e - r o n g y: szegény, piszkos,
Szolimán csász. 58. é l h e t e t l e n e m b e r .
r a g a j j a: a ház padlásának r i s k a: sárga vagy vörös szőrű
azon része, hol a tető a falat éri. t e h é n .
r á k ő t: ráfog (rá költ). r i t t y ó: rossz tejföl.
r a j t ó. E szót Mokos K. közli r ü c s k ő s: himlőhelyes, szeplős
a Nyelvőr XII. kötetében, e (Somogy. Nyr. III. 231.).
jelentéssel: titkár, bizodalmas r o s t o k o l: időz.
barát. Elöttem ismeretlen. r u h a r é z: ruharontó; pl. gye-
r e h ü l: korhad. R e h ü t t = rek, ki hamar elnyövi ruháját.
korhadt. (Fehér m. ruharész. Nyr.
r e k ö l: hosszasan beszél vmit; IX. 284.)
szájába rág vkinek vmit. r u s k ó: salak.
r e k ö n y e: a szőlő fiatal haj- r u s n y a: rút, piszkos, undok.
tása, melyet kellemes savanyú S a c c z o l: becsül, fölbecsül va-
íze miatt tavasszal a gyerme- l a m i t .
kek meg szoktak enni. s a l u k á t ě r: ablakredő.
r e t y e - r u t y a: (gúnyosan) atya- s a n y a r, m ő g s a n y a r: meg-
fiság. kínozt, elcsigáz; pl. A fagy
r e z e l: csunyt, kakál (H.-M.- m ő g s a n y a r t a a szőlőt. (Vesz-
Vásárh. Nyr. VIII. 92.). prém. Nyr. III. 184.)
r é z e l e j e: pálinkafőzéskor az s a r á g j a: 1) a két kocsioldal
először lefolyt pálinka. közt hátul levő rács; 2) ájtó

- előtti alacsonyabb rács. (Ez utóbbi értelemben Somogy. Nyr. XI. 238.)
- sárkán szájú: nagyszájú, ordító ember.
- sarok: városrész. A városrészek hivatalos neve: tized, de ennek határa pontosan ki van jelölve. A 'sarok' bizonytalan terjedelmű rész, mintegy környék; pl. Abba a sarokba, a hun én lakok, nincs egy zsidó se.
- sárvíz: kelésből kifolyó genyedt nedv. (Páriz-Pápainál is. Túrkeve. Nyr. XII. 186.)
- saskó: a meszelt falon v. fehér ruhán nedvesség miatt támadt folt; mőgsaskósodik.
- sasóka: kapcsoljuk. (Somogy Nyr. II. 377.)
- satrafa v. satrafék, vén asszonyokra használt gúnyszó.
- satu: sajtó.
- satyak: sapka.
- sajdít: sejdít.
- seggős: a ki a társaságban minden tréfának czéltáblája.
- serevény: sarjadzó nyár- és jegenye-bokrok, s általában sűrűn nővő vékony vesszők.
- séremórál: hiába tölti az időt, tesz-vesz. (Mórál Tinódinál Zsigm. 98. Szeged. Nyr. VIII. 235.)
- sérő: (tréfásan) fej.
- sérvés: sérülés. „Né nyúj hozzá, mer az ujan, mind a sérvés”. (Tinódinál: „Vitéz Petőn kő miá sérvés vala.” Egerv. viad. 893. Sérszik: sérül. Hal-mágy. Nyr. IX. 427.)
- sikat: sikoltat.
- sike-lóka: süket (gúnyos).
- siláp: husáng. (Szathmárban: nagy darab kenyér. Nyr. XI. 284.)
- siligo: pusztá rozs (a melyben tiszta búza nincs).
- sinkófál, ésinkófál: ellop, csen.
- sipákol: a csibe, midőn éhen vagy anyját elvesztve sir. Gúnyosan öregasszonyokról is, kik folyton panaszkodnak (Fehér m. Nyr. IV. 35.).
- sipít, sipítoz: u. a.; de leginkább gúnyos értelemben.
- sivány: terméketlen homokbuczka.
- sívó rozs: a melyikben egy szem tiszta búza sincs. (Nagy-kúnság Nyr. II. 136.)
- sőmjék: vizenyős kaszáló v. legelő.
- söntés: lécczel elkerített bormérő és fizetőhely a kocsmában.
- sudár: az ostor végére kötött s lószőrből készített vékony fonadék, mely nélkül a kari-kással nem lehet durrantani.
- suhaneczár: suhancz.
- sullog: alattomosan, sunyítva kullog.
- susinka: aszalt alma megfőzve.
- susnyó: vékony vesszők, melyek a fa tövéből sarjadzanak.
- suta: balog.
- sutlik: keskeny utcza, máskép: kutyaszorító.
- suttyó: fölcserepedő legényke. (Mezőtúron: hetyke legény. Nyr. IX. 479.)
- suttyomba: alattomba.
- suttyant, suttyogtat: vesszővel suhant, suhogat. Vki rávág, rálő.
- süge: disznó (tréfásan).
- sügej: bozót. (Esztergom: sügefa: rőzse. Nyr. XI. 381.)
- sűj: az orron támadt seb.
- sűr-fő: sűrög-forog.
- süsü: nagy sapka. (Göcsej Nyr. II. 473.)
- sütkő: süldő (pl. nyúl).
- süveg: nemez; pl. süvegcsizma,

Veszprém megyeiek.

Csanak: kis cserépedény, melyen levő kutaknál szokott lenni; ivóeszköznek használják. „Öszszetörték a csanakot, most a vödörbű küő innunk.”
 csirozni: gombokkal lyukba rugatást játszani.
 czelőke: vékony kis pálcza.
 futrincza: egy nyaláb széna.
 „Éz a csuta hárum futrinczát égészik mindénnap, osztán még is görhes.”

ösztönködni: czivakodni, perlekedni. „Mit ösztönködtök mindűig, mint a kutya még a macska?”

pótincza: pőre, öltözetlen. „Miér gyűsz ki ijjen pótinczán, maj mégfázuó.”

tónika: deszkából készült hordótölcsér. „Hozd ide a tónikát, mer evvée a tüőcsérée nem lehet bele tüőtteni.”

(Torna.)

KARÁCSON IMRE.

Szolnok-Doboka megyeiek.

Bá, bácsikó: bátya.
 bojsz: bajusz.
 bugjas: rendetlen.
 csámcsog: csemcsegeve eszik.
 csaperedik: kicsinyből hírtelen nagyra nő.
 csicxis: szép (kis gyermekeknek).
 csimpoja: tilinkó, furulyácska.
 faricskál: farag, faragcsál.
 fingabolyó: gubacs.
 fityeg: hull valami, vagy hullófélben van.
 flityinkázik: fityeg.
 friskó: rövid vászonkabát.
 futig, futvást: gyorsan, azaz futva.
 girizelni: vakarni (különösen a fésűről mondják, ha rossz).
 hásze: hát hiszen.
 he? mija? mé: mi az?
 hörpelni: levesételt hosszasan szűrcsölni.
 ippeg, ippe: épen.

iszákos: részeges.
 izgága: nyűg, baj (akadékoskodó).
 kárpálni: haszontalanul beszélni, fecsegni.
 kurjantó: akasztófára való.
 lefetelni: lármázni, fecsegni.
 lipistes: rongyos, a kiről minden fityeg.
 micsida: micsoda?
 nacz: nősza, nő hiszen.
 nefe: ne félj!
 nihun: néhol.
 nyiszitel: vág (rossz késsel).
 pergelni: pörkölni, pirítani.
 pispek: püspök.
 porgoló: pörkölő.
 pupulni: csókolni (kis gyermekről).
 sikonka: jég, melyen a gyermekek csuszkálni szoktak.
 somfordál: elvonul (gyanús emberről).
 szipa: vén asszony.
 tuva: tova, ott.

(Apa-Nagyfalu.)

DAMÓ ISTVÁN.

Gömör megyeiek.

Abárol: disznótüdőt, májat sat. megfőz; innen: a bázsr.
 a hurkafőzéskor kivált zsír.
 alamuszi: alattomos, ravasz.

álomszúszék: álmos, sokat alvó.
 álongál: meg-megáll, ácsorog.
 állóhely: állóhely.

a p r ó - c s e p r ő : jelentéktelen, kicsi.
 b a l o g : ki balkézzel varr, hajít, tesz vlmit.
 b a n d ú k o l : gondolatokba mélyedve ballag.
 b e k a p : berúg, leissza magát.
 b e l e b o j t o r k o d i k : belekeveredik, beleavatkozik. „Ugy belebojtorkodott, hogy se ki, se be.”
 b e n y a k a l : nagyot iszik.
 b e s t e l é l e k ; az átkozódás egyik alakja.
 b i v á h o l : bővölködik, duslakodik. „Biváholhatott benne”. (Gortvavölgy.)
 b o d a k : kukoriczalisztból sült lepény.
 b ó d o r o g : cél nélkül jár-kei, kóborol.
 b ó l d o g t a l a n : szerencsétlen, együgyű, ügyetlen, ostoba.
 b o t o s : Klenóczon készült szűrkeposztó, csizma, cipő.
 b ö l l é r : hentes, disznó-ölő.
 b u m b u : víz (kis gyermekek mondják).
 c s a c s o g : fecseg, hiábavalóságot beszél.

(Rimaszombat.)

FÁBRY JÁNOS.

Gy ő r m e g y e i e k .

B o t o l n i , l e b o t o l n i : a fának, különösen az ákác- és fűzfának koronáját levágni, hogy aztán annál gazdagabban, terjedelmesebben hajtson.
 b ö l l é r : disznó-ölő, a ki a disznót megöli s husát, annak rendje-módja szerint, szétszedi. Falu helyen tudvalevőleg nem tanult hentesek ölik meg a disznókat; hanem egyes, hentesmesterséget nem tanult emberek; ezeket mondják „bölléreknek.” Van megfelelő ige is: „Sokat bölléreskedett a télen” = sok disznót megölt a télen.

c s a j b ó k o s : ügyetlen, görbekarú vagy lábú.
 c s a l a m á d é : takarmányul sűrűn vetett kukoricza.
 c s a m c s o g : nyelvét a szájpaddalához ütögetve eszik vagy iszik.
 c s e p e r e d i k : fölserdül, megnő.
 c s i b a k i ! a kutyának mondják, mikor a szobából kergetik.
 c s u t o r á s . Így csúfolják a rimaszombatiakat, mert régebben a pipacsutorákat készítő iparosok magok hordták szét az országnak még távolabbi városaiba is készítményeiket. Most már csutorás nincs.
 c z i g á n k o d i k : hazudik, fülment.
 c z ó k - m ó k : gúnya, holmi, battyu, poggyász.
 d e b e l l a : testes, tagba szakadt nő.
 d e v e r n á l : tivornyáz, lumpol.
 d i a t ó m o z z a : kedveskedik neki valamivel. (Gortvavölgy.)
 d i s z n ó - a r j a : a disznó fejének eleje.
 d u h a j k o d i k : betyárkodik, pajkoskodik, rendetlenkedik.

c s e t r e s z : edény, melyből ettek, de még el nem mostak. „Mári! szedd össze esz ta csetreszt!” mondják a leánynak ebéd után; a mi annyi mint: szedd össze az edényt.
 c s í r a , c s í r a e m b e r : olyan ember, a kinek nem női bajusza és szakála.
 d o c s k a ; mikor a háztetőt szalmával földik be, egy-egy kéve zsuppot három-négyfelé szétvesznek, ezeket a részeket kötéllel összekötik s úgy erősítik meg a léczeken : ezek a „d o c s k á k .” — Veszprém megyében

gicczának mondják őket. A gicczának meg van két neme: szoknyás giccza és fejes giccza. A „szoknyás gicczában” a zsupp körülbelül középen van összekötve: ilyenből készítik az ereszt, az esztergyát, úgy, hogy a szalmának töve lefelé, feje pedig fölfelé áll. A „fejes gicczában” a zsuppot tövétől lefelé számítva egy lábnyi hosszúságban kötik meg s a tetőre, fejfelé (a szalma fejével) lefelé erősítik meg, fordítottan a „szoknyás gicczával.”

finta: ferde, görbe pl. a szoba földje s aztán e miatt az asztal, a szék inog, biczeg rajta. „Finta lábu ember”: görbe, hajtott, karikás lábú ember, a kinek térdei kifelé görbültek, mint az a sokat lovagoló embernél szokott lenni.

főlfúj, magát főlfujja: durczás, duzzugó, haragos emberről mondják. „Nem is lehet neki szőnyi, mingyá főlfujja magát”: megharagszik. Az ilyen emberre azt is szokták mondani: főüti az orrát. „De hamar főütöd a zorodat”: hamar megharagszol.

gabáneczol: út nélkül, sötétben erre-arra jár, különösen esős időben; közelebből annyi mint: sarat tipor. „Ugy éfáratam, mire haza gabáneczótam”: haza értem a rossz útban.

gyüge: gyöngye eszű, tehetetlen, ostoba ember. „De nagyon gyüge vagy”: együgyű, ostoba vagy, nem tudod fölfogni, megérteni. Egy bambára vonatkozólag kérdezték tőlem: „Ugye a zojan gyüge?” — Mondják különben olyan emberre is, a ki épen mivel a cselekvés módját nem értette, ügyetlenül végzett vmi munkát.

halároz: lármázva keresztkasul, össze-vissza jár más emberen, hangosan, nagy lármával beszél. Mondják az olyan emberre, a ki mindenben hibát, veszprémiesen, börtönetet, a káknán is csomót talál s aztán kicsiségért is mindjárt lármáz, kiabál; pl. a gazda cselédjére, munkásaira.

hinna: hinta; hinna: hintáz.

hokony: kicsiny, rövid nyelű félkézre való faragó fejsze. Veszprémben: balask a.

(Böny.)

TOLNAI JÓZSEF.

Gazdasági műszók.

A gazdaszónyság köréből: guzsaj, guzsajtalp, párász, ósó, fonal, egy ósófonal, egy matóllafonal, egy darab fonal, egy kötősfonal — 20 íge, egy íge = 3 szál. Csöllő kerék, hajtó, dök csöllővas, hur, cső, lejánka, vasvessző, kécske, tekerőlevél. Vető. Osztováta: osztovátafa, láb (első és hátussó), 2 hasajó, melybe jár 2 feszítő a hosszabb a hátsóba, a kisebb az elsőbe; osztovátakar, bordahéj, sikkatyú, nyüst, borda, lábító, lábítófej, kötőzfa, ponkostor, csép, keresztcsép, bolond (egy vászonba varrott súlyostárgy, melyet az osztovátán levő fonalra keresztül tett fára kötnek, hogy feszesebben álljon), megjáró (2—3 szál fonal, mi történetesen nem fért be a bordába), nyólás, mejjék ontok, vetőllő, bél (fa), bélézna (hibás öltés a vászonban), rost (az osztovátán levő fonalnak le nem szőhető része: mi a nyüstök és bordában fennmaradt), porong.

(Olasztelek.)

KOLUMBÁN SAMU.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatalai
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Egy a szoba a kemenczével.

Erdélyi közmondásgyűjteménye, valamint a NSzótár is, följegyzik e közmondást, de magyarázatot egyikük se csatol hozzá. Ballagi 'Teljes magyar szótárában' szintén fölemlíti a *szoba* alatt azzal az eléje függesztett észrevétellel, hogy szó-járás; a *kemencze* szó alatt azonban már magyarázatát is megtaláljuk: „A férj és feleség egyenlő jogokkal bir.” Ugyan csak Ballagi Példabeszédeiben e latin értelmezést olvassuk utána vetve: „amicorum omnia sunt communia.”

Nem tudjuk, honnan vette s mire alapítja Ballagi e két magyarázatát, de mert egyedül áll vele, kissé utána kell néznünk, vajjon kiadhatjuk-e neki a hitelesség bizonyítványát. Erre különösen két körülmény ösztönöz; az egyik, hogy sem Erdélyi sem a NSzótár, pedig bizonyára ők is utána jár-tak, hogy alkalmas megfejtésével szolgálhassanak, nem csa-toznak magyarázatot hozzá; a másik pedig az, hogy az igazat megvallva, nem is oly könnyű dolog megérteni, hogy a *szoba* meg a *kemencze* ugyanegy. Ezt a magyarázatot, ha még oly furfangos elmével fogunk is hozzá, ép úgy nem sajtol-hatjuk ki belőle, mint a hogy nem foghatjuk az istállóra rá, hogy *egy a jászollal*, vagy hogy a *templom egy az orgonával*. Valószínű tehát, hogy e közmondásunk hüvelye alatt más magot rejt magában. E magot kísértjük meg ez alkalommal hüvelyéből kifejtteni s hogy tisztán szemlélhes-sük, napfényre állítani. Hogy ezt megtehessük, mindenekelőtt szükséges, hogy tisztába jöjjünk *szoba* szavunk eredetével.

Az első, a mit tudnunk kell, hogy e szó, természetesen mindenütt nemzetivé idomítva, majdnem minden európai nyelvben föltalálható. Nevezetesen a) a germán nyelvek-

ben: ófném. *stuba*, kfném. *stube*, nalf. *stoof*, angsz. *stofe*, ang. *stove*, óskand. *stofa* (Kluge: EtymWörth.); b) a középlatinban *stuba*, *stupa*, *stuppa*, *stupha*, *stuffa* (Duc: Gloss.); c) a román nyelvekben: ol. *stufa*, sp. *estufa*, fr. *étuve*, rum. *sobă* (Diez: EtymWörth.); d) az újjörögben: *σούπα* (Th. Kind.); e) a szláv sá gban: ószl. *istüba*, *izba*, úszl. *izba*, *ispa*, *jezba*, bolg. *izbă*, rut. *yzdba*, or. *istiba*, szrb. *izba*, *soba*, lengy. *izba*, cseh *izba*, *jizba* (Mikl: Fremdw.), horv. *soba*, *sobica* (Fröhl.); f) az albánban: *sobe* (Mikl: TürkElem.); g) az u gorsá gban: magy. *szoba*, finn *tupa*, észt *tuba*, liv. *tuba*, lapp *stuopfo*, *stopo*, *toppe* (Ahlqu: Kulturw.); h) a törökben: *soba*, *izba* (Mikl: TürkElem.).

Miklosichnak a magyar szóra nézve három, egymástól eltérő, természetesen más-más időből származó véleménye van. 'Fremdwörter in den slavischen sprachen' 1867-ben megjelent dolgozatában a szerb *soba* alakot a magyarból származtatja; a 'SlavElem. im magyarischen' (1871) szerint pedig, a mint a Nyelvőr XI. kötetében is közölve volt, a magyar *szoba* a szláv kölcsönvételek közé tartozik s példaképe gyanánt a szerb *soba* is oda van állítva. Legutóbbi erre vonatkozó nézete pedig az, hogy a bolgár, szerb, rumun, albán s velük a magyar is a töröktől vették e szót kölcsön 'TürkElem. in den südosteuropäischen sprachen' (1884).

Egyelőre két kérdéssel kell tisztába jönnünk. Az egyik, hogy szláv kölcsönszó-e a *szoba* szavunk s hogy az ószlovén *istüba*-n alapszik-e, a mint Miklosich állítja; a másik, hogy a törökből ugyan, de szerb révén jutott-e nyelvünkbe.

E kérdések elsejével már Munkácsi Bernát is foglalkozott a NyelvtKözl. XVII. kötetében (106.) s a szláv tudós e nézetének tarthatatlanságát az alaki egyezetlenség alapján kimutatta; mert bizonyos, hogy „az ószl. *istüba*-ból a magyarban *isztoba* v. *osztoba* vált volna.” S ez az egy mozzanat már elegendő arra, hogy a magyar *szoba* s az ószl. *istüba* egységes voltának elfogadásáról lemondjunk. Ehhez járul még két körülmény, melyeknek mindegyike szintén az *istüba* és *szoba* egysége ellen tesz vallomást. Nevezetesen az ószl. *istüba* jelentése 'sátor', a minek a magyarságban még nyomát se fődözhetni föl; aztán a magyar szó, a mint utóbb látni fogjuk, sokkal későbbi keltű, mint hogy az ószlovén formán alapulhatna.

A másik kérdés, hogy a *szoba* szerb révén került-e nyelvünkbe, s a mi szorosan együtt jár vele, nem inkább a szerb-e ez esetben a kölcsönvevő.

E kérdéssel is végezett már legalább egy részben Munkácsi, midőn épen a Miklosich idézte szl. *stobor*: magy. *szobor* hangváltozásra rámutatva kijelentette, hogy a *szoba* alak, melyet német kölcsönvételnék tart, csakis a magyarban leli meg magyarázatát. E szerint részünkre csak az maradt fenn, hogy a szláv tudós legújabb véleményével számoljunk le, azzal, hogy a magyarba e szó szerb révén át szintén a törből került.

A *soba* mind a szerbben, mind a horvátban kizáróan csak *zimmer* jelentésben él s e szerint a magyarral teljesen egységes szónak állítható; ha tehát e tényen kívül semmi más adat nem állna rendelkezésünkre, a szerb közvetítés lehetősége épen nem volna kizárva. De a magyarban e szónak elég hosszú s változatos története van, a melyet röviden egybefoglalva a következőkben adunk.

A *szoba* nyelvünkbe, ha ugyan az e szóra vonatkozó adatok teljes számúak, elég későn, csakis a XVI. század derekán, először Pesti Nomenclaturájában (L4.) lép föl s a codexirodalom még egyáltalában nem ismeri. Megtelepedése idejében azonban egészen mást jelentett, mint manapság. Még Calepinus szótára sem ismeri a *zimmer* jelentésű *szoba* szót, a mint következő helyei bizonyítják: „conclave: *rejtők-kamara, rejtők-hely*; cubile: *ágyas-ház, kamora*; thalamus: *ágyas-ház*; dormitorium: *alvó-hely*; diaeta: *ebéllő-hely*; coenaculum: *vacsoráló-hely, tornác*; triclinium: *ebéllő-hely, kamora*; camera: *kamara, bolt*; cella: *terhes-ház, tár-ház, pincze*; balineum: *fördő-ház*. Ugyanígy Molnárnál is azzal a csekély különbséggel, hogy nála coenaculum annyi mint: *vacsoráló nyári ház*, triclinium pedig: *ebéllő-palota*. Mondtuk, hogy első ízben Pesti szótára említi meg e szót, valamint mondtuk azt is, hogy első ízben nem az volt a jelentése, a mi manap, tudniillik „zimmer”; az ő Nomenclaturájától kezdve minden szótáríróknál mint a gör.-lat. *hypocaustum* (badestube) egyértékese szerepel. Minthogy azonban a szerbben hiányzik a szónak eme jelentése, a szomszéd nép *soba* szava nem fogadható el, a magyar *szoba* példaképének.

A kérdés másik oldala, ha ez a forma a törökből jutott át az említett nyelvekbe, honnan tett szert rá maga a kölcsönadó, melyik nép szolgáltatta e szót ajándék fejében a töröknek? A jelen esetben a magyaron kívül csak három nép jöhet számításba: az olasz, aztán valamelyik szláv nép, vagy maga a német. Hogy az olasz *stufa* nem lehet a tör. *soba* alapja, az első tekintetre világos. Az a forma, a melyet a török a szlávásgból vett, mint föntebb láttuk, ebben is, mint amazok legtöbbszörében, *izba*. A német kölcsönvétel lehetősége sincs teljesen kizárva, hisz a félhold uralmának fénykorában többé kevésbé érintkezésben állt a nép e németiséggel is; de ha a német *stube* az alapja ennek a többi nyelvekétől elütő *soba* alaknak, a magyar mindenesetre könnyebben s előbb juthatott hozzá, mint az aránylag rövid ideig itt tartózkodó török; ehhez járul, hogy a törökben, mint az *st* kezdetű idegenből áttelepült szók mutatják: ol. *stiva*: tör. *istif*, ol. *stoppa*: werg = tör. *üstüpiü*, ol. *scala*: tör. *eskele*, nem *soba*, hanem *istuba* lett volna.

A délkeleti európai nyelvekben (magyar, szerb, horvát, bolgár, albán, görög, török, oláh) meghonosult *szoba* szó alakja tehát csak is a magyar nyelv hangrendező, a mássalhangzótorlódást elsimitő hajlamára vezethető vissza. E szerint a török, valamint a többi most említett nyelvekbeli *soba* példaképének, akár első akár másod vagy harmad kézből vették is. a magyart kell tartanunk.

E ténnyel tisztába jöven, hogy t. i. szomszédaink közül a török, szerb, horvát és rumunynem fogadhatók el kölcsönadóknak, marad három nyelv: az olasz, német, s a közép v. barátlatin, a melyeknek egyikéből vagy másikából átkerülhetett a szó hozzánk. E három közül az olasz, csak egy tekintet kell vetnünk *stufa* szavára s legott meggyőződünk, hogy ki van zárva a számbavehetők sorából. A másik kettő közül azonban mind a német *stube*, mind a klat. *stuba*, ha csupán a formát tekintjük, egyaránt lehet a magyar szónak példaképe. Hogy kettejük közül melyikhez szegődjünk, azt, ha lehetséges e tekintetben megállapodásra jutnunk. egyéb mozzanatok figyelembevétele fogja eldönteni.

E mozzanatoknak egyik legfontosabbika a jelentés. Vele kezdjük tehát.

A magyar *szoba*, mint már föntebb említettük, kezdet-

ben csaknem általánosan *hypocaustum*, *badestube* jelentésben volt használatos; mai *zimmer* jelentését az első szótárak nem ismerik s egyébként is ritkán, alig egy-két irónál fordul elő. „Először pituarba, annak vtanna szobájába vgy meg iyesztette... (Vás: CanCat. 677.). (A hajóban) egész alkalmatosságú iveges ablakú szobák vannak“ (MonIrók. XV. 20.). Ezeken kívül csak PP. használja mai értelmében a latin-magyar részben, midőn a *lacunar* szót magyarázza: „menyezet, a gerendák közti a szobában, vagy egyébütt“; a magyar részben még PPBodnál is „szoba: hypocaustum, stuba, stufa, eine badstube.“ Mai értelme szélesebb körben csak a 18. században kezdett terjedni.

A német *stube* jelentését a szótárak imígyen határozzák meg: „heizbares gemach, stube, badezimmer (Kluge); 1) zum warmen bade hergerichtete räumlichkeiten, 2) heizbares gemach zum aufenthalt für personen, namentlich zum wohnen (Sand.); ehemals wurde nicht, wie heutzutage zimmer oder saal für vornehmer gehalten; wesentlich verbindet man mit der stuben den begriff der heizbarkeit und unterscheidet sie dadurch von der kammer“ (Schmell.).

A klat. *stuba* Ducange szerint annyit tesz mint: 1) vaporarium, hypocaustum; 2) fornacula, caminus. *Stubas*, vel *stupas* vocant Germani tabernas seu loca ubi potationibus vacant, quod in eis sint aestuaria, unde ipsis nata vox trinka-stuben (Gloss.). *Estuarium*: stufa, stuba, stupa“ (Dief: Gloss.).

Ezek szerint a magyar szó jelentése: *badestube* és *zimmer* a némettel teljesen egyezik, míg a latinnal csak az egyikre (vaporarium, hypocaustum) nézve találkozik; s ha egyéb mozzanattal nem számolnánk, abban kellene megállapodnunk, hogy német kölcsönvétellel van dolgunk. De van még egy körülmény, a mely a jelen esetben a latin javára dönti el a kérdést. Mint fentebb láttuk, a több nyelvben előforduló *soba* alak ugyanis csak a magyarban leli magyarázatát; a mely nyelvek tehát tőlünk vették e szót kölcsön, más jelentésben át nem vehették, mint a mely neki a magyarban is megvolt. Már pedig a törökben, a mely bizonyára nekünk köszönheti az ő *soba*-ját, következő jelentései vannak e szónak: „ofen, stube“ (Mikl: TürkElem.); a rumunyan pedig, a melybe szintén csak a magyarból juthatott

át a *sobā*, csakis annyi mint : ,fornacula, fűtőkementze, heiz-ofen' (LexBud.). Ebből következik, hogy e jelentésnek a magyarban is meg kellett lennie. S ha ez kimutatható, a magy. *szoba* példaképének a klat. *stuba* szót kell tekintenünk, mely a *hypocaustum*-on kívül még *fornacula* jelentésben is járta. (Hogy a teljes erővel nyelvünkre nehezedő német hatás nem egy esetben gyöngébbnek mutatkozott a barátlatlanságénál, úgy hogy nem csak internacionális, hanem néha még eredeti német szók is latin átdolgozásban jutottak át nyelvünkbe, eléggé bizonyítják a ném. *pastete*, *fein*, *frühstück* ellenében a magyar : *pástétom*, *finom*, *fölöstököm*).

Van két nyelvemlékünk, a melyeknek nyilatkozatából *szoba* szavunknak föltételezett ,ofen' jelentését kiolvashatjuk. Az egyik egy 1531-ben kelt szerződés, mely a RMNyEml. II. kötetének 27—28 lapján foglaltatik, melyet Ruszkai Dobó Ferencz atyafiaival kötött. Ennek egy pontja így hangzik : „Assonyomoth (Palochy Chatharinát) migh el bekewel tartom palochbely reseven az ky neký azostasba jwtoth wolph, és az palochy esthwan haza helen három hazatth cýnaltatok neký egy *sýrothew sobath* odwarath kertheth be rekestethen.“ Ma a *sütőszoba* ugyan annyi mint : ,backstube', de ilyenek napjainkban is csak a pékmestereknél találhatók. Hogy e helyen a *szoba* nem ,zimmer' jelentésben szerepel, az abból világos, mert ebben a korban a föntidézett adatok tanúsága szerint nem volt még még sem a germánságban, sem a latin-ságban a szónak ez a jelentése ; a ,badestube' értelemmel pedig sehogy sem egyeztethető össze a *szoba* szónak *sütő* jelzője. A *sütőszobán* tehát e helyütt ,sütőkemenczét' kell értenünk. A ,zimmer' jelentést kizárja még a megelőző mondat is : „Paloczý István háza helyén h á r o m h á z a t csináltatok neki“, melyben a ,három ház' kétségt kívül a mai ,szoba' értelmében veendő. E helynek némileg magyarázatául szolgál, a mit Schmeller megjegyez : „Eine badstuben ist gewöhlich ein für sich bestehendes, sein eigenes dach führendes gebäude“, a melyből azt lehet következtetnünk, hogy a sütőkemenczék is ilyen magánálló épületek lehettek.

A másik nyelvemlék, a mely a ,kemencze' jelentést számunkra fönntartotta, Czeglédi Istvánnak ,Redivivus Japhetke' 1669-ben megjelent munkája. Ebben a 136—138. lapokon olvassuk : „Hihető, ezek szurták meg Sleidanus Janosnal az

orrát: hogy Juliust egy Innocentius nevű iffiuval úgy említette, mint némelyek Jupitert Ganymedessel . . . III. Julius-nac Praxissától tanult vala ama Johannes Casa, Beneventanumi Érsek-is, ki a Sodomiát, kiváltképpen való könyvében megditsíré, kirúl így ír Hardingus Thamás: Quid hinc Ecclesiae Christi, deperit honoris. vel dignitatis? A vagy esik-e betstelenségére a Római Ecclesiának, hogy egy Ersec abban, ighen megh ditsírte a Sodomiát? Nyilván betsületire sem ésik Domine Thoma! De Juliust azért emlitem, mert Casa Janos, ennek példájául var vala. Unum, idemque alveare. Egy volt a Szoba a Kementzével.“ A hely értelme elég világos: A dolog lényegileg egy, csak a nevek különbözök: Julius és Johannes Casa egy húron pendülnek: Egy a szoba a kemenczével - a szoba kemencze, a kemencze meg szoba. S hogy valóban így kell értenünk e közmondást, tanunk reá PPBod, a ki a *szoba* alatt szintén idézi mind latinul mind magyarul ezt a közmondást s e német magyarázatot csatolja hozzá. „Einer ist so gut wie der andere, sie sind von einem schlag.“

Vagyis e közmondásunk egyértékű eme másik kettővel: „Egyik tizenkilencz, a másik egy híján húsz. Egyik eb, a másik kutya.“

Vagyis e közmondásban a *szoba* nem azt teszi ‚zimmer‘, hanem ‚ofen‘.

SZARVAS GÁBOR.

A SZEGEDI NYELVJÁRÁS.

Szeged nyelvét szándékozunk ismertetni. leírni a magyar nyelvet úgy, a hogy Szegeden beszélik. föltüntetni, rendszerezni s megmagyarázni a jellemző vonásokat. Ennyiben helyes a fölvett cím.

Máskülönben a cím egyik szava sem egészen pontos. Először is Szegednek nem annyira nyelvjárása. mint tájéjtése van. Különbsége a köznyelvtől jóformán csak kiejtésbeli. Az alaktan alig nyújt egy-két tanulságos adatot, a jelentéstan meg a mondattan is kevéssel többet. Úgy hogy a szegedi beszéddel csak a hangtannak gyűlik meg jobban a dolga.

De ha a ‚nyelvjárás‘ többet mond, a ‚szegedi‘ megfordítva kevesebbet mond a kelletinél. Mert épen a mi spe-

cialitása van a szegedi beszédnek, t. i. a kiejtés, az nem kizárólag szegedi sajáttság. A szegedi kiejtés földrajzi területe nem szorítkozik Szeged határára. A Duna-Tisza között egész szélteben elfoglalja az, Nagy-Kőröstől fogva le a Bácska széléig, itt-ott emelkedvén ki Félegyháza, Alpár és Dorozsma palóczos ajkú szigetei, sőt átkelve a Tiszán, Hódmezővásárhelyen még hatalmas telepet alkot és csak Makón gyengül el. Elszórtan egyes telepítvényes falvak Arad és Csanád megye kincstári birtokain (Apácza, Puszt-Földvár, Lévés, továbbá Földeák, s Békés megyében Új-Kigyós Nyr. IV. 89.) meg a Bánátban, különösen a Temesközben, képezik e 'nyelvjárás' legkeletibb előretolt őrszemeit. Nyugat felé a Dunára rúg ki a tájszólás és délnyugati szögletkövéül Kalocsa szolgál. Szeged — Kecskeméttel együtt — csak emporiuma ennek a tájszólásnak. S mikor a szegedi nyelvjárást tárgyaljuk, az az egész duna-tiszaközi beszédet illeti, az ú. n. 'alföldi nyelvjárást', melynek tehát Szeged főképviselője.

Épen ez menti a czímbeli kifejezést, ha nem egészen jogosult is. De mi nem is használunk föl ismertetésünkben egyéb adatot, mint tisztán szegedit, mert a dialektus-terület más-más pontjain mutatkozhatnak egyes helyi eltérések, s azokra nem lehetünk figyelemmel. Azok legtöbbszörre más nyelvjárások zavaró hatásai s épen helyi jelentőségüknél fogva nem általánosíthatók, velük az egész nyelvjárás nem jellemezhető. Viszont a mi a szegedi adatokban helyi értékű akad, óvni fog bennünket az általánosítástól már a cím, mely nem ígér többet, mint csak épen a szegedi nyelvjárás rajzát.

S adatunk aránylag elég bőségben van arra nézve, hogy a szegedi beszédéről tűrhető képet vázoljunk. Alig van nyelvjárás, melyből annyi anyagunk van együtt.

A Nyelvőr köteteiben (a kilencz elsőben) sokszor találkozzunk szegedi közlésekkel. Tájszók, családnevek, ikerszók. szólásmódok, közmondások, gyermekversek, népdalok. népmesék . . . vannak ott Árpádfi G., Csaplár, Wolf Vilmos, de különösen Ferenczi János, Kiss János, Varga János, Kovács János, Szirmai Lajos és más gyűjtőktől. E közlések nem mind használhatók, s legkevésbé a Nyelvőr kezdő korából valók, mikor az anyaggyűjtők sem voltak még kellően be-

tanítva. Így a Nyr. I. kötetében minden közlemény jóformán irodalmi helyesírással, sőt részben irodalmi nyelven van adva; a melyik valamennyire követné is a tájszólást, az is következetlen, beéri az *ö* hang jelzésével. Pár év óta azonban szünet állott be a szegedi népnyelvi adatok nyelvőrbeli közlésében.

Leggazdagabb források azonban a nyelvészre nézve Kálmány Lajos népköltési gyűjteményei. E buzgó és odaadó munkása népnyelvünk és népköltésünk ügyének, maga is Szeged szülötte, néhány év alatt négy kötetnyi tekintélyes tömeget bocsátott közre az alföldi nép szellemi termékeiből. Az első kettő „Koszorúk az alföld vadvirágaiból” (Arad 1877. és 1878). czímmel jelent meg, hanem az első kötetet kizárólag a pécskai nyelv foglalja el; a másodikban, az elegyes helyekről (maros-jobbparti terület Arad, Orosháza és Szeged közt) való gyűjteményben jut aztán Szegednek nagyobb tér. A másik két kötet azonban főként Szegeddel foglalkozik. Közös czímük is „Szeged népe”; az első köteté azonkívül „Ős-Szeged népköltése” (t. i. az árvíz előtti lakosságé), s a második: „Temesköz népköltése.” (Amaz 1881., ez 1882. Aradon.) A legutóbbi kötet is csak a szegedi nyelvjárást illusztrálja, mert azon temesközi falvakból van összeszedve, a melyeknek népe Szegedről rajzott ki.

De legkivált az „Ős-Szeged népköltése” egyedül Szegednek van szentelve. S Kálmány Lajosé az érdem, hogy e város nyelvének ily terjedelmes codexét adta kezünkbe.

Munkájában kétségtelenül sok a fogyatkozás. Mint népköltési gyűjtemény ha a „Koszorúk” még érnek valamit „Ős Szeged népköltése” jóformán értéktelen. A dalok s más versek többnyire selejtesebb, vagy eltorzított változatai már sokkal csinosabb alakban ismert daraboknak, s a mi új, az tán még inkább alja a népköltésnek. Új is jó is alig akad e gyűjteményben. A mesék, ha lehet, még kevesebbet érnek. Többnyire összefüggéstelen történetek, lélektani rügók, szerves fejlődés, meg értelem nélkül. Mindez azonban a nyelvészt kevésbé érdekli, de az a baj, hogy annak is van mit sajnálnia elég. E mesék előadása ugyanis a képzelhető legrosszabb. Nincsenek ebben az igazi alföldi beszéd tipikus fordulatai, afféle jóízű szólamok, szemenszedett kifejezések, sajtáságos mondatszerkezetek, hanem mind a lehető leglazább,

mondatok, melyeket csak az örökös „osztán“ tart össze valahogy. mintha abban keresné a gyűjtő a népiesség eszményét, hogy mennél bambább kifejezéseket és pongyolább syntaxist fitogtasson.

Egy kis mutatóvány fogalmat nyújt Kálmány prózai szövegeiről. Veszem mindjárt a „mesék“ közül az elsőnek az elejét:

„Vót a világon egy' nat tó, oszt'an asztat: Szent Anna tójának híták, oszt'an csináltatott oda egy város egy' kápolná't, oszt'abba' vót egy', barát pap, oszt' vót benne egy' csöngő, mindön nap möghúszták 12-czö', éfélik ö mög é'czö! oszt'an haraguttak azé' a Tündirők.

Oszt' ára nagy fű termött, oszt' nagyon kövérek vótak a birkák, oszt' egy juhász ára legöltetött“ sat.

S ezt nagyon lehet sajnálnunk. Itt lett volna alkalom bemutatni a szegedi beszéd mondattani, konstrukcióbeli érdekességeit. Sokkal fesztelenebbül nyilatkoznak azok a szabad előadásban, mint a vers megkötött formájában. A verset egyik vidék veszi a másiktól azon készen, egy keveset ha igazít, de valami érdekesebb mondatszerkezeti változtatást nem igen tehet rajta. A vers sorai rövidek, minden sor egy mondat s rendszerint főmondat, egypár főrésszel; az ilyen egyszerű mondatok szerkesztése országszerte ugyanaz; nem lévén mit változtatni, kevés a változatosság. Hanem a folyóbeszédben érvényesül igazán egy vidék eszejárása és mondatalkotási módja egész természetesen

Örömmel ismerjük el Kálmányról, hogy e hibája más felől épen erénye. Ő híven másolt, de rossz elbeszélő volt a mintája. Meglátszik annak az ügyetlensége már a mesék tartalmában s kompozíciójában, de meglátszik nyelvében is. Hanem Kálmány, úgy látszik, balul fogja föl egy gyűjtő hivatását. Legyen a gyűjtő hű és pontos; azonban ne csak másoljon, kell eszményíteni e is. Ez már művészi kellék. És ez nem lesz hamisítás! adja a tényeket, az egyes vonásokat úgy a mint a valóságban vannak; különösen a hangtant másolja, fényképezze a legapróbb árnyéklatokig pontosan, ott nem szabad változtatni semmit, a világért. De másutt sem. A grammatika és szintakszis egyetlen sajátosságát se másítsa meg, újakat se koholjon; az se szabad. Sőt meg kell őriznie, sőt halmoznia kell, egy gyűjtőpontba kell gyűjteni

mind e jellemző vonásokat. Így aztán kidomborulnak a saját-ságok tisztán. S ez a cél, kidomborítani. nem pedig elmosni. Így fog a gyűjtő semmit meg nem másítva eszményíteni. Az ő tiszte nem egyes embernek a beszédét másolni, mert az lehet nagyon ügyetlen előadó, hanem az egész népet. Ha úgy másol, akkor állit elének egy nyelvjárást művészileg. Kálmány a mily gondos és az aprólékossáig lelkiismeretes az alföldi beszéd hangzásának hű jelölésében, ép annyira hiányzik érzéke a tartalmi sajátosságok, a belső törvények iránt. Nem válogatós mint népköltési gyűjtő és nem válogatós mint mondattani gyűjtő.

Kálmány lelkiismeretességének egy nagy haszna van. A szegedi nyelvjárás hangtani visszaadása teljesen megbízható: gyűjteményének hangtani oldala legerősebb, s a nyelvjárás-sal foglalkozó ezzel is utalva van arra, hogy a hangtant legtüzetesebben vizsgálja. Lesz egy pár könnyen észrevehető s elnézésből eredt hiba vagy következetlenség a jelölésben, lesz kifogásunk a jelölés módja s megokolása ellen, de ezt a részletes tárgyalásra tartjuk fönn. Most pedig Kálmány könyveit s a Nyelvőr hasznavehető közléseit az általános és részletes tárgyalás alapjául ezennel elfogadjuk.

E nyelvjárásról vannak ugyan már külön leírásaink, de egyik sem teljes. Szántó Kálmán ismertette a kecskeméti nyelvjárást a Nyelvőr IX. kötetében. Török Károly a Magyar Sajtó 1865-iki évfolyamában (33—34. sz.) írja le a hódmezővásárhelyi beszédet. Mind a kettő nagyon vázlatos. Végre a szegedi nyelvjárást maga Kálmány próbálja tárgyalni a „Szeged népe” mindkét kötetének a végén. Összeállítása azonban nem nyugszik tudományos nyelvészeti alapon. Egyes magyarázatai pedig (pl. a terpedt és nyomott hangzókról) több jószándékot mutatnak mint világos ítéletet.

Általános jellemzés.

A szegedi, illetőleg az egész ú. n. „alföldi” nyelvjárás uralkodó jellemvonása, legfőbb ismertető jele az *ö*-zés. A köznyelv *e* hangjait rendszeren *ö*-vel cseréli föl. Megteszi azt más nyelvjárás is; a dunántúli rész általában jobban szereti az *ö*-t, míg a tiszavidéki rész *e*-vel vagy éppen nyílt *e*-vel beszél. Sőt egyes dunántúli nyelvterületeken — így a Göcsejben — nagyon erős az *ö*-zés; még sokszor oly helyen is

alkalmazza, hol a szegedi nem tenné. De sehol sincs az *ő*-zés oly következetesen megtartva, mint épen a Duna-Tisza közén. Itt, azonkívül a nyugati Székelységben, a legtisztább szabályossággal meg van tartva, míg túl a Dunán, ha szabad így szólanunk, sokkal szabálytalanabb. Szegeden a 'kivételeket' is könnyű általános szabályokba foglalni. Ez a tájszólás tehát legteljesebb kifejlődésében mutatja e hangtani tűneményt.

Egyéb dialektikus sajátosságai olyanok, a melyek vagy egyik vagy a másik nyelvjárással közösek; de azért a szomszédos területek beszédével szemben hol egyik, hol másik irányban különbséget képeznek.

Ilyen például a terpedt hangzók (helyesebben széles ejtésű hosszú hangzók) nagy divata, s a mi ezt előidézi az *l* és *r* általános eltűnhetése (mert néha meg is maradnak) az említett hangzók után, az *el*, *föl*, *közel* igehatározókban, *-vel*, *-kor*, *-ször* ragokban s az *-ol*, *-öl* (*-él*) második személyű igevégtetben, pl. *röggél*, *élmönt*; *akkó*, *előszó*; *mé*; *csinnyá* (= *csinnyán*). Ezt ily mértékben elköveti a dunántúli meg a palócz is; de nem a Tisza balpartja.

A zártabb hangokat jobban kedveli mint a tiszántúli rész, honnan tudtommal a szentesi katolikus húz hozzá legjobban. E tekintetben a dunamellékiekhez sorakozik: *ustor*, *bűr*, *gyün*, *lábom* sat.

Ismeri a közép *e*-t, míg a tiszavidéki nem.

Az *é*-t épen úgy megtartja mint a köznyelv, míg a tiszai közönségesen *í*-re változtatja mindazon szókban, melyek eredetileg is *é*-vel s nem *ê*-vel ejtettek. Az *í*-zés, e Debrecenről legjobban ismert sajátosság messzibb lenyúlik délnek, mint a nyílt *e* használata. Ez a Köröst sem mindenütt éri el, az *í*-zés ellenben lehalad egész a Körös-Maros közének közepéig. Szentesen minden református *í*-vel beszél, de uras-nak affektálnak tartják, ha valaki a merev *e*-t ejti *ë* helyett. A szentesi katolikus lakosság *é*-vel beszél; de még ő is 'kíket, fehérret, egésségést' mond és korántsem egyez meg mindenben a szegedivel. Orosháza *í*-vel beszél. S körülbelül innen egyenes keleti irányban húzott vonal képezheti az *í*-zés déli határát. Arad és Batonya környéke s lent a Bánát már az *é* mellett van.

Félig már szótani sajátosság az ígék tárgyas ragozása

egyed és többes számbeli *-ja* (*-ját*) személyrag *i*-vé összevonása: *adí, láti, hozik* — épen mint Szabolcs, Zemplén és Abaúj megyékben, s a mi érdekes, a közeli Mindszenten is. Azonban ez inkább csak a szegedvárosi ejtés, míg a Madarászti környékén s Tápén a jelentő módbeli ragozásnak a fölszólító módbeli ragozás mintájára átalakítása, a *-ty*-hangcsoport *-ss*-sé változtatása divatos, mint a palóczságban: *lássá, lássuk, lássák* = *látja, látjuk, látják*. (Szeg. Népe I. k. VII. 1.). Kálmány ez eltérés okát abban keresi, hogy a szegedi nép voltaképp két törzsszakra szakad, s eredetileg két különböző nyelvjárás volt. A nyelvjárások ma már kiveszőben vannak és sok különbséget ő sem tud fölhozni. Mi is azt hisszük, hogy Szeged lakossága épen úgy mint akárhány alföldi községé, nem egy törzshöz tartozik, és egyik részük bevándorlott. A tájszólási különbségek most annyira ki vannak egyenlődve, hogy a föntebbi különbségen kívül alig van más is a kettő közt.

Szótani, mondattani és frazeologiai tekintetben egészen a túl a tiszai beszédhez csatlakozik Szeged nyelvjárása. A szóbeli vagy szellemi érintkezés sokkal közvetlenebb és mindennapibb a Tisza-vidékkel, mint a dunántúli megyékkel. Ugyanazon népdalok járnak itt is, mint a tőszomszédos más dialektusú városokban. ugyanazon mesék, közmondások, sztereotip beszédfordulatok. ugyanazon kifejezések, hasonlatok, képek, alakzatok. Szóval, az egész beszéd szelleme és anyaga közös, és csak hangszínt kap mást, ez a beszédanyag, ha egy tiszántúli ember szájából egy szegedi emberébe kerül. Ha a tiszamelléki beszédet a székelyre átírni nem elég, hanem le is kell fordítani, vagy a göcseji szöveget ha palócz szöveggé akarjuk tenni, valósággal le kell fordítani palóczra: addig a túri vagy szentesi beszédet csak *ö*-vel kell írni s kész a szegedi nyelvjárás. E tekintetben a Duna nagyobb árok a Tiszánál az egyes nyelvjárások közt.

Ha tehát a szegedi nyelvjárás hangtana sok közösséget mutat a Dunántúllal, s egyes mássalhangzó változásaiban a palócczal, addig szótana és mondattana egészen a Tiszavidéké.

A palóczos reminiscenciák ily messze a palóczság fészektől elég föltűnőek. Nyelvjárásunk egészben tökéletesen elűt a palóctól és csak ilyen apróbb találkozások vannak. Ezt nyilván keveredés okozta. Különben a palóczos beszéd

egyes hosszú csikokban mélyen lenyúlik az Alföldre, kivált a két folyó mentében. Így a Duna mellett Szegszárdig és Mohácsig (Vass I. „Dunántúli nyelvjárás“ elején); a Tisza mellett Alpár akár csak a Mátravidéke. Félégyháza, mely mostani népességét 1743-ban nyerte Jász-Fényszaruból, erősen palóczos. A szentesi katolikusság beszédében gyér nyomai vannak. Szegvár állítólag egy kissé, Mindszent valamivel jobban, Dorozsma símul már a szegedi nyelvhez, azonban Tapody (Nyr. VIII. 240.) arra tanít, hogy 1855. előtt különösen palóczos volt, de ma csak az öregebbek meg a tanymiai beszélnek olyan módon: *lovám, szálíggyon; szárnya, hozzád, találja; tenzi, törzi, tēzi sat.* Pécska palócz sajátságait a Kálmány-féle gyűjtemény alapján már a Nyr. VII. kötetében konstataulta Szinnyi: *vezi, kapkogyik, ize zik sat.* Kálmány „Temesköz népköltésében“ Bácska palóczairól beszél, kik a Temesköz nyelvére is hatottak: *kik, mözök, csipkód, sütem sat.*

Még egyet előre bocsátunk. Egyes adatoknál, a hol érdemes lesz, ki fogjuk emelni a szomszédos nyelvjárásokkal való egyezést vagy különbséget. Különösen hasznos adalékokat szolgáltatunk e tekintetben arra nézve, hogy e dialektus a túl a tiszaival és legkivált a szentesiekkel szemben élesen föl legyen tüntetve. Legalább ez oldalon a legapróbb részletekig biztos határ lesz vonva.

S ezzel áttérünk a nyelvjárás részletes ismertetésére.

I. Hangtan.

A szegedi tájéjtés hangkészlete a köznyelvével jóformán összevág. A mássalhangzókról fölösleges is ezt föl-
említenem, mert azokra nézve a magyar nyelvjárások közt talán csak egy különbség van, s ez az, hogy az *ly* hang némelyikből hiányzik; tehát mássalhangzóban legföljebb szegényebb lehet egyik másik nyelvjárás a köznyelvénél, de külön sajátos mássalhangzói nincsenek. A szegedi is épen azok közül való, melyek az *ly*-et nem ismerik s helyette többnyire *j*-t, ritkábban *l*-et ejtenek.

De a szegedi nyelvjárás a magánhangzókval sem fejt ki valami nagy fényűzést. Diftongusai nincsenek. Az *ä* hang csak idegen beszéd-utánpotokban fordul elő: *bricskä huztäm zárunyi* (tót) *äz ä kätöna* (czigány); nem olyan mint a pa-

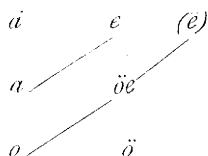
lóciban s azért vele foglalkozni nem érdemes. Az irodalmi nyelvvel szemben csak terpedt hangzói mondhatók e nyelvjárás fölőslégének. Ilyenek az *â, ê, î, ô, ô, û* és *û* hangok, melyek megfelelő rövidkekből keletkeznek pótló nyújtásképp egy következő folyékony mássalhangzó (*l, r, j*) eltűntekor: *âra, êre, kinyít, hónap, akkô, êcczô, gyûtogató, félû*. Kálmány szerint *â, â, â, ê, ê* hangok is volnának (Szeged Népe I. 205.); de azt nem annyira tapasztalatként állítja, mint inkább következteti. Ezeket ugyan (s még az *ô*-t és *û*-t) inkább technikai nehézségek miatt maga sem jelzi; a többiekre nézve egész gyűjteményében következetesen alkalmazza a jelzést. Pontos fonetikai meghatározással mind e hangok a széles ejtésű rövidke megfelelő hosszúi. Tehát az *î, ô, û* széles ejtésű hosszú hangzók, ellentétben a szűk ejtésű hosszú *î, ô, û* hangzókkal. Jelölésük egyébiránt, tudván, hogy pótló nyújtás által keletkeztek, majdnem fölősléges. Kálmányon kívül a többi gyűjtő nem is különbözteti meg a más hosszú hangzóktól; csakis az *â*-t és *ê*-t, mert azt okvetetlen meg kell. A hol Kálmányt idézem, nem bánom, megtarthatom az *ô* jelölését.

E széles ejtésű hosszú hangzók különben a legtöbb nyelvjárásban megvannak. Hanem sokkal érdekesebb ennél az *ô* hang kérdése. Állítólag ugyanis a közép *ê*-t pótló *ô* valódi különlegessége a szegedi nyelvjárásnak, s e hang korántsem azonos a többi rövid *ô*-vel. Ha ez igaz, akkor a szegedi nyelvjárás egy rövid magánhangzóval is gazdagabb az irodalmi, sőt a köznyelvénél is.

Ha csakugyan létezik ez a hang, meg kellene határozni, milyen, s kimutatni helyét a vokálisok rendszerében.

Regner Tivadar („Az alföldi *ô* hangról.“ Akadémiai Értesítő 1858. 536—549. I.) próbálkozott e kérdéssel, s *ô* is volt az első, ki a kérdést irodalmilag fölvetette. Egy ismerőse figyelmeztette, hogy az alföldi *ô* eltér a közönséges *ô*-tól s inkább a francia, néma *e*-hez hasonlít. Regner el is fogadja e megkülönböztetést és magyarázatát keresi. Szerinte a két hangrend tagjai közül az *o*-nak azért nem felel meg a köznyelvi *ô*, hanem vagy *e*, vagy egy másik *ô* hang (melyet *ô* {*ô*-vel jelöl, mi azonban *œ*-re írjuk át), mert a szabatos megfelelés már másutt meg van zavarva. Az *e* hanggal igazán

párhuzamos $\dot{a}$ hang nincs meg nyelvünkben s ezért az a -t teszik viszonyba az e -vel; ekkor pedig az o számára lefoglalják átellenesnek az $\ddot{e}$ -t, mely tulajdonkép az a -val állna szemben, vagy tovább menve alkalmazzák e helyre az e -t. Regner így szemlélteti a dolgot (jegyeit átírjuk):

Ezért aztán a magyar köznyelvben az $\dot{a}$ hang hiánya az $\ddot{e}$ -nek hiányát, az alföldi ejtésben pedig az e -nek hiányát vonja maga után.

Regner szerint tehát az alföldi $\ddot{o}$ hangrendileg az a -nak volna olyan ellentétese, mint az $\dot{a}$ -nak az e , vagy az o -nak az $\ddot{o}$. Támogatja ezt azon állítás is, hogy a szögedi $\ddot{o}$ épen olyan közép valami az $\ddot{o}$ és e közt, mint az a az o és $\dot{a}$ közt. Ezzel eleget tudnánk arra nézve, hogy a szegedi $\ddot{o}$ -t labializált e -nek jelenthessük ki. Az alsó ejtésű ajakhangnak a hátsó sorból megfelel a mellső sorban is egy alsó ejtésű ajakhang, a labialis e ($\dot{A}$). S valamint az a egyezik az $\dot{a}$ -val is, mert épúgy széles alsó ejtésű hang, meg az o -val is, mert labializálva van: épúgy az $\dot{A}$ is olyan alsó hang mint az e , de $\ddot{o}$ -sen is hangzik, mert az ajak hozzájárulásával ejtetik. A mi a -nkat egy északnémet majdnem o -nak hallja épen ajakhangú volta miatt; épen úgy lehet, hogy mi is a szegedi $\dot{A}$ -t $\ddot{o}$ -nek halljuk hasonló oknál fogva.

De eddig nem egészen bizonyos, van-e tényleg különbség a kétféle $\ddot{o}$ közt. Hogy az ajakhangú $\dot{A}$ csakugyan az a -nak megfelelő hang, kétséget sem szenved. Hogy azonban a szegedi $\ddot{o}$ valóban az a -nak megfelelő hang volna, azt csak föltételezve látom Regnernél, de nem bebizonyítva; s így nem foghatom rá, hogy az ajakhangú e -vel azonos. Különösen ellene szól e föltevésnek az, hogy a szegedi $\ddot{o}$ határozottan és mindig az o hangnak párhuzamosa. Különös volna, ha hangrendi párokban a közép nyelvállással ejtett o -nak alsó állású hang felelne meg a mellső hangú alakban.

Az oly jó hallású Kálmány sehol egyetlen szóval sem említi. Magam nem vagyok szegedi, egy szomszédos vidéken

é-vel tanultam beszélni, sokszor hallottam *ö*-zést, de különbségre nem is gondoltam. Úgy rémlik mégis, mintha másképp hangzanék ez: *löggyön*, *szöndörög*, mint ez: *öröm*, *zörög*. Azt tudom, hogyha egy szentesi utánozza a 'homoki embört', akkor ezt az *ö*-t szinte túlságosan kiszínezi, egészen úgy ejti, mint a hosszú *ö* rövidjét, tehát szűken. De az efféle kölcsönbe megy; ha a vásárhelyi tréfál a szentesivel, az meg az *é*-t hangoztatja oly kirívóan, mintha a hosszú *é* hangnak volna igazi rövidje. Az ilyesmire nem építhetni. Tudakozódtam is, de eleintén határozott eredmény nélkül. Pólya Ferencz szentesi tanár úrtól, kinek nyelvi dolgok iránt kitünő érzéke van, azt a választ nyertem, hogy az a fölvetett megkülönböztetés alighanem szubjektív képzet. Egy Vásárhelyen, tehát az *ö*-ző ejtésben fölnevelkedett laikus szerint pedig szó sincs róla, mintha az 'édös anyám, vagy a 'tögye mög' *ö*-je azonos volna az *örökös*-beli *ö* hanggal. Ez a tanúm is azt erősíti, hogy a szegedi *ö* nem határozott *ö*, hanem csak közelít hozzá, azonban még mindig van benne valami az *é*-ből.

Legutóbb egy hmvásárhelyi fiatalemberrel tettem próbát. Ejtettem vele különböző szókat, a nélkül hogy tudta volna a célját, s magától megtette a figyelmeztetést, hogy 'szöndörögni' nem úgy hangzik mint pl. 'öröm'; nem is úgy ejtette E kísérletnél épen egy nyelvész, Tömlő Gyula volt hiteles tanúm.

A külön jelölést nem tartjuk szükségesnek, mert könnyen ellenőrizhető, vajjon az illető esetekben csakugyan az *é*-t helyettesíti-e?

(Azt hiszem, a különbség konstatálható, s megállapítható azonfelül az alföldi *ö* hangszíne is. Nem más ez, mint egy ú. n. tökéletlen hang, egy nem teljes labializálású *ö*, az *é*-nél több, az *ö*-nél kevesebb.)

Az *ö* használatának eseteit közelebbről a hangszín-változásoknál fogjuk felsorolni.

NÉGYESI LÁSZLÓ.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Nem egészen töretlen, de azt sem állíthatni, hogy eléggé járt, kitaposott az ösvény, a melyre ez alkalommal lépni szándékozom. Ha rendre veszem s összeolvasom ama nyelvészeink nevét, a kik a rokonértelmű szók tisztázásával foglalkoztak, hamar készen vagyok velük; az öt ujjam elég rá, hogy elszámoljam őket: **F**inály Henrik: „Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez”, P. Thewrewk Emil: „Jár, megy” (Nyr. I. 116.), „De, hanem” (446.), Szarvas Gábor: „Jön meg, hoz, visz” (Nyr. I. 83.), Steiner Zsigmond: „Rokonértelmű szavak” (Nyr. II. 145. 197. 247. 351. 532.).

Mi az oka e sivárságnak, e föltűnő terméketlenségnek, kérdezem magamtól. A tárgy jelentéktelensége? De a mely kérdés a művelt népek tudósait elég hosszú időn át foglalkoztatta s még mindegyre foglalkoztatja, s a melynek fontosságát a mi nyelvészeink derekabbjai is többször hangsúlyozták, az a jelentéktelenek sorába nem tartozhatik. Készeletünk elégtelensége? Ha vannak más alaposabb okok, ez is számot tehet köztük; de egymaga nem elég tétlenségünk kimentésére. Adjunk annyit, a mennyit adhatunk; tisztázzuk, rendezzük azt, a mi jelen eszközeink segítségével rendezhető. A munkás kéz csekély száma s ama kötelesség fölismerése, hogy a végzendőkben sorrendet kell tartanunk s a mi várhat, ne előzze meg a halaszthatatlant?

S ebben állapotam meg. Mert az tagadhatatlan, hogy a magyar nyelvészet kevés munkással rendelkezik, nem minden kéz vesz részt a munkában, a mely egyet és mást bizonyára sikeresen el tudna végezni. Ezek közé tartozik, mert nem annyira széles körű előismeretek föltételéhez van kötve, a rokonértelmű szók kérdése is. Ezzel korántsem akarom kicsinyleni, való értékén alul leszállítani a tárgy fontosságát; ismerem jól nehézségeit, tudom, hogy az épület fölemelésére nem egy-két kéz, nem is egypár futó esztendő, hanem sokunknak egyesült tevékenysége s évek láncolata szükséges; de, gondolom, a ki csak egy-két kövel gyarapítva is az épületanyagot, azon kívül, hogy hazafiúi kötelességet teljesít, hasznos szolgálatot is tesz vele az ügynek. Én is teszek tehát annyit, a mennyit erőm, tehetségem megenged.

A rokonszók jelentésbeli különbségének meghatározásában a nyelvtényekből kell kiindulnunk. Így állította föl Steiner Zs. (Nyr. II. 146.) az egyedül helyes vezérelvet, a melyet én is minden betűjében elfogadok s melyet pontosan követni szoros kötelességemnek tartok.

Ezen elv szerint tehát elhatározó, egyedül döntő a nyelv mai állapota. Ennélfogva ki van zárva minden oly jelentés fölerőszakolása, mely a múlt idők homályában lappang vagy a kétes jövő szürkületében csillánczik; más szóval, a melyet a mai nyelvhasználat vagy már nem, vagy még nem ismer.

Helytelenek volnának például ezek a meghatározások: *mindig* (a régi irodalomban s ma is a népnél: *mindég*, *mindétig* = mindéltig) jelenti a mindvégig tartó időt; de csak egy élet tartamára vonatkoztatva; pl. *Mindig* (= a míg élek) hű maradok hozzád'. Hibás alkalmazás ennélfogva: *Mindig* mondtam neki', mert ebben a *mindig* *multa* vonatkozik. Valamint hibás ez is: *Tűz és víz mindig ellenségei lesznek egymásnak*', mert a tűz és víz élettelen tárgyak. — *Mihelyt-legott* csak helyjelölő kötőszók. Jól mondom: *Mihelyt* (= a mely helyen) kiszálltam, *legott* (= ép azon a helyen) megtelepedtem'. Sat. E meghatározások a szó alapjelentéséből indulnak ki, a mely ma már végkép elhalványult.

Hasonló erőszakolás volna, ha rokonértelműeknek tüntetnők föl ezeket: szükséges: *kellemetes*, bolondoskodik: *andalodik*, levegő: *ég*, kard: *tör*, meghódít: *megaláz*, fest: *ír* sat. Ez utóbbiaknak megvolt ugyan régebben ez a jelentésük, de a mai nyelvtudatból már teljesen kiveszett.

Viszont a jövőbe nyulnánk bele, ha oly jelentést akarunk bele magyarázni egyes szókba, a mely idővel ugyan kifejlődhetik, de a melyet a jelen még nem ismer; pl. ha ily különböztetéseket tennénk: *Ó* és *régi* közt az a különbség, hogy amaz még ma is tart, pl. *ó bor*' emez pedig már megszűnt, pl. *Ister* régi neve vala a Dunának. *Lomha* az állat, *rest*, *tunya* az ember. *Tetszős* a mi a szemnek, *kellemes* a mi a fülnek, *kedves* a mi a szívnek jól esik'. Vagy: *Füü*: sohn, *gyermek*: knabe, *puja*: kind' sat.

A rokonszók jelentéskülönbségének meghatározásában tehát mesterünk az élő nyelv leszen; az ő szavára hallgatunk

s a mire tanít, rajta leszünk, hogy megértsük, megtanuljuk, de se többet se kevesebbet. Tárgyalni tehát csak oly csoportokat tárgyalhatunk, a melyeknek tagjai közt világos árnyalati különbséget találunk. A melyek közt ilyesmit a nyelvhasználatból ki nem mutathatni, pl. *munkás, dolgoz, szorgalmas, serény*; vagy: járj *hamar, gyorsan, frissen, szaporán*; továbbá: *mindjárt, legott, tüstént, rögtön, azonnal* sat, azok érintetlenül maradnak, érintetlenül kell maradniok mindaddig, míg a nyelv határozott válaszfalat nem emel közéjük, mert különben könnyen ama veszélynek tennők ki magunkat, hogy az élet lépten-nyomon megcáfolná szavainkat, mint ez már sok tudós tanítóval megtörtént.

Midőn egyes rokon szócsoporthoz közlését ez alkalommal megkezdem, tartozom ama kijelentéssel, hogy távol állok tőle, hogy adataim számára a teljességet, meghatározásaim számára a tévedhetetlenséget megköveteljem. Jóakarati kísérletek ezek csupán, a melyekhez több pótlás s bizonyára egy-egy megigazítás is fér.

Keres, kutat, (kajtat, kajt, katag, katalak, katalat-matal, kutaskodik), motoz, (motorász, motonoz, potorász), koboz, (kotoz, kotonáz, kotonoz), egerész.

Példák: *Keres*: Ki mit keres, megleli (Nyr. XI. 378.). Ki mint keresi, úgy veszi hasznát (Nyr. XI. 378.). Az ki másnak gonoszát keresi, ő maga vesz belé (Nyr. XI. 176.). Megesik, hogy a mit másban keresünk, sokszorozott számmal mind kebelünkbe tanyáz (Nyr. XI.). Fakó lovam meg a deres, mindig a lányokra keres (Kálmány: Koszorúk I.). Nyáron keres télre valót (Kálmány I. 97.). Három vármegye keresget (Kálmány I. 167.). A ki keres, az talál (Km.). Illehet, hogy nem kereste kedvét a feleségének (Mikes. T. 1. I. 16.). Bocskorba kell keresni; csizmába tölteni (Nyr. VI. 171.). Mit kerestél az erdőn? (mi dolgozott ott). Mit keres? (közbeszéd.).

Kutat: Mindjárt kutassák ki az másik szobáját (Nyr. IV. 281.). Kiterjesztette vizsgálódásait az e tekintetben tett eddigi kutatásokra (Nyr. X. 63.). Kajtatni kezd erre is, arra is (Nyr. XII. 376.). Óh mit kajtatsz te Kajti? Ne kajtass annyit (Kriza). [Kajt. (Kriza). *Kutaskodik*: keresgél (Nyr. IV. 329.). *Katag*: keresgél. *Katalat-matal*: összevissza kutat, turkál, fürkész (Nyr. III. 545.)]. *Katalak* mint az

egerszegi menykő (Nyr. III. Őrség). Mit k a t a g s z ott (Nyr. III. 183.).

Motoz: Hijában matarász az asztal fiában, mert ott pirisnyedett kenyérnél egyebet se talál (Nyr. IX. 176.). A helyett, hogy a dologban segítene, mindig csak előttem motonoz (Tsz.). A kastélynak minden szegletét összemotozta (Kriza: Nm.). Mit motozsz keblében te goromba Jankó? (Thaly: Vitézi ének I. 344.). Motoz a terítőn, a koporsó leplén (Arany: Toldi Sz. VI. ének). Ihol csak a haján motozsz a régi római hitnek (Nyr. VI. 166.). De míg az orrom körül való motozásra érkeztek (Matkó Nyr. III.). [*Potoráz*: midőn a mezőre hajtott sertések eledelt keresnek (Nyr. I. 136.). *Motoráz*: piszkál (Nyr. XI. 477.).

Koboz: kaparász (Nyr. XII.). *Kotoz*, *kotonoz*: kutat (Nyr. V. 35.).

Egerész: keresgél (Nyr. V. 523.). Erre is, amarra is hányja egerésző szemeit (Nyr. VIII. Dugonics) Nyelvel a kuvasz is, a világért sincs most egerészni kedve (Arany: Toldi I.). Barna legény heverész, tarka macska egerész (Erdélyi Népd. 191.). — Keze matat kebelembe, szeme kaczag a szemembe (Nyr. IV. 144.).

Mindezek oly cselekvést jelölnek, melynek célja valaminek a megtalálása.

1) *Keres* és *kutat* első sorban abban térnek el egymástól, hogy amaz fölszínes, emez mélyreható vizsgálása annak a helynek, a hol valamit találni vélünk. A ki keres, sejtésből indul és nem követ mindig állandó irányt; a tudató megállapodik egyben, de azt töviről-hegyire vizsgálja s így míg amott az eredmény nem igen valószínű, a kutatás ha helyes alapból indult meg, haszonnal jár. *Motoz*, kézzel való keresés (a minek okozata a legtöbb esetben rendetlenség lévén) nyitját adja e szólásmódok értelmének: „Motoz van a fejében”: részeg (Nyr. IX. 331.). „Motoz van a fejében, mint a bolond birkának”; minden dolga hóbortos (Nyr. I. 324.).

2) A keresés célja, hogy valaminek birtokába jussunk; a kutatásé, hogy valamit földerítsünk. Ebből folyik az, hogy keres azt a hivatalból folyó foglalkozást is jelzi — bélyegző magyarossággal — melynek segítségével mindennapi szükségleteinket megszerezhetjük; míg kutat inkább

a tudományban használatos, hol valaminek tisztázásáról van szó. (*Kutat* a népies nyelvben csak mellékalakjaiban él.)

3) Minthogy a birtokba jutás fogalmát személyekre is kiterjeszthetjük, ezekre vonatkozólag: „*keres*” oly törekvést jelöl, mely valakinek a kézrekerítésében áll, mely tekintetben *egerész* vele egyértelmű, azzal a megszorítással, hogy inkább állatnak állattól való üldözését jelenti; *moz*, a fogalommal járó ide-oda menés, tárgyak fölturása által, valamint a *kutat* az által, hogy a kérdezést, faggatást is eszközeihez számítja, másoknak munkájokban való gátlása, szóval az alkalmatlankodás fogalmát öltik magukra.

4) Elvont dolgoknál *keres* általában: törekvés, hogy azokat elérjük.

5) *Koboz* és *moz* közt az a különbség, hogy *mozni* tárgyat, fölszínét s ha természetes nyílása van, belsejében és személyt egyaránt lehet; míg *koboz* csak személyekre vonatkozhatik.

Általában a keresésnél a vezérlő gondolat valaminek a megtalálása önmagáért; a kutatásnál, moztásnál és kobozásnál a megtalálendő tárgy egy más oknak eszköze. Ha valakit megkobozunk, ennek oka nem a tárgy, melyet nála gondolunk, hanem ő maga; a mennyiben ráakarjuk bizonyítani, hogy pl. lopott, csempészett.

Helyén lesz még egy néhány kifejezést följegyeznünk, melyek ide valók. Sajnos, hogy az adatok elégtelenségénél fogva nem bocsátkozhatunk árnyéklati jelentéseik megállapításához.

„Mátyás napkor már a vinczlér erős legényeket szemlélt” (Erd. III. 75.). — „Rózsás kertbe jártam violát vizsgáltam” (Erd. I. 17.). — *Kasmatol*: váj, keresgél, karmol; kutyáról és macskáról. „Vajjon mit kasmatol az a kutya?” „Nem tudom mit kasmatolt a macska?” (Nyr. XI. 93.). *Kasmatol*: keresgél (Nyr. IV. 183.). *Kasmatol*: jö-megy és e közben hánnya-veti a tárgyakat (Nyr. VIII. 471.). *Kasmatol*: ott jár és keresgél, a hol nem volna mit keresnie (Nyr. III. 324. Szék.) sat. sat. *Kaszmato*: kutat, matat (Nyr. V. 37.). — *Bajmász*: tapogatva, lehajolva keres holmit (Nyr. VII. 478.). — *Bójász*: tallóz, keres (Nyr. VIII. 379.). *Bójász*: kutat, keres (Nyr. VI. 134.). — *Maklog*: keresgél (Nyr. VI. 232.). — *Valat*: kutat, katat, keresve turkál, fürkész (Nyr. VII. 188.). „Kere-

sem, v a t y a r á s z o m a szénát, nincs alma“ (Nyr. XII. 476.). — *Katafiroz*: kutat, keres (Nyr. XIII. 331.). — *Üzi-füzi*: utána jár, keresgéli, kutatja valaminek az okát. „Már miért kell úgy üzni-füzni ezt a dolgot? Hadd a pokolba, ne üzd-füzd tovább“ (Nyr. XI. 42.). — *Koalódik*: motoz, keresgél (Nyr. XI. 382.). — *Fágy*: kutat, motoz (Nyr. VII. 428.). — *Czirkál*: kutat, keres. „Igen megczirkálák és átvizsgálák (Pázmán: Pr. 209.). — *Kurkál*: 1) szurkál, 2) keres (Nyr. III. 525.). *Kurkál*: fürkész (Nyr. I. 280.). — *Kurkász* 1) mikor az egyszer megszedett gyümölcsfák ágai között maradékgyümölcsöt keresgél, 2) midőn vizsgálódik, kutat a gondolatok között. Ne kérdezd, ne kurkászd annyit, hol jártam (Nyr. VI. 324.). *Kurkász*: valaminek okát keresi (Nyr. X. 238.). — *Kotrosál*: babrál, mutat (Nyr. XI. 478.). — *Kotrász*: kotorász (NSzót.).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

csimasz. — Tsz. csimaz, poloska, palaczká, bűdös-féreg; a deák *cimex*-ből (kecskeméti szó). — Nem lehet kétségbe vonnunk a magyar és latin szó rokonságát, de azért mindenki látja, hogy bajos volna a mi csimasz-unk hangalakját a deák *cimex*-ből megmagyarázni. Másutt kell tehát kereskednünk. A Tájszótárban csimaz mellett csimasz is megvan; Cal., MA. és Krsz.-nél azonban csak csimaz és csimmaz található. A z-s alaknak tehát eredetibbnek kell lenni.

Az olaszban *cimice*: poloska. Még ebből sem lehet a mi csimaz-unkat magyarázni. A vel. *cimese* alakból azonban rögtön látható a magy. z-s alak eredete: a *cimese* szó kopott alakja, *cimes* (olv. *czimēz*), nálunk illeszkedett és csimaz (MA. czimaz) lett belőle. A végső sz-es alak (*csimasz*) későbbi fejlődés.

csócsa, csócsál. — ol. *cioccia* csecs, *ciocciare* szopni, szopogatni, csócsálni. — A magyarban csócsa: kis gyermek szájába rágott pépet jelent; nem ezt vettük tehát át az olaszból, hanem a csócsál igét s ebből aztán a népnyelv kikövetkeztette a megfelelő névszót, úgy mint a szurkál és piszkál igékből a piszka-fa és szurka-piszka szokat.

Az ol. *ciocciare* igét említettük már fentebb a csacsi szó alatt.

csonka. — Kérdés, ha csakugyan kölcsönszó-e a magyarban s nem az olasz vette-e mitőlünk; *cionca* teljesen egyértelmű a magyar *csonka* szóval, *cioncare* egy annyi mint: csonkítani, lemetszeni a galyak, fasorok kinyúló ágvégeit. Lényeges jelentésbeli különbség tehát nincs; származására nézve meg ép oly ingadozó tapogatódzásokkal találkozunk az olasz nyelvészetben mint a magyarban.

csöröge, csörege. — Miért hosszú a *csöröge* szó első *ö*-je? Mért hogy a *csörögefánkot* (herőczét, forgácsfánkot) nem mondják *csörgefánknak*? Hisz ha a *csörög* igéből származnék, akkor rövid *ö*-t kellene találnunk az első szótagban, ép úgy mint a *tepertő* jelentésű *csörge* szóban?

Ez az első szótag határozottan arra vall, hogy *csöröge* és *csörge* nem egyeredetűek.

Ily gondolatok foglalkoztattak, mikor a bergamói dialektus szótárában a *ciareghi* szót megpillantottam: *ciareghi* vagy *öf in ciareghi*: vajból, zsírból, olajból és tojásból készült étel, úgy hogy a tojás sárgája szépen megmarad; tehát a németül úgynevezett *spiegelei* egy neme; parm. *ciaràda* tojással készült étel; páv. *ciarghin* szintén tojásból készült étel.

Ez a *ciareghi*, *ciaràda*, és *ciarghin* az olasz *chiaro*, (északi dialektusokban *ciaro*) „világos, tojásfehére“ szóktól származik.

Véleményem szerint mi ezt a *ciareghi* szót vettük át. Már MA. megkülönbözteti a *czörege* = polenta és a *czörge* = cremium lardi kifejezést. Calepinus szerint *polenta* a magyarban *lepény*, *béles*. A *czörege* szó tehát eleinte olyan lepényt jelenthetett, melynek egyik főkelléke a tojás volt, úgy hogy *ciareghi*-nek nevezték. Erre az átvételre vall a *csörege* szó második szótagjának *e* hangja is; hisz ha a *csörög* igéből származnék, akkor *csörge*, vagy legjobb esetben *csöröge* alakot öltött volna. Mert van ugyan *csörög* és *csergedez*, *löm*, *temei* és *tömöget*, de oly eset, hogy a tőszótagban megmaradna, a *g* képző előtt meg tiszántúli *e*-re változnék az *ö* (pl. *tömeget*), nem igen fordul elő nyelvünkben.

A *csörege* szó hosszú *ö*-je és a második szótagbeli nyílt *e* tehát azt bizonyítja, hogy kérdéses szavunk nem a *csörög* igéből származik s ez esetben csakis az ol. *ciareghi*-hez lehet magyarázat végett fordulnunk. Az *á*-nak eleinte *é*-re kellett változnia, mint az *osztég*: *osztáng*, *séter*, *sajtár* X: 476 szavakban. Az így megalakult magy. *csérege* szó dissimilatiót

szenvedett, vagy talán a *csörög* igével való hasonlatossága következtében az *é*-t *ö*-re változtatta, a mely *csörege* szónak később egyes tájszólások vidékén *csöröge* változata is alakult.

czafat, czafatos. — TSz. *czafat*: rongy, ronda (Bal. m.), darab rongy (Göcs.); *czafatos*: sáros, mocskos, rongyos, czafantos; Krsz. *czafatos*: locsos, sáros; *czafat, czafatol*: locsban, sárban megy.

Ol. *zaffata*: bűdösség, bűdös locs, sár. Arab *sifah, sufuh*: önteni, széjjelfreस्कendezni. Tomm.

Ez adatokból látszik, hogy mi a *zaffata* szót az átvétel alkalmával azonnal *s* képzővel láttuk el *s* lett belőle *czafatos*: locsos, sáros; később kifejlődött mocskos, rongyos mellékértelme *s* így keletkezett a *czafat* szó rongy, ronda, darab rongy jelentéssel.

czafatol (locsban, sárban megy) a *czafatos* szóból kikövetkeztetett alapszó igei továbbképzése; az *-l* itt denominatív képző; de a nyelvérzék deverbális frequentatív képzőnek, nézhette *s* így keletkezett a *czafat* ige (Krsz.), „locsban, sárban megy“ jelentéssel.

datolya. — vel. *dàtolo*, náp. *dàtolo*, ol. *dattero*; Diez szerint *daktylus*-ból származik.

dáma. — A NSz. szerint a francziából vettük, csak-hogy *dáma* nálunk a köszözlásban „kicsapongó, gyanús nőszemélyt“ jelent. Ugyanilyen értelemben találjuk a *dàma* szót a pármái és velencei dialektusban: *dàma*: olyan úri-asszony, a ki szeretőt tart. Nem a francziából került tehát hozzánk, hanem az olaszból.

ében. — parma *ében*, ol. *ebano*: ébenfa.

flóta. — ol. *flauto*. Az *ó*: *au* hangváltozás minden nyelvben nagyon gyakori; a magyarban pl. *só*: *sauak*, *tő*: *tauak*, *szó*: *szauak*. — Hogy az olasz szó végső *o*-ja a magyarban *a*-ra változik, azt már számos példából láttuk: *datolya*: vel. *datolo*; *torzsa*: ol. *torso*; *pálya*: ol. *pálio* sat.

freskó. — *frescő* festmény Jók: JövőSzázReg. II. 12. — ol. *fresco*: falra festett kép; *s* azért nevezik *fresco*-nak: „friss“-nek, mivel friss, nedves vakolatra kell festeni. Tomm.

furma. — Egy trivialis szólásmódban; „Kurva, mer nála van a furma“: berg. *furma*: ol. *forma*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Buta. Szarvas Gábor (Nyr. XV. 360) a *buta* szó eredetét kutatva nyelvtörténeti adatok alapján világosan megmutatja, hogy e szó eredetileg csonka, tompa, életlen, rövid jelentésben volt járatos. Hozzá tehetjük, hogy a mai népnyelv is ugyanazt bizonyítja, mert a *buta* szó, noha kissé más alakban, ma is él a nép ajakán s az eredeti jelentést maig is hiven őrzi. A csonka, különösen kis szarvú vagy éppen szarvatlan barmot ugyanis országszerte *bugá*-nak nevezi a nép: buga ökör, buga kos, buga tehén, a mi a Pápai Páriznál előforduló buta szarvak: obtusa cornua értelmével teljesen megegyez. Kemenesalján buga ember annyi mint pórias ember; Baróti szerint pedig buta annyit is tesz mint parasztos. Pécssett a prémtelen ködment, tehát azt, a mi a szokással szemben csonka, buga ködmennek nevezik; a fertály mágnás tősgyökeres magyar neve buga mágnás sat.

Mindezen adatokból az tűnik ki, hogy a *buga* mai jelentése a *buta* eredeti jelentésével, az obtusussal teljesen megegyez. úgy annyira, hogy ebbeli összetartozásukat kétségtelennek vehetjük. Alaki különbségük sem oly tetemes, hogy az összetartozás lehetőségét tagadni lehetne. A *t* és *g* hangok cseréjét a Nyr. is több adattal bizonyítja, különösen a palócság és székelység köréből, pl. *leteslet*: *legesleg*, *letelő*: *legelő*, *aggyit*: *addig*, *penyét*: *pedig* sat. Az *ágbog* vagy inkább a birtokragos *ágaboga* alak a székelyeknél *ágabogálni* igét sarjadzott, holott a köznyelvben a megfelelő igehatározó, hangszervi cserével, *atabolánban*-nak hangzik.

A kérdés már most csak az, melyik az eredeti alak, a *buga*-e, vagy a *buta*? Én az előbbi tartom eredeti alaknak s az utóbbit a nép ajkán elváltozotttnak. *Bog*, *boga* vagy *buga* annyi is mint bütyök, csomó, vagy kidudorodás, bunkó, göcs a növényeken, tehát a hosszúka és szúrónak szintűgy ellentétese, mint Apáczáinál a *buta*, s a *bog*, *buga* kétségtelen példaképei a rokon nyelvekben is föllelhetők (MUGSz. 458. l.)

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Fehérje. Én a nem legkifogástalanabb *fehérjét* a Természettudományi Társulat „Közlönyében” (ez még rosszabb szó a fehérjénél) nem különös pártfogásra méltónak jelentettem, mert mint műszóban a szóképző tulajdonképen gazdátlan (birtokos nélkül való) birtokrag, s a birtokragot szóképző jogával fölruházni, úgy hiszem, nem sokkal szabadalmat nyújtani a magyar nyelvben.

Szily Kálmán *alja* buza, *örege*, *apraja*, *javabeli*, *módjával*, *nagyjából*, *hamarjában* szavakkal védelmezi a *fehérje* helyességét. Ezekhez adhatjuk még a *széltében* és *hosszában*, *frissében*, *farkas sötétje*, *sebtében*, *hegye* dohány (Nógrád megyében) sat, talán az *agya* fűrt, *vére* fogyott sat. magyar-ságot is, s én a *hegye* dohány' alapján *hegye* levelet' is forgalomba hoztam a botanikában.

Ámde én a *fehérje* műszót egy kissé más fajta szónak tartom, mint az idézetek. *Fehérje* önálló műszó akar lenni, szövetet is, chemiai anyagot is jelent; tehát olyan önállóságának kellene lennie, hogy birtokosát az embernek ne kelljen az előbbi mondatokban keresnie (vajjon a fal, foga [Kimutatta a foga fehérjét], szeme, köröm, tojás vagy mag *fehérje*-e az; föltéve hogy Sz. K. a *fehérjét* nem képzett, hanem ragozott szónak tartja) és mint műszót tovább alakíthassuk (fehérjés, fehérjétlen, fehérje-szövet sat? helyes a *sárgájátlan*, *sötétje* tünemény?).

A főtebb idézett szók nem ily engedékenyek, a *javabeli*, *nagyjából* sat. tovább képzést nem tűnnek, mint egy önálló műszó; de egyáltalában műszóknak nem is tekinthetők, legfőljebb az *alja* (ocsú) *búza*, mert pl. *apraja* és *nagyja* alatt érthetem az alma, krumpli, család apraját és nagyját, a mint hogy pl. a krumpli apraját és nagyját szokás is kiválogatni. Vagy mit jelentene a *módja*, *hamarja*, *sebté*, *szélte*, *frisse* műszó, ha végső ragasztékjoktól megfosztanók? Mért jelentse a *fehérje* épen a tojás vagy mag fehérjét, mért nem a köröm fehérjét vagy a fog zománczát?

Én azt hiszem, ha a *fehérje* az albumint, azaz a mag fehérje szövetét és chemiai anyagát akarja jelenteni, mint önálló szót, képzett szónak kell tekintenünk s ekkor a *ja* és *je* magyar szóképző ép úgy nem lehet, mint a *nya* és *nye*. Ámde gondoljuk oda a *fehérje* elibe a mag vagy tojás birtokosokat, vagyis legyen e műszó ragozott, nem képzett szó, bátorkodom kérdeni, szabad-e a *fehérje* analógiája nyomán az *erythrophyllt* *pirosjának*, a *xanthophyllt* *sárgájának* (ez nem a tojás sárgája), *weichstoffot* *lágyjának*, *zöldjének*, az *oxygent* *savanyújának* vagy minek neveznünk, s a magyar nyelvet a *ja* és *je* szóképzővel bővítenünk?

BORBÁS VINCZE.

Lüktető ér. Barts József az ajánlottam *lüktető ér* helyett a *verő ér* mellett pártoskodik és szótárához utasít. Itt szószerint a következőt olvasom: „Én azonban már Párizs-Pápaiban is „verő“ érnek találok fordítva az arteriát, de meg a magyar ember „szívverése“ is arra bátorít, hogy az arteriát „verőérnek megnevezzem.“

Már kérem szeretettel, ha Pápain kívül még más három

régi szótár bizonyítana is a ,verő ér' mellett, még akkor se birna eltéríteni abbeli meggyőződésemtől, hogy nem a ,lüktető ér' a leghelyesebb. Sokszor a szótárak se csálthatatlanok!

Tekintsük az *üt*, *ver* és *lüktet* jelentéseit.

A *lüktet* egyenesen a *ver* és vele együtt a *vér* edények természetes, csendeses és folyvást tartó mozgására vonatkozik. *Üt* és *ver* nem a vér mozgását jelenti; *üt* annyi mint egyszer, egyet csap; *ver* = többet csap, de azután megszűnik, pl. németes szájjal, verést kapott' vagy megverték, vereség, Isten verése sat. Azt hiszem, az *üt* és *ver* leginkább a német révén hatalmasodott el a természetes *lüktet* kiszorítására, mert nálunk jobban ismerik a német nyelvet, mint a nép nyelvét, s gondolataik kifejezéseit amonnan, nem a nép nyelvéből termékenyítik és gazdagítják.

Igaz, mondjuk: ,jaj de *ver* vagy *dobog* a szívem', pl. ha valaki megijedt, de ez már nem a rendes, hanem fokozódott szív működés; ellenben a *lüktet* (lőktet) csendesebb mozgás és nem a menyő ütését, vagy a kisbíró huszonötjét jelenti, hanem egyenesen a vér mozgásából eredő tüneményt.

BORBÁS VINCZE.

Úgy-mint. Csak nem régiben is még igen-igen kedvelt mondás volt s járta szájról-szájra, hogy mennyire szegény, ügyefogyott volt még csak e század kezdetén is a magyar nyelv, s azóta mennyire meg gazdagodott és meg más e g y e b e d e t t. Hát az igaz, ha mására vetjük egyiket a másik után, először Kresznericset vagy akár Márton Józsefet, aztán meg például Ballagi Teljes magyar szótárát, az előbbi kettő együttvéve se nyom feleannyit se, mint a megjelentekor is még tökéletlen Teljes magyar szótár. Tudja mindenki, hisz olyan tokás-köpczös betűkkel volt hirdetve, hogy ama néhány év óta a magyar nyelv kincses háza ismét újabb huszonöt ezer szóval gazdagodott.

Gazdagodott? Mint a vetés, ha kiveri a burján, s elsatnyul, elfulad. Míg szótárunk egyre hizik, vastagszik, a nyelv maga, mai irodalmunk nyelve szemlátomást fogy, szánszalmasan összezsugorodik.

Mikor a *nélkül*-ből előállt a *nélkülöz*, nem tagadható, szókincsünk nőtt, gyarapodott. A mit apáink az ő nélkülöz-e ten korokban nem mondhattak, mi tudjuk mondani s mondjuk is: ,Mindent *nélkülözött*, vagy: semmit nem *nélkülözött*. Könnyen *nélkülözünk*. a mit nem ismerünk. A szem nem mondhatja a kéznek, *nélkülözhetlek*. A szegény ember sok mindent *nélkülöz*. Ezt a könyvet egy pillanatig se *nélkülözhetem*. Nem *nélkülözünk* semmit. Az egészséges könnyen *nélkülözi* az orvost. Sokat *nélkülöztek*.' Sat. De a mit a vámon nyertünk, azt a révén tízszeresen-húszszorosan elvesztettük.

A *nélkülözés* a mai irodalomban oly általános, hogy miatta egész táborra a magyaros eredeti fordulatoknak ki kezd szorulni, feledésnek, pusztulásnak indul. Régóta figyelemmel kísérem különösen a folyton *nélkülöző* napisajtót s alig akad egyikében, másikában szemem elé a mult idők szokott kitételeinek valamelyike. Pedig mekkorra változatosságot, gazdagságot állíthatunk a főtebb idézett egyhangú, szegényes kifejezéssel szembe: „Mindent *nélkülözött*” = Nem volt semmije; hijával volt mindennek. „Semmit nem *nélkülözött*” = Bőviben volt mindennek; nem hiányzott semmije; nem volt fogyatkozása semmiben. „Könnyen *nélkülözünk*, a mit nem ismerünk” = könnyen el vagyunk a nélkül, a mit nem ismerünk. „A szem nem mondhatja a kéznek, *nélkülözhetlek*” = nincs szükségem reád; ellehetek nálad nélkül. „A szegény ember sok mindent *nélkülöz*” = sok mindenben szenved szükségét. „Ézt a könyvet egy pillanatig se *nélkülözhetem*” = Ez a könyv minden pillanatban kell nekem. „Nem *nélkülözünk* semmit” Nincs semmiben fogyatkozásunk. „A egészséges könnyen *nélkülözi* az orvost” = nem szűkölködik orvos nélkül, nem szorul orvosra. „Sokat *nélkülöztek*” = Szűk (ínséges, keserves, sanyarú) napokat éltek, sokat túrtek-szenvedtek. Sat.

Szótáraink s az ő jóvoltukból a művelt beszéd is két új szóval gyarapodott, ezekkel: *fivér* és *nővér*; de miattuk más régi őt, a melyek pedig sokkal szükségesebbek amazoknál, mert szabatosabbak, határozottabbak, műveltjeink nyelvétől végbucst készül venni; ezek: *testvérem*; *bátyám*, *öcsém*; *néném*, *hugom*.

A régi nyelv nem ismerte az *előny*-t s *hátrány*-t, e tekintetben is tehát gazdagodtunk. Az irodalmi nyelv *előnyt* ad a bornak a sör fölött; a verses formát *előnyben részesíti*; az érdekes halványságot Margitnál *előnynek tekinti*; nagy *előnyt húz* a vállalatból; *előnyös* föltételek mellett egyezkedik sat. sat. A régi, szegény, ügyefogyott nyelv szorultságában hol ehhez, hol amahoz a kifejezéshez kapkodott: „Előbbre helyezte (többre v. följobb becsülte) a bort a sörnél; a verses formának elsőbbséget adott”; s bizonyára abban is más izlése volt, hogy „a halványság nem válik Margit szépségének javára; a vállalatból nagy nyeresége volt, vagy: nagy hasznot hajtott neki a vállalat; kedvező (haszonnal biztató) föltételek alatt egyezkedett” sat. S így vagyunk a *hátrány*-nyal is; gazdagodtunk vele, de eredeti változatos kifejezéseink rovására; mert manap már a *hátrány* miatt alig hallhatók az ilyenek: „Károm van belőle, kisebbséget szenvedni, rövidséget vallani; kára van (válik, szolgál).”

A *nélkülöz*, valamint a *fivér* s *nővér* se tartoznak voltaképen a hibás alkotások, a kifogás alá eső szók sorába; nem is épen azért emelünk szót ellenük, hogy használják, élnek velük, hanem megemlítettük mint olyanokat, a melyekre

épen semmi szükség se volt s a melyek csak azért születtek meg, mert német-magyar szótárkészítőink szükségesnek tartották, hogy minden német szónak, a mely a szótárakban előkerül, a magyarban is meglegyen testilelki egyértékese: A magyarnak a *bruder* is *schwester* is egyként testvér. Ez hiány, fogyatkozás, a melyen segíteni kell okvetetlen, különben a fordító megakad, ha a regényhős leveléhez ér, a mely e megszólítással kezdődik: „Lieber bruder!” (Vajjon a német, francia sat. fordítók is csinálnak szókat, midőn például Jókainak egyik-másik regényét átültetve e szókra bukkannak: testvér, bátyám, öcsém, néném, hugom?). Ismétljük, nem megvoltuk s alkalmazásuk, hanem az ellen van kifogásunk, hogy német példaképek másolatai s noha mint ilyenek idegen zamatúak, mindamellet köz keletnek s majdnem kizáró használatnak örvendenek s miattuk szabatosabb, változatosabb, magyarosabb kifejezőink lassan-lassan elhalványodtak.

Bizonyos tekintetben közéjük sorakoznak a czímben említett hasonlító köztörzök is. Mind a ketteje helyes, kifogástalan szó; helyzetükre, a sorrendre nézve, a melyben egymásra következnek, szintén nem érheti őket megrovás; hisz a correlativ névmások és határozók, noha szokottabb, hogy a visszamutató előzze meg a mutatót, pl. „A ki másnak vermet ás, (a z) maga esik bele. A milyen a jónap, olyan a fogadjisten. Ki mint vet, úgy arat” sat, megfordított sorrendben is állhatnak, pl. „Olyan a jónap, a milyen a fogadjisten. Úgy járjuk, a mint húzzák” — mégis szót kell emelnünk újabbi alkalmazásuk ellen, mert német használat utánzata s noha az ellenkező sorrend (valamint-úgy) közönségesebb, manap mégis majdnem ez az egyedül divatos (úgy-mint); s a mit főképp hibáztatnunk kell alkalmazásukban, hogy szüntelen való ismétlésük egyhangúságot, unalmat okoz. azonkívül egyéb kifejezőinket az őket megillető szereptől megfosztják s az élet színpadjáról már-már végképp leszorítják.

Ha hasznosabb dolgot nem tudnánk tenni s ha épen szükség volna rájuk, akár melyik szabadon választandó hét irodalmi termékeiből elég vaskos kötetet tudnánk kiállítani, a melyekben a hasonlítás majdnem kivétel nélkül a németben megszokott módon *úgy-mint* köztörzökkel van bevezetve. De e tekintetben száz nap se mond többet, mint egy-kettő, ezer példa se bizonyít hathatósabban, mint öt-hat; azért csak az utóbbi napok termékeiből idézünk egy-két példát, azokat, a melyeken olvasás közben szemünk épen megakadt. Itt következnek:

„Kétségtelen, hogy ezzel a körülménnyel mindig el kell számolni úgy az államnak, mint az egyeseknek. (Égyetértés szeptember 3.). Ki kell venni az utcatisztítás kezelését úgy a tűzoltó főparancsnokság, mint a kerületi

előjáróságok kezeiből. (Nemzet szept. 4.). Nem tagadhatjuk el megütközésünket a csehek magatartásán utóbbi időkben úgy a kiegyezés kérdéseiben, mint a bolgár eseményekkel szemben.“ (Pesti Napló szept. 5.).

Sőt egyik napi lapunk ily furcsa módon kezdte egyszer vezércikkét: „A képviselőház mai ülése izgatott és mozgalmas volt. Ugy a képviselők ma nagy számmal voltak jelen, mint a karzatok zsufolásig megteltek közönséggel.“

Ez a használat is, valamint sok más egyéb, a német irodalom nyomása alatt fejlődött ki a „so-wie“ példakép melegágyában növekedett naggyá s hatalmasodott el annyira, hogy egyéb kifejezőinkkel alig találkozunk egyszer-egyszer hónapok folytán hirlapjaink hasábjain. Pedig ha egyébből nem, a változatosság szempontjából is kívánatos volna, hogy néha-néha más erőket is alkalmazzunk, más magyarosabb fordulattal is éljünk. Az Egyetértésből idézett mondat például ezeket a változatosságokat engedi meg: „Kétségtelen, hogy ezzel a körülménnyel mind az államnak mind az egyeseknek el kell számolniuk; vagy: az államnak is, egyeseknek is; vagy: valamint az államnak, azonképen (úgy) az egyeseknek is; vagy: el kell számolnia az államnak s el az egyeseknek is.“ A P. Naplóból idézett helyet pedig, melynek szőrendje, közbevetőleg legyen mondva, mintha csak német grammatikai szabályok után volna készítve, így igazítanám ki: „A cseheknek az utóbbi időkben mind a kiegyezés kérdéseiben, mind a bolgár eseményekkel szemben tanúsított magatartásán nem tarthatjuk vissza megütközésünket.“

Egy füst alatt megemlítjük még itt az *ügy*-nak szintén német használatra szabott egy másik alkalmazását, a mely mint az előbbi is magában véve ugyan nem hiba, de nem helyeselhető benne az, hogy egyéb fordulatok rovására szintén kiváltságos szabadalmat élvez. Ez a *ha-ügy* = *wenn-so*. Példák: „Ha csak félreértésről volna szó, *ügy* fölőseges minden további beszéd. (Nemzet szept. 4.) Ha nedves a kövezet, *ügy* a sárrá vált port nem seperheti le a gép kellőleg“ (uo.).

Teljesen idegenszerű s világosan német sajátságra valló az *ügy* kötőszónak olyszzerű alkalmazása, a mint azt ugyan csak a Nemzet szeptember 4. számában használva látjuk: „A mi a német nyelvnek Magyarországon való helyzetét illeti, *ügy* megjegyzendő, hogy Magyarország önálló állam.“

A *ha* nyelvünkben kétféle szerepet tölt be, vagy föltételt, vagy időt jelöl; az előbbi esetben rendszerint *hát*, az utóbbiban *akkor* következik rá; de e correlatív kötőszók a leggyakrabban el is maradnak; pl. „Ha isten megsegít. *hát* ott leszünk. Ha magad ura leszel, *akkor* majd parancsolhatsz.“ A népies beszéd azonban a következményes mondatot inkább kötőszó nélkül szereti használni, a mint e példák

bizonyítják: „H a nem szeretsz igazán, (—) ne jártass magad után (Kriza). H a szeretni nem kéne, (—) az ember tovább élne (uo.). H a én bika volnék, (—) az útfélen teremnék (Arany-Gyulai). H a énnekem gyolcsom, kontyom volna, (—) még jó reggel felöltöztem volna (uo.). H a az úton kettő megál', (—) mind a kettő ingöm gyaláz (Kriza). H a szűröm lesz, bocskorom, (—) bizony megházasodom“ (Arany-Gyulai).

A Nemzet idézett példáiban is a második tag bátran állhat köztőszó nélkül; a harmadik példában pedig az *ügy*-nak el kell maradnia s helyette legföljebb arra nézve állhat: „A mi a német nyelvnek Magyarországon való helyzetét illeti, (*arra nézve*) megjegyzendő...“ SZARVAS GÁBOR.

APRÓLÉKOK.

Két internacionális magyar szó. Az egyik a *huszár*, másik a *kocsi*.

Ezeknek elsejét Miklosich „Die Fremdwörter in den slavischen sprachen“ művének megjelentéig (1867), sőt még jóval ezután is a külföld tudósai eredeti magyar szónak tartották: „Der name ist ungarisch, *huszár*; „der zwanzigste“, d. h. der von zwanzig ackerleuten zum heere gestellte reiter (Grimm. Wörterb. 1877.). *Husar* (ungarisch): zwanziger“ (Sanders. Fremdwörterbuch. 1871.). Miklosich abbéli kimutatásának helyességét, hogy ez a magyarból a művelt nyelvek legtöbbjébe átkerült szó nem eredeti, hanem a déli szlávtság révén az olaszból jutott át hozzánk, a Nyelvőr több kétségtelen adattal igazolta. A *huszár*-ra vonatkozó emez újabban történt megállapítás eredményét, valamint szintén a magyarból a többi nyelvekbe átjutott *kocsi* szóra vonatkozó fejtegetést (Nyr. XI. 103—106.) egy Angliában tartózkodó hazánkfi Dr. Murray, a „New English Dictionary“ szerkesztőjének főlészóltására rövid kivonatban a készülő szótár számára összeállította. Ezt a következő sorokban tudatta velünk.

„Mélyen tisztelt Uram! A mai könyvpostával van szerencsém a Nyelvőr ama két füzetét visszaküldeni, melyeket uraságod szives volt nekem kölcsön adni. Fogadja legmélyebb köszönetemet szívessegeért.

A *kocsi* és *huszár* szókra vonatkozó nyelvtörténeti adatokat lefordítottam s a forrás megnevezésével elküldöttem Dr. Murraynek, a „New English Dictionary“ tudós szerkesztőjének, ki azokat nagy örömmel fogadta és föl fogja használni az új szótárban. KROFF LAJOS.“

Megvilágosodott. Még csak egy csekélyke, parányi lépés, csupán akkora, mint egy verébgrás, és elértünk a nyelvrokonság megoldásához, hogy az ugor vagy török-tatár-

nak rokona-e a magyar nyelv. A közvélemény, értjük vele a nagy közönséget, míg a legutóbbi időben is bizonytalanságban volt róla, nem tudta elhatározni magát, melyik nézethez szegődjék. Vámbéryval tartson-e, hogy törökök, vagy Hunfalvy-Budenzzel, hogy finnek vagyunk. Ennek a gyötrelmes bizonytalanságnak és habozásnak immár vége szakadt, a kétes homályt, melyben eddiglen ide-oda botorkáltunk, tiszta derű váltotta föl. Egyet most már határozottan tudunk, azt, hogy nem vagyunk ugorok. S ez nekünk elég, ez teljesen kielégít bennünket.

A nehéz kérdést két utazó hazánkfia döntötte el. Az egyik orvos vagy hogy az ő nyelvén szóljunk „gyógyász,” a másik egy a múlt hónapokban többször emlegetett énekművész. E két hazánkfia a messze északra rándulva eljutott a lappok földére is, a kiknek nyelve a finnisták állítása szerint a magyarnak édes testvére. S miről győződött meg ott a hely színén járó-keelő két hazánkfia? A tudósítás, a melyet egyikük a messze távolból haza megküldött s a melyet egyik újságunk közönségünk lelki örömeire még azon melegében közzétett, rövid velősségében — így illik az igazsághoz — ekként szól: A mit a lapp és magyar nyelv rokonságáról beszélnek, mese. Mi egy árva hangot sem értettünk meg a lappok beszédéből!

Clamate ter: Halleluja!

Mi is tudunk magyarul! A T. Ház hébehóba nyelvész-kedik is. Mindenkor emlékezetes marad nekünk az az ülés, a melyben nagy többséggel elhatározták — azaz bocsánat, a melyben „elhatároztatott, hogy tekintettel arra, miszerint a kihagyatni javasolt *t a n o n c z* alkalmas, beváló szó lévén nemcsak, hanem egyébként is helyesnek találtatván, a helyébe tétetni indítványozott *tanuló, inas* vagy *apród*, mint nem megfelelők elvettetnek.” Tudnivaló ugyanis, hogy a patres conscripták soraiban akadtak olykor-olykor néhányan, a kik egy és más törvényjavaslat szövegezésével nem voltak megelégedve s holmi javítgatásokat ajánlgattak. Egy ízben, mikor a tisztelt ház némely tagja nagyon is javító kedvében volt, a fő miniszter úr a sok akadékoskodást végre meguntván, határozott hangon eme nyilatkozatot vetette oda az ellenfélnek: „Mi is tudunk magyarul.” S e kerek szóra vége lett azonnal a nyelvészeti pórpatvarnak.

De e nyilatkozatnak kifelé is megvolt a maga hatása. Kiváncsiak lettünk. Hogyne? Jogászok nevében, a kiknek nagy része az ötvenes évek nyelvének savóján növekedett föl, oly határozottsággal, oly erős meggyőződéssel azt mondani ki, hogy nincs szükségük leczkéztetésre, tudnak ők jól magyarul! S figyelemmel kezdtük kisérni másoknak is, de kivált a miniszter úrnak nem annyira beszédeit, mert ezek-

nek legtöbbje hevenyében születik meg, mikor nincs idő hosszabb fontolgatásra s különben is később toldanak-foldanak rajta egyetmást s kissé megcsiszolva kerülnek szemünk elé, hanem figyelemmel kísértük írásba foglalt enuncziációit abban a biztos reményben, hogy a legelső, mely szemünk elébe kerül, kétségtelenül meggyőző korábbi nézetünk helytelenségéről.

Nem soká kellett várnunk. Ez év elején Tisza Kálmánnak egy „fölvívó rendelete” jelent meg, a melyet egész terjedelmében ide iktatunk.

„A magyar udvari kancellária rendszeres föllállításáig, vagyis 1690. évig, a „Liber Regiusok” annyira hiányosan vezettettek, hogy különösen az azokban foglalt nemesi címeres levelekről bátran mondható, miszerint alig $\frac{1}{10}$ százalékát képezik azoknak, a melyek 1527-től 1690. évig a magyar udvari kancellária által a felek részére tényleg kiadattak, a nélkül, hogy a „Liber Regius”-ba bevezetve volnának, vagy róluk az eredeti conceptus fönmaradt volna. Miután a szóban levő adatokat úgy az egyes kormányhatóságok, különösen a magyar királyi honvédelmi és a közös hadügyminisztérium, mint a nagy közönség is mindegyre sürűbben veszik igénybe: a fentebb jelzett nagy hiány pótlására minden lehető el kell követni, minél fogva az országos levéltáros, a hozzám ez évi december hó 6-án 1255. szám alatt intézett előterjesztésében, többek között és pedig első sorban azt is javaslatba hozta, hogy a régi hiteles helyek levéltárainak őrei kéressenek föl, miszerint a kezelésük alatt álló országos levéltárban külön deponált, vagy protokollumaikban átírt vagy egyéb irataik közt található nemesi címeres oklevelekről és nemesi bizonyítványokról egy teljes jegyzéket készítsenek, illetőleg terjeszsenek be, a melyben az évszámon kívül 1. a címeres levelet adományozó fejedelmek vagy a nemesi bizonyítványt kiállító hatóságnak, 2. a címeres levelet vagy a nemesi bizonyítványt nyerőknek nevei egyenként. a hol lehetséges illetőségük kitüntetésével, s 3. levéltári jelzeik, mely alatt ezen iratok őriztetnek, pontosan felsorolva volnának. Nagy köszönettel fogadtatnék, ha a tudomány és a nagy közönség érdekében a kérdéses jegyzékbe az illető káptalannak vagy konventnek privát-levéltárában őrzött ilyenü okiratai is fölvétnének. Ennek előrebocsátása után hazafiúi bizalommal fölkérem a címet, hogy a rendelkezésére álló adatok alapján, a szóban forgó oklevelekről és bizonyítványokról egy, lehetőleg pontos jegyzéket készíttetni s azt mielőbb hozzám juttatni sziveskedjék.”

Ez a documentum. Egyen kísérem az olvasó s menjünk végig rajta, hogy meggyőződhesünk, mily közelségben vagy távolságban áll a miniszter úrnak a többség nevében tett eme nyilatkozata: Mi is tudunk magyarul.

„A Liber Regiusok annyira hiányosan *vezetettek*, hogy különösen az *azokban* foglalt nemesi címeres levelekről bátran mondható, *miszerint* alig $\frac{1}{10}$ százalékát képezik azoknak, a melyek a magyar udvari *cancellária által* a felek részére tényleg *kiadattak*, a nélkül hogy a ‚Liber Regius‘-ba *bevezetve* *volnának*.“

Nem vagyunk föltétlen elítélői a szenvedő forma használatának, készséggel elismerjük, hogy különösen rendeletekben, jegyzőkönyvekben, szóval hivatalos iratokban szükség is van rá; de akár követeli a rövidség, a periodus egyöntetűsége, akár nem, oly pazarúl s sokszor egészen szükségtelenül élni e pattogós s a magyaros beszéddel alig kibékíltethető alakokkal, mint a hivatalok teszik, mégis csak túl lép a kellő, igaz mértéken. Ha már egyáltalában nem tudja a rendelet fogalmazója a cselekvő alakot nyelvére venni: „a könyveket oly hiányosan *vezették*“, élhetett volna ama másik magyaros alakkal: „a könyvek oly hiányosan *voltak vezetve*“.

„Az *azokban* foglalt levelek.“ Helyesen: „*a bennük* foglalt levelek.“ (Az erről szóló fejtegetést l. Nyr. XV. 10 – 11. l.).

„Mondható. *miszerint*.“ Sokszor megrótt s a közbeszéddel egyáltalán nem igazolható használat *hogy* helyett.

„A magyar *cancellária által kiadattak*.“ Ha ragaszkodunk is a szenvedő mondat szerkezetéhez, régi irodalmunknak sok százados tanúsága szerint így kellene állnia: „A *cancelláriától kiadattak*.“

„... a nélkül hogy a Liber Regius-ba *bevezetve volnának*.“ Szórend elleni vétség; helyesen: „a nélkül hogy *be volnának vezetve*.“

„*Mintán* a szóban levő adatokat *ugy* az egyes kormányhatóságok, *mint* a nagy közönség is mindegyre sűrűbben *veszik igénybe*.“

A *miután* csupán időjelölő kötőszó; az okjelölő, a melynek e helyen állnia kell, régi íróink egyhangú szava szerint a *minthogy*.

Ugy-mint (l. föntebb 412—416. lapon.

Veszik igénybe. Egyike a legidétlenebb s mindamellett legelterjedtebb germanizmusoknak, a mely 10 15 magyaros szólásnak rovására elősködik s legfőljebb, mint a jelen esetben is, szintelenségével tűnik föl. Itt se tudhatni tisztán, mit akart vele mondani a fogalmazvány írója, azt-e, hogy ‚használni akarják‘, tehát ‚keresik‘, vagy azt, hogy valóban ‚használják is.‘

„A fentebb jelzett nagy hiány pótlására minden lehető el kell követni, *minélfogva* az országos levéltáros hozzám intézett előterjesztésében javaslatba hozta, hogy a levéltárak őrei kéressenek *föl miszerint*“ ...

Minélfogva latinus használat = quare, quapropter; magyaros szokás szerint: *ennélfogva*, tehát (azért).

„Jegyzéket készítsenek, a melyben a nemesi bizonyítványt nyerőknek *nevei* pontosan *fölsorolva* volnának.“

A magyar ember, ha neve után kérdezősködnek, így felel rá: „Az én nevem Gyálokay Tégylás Péter“; vagyis, ha két-három praedicatuma s ugyanannyi vagy több keresztnéve van is, mégis csak *neve* van s nem *nevei*; s valamint nem mondjuk sok emberről, noha sok orr kerül össze: „Ne üssétek bele mindenbe *orraitokat*!“, hanem: „az *orrotokat*“, úgy nem mondhatjuk azt sem: „Én és barátaim magyarra kívánjuk változtatni *neveinket*“, hanem: *nevünket*.

„... *fölsorolva* volnának.“ Kétszeresen hibás. Először rosszul van választva s német használatra szabva az igemód; másodszer vétség van benne a szórend ellen is. Így kellett volna mondani: „Készítsenek jegyzéket, a melyben a nemesi bizonyítványt nyerők *neve* pontosan *föl legyen sorolva*.“

Különben a periodusszerkezet s a mondatrend sem üti meg mindenütt az igaz mértéket. Így a rendelet kezdetén kiemelt „Liber Regiusok-ban foglalt címeres levelek“ hangsúlya átmegy a hátrább következő „a nélkül hogy a Liber Regius-ba bevezetve volnának“ mondatra is s ennél fogva a világosság érthetőség ellen vét. Megtartva a fogalmazvány kitételeit, világosabban így lehetett volna szerkeszteni: „A Liber Regiusok annyira hiányosan voltak vezetve, hogy a bennük foglalt nemesi címeres levelekről bátran mondható, hogy alig $\frac{1}{10}$ százalékát képezik azoknak, a melyeket a magyar udvari cancellária tényleg kiadott, de a Liber Regiusba be nem vezetett.“

A „jegyzéket készítsenek“ szavakkal kezdődő mondat-sorozat rendjén is változtatást követel a könnyen érthetőség. Így mindenestre világosabb: jegyzéket készítsenek, a melyben föl legyen(ek) sorolva 1. a fejedelmek és hatóságok, 2. a címeres levelet nyerők neve s 3. levéltári jelzetük, a mely alatt ez iratok őriztetnek.“

Kevés a mondanivalónk s mindössze néhány rövid szóba foglalható össze, a mi megjegyzésünk van rá. A példa mindenha vonz; de ha nagyoktól, vezetőktől ered, ragad. Várható-e a miniszteri v. osztálytanácsosoktól, a megyei s városi tisztviselőktől, a törvényszékek tagjaitól sat. hogy hajtsanak az intő szóra, s a mi különben is minden hazafinak szent kötelessége, hogy ügyeljenek a nyelv tisztaságára, fordítsanak kellő gondot rá, hogy előadásuk kerekded, érthető, világos legyen, mikor látják, hogy följobbvalóik, azok, a kik sorsukat intézik, mind e tekintetben szembeötlő hidegséget, mondhatni fásult érzéketlenséget tanúsítanak?

Ila mi magunk nem tiszteljük saját nemzeti nyelvünket, se jogunk se okunk neheztelni érte, ha az idegen se mutat iránta kellő tiszteletet.

VÁLASZOK

a Nyelvőr XV. 275—276. lapján tett kérdésekre.

2. Kérdés. Van-e vidék, a mely használja a *sod* szót, álnok, furfangos, ravasz' jelentésével?

Válaszok. Fehérvárott nem ugyan az idézett alakban, hanem kissé eltérőleg többször hallottam a kérdezett szót; például „Ejnye de *szódé* egy embér ez!” — telhetetlen, veszekedő, züllött, rossz jellemű. Platz Bonifác. — Gömör- és Nógrádmegyében a *sut* a boglyaalakú parasztkemencének a kéménybe vezető hátsó részét jelenti, melyen helyélni úgy szoktak a téli zord időben a pórfiak, mint a fűtött szalon divánján az úrfiak. Petényi Otto. (Ez a válasz nem felel ugyan a tett kérdésre, de azért közöltük, mert a *sut* szó jelentésének az eddigiektől némileg eltérő magyarázatát adja. Szerk.)

3. Kérdés. Ismerik-e valahol a *róni* igének „készít, épít, alkot, csinál” jelentését?

Válaszok. *Rótattam* közhasználatban van Háromszék-megyében, pl. (asztalt, széket, koporsót) „rótattam”. Jelentése: valami előkészített faragott fából, mint deszka, gerenda, előállítani valamit egymásba rovas, illesztéssel. Ily értelemben használják még Rábaközben is e szólásmódban: „Rosszul volt összeróva”, mikor valami több darabból készített fa, szerszám vagy edény pl. zabló (melyből uton szokták a lovakat abrakolni), láda, hombár szétnyílik. Halász János — A *rótattam* vagy *róni* igét az olyan fa vagy deszkából előállítandó tárgyaknál használják, a melyeknek összeállítását mint pl. a koporsó, zsámolyszék, kútkáva sat. a deszkába eszközölt egymásra illő bemetszések után történik. Azért használják a „megcsináltattam, összeállítottattam” helyett: „A kútkávát összeróvtam.” Leginkább megközelíti, azaz mondhatnám helyettesíti ezen szó az összeszabattam szót. (Kis-Czell.) Etényi. — A *róni*, vagy leginkább így: összeróni igét nálunk Fehérmegyében „összeilleszteni” jelentésben használják; pl. „Aptyuk ródd össze azt a ferslógót” Platz B. — A *róni* ige széltiben (de hol? Szerk.) használatik olyankor, a mikor valamely tárgynak főkép fából való kezdetlegesebb elkészítéséről van szó. Így mondják: „Ez vagy az jól vagy rosszul van összeróva.” Egy magyarul tudó nem filologus.

4. Kérdés. Ejtik-e s hol a *hosszú-t hosszú-nak*?

Válaszok, a melyek a kérdésre igennel felelnek, a következő beküldöktől érkeztek: Dunay Ferencz (Győr). Győri (Soprony). Halász János (Rábaköz). Etényi (Kis-Czell). Révész Ernő (Bajmok). „*Hosszú-t* nem is hallani, csak *hosszi-t.*”. Karádi Bertalan (Somogy). Bogdány Ilona (Bereg-Som). Névtelen (Apostag).

5. Kérdés. Kérünk példákat, a melyekből a *révedez* igének jelentéseit meg lehetne állapítanunk.

Válaszok. A *révedez* ige különösen használtatik a nagyszalontai tájbeszédben. Példák: 'Csak révedez a szemem rajta (írason vagy könyvön); látom, hogy fehér-fekete, de olvasni nem tudom.' Vagy: 'Révedezek, révedezek körülötte, de világosan nem tudom.' (A pór nép többnyire így ejti ki: *révedzek*). Ezek szerint a *révedez* ige jelentése lenne, midőn a szem, az elme czéljára törekedve bizonytalanul bolyonganak valamely tárgy, illetőleg fogalom körül. Csete Lajos. A *révedez* igét egy beteg emberre, a kinek bizonytalan, kétséges kimenetelű betegsége van, hallottam mondani: 'Olyan révedező, nem szeretem a formáját.' Oly emberekre is hallható alkalmazása, a kiknek tetteiben, igéretében bizalmatlankodunk. Etényi (Kiss-Czell). — 'Akkó történt, mikő este a kapu előtt révedeztem': a kapu előtt ülve, állva elmerengtem, elgondolkodtam. Platz B. (Fehér m.)

6. Kérdés. Használ-e valahol a nép egy olyan tájszót, melynek jelentése megegyezik a közönségesen használt *proletár* szóéval?

Válaszok. Nagyszalontán használtatik a *hujki-hajbe* szó, melynek jelentése a *proletár* szóéval megegyezik. Vonatkoztatja a nép fuvarosokra, zsellérekre, leggyakrabban az olyan napszámosféle szegény együgyű emberre, a kivel csupán az eszem-izsomért egyik-másik holmi alábbvaló munkákat végeztet. Választások alkalmával is gyakori e szó. Példák: 'Mit akar az a hujki-hajbe nép? Hiszen száz embere sem ér egyet!' Vagy: 'Majd csak akad rá (valamely alábbvaló munka teljesítésére) egy hujki-hajbe ember.' Vagy: 'Milyen hetyke, nagygazda embernek a lyánya, mégis csak egy hujki-hajbe legény jár hozzá!' Csete Lajos. — A *proletár* szó jelentését megközelítő kifejezésére az *éhenkórász*-t használja a nép; alkalmazza azokra, a kik jobb helyzetből alásülyedve, fenntartott de ki nem elégíthető igényekkel foglalnak senki által nem becsülve a társadalomban helyet. Etényi. (Kis-Czell). — A *proletár* szónak nálunk *éhenkórász* felel meg. Halász János. (Rábaköz.) — A *proletár* szóval megegyez Győr vidékén: *naplopó*, *himpellér*. Győri. (Győr m.) — A *proletárt* a nép nálunk *ingyenélő*-nek nevezi. Névtelen. (Apostag.) — Bereg megye legnagyobb részén a *proletár* szó értelmével megegyező *lingár* kifejezést használják. Bogdány Ilona. (Bereg-Som.)

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Miscellanea, az az: Elegyesleg, külömbféle dolgokrul, sok és kevés bötükbül álló, hajdani s mostani Szokott magyar Szóknak öszve Szedése, mulatságnak kedvéért. (A jászóvári premontreiek levéltárából.)

Gyors Szent György! gyöngy szedgy s tartsd,
gyólts szabd, gallj sújtsd, szárny hajtsd,
kints gyűjtsd, sartz bontsd, sántz fűjtsd.
Szösz fonyd, tsöld szödd. öltsd Szegd.
Gyász Szörd, hintsd töld, tsükd nyegd.
Hartz tengj, lengj pengj zengj rengj.
Szutty butty, korty hordgy, böls töldsd.
Görts rántsd hántsd, szász fejtsd szántsd.
Szenny rontsd ontsd, nyers Szürd s öltsd.
Szint szánny, Szürt hánny; póltz függj, Lántz tsüggj.
Tsúts tsöngj, gánts böngj; Menny ports, prtütts korts.
Nyirtt kontz sülly, fúrt tsont fülly
Rejtsd könyv szűgy, mártsd rosasz Szűts,
költsd konty, szidd rongy: bértz sértsd, Magyar értsd.
Ér módra foly az ér, hiú jós téged' ér.
Pots, pök, iny, iz, iz, iz, ez hat nő, ha van viz.
Kor időhöz ragad, fa mohával duzzad.
Vaj! tös rák ha öttnek, mint hülnéd az hevet?
Most ódd hejad' mütül, mordalyul odorban,
Vajut pontyért másod karimát karismállly.
Pösös Néné légy né, de reg rég-rege ne!
A tar tsadaj jó tér, távul vász varas tser.
Négy féle Fok vagyon, egyen el-fér három.
Dús düztot és tarét, keress Zsib-bulyánál.
Hajhaj máran nyű, nyír, vélte néz rád vajú.
Tatskó! nyil a Závör, mint tsentél, tarh, tobd-le.
Mondsza vissza: túl, töl, nem félek tünettől.
Dandár! dal dísz, gög nem: nem ízes az ízés?
Ha hol kalóz szint lel, sikkaszt üreg millyét,
Pulya öt petét ött, nogasd öt, ne ötölly.
Kukk, kuf, kuhit mondok: métely, pára ökrödgy
Ha meg-hal pogonyád, nem tartasz pomadát.
Négy köz kántor soppaszt a karám karaján,
Egyébkor sem tömött a Som fánál főző.
Májalóba térjen tonya-mellyékére,
holott főtt tátorjánt ¹⁾ harapólag tarthat.
Fu lentsébül készült íres Subát öltön.
Zöld tsempe Eureknél vajki könnyű árrú?
Vörfölyére kólyán rongálta tegetlen.
Ám Arnótnak Ara alásasba rejté.

¹⁾ karórépa.

Nem ketsegethettz már vizenyős kesznőddel,
 Szöpolykedgy akár mint; im les Ravó, orzó.
 Kényén bának veled, pöztére toly téged.
 Hol fonákul tér rád magad poszogásod.
 Éh egyembe télyel ott odvas éhaddal. ¹⁾
 Guggolly bár gurdélyban, gulats ²⁾ maradsz abban.
 Gyapora Pók-matász, lesz lepeled ottan.
 Híg és Sűrű iker el-tart, hogy ne koplally.
 Agdada is szolgál szeszes bőr dohánnyal.
 Szélannya ³⁾ mulattat ádá musikával.
 Ha tavi leppendék feléd lobog, köht kapsz,
 Mert megbuzdúl velőd, miatta vénhüszöl.
 Valójában való, gántoskodnod nem jó,
 Tsillapodgy: Hölgy gyérrel ráz tseplyés tserénybe. ⁴⁾
 tíz tsötör ⁵⁾ salakkal ⁶⁾ lepez ingerletlent.
 Ne is reménly salangos fardagályt.
 Se portzogo nedvet, hanem a mi utóly.
 Tarbontzát fogj tsajor, tengődgy a téhelybül.
 Ha néha meg-szomzazsz, néhány konyv-vizzel ély.
 Pamatsold artzádat, fegdegelly, ki ne aggj.
 Medgyél? versent fuss-é? tudákost fogdozzál.
 Észelőst ne tsigázz, hogy meg ne szelhüdgyél.
 Jer szóra: igazlom, a tárgytot ne meszszeld.

HORVÁTH BALÁZS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Baranya megyeiek.

Egészül, nyersül étte a zalmát: nem vágta fél, nem főzte vagy
 sütötte meg.

Hótt hírét kötötték.

Mégveri, üti-dobi a gyerköt.

Udvarolnak a hangyák: egymás után mennek.

Sok szérrel van: a ház, vagy a gép.

Elhullatta a Gönczö szekere a szalmát. (A tejútra mondják.)

Nó megnyótt a fíjad! — Hát biz a főhúzakodott.

Jaj neköm! má ja zutósoñ vañ: a végét járja.

Czigáñ esztendő: két-három nap. Czigáñ útra szalatt (az étel,
 ha az ember köhög tőle).

Sok cseléddel vagyok: sok a családtag.

Tudom megemlégetöd a magyarok Istenit! Maj mégtudod, mi
 ja kumhêr! (Fenyegető, ámitó kifejezések.)

¹⁾ hepar, ²⁾ kopasz, ³⁾ vitorla az épületek tetején. ⁴⁾ crates viminea,
⁵⁾ modius, ⁶⁾ scoria.

Varóba mén: varrni.

Ötöst ragasztok a képödre: pofon ütlek.

Jaj de erős, haj! Haj-haj, több a baj, mint a vaj!

Hoppon marad: elesik valamitől.

Hun az igasság: a bizonyítvány?

Falba duglak: falhoz.

Elbaronáli a halottat: eltemeti.

Fog' be a pampuládat: hallgass.

Dugta a talicskát: toltá.

Úgy megjíjtem, hogy maj kórságossá löttem: nyavalyás, nehézséges.

Aggyál ékkis kinyeret! — Kapsz csipiszt: nem kapsz.

El van a ház jól látva: rendben van, föl van szerelve.

No hiszén el vagy láttal: olyan emberre mondják, a ki betegség vagy bor miatt nem jól néz ki.

Fölvereködött a fű: megnőtt.

Nekém előlása kéd a kalapot: előkerítse!

Tuggya a tempót: ért valamihez.

(Bélye.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

H a s o n l a t o k.

Ennye, hogy elbámul, mint a Jánosi mester.

Úgy áll, mint a kódus a pap udvarán.

Ojan tüzet rakok, hogy még az ég is kormos lesz tülle.

Ojan erős, mint az olá eczet, kilencz iczce egy főzet.

Mindig mászik, mint a szűcstű.

Úgy jár, mint a murányi kutya: hasmenése lesz.

Úgy hitt, hogy majd leesett a gatyája.

Úgy sietel, mint a tehin a jegen.

Ért hozzá, mint a csizmadia a disznóbonczoláshoz.

Válogat, mint a kondás a pergőbe: ősszel a lekaszált mezőn, a tarlón akárhová mehet.

Illik neki, mint a tehinnek a gatyá.

Úgy forgatytya, mint a kásás hurkát.

Ojan éhes, mint a mónár tyukja: nem éhes, mert mindég jól lakik.

Úgy dógozik, mint a Lucza székin: nem csinál semmit.

(Szatmár megye.)

BARTÓK JENŐ.

Beszédtöredék.

Nagytisztéletű atyámuram! Mēghosztam a lukmikát csag még a sódér maratt el; de jasztizs maj mēghozom, ha ja fülesēk mēgdög-lődnek. De lājék csag, ijjen luczkos-poczkos jidővel nem érdemēs mēgőni, mer ēromlik a husa. A zidén nem birjunk má vetni sē, mer a zeső pusztit; a zelőt mēg a zegerek ronták a vetēt.

Nyulik a nap, maj dógozunk. Maj máskor izs ēgyűvők; ēbeszēgessünk. Szörőncsēs jóegissigēt agyon a zisten kigyēmetőknek!

(Dráavidék.)

ZÁGONYI GYÖRGY.

B a b o n á k.

1. Ha valaki sárgaságba van, vizet kell neki inni ojan pohárbul, a melyik egy nagy sárgarépából készült.

2. Ha valaki sárgaságba esett, lövessen szarkát, süsse meg husát, oszt egye meg, — a sárgaság elmulik.

3. Ha sok mák terem, nagy drágaság lesz.

4. Ha a zemberen a ruha, oszt akkor varrnak azon valamit, akkor odavarik a zeszét.

5. A kromkát (a megszelt kenyér első falatját) az eladó jány-nak kell megenni, akkor hova hamarébb, mint asszony, a maga sütte kenyerét fogi megszelni.

(Zemplén m. Deregyő.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

T á n c z s z ó k.

Mikor kicsi leány voltam
Zab aratni járogattam.
Markot nem tudtam hajtani
Szeretőt tudtam tartani.

Jaj Istenem ezt a vént,
Hogy szerettem én szegényt;
Olyan öreg a bőre
Bocskor lenne belőle.

Én elvettem egy vén dögöt
Mit csináljak véle.
Megizenem az ördögnek
Hogy fussan el véle.

Kék a szemed lila szén,
Azér élek halok én.

lêz az üveg kerülyen
Hogy a torkom hevülyen.

A mely leány pántlikás,
Abból lesz a foncsikás. (rongyos).

A kapuba halastó
Releugrom lovastó;
Vajon onnan ki huz ki,
Találkozik valaki?

Hugom asszony ne szunnyadjék,
Itt a botom támaszkodjék.

Kis kertembe füge fészek,
Ne higgy rózsám a legénynek;
Mert a legény leány csaló,
Mind akasztófára való.

(Maros-Szék.)

DEÁK FARKAS.

Gyermekmondókák.

Háj-háj verébb réppencs elébb,
Irott kőre, vaskapura,
A kirájnő ablakára háj-háj!
(Erdővidék. Olasztelek.)

Csihajja, csihajja,
Mégfutosott a kajla.
(Erdővidék. Olasztelek.)

Újjuju,
Médldöglött a vén jú
Nem kell neki több sarju.
(Háromszék m. Szt.-Katolna.)

Gyuri, Gyuri, Gyúrka,
Dirib-darab húrka,
Mé vágtad el Gyúrka,
Most és elég kúrta?
(Erdővidék. Száldobos.)

Elek, mikó lesz jó meleg?
Ha a szeméd kimered.
(Udvarhely m. Bágy.)

Samuka sapka,
Tértyig érő laska.
(Udvarhely m. Székely-Keresztúr.)

Erkéd, Bene, Pálos, Kacza, Zsombor, Rákos,
Éz a hat határos,
Tolvajokkal páros,
Ott kereskéggy káros!
(Udvarhely m. Székely-Keresztúr.)

Csizmadia, dükis,
Gyertők elé tükis,
Van ékkicsi csiriz,
Ögyétők mög tükis.
(Udvarhely m. Székelykeresztúr.)

VERES FERENCZ.

Tájszók.

Kiskunságiai k.

Sz a k: olajpogácsa.
 szájadzó: hordódugó. (Ormánys. Nyr. III. 230.)
 szármát: töltött káposzta.
 szárnnyék: birkáknak szél ellen készült enyhely nádból vagy vesszőből.
 szeg y: a birka v. marha melle; a lóé: szügy.
 szehül, neki szehül: neki készülődik, neki fohászkodik.
 szehít: készítet, ösztönöz, felbújt.
 szekszinás: boros, „spitz“-e van.
 szelnek hagy: nem szeg a kenyérből, hanem fölveszi az egész darabot.
 szerdek: keresmény. Csak e közmondásban: Ébű gyűt szerdeknek, ébű kő éveszni.
 szipákol: erősen és gyorsan szíja a pipát.
 szirogy: nagyszemű daraeső. (Székelyf. szilony = olvadásnak indult hó. Nyr. II. 471.)
 szivat: darab. Pl. Jó szivat könyeret v. szalonnát lévőgott. (Baranya: szilak, egy szilak kenyér Nyr. VII. 478. Somogy: szijókés: bognár szerszám Nyr. III. 231. Hétfalu: szíva: szíjj Nyr. III. 564. Szilágyság: szivalkodik: megszikkad Nyr. IX. 566. Szabolcsban u. a. Nyr. XII. 143. Háromszék: „egy szilat szalonna“ Nyr. X. 327. Göcsej: szijjok: vágok Nyr. XII. 95.) Ide vehető továbbá: szivos: erős, hajlékony, nehezen elszakasztható. (Mind e szók Budenz szerint a sobo ugor igéből származnak, melynek húz jelentése volt.
 szóbeli: rovott előéletű ember.

szógafa: könyök alakú fa, melyre a pásztorok főzéskor a bográcsot akasztják s alá tüzet gyűjtanak.
 szömély: rossz életű nő.
 szömök: nagy szemű. „Szömök krumpli“, melynek nagy csírszemei vannak.
 szöncsöldzik: szedeget (pl. gabonaszemet a tyúk).
 szörködzik, és szörködzik: elköltözik, elszármazik (szörk- ige a sz. Ferencz legendában 10. és 155. l.).
 szufla: lélekzet (Veszprém Nyr. III. 184. Somogy Nyr. III. 231. Fehérm. Nyr. X. 188.).
 szurdék: szöglet.
 szurutyka: aludt tej (Miklosich szerint a cseh syrovátk a).
 szuszoga: kukoriczalisztból készült s kanállal kiszaggatott haluska, melyet turóval vagy kenyérmorzsával hintenek be.
 szutyánt, szútyongat; az első = szúr (moment.), a második ugyanaz (frequ.), de ez utóbbi inkább átvitt értelemben: szóval csipdes, szurkál. (E szó valószínűleg összefügg a régi szúcsa: lánsza szóval).
 szutyok: takony.
 szügyellő: a nyerges ló szügyén levő szíjj.
 szüle: így szólítja a gyermek a nagyanyját: szülém, szülükém. (Szegedv. Nyr. VII. 236. Ormánys. Nyr. III. 230. Somogyb. szile. Nyr. XI. 238.)
 Tag: 1) szokott értelemben;
 2) a tagosításkor jutott föld-

terület. Kimék a tagra. (Fehérm. Nyr. X. 188.)
 t a h ó: pápisták gúnyneve.
 t á b é r n y á s: nagy, erős, kiterjedt. 'Tábérnyás szél': nagy szél. (Lat. taberna = sátor.)
 t á k: 1) a csizma talpára belül tett pótlék; 2) valamely lyukra belül tett folt, mely azonban nincs oda varrva. Bocskor-ták.
 t a l i c s k a: targoncza.
 t a l i g a: eke elé való kis kocsi.
 t á n g á l: 1) tenget; 2) megver. (Fehérmegyében: elver. Nyr. IX. 284.)
 t a p s i: műszó a lapdajátékban; a játszóznak, mielőtt a lapdát elkapná, tapsolnia kell.
 t a r c z a b á s v m t ő l: tart, fél vmitől.
 t a r h ó: borjúgyomorral beoltott tej. Hasonló az aludt tejhez, csakhogy édes.
 t á r k e l e v é n y: nagy fekély, tályag.
 t á r s z e k é r: nagy szekér. (Tárhajó Nyr. XIII. 92.)
 t a r t a l é k: a mi tartózkodó magaviseletre bírja az embert. 'Minden tartalékot kitor' (Falu-di).

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

G ö m ö r m e g y e i e k.

E l a g y a b u g y á l: elpáhol, elver, agybafoébe ver.
 e l p á h o l: elver.
 e l s z o n y t y o l o d i k: elszégyenli magát.
 e n c s e m - b e n c s e m: aprólékos, semmit érő dolog v. személy.
 é r t e l e m. 'Ha értelem lenne nekem akkorára': ha tudatnák velem. (Magyar-Hegymeg.)
 f o l y a t: üzekedik.
 g e b b e g y m e g: dögölj meg.
 g e b u l y a: maszlag, méreg, mely-

tartatlan: rövid ideig tartó.
 t a s l a: konya, lelógó, pl. a disznó füle.
 t á t o s: 1) táltos; 2) a tát igétől: tátos penna, melynek nagy a hasítékja. Ilyen kifejezés is van: tátos szél = nagy erőszakos szél. (H.-M.-Vásárhelyen t á t o r j á n szél Nyr. III. 86.)
 t a j m ó (gúnyos): láb.
 t e k e r ő g: csavarog.
 t e l e k: a szokott értelemben nem használják, a helyett azt mondják: porta. A tanyákon t e l e k = mivelés alatt levő föld, melybe a járás (legelő) nincs bele értve. Telek továbbá' = ganaj; teleköl ganéjjal beken, beterít. E kétféle értelem közt némi összeköttetést ad e kifejezés: k u t y a t e l e k = olyan hely, a hova a kutyák ganajozni járnak.
 t e t é z: tetőt csinál vminek, pl. baglyát tetéz; megtetézi a vékát. 'Csapott véka, tetézött véka.' Ez utóbbit nem csapják le a csapófával, hanem annyit öntenek rá, a mennyi csak fér.

l y e l a h a l a k a t a v í z b e n m e g b ó d í t j á k.
 g u r n y a s z t: tétlenül, összehúzódva ül a 'sutban.'
 g y a t r a: silány, gyáva, mihaszna ember.
 h a b a j k a: szeles, szeleburdi, kapkodó, féleszű.
 h á l á l: hál. 'Az anyyuk a komoraba hálál'.
 h a n c z ú r o z: szeleskedik, pajkoskodik, dévajkodik.
 h á t ú r ú: hátulról.

h e c s e p e c s : vadrózsa piros
gyümölcséből főtt íz, lekvár.

h í r g ó : vizes edény, korsó
(Détér.).

h o l y a n ? : milyen?

h ú z h o z z á : hasonlít, vonzódik,
ragaszkodik hozzá, szereti.

i t a l o s : a ki szereti a bort,
pálinkát, részeges.

k á c s i : kalács (a gyermekeknél).

k a c z a b a j k a : paraszttasszony
divatos felöltője.

k a c z k i : hetyke, cifrán öltöz-
ködő nő.

k a r c z o s : savanyú bor, lőre.

k a s m a t o l : jön-megy, fűrög-
forog.

k á s z m á l ó d i k : lomhán szedi
magát össze, fészkelődik, ne-
hezen készül ki.

k o c z o g : 1) kopog, 2) dőcög,
lassan mozog.

k ó p i s z t á l : nyalakodik, kós-
tolgat.

k o r h a d : révesedik a fa, rothad.

k o t o r á s z : keresgél, kutat (a
felületen).

k o t t y a n : nem elég, 'meg se
kottyan'.

k ó v á j o g : kószál (ember);
körbe forogva repül a magás-
ban (héja).

k u k u c s k á l : kulcslyukon v.
szűk nyíláson benéz, leskelődik.

k u n c s o r o g : guggol, ácsorog,
összehúzódva a zugban ül.

k u n y o r á l : eseng, siránkozva
kér.

k u r k á s z : keresgél, kutat (a
mélyen).

l a b é t : tönkre ment (Gortva-
völgyön).

l e t e p e r : legyűr, lever valakit.

l o m p o s (lomposfarkú kutya):
sáros, piszkos, rongyos ruhájú.
'Te lompos.'

l ő d ő r ő g : kóborol, cél nélkül
jár-kel.

l ő g é r e z : henyél, munka nél-
kül tölti az időt.

(Rimaszombat.)

FÁBRY JÁNOS.

Gy ő r m e g y e i e k .

C s i p á g : csipeget. 'Éhessek a
zsibák, hajcs ki, iécspágnok
éddarabig.'

c s i m a s z : cserebogár pondrója
a földben.

c z i h u ó : csak leányokra mond-
ják, ha fölserdült létökre sem
szeretnek dolgozni. 'Vín czihuó,
'nem szígyélléd magadat?'

c z i é d a , c z a n d a : már kissé
rosszabb jelentésű, szinte csak
leányokra mondják. 'Dologra
nincs eszé, hanem csak cziédás-
kodik.'

c z i p e l l ő : cipő.

d ő b ő g : aggódik. 'Mind azon
döbögtem, honnem gyün el.'

e k l e n d ő z : valaki előtt akadé-
koskodni. 'Né eklendőz mindig

előöttem, hanem maraggy üvő
a heledén.'

e l ü ő z : világosságot elfog. 'Né
elüőz, nem látok.'

e l ü ő s ; ién iémének elüősnek,
csak gyerték utánom, maj még-
várlok benneteket.'

e l l e n z ü ő : magyar nadrágnak
has részén a két leffentyű.

e l k o r d i é l l a m a g á t : elhatá-
rozza, elszánja magát. 'llát
iémégy a szuóga? — El ám,
ugy iékordiéta magát, hogy a
fenye sē beszéli lé rula.'

e z ő n t í g : nemsokára. 'Ezöntig
itt lēssz a tiél, osztán miég
csizsmám sincs.'

e s z r e h o z ; ha a gyermek mint-
egy megfeledkezik magáról,

- illetlenkedik, akkor mondják: „Majd eszre hozlak!”
- fa v á g i t u ó: fa tuskó, melyen fát aprítanak.
- f ő h i é n y f ő h e n y e s: fővény, fővényes.
- h a r m a d i v a l: tavaly előtt; h a r m a d i v i: tavaly előtti.
- k a p k o d valami után. „Kapkod mim Bérnát a mēnkűhő. — Mire oda írtem, miñ fűdkapkották a gyerekek, a mi gyüműdcsőt a szíe lēvert.”
- k a p Hamarossann összökaptuk a kíviket, mire mēgerett az esűő, má képibe vuót a juóság.”
- k a p o z: kapkod valami után. „Né kapozz, mer miñ léverēd a kezembűl, maj kapsz otthonn.”
- F ő l k a p s z: hamar fölszed.
- k e c s k e r á g i t u ó: kecskerágó, evonymus europ.
- k e t e t: kutat, lézeng, járkál, a hol nem kellene. „Nēm mīsz onnaj! — Ez a kutya is mindig ott ketet ám az uöll (disznó-ól) elűött, hogy a tikok fűő nē mēhessenek.”
- k u n d i s k o d i k: kutat, szag-lál. „Eis (ez is) mindig ott kundiskodik, a hun sēmmi keresete.”
- l á b: ágy lába, (ellenkezője: feje). A gyermekeket, hogy jobban megférjenek, úgy fektetik ágyba, hogy fejük az ágy ellenkező végén van; ekkor az egyik fejtűl, a másik lábtul fekszik.
- l i é s z a: kalitkaféle kosár veszszőből fonva, füstölt disznóhúst tartanak benne, s fölakasztják, hogy macska, vagy egér hozzá ne férjen. (Arany: Toldi Szer.)
- l a s k a: a zsidók kovásztalan kenyere husvétkor.
- m ē g y e: mesgye, határ a szántó-földek közt.
- m i h e l: kovácsműhely.
- n y i l a l: valami nehéz tárgyat hosszú rúddal (emelyűvel: nyíl) fölemel.
- n á d u l: valami elvásott vasszerszámot, vas-alkatrészt kijavít, megerősít, vastagít. „Vűdd ki a mīhiēbe, mekkűő nádunyí.”
- p ē r i é k ü l, e l p ē r i é k ü l: elront, elpazarol. „Annyi juő gēráblánk vuót, osztán má mind iēpēriékűtik a cseliédēk. Mind iēpēriékűtik azt a sok juóságot.”
- p i k i é t: „Kitēszi pikiétre, hom-mindēnki lāsso.”
- p ő k: ha a légy valami döggerakja petéit. „Bepőktték a bogarak” (legyek).
- r ő s t e l l: szégyell, áthat.
- s á s u l, s á s o g á t: vetést arat tavasszal a libáknak. „Ereggy ki, hozz sást a zсібáknak. — De a fejkutbú (dűlő) nēm lehet ám, mer má lé van sásúva, mēgsásogatták a szomszídok.”
- s i é r i k á l: jár-kel dologtalanul. „Mēgkölleñē ám fognyi a dolog vīgít őcsiēm, nēm csak siérikányi.”
- t á n g á l: tenget, gondoz; e l t á n g á l: elver. „Tángálom az élet lámpáját, azaz táplálom a mennyire telik, hogy épen ki ne aludjék. „Juól iētángáták, tudom nēm mēgy oda többet.”
- t u s: botnak a vastagabb vége. „Mēgveri az Isten somfávuó, annak is tussávuó.”

- Csallóköziek.

- Abba vagyok: abban a véleményben vagyok. 'Én és abba vagyok, hogy eddig mégvan dél.'
- ácsorog: 1) éktelenül lármáz: 2) az utcán kóvályog és bámul.
- ádám-czivil: a fedetlen test. 'Né jőj bé, met még ádám-czivilbe vagyok.'
- agár: sovány (állatról, emberről).
- áj: nyílt háromszögalak (∇). Nálunk a juhok fülére jegyet tesznek, hogy a másokétól könnyen megismerhessék. Egy család ilyen nyílt háromszögalakú jegyet használ és áj-nak nevezi.
- félájazni: az állat száját szét-feszíteni. Sokan megteszik azt a kegyetlenséget, hogy a gabonájukon talált kártevő ludakat felájazzák. Ez pedig abból áll, hogy apró fácskákat tesznek keresztbe az alsó és felső szájpadlás közé, hogy az állat ne ehessék, állát ne mozgathassa.
- ajszu: aszu, aszott.
- alaja: alája. 'Tarcsd alaja aszt az edényt.'
- alamusza, alamuszi: alattomos. 'Alamusza macska fogja meg a férget.'
- aláson: alázatosan. 'Köszönöm aláson.'
- áldázódik: hosszasan bucsuzik, sokat beszél.
- féláldozni: megölni. 'Tél minnyá féláldozlak.'
- alkalmason: jól, helyesen, egészen. 'No én alkalmason megrészégtem.'
- állollani: szégyelni, restelni.
- ammondó: azon véleményben van. 'Én és ammondó vagyok, hogy' sat.
- aprit: apró, de gyors lépésben halad.
- aprókás: apró, aprós. 'Ez a szityóka ojan aprókás, hogy.'
- árnyékajja: kocsi vagy fagagó szín.
- bagójtüdő: aszalt gyümölcs.
- baj: akadály. 'Igen, de baj van közből.'
- bakó: kis, gyermek-szánka.
- baktatni: sötétben tapogatózva járni.
- balfülű: süket.
- balogír: emberi bélsár. 'Jaj hogy fáj az újom! Tégy reja balogírt.'
- bébiró: a ki más község há-tarán is birtokos s így ott is vannak némely jogai pl. legel-tetési és erdőlhetési.
- béczeg, biczeg: sántít.
- bécsü: becsülés; bécsüs: becsülő, becsülő biztos.
- mégbékélni: kibékülni.
- belgetni: a gyermeket ringatni és mondogatni: bel, bel. 'Belgesd el a gyermekét!'
- bendő: has, gyomor.
- bérbétél: hangosan imádkozik vagy tanul.
- bérelni: béllelni, bélléssel el-látni, pl. a ruhát.
- béržénye: lábán száradt kender.
- beszédként: a mint mondani szokták. 'A beszédként többet ér a bécsület a szalonás káposztánál.'
- összebeszélni: titkon meg-egyezni.
- mégbetegedik, lëbetegedik: szül.
- bézség: pezseg. Mikor a víz alig kezd főni, azt mondják, hogy bézség.

FEJÉR JÓZSEF.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három könyv
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. OKTÓBER 15.

X. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

14) A „-vel” rag.

A legrégibb *vel*-ragos példákat a HB.-ben találjuk: *halalal*, *kegilmehel*. A HB. nyelvjárásában tehát magánhangzó után a *v* kiesett s a hiatusnak csak ingadozó *h*-féle pótléka támadt. *) Hogy a *v* kiesése csak nyelvjárási vonás, abból is látszik, hogy a nyelvtörténetnek minden korszakában csak egyes nyelvelmékekben fordulnak elő ilyen alakok: jó szível várják [ma két *v*-vel: *szívvél*] (Sylv: UT. II. 2.) sat. Ma tudtomra csak egyetlen egy nyelvjárás, a göcseji, hagyja el tövégi magánhangzó után a *v*-t: *fiá-e*, *hordó-e* sat. (CzF. VI. 906), de a hiatus nem *h*-val, hanem *j*-vel tölti ki: *ekéjé keféjé* vagy *ekéjjé keféjjé*, s ismét visszarövidült magánhangzóval: *ekéje keféje* vagy *ekéjje keféjje* (l. a göcseji népi közleményeket és Budenz-Album 170., az utóbbi helyen így: *gulájjel*). Csakhogy a göcseji nyelvjárás annyival ódonabb itt még legrégibb emlékeinknél is, hogy a magánhangzót a mélyhangú tőkhöz is illeszkedés nélkül függeszti: *kapájé kaszájé*, *kapájjé kaszájé*, *kapáje kaszáje*, *kapájje kaszájje*; *gulájjel*, *villájjel*, *hákkal* (halkan), *loppel* (l. uo.)

A köznyelv és nyelvelmékeink legnagyobb része magánhangzó után megtartja a *v*-t: *halálá-val* *kegyelmé-vel*, s csak mássalhangzók után hagyja el, de pótlásul az illető mássalhangzók megnyúlhatnak: *halállal* *kegyelemmel*, *tüzzel* *vas-*

*) CzF. ezeket is idézi nyelvelmékeinkből: *sumtuchel* HB., *Imrehel*, *azhal*. De az első példában a *h* csak a *c* betű *h* hangzását akarja biztosítani. A másodikban a *h* a szótőhöz tartozik, vö. *Imrehet* Tin. 147. 146. (a mit Szilády hibásan olvas így: *Imríhet*, vö. ném. *Emerich*). Hogy pedig a harmadikban a *h* nem a *vel* *v*-jéből lett, eléggé bizonyítják pl. e többesek: *azhok* EhrC. 38. 46. 99.; *h* itt csak nyomósítást, nyújtást jelent, vö. *azzon* uo. 18. sat.

sal, veszálllyel méccsel sat. A *v*-végüekből természetesen: *övel, ével* sat.

Vannak azonban nyelvemlékek és nyelvjárások, melyek nem csak magánhangzók, hanem mássalhangzók után is megőrzik a *v* hangot. Példák; *napuaal* 'nappal' (EhrC.) *nap-waal* (ÉrsC. 316.); de *nappaal* (371b.); így ingadozik az EhrC. s a többi codex is e tekintetben; *sokual* (Decsi: Adag. 206.) *földvel* (MA: Bibl. I. 6. 23., de *földel* uo. 105.). „A székelyek *mézvel, mákval* eszik a pujiszkát; *kenyérvél, borval* jóllaknak; ha nincsen, *sörvel* is megérik.“ (Gyarm: Nyelvm. II. 122.). Leginkább a csiki (s gyergyói) székelység közleményeiben találkozunk e jelenséggel: *késvel kenyervél* sat. (NyK. IV. 24.) *börvel, vízvel, aranyval, regvel* (Nyr. VIII. 184.), *azokval a néhány emberekvel, portékákval* (231.) (l. a Székely Egylet IV. évk. 35.) A csángó nyelvjárásról ugyanezt olvassuk Nyr. III. 52. S a zemplénmegyei Szürnyeg szintén azt mondja: *suhángval, ételvel, botval* (Nyr. XII. 428.).

Egy más jelenséggel csak régi nyelvemlékeinkben találkozunk, t. i. hogy a *-vel* és *-val* magánhangzója kétszeresen van írva, a mi hihetőleg hosszú magánhangzót jelöl. Számos példát nyújt erre az ÉrsC.-nek egy része, de egyes esetek máshol is előkerülnek. Példák: *enczelkedesweel* (ÉrsC. 313.), *zeretetweel* (313b.), *farkawaal, aldomasawaal* (315b.), *dwczewse-geweel, bodogsagwaal* (336b.), *kewwekweel* (417.), *ewremmeel* (427.) sat, *kykkeel* (ÉrdyC. 12.), *teetemeenyeel* (180.), *melyeel* (Komj: SzPál. 33., *melyvel* uo.) Ha ez az írásmód valóban hosszúságot jelent, akkor egyúttal az a kérdés is el van döntve, hogy a *vélem véletek* és *velem veletek*-féle alakok közül melyik az eredeti. Mert ha ezeknél lehetséges is az a föltevés, hogy az első szótagban a hangsúly miatt nyúlt meg az *e*, amazoknál, t. i. a ragos alakoknál e magyarázat lehetetlen, s így a hosszú-hangzós *vél-* alakot kell eredetibbnek tartanunk. Ez a hosszú hangzó azonban régebben nem *é*, hanem nyílt *ê* volt. Ezt azon kívül, hogy a rövidült *vel-* nyílt hangú, még egyes régi írók helyesírása közvetlenül is bizonyítja: *vêlle* (Mel: Herb. 6.), *vêle* (Kár: Bbl. I. 395.) sat.

A mi végre a *vel-*-nek harmadik elemét, az *l* hangot illeti, ez ugyanolyan változásokon megy át, mint a *-ból -ről* sat. *l*-je. T. i. egyrészt megnyúlik a személyes alakokban, de csak ha a hosszú magánhangzó van előtte. pl. *vêlle* (Mel:

Herb. 6.), *vélle*; de sohasem *vellem*, *velle* sat. Másrészt meg a *-vel* ragból elvész s a magánhangzó pótlásul megnyúlik: *mivé*, *avvá*, *örömmé*. Ez a kiejtés a népnyelvben nagyon el van terjedve, annyira, hogy pl. a Balaton mellékén legfőljebb magánhangzó előtt marad meg az *l*: *mivel* úgy..., *avval* is, de még ezeket is mondják így: *mivé* úgy..., *avvá* is. S olyan régóta dívik már ez a *-vá -vé* alak, hogy néhol ideje volt a magánhangzónak megint megrövidülni; Göcsejben az *örömmé*, *kapájjé* mellett széltében dívik a rövidhangú *örömmé*, *kapájje*. Az *al el* összevonása néha nem *â ê*-t, hanem *ô*, *uó*, *ié*-féle hangokat eredményez (vö. *alma*: *óma*, *uoma* sat.) s az *o* hang innen néha visszahat az *l*-es alakba (vö. Bakony vid. *olma*, *szolma*): *hájjó* eteti, az *ujjávól* [?] el nem éri (Veszprém m.) Nyr. IV. 514—5., *avvuó* készítetté, *mivié* má, *uórávol* előöb, *evvel* iébocsátotta XIV. 519. (de „kisasszonnyal. Az“ ... uo. 522.) Már a XVI. században is előfordul: *Mihal deiakko* (Zala vm. LevT. I. 275.). Hogy ragunk az *l*-et *j*-re is változtatja, arra csak egy adatom van egy kiskunsági közleményben: *avvaj*. (Nyr. IX. 567. vö. *taval*: *tavaly*, *tavaj*.)

Végre meg kell említenünk azt a furcsa alakot, melyet az EhrC. 155. lapján olvasunk: *veletekuel ewzuen*; ez valószínűleg csak a *tölemtől*, *nálamnál* analógiája okozta botlás. (Román nyelvekben csodálatosan egyező kifejezésekre bukantam: olasz *con-se-co* magával, spanyol *con-mi-go* velem; de itt az ismétlést nyilván az a nyelvszokás okozta, mely a viszonyszót előre kívánja.)

Kétes az EhrC. *-vala* alakja, mely a számos *-val -vel* mellett csak háromszor fordul elő: *napuala* (55.), *kyuanatuala* (25.), *alamyznauala* (83.). Nem lehetetlen, hogy a szórákozott másoló a *vala* igével tévesztette össze, mert ezt viszont gyakran írja az EhrC. rövidebb *val* alakban.

A mi a *vel* (ered. *vêle*-) viszonyszónak származtatását illeti, Révai a grammatika kézirati III. részében arab és héber szókkal egyezteteti; de említ azonkívül két török viszonyszót: *ile*: cum, *bile*: simul, una. Az utóbbi csakugyan föltűnőleg hasonlít a miénkhez. Vámbéry is török-magyar szóegyezéseiben a csagataj *bile*-t azonosítja vele. Megtaláljuk azonban más török nyelvjárásokban is: kazáni tatár *belä*, *belün* ,vel (együtt); csuvas *-bala -bälä*, rövidítve *-ba -bä*, sociativust és instrumentalist képez, l. NyK. II. 18. Budenz (NyK.

X. 92.) a csagataj szót a magyarra! ősrakonnak tartja s megjegyzi, hogy egyeztetésre „ajánlkozík ugorság is“, de sem Szóegyezéseibe, sem később Szótárába nem vette föl a *vel*-t. Ugor egyeztetést már előbb Hunfalvynál (NyK. V. 298.) és Riedlnél találunk (Magyarische grammatik 162.), kik a finn *veli*, lapp *viella* „fitestvér“ szóban látják a mi *vel*-ünk megfelelőjét. Külsőleg nagyon tetszetős egyeztetés, azonban belsőleg, a jelentés tekintetében nem elégíthet ki bennünket, mert a „frater“ etimon sokkal szűkebb értelmű, semhogy nagy valószínűséggel magyarázhatnók belőle a *vel*-nek *una*, *cum* jelentését (mint pl. a lapp többesi comitativus postpositióját, *gujm* v. *kujm*-ot a *guojme* „társ, kiserő“ szóból, vagy a hasonértékű észt *-ga* v. *kāza* szót a *kāza* „társ“ szóból). E szerint az ugorság körében újra körül kell néznünk, nem találunk-e elfogadhatóbb magyarázatot. *)

A társaság fogalmát könnyen visszavihetjük a térbeli fölfogásra, még pedig az „együttlét, egymásnál vagy egymás mellett lét“ fogalmára („was bei, an etwas ist, ist eben mit etwas“ Weske, Untersuch. 43.). Így látjuk pl., hogy a mordvin *marhta*, *marta* és a cseremisz *derne*, *dene* mind a kettőt jelentik: „apud“ és „cum“; az előbbi a magyar *mart* szó rokona, az utóbbi pedig az oldalt jelentő *der-* (zürjén *dor*) szó származéka. Ilyen „oldal“ jelentésű szó a mi *-vel* ragunk magyarázatára is kínálkózík az egészen hasonló hangzású cseremisz *vel* „latus, pars, regio“ szóban, melyből a következő postpositiók származnak: *velen*, *vele* „-nál, mellett“, *vele*, *veg* „-hoz. mellé“, *velič*, *več* „-tól, mellől“ (l. NyK. III. 449. 453.). Ezekkel egyeredetű lehet a mi ragunk, csakhogy ennek a végéről elenyészett a locativusi rag, valamint egyeredetű velük a mi *-vá* *-vé* ragunk, mint már láttuk. A cseremisz *velen*, *vele*, *velič* mellett ugyanily értelemmel *pelvn*, *pele*, *peleč* is használatos, s ez könnyen rávezet Budenz föltevésére (NyK. III. 454.), mely szerint „ugyanegy a [cser.] *vel*-lel *pel* is, mely végre nem más, mint a *pele* fél, dimidium, mord. *pāl*, finn *puoli*, magyar *fél*.“ E szerint a mi egyeztetésünk fonalán tovább menve,

*) Donner (Verw. d. f.-ugr. spr. 94.) így elemzi ragunkat: *v-el*, s az első elem mivoltát mellőzve, a másodikban az ugor *l*-féle névragot látja. E bonczolás ellen ugyanaz az ok szól, mely a *-nek* rag fölbonzolására ellen érvényesült, hogy t. i. akkor nem értenők, hogy maradt volna fönn maiglan az egész *vel(-em, -ed)* önálló használatban is.

a *-vel*, *-vél* rag alapszáva, mint már Lugossy J. állította egykor, azonos a mi *fél* szavunkkal (s a *-vé* rag a *felé* névutóval), mint osztj. *pīlna* ‚cum‘ ebből: *pīl-*, *-pel-* = *fél*. Budenz MÜg. Szótárában 503. elismeri, hogy cser. szókezdő *v* és *p* váltakozása kivételes (l. még erre nézve Nyr. XII. 439. 440.), valamint kivételes a magyar szókezdő *v* és *f* egyértékűsége is. De talán össze lehet egyeztetni ezeket úgy, mint Munkácsi (NyK. XVI. 465.) igyekezett összeegyeztetni az *űz*, **űz* és *fut*, továbbá az *örvény*, **vörvény* és *forog* szópárokat, t. i. olyan föltevés alapján, hogy ez esetekben ős-ugor *b*-elejű alapszókából még az ugor alapnyelv szétozlása előtt *v* és *p* kezdetű páros alakok fejlődtek.

A *vel*-nek eredeti helyi jelentése egy két adverbiumban maiglan fönmaradt. Ilyen: *hellyel-hellyel*, *hellyel-közzel* e helyett *helyen-közön*, azaz némely helyen; *széllcl*, *széllyel* e h. *szélben* = szélteben, szélességben. *Általabb úttal* = rövidebb úton. Lehr, (Toldy 18.) (Vö. „Krisztusnak kereszti én vélcml légyen, előttem légyen, utánam légyen, alattam légyen, fölöttem légyen.“ GömöryC. 3.). A csuvas nyelvben is megmaradt még némely szólásban a sociativusnak helyi jelentése: *ojba süirärem* a mezön jártam, *šuba kildem* vizen jöttem. Ez a föltevés egyszerűbb mint Budenzé, ki e kifejezésekbe a kísérés képzetét iparkodik belemagyarázni (NyK. II. 20.).

15) A ‚-stul -stül‘ rag.

Egyike legtestesebb viszonyragjainknak, melyet nyelvtanaink tömegesítő-nek neveztek el; jelentése megfelel a finn és más nyelvek comitativusáénak. Magánhangzója nyelvemlékeinkben s nyelvjárásainkban rendszerint a *-tól -től*-féle ragoké után igazodik; pl. *mendenestől* (VitkC. 88.), *táborostól* (Hall: HHist. III. 276.), *virágostól* (Moldva Nyr. III. 384.) s a Királyhágón inneni nyelvjárásokban általán *-stuu stül*, *-stü -stü*, sőt Dunán túl *-stu -stü*; — *nöstöl* és *nöstü* (RMK. II. 193.), *myndenestyl fogva* (Pesti: Ján. ev. végén) (mint a *-tól, -ről, -ül* ragok helyett is találkoztunk *emberektől, ez-ről, jegyes-ül*-féle alakokkal). Csak legújabbkori irodalmunk különbözteti meg következetesen *u- ü*-vel a *-tól -től* ragtól, nem annyira a különbségtevést sürgető grammatiká-

sok kedveért, mint inkább azért, hogy állapothatározó létére nyelvérzékünk az *-ul -ül* raghoz kapcsolja.

Ezt az *-ul -ül* ragot látta benne az is, a ki először elemezte ragunkat, t. i. Révai, az id. helyen. Szerinte az első eleme ugyanaz az *-est*, melynek az *örömet* „cum gaudio, libenter” szóban „cum” jelentést tulajdonít (s melyet az *ér-ett* „cum valore” szó *-ett* ragja elváltozásának tart, támaszkodva a *fárad-t helyett használt *fáraszt* képzésre); „ipsum hoc *est* auctum est postea *ül* affixo, idem significante, cum v. una, ad emphasis majorem: *estül* una cum.” (Az első elemet R. a lapp *-ast -est*, finn *-sta -stä*-féle ablativussal, a másodikat a finn *-lla -llä* raggal azonosítja, nyilván mert az utóbbi gyakran *-v el* raggal fordítható; csak hogy ilyenkor sem comitativus, hanem mindig módhatározó, még pedig többnyire instrumentalis értékű.) Révaiéval találkozunk Donner nézete (Verwandschaft d. finn.-ugr. spr. 88.), mely szerint ragunk „ohne zweifel zusammengesetzt, indem das erste element wol mit der adverbialendung *-st* in Zusammenhang steht.” Révai fejtegetése mindenestre igazításra szorúl annyiban, hogy az *örömet*, *méltóságost* utolsó szótagában nem láthatunk egységes ragot, mert a finn elativus jelentés tekintetében messze esik tőle, s mert *örömesen*, *méltóságosan* ugyanazt fejezik ki, tehát amabban is csak *t*-ragos melléknevet láthatunk, mint pl. az *egyenes-t*, *elegyes-t*-félékben; továbbá, hogy az *-ül -ül* nem jelenthet cum-ot, hanem csakis a közönséges állapothatározó *-ül -ül* rag lehetne. Vö. „*fenekest* feldölt” (Thurzó: Lev. I. 182.) és *fenekestül*, mind a kettő a. m. funditus. Az a nehézség, hogy ezen elemzés szerint már maga a *családos-t* vagy *családos-ül* (mint a székely *tös-ül* — *töstül*) kifejezné azt, a mit a *családos-t-ül* alakon értünk, nem döntheti meg e magyarázatot, ha meggondoljuk, hogy pl. a legrégebb nyelvemlékek óta használt *bennett*, *bent*, *körülött*-, *körült*-, *kivülött*-, *kivült*-féle alakokban ugyanolyan pleonasmus rejlik, — nem dönthetné meg, ha nem szólna ellene egy alább idézendő régi szerkezet, s ha föl nem merült volna legújabbban az említendő kielégítőbb s valószínűbb magyarázat.

Czuczor és Fogarasi szótára ugyancsak az említett *-s* képzőt és *-t* ragot látják ragunkban, de a harmadik elemet nem rendes *-ül* ragnak tartják, hanem az *úgy* szó

elváltozásának: „házas^t-ül = úgy házasan, csontostul bőröstül = csontját bőrét úgy véve mint együtt levő részeket.“ Itt a harmadik elem magyarázata sem a hang, sem a jelentés szempontjából nem valószínű.

Mások végre csak két elemre bontják e ragot, de úgy hogy az -s képző mellett a -től ragot látják benne; így Gyarmathi (Nyelvemester 120.), Jászay (homályos fölfogással, RMNy. III. k. XXXV.) és Hunfalvy (Nyr. III. 258). Nem számoltak azonban be azzal — s mi sem tehetjük meg helyettük — mi értelme volna itt az ablativus ragjának.

Marad tehát az -s képző, mely kétségtelen beválik e kifejezés alapjának, mert nem csak birtoklást, hanem általában egybetartozást, együttlétet is jelent: *vizes, köves, felhős* sat, s mert pl. *fias*tul a. m. fiasan, de *seregestül* is a. m. seregesen. *Töstül, tövestül* helyett a székelységben ezek az alakok is dívnek: *tösül, tösön, tösleg, tövesleg, tös-töből, töstön-töből*. Hogy az *s* csakugyan képző s hogy az egész -*stul* nem egyseges viszonyrag. azt világosan bizonyítják a régi irodalomból idézhető következő változatok, melyeknek bizonyára több példája is előkerül majd nyelvemlékeinkből: „Nem keserűség-e *aprós magaddal* téli időben házadból kibúdosnod?“ (Melotai: Zsolt. 90. = *apróstul*, gyermekestül, mert *aprós* a régiségben az, a kinek aprai, gyermekei vannak; a kifejezésnek alakja a *harmad magammal-féléket* követi). Vö. még: *Feles magával* lakni. Misk: VKert. 694. „Az sárga lovat *fekestul hamostul, zekeres niergessel* [nyilván tollhiba e helyett: *zekeres niergestel* vagy *niergestul*] hagyom Tamásnak szolgálatjában [szolgálatá fejében, szolgálatáért].“ (RMNy. IIb. 302.). „Az útban előtalálák Bulcsot és sok nemeseket, *mind feleséges és gyermekestül*“ (Helt: Krón. 56.). Az utóbbi két idézet mutatja azt a régi szerkezetet, melyre már fönt czéloztam mint olyanra, mely az -*ül* rag fölvétele ellen bizonyít. Ezek ugyanis olyan összetett kifejezések, mint pl. ezek: *feleséggel és gyermekkel együtt*, s a régiségben: *feleségnél és gyermeknél kül* (a mai *nélkül*). Valamint ezekben az *együtt* és *kül*, úgy amazokban a *től* egészen külön adverbiumnak mutatkozik, melyet két megelőző főnév mellett is elég volt egyszer kitenni.

Ez a nyelvtörténeti tanulság már most a leghathatósabb módon támogatja azt a magyarázatot, melyre legújabban

Budenzet vezette a legközelebb rokon vogul nyelvnek megfelelő szerkezete. Fejtegetésének fő részét szó szerint idézzük (l. NyK. XVIII. 158):

„A *Kälteš-majl* című vogul monda 7. szakaszában (Hunfalvy, Vogul föld és nép 145.) elbeszéli, hogy egy hótalpon járó embernek levált a fél-lába „hótalpastúl” vagyis vogul szóval: *joseñ-tajl* (*josü* hótalp); szintígy azután a fél-keze is íjastúl, *jgutiñ-tajl* (*jgut íj*). Az előszavak *joseñ*, *jgutiñ* pedig rendes képzésű birtokos-névszók, a milyenek a magyarban az -s-félék: *joseñ* „hótalpas, hótallal való”, *jgutiñ* „íjas, íjjal való”; a vog. *tajl* pedig, mely hang szerint nem esik messze az -s-túl v. -s-től utórészétől, magában a. m. „plenus”, s a részekből vagy akár egyenlő darabokból álló „egész” vagy általában „az egész” (das volle, das ganze) jelentésével szerepel, pl. ilyen kapcsolatban: *äk vaj-tajl* ein paar stiefel (ein stiefel-ganzes); *äk sun-tajl* ein ganzer schlitten voll, ganze schlittenladung; *äk sun tajl sali* ein schlittengespann rentiere, so viel zu einem schlitten gehören; *uos-tajl* die ganze stadt; *sqhe* „alle, mind” és *sqhe-tajl* alle zusammen, mindnyájan. E szerint *joseñ tajl* tkp. ezt teszi: hótalpas egész, mit dem schneeschuh versehenes (= durch den sch. gebildetes) ganzes, s ez ragtalanul mint határozó szerepel az idézett szöveghelyen, vagyis így fordítható: „a lába levált hótalpas-egészül”, azaz: nem csak maga a láb, hanem a láb + hótalp-ból álló egész, a mi pedig tisztán — levált lába hótalpastúl. — Már pedig ez a *tajl* szó, a melyet a vogul nyelv a comitativ viszony kifejezésére alkalmaz, megvan a magyarban is: a *tel-e*, *tel-i* „plenus” szóban s mélyebb színezetű vocalissal a *töl-t*-igében, valamint a *töb* e h. **töl-b* comparativus töben. A vogB. *tajl* meg a finn *täyte* „plenus” azt mutatják, hogy a m. *tel-*, *töl*-nek valamikor hosszú volt a vocalisa (**tél-*, *töl-*). Ha ilyen eredetibb alakban az -s-es nomen possessorishoz hozzácsatoljuk a vog. *tajl*-nak magyar mását, eléáll -s-tél v. -s-töl, melynek még csak mélyhangu névszókhoz járultában a vocaliséval kellett illeszkednie, hogy tökéletesen a meglevő -stöl, -stöl (-stül, -stül) képében jelenjen meg. Megtartjuk tehát MNySz.-nak főntemlített magyarázatából azt, hogy a -s-töl előíze a nom. possessoris-képző -s (mely érték szerint — vog. -ñ, az ñ-tajl-ban); de egy-séges utórésznek tekintjük az egész -töl-, -töl-t, mely a vogul

tajl-val hangszerint is azonos.“ (Ezután Budenz még egy megfelelő osztják szerkezetet tárgyal.)

Nem tartozik ugyan szorosan tárgyunkhoz, de véleményem szerint Budenz fejtegetése önként rávezet a finn comitativus megfejtésére. Eddig úgy vették, hogy ennek *-ne* a ragja, s csodálkozva észlelték, hogy ez a rag a népnyelvben akkor is mindig a többes-tőhöz járul, ha csak egy kíséző forog szóban, pl. *isä poikine-en* az atya fiastul, ha csak egy fiával is (l. Ahlqvist „Kioletär“ I. 38. Budenz: Finn Nyt. 45. §. jegyz.). Pedig úgy látszik, hogy az *i* nem többesképző — melyet itt csak erőtetve lehet megokolni — hanem a raghoz tartozik; s ez a rag rokona a melléknévképző *-ine-n*-nek, mely megfelel az említett vogul *ñ*-nek s egyértékű a mi *-s* képzőnkkel. A személyjelek valószínűleg csak később járultak hozzá, midőn e kifejezésmódnak eredeti jelentése feledésbe ment már; régebben talán csak azt mondták: **isä poikine* „az atya—fias“, **mies joutsine tuli*, mintegy „vir arcuatus (arcu praeditus) venit“, mint a vogul *kum jautiñ* (*-tajl*). Az is lehet, hogy valaha a finn nyelv is kitette a magyar s vogul kifejezésnek megfelelő *täysi* szót vagy más effélét, s hogy csak utóbb értették rá e nélkül is a comitativus jelentést ama melléknévi alakra, épen úgy mint a svéd-lappban fejlődött egy többes-számú comitativus a genitivusból az ehhez tartozó *kujm*, *kum* szó elhagyásával (l. Halász: Svéd. Nyt. 13). A finnel együtt megmagyarázódik a lapp nyelvjárások egyes-számú comitativusa (végzete *-in*, *-ina*, *-ine* sat.), melyet tehát szintén hibásan tartottak többesi alaknak, noha csak egyes-szám jelentésével fordul elő! Weske (73.) nagyon is könnyen siklik el ez ellenmondáson: „Der singular des comitativs ist aus dem plural desselben entstanden. Der plural hat *gujm* für *-in* angenommen.“

A magyar comitativus-rag sem járulhat a többes-tőhöz, még akkor sem, ha több a kíséző (pl. *fiastul* cum filio és cum filiis, nem *fiakostul*), de a személyjeles tőkhöz sem (nem mondhatjuk pl. *fiástul*, *leányástul*) s ez is az *-s*-nek képző-voltát bizonyítja.

SIMONYI ZSIGMOND.

A SZEGEDI NYELVJÁRÁS. /

A magánhangzók időmértéke.

A hosszú magánhangzók rövidítésében a szegedi nyelvjárás igen tartózkodónak mutatkozik. Az irodalmi ejtést alig előzi meg egy-két elszigetelt esetben, hanem annál következetesebben ragaszkodik konzervatív álláspontjához. A mely szokat az irodalmi nyelv vegyest ír majd hosszú majd rövid hangzóval, a szegedi nyelvjárás csak a hosszú hangzós alakot használja. E tekintetben egy nyomon jár a túlatiszai *é-s* beszéddel; az arad-, békés-, csanádmegyei, s Csongrád megyében a szentesi tájajtés nagyjában ugyanezen sajátságokat tünteti föl.

Fölsoroljuk itt mindazon eseteket, melyekben a köznyelvi vagy egyéb nyelvjárásokbeli rövid hangzónak hosszú felel meg.*)

Leginkább az *í, ü, ú* hangok azok, melyeknek meg rövidítésével a szegedi nyelvjárás nem siet. Megőrzi e hangok eredeti hosszúságát, a köznyelv vagy egyéb nyelvjárások rövid hangzói ellenében egy- és többtagú szótöknek hangsúlyos és hangsúlytalan tagjaiban, többnyire ha tovább ragozvak is, valamint bizonyos képzetekben.

Töszótagokban eredeti hosszúságot őriz meg:

Először oly szókbán, melyekben a hosszúság eredetibb volta igazolható, vagy mint már az alapnyelvből készen öröklött, vagy bár később, de nyelvtörténetünk előtt keletkezett hosszúság.

Így az alapnyelvben hosszúk voltak a következő szók hangzói: *csík, új, húzza, húzva* (*kaask-) s talán *úr*. Ezeket már az irodalmi helyesírás vegyest jelöli röviden és hosszan.

*) Minden adatunk idézet, s az említett forrásokban föltalálható. A hol szükségesnek mutatkozik, a lapszámokat is kitesszük. A hivatkozásokra nézve egyszersmindenkorra megjegyezzük, hogy az arab számok egyszerűen magukban, Kálmány: „Szeged Népe. I. Ős Szeged népköltése” című kötet lapjait jelentik; ha a számokat a *Ko.* rövidítés előzi meg, a Kálmány-féle Koszorú II. kötete értendő; ha pedig valamely római szám áll előttük, az a Nyelvőr illető kötetére vonatkozik. Ez az egyszerűsítés kívánatos volt. N. L.

Hangfejlődés által, keletkezett hosszúságokat őriznek a következő szók:

j beolvadása, *ej*-ből *i*: *tíz* (de *tizet* 16, ha igaz, mert az alföldön e szóban ragok előtt sem rövid az *i*, csak a *tizen-egy* sat.-ekben) | *ítél* | *színü* 38, színelő III. 479, színvasba || *új*-ből *i*: *sík* II. 95, | *símára* 31, símitó III. 479, || *aj*-ből *i* (mélyhangú): *nyílik*, kinyílt, *nyílt* is 26, 155, *nyílni* 105, *nyíladozz* 182, (pedig gyullad 57. *nyíró* 181, | *bírta*, sőt *bírkózni* 119, 121 (ezt már Szentesen nem mondják hosszsan, a *bírtá*-t is a katolikusok rendszeren röviden ejtik *birom*, *bírni*, *bíros*, de *bíró*; a reformátusok hosszsan) | *bízom* (azt) | *víg*, *vidám*, *vidámitó* | *híd* || *uj*-, *aj*-ből *ü*: *sűrű*, *sűrűn* | *tűzifám* | *türomolaj* V. 123 || *uj*, *aj*-ből *ú*: *úszkál* | *úti* *útazni*. *útasít*, *vasút*.

l beolvadásával *il*-ből *i*: *szívünk*, *szivemből*.

Összerántással keletkezett *ú*: *húszas* (*hamasz) | *nyúl* V. 123 (*nyaval); de *nyulacska*, pedig Szentesen ez is hosszú, valamint a ragos alakok banis | *émülik*, *múlnak*; de *mulatok* 35 (Szentesen is, de ref. *múlat*) és *mulva* (Szentesen mindig hosszú) | *bús*, *búsan*, *búsulok*.

Az utána következő mássalhangzóról átvette a pótló nyújtást: *súgá* 89 (*sungár *suggár helyett). Ide számíthatnók a *szömígyet* I. 415 hosszúságát is (*vengé-ből), ha ez adathoz kétség nem férne, s akkor is nem újabb nyújtásnak kellene tekintenünk, hiszen egész rokonságában nem hosszú a hangzó.

Továbbá rendszeren a hosszú hangzós alaknak fogja pártját a szegedi nyelvjárás mind azon szókban, melyek ma rövid alakkal szintén ösmereteseek, azonban a hosszúság eredetibb volta nem könnyen bizonyítható, egy részüknél analogikus nyújtás támadhatott, vagy nyilván támadt is; valamint azon kölcsönszókban, melyek rövid hangzóval jöttek ugyan át, de itt nyújtást szenvedtek akár az analogia, akár némi ejtési energia segítségével (pl. *gyűrű*, *szűrű*). S egyáltalán ha bármikből egy rövid és egy hosszú hangzós alak áll szemben, a szegedi nyelvjárás a hosszúat tartja meg. Föltéve hogy a hosszú hangzós alakot nyelvtörténetünk és több nyelvjárásunk is ismeri, tehát bizonyos, hogy a szegedi nyelvjárás nem újít, hanem egy régi saját-ságot őriz meg.

vízbe, vízön (rokonnyel)veinkben rövid hangzóval; *vö. vides*) | *híjába*, (rokonny. rövid) | *nyílfá, nyírfa* helyett (erdőben kinyílt nyílfavesszőről van szó) 26. (rokonny. rövid is, hosszú is) | *csíp* 93 (rokonny. rövid, Budenz is utóbb megnyújtottnak tartja MUGSz. 391. | *írtam, írja* | *síroa, sírj, síró* II. 95, de *sirassál* (Szentesen is) | *rívó* II. 95., *rín* a kezibe a munka II. 85. *híret, híros* | *zsíros* | *kín* | *kíndál, kíndád*, II. 514. *kínádját* II. 85. | *kútat* II. | *riád* | *húsoló, húslás* | *csúf, csúnya* | *ügy, de ugy-é?* | (állandó kifejezésekben gyorsabban koptat a nyelv), *ússe jó; így* | *túl* | *búcsú* (bulcsással) | *gyík* 110 | *szűz, szűznek szűz* Mária IV. 137. (Szentesen kath. rövid is lehet); a többesben rövid: *szűz ek, szűz ek nek* Ko. 92. (Szentesen is). | *szűr* (a ruha 16) | *szűrű* | *gyűrű* | *dicsér, dicsértessék, dicsérelős* | *ígér* | *csípás* 104. | *írigyők, írigyömet, írigylik, írilőm, vigajos* (ritka vetés) I. 426. | *tükkör*, (tükörbe 227?) | *zsúzsok* Ko. 122. | *búza, búzát*, de *buza* IV. 83. (?) | *kívül* és *kívül* 161. (*külül* helyett; a nyelv nyújtó hajlama itt a *v* előtt a nyelvterület legnagyobb részében érvényesült) | *bajúsomat* de *bajuszt* V. 265. (?)

Egyéb magánhangzók hosszúsága a tőszótagban megőrizve: *ád* és *áccz* többször (pl. 149: *mit áccz?*) | *kácsa* | *ménkü* (nem Szeged nyújtotta meg) | *olmoz* VIII. 235. (míg Szentesen kath. *olmoz, olmos* esső is.) | *akármí* | *pósta*.

Vegyest: *nékőm* 26, 82. *níkünk* 36, *níköd* II. 463. és: *nekőm* 24, 79, *neki* V. 265. | *véte* | ritkán: *légýön* és *lészön* (gyermekvers 88) | de *cngöm* 22. || *tíjéd* 120. és *tíjéd* 119.

Az *á*-val átvett kölcsönszóknak vagy hangszíne maradt meg és hosszúk lettek, vagy ha rövidek maradtak, hangszínük változott meg: *ádvént* 97, *ángol* 37, *átilla* 37; de *Mari* Ko. 91. (Szentesen *Mári* is).

Képzőkben megmaradt hosszúságok: *szömű, színű, ülepű, belű; ágú, hajú, hosszú, száru, szagú, farú* | *hajdú* | *szomorú, szomorúan, gyönyörű, háború* | *karcú, könnyű* | *ágyú* || *ögyedül, rádásul* | *kívül, belül* III. 424. de *kívül* 161, *belüle* 4, 7, 32 || *terítve, segít, nyerít, uszítom, felpederítem, vonyít, szabadítod, tehát rendesen hosszú. Föltűnő a hosszúság a mom. -int (-ént) képzőben: föltekíntött 8, betekíntöttem 13. || Ragokban: Közelő 156, | hová,*

huvá, a huvá IV. 83. || Nemkülönben a *rú, túl, bül* ragok is hosszúk volnának, mint túl a Tiszán, de az *l* mindig lekopik a végükről, s félig-meddig pótlónyújtással is van bennük dolgunk.

A pótlónyújtás joga felett olykor pörre kerül a dolog a vocalis, meg az utána álló hangzó között (*űjön, űjjön és űjjön*); ilyenkor a vocalis hosszúsága ingadozik, erről azonban a pótló-nyújtásnál beszélünk bővebben.

Mindezek a hosszúság megőrzésének esetei voltak. Néha azonban, de főlöttebb ritkán találunk olyan hosszúságokat is, melyek csak Szeged, vagy legfőljebb csekély dialektusterület rovására írandók. Ilyenek: *csírke* (háromszor is) 146. | *sűjtős* Ko. 122. (sag- rövid volt eredetileg is), itt a többi *-űj, -űj-* analogiájára történhetett a *nyújtás*. | Szintén analogia nyújthatott ebben is: *étávódzik* III. 226. és *étávódzott* 127. (tehát két külön gyűjtőnél). | Kétség fér a *léjányom* IV. 231, *szílke* VII. 236. (mázos bögre, Szentesen *szílke*), *szömígyet* I. 415. hosszúságához, mert mindez *ᾠτῆς λεγόμενον*. || Szeszélyes nyújtások; „Gyere ki Gyúrka, mögharap a pújka“ 91, a ritmus miatt. | *Hún* vôt *hún* nem vôt Ko. 221. a bevezető accentuatio folytán. | Szintén hanghordozás nyújthatott ebben is: *haném hát* IV. 421; azonban ez magányos adat.

Sokkal ritkább azonban az az eset, mikor a szegedi nyelvjárás a rövidítéssel tart, vagy épen egyedül rövidít. Tovább képzett vagy ragozott alakokban:

mulatok 34, *sírasssál* 12. (mert Szentesen ref. *múlat* és ha jól emlékszem *sírat*). | De kételkedem a következőkben: *mulva* 35, *elmúlt* (mert *múlnak* 30. sat.); lehet, hogy ingadozik, | *vígaggyon* 86, vö. *nyíladozz* 182. és *gyullad* 57, *fullad* III. 321 | *nyulacska* 83, 86 | *szívem*, *szívesen* 35, mert rendesen *szívem* sat. | *tíz* 16. — Ezekben a köznyelv ismeri ugyan a rövid hangzós alakot, de az alföldön szélteben hosszan ejtik.

Összetételekben s állandó kifejezésekben: *tűzhejre* 7, *korházablaka* Ko. 148, 149; ezek hitelességét megerősíti a szentesi kath. használat is | *ugy-e?* országszerte.

Képző s ragnélküli szavakban: *rugni* (pedig eredetibb a *rúgni*, *rovogból) | l é c s u s z o t t IV. 178, ésűjecz 117, (*sujlad, v. *suljad) néhol sűjzed v. sűjzed, szentesi kath. sűjed || Eredeti hosszúság nem konstatálható, hanem más nyelvjárások nyújtanak ezekben: *igézés* IV. 331, *igébül* IV. 138. m ő g i g i s z t é k IV. 231. | p i p a II. 85. || Nincs kétség nélkül a rövidség ezekben: *b u z a* IV. 83, mert másszor *b ú z a* (pl. 59.), Kecskeméten ugyan, ha jól tudom, rövid, de túl a Tiszán is Orosháza kivételével hosszú: *r i n* r í IV. 137, de *r i n* kezibe a munka II. 85.

Érdekes, szinte kivételes az alföldi beszédben, hogy az < *ül* < *ül* denom. ige képző Szegeden rövid. Nem hinném, ha mind Kálmánynál, mind a Nyelvörben annyi adatot nem találnék rá: *b ú s u l o k*, *s z a b a d u l o k*, *ő r ü l ö k*, *ő r ü l t*, *v i r u l o k*, *m ő g t a n u l t a m*, *b o r u l*, *r á b o r u l v a*, *b o l d o g u l*, *m ő g g y ó g y u l* III. 321, *s á n t u l* II. 463., *e l i n d u l a* IV. 278., *f ü s ü l i k* 1, *f ü t y ü l* IV. 137, *b ö c s ü l e t* 21.

Egyes *l*-en végződő (*ól*, *ül*, *ül*) viszonyragokban ingadozás tapasztalható: *b o r t o l* kétszer is 56. | *igébül* IV. 138. | *karom alul* 17, *kívül* 18, (de *kívül* 4), *körül*, *belüle* 32, (de *belüle* III. 424.) | *utojjára* 26, ebben a *jj* miatt nehéz is ki-venni a hangzó hosszúságát.

Hasonló ingadozás van ezekben: *sűrű* 18, de többször *sűrű* | *kúduztú* III. 321.

Eredeti rövidség van ebben: *měj/k* *mij/k*, *mőj/k*; míg Szentesen ha nem *mík*, akkor is *mej/k*. Hiteles adat-e azonban: a *mík* számokat IV. 83. (?)

Érdekes rövidítése az *é*-nek *ē*-re, de csak egy gyűjtőnél: *húsvētkor* IV. 137, *gyékēnnád* IV. 138; *fészkebe* IV. 133.

Egyéb rövidítések: *papírosra* (?) IV. 83. | *bekukurikul* (?) III. 226. | *motolálj* 58. | *pátronánk* 56. (Szentesen is, kath.) | *Roza* 5, 60, 94. és *Nojé* 167, (Szentesen is, de az utóbbi csak kath.).

A pótlónyújtásnak bő szerep jut a szegedi nyelvjárásban, mert az *l*, *ly*, *j*, *r* hangokat szóközépen épannyira, illetőleg szó végén még jobban koptatja mint a szomszédos alföldi nyelvjárások, sőt sokszor a hosszú vagy nyújtott mássalhangzó hosszúságát is az előző vocalisra ruházza.

Legerősebben kopik az *l* szó közepén és

— de csak ragokban meg képzőkben — a szó végén.

ó lett ebből: *ol*: *ódalára*, *ódalba*, *szógáló*, *szógálni*, *dógozz*, *gyócs*, *nyócz*, *bótos*, *vót*, *vótam*, *vóna*, *hónap*, *kóbászt*.

öl: *ő*: *föd*, *födedet*, *vögy*, *zöd*, *kizödelt*, *töt*, *kitöteti*. *töt*-het, *kikötött*, *leötik* 112, *fölötözök*.

ul ül: *û ü*: *mijúta* (talán *ól*: *ú*, *nyújtás* és hangszín-változás, mint *mőre van*?) | *borút*, *vi összfordút* (mert Szegeden az *ul* rövid.) | *mögűtem*, *kibékűtem* sat.

el: *é*: *téjesöggyön* 99, *kéjé* *kend föl* 1, *é köl mönni*, *é* van zárva, a hagyott *é*, *évöszöm*, *éfagyott* | *fő*, *főfelé* (de *fölső város*) | *közé* | *körü* van, de *közzü* rövid *ü*-vel (?) IV, 137.

Szó végén elmarad az *l*: *el*, *föl*. *közel* határozókból, az *-ül*. *-ül* végűekből, a *-vel* ragból, (a *-rül*, *-tül*, *-bül* ragokból is, de itt nem látszik meg a pótló *nyújtás*), és az *igék* 2-ik személyében, bár nem következetesen:

csipkévé, *kezévé*, *kivé*, *testvérejimmé*, *hetedikké*, *libábá*, *miatyánká* II. 85. | *röggé*, *röggétü röggére* III. 29 || *öszö*, *kereső*.

ly (igazabban *j*) lekopik a szó végén: *Konkó János Ko*. 98. | *Gergő* 7, hangszín változással *ej*-ből. (Vásárhelyen is.)

j beolvadásával: *énje nye* 33, de *énnye* VII. 518, II. 513.

r elkopik a *-kor* és *-ször* ragok végéről: *mikő* 10. 45. *akkő* 21 (de *akko* főnnmarad IV. 178. (?) | *hánysző* 15. sat.

Érdekesek azok az esetek, mikor a kiesett *l*-et vagy *j*-ét hol a magánhangzónak, hol a mássalhangzónak. igen sokszor mind a kettőnek, néha egyiknek sem szokta betudnia nyelv. A szegedi ejtés, különösen a Kálmány írása szerint hajlandóbb a magánhangzón kipótolni az elveszett hangot. [Hasonló tünetényt jegyez föl Kriza a nyugati székelység nyelvéről (Vadr.), mely különben épügy *ő-z*, mint a szegedi.] Így: *hőt embör* 159, más vidéken rendesen a *tt* is hosszú, de Szegeden is néha: *kinyítt* V. 143. || Különösen gyakori az, mikor szem mellátolag a mássalhangzót illetné a *nyújtás*, mégis ez megrövidül s a hangzó veszi át a hosszúságot: *csókôja* 98, *csókôjuk* 15, *tánczôj* 147, *kapcsôja*, *tánczôjak*, *darábôjuk* 31, *kicsúfôja*, *utôjára*, *gurûj* 152, *boldogûjatók* | *magasztâtâjak* 103, | *öléj* *mög* 36, *kéj* *fő* 58, 140 sat. *Kéjé* *ken föl*. *téjesöggyön* 99, *betéjeső*.

dik 99. | r ö g g ê r e; vö. Szentesen r e g g e r r e; különben ennek nominativusa is már r ö g g ê | â r a, â r û, sőt mint mutató névmás is: a ki fővöszí â r a ráragad III. 226, ê r e, ê r é b b, sőt mint névmásban is: ê r e a házra (Szentesen mint névmás mindig arra és erre.) || A mássalhangzó hosszúságát átveszi még a vocalis: f ô r a l t, de f o r r á z ó IV. 527, | ó r o d, s z o m o r í d 176, | (h ú g y o s körte? Szentesen is így, bár h u g g y o z i k.) || Vegyesen: ú t y á t 20, de u t t y á b a n IV. 278 | e l i g a z í t y a | ú j á n 15, | k ú c s a 23, de k ú c s a III. 561, ú c z á t 45, ú c z á n 45, ú c z a Ko. 82, de: a z u c z c z á n III. 226. || Közösén: hosszú a mássalhangzó is, a hangzó is: k ü t t é IV. 178, k i n y í t t V. 143, s ü t t VII. 273, k i n y ü t t IV. 33, ê n y ü t t e IV. 82, ê n y n y e VII. 518, II. 513 (de ê n y e-ê n y e 33.), k ö n y ö r ü j j ö n IV. 278. | Esetleg a magánhangzó rövid is lehet: ú j j ü n k V. 265, ú j j ö n III. 424. és ú j j ö n IV. 137. || a t u n n a n o n t u n n a n v ö t 159. (valóban?)

Sokkal ritkább az ellenkező eset, hogy a mássalhangzó vegye át a magánhangzó hosszúságát: g y u l l a d 57, s z i j j a III. 30, f o r d u j j í k II. 463, (különben az u l úgy is rövid) és b ö n d ö j j e (!) II. 86.

Mindakettő megrövidül: ê s ü j e c c z

Ez ingadozások nagyjobb részint j vagy j-féle (jésített) hangoknál fordulnak elő s így könnyen érthetők is. A j annyira rokontermészetű a magánhangzókkal, hogy e miatt akár a beszélő, akár az észlelő nem könnyen tudja elválasztani a szinte összefolyó két hangot, meddig az egyik és a másik.

Hangszínbeli sajátosságok.

A szegedi nyelvjárást — valamint keleti szomszédjait — a nyelv általános fejlődésével szemben itt is bizonyos konzervativizmus jellemzi. Nyelvünk a zártabb hangokat szereti nyiltabbakra váltani; a hol még ingadozás van, ha épen az irodalmi nyelv már az újabbat fogadta is el, az a vidék bizonyosan a régibb zárt alak mellett van.

Kezdjük a mély (vagy hátsó) hangokkal.

u áll o ellen:

Az irodalmi ejtéssel szemben eredetibb, vagy legalább is régi zártág megőrzése:

mög *fuj*tott 98, (fúl), *becsurgatva* Ko. 130. (vö. „ad caput uoraginis, quod dicitur *Churchufeu*“, 1086-iki oklev.), *mustohím* 30, *bukor*, *bukrétás* 106. (de *bokréta* 80), *ustorhőgyet* fut II. 85, *csuda* 5. (vö. *csudáltus* codexekben), | *sunkát* 107. | *kápuszta* 92. | *hun* 57, a *hun* II. 463, III. 424, *hunnan* 146, (ezek Szentesen is, de a következők nem:) *otthon* 27, 94, Ko. 194, a *huvá* IV. 83, *huva* Ko. 141, *mindönhuva* 94, *séhuva* Ko. 83. | *-uk* (és *-ük*) személyrag: pl. *apjuk*. || Aránylag újabb keltű zárttság ugyan, de ma már ezt is inkább őrzi, mint alkalmazza a nyelvjárás: rövid, vagy *ól*-ból rövidült *ol*-nak *ul*-lá, illetőleg *ú*-vá változása: *kídús*, *azáta*, *mijáta* (ezek Szentesen is), *bekukurikul*, *danulva* 36, Ko. 83, *léhajútt* 122. (Szentesen *bekukorikol*, *danól*, *danóva*, *léhajolt*.)

Elvétve találkozik olyan szó is, melyben a zárt hang egészen új: *egyfurma* 134. (de *egyforma* 137, *legényforma* 142, – Szentesen *kath. furma*, *ref. forma*.) | Valószínűleg ilyenek még: *bujtárossa* 100, | „*dunga*, *dunga*, *dunga*“ gyermekjátékokban (*donga*?) vö. *durung*. — Ezekben talán a szomszéd mássalhangzók (a continuák) magyarázzák az *u*-t, mert azok mellett szokott mind a hosszúság mind a hangszín legjobban megmaradni. Nincs mit magyarázni e hangutánzó szóra: *bekukurikul* III. 226, 227. A szegedi fülnek jobban tetszik úgy.

A *hosszú ú* az irodalmi *ó*-nál rendesen újabb: *rúlam*, *rúla*, *-tú*, *-bú* s *ól*-ból rövidült *ul*: *karon alul* 17. (?) | *rúzs*a, *rúzsám*. | *túró* 60, 90. A két utóbbi szót *ó*-val vettük át.

o áll *a* ellen (zártabb):

Eredetibb zárttság a köznyelvvél és legtöbb nyelvjárással szemben: *a vízbe hőtt* (nem igenév, hanem indicativus III. 424. | *sorki* való fátyolba, *gyermekvers* 83; másutt mindenütt *szrok*, ez a *gyermekvers*ben meghúzódott régiség csak, úgy látszik nem is értik már a szót, hogy a *g*-nek semmi nyoma nincs. | Hasonló megmeredt kifejezésben: *nő tipöggye* *nő topoggya* V. 281, vö. *topog* és *topa*. || Eredetibb zárttság a szentesivel együtt a köznyelv ellen: *magos*, *magosabbikat*, csak egy helyen *magasabbikat* Ko. 190. | *hórihor-gos* I. 136. | *osztán*, *oszt*, de sokszor *asztán* is. || A köznyelvvél közösen a szentesi ellen: *város* (mindíg, pl. *Fölső város*, *városba* 5, *városi* IV. 144, *városháza* 31; Szentesen *váras*) | *lakodalom* IV. 421. (Szentesen csak a *ref. így*.) || *Dunántúli*-val közös: *lábom* 9, *lábod* 69, 89, III. 320, *lábodra*; sőt a

hol a rim *a*-t kívánna is: lábomat—vállamat 31. || *o* van *á*-val szemben itt: sarogja 146. (Szentesen is).

a áll *o* ellen (nyiltabb):

Köznyelvi meg szentesi ejtéssel szemben: balha 110, 161, III. 277. | magyaró 110. | tall V. 271, tallá 119, tallát VIII. 277, tallosodik V. 271. || Köznyelvvel közös szentesi ellen: *nyavaja* IV. 277. | és a fölszólító mód többes 3-ik személynél *szójanak* 123, a magashangú *mönnyenek* 126; Szentesen a ref. ilyen nyílt ejtésű, a kath. zárt. || A hol ingadozás van *-oso-* és *-ossa* végzet közt, Szeged is mint Szentese az utóbbinak fogja pártját; *gyalogossak*, *-ossat* 139, | *párosan*, *titkossan* Ko. 82. || Idevaló még *húgyas* körtvére II. 85, ebben az összetételben Szentesen is. || *Hattyas* rét II. 95. e. h. *hattyovas, különben másutt is, a köznyelvben is így. Vö. *szomjú*—*szomjas*, *fagyú*—*faggyas*, *fattyú*—*fatyak*. || De *ajtójába* 132.

u és *a* áll *o* ellen: kukuricza 94, kukuriczának 28, és kikukariczáz II. 425. Különös, hogy *e* szónál *o*-s alakra nincs adat.

au diphthongus *ó* helyett: *auferencziás* I. 376, inkább lélektani oka van, hogy a szó annál czifrább legyen.

á áll *é* vagy *a* helyett: *ámmen* IV. 231. Szentesen ref. *ámen*, kath. *ammen*.

NÉGYESI LÁSZLÓ.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

gabara, gabarra. — Faeszköz, mellyel a hajót javítás végett partra lehet vontatni; máskép *kobóra*; győrvidéki hajósműszó. — A piem. dialektusban *gabara*, a sicíliaiban *gabbarra*: testes, lapos bárka, melyet a kikötőkben szoktak használni, leginkább hajók terhelése és rakódása alkalmával. Megvan a spanyolban is „széles, lapos hajóalkotmány” jelentéssel. Etimonja ismeretlen.

gáncs. — ol. *gancio* horog, kampó (Simonyi. Bp. Szemle. 1885. máj. füz.).

gát. — ol. *gatte* deszkából készült gát. hogy a hegyoldalról lecsuszamló földet megfogja. (Szántén Simonyi említi előbb idézett cikkében.).

gitár. — piem. *ghitara*, ol. *chitarra*, lat. *cithara*, gör. *κίθάρα*.

golyó, golyhó. — Nagyszigethy Kálmán a Nyr. XIV. k. 362. lapján történeti adatokból kiindulva kifejti, hogy a magy. *golyó* szónak régibb jelentése nem ,globus', hanem ,testiculus, coleus'. Ugyanott rám hivatkozva a *golyó* szónak az ol. *coglione*-ből való származását bizonyíttatja. Azóta a bergamói dialektusban a *cojo* alakra akadtam, melynek jelentése ,coglione, granello, testicolo és uomo balordo.' Ebből nem csak alak, hanem jelentés tekintetében is sokkal világosabban kifejlik a magy. *golyó* szó eredete. *Coglione* = coleus, testiculus; *granello* = búzaszem, apró magvak; *uomo balordo* = golyhó (vö. német *schwanz*). Az ,apró magvak, kerek magvak' jelentésből fejlődhetett ki a magyarban a *golyó* szónak megfelelő ,kerekdedség' fogalma. Kissé merészebbnek látszik amaz állításunk, hogy *golyhó* is a berg. *cojó*-ból származik; jelentés tekintetében azonban, mint láttuk, teljesen megegyezik az olasz szónak ,uomo balordo' jelentésével; hangalak tekintetében szintén megállja helyét a származtatás, a mennyiben a *h*-val teljesebb alak. ritkán ugyan, de előfordul néha nyelvünkben is; pl. *borhús: borús* (Nyr. II. 473.); *tohonya: tunya* (Nyr. VII. 136.).

gvárdián. — A *gv* kezdet az olaszban mindig idegen, még pedig germán eredetű *w* kezdetű szóra vall; itt ez esetben az ófn. *warten* ,acht haben, vigyázni' ige származékával van dolgunk: *warten*-ből az olaszban *guardare*, a francziában *garder* ,örizni, nézni' ige képződött (Diez). A tisztos klastromfők hazája e szerint Olaszország: *guardiano*, a *guardare* ige főneve s jelentése: ,gulyás, kondás. toronyőr, hídőr, börtönfelügyelő, első személy az alsóbb rangú barátklastromokban.' Az olasz *guardiano* szóból a középkori latinság *guardianus*-t csinált. Az a kérdés már most, hogy a latin- vagy az olaszból jutott-e hozzánk. A latinból nem vehettük, mert annak *gvárdiános* felel meg a magyarban; az olaszból kellett tehát vennünk, még pedig vagy a közolaszból, vagy a parmai *guardian* alakból (vö. piem. *goardian*).

interes. — A NSzótár szerint „a lat. *interusurium* ból alakított közismeretű szó. L. Kamat. A lat. *interusurium* pedig összetett szó *inter* és *usura* szókból (az utóbbi ismét *u* *tor* igéből) s a. m. közbeneső használat vagy jövedelem, míg *t*, i. a kölcsön visszafizettetik.“ — Szótárunk azonban elmulasztotta megmagyarázni, hogy mikép vonód-

hatott össze *interes*-sé a lat. *interusurium*. Minthogy pedig én nem, de meg más se adhat e tekintetben kielégítő magyarázatot, legjobb lesz másfelé fordulnunk. Az olaszban *interesse* ,kamat, haszon'; az igéje *interessare* és *interessarsi* ,érdekelni, érdeklődni.' A vel. dialektusban *interesse* első sorban ,ügy, üzlet,' badare ai suoi *interessi* ,üzletére, saját érdekeire ügyelni'; azután jön a szónak ,haszon, törvényes, megengedett kamat' jelentése az uzsorával ellentétben. A magy. *interesse* szónak végső *s* hangja arra vall, hogy a selypítő, de azért elég élelmes velencei kereskedőknek fizette régente a búsás kamatot a magyar.

istálló. — A Nyr. XIII. köt. 501. lapján kifejtettem, hogy *istálló* nem a német *stall*-ból, hanem az olasz *stalla*, *stallo* szóból került nyelvünkbe. E helyen csak egy újabb bizonyító adatot szándéksom az előbbiekhöz kapcsolni: „monda a *stallo* tartanak“ (MünchC. 134.).

kappan. — vel. *capón*, piem. *capon*, trent. *cappom*, ol. *cappone*, a lat. *capo*-tól (capone). Tomm.

karabély. — piem. *carabina* (az *n* erősen nasalis, úgy hogy jóformán nem is hallatszik), par. *caraben'na*, ol. *carabina*, fr. *carabine*, ném. *carabiner*; Diez szerint a provenz. *calabre*-től származik. Hozzánk a piemonti alak áll legközelebb, a mennyiben az erősen nasalis *n* helyén a hiatust egy *j*-forma hang tölti be, a miből nagyon könnyű volt az átmenet az *ly* hangra: *karabily* s ebből aztán *karabély*.

karat. — piem. *carat*, parm. *carât*: 4 grammnyi súly; vel. *carato* u. a., de egyszersmind ,szentjánoskenyérmag' is. Diez szerint az arab *gîrât*-ból vett kölcsönszó, ez meg a gör. *καρότιον*-ból való s eredeti értelme: ,hüvelyes vetemény magva súly gyanánt használva.'

karfiól. — vel. *caolfior*, ol. *cavolfiore* ,virágkáposzta', mert a virágzatát eszik. Tomm. A magyarban a velencei alak előbb *kalfiór*-rá, aztán metathesissel *karfiól*-lá lett.

kaszinó. — Az olaszban *casa*: ház; *casino* a diminutivuma; tehát ,házikó, házacska, magánosan álló ház.' A vel. dialektusban *casino* ,kis ház, egyes emberé vagy többké. hol esténként összejönnek társalogni.' Így fejlődött ki nem csak Velenczében, de az egész olaszországban a szónak ,gyülekező hely' jelentése. Ily gyülekező helyek a magyar értelemben vett *kaszinó*, a *kávéház*, a *játéksza*ba s

a bordélyház, a mely fogalmakat az olasz egyaránt a *casino* szóval fejezheti ki.

kámzsa. — ol. *camicia* ing (l. Simonyinak fentebb említett czikkét). Hozzánk direkte Rómából jött a *kámzsa*; erre vall legalább a szónak *zs* hangja; ugyanis épen a római dialektus sajátága, hogy a kezdő, vagy két magánhangzó közt levő *cs*-t *š*-nek ejti: róm. *camiscia* ing: ol. *camicia*; róm. *scerini* viaszgyújtó: ol. *cerini*.

káplán, kápolna. — *Cappa* az olaszban és spanyolban ,köpönyeg'-et jelent. Így történt, hogy azt a kis udvari templomot, melyet szt. Márton köpönyege egy darabjának megőrzésére építettek, *cappella*-nak nevezték el. Így beszéli okiratok alapján Du Cange. Azok, kikre szt. Márton cappelájának őrizete bízva volt, *cappellanus* nevet nyertek. E szók később általánosabb értelműek lettek: *capella*-nak nevezték minden kisebb, oltárral ellátott helyet és *cappellanus* lett minden papsegéd. Hogy mi e szókat nem a latinból vettük, azt bebizonyítja a *káplán* szó; a latin *cappellanus* káplános-sá alakult volna a magyarban. Szláv nyelvekből se vehettük: *kápolna* a krajnai szlovén nyelvben és a horvátban *kapela*, a cseh nyelvben *kaple*. Minthogy pedig a ném. *kapelle* is távolabb áll a magyartól az olasz *capella* alaknál, minden körülmény arra kényszerít bennünket, hogy a két szó eredeti forrásához, az olasz nyelvhez forduljunk. Ol. *capellano*, friaul. *capelan*, piem. *caplan*. A magy. káplán tehát ép oly tisztán kiválik az olaszból mint a németből. A *kápolna* meg, mint említettük, szintén a latin-olasz alakhoz áll legközelebb; a *capella* szó végső szótagjában ugyanis dissimilatio ment végbe: *kápolla helyett *kápolna* lett, ép úgy mint *ángolna*: *angolla helyett (lat.-ol. *anguilla*).

kéve. — Fiume kivitele legnagyobbbrészt hordódongákból áll. A tengerpart telides-tele van ölbe rakott dongafával. Egy ily rakásról hallottam egyszer, hogy az ide való nép *chebe*-nek hívja. Lám, lám, gondoltam magamban, Fiume-nak nincs búzatermő földje, itt hordódongából rakják össze a kenyeret adó ,kévét'. Csakhamar rájöttem, hogy a vel. *chebe* az ol. *gabbia* ,kaliczka' szónak felel meg, ez meg Diez szerint a barbár-latin *cavea*-ból származik, melynek jelentése: ,kivájt hely, kaliczka, köpü, fiatal fa körül levő kerítés'. Eddig jutva, fele úton már meg nem állhattam. Így jöttem

rá, hogy a parmai dialektusban *coeu*v kéve, *covon* kereszt, *cavajon* kazal, *bica* boglya; a piemonti dialectusban *cheu*v (olv. francziásan): kéve, *covone* kereszt, *cheuva* zsúp házfödésre. Ebből a dialektikus *chebe*, *cheu*v és *cheuva* alakokból származnak véleményem szerint a keresztekből összerakott kalangyának dunántúli neve: kepe (vel. *chebe*) s az összekötött gabonaszálakból álló kéve (piem. *cheuva*).

koa. — A NSz. szerint „baranyai tájszó, értelme: *fulánk*; származik az ol. *aco* (tü) vagy *acume* (vminek hegye) szóktól.“ E magyarázat ellenében az ol. *coda* „fark“ szónak velenczei *coa* alakjára hivatkozunk, mely alak és jelentés tekintetében megfelel a magy. *koa* „fulánk“ szónak.

KÖRÖSI SÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Párol. Tudvalevőleg a nyelv nagyon gazdálkodik a meglevő szókkal. Egy s ugyanazon szóra a legkülönbözőbb jelentéseket adja rá s ezt úgy teszi, hogy a megértésben a legkisebb nehézség sem esik. E jelentésráöltés a nyelv fejlődésében folytonos, a mint folytonos az új fogalmak keletkezése is. A nyelvet ez ösztönszerű szóalkotó műveletében mindenkor megsegítette az irodalom, csak hogy ugyanazt az utat követve, az ösztönszerűséget öntudatossággal helyettesítette. Ma is még mindig igen hathatós nyelvművelő eszköz ez különösen a szakirodalomokban, hol még sok fogalom várja a maga találon kifejező szavát, melyet a legtöbb esetben inkább megtalálnak a kész, a meglevő szónak átvitelében, mint képzés útján. Szótáraink bőven mutatnak rá példát mind a nép nyelvéből, mind az irodalomból s pedig részint olyanokat, melyek az átvitt értelemben szűkebb körre szorultak, részint olyanokat, melyek általánosabb értelmet öltöttek magukra új alkalmazásukban. Ily értelemszűkítésre, tágitásra sokszor elegendő egy jel, mely az értelmi összefüggést s ezzel az átvitelés használatot lehetővé teszi. Hogy példát mondjak, ott a *cserény*, mely tulajdonképp vesszőfonadékot jelent vagyis ajtót, sátozt, trágyahordót, gyümölcszsárítót, mely vesszőből van fonva, de az a szemebetűnő jele, hogy mindezek fonása gyéres, elég volt arra, hogy a lécekből közökkel készült ajtó is *cserény* néven neveztessek; s ma már a szakirodalom is az ilyes bármily anyagból: drótból, bádogból sat. való szerekre ugyanez elnevezést használja. Ott a *köprü*, melybe a köpülőrúd bejár; és ez ma a gépeknél a dugattyú tokját is teszi, melybe a dugattyú bejár. Ott a *sarú*, mely a technikában a különböző dolgok egész sorá-

nak ad nevet s az értelmi kapocs köztük s a lábat fődő sarú közt mindössze az, hogy szintén valami aljnak borítással szolgálnak, vagy hogy az alak mutat hasonlóságot. Ilyen átvitel révén készült e czikk tárgyát képező szó is. Vajjon helyesen-e s volt-e szükség rá, mutassák ki az alábbiak.

Pápai-Páriz 1782-ki kiadásában *destillare*: *lecsepegni*, *destillatio*: *lecsepegés*; Márton lexiconjában (1807): *lombikon levonni*, *lecsepegletni*; Trilingvéjében (1818): *leszivárogni*, *lecseperegni*; Kresznericsben (1831): *lecsöpög*, *csöpöget*; Gergelyfi Technológiájában (1809): *csorgatás*. A Tájszótárban (1838): *lejárni* s *lejáratni*. Bugát Szóhalmazában (1843): *lepárol*. Ballagiban már csak *párol*.

Párolni régi szótáraink s a mai közélet tanúsága szerint annyit tesz: valamit hő segítségével akár saját nedvében, akár rátöltött lében meglágyítani, megpuhítani. Megfelel neki a németben *dünsten*.

Mi történik a *destillálás*nál? A folyékony testet hő közrehatásával gőzzé változtatjuk s lehűtéssel ismét csöppfolyóssá tesszük. A két eljárásban a közös jel, hogy hővel gőz áll elő. És ez bizonyos körülmények közt, mikor ugyanis nem rendelkezünk kész szóval, elegendő volna, hogy ugyanazon szó egyiket s másikat is jelentse. Két dolog azonban ellene szól az átviteles használatnak. Az egyik, hogy mikor Bugát forgalomba hozta a *lepárlást*, a Tájszótárban már ott készen állt az alkalmas szó, csak használatba kellett volna venni (az igaz, hogy nem állt bekezdő szónak, hanem *Tisztálni* és *Virács* alatt kellett volna észrevenni); a másik, mit ellene kell vetni, hogy ha nem is az irodalom, de a műveltek társalgási nyelvéből, mely úgyis kellettén túl el van árasztva német szókkal, egészen kiszorítja a *párolás*-nak, *dünsten* jelentését s úton útfélen csak *dünstelt* húsról, gyümölcsről sat. hallani. Ezt okvetetlenül a jelentésátvitel okozza, mert most már mindenki a *párolás* eredeti értelmének a, *destillálást* tartja s ezt a jelentést nem tartja amarra átvihetőnek.

E fogalomzavart eloszlathatná az, ha a Tájszótárbeli s Kriza Vadrózsái szótárában foglalt *lejárni* s *lejáratni* szókat állítanók vissza régi jogaikba, a melyek különben is ily értelemben az ország egy nagy résziben élnek; s ezt annál inkább tehetnők, mert *lejáratni* teljesen kifejezi a, *destillare* fogalmát. Lenne tehát: *destilliren*: *lejáratni*, *destillirkolben*: *lejárató lombik*, *destillirblase*: *lejárató üst*, *destillirtes wasser*: *lejárt* v. *lejáratott* víz; másrészt pedig: *gedünstetes fleisch*: *párolt* hús, *gedünstetes obst*: *párolt* gyümölcs.

FRECSKAY JÁNOS.

Hord-kosár. Kolera van, e szerint járja a hirlapokban a *hord-kosár*. Egyik-másik közülük mégis jobbnak látja, ha

már rabszolgai fordítással kell neveznie a *tragkorbot*, hogy *hordozó kosarat* ír. A *gyaloghintót*, ha ismerik is, úgy látszik áttallják használni, mert hiába, a hintó hintó és nem kosár.

Segít azonban rajtuk a jó Pápai-Páriz. Azt ajánlja, mind latin-magyar. mind magyar-latin-német dictionariumában, hogy használják ezt: *rudas-szék* vagy mai nyelvre lefordítva *rudas-kosár*. Amabban ugyanis ez áll: „*Sella gestatoria* = *rudas-szék*, melyben embert hordoznak”; emebben pedig: „*Rudas-szék*, melyen embert hordoznak = *basterna* = *Trag-Sessel*, *Sänfte*.”

FRECSKAY JÁNOS.

Fehérje. Verőér. Mikor a Természettudományi Közlönyben fölvettem azt a kérdést, miért nem használja a társulat kiadványaiban a korcs *rovar* szó helyett egy kis általánosítással a nép nyelvében úgyis eléggé általános értelmű *bogár* szót, utaltam rá, hogy a társulatnak sikerült például a helyes *fehérje* és *verő* meg *vívó ér* szókat is elfogadtatni a korcs *fehérnye* és *ütér* meg *viszér* helyett. Főlszólalásomhoz hozzászólt Borbás Vincze s épen ezeknek jóságát támadta meg ott s támadja meg most a Nyelvőr IX. füzetében.

A dolog velejét illetőleg megfelelt már Szily Kálmán a Nyelvőrben, de úgy látszik, hogy Borbást meg nem győzhette. Magamat sem kecsegtetem tehát vele, hogy Borbást meg sikerül győzőm, de mint az úgy föltevője, mégis jónak látom a hozzá szólást.

Borbás a növénytani irodalomban igen helyes magyaros műszókat honosított meg, de a hogy saját vidéke szerepéből a kicsinyességig ragaszkodik az ő vidéke írása módjához is (lásd *csandát*), úgy vannak szimpatias és antipatiás szavai, melyeknek dolgában nem enged. Nem ismeri el, miért kellene helyesen *terméket* írni, mikor a (csonka) *termény* is jó — kár volt hozzá nem tenni, hogy hiszen csak egy betű a különbség.

Legújabbán *fehérje* és *verőér* nem engedi pihenni. *Fehérje* ellen annyira el van keseredve, hogy még a *Közlöny*-t is csak egy fokkal tartja nálánál is rosszabbnak. Szily K. megfelelt arra, hogy birtokos nélkül való birtokragos szók de bizony megállhatnak, sőt tovább képezhetők. Elismeri ezt most már Borbás is, de azzal a kifogással áll elő, hogy mégse lehet műszó, mert az *apraja* meg *öregc* sem műszó. Meg rossz is, mert mivelhogy a *fehérje* -je végzete csak olyan képző mint a kifogásolt *-nye*; tehát a *fehérje* sem jobb a *fehérnyé*-nél.

Ebből azt kell következtetni, hogy tehát a *fehérnye* a jó. Másrészt meg azt, hogy a nép eszejárása szerint való kifejezés műszó nem lehet, nem engedi a nagy tudomány; mert ha ily paraszt szó is lehetne műszó, az egész pereputy-

tyát bele kellene vinni a nemes familiába (lásd: *pirosja*, *lúgyja* sat.).

Pedig voltaképen úgy áll a dolog, hogy a természet-tudományi társulat, még pedig ha jól tudom, Szily Kálmán ajánlatára, nagyon szerencsés választással ráakadt a 'tojás fehérjé-ben' az *albumen* kifejezhető magyar szóra, melynek birtokragos tagja magyaros észjárás szerint önállóan is megállhat s azért is ajánlatos, mert a helyettesítendő *fehérnye* szóval hangzás szerint is annyira rokon, hogy a megszokás szülte csökönyösséget, ezt a jóban való restséget sem kell nagyon megerőltetni elfogadásával.

Még az az aggodalom is eloszlik, hogy tán a *fehérjét* a 'szem vagy a fog fehérére' is lehetne érteni. Hiszen ezt úgy is általánosabban *j* nélkül *fehére* alakban ejtjük; a ritkább *j*-es alak tehát bátran lefoglalható műszónak, bár azért megmarad birtokragos szónak s nem válik a *-je* rag képzővé...

A *verőér* kérdésében tökéletesen igaza van Borbásnak, hogy a *lüktetőér* jó. De azért kár szegény Pápai-Párizt is germanizálás vádjába keverni, mert *verőeret* mert írni. Bizony a magyar embernek 'ver a szíve' s *érverést* is ismer, nemcsak 'isten verését.' Kár tehát bolygatni a műszónak alkalmasabb, mert használtabb és végre is rövidebb *verő* eret.

CSAPODI ISTVÁN.

Hogy mi is elmondjuk az egy részről helyesnek ítélt, más részről kifogás alá vett *fehérje* szóra nézve véleményünket, mi a két vitatkozó fél közül ez esetben ama nézethez csatlakozunk, mely az 'albumen' egyértékesének a *fehérje* szót alkalmasnak, elfogadhatónak tartja

Borbás Vinczének e szó ellen az a fő kifogása, hogy ragozott szó tovább nem képezhető, pedig származékaira is szükségünk van.

A mi azt a tételt illeti, hogy ragozott (itt: birtokragos) szó nem alkalmas a továbbképzésre, ez általjában véve igaz; nem mondhatjuk például: 'késtől-ös seb, kutyának-ös ital, akasztófára-i ember' sat.

De vannak mégis kivételek. Van nyelvünknek számos oly ragozott szava, a melyek gyakori alkalmazásuk következtében mintegy megcsontosodtak, némileg főnévi természetet öltöttek magukra s nominativus módjára új ragokat s képzőket is fölvesznek. Nem hisszük, hogy Borbás vagy akárki más is, a kinek magyaros nyelvérzéke van, az ily kitételek hallatára, bárha kevésbbé szokottak is, megütközne: 'Gondolommal nem bizonyítunk. Okos ember *aszongyákra* (azt mondják) nem ad semmit. Midőn a csárdás végefele ért, a fiatalág, *hogyvoltozni* kezdett. Nagyon *veszekedhetnékes* kedvében van *Ihatnám*os állapotban vagyok'. De egészen közön-

ségesek s mindennap olvashatók: *Birokra* keltek s egymást jól össze-vissza *ütlegettek* (*üllek*-ből). A darabot megüjrítették. Szavait szünni nem akaró *éljenzés* követte. A szuronyok látára a csöcselék azonnal meghátrált. Ne *hozzádra* fogd, hanem *tiüledre* ereszd'.

De ha mind ezek nem volnának elegendők, szolgálhatunk teljesen analog példákkal is, olyanokkal, a minőket az ellenvetés óhajt. A Nyelvőr II. kötetében olvassuk: „*Sorjád-zik*: hemperegve megy a bottal megütött lapda“ (136.). S ugyane kötetben; „*Lesorjáz*: soronként lever v lelődöz“ (236.). Pápai-Páriz szótára a latin-magyar részben az *apographum* szót ekként adja vissza magyarul: „Valamelly írásnak mássa vagy *párja*.“ A magyar-latin részben pedig ezt is ott találjuk: „*Párijálni* a levelet: apographum exscribere. *Páriáltt* levél: apographum.“ PPB. e kitételeket így fordítja németre: „Eine abschrift machen. Eine copey, abschrift.“

Ehhez még a következő észrevételt csatolom.

A *párhuzamos* (parallel) szóval sehogyse tudtam teljesen megbarátkozni s valahányszor élnem kellett volna vele, mindannyiszor megakasztotta tollamat s fölkeltette bennem a gondolatot, hogy más megfelelőbb, tetszősebb szót találjak helyette. Az elfogadható kitételek közül sok ideig egy se birt tetszésemmel találkozni, míg egyszer véletlenül eszembe ötlött a *párja* szó, a melynek -s képzős származékát: *párijás* mindenben megfelelőnek s alkalmasnak tartottam arra, hogy a *párhuzamos* helyét elfoglalja. Használtam-e már egyszer vagy talán másszor is, nem tudok számot adni róla; de hogy a maga helyén használni el nem mulasztom, az bizonyos, valamint bizonyos az is, hogy nyelvérzékem — s ha másra nem, de erre az egyre adnom kell s adok is valamit — nem csak hogy kifogást nem tett ellene, hanem minden tekintetben alkalmasnak, helyesnek ítélte. Utóbb pedig, ha lett volna is még némi kétségem, a mi azonban pillanatig se volt, a később fölfedezett Pápai-féle *párijál* végkép eloszlatta volna.

Ha tehát *sorja* birtokos nélkül is egész függetlenül állhat: „Fiúk, sorjában lépdeljetek“ s ha újabb hajtása is lehet: *sorjáz*; ha *párja*: copia, s ha tovább képezve: *párijál*: copizál; s ha bizonyára mások nyelvérzéke szerint is helyesen képzett szó a *párijás*: azt hisszük, elfogadható a *fehérje* is; sőt ha szükség volna származékaira, tovább is képezhető, azaz ha idővel járatossá lesz, mintegy magától következni belőle a *fehérjés* vagy akár a *fehérjéz* is. SZARVAS GÁBOR.

Szórendi különösségek. Hogy mily hatalmas a nyomás, melyet nyelvünkre a szomszéd német gyakorol, alig bizonyítja valami jobban, mint az a jelenség, hogy már oda is behatott, a mely egyébként a nyelvnek legmegvédettebb erőssége, a szórend jól elsáncolt területébe.

Egy ily, német szokás utánzására valló szórendi különösség már a Nyelyör I. kötetében volt tárgyalva s azon a németben szokásos használaton alapszik, hogy a rendesen deverbális főnévre vonatkozó határozó főnévének nem előtte, hanem utána áll; pl. „Das spielen mit dem gewehre ist gefährlich. Der einzug in die stadt ist ohne störung vor sich gegangen. Der aufgang in den thurm ist beschwerlich. Das abladen des mistes auf die strasse ist verboten“ sat; magyaros szórenddel: „A fegyverrel játszás veszedelmes. A városba vonulás minden zavar nélkül ment végbe. A toronyba menetel fárasztó. A szemétnak utczára hordása tilos“. Fordítóink azonban, hogy valamilyép ne vétsenek a német szabály ellen, nyelvünkben is már-már meghonosítják ezt az idegen szórendet, midőn ilyfélekép beszélnek és irlak: „Wolf tana vezetett a Nibelungok fölbontásához *elemekre*“ (Nyr. I. 102.).

Már egészen megállapodtak s tanultjaink nyelvében közszokássá váltak még ezenkívül a következő, német szórenden alapuló használatok.

Daczára annak = *trotzdem*. A legegység nyelvteni ismeretek egyike, s a ki soha nem tanult grammatikát, még az is tudja, hogy a németben a viszonszók (praepositiók) a név előtt, a magyarban meg a név után (névutók) állanak. Míg tehát a német azt mondja: „Die erinnerung *an* unsere vorfahren“, a magyar vele ellentétben így használja: „az ősökre (való) emlékezés“. E szokáson alapszanak a németben e kötőszók és határozók: *indem*, *nachdem*, *seitdem*, *unterdessen*, *überdies* sat; a magyarban ellenben: *mialatt*, *miután*, *azóta*, *azalatt*, *azonfölül*. E használatnak a folyománya a németben a *trotzdem*-féle kapcsolat is, a melynek nyelvünkben szükségképen fordított rendben kell állnia, így: *annak daczára*. A már köz szokássá vált *daczára annak* tehát ép oly visszás, mint a minők ezek volnának: *előtte annak*, *utána annak*, *fölül azon*, *kívül azon* sat.

A ki tehát annyira beleszerelmesedett a német *trotzdem*-be, hogy nem lehet el nélküle, ám használja megengedés kifejezésére a *daczára* szót, de használja magyarosan. így: *annak daczára*, nem pedig: *daczára annak*.

Különben habár se a *dacz* szó helyessége, se megszerítő jelentésben való alkalmazása ellen nem tehetni kifogást, mindamellett nem tartóztathatjuk vissza rosszaságunkat, nem azért hogy használják, hanem hogy majdnem kivétel nélkül s majdnem mindenki csak azt használja, úgy hogy többi kifejezőink miatta már-már elerőtlenednek, elaggnak s csak a szótárak hasábjain élnek még. „Csalfa lelke *ellenére* is szerette őt. *Noha* (ámbar, jöllehet) meg volt tiltva az écczakázás, sokszor egész reggelig eltivornyázott. *Mindamellett* hogy éjjelnappal dolgozott, alig volt egy betevő falatja“ — mind e ki-

tételek ma már a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak; helyüket a *trotzdem*-re szabott *daczára, daczára hogy, daczára annak hogy* tölti be. Ez is egyik gazdagodása nyelvünknek.

... *Tekintettel arra* = *in anbertacht dessen*. Merő azon szabású az előbbivel. Ezek után már várhatjuk a következőket: *in folge dessen* = *következtében annak, in aussicht darauf* = *nézve arra, in vergleiche damit* = *képest ahhoz* sat.

Pázmányék ezt így mondták: *arra való tekintettel*, meg *így: tekintve*, vagy *tekintelbe véve*; azaz mondták volna, ha az *in anbetracht dessen* lebegett volna szemük előtt; de ők a megokolást rendesen így kezdték: *Minthogy* —. A *tekintettel arra miszerint* azonban, látni való, hogy sokkal rövidebb, szabatosabb emennél; s a tökéletességhez szokott mai nyelv bizonyára nem ok nélkül szemelte ki magának s nem ok nélkül tette állandóvá s maradandóvá ezt a választékos, gördülékeny s minden tekintetben takaros kifejezést.

... *Tesszem ezt azért*. Ha végire akarnánk járni keletkezé-
tének, bizonyára valamely német hirlap vezércikkénél vagy
valamely német nyelven tartott nyilvános beszédnél kellene
megállapodnunk, a melyet a magyar újságok is érdemesnek
tartottak arra, hogy megismertessenek olvasóikkal. „Ich thue
es“ vagy „wir thun es deshalb“ hangzott a vezércikknek
vagy szónoki beszédnek egyik helye; s a fordító abban a
hitben, hogy vétene a hűség ellen, ha nyomról nyomra nem
követné a német szórendet, híven utána mondta: *tesszem*
vagy *tesszük ezt azért*. A teljes hűséghez azonban hiányzik
még a személyi névmás; *Én* vagy *mi* tesszük ezt azért.
Pedig nagy kár, mert akkor méltó párja volna ez ama ma-
gyaros mondásnak, mellyel az Ördög Róbertbeli koczkázók
élnek. midőn ékes staccatoban duplán is elzengedezik hogy:
„Mi tesszük azt, mi tesszük azt.“ A ki ismeri e nevezetes
dalművet s ért a koczka- vagy akár a kártyajátékhoz, tudja,
hogy ez annyit akar jelenteni mint: *tartjuk* t. i. a betételt.

Ha a mutató (*ez, az*) oly állításra vonatkozik, a melyet
szükségessének tartunk megokolni, ily esetben a mutató mint
kiemelendő rész a mondat élére kerül, pl. „Levelet minden
héten írj egyet. Ezt azért kívánom, hogy nyugott lehessenek.
Nyilatkozataidban ovatos légy. Erre azért figyelmeztetek,
mert el szokott a szád járni. Kötelességünknek tartjuk ki-
jelenteni, hogy mi nem veszünk részt a választásban. Ezt
pedig azért tesszük, mert világos visszaéléseket tapasztal-
tunk“ sat. Mindezekben az igének a mondat élére állítása:
„Kívánom ezt azért... Figyelmeztetek erre azért... Tesszük
pedig ezt azért“... a magyar szórend elleni vétség s német
használat utánzása volna, mely azt követeli, hogy az alanyra
(itt: ich, wir) nyomban következze az állítmány.

... Ez alkalommal még egy szórendi különösséget aka-
rok fölemlíteni, a mely az előbbiektől abban különbözik,

hogy nem német példa másolata, hanem eredeti módosítvány, a melyetminden bizonnyal a választékos kifejezésekkel is hatni vágyó udvarlók elfinomodott ízlésének köszönünk: de a melyet már a városi cselédség is, amit egyéb esetekben is tenni szokott, fölkapott s egészen elsajátított. Ez a lovagias férfi hódolatát tolmácsoló *kezt csókolom* üdvözlő mondas. Kirívó visszássága legjobban kitűnik, ha példaképül választva, a vele egyfajta mondatokat is hasonlóképen rendeznők: „*Lelkedet eszem. Zúzaját töröm. Anyját bosszantom. Eszedet dicsérem. Lelkét mordózom*“ ezek helyett: „*Esem a lelkedet! Töröm a zúzaját! Bosszantom az anyját! Dicsérem az eszedet! Mordózom a lelkét!*“ SZARVAS GÁBOR.

Szivat. Korda Imre a kiskunsági tájszók közt a *szivat*-ot is fölemlíti s mint rokon szókat a következőket csatolja mellé: „*szilak*: darab, *szíjókés*: bognár szerszám, *szíva*: szíjj, *szívalkodik*: megszikkad, *szíjjok*: vágok; ide vehető továbbá: szivos: erős, hajlékony, nehezen elszakasztható.“ Végül magyarázatként ezt veti utánna: „Mind e szók Budenz szerint a *sobo* ugor igéből származnak, melynek „húz“ jelentése volt.“

Ez az állítás megigazításra szorul. Budenz t. i. ilyesmit nem állít; s Korda magyarázatából csak annyi a való, hogy a „*secare*“ jelentésen alapuló *szivat*, *szilak*, *szíjó*(kés), *szíva*, *szíjjok* együvé tartoznak; alapszavuk azonban korántsem a „színi (szopni)“ jelentésű fölvett ugor *saba* vagy *sab*-, hanem a *szíj* alatt fölvett *sa/g*-, melynek alapjelentése: *secare*, *findere*, *scindere*. ALEXI GYÖRGY.

Szoba. Szarvas Gábor a Nyr. legutóbbi füzetében (XV. 385.) igen érdekesen mutatta meg, hogy a *szoba* magyar szónak a XVI. és XVII. században *kemencz* é t is kellett jelentenie. A megbizonyítás annyival nehezebb volt, mert a rendelkezésére álló bizonyítékok nem vezethették őt egyenest, hanem csakis kerülősen-közvetősen a sejtett jelentés igazolására.

Azonban Uyfalvi Imre 1619-ben Debreczenben megjelent Nomenclaturájában van egy közvetlenül bizonyító adat is, a mely Szarvas Gábor ráhozó következtetését fényesen igazolja. Uyfalvi is, mint a többi régi szótárírók, a mai *szobát* következetesen *ház*nak nevezi: *levetkőző ház*, *ebellő*, *vatsoralo ház*, *reylek*, *titok ház*, *tánczolo ház*, *halo*, *avagy agyas ház*, *könyv tarto ház*, *három asztalu ház* (triclinium), sőt még a „*hypocaustum vaporarium*“ is *gőz fürdő ház*; ellenben a *szoba* az egész Nomenclaturában csakis egy helyen fordul elő, t. i. a „*heliocaminus*“ értelmezésében s ez így hangzik: *az napra fekvő szoba*. A görög-latin „*caminus*“ tehát a *szoba* szóval van fordítva. És hogy ez a „*heliocaminus*“ eredetileg mit

jelentett a görögben, azt Calepinus így magyarázza meg: „Heliocaminus, inquit Budaeus in prioribus Annot. in Pandect. ad verbum solaris fornax dici potest.“ Tehát „fornax“ csakugyan = *szoba*.
NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A lapokban, különösen az országgyűlési tudósításokban, gyakran olvasom ezt a stereotíppé vált kifejezést: *megejtették* a választásokat.

Jól tudom, hogy a szavak kopnak; némelyiknek ma más jelentése van, mint kétszáz év előtt. Verba valent usu sicut numi, a szavak úgy forognak mint a pénz. Meglehet jogos is ez a kopás s nem is mint hibáztatást, hanem mint kérdést akarom fölvetni a *megejti* szónak régi jelentését. Még ötven esztendővel ezelőtt — hiába vén ember vagyok, az akkori nyelvből sok ragadt rám — a *megejti* szó annyit tett, mint „törbe csalja“. Egy flagrans példát akarok fölhozni. Zampában az altistáné Bianca románczában e szavakat használja: „hogyan megejtse ifjúságát, mindent ígért s megcsalá“. Ezt a darabot, ha jól emlékszem, Pály Elek fordította, a ki pedig bizony jól tudott magyarul. Hjah, régen az ártatlanságot csalták törbe, ma már a választásokat. Melyik a helyesebb, hogy fér meg a kettő egymás mellett?! Erre kérem, szerkesztő úr, sziveskedjék válaszolni.

Felelet. Midőn a Nyelvőr még meg se született, a *megejt* főntebb idézett jelentésében már föl volt nálam véve az Index verborum prohibitorum lapjaira s egyike volt azoknak, a melyeket mindjárt első alkalommal mint helytelenségeket meg akartunk róni. A körülmények azonban úgy hozták magukkal, hogy a kifogás alá eső használatok közt előbb került a sor e kifejezésre: „Péter Pált *elválasztották képviselőnek*“. Midőn a helyreigazítás megjelent, néhai Fogarasi János magán úton arról értesített, hogy az elválasztani igét csakugyan használják a hibáztatott értelemben; ő maga is ismeri Abauj vidékéről s a NSzótár e jelentésben föl is vette e szót s idézeteket is csatolt hozzá.

Ez értesítésben nem volt okom meg nem bízni s tartózkodóvá lettem. Hátha, gondoltam magamban, a helytelennek tartott eme jelentésben használt *megejt* is csakugyan valamely élő használatra támaszkodik? S mind eddig a megrovott szók közül kimaradt. De most, hogy a t. kérdéstevő szintén megütközött rajta, újra föllelevenült bennem is az a meggyőződés, hogy bizony a *választást megejteni* talán még se helyes. mindamellett hogy a NSzótár e jelentésben is kiadja neki az igazoló levelet. Utána néztem tehát s a következő eredményre jutottam.

A legrégebbi adat, melyben a *megejteni* előkerül, Hel-

tainál olvasható s így hangzik: „Sok féle töröket kezdve vetni az ösvényeken, hogy ha valami képpen meg ejthetné az oroszlánt“ (Fabulák 355.). Ebben világos a jelentés: „törbe csal, törbe ejt.“ Ugyanebben az értelemben használja még Pázmán is: „Az ördög szentirással harczolt, hogy Krisztust megejtse“ (Prédikációk 62, 345.); továbbá Molnár Albertnél: „Ellenséget megejtesz“ Biblia V. 5. Ezekhez hozzá adhatjuk még Tolnai Istvántól: „Csalóka megejtő vélekedés“ (Vigasztalás 202.). A szótárak közül megtaláljuk e szót már Molnár Albertnél: „*megejtöm*: cadere faciam.“ Pápai-Bodnál: „*Megejtem*: labi faciam; ich will fallen machen. *Megejtés*: proturbatio, inductio in lapsum, dejectio; das niederwerfen, fallen machen.“ Sándor Istvánnál: „*Megejteni*: dejicere, labefacere; gravidare, impraegnare. *Megejtett* szűz: virgo lapsa, deflorata. *Megejthetetlen*: qui non poterit dejici, in lapsum induci; corrumpi.“ Kresznericsnél is ugyan csak e jelentésekkel találkozunk.

Látjuk tehát, hogy még a jelen század derekáig sehol se találjuk följegyezve a kérdésbeli igének, valaminek módját ejteni' értelmét. Mi is tehát régi nézetünkhöz képest a t. kérdéstevővel egy véleményen vagyunk s azt gyanítjuk, hogy a *megejt* igének manap szokásos s általánosan elterjedt jelentésben való használata az utolsó évtizedekben keletkezett; de hogy mily hatás s mily véletlen következtében, arról még sejtelmünk is alig van. Hacsak, mint a t. kérdéstevő is egyik passzusában gyaníttatja, valamely szatirikus elmének nem az ötlete, a kit a választásoknál is sikerrel alkalmazott vendéglések, egy és másnemű ajándékok, ígéretések vezettek arra a gondolatra, hogy a választást a *megejt* = törbe csal szóval hozza kapcsolatba.

Különben figyelmeztetjük t. gyűjtőinket, kísérjék figyelemmel a nép beszédét; hátha mégis találkozik olyan vidék, a mely ezt az ígét újabban fölkapott jelentésében mégis használja.

2. Kérdés. A mult hetekben egy kedves urambátyámnak vendége lévén, mulattatásomra többféle kirándulást rendezett. Egy alkalommal, midőn hasonló kirándulásra készültünk, jön a kocsis s kérdezi mibe fogjon be, a kocsiba-e vagy a szekérbe. „Az asszonyoknak a kocsiba; mi hárman öcsémurammal és Józsi barátommal a szekéren megyünk“, mondá utatísításul a kocsisnak a házi gazda.

En a szekéren való kirándulást, főkép ha talán ökrök lesznek befogva, mint barátja a különösségeknek, nagyon mulatságosnak tartottam, s előre örültem a diszmenetnek. Mennyire csalódtam azonban, midőn kocsi helyett hintó, szekér helyett pedig kocsi állott elő. Kérdésemre, hogy miért

nem megyünk hát szekéren, urambátyám azt felelte: hiszen azon megyünk. Egyik kérdés a másikat szülte, végre megtudtam, hogy azon a vidéken a *kocsi* = *hintó*, a *szekér* = *kocsi* s a mit másutt *szekér*nek hínak, az ott *ökörszekér*.

Midőn aztán arra került a szó, melyik helyesebb a kettő közül, a *hintó*-e vagy a *kocsi* sat, urambátyám természetesen a *kocsi* mellett kardoskodott; de én sem hagytam magamat s a *hintó* mellett törtem ládsát. Miután mind a ketten ragaszkodtunk a magunk nézetéhez s egyik sem engedett a maga jussából, annyit sem mint egy mákszem, közösen elhatároztuk, hogy a t. szerkesztőség ítélete alá bocsátjuk eldöntés végett az ügyet, kérve egyszersmind, méltóztassék, ha lehet, fölvilágosítani arról, miként támadhatott ily egymástól ellenkező két nevezet s megállhatnak-e fogalomzavar nélkül egymás mellett.

Felélet. A két, egymástól eltérő nevezet közül mind-egyiknek megvan a maga jogosultsága; csak hogy az egyik a fejlettségnek magasabb fokán áll, míg a másik egy fokkal innen maradt. A *szekér* t. i. valamint a ném. *wagen* is nemfogalom s oly kerekeken mozgó alkotmányt jelent, a melyben vontatjuk magunkat. Fajai: *hintószekér* = ein hängender wagen, rollwagen PPB., *kocsiszekér* = ein rollwagen, staatswagen (Com.), *ökörszekér* = plaustrum (Nomencl.) sat. A nyelv azonban, a hol csak szerét teheti, takarékoskodik gazdálkodik s a mit az érthetőség kára nélkül rövidebben fejezhet ki, azt mindenütt és mindenkor meg is teszi. Hogy csak a jelen esetre vonatkozó példákból említsünk meg néhányat, a jelzős összetételek közül idővel elmaradt a jelzett név s a jelző szó ma már egymaga teljesíti azt a működést, a melyet előbb ketten végeztek, ezekben: *város* (váras t. i. hely), *rétes* (tészta), *lábos* (edény), *eső* (viz), *kendő* (ruha). A következőkben meg az első tag maradt el s a második végzi kettejük tisztét: (nap)*kelet*, (lelkes)-*állat*, (kemencze)*téví*, (író)-*tolu*. Épen napjainkban megy végbe ez utóbbiakhoz hasonló proceszus a *képviselőház* összetétellel, melyből a jelzett név: *ház* már egymaga is innen-onnan annyi mint: *képviselőház*.

Így vált le hosszabb idő után a *hintószekér*-ből, meg a *kocsiszekér*-ből a jelzett név (*szekér*), az *ökörszekér*-ből pedig a jelző szó (*ökör*) s a magán maradt részek: *hintó*, *kocsi* a currus-nak más-más fajtát jelölték.

A mint föntebb láttuk, kezdetben mind a *hintószekér*, mind a *kocsiszekér* „hängewagen” jelentésben járta, tehát körülbelül egyértékűek voltak. A nyelv azonban itt is bölcs, okos gazda módjára járt el s a két egyértékű szétválasztva, az egyiknek közülök, a *kocsi*-nak más szerepet juttatott s a régebben használt *paraszt szekér* jelentésével ruházta föl.

Ila tehát az egyes vidékeken uralkodó nyelvhasználatot tisztelnünk is kell, az irodalom mindamellet ildomosan cse-

lekszik, ha a rövidség és szabatosság előmozdítása céljából az egyértelmű szók közül egyiket vagy másikat egy más fogalom jelzésére alkalmaz, a melynek addiglan vagy semmi vagy nem-alkalmas kifejezője volt. Más szóval, az irodalom helyesen cselekszik, midőn ama vidékek szokását követi, a melyek különbséget tesznek a *hintó* (hängewagen), *kocsi* (bauernwagen) és a *szekér* (leiterwagen) között.

Ajánlatos volna, ha az irodalom más még ma is ingadozó szókra nézve is, minők például *eper* és *szeder*, *egres* sat. megállapodásra jutna s az egyértékesekeket alkalmasan fölhasználná. Az *erdbeere* például némely vidéken *eper*, másutt *földieper*, ismét másutt *szamócza*; a *maulbeere* egy helyütt *eper*, más helyütt meg *szeder*; a *brombeere* egyik tájon *szeder*, a másikon pedig *vad szeder*. Ez ingadozást talán akként lehetne megszüntetni, hogy az *erdbeere* lenne *szamócza*, a *maulbeere*: *eper*, a *brombeere* pedig *szeder*. Hasonló ingadozás tapasztalható a német *stachelbeere* magyar nevezetében is, mely különböző vidékek szerint majd *egres*, majd *pöszméte*, majd meg *piszke*. De az *egres* egyes helyeken annyit is tesz mint: *herling*; a *piszke* meg hajós műszó is egyszersmind s azt a vashorgas rudat is jelenti, a melyet a parton rézsutt a földbe szúrnak, hogy a hajót vele föltartsák. Ezeknek is akként lehetne kiosztani szerepöket, hogy a *stachelbeere* lenne *pöszméte*, a *herling*: *egres*, a *piszke* meg maradna hajós műszónak.

3. Kérdés. Iskolai értesítőnkben egy helyen ezt a kifejezést használtam: „A palota a *hatóság képét viselte* N. N. jelenlétében adatott át” sat.

A dült betűs kitételt mint nyelvi vadságot rettenetesen meghurczolták. Esedezem, kegyeskedjék engem megnyugtati az iránt, hogy az idézett szerkezet helyes-e avagy bírálóimnak van-e igazuk.

Felelet. Ila épen a jellemzetes „vadság” szót van kedvünk használni, a kettő közül: „A hatóság *képét* N. N. *viselte*”, meg: „A hatóságot N. N. *képviselte*”, igaz „vadságnak” csak az utóbbit mondhatni. A *képvisel*-féle összetétel már ismételt volt tárgyalva s helytelensége kimutatva folyóiratunkban, s ha orvosok, ügyvédek, gazdák, kereskedők nem vesznek tudomást e kimutatásokról, azon lehet s kell is sajnálkoznunk, de viszonyaink mostohaságát tekintve talán még megbocsátható; hanem hogy tanítók, a kik olvasókönyvük s maguk szájával is szólva szívükre kötik tanítványaiknak „nemzeti nyelvünk szent ügyét”, oly bántó részvétlenséget, fagyos hidegséget tanusítanak a „nemzet legdrágább kincse” iránt, hogy még azt se tudják róla, hogy érdekében már évek óta állandóan foly a küzdelem s jól vagy rosszul, javító törekvések vannak folyamatban, az már valóban sajnálatra méltó, elszomorító jelenség.

De ha már maguk nem akarnak okulni, hogy legalább a kételkedőket vissza ne riasszák az okulástól, ez alkalommal még egyszer részletesen kifejtjük s szemük elé tárjuk a pártfogásuk alá vett *képvisel* helytelenségét.

Helyesek: *gondviselő, jóakaró, helytartó, tányérnyaló* sat; helyes tehát *képviselő*, valamint az a *képviselés, képviselet* is. Hibátlanul szólok tehát, mikor azt mondom: 'Én mindenkor hű *gondviselője* voltam gyermekeimnek, igaz *jóakarója* minden felebarátomnak.' A pápa a földön Krisztusnak *helytartója*. Te mindig *tányérnyalója* voltál valakinek. A hatóságnak Péter Pál volt a *képviselője*. Ezt az utóbbit azonban ma már csak így hallhatni: 'A *hatóságot* Péter Pál *képviselte*', szokottabban pedig: 'A hatóság Péter Pál *által volt képviselve*' = Die behörde war durch Péter Pál vertreten.

Ha ez a szerkezet helyes, kifogástalan magyarság, akkor, ha van még valahol valami értéke az okszerűségnek, bizonyára a következők is azok: 'Én mindenkor híven *gondviseltem* gyermekeimet s *jóakartam* minden felebarátomat. A pápa e földön *Krisztust helytartója*. Te mindig *tányérnyaltál* valakit.'

Éles, szuró szálla még a ma divatos magyarság hiveinek szemében azonkívül ez a szerkezet is: 'A hatóság *képt* viselte Péter Pál.' A jogász grammatika szabályai szerint ezt így kellett volna mondani: 'A Péter Pál *által képviselt* hatóság.' Mondogatták és mondogatják, hogy az új magyar nyelv abban is tökéletesebb a réginél, hogy kifejezéseiben rövidebb, gördülékenyebb, szabatosabb. Nem tagadhatni. Csak szembe kell egymással állítani az ilyféle szerkezeteket: 'Szélhordta francziája' és: 'szél által hordott franczia'; 'anyaszülte meztelen' és: 'anya által szült meztelen'; 'kutya teremtette rossz fattya' és: 'kutya által teremtett rossz fattyú', s csak a vak nem látja, honnan, melyik részen virul a rövidség, gördülékenység és szabatosság.

Még a 'valakinek képét viselni' kifejezésre nézve van egypár észrevételünk.

Az összetételeknek, a melyeknek második tagjuk ige-név, két nemét különböztetni meg. a) Mindegyik tag megtartja járatos jelentését, azt, a mely külön magán állva is megvan neki. Ilyenek: *gondviselő, kárvalló, jóakaró, vámszedő, magvető* sat. b) Az első tag átvitelesen áll s ennél fogva az összetett szó jelentése is módosul s támad egy új fogalom, s azért a két tag nem is választható szét a nélkül, hogy a szónak jelentése erős csorbát ne szenvedne. Ilyenek: *kép-mutató, helytartó, tisztartó, számvető, szemfényvesztő, léhűtő, személyválogató* sat. Mondhatjuk tehát, vagyis az összetétel az értelem kára nélkül fölbontható: 'Gondot viselek, kárt vallok, jót akarok, vámost szedek, magot vetek'; de az összetétel föl nem bontható s nem mondhatjuk: 'Képet mutatok, helyet tar-

tok, *számot* vetek, *szemfényt* vesztek, *levet* hűtök, *személyt* válogatok.

A mai nyelv szokás a *képviselő* szót is ily egységes fogalomnak érezi. a melyet az érthetőség kára nélkül megbontani s részekre választani alig lehet. A „valakinek képét viselni – jemandes stelle vertreten“ tehát a *képviselő*-nek a *kép*-től ma jó messze elkerült jelentésével szemben mind-egyikünkben s nem ok nélkül némi visszatetszést kelt. Az e nemű szókkal tehát úgy kell elbánnunk, a mint a nyelvhasználat azt elénk szabja, vagyis megtartjuk a nominális kifejezést. A jelen esetben lesz tehát: A hatóság *képviselője* Péter Pál *volt*. Az értesítőnek fönt idézett helye pedig: A palota Péter Pál, a hatóság *képviselője* jelenlétében adatott át.

4. Kérdés. Nagyon lekötelezne a t. szerkesztőség, ha fölvilágosítana arról, hogy honnan nyerte a „Libellula de-pressa, a *sztatikó* elnevezést.

Felelet. Valószínű, hogy reczeszerű szárnyáról. a melynek szövédéke hasonló a szitáéhoz. Úgy látszik, az elnevezés eredeti fölfogás szüleménye, mert az ismertebb nyelvekkel e tekintetben a magyar nem találkozik.

5. Kérdés. Egy társaságban egy bizonyos valaki, nevezzük A-nak, ki, mellesleg legyen mondva, magát nem csak bölcsnek, hanem igen jó magyarnak is tartja, ily megjegyzést tett: „Az agyvelő bántalmait a beszterczebányai levegő *nagyon mozditja elő!*“ Ezt B, a ki ezt hallotta, s a ki szintén erősen azt hiszi, hogy tud magyarul, így javította: *nagyon előmozditja*. A nagyon kardoskodott nyilatkozatának helyessége mellett, mert állítása szerint a *nagyon* szón van a nyomaték, s ezen állításában egy tanár meg is erősítette, s ezért A sem Simonyinak (Antibarbarus 52. l.), sem Ihász-nak (Ny. 23. kiad. 187. l.), a kire pedig hivatkozott, hitelt nem adott.

Sziveskedjék tehát eldönteni, melyik a helyes?

Felelet. A helyes ez: *nagyon előmozditja*. A pozitív jelentésű módhatározók után az igekötő nem válik el igéjétől. Nem mondjuk: sebesen *futott el*; jól *ütötték meg*; nagyon *rágott be* sat, hanem: sebesen *elfutott*, jól *megütötték*, nagyon *berágott*. A szétválasztás, az igekötő hátravonulása csak ellentét esetében történik: nem nagyon *ütötték meg*, hanem csak gyengén.

6. Kérdés. Egy barátommal szóvitába elegyedtünk a fölött, lehetne-e a *lőne* alakot két *n*-nel is írni így: *lönne*. Barátom azt állította, hogy lehetne és bizonyítékul a *jöjjen* alakot hozta föl, hol ugyanoly tövek mellett (*jö-, jöv-*) szintén kettőzés fordul elő. Ő szerinte a *lönne* ebből képződne: *löv-ne* a *v* betű áthasonulása folytán.

Ín ez állítás képtelenségét vitattam és mivel nem tudunk megállapodásra jutni, elhatároztuk, hogy a Nyelvőr szerkesztőségéhez fordulunk azzal a kérdéssel, lehetne-e egyáltalában a *lőne*, *nőne* alakokat két *n*-nel s hosszú *ö*-vel írni?

Felelet. Nem lehet. Nem lehet először azért, mert a *lőnne*, *nőnne* alakot semmi analógiával igazolni nem lehet; a támogatásul fölhozott *jövvök* ige ugyanis e föltevésnek világosan ellene szól, mert a mássalhangzós kezdetű ragok előtt, a mint az állítás védelmezője mondja, a *v* *n*-né hasonul át, de a többeli magánhangzó rövid marad: *jönne*, *jönni*; ezen analógia szerint tehát csak így lehetne mondanunk *lőnne*, *nőnne*. De másodszor két *n*-nel azért se lehet írunk, mert a nyelvszokás nem e formánál állapotodott meg. A mássalhangzós kezdetű ragok előtt ugyanis a többeli véghang (*v*) kiesik s pótló nyújtás áll be; vagy a magánhangzó nyúlik meg: *ö* = *ő*, mint *jöjön*, *lőjön*, *nőjön*; vagy pedig a mássalhangzó nyúlik meg: *nn*, mint *jöjjön*, *jönnne*, *jönnni*. A nyelvhasználat azonban, még az egynemű jelenségekben se követ mindig egy utat. Így van ez a jelen esetben is. Míg a *jövvök*-nél mind a két hangváltozás járatos: *jöjön* (a nép nyelvében: *gyűjön*) és *jöjjön*. *jőne* és *jönnne* (a nép nyelvében csak *gyűnnne*), addig a *lővök* és *nővök* csakis magánhangzó nyújtással szokásosak s a mássalhangzó nyújtást nem tűrik meg: *lőjön*, *nőjön*. *lőne*, *nőne*. *lőni*, *nőni*.

Habár egyneműek, hasonló eltérést tüntetnek föl a *viszek* (*viv*-ő) és *hiszek* (*hiv*-ő) igék is a fölszólító módban: *vigye* (ebből: *vígye*), ellenben: *higgye*.

7. Kérdés. Alólirottak igen kérjük a szerkesztő urat, legyen szives a közöttünk levő vitás kérdést eldönteni, mert laikusokkal levén körülvéve, más biztos utat nem tudunk vitánk eldöntésére.

Vitakozunk pedig a fölött: a) vajjon a régi magyar nyelvben használják-e ezen szót: *abrosz*, s jelenleg van-e reá más kifejezés, miután az „asztalterítő” szó ezen értelemben nem vehető; b) azután tisztán magyar szó-e, vagy pedig át van véve valamely idegen nyelvből?

Felelet. a) Az *abrosz* szót a régi irodalom használta s jelentése ugyanaz volt, a mi ma: „tischuch.” Ebből látható, hogy teljes egyértékese neki az *asztalterítő*; téved tehát a t. kérdező, midőn azt állítja, hogy „az asztalterítő vele egy értelemben nem vehető.”

b) Nem magyar szó; a szlávságból van átvéve s eredetije *obrus*: abwischtuch, handtuch.

SZARVAS GÁBOR.

VÁLASZOK

a Nyelvőr XV. 275--276. lapján tett kérdésekre.

6. Kérdés. Használ-e valahol a nép egy olyan tájszót, melynek jelentése megegyezik a közönségesen használt *proletár* szóéval?

Válasz. *Proletár* szóval egyező értelmű a *bugër* is. Fölső-Somogyban ugyanis *bugër*-nak mondják az olyan idegen eredetű (tót, morva sat.) embereket, kik ott ragadnak zsellérnek s elmagyarosodnak, de megérzik rajtuk, hogy idegenek.

Csapodi István.

7. Kérdés. Kérjük az egyes vidékeken divatozó népviseletek tüzetes leírását s a nép ajkán élő öltözék nevezeteket.

Válaszok. a) Férfi ruházatok.

Káczábáj, mándli könnyebb szövetből valók. *Bekës* posztóból készül Ezek derékig érnek. *Dolmány* valamivel derékon alulig ér; most már nem igen hordják.

Pruszlík, alatta hordják a *mejdeddző*-t. Ez a ruhadarab csak a mellét fűdi be; némelyik ki is van vattázva és hátul a vállon keresztül madzaggal kötik össze; olyik kapcsos, sőt van olyanforma is, mint a *hözentrág*.

Karkesztyű, aratás idején viselik. Beborítja az egész kezet és a kart; a nyak van vele átpányvázva.

Nadrág; most már hordják a *pantalló*-t is.

Kalap; *juháskap*, alacsony tetejű, széles, egyenes karmájú; *pörge*, pörgeszélű kalap.

A *nyakkendő* használatosabb neve: *nyakravaló*.

b) Női ruházatok. *Leves* könnyű, nyári szövetből.

Kaputity és *othunka* szorosan a testhez simuló. *Rékli*. *Csurak* prémes szegésű (szegélyű).

Prégacsa házilag szőtt vastagabb fogású kötény. *Kötény* használatosabb mint a *kötő*.

Szoknya; más néven nem is ösmerem. Ha mikor vallattam felüle meg a rokonsága felül a fiatalját, hát vihogott. Az öregjét meg nem is vallattam.

Czipő; *czipellő* is járja mellette.

Révész Ernő (Bajmok).

... a) Férfi öltözékek. A daróc vagy czondra házi szövetű, gyapjúkelméből készült nadrágot nevezik *harisnyának*; a kabátot *szokmány*nak és ha a szabása más alakú, *zekének*, *pundrinak* és *pruszlínak*.

b) Női öltözékek. A felső, kabátalakú ruhákat *rekli*, *pundri*, *bujka*, *othonka*, *pruszli* és *frisko* néven, ismeri és nevezi a nép.

Alsó ruhák: *szoknya, fersing, pendej*. Ez utóbbi csakis fehér vászonból való és a színes fersingek alatt viselik.

Fogalyán János (Bethlen).

... a) Férfiöltözékek. *Kalap: pörge k. és csárdás k.* (az utóbbi többnyire darutollal diszítve). *Síпка: báránybőr-, túri-, asztrakánsíпка* (ez darutollal diszítve).

Ujjas. mándli, dóka, lékri, mondér; attila, dolmány (ez utóbbiak ünneplők).

Guba, suba, daróc, bekecs, szür, cifra szür. (Ezt télen-nyáron viselik. Az e fajta szür legszebb és legdrágább egész Magyarországon.).

Lajbri, lábri, pitykés lajbi.

Ing: Vászoning, gyolcsing, perkálying, lobogós bő újjal.

Nadrág: Posztónadrág, szőrnadrág.

Gatya: vászongatya, gyolcsгатya.

Lábbeli: csizma, sarkantyús csizma (ünneplő, hegyes orral és föltünő magas sarokkal).

b) Női öltözékek. *Fejkötő, fűkötő, fejrevaló kendő, pántlika.*

Majka, vizikli, lékri, tülleálló, bujjbeli.

Bunda: túri bunda, kis bunda.

Ing, othonka, ingóáll.

Szoknya, rokolya.

Kötény: kötő.

Harisnya, istirimfl.

Csizma, cipő, cipellő, topánka.

Csete Lajos (Nagyszalonta.)

... A férfiak *kucsmát* viselnek; továbbá *báránybőrös bekecset*, meg *gubát*, mely a suba helyét pótolja; nyakukon meg *szeredást*, egy gyapjúból készült tarisznyát, mely a nyakra van akasztva s a hónallján alul függ.

A nők öltözete áll egy háromfodros kabátból: *szoknya, viganó, líhegő*-ből (rekli) s a nyakon egy csinos *bukra* (csokor) van.

Bogdány Ilona. (Bereg-Som.)

... A parasztnőktől viselt rövid ingnek neve, melyet a szoknyába bekötve, de nyáron nagy melegben szabadon kint hagyva viselnek: *levés, kutyaing, sinkó*.

Nagy Bertalan. (Temes m. Szkúlya).

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Mégtészhem ha vizet iszom is; ha rossz vége lesz is.

Lassan is soká tart. (Sürgetésre felelik tréfásan.)

Egy szót se szótt aszt is haókkán monnta: halgatott.

Ötön vette: lopta.

Bolog mint az Orbán lölke: csavarog.

Madi bicsak. Csúf neve a nadiaknak (különben: fanyelű kis bicsak).

Talán a tegnapi napot keresed? kérdik a keresglőtől.

Kullog mint a' küdőtt farkas, jó vóna halálér póstásnak. (Lassan járó küldönczről mondják.)

Éggen csináj házát, ott is fére! (Fenyegető mondás, leginkább valamivel megbizott gyerekeknek előleges figyelmeztetésül mondják.)

(Csallóköz. Bacsfa.)

FÖLDES GYULA.

B a b o n á k.

1. Ha az ajtó magától kinyílik, vendég jön.

2. Ha a korsóban sokáig csűrög a csűrögő, ott halott lesz.

3. A ki szép akar lenni vasárnap, szombaton lencsét ögyék.

4. Ha az asszony lehullott haját a tűzbe lökik, az az asszony bolond lesz.

5. Ha a tejbe késsel vágnak valamit, a tehén vért ad.

6. Mikor a csirke kél kifelé, osztán valaki sípol, a csirke mind beleful.

7. Ha a tűz pattogzik, haragos vendég jön.

8. Ha a velizneket a szívő kötője alá dugja, osztán ha kiszalad az ucczára, osztán ha fíjút lát fíja, ha jányt lát jánya le sz.

9. Ha valaki békát öl meg, éczaka a hasára mászik.

10. Ha valaki először alszik valahun, olvassa meg a gerendát, ha aszt akarja, hogy a mit akkor álmodik, betejesegyék.

11. Ha valaki a vásárra megy, osztán bika jön rá, szerencséje lesz.

12. Ha valaki megyen, osztán valamiért visszatér, nem lesz szerencséje.

13. Ha valaki valahová megy vendégségbe, osztán az uton üres vidérrel jönnek rá, nem lesz szerencséje, me nincsenek oda haza.

14. Ha mosnak, osztán jó idő van, az asszony bizonyos lehet, hogy az ura bűséges.

15. Ha valaki valakit átlép, muszáj neki még ecczer visszalépni, me ha nem lép, nem nő nagyobbra az, a kit átlépett.

16. Ha valaki prüsszent, osztán egyet prüsszent, semmi se lesz belőle, de ha má kettőt prüsszent, szerencséje, ha hármát náthája, ha négyet boszszúsága, ha ötöt haragja lesz.

17. Ha két ember keresztbe pisílik, egy zsidó döglik meg, még pedig a, a mekre gondoltak.

18. Ha a fecskét megölik a tehén vörös tejet ad.

19. Ha a verebek nyáron a porba fürödnek, eső lesz.

(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

K ö s z ö n t ő k.

Ú j é v r e.

Itt van az új esztendő napja,
 Kiáll ez ó évnek ruggya,
 A kapu is ki van nyitva,
 Bátran kimehetel rajta.

M á s.

Ez új esztendőbe
 Bujj a kemenczébe;
 Szedd ki a görhét,
 Rakd be a málét.
 (Abauj m. Korlát.)

U J KATINKA.

A n d r á s n a p r a.

András napja ma vagyok,
 Ugrik a bak a fagyon;
 András nékem pénzt aggyon,
 Pénzre szükségem vagyok.
 Tyuk ide budgyos,
 Kalács ide fonatos,
 András bácsi szép piros.
 (Szatmár m. Kőmörő.)

KAZAY GYULA.

T á j s z ó k.

C s a l l ó k ö z i e k.

k i b i g g y e n : kiakad.

b í r a l k o z i k : bír, rendelkezik.

„Ez az ember sokval biralko-
 zik, jól bírja magát.“

b o d a c s : ö k ö r (tréfásan).

m é g b ó j t a n i : megbontani, boly-
gatni.

k i b o l o n d í t : rendbe hoz. „Bo-
 londícsd ki a fonalat, ha össze-
 bolondítottad“.

é s s z e b o l o n d í t : összekúszál;
 pl. fonalat.

b o n g : gomb.

e l b ó n y á s z : elkóborol; pl. az
 állat. Bónyász marha: bó-
 nyászó.

b ó r n a : 1) borona, vető esz-
 köz; 2) sudár, épületnek való
 levágott fenyő.

b ó r n á l n i : boronálni.

b ó r z o s : borzas.

m é g b ő r ő l n i : megverni.

b ő g ő t a r i s n y a : síró (gyer-
 mek).

b ő f f e n t : csahint; pl. a kutya.

b u d a : szükség-szék.

b u d u n k a : bedugható vízhordó
 faedény.

b u g y b o r é k o l : buborékot
 hány.

b u g y o g a forrás, mert mind
 azt mondja: bugy-bugy-bugy.
 Gyermekek is: „Mëjen jól bu-
 gyog, (beszél) a kicsi fia!“

b u t u k : tömlecz.

b ü d ö s k ö v e s s z á l k a : gyufa.

b ű z ű l n i : szagolni.

c s e g - b o g , c s e g e s - b o g o s :
 bog, bogos.

c z é k a : egy játék.

c z ê k á z n i: c z ê k á t játszani.
 c z e l l e n g, c z e l l e n g e z i k: hányódik, jó, megy, kószál.
 c z ê p ő k: bakkancs.
 c z é r a, c z i r a: csíra.
 k i c z é r á z i k, — c z í r a z i k: kicsírázik. A kecskének és lónak mondják: „Hogy a czéra verjén lè.” (Tán valami betegség ez nekik, mely azonnal halált okoz.)
 c z i n k u s: igazolvány, barom-útlevél.
 c z i n t o r o m: c z i n t e r e m, a templom kerítésének bejárata.
 c z i r m o s: foltos, piszkos orr. „Czirmos az orrod.” (Eredetileg azt teszi, hogy tintás, vagy sze-

nes, szóval, hogy nem tiszta; átvitt értelemben pedig, hogy folt esett a becsületén). „Áj hátrább, met czirmos az orrod.”
 c z ö l ö n k: gyermek, ki az anyja után jár.
 c z ö l ö n k ö l: kísér. „Ne járj örökké a sórkamba te czőlönk”; 2) czipel. „Czőlönköld ide aszt a zsákot fíjam.”
 c z u l a, c z u l a - b u l a: rongy, ruha.
 c z ü v e k ë l n i: 1) czőveket föl-verní; 2) a lovat czővekhez kötni; 3) erősen köhögni. „Ez a ló kehés, met erőst czővekel.”

FEJÉR JÓZSEF.

Kiskunság i a k.

t i b - l á b: jár-kel, tipeg-topog.
 t i l ó d i k: a kender, a melyet megtilolnak; átvitt értelemben az ember, a ki szenvedéseken megy keresztül.
 t i m p o r á l: cimbráz, kerít valahonnét valamit. Pl. „Étört a kapu! — No maj timporájunk valahunnan másikat.”
 t i n t o k: fátyol
 t o b z á s: folt, melyet akkép vetnek, hogy szélét a lyuk széléhez varrják, a folt széle nem ér túl a szakadáson.
 t o c s o g ó s: vizes; pl. kaszáló.
 t o h o n y a: lomha, nagy. (Sz.-Fehérv. Nyr. VII. 189. Tiny nye Nyr. VII. 136.)
 t o k m á n y: fából v. ökörszarvból készült tok, melyet a kaszás derekára kötve visel s félig öntve vízzel, abban tartja a kaszakövet.
 t o m: lakoma, multság. „Nagy tomat ütök.”
 t o n k a: csonka.
 t o p r o n g y o s: nagyon rongyos.

t ö p ö d i k: megaszik, pl. a szálló; az asszú szállót is t ö p ö d t - nek nevezik.
 t o r t y o g t a t: harsogtat (gúnyos).
 t ö s z i m a g á t: tettét, színlel (Háromszék Nyr. X. 327.)
 t o t o j á z, t o t o j g a t: kényeztet, a széltől is óv. (Székes-Fehérv. — tesz-vesz Nyr. VII. 188. Pannonhalm. = piszmog Nyr. XII. 188.)
 t o j t a t: u. a. (Nagykunság. Nyr. III. 282.)
 t ö d ö k l ő v. k ö d ö k l ő: nagy fatölcsér, melyen a bort a hordóba töltik.
 t ö r é s: a talpon támadt seb. (Klézse Moldva Nyr. VII. 478.)
 t o t y a: nagy ülepű; nehéz járású. T o t y a f a z é k = f e n e k e szélesebb mint a szája.
 t o t y a k o s: u. a.; t o t y o g: nehezen jár, lassan tipeg.
 t o z s o g: hemzseg.
 t ö r ö k: árforma, de ennél nagyobb szerszám; tengerit irdálnak vele morzsoláskor.

törtet: töret, pl. pipát, kantát
(összeütik, s a kié eltörik, az
a vesztes).

tötés: főlhalmozott homokból
készült kerítés a szállókben.

tukarcs: tekercs.

tülők: szaruból készült kürt.

Igeszármazéka: türkököl.

tüke: teke.

tűr: drót hurok, mellyel nyúlat
fognak. Igéje: tűrész.

tüsők: tüske.

tűzsör: kis zacskó, melyben
az acél, koha, tapló áll.

tűtő; csak e két kifejezésben:

tűtő vak, tűtő bolond.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Gömör megyei.

makog: összefüggés nélkül be-
szél, dadog.

mázgol: mázol, bemeszel, be-
piszkol.

megkeserül: megbán vmit,
,Megkeserüld még te azt!'

megjuhászodik: megszelidül,
elcsendesül, megilletődik.

megorrol: neheztel, megha-
ragszik.

megrőkönyődik: megijed,
szégyen fogja el, megborzad.

medzgel: tarlóz, a mezőn el-
hagyott kalászokat (termést)
szedegeti össze.

mocsolya: lakodalomra hivo-
gató idősb ember.

mókáz: tréfál, bohóskodik.

mórikálja magát: tetszeleg,
hizelegve beszél.

motoszka: bogaras ember.
,Motoszkája van a fejibe'.

motoszkál: czél nélkül jár-
kel.

motyog: 1) akadozva beszél,
2) keres vmit, 3) ide-oda járkál.

mulya: gyáva, tehetetlen.

nyáladzik: mikor a csecse-
mőnek fogzáskor nyála fut.

nyitorgat: sűrűn nyitogatja
az ajtót.

összetöpörödött: összezsuo-
gorodott, összeesett.

párgol; kinek a foga vagy
vagy füle fáj, azt székfűvel
,párgolják.'

part: domb, hegyoldal.

penderít: mozdít rajta, elébbre
visz vmit. ,Tánczra penderíti'
kiviszi tánczra.

pipogya: gyáva, gyámoltalan.

pityókás: jó kedvű, becsipett.

ránkor: az irigység és gyűlö-
let vegyülete. ,Ránkorból teszi.'

rocska: veder: faedény, mely-
lyel a kutból vizet húznak.

rusnya: csúf, undok, rút.

sivákszik: sivalkodik, sír, pi-
tyereg.

sutú: borsajtó.

sündörög: sűrög-forog, set-
renkedik, vár valakire, ácsorog.

szemel: a búzából szedi ki a
gyom-magvakat.

szapora-nyaku: nagyfejű.
(Gortva-völgyön.)

szepeg: fél, remeg.

tapszikol: tapsol (gyermekek-
nél.)

tarja: a marha testének tarkója.

téglázó: vasaló vas, mellyel a
szabók a ruhát vasalják.

ténfereg: kóborol, ide-oda
jár-
kel.

tepertő: zsírjából kisült, ap-
róra vagdalt szalonna.

tesznye: ronda, piszkos (Détér).

tökéletlen: ostoba, hibás
eszű, buta. ,Nincs ki egészen'.

vigagszik: gyógyul, heged (a
seb). (Gortva-völgye).

(Rimaszombat.)

FÁBRY JÁNOS.

MUTATVÁNY

a „Régi magyar nyelv szótárából”.

1) **SZEG** (*zeegh* ÉrdC. 89. *zeeg* 523b. *szégitec* meg Helt: Bibl. I. XXxb. meg *szegget* Helt: VigK. 82b. *kiszég* Ker: Préd. 380): 1) frango, rumpo MA. [brechen]. Es zeg ő maganac barazdakát BécsiC. 195. Az hostya három reezre zegettetyk CornC. 380. Nekyk agakat zeghnek wala ÉrsC. 79. Az byn ky nyalthkozassal zeghetyk 194b. Mykoron az ewt kenyert zegem: quum quinque illos panes fregi Pesti: NTest. 87.

[Szólások.] *Szeg vlmít*: Tanolyad meg atte akaratomat mindönökben zegnőd NagyszC. 42. Meenynyeknek orzaga erőth *zeegh*, es chak erőzak veezyk ewtet ÉrdyC. 89. Nagy erőt szegnec raita Tel: Evang. I. 208. Az Luther halalat, nem kőuette az papasagnac fel epitese (noha nagy erőt szegtenec ezen az Romaiac...) EsztT: IgAny. 537. Egymásnac keduet ne szegitétec Helt: UT. 7. Soc baratinac nem szegheti keduet Born: Préd. 402b. Keriwk fldt: hogi fld keduönket ne szegye RMNyE. II. 231. Valamivel Isten meg nem bántódik, abban egymás kedvét ne szegjék a' házasok Pázm: Préd. 243. Nem szeghetem kedvét az uraknak Fal: TÉ. 312b. Nyakát szegvén Káldi: Bibl. 239. Vala ky ew twlaydon felesseegeet el hagyanygya zertelen, es maast veend, tórweent *zeeg* ÉrdyC. 523b. ~ *ukihez*: Mégis hozzád szegűnc kegyes Fyedelem Csáki: Assz. 10. ~ *vmire*: Peta tatár fejedelem Lengyel orszagra szeg Helt: Krón. 55b. Az vtan

szege Slesiara, ki ottis nem különben ronta az ördög tagait Szék: Krón. 201. Az folyo vizek sebessegek miat, gyakorta uy es mas folyasra szoktak szegni Ver: Verb. 157. 166. Más útra szegének, és az ellenkedő vallásoknak undok éktelenségét megmutaták Pázm: Kal. 369. Más útra szegének, és vissza nem térének Jerúsálembe Pázm: Préd. 191. De lássúk nem szegtélé más útra Czegl: MM. 171.

2) *scindo, proscindo* MA. *zerschneide* PP.

által-szeg: [perrumpo; durchbrechen]. *Altalszegic* ők ez kortólátot MA: Tan. (Előb.) 176.

be-szeg: [circumsuo; säumen, einsäumen]. *Bé-szegni* a ruhát: oram elice consuere, limbum conuoluer PP.

beszegés: *sutura* PP. [das einsäumen].

félbe-szeg: [interrumpo; unterbrechen]. Az ő tanítását félbe akarta szegetni Pázm: Kal. 397.

hátra-szeg: [refringo; abknicken]. Az pap hattra zeghween hw nyakath, ky onthi hw vee-reeth JordC. 82b.

ki-szeg: *effringo* MA. [brechen, ausbrechen]. Ky zeghyk nyakat az twloknak JordC. 243b. Mint edgy árviz el hagyván a töltést, kiszég a tiszta földre Ker: Préd. 380. Akara itt ki-szegni Megy: SzAÖröme 4. Gyakorta-ki-szegett ő kegyelme a' járombol 11. Hald megh! Ne szegj arra ki; hiszem te vallod Magy: OrszR. 72. De látod nem olly erős járom szegek azok, mely-

lyeket könnyen ki nem szeghet-nénk Pósz: Igazs. I. 256.

lő-szeg: 1) defringo, dirumpo MA. [abbrechen]. Le-töröm, le-szegem: defringo PPBl. Egy az-zonyallat, kynek betegh lelke vala es le zeghetőt vala JordC. 575. Első hada lőn az Erdel'i szaszoc ellen, kiknec az ő rugadozasokat na hamar le szege Szék: Krón. 190b. Egy ágat le szegvén Huszti: Aen. 13b.

2) [licitor; abfeilschen, abhandeln]. Nagy nehezen sok fizetés által kellett ezt is leszegni Bartha: Krón. 25. Mind az két rendb-
liek kívánságát nagy summa fize-
tessel kellett le szegni 29. Vólt
sok sirás, annak a' nagy kíván-
ságnak ha tsak részit is, mimódon
szeghetnék le 43. Tizenótt for-
mális tallérokban szegik-le a ki-
vánt éléssel való negyven szeke-
reket F.Tarcz. Romy Mon. H. 1. 69.

lőszegés: [licitatio; das herab-handeln]. Melly teljesíthetetlen ki-
vánságnak lőszegése végett elkül-
dettettek bizonyos ajándékokkal
Babocsay Izsák és Mészáros János
F.Tarcz. Romy Mon. H. I. 68,

mög-szeg: frango, violò, rumpo
MA. [brechen, verletzen]. Olofer-
nes zúuő mögzegettetéc BécsiC.
36. Nakat megnem zeg MünchC.
35. A' het keñereket megszege
43. 41. Ihūs veue az kenyereth
megh zeghe ees meg alda WinklC.
146. Es az en zerzetemnek tyz-
tasagat ez vylagnak dychevsege-
ert sem zegnem meg MargL. 316.
Appapok az ynnepet meg zeghyk
JordC. 388. Beohteot nem zege
meg DomC. 123. Veruen az fra-
tert az eordeogek, sok palchakat
zegenek meg eo hatan 265. Lath-
wan hogy mynden tehetsegheeben
meg zeghetőt vona ÉrdyC. 401.

Ti testi betegségeknek miatta
megh zezetendőtők ÉrdC. 206b.
A' meg szegget nádszált el nem
akaryia törni Helt: VigK. 82b.
Szed meg az ehezőnek az te
kenyeredet Marg: Imáds. 48. Az
diót zegd meg uódd ki az belit
Radv: Csal. III. 56.

[Szólások]. *Megszeg vlmít:*
Miert szégitec meg eképen az Wr
beszédet Helt: Bibl. XXxb.
Meg-szeghi eskűtmondását
Zrinyi: ASyr. 207. Valobizon is-
ten meg zegi ő ellenseginek fe-
ieket AporC. 16. [Frigy-
kötés] a' mellyet fel-bontanac,
meg-szegnec Com: Jan. 143. En
az en hitemet meg nem aka-
rom zegnye RMNyE. II. 76. Hó-
g semi kedüemet nekem meg
nem szeged Istv: Volt. 7. Az
gonosz kívánságot meg kell
szegni annac, ki az Christushoz
tartozic MA: Scult. 104. Hogy
meg szegte az én kőtesemet
Helt: Bibl. I. G2b. Ha kedig
meg nem valtandod szegd meg a'
nyakat Helt: Bibl. I. Hh4.
Szed meg az nyakat a' te fiad-
nac Born: Évang. I. 347. Szed
meg a nyakát MA: Bibl. I. 60b.
Az ki meg szegi egyiket ez pa-
ranczolatoc közül Fél: Bibl.
6. A sydok Idwezyttenket megh
karomlaak hogy az ew tanyth-
wany megh zegneek az zerzee-
seketh ÉrsC. 8. Sok zyveketh
the megh theerteel zegyed megh
imma az een zywemethees
WinklC. 93. Az tőrventh meg
zekted: factus es transgressor
legis JordC. 835.

mögszegés: infractio PPBl.
[das brechen]. Fogadasomnak meg
zegese VirgC. 2. Az kynernek
közönseghes megh zegheeseben
JordC. 713. Isten tőrweneeinek
megh zegheese ÉrdyC. 523b.

mégszeghetetlen: 1) [inflexibiliter, constanter; unerschütterlich, standhaft]. Isten feelők valának meg zeghetetlen yarwan wr istennek parancholatyban ÉrdyC. 440b.

2) [infrangilis, infrangibilis; unzerbrechlich]. Meg zeghetetlen sentenciá ÉrdyC. 547.

mégszeghetetlenül: [infrangibiliter]. Ezth kedyg meg zeghetetlenwl fogadyok meg tarthany RMNyE. II. 33b.

rá-szeg: [infringo, perfringo; einbrechen, zerbrechen]. Es ewitez nağ haraggal az aytot rea zege GuaryC. 45. Moses reá szegi az istápot az megbizonyosodott bűnösre MA: Scult. 921b.

Szeg-ik: [frangor, rumpor; brechen]. Ysteni akarathol harom rezree zegek az ostya ÉrsC. 410. Nyaka szegik miattad a'te Traditiós Ecclesiádnak Matkó: BCsák: 235.

[S z ó l á s o k]. *Vlmibe szegik:* Ennek is jól szájadban szegik izi Megy: Zsin. II. 27b. Erdelynek bezzeg valóban szájába szegett vala akkor is ize Szal: Krón. 20.

ketté-szegik: [diffringor; zerbrechen]. Karya kettee zegheek ÉrdyC. 638b.

ki-szegik: [effringor; brechen]. Magassagrvl esőt es niaka ki zegőt DebrC. 245. Régen kiszegett a nyaka Posaházinak Sám: 3Fel. 579. Ki szegik a' nyaka TóthJ: IstN. 66.

lő-szegik: [deffringor; brechen]. Az en nákam le zegven ala fűg vala NagyszC. 37. Le szegik az szárnya Bal: CsIsk. 126. Le-szegett nyaku, görbedt dereku vén ember GKat: Vált. II. 1260.

még-szegik: [perfringor, per-rumpor; zerbrechen]. Meg zegec

a nağ zaru BécsiC. 152. Nyacka szegic meg benne Helt: Mes. 16. Almaba azt lata, hoğ az Atila yue meg szegct volna Szék: Krón. 117b. Az kinec keze, vagy lába meg szegett Kár: Bibl. I. 108. Meg szegik és meg törík kezek labok Decsi: Préd. 31. Chontya meg zegyik Frank: HasznK. 15b. Hátra eséc és megszegéc az nyaka MA: Bibl. I. 248. Az Isten megörizi minden czontainkat, hogy azoc kőzzül czac eggis meg nem szegic MA: Scult. 450b. Mit tudott benne szegény Héli pap, hogy székiből nyakra-főre ki-esvén, meg-szegjéc a' nyaka, és ugy hallyon-meg? Temetési pompa. 47.

Szegdegél: [perfringo, per-rumpo; wiederholt brechen]. Istennek parantsolatit, hagyományit kedvűnkre szegdegellyük Fal: NE. 77. Ha keménységet mutat, szegdegeljed kedvét, törjed akarattyát 226. A ki Istenének parantsolatit kedvére szegdegeli, házi gazdájának akarattyát sem tölti be Fal: NU. 295.

el-szegdegél: proscindo; diffringo, confringo MA. [zerschnitzeln; zerbrechen].

Szegdel: 1) frango MA. [brechen]. Agakat zegdelnek vala JordC. 492. ÉrdyC. 103b. Az zent ostya az oltaron harom rezre zegdeltetyk ÉrsC. 558. Hogy nem uolnanak az kie szegdelneiec mi köztűnk es osztogatnáiac az evangeliomnac kenyerét Tel: Evang. I. 94b. Fánac ágait szegdelic vala MA: Bibl. IV. 43b.

el-szegdel: [diffringo; zerbrechen]. Christus szokása szerint fölveszi az kenyeret, megáldván el szegdeli Zvon: Post. I. 680. A' Christus valóságos teste soha

sem szegdeltethetik el Matkó : BCsák. 422b.

lő-szegdel : [defringo; abbrevien]. Egy ágotskát le szegdölle a' fáról Helt : Mes. 390.

még-szegdel : [confringo; perfringo; zerbrechen]. Ő megzegdeli ő baluánokat BécsiC. 194. Kezeben veuen a kenier es meg zegdeluen őtet monda WeszprC. 47. Az my wrwnk kethzer zegdeltetnek meg ew keen zenwedee-senek ydeyeen ÉrC. 558. Megszegdeli az kenyeret MA : Scult. 779.

2) proscindo, discindio MA. [zerschneiden]. A' halac fel hasittatnac avagy derekon szegdeltetnek Com : Jan. 83.

Szegedelém : [fragilitas, iactura; vergänglichkeít, verderben]. Éwk kedeeg hogy zegödelemnek coronayaat vegyeek : illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant ÉrdyC. 88. Ninchen ellene es zeghedelmeere az isteny termeezetnek myert az isteny termeezet egy allattyaban es három leegyen zemeelben 663.

[Szegedelmes.]

Szegedelmesség : [contritio, afflictio; qual, peín]. Ha ez ygeet az ember zyweeben hordoznaa, nem hyzóm hogy sokath gondolna ez vylaghy zegödelmesseegökkal ÉrdyC. 10. Kyk semy yoban de yffywsagoktól foghwa veenseegöknék wtolsó zyredekeyglen zegödelmesseegben eelnek 57b. Az zent yrasban három fele kene-teth talalwnk, kyn ertethnek három keppen valo zeghedelmesseeghek. Az elsew keneten magyaráztatyk az ygáz penitencia, az masodykon myndlen ez vylagon valoknak wtalattyá, az harmadykon mynden testy gyenyersseegheknek meg h nyomoroy-

tassa T22. Az zentsceges eelet nem aal az kenneen eeletinek vyseleeseeben, thwdnyá ylyk erőss beyteleesben, hozyw vygyazaasban testy zeghődelmesseegben 393b. Az zyz nağ sok zeghődelmesseegtől meg otalmaztatyk kywel wr isten az hazast meg atkozta 471. Az wr ffyw myndden veenseeghnel kyl, betegseegnel es testy zeghődelmesseegnel kyl három zaaz eztendeegh lakozwan wr istennek aztalan 512b.

Szegés : 1) ruptio, fractio MA. [das brechen, bruch, brechung]. A nap ő feneth bořatta az iverg altal zeges nekil NagyszC. 285.

bőjt-szegés : fractio jejunii Kr. [fastenbruch]. Vethkezthem thor-kossagomba bwyth zegeseembe GyöngyC. 62. Torkosságra magyarázván a bőjt-szegést Pázm : Préd. 894.

hit-szegés : [periurium; eidbruch]. Hit-szegésre szabadítanak az Uj Vallások. Pázm : Kal. 1033.

kenyér-szegés : fractio panis Kr. [das brodbrechen]. A' keűernek zegeseben MünchC. 168. Az kenyérnek zegesének oztogatasában CornC. 24b. Kynyer zeghes ÉrdyC. 142b.

törvény-szegés : violatio legis Kr. [gesetzesübertretung]. Pázm : Préd. 723.

2) in elicem sutura PPB. [limbus; saum].

Szegetlen : 1) infractus PPBI. [ungebrochen]. **2)** [inviolat; unverletzt, unversehrt]. [A hit] kit valaki tellesen es zegetlen nem tartand DöbrC. 56. Zolgalo zülte vrat es zegetlen mag vetőből terhelt ziz DöbrC. 509b. Ky kereztyen hyteth valaky telyesen ees zegetlen nem tartandya, keethsek nekwí erekke el veez KulcsC. 53.

hiti-szegetlen: imperjuratus PPBl. [uneidbrüchig].

Szegétt: fractus, proscissus MA.

erő-szegétt: eunuchus. Vadnac erőszegettek, a kic annyoc méheből eképpen született. És vadnac erőszegettek, kiket emberrec töttéc erőttelenecké. És vadnac erőszegettek, akik önnen magokat erőszegetté töttéc, a mennyeknec országáért Helt: UT. E. 7b.

hiti-szegétt: perfidus, perfidiosus, perjurus, perjurius PPB. [treulos, meineidig, glaubbrüchig]. Hythy szegétt newet reyam ne agyanak, mert az dolog ezben fywg RMNyE. II. 76.

szárnya-szegétt: [ala fractus; flügellahm, mit gebrochenen flügeln]. Szárnya szeghett dongho Bal: Epin. 2.

Szegéttség: [vitiositas; fehlerhaftigkeit]. Szegetség vagyon testében, vagy bénna, vagy vak Soós: Post. 63.

Szeghetetlen: 1) infrangibilis MA. [unzerbrechlich]. 2) [inviolabiliter; unversehrt]. Az embery termeezetöt ffelewene es az ew dychoseeges voltaban zeghetetlen meg maradwan ÉrdyC. 663. 616b.

Szeghetetlenség: [infrangibilitas; unzerbrechlichkeit]. Tulaydonsaga az arannak zeghetetlensegh ÉrdyC. 466.

Szegő: raptor, fractor, violator MA. [verletzer].

hivatal-szegő: [officio abutens; amtsverletzer]. Sz. Markot Calvinus Hiti- és hivatalyszegőnek (vocationis desertorem, Apostatam) nevezi Pázm: Kal: 384.

kő-szegő: kő-ásó, kő-vágó, lapidarius PPBl; [steinbrecher].

szomszédság-szegő: [injuriā vicinis inferens; verletzer des

nachbarrechts]. Ott leszen Szomszedsag szegőktül, Országunk vesztőnktül magyari szabadulas Debr: MCongr. 2.

törvény-szegő: [violator legis; übertreter des gesetzes]. Mint jár a' Törvény szeghő? Czegl: Japh. 129b.

Szegődik (szegőldnec MA: Tan. 1132. szegőldik Megy: 3Jaj II. 153b. szegőldött Czegl: MM. 287. szegőldés Pósz: GBot. 48): depaciscor, transigo MA. [sich verdingen]. Ég estipenzbe zegőttel velem: et denario convenisti mecum MünchC. 50. Bérbe szegőldnek MA: Tan. 1132. Megy: 3Jaj. II. 152b. Szegődett szolgál SzékOkl. II. 124. Az három százing hevedernek valo majczot szegődvé csinaltatam Tm. eml. Okm. IV. 267.

be-szegődik: servitium ingreditur SI. [sich verdingen]. Venusnak óráiban idő meg hazasulni . . . . családot be szegődni CisiOL 4b. [?]

beszegődség: [pactio; das übereinkommen, vertrag]. Praedikátor uram beszegődésekor az öreg deákoknak attunk . . . Tm. eml. Okm. I. 132.

el-szegőd [?]: [locare; verdingen]. Es a szőlőt mas szőlőművesecknec szegédi el: et vineam locabit aliis agricolis Helt: UT. F. 5b.

hozá-szegődik: [adiungor; sich anschliessen]. A hamisság tengeren szárazon el-jár, szinte úgy hozzá szegődik a vitorlyás gallyákköz, mind a piartzos boltokhoz Fal: NE. 210.

meg-szegődik: de servitio convenio, contractum in eo Kr. [übereinkommen, einig werden]. Megzegőduen a' műveseckel ég esti penzbe MünchC. 50. És meghzegődheek velők WinkC. 143.

Nem de egy napi penzbe zeghet-
tel ee meg en velem? JordC. 416.
Az fev mestert kyvel meg zegevt-
tek vala, az boltnak kevue le
zakaduan evtet meg evle DomC.
68. Egy napy penzben zeghettel
ee meg en velem ÉrdyC. 130b.
A' kiket reggel híjt, meg-szegő-
dött vélek Pázm: Préd. 333. Ha
szinten Isten azokban velünk meg-
nem szegődött volna is Czegl:
MM. 287. Valami nehezen meg-
szegődém vélek, hogy ötöd ma-
gammal vigyen el Kandiába Mon.
lrók. VIII. 506.

Szegődés: conductio C. pa-
ctum, conventio MA; [das über-
einkommen, vertrag]. Attyamfya
farkas fogadod tartany ez zegew-
dest EhrC. 151. Zegődes meg
leven kvlde vket zőleebe DöbrC.
291. 506. Zegh^h desth tetween egy
napy penzben ÉrdyC. 130. Reá
segített a' munkára, hogy szegő-
désedet meg-telleyesítenéd Pázm:
Préd. 72. Úrak, meg-adgyátok a'
szolgáknak, a' mivel szegődés-
szerént tartoztok 272. Sz. Péter
nem indúlt szegődésbe Krisztussal
1233. Az Istenek szegődésén fun-
dáltatik érdemünk Pós: GBot. 38.

Szegődetlen: [non conductus;
nicht verdungen]. En zegődetlen
woltam, walamyt N. adot, en awal
woltam LevT. 137.

Szegődöz-ik: [transigo: unter-
handeln]. A Kalastromnak Gár-
gyánnya mégyen a tenger mellé
és ott a Halászokkal kezd sze-
gődözni Hall: HHist. II. 145.

Szegődség: pactio MA; [ver-
trag]. Semy zegewdseg elewl
neuegye VirgC. 127. Az halal
nem nyuutya bekesegnek friget
auagy zegewdseget PéldákK. 61.
JordC. 415. És a szőlőt a szőlőmű-
veseknek szegőtségre ada Helt:
UT. M. 5b. Kiknek Isten szegőd-
ségre adta az ő szőlejét Tel:
Evang. II. 443. A szegődségre
igazét mindent Tel: Fel. 47. Az
béresnek érdeme és szegődsége
szerént kel fizetnünk Pázm. Kal.
773. Pázm: Préd. 32. Csak az
isten velünk tőtt szegődségre teszi
az örök élet érdemét Czegl: MM.
287. Azt vitattya, hogy minden
Isteni szegődség-kivül, magokban
az igazaknak cselekedetek Pós:
Igazs. II. 313b. Meg nem fizetnek
nekik szegődségek szerint Mon.
H. Okm. XIV. 23.

Szegtén-szeg: semper violare
Kr; [immerwährend verletzen].
Isten parancsolatit szegten szegi
Pós: GBot. 81.

Szegtén-szegdögél. Szegten-
szegdegelik az ő Sz. parantsolatit
Fal: NA. 73.

Jegyzet. A [ ] jegyben foglaltak a szerkesztőség magyarázatai. A
~ jegy a mutató szó helyett áll.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

16) A -lag -leg rag.

P. Thewrewk E. a Nyr. VII. k.-ben a *haslag-*, *oldallag*-féle példákkal bebizonyítottak hiszi, hogy a *-leg* eredetileg helyi értelmű. De abból, hogy ezek helyhatározók, még nem következik, hogy a rag is helyrag. Helyhatározók azért, mert az alapszó térfogalom neve; vö. ném. *rücklings* (mint *blindlings*), *stellenweise* sat, mint *házanként* sat, melyek helyhatározók, de módhatározó raggal; „Csaláék formán volt az eső“ = körül-belül Csaláékig (Nép). Vö. főleg az ilyeneket: *oldalalag*, *mellcsleg*, *helyesleg* = helyenként, melyekben — ha ragjuk helyhatározó — nem volna értelme az -s képzőnek. Ez oldalról tehát nem volna elég okunk elvetni az eddigi egyeztetéseket, melyek módot jelentő szónak tüntetik föl a *-leg*-et.

Már Gyarmathy (Affin. 41.) összevetette a lapp *-laka*-val: *argeslaka* félőleg sat. Ebben követte Révai (Gramm. III. r. „*lake* modus, mos, ratio; *paha-laka* pravo modo, *mainetes laka* inculpato modo“); és Hunfalvy is nem tudva előzőiről újra azt tanítja, hogy „a *lakke* (finn *lai*) nyilván azonos a magyar *-lag*-gal“ NyK. V. 314. — De van egy körülmény, mely útjában áll a magyar *-leg* s az itt említett rokonnyelvi alakok egyezésének: az t. i. hogy ezek tudunkra sehol a többi ugarság körében nem fordulnak elő, s így semmi sincs, a mi kétséssé tenné az eddigi föltevést, mely szerint a lapp *lake*, *lakke* sat. „ratio, mos, conditio“ az északi german *lag*, svéd *lag* sat. „ordnung, gewohnheit, art u. weise, manier“ szó átvétele (l. Thomsen: Einfluss d. germ. spr.). Nincs okunk ettől elválasztani a finn *lai*, *laji* szót sem (melyet Thomsen nem említ); hisz a lapp alakok közt is találunk már *laje*-t, s a finn hasonló módon változtatta a germán

sunnuntai, maanantai ,vasárnap, hétfő' szókat, melyek még *sunnuntaki, maanantaki* alakban is élnek. Igaz, hogy *laji* a ,faj, nemzetség' jelentéssel is dívik, de a ,rend'-től a ,faj'-hoz könnyű az átmenet; s azonfölül a *lai*-val képzett finn *-lainen*-féle melléknevek is megtalálják párjukat a lapp *lakasač, lah-kasač*-félékben; vö. a magyar *olyanforma, másforma, jóformán* sat. kifejezéseket, melyekben szintén idegen elem szerepel (a német *allerlei*-féle melléknevek *-lei* képzőjét általánosan román eredetűnek tartják, l. Kluge: Etym. wörterb.; Behaghel: Die d. spr. 123.).

Budenz egykor (NyK. II. 317.) a jakut *-tik* adverbium-képzővel tartotta egynek a m. *-leg*-et, úgy hogy ez *-leg*-ből változott volna el (s az *örömes-t*-félék is ilyen alakok rövidültei volnának: *örömes-leg). Ma azonban ezt az egyezést legfőllebb átvétel útján magyarázhatnók, s minthogy kérdés, az a *-tik* nem a jakut *-ti* módrag továbbképzése-e, s azonfölül a jakuttal nyelvünk alig is érintkezett, az egész föltevés ma nagyon kétes volna. — A székely *háttag-, haslag*-ot Budenz (uo. 22.) a csuvas *-la -le* raggal egyeztette, pl. *vezerle* hanyatt, *omla* elül, *saremla* szándékosan; de, mint láttuk, nincs okunk e kifejezéseinket a többi *-lag -leg*-esektől elválasztani.

Az ugarságból is számba jöhetne talán még egy alak, melyet eddig nyelvészeink nem vetettek egybe a mi *-leg*-ünkkel. Ez a cseremisiz „*-la, -lak* hasonlító módjelölő — *-ként, gyanánt*“ (NyK. III. 459.), pl. *mar-la* v. *mar-lak ola* ,cseremisziül beszél', *master-lak šoktu* ,mesterül játszik', mintegy mester-leg játszik. A *-k* vagy az az elem, mely ugyancsak a cseremiszből lativus alakokban szerepel, pl. *va-k* reá, *ve-g* hozzá, mellé, s akkor azonos a magyar *hozzá, mellé* véghangjában rejlő raggal s nem felelhet meg neki m. *-g*; vagy pedig csak nyomósító elem (vö. *teve* és *tevok* ,mindjárt' sat.), s akkor ugyanaz a nyomósító *-ok* szótag lehet, mely a cseremiszből gyakran szerepel, de török eredetű (l. NyK. III. 467.), s így ebben az esetben sem hozhatjuk kapcsolatba a m. *-leg*-gel.

Merült föl ragunkra nézve két olyan magyarázat is, mely nyelvünk körén belül maradt. Lássuk, nem elégítenek-e ki ezek inkább, mint az előbb felsoroltak.

Az egyik P. Thewrewk Emilé. (Nyr. VII.). Ő abból,

hogy „egy és ugyanazon szó egy és ugyanazon szerepben hol *-lag -leg-gel*, hol *-lan -len-nel* van képezve, pl. *virradólan: virradólag, futólan: futólag, egészen: egészlég*“ — nem csak azt következteti, hogy „a *-lan -len* a *-lag -leg-gel* functióra nézve tökéletesen egy“, hanem azt is, hogy eredetére nézve is „a kettő egy“. Véleménye szerint „a kérdésben forgó képző eredetibb alakja, ha figyelembe vesszük, hogy *virradólan, futólan, érőlen, vágólan, ujólan, színűlen* mind a régiségé, nem *-lag -leg*, hanem *-lan -len*. A *-lan -len*-hez később egy *g* járult, mely a magyarban szeret *n*-végű szavakhoz ragadni, pl. *rozmaríng, puszpáng, taláng, immáng*... Az *e* parasiticus *g* hozzájárultával keletkezett *-lang -leng n*-je később kiveszett, s így lett *-lang -leng-ből -lag -leg*.“ A fejlődésnek ezt a menetét mutatják szerinte az ilyen népnyelvi példák: *megintelen, möginteleng, megéntleg; éppen, éppeng, éppeg; immán, immáng, immág; osztán, osztáng, osztág*. — Ennek a fejtegetésnek sok gyöngye pontja van. Mindjárt a kiindulás hibás, mert ha föltennők is, hogy a két rag egy, még nincs bebizonyítva az, hogy a *-lag* lett *-lan-ból* és nem megfordítva teszem *-lan* ebből: **-lagon* (vö. Abbú má nincs ojjan feleslegen. Nyr. IX. 476). Abból ugyanis, hogy a *-lan*-félék nagyobb része elavult, még nem is következik, hogy a *-lan* régiebb a *-lag*-nál, annyival kevésbbé, mert tényleg mind a kettőnek egyenlő régi története van irodalmi emlékeinkben. mind a kettőnek már az EhrC.-ben találjuk példáit (*egészen* 24, *viradolan* 26: *kezzezsleg* 107, *vegesleg* 105, 106, 124). — Hogy *functióra* nézve „tökéletesen egy“, az véleményem szerint egészen újkeltű fejlődés, analogia eredménye. Minthogy névszótökhöz egyazon jelentéssel járult *-lag* és *-lan*, újabban a *-lag*-ot néha ragos névszókhoz is tették, holott a régiség ilyenkor következetesen, mindig *-lan*-t alkalmaz (*addeg-lan* BécsiC., *aratusig-lan* MünchC. sat. sat.) s ezzel határozottan a kettőnek egy-volta ellen bizonyít. Határozó alakhoz járuló *-lag*-ot tudtomra először Gvadányinál találunk csak: *tovább-lag* Világllist. 4. A többi — minők *általlag, megéntleg, magánlag* sat. — csak a legújabb népnyelvben s irodalomban merülnek föl. — Ugyanolyan analogiás hatás az alak tekintetében az, hogy az így támadt *megintlen* és *megéntleg* egymásra-hatása szülte utólag a *meginteleng* alakot, ez tehát nem régi közvető alak amazok közt, a mint hogy

nincs is semmi nyoma a régiségben. (Így keletkeztek pl. az *oldallag* és *oldalt*, *azonlag* és *azont* kölcsönhatásából ezek a háromszéki alakok: *oldallag*, *azontag* MNyszet. VI. 343, 233. Így lett a *végtelen* és *végeslen-végig* összezavarásából *végestelen végig*, l. Nyr. VII. 545.). Ezzel elesik az a láncszem, melyet Thewrewk E. legerősebbnek tartott bizonyítékai lánczolatában. — De van egy pozitív hangtani mozzanat is, mely ellene szól az ő egyeztetésének. Míg ugyanis a mélyhangú *-lan* s magash. *-len* használatában sehol semmi hangrendi ingadozást nem tapasztalunk, addig a *-lag* némely vidéken mély hangját megtartja magashangú tő után is, jelesen egy kifejezésben, mellyel gyakrabban találkozunk: „*Képlag* p e s t-vármegyei szó ez helyett: képmutatólag“ Kassai: Szókönyv III. 112. I. 36. „*Képlág*: hamis szívvvel“ A b a ú j m. Nyr. III. 521. (uo. az *a* helyett rendszeren *á* van.) „Jámborsággal és szelidséggel *képlak* ámitják vala a községet.“ Erdélyi-TörtAd. III. 50.

Az utóbbi adatok CzF. ötlete mellett tanúskodnak, kik szótáruk előbeszédében (139) azt vélik, hogy a *-lag -leg* rag, melyben „a hasonlóság alapfogalma rejlik“, „hasonló a székelekynél divatos *lak*-hoz, mely máskép *alak* (forma, kép); *hasonló-lag* = *hasonló-alak* = *hasonló-kép*.“ A *lak* szót ugyan nem tarthatjuk réginek, mert nyelvemlékeinkben sehol sem fordul elő, s talán úgy rövidült az *alak*-ból, hogy az *a*-t névelő számba vették (vö. *nap-*, *socrus*: vog. *gnip*, finn *anoppi*; ilyen a kecskeméti és somogyi *jándék*, *gyándék*, szék. *vándék* e. h. *ajándék*; vö. még az *arany* e. h. *a *zarany*, az *ízló* e. h. *a zászló*, l. Az analogia hatásairól 8.). De az *alak* szó *a*-ja nem okoz nehézséget: **haló-alak* **kép-alak* ép úgy rövidülhettek *haló-lag* *kép-lak* *kép-lag* *kép-leg*-gé, mint pl. *közben-eső hátul-eső* helyett mondjuk *közben-ső hátul-ső*. — A szóvégi *k*: g-féle lágyulásra sok példánk van; ilyenek *bádok*: *bádog*, *üszök*: *üszög*, *ridék*: *rideg*, *ütlek*: *ütleg*, *hőrcsök*: *hőrcsög*, *bürok*: *börög* Nyr. III. 543, tót *válek*: *vályog* sat. Különben a *-lag* fölteendő *k*-jára nézve vö. még szék. *ódaltok* MNyszet VI. 343. e mellett *ódaltag*, *oldallag*.

A mi a jelentést illeti, semmi sem áll útjában annak, hogy a *-lag alak*-ból ne származzék, mert láttuk, hogy a *haslag*-féle helyhatározók még nem czáfolhatják meg a *-lag*-nak módhatározó természetét. — Csak egy nehézség teszi e szár-

maztatást némileg kétségbe, az t. i., hogy e szerint a *-lak* *-lag*-nak végén hiányzanék a tulajdonképi rövid viszonyrag, mely különben az ilyen aránylag újabb eredetű (körülbelül az Árpádok korában keletkezett) testesebb ragok végén mindig megvan, mert pl. *-be*, *-kor*, *-szür*, *-kép* csak későbbi rövidülések ezekből: *-belé*, *-koron* *-szürén*, v. *-kort* *-szürt*, *-képpen*, melyeknek végén mindenütt látjuk az ősrégi egyszerű casusragot. Azonban másrészt találunk már legrégibb nyelvemlékeinktől kezdve elegendő számú ragvesztett vagy ragtalan határozót, melyeknek analógiájából magyarázhatjuk, hogy az *(a)lak* sem vette föl a szóban forgó határozókban hátul az *-n* ragot, melyet itt elvárhatnánk. Ilyen régi ragtalan határozók: *cröszak*, *fő-meredék*, *homlok*, *hanyatt-homlok*, *gyalog* (MünchC. még *gyalogon*), *meziálláb* (néhol még *mezét lábbal*, pl. LevT. II: 22), *jövet*, *menet*, *étszaka* sat. Ezek közül különösen a sok *-ak*, *-ék*, *-lok*, *-log* végű módhatározó analógiáját követhette a hasonló hangzású *(a)lak*, *-lag*.

17) A *-lan* *-len* rag.

„Affirmationem notat in re intensius exprimenda: *estiglen*, *holtomiglan*, *pediglen*, — *viradólan* ipso diluculo“, így szól Révai grammatikája kinyomatlan III. részében; eredetét pedig úgy képzei e ragnak, hogy a *-len* eredetileg melléknév, mely a *lesz* ige *levő* igenevének összerántott **lé* alakjától származik. Akkor az *n*-ben inkább a rendes *-n* ragot láthatnók, úgy hogy a *-len* e helyett volna: *levő-n*, vagy akár *lévén*. De ebből csak nagy erőtetve lehetne magyarázni a *-lan* *-len* jelentését.

CzF. az *el* 'fort' szócskából s az *-en* ragból szerkeszti össze a *-lan* *-len*-t, úgy hogy „értelme: bizonyos idő- vagy tér- vagy számbeli határon túl, túlvan.“ Minthogy ennek az értelmezésnek a nyelv tényeiben semmi alapja nincs, ezzel az egész származtatással nincs miért foglalkoznunk.

Méltóbb már figyelmünkre az a sejtélem, melyet Budenz nyilvánít NyK. III. 459. A cseremiszen ugyanis van egy enklitikus *la*, mely „a már lativusi vagy ablativusi ragok által kifejezett hova- vagy honnét-féle irányt jelentő szókhoz járulván, mintegy az irány folytatóságosságát jelöli [pl. *jot-pék-la* észak felé, *küskö-la* föl felé, *ülöl-la* alulról; *jot-pék*, *küskö*, *ülöl* már a. m. északra, föl, alulról] s némileg hasonlít-

ható a m. *felé*-hez ilyenekben: arra felé, föl felé (csak hogy mi nem mondhatjuk ezt is: alól-felé, hazulról felé), vagy az *el*-hez: el aljáiglan; tökéletesen hasonlít pedig a finn *päin*-hez, mely úgy lativusi, mint ablativusi irányjelentők után állhat, p. o. *edes-päin* előre-felé, ezentúl [fort-an], *alalhalla-päin* alulról. Meglehet a m. *-ig-lan*-ban ennek a *la*-nak megfelelőjét láthatjuk. s jóformán nem más, mint a [cseremisiz] dativusi *lan* ragtalan alapszava. — A cser. *la* talán csak idővel vált ragtalanná, s ép úgy lativusi ragja lehetett eredetileg. mint pl. a cser. *vele* -hoz, mellé' névutónak, melyben ma szintén nem látszik casusrag. E mellett szólnak azok a megfelelő alakok, melyeket a vogul nyelvjárásokból idézhetünk, s melyekben szintén kész lativusokhoz járul a *le*, *l* elem; pl. ész. vog. *kot-e* hová: *kotä-le* hová, merre, *kosäi*, *kosä* sokáig: *kosä-le* sokáiglan sat. (Hunf: Vog. monda 147.); kondai vog. *χote* hová: *χota-l* (.hova felé'-nek fordítja Hunf.), *ele* elé, elő: *ela-l* előre, elő felé, *jole* alá: *jola-l* alának, alá felé sat. (Világos, hogy így kell elemezni ezeket, nem pedig *el-al*, *jol-al*, mint Hunfalvy teszi, s így nem létezik az egész *al* viszonyzó, melyet ő állított föl Kond. Nyelv 53, 54. ll.) Az északi vogul megörzött *e* véghangja azt sejteti, hogy itt lativusi rag lappang, s hogy e nyomós kifejezésekben eredetileg a lativus kétszer volt kifejezve, ép úgy mint pl. a m. hátra-felé, alá-felé, soká-ig-féle határozókban. — Így foghatjuk föl a magyar *-lan-féléket* is, melyekben nyelvemlékeink is leggyakrabban *-ig-végű* terminativusokhoz ragasztják a *-lan-t*: *éféliglen* EhrC., *ideiglen* BécsiC. sat. *Eriglecn* WinkC. 121, *kedyghlecn* ÉrsC. 447. még a hosszú magánhangzóban sejtetik az irányragot, melyhez az *-n* rag úgy járulhatott fölősslegül, mint pl. ezekben: *szinté-n*, *gyakortá-n* (l. MKszók I. 93.), *estigen*, *ettölen* (l. az *-ig*, *-től* ragok tárgyalását), *hogyan*, *immáron* sat. Mikor aztán a *-lan* *-len*-nek lativ értéke elhomályosult s az egész csak nyomósító elemnek látszott, akkor másféle határozókhoz is járult, először valószínűleg a *honnán-félékhez*: *innellen*, *onnattan* EhrC. (mint a cseremisiz *-la*, a finn *päin* helyhatározókban és *asti* időhatározókban: *siihen asti* addig, *siiü asti* az óta; vö. még ném. *an* egyrészt ilyenekben: *bis an* ... *vor-an*, *fort-an*, másrészt: *von* ... *an*); később aztán másféle határozók is követék a példát: *tegetlen* NádC. sat.

Azon szóalakok közül, melyekben a *-lan -len* ragtalan névszóhoz járul, codexeinkben s a XVI. század nyomtatványaiban még csak kettő fordul elő: *virradólan* és *egészlen*. Ezek pedig lativusoknak is érthetők; az első a. m. virradóra, a virradatig terjedő időben, a másik a. m. végig, mintegy 'egészíg, egészre', vö. *félíg* és *részre*, melyek szintolyan fok- vagy mértékhatározók. Azonban *virradólan*, *egészlen* később — midőn a *-lan -len* különben is túlment a lativusi használaton — könnyen válhattak a nyelvérzékre nézve módhatározókká, egyrészt mert ezt jelentésük is megengedte ('virradva, egészen'), másrészt mert hangzásukra nézve hasonlítottak mind a *virradóan*, *egészen*, mind pedig a *futólag*, *végesleg*-féle módhatározókhoz. Így érthetjük meg azt, hogy később a töszókhoz járuló *-lan -len* egyáltalában módhatározó értékkel jelenik meg. A legrégibb ilyen példákat csak a XVII. század elejéről lehet idézni: *képmutatólan* MA: SB. 310. és *érőlen* Pázm: Kal. és Préd. (Az *ujólan*, melyet Thewrewk E. a DebrC.-ből idéz, így olvasandó *ujólan*, mert több régi írónál *ujulan* is előfordul, tehát az *-ül* ragos *ujül pleon. alakja.)

SIMONYI ZSIGMOND.

A SZEGEDI NYELVJÁRÁS.

A m a g a s h a n g o k hangszínbeli változásai közül lásuk első sorban azokat, melyek egyszerűen a nyelv fölső, közép vagy alsó állásától függenek. E fokozat szerint lesznek nyiltabbak vagy zártabbak.

i áll *ē* ellen (zártabb): *kínyér* II. 85, II. 378, *kínyerit* III. 277, Kálmánynál is (ugyanígy *Baján*, Hmvasárhelyen már nem); *kemőncze* 92, 132; *mőjik* 148, 167 sat. — Mind e szavak *i*-je újabb fejlődésű *ē*-ből; megvan a párjuk *ō*-vel is, szintén *ē*-ből: *könyér*; *kemőncze* 92, 158; *mőjen* 146, *mőddig* 161, s megvan *mőjik* is 177. Szintén újabb a zárt alak ezekben is: ne *vőrdiccs* VII. 273; *gőlva* V. 273, Kecskeméten *gőlva*; *gőriszd* (Szentesen is), *sőkszárdi* I. 376, *Ágnőis* (Ágnős is), *legőslőszőbb*, (csak *őránt* nem *eránt*).

ē áll *i* ellen. E nyiltabb alak szintén új fejlődés: *vőlág* III. 277, *vőlágosság* IV. 138, *vőlágéletőmbe* V. 123, V. 265, de *vőlagon* V. 144; *vőlla* 84, VIII. 199, VIII. 277, *vőllás* 27, *vasvőllát* V. 123; de *vőllát* Ko. 3; *deják* általános; *Meska*

II. 514. (ritka lehet); *Élonának* 86. Nem régi, hanem csak a folyóbeszédben sebtiben történt változások lehetnek: *mé éveszi* az *álmunk* IV. 137, *nem vót mást met tönni* IV. 421. Egyszer fordul elő: *tisztösségis*, *embörségcs* II. 85.

ē áll *e* ellen: a *měj* bakot 152, *szentlélekkel* (? rendesen *lélők*) V. 278. Ezek más vidékeken is előfordulnak zárt *e*-vel. Ingadozik a *nēm* II. 92, *hanēm* II. 514. sat; de *nēm* II. 85, VIII. 277. sat; *természetē* V. 273. (és *egésségű* V. 571.) *Vö.* főntebb *lábom* sat. Ez Szegeden is ritka lehet. — A főntebbiek Szentesen nyílt *e*-vel, csak a *lélek* ref. *Veled* III. 476, *nem annyira velednek*. mint *vélednek* a változata, s rövidüléssel van dolgunk.

e áll *ē* ellen: *lencse* III. 277, VIII. 468, *dercze* 59, *Gergő* 91, *meggy* (pedig *rím rá: mögy*) 107, *elég* IV. 421, *be* mindig, sohasem *bē* (holott a többi egytagú határozók *ē*-vel, *le* sat.), *negyedik* 117, *negyven* 35, 93, 58, *öleget* 4, *mönnycnek*, *Józscppel* IV. 178, *szömetelődznék* II. 463. (E szókat Szentesen a ref. ejtés nyílt *e*-vel, a kath. pedig a szegedivel is ellentétben zárt *ē*-vel hangoztatja.) *Pecsőnye* 102, I. 376, *cserőnye* 17, 107, 131, *csöndesen* 9, *elsinkelni* II. 378, (*elsinkófálni*), *ingyenös* II. 96, *liszter* 14, *cserfás* 19, *cserős* V. 287, *cserléh* V. 287. *Szilveszter* többször, pl. III. 278. (Szentesen *e*-vel, *Szilvészter* is kath.), *engömet*. Ingadozások: *tizenhárom* 93, *tizenkét* 163, *tizönkettedik* 133, *regöment* 139, és *regömöntöt* 139; *Mesijás* 103 és *Mēsijás* 108; Szentesen a második személyű névmás: *tē*, de *vocativusban te!* Szegeden Kálmány jelzése szerint a *voc.* is *tē!* de van egy adat: *hallgass te!* V. 123. Alighanem sajtóhibák: *mendörög* III. 321, *verbunkot* 31, *suszter* 125, *szekundás* 98, *gyertyát* 20, *reguta* 47, *Aleluja* 91. E két szóban általánosabb a nyílt *e*, de néhol zárt *ē*-t is mondanak: *templom* 123, *Názáret* II. 95.

i áll *e* helyett (ugrás a skálában): *messzi* 117, *messzire* 48, *messzi-e*, szóval rendesen; *erüggy* 130 és *ereggy* 97, 132 *vegyes*; de *tele* pl. 115.

ü áll *ö* ellen: *tüvibe* 47, *Ko.* 109, *lük* 129, I. 415. *üsmérom* 46, 52, *gyün* 8, *gyűjjön* IV. 138, *gyüttem* 20, *gyűvő* 18, *gyűkérbe* 9, *sütét* 20, 54, IV. 138, *lűvödözzétök* 126, *tűrül* 107, *tűrükön* 87, (de *törütesd* III. 321), *fürdik* 28; továbbá az *(-uk)* *-ük* személyrag is *ü*-vel: *fejűkre*, *délebéggyűket* II. 513. *Vegyest: ügön* és *öhön* — igen IV. 379.

Ugyanezek hosszú magánhangzókkal:

ü ö ellen: *ű, űk, űket, űvék, űvé;* *kű, ménkű; tű, tűről* szakajtott IV. 82; *lűjön, lűlek, lűhet* (e két utóbbit *tű* és *lű* nem árt itt is fölsorolni, mert némely szónál a hosszú hangzós alaknak más a hangszíne is: *szó szava* sat.); *bűr, bür*-egér. *bűrharang* (de *börit*, rim erre: *szörit* 89.); *fűkapitány* 8; *söprű* 131; *fenyű* 116, III. 424, (de *fenyőfa* 75. *fenyődzön* 117.); *bűt* IV. 328, *bűtöld* III. 320, *födűti* III. 278. (Mindezen esetekben egy *v* vagy *j* hang megvolta konstatálható.) Továbbá: *szűrű* (Szentesen ref. így, kat. *szérő*). A *-ről, -ből, -lől* ragok is *ű*-vel (mint a mélyhangúak *ú*-val nemcsak itt, hanem az egész alföldön): *kűbű, égrű, tűle*. Szentesi kath. a *fű* kivételével (meg: *tőke, töves*) szintén *ű*-vel mondja mind e szavakat.

é áll *í* helyett.

A köznyelvvvel szemben is: *kéván* 33, 36, 119, II. 463, *késér* 45, 48 és *késérgeti* 8, *kényó* (ez ritka, rendes a *kégyó*); *hējába* 5, *hėja* 149 és három *hēján* 149, *szék-szík* (szíkes föld, vö. *széksó*, Szentesen kat. is mondja vegyest *székes* és *szíkes* föld), *szélke* (Szentesen rövid *i*-vel) VII. 236, II. 93, *dévány* 32, *czéntányér* 93, *prémás* 98, *masérozunk* 38, *szörént* III. 424, *mögén* 118 és *mögéntelen* IV. 421, *addég* 35, 97, 107, 139, 147, 148. és egy *darabég* 120. (többi esetben *-íg*); a szentesi katolikussal együtt a köznyelvvvel szemben: *még* 35, (megfelel neki: *addég*) „*még ide nem ér* 36, *még elő nem adod* 76, *még le nem vöszöd*“ III. 427, *mindég* 15, 21, 119. sat. Fölsoroljuk még azon eseteket, melyekben a köznyelvvvel tart a szentesi *ézö* katolikussal szemben: *vén* 17, 98, *kék* 37, *fényös* IV. 231. és *fényit* 116, *kényös* Ko. 91, *énna*, *kénna* II. 56, *kénlöni* 132, *kénlóttatad* 138, *kész*, *péz*, *pézijé*, *kéve*, *kéknüvet*, *tégöd*, *péntök* (Szentesen *pintük*), *kémény*, *késöbben*, *vőfény* (Szentesen kat. *vőfíny*, ref. *vőfi*), *ítél*, *kicsépölni*, *fehér*, *Fehértó*, *kemén'*, *kevéj*, *kevéjj*, *egész*, *egészen*, *legény*, *törvént* (a *-vény* képző Szentesen *-viny*), *erszény*, *tányér*, *sörényű*, *árnyékja*, *enyém* (Szentesen *enyim* v. *énym*), *igért*, *sütét*, *sütőccség*; *-ség*: *tüztősség*, *szöröncsétlenség*, *térség*, *tőheccsége*, *feleség*; *dicsértessék* 56, *fordujjék* kend II. 463, 97, *dicsértöt* 205, *történetöktü*, *reméllöm* 102, *természetü* IV. 329, *sömjék* II. 86. (Szentesen *sëmmjék*, a hosszú *m* után irrationalis vocalissal). *Gyékényës* II. 56; de

legín, pötykín (igehat.) és egzségö (mind a három adat csak egy ízben, azon egy közlőnél fordul elő V. 571; gyanús).

i é ellen csak ebben: lētípte 80. (Szentesen kat. lētēpte).

Hosszúság és hangszín (nyelvállás) egy-szerre változik, mikor *i* áll *é*, *e* áll *é*, *s é* áll *e* ellen.

i áll *é* ellen:

enyím, firczöt II. 514, békít; ezekben az *i*, *ē*-n át fejlődött; *i*-n át fejlődött ebben: gyűlis V. 273, kilis; *j*-s alakból fejlődött egyrészt a köznyelvi *é*, másrészt az alföldi *ē* a magashangú szók harmadik személyű birtokragjában (illetőleg képzőjében), de csak ragok előtt: kinyerít, fejt, levelít, gyerökít. bõrit, szõrit, szívít, kezít-lábát, vizibe, örömbé, melegbe, hidegbe, közepbe, fektibe, szõmbé, tüvbe, fejre, s általán minden rag előtt. Elvéte akad egy-egy kivétel, mint: kezévé 14, mezején 37 (rím rá: én); az ötödikén-félékben azonban soha sincs *i*.

é áll *e* ellen: szemétõn IV. 33.

e áll *é* ellen: üsmérõm. Mind a kettõ mind a két alakban is ismeretes a köznyelvben. Az elõbbi azonban szentesi katolikusoknál csak *e*-vel, utóbbi a debreczeni nyelvjárásban *é*-vel.

A második csoportban lássuk azon eseteket, melyekben az ajakállástól függ az eltérés. Ide tartoznak azok az esetek, mikor *i* meg *ü*, *ö* meg *ē* váltják föl egymást.

ü áll *i* ellen (labializálás): üdõ, üdeig, üngöm 44, münket 94, tüktoke 122, füzetnek V. 273, szüvem, lüsstöcskét 58, lüsstöl IV. 379, lüsstõn VII. 473, tüssztösség IV. 421, nem ügön IV. 421, (ezekben az *i*-s alak is közönséges Szegeden). Ellenben csak *ü*-vel: rühes IV. 137 (épen mint Szentesen ref., de kat. rihés); hüvös (Szentesen ref. hüvös, kat. hívös); mögüzzenöm is szokottabb így, csak gyermekversben fordul elő: izente, izenetrü izente 88.

i áll *ü* ellen: lészjett 117, ígyit (ügyelni kezd) I. 136, szömgyet kapott I. 415 (az *i* bajosan hosszú).

Arra nézve, mikor áll *ö* *ē* ellen, általános és fő szabályként kimondható, hogy a szegedi nyelvjárásban a köznyelv *ē* hangját *ö* hang képviseli. Legyen a szó régi vagy új, jöjjön bár az *ē*-zõ nyelvjárásokon át *ē* hanggal ide, mihelyt ennek a szférájába jutott, *ö*-re kell változnia. Nemcsak *ö* z és van e dialektusban,

hanem *ö-s í t é s* is. Nem megállapodott és leverődött eredményekkel állunk itt szemközt, hanem egy folyton munkás hangtani tényezővel. A köznyelv, vagy más *ö-ző* nyelvjárás ha *ö*-vel kap egy szót, nem módosítja, ismeri, használja az *ö* hangot is és az új szerzeléket egyszerűen odafogja. De az *ö-ző* nyelvjárás minden jövevényre ráadja a keresztséget. Ismeri az *ö-t* ez is, de nem használja, csak a hol kénytelen. S épen hogy ismeri, hogy ejteni tudja ezt a hangot maga is, épen ez mutatja, mily erős érzék ösztönzi arra, hogy helyette más hangot ejtsen.

Számos eset van, mikor megmarad az *ö*. Nekünk voltaképp e kivételeket elég volna felsorolnunk, hogy az *ö-zés* kiterjedésének határait negatív részről megvonhassuk. Ezt is megtesszük; azonban az igenleges adatokat is összeállítjuk, még pedig lehetőleg valamennyit, a mi forrásainkban előfordul. Ilyen összeállítás még eddig úgy sem történt.

Külön említjük föl azokat, melyek nem *öző* nyelvjárásokban is szokottak, s aztán irodalmi nyelvben is megvannak *ö*-vel az *ös*-alak mellett:

föl, fölső, téföl (s talán népetimológiával: Fölmájér Szeged Népe I.), fölő, mögő, mögött, pörgő, csörgedőzik, pörölés, pörleködés, vörös, csömöllött, sömör, gyöngő, sörény, röbdös (ez utóbbi Szentesen *repdös*). Ezek Szentesen mind *ö*-vel. A következők a köznyelvben *ö*-vel és *ös*-vel egyaránt. Szentesen kat. *ö*-vel, ref. *ös*-vel: szög, szögelőm, szöglet, Örzi. Örzsébet, söpör, söprű (ez lehet Szentesen kat. *söprű* is), földő (ez is lehet földő, földél). A köznyelvben *ös*-vel, Szentesen kat. *ö*-vel: Szöged, Szögvár, Szögi (személynév), böndő (közny. *c*). gönye (gyöngő) VIII. 285, II. 44. s a *-hoz* ragnak magashangú változata (*-höz*): ehön, férhön, kezihön (Szentesen kat. *-hő*, de ref. *fírhön*).

S most lássuk a külön szegedi *özést*: lösz, löszünk, lött, lönni, löhet, lögyél, vösz, vöszöm, vödd, vötte, vönne, vögyél; tösz, étösz, tött, tönné, töteti, töheccsé, rossz tötteji; öszik, ök öszik, ösző, ögyé, ögye mög a fene, jó övője van; mönnek, möndögél, mögy, kimögyök (és olykor mögybor, szójáték). Pöng (pöngezsd), fölöpöndül II. 86, csöng, zöng az ég, pörög. pörgetyű, pörgő, förgeteg, mögszöppent, köll, möntve, szööl, szöölögél, szöhecsék, szödd ki, pöntyög (nyelveskedik) II. 425, börszöködik, föcsög, ögyenös. Szöm, szömök, szöméj,

högy, högyös, lábújhögyön, csöpp(-en), apró-csöprő, böcsül, kögyelmezők, ölég(-ödvé), röggel, vörösset, szöbb, fölleg, fölhö, ölég, embör, ször, Szöri (személynév), mögé, möghalt, mögint, mögéntelen, mög (= és), mög (= pedig II. 514.), ögyébb, ögyebet, nömös; szégyön, mögszégyölte magát, idegöny, sönki és sömmi (de *ë* vel is); gyöp, gyöplü, szöndörödik. Sömjék, szödr, bögre, kendör, sejöm, sörpenyönyél, Szömörédi IX. 381. (személynév). Bötü, sörke, söprü, söprik, nyerög, tengör, ezör. Vödör, pörje IV. 378, pörnye VII. 236, pöcsét, röndölte, vármögye, körösz, szöröncse, pecsönye, cserösnye, jegönyefa, vecsörnyés IX., cinögék, péntők, nagypéntökön, némöt, pityöre, gömje 13. Zsömle, kutyapöczér, pöndöl, sindöj, pörsöj, meszöj, polgármestör, mestörgürönda. Benedök, Kelemöny, Pétör, Döme, Örzse, Pörke, Pörse, Pöre, Tömösvár.

„Magyar-megyer“ módra *o*-nak megfelelőleg, páros hangrendű képzőkben s ragokban, vagy mint tövégi hangzó, esetleg ejtés-könnyítés végett közbeszúrt u. n. segédhangzó: tipög-topog, ripög-ropog, mögricsögött-rocsogott, csittög-csattog, kiczög-koczog, kityög-kotyog, lippög-lappog, nyifög-nyafog, izög-mozog, csiszög-csoszog, dirrög-durrog; lebög, lebögög, seppögés, keserög; az *r* (-g) előtt: csöpörög, pityörgött, sistörög, hencsörög, hempörög; teröm, terömmek; börzönködik VII. 275; veröget, csipöget (nem mélyhangú?); szödögél; fölkereködik, estelödik, ölégödvé, têtesögygyön, szétszéjjelöttek; nē tipöggye nē tapoggya V. 281, veszödölöm, söt engödetlen és engödelmes IV. 138; irigyöl, hímöl-hámol, kicsépöl-vezéről, érdemöl, nyergöl, zseböl, tisztölet, szentölt, lepetyölt, letérdepöl és térgyepöjön; vikszölt I. 377, slingölt; présölt; de: szömetelödzik az esö II. 463, Szentesen szemetöl: reszölt (!) V. 571, belefenekölték (Szentesen is, de elfenekelnek valakit); öből rövidült (?), jövendöl (Szentesen is -döl és -döl); déböl I. 425 (Szentesen díból); nē szekéröjjon (tréfás etimologia?); mög csörényözni. Lélok (néhol csakugyan lélek, de Szentesen kat. lélek) Kálmánynál mindig a Nyelvörben is (pl. II. 85, VII. 324 és 472.). Ugyancsak: szentlélok, lélokze-töt 167, étök, vétök; részög. Fényösség, kényösköttem, ménös, vérös, szélös, élös, éhös, édös, hírös, jelös, tisztösség, lépcsös, sebössen, czitkös 22 (a nyírfa levele), lüszös, bögyös, terhös, pintörsen, idrös-bodros, Szentes (legalább a népetim. ezt a

képzőt érzi benne; feleségös, fölségössebb, rémségössen, valamincségössen (Kálm.), törvényös, fegyverös, mindönös, igényös VIII. 235: elegyöst IV. 421, gémöstü, vödöröstü; viseltös (föltünő hogy nem viseltes); gyerök, kesköny; mindön, ezön (népi volna ez?); hidegön, részögön, igön nagyon, édsdedön; télön, rétön, résön, régön, képön, vízön, keddön, szekérön, Vásárhejön, Kistelekön, ítéletön, péntökön, az innenön innen vót, kirtyön-kortyon, dirczön-durczon durcz! (Kálm.) Esött, vetötte, féltötötte, mögérött, mögégött, vétöttem, lépött, szenvedött, születött, eresztött, föltekintött, fizetött, nevetött, termött, atta teremttötte, vedlött, eljedzött, bekéredzött, teczczött, digidött-dagadott (Kálm.), csipött (= csipödött) VIII. 234; hejött; föllegöt, szükségöt, vendégöt, üngöt, férczöt, széköt, pereczöt, egészségöt, sejmöt, kisdigréczöt; kertöt, rétöt, fészket (Kálm.), gyöpöt I. 415, vörössöt III. 423. Itt kérdés, *ö* volna-e vagy *e* a tö véghangzója, Szentesen kat. *e*, a kertöt, fészket, gypöt még hallható néhol, de a vörösös már nem. Nézők, élők, érők, rátérők, keresők, bevetők, kelhetők, hirdetők, tekintők, segítők; löszöl v. löszö, mögöszö (itt ugyan, ha már az első szótag *ö*, hát a ,segédhangzó' is az, de bizonyosan nézől is); kéröm, utóéröm, írölöm, szeretöm, hiszöm. viselöm, remélöm, ölelöm, üzenöm, üsmeröm, kérdözöm; vérömet, kincsöm, irigyömet, (nem irigyömöt!), testömet, ingöm, eszömbe, kedvesöm, kérésöm, cselédöm, feleségöm, segicsegömre, zsebömbe, Istenöm, életömmel. engöm, engöm (is), engömet, fizetnöm, tenyerömet (Kálm.), tenyerödön III. 277, kertömbe 52, s másutt is vö. föntebb kertöt), más vidéken legalább az előbbi nyílt *e*-vel; éhiszöd, nézhetöd; lelköd, szentödet, tégöd. ténéköd, söt: bennöd (!) III. 424 és tenyerödön III. 271; pézötök, jelötök; tüktöket, tögyetök, kējetök, fejētök, mertök, gyertök, ne'tök lányok! 9, keressētök, irigyöltetök (de földetökben, tögyetök sat.). Szeressön, essön, ültessön, éjjön, féjjön, kejjön, nézzön; irigyök, tündérök, lelköknek, dicséretökkel, versöket (!) 5; üggy előgy alma (gyermekvers), de elegyöst IV. 421. Veszödelöm, szerelöm, félelöm; keresködő, csipködött, csipköték, veszeködés, hízelködött, löereszködött, iritykönné, kipkődkapkod; viczköl-vaczkol VI. 275, érközik; möndögéltek, szödögéltek; ijedözzön, csörgedöznek, kérdözöm; csöpörög, hempörög, hencsörög, sistörög; kenhön, ehön; öcczör, kécczör, (öcczö, tizénkécczö).

Néhány esetben a szegedi *ő* nem is *ē*-t, hanem *e*-t vált föl. Többet említettünk is már, így: lélők, szentlélők, lélőkzetőt, tenyerőd, kertömbe, kertőt, reszölt. bőr-zönködik; de idevalók még: engödetlen, engödelmes IV. 138, szömöd, (igaz, hogy Szentesen is ref. szemöd), fűcske III. 424, fűsték III. 480 (ez más nyelvjárásokban is), mézös-mázos V. 265, eggyön-kettön (versikében, bizonyosan a rím kedvéért), legölhet 52, s még többször legöltetött, de legeltetöm is (szintén Kálm.), szömetelődzik az eső, szömetelődznek II. 463 (itt a szegedi nyelvérzék zavarban van, a szem enként esésre gondol, mert a 'szemetet' nem mondja 'szömetnek'), petrön-cze, regöment, Bötlehöm, bötlehömözni és Bötlhömbe, sokat is kerösök ám 200 (!), de kereskedő, érdöme (néhol ugyan érdöm-et mondanak).

S most állítsuk szembe azon eseteket, mikor *ē*-t találunk: lē, lēmöhet; tē, hallod-ē tē (voc. is!); nē, nēfelejcs; nēm II. 92, hanēm II. 514; se, sēhogy, sēnki sē, sēmmi sē, sēmmi nēmű (e három utóbbi összetételben *ő*-vel is). A kérdő *-ē*: jó vót-ē? ehun gyün (nem épen az *u* miatt maradt *ē*, mert Szentesen van ehén), egykicsit, ékkicsit, ésszikra, eggyik, eggyütt, eggyet, egymásnak, egyedül, écczör, mögéggyesztek, énniyhány. (Vö. Göcs öggy, öcczör s uo. écczēr, eggyik sat. II. 421.); nē csacsi mán nó! IX. 85. Tehát az elősorolt egytagú tőszókban *ē* van. Ténnap, ténnapelőtt, lējány, rējája, rējatok, hērvad, nyērvog, hászēn, tizēnharmadikba (? többször tizenhárom), kificzamēdik V. 273. Ezekben a mélyhangú környezet adja az okát.

Hasonlókép a következő régebben vagy csak imént átvett vegyeshangú idegen eredetű szavakban: dērēka, dērēkszál II. 40, dēsška, rēsta, gērēnda, fazēkakat (Fazekas II. 95, tán *ē*-vel volna?), pēlénka. Piros alma gēlēgonya, kupēcž, (? pedig Kálmány többször írja nyilt *e*-vel), vēlla (egy helytt: vellás Kálm.), bētyár, gēda-gēda kecske, gēreta V. 266, pērédikáló szék, lógēr, jágērfa, jágēr, dēják, rēgula, pēnnája, kondēgnácijós, rēmonda, rēgruta, rēguta is, prosscžijó, kondērt, fērtáj, flasztēros, czajgēr XIII., susztēr, észczajg, frājttēr, czajbēr, studēt, suplēncž, égzēkválni Ko. 136, tēlēgráf (Szentesen nyilt *e*), ádvēt, szērbusz, dēvla, purdē, dadē, brátyē, dēvojka, kis czērko, klopēcž, bunyēvácž, (fjaker Kálm. nem *e*-vel?), gērčso (= idejéhez képest gyöngē) II. 44,

plétykálnak, plengyuhafa II. 92, tréhány IV. 379, pityöre V. 571 (de pityöre Kálm.), dudella VIII. 277, retérál I. 370, rég-nál rimánkodik VI. 236, bugyellárisa, (devernyalni II. 378 nem *e*-vel? czajber = kikapi lány, II. 378, koreláb I. 226.). Bërta, Èrzsok, Gizèlla, Tèrics(ka), Tèrcsi (Tercsi bebercsi Kálmány), Tërka, Tècza, Tèczus(ka), Ágnès (van Ágnès is), Vëra, Vërka, Vëron, Vërcsika, Ètél-pétél Pilátus, Rajnër, Zsótër, Gëra, Fërkó, Vëtró, Lëstár, Prëcsó varga Kothënczëkná, Jeru-zsálëmbë, Mësi-jás, Bugyész, Nëgoj, Rëtyëzát, Szërajëva; tigër-háti XIII. 1. (Szeged népe); krëdënczba.

A hol *i*-ből változott el frissiben: Mëska, Èlona, czëntányér, vëlagon III. 277, és = is, pl. tisztösség is embörség és II. 85, nem vót mért mët tönni IV. 421, më évëszì az álmunk IV. 137.

A hol *é*-ből rövidült: tetëjje (Kálm.), vëled III. 476, fëszkëbe IV. 137. (de gója fëszkët uo.), húsvëtkor IV. 137, gyëhënnád IV. 138, sëmminëmü IV. 278; lëlkinék II. 40. (Szentesen lëlkinék).

Nem merek bízni a következő adatokban: lënni II. 40, esküvöre mëgy III. 321, régën V. 281, tëbennetëk V. 279, szentlëlëkkel V. 278, hëgyek V. 279, könyvedzëtt V. 273, terëmjän III. 472, helyëtt III. 472, ellisztël II. 40 (pedig az a közlemény 'föllátot' ír), bevëreszte io, megölelöm (Kálm.), mëgégettye aszt a botot, a mëj bot mëgütyte aszt a bakot; de ugyanazon versben: mëgigya és mëglüje.

Vegyest fordulnak elő: a mëjiket, a mëjikön, aztán â mëjiket 155, a mëj bot, a mëj bakot, és a mëjik, a mëjik sat; mënyországba mõnt V. 578, többször: mõnnyëji; természetë V. 273, máshol egisségö.

Van aztán több eset, mikor az *ö* azért nem léphet föl *ë* helyett, mert *e* vagy *i* áll helyette Szegeden. Ezt a csoportot az illető helyeken közöljük.

Ime előttünk áll a szegedi *özés* adatkészlete. Látjuk, hogy nem ismer különbséget eredeti, vagy bármely nyelvből régebben vagy újabban kölcsönzött szó közt, nem a közt, hangsúlyos-e a szótag, vagy hangsúlytalan, a szótóvel van-e dolga, vagy a raggal és képzővel, sem azt nem tekinti, vajjon származék járul-e még az illető alakhoz, függetlenül mind a hasonulás, mind a dissimilatio hatásától a köznyelv *ë* hangja helyén, a hol csak teheti, következetesen *ö* hangot

ejt. Kivételt három esetben tesz. Néhány egytagú szót *ē*-vel mond, s e szótagok mind vagy nyíltak, vagy még *e*-s alakhoz támaszkodnak. Aztán *ē*-t mond vegyeshangú szavakban, mert az *ē* és *i* tudvalevőleg elkelnek mélyhangok közt is, a mint egy időben „vegyesek”-nek is nevezték őket. Végre a hol *i*-ből, *é*-ből, *e*-ből csak per tangentem vált *ē*.

Mindez nem új dolog. Hanem az a kérdés sokkal érdekesebb, melyik ejtés az eredetibb, a zárt *ē*-es, vagy az *ö*-s? Ezzel azonban behatóan foglalkozik az idei Nyelvőr egy másik czikke: „Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből.”

Így leszámolván az *özés* tüneményével, vizsgálhatjuk tovább a magashangok színbeli változásait.

És pedig mikor a hosszú hangzókkal történik a csere.

ő áll *é* ellen: orozva kött (Szentesen is s még köttes téstza) II. 369; *möre*, e. h. *mére*, *mjre*. De megmarad az *é*: Nincs *hé* lélkinek hova lönni II. 80 (megállapodott kifejezés vő. Arany: Toldi), *tetéjen* 128, (nem *tető-n*); *esztendzjig* 9, (nem *esztendőig*).

Ajak és nyelvállás együtt változik, mikor *ő* áll *i* ellen: *hörtelen* IV. 329 (*ē*-n át, különben *hírös*);

ő áll *e* ellen: *főcske* III. 424, *fősték* III. 480, *lélőkzetöt* 162, sat. (l. *főntebb*). Ezekben *ē*-s közvetítőnek kellett lenni.

e áll *ő* (illetőleg *ē* ellen, mint a *főntebbiben* is voltakép az *ē*-n fordult meg a dolog): *be*, *bent*; *cserfás*; *megyfán* (Főlső város) vő. *méggyet* (rím *éggyet*) Főlső v., *megybor* (?) V 265. *szójáték*; *cserény*; *nem* 11, de *nēm* II. 92. és *hanēm* II. 514; *negyvengyócz* sat, *tizenhárom* (?) vő. *tizénharmadikba* ugyancsak Kálm.); *öleget*; *ögyebet*; *könyekölöm*; *ingyenös* II. 95; *csőndesen* 9; *cserősnye* többször (Székelység is. *Keresztúrfiszék*, l. Kriza: Vadr.); *pecsönye* 102; *Szebenbe*, *Gergely*, *Jeruzsálamba* II. 463; *deák* *gyerök* IX. 85 (?) *dēják* *gyerök* Kálm.); *kupecz* 53 (?), *témpó* VII. 173 (?), *kareláb* (?) I. 226; *regöment* és *regömöntöt* 139; (*nevelők* és *nem növelők*). Ezek, a mennyiben hitelesek, nem *ő*-ből lettek, az visszafejlődés volna, de még csak nem is *ē*-ből. Megmaradtak *e*-nek.

ü áll *é* ellen: *fűsüve* VII. 180 (mind az *é*, mind az *ü* ered. *i*-ből, vő. Szentesen: *fűsü*); *szűrű* VII. 234. (vő. Szentesen ref. így, kat. *szérű*).

NÉGYESY LÁSZLÓ.

CZIGÁNY SZÓK A MAGYARBAN.

A nyelvésznek, mielőtt valamely nyelv tudományos fejtegetésébe bocsátkoznék, mielőtt bizonyos fölöttlő analógiák alapján a nyelvben nyilvánuló sajátos törvényszerűségek földerítéséhez illetve megállapításához fogna, mindenekelőtt arról kell megbizonyodnia, hogy az illető nyelvben mi az eredeti, a véleszületett s mi a jövevény, az indigena. Ha ezt elmulasztja, minden lépten-nyomon hibát követhet el s oly következtetésekbe bonyolódhatnak, melyek az illető nyelv szellemével ellenkeznek.

Legkivált pedig az összehasonlító nyelvésznek soha sem szabad ezen methodikus elv alkalmazását elfelednie, mert csak akkor, ha ítélete savával már kiűzte a keverékből a reá nézve értéktelen idegen elemeket, csak akkor foghat hozzá voltaképen a valódi vegyület fölbontásához. Ezen művelet nélkül egy-egy maga-kinálkozó hasonlóság hibás szóösszeállításokra csábíthatja s így esetleg a rokonnelvek tet-szős adataival fejtí meg azt a szót, mely eredetileg csak kölcsönvétel. Azt hiszem tehát, nem kicsinylendő munka a jövevény szók kimutatása; s az, a ki ezen alapvető munkálat fáradalmai alól a kutatót, ha csak részben is föloldja, méltán számíthat köszönetére még akkor is, ha csak egyetlen jelentéktelen szónak honnanvalóságát tudja is kimutatni.

Ezek az indigenák hangalakjuk tekintetében az illető vendéglátó nyelv szokásaihoz simulnak, de mindig marad idegenségükből jobbra annyi (egy-egy képző, végzet, praefixum), hogy már tekintetük is elárulja nemzetségüket (szó-vétnek, patak); néha azonban egyik-másik ugyancsak kemény munkát okoz a kutatónak. Föltalálja másukat több egymástól mereven elütő nyelvben, úgy hogy egyelőre nem csak eredetüket, de azt sem képes kideríteni, hogy voltaképen jövevény szókkal van-e dolga vagy nem (méz, komló). Gyakran a kölcsönadó maga is csak kölcsönbe kapta a szót; de még ilyenkor se kopik le teljesen az igazi tulajdonos bélyege, a kölcsönnevőké mellett (*csizmaziá*, szerb *čizmaziá*, tör. *čizmeçi*; vö. *daliá*, *haramiá*).

Minél többet vesz kölcsön a nyelv ugyanazon egy nyelvtől, annál könnyebb a kutató munkája; ilyenkor már bizo-

nyos törvényszerűség mutatkozik a hangi megfelelésben s némileg az is kriteriumul szolgál, hogy a szók többé-kevésbbé egyazon bizonyos fogalomkörbe tartoznak.

Ha azonban az idegen nyelvnek hatása csak egy-két r i d e g szóra terjed ki, ha t. i. az érintkezés belsőnek épen-séggel nem nevezhető s a nyelvterületek egymástól messze fekszenek, fontos momentumnak tartom azt, hogy a kérdé-ses szó milyen fogalmi kategóriába tartozik, lényeges, kéz-ügyébe eső fogalmat jelöl-e meg, eleddig ismeretlen fogalmat hozott-e át a nyelvbe vagy sem.

Ha édes anyanyelvünket vallatjuk, elmondja, hogy leg-közelebbi rokonai az úgynevezett ugor nyelvek, hogy ezek között a vogul-osztják, zürjén-votják s a lapp édes atyjafiai; elmondja, hogy a szamojéddal másodági atyafiságban áll, hogy ennél is távolabbi rokona a török-tatár, legtávolabbi a mongol-mandsu-tunguz; elmondja, hogy ősi időkben, még az ős hazában, szorosabban érintkezett a csuvassal, hogy ettől s más tatár nyelvektől kapta ajándékba mindazon sza-vait, melyek az állattenyésztés s mezei gazdaság fogalom-körébe tartoznak (bika, tulok, ökör, tinó, borjú, üdő, disznó, kecske, kecske-olló, kos, toklyó, ürü, tyúk; sajt, túró, savó, író, köpü, gyapjú; árpa, búza, bors, borsó, gyümölcs, alma, dara, gyékény, bor, sör, söprű; tarló, tiló, sarló, szérű, szűrni); elmondja, hogy mai hazájában ugyancsak kimert a szlávtság forrásából, s a nyugati kultúra követelményeinek olykép tett eleget, hogy latin, görög, német, olasz szókat öltözte-tett föl magyar ruhába; elmondja, hogy sok szláv, oláh sat. szó, kikre szükség se igen volt, beállott magyarnak s a török 145 éves itt mulatásakor igen sok szót tukmált reá. Szóval minden nép, kivel csak érintkeztünk, hozzájárult valamivel nyelvünk épületéhez; még az a c s ó r é b i b a s z t cigány is elhozta vályogát! Tartozott véle, hiszen századok óta közöttünk, mondhatnám rajtunk élösködik; olyan mint a csóka a hollók seregében, ott tanyázik, sátorozik a falu farkán, a K o l e g a - v á r o s b a n, a cigánysoron; velünk érez, bűnkát ő osztatja el, vidámságunkat ő fokozza muzsikájával; vályogot vet, szöget kovácsol, kötelet fon, üstöt foldoz, szemet éget, spékölő tűt, pipaszurkálót csinál nekünk s mind máig féltő kincse gyanánt őrzi azt a négy-ötszáz szóból álló szedett-vedett bitang nyelvet, mely ugyancsak jujjig tele van magyar,

szláv s isten a megmondhatója mimicsodás elemekkel, de alapjában mégis csak ős indiai, árja nyelv, rokona a büszke latinnak, az önhitt germánnak. A milyen a természetük, olyan a nyelvük is; innen is, onnan is elcsennek egy-egy szót, csóréra vetköztetik, holmi avult czondrát aggatnak reá — megteszik cigánynak.

Mindezeket javarészt csak azért mondtam el, hogy Budenznek a Magyar Nyelvőr májusi füzetében közzétett szófejtegetéseire térhessek át. Budenz ugyanis e cikkében a *bibas*, *balfas* és *pimas* szókat fejtegeti. Mindhármójokat, Miklosich nyomán, szláv révén átkelt török jövevény szónak tartja. Szerinte a *bibas* nem egyéb, mint a török *bilmez* (a *bilmek* = tudni igének tagadó nomen agentise). Ezt a *bilmez*-t átvette a szerb (*bilmezi*), az orosz (*belmes*^т, *belevesa*, *balbes*^т, *bejbas*); s ezektől mi.

Hogy a szerb *bilmezi*, az orosz *belmes*^т, egy a török *bilmez*-, a tatár *bilmes*-vel, kétséget sem szenved s Miklosichnak ezen összeállítása ellen (Türkische Elemente) semmi kifogásunk. Annál több kifogás fér azonban, eltekintve az orosz *balbes*^т, *belevesa*, *bejbas*, *bilbas* alakok ide sorolásának helyes vagy helytelen voltától, a magyar *bibas*-nak az orosz *balbes*^т, *bejbas* vagy a szerb *bilmezi* vagy akár a török *bilmez* alakokkal való összehasonlításához.

A mi török-tatár indigenáink vagy egyenesen eredeti hazájokból, vagy a déli szlávság révén át származtak el hozánk s tudtomra egyetlenegy török-tatár szó sem jutott orosz révből nyelvünkbe. A török *bilmez* s a szerb *bilmezi* a magyarban is csak *bilmez*, *bilmezi* maradt volna; az orosz *balbes*^т, *bejbas* hamarabb válhatott volna ugyan *bibas*-zá, noha így is, számba véve a vokális különbséget, az egybeállítás kissé erőltetett, a mi pedig etimonnál sarkalatos hiba; a *bilbas* alak, csak családnévben (*Bilbasov*) fordul elő, s számba se jöhet. Orosz kölcsönadás ellen szól továbbá az is, hogy a *bibas* fogalmi kategóriája nagyon is alárendelt arra, hogy oly nyelvből vegyük át, mellyel a mi nyelvünk, tán az ősi idöket kivéve, úgyszólván nem is érintkezett, s a fogalom magában is olyszerű, hogy nem igen volt szükségünk a más búzájába markolnunk, van magunknak is elég. Noha egyébaránt azon állításhoz, hogy az ily fajta szitok szók messzire elterjedhetnek, kifogás nem fér.

Mindezeknél azonban sokkalta nyomósabban bizonyít mellettünk (illetve a *bibas*-nak *balbezъ*, *bejbas*, *bilbas*-tól való származtatása ellen) az a tény, hogy a *bibas* szónak még három változata is él nyelvünkben: *bibaszt* (Tájsz.), *bibak* (NSzótár) és *bibaktalan* (Kassai Szótára). Budenz ezeket az adatokat nem vette számba.

A *bibas* nem török szó, nem is orosz révén jutott be hozzánk, hanem bizony, mi tagadás, cigány.

A cigányban ugyanis *baszt*, tájilag *baht* (= persa: *бахт*) annyit jelent mint: *szerencse*; *bi* = *nélkül*, praepositio s egy-szersmind fosztó praefixum, mint a német *un-*, görög α privativum: s így *bibaszt*, *bibaht* annyit jelent mint: *szerencsétlenség*. (*Sz*: *h* váltakozás divatjára nézve vö. *szi*: *hi* (est), *szinyom*: *hinyom* (sunt), *szar*: *har* (ut), *szohavá*: *hohavá* (fallo) sat.)

A *bibaszt*, *bibaht* főnévből a cigány a *bibaszt-alo*, *bibaht-alo* = *szerencsétlen* melléknevet alkotja, mely így magában használva gúnyos, csúfolódó megszólítás s cigányság szerte dívó szitokszó, valamint maga a főnév is, oly annyira, hogy a cigány kerüli az ilyféle kifejezéseket mint: „*B i b a s z t - a l o* manus szlyom = szerencsétlen ember vagyok. Man *szi b i b a s z t* = szerencsétlenségem van‘; s inkább így mondja: „Man náne *b a s z t* = nincs szerencsém‘.

Ennek a *bibahtalo*-nak tökéletes, analogice átalakult mássa a magyar *bibaktalan*. Nem szorul bővebb fejtegetésre, hogy itt a *-talan* nem ugyanegy a magyar *-talan* fosztó képzővel s hogy ennélfogva *bibak* = *bibaktalan*. Érdekes az, mit Kassai József az ő Származtató s Gyökerésző Magyar-Diák Szókönyvének 211. lapján e szóról mond: „a *bibaktalan* hegy-aljai szóban a *talan* nem azt teszi, mint: *bibak* nélkül való; hanem csak annyit, mint: *bibas* ember, *pimasz* ember, és *bibaszt* ember. Ebből *sz* fölcserélve *k*-val, lett; *bibakt*, ebből *lan* paragógéval: *bibaktlan* s euphóniával: *bibaktalan*.“ Ime az elemeiben téves fejtegetés mellett a helyes fogalmi magyarázat. Ezek után azt hiszem, senki se fogja tagadni a *bibas*, *bibaszt*, *bibak* és *bibaktalan* cigány voltát, annyival is inkább, mert mind a négy alakon még félreismerhetetlen a cigány bélyeg.

... De kaptunk mi a cigányoktól a *bibas*-on kívül egyebet is. Szűk körbe illő, csakis a cigányságra vonatkozó s alkalmaztató szavak ezek, melyek azonban, mivel széltiben

használjuk s mindenki megérti őket, sőt már irodalmi szókká is váltak, megérdemlik, hogy törődjünk velük. Ilyen a szél-tiben ismert s használt *ács* szó. A muzsikusz cigánynak szokták kiáltani, mikor azt akarják, hogy a nótát hagyja abba. Nem egyéb ez, mint a cigány *ácsav, adsav* = ,maradok' igének E. 2. sz. parancsolója: *ács* = hagyd abba, megállj! Ilyen a tréfásan használt s fölkelésre s indulásra, valaminek megkezdésére készítő *upre* — cigány igehatározó, annyit jelent mint: föl! (Vö. loc. *upr*: -ra, -re, -on, -en, *fölyött*; lat. *upre*: *föl, rá*; abl. *upral*: -ról, -ről correlativ alakokat).

Ehhez sorakozik az *usdi*. A cigány *ustiev* = kelek igének E. 2. sz. parancsolója: *ustyi*; leginkább *ustyi upre* = ,kelj föl!' összeköttetésben használja a cigány.

More! Ezzel szólítjuk meg a cigányt. Ez az alak vokativusa a cigány *móro* = ,barát, társ' főnévnek.

Ilyen vocativus a *dade, dadé* is, *dad*-tól = apa. A vén cigányt nevezzük így; de gúnyképen a nem-cigány vén embert is. Sándor István Toldaléka egy *daduk* = ,senex, vetulus, decrepitus' alakot is említ, mely talán ide vonható.

Rajkó Kresznerics szerint: ,pusio zingaricus'; a Tájszótár szerint: ,fattyú, kölkö'. A cigány fiúkat hívjuk így s a szó nem egyéb mint a cigány *raklo* = fiú, melyből hangát vetéssel lett a *rajkó*. Énessei (A tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, története E. G. Komárom, 1798. 30. l.) ugyan másképen magyarázza; szerinte: „nemes ember, vagyis úr neve nálók, *raj*; inend *rajkó fíjak*, annyit térsen mint *úr-fíjak*“. De utána teszi: „egyéberánt köz néven az magok fiú-gyermekeit *rákló* nevezik.“ Hogy a Nagy Szótár magyarázata: „cigánytól származott kis raj“ helytelen, kétséget sem szenved.

Purdé, purgyé. Így szokták hívni a cigány gyerekeket. A szót ezen alakjában nem ismeri a cigány; nem tudtam nyomára akadni semmiféle szógyűjteményben s cigányoktól kérdezősködve azt a választ kaptam, hogy nem ismerik. Fialovszky Lajos barátom vezetett nyomára. Szerinte e szó nem egyéb mint elferdítése a *hurde* = k i c s i n y e k (plur.) szónak. A cigány gyermekeiről beszélve rendesen a *mre hurde* = kicsinyeim kifejezést használja. Gyarmathy az ő Vocabulariumában másképp fejt meg. Szerinte a *phurde more* = f u j j a d g y e r m e k kifejezésből keletkezett volna a *purdé*

szó. Ez a kifejezés azonban (helyesen: *phurd more*) annyit jelent mint: „fujjad barátom“, s nem hihető semmiképen, hogy ilyen testes s ilyen jelentésű kifejezés a megszólító *purde*-vá vonódott volna össze.

Csóré = „csupasz, tar, kopasz, meztelen, ruhátlan“. Bornemisza Czigány nyelvtanában *csore* = „árva“, Györffy Vakeriben-jében *csorro* = „szegény“. Gyarmathi megjegyzi a Vocabulariumban, hogy „*csóré* zingarice, csóré pauper; a NSzót. pedig a „csóré fej“ mellett a „csóré: cigány purde“ kifejezést jegyzi föl.

Mindössze ennyit adott kölcsön nekünk a cigány — vályog ugyan, de emelt valamicskét mégis nyelvünk épületén; s ha az ember gyönyörködve olvassa többi között a Nagy-idei Czigányokat, akkor nincs is okunk restelleni ezt a szókincsi gyarapodást. Hiszen általa a magyar humor egy bizonyos irányban csak nyert nyelvi sajátosságban.

MARKOVICS SÁNDOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szegfű. Ez is a *senkel*-féle szók sorába tartozik, a melyekről egyszer-másszor már volt alkalmunk beszélni; amolyan igazi akadék, a mely odaterpeszkedik a szótári munkálat medrébe, hogy egy időre föltartsa rendes folyását.

„A szók fecsegősök, maguk mondják meg micsodások. Meghallgatjuk, elfogadjuk“, olvashatni az előbbi füzetek egyikében (274. l.).

Megmondják, a kik megmondják. De van sok, a melyiknek megbénult a nyelve; mások képmutatóskodnak, a mit mondanak, az nem az igaz gondolatjuk; ismét mások összevissza fecsegnek, keresztül-kasul hadarnak tíz-húsz-félét s csak keresztűzbe fogva sajtolhatjuk ki belőlük az igazat.

E különbözőkép beszélő. mást-mást valló szók közt foglal helyet a mi *szegfű* szavunk is. Összesen 24 czédula jutott a kezünkbe, a melyeken mutató szóként *szegfű* volt följegyezve. Ezeknek vallomásaiból, ha eredménynek nevezhető, a következő eredmény állapítható meg. Nyolcz forrás szerint a *szegfű* = *cariophyllum*; kettő szerint = *camomilla*; egyen *leucoion* s ismét egyen *lychnis* állott; héthez se jelentés, se idézet nem volt csatolva; az idézetek közül is a legtöbb olyan volt, hogy vallomásuk után nem lehetett eligazodni. Alakját tekintve a szónak első tagja négy forrás szerint *szeg*, egy szerint *szög*, tizenkettő szerint *sze*k. három szerint *sze*k s öt szerint *szók*.

Kérdés tehát, *szeg*fű-e ez a kétséges szó. vagy *szék*fű; a *szeg* (nagel) családjába kerül-e bele vagy a *szék*-ébe; s ha ez utóbbinál állapodnánk meg, melyik *szék*-be való. abba-e, a melybe a *széksó* is tartozik, vagy pedig a „stuhl“ jelentésű *szék*-be; mert a mint Fialowski Lajostól értesültem, a *matricaria chamomilla* német nevezetei közt van „stuhlkraut“ is. Kérdés továbbá, egy családot alkotnak-e a *szeg*-, *szek*- és *szék*fű, vagy pedig külön kell választanunk őket s ez esetben melyek tartoznak közülük együvé.

E kérdésekkel a szerkesztőségnek tisztába kellett jönnie. Tisztába azonban csak úgy jöhetett, ha mind azokat a műveket, a melyekre hivatkozás történt, kezébe veszi s nem csak az illető helyeket, a melyekben a *szeg*- vagy *szék*fű előfordul, hanem a mű helyesírását is tüzetesebb vizsgálata tárgyává teszi s a hézagoss adatokat kiegészíti s a hiányzókat kiírja. Az illető művek a következők: Heltai Fabulák, Melius Herbarium, Bornemisza Prédikációk, Cisio. Frankovith Hasznos könyv, Beythe Stirpium nomenclator, Gyarmathi Felelet Monoszlainak, SzBodó Só dicsérete, ACsere Encyclopaedia. Lippai Pozsonyi kert, Mikes Törökországi levelek, Vectigal Transilvanicum, Radvánszky Magyar családélet, Török-magyarokori emlékek.

Ez írók közül éppen a botanikusok, a kiknél több ízben s több helyen találkozunk a *szeg*fű szóval, helyesírás tekintetében nem tanúsítják azt a következetességet, a melyre biztosan lehetne építenünk. Nevezetesen az *e* hang jelölésében érezzük hiányát a biztos megállapodhatás követelte határozottságnak. Melius például az *é*-t majd *e*-vel (*szinten*, *hus-ucti*, *eger lep*, *eszed*, *kek*). majd *ç*-vel (*éger* fül, *ebtçy*. *széles*, *çszi*, *vçrhas*), majd meg *é*-vel (*ebtçy*, *széles*, *ész*i, *vérhas*) írja. Beythe hasonló következetlenséget tüntet föl; nála mind az *e*, mind az *é* egyként jelöli a rövid és hosszú hangzót. Frankovithnál pedig az *e*-re is, *é*-re is az *e* jegyet látjuk alkalmazva. Midőn tehát Melius három ízben (22. és 87. l.) *szék*fű-t, egyébszer pedig *szék*fű-t ír; midőn Beythénél négyszer *zék*fű-t, háromszor pedig *zek*fűt találunk, e különbségekre alig építhetünk valamit. Hasonlóképp áll a dolog Frankovith-csal is, a kinél egy *zek* fiu ellenében két *szek* fiu-t olvasunk. A többi írók, a kiknél csak egyszer-egyszer fordul elő a szó, majd *e*-vel, majd *é*-vel, majd *ö*-vel írják.

A vég gutturalis hang a tizenhatodik századbéli íróknál (Heltai, Melius, Bornemisza, Frankovith, Beythe, Gyarmathy) kivétel nélkül a tenuis: *k*; innen lefelé nagyobbbrészt *k* s csak néhányszor *g*.

Látnivaló tehát, hogy az írásmód alapján meg nem határozható, vajjon *szeg*-e a szónak első tagja vagy pedig *szék*.

A jelentésre nézve adataink vallomásai ekként hangzanak.

1) Melius: Végy *szék*fűet tizenkettőt [caryophyl-

lum]. Festőfű, az virága mint az feiér *Szekefű* [*dianthus*] (54.). *Garyophyllata*, *Szekefű* szagu fű; mert az gyökere szinten olyan szagu mint a *Szekefű* (131b). A Kakuc virága veres mint az Erdei *Szekefű* nec, vad *Szekefű* nec hiyác sokan, mint hasonló a kerti *Szekefű* höz (186.). Bornemisza: Ha egy kis fekete *szekefű* nec [*caryophyllum*] olly szép színyeket adhat Isten (271.). Frankovith: Ezek az virágok: 1) *Zek* fu viragia [*flos caryophylli*]... 5) *Papa* fue viragia... 10) *Leuendula* viragia... 15) *Szeek* fu viragia. *Camomilla* (22.). Gyarmathy: *Szekefű* [*caryophylleus*] avagy rosa kozorut tegyünk az fejeben (62b.). Beythe: *Caryophyllata*, vad *zek* fu. *Caryophylleus* flos, *zek* fu. *Caryophylleus montanus*, mezey *zek* fu (3.). *Lychnis* sil. vad *zek* fu, h. e. sil. *Caryophylleus* (5b). ACsere: A *Szek* avagy seb fű [*caryophyllus*] sok fele színű és szaglok (243.). Lippai: Micsoda Virágokat köll az föld töltére vetni? *Caryophyllus*, *Szekefű* (80.). Mikes: *Szegefű* [nelke] és tulipánra léptek a lovaink (423.). A szótáríróknál: *Calepinus*: *Garyophillum*: *szekefű*. *Leucoion*: *szekefű* irág. *Vulgus* ab odoris similitudine [etiam] *caryophillon* nominat. Molnár: *Caryophyllon*, *Szekefű*, *szegefű*. *Szekefű*, *Caryophyllum*. *Szegefű*, *Caryophyllum*. Comenius: *Cariophillum*, *szegefű*, *szegefű*. PápaiP: *Caryophillum*: *Szegefű* virág. *Caryophillon* silvestre: Erdei vad *szegefű*. *Caryophyllata*: *Szegefű* szagú gyökér. *Szekefű*: *Caryophyllum*. *Szegefű*: *Caryophyllum*.

2) *Cisio*: Igyál borsos és *szekefű* es [*caryophylla*: *gewürznelke*] bort (K4.). SzBodó: *Szekefű* nec [*gewürznelke*], gyömbérnek minden gazdagságát add szakátsnak (A4). VectTrans: Egy mása *szegefű* től [*gewürznelke*] + flor. 50 den. (24.). Török-Magyar kori Emlékek: Küldöttünk riskását, *szekefű* vet [*gewürznelke*], gyömbért (I. 147.). *Szekefű* vet (*gewürznelke*) hozattunk az piacrzul 40 d. (296.). Radvánszky: *Szekefű* es [*gewürznelke*] lével fázván (III. 41.). PápaiP: *Caryophilla*: *Szegefű* szerszám.

3) *Melius*: *Chamomilla*, nemes *szekefű*. A *Szekefű* sok fele: Eggyic ám az igen jó szagu a kit az Borbellyoc a lugban vetnec ennec *Chamomilla* a neue. A viragát meg szedgyed a *szekefű* nec [*chamomilla*] és etzetben főzd (72.). Frankovith: *Szeek* fu, *camomilla* (17. 22.). A szótáríróknál: MolnárA: *Chamaemelon*, *szekefű*. Major: *szekefű*, *chamomilla*. PápaiB: *Chamaemelum*: *szekefű*. *Anthemis*: *szekefű*-virág. *Szekefű*-olaj: *chamaemelinum*.

Az összes tanúk vallomásai szerint tehát a kérdésbeli szó három jelentésben szerepel; nevezetesen a) *caryophyllum*, *nelke* = négy szer *szekefű*, tízenegy szer *szekefű*,

háromszor *székfű*, hatszor *szegfű*, háromszor *szögfű* s háromszor *szőkfű*. b) *caryophylla*, *gewürznelke* = kétszer *szekfű*, egyszer *székfű*, kétszer *szegfű* s kétszer *szögfű*. c) *chamaemelum*. *kamille* = háromszor *székfű*, háromszor *székfű* s négyszer *szekfű*.

Minthogy e részben határozatlan, részben egymásnak ellenmondó vallomásokból biztos eredmény nem állapítható meg, más utat kell választanunk, hogy a kérdés megoldását lehetővé tegyük.

Tudjuk, hogy a műveltségi szók, s köztük első sorban az idegen éghajlati termékek nevezetei, a legtöbb népnél egy vagy más tekintetben kevés kivétellel kölcsönvételeknek bizonyultak be, azaz majd magát az idegen nevezetet vették által, majd pedig az idegen szót saját nyelvükre lefordították. Az elsőre, hogy csak egy-kettőt említsünk meg belőlük. szolgáljanak például az *olajfa* (ἐλαια), *füge* (lat. ficus), *citrom* (gör. κέδρος), *rizs* (gör. ῥιζα), *reték* (lat. radix), *len* (lat. linum); *lilium* (lat. lilium), *lilipán* (perzs. dulbend), *viola* (lat. viola). a melyek a legtöbb nyelvben megtalálhatók; a másodikra, hogy t. i. az idegen fogalmat lefordították: gör. τριγύπων, lat. *barbula hircina*, ol. *barba di becco*, fr. *barbe de bouc*, spany. *barba cabruna*, ném. *bocksbart*, ang. *goat's beard*, horv. *koza brada*, lengy. *kozia brodka*, or. *kozlova boroda*, magy. *bakszakál*; gör. προσωτίς, lat. *auricula muris*, ol. *orecchio di sorcio*, fr. *oreille de souris*, spany. *orejilla de raton*, ném. *mäuseohrchen*. svéd *musöron*, ang. *mouse-ear*, horv. *mišje uho*, cseh *myši uško*, or. *mišin yški*, magy. *egér fül*; gör. ἡλιοτρόπιον, latin *solsquium*, ol. *girasole*, *tornasole*, spany. *girasol*, fr. *tournesol*, ném. *sonnenwende*, svéd *solros*, ang. *turnsol*, horv. *suncokret*, cseh *slunečnice*, lengy. *słonecznik*, or. *podsolnečnikū*, magy. *napraforgó*.

A *szegfű* e tekintetben, ha szabad úgy szólanunk, a kétkulacsosok rendjébe tartozik. A görög nevezetet (καρυόφυλλον) magukévá tették a latin (*caryophyllum*), az olasz (*cariofillo*, *garofolo*), a franczia (*girofle*), az oláh (*garofa*) és az angol (*gilliflower*). A nyelvek legtöbbje azonban elpártolt az idegen névtől és saját szavával nevezi meg a növényt; még pedig, mint Calepinus tudósít bennünket: „Hoc semen (*caryophyllum*) quoniam clavatum habet speciem, clavi nomine a populis Occidentalibus appellatur“, szegforma alakjáról a *szeg* nevét adta rá: spany. *clavo* (*gewürznelke*). *clavel* (*nelke*); ném. *nelke* (- *nägelchen*), svéd *nejlika*; horv. *klinac* (*gewürznelke*), cseh *hvozdík* (*nelke*), lengy. *gwoździk* (*nelke*), or. *gvozdika* (*nelke*). S a mennyiben az idegen mellett hazai nevezetet is alkalmaztak, ide sorakoznak még az előbb említett nyelvek is: olasz: *chiodo di garofano* (*gewürznelke*), franczia: *clou de girofle* (*gewürznelke*), rumuny: *cuișore* (*gewürznelke*), angol: *clove* (*gewürznelke*).

Hogy minő körülménynek köszöni a *nelke* a „diólevél” = *καρφόφυλλον* nevezetet, hacsak az illat némi hasonlatossága nem szolgáltatott okot rá, annak nem tudtam nyomára akadni; valamint arról se tudok beszámolni, melyik nyelvben kell a *szege*(fü) nevezet eredetijét keresnünk; az az egy azonban bizonyos, hogy a magyar név fordítás, valamely szomszéd nyelv szavának a fordítása, még pedig, minthogy e dísznövény művelése s elterjedése a 15. századba esik: „die nelke, die blume der italienischen renaissance“ (Hehn: Kulturpflanzen.). tehát abba a korba, a melyben a német hatás már uralkodóvá kezdett válni nyelvünkön, minden valószínűség szerint a ném. *nägelchen*-nek másolata.

Mindezekből egész biztossággal állítható, hogy a *nelke* magyar nevezetének alapszava nem *szeke*, annál kevésbbé *szeke*, hanem a „nagel” jelentésű *szege*; hogy tehát a *szekefü*, *szekefü* voltaképen ugyanaz, a mi a *szegefű*, a mely közös nevezetté vált s mint egyéb növénynevezeteknél is tapasztalható, majd a *nelke*-t. majd a *gewürznelke*-t, majd meg a *kamille*-t is jelentette.

SZARVAS GÁBOR.

Párjál. A Nyelvőr mult füzetében (458. l.) Szarvas a személyragos névszók továbbképzésére e három példát idézi: *sorjádzik*, *sorjáz* és *párjál*. Ez utóbbit. tehát azt, mely régiségenél fogva némileg döntőbb szóval bírna, kénytelenek vagyunk visszahódítani oda, a hol bölcsője ringott, a „media latinitas” birodalmába.

A *párjál* ugyan az idézett s még idézhető analog képzések alapján bizvást lehetne eredeti magyar hajtása a különben honosított *pár* tőnek, ugyanis minden nehézség nélkül állhatott volna elő a személyragos *párja* („eius socius, eius alter” Kr.) alakból, melyet Kresznerics is alapszavául tekint; de mégis nem egyéb, mint egészében a középkori latin *pariare* szónak a mása (vö. *diktál*, *prédikál*: *dictare*, *predicare* sat. sat.).

A *pariare* igéről szóljanak hiteles forrásaink: „*pariare*: parem facere” Ducange; „*pario*: mássát adom valaminek; *pariator*: mássát-adó; *pariatio*: mássát adás” PP.; „*pariare*: gleich machen, gleichstellen” Brinckmeier: Glossarium Diplomaticum. — A mi származását illeti, nyilván a *par* szó többeséből, mint a fogalom természeténél fogva gyakorban használt alakból, van képezve s érdekes példája a többes szám továbbképzésének. noha nem dicsekedhetik is a cicerói korszak classicitásával.

Hogy a mi *párjál* szavunk egészében e latin mintakép után keletkezett. azt elárulja már orthographiája is, mellyel PP.-nél olvasható, mire, mint figyelembe legtöbbször alig is vehető csekélységre, Szarvas nem vetett ügyet. PP. ugyanis az egyik adatot így írja: „*páriálni* a’ levelet” (a másik már „*párjáltni* levél”); noha különben mindig *j*-vel jelöli a *j* han-

got s initialisban is pontosan megkülönbözteti az *I*-t és *J*-t egymástól. PP. első kiadásában pedig mind a kétszer így találjuk: *páriádni*, *páriáltt*.

De nem valószínű a személyragos *párijá*-ból való származás azon körülménynél fogva is, hogy az efféle képzések, mint korlátozott számukból és szórványos természetükből is kitetszik, újabb fejlődés színét viselik magukon s régi nyelvünkbe való betudásuktól (noha egy-két ily esettel ott is találkozunk), a míg egyszerűbb és biztosabb megfejtés lehetséges, ajánlatosabb tartózkodni.

A *pariare* igének egyenesen megfelelő *páriál* később egyszerű hangváltozással *párijál*-lá lett — mint *márijás*-sá (pl. Jókai: Elátk. csal.² I 26.) változott a Máriáról így nevezett *máriás* — s tövében véletlenül egybeesvén a *pár* személyragos alakjával. okot adott s adna, első tekintetre, mindnyájunk nyelvéreke előtt,*) a *pár-já*-l-féle elemzésre. A szó különben ma is él, mint e följegyzés bizonyítja: „*párijalni*: másolni“ Nagy-Igmánd, Nyr. VIII. 94., s magunk is hallottuk (*lepárijál*, *párijáld* *lc* sat.) Nagybányán, Szatmár megyében.

Van azonban a személyragos *párijá* alaknak tényleg egy képzős származéka: *párijáz*, mely Soltész Árpád értesítése szerint Szatmár vidékén, Ombódon használatos s annyit jelent mint „kettesével elosztani“. Ugyanott a *sorjáz* ige is dívik „sorba rakni“ értelemmel. S hogy a hazafiatlanul elhódított *párijál*-ért még több kárpótlással szolgáljunk, idézzük e hiteles néprnyelvi adatot is: „Ha még adósság is van, hama mögütik a dobot. Akkor osztán nem löhet ám többet *javáznyi* (a javából parancsolni)!“ (Ujmajor, Somogy m.) Nyr. VIII. 179.

A régi nyelvből személyragos alakok ily továbbképzésére a következő eseteket ismerjük.

Igen gyakran járul személyragos névszókhoz a *-nyi* képző, pl. *hüvelykemnyi*: pollicaris Calepinusnál, *felényi* („in quantitate partis mediae“ Kr.) már az ÉrdyC.-ben: „Oly yghen meg zaradot vala ew halala felee, hogy ew teste *feleny* sem vala mynt meeg ew kysded leanzo koraban ees volt“ (277. l.). A melléknévképző *-i* szintén szeret személyragos főnevekhez járulni, pl. *házánki*, *földemi*, *városonki* (l. Nyr. I. 411). Határozószó létére könnyen vette föl a középfok képzőjét a *fölötte* (vö. *fölötte igen*: summe, summopere, plurimum, admodum, maximopere, impense, vehementer MA.), úgy hogy *fölöttébb való*, *fölöttébb* a régi nyelvben már közönséges. Analogia útján támadt e két érdekes középfokú alak: „*Voltábbképen való*: hitelesebb, bizonyosabb“ (Nyelvtört. adat Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből) Nyr. X. 122. „az Isten annál is *kedveb szerint valót* ad kegyelmednek“ Mt. 13. 161. (a Történeti Szótár egy adatán).

*) A denominális igeképzések közé sorozza a Nyelvőrkalauz is, 87. l.

Hasonló továbbképzéseknek oka igen gyakran abban rejlik, hogy az alapszónak személyragos voltát elfeledte, nem érzi nyelvérzékünk. Ezt látjuk főképp a *volla* szónál, mely személyragtalanul elő se fordul. Nem érezzük a személyragot különösen a testrésznevek egy nagy csoportjánál, minők: *zuza*, eredetileg *zuz*; *posa*, eredetileg *pos* (vö. **pofon* út, *posos*) sat.; innen érthető aztán a *sorjáz*, *párjáz* igékkel teljesen analog népies szó: *posáz*, *zabál* Szeged Nyr. VIII. 235. S így magyarázandó még valószínűleg e régi igénk is: *használ*, mely nyilván a leggyakrabban ajkunkon forgó *haszna* alakból származott, egyszerű denom. -l képzővel.

ZOLNAI GYULA.

Szoba. Szarvas Gábor ama megállapítotttnak tekinthető tényből, hogy a török *soba* szó, melynek c nyelvben ,ofen' a jelentése, a magyarból származott át a törökségbe, azt következtette ki, hogy e szónak a mai ,zimmer' s régebbi ,badestube' jelentésen kívül kellett hogy a magyarban is megvolt légyen egykor ,ofen' értelme. Nagyszigethi Kálmán a Nyelvőr legutóbbi füzetében e következtetés helyességét egy kétségtelen példával igazolta, midőn Ujfalvi Imrének 1619-iki Nomenclaturájában egy adatot mutatott be, a melyben a *heliocaminus* ekként van vissza adva magyarul: „az napra fekvő *szoba*“.

Hogy a *szoba* régebben nyelvünkben is annyit tett mint: ,ofen', ezt én is igazolhatom egy adattal, a melyre véletlenül jutottam rá. Páriz-Pápai szótára a görög-latin *propnigeum*-ot így fordítja magyarra: „kementze-szája. Item. Szoba mellett-való meleg kamara“. Utána nézván más szótárakban is, jelesül Pápainak Bodféle kiadásában, ezen kívül Molnár Albert második és harmadik kiadásában, mind a három munkában ugyanígy találtam fordítva a *propnigeum*-ot. Calepinus ellenben már bővebb magyarázatot ad róla. E nevezetes munkában ez áll a *propnigeon* szóról: „os furni prae-furnium. Graecis enim πυρρῶς, furnum significat, sive caminum. Adjacet unctorium hypocauston.“ E magyarázatból kitűnik, hogy régi szótárainknak fönt idézett *szobá*-ja, a mely mellett a ,meleg kamara' feküdt, maga a ,furnus, caminus', tehát a ,kemencze' volt.

CSETNEKI KÁROLY.

A ,megejt'-et ne ejtsük el! A Nyelvőr mult füzetében (462—463 l.) a szerkesztő ezt a kifejezést: ,megejteni a választást' elítéli, vagy legalább erős gyanúba fogja, mert a *megejt*-nek, valaminek módját ejti-féle értelmét a jelen század derekáig sehol se találjuk följegyezve s így a kérdésbeli kitételnek szerinte az utolsó évtizedekben kellett keletkeznie.

Ha a *megejt*-et ily értelemben a nép nem használná, ha egészen új termés volna is, én nemcsak hogy szemet

húnyok rá, sőt örömmel üdvözlöm, mert a nyelv és stílus ily módon és irányban való gazdagodásának nem akarom útját állani. Van *esik*, van *ejt*; van *megesik*, van *megejt*. Ha „egy cigány nélkül megesik a vásár“, mért ne lehetne, meg is ejteni a vásárt? Ha „akkorra megesik a vásárlás“, jó, jó, vagy jóvá lesz ez is: „akkorra megejtjük a vásárlást“.

Kazinczyval tartok, a ki a szókban, szólásokban nemcsak a szükségét nézte, hanem a jelentésbeli árnyalatokra való tekintettel azt óhajtotta, hogy bővelkedjünk, bujálkodjunk bennük; de Kazinczyval ellenkezve hozzá teszem, hogy a nyelv geniusának megvesztegetése nélkül. No már a *megejt* ebben az értelemben „geschehen machen: tenni, hogy megessék“, nem sérti a nyelv szellemét, nem idegen, s némi értelmi különbség is van közte és „véghez visz, megtart“ ígék között. Hát hadd éljen!

Úgyde a *megejt* ily értelemben nem is vadonatúj, megnépies is. A néptől elégszer hallani ilyeneket: „Szerencsésen megejtettük a dolgot. No majd azt is megejtjük idejében“ sat. Gyarmathi pedig Nyelvmesterében (1794) ezeket említi: „Ha úgy megejthetnők, jó volna. Mindjárt megejtjük a vásárt. Azt a lovat majd olcsón megejtem.“

LEHR ALBERT.

Bőség. A Pozsonyi codex lapozgatása közben szemeim egyszer e helyen akadtak meg: „Ó Jesus Emlkezzel the zenth werednek hullasarol Mykoron az sydo witeznek ew chuchaya the zent oldaladon nagy melseghes sebet nyta. honnat ez wilagnak geryedetes bynenek hyedelmere nagy *bwlseggel* mynd the zenth zywed ees derekadbeli dichew weredet vizzel elegy nekewnk adad“ (14).

Hogy az e helyen előforduló *bwlseggel* (olv. *bűlseggel*) egy és ugyanazon szó a mai *bőség*gel, az a hely értelméből elég világosan következtethető; ugyanazonságát azonban egészen kétségtelenné teszi a Gyöngyösi codexnek azonos helye: „— — honnat ez wylagnak geryedetes bynnenek hyedelmere: nag *bewseggel* mynd the zenth zywed ees dera-kadbeely dychew wered wyzzel elegy nekwnk adad“ (22). Ha nem íráshibával van dolgunk, ebből azt lehetne következtetni, hogy a *bőség*, *bévség* egykoron *bélség*-nek hangzott. Az íráshiba lehetősége mellett az a körülmény szól, hogy Mihály Deák, a codex írója vagy másolója még egyszer alkalmazza a kérdésbeli szót ugyancsak a XV. imádságban, a hol így találjuk írva: *bewsegest*. Az *l*-nek a *w*-re következése azonban, melynek belecsuszását valamely hangcseréből valószínűen ki nem magyarázhatni, inkább ama föltevés elfogadására ösztönöz bennünket, hogy a *bwlseg* nem íráshiba, hanem egy még akkoron talán kiveszőben levő, de még itt-ott járatos kiejtésnek a másolata.

Hogy a *bővség*, *bévség* hajdanában csakugyan *bélség* is volt, azt egy kétségtelen adattal is igazolhatom, a melyet nekünk az oláh nyelv szolgált. Cipariu T. „Principia de limba” című művének 271. lapján ezeket mondja: „Mi voltaképen a mi ungro-vlachjaink *imbilşugare* (megsokasítani, megsaporítani, megbővíteni) szavuk? Az erdélyi és magyarországi románság sok helyütt azt mondja *biuşug* vagy *giuşug* a magyar *bőség*-től; dumboviczai testvéreink ellenben a *bişug*, *bişugare*, *imbilşugare* szavakat használják.” Ehhez csatolhatjuk még Cihacnak következő adatát: „*Belşug* (ghelsug): abundance, richesse, superfluité; *belşugos*: abundant, riche, superflu; *belşughez*, *imbelşughez*: enrichir, donner en abundance, avoir abundance de toutes choses; *imbelşugare*: plénitude, profusion, surabondance” (Dictionnaire d’étymologie Daco-Romane. 481.).

Az oláhság tehát a magyar *bőség* szót külön kétszer vette kölcsön; a *biuşug*, *biuşug* magy. *bévség* későbbi, a *belşug* = magy. *bélség* régebbi kölcsönvétel. Erre vallanak a *belşugos*, *belşughez*, *imbelşughez*, *imbelşugare*, *imbilşugare* származékok, míg a *biuşug*, *biuşug* minden további képzés nélkül maradt.

Az oláh *belşug*, *bişug* tehát egy magyar *bélség*, *bélség* alakot föltételez s a Pozsonyi codex *bólseggel* szavát minden habozás nélkül elfogadhatónak s így eredeti példaképének tünteti föl.

El nem mulaszthatom, hogy ezek után ide ne iktassam, a mit Budenz József a MUgor szótárban a *bő* szóról mond: „Azt tartom, hogy *bő*-nek teljes töje *bőve*, *béve* régibb *bőle*, *béle* helyett való (úgy mint *ki*, *kivé*: *kilé*, *külé*)” (468.).

Valahányszor a magyar nyelvtudományban a jelenhez hasonló esettel találkozom, valahányszor látom, hogy egy csupán más nyelvek adataira épített, de magából a magyarból ki nem mutatható megállapítást addiglan lappangó s csak később földerített tények alaposnak bizonyítanak, mindannyiszor némi csodálkozással kérdezem: És akadnak még a művelt magyarság soraiban, a kik habozni, kételkedni tudnak, hogy melyik részhez szegődött az igazság, melyik fél dolgozik az igaz értelemben vett tudomány segédeszközeivel, az-e, a melyik a török-magyar, vagy pedig az, a melyik az ugor-magyar nyelvek rokonságát hirdeti?

ALEXI GYÖRGY.

KÉRDÉSEK ÉS FEJELETEK.

1. Kérdés. Kérem volna olyan szíves megmondani, vajjon melyik jobb kifejezés; ez: „Megválasztották kapitánynak“ vagy pedig: „Megválasztották kapitánynyá.“

Felelet. Helyes az egyik is, másik is.

2. Kérdés. Erdélyiektől többféle különösséget lehet hallani. Egy barátom, a ki a Királyhágón túl élte át gyermekéveit, az egyszerű mult helyett rendszeren az összetett használja; nála egészen megszokott dolog, hogy ily kifejezéseket használjon: „Tőle *hallottam volt*. Azt még apám *beszélte volt*. Akkor az oláhok közül is sokan *megfordultak volt* Kolozsvárt“, sat.

Én a magyarországiaktól ezt a használatot még nem hallottam. Bátor vagyok a t. szerkesztőséget kérdeni, méltóztassék fölvilágosítani arról, hogy került és hogy gyökerezett meg ez a szokás az erdélyiek nyelvében s általában, hogy helyeselhető-e?

Felelet. Az igeidők tekintetében a népnyelv nem csak nálunk, hanem másutt is a legkevesebbel beéri; a közbeszéd nagyobbára csak két időt használ: a jelent és egyikét a multaknak. Ez a közérvényre vergődött mult nyelvünkben a mássalhangzós alak: *láttam, hallottam*. A régi nyelv, a mint a ránk maradt emlékek vallják, e tekintetben sokkal gazdagabb volt, a mennyiben négy mult alakkal rendelkezett: *láttam, látték, látok vala* és *láttam vala v. volt*, a melyek közül mindegyiknek megvolt a maga kiszabott hatásköre. Eme régente egymás mellett járatos alakok közül azonban a közbeszéd egyet kiválasztott magának, a többi hármat elhanyagolta, úgy hogy csak alig van egy-két vidéke az országnak, a hol egy mult mellett még egy másikat is használnának. Így egyes helyeken a *mondtam, jártam* mellett többször-kevesebbszer hallható még: *mondék, járék*.

Az erdélyi összetett mult is a régi kornak egy ily maradványa, mely az egyszerű *-s* alak mellett az erdélyi részekben mai napig föntartotta magát.

Arra a kérdésre, hogy helyes-e, igennel kell felelnünk. Ha azonban a kérdést úgy tesszük föl, hogy alkalmazásában mutatkozik-e szabályszerűség, különösen, hogy a fönt idézett példákban helyesen van-e használva, 'nem' lesz a válaszuk. A régi nyelv vallomása szerint ugyanis a *láttam volt* alak a mult előidejűség kifejezője; tehát kiválóan oly mellékmondatokban van neki helye, a melyek egy mult idejű főmondatra vonatkoznak s egyszersmind a cselekvés befejezettségét jelölik; pl. „A király tetemét, miután bebalzsamozták — s koporsóba helyezték vala (volt), hajóra tévék s Budára szállíták.“ Főmondatokban csakis elbeszélés-

ben használható, s ott is csupán abban az esetben, ha az események fonalát megszakasztjuk s egy előbb történt eseményt nem a maga helyén (előbb), hanem később, több utána történt eset után iktatunk be; pl. „1456. szent Iván havának 12-dik napján fel-jöve a Török Tsászár, és meg szállá Nandor-Fejérvárat és két táborba osztá az ő népét. Tábora környül nagy árkot ásata és töltést nagyot tétete; arra állata mind környül az álgyukat; a hadakozó népnek sokaságát az város környül való mezőre szállítá; a Dunát és Szávát mind bé-tölté hajókkal, és úgy szállá meg körös környül a várost. *Hozott vala* pedig sok rezet véle a tevéken és abból mindjárt nagy három álgyukat öntete; és sántzokat hányata az város környül és azokba vontatá az álgyukat“ (Heltai: Krónika. 142. rész.).

3. Kérdés. Egy társaságban, a mely szeret nyelvészettel is foglalkozni s mely célul tűzte ki magának, hogy a hibás szokat és kifejezéseket, a mennyire lehet, kerülni fogja, legutóbb a *támlásszék* is napirendre került. Abban a jelenvoltak közösen megegyeztek, hogy a *támla* s így a *támlásszék* is helytelen képzés; midőn azonban a helyettesítése került szőnyegre, a vélemények szétágaztak: egy rész, a mint már a népszínház szinlapja is kezdettől fogva használja, a *zsöllyeszék*-et hozta javaslatba; a másik rész ellenben, s itt volt a majoritás, a rövidebb, kényelmesebb *karszék*-re adta szavazatát. S már-már hogy a *karszék* nem lett nyertes, mikor valakinek az ellenfél közül az az ellenvetése támadt, hogy a *karszék* se helyes, mert ez a német *armstuhl*-nak a fordítása; magyaros szerkezet szerint *karosszék*-nek kellene nevezni.

Ebből vita támadván, minthogy az okok súlya egyik fél javára se nyomta le a serpenyőt, a kérdés eldöntését a t. szerkesztőség ítéletére bízni határoztuk.

Felelet. Ha a nyelvbéli analogiákhoz fordulunk tanácsért, ezek a *karszék*-et csakugyan a germanizmusok közé sorolják s az *armstuhl* fordításának vallják. Ha egy főnév a ,valamivel ellátás, valamivel fölruházás‘ kifejezőjévé válik, nyelvünk tanúsága szerint nem alkothat egyszerű összetételt, hanem -s képzős melléknévvé változva járul a jelzett tárgy elé; pl. *fejés szög*, *füles korsó*, *fogas kerék*, *újjas dolmány*, *hasas edény*, *lábás jószág*, *szarvas marha* — mind oly tárgyak, a melyek fejjel, füllel sat. vannak ellátva, fölruházva. Ilyenek még: *gombos tű*, *üveges hintó*, *rojtos csizma*, *bunkós bot*, *kupakos pipa* sat. sat.

Valamint tehát helytelen volna *sallangos* helyett *sallang-pipaszár*, szintúgy helytelen *karos-szék* helyett a *karszék*.

Hogy a *támlásszék* helyébe melyik lépjen, a *zsöllyeszék*-e (vagy akár egyszerűen: *zsöllye*) vagy *karos-szék*, vagy

akár a *hátas-szék*, az tisztán az izlés dolga; egyik olyan helyes, olyan alkalmas, mint a másik.

4. Kérdés. Megbocsát a t. szerkesztő úr, ha egy, talán szerénytelennek is mondható kérdéssel alkalmatlankodom.

A Nyelvőr IX. füzetének 423—4. lapján „Miscellanea” cím alatt mint nyelvtörténeti adatok olyan elegy-belegy érthetlenségek, mondhatnám: nyelvhabarékok vannak közölve, a melyeknek értékét én, bár miként erőlködtem is, sehogy sem tudtam belátni. Miként kerülhetett bele ez a zagyalék a Nyelvőrbe? Vagy talán csak laptöltelék volna?

Felelet. A ki ismeri a régi irodalmat s a különféle tájszólásokat s a „Miscellaneakban” előforduló szóknak egy jó részét amazoknak szavaival egybeveti, ezt a „mulatságnak kedvéért egybeszedett” közleményt nem tartja oly haszontalanságnak, mint első tekintetre látszik, hanem egy jó részében annak, a mi, t. i. „hajdani s mostani szokott [igazában: *s z o k a t l a n*] magyar szók öszve szedésének”. A régi nyelv szavai közé tartoznak például a következők: *vász, zsib, bulya, vörfölye, ara, ravó, éha, szesz, ádz, tárgy*. Mint tájszavak ma is hallhatók: *odor, rege, tegétlen, iker, leppendék, tsötör, téhely, medgyél* [= mit tegyél].

Ha e közlemény be lesz fejezve, talán a t. kérdező is meggyőződhetik róla, hogy még sem oly haszontalanság, mint a minőnek első tekintetre látszik; sőt hogy van benne igen sok becses adat is, nevezetesen több oly szó, a melynek életére nézve alig szolgáltat egy-két tanú hiteles bizonyosságot.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Miscellanea, az az: Elegyesleg, külömbféle dolgokrul, sok és kevés bötükbül álló, hajdani s mostani Szokott magyar Szóknak öszve Szédése, mulatságnak kedvéért. (A jászóvári premontreiek levéltárából.)

Tsupa merő azon aszszu ászok*) a táj
hol tege a tereh lön lombos gerezna
Ott hőköltet félszeg, azért ne kotyologj:
Mert meg-paskol s pántoz szédítő avaron
Eredgy néki mohón, ne várj súlyt mindenha,
Míg üszögében van, erőtelenítsd meg
Eves sundasággal ne suold szekernyéd,
Szágudgyál, kuritolly, szökölly kiességre,
Mert im szorgoztató, el-sorvaszt szorgoson.

*) rúd.

Vád alól mentsd ügyed, rönkövel rözgölödgy,
 Ha nem, teletszaka bajlik bajnok szaka.
 Bartzagj báran osztán; késő sütvé immár
 Vízre ne ird: mert a fegyelem kegyelem.
 Himmél öszve alkott, vesztedet ne kendőzd,
 lábbogj ki a szerbül, ne iffiatskatskodgy.
 Ha iszonyán jegzik, kül-földivel kuntzögsz.
 Mit vaklosok vőnek, imént gonosz nőtől
 Minnen-magunk hallók: bár fitsírielhess,
 Ugy tépettetetel, hogy meg-kopátsolódsz,
 Kanta íres jargal, ki menyúltt tsípeden.
 Kutzorodva nyomoz, de kordét állathat,
 Ivadékok közé sőt lepegve büvöl,
 Képtelen játszodtat, öreg tsergét vony rád,
 Szirtos szürkületkor meglepenyegesít,
 Menedékes hágót, nem hagy öszveséggel,
 hanem kapaszkodón ótsárlva, fityegtet:
 Mire jó szert koholly magad ös javadról.
 Vesztegy tsak; késő lesz eszed terjegetned

Óva járj ezéven, kész légy felüdülni.
 Meg-rijaszt ezennel zordon szavu Tatár,
 henye ottan hibbansz, a tátott hézagba
 Hemperlyget; hempergesz: mert vonsz únt poroszló,
 Vonyogodnod kell ott, mivel mérge unzol,
 Végre; a tsűf kuvasz, meg-tsovál s meg-tsótsál.
 Kábaság nem óni vagyonát embernek.
 Noszsa tehát rajta! deli hű Váriak.
 legénkedgyetek most, titeket szállítlak,
 Gyárfás, Ákos, Foris, Farkas, Bálint, Osvát
 Kálmány, Gellyén, Bandor, Tzirák, Teles, Lénárt,
 Demjén, Bona, Deme, Bentze, Damaszk, Pongrátz,
 Lajor, Borno, Floris, Elek, Egyed, Kozma,
 Gellérd, Tibortz, Moritz, Vintze, Josa, Árkád,
 Kelemen, Tivadar, Vida, Koszta, Tzudar,
 Beretzk, Gál, Keresztély, Ivó, Bertók, Didak,
 Korlát, Pantaléros, Lutz, Bódi, Orémos s. a. t.
 Tűz-vészt támaszszatok, villámmal vívjatok.
 Ködmönös kóborlót, lorántra szellyétek.

Védő Amazonok ti is tsatázzatok
 Dora, Beta, Mantza, Szépike, Piroska
 Vig-Titzelle, Opra, Kolos, Rósa, Tékla,
 Dorko, Neste, Hedvig, Getrud, Nimfa, Pista s. a. t.
 Tsalmás népet üző Jahel és Debora,
 Vitező Egri Nők! vezérök legyetek.
 (ágostyán Leányok számokat szűkítsék
 Tsermelye ványollya tsertselyés fülöket)
 léptselve rémitvén, zengjétek: kotorj, hess.

Mert nem alku, Manó hogy Pajtánkba hasson.
 S el hitt szájjal fúa; tsűr nékem a sok tsűr
 Ejtsük el eléve, maraszszuk életén,
 Vég vetésünk légyen: állassunk nagy szobort.
 Arra aggasztassuk, a fulasztó dögét.
 Hadd duzmadgyon ottan; hő tenyészze férgét.
 Mellyen fene kölkök kényekre dobozanak,
 Ha ő el-enyészik: Javunk' enyegettyük
 Arany s ezüst marhánk mi-nálunk meg-ragad,
 Nem lészünk mángorni, máglával mérhettyük,
 Istentől vett kegyet, kankalékkal birjuk.
 Vid hanga fás halmon espéllyel fürtzölünk
 Ének-hegedűnek gyorsogatásával,
 Környékén választig tombolva ugordunk
 LakoDaLMat tartVán LeLkI Vigassággal
 trágázott étkekkel, vörhönyő borokkal
 töltyük horpattságunk, délellünk őszintén
 Nem borzaszthat senki, önként hangolunk.
 Duskán nem aggódunk, búban nem aggulunk.
 Melly vigságra távul-lévőket is hívnók,
 e katzajt szívőkbe, bár bé avathatnék,
 Sevenyben, Szemesben a kóbort szemlélnők,
 Boldogb jót választván, a mi ally kivetnők.
 Te kedig

Tsússz funder, tartsd dolgod vaklandos bitang légy,
 Konokolod magad'? eszméllem nemtődet,
 De tüskébe hárít hunyogató ledér,
 Szűd', léped' lemezi, nem leheldegelhetz.
 Pihelehő mordi, rikátsoltasson meg,
 Gögitsélve pihőgj, sziszegve toppadgy meg,
 Áhétsd aszatságod', sirral Salamonkodgy,
 Nem név nő vő nélkül, légy magadnak bátya.
 Hurítva hírüllyön heven hitván hütöd
 buta Krimmel érkezz a set- sit- söt- étben.
 Kosz-kóro közt kopjál, kór kórhodgy koronkint.

Lá é'? jau lett volna, honnodban guggodnod.
 Hogy nem mint büntelent pénz nélkül árúlnod.
 Kérkedgy meg-tartóztathatatlanságoddal,
 Szálánkozzál meg-orvosolhatatlanul.
 Vedd jutalmazását határozhatatlanul,
 Könyörületességtelenkedésednek.

HORVÁTH BALÁZS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

(Mikor két ismerős találkozik.)

- Isten álgya még kijedőt!
- Álgya még kijedőt és, tarcsa még jó egésségbe'!
- Köszönöm igen szépön, az isten tarcsa még kijedőt és, hát hogy van no, hogy szógál egéssége?
- Én bizé jóll istennek hálá, köszönöm kérdésit. Hát kijed és hogy van?
- Én és jóll istennek hálá. Hát az édös apja hogy van?
- Őkieme bizé most istennek hálá megléhetősen van, csak éggy kicsitt úgy, tugya-é kijed, mind öreg embör . . . hát . . .
- Hát a bizé csak úgy van, a vén embör mind ojan. Hát az édös annya?
- Őkieme és bizé csak úgy, tugya-é, mind vén asszon. Hát a kijed édös apja hogy van még?
- Őkieme bizén igazán jóll, mêt még magoss kendörnyövéskor meghôt vôt, az isten nyúgussa még!
- Jaj ne beszéjjon!
- Még biz' őkieme, az isten nyúgussa még még a legküsebb porát és!
- No szégén János bátyom! Nem és vôt őkieminek rég egéssége.
- Nêm szegénnek!
- Hát ugyanbizé Mariskó férhöz mêt vôt-é?
- Férhöz hát, hiszén mán gyermöke és van
- No hál' istennek!
- No az isten aggyon jégességét!
- Az isten aggyon jégességöt kijednek és. Mongyon jégességöt odahaza és.

Mégmondom, köszönöm igen szépön. Én és tisztölöm az ott-honnvalókat!

(Déva.)

KOLUMBÁN SAMU.

K ö s z ö n t ő k.

Husvétra.

Jézus drága vírin megváltatott háznép,
 A kiket íkesít az isteni szíp kép,
 Kírlek, egy kevéssé lecsendeseggyetek,
 A míg egy kis dolgot köztetek megfjtek.
 Tudom, nem tuggyátok, ez a paraholás,
 Honnan kerülhetett ez a locsolódás.
 A hét heti bűtben az űs keresztyének
 Tojással ílínek; megfesték a tojást,

S akkor elejőkbe . . . . .
 Részeltetik egymást mostan is ezekbe.
 Cifra tojásokat aggyatok szaporán;
 Mert ha így nem léssen vízi puskám kisen
 Mind rátok zuditom.

(Szatmár-Németi.)

GÜLYA GYÖRGY.

K a r á c s o n r a .

Eljött már karácson borzos szakálával,
 Ki szakadt a csizmám nem győzőm szalmával;
 Aggyanak egy garast, akar egy petákot,
 Hadd tetessenek reá egy nagy bolond tákot'

(Szatmár m. Kómörő.)

KAZAY GYULA.

Tájszók.

M á t y u s f ö l d i e k . *)

apatika, apatikár: patika,
 patikárius VH., VS. (Vö. ap-
 tyika: patika, Rozsnyó, Nyr.
 VIII. 564. Greguss Á. Ez ere-
 detibb alakok tanúsága szerint
 a köznyelvi patika és pati-
 kárius oly módon vesztették
 el a szókezdő a-t, mint a dia-
 lektikus ászló, a cszó, á-
 fog, áptojás szókezdő z-jü-
 ket. Ugyanis apatika: a
 patika = a zászló: az
 ászló sat.

azon: l. mezén.

b a b k a l e v é l : b a b é r l e v é l VS.

bód: bolt. Ebben az alakban
 hallottam: „bódi segéd (a
 fiam)“ Zs. (Vö. bód: bolt,
 Palócság, Nyr. VIII. 451.)

b ú d é : b ó d é VS.

burgi: burgundia P.

ezén: l. mezén.

éred, éreszt: érik, érlel VS.,
 MS. „Ha jobban vóna éredve
 (az árpa)“ VS. „(A nap) most
 jól éreszti a gabonát“ MS. (Vö.
 éresztel: érlel, Csallóköz,
 Nyr. I. 232.)

f o l v a : azonnal, rögtön D., F.,
 K., VH., VS. (A. m. folyva;
 vö. mindjárt = mind
 járast, menten, mentést,
 rögtön, rögvést, melyek
 mind synonym etymonnal bír-
 nak.)

g e b u j a : halfogásra használt
 csalétek, maszlag VS. és vid.
 (Vö. g e b u l y a : ua. Rima-
 szombat, Nyr. XV. 429.)

h a l a m á s , h a l o m á s : meg-

*) Minthogy följegyzéseink nem egy helységről, nem is egy megyéből
 valók, s a helyre minden adatnál hivatkoznunk kell, ezt a következő rövidíté-
 sekkel fogjuk tenni:

D. = Deáki, Pozsony m.

F. = Farkasd, Nyitra m.

K. = Királyrév, Pozsony m.

MS. = Magyar-Sók, Nyitra m.

N. = Negyed, Nyitra m.

P. = Pered, Pozsony m.

VH. = Vág-Hosszúfalu, Nyitra m.

VK. = Vág-Királyfa, Nyitra m.

VS. = Vág-Sellye, Nyitra m.

Zs. = Zsigárd, Pozsony m.

Z. Gy.

- halás, halálozás D., MS. „Az Eszterházy halamása után“ D. „Nagy halomás vót akkor nálunk“ MS. (Vö. „halomás: meghalás“, Nagy-Kunság, Nyr. III. 233.)
- háradík VS. (l. hárít.)
- hárít: gereblyével, villával az aratás után maradt hulladékot összeszedni VS. A mit így öszszegyűjtöttek, hárádík-nak nevezik. (Vö. „hárácsol, hárít: gereblyével, p. o. tarlót, falevelet gyűjt“, Csallóköz, Nyr. I. 279.)
- hërkál, hërkáj: harkály D. hintorog; „mindig ide-oda hintorog“ (a kocsi) VS.
- intén: olcsón, jutányosan, pottom árért MS., K., VK., VH. (Vö. NSzótár, Kassai: Szókönyv, és: „intébben, intébbért: olcsóbban“ Csallóköz, Nyr. I. 279; intén: intébben = nyilván: nyilvánban.)
- kupicza: kis pálinkás pohár VS. lappad, lappaszt: lohad, lohaszt (daganatról). Pl. „(Meg volt dagadva a lábam), de már meglappatt“ F. „le fog lappadni, a víz mindent lelappaszt“ MS. (Vö. „Szikkaggyon, száraggyon, lappaggyon, dagaggyon“ [kelésről] Szeged vid., Nyr. III. 472. „Lappadnak alatta a' duzmadtt habok; a tenger síkságra hanyattlik“ BSzabó: Énéis, 203.)
- megoszt: (Tánczoltassa meg a Czilit is!) „A nem kell, mer a fősvény, a nem osztja meg“ VS. (Vö. „megosztani: a tárgy külön megemlítése nélkül nemi egyesülést jelent“ Szentgál, Veszprém m., Nyr. III. 183.)
- mezén, mezënn: merre, mely úton. Pl. „Mezén mëgy az ifiur haza?“ VK. (E kérdésre: „És akkor merre fog jönni?“) „Ezënn, a mezënn mos gyüttem“ D. — „Hun sétál ifiur ezen?“ VS. (Merre lehet itt leghamarébb Deákiba jutni?) „Ezen!“ D. (Merre mentek a vadászok?) „Azonn-ë!“ D. — (Vö. „Kitekint az ablakon s épen akkor megy a z o n M. nagyasszony“ Jókai: Elátk. csal.² I. 80. „A legparányibb virág bizonyos lehetett felőle, hogyha G. uram azon megy, meg fogja őt szólítani és nevén nevezni“ uo. I. 58. „Kifutott az utcára; hátha valaki ezen megy, a kit segítségül hívhatna“ Jókai: Debrecz. lunát. 109.)
- omácska: mártás, csuszpájz; pl. paradicsom-o., krumplici-o. MS.
- opálka: vesszőből font abra-
koló kosár VS., MS. (Vö. „opálko: hársforgácsból font, nagy abrakoló kosár“ Taksony, Pozsony m., Nyr. XV. 190.)
- pácán: fáczán VH., MS.
- poroncsol: parancsol D., VH. (Vö. „poroncsolni: parancsolni; székely szó“ Tájszót.)
- sentés: italkimérő hely a kocsmában VS., MS. (Vö. „sentés: csapszék, ivóház; palócz szó“ Tájsz. = ném. schanktisch.)
- sódorog; „Gyerünk na (szavazni), ne sódorogjanak!“ N. tejes úr: téns úr VS., D.
- torpan: „Mikor már egy harmincz lípisre vótak (a foglyok), láttam, hogy megtorpan-
tak, megálltak“ VK. (Vö. „megtorpanik: meghökkenik a ló“ Csallóköz, Nyr. I. 333. — E szó, melyet eddig-

elé csak e vidékről ismerünk, annyiban érdekes, mert egy töből való a Calepinusnál található meg torpad („in-haeret“) igével; torpad:

(Nyitra m., Pozsony m.)

torpan- = ri(v)ad: ri(v)an-sat. l. NyK. XVII. 48.)

totyka: tégely (a minőt pl. patikában használnak) P.

vaks: voks, szavazat VS., N.

ZOLNAI GYULA.

Kiskun-ságiak.

Ugri: a lapdajátékban azon művelet, midőn a lapdát a földről fölgratva elkapják. — Így hívják egy közeli szállótelepet is, mivel csak egy ugrás a várostól.

Ütköző: u alakú vas az ajtófélben, melybe a závar nyelve tolódik.

Vakarcs: a sütő teknő oldaláról lekapart tésztaból készült cipő vagy k a t a k ö n y ö k.

vánda: vézna, beteges.

vedel: állatmódra eszik.

vendégít; csak egy közmondásban: „A ki segít emelíti, száját vendégíti“ = a ki dolgozik, van mit ennie.

vértyog: rikácsolva sír. Békáról is mondják.

veselkődik, neki veselkődik: neki fohászkodik, neki húzódik. (M. Népk. Gyűjt.

I. 374. Félégyháza Nyr. IV. 560. Debreczen Nyr. III. 474.)

vetemődik: megtörik, meg-görbül. (Beretvidék Nyr. II. 476.)

vétköll: véteknek tart. (Baranya Nyr. III. 565.)

vidéki: más városból való. Halason a pesti ember is vidéki.

vigájos: ritka; pl. gyümölcs a fán.

viresolódik: napról napra pörlekedik.

viriből: gyakran iszik (gyerekről mondják).

viszos a fa, ha gyaluláskor a szála visszafelé áll, vagy nem

egyenest megy, hanem egy-másba fonódik. (Visszos' kome-dia Balassi M. árult. bevezetés.)

viszkol: tuszkol, helyeztet, fészkel. Reflex. viszkolódik. (Nyr. X. 38. Háromszék.)

visszakéz, visszakézből meg-űtni vkit pl. jobb kézzel bal-ról jobbra, a bal kézzel jobb-ról balra tett mozdulattal.

vonyigó: szénahúzó horog. (Somogy. Nyr. XI. 238.)

vótká: pálinkafőzésnél az első lepárlás eredménye.

vörcsögös: szeplős, himlő-helyes.

Zabos: fővetlen; pl. krumpli.

zadar: összevisszahányt holmi. „Nem találok semmit ebbe a nagy zadarba.“

zahiny: dúsgazdag, hatalmas. (Orosházán u. a. Nyr. IV. 378. Somogyban [Szöke-Dances] —

1. tömött pl. föld; 2. vaskos pl. ember. Nyr. III. 231.)

zákányos: katzenjammeres.

zöcsköl: 1. megtöm; 2. vlmi kemény tárgyhöz pl. falhoz vagy földhöz hozzá taszigál.

zsoró: vármegye embere, pandúr.

zsombó: zsombék.

zsöndül: érni kezd.

zsöngés: sületlen pl. kenyér.

Pótlékok:

Juhádzik: megbékül, megnyhul.

juszalag: iszalag.

juszél: város vége.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

MÁS-MÁS VIDÉKIEK.

- dinogál: iddogál? (Kunság.)
 divák: deák tanuló. (uo.)
 faszas öker: bika (Visk. Máramaros m.)
 gabógyás fővel: részeg fővel. (Szathmár.)
 garód: garád, kerítés egy neme. (Veresegyház Pest sat. m.)
 meggatyászt: megverte (Turkevi.)
 gindár: vékony, sovány természetű (uo.)
 górttyúk: cochintyúk (Kálló. Szabolcs)
 gönyi: göndör. „Szép gönyi haja van annak a gyerekek.” (Turkevi.)
 gyalog; egy gyalog rísz (rész), a mennyi egy dűlföld. (Kaba. Hajdú m.)
 meggyaludott: kisebb harag után megbékült. (Veszprém.)
 gyatra, gyetra: gyenge. (Turkevi.)
 gyikó: szalmából font ág. (Kálló.)
 ilyen, ígyók: valójában, bizonyára. (Kálló.) „Ne okoskoggy velem, mer’ ígyók pofon vág-lak!”
 kótya: egy játéknem. (Balmaz-Ujváros.)
 matuti: ügyetlen (H.-Böszörmény.)
 mík: megyek. (Kunság.)
 megnadrágot: elverte; bottal. (Turkevi.)
 nápisz: nyápisz, a kiből nem lácczik illetrevalóság. (Turkevi.)
 ófrál: kunyorál. (Kun-Sz-Miklós.)
 ófringál: ácsorog, lézeng (uo.)
 ortájoz: csacsog, fecseg, diszkurál, akkor beszél, amikor nem kéne. (uo.)
 országol: országról-országra jár. (Hajdu-Böszörmény.)
 megpicászt: megverte. (Kunság.)
 pityöre: árnyékszék (H.-M.-Vásárhely.)
 rősköllő: csésze. (Kolozsvár.)
 senye: bal kezű. (Turkevi.)
 sipircz: takaroggy. (Debr. R.-Szombat.)
 sová: sehová. (Győr.)
 szalmalész: szalmaág, gyikó. (Somogy.)
 számór: számár. (Veresegyház.)
 szarakodik: piszmog. (Szathmár.)
 szilaj; „Mijen szilajon tud írni az ifjúr.” (Kaba.)
 szingyula: pongyola, léha. (K.-Sz.-M.)
 sziszkora: füst.
 sziszkorál: füstöl (a gőzös). Beregi katonától hallottam.
 tabakos: tímár, egy tímárra és egy személyben bőrkereskedőre használják, másra nem: a többi: tímár.
 térgyel, mektérgyelte: megagyabugyálta. (Turkevi.)
 tólak: tavak (Veresegyház. Pest m.)
 toligat: toszigat. (Kálló.)
 totyesz: tót ember. (Kunság.)
 tülledálló: zuávka, női ruha neme. (Kálló.)
 Tündik: vezetéknev és lónév. (uo.)
 ülepeczéje: ülepe. (uo.)
 vakand: vakondok. (uo.)
 vonószék: faragó szék. (Kálló.)
 vívik: vív.
 zsámiska: krumplistercz, tejes kása. (Kis-Várda.)

VOZÁRI GYULA.

Mesterműszók.

T a k á c s m e s t e r s é g . *)

A szövűő szíéknek van ngy lábo, ngy uódal fájo, vañ benné ngy riégűő, kiét fűőő, kiét uósuó riégűő, ezek tartják egygyütt a szíékét. Ezékhé vañ miég ngy sámlo; a sámlo ki van furva, az iésűő riégűőbe kiét dészka van bele vísvé, az uósuó felé ki van furva, év-vas széj vañ benné kérésztű dugva a sámlo egygyik végibe, el-tartya fönt a sámlát. A sámlo közepé kiét helenn he vañ vágvo, hogy ha más fiélit akar szűnyi, előbbre vaj hátrább tési a kittűő mazzagot.

A hámfák vígei be vannak metiévé, hogy ha keskényebb vaj szílessebb szērszámot akar beletēnyi, asszerint igazította.

Azutāñ van a vetiēllűő, ebbe van ēt-tengeri nád, a csívít ut-teszi bele; ha a vetiēllűő lé talál esnyi, akkor a szuóga páczá-vol vēszi föl; ha még a páczát köll fűőtűnyi, nēm szá ki a szíékbű, haném a szuóga páczávuó tulla föl. A dōrgülűő fávól a vásznot simította.

A feszítettű csipkiés, hogy keskényebbre vaj szílessebbre léhessēñ vēnyi; a végeibe sárgo daruót (drót) széj van vervé, evvel feszített ki a vásznot, hogy a borda összō nē zuzzík.

A csikuó fa arra valuó, hogy ha előre szōvi a vásznot, evvel ereszt rajta vissza. (Máskíbb rozmaríngfánok is mongyák, a kit el tunnak hitetnyi, avval még szagútattyák, aztán juóll mégrugattyák az uórát.)

A szövűő szíék mellett van a csívíllűő rokka, ehé van évvitolla, errű hajtya lē a pamukot vaj fonalat is a csívíkre. Nyüstöt risszányi = öt szá fonalat összōsodornak, összōvisszálnok, ez a szerzám kīsítottishē tartozik.

(Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

S í r v e r s e k .

Meghót, el is van temetve,
Halál álmát alussza,
Sokáig vót katona!
(Olasztelek.)

KOLUMBÁN SAMU.

N é p d a l o k .

I.

Kérészturi legínnek
Nincsen pínze szégínnek;
Ha bemēgy a kocsmábo,
Tőkmag van a markábo.

*) L. fōntebb 286. l.

Kírik tölő bor árát,
 Zörgeti a tökmaggyát;
 Zörgeti a tökmaggyát:
 Irgyák föl a bor árát.
 (Rábaköz. Potyond.)

HALÁSZ JÁNOS.

2.

Nincsen ojan bánda mind a szébeni,
 Nincsen ojan lőán mind a szárhégyi;
 Hátra csípi a haját, a haját,
 Illik a neki.

(Csik m. Gyergyó.)

PAAL GYULA.

3.

Tennapeste a kerbe,
 Három úrfi rúgatt be.
 Megöleltik a karót,
 Azt hittik, hogy Kati vót.

4.

Árvacsiján-koszarú,
 Mír vagy rózsám szomarú?
 Hogyne lennék szomarú:
 Elhagyott a szigarú.
 (Domokos.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

5.

Alsó Józsán nevelkettem a sás köszt,
 Hej de kutya betyár lettem a ján köszt;
 Betyár vagyok, szeretem a jányokat,
 Megölelem, megcsókolom azokat.

Besorozott a nímét katonának,
 Gongyát viseltem az ídes anyámnak;
 Hej de nem viselem többé szegínnek,
 Ótalmába bízom a jó Istennek.

Nagyra nevelt engemet a jó anyám,
 De már látom, ország, világ a hazám:
 Elvállalok minden falut hazámnak,
 Minden öreg asszont ídes anyámnak.
 (Debreczen vidéke.)

VOZÁRI GYULA.

MUTATVÁNY

a ,Régi magyar nyelv szótárából'.

2) **SZÉG:** 1) clavus C. [nagel]. foglaló zeg: impages C. űzfoglaló fa zeg: subscus C. fejes zeg: clavus capitatus PPBl. háromszegű bot: clava trinodis PPBl. nagy-öreg zeg: clavus trabalis PPBl. rezes zeg: clavus aereus PPBl. sátorosfejű zeg: clavus umbellatus PPBl. A vas vero kiuel a vaszegeket verec NádC. 343. Was zegőkwel meg gyakdostak CzechC. 5. Hanem ha latandom hű kezeyn az zegheknek fwraty, es bel boczatom en wyaymat az segheknek [így] helyben, nem hyzem JordC. 699. Ő nem hinneie myg a zegeknek heliet kezein nem latnaia DebrC. 33b. Indiy Kyrálnal wagyon crystws labaynak zege ÉrsC. 72. Szeggel vert: clavatus PPBl.

2) cuneus C. [keil].

[Szólások]. *Szégén áll:* Igen áll egyyen, de nem a szegenn az io hasznos tanulás Bal: CsIsk. 437. *Szēget űt elmjēbe, fejēbe:* Szeget űtőtt elmjēbe Bethl: Élet. II. 76. Meltán szeget űt-hetett a' fejēben EsztM: Lev. 105b. Szeget fog űtni fejekben RákF: Lev. III. 34. Szeget űtni fejēbe valakinek: injicere scrupulum homini PPBl. *Szeget szeguel űtni:* clavam clavo pellere Decsi: Adag. 9. Ha szeghet szegghel kell űtni Bal: Épin. 9.

ék-szég: cuneus PPBl; [keil]. Szent Pálban vagyon győzhetetlen mennyűtő éékszegec; az melly nem olly könnyen tőrethetik el MA: Tan. 708.

járom-szég: [clavus jugalis; jochstecken]. Járom szegre von Czegl: Japh. 12.

kormány-szég: clavus gubernaculi navis SK. [steuerruder]. A' kormányos az hajó farában a' kormány szeg mellet űlvén, igazgattya Com: Jan. 88.

patkó-szég: clavus solearum PPBl. [hufnagel].

rúd-szég: [clavus temonis; fahrnagel]. Fal: Const. 22.

sing-szég: canthorum PPBl. [radnagel].

szég-bog, ~ esináló, ~ farka, ~ fej, ~ vezeték.

Szégecske: clavculus C. [nägelein].

Szēges: 1) clavatus C. MA. [genagelt].

2) dentatus, aculeatus Kr. [gezack; zackig]. Szeges ágas fa Com: Jan. 103. Küldtünk az portára Grasci és szeges tallérokat TörMEmlOkm. V. 53.

3) [acris, mordax; stehend, beiszend]. Mind nyelvünk 's mind szeges írásunkal vitézkedgyünk Pázm: Kal. a 1b. Szeges beszédekkel portáztatok egymásra Fal: NE. 145. Szeges szókkal sértegetni Fal: NU. 97. Szeges írások Fal: Const. 245b.

szēges-bot, sz gesbot-esináló.

Szēgez: 1) figo Com: Vest. 129. [nageln]. Ő fíayt zegezéc a keresztre BécsiC. 70. Gondollauala mit isten tenni akarna es zēgezvén vallauala ő elmēieiben; et fixum habebat in animo 74. Nepek azon vezedelembe zegeztettenek (inixae sunt) kit tőttek volt DöbrC. 25. Engemet a sidok kyt toluai kőzōt keresztfara harom vas zegekkel zegeznek WeszprC. 32. Hagya az ev labaat kereszt-

fahoz zegezny CornC. 174. ÉrsC. 201b.

2) [affigo; stecken]. Sas tol van szegezve paysán Zrinyi I. 87. Kóchak tollatis szegeze sisakián Zrinyi: ASyrén. 270.

3) [dirigo; richten]. Az városnac szeggeze mind az álgjukat Helt: Krón. 165. A földi dolgokban szegezi szeretetét Illy: Préd. I. 367. Mire szeretetünket szegzük 363.

[Szólások]. *Földhöz szegéz*: Had szegezem egy öttéssel a földhöz Helt: Bibl. II. 169 A tegnapi jó lakás a lelket földhöz szegezi Pázm: Préd. 233. *Fejbe szegéz*: A dolgot mélyen fejkbe szegezni akarja vala Illy: Préd. I. 442b.

által-szégez: perfigo, perfodio C. transfigo MA. [durchstechen, durchbohren] Spéklő nyársatskával a' husokat szalonnával által szegezi Com: Jan. 82. Az Isten szent félelmével általszegeztetnek Illy: Préd. II. 478b.

által-szégezés: confixus PPBl. [durchbohrung].

be-szégez: 1) infigo MA. [vernageln]. superclaudio: folywl bezegezdm C. clathro: keresztfáua [így] bē szēgezdm C. Forgo kerekeket zerezte es vass fyreezōkkel be zegezette es elős borothwakkal meg fyzetee ÉrdyC. 671b. Illy nagy dolognak emléketét mélyen beszegeznē Illy: Préd. I. 318.

2) claudio, introcludo, percludo, praeccludo, sero, obsero C. [schlieszen]. inapertus: beszegezött C. Ky cerdōlees vtan zenth pal ő aytoyath ky nytwan wala bēe zegeze PeerC. 76. Az aytot be szegesztetec Hofgr. 321b. Be szegesztete az Egyházakat Helt: Krón. 63b. Az aytót beszegőszte

Helt: Mes. 31b. Helt: Bibl. I. C4b. EEe 3. Az Vittenbergai iskolákat bē szegezék Pázm: Kal. 298. Ha meg halsz, be szegezik az aytot Magy: Nád. 70. Beszegezet háznak közepette áll Mad: Evang. 333b.

[Szólások]. Vintze megint bē szegezte magát ura kedvébe Fal: TÉ. 27.

belé-szégez: infigo PPBl. [hineinstoszen].

[Égybe-szégez].

égybeszégezés: [confixus; das zusammennageln]. Czynaltanak tyzen harom was zeget Negyet a kereztfanak egybe zegezesere ÉrsC. 67.

föl-szégez: affigo, infigo MA. [annageln]. Kezeydet labaydath waszegekwl fel zegezek ÉrsC. 54. 167.

hozá-szégez: adclavo, affigo MA. [annageln].

lő-szégez: defigo MA. [niederstoszen]. Esik-le Hamviván Vid előtt hanyattá: Földben le-szegesztte Deli Vid dárdája Zrinyi. I. 112.

még-szégez: 1) configo, conclavo Kr. [annageln]. Te filelmeddel zegezd meg (confige) en testimet DöbrC. 66. Mykoron was zegekel meg zegeztetöt volna leg ottan az wer ky kezde folny ÉrsC. 516.

2) [transfigo; durchstoszen]. Latom kemeny lanczawal megh zegeztetny es által werettetny ErsC. 56b.

3) signo; [versiegeln]. Rekezdbe e bezedeket es zegezied meg a kőñuet: signa librum BécsiC. 166.

mellé-szégez: affigo; anheften C.

össze-szégez: clavo committere, compingere PP. [zusammen-

nageln, zusammenheften]. Configere tabulas inter se : összeve-szegezni PPBL.

rá-szegez : affigo MA. [anageln].

Szegezés : 1) compunctio MA. [das nageln]. Mely zegezeesben az aldot cristus nagy kent zenuede CornC. 212.

2) [pleuritis, lateris dolor ; seitenstechen]. Kit az zegezes bant auagy zyufaias meg kennyed es meg kennyebőzik Frank : HasznK. 148. Szű fájás, szegezés Com : Jan. 57. Titk : Rózs. 173.

Szegezget : [punctito ; sticheln]. A' ki pedig nem hágy senkinek magán szegezgetni, tisztességbeli bőtsülletes nagy embernek ítéltetik Pázm : Préd. 125. Nem mondom, hogy hamissan rajtunk szegezgetőnek ellene ne állunk 262. Ellenségét úgy büntesse, hogy mások-is tanúlyanak, és ne szegezgesse nek rajta 961. Egyszer 's mind azt-is jelenté, hogy abban nagy bizonynal én-rajtam szegezgetsz, és hitetlenség mesterének engemet nevezsz Veresm : HitMegt. 18. Mind addig szegezget rajtad, valámig meg-nem felelsz néki Hall : Pajzs. 245.

Szegezgetés : [punctitatio ; stichelei]. Bizony szintén elunjuk az sok rajtunk való szegezgetéseket, utánunk való czirkálásokat Sz. Eszt. M. II. 15.

Szegező : claustrum ; schlosz Com : Orb. 251. Vgán erőseitic meg a papoc az aitolkat zegezőccel es lakatockal BécsiC. 111.

ajtó-szegező : repagulum C. rigel Nom. 1629. 25.

[Szegeződ-ik.]

be-szegeződik : defigor C. És béveré az szeget az ő vakszemébe, és bészegeződic az földbe : de-

fixit in cerebrum usque ad terram MA : Bibl. I. 220.

Szegfű (szekfű Mel : Herb. 131b. Csiso K4. SzBodó : Sódics. A4. ACsere : Enc. 243. Major : Szót. 137. Lipp : PKert. 80. zekfiu Frank : HasznK. 22. RMNyE. II. 210. zékfiu Beythe : Nom. 3. szekfű Mel : Herb. 72. 73. szekfiu Frank : HasznK. 17. székfő C. MA. Mel : Herb. 186. szögfü MA. Com : Vest. 122. PP. szőkfü C. Born : Préd. 271. Gyarm : Fel. 62b. Radv : Csal. III. 41. TörM. Eml.Ok. I. 147.) : 1) caryophyllum C. MA. Com : Vest. 122. PP. [nelke]. Vagy [végy] másfel uncia Senát az az hetuen két pénz nyomonit, mosd meg vizben, az szárát hánd el, szekfüet tizenkettőt, Kőmény magot ket drachmát, az az tizenkét pénz nyomonit Mel : Herb. 22. Ha egy kis fekete szőkfünecc vagy egyéb Magnac olly szép színnyeket adhat Isten, miert ketelkednenc Istenec meg ekesítő hatalmaba, az mi testünk fel tamasztasabannis Born : Préd. 271. Ezek az viragok. Zek fiu viragja fél lat Frank : HasznK. 22. zék fiu : caryophyllus flos Beythe : Nom. 3. b. Mutassa meg ezeket Monozlai es ha igazan megh mutathattya, mindjarast szőkfü avagy rosa kozorut tegyünk az fejeben Gyarm : Fel. 62b. Micsoda Virágokat köll az ganéjos ágyban hólđ tőltére vetni ? Cariophyllus. Szekfű. Ha lehet együgyű szekfűből az az, a ki nem tellyes, ne vegyenek magot, hanem a tellyesekből. Mennél tellyesebb szekfűből szedik az magokat, annál jobb leszen Lipp : PKert. 80. Mindenütt a mezők bé voltanak terítve virágokkal, hogy csak a szegfűre és a tulipánra léptek a lovaink Mik : TörL. 423.

2) [*Eugenia caryophylla*; gewürznelke]. Eczetet, confreytet, az jó sáfrány termő baynotznak határát, szekfűnek, gyömbérnek minden gazdagságát add szakátsnak SzBodó: Sódics. A4. Egy mása szegfűtől 4 flor. 50 den. VectTrans. 24. Küldöttünk ris-kását, szökfűvet, gyömbért Tör. MEmlOkm. I. 147. Székfűvet hoztunk az piacról 296.

3) chamomilla Major: Szót. 137. camaemelum PPB. [kamille]. A Székfű sok fele: Eggyic ám az igen jó szaga a kit az Bor-bellyoc a lugban vetnec ennek Chamomilla a neue: Az másik fele sárga a virága széles a le-uele, széles a feje mint egy fél garas. Harmad fele Eb Kapor, búdós Mel: Herb. 72. Ha meg főzöd a Székfűvet borban, gya-korta igyad melegőn, az vtan parold vele az aszszonyember tes-tét 72b. A Székfű vize a ki lélegzetet nem vehet meg gyo-gyittya 72b. A viragát meg szed-gyed a szekfűnek és etzetben fűz 72b. Asszonyember mat-raioknac faiassat gyógyittya a Székfű 72b. Szék fű viragia, camomilla, fel fűt Frank: HasznK. 17. 22.

4) sebfű ACsere: Enc. 243. A Szék avagy seb fű hegyes, levelű, pasint modon terem, vira-gia sok fele színűk és szaglok, melyek ujji korokban meg töret-vén a fő sebeit egybe forrasztják és azoknak fájdalmat meg enyhi-tik ACsere: Enc. 243.

erdei-szegfű: [*dianthus carthu-sianorum*]. (A Kakuc virág) virága veres mint az Erdei Székfűnek Mel: Herb. 186.

kerti-szegfű: [*dianthus cary-ophyllus*]. (A Kakuc virágot) vad Székfűnek hiyác sokan, mint

hasonló a kerti Székfűhöz Mel: Herb. 186.

mezei-szegfű: *caryophyllus* sil. siue montanus Beythe: Nom. 3b.

némés-szegfű: *chamomilla* Mel: Herb. 72.

nyúl-szegfű. *Lychnis* sil. vad zek fű h. e. sil. *caryophyllus*, quibusdam etiam nyul zek fű h. e. *leporis caryophyllus* Beythe: Nom. 5b.

vad-szegfű: *flos cuculi* Mel: Herb. 186. *lychnis silvestris* Beythe: Nom. 5b.

szegfű-gyökerű fű, ~ olaj, ~ szagú fű, ~ virág.

Szegfűves: [gewürznelkig]. Igyál borsos és szekfűes bort Cisio K4. Székfűves lével fázán Radv: Csal. III. 41.

[Szegfűvez].

még-szegfűvez: [mit gewürz-nelken zubereiten]. Az új sótalán Vajat még-Szegfűveztek PP: PaxC. 286.

3) SZÉG (*zewg* EhrC. 124b. *zög* TelC. 246): *angulus* MA. [ecke, winkel]. Particula terre Huzyuzeg nominate CDZichy. III. 56. Ad Kerthuelesszeg IV. 200. cuiusdam feneti Kukuthzeg vocati II. 115. in meatu currit ad lige-teszeg aquo... IV. 200. ad locum Nyresszeg IV. 200. poss. Zomu-szeg uocata III. 54. villa Zamu-szeg III. 648. Hazanak negy zewgi: quattuor anguli domus EhrC. 124b. Kic zeretik véac zegen aluan imatkoztocat hoz lat-tassanac emberetől MünchC. 23. 145. Ez velagnac negy zegere el ozlanak VirgC. 52. Zerezietek vigasagos napot reitekben oltar-nak zegeig: usque ad cornu al-taris DöbrC. 53. Egy zekrenth zereez es hű neegy zegheere neegy arany karykath zerez JordC.

63. 85. 516. 901. KazC. 9. 74. 185b. Ez vylaghnak neegy zeghe zerent valo abrazattya ÉrdyC. 602b. 507b. És önh négy arany karikat, es chinald annac à négy szegére Helt: Bibl. I. Oo 2. Az földnec negy szegein laknac Mel: SzJán. 503. 255. Nagy szel támadla és az háznac négy szegét meg rendité Kár: Bibl. I. 512. Pös: Igazs. II. 355.

[S z ó l á s o k.] *Szēgre von:* Meit eleitül-fogva mindenkoron vóltanak valami *szēgre-voná-s o k*, vizzálkodások az Ecclesiában Pös: Igazs. I. 505.

fél-szēg: defectus, defectivus, mancus, mutilus, debilis. MA. gestümmelt, mangelhaft, unvollkommen PPB. Az adó beérkezék s akkor is félszegen MonIrók. VIII. 494.

három-szēg: triangulum Kr. [dreieck]. Három szegelet avagy három szeg: triangulus Com: Jan. 165. A' meg haylott szegeletű három szeg ACsere: Enc. 57b.

három-szēges: triangulus C. [dreieckig].

három-szēgű: triangulus, triangularis C. [dreieckig]. Három szēgű fenyueel reya tekint K. Bártfa 1583. Bv4. Régen nyomtatnac vala szērűn tapodó három szēgű taligával Com: Jan. 74. A' görög delta három szegeletű három oldalú avagy három szēgű 164. Három-szēgű vas-sulymok: murices PPBl.

[hat-szēg].

hat-szēgű: sexangulus C. [sechseckig].

négy-szēg: quadrangulum Kr. [viereck]. Négy szekbe rendele à sereget Helt: Krón. 49b.

négy-szēges: quadratus, vier-eckicht Com: Vest. 143. Mensa quadrata, der tisch viereckicht:

az asztal négy szeges Com: Vest. 8.

négy-szēgű: quadrangularis Kr. [viereckig]. Neg zēgő köuekből raka ő kő falit BécsiC. 11. Nam nem vaj mast a ne zēgű kő toromba NádC. 315. Az varas vala neegy zeghew JordC. 926. TihC. 205. Négy szēgű vár Helt: Krón. 7b. Czináltatot vala egy négy szegi pohár szeket 155b. Az varas negyszegőuen fondaltatuan vala Mel: SzJán. 519. Az táblác négy szēgőc valának Kár: Bibl. I. 309. Ewgy negy zegw eregh fekw lada, meely wason, ees egyeb haaz ezkewz marhawal rakwa wolth RMNyE. II. 211.

öt-szēg: pentagonum Kr. [fünfeck].

öt-szēgű: [quinque angolorum: fünfeckig]. Az oldal fāc öt szēgűec valának Kár: Bibl. I. 308.

szēg-fő, ∞ **határ,** ∞ **hely,** ∞ **kő,** ∞ **lyuk,** (∞ **vég**), **szēgre-végre,** **szēgrül-végre,** **szēgül-végül.**

Szēgel: angulo Kr.

Szēgelet, **szēglet:** angulus C. MA. [ecke, winkel]. Ő belőllő zegelet es ő belőllő karo:ka BécsiC. 309. A köuet kit a rakoc megutaltanac ez löt a zegeletnee feizeteben: in caput anguli MünchC. 54. Zent ferencz . . . az egyházba mas zegeletbe fel alla VirgC. 71. Ki az keregded allatba zegeletöt lel GuaryC. 15. Fola-manac ferfiac mindön földnec zegeletiből NádC. 458. Me követ rakok: meg gonozlanak az zegeletnek feiere lön DöbrC. 53. NagyszC. 61b. WesprC. 87. Kew, ky leen az zeegheletnek feyezety JordC. 717. 369. Az harlangnak negy zegelethy meny-nyei fenesseggel be telyessettek TelC. 304. Az Istenec kegyel-

mességéből e szeggelet földnec választot feiedelmé vagyunc Un.-Irók. 168. Czináltatá az aytóknac kűszóbit négy szegeleltre Kár: Bibl. I. 308. Az vczaknak szegletiben kőniörögni Fél: Bibl. 8. Ees minden tengernec es földnec szegeleti engednec uala az Romaiaknac Decsi: Sall. 8. Országának minden szegeleltre gyors követeket bocsáta Pázm: Kal. a 1b. Az Bika az fias tyukkal az Eghnek tizedik szegeletiben vagyion KDebrecezen. 1619. C5b. A' fác keresztül őtöt mutató szegeleltre rendeltetnec Com: Jan. 71. Kiben menyi szöglet, bennem anni döglet sebheti én szüemet Balassa: Ének 3.

[**égyenés-szegélet.**]

égyenés-szegéletű: [rectangularis; rechtwinklig]. Egyenes szegéletű három szegélet ACsere: Enc. 57.

három-szegélet: [triangulum; dreieck]. A' Görög delta három szegéletű Com: Jan. 164. Minden mérés léssen az három szegeleten avagy három szegen 165.

[**négy-szegélet.**]

négy-szegéletűs: [quadrangularis; viereckig]. Négy szegletesen hosszára száz száz ember üllyön Zvon: Post. I. 554.

négy-szegéletű. Négy szegéletű avagy négy szegű: quadrangulus Com: Jan. 165.

szőm-szegélet: hircus PPBl. [augenwinkel].

szegélet-bástya, ~fej, ~fejezet, ~ház, ~kő, ~linea, ~mérték, ~szolga, ~torony.

Szegéletűs: angulatus, angulosus C. [eckig]. Szegleteses mértéke az igazságnak Sall: Vár.

14. Mellyek (kövek) többire szegletesek lévén Com: Ján. 17. Szegletes lineálé: norma 164. Szegleteses alma Lipp: PKert. III. 143. Átkozza vala forrón a mostani világnak mindennemű szokását, a mi az eő szegleteses agyvelőjéhez nem illett Fal²: NE. 63.

szegéletűs-betű, ~mérték.

Szűges: 1) angulatus, angulosus, angularis, angularius, quadrarius C. [eckig]. Szeges, szurdekos, szegletes: angulatus Major: Szót. 42. Az álcz mester az mérő tzerát néki vonsza, elintézi azt az ő festet sinórjával, szegesen szabja azt MA: Bibl. II. 37b.

2) [darabos, nyers?]. Hogy pedig fundamentom-szerént szegesen es magyarul megfelelhessünk az barátinknak Pázm: Kal. 659.

szűges-borsó, ~tányér.

4) **SZűG** (szűg Pethő: Krón. 32b. 33. szűg Gyöngy: KJ. 109b. Fal: Én. 23.): fuscus, brunus, subniger SI. [braun, kastanienbraun]. Bela király sánta es fekete szeg ember volt Helt: Krón. 38b. Egy zegh men lowam wala RMNyE. II. 186. Bajánháznak hagyom az szeg lovat melyet katonának hívok Gér: KárCs. 363. Szűg ló van alatta Zrinyi. II. 67b. Vala pedig Bela király fekete szűg szűnű, kiról osztán a' várast nevezték Szekszárdnak Pethő: Krón. 33. Az az szeg török ló béna Mon.Okm. XXIII. 266. Az pej volt hűsz esztendős, az szeg pedig sült béna volt TörMEmlOkm. III. 316. Maga-is szűg legény, lova-is szerecsen Gyöngy: KJ. 109b. Válat veri szűg hajával Fal: Én. 23.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három füvvi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XV. kötet.

1886. DECEMBER 15

XII. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

18) Az -ért rag.

Önálló használatban az irodalmi nyelv még ma is ismeri ezen teljesebb alakját: *érett: érétem, érétted* sat. A kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint *közt* és *között*, s nyilván kéttagú volt eredetileg olyankor is, mikor ragnak használták. Erre történeti adataink is vannak: *Meret num eneyc* HB., olvasd: *mérétt* = *mért, miért*. *Azeret* örüljön a keresztyén DebrC. 132. — *azért*. Így még KulcsC. 126. Még ilyen nagy *bynekeret* sem féljünk istentől VirgC. 49, olvasd: *bínekérétt*. Viszont már a HB. is a rövidebb alakkal él: *lelic ert*, e mellett: *erette*.

A ragnak megszokottabb kiejtése mai napság ez: *-ér* (Dunán túl MNyszet V. 107., és egyebütt is). Innen van, hogy ez az alak már az irodalomban is föl-fölmerül, nem csak rímben, hanem már azon kívül, sőt kötetlen beszédben is, kivált a *mért, azért* szókban. Pl. *tündér: üdvünkér* Magy. s a Nagyv. 1874. 1164. (Rímben néha *t*-vel írva, de a nélkül ejtve, pl. *ráér: várért, vezér: ezért*, Mikszáth: Eszterh. tov. kalandjai 18.) „Rajtatok a gond mér feketélik? mér verétek le a hős fiakat? mér nehezültök az ő sziveikre?” Magy. s a Nagyv. 1869. 473. „*Azér nem árt*” ... Brass: MMond. III. 175.

Göcsejben „az -ért két alakban is ösmeretes; rendszert a *t* elvetésével mint *ér* vagy *ír*, pl. *fűjér, azér* vagy *ajír, rozsér, gabonájír*; de nem ritkán az *r* vész ki és helyében a *t* megnyúlik, pl. *ajítt, buzájítt, szekerétt*; e ritkább alak a közeli Hetés hatása alatt terjed.” (Budenz-Album 171. Szintén göcseji közleményben: *másit, lakatit* Nyr. III. 180.) Hetési, illetőleg őrségi közleményekben csakugyan az utóbbi alakokat találjuk; pl. *mét* Nyr. I. 423, II. 323. *métt, fejszijit* (fej-

széért), *gyójtuit* (gyujtóért) II. 176., *mét, ajét* (azért) VII. 372. — Az őrségi nyelvjárás találkozik e tekintetben a keleti székelységgel s a csángók ejtésével: *mét, azét* (Kriza 552.), *mett* (426.), *miétt, mett* (Nyr. III. 53). — Már az udvarhelyi székelység rendszeren a *t*-t ejti el, de ha mássalhangzón kezdődő szó következik, azonfölül az *r*-et is: „*mié* kell émönni? a *világé* sem, *azé* sem; *mér* akarsz annyit busúni az ő *dógáér*? más *dógáér* egy csöppöt sem *kê* renyődni“ (Kriza 552. vö. Népk. Gyűjt. 63—65. sat.) Vö. még a csángó és udvarhelyi *me* alakot e helyett *mert* (l. MKötöszók III. 230). — Elmarad az egész *-rt* az alföldi s a palócz kiejtésben is. Így Kiskun-Halason „az *-ért* rag *t*-je mindig elmarad, sőt legtöbbször az *r* is: *forintér, forinté*; épen így *mindjá*“ (Nyr. XV. 64., VIII. 87. 88.; emezt Dunán túl is így mondják, a nélkül hogy ragunkat is ennyire elkoptatnák). Továbbá Kecskeméten (l. Nyr. IX. 360). Szegeden is, pl. *mê, me* e helyett: *mert* (l. MKszók III. 230). Palócz példa: Adott egy *garaseé* kettőt (Nyr. VI. 466). Más palócz közleményekben: *virágé, lányé. Faé* (Sirok) VIII. 369.

A mi a magánhangzót illeti; már azon nyelvemlékekben, melyek még a régi *ê* hangot megőrizték, ezt a ragot a mai zárt *é*-vel olvassuk. Így nevezetesen a Bécsi és Müncheneri codexekben s Heltainál; pl. *ô értec, azokért, Hêstêrnêc mênêkêzêiert* (BécsiC. 18. 28. 53. sat.), *ên értêm* (MünchC. 32 sat.), *hideg ért, diadalom ért* (Helt: Krón. 150. sat.). — Ezzel egybevág az is, hogy az *í-ző* nyelvemlékek ezt a viszonyozót is *í*-vel írják; pl. *irettek* (DöbrC. 185.) *yrettem* (PozsC. 36.); Komjáthinál mindig *-irt* (*-yrth*), *irettiünk* sat, *é*-vel csak *myerth* (vö. hogy Telegdynél az *is* kötőszó csak *i* után örzi meg eredeti *e* hangját: *mies, ties*); *alámirt, irettem* (Sylv: UT. I. 136.) sat. sat. Így mai nyelvjárásokban is, pl. Mezőtúron *azír, pízír* (pénzért Nyr. VIII. 361.) sat. — Más hangváltzással: *azêer, êerette* (Szatmár m. IX. 562.), *yerthe* (LevT. I. 268.); és újabb eredetű *ê* hanggal a palóczok egy részénél: *azeert* (TudGyűjt. 1836. II. 79.), *érted* halok meg sat.

Az *azért* és *mert* szók enklitikus nyomósító *-an -en*-nel is előfordulnak: *azerttan, azerthan* (LevT. I. 106. 107.), *azértan* (MA: 33. és 52. zsolt.), *azérton* (Ver: Werb. II. 84. czim); *merten* (LevT. I. 11.), *métten* (Nyr. III. 323., több példa MKötöszók III. 231).

Az *-ért* rag ma legtöbbször cél- és okhatározó, de mind a kettő, részint közvetlen, részint az *'érdek'* jelentésén át — evvel együtt — a *'helyettesítés'* és *'csere'* alapjelentésből fejlődött. Csere jelölésére még ma is általános használatú az *-ért* rag; helyettesítést ma ugyan ritkán jelent, de nyelvelmékeinkben határozottan előfordul — s nem ritkán — ebben a jelentésben is, pl. Hallván, hogy Archelaus uralkodnék az ő atyjáért Heródesért Pázm: Préd. 169. sat. — Helyeselnünk kell tehát Budenz eljárását, ki mind a kétszer, mikor származtatta e szót, a „helyett“ etymont tulajdonította neki, s a mi az *érített*-nek (locativusi) *tt*-je előtt van, helyet jelentő főnévnek tartotta. Először a MNyszetben (IV. 424.) foglalkozott vele s ott a török *jer* *'hely'* főnévvel egyeztetette, melyből a törökség is képez ilyen viszonyzófélekét: *jerine* helyébe, *jerinde*, *jeride* helyette, érte. (Ezt az egyeztetést ismételte aztán Vámbéry.) Másodszor a „Szóegyezések“ 791. cikkében, mely így hangzik: „*érett, ért (éretlem pro me, helyettem): cseremisz vereč, verečen, cser. H. [hegyi-cs.] vāreš helyett, ért, loco; ver, cser. H. vār hely.*“ De a Vámbéry Szóegyezéseiről szóló jelentésében Budenz még mindig helyesnek tartja a török szóval való egyeztetést, s ezt az ugor egyeztetéssel úgy véli megférhetőnek, hogy talán mindezek az altaji ősrökonság maradványai. MUgor Szótárában már egészen mellőzi az ugor egyeztetést, talán mert az aránylag távolabb álló cseremisz nyelv tanúsága nem látszott elég megbízhatónak, ha a legközelebb álló északi-ugor nyelvekben nem kínálkozik semmiféle megfelelés. Találunk azonban az utóbbiakban is egészen megfelelő kifejezéseket, nevezetesen a lapp és az osztják nyelvben. A finnmarki lappságban *varas*, *varast* (-s, -st az inessivus ragja) a. m. -ért, pl. *im ječčam varas läm ostam dam* nem magamért vettem azt. (NyK. V. 331.) Az orosz-lapp nyelvjárásban is *varas* *'ért, végett, miatt.'* (XVII. 13.) Hasonló viszonyzó van még az északi osztjákban: *vor-na* (-na locativus-rag) a. m. -ért, végett; pl. *Ojandet sidet, madet vožatlažit veškat ver vor-na, li vor-el-na turum nubít ull* Máté 5.: 10. Bódogok kik üldözetet szenvednek igazság-ért, mert övék [oszt. 'ő értők van'] mennyeknek országa MünchC. (Más példák NyK. XVII. 139. 141.) Találunk egy ezzel rokonnak látszó *'helyett'* jelentésű szót s (uo. 144.): A maga fiát horgászta föl *tom xoj oroň-na*

amaz ember helyett. — Ezek az egyező adatok nagyon valószínűvé teszik azt a föltevést, hogy már az ugor alapnyelvben volt egy helyet jelentő **ver-* szónak ,helyett, -ért' jelentésben használt locativusa s hogy ennek utódja a mi *-ért* ragunk. (A finn *varten*-t mellőznünk kell, mert csak célféle jelentése van s mert a finnben elvárhatnók az eredeti magas hang megőrzését.) — A török szónak az említettekhez való viszonyát egyelőre nyílt kérdésnek hagyhatjuk. Az ősrökonság, úgy látszik, csak az ugor **ver-* és török *jer* főnév egyezésére szorítkozik.

Más nyelvészeink az *-ért* ragot az *ér* ,valet' igétől származtatják. De bármily tetszetős e származtatás első tekintetre, nem fogadhatjuk el, mert a ,helyett' jelentést, melynek elsőbbsége kétségtelen, nem magyarázza meg. De nem fogadhatjuk el azért sem, mert akkor az *-ért, értt*-nek képzése is érthetetlen. Révai véleményét (Gramm. III. rész), mely szerint *érett* „cum valore“ a héber *eth* „cum“ praepositioval volna képezve, ma nem vehetnők komolyan. Hunfalvy pedig (MNyszet. IV. 425.) és Riedl (MGramm. 161.) meg sem kísértették a *-tt*-nek magyarázatát. A locativusi *-tt* nem járulhatott igetőhöz, a perfectum *-tt*-je pedig mit keresne itt? Így tehát alakí szempontból sem valószínű, hogy ragunk az *ér* ige származéka volna.

19) A -kor rag.

Sok vidéken ma már elveszti az *r*-et, úgy azonban, hogy pótlásul rendszeren megnyúlik az *o*, részint széles ejtésű *ó*-vá, részint szűk ejtésű közönséges *ó*-vá. Így nevezetesen a nyugati székelységben (Udvarhely: *mikó akkó, mindenkó* Kriza 552.), az Alföldön (Szegeden: *mikó, akkó* sat. Nyr. XV. 447., Halason: *akkó, ekkó, mikó, övés-kó, órakó* VIII. 85. 86., XV. 64. Kecskeméten „különösen ha utána mássalhangzó következik“: *akkó mék el* IX. 360.), palócz helyeken (Félegyházán: *akkó, mikó* VI. 319., Heves megyében: *akkaó* VIII. 88.), Örségben Zala megyében (*mikó, akkó* II. 41., *máskaó, maótku* ,multkor' III. 178. itt újra rövidítve is: *aratásko, akko* I. 423.).

Ez az egyetlen rag, mely mélyhangú létére változatlan járul maiglan országszerte magashangú tőkhöz is, úgy hogy mintegy középállást foglal el a ragok és névutók közt s csak

azért érezzük inkább ragnak s írjuk egybe a főnévvel, mert egytagúvá rövidült, tehát rövidebb, mint bármelyik névutó. Egyébiránt Felső-Bácsmegyében Balassa J. értesítése szerint mondogatják már illeszkedéssel is: *ekkő* e helyett *ekkö*, ekkor. És palócz helyeken még annyiban is közelebb áll egyéb ragokhoz, hogy a közönséges *napja-kor*-féle kiejtéssel szemben „*napjåkor*-t is hallhatni.“ (TudGyűjt. 1829. V. 17. jegyz.) Vö. Kilencz *órákorig* (Kár: Bibl. III. 30.) *Idejék-kor* (MA: Bibl. I. 241b.). Isten ígéje *hallgatásåkort*. (Kulcs: Evang. 37.)

Mindenki ismeri a régi íróinknál oly gyakran előforduló *-koron* alakot. Ezzel annál gyakrabban találkozunk, mennél inkább visszamegyünk nyelvünk történetében, de azonfelül még két alakot találunk: *-kort* (mint *éjféltáj-t*, az *idé-tt* sat.) és *-korban*. A *-koron* és *-korban* még ma sem veszték ki egészen: egyikkel az irodalomban is, másikkal csak a népnél találkozunk. Példák mind a háromra (a *mikor* alakjait l. MKötőszók III. 32.):

a) Én gyetrelmem vala holvalkoron: in matutinis KulcsC. 175. Reggel nyolcz órákoron LevT. II. 41. Szükségkoron együtt lehetnek vala RMK. IV. 152. (Az szükségkor nem néz csak jutalomra uo. 237.) Akkoron kell az hársat hámtani, mikoron hámlik Helt: Krón. 199b. Oh mikoron mégyek el és mikorra jelenek meg színed előtt? Biró: Angy. 153. — Máskoron, Bajza I. 188. Hol egykoron Solon és Lykurgus hoztak bölcs törvényeket. MSalon I. 188. — A multkoron (Veszprém) Nyr. VIII. 513. Szatmárban „csak az *ekkoron*, *akkoron*-t használják, ámbár e kettőt is csak tréfás beszéd közben vagy nagyzolásképen“ uo. 559.

A régiiek birtokviszony után *-koron* helyett rendszerint ezt a tartalmasabb kifejezést használják: *korán*. Pl. Az első odamenetele korán ott hagyott . . . Szék: Krón. 65. Az holdnak fogyatkozása lészen sz. Jakab havának holdtöltekorán KBécs. 1572. D2. Szükségekkorán az atyjokfioknak: neces. sitate ingruente Ver: Werb. 100. Így Zvon: Osiand. 211. Kulcs: Evang. 3. sat. — Néha ilyenkor is *-koron*: Éj fele koron GömC. 15. RMK. II. 78. Még alásonk idejekoron es DomC. 184. Kakas szavakoron, Pesti: Mes. 40.

b) Kilencz órákort: hora nona Helt: UT. 13. Halászáskort Born: Préd. 234., vetéskort, aratáskort 457. Éjfélkort egyedül nem kell hadni Cis. J4. Az ítélet kort Frank: HasznK. 4. — Éltibe . . és halála kort RMNy. IIIb. 72. — Azkort: tunc Ver: Verb. 72.

Mindenkort Szék: Zsolt. 69. Némi kort ÉrsC. Némely kort: aliquando Helt: UT. Cc3. Valamikort Born: Préd. 8. Egykort, Pethő: Krón. 256.

c) Én utolsó hórámkorban GómC. 29. Délután hat ora korban LevT. I. 188. (így II. 130.) Estve hét órákorban MA: SB. 31. — Egy hajnalkorba nagy ustromot tettek LevT. I. 157. Piros hajnalkorban, Ilosv. NSánd. (kétszer; vő. hajnali korban Fal. 866.) Délkorban is ötet kiáltom MA: 55. zsolt. Éjféلكorban, Thaly: Adal. I. 158. — Akkorban MA: Tan. 1186. LevT. II. 398. GöcsNépd. 15. (Tavaly ez korban LevT. II. 28.) Egykorban TudTár. VII. 109. Göcsejből l. alább. (Akkoriban; mikorjában sat. MKötőszók III. 33.)

Míg ezen alakok a „mikor” kérdésre felelnek, addig mások, más ragokkal (*-ra, -ig*), a mikorra, meddig kérdésekre felelnek. P1.

Az napon két órákorra vacsorán jelen lenni ne nehezteljen LevT. II. 359. (Légy vénséged korára harczias vitézből szerelem futára Ar: MO. 2: 106.) — Derék ostrom vecsernyekorig tarta Tin. 154. Valamit ekkorig nem alku tott, ez után sem alku t: Pös: Igazs. I. 625. (Csak éféli korig Sámson ott nyugovék RMK. II. 342. — Éféلكoráig, Pathai: Sacr. 91. Mind ezkoráig: usque nunc Kesztc. 177. Mindazok csekélységek, melyeket e-koráig tűntettem Dug: Szer. I. 57.). Időtartásról: Valami kevés korig itt maradok LevT. II. 240. Egykorig, kiskorig: példák Lehrnél 138. — (Sok szenvedély üld egy k o r ó t a: of late Vör: Shak. II. 9. Vagy kerül-ném előbb a galyibát, vagy lett kora után megbocsátnék haragosom-nak Fal. 32. Ezen gyermek mindjárt 18. esztendőskor tájban meg kezdvén ezen világot utálni... Bíró: Préd. 30.).

Az eddigiek már világossá teszik, a mit különben is első tekintetre sejtünk, hogy a *-kor* rag az időt jelentő *kor* főnévvel függ össze. De a fől sorolt adatok már azt is gyaníttatják, hogy a rag nem egészen azonos a *kor* főnévtővel, vagyis hogy ezt nem ragtalanul alkalmazták adverbiale gyanánt, hanem hogy eredetileg a *kor* főnevet az *-n, -t* ragokkal használták. Azután a *-kora, -kora* egységes ragok lettek a nyelvérzékre nézve s elrövidülhettek a mai *-kor* raggá, ép úgy mint pl. **képpen, -képpen* ezzé lett: *-kép*. Velünk szemben Misteli Ferencz azt vitatja, hogy nem szabad az *-n* rag elveszéséről szólnunk, hanem az anyagszók itt minden alaki elem nélkül szolgálnak postpositiókul. („Von verlust der endung darf man nicht reden; vielmehr entbehren die mit *kép, kor* endenden wörter der formung und verwenden blossen stoff“. Zeitschrift für Völkerpsych. u. Sprachw. XIV. 297.)

Nem bocsátkozhatunk itt az egész kérdés tárgyalásába, de a *-kor* ragra nézve magyarázatunkat kétségtelenné teszik a következő tények: Legrégibb codexünkben, az EhrenfeldC.-ben a számtalan *mikoron*, *mikort* sat. mellett a rövidebb *kor*-ral csak ez az adverbium fordul elő: *mendenkor* (3. 158., de 33: myndenkort); így *mindenkor* a BécsiC.-ben (31.) és VirgC.-ben (36. 50.), s emebben még ezek: *némikor* (51.), *egyébbkor* (104.). Már a Bécsi, Münch., Vitk., VirgCC.-ben gyakran fordul elő a *mikor*, míg más kifejezésekben a *-koron*, *-kort* úgy látszik, állandóan teljes alakjában jelenik meg. Másféle példát csupán kettőt idézhetek codexeinkből: *elődlomkor* felkele KatLeg. 449. és: alkolmas *időkor* Virg.C. 140. eh. időben. A rövidülés tehát először csak az adverbiumokat érte, melyek jelentésüknél s gyakori használatuknál fogva más kifejezésektől izolálva voltak, s utólag terjedt ki ezekről a többire is. Ugyanilyen fejlődést láttunk a *-képpen* ragnál, mely a mult században még csak a *mikép*, *máskép* adverbiumokban rövidült. A *-koron -kort* rövidülését előmozdíthatta még két körülmény. Egyik a rokonértelmű *-szer* rag analógiája (vö. egykor: egyszer, máskor: másszor, mindenkor: mindenszer), mert ennek mai rövid alakja már codexeinkben is általános. A másik az, hogy a *kor* főnév legrégebb nyelvemlékeink óta csaknem kizárólag időhatározókban fordul elő, úgy hogy Mistelinek még ez a követelménye is beteljesül: „Der formlosigkeiten konnte man entgegen . . . dadurch dass das suffixal gebrauchte wort nicht mehr selbständig sich zeigt.“ Igaz, hogy az ilyen kifejezéseket is ide számítom az időhatározókhoz: *gyermekkoromban*, *menyasszonykorában* sat. De fölötte ritkán találkozunk a *kor*-nak nominativusával, accusativusával; pl. Ifjuság, állapotás kor és vénség. ACsere: Enc. 167. Előálomkor: concubium C., nox concubia MA. Kakasszókori: gallicinium MA. Emberkort érvén Ver: Werb. 103. Nálád tölti ebédkorát, másutt eszik vacsorát Fal' 868. Mai irodalmunk igaz hogy fölélesztette s gyakran él vele, de a népnyelv csak nagy ritkán s akkor is csak „életkor“ jelentésében alkalmazza. Az általános „idő“ jelentésben a magyar nyelvterületnek csakis legkeletibb és legnyugatibb szélén használják. Így Háromszékben: Hány órákor van? (Nyr. IV. 555.) Továbbá a csángóknál: „Vecsernyekor vagyon. Most vagyon hétkor. Reggelkor lén“... (X. 201.) És: „A gö-

cseji nyelvjárásban a *-kor* végű szók ma is összetett szók, melyek határozókká csak ragok vagy névutók által válnak, pl. *vagyon-e már uzsonnakor? ebédkorban, aratáskorban, szüretkoron; pünkösztör tájban* született. De *mikor* és *akkor* rag nélkül használatosak.“ (XIV. 216. Napnyugotkor után IV. 467.) A rövid adverbiumok tehát itt is izolálva vannak, ép úgy mint codexeink korában a köznyelvben voltak!

Még csak Mistelinek azon szemrehányása ellen kell védeni nyelvünket, mintha a *-kor* nagyon is durván és kézzel foghatólag határozná meg az időt („recht dick“ id. h. 303.). Ha maga az alapszó időjelentő szó, rendszerint az *-n, -ben, -vel* ragokat használjuk: *télen, délben, tavasszal; őszön és ősszel* is sat. Ha pedig az alapszó nem jelent időt, akkor más nyelvek is hozzá szoktak tenni egy-egy „idő“-féle szót, pl. *szüretkor; zur zeit der lese, háborúkor: in kriegszeiten, en temps de guerre* sat. Hogy aztán ezek analogiájára néha amazok is fölveszik a *kor-t* (*őszkor* sat.), az ismét megtörténik minden nyelvben; vö. *zur herbstzeit, zur nachtzeit* sat.

20) A *-szer* rag.

A *szer*, illetőleg *-ször -szor* rag elveszti *r*-jét mindazon nyelvjárásokban, melyek a *-kor-t* is így rövidítik, tehát az udvarhelyi székelységben: *ecczö, kecczö, „terpedt“ ő-vel, mácczö, sokszö, a Felvidéken sokszé* (Kriza 552.), *éccé, éccé, éccö* (Nyr. IV. 33. V. 175. 220.), *máccé, sokszé* (IV. 176. 371.); az Alföldön: Szegeden *hányszö* (XV. 447.), *háromszö, héccö* (Szeged Népe II. 110. 114.), Halason *éccö, másszó* (Nyr. XV. 64.); Félegyházán *háromszö* (VI. 319.); Bács megyében *éccé* (VII. 520.); Tolna m.-ben *éccö* (VI. 131.).

E ragnak magánhangzója — nem tekintve az *ë ö* hangok szokott ingadozását (előszer MA: Scult. 3. Vás: Can. 101. negyedször Zvon: Post. I. 513. Szegeden, Kecskeméten csak *-ször: -szö*) — a mai köznyelvhez képest azt az eltérést mutatja, hogy még a XVII. században sok írónál, ma pedig a széleken levő nyelvjárásokban mélyhangu szókhoz is változatlan magashangu alakban járul: *masodzer* rursum (JordC. 14. 338.), *harmadzer tertio* (171., Frank: HasznK. 9.), *egynyanzer* (24.), *haromzer* (LevT. I. 215., Tel: Evang. I. 566.); így ma Udvarhelyben *sokszé* (Nyr. VI. 465.), Nógrádban *sokszer* (VIII. 560.), Göcsejben *háromszer*. (III. 180.). A MünchC.-

ben nyílt *e*-vel: *háromzèr* (64.), *masodzèr*, *hármadzèr* (65.) sat, mint uo. *zèr*, *zèrent*, *zèrez*, *zèrket*.

A *-szer*-nek eredetére nézve általános és kétségbe nem vonható nézet, hogy a *szer* főnév származéka: „*adjecto scilicet ad nomen numerale nomine szer, quod ordinem et seriem significat*“ (Révai: Ant. 159.). Abból hogy a HB. *háromszor* helyett azt mondja *charmul*, Révai azt következteti, hogy a *szer*-rel való határozó-képzés a HB. korában még nem volt járatos. Ez lehetséges, de akkor legalább a HB. kora után nem sokára életbe kellett lépnie, mert legrégibb codexeinkben már rendszerint mai rövid alakjában lép föl. Már pedig nem hihetjük, mint Révai és mások hiszik, hogy a *szer* főnevet minden casusrag nélkül alkalmazták viszonzyszóul, hanem olyanformán képzelhetjük ennek a történetét is, mint a *-kor* ragét. Támogatják ezt a fölfogást azok az *-n* és *-t* ragos teljes alakok, melyekkel nyelvelméleinkben még itt-ott találkozunk, noha nem oly gyakran, mint a *-kor*-éival:

a) *Vtolzeren*: novissime (BécsiC. 90.), vö. *vtolzer*: novissimum (MünchC. 95.), *mentől vtolbzer*: novissime (53.). — (*Valahányszoron* Vitk: Munk. I. 102., *legelőszörön* 129., *százszoron* Czuczor: Költ. I. 74. — mindezek versben, s nyilván csak a *-kor* *-koron* analogiájára íródtak.)

b) *Elevezert* (CornC. 19.), *előzert* (TelC. 53. 374.), *leg előszört* (Szék. Krón. 24.); *thebzert* többször (LevT. II. 2.).

Itt is vannak továbbá megfelelő alakjaink ugyanazon *-szer*-ből más ragokkal. Pl.

Egy-szer-re = auf ein-mal (vö. ang. *at once*); így is: *egyszeriben* *egy-szerében = egy ízében, vö. *iziben*. (Ellenségét oly erősen vágta, hogy *egy szerbe* nyakát két kezét elcsapta Phil. Flor. 49.) „*Músszorra* legyenek“ = más *kor* ra maradjanak (Orczy: KöltH. 195.). Hogy a tébolyra való hajlandóságot Learben mindjárt *előszörre* oly erősen és meggyőzőleg föltünteti . . . (Greg: Shak. 274.). „Azt kívánja . . . Arra kéret . . . Harmadszorra azt kívánja . . .“ (MSalon III. 183.) — „*Hússzornál*, *százszornál* többször [száz esetenél több esetben] megintettem. Kétszernél többször nálam nem jártál“. (Gyarm: Nyelv. II. 114.) Káldra kétszernél thebel [tebbél, többül, l. alább] bort nem vittének. (LevT. I. 280.). *Hússzornál* több ízben ültem asztalomhoz. (Bajza: Munk. II. 204.).

A régiek főleg a *-vel* raggal használták gyakran közép-fok vagy ezzel egyértékű kifejezés mellett, s ez a szerkezet egészen elavult. Pl.

Kétszerrel nagyobb [ma: kétszer annyira] mint ti: duplo quam vos. (JordC. 427.) K[egyelmednek] csak egy kis levelecskéje nagyobbat ezerszerrel nyom az én könyörgésemnél. (LevT. I. 61.) Hétszerrel nagyobb ostromozlak a tü bűnetekért: addam correptiones vestras septuplum propter peccata vestra. (Helt: Bibl. I. LL14.) Hétszerrel keményben ostromozlak titeket. (Kár: Bibl. I. 114.) Hétszerrel inkább ostromozlak titeket. (MA: Bibl. I. 115.) Hétszerrel nagyobb. (Tel: Evang. I. 30.) — Az mely jót te elvesztül tartasz, *keth zeereel* megbővőjtötte az isten. (ÉrdyC. 611.) Kétszerrel kettőztessétek meg a büntetést. (Matk: BCsák. 118.)

De azonfölül előfordul ez a *-szerrel* mint a *-szeren -szert* alakok egyértékese is; pl. „Atlacz szoknyát, kinek az alja *ket zerrel* vont arannyal hányt... Egy kamoka szoknyát, fekete bársonnyal hányt *ket zerrel*“. (RMNy. IIB: 65.) Fizesd meg hétszerrel az mi szomszédinknak az ű szidalmasságokat. (Szék: Zsolt. 82.)

A *kétszerte*-félék enklitikus eleméről máskor szólunk.

Még csak azt említjük meg, hogy a *-szer* rag mellett számos synonym kifejezéssel rendelkezik nyelvünk. A HB.-beli *charmúl* mássa fönmaradt még néhol a *többül* kifejezésben e h. többször (Lehr szerint. Nyr. IV. 551. — A régiek-nél nem ritka ez a kifejezés: *két úttal, harmad úttal* e helyett kétszer, háromszor, továbbá a *renden*, mely a *-szeren* teljes egyértékűje: Az három rendön való imádás... (CzechC. 11.) Egynehány renden = néhányszor. (RMNy. IIB. 63.) — Még gyakrabban éltek a föntebbi *-úl*-ra emlékeztető *-képpen* végzettel: Ezen hét képpen állnak boszút: septuplum punietur. (Helt: Bibl. I. B3.) Sok ezerképpen többet cselekedhetik isten, hogysem az mit az mi okosságunk megfoghat. (Zvon: Post. I. 14.) Krisztusnak harmadik jöveteléről... Az Krisztusnak harmadképpen való hozzánk jövele... (Tel: Evang. I. 31.) — Irodalmi használatban van maiglan ez a kifejezésmód: *két ízben, három ízben* sat. A nyelvjárási *két izromban* sat. talán ebből lett: *két izrendben*? Vö. az ilyen tautológiákat: *Ötször öt ízben* quinquies. (Komj. 237.) *Ötször ízben*. (RMK IV. 31. DöbrC. 293.) Tizszer ízbe is mi[v]eltétek. (Mel: Jób. 45.) Kétszer ízben rablották el. TörtTár. VI. 105.). — Erdélyben járatos ez: *két versen, három versen* sat. — Abaujban azt mondják: „*Két csatán* is mondtam már neki. *Két csatára* is beteg voltam e tavaszon“. (L. Nyr. IV. 277.) — Végre Dunán túl ezt is hallottam: Visszafizette ő már azt *háromsorosan*.

SIMONYI ZSIGMOND.

A SZEGEDI NYELVJÁRÁS.

Hangrendi változások.

Szeged e tekintetben kevés adatot nyújt. A hangrendi illeszkedéssel nem megy tovább a köznyelvnél; épen annyira megköveteli mint ez s az idegen szóknak hasonló engedményeket tesz mint a köznyelv. Itt is *templom*, *pepita*; *Csehó Pista*. A hangrendet ritkán bontja meg: *kápiszta* Ko. 181, *kancsika* 7, 92. (Szentesen is), *Andris*, *gélégonya* 87. és *kificzamodik* V. 273; de néha helyreállítja: *czitora* 104. és Ko. 6. Ellenkezőre váltja a hangrendet: *megfrustukolt*; nem *zsizsik-et* hanem *zsúzsok*-ot mond. (Vö. szl. *žužikū). A hangfejlődés által mélyhangok közé jutott *é*, *i* hangokat közönbösnek vévén, meghagyja: *Tápé* (ebből *tápaj-i*) leghamarább 144.

Magánhangzók közbeszúrása és kiesése.

Érdekes adat alig van.

Közbeszúrás: *kovártét* 123, *pérédikáló* 68, *rézkarajczár módra* III. 477, (alighanem ritmus kedvéért; a szegedi tudja ejteni szó elején a hangtorlatot) V. 266. *Kirisztus palajbászt*, *karajczaré gérétát* (nem csúfolódás ez? a szentesi kat. is mondja így, s épen ezeket a szavakat, de csak ha a reformátust akarja kifigurázni); *Mordovába* 90.

Kiesés: *l'ányát* (van *lējány* is), *r'am*, *r'á*, *r'abomolva* (de: *rejátok* 36), *m'ér* 22, *osz'tán*, *elvehed'd*, *felejcz* = *felejt'sz* 38. (ez Szentesen nincs!), *nyílt* 155. = *nyílott* (Szentesen is), *lány'toknak legény'tőknek* Ko. 19; *rádás* 16, *báb'asszony* III. 277.

A mássalhangzók időmértéke.

Etimológiai hosszúságok: *éggyik* (de *egyedül*); *sebössen*, *szívesen*, *nyomossan*, *haragossan*, *pintössen* sat; *sőt vörösset* 53; (az összes kivételek: *édösebb* V. 144, *kényösebb* uo., *akurátosan* VII. 473, *hamarosan* IV. 421, *lekkedvesebb* Ko. 108. Különben ez Szentesen is jóformán tetszés szerinti); *esső* III. 226, V. 123. sat. (de: *eső* is sokszor: 15, 20, 45, Ko. 38. II. 463. sat.). *kiszebb* 123; *kessett* VIII. 235; *várossának* 32, *kedvessinek* 28, *síkossa* 83, *párossa* 83, *levesse*

153; sőt: járása 27, 48, rugása 27 (de máshol: pajtása), hidásszává 39, bajusszát 109, malaccza 158, papucsza (de: kúcsa is). tartománnya II. 463, olajja V. 123, garabóját 144. (de: puttonya 143 és héja = híja 149.).

Energikus nyújtás: utánad III. 425, utánam 7, utánna 23, fűzni III. 277, szőlőné V. 144, hálzoba IV. 83 (de: nálunk IV. 137, szőlő 56, és belüle 4.); dal/okkal 8, szakál/a 187, ol/yanra 40 (rendesen rövid *j*), nóggat VI. 135, hókéadt VIII. 235, Lóggóék I. 226 (az efféle Szentesen, kálamistás), hejjön van VIII. 138, hejít VII. 179, hejjetmet 29, tüszhejyre 14, a hejje 91 (rendesebb: Vásárhejön sat.), bakancs 30 (de: bakancs 31, bakancsos 60 is. Szentesen csak ref. *bakancs*), koppódnak Ko. 5, mönnyegző 161, Ámmén IV. 231. összöm 15, összöm aszt a . . . 20. (Itt: pecsönye I. 376, Szentesen kat. *pecsönye*).

Külön tárgyaljuk a friss pótló nyújtásokat. S külön említhetők az oly esetek, mikor a magánhangzó hosszúsága helyett nyúlik meg a consonans: gyul/ad 57, böndőjje II. 86, ujjujjon IV. 83.

Mint metathetikus nyújtás említhető: atilla (a legtöbb vidéken így), közéb/et Szentesen, de Kálmány egy *b*-vel írja 138.

Rövidülés: mögszégýöli magát IV. 137, meszőj 45, pereputyostú IV. 421, akurátossan VII. 473, Mesijás 103. Koptatás által állandó összetételekben s kifejezésekben: ményország, agyon Isten Ko. 4. (Szentesen is kat.), a ki. Szójátékból: émönt szögé dészkat árúni — meghalt Nyr. (A tréfa benne az, hogy koporsót árulni ment: szöggel dészkat. A *g*-ét azért ejtik röviden, hogy a hallgató egy pillanatra azt higye a kezdetből: émönt Szögeddé. Ez az én nézetem csak.) enyim lösz a! 37, lösz a télön 53. — valóban?

Mássalhangzók pótló nyújtása. Ez kétfélekép keletkezik. Vagy olva/dás által; s ez megint kétféle: beolva/dás: *nyj*: *nyy*; mert itt az eredeti két hang egyike egynemű a másiknak (az *ny*-nek, mely jésített *n*) egyik alkat-elemével, itt tehát az *ny* egyszerűen absorbeálja a vele egynemű *j*-t. Osszeolva/dás: *ts*: *ccs*; mert itt a két eredeti hang két ellentétes alkotó elemét képezi a származott harmadiknak. Vagy keletkezik a pótló nyújtás *assimilatio* által, mikor két consonans egyike kiesvén, a másik öregbül;

itt az eredeti hangok egyike marad meg, a másiknak jelleme tökéletesen elenyészik, csak a kiejtésére fordított munka mutatkozik amannak a megnyújtásában. A műszó persze a fölszines látszatról van véve.

Ö s s z e o l v a d á s : *nj*: *nny* (-*ny*): szánnya-bánnya, szány mög.

dj: *ggy* (-*gy*): tuggyák, feküggý; horgya, aszongyák.

lj (*llj*): *jj*: ajjú, tejjes, neki durájja magát; hajja, ejjön.

d+z: *dz*: eljedzött (előbb a *gy d*-vé dentalizálódott.

tsz (*dsz*): *ccz* (*cz*): vonczol, szerezcz-*czē*? écczaka; küccz-*ē*? harmacczō.

ts (*ds*): *ccs* (*cs*): baráccság, töheccség, hajcsa, szencség, durrancs, álfcsa; izzaccság, hazuccság, éccsapád II. 514.

B e o l v a d á s : *nyj*: *nny*: annya, hánny.

gyj: *ggy*: éfaggyon.

tyj: *tty*: bálttya

Assimilatio. Úgy csoportosítom az adatokat, mi-féle hangnak a kiesése nyújt meg mi-féle hangot?

n kiesik: *l* előtt (*nl*: *ll*): kéllódik, reméllöm, ajállom; *m* előtt, (*nm*: *mm*) mámma. Tehát kiesése folyékony hangokat nyújt meg; *ny*: *n* (*nyn*: *nn*): lánnak (de legénynek 80.); *r*: *l* (*rl*: *ll*): ballang, gyalló, kállató, csömöllött (de: vándorlani 151.).

s: *cs* (*scs*: *ccs*): kiccsizmát 90. *sz* (*s-sz*: *ssz*): ész szen. Léloknek 109; *cz* (*scz*: *ccz*): kicczigány; *sz*: *s* (*sz-s*: *ss*): késég, egészség; *z*: *s* (*z-s*: *ss*): igasság, vitésség; *z*: *sz* (*z-sz*: *ssz*): szásszor. Tehát kemény-inyhangok II. sora *s* a fogínyhangok egymás erősítéssé esnek ki. A *s* a névelőből kiesve, minden consonanst nyújt: avval, akkirály, ehház sat. De rövid a *ki* és *mi* névmások *s* származékaikkal összetéve: a *ki*, a *mi*, a *mik*, a *mijen*, a *mönnyi* 45. sat. (Szentesen is kat., de ref. hosszú).

g: *k* (*gk*: *kk*): lekkedvesebb; *g*: *t* (*gt*: *tt*): röttön (ritka! ez előtt inkább *k*-vá lesz: foktam); *g*: *n* (*gn*: *nn*): ténnap; *g*: *m* (*gm*: *mm*): mömmög, itt van mán 209. VII. 235. A *g* kieste tehát vagy zöngétlen explosívát, vagy liquidát erősít. A másik zöngés explosíva *d* másokat is erősít. *d*: *t* (*dt*: *tt*): lstenatta, körömszakattig, aluttam; *d*: *n* (*dn*: *nn*): kötélöczkőnnnek, harmannapos (de: hadnagy 7; Szentesen kat. hannagy); *kelmednek* 67; *ndu*: *nn*: kennek 63; *ndm*: *mm*:

mimmög, tanálad III. 277; *d: l (dl: ll):* fölallak, pallás; *d: s (ds: ss):* hassereg.

Még gyakoribb a *gy* kiesése a megfelelő nyújtással. *gy: d (gyd: dd):* naddolog, éddarab(ég) 209. III. 321. sat. *gy: n (gyn: nn):* honnē? énnagy kutya, fanna; *gy: t (gyt: tt):* fottán vattok, nat törvényös vat tē 209; *gy: g (gyg: gg):* ég galamb III. 424; *gy: k (gyk: kk):* ek kis II. 514, III. 427; *gy: cs (gycs: ccs):* nacs csacsi 93, éccsomót III. 321; *gy: s (gys: ss):* ússē, nasságos, ússétatok 44, sēhossē, és sūtét II. 369; *gy: sz (gysz: ssz):* észszőke lány 13; *gy: z (gyz: zz):* ézzacskóba III. 321; *gy: j (gyj: jj):* újjutottunk; *gy: l (gyl: ll):* nal ló, el lakodalomba sē vôt, hol lencse. Különben a *gy* szemmeláthatólag csak egypár igen sűrű használatú szó végén enyészik el: égygy, nagy, úgy, hogy.

k: g (kg: gg): szaggató; *t: d (td: dd):* pusztidd IV. 137.

Egy előreható assimilatio van: *parrag* 209.

A z í z ü l e t v á l t o z á a.

A z í z ü l e t h e l y e v á l t o z i k: *t: k:* pamuk, Ko. 99, I. 136; *t: ty:* pörgetyű, pöngetyű 91, koppanttyú; *tt: tty:* pad alatt pad alatt pattantyú 77. gyermek. *t: cs:* hencsörög (de nem *g: cs*, mint Kálm. mondja 208.); *t: cz:* kaliczka 93; *t: p:* prücsök; *p: k:* behorkatt a föld 137 (Szentesen is). *g: gy:* ögyenös, gyönge (Szentesen kat. igényes, genge); *g: d:* inderkedik VII. 235 (szentesi kat. is); *d: gy:* gyugjátok 73, hagy = hadd, térgyet, térgyepöl 140 (de: letírdelpöltek 140. szentesi kat. is így). Ez a palatalizálás palóczos. *s: sz:* szusztēr (szentesi kat. is); *sz: s:* káspálódik I. 136, (és cserősnye eredeti *s*-sel, Szentesen kat. csērésznye); *z* megmarad e szóban csizmát V. 265 (Szent. kat. csizsma). *n: m:* külömös. vagyom III. 29, V. 571 (Szent. kat. is), vagyomot II. 368, vagyom néz IV. 82 (de: vagyónát V. 265.); *m: n:* raki án Pétör VII. 473, ejtődzik án a sógor VII. 518 (valóban?).

m: ny: Ádány 91 (gyermekvers; a rím: kutya ül a hátán, de többször is (161.) *ny*-nyel). E kapcsolatban pedig: Ádám—Éva. Szentesen is épen így. Itt az *m* szó végén orrhangú *n*-né lett előbb, s ebből vált az *ny*. *ny: m:* behumni, humok, Kálmánynál is, Nyrbén is (pl. IV. 329.) így. Szentesen is torom (de már tornyára Ko. 3. eredetibb). *n: ny:* mögnyöl; kényeső VIII. 235. (Szentesen kat. kinyeső); ma-

gányos, vászony, rokony, csalány, kalány, oroszlány, szapanyozni, kapitány, dívány, paplany, szerecseny, Kelemőny, Balatony, Ivány, puttonya 143. Ezek Szentesen is mind *ny*-nyel, vagy (szó végén) orrhanggal, kivéve: kanál. De a szegedi tovább megy a jésítésben s palócosabb: mönyünk mán, fonyva Ko. 163, fonyott Ko. 82, fonyatos kalács IV. 329; vonyó muzsika 71, vonyít III. 226 (ez az egy Szentesen is); kenyte 73, fenYTElek 73, kenyi-fenyi; csinyáta 89, IV. 421 (de: csinát VIII. 277). csónik-ban V. 571 megmarad az *n* i ellenére is (szentesi kat. *ny*). *ny*: *n*. Ilyen változás rendszeren szó végén történik: bizon 77 (ez lehet *m*: *n* is), kemén parancsolatot 31, czigán 65. sat. Hanyag és nem elég határozott ejtés miatt az *ny* palatizálása megszűnik, *n* ejtetik helyette, vagy még az is elmarad és csak az előtte álló magánhangzót orrhangosítja. Eddig NKöröst emlegettek ezzel; de így van ez az egész Alföldön, vagy tán országszerte is. *ly*: *l*: kölök 3, goló 92 (de többször gojó), kátula 94, folóbú (többször fojik), luk, lukas, bagol 97 (de bagoj 98. s többször), csökél. Ezek közül csak a ,kölök‘ van Szentesen kat., a ,luk‘ pedig ref., ,gilvá‘-ban talán az *lj*-beli *j* okozza az *i*-t? Az *ly* hangot az Alföld nem ismeri. Helyette az ízület módosításával *j*-t ejt rendszeren, ritkábban módosítja az ízület helyét (*l*-re), mint a fentebbi adatokban láttuk.

Az ízület módja változik: *k*: *g*: gunyhó 209 (de: kunyhóba 120, gelebibe 209 (de: kelebibe II. 368); asztragány, bangó 31 (de bankó 53.). Mind ezek Szentesen is *g*-vel. *g*: *h*: ügön és öhön IV. 478. *t*: *d*: viszked az örom III. 226, mindegy (?) százat láttam 208, szép mind a napfény IV. 278, úgymind V. 279, ögyedöm-bögyedöm; *p*: *b*: bufogtató IX. 379, közébet vót 138. *j*: *ny*: bornyú 86, 133 (de: varjú (?) 166, vőfőjek és vőfény 98; *j*: *gy*: gyere, gyün, gyüvő, Gyászladány (szántóföld); *gy*: *j*: hajma, foghajmát 113; *gy*: *ny*: kényó 208, 104; *ly*: *j* (Alföld-szerte): ijen, ij, ojan, ésüjecz, méj, méjen, mejjemet 37, mejjire III. 425, hójag, éfojott, fojik, homájos, a mejik (de ,mel‘et‘ 105), gojó, tavaji, kesej, gujás, tajiga, furuja, sejöm, fogoj, hej, hejött, Vásárhej, hejjem, hejség, bagoj, kiráj, bivaj, rostěj, Miháj, gajra, gajjat, kájha, sarogja, bagja és bogja, pocsoja, gurguja, tarsoj, garabojját (de: Verebély (?) 58.). *l*: *n*: hun; rendszeren dissimilatióban: tanál, danul; *n*: *l* (dissimilatióban):

gyalánt II. 368; *r: n:* mán; pl. mán engömet; néha az *n* is kimarad; *l: r* (*ly* helyett az *l*): paszúr Kálmánynál is, Nyrben is V. 123 (Szentesen ,bab', de ha egyszer mondják, szintén ,paszúr'). *zs: s:* sindőj, (,Maroson' megmarad, mert Szentesen Maruzs); *s: cs:* csajka 209, csökél 209 (csekély), galucska nyilván csak a rím kedvéért: bobocska (gyermekvers 92.); *z: dz:* babádzott, fjadzott 95, evedzője 60. Ezekben a deverb. *z* sűrűsödött meg. A következőkben kérdéses, hangtani sűrűsődéssel van-e dolgunk -őz (ill. -őzz)-ból, vagy alaktani képzőbokkal *ód+z:* takaródzott, kapálódzott, rátekerődött. De az efféle igék itt s az Alföldön mindenféle *dz*-vel járnak-kelnek.

Az ízület helye és módja változik: *v: b:* ribaszt 209, leböggő ég 209, szerbusz; *f: p:* Józsep, szent Józseppel IV. 178, de Józsefbe 116. (Szentesen ref. Józsep, kat. Józseph); *p: f:* auferenciás I. 376; *l: j:* sajáta; *h: j:* oláj, fejr 87. gyermekvers (de: rendesen fehér); *cs: dz:* dzaczog, dzadzogó madár 208, idevaló gádzér is 167; *l: m:* tornom 208 (!); „*v = n* tanka, rin, szün“ idézet Kálm. 209. lapról. Az első szót nem értem, a másodikban az *n* csak járulék, a harmadikban is az, ha ugyan *szü(v)* helyett áll; Szegeden szokottabb a *szítv. tj: ss:* osztassa (indicat.).

A dissimilatio példait az *l: n* változásnál fölhoztuk. Metathesis van ezekben: gelebibe 6 (így Kecskeméten, Szentesen, még Biharban is), kalán és kalány II. 378, kareláb I. 226, viloját (Szentesen is), söléresztő VIII. 235, tanyiszrára 71 (de: tarisznya 117), prosëcczió VII. 235, ögyvez II. 425, tópol (pótol!) II. 425.

Hangzók átváltozása mássalhangzókkal s viszont. Márja (egy ráimádkozásban) IV. 178 (lehet dipht. is). *őj: ű* (beolvadás meg az *ő* isítése = *ű*): bütöld mög III. 320. sat.-effélékben.

Mássalhangzók hasonulása.

E tekintetben a köznyelvvél egy nyomon jár Szeged. A mássalhangzó keményül vagy lágyul az utána következőhöz. Annak az egész vidéknek a beszédében nem tudok egy adatot sem, mely a köznyelvi hasonulástól eltérne. Összeállítottam Kálmány után is az eseteket, de mind olyan még

a föltünőbbje is, hogy a köznyelvi keresetlen folyó beszédben is megvan.

K e m é n y ü l é s. a) Zöngítlenítés által: *gcs: kcs*: mőkcsokolom, rákcsáta; *gs: ks*: mék sē 167; *gsz: ksz*: harakszok. nyukszik; *gt: kt*: fokta, loboktat, kivákták. *dk: tk*: imátkozni. patkára; *dh: th*: főthön, marathasson; *df: tf*: hatfi Ko. 132; *dsz: tsz*: mintszenti 8. *gyk: tyk*: iritykönné, éty kis; *gyh: tyh*: hotyha, hatyhatom. *bt: pt*: septin. dopta. *bs: ps*: opsitos; *vt: ft*: sziftelen. *zt: szt*: osztán, eszt, ásztam. fásztam, sorosztak. kesztem, fűszfa; *zh: szh*: túszejjire, hoszhat. *dsk: czk*: kötölöczkönnék 21. *zsk: sk*: riskását.

b) Az ízület helyének változása által: *nyk: nk*: ménkü, báránkát; *nyt: nt*: arant, szuront, asszon táncza III. 30; *gy: d*: eljedzött.

L á g y u l á s. a) zöngésítéssel: *kz: gz*: lagzi V. 265. *pd: bd*: csabdosza az ajtót, kab mög! *szd: zd*: akazd, erezd. *sb: zsb*: Körözsbe; *sd: zsd*: pöngezsd. vezsd ê; *sm: zsm*: mozs mög! Közös keményülés vagy lágyulás: lapta, pünküzsd.

b) Ízület változással: *ngy: nygy*: lenygyel, hanygya, ronygyosító; *ndj: nygy*: minygyá, aszonygyák, monygyon; *nty: nyty*: sarkanytyús, konytyot; mim belé fullad III. 321.

Mássalhangzók megőrzése és elvesztése.

A szegedi nyelvjárás elveti mindazokat a mássalhangzókat szó elején és szó végén, melyeket a közép-alföld (ide értve a Tisza másik partjának é s é-vel beszélő területét is) általában elvet. Többet szó közepén nem vet el (elvétve hallani a palóczos pejiget). Szó végén pedig elveti azonfelül az *el. közel, föl* igehatározók (s igeekötők). *-vel, -kor, -ször* ragok, *-ol, -öl (-él)* s 2-ik szem. igevégzet utolsó (*l, r*) betűjét, az előző vocalist pótlólag megnyújtván. Az özésen kívül ez a szegedi (s az egész ú. n. alföldi) nyelvjárásnak főbélyege a túlatiszai közép-alfölddel szemben.

Adom itt rendszerezve mégis a kihagyás valamennyi esetét.

börtön**bü**, Komárom**bü**, mer szívembü szeretöm 17; verést**ü**, történetöktü, kentü, (de attúl fogvást IV. 137); bajom**rü**, Dunárü, szömödrü, égrü; ebéd**nü**, fel**ü**, kör**ü**, nékü, belü, utóérte, de: hátül (gyrmv.); jó járt vele, jó tudom sat.

hoztá, émarattá, születté, tötté (de: sírnál 22, s 36 ez versben, és nevel t él, mikor a rím: őszi szél 5; különben fölnevelté 36); főzzé, vögyé, mögájja 150, igyá, aggyá; fő, főfelé, fővöszí (van fölívöszöm 15 és föl is 19); ê, a hagyott ê; közê 75; énnâ-kénnâ II. 86, forinttâ, evvê a nadrággâ, lóvâ, miatyánkâ, csipkévê, kezivê, kivê, sziveddê (de: arany szöggel szögelôm 77); kô (këll), Gergô 91, Konkó János Ko. 98. De megmarad az *l* az *-ül -ül* igeeképzőkben: sántul II. 463 sat: a *-stül* comitativusban azt hiszem nem rendesen. mert itt rímben van: Tiszán túl Dunántúl, van egy juhász juhostúl; a másik rím is: bográcsbúl 53.

r: akkô, mikô (de: mikor 16); hányszô, kécczô (de: écczörre III. 226), elôszô. hamâ III. 424 (Szentesen hama), én má innet-onnat II. 514. möghasad má' 35 (de mán az óra 35.).

r(l): minygyá; pézijé, béré, azé, valamié sat. rendesen; mē akkô III. 227, czo ki kormos me csontot vetök II. 85, s többször is; szokott a ,mer, mert' alak is. Túl a Tiszán csak *mer* vagy *mert*.

l: mos búcsúzik, mos késérik, mos jutnak az eszibe (csak mássalhangzó előtt) 8; mer itt gyünnek 9, mer északkatt 1, mer mán 8; ben sétálni kint ört állni 45. Állandó kifejezésekben elkopva: Szenlélök 105, szen Pál; mi csinájunk 93, mi csinálsz 131; egyes szóban: parasz legény paraszt lány 12 (egy lapon).

l (rendesen mássalhangzó előtt): fog be Ko. 115, nyis föl ládádat 62, nyis ki neki 60, mon mög 69, mos ki Julcsa 11, jó fordics mög V. 83; csap ki a bajúsz V. 266; min mögötte 59; Gyé ken haza 3 (de: kêjé kend föl 19; maj mög lásd! 10, maj valahogy 17 (de: majd nekünk 36). Egyes esetben magánhangzó előtt: bolon a ki vár 84 (gyermekvers).

gy (inkább assimilatio): ússé jó 7. ékkicsit II. 368, hat transcérolom 75. *j* éfél 60. *h* ju 104 (jurú VIII. 461). *z* enyim lösz a! 37, mi je? 132, de megörizve affektált beszédben, mint az páva 46, hull az könyvem 47, 48. *k*: kêjé kend föl 19, në sírjé ken szülém.

n a *-ben* ragban: pl. ezüsbe 4, abba, évbe, héjába. subába (zálogba van 85, lehet lativus is locat. gyanánt). A *mán* végéről (mér h.) szintén ideszámítható. Egyes esetben: csinynyá bántok IV. 421.

Szóközépi vagy szóközépre került mássalhangzók elveszése.

Ík opás: zöd, föld, lüvödöz, vögy. köt. töt, gyümölcs, dörgöd (imp.) IV. 83 (3-szor is dörgő); vöt, vóna, nyöcz, hónap, botos, ódalára (sēm oldalába sēm ódalbordájába IV. 231, de: polgár inge-gatyája 10 és fölolvad IV. 83); szógálni, szógáló (de: szolgák 108), fôt, hôt embör, tódd mög II. 85, kóbász; beszámôt IX. 85 (de: számolni III. 277), tánczóják, csókójuk, kicsúfőja, utójára, szőjon. szóni, mijûta, azûta (de: mögnyött 126), borût, boldogújatok. visszafordût, rászorût, kücs, kúdúsbotra, mögûtem, ütették I. 415, földûti III. 278, tüköd II. 368, kibékütem II. 463, körükerüte 122 (de: ékeszült 35), sütt VII. 273; átal, tátos, páczája (de: pálczával 78), sétáj el, sétálni, kiját (de: kijáltom (gyermv.) 78, csinátattam, mög csinájatok, tanákozol III. 321. De csinálnak 29, mi csinálsz 131, álni 45, szálni 35, rongálni 18, hált V. 265, möghálni 17, mögálmodod, tanálkozik IV. 278. nélkü; de: féltötted 9, beszélheccz 35. kējé ken föl (de: kelhetők 1), ölj, röggétû III. 29 (már a nom. is); kovártét 123 (már a nominativusban is kiesik).

Í (pótlónyújtás nélkül): ezüsbe 4, tesvére, horta, tekinget, válaszheccz, momtvan. szengyörnapja III. 321 (de: Istványéktun); d: pejg (j pótlással) II. 514. VII. 519; II. 463. u: pézijé, pézötök. j: éfél, écczakázni, téföl, énye, kovártét (de: hejre legény), möre. gyűcsá, gyútó VIII. 235, fűna (fűjunk 32), bütossa 124 (de: bújtass 125), nyüti 156; düti III. 278. büti szél VII. 235; r: kocsmárosné; gy: írílöm (tk. írillöm) Kálm. h: jurú VIII. 461.

Hangalakok elveszése történik a sűrűn koptatott kifejezésekben. Elég közönségesek másfelé is: oszt biz, tán, mé? a mék 163, v. a mík IV. 83 (de: a mejiket 78 gyermekv.), émék. nem tom, sőt magányosan is: tom 16, aszongyák, aggy Isten II. 513. éccsapám, éccsanyám, épa-zalta V. 265 (itt ugyan fokozatos volt a kopás, előbb pazalta volt), 'csértessék a Jézus IV. 83. De van néhány ritkább is: gyékkend, száz forint a zseb' essék! 76, sajlom az esettyit II. 425. Monorban is XI. 80. Mint sokszorosabb hangváltozást itt hozzuk fel: A karomat fáríja, fáríja gyermekv. 85. A fokozat ez: fárajtja, fárajja, s így változott az *a* a *j* hatása miatt *i*-re.

Já r u l é k m á s s a l h a n g z ó k : Jaz is azé s étál benne ; Pista, Panna, Ö rzse-börzse, È t è l-p è t è l, Ilona-bilona, Ilka-bilka ; Jóska-bócska-bobocska, e párosak mind a 91. lapon ; trüszköl IV. 379, trubiczám 6. prücsök 66 ; mögnyöl, főjj náluk valami II. 463 (Szentesen kat. föll) ; fúj a szél 23 (de : fűna). rín II. 85 és IV. 137, gyün ; -hon rag : ehön a ruháhon II. 514, fogáhon III. 30, komáhon, férhön sat ; cserléh, lé helyett, írja Szegedi Kálm. Nyr. V. 287. jegyz. ; ittend-ottand II. 425, tunnand és tunnand I. 376 ; osztáng II. 463, II. 514, IV. 421, az efféle (pl. mostang, máng) a palóczoknál divatos ; rozmaringal ; mihánst (Szentesen kat. mihánt v. mihent) ; csalárd IV. 329 (= család) összetévesztésen alapul ; kapornyász (a kakas) 88. gyermek. Külön hozzuk föl a hiatus betöltésére közbeszúrt parasitákat. Így : ija-fija, fijajim, fijók, ifjúságot, juhajim. tötteji, lévaji, pijacz, ármádija, kiját, dijó, děják, vijola és viloja, lilijom, órijás, Mëssijás, tijed, sijet, kijé, pipájé (= ért), lejány, esztendejig, Flesijékhön, Sárijék, sokájig, Dunájig. mijúta, Bosnyijába. vizitácijó. csizmadija, főfújódik, pejig III. 321 és IV. 421 (vagy pegyigből gyengült ?), bejállani, de ja párna, ha jaz új sor hosszabb vóna ; povétás embörök 189 ; tés is meg tís is (Szentesen is), itt talán az *is*-beli *s* hang csinál zavart.

S z ó t a g a l k o t á s.

E tekintetben csak két főlemlítendő tünemény van. Egyik az áthúzás, másik a szóeleji hangtorlat.

A szó végső mássalhangzójának áthúzását a következő magánhangzós kezdetű szóhoz Kálmány is, a Nyr. is jelzi olykor : a zárnyéka 29. a zécczakára 31, a zételt II. 368, a zördög III. 29, a zórunk alá II. 514, a zisten II. 514 ; lèhul la levele, kint ál la kapuba 68, gyászba borút ta szögedi nagy űcza 48, ad delő 76, vid dē 87. A két szó közti hiatus-pótló *j*-t is az utóbbiba viszi át : ha ja zúj sor 7, ki ja kertbe nyílik 15, nyomi ja fejemet 45, de jel fárattam 52, ide jér 36, este jis 57.

Említettem is már, hogy a szóeleji hangtorlatot a szegedi nyelv eltűri, legalább úgy. mint a köznyelv. Összeállítom itt az adatokat.

Krisztus, krajczár, krumpli, kréta 136 (nem gréta ?), kranyások II. 92, krasnyog II. 92, gránicz, gróf ; trehány IV.

379. trüszköl IV. 379, trics-tracs VI. 233. trancséroloom Ko. 75. tratyikát 62 (mérnek a boltban). Hajrá trubiczám 6; drombét csinának 6; prücsök 66, 98, 198, prasnya II. 86, présölt IV. 144. pruszlik I. 325, prandit VIII. 235, prosēc-czió, Pręcso varga; brukk ide (a kant ingerlik vele) 90; frustuk 136; pletykálnak, pléngyuhafa II. 92, strázsát I. 376. strimfi I. 329; sváb 90 (Szent. ref. sováb is). Néhány esetben könnyít az ejtésen hangzó közbeszúrással: palántál Ko. 132 (Szentesen is), kovártét 123 (Szentesen inkább a ref.), pérédikáló 68 (ez nem rendes Szegeden sem) sat, mint azt már a magánhangzók közbeszúrásánál észrevételeinkkel együtt fölhoztuk. Egy adatban az egyik kezdő mássalhangzó elhagyásával: porhéjt 142 (sparherd). NÉGYESY LÁSZLÓ.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

koleda, koledál. — A NSz. szerint a latin *collecta* szóból alakult s jelentése: „bizonyos célra vagy személyek számára szánt adakozások gyűjtése házanként: pl. koleda vmely templom vagy iskola építésére“. Miklosich szerint az újszlovénból vettük s ennek bebizonyítására a *koleda* szó mellett a magyarországi szlovén *koldüvati*: mendicare szót is megemlíti. Nem kutatva ez alkalommal, vajjon a *koldüvati* nem magyar kölcsönszó-e, csak arra akarok rámutatni, hogy *koleda* ép oly kevésbé mondható eredeti szláv, mint magyar szónak. Még csak latin kölcsönvételnek sem mondható: *collecta* sem a magyarban, sem az újszlovénban nem változott volna *koledá*-ra. Az olasz *colletta*, vel. *coleta* ellenben ép úgy megfelel a magyar, mint az újszlovén alaknak (vö. a magyarra nézve remonda: ol. remonta Nyr. XIV 67).

Hogy már most ez a vel. *coleta* (lat. *collecta*) előbb az újszlovén nyelvbe ment-e át s csak aztán a magyarba, vagy előbb a magyarba s aztán az újszlovénba, vagy mind a két nyelv külön-külön vette-e át az olaszból, bajos volna megállapítani.

kristély. — vel. *clislier*; ol. *cristere*. *cristero*, *clistere*, a gör. κλυστήρ-ből. Meglehet, hogy nem az olasz, hanem a német nyelv révén jutott nyelvünkbe. A kérdést határozottan el nem dönthetjük.

kulacs. — friul. *cùl de chaldèrie*: öblös üst alsó része;

parm. *cul d'na boccia*: üveg, butélia talpa. *cul d'na botta* hordó feneke; pav. *culatta*: olvasztó tégely, a szalámi két vége, a marhának lehasított félfara; piem. *culata*; hordó, üst, pohár, üveg alsó, öblös része, a marha lehasított félfara, ágyú-, puskaagy; sic. *culazzu* mint piem *culata*; ol. *culaccio*: a marhának félfara; *culaccino*: pohár. kis bögre feneke.

Mind e kifejezések az ol. *culo*: lat. *culus* szótól származnak s alapjelentésük: *valaminek alsó része, a vagy domborodás*. A magy. *kulacs* a NSz. szerint „kidudorodó, szőrös bőrrel fedett edény”. Az ily kidudorodó. kerekded alakú edény annál könnyebben kaphatta megmagyarosodott olaszoktól a *culaccio* = magy. *kulacs* nevet. mivel az olaszban egész sereg rokonsága „öblös edény” jelentéssel szerepel s a sicíliai *culazzu* „hordó, üst, pohár, üveg alsó. öblös része” nem egyéb, mint az ol. *culaccio* elváltozott mása. A magy. *kulacs* szó alapjelentésére nézve jellemző a *kulacsképű* kifejezés is, mely annyi mint: pofók, kidudorodott nagy pofájú. NSz.

láva. — ol. *lava*: a tűzhányó hegyekből kiömlő forró, olvadt massa. Származik a *lavare* „mosni” igéből (Diez). S e jelentését a nápolyi tájbeszéd fönn is tartotta, a hol *lava*: esővizből keletkezett sebes patak, mely az utcákat végigmossa.

lavina. — ol. *lavina*, vel. *lavina*, *slavina*; némely olasz dialectusban *valanga*: hegyekről legördülő hőtömeg. *Lavine* Boerio szerint a lat. *labi* igéből származik. Lehetséges azonban, hogy nem egyéb, mint az elébb említett *lava* főnév diminutivuma; erre volt a velencei *slavina* alak is; vö. vel. *slavà*: ol. *dilavato* (elmosódott); vel. *slavachiar*: ol. *dilavare* (elmosni, sebes víz által elhordatni, elpusztítani vmit). *Valanga* e szerint a *lavina* szónak metathesis segítségével elváltozott alakja volna.

mankó. — ol. *manico*: fogantyú, nyél, pl. bot, kard fogantyúja, seprőnyél sat. (Sim: Budapesti Szemle 1885. máj. füz.)

mécs. — A szó olasz eredetét Szarvas Gábor említi először. Az ol. *miccia*: „kanócz” szótól származtatja, mely Diez szerint a lat. *myxa* „ellychnium”-ból képződött. Érdekes, hogy a magy. *mécs* MA. szótárában még szintén *ellychnium*-ot, gyertyába, lámpába való fonalat jelent első sorban.

mondúr. — ol. *montura*; neolog képzés a *mondare* „tisztoogat, megújít” ige alapján (vö. *remonda* lovak. Nyr. XIV. 67. Olasz kölcsönszók). A *montura* szó megalkotásánál eleinte az új ruhával ellátott katona öltözetére gondolhattak s így fejlődött belőle mai olasz nyelvbeli jelentése: a katona öltözete. mindaz, a mi rajta van. tetőtől talpig.

mula, mulya. — A dunántúli megyékben többnyire *mulá* nak ejtik, egyebütt *mulyá* nak. Legelterjedtebb jelentése: *buta*, *bamba*. néhol azonban, különösen Dunántúl *öszvér* értelemben is járatos (NSzótár). Eredetije az olasz *mulo*: öszvér. A *mulus* szónak „buta” jelentése régesrég is Georges szerint már Plautus és Catullusnál is előfordul csúfnévképen: „buta. ostoba” értelemben. Az olasz tanítók, gyöngéden beszélgetve baráti körben a gyerekekről, sohasem nevezik őket *szamarak* nak, csak mindig *muló*-knak, vagy leányokról szólván. *mulá*-knak. Az olasz *mulo* jelentése: *öszvér*, *zabigyerek*, *kölyök*, *buta*. *Ecco, viene la muleria!*: „Jön már az öszvérsereg (gyereksereg, számársereg)“.

mustra. — Simonyi említi először a szó olasz eredetét. Az olaszban *mostrare*: mutatni, *mostra*: mutató, boltkirakat, katonák hajtókája; *portar a mostra*: keresk. műkifejezés. mikor *mutatóba* visznek valami árút. Ebből származik *mostra*: magy. *mustra*, a portékának mutatóba vitt része.

náva. — MA. szerint hajó neme (*classis biremis, triremis*); ol. *nave*: hajó. Szintén Simonyi említi.

ordenári. — friul. *ordenari*: közönséges, parasztos, durva, neveletlen, goromba, nyers, alávaló. Az ol. *ordinario*: *rendes*, *közönséges* szóból származik.

orja. — „A disznónak hátgerincze, melyet a nyaktól a farig kivágni és fölfüstölteni szoktak”. Így mondja a Nagyszótár. Ugyanott, a mutató szóban *orj* van írva. E kifejezés azonban: *káposzta orjával* arról tanúskodik, hogy a nominativusi alak nem *orj*, hanem *orja*. — Lássuk, mit mondanak az olasz dialektusok e szó eredetére vonatkozólag: ol. *orlo*: vminek széle; *orlare*: beszegni; Pármában *orlar la pèla*: az állatot fölhasítani bebalzsamozás céljából s a széleket ismét összevarni. Valószínű, hogy ezzel függ össze a vel. *oriàl* főnév, mely Boerio szerint hentesműszó s annyi mint *taggio*, *metszés* (vö. magy. szél, vminek széle és kenyeret szelni). Van *taggio de Bechèr*, azaz hentes-metszés

és *taggio longo*: hosszú metszés, vagyis „Az a hús, mely az állat farától a nyakáig húzódik s a csonttal együtt adódik el” magy. orja. A vel. *oriál* tehát jelentésére nézve teljesen megegyezik a magy. orjá-val. Alakjára nézve, az idegen szó végső *l*-jének a magyarban csakhamar el kellett kopnia, ép úgy, mint a hogy a csanál, harkály, kanál, ispotály, seregély szavak végső *l*-es hangja elkopott dialektice s lett belőle csana Nyr. IV. 425, harka IV. 181, kana VIII. 568, ispotá VII. 41, serege IX. 565.

A Nagy Szótár egy XVI. századbéli magyar levélből idézi a következő kifejezést: „*parey orial*” s így olvasssa: „paréj orjjal”. Nem juthatván hozzá Szalay Ág. „400 magyar leveléhez”, nem tudom, ha helyesen olvassa-e a NSz. az illető szót. Vajjon nem az orjá-nak eredetibb orjál alakját őrizte-e meg az a XVI. századbéli levél?

opera. — ol. *opera* általában mű, munka, különösen „dalolásra szánt színjáték.”

ostya. — ol. *ostia*. A velenczések kiejtésében majdnem úgy hallatszik, mint magy. **ostija*. Ha a lat. *hostiá*-ból vettük volna, valószínű, hogy megmaradt volna a kezdő *h*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

IDEGENSÉGEK AZ OTTHONBAN.

Mikor az Ó-Buda mögött elterült Aquincum kiásott régiségeit divatjában volt meglátogatni, egy csapat hirlapíró is kirándult gyalogosan oda. Visszatértükben betértek egy ó-budai vendéglőbe, ha másért nem, hogy fáradságukat kipihenjék. Falatozás után fizetésre kerülván a sor, kiszült, hogy a vendéglős abból a fajból való, mely nem tud magyarul. Egyik szerkesztő, miután azt a véleményét fejezte ki, hogy e vidék emberei azért nem tanulnak meg magyarul, mert mindenki németül beszél velük, oda szólítja a vendéglőst s mondja neki a sült németnek magyarul: volt egy pár *virslim*, két *kiflim* s egy *kriglim*. A komoly szándékkal s még komolyabban mondott beszámolót természetesen nagy kaczagás kísérte, és szerkesztő uralom csak most eszelt föl, hogy majdnem minden szava tulajdonképen német volt.

A dolog pedig nem igen kaczagni való, beléjátszik abba egy szomorú vonás. És ez az, hogy az az irodalom, mely a művelődés minden tényezőjének s a tudás minden ágában tudott s törekszik műnyelvet teremteni, a társalgásnak, a családnak nyelvét meghagyta egész sívárságában palléroztatlanul; ezt nem tudta befoglalni nemzeti törekvései körébe,

nem is volt rajta; sőt mint úton-útfélen mindenki meggyőződhetik, még kaczerkodik is a felemás beszédben. Az újabbkeltű *abczug* ellen, mely legnemzetibb ünnepeinkről már-már elmaradhatatlan kárhoztató szó, ugyan ki szólalt föl? Bevettük mint egész rendin valót teljes nyugalommal a legmagyarabb kurjantások közé. Tudtomra ez a katonaságnál tisztí meghagyás arra, hogy a kinek szól, az eltakarodhatik. Fölkapásának ideje az egyéves önkénytelenséggel egy. Az önkénytesek megfurcsálhatták a szóban nyilvánuló durvaságot s gúnyból, tréfából éltek vele. Ma már szélteben elterjedt, a mi több, bevett irodalmi szó; ott forog a hirlapokban, színpadon mint nyelvkincsünknek egy darabja. Befogadta pedig egész készséggel az az irodalom, mely nem tud eléggé megbotráncozni azon, ha a nyelvészek az akadémiában tudománynak s az igazságnak hódolva, ráolvassák nyelvünkre, hogy ez a szavunk a szlávból, amaz a németből, más-más meg innen-onnan került. Már pedig e nyelvészek nem egyszer azt is kimutatták, hogy egyik-másik eredeti szavunkat az ilyen idegenből került szorította ki, vagy azon az úton van, hogy kiszoruljon. Például a *fékemlőt* vagy *állazót* már nem ismerjük, de igen a szláv *zabolát*; a *gyér* már alig hangzik, annál inkább a tót *ritka*; rövid helyett *kurta*. — Ott a „le vele! ki vele! kotródj! takarodj!” vagy még a „czoki!” is, de ez mind csak magyar, magyarabb az *abczug*!

Nem arról szólok, hogy az idegen szót, mely magyar alakot öltött, száműzzük, hanem arról, hogy annak helyébe, mely idegenül maradt, magyar szót tegyünk, mint teszik ezt az összes tudományszakok a maguk műszavaival. Társadalmunknak azonban e tekintetben vagy nincs elég elhatározása, vagy nincs elég ismerete nyelve gazdagságáról, vagy nincs ézéke nyelve iránt tartozó kötelességéről. E tekintetben bátran visszasovároghatjuk a Vörösmarty-korszakot, mikor a magyar nyelv gazdagítása az összes nemzet lelkesedés tárgyát képezte; ha bár az eszközöket, melyekkel céljuk kövételében éltek, ma nem is helyeselhetjük, s a nyelv törvényeiben való tévelygésüket kártékonynak valljuk. Ha azonban abból a lelkesedből s szeretetből, mellyel a nyelv iránt viseltettek, ma csak egy parányija lenne meg, nem volnánk föltanúi a legelőkelőbb s a műveltség színvonalán álló családokban szerte hallható következő szólásoknak.

„Kata hozzon húst *aufagnak*, meg valami *czuspajznak* valót. A marhahús *szaftos* legyen; hogy mi legyen a *szósz*, majd meglátjuk. Villásreggelire lesz *virsliszaftban*. A *spájsban* vagy a *kaszniában* vagy a *kredenczben* akad még száraz *kifli*; egy része jó lesz *prézlinck*, más része *smárninak*. A *spórherbten* idején legyen tűz, hogy a *rérni* jól kifüljön. Ebéd után *pucolja* meg az *eszczaigot*, aztán kivisszük a gyereket a *ringlispiibe* sat. sat.

Ez a háziasszony beszéde. Hogy szól még a háziúré s vendégeié, mikor a kártyaasztalhoz ülnek?! Egy szavuk se magyar. Hát vajjon a házi s társas élet nyelvét meddig akarjuk ily elhagyatottságban tengetni? Nem volna-e már ideje, hogy e terén is a nyelvfejllesztést s fölüjitást az irodalom férfiai kezükbe vennék, hogy ne csak a külsőségekben, az irodalomban, hanem bent a családban is magyar legyen a magyar!

Nem akarhatok elébe vágni azoknak, kik mint nálamnál arravalóbbak, netán fölhíva érzik magukat találó szókkal előállani a fönnebb csak csekély részben elsorolt idegenségek helyettesítésére; de mint megpendítője készítve érzem magamat néhány példával megvilágosítani, mily módon tartom a czélt megközelíthetőnek vagy elérhetőnek.

Belévaló = auflag. Kriza kiadatlan tájszóiban olvasom: *belévaló* = főzelék azon egy főzetbe (?). *Czuspájz auflaggal* tehát volna: *főzelék belévalóval*.

Csurka = virsli. E szó az Ormányságban (Nyr. I.) s Somogyban (Nyr. II.) *hurka* értelemben járatos. Itt mellesleg megjegyzem, hogy Somogynak a 'véres hurkára' is van egységes szava s pedig mindjárt kettő: *lüküttes* és *vérmes* (Nyr. II.).

Tálas vagy *pohárszék* = kredenz. Tálas = edénytartó szer (Tsz.).

Hajlovány = kifli. *Szarvas* néven igyekeztek a *kiflit* eddig nevezni; sikertelenül. *Hajloványnak* nevezik Győrvidéken (Nyr. VIII.) a fonott kalács bizonyos nemét s Csallóközben (Nyr. I.) valami patkóalakú borsos süteményt. Megfelelne talán neki a *karingó* is, mely névvel Biharban (Nyr. V.) illetnek valami kacskaringósra süttöt tésztanemet s a kifli sodrásáról nem lehet tagadni, hogy nem kacskaringós.

Morzsalék v. *zsurma* = prézli. *Zsurma* = morzsa (Nyr. II.).

Zsurmolt vagy *zsurmoka* = smarn. A Kispipában *morzsolya*, csakhogy ez helytelen képzés. A multidejű igenév nem ismeretlen a konyhában ételek elnevezésére. Ilyenek *pörkölt*, *metélt*, *sült*, *becsinált*, *csipődött* máskép *csipétke*, *csurrantott* (eingetropftes-ből), *fagylalt*, *kétszersült*, *rántotta*. A *zsurmoka* tapalczai szó (Nyr. VII.).

Sörgő vagy *siringő* v. *sörgettyű* vagy *sirüllő* = ringelspil. Az elsőt Egerben (Nyr. IV.) használják ugyancsak a 'ringelspil' jelölésére; de megállhat az utóbbi három is rávitelesen rokonértelmüknel fogva. *Siringő* az alföldön (Nyr. XV.) örvény, és *sörgettyű*, ugyanott pergettyű (gyerekjáték), *sirüllő* Tölgyes vidékén Erdészeti L. 1884. évf. kanyarulat az erdei fapályán.

A *kaszni* különösen Erdélyben járja s az úri osztályok se tudják ajkukra venni helyette a magyar testet váltott székrényt, almáriomot, noha az Erdélyi országgy. Emlékek

II. és VI. köteteiben közölt árszabályzat szerint Erdélyben 1569—1609. években az *asztalost* is *szekrényesnek* nevezték.

Éléstár, élésház = spájz. Ez utóbbi Comenius 1643-ki kiadásában van meg e magyarázattal: *eledeles*.

Szütyő = stániczli. *Szütyő* fehér megyei szó. A Nyr.-ben onnan háromszor is közölték. Egyszer 'nagy zsák' értelemben. *Szütykő* meg: 'tarisznya' a Szilágyságban (Nyr. IX.).

Tűzhely = spórhert. *Tűzhelynek* nevezték néhány évtizeddel ezelőtt a falból emelt 'herdet'. A hogy a német 'sparherdnek' hirdette a vasból készült tűzhelyet. rögtön akadt fordítója. *Takaréktűzhely* az óta a neve a papirosra; az életben *spórhert*. Minthogy falból való tűzhely úgy sem igen van már, nincs is megkülönböztetésre szükség. Része a tűzhelynek a *rêrni*, melynek, ha valaki szépen akar beszélni, *cső* a neve. Ismét fordítással állunk szemben. A Csallóközben *kohónak* nevezik. Ismeretes, hogy az udvarhelyi székely a tűzhelyet *gócznak* mondja.

Nem mondom, hogy a nép ajkáról vett föntebbi szók nem szokatlanok; de szokatlan lesz bármilyen szó, melyet bárki más ajánl, mert a szókról csak a forgalom, a használat koptatja le a szokatlanság kérgét. A kérdés nem is ez, hanem megfelelők-e? Ha valaki jobbakat tud, ne tartsa véka alatt s járuljon javaslataival nyelvünk fejlesztéséhez, melyet még korántsem tekinthetünk befejezettnek, különösen akkor nem, midőn idegenből került s magyar alakot se öltött jövevény-szavaknak oly sokasága forog még mindig ajkunkon.

FRECSKAY JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Poronty. Miklosich (SlavElem.) a magy. *poronty* szó egyértékeseül az ósl. *porodü*-ot állítja föl.

A nagynevű szláv tudós eme véleményéhez több fontos okból nem csatlakozhatunk; jelesen, mert a *poronty* szó egészen ismeretlen a magyar codexirodalomban s csak igen későn a XVII. század elején lép föl. A második ok, a mely nem engedi meg, hogy Miklosich nézetének pártjára keljünk. az hogy a *poronty* szó nasalis *n* hangját a föltételezett ósláv *porodü*-ből nem magyarázhatjuk ki s ha tudakozódunk a bolgár és lengyel nyelveknél, azt a feleletet fogjuk kapni, hogy egy *porodü* alakról tudnak csak; pedig, ha az eredeti óslávban az *n* hangnak lett volna valami nyoma, az említettem nyelvek minden esetre megőrizték volna.

Szükséges tehát, hogy ha nem is biztos, de legalább elfogadhatóbb magyarázat után lássunk; s erre nézetünk szerint az oláh *pruncü*: infans, puer, filius, natus, prognatus szó kínálkozik.

Cihac (Dict. etym. daco-romane, éléments slaves etc. 522. l.) az oláh *pruncu* szót a magyarból származtatja s viszont a magy. *poronty*-ot mestere, Miklosich nyomán a szlávból. Ennek a magyaráztatnak kettős hibája van: egy hangtani és egy jelentéstani.

A magy. *poronty* az oláhba csak mint *poronči*, *purunči* mehetett volna át (vö. *gatje*: *gači*; *gyanū*; *gineu* (olv. zsineu); *jóbágy*: *iobagi*: *hagyma*: *hagima* sat.). A magyar nyelvi „pót-tanfolyam” vizsgáló bizottsága nagyon jól tudja, hogy az oláh tanítók legnagyobb része *alya* helyett *acsá-t*, *tyúk* helyett meg *csuk*-ot ejt.

A magyar nyelvből való származtatásnak másik nehézsége abban rejlik, hogy a *poronty* szó az oláhban megtartotta volna eredeti jelentését: „couvée, marmot. bâlard; brut; fratz, bastard”.

Az oláh *pruncu* szó azonban egészen más jelentésű mint a magy. *poronty*; de hogy nem is lehetett soha ez a jelentése, igazolja ama körülmény, hogy az üdvezítő születésekor azt szokás nálunk mondani: „prunculū s’a născutū noue astăzi (Simeon Mangiucă: Calend. 1883. pag. 28. 33): parvulus natus est nobis hodie”. A nyugoti egyház eme mondata a helyes ösvényre vezet bennünket s visszatart olyan lépéstől, mely a budai szótár *prognatus*, *puerculus* etymologizálásához visz.

Majorescu János a *broccus*, *bruncus* (széles ajkú, nagy szájú ember, kiálló fogú gyermek) szóban vélte föltalálni a *pruncu* szavunknak édes anyját; de ennek ismét csak az a kettős hibája van, a mellyel Cihacnál is találkoztunk.

Az oláh *pruncu*-nak alapszáva, a mint én vélem, a lat. *parvunculus*. Ebből hangtanilag és jelentéstanilag is kifejtethető a *pruncu* szó. A *parvunculus*-ból metathesis útján lett először *pravunc*-ul (vö. *fimbria*: *frimbria*; *fermentum*: *frementu*; *formosus*: *frumosu*; *percipio*: *precepū*; *pocroviția*: *procovitia*; *populus*: *plopū* (fenyő) sat.); ebből pedig kiesvén a *v* két hangzó közül: *pruncu* (vö. *juvenis*: *june* (olv. zsune); *juvencus*: *juncu*; *avellanus*: *alunū*; *pavimentum*: *pămentu*; *novus*: *nou*: *vivus*: *viu* sat.). Hogy az *a* hang *o*-vá válik, arra szolgáljanak bizonyítékul a következő adatok: *socū*: *sabucus* (itt ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint a *praunc*-nál, t. i. a *saucus*-ból lett *socū*, valamint a *praunc*-ból *proncū*, *pruncū*); *osie*: *avis*; *cotū* (fordul elő *cautū* is): keres, kutat sat; az *o* pedig *u*-vá: *romanus*: *rumănu*; *formosus*: *frumosu*; *rogare*: *rugare* sat.

Most még csak ama momentummal kell számot vetnünk, hogyan tűnt el a *parvunc*-ul(us) szónak diminutivum *ul* képzője. Erre nem tudunk más feleletet adni mint azt, hogy a nyelv valószínűleg a szóban forgó *ul* képzőt articulusnak érezte s hogy e sejtelem több mint pusztá sejtelem,

bizonyítja épen a föntebb említett példák is: *prunculū s'a nāscutū noue astādī: parvulus [parvunculus] natus est nobis hodie.* Az oláh nyelv hangtörvényei és természete nem tűrhet meg a *pruncul* főnévből egy *ul* himnemű articulussal ellátott *pruncululū* alakot. A *parvunculus* szónak *ul* képzőjét a nyelv articulushoz érezte és később, a hol nem volt szüksége az articulusra, elhagyta. Egészen analog esettel találkozunk a magyar *Sándor* szóban, mely a déli szláv *Skander* névnek hasonmása. Erre nézve azt mondja Goldziher Ignác, hogy az arab-(török) az *Alexander*-beli *Al* tagot articulushoz tartván, mint fölös részt elhagyta s a szót *Ekszander, Eszkander*-re rövidítette (vö. Nyr. XIII. 153.).

Ezek után térjünk át arra, mint vált a *pruncū* szó a magyarban *poronty*-tyá. A mint általánosan tudva van, a magyar nyelv nem barátja a kettős mássalhangzóval kezdődő szavaknak; ez oly közönséges jelenség, hogy bátran fölmenthetjük magunkat annak bizonyításától, mint vált a *pru*-ból *puru, poro* s áttérhetünk a sokkal fontosabb dologra, t. i. a *k: t* hangváltozásra. Erre nézve idevágó példakul főlemlítjük a pamuk: *pamut; zamak: zamat* (vö. Nyr. XIII. 49. l.), *kankalék: kankalét* (Nyr. VIII. 189); *leg: let* (a palócoknál) szavakat. E szerint a *pruncū*-ból lett *prunt* s ebből *poronty*. Lehetséges azonban, hogy a szóvégi gutturális *k* hang a szintén guttularis *g*-vé alakult, legalább arra enged következtetni Szabó Dávid „Kisded szótár”-ának *porond* cikk alatt előforduló íme helye: *porond: apró füz-fának neme. tsigolya, melly füző vesszőt ad.* Kriza „Vadrózskák” című munkájában e szó már így hangzik: *porongy* s annyit tesz, mint: a folyók melletti füzfa forma vesszős bokor, melynek vékony szálaiból kézi kosarakat kötnek, (Udvarhelyszék.). Szabó Dávidnál meg a *porongy* azt jelenti, hogy: fiatal Fogoly-madár (*perdix junior* PP.); v. Inaska, szolgáltska. A Tájszótár pedig így magyarázza: *porongy: szolgálcska, inaska* (Székely szó). Ezek a szavak mind egy hajtásai annak az egy és ugyanazon ágnek, a *pruncū*-nak, csak hogy más-más vidék különbözőképen ejtette s értelmét is módosította.

Hogy a magyar nyelvben hogyan változott a *pruncū* eredeti (*kisded*) jelentése *poronty*-tyá: *numerosa proles, pussionum caterva, liberorum cumulus* (MA.); sok apró magzat, tsötselek gyermekek sokasága (Sz. D.); fattyu, cigány kurkó (Tájsz), arra szolgáljon másául a *kópé* szó, melynek eredetijét ugyancsak az oláhban kell keresnünk a *copilū: infans, puer, filius, natus* szóban (LexB.). Még határozottabb analogia a *pereputy* szó, mely eredetileg annyit jelentett mint magzat, gyermek, utód s csak későbbben vette föl mai gúnyos jelentését, pl. a Tihanyi codexben ezt olvashatjuk: „Adamnak mindön pereputtia az az telles emböri nemzete (209); Komjáti „Szent Pál leveleiben”: Lattatyk vala az Abra-

ham maradékynak perepwt्यानak lenny (21); de már Mikes-nél (TörL. 40.) a mai értelemben használatos: Tegnap érkezett oda: Bertsényi Úr minden pereputyostól.

A *poronty* szónak első fölléptét a XVII. század elejére tehetjük s a következő íróknál találjuk használatát: Pécsváradai Péter „Felelet Pázmány P. könyvecskéjére“ (1629): Az Antichristusnak uy porontyi közül valo (232); Ne szidd őket ha rínak. ne nevezd porontynak (Thaly: VÉ.; Kgdre is haragusznak hazánk némely nem jó és poronty nevet érdemlő fiai“ (Vitny. lev. Ttár. XVI. 52).

ALEXI GYÖRGY.

Pótló észrevételek. Egyik-másik fejtegetésünkre s megállapításunkra, a melyeket folyóiratunknak a most végére járó év folyamában közzétettünk, egy és más oldalról figyelembe veendő ellenészrevételek tétettek. E kérdések tisztázása szükségessé teszi, hogy újra foglalkozzunk velük s a melyikre nézve lehet, végmegállapodásra jussunk.

E még pör alatt álló, eldöntetlenül maradt kérdések a következők.

Szomak. A februári füzet 49—53. lapján e szóra nézve abban az eredményben állapodtunk meg, hogy ez az olasz *somacco*-nak képmása. A török *sumak*-ot, melyet Munkácsi a mi szavunk eredetijének állított (NyelvtKözl. XVIII.), azért nem fogadhattuk el, mert az ott idézett tör. *sumak* jelentései közt a magyarban főszerepet játszó bőr értelmet föl nem fedezhettük.

A májusi füzet 220. lapján Munkácsi a magy. *szomak* törökből kerültét fönttartja s a melyek a NyelvtKözl. említett helyén hiányoztak, kellő adatokkal fölszerelve érvényt is igyekezett szerezni állításának. Szíves készséggel megvalljuk, hogy ez újonnan előkerített adatai annyira nyomósak, hogy velük kétségünket a legnagyobb részt eloszlatta. Azért mondjuk legnagyobb részt, mert noha a magyar *szomak* = tömlő, bőrkorsó (Pécsi: SzüzK. és VectTrans) alakilag és jelentésileg is egyezik a török *sumak*, *soňak* = *juchtenes gefäss*, *ledernes gefäss* szóval, fönnmarad még mindig az a, habár nem fontos akadály, melyet a Csúzi „szomakos táskája“ okoz. E kitételben ugyanis a *szomak* nem annyit tesz mint „ledernes gefäss“, hanem csakis „leder“, *szomakos* tehát: *ledern*.

Hogy tehát a valószínűségtől a bizonyossáig eljussunk, nem hiányzik egyéb, mint annak kimutatása, a miről már előbb, a 129. lapon szólottunk, hogy t. i. a törökben is föl kell tennünk a bőr jelentés megvoltát; vagy pedig szükséges, hogy e ritka s tudtomra eddig magán álló értelmi módosulást (bőredény = bőr) hasonló jelenségek előhozásával igazoljuk.

Buta Nagy szigethi Kálmán (Nyr. 410.) abban a

nézetben van, hogy a *buta* és *buga* egyazon két szó s az előbbi az utóbbinak változata, vagyis hogy a *buta* nem kölcsönvett, hanem eredeti birtok.

A két szó egysége ellen, ha nem is alak, de jelentés tekintetében alapos okunk van kétséget támasztani. A *buga* ugyanis Calepinus szerint a lat. *galla* szónak egyértékese, a melyet Molnár A. e szókkal ad vissza magyarul: *buga, guba, gubacz, galles*; vagyis a *buga* nem egyéb mint a *guba* változata s egyjelentésű a *gubacs* szóval. Ebből pedig a „csonka. tompa; ostoba” jelentést okszerűleg nem lehet kimagyarázni.

A mi egyébként e szóra nézve mondandónk van, azt egy más alkalomra hagyjuk, akkorra, mikoron terünk megengedi, hogy a kérdést bővebben tárgyalhassuk, mert itt e helyen néhány rövid szóval nem végezhetünk vele.

Párjál. Colnai Gyulának e szóra vonatkozó helyreigazító észrevételei ellen (506.) semmi kifogást se teszünk. Teljesen igaza van. A *párjál* nem a személyragos *párja* szónak származéka, hanem a lat. *pariare* igének magyaros továbbképzése. Ez az adat tehát mint történeti bizonyíték némely járatosab s nominativusként szereplő személyragos alak továbbképezhetésére elesik, a nélkül azonban, hogy egyáltalában megszűnnék bizonyítéknak lenni vagyis hogy a személyragos *párja*-ból ne volna akár *párjál*, akár *párjás* képezhető s a nélkül hogy vele a megokolás bármit is vesztené erejéből.

SZARVAS GÁBOR.

Szíveskedni. A Mátra alján, Parádon jártomban vezető palóczom egy alkalommal ilyen formán adott kifejezést iránymomban való jóakarátának: „Mingyár *szívesküdek* az utat megmutatni.” Jót nevettem akkor az atyafi maga-megtisztelő udvariasságán; s ime a Nyelvőr XV. köt. 43. lapján olvasom Csapodi István közlését, mely szerint egy fehérmegyei aszszony is ilyenformán szólott volna, mikor a szemét vizsgálták: „Ha nem lehet megopérálni, csak mongyák még, mire érik még, akkor osztán *szívesküdek* máskor elgyünni.”

Tehát két adat. Ha több is kerül, hajlandó volnék hinni, hogy a „szíveskedek” alak használatánál a föntebbiekben nem félreértéssel van dolgunk, hanem az ige eredeti jelentésével, mely annyi volna mint „gerne thuen: szívesen tenni”. A 3. személy alakja: *szíveskedik* (er thut es gerne) nagyon közel áll jelentésében a társalgás nyelvének *szíveskedik, szíveskedjék* (er ist so gütig seien sie so gütig) kifejezéséhez s semmi nehézség nem áll útjában a föltevésnek, hogy a szó utóbbi értelme másodlagos fejlődés az eredeti népies jelentés mellett. Mindenesetre érdekes volna más vidékeken is megfigyelni, használja-e a nép a *szíveskedek, szíveskedem* 1. személyű alakot.

BINDER JENŐ.

Balga. A NSzótár a *bal* szó alatt a többi közt ezeket mondja: „Íszbeli fölfogásra vonatkozólag am. hibás, észtanelleni. Innen a *balga*, *balgatag* származékok is.“ Ballagi Magyar-német szótárában a *balgatag*, *balgatagság* szónál az olvasót *balga*-, *balgaság*-hoz utasítja vissza. E két szótárunk szerint tehát *balga* és *balgatag* egybetartoznak s egyik is másik is a *bal* alapszónak a származéka. Miklosich most említett nyelvészeinkkel szemben a magy. *balga* szót szláv kölcsönvételnek tartja s példaképe gyanánt az orosz *blagŭ*-t: stultus, dumm állítja oda (Slav. Elem. és Etym. Wörtb.).

Az a kérdés áll elénk, a két szemben álló vélemény közül melyik állja ki a tűzpróbát.

Miklosich-csal kezdjük. A két szó, az orosz és magyar. mind formájára, mind jelentésére nézve annyira egyezik, hogy ha egyéb mozzanatok nem emelnek szót ellene, egybevetésük ellen alapos kifogást nem tehetni. De ha figyelembe vesszük, hogy az or. *blagŭ* dialektikus (Slav. Elem.), nevezetesen a fehér-oroszok (EtymWörtb.) nyelvében, tehát aránylag csekély térségen s a magyarságtól jó messze eső területen divatos szó, melyet még a közkezen forgó J. A. E. Schmidt szótára sem ismer. a magyarral való tökéletes egyezés ellenére is alapos okunk van kételkedni, hogy ez volna *balga* szavunk igaz példaképe. A hol a kölcsönös érintkezés lehetősége, mint a jelen esetben, ki van zárva, ott kölcsönvételről szó sem lehet. Valamíg tehát a *blagŭ* alak valamely más szláv nyelvben ki nem mutatható, mindaddig az or. dial. *blagŭ* s a magy. *balga* egybetartozását lehetetlenségnek kell nyilvánítanunk.

Czuczor-Ballagiék véleménye szerint a *balga* a *bal*-nak származéka, vagyis a *balog*ból olyanforma változat volna, mint *sárog*-ból (*sárig*) *sárga*; a *balgatag* pedig a *balga* szónak egy újabb hajtása.

Hogy messzire ki ne terjeszkedjünk, mindjárt a *balgatag* szóval kezdjük.

Minden világosan beszélő analogia arról tesz tanúbizonyságot, hogy ez a (kettős elemből egybeolvadt) *-tag* képző csakis igékből alkot névszókat, pl. *ingatag*, *roskatag*, *kergeteg*, *forगतag*, *rengeteg*, *csörgeteg*, *lengeteg* sat. sat. E szerint tehát *balga*-ból ép úgy nem származhatik *balga-tag*, mint *sárga*-ból *sárga-tag*, *java*-ból *java-tag*, *zöld*-ből *zölde-teg* sat. sat; hanem hasonló jelenségek nyomán alapszavául akár egy még élő, akár már megdermedt igét kell fölvennünk. Ez az ige pedig, a melyre már Budenz J. rámutatott (MUSzót. a *bal* szó alatt), a *bolyg* cselekvésszó, a melyből ép úgy vált *bolyga-tag*, mint *forगत*-ból *forगत-tag* sat. S a *balgatag* szónak ezt az eredetibb alakját a régi nyelv föl is tartotta számunkra: „*balyगतag*; baldus, stolidus, delyrus; *bolyगतak*: absurdus, erraticus; *bolyगतagul*: absurde, confuse, turbide“ (MA.).

„*Bolygatag*: absurdus, erraticus. Vide *balgatag*“ (PPB.). Ezekhez járulnak még szintén a régiségben található következő példák: *Bajókáskodva* hazudok: fatuor (Calepinus). *Bolyókás* öltözet, *bolyókás* kábák (MA: SB. 217.). *Bolyókás* fél eszű ember (GKat: Váts. I. 325.). Melly ló szeleskedik, mintha *bolyókás* volna“ (Cseh: OrvK. 73.). A *bolyóka* (Adáminál *balyók*: „geck, talk, thor“ is megvan) a *boly* alapigének olyan származéka, mint a *tolóka* (riegel), *szopóka* a *tol*-nak és *szop*-nak.

A *balgatag*-nak eredetibb „bolygó, bolyongó“ jelentését megőrizve látjuk következő régi íróinknál: „A juhok erőtlen, gyenge, *balgatag* marhák (Pázm: Préd. 603.). Elfáradtam és szakaszkodtam *balgatag* tsavargásomban (774.). A gödény nagy, nehéz és *balgatag* [vacillans] madár“ (Misk: VKert. 343.). Molnár A. pedig, mint már fentebb láttuk, a *balgatag* latin egyértékesei közé világosan oda tette az *erraticus* — *tévelygő* szót is.

Hogy a *bolyong* lelki állapotra vonatkoztatva az „elmebaj“ jelentést vette föl, az egészen természetes jelenség, a melyet a *tébolyog* és *tébolyodott*, továbbá a német *irrsinnig* is megerősít.

Ezek szerint a *balga* szó a *balgatag* csonkításának tűnik föl vagyis olyannak, mellyel a nyelvújítás ajándékozott meg bennünket. S hogy valóban az is, kétségtelen bizonyítékát leljük ama körülményben, hogy se szótáraink (ide értve Szabó Dávidot, Sándor Istvánt, Márton Józsefet, Kresznericset, Kassait, a Tájsszótárt) nem ismerik. se a régi irodalomban sehol nyomát nem találjuk neki.

Midőn tehát Miklosich e szavunkat a szláv elemek közé fölvette, nem abban hibázott, hogy egy voltaképen nem is élő szót vett föl, hanem hogy egy fontos mozzanatot nem vett számba: a kölcsönös érintkezés teljes hiányát.

SZARVAS GÁBOR.

I R O D A L O M.

Nemzeti Könyvtár. Szerkeszti Abafi Lajos. IX. köt. „Gróf Zrinyi Miklós Szigeti Veszedeleme.“

A görögöknek van Homeroszuk, az angoloknak Shakespearejük, az olaszoknak Dantejük, s hogy egyebeket ne számoljak elő, nekünk magyaroknak van a többi közt Zrinyi Miklósunk. De mit használ az epedő szomjazónak a sziklahasadék tiszta forrása, ha nincs törött út, a melyen eljusson hozzá, ha nem ad senki kezébe poharat, a melybe vizét fölfogja. Mit okulok én abból, ha olvasom az Iliászban: „Οἶνοβαρὲς, κινὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφου: Borral terhelt, kutyaszemet s szarvasszívet valló!“ s nem magyarázza meg nekem senki, hogy Agamemnon válláról egy színültig bor-

ral tölt csutora függött rendesen alá, s ha nem vagyok ismerős a görög fejedelmi konyhával, mely legizletesebb falatnak tartotta a ciprusival páczolt kutyaszemet s a pirított szarvasszívet, s ha nem tudom, hogy Agamemnon épen lakomáról jött a gyűlésbe? Vagy mit nyerek én azzal, ha Shakespeareben arról a kitűnő mosdóvizről olvasok, a mely a legfehérebb kézre száradt vérfoltokat is lemossa, ha se én nem tudom, se Vértessi illatszer kereskedése meg nem mondhatja nekem, ki és mi volt az az ott emlegetett Neptun firma? Azért köszönet azoknak, a kik tudományuk, ismereteik fáklyafényénél megvilágítják nekünk avatatlan szeműeknek az ilyen rejtelmességeket. A Nemzeti Könyvtár, a mint a IX. k. Előszavában olvassuk, az egész magyar olvasó közönségnek van szánva; czélba van véve vele pap, katona és civillista, úr és paraszt, tanult és tanulatlan, gimnazista és realista, nyelvész és nem-nyelvész, férfi és nő. A ki ennyi követelésnek megfelel, az nagy munkát végezett; s Zrinyi műveinek kiadója megfelelt neki emberül. A magyarázatok, a melyeket adott s a melyek a legnehezebb helyeket is megértetik velünk, a leghomályosabb kifejezésekre is tiszta fényt derítenek, bele nyulnak az ismeretek minden ágába, kinyitják előttünk a legelrejtettebb fiókokat is.

Bemutatjuk a legmélyrehatóbbakat, a melyek ugyan nagy ritkán fordulnak elő, de a melyeket ismerni hasznára válik minden jó magyar hazafinak.

Kezdjük a nyelvtudománnyal.

a) Magyar Nyelv. „Hát ne apolgasson bár császár ezekkel, a mit mi világnak hagyunk nagy örömmel“. Magyarázat: „*apolgat* régiesen: szorgoskodni valaki körül“. E magyarázat két irányú javítást végez. Helyreigazítja a régi irodalom tévedését, mely az *apolgat* igét mint a latin *osculari* egyértékesét használja: „Orpha megapola ő napat: Orpha osculata est socrum“ (BécsiC. 2.). S így találjuk a többi codexben is alkalmazva, kommentátorunk szerint természetesen, hogy hibásan. A régi szótárak is hibásan iktatták be, hogy: „*apolgatom: dissuavior, exosculor* (MA.); ich küsse, hertze, lecke, schnäble“ (PPB.). Helyreigazítja másodszer azt a természetesnek látszó értelmezést, mely az idézett helyet eddiglen imígy fogta föl: Hiába kecségtet (apolgat) a császár engem ily fényes ígéretekkel. — „Számptalan sok ágyú vonatik utána, sok tarack, pattantyú, golyóbis“. Magyarázat: „*golyóbis* vagyis golyó.“ A nép alsóbb osztályainak számára irt jegyzetke, a mely köztudomás szerint a *golyóbis* szót egyáltalában nem ismeri. Ebből a fajtából valók még: „*istrázsa* régiesen: ör. *Mustra*: szemle, minta, példa. *Vasmacska* régiesen: horgony.“ Mind régi, elavult szó, a népies s részben tájdivatos ör, *szemle*, *horgony* helyett. —

„*Merován* régiesen: merőn, merőn, egészen, végkép.“ Alap-
talanok tehát s elvetendők a Nyelvőrnek mind ama népnyelvi
adatai, a melyek a *merován* szót a Dunántúli vidékeken ma
is élőnek, járatosnak közlik. — „*Nyavalya* régiesen: baj, szük-
ség, nyomorúság“. Ma tudvalevőleg annyi mint: áldás, sze-
rencse. Ilyen régi, magyarázatra szoruló szavak közt van-
nak fölemlítve ezek is: „*szablya* régiesen: kard. *Unalmas*
régiesen: megúnt.“ A *riogat, rivogat* szóra nézve szintén
érdekes s nagybecsű fölvilágosítást találunk. A hozzácsatolt
jegyzetből megtudjuk ugyanis, hogy: „*riogat, rivogat* tájszó-
lás s annyi mint: korhol, gáncsol. — A *kuracely* magyaráza-
tából: „az olasz curazzoból: mellvas, pánczél“, egy érdekes
s nyelvünkben még eddig meg nem figyelt hangtani jelen-
séget tanulunk fölismerni. azt tudniillik, hogy a szóvégi *o*
hangból *ély* lesz. Ez az újonnan fölfedezett hangtörvény több
eddig figyelemre nem méltatott egybehasonlításra ösztönöz
bennünket s a *garabó*: kosár és *karabély*: rövid puska, továbbá
karó és *karély* (karéj, karaj) szók egybetartozását egészen
valószínűvé teszi.

b) Latin nyelv. A római íróknál csak nagy ritkán
előforduló különben is mélyebb értelmű szók közül kellő-
kép ezeket találjuk megmagyarázva: „*disputálni* latin: vitat-
kozni, *elementumok*: az elemek, *penna* latin: toll, író toll.
vers latin: költemény, *virtus* latin: erény, *circulus* latin:
kör, *commendálni* latinosan: ajánlani.“ A következő négyet
a tudományos világ századok évsorán keresztül görög szók-
nak tartotta, Zrinyi magyarázója gondos kutatásának sikerült
azonban kiderítenie róluk, hogy korántse Hellas, hanem Róma
földjén termettek. Ezek: „*cataracta* latinul: zuhatag, *character*
latinul: jegy, *comēta* latinul: üstökös csillag, *theatrum* lati-
nul: színpad, színhely“.

c) Görög nyelv. „Csuda tragédiát készít elmé-
jében császár, mit nevetni fog Zrinyi Szigetben.“ Magyará-
zat: „*tragédia* görögül: szomorújáték.“ (Sajnálatos dolog,
hogy ez a szomorújáték nyomtatásban nem jelent meg, a
kézirat pedig az idők mostohasága miatt elveszett). „*Ocea-
num*, görögül: tenger; *oceanum* tenger“ tehát tautologia.“
(A művelt olvasó ne csodálkozzék az ily fölösnek látszó
magyarázatokon, mert a t. kiadónak szem előtt kellett tar-
tani a nép alsó osztályait is; s ezekhez érthető nyelven kell
szólni; azért mondja: t a u t o l o g i a).

2) Hittudomány. „*Jézus*: a kereszténység megalá-
pítója. *Arkangyal*: főangyal. *Mihály*: keresztény főangyal.
Gábrriel: arkangyal.“

3) Történettudomány. „*Atila*: a hunok királya.
Buda: Atila hun király testvére, kitől Budavára nevét nyerte
Dávid: gyermek, szegény fiúból zsidó király lett isten segít-
ségével. *Sámson*: a zsidó hős. *Sidrák*: a tüzes kemencébe

dobott zsidók egyike. (Kár, hogy a tisztelt kiadó ez antiszemita észrevételt ki nem hagyta a magyarázatok sorából). *Tatár*: mongol népfaj, később a név a mongolokra is rátapadt.

4) Földrajz. „*Bécs*: az osztrák császárok székvárosa. *Dráva*: folyó.” „*Scythiából*, azt mondom, kihoztam őket, miként *Egyiptomból* a zsidó népeket”. Magyarázat: „*Egyiptom*: török birodalom. *Pannonia*: Magyarország neve a rómaiak korában. (Tájékozásul czélszerű lett volna odacsatolni: ma „szálloda és gőzmalom, amaz a Kerepesi úton, emez a Lipótváros főlső részén). *Siklós*: vár Baranyában.”

5) Természettudomány. „*Delphin*, görögül: cselle, kicsiny fajta cethal. *Mágnes*: delejvaskő, legkeményebb vasércz; delejtű.” (Szintén a nép számára készült magyarázat, mint a *cselle*, *delejvaskő*, *delejtű* népies kitételek mutatják). „*Vipera*: mérges kigyó.”

6) Hadtudomány. „*Basu*, helyesebben *pasu*: tábornok. *Generális*: hadvezér, tábornok. *Prófunt*: élelem, eleség hadi szer.”

Midőn e mutatóványszerű, rövidre szabott ismertetésünket bezárjuk, el nem mulaszthatjuk, hogy a nagy gonddal járó s fölötte tanulságos jegyzetekért ki ne fejezzük a t. kiadónak minden rendű és rangú olvasó nevében igaz köszönetünket. Ohajtottuk volna azonban, bár ne oly fukar kézzel juttatott volna olvasóinak e becses adományokból; mert van még számos oly ritka szó s homályos hely és kifejezés, a melyekre nagyon ráfért volna a föntebbiekhez hasonló talpraesett, csattanós magyarázat. Például:

„A nagy mindenható a földre tekint.
Egy szemfordulásból világot megnézte;
De leginkább magyarokat észben vette,
Nem járnak az úton, kit fia rendelte.”

(I. Én. 7. versszak.)

Mindenható régiesen: Isten, görögül Jehova; ő alkotta e világot és a csillagokat. *Földre tekint*, tudnunk kell, hogy Isten a mennyekben lakozik (vö. Mi atyánk, ki vagy a mennyekben); azért mondatik: „a földre tekint” t. i. az égből. *Szemfordulásból*; Szigetvár környékén az emberek, ha valamit meg akarnak nézni, ma is forgatják a szemüket; innen a kifejezés. *Világot*, azaz: „ezt a világot”; mert két világ van: ez a világ (vö. Ez a világ a milyen nagy) és a más világ; ez utóbbiról a szent könyvek sok szépet beszélnek. Sat. sat.

Különben a Dráva ma is folyó s fölülről lefelé folyik.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Miscellanea: A Magyar Ábétzének Idegen Nemzetett rebegtető, sött némittő könnyen nehéz Hazai notája. (A jászóvári premontreiek levéltárából.)

Adton ád, Agyafúrt, Ágbogas, Aggnőnek.
Azon helyt, Alkodik Apród Alakokra.
Ángy, Ájazott, Artzot Áldoz Alafáért,
Általságot Aláz, Aspának Ajával.

1762
e. 515.

Bakó Berzenkedik a Birbiteléséit,
Böke Bájos Búsong Bökkös Biktzis Butzán,
Bibés Birbitsóval Bujdoklik Berhesen
Bajt-állani Botor Bokálban Babukkol.

Dagályos Dedüsöd, Dedüköddel Dallott,
Durva Dentzés Damaszt Dögönyeggel Doblott,
Durtzatt és Domborún, Dühültt Duzmát Döngölt,
De-lám Ditsós Dívat Dördült Dulásaért.

ÉN, Értenn Éréntek Érted Ernyós Erkély.
Enyhedni Értékezz, Ebésszel Ebdegelly.
Ekkétig Elő-szó El-ki-hitt Éblrőlni
El-avadni Eztül, El-nyomaszt Ebéllő.

Férji Fentő Fetsentt, Futárho Fukártól,
Földemi Felriadt, Fityőlék, Fitattya;
Fogantyós Furkóval Forbátold s Futamtsd,
Fő-fő Furtsa Fogzót Fityezd Falka Fékagy.

Gyakorlató Gajdol Gyalmaszván Gerentzér.
Gázlóban, Gödölye Gyomról Gögyögtette
Galád Göből Gyalánt Gégen Gerezdelte,
Gereblys Gerellyel Gyakor Gerentzelte.

Ható Hadba Hatok, Halkal Hahotálok
Habzó Hadsér Handsárt Hárámlit Házsártra,
Hordóni Hidalló Hangitsál Hódára,
Hon Huhogat Hösre: Hozsza Hiedelmet.

Jaj! Jakaboltatik Ideggel Idézett,
Idő nap Jelesül, Idvez Ifatta,
Jödögelő Ihlő Izzódik Josolván,
Ittegyen Illyetén Ívest Ipallanak.

Keteputas Köppent, Keleveten Kárál,
Kanafos Kajmantsát Kutak Keserüli
Két Kajánló Kandits Konogva Kakutsál
Kietlenül Kérel, Kajolva Kérődik.

Lá Lézegő Lajhár? Lakozásért Lakol,
 Láthatsza Lantolót Lepezett Láposon:
 Lehő Lovag Lohol Léknél Lopogatva,
 Lotsos Lepelt, Légelyt, Léút Levelesít.

Málháltt Martalékat Martalótz Martzongat,
 Meny-Megötte Magán Majdan Meg-Másláslya.
 Megyéző Mértzével Mellékít Meg-kotzant,
 Már-is Meg-kotzogít Meszszül Motzanással.

Nádor, Násfát, Nagyoz, Néha-Napba Napoz,
 Negédeskedéssel Nehon Néhúl Nódít,
 Nyárlott Nyáltól Nyöfög, Négyezi Négolyát
 Nöszo Négelt Nézel Nyomos Nénék Nyírnak.

Ónas Odós Orom, Ontogat Ódallót,
 Onajt Ortáz O' Orv Oroszkodgy Osztanán.
 Oroló Ortályoz Ottogyan Ovúlttal,
 Óldali Ollotság! Ovas Ondó Óld-fel.

Őr-álló Öldököl Örménynek Orvével:
 Őrves, Olybe, Orlött Oblön Öröködés,
 Őrse Őrűn Örül, Örömében, Öröl:
 Őszek Őtön Őszvért Ősnél Őtözgetnek.

Palló Pallón Pallott, Parázsolt, Pázárlott,
 Pelypegő Piszegett, Pirongva Pillangott;
 Potor Poklúl Pálhál, Pottal Pontzolódik
 Puzdarékban Pártos Perdül, Putskon Párlik.

Rágolódó Rándul, Rántottad Rakásol.
 Rázakodik, Raszt-tól, Ragyiva Redzenti:
 Régien Rekkentett, Regzett Roshadtt Redőst
 Rejtegete Rokon Rideg Rokolyával.

Serkenny Sápólódó Suttomba Sudamolly
 Szunyáta Szülötted Szörnyen Szülőlködik,
 Szakattig Szabadol, Szerrel Segedegeld
 Szököllő Susárló Szirtosan Szunnyasztja.

Televényt Teddegelly, Tengve Temérdekítsd,
 Tágolly-Tálgyús Tagol, Tergenyéd Tsiszollya,
 Tunyán Törbe Tipor Tarjaggal Tataráz:
 Tettesen Torold, Tegezzel Tsükkentsed.

Ugrándozdogalva Unokám Urallom,
 Uzbeg Ugáraért, Untalan Untatom,
 Udvas Urkozásért Untig Uszamodom,
 Undokító Udús Útál Úgytott Únom.

Vadonnan-uj Vádost Vápán Vartyogtattak,
Visszás Vataléjalt Vásottúl Vástoltak
Vesztgeleglő Vidra Vigyorgón Visgálta
Vén Visgaságokat Vonítva Viszszálta.

Üllő-füllő, Üköd Üdnepen Üldögel
Ügyes Üdössége Ürugivel Üvölt,
Üszögös Üstökét Ünője Ürmözi
Üdvösségét Üрге Ügetve Üritli.

Zubonyos Zab-fiút Zsákmánylók Zaklatnak.
Zajos-Zer-zur Zsákba Zohontva Zagyválnak.
Zsémbes Zsöldos Zördit Zápor Zenebonát,
Závárba Zavarja Zaballott Zsákmányost.

NB. A Magyar szóban az Y tsak a G, L, N, T bötük után
alkalmatos fölibe való szúrás (pont) nélkül; példának okáért:

Nyuzogjál Hattyút, nyivattas Fattyút megyében,
Gyullaszsz Pattantyút lyukaszz sarkantyút Várhegyen.
Nagyzál karmantyút, tsatally sikátyut tós helyen.
Nyaljál kopólyút helyheszzs kallantyút kevélyen.

Jó Magyar ki érti, jobb a ki meg-fejti; így dúdola, tanúld ki,
Meg-érti s meg-fejti, ki ép észbe veszi: szóknak mi eredeti.
Jó mi jó; ha folyvást e' szokott szókkal élsz: a' ki hallja,

De ha mit el-rekkesz, nem igaz Magyar lész, azt ki-ki
ditséri,
meg-ösméri.

Ez dísszes dolgot nemz, mit okos nem ellenz: mert eszét
ékesitti

Maga ott egyébha, látzatik mostoha: de kedvét ékesitti.

J e g y z é s.

Böltsnél ez entzembentz, dibdáb, diribdarab.
Tompánál vizsontag, temérdek görtsös-ág.

HORVÁTH BALÁZS

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok. Hasonlatok.

Húz halálra: haldoklik.
 Egy nagy mihaszna: semmirevaló személy.
 Esik az áldás: szítál, csepereg.
 Ójan mind vak János: boldogtalan ember.
 Köpd le: ne igézd meg.
 A világra ójan mind az anyja: épen olyan, mint az anyja
 Süket mind a föld.
 Ójan mind csoromándé: mindenit elissza, maga pedig rongyos.
 Ójan mind é utczakati: mindig az utczán ül.
 Nehiz idő lesz: vihar van keletkezőben. (Részeg emberről is
 mondják, mikor veszekedni akar).
 Az nem dukál: nem illik, nem jó.
 Ójan riszeg mind a föld.
 Ippe mind é részeges korsó.
 Sze csak annyi krisztusad kell: hiszen csak az kell neked,
 hogy azt tedd.
 Ne járj: hagyj békében.
 Szabad a vásár: most már mehetsz, a hová tetszik.
 Rázodik a felleg: szítál, permitél.
 Facsaró é viz vagy.
 Veri a port a seggibe: tilalom ellenére mulat (leányokról).
 Szőrös a nyelve: paraszt, goromba.
 Elveszti Palkót. Arra mondják, a ki nagyon kíván valamit s
 nem adnak neki (különösen az asszonynépről).
 Kinyilatt a szeme: nagyra tartja magát, büszke.
 (Szolnok-Doboka megye. Apa-Nagyfalu.)

DAMÓ ISTVÁN.

Közmondások.

Akkor higgy az asszonnak, ha már nem bírja átlépni a kerék-
 vágást.
 Vigyázz, hogy fű ne nyőjjön az udvarodba: Ne hagy elpusz-
 tulni a (lábas) jószágot (mely a fűvet le szokta tiprani).
 Ha nem tucsz spóróni, mēttanúsz kűdúni.
 Amik kutyának veszēt nevēt kőltik, el kő annak veszni.
 Nehéz a más szájává jólakni: Más kegyére szorulni nem jó.
 Jobb száz írigy, mint egy szánó.
 (Kún-Félegyháza.)

BAKSAY KÁROLY.

Tréfás ráfogások.

Asz mongyák, hogya gagyiak hajdon a föld' végit nem mer-
 ték megszántani, mett a' más fele fölbillen. De ma már csak meg-
 merik szántani.

Asz mongyák, hogy hajdonabb, mikor a' só drágulni kezdett, a' gagyiak sót is vetöttek vólt, hogy pénzön ne köllessék vásálniok; de nem kött ki.

Hirölik, hogy egykor a csíkiek utázás közben egy szép szőlő-gērēzdra táláltak, a mirő az egyik közülük hallotta is vólt, hogy az énnivaló portéka. Meg akarták enni, de hogy; süve-é, vagy főve? elíg az, fányársra húszták, és megsütötték. Zsirosnak találták; mett folyt a' leve, kēnyerre csöpögtették, 's végre úgy étték meg, a' hogy elkészítették vólt: nem is mondák, hogy nem jó!

Az oláhfalviakról hirlik, hogy hajdon tavasz kezdetén a' két Oláhfalv két fakankót (horgot) akasztott össze 's meghúzták, 's a melyik fél elhúzta, abban az esztendőben arra felé vitték a' doszkát, ha mindjā Csíkba is. És ma is ha ki kérdi tőllök: mikor lēssz még kankóhúzás? elevenre tálál tappintani. De akkor vigyázzon is magára! Szokták is mondani a' pörlekedőkrol: Húzzák a koncot, mint az oláhfalviak a kankót.

(Udvarhelyszék.) KRIZA hagyatékából.

N é p m e s é k.

Az öreg Pilinkó.*)

Ēcczēr vót, hun nēm vót, vót ěcczēr egy asszony mēg egy embēr. Tēl vót, az asszony ěmēnt a fonyóba, az embēr mēg maga maratt odahaza. Hát csak fősóhajt magába: Hét esztendeje, hogy disznót nēm ōtem; gyünne vaj őrdög, vaj isten, csak anna egy kövér disznót.

Ēre a szóra bekoczogtat egy embēr.

— Mit számitgaccz tē szēgény embēr?

— Sēmmit.

— De nē tégy tagadást, látom, hogy valamit számitgaccz magadba.

— Hát csak azon gondúkozom, hogy hét esztendeje nēm ōtem disznót.

Asz mongya ěre az embēr: Tudod mit? Adok én nekēd hét kövér disznót, csak add tē nekēm aszt, a mit házadba nēm tuccz. Ēn azēr hét esztendő múva együvök.

Gondúkozik a szēgény embēr, mit nēm tud ō a házába, de csak nēm tudott rágyünni. Hát csak ráát az idegēn embēr szavára. Mēg is kapta a hét disznót.

Az asszony mēg azalatt csak járt a fonyóba s egy félesztendő múva egy szép gyērēke lētt. Akkor gyutott a szēgény embernek eszibe, mi az, a mit ū nēm tudott a házába, s hogy a tulajdon gyērēkit attā el az őrdögnek. A szēgény embēr sírt, sírdogát, a gyērēk mēg nőt, növekēdētt s ojjan szép lētt, hogy a szēgény embēr

*) Szakasztott mássa a Kriza közölte „Megölő Istéfán“-nak; alig vehetjük tehát szó szerint Kriza állítását (Vadrózsák 545.), hogy e mese 1861-ben keletkezett, s hogy „Puczkok Geczi bá a kegyes életadója.“

é sē hatta a sirását. Sokszor kérdészte a gyermek az aptyát, miér sir; de a' soha sē monta még, csak sirt tovább is.

Écczēr a gyermek haza gyün, sēnki sē vót odahaza a házná, hát csak egy levelet lát fehērēnni a gērēndán. Fokta, lépiskáta a levelet, asztán elővasta; csak akkor tutta még, hogy űtet az aptya, még mielőtt mēkszületētt, elatta az őrdögnek. Gondúkozott a gyermek, mi csinájon s addig gondúkozott, mig émēnt a körösztaptyáhó, a paphó, mēkkérdenyi. A pap adott nēki szentűt gyērtyát, tömjént, szentűt vizet, füstüllőt. Azután megtanitotta micsinyájon, ha a pokol ajtajáhó érkēzik.

— Először is füstűj, őncsd lē az őrdögöket szentűt vizzē; asztán maj ha kérdēzik, mit akarsz, az apád levelit kérd el, a mit még születésēd előtt adott az őrdögnek.

Mēnt, mēndégēt is a gyermek a pokol felē, s a mind mēnt, az őriző anyala egyre csak a feje fölött röpűt. Écczēr csak egy nagy, rēneteg erdőbe ért, ott vót egy nagy faház, abba betért pihenni. Senki sē vót odahaza csak az asszony, s az ijetten szót a gyermekhó: Mit keresöl itt, a hun a madár sē jár? Itt lakik az öreg Pilinkó, az agyonűt, ha hazagyün.

A mint kimonta, má lehetētt hallanyi, a mind az öreg Pilinkó közelēdētt. Az asszony ijettibe egy teknyő alá bujtatta a gyermekēt. A mind az öreg Pilinkó begyűtt, mingyá mēgérēszte az idegēn szagot.

— Ki van itt édugva?

A gyermek mēg kikeczmergētt a teknyő alú s így szót az öreg Pilinkóhó: Ejnye öregapám, nē bāncs engēm. A pokol felē tartok, mer az édēs apám mēg születésēm előtt eladott az őrdögöknek. Most a levelet akarom visszahoznyi.

Ére az öreg Pilinkó écczēribē mēkszēlidűt s asz mongya a gyermeknek: Ha a pokóba mész, kérdēzd mēg ott, mi történik az öreg Pilinkóvá, s é nē kerűj, ha visszafelē gyűssz. Eszt a kalapácsot, mēg ezēket a szēgeket tēdd é a tarisznyádba, asztán mikor a pokol ajtaján belépsz, kezgy é szēgēnyi, kalapácsúnyi, s ha kérdezik micsinyász, mond, hogy templomot akarsz építenyi.

A gyermek a szēgeket, mēg a kalapácsot étette a tarisznyájába, asztán mēnt, mēndégēt a pokol felē. Az őriző anyala mēg egyre a feje fölött röpűt.

A mind a pokol ajtajáhó értek, a gyermek elővette a füstüllőt s füstűt, mēg a szēgeket mēg a kalapácsot. Egy kis vártára egy sánta, piros sipkás őrdög gyűtt oda az ajtóhó.

— Micsinyász itt gyermek?

— Ha az apám levelit, a mit még a születésēm előtt adott, ki nēm aggyátok, akkor ide egy templomot építtēk.

Az őrdögök nagy ijetten kidopták a levelet, a mi az aptya vérivē vót irva. Mikor má a levél a gyermek kezibe vót, eszibe gyuttott az öreg Pilinkó s mēkkérdēszte az őrdögtű, mi történik az öreg Pilinkóval?

— Vasgerebenbe verik a valagát, fényēs bērētvába forgattyák a hátát.

Jó van, a gyermek mént mēndegēt s ēcczēr csak mēgin beleért a nagy, rēneteg erdőbe s a faházot is mēktaláta. Az öreg Pilinkó má kinn várta az ajtóná.

— Mit montak az őrdögők?

— Vasgerebenbe verik a valagát, fényēs bērētvába forgattyák a bātát.

Az öreg Pilinkó nagyon észemorodott s mēkkérdēszte a gyerektű, hugyan lehetne mēgmenekēnni.

— Ha rēggē főké, hugyan imátkozik?

— Hányat ölök, hányat rabulok, azon gondúkozom.

Akkor a gyermek émēnt s egy száraz ágat hozott az öreg Pilinkónak, aszt betūszte egy forás mellé s aszonta, hogy mindaddig tērdēn áva összetett kézzē mongya: én az Istent imátkozom, a míg a száraz ág mēg nēm ered, mēg nēm fakad, levelet, bimbót nēm hajt s óma nem terēm rajta annyi, a hány bűne van az öreg Pilinkónak. Majd ha az óma mind lépogyog, akkor ű is mēgmenekszik a hūntetéstű.

A gyermek mēg mént mēndegēt haza felé, asztán pap lētt belūle, mind a kōrōsztaptyábū.

Ēcczēr az őriző anygala mēgin csak mēggyelēnt nála: Foggy be!

— Hova mennyūnk?

— Tē csak foggy be, majd én ēhajtom a lovakat.

A gyermek beűt, az őriző angyal is; asztán hajtott hajtott, míg ēcczēr egy nagy rēnetegbe nem értek, a hun az öreg Pilinkó mēg akkor is tērdepűt. Az ág má mēgerett, mēgfakatt, levelet, bimbót is hajtott, óma is termēt rajt, lē is potyogott, de mēg két akkora óma vót rajt, mind egy-egy akós hordó. Az öreg Pilinkó má csupa moha, csupa szór vót. Akkor a gyermek mēggyóntatta.

— Aszt is mēgőtem, aszt is mēgőtem.

Vēgre keserves sóhajtássā asz mongya: Az édes apámat is mēgőtem.

Ára az ēggyik óma, a mēllik akkora vót, mind egy akós hordó, lezuhant.

— Az édēs anyámat is mēgőtem.

Ára mēg az másik óma esēt lē nagy zuhanássā. Az öreg Pilinkó mēg ēcczēribē egy nagy, terebélēs fávā vátozott.

A gyermek mēg az őriző anygala peig mēgin mēntek mēndegētek hazafelé. Talán mēg mos' sē értek haza.

(Veszprém.)

SZOMAHÁZY ISTVÁN.

Találós mesék.

Kézbe se foghatod, tűzre se rakhatod, pedig fa a neve, édes a gyümölcsē? — Tréfa.

Hol van az őregek foga? — A z s e b b e n (a kés).

Ki eszik és iszik legtöbbet a földön? — A m é r t é k l e t e s.

Melyik füvet ismeri a vak is? — A c s a n a l a t.

Kinek ázik el minden jószága? — A z i s z á k o s n a k.

Melyik a legdrágább és mégis legrosszabb seprő? — Az asszonyok s lepj e.

A fősvény és hizott disznó miben hasonlítanak? — Abban, hogy mindkettőnek holta után lehet hasznát venni.

Minek van mindig egy ára? — A leánynak, kinek mindig egy legény az ára.

Mikor legjobb a bor? — Mikor torokországba utazik.

Melyik hónapban beszélnek legkevesebbet az asszonyok? — Februárban, mert ebben csak 28 vagy legfőlebb 29 nap van.

Mit csinál a lány ha tizenöt éves? — A tizenhatodikba lép.

Melyik üvegben van a legdrágább orvosság? — A fiskális kalamárisában.

(Rozsnó vidéke.)

GLOSZ GIZELLA.

Gyermekmondókák.

— Miska, mit eszik a macska?

— Alutt tejet egeret, szarik nekéd szekeret, horgy ki rajta szemetet.

Tavasszal, mikor az első fecskét látják, kezükkel úgy tesznek, mintha mosdanának, oszt mondják:

Fôcskiét látok szeplűt hányok.

Mikor délre harangoznak:

Dí (dél) van Dörbe, tánczul az Örzse vörös köpönyegbe.

Ha a gyermek foga kihullott, elássa a földbe s ezt mondja: Egiér egiér, aggyá nekem vas fogat, ién is adok csont fogat.

— Hová mész?

— Pokolba, parajt szénnyi zsompomba.

Ha játék közben valamit találnak, a mit a másik vesztett el:

Kinek kinek vesztésigē
Nálom nálom nyeresigē,
Aptya annya mēgveri
Síva-ríva keresi.

(Kemenesalja.)

HALÁSZ JÁNOS.

Tájszók.

Z a l a m e g y e i e k.

á n i z s l a g : kéngyertya.

á r i s t o m : börtön.

á t o - b o t á b o : össze-vissza, rend nélkül.

b o r s o s : olasz házaló (kutsché-ber).

b ö g y ö g e : kőkorsó.

b ó j t e r g y á n : bojtorján.

b ó b i s k o l : szundikál.

b ö s z m e t t : ostoba, bámész.

b u c s k a : kis hordó, melyet botra akasztva, hátton hordanak.

- bunfordi: otromba, gyerme-
 kekről mondják.
 czigánember: hamis, ra-
 vasz, alattomos.
 csáforétt: sok hiábavalót
 beszél össze.
 csávas sajtár: moslékos sajtár.
 csekmet: lim-lom.
 délégráf: táviró vagy sür-
 göny. „Délégráfot kapott”: sür-
 gönyt k.
 dërgál: mángorol.
 dörgöl: surol.
 elisztöl: elfut, elmenekül.
 égés: tűzvész.
 főkén: fekély.
 gérnýáncsos: sovány, vézna.
 gőzös: vonat.
 gyég: jég.
 hajnó: hajnal; pl. „hajnába kel
 fő.”
 hán: igen (állító ért.).
 hëtfë: hétfő.
 inczi-finczi: hitvány, igény-
 telen.
 ippejg hogy uv van: pedig
 biz úgy van.
 jász: gyász.
 kágyilló: csiga (állat).
 këlázli: üvegphár.
 kerbenéző: sanda.
 képeskén vagy képassén
 bánni valamivel: takarékosan.
 Pl. „Ha képassen nëm bányik
 velë a zembër. hamar elfogy.”
 kiméri a házhelet: kiutasít a
 házból.
 kikeréttenyi: kimetszeni;
 pl. valaminek a közepét, belét.
 kólint: fejbe kólint; fejbe üt.
 kormoskodik: titkon valami
 csínyt akar valakin elkövetni;
 pl. „Mindég itt körülöttem kor-
 moskodik.”
 kotor: kapar.
 kódís: koldus.
 kójtörög: csavarog, kószál.
 kukorétt: kukorikol.
 kuszóri: lakodalmi vendégshivó.
 kusztora: késnek egy neme;
 bicsakféle.
 kőgyök: köldök.
 küsőfalusi: más-, szomszéd-
 falébeli.
 lampértos: piszkos, rongyos
 öltözetű s lassújárású.
 lapis: lapos.
 lapétt: hallgat, nem meri mu-
 tatni magát.
 latyakos: lucskos, sáros.
 lefëg: lelóg.
 lëméltal valahonnan: leker-
 get, leszállít; pl. „maj lëméltat-
 lak áru a zasztóru.”
 lézzedëzik: lézeng.
 létányo: litánia.
 lölköd házó: az eszed tokja.
 ludvércz: lidércz.
 masinya: gép.
 mecsekës: piszoktól ragadós
 mëgëntësleg: ismételten.
 mëncsës. „lëtörött a mëncsës
 cserép”: sírva fakadt.
 mestërkëdik: oly dolgot
 mivel, melyhez nem ért, s nin-
 csen reá bízva.
 miháncs: mihelyest.
 mosóddik: mosakodik.
 mottzog: folyton fecseg, a nel-
 kül hogy kellene.
 mullatnyi: mulatni.
 përdikál: prédikál.
 pereczektor: segédtanító.
 pozdërgya: pozdorja.
 pofondob: arczul csap.
 rafaczos: rongyos.
 ráfeledkëzik: merően bámul
 valamire.
 remënkëdik: rimánkodik.
 respeg: távcső.
 riként: kurjant.
 röpént v. anyáis. Madárfiak-
 ról mondják, midőn már szár-
 nyaik kinőttek. Pl. „Tudok ef-
 fëczek sárgyókát (csíz), hónap

ehozom őket, mer má röpén-
tők (v. anyáissak.)
s ě r c z ě g pl. a zsír, midőn forr.
szon gyus: szomjas.
t á c s ě r t o s: széllél-béllél
t e r e p e n t y ő s: kelleténél széle-
sebb; pl. kalap.
t e t y e - t o t y a: lomha-, tipegő-
járású.
t é n s z ő r ő g: támolyog.
t i k m o n y: tyúktójas.

t ó: amott; pl. 'tó van': amott
van.
t r ó b á l: próbál.
t ő m ő r z s ő k ő s: alacsony, zö-
mők természetű.
ű k ő l ő d i k: hányás erőlteti.
v e n i c s e: venyige.
v ě s á r n o p: vasárnap.
v i g y ě s: vegyes.
z e m e t: szemét.
z s ó d é r o s: ferde testalkatú.
S I M O N G Y Ö R G Y .

(Gelse és vidéke.)

U g o c s a m e g y e i e k.

b o n g y o r: göndör; pl. 'Bon-
gyor hajam rövidre lesz le-
vágva.' (Ugocsai népdal.)
b u k ó: egy bukó széna, vagy
szalma: egy kis boglya széna,
vagy szalma.
c s a n a k v. c s a n a k o k: cse-
répedények. Egyes számban is
a többség kifejezője.
d o h o g: zsémbel, veszekedik;
pl. 'A vén asszon köszörűkű,
Mindég dohog, mint a menkű.'
(Ugocsai közmondás.)
é l e t: buza, gabona, kétszeres.
g a b o n a: rozs.
g o r a n d: halom. 'Gábor go-
rand'-ja a Fekete-hegyen, N.-
Szőlős mellett.
k a r á m, j u h - k a r á m: sövény-
nyel elkerített hely a juhok
számára.
k a s o r n y a: madzagból font ké-
szülék, melyben a munkásoknak
viszik az edelt a mezőre.
m á l é: kukoricza.
m o n t: szőlőgerezd, melyet már
kitapostak, de még nem sajtol-
tak ki.

p i g r e: gyermekjáték. Egy deczi-
méter hosszú, két végén hegyes,
gömbölyű fa, melyet a pigrefá-
val (ez hosszabb s egyik végén
laposra van hegyezve) löknek
odább. Ebből: pigrézni; M.-
Torda m.-ben: piczkázní.
p i n n y o g v a t e s z i: immel-
ámmal végez valamit; kedvet-
lenül teszi, a mit parancsoltak.
p u g r i s: borzas, rendetlen.
p u j a: gyermek.
r e k e s z t: sövénykerítés.
s i k a n y ó: csuszkáló hely, me-
lyet télen többnyire magok a
gyermekek készítenek.
s u s i n k a: aszalt gyümölcs.
s u s k a: a kukoricza csövének
a levele.
s z e t y e - m a t y o l: ellopja, ha-
szontalanul tölti az időt.
s z o r t y o g, ha a csizmába bele-
megy a víz.
s z o t y ó s: lágy, nagyon érett;
pl. szotyós körte.
t o k á n y, t u r ó s t o k á n y, t e-
j e s t o k á n y: turós, tejes
puliszka.

GECSE BÉLA.

G ö c s e j i e k.

b a r á z s n y i: a föld színét ka-
pával vékonyan fölszíni. Őr-
ségben földet színyi.

b r á n n a: barona; Őrségben
b e r á n n a.
c s u r i g: cosrdultig.

darabosnak: darabosság, szórványosan.
 dugja: az üveg vagy valami edénynek dugasza.
 előmenetség: előmenetel.
 éves csoport: egy csoportban.
 élveznyes: érdemes, jóra való.
 gyótán: szállóhegyi hajlékok előtt levő szabad térség.
 gurgóznai, gurgó: henger, hengerezni a földet.
 herke-luk: az istálló padlásán a szénhányó ablak, lyuk vagy nyílás.
 hóborkás: hóbortos.
 hordozni v. fogasónyi: a földet beboronálni; Őrségben is hordozni. Boronálni kifejezés se itt, se ott nem használatik.
 kórésznya v. kórésznyi: böngészni szállót. Vas megyében lécskázni; Őrségben patirkázni.
 leparmangányi: lepocsékolni; pl. leparmangóta a jég a gyümölcsöt.
 lécskázni: Őrségben patirkázni.
 lispás kalap: konya, lekonyult, letüremlett.
 megtémölödött: megtébolyodott.

merikle: egy rőfnyi hosszúságú kampós v. egyenes pózna-darabok, melyekkel a gabona-asztagok tetejét tűzdelik meg, hogy a fődésül reá rakandó szalma megálljon rajta.

minden szála v. szálán; csöppje, szeme és pora helyett mindenre a „szála” használtatik.

piharcz: piac.

partikulába tette: lajstromba vezette.

pörej, pörlekedés: pör, pörlekedés.

sarró: sarló.

szivácsos: szilvás.

tikmonyas koma: a kik fehérvasárnapon piros tojással mátkálni szoktak játék-képpen.

tarró: tarló.

tankasz: életlen, köszörületlen; pl. a kés.

üstint: tüstént.

vacsartos: göröngyös.

vigyor v. vidor: nyílás, hasadás, repedés a falon vagy épület oldalán. „Vigyorja van a falnak.”

zöhentős, zsekkenős: zökkenős.

zsurma: morzsa.

zurmónyi: morzsolni.

(Nagy-Lengyel.)

GAÁL FERENCZ.

Erdővidékiek.

ámbojog: mindenre bámész-kodva járkal.

árnyékujja: szekérszin.

azsag: egy póznaféle rúd, melyel a sütőkemenczében a tüzet bolygatni szokták.

dürüszöl: letologat, pl. trágyát a hidlásról.

égedelőm: boszuság.

élet: udvar.

étölődik: mindenkivel vesze-

kedik. „Ne étölöggyl örökké-tig”: ne mérgelődj, veszekedj örökké.

habaró: a ló alsó ajaka.

kiszlel: ingerel.

kóлиндál: félre jár. „Hát tē hol kóлиндálsz örökké.”

kóst: takarmány.

megtémőjdni: megbolondulni.

orotókapa: irtókapa.

orotni: irtani.

pēs z l ē k : rész, hozzá tartozó. s z o d é : ki mindent mohón kap.
 ,Tökéletlen vagy tē minden ,Ne légy ojan szodé!'
 pēs z l ē k ē s t ű l ē g g y ű t t . t i p p a d t : keményé összenyo-
 p o r o z s n o k : egy tojás, mit mult. ,Ojan tippadt ez a föld,
 a tyúk alá tesznek, hogy meg- hogy nem lehet szántani.'
 t o j j é k . t ű k é l e t l e n : ravasz, kétszínű.
 r i p p o g t a t : lármáz. (L. pēs z l ē k a.)
 s é r j e s : sor. ,Várj, míg rēád t ű v ű s s : répa (de nem cukor-
 j ű a s é r j e s . v. takarmányrépa).

(Olasztelek.)

KOLUMBÁN SAMU.

N é p d a l o k .

A tésényi legénbanda
 Tizénhárom écs csapatba
 Elmer a kocsmába menni,
 Ek két iccze bort meginni.

A tésényi legényeknek
 Nincsen pénzük szegényeknek,
 Bankóé nyúlnak zsebükbe,
 Tökmag akad a kezükbe.

Ráczok, ráczok, szerviányok,
 Nem értök tik egy pétákot;
 Lám a magyar százannyit ér,
 Pangallétos puskával él.

(Baranya m.)

AUGUSZT GERŐ.

R i g m u s o k .

Ma karácson napja,
 Nem kell neköm hagyma,
 Égye még a gazda,
 A ki neköm aggya!

Ma karácson napja,
 Mindēn embör tuggya,
 Csak a pap nem tuggya
 Az ēs mēgtanójja!

(Olasztelek.)

KOLUMBÁN SAMU.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Albert József:</i>	Névutó és névrag 62
<i>Alexi György:</i>	A legrégibb rumuny codex magyar elemei 204, 251
<i>Ásbóth Oszkár:</i>	Ószlovén és újszlovén 17
	A „zsoltár, császár és király” szók meg egy kis helyre- igazítás 118
<i>Balassa József:</i>	Ragozás és képzés 153
	Fonetikai tévedések 295, 343
<i>Barbarics Róbert:</i>	Létére 345
<i>Béleky Kálmán:</i>	Rokonértelmű szók 402
<i>Brassai Samuél:</i>	A dativus ügye 20
<i>Csapodi István:</i>	A magyar orvosok két kedvelt germanizmusa 264
<i>Frecskay János:</i>	Idgenségek az otthonban 556
<i>Korda Imre:</i>	A kiskunhalasi nyelvjárás 25, 64, 113, 213, 303, 354
<i>Kőrösi Sándor:</i>	Szómagyarázatok: Atilla, atila 97
	Olasz kölcsönszók 160, 256, 351, 407, 450, 549
<i>Markovits Sándor:</i>	Czigány szók 497
<i>Négyessy László:</i>	Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből 198, 245
	A szegedi nyelvjárás 391, 442, 487, 539
<i>N. K.:</i>	Sándor István életben maradt szavai 215
<i>Schuchardt Hugó:</i>	Karácson 299
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	A magyar névragozáshoz 1, 433, 481, 530
	Fejében 57
	Visszaható ige tárggyal 107
<i>Steuer János:</i>	Szómagyarázatok: Tibériás tenger, óperenciás tenger, Bergengórczia 145
<i>Szarvas Gábor:</i>	A magyar mutató névmás 4
	Szómagyarázatok. Két kihalt szó 49
	Egy megifjodott szavunk 193
	Szólásmagyarázatok 385
<i>Szilasi Móricz:</i>	Hangtani apróságok 102, 151
	Faludi nyelve 241, 289, 337
<i>Szily Kálmán:</i>	Ki volt Calepinus magyar tolmácsa 258, 306
<i>Volf György:</i>	A „zsoltár” szó és még valami 68
	Még egy kis szlavisztika 122, 162

Nyelvtörténeti adatok.

	Oldal
Szavak és szólásmódok Mikes »Mulatságos Napjaiból«. <i>Feleki Sándor</i>	85
Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból. <i>Katona Lajos</i>	137, 180, 227, 276, 323, 370
Miscellanea. <i>Horváth Balázs</i>	423, 513, 565
Mutatvány a »Régi magyar nyelv szótárából«	475, 523

Adatok a nyelvújítás történetéhez.

Nok, -nök, -da, -de. <i>Szarvas Gábor</i>	368
---	-----

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Suhadozott. <i>Paal Gyula</i>	29
Óperenczia. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	29
A kiskükkülei szójárás »æ« hangja. <i>Kispál Mihály</i>	30
Kesztyű. <i>Zolnai Gyula</i>	31
Elötte, előke. <i>Zolnai Gyula</i>	32
Óperencziás tenger. <i>Steuer János</i>	73
Kérdezett szók. <i>Egy doktor</i>	73
Magyarázott és megigazított jelentések. Medvét fog. Kápás. Szükös. <i>Paal Gyula</i>	75
Füge. <i>Szarvas Gábor</i>	75
Helytelen magyarázatok. <i>Szarvas Gábor</i>	77
Két kihalt szó. <i>Szarvas Gábor</i>	127
Hallgass szám, nem fáj fejem. <i>B. — Szarvas Gábor</i>	130
Leszámítolni, visszleszámítolni. <i>Császár Károly</i>	131
Pinczés. <i>Frecskay János</i>	132
Karácson. <i>Ásbóth Oszkár</i>	169
Fehérje. <i>Szily Kálmán</i>	171
Viszett. <i>Szilasi Mórincz, Szarvas Gábor</i>	172
Ötletfélék. »Csirkefogó«. <i>Ágai Adolf, Szarvas Gábor</i>	173
Egy metafora. <i>Szigetvári Iván, Szarvas Gábor</i>	175
Birka. <i>Budenz József</i>	218
Bibaszi. <i>Budenz József</i>	219
Viszett. <i>Alexi György</i>	219
Szomak. <i>Munkácsi Bernát</i>	220
Férj. <i>Csapodi István</i>	221
Keszte. <i>Csapodi István</i>	221
Hogyan okoskodnak magyarul. <i>Csapodi István</i>	221
Világlat. <i>Csapodi István</i>	221
Senkel. <i>Szarvas Gábor</i>	222
Verő-ér, lüktető-ér. <i>Barts József</i>	223
Sejt. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	268
Hogy hangzott a »császár« eredetije? <i>Volf György</i>	270
Fikom attá. <i>Csapodi István</i>	271
Fika. <i>Szarvas Gábor</i>	271
Egzek vánom bánom. <i>Bánhegyi István</i>	272

	Oldal
Aladár. <i>Szarvas Gábor</i>	272
Nyílt levél. <i>Hunfalvy Pál</i>	274
Válasz. <i>Szarvas Gábor</i>	315
Karácson. <i>Ásbóth Oszkár</i>	357
Előir. <i>Szarvas Gábor</i>	357
Kemencze, kémény. <i>Szarvas Gábor</i>	358
Buta. <i>Szarvas Gábor</i>	360
Buta. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	410
Fehérje. <i>Borbás Vincze</i>	410
Lüktető-ér. <i>Borbás Vincze</i>	411
Úgy-mint. <i>Szarvas Gábor</i>	412
Párol. <i>Frecskay János</i>	454
Hord-kosár. <i>Frecskay János</i>	455
Fehérje. Verő-ér. <i>Csapodi István Szarvas Gábor</i>	456
Szórendi különösségek. <i>Szarvas Gábor</i>	458
Szívat. <i>Alexi György</i>	461
Szoba. <i>Nagyszigethi Kálmán</i>	461
Szegfű. <i>Szarvas Gábor</i>	502
Párjál. <i>Zolnai Gyula</i>	506
A ,megejt'-et ne ejtsük el. <i>Lehr Albert</i>	508
Szoba. <i>Csetneki Károly</i>	508
Bőség. <i>Alexi György</i>	509
Poronty. <i>Alexi György</i>	565
Pótló észrevételek: Szomak. Buta. Párjál. <i>Szarvas Gábor</i>	558
Szíveskedni. <i>Binder Jenő</i>	559
Balga. <i>Szarvas Gábor</i>	560

Irodalom.

Nemzeti könyvtár IX. k. Mihály deák.....	561
--	-----

Aprólékok.

Két internacionális magyar szó (huszár, kocsi).....	416
Megvilágosodott.....	416
Mi is tudunk magyarul!.....	417

Kérdések és Feleletek.

Helyes-e <i>tökely</i> ?.....	34
Van-e értelmi különbség <i>-atlan</i> és <i>-talan</i> közt?.....	35
Mért nem helyes <i>mértföld</i> ?.....	80
„Hallgass <i>szám</i> , nem fáj fejem” vagy „Hallgass <i>nyelvem</i> sat.”?.....	81
<i>Szám</i> vagy <i>szájam</i> ?.....	81
<i>Garzó</i> családnév eredete?.....	83
Magyaros-e <i>jól fest</i> ?.....	83
Használatos-e <i>borona hajó</i> ?.....	84
A <i>labancz</i> etimológiája?.....	84

	Oldal
Egy jelentéssű-e <i>enni essen</i> -nel, <i>falni fressen</i> -nel?	84
Magyaró vagy mogyoró?	84
Reményleni vagy remélni?	134
Csukljék vagy csukoljék?	134
Hogy fejezzük ki a német <i>kein</i> -t?	135
Mikép írjuk az idegen szókat?	135
Pinczés vagy pinczér?	136
Helyhatározó-e <i>gyanánt</i> ?	176
A szótövekről.	176
Mondják-e <i>aludom</i> , <i>feküdöm</i> ?	176
Mi a <i>fene</i> jelentése?	177
Helyes-e <i>inditék</i> ?	178
Holság?	178
Ellanul.	224
Helyes-e <i>porond</i> ?	225
Felfekvés?	226
Moson vagy Mosony?	227
„Budai nagy-utca” vagy „Nagy Budai-utca”?	315
Van-e <i>meny</i> -nek többese?	315
Cseplesz mint orvosi műszó?	316
Fiók-intézet vagy ág-intézet?	363
Helyes-e <i>méltóztassanak</i> , <i>tessenek</i> ?	365
Helyes-e <i>katholika</i> egyház?	365
Nővény vagy nőevény?	366
Mondhatjuk-e <i>papabb</i> ?	366
Jó-e „megejteni a választást”?	462
Van-e s mi különbség a <i>hintó</i> és <i>kocsi</i> közt?	463
Mondható-e <i>képviseelni</i> h. <i>képét viselni</i> ?	465
Honnan kapta nevét a <i>szilakötő</i> ?	467
Szórendi kérdések	467
Jó-e <i>lőne</i> h. <i>lőnne</i> ?	467
Az <i>abrosz</i> magyar neve?	468
Megválasztották kapitánynak vagy kapitánnyá?	511
„Hallottam volt” helyesen van-e használva?	511
Karszék-e vagy karos-szék?	512
Miscellaneák?	513

Kérdések.

A Nyelvőr olvasóihoz.	275—276
-----------------------	---------

Válaszok.

A Nyr. XIV. 564. lapján tett kérdésekre	37, 73
A Nyr. XV. 275—276. lapján tett kérdésekre	421, 469

Népnyelvhagyományok.

	Oldal
Nyelvsajátságok	372
Szólásmódok	38, 86, 138, 181, 279, 325, 372, 425, 471, 568
Közmondások	39, 568
Hasonlatok	182, 425
Beszédtöredék	425
Párbeszédek	87, 139, 183, 229, 516
Népbabonák	40, 88, 140, 182, 229, 279, 426, 471
Tréfás ráfogások	568
Népmesék	40, 89, 231, 326, 373, 569
Csali mesék	43
Tréfás mesék	140, 184
Táncszók	231, 426
Népetimológiák	43
Találós mesék	44, 92, 320, 571
Tájszók	45, 94, 141, 186, 235, 280, 333, 380, 428, 472, 517, 572
Mesterműszók	47, 286, 521
Gazdasági műszók	336, 384
Kiolvasó versek	93
Gyermekjátékok	331, 377
Gyermekversikék	332, 427, 572
Bakterkialtások	93
Karácsoni misztériumok	232
Vőfény-köszöntők	377
Köszöntők	472, 516
Sírversek	521
Népdalok	96, 144, 192, 522, 576
Rígmusok	576
Szójátékok	141
Gúnydalok	96, 240
Sírató éneklések	184, 280
Néprománczok	191, 287

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Magánhangzók: Diphthongusok 151, 344, 450 || Magánhangzók kiesése: *reám: rám, ráadás: rádds* sat. 539 || Időmérték: hosszú magánhangzók (*nyúlat, kör*) 26, 27, a szegedi nyelvjárásban 442; terpedt hangzók *á, ó, é*, 27, 396, 399, 530, 536 | rövid magánhangzók (*tűzhel*) 26, 27. 445 | rövidülések: szóvégi *é: e* 32 || Hangrend: hangzóilleszkedés 65, 539 | dissimilatio 65, 67, 539 || Hangszín: kisküüllő-megyei *æ* 30, szegedi *æ* 399, 491 | labializálás: *e: ö* 496, *ö: ő* 27, 31, 198, 245, 395, 399, 490, *ő: e* 496, *i: ő* 32, 496, *ü: i* 65, 490, *i: ü* 490, *i: ő* 65, *ö: i* 65, *é: ü* 65, 496 | nyiltabbá válás: *u: o* 128, *o: a* 65, 256, 450, *i: é* 65, 489, *é: e* 490 | zártabbá válás: *a: o* 65, 449, *o ó: u ú* 303, 449, *ö ő: ü ü* 30, 32, 65, 303, 488, *e: é: i* 2, 27, 65, 487, 490, 529 *e: ő* 488; *v*-s tövek nevezőjében 67 || Járulék-hangzók 67, 539.

II. Mássalhangzók: fonetikailag magyarázva: *ty: gy, cs, cz, ly, ny* hangok 102, 297, 343, *j* 151, 343 | *ř* 70, 119 | Időmérték: *l* meg-

nyújtása 101, 114, *s* 113 | etimológiai hosszúságok: 539 | mássalhangzók megrövidülése 540 || Mássalhangzók megőrzése: *v* megőrzése *-vel*-ben 434 | elveszése: szó elején elvész *z* 65; szó közepén *v* 65, *n* 64, *r* 529, 536, szó végén *l* (*-tól: -től, alúl: alú*) 27, 114, 447, *d, t* 64. 529, *j* 447 | pótlónyújtással: *l* (*szépülnek: szépüne*) 26, 27, 28, 31, 435, 447, *j* 64, 67, *z* 64, *r* 447, 529, 532. 536 | *pb: pp* 3, *tsz, dsz: ccz* 66, 541, *nál: ll* 66, 541, *lj: jj* 66, 541, *nm: mm* 66, *nyj, nj: nny* 541, *gyj, dj: ggy* 541, *nl: ll* 541. *gyn: nn* 66, 102, 542, *gyt: tt* 66, *gysz: ssz* 66, *gn: nn* 66. *gm: mm* 66, 541, *dl, gyl: ll* 66, 541, *dn, gn: nn* 66, 541, *gk: kk* 541, *gyk: kk* 542, *sz+s: ss* 66, *ts: ccs* 540, *s+sz: sz+sz* 66, *z+s: ss* 66, *rl: ll* 66 | Hangváltozások: fonetikailag tárgyalva 102 | *p: b* 2, 543, *p: k* 66, 542, *k: p* 66, *b: d* 67, *d: t* 67, *t: cs* 542, *t: cz* 542, *t: p* 542, *t: d* 67, 543, *v: d* 67, *v: b* 544, *f: p* 544, *p: f* 544, *d: g, gy* 67, 542, *g: b* 67, *t: k* 67, 542, *k: g* 66,

543, *k: t* 554, *g: k* 66, *g: h* 543, *h: k* 67, *g, gy: d* 102, 542, *gy: j* 102, *j: gy, ny* 27, 67, 543, *j: ty* 67, *sz: s* 542, *sz: cz* 67, *s: cs* 67, 544, *s: zs* 67, *zs: s* 544, *z: dz* 544, *r: l* 66, *r: n* 544, *ly: r* 66, *l: n* 67, 543, *n: l* 67, 543, *l: r* 66, 544, *l: j* 66, *m: n* 542, *m: ny* 542, *l: m* 544, *n, ny: m* 67, 542, *ny: ñ* 67, *ly: j* 398, 543 | jési-

tés 66, 67, 104, 343, 542 | Dissimilatio: 66, 103 | Methathesis: 67, 544 || Járulékmássalhangzók: *l* 64, *d* 65 | hiatustöltő *j* 27, 64, 66.

Orthographia: idegen szók írása 136; *menyekző, menyegző* 36, *mérföld* 80, *reményleni* vagy *remélni*? 134, *csukl-jék* vagy *csukoljék*? 134, *Moson* vagy *Mosony*? 227.

Alaktan.

I. Összetétel: Igealakok névszóval (*türomolaj*) 305, adverbium névszóval (*összemaszarak*) 305, ritkább összetételek 305 | Hibás összet.: I. Anti-barbarus.

II. Szóképzés: ragozás és képzés tárgyalva 153 || a) Tövek: a teljes és csonkult 63, 177 || b) Igeképzés: teljesebb alakok 215 | frequent. -*d* 214, -*g* 214, -*j* a *megy*-ben 117, -*l* 214, -*j* *ki-maradása* (*gyűt*) 214, -*j* egyéb freq. képzőkkel 213 || moment. -*k* 213, -*b*, *p* 213, -*t* 213, 214 | causat. -*ít* 215 | denom. -*l* 215, -*j* nyomai 215 || c) Névszóképzés: melléknévképző: -*s* 289, 303, -*i* (deverb. -*j*) 305, dimin. -*ka*, -*cska*: 33, 304, -*i* 304; -*alan*, -*atlan* 35; parti-

cipium-képző -*ó*, *ö* h. -*ú*, -*ü* 303; főnévképző -*ság* 244; ritkább képzők 304.

III. Szóragozás: ragozás és képzés 153 || a) Igeragozás: -*ik*-es és -*ik*-telen ragozás 116; -*n* 3. szem. rag 116; -*ssa*, -*szi* rag 118; tárgyrag -*ja* helyett -*i* 397; kötőmód: *szakajjak*, *tisztíj* 117 || b) Névragozás: névutó és névrag 62 | -*ben*, -*bc* 114, -*ért*, -*ig* 114, -*kép* 1, 114, -*kor* 116, 552, -*lag*, -*leg* 481, -*lan*, -*len* 485, -*n* 113, 533, 537, -*nál* 113, 283, -*ról* 114, -*stúl*, -*stúl* 437, -*szer* 536, -*t*, -*tt* locat. 114, 531, -*vel* 433 | enklitikus rag: -*n* 530, -*t* 533, 538, | birtokos személyragozás 115 | személyragozott névutók 114 || Névmasók: személyiek 115.

Jelentéstan.

I. A jelentéstanról általában 241, 337; alapelve az apperceptio 341.

II. Alaki jelentéstan: reflexiv ige mint passivum 335, visszaható ige tárggyal 107, -*alan* és -*atlan* haszná-lata 35.

III. Anyagi jelentés-

tan: *alpári* 160, *buta* 360, *fejében* 57, *fene* 177, *férj*: 'fele-ség' 221, *helyettesít* és *pótol* közti különbség 24, *létire* 345 NB. | Szólásmagyarázat: 'egy a szoba a kemenczével' 385 | adalékok: 29, 38, 73, 74, 75, 77, 174, 175, 222, 421, 469 | Rokონértelmű szók:

tárgyalva 402, *kép, forma, mód* nymjai 538. — Népetimo-
3, *keres, kulat, motoz, koboz,* logiai adatok: 43.
egerész 404; a *-szer* rag syno-

Mondattan.

Alany: helyette körülírás 355; tárgyi mellékmondat alanya 355.

Állítmány: szenvedő ige 355, régmúlt 511; tagadó értelmű állítmány 355, *van* elhagyása 355.

Határozók: képzésük 154 | ragok használata: *-ből* 355, *-ért* 531, *-képen* 1, *-kor* 535, *-nál* 356, *-nek* 21. 356, *-ra* 356, *-szer* 536, *-vel* 355 |

létére 345 | *-ván, -vén* gerundium 356 | mutató névmás használata 4 | relativ *a ki, a mely* 354.

Jelző: birtokos j. 9; mondat mint j. 355.

Tárgy: visszaható ige tárgygyal 107.

Szórend: kérdő-tagadó mondatokban 356, kérdő *-e* 356; kötőszók: *meg* 354, *hát, ám* 356.

Antibarbarus.

Idegenszerűségek: használata *által* (*-vel* h.) 225, *előad, előir* 357, *föllép* 266, *fölött* 225, *-nál* 265 | a mutató névmás hibás használata 6.

Hibás összetételek: Hibás szórend: 225, *kárpótol* 225. 458, 467.

Ragok, névutók hibás

SZÓMUTATÓ.

- Abrosz 468
 ácsi 501
 Aladár 272
 állvány 216
 alpári 160
 angol 216
 angyal 161
 apol 79
 apostol 161
 ária 256
 arkangyal 161
 articsóka 161
 áspa 162
 atilla 97
 azon, ezen 12, 13, 15
 Balfasz 219
 balga 560
 bandita 256
 bankós 79
 barona 84
 belévaló 554
 berbéc 257
 Bergengócia 145
 bérkocsi 216
 betűrend 216
 bibasz 219, 499
 birka 218
 bojtár 257
 bomba 257
 bombardó 257
 borostya 79
 bőség 509
 brácsa 257
 buta 360, 410, 558
 búvhely 216
 buzerál 258
 Csacsi 351
 csámpa 352
 csánk 353
 császár 120, 270
 csatán 538
 cselló 353
 csentész 354
 cseplesz 37, 38, 73, 316
 csicseri 354
 csillagász 216
 csimasz 407
 csirkefogó 173
 csócsa 407
 csonka 408
 csóré 502
 csorva 74
 csökevény 38
 csőröge 408
 csurka 554
 czafat 409
 Daczára 459
 dadé 501
 dáma 409
 datolya 409
 duskás 78
 ében 409
 élésház, éléstár 555
 éjtszaka 80
 előad 357
 előd 216
 előír 357
 előjel 216
 előke 32
 előmozdít 467
 előny 413
 előte 32
 emeltyű 216
 ergye 118
 Fegyház 216
 fehérje 171, 410, 456
 fejében 57
 felfekvés 220
 félszeg 527
 fene 177
 férj 221
 figyel 216
 fika 77, 271
 fikom attá 271
 fiók 363
 flóta 409
 fona 38
 forgatag 216
 forgattyú 216
 föltár 79
 freskó 409
 furma 409
 futam 216
 füge 75
 fűszár 79
 Gabara 450
 gajd 77
 gáncs 450
 gát 450
 gitár 450
 golyó, golyhó 451
 gvardián 451
 gyanánt 176
 Hajtovány 554
 hátrány 413
 helyettesít 24
 hintó 464
 hord-kosár 455
 hosszú 421
 huszár 416
 Idő 244
 ind, indok 217
 indíték 178
 interes 451
 istálló 452
 ízben 538
 izromban 538
 Járomszeg 523
 járviz 216
 jelkép 217
 jövedék 217
 Kámzsa 453
 kápás 75
 káplán 453

- kápolna 453
 kappan 452
 karabély 452
 karácson 169, 299,
     357
 karat 452
 karfiól 452
 karingó 554
 kárpótól 225
 karszék 512
 kaszinó 452
 kedesz-mirigy 74
 kegyel 217
 kemencze 358
 kémény 358
 kényszer 217
 kép 2
 képében 3
 képvisel 465
 kéve 453
 kesztyű 32, 221
 király 120
 koa 453
 koci 416
 kohó 555
 koleda 549
 köztársaság 217
 kristély 549
 kulacs 549
 Labancz 84
 láva 550
 lavina 550
 lüküttes 554
 leszámítolni 131
 létére 345
 Lipcse 217
 löne 467
 lükütő-ér 223, 411
 Mankó 550
 mécs 550
 megejt 462, 508
 mellső 217
 menyekző 36
 mód 2
 mondúr 551
 more 501
 morzsalék 554
 mula 551
 mustra 551
 művészet 217
 Náva 551
 nélkülöz 413
 növény 366
 nyombél 74
 nyughely 217
 nyugnap 217
 Óperencia 29, 73.
     145
 ordenári 551
 orja 551
 opera 552
 ostya 552
 Őrszer 217
 Párhuzamos 458
 párjál 506, 559
 párol 454
 pimasz 219
 pinczés 132
 pohárszék 554
 poronty 555
 porond 215
 pótol 24
 purdó 501
 Rajkó 501
 rajz 217
 révedez 422
 remese 74
 renden 538
 róni 421
 Segély 217
 sejt 268
 senkel 222
 sergő, siringő, si-
     rüllő, sörgettyű
     554
 séta 217
 sólya 78
 sonkoly 209
 sövény 366
 suhadozott 29
 sut 421
 szabvány 218
 számadolni 218
 szeg 475
 szegfű 502, 525
 szekér 464
 székhely 218
 szélsőség 218
 szitakötő 467
 szivar 461
 sziveskedni 559
 szoba 385, 461, 508
 szódé 421
 szomak 49, 127, 220,
     558
 szökevény 366
 szükös 75
 szütyő, szütykő 555
 Tálás 554
 támlásszék 512
 tanhely 218
 taps 218
 tárcsa 198
 tárgy 193
 telep 218
 telik 79
 tév 218
 tibériás tenger 145
 többül 538
 tökély 34
 tűzhely 555
 Upre 501
 usdi 501
 úttal 538
 üdv 218
 Vérmes 554
 verő-ér 223, 456
 versen 538
 világlat 221
 villámhárító 218
 vizsett 54, 130, 172,
     219
 visszleszámítolni
     131
 vonal 218
 Zomok 50
 zsiger 74
 zsoldár 68, 118, 125,
     164
 zsurma 554
 zsurmoka 554
 zsurmolt 554

Földrajzi mutató.

Dunántúl:

a) Drávamellék: 33, 425, 529; (Eszék) 181.

b) Göcsej: 31, 32, 483, 529; (Alsó-Lendva) 31; (Nagy-Lengyel) 138, 231, 280, 575.

c) Rába-köz: 140, 286, 377, 430, 521, 572; (Potyond) 96, 240, 522.

d) Baranya megye: 31, 32, 576; (Bélye) 372, 424 | Fehér m.: 43 | Győr m.: 430; (Bőny): 284, 383 | Komárom megye 141; (Naszvad) 33 | Somogy m.: 31, 43, 469; (Tab) 240; (Tarány) 44 | Sopron m.: 43, 141; (Horpács) 31 | Tolna m.: 33 | Vas m.: 141; (Jánosháza) 141 | Veszprém m.: 43, 89, 140, 334, 569; (Csetény) 32, 40, 89; (Olasztalu) 40, 182, 529; (Torna) 382 | Zala m.: (Bókaháza) 377; (Dobronak) 190; (Gelse) 572.

Dunáninnen:

a) Csallóköz 432, 472; (Bacsfa) 471.

b) Nyitra m.: 517; (Érsekújvár) 33 | Pozsony m.: 517; (Taksony) 190 | Zólyom m.: (Abrudbánya) 372.

Palócság:

Borsod m.: (Szihalom) 44
Gömör m.: (Détér) 144; (Ri-

maszombat) 93, 232, 279, 382, 429, 474; (Rozsnyó) 572; (Sajóvölgy) 192 | Heves m.: (Eger) 87, 139, 183, 229, 331 | Nógrád m.: (Lapujtő) 192; (Tolmács) 143, 237, 326, 373.

Duna-Tisza-köz:

Alföld: 94, 187, 235; (Szeged) 391, 442. Bács-Bodrog m.: 533; (Bajmok) 469 | Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún m.: (Kis-Kún-Halas) 25, 45, 64, 113, 142, 186, 213, 237, 282, 303, 333, 354, 380, 428, 473, 519; (Kún-Szent-Miklós) 47, 520; (Kún-Félegyháza) 568.

Tiszaninnen:

Abauj m.: (Korlát) 472 | Bereg m.: 470 | Jász-Nagy-Kún-Szolnok m.: (Dévaványa) 93; (Kenderes) 182; (Kisújszállás) 33 | Zemplén m.: (Deregyő) 39, 426.

Tiszántúl:

Bihar m.: 33; (Nagy-Szalonta) 470 | Csongrád m.: (Szentés) 33; (Szeged) 391, 442 | Hajdú m.: 520; (Debreczen) 279, 532; (Hajdú-Szoboszló) 331; (Nádudvar) 33 | Szabolcs m.: 520 | Szatmár m.: 29, 32, 184, 330, 425, 520; (Király-Daróc) 44; (Kő-

mőrő) 472, 517; (Nagybánya) 38, 181, 238; (Nyomát) 287
 95, 137, 180, 191; (Patóháza) Udvarhely m.: 239, (Beth-
 38, 87, 92, 279, 325, 471; lenfalva) 37; (Olasztelek) 336,
 (Szatmár-Németi) 44, 88, 96, 384, 521, 575, 576; (Székely-
 517; (Szinérvárallya) 188 | Keresztúr) 427.
 Temes m.: (Szkúlya) 470.

Erdély:

a) Székelység; 37 | Csík m.:
 ((Gyergyó) 522 | Háromszék m.
 47, 535 | Maros Torda m.:
 184, 427; (Maros-Vásárhely) b) Kis-Küküllő m.: 30, 38;
 (Szőkefalva) 143, 283, 335
 Kolozs m. (Kolozsvár) 520 |
 Szolnok-Doboka m.: (Apa-
 Nagyfalu) 231, 325, 382, 568;
 (Domokos) 522.
 Csángóság; 530, 535.

